

SZÁZADOK.

A

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KÖZLÖNYE.

A VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI

THALY KÁLMÁN,
TITKÁR.

HETEDIK ÉVFOLYAM: 1873.

BUDAPEST, 1873.

KIADJA A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.

51593

TARTALOM.

	Lap
<i>Államlevéltári enquete.</i> Javaslat a magy. kir. államlevéltár föllállítására és szervezése iránt	1
<i>Baldssy Ferencz.</i> Viszhang Botka Tivadar »Tájékozása«-ra, a vármegyék alakulása kérdésében	81 és 153
<i>Ballagi Aladár.</i> Adalékok Komáromi Csipkés György magyar munkáihoz	581
<i>Botka Tivadar.</i> Adalékok a visegrádi merénylet történetéhez	453
» » A heraldikai bizonyítékok	570
» » Nyitrai emlékek	642
<i>Bölöni Sándor, ifjabb.</i> Komáromi Csipkés György munkáinak czimso-rozata, 1651—1675	137
<i>Budai.</i> Bécs levéltárai a magyar történelem szempontjából	427
<i>Bujdosó, Valentinus.</i> Báthory Zsófia levele Zrínyi Ilonához	72
» » Fejedelmi ajándék könyvajánlásért, 1645.	141
» » Zrínyi Ilona válasza Báthory Zsófiához	216
» » Láthatlan emberek Murányon, 1709-ben	516
<i>Bunyitay Vincze.</i> Rogerius »Gyászének«-ét János »pesti« püspökhöz írta-e?	69
» » A Kis-Zsenyeyi b. Sennyey-család levéltára	242
<i>Deák Farkas.</i> Barcsay Ákos levelezése idősb gr. Csáky Istvánnal 1659—1660	407
» » Kemény János erdélyi fejedelem levelei a gr. Csákyak kassai levéltárában	482
» » Ariosto Magyarországról	593
<i>Frankl Vilmos.</i> Közlemények a b. Révay-család levéltárából	40
» » Berger Illés magy. kir. historiographus	373
» » Egy XVI-ik századbéli magyar fűvész és orvos emlékezete	525
<i>Garády.</i> A Zichy-codex második kötetének ismertetése	276
» Az Árpádkori Új Okmánytár VII-ik kötetének ismertetése	499
» A Török-magyar-kori Államokmánytár III-ik kötetének ismertetése	558
» Az Árpádkori Új Okmánytár VIII-ik kötetének ismertetése	707
<i>Géresi Kálmán.</i> Tamás-Várallya és Vatafalva	439
<i>Gyalokay Lajos, ifjabb.</i> Bihar vármegyei magyar felíratú községi pecsétek	142
<i>Horváth Árpád.</i> Jelentés és bírálat az 1872. évi kortani pályaművekről	322
<i>Jakab Elek.</i> A »Székely Oklevéltár« történetirási fontossága 50. 122 és 198	
» » Az erdélyi kir. fokormányszéki levéltár közigazgatási és tudományi éitéke	357
» » A székely nemzet története megírása végett gyűjtött pályadíj-alap állása	363
<i>Kálmánházy Béla.</i> Gr. Csáky István síremléke a mainzi székesegyházban	142
» » Még egy-két szó gr. Csáky István sírjáról	443
<i>Kubinyi Miklós, ifjabb.</i> Régi magyar ételrecepte	
<i>Langer Géza.</i> Palczai tanács pecsété, 1696.	
» » Régi magyar községi pecsétek	
» » Régi magyar községi pecséteink statistikája	
<i>Lehoczky Tivadar.</i> Bereg vármegyei helynevek szárm.	
» » Munkács város pecsétje	

	Lap.
<i>Lehoczky Tivadar.</i> Néhány adat a középkori istenítéletek történetéhez.	
I. A bajvívás	211
<i>M. Ferencz.</i> Ajtósi Ajtós volt-e Dürer ?	70
<i>Nagy Gyula.</i> A Lónyayak deregnyei levéltára XIV. és XV-ik századi okmányairól	619
<i>Nyáry Albert, báró.</i> Asztali rendtartás egy kuruczvilági főúr udvarában	445
» » » Újabb községi pecsétek	720
<i>Odescalchi Arthur, herczeg.</i> Gersei Pethő Sára ingóságainak jegyzéke, 1580.	63
» » » Gr. Draskovith Johanna Mária, gr. Erdődy Miklósné női hozománya, 1652.	352
» » » Két főrangú magyar érmész a XVII-ik században	578
<i>Pauler Gyula.</i> Comte Ágost s a történelem	226, 391 és 462
» » Az »Acta conjurationem Bani Petri a Zrinio et Com. Fr. Frangepani illustrantia« című Račky-féle okmánytár ismeretése	634
<i>Pesty Frigyes.</i> Levéltári hulladékok, I. (Szepes, Arad és Bereg vármegyei alispánok.)	645
» » Magyar fejedelmi levél a XV-ik századból	716
<i>Radnay Ferencz.</i> Zayk Gál a Zichy-család őse volt-e ?	574
<i>Supala Ferencz.</i> Zsigmond királynak a tiszmenai és vodiczai kolostorok részére adott négy oklevele	115
<i>Sodály Frigyes.</i> Csáky Benedek végrendelete magyar nyelven 1490-ik évből	648
<i>Szabó Károly.</i> Komáromi Csapkés György magyar nyelven kiadott munkáiról	345
<i>Szél Farkas.</i> Ráolvasás és titokörzés	72
» » Még egyszer Ráday Pál sirirata	296
» » Csongrád vármegye főispánjai	553
<i>Thaly Kálmán.</i> II. Rákóczi Ferencz kora a gr. Csákyak, Szepes vármegye és a b. Palocsay-család levéltárában,	9, 100 és 172
» » Zrínyi a költő levele Szepes vármegyéhez a Széchy-pörben, 1659.	133
» » Károli Gáspár levele, 1575	295
» » Régi magyar községi és czéhpecsétek	361
» » Három újabb levél Gyöngyösitől	506
» » Károlyi Sándor versei az ál-Károlyiról	513
» » Bay Mihály és Pápay Gáspár naplója tatárországi követségükről, 1705—1706	538 és 605
» » I. Rákóczi Ferencz halála és temetése	661
» » Értesítések a Magyar Történelmi Társulat üléseiről, kisebb könyvismertetések s egyéb tárczaközlemények minden füzetben.	
<i>Toldy Ferencz.</i> Adalék I. Balassa Bálint életéhez	305
<i>Walther Imre.</i> Az ál-Károlyi	185 és 266
» » Adalék Pest városa történetéhez	511
» » A gr. Károlyiak és az olasz Carolisok	688
<i>Zsitinszky Mihály.</i> Egy Thököly-korabeli alispáni körlevél	217
» » Tót történelmi szemle 1872-ről	338

S Z Á Z A D O K.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KÖZLÖNYE.

Első füzet.

1873.

Január hó.

Az államlevéltári enquete javaslata. *)

Az országos levéltárak egyesítése s egységes államlevéltárrá alakítása, illetőleg a magyar királyi államlevéltár föllállítása és szervezése ügyében kiküldött országos enquete (bizottság) a következő javaslatot terjeszté belügyminister úr ö Nmlga s általa az országgyűlés elé:

Nagyméltóságú Belügyminister úr!

Fölhíva Nagyméltóságod által, hogy a képviselőháznak 1871-ik évi január 20-án tartott határozata folytán föllálitandó „magy. kir. államlevéltár“ szervezése- és kezelésére nézve véleményt adjunk és tervet dolgozzunk ki: sietünk nézeteinket illetőleg javaslatainkat tisztelettel előterjeszteni.

Midőn ezt tesszük, fölmentve hiszszük magunkat attól, hogy egy állami, központi levéltár föllállításának fontosságát és sürgős voltát hosszasan fejtegetssük. Miután Európának minden nagyobb országa már évtizedek óta bir jól szervezett és bőkezűen ellátott ily levéltárral, és újabban kisebb, vagy kevésbé művelt államok is létesítettek ilyeneket: elérkezett immár az időpont, hogy mi is kövessük példájokat. Annál inkább, mert a tapasztalás bőségesen igazolta, mennyire hasznosak ezen inté-

*) Midőn t. olvasóinkat e nagyfontosságú munkálatra különösen figyelmeztetnénk: egyúttal örömünket fejezzük ki, hogy nekünk jutott a szerencse azt először közzétehetni.

S z e r k.

zetek mind a tudomány szempontjából, mind pedig a kormányzati czélok tekintetében.

Az állami levéltár föllállításának módozatairól elmélkedve, figyelmünket a következő kérdések vonták magokra:

1. Melyek az állami levéltár föladatai?
2. Mily alkatrészekből álljon?
3. Mily helyen állíttassék föl?
4. Mikép rendeztessék?
5. Mily módon tétessék közhasználatúvá?
6. Mily segédeszközökkel birjon?
7. Mily személyzettel birjon?

I.

F ö l a d a t.

Az állami levéltárak hármias föladattal birnak.

1. Biztos és könnyen megközelíthető őrizethelyűl szolgálni mindazon irományoknak, melyeket akár az állam, akár természetes vagy jogi személyek gondjaira bíznak.

2. Ezen irományok alapján segítségére lenni a kormányközlegeknek oly kérdések tanulmányozásánál, melyeknek megoldása a történeti és jogi előzmények folderítését követeli.

3. A történettudományi anyagkészletnek irodalmi értékesítését elősegíteni, megkönnyítve azoknak munkásságát, kik tudományos czélból e levéltár irományait fölhasználni kívánják.

II.

A levéltár elemei.

A képviselőház főntebb említett határozata az állami levéltár alkatrészei gyanánt fölsorolja:

1. A magyar udvari cancellaria,
2. Az erdélyi udvari cancellaria,
3. A m. k. helytartótanács,
4. Az erdélyi főkormányszék,
5. A magyar kir. kamara levéltárát,
6. Az erdélyi fiscális levéltárt,
7. Az ú. n. országos és nádori levéltárt.

Habár kétségtelen, hogy ezen hat levéltár egyesítése és szerves összeállítása lényeges eredménynek volna tekinthető, melynél egyelőre megállapodni lehetne, kötelességünknek tartjuk a Nm. Minister úr figyelmét a következőkre fölbívní.

A) Azon viszony, melyben hazánk a felséges uralkodó házhoz és a kormánya alatt álló egyéb tartományokhoz negyedfél évszázad óta áll, eszközölte, hogy a bécsi udvari és állami levéltárban, továbbá a belügy-, pénzügy- és hadügyministeriumok levéltáraiban hazánkat érdeklő okmányok oly nagy mennyiségben találtatnak, hogy azok külön magyar osztályokat képeznek. Mivel ezeknek és a magyarországi levéltáraknak irományai oly szoros összefüggésben vannak, hogy egymást kiegészítik: kívánatosnak tartjuk, hogy a bécsi levéltárak magyar osztályaiban őrizett történeti érdekű irományok idővel lemásoltassanak, és míg ez megtörténhetnék, azokról kimerítő lajstromok készíttessenek és a magyar állami levéltárban elhelyeztessenek.

B) A hiteles helyek országos levéltárai, melyek eddig a káptalanok és conventek kezelése alatt állottak, megszűntek immár a jogi élet tényezői lenni, elvesztették gyakorlati értéküket; csak tudományos becsök maradt meg. Ezeket annálkevésbé lehet mostani állapotjukban meghagyni, mert a káptalanok és conventek többnyire fölmentve tekintik magokat a további gondviselés terhétől. Amennyiben a viszonyok nem engednék meg, hogy ezek is az állami levéltárba kebeleztesse, már most haladéktalanul gondoskodni kellene arról, hogy legalább biztosítsassanak és a tudományos használatnak, amennyiben eddig elzárva voltak, megnyitassanak.

C) A vármegyék, városok és községek levéltárainak régibb irományai a hatóságok részéről általán csekély figyelemben részesülnek. A történetbúvár rendszeren (a kivételek vajmi ritkák) oly elhanyagolt állapotban találja azokat, mely nemcsak fölhasználásukat nehezíti, vagy épen lehetetleníti, hanem biztos megőrzésük iránt is komoly aggodalmakat kelt. Még újabb időkben is számos esetek fordultak elő, midőn a legbecsesebb tudományos kincsek, levelezések, számadási könyvek stb. pusztító tűzvésznek áldozatul estek, vagy könnyelműen szétszórattak.

Miután pedig mindezen levéltárak központosítása nem

ezélszerű, sürgetően szükséges lenne azokat országos törvény által állami fölügyelet alá helyezni, összhangzó terv szerint rendezni és kezelni. Miként a külföld államaiban, például Olaszország minden egyes tartományában, Belgiumban, Hollandban stb., az állami levéltárak mellett országos levéltári felügyelőségek vannak szervezve (Superintendente degli Archivi, — Inspecteur General des Archives), hazánkban is ily közeg által lenne az imént érintett cél elérhető.

D) A családi levéltárak magántulajdont képeznek, s így az állami beavatkozás körén kívül állanak. Amennyiben azonban némely családok önként ajánlkoznának történeti érdekű irományaikat az állami levéltárban elhelyezni, ezt lehetővé tenni és előmozdítani kellene még azáltal is, hogy a családok tulajdonjoga fönntartatván, levéltáraik a letétemény jellegével bírnának.

E) Általában oda kellene hatni, hogy a hatóságok, testületek és családok levéltárainak, megállapítandó terv szerint, lajstromai készíttessenek és az állami levéltárban elhelyeztessenek, a mi Nápolyban és egyebütt is, — a tudomány nem csekély hasznával — már régen keresztülvitetett.

III.

A m. k. állami levéltár székhelye Buda-Pest. Mindenekfölött kívánatos, hogy külön épülettel bírjon, vagy legalább oly helyiséggel rendelkezék, mely tűzvész, nedvesség és betörés ellen biztosítva legyen, a szerves föllállítást, könnyű föltalálást lehetővé tegye, megfelelő hivatali és dolgozó termekkel bírjon.

IV.

Az állami levéltár föllállításának és rendezésének módozatai iránt végleges és részletes tervet készíteni csak akkor lehet, ha a rendezendő anyag mennyisége és minősége teljesen ismeretes lesz. Az enquête bizottság bevéaráudja az államlevéltár kinevezendő igazgatójának javaslatait, ki előbb a külföld jelesebb állami levéltárait közvetlen tanulmányozás tárgyává teendi. Egyelőre a föelvek megállapítására szorítkozunk.

A) Az államlevéltár alkatrészeit képező egyes levéltárak irományai nem fognak külön kezeltetni, hanem összesíttetnek.

B) Az összesítésnek akként kell történni, hogy az irományok bizonyos megállapítandó osztályokba, vagyis főszakokba chronologiai rendben helyeztetnek el.

C) Az osztályok, vagyis főszakok megállapításának alapjául a nemzeti élet egyes ágazatai szolgálnak, hogy így a levéltár nem annyira bizonyos intézetek vagy helyi viszonyok képét előtűntetni, hanem a nemzeti élet egyes ágazatainak bizonyos időpontban mutatkozó természetét megvilágítani legyen hivatva.

A főszakok a következők lehetnek :

- I. Belpolitikai események.
- II. Külpolitikai események.
- III. Közigazgatás.
- IV. Jogügy.
- V. Hadügy.
- VI. Pénzügy.
- VII. Nemzetgazdaság.
- VIII. Egyház.
- IX. Közművelődés.
- X. Családok.

D) A levéltár kétféle, chronologiai és szakok szerint készült lajstrommal fog birni; mindegyikhez hely-, személy- és tiszti névmutatók csatoltatnak.

V.

A levéltár tudományos használata minden módon megkönnyítendő lenne.

Arra, hogy valaki irományokat a levéltárban használhasson akár tudományos, akár jogi célból, elég, hogy szándékát és célját az igazgatónak vagy helyettesének írásban bejelentse. A kutatónak rendelkezésére bocsátatnak a lajstromok és mutatók.

Arra, hogy hatóságok, testületek vagy magánosok irományokat a levéltár helyiségein kívül is használhassanak, csak az illető ministerium, melynek az államlevéltár alárendelve leendő, adhat kivételes engedélyt, a levéltári igazgató meghallgatása után.

A dolgozóterem egy hivatalnok főltgyelete alatt áll.

A levéltár tinnep- és vasárnapokon és a nyári iskolai szünnidök tartama alatt is nyitva van.

Szünnidök : évenkint kétszer, két-két hét.

VI.

Az állami levéltár mellett mind a hivatalnokok, mind a dolgozó tudósokra nézve mellözhetlen történelmi, diplomatiái és közjogi kézikönyvtár.

A külföld kiválóbb állami levéltáraival kapcsolatban paläografiai, diplomatiái iskolák léteznek, melyekben nemcsak a történetbúvárok, hanem a levéltárak tiszteli is kiképeztetésöket nyerik. Hazánkban annál szükségesebb lenne ily iskola szervezése, minél csekélyebb azoknak száma, kik nálunk e téren jártassággal bírnak.

VII.

Az állami levéltár személyzetét illetöleg legföbb fontossággal bír a föigazgatói állomás betöltése.

A föigazgatóban megkövetelhető kellékek az általános műveltség mellett a hazai, továbbá a nevezetesebb külföldi nyelvek, végre a latin nyelv ismerete ; tájékozottság a hazai és európai történelem terén ; okmánytani jártasság.

A levéltár többi tiszteiben is megkivántatik a latin nyelv ismerete, történelmi és diplomatiái szakképzettség.

Öhajtandó, hogy az államlevéltár föbb tisztviselői között legyenek oly egyének, kik jogi- és föleg államtudományi képzettséggel bírnak, és olyanok is, kik a hazában divatozó különféle nyelveket bírják.

A személyzet nem lehet csekélyebb, mint az, mely például a bécsi cs. k. udvari levéltár mellett alkalmazva van ; annál inkább, mert a m. k. államlevéltár, az okmányok mennyiségét tekintve, jelentékenyebb leend, és csak most vár rendezésre.

E szerint szükségesnek mutatkozik :

egy föigazgató ;

két aligazgató, kik közül az egyik az országos levéltárak felügyelőjének tisztét viselné ;

két levéltárnok ;

hat levéltári tiszt kinevezése, és a szükséghez képest néhány irtók és díjok.

A tisztí fokozatokat és fizetéseket oly módon vélnők megállapítandóknak, hogy művelt, tanult, tudományosan kiképzett egyénekre is elégséges vonzerőt gyakoroljanak. Ennekfolytán a fő és aligazgatók osztálytanácsosi, a levéltárnokok titkári és a levéltári tisztek fogalmazói rangban és fizetésben lennének részesítendőek.

Mivel pedig az állami levéltár tisztjeire nézve a magasabb fokozatokra való előléptetés kevésbé lenne kilátásba helyezhető, mint a nagy személyzettel bíró ministeri hivataloknál: az állami tanintézetek tanárainál alkalmazásban levő ötvenkinti fizetésemelkedést lehetne behozni.

Az állami levéltár tisztjei elmozdíthatlanok, s csak fegyelmi úton bocsáthatók el. Ezt követeli a függetlenség biztosttása, mely a történetirással foglalkozó egyéneknek mellőzhetlen.

A költség, melyet a hazai levéltárügy rendezése, véleményünk és javaslataink szerint követel, nem jelentéktelen.

Azonban hasonló terhet Magyarországnál sokkal kisebb államok, mint például Belgium, Hollandia, Svájc, vagy Olaszország egyesítése előtt annak egyes tartományai, már évtizedek előtt készségesen vállaltak el, szívesen viselnek. És nem kételkedünk, hogy a magyar képviselőház is nehézség nélkül fogja megszavazni az összegeket, midőn arról van szó, hogy régi mulasztást tegyünk jóvá, és oly intézmény fölállítása forog kérdésben, melyet nemesak a tudomány, hanem még inkább a kormányzás gyakorlati érdeke és a nemzeti becsület követel.

Miután a korszerű haladás pályájára léptünk, miután politikai intézményeinket és társadalmi viszonyainkat a század igényeivel összhangzón átalakítjuk : a magasabb kulturai érdeket sem szabad akár mellőzni, akár háttérbe szorítani.

Ily kulturai érdek : az állami levéltár fölállítása és a levéltárügy rendezése.

E mellett a régi századok emlékei iránti kegyelet sehol annyira nem találkozik a gyakorlati hasznossággal, mint nálunk.

Hazánkban a kapcsolat múlt és jelen között mindenekelőtt szoros. És azoknak, kik hivatvák befolyjni a nemzet sorsára és fejlődésére, gondosan kell óvakodniok attól, hogy az újjáalkotás nagy művében a múltat ne feledjék, vagy félre ne ismerjék.

P e s t e n, november 22-én, 1872.

Az országos levéltár rendezése tárgyában összehívott enquête

bizottsága :

GROISZ GUSZTÁV,

ministeri tanácsos, elnök.

HORVÁTH MIHÁLY,

B. MEDNYÁNSZKY DÉNES,

NAGY IMRE,

B. NYÁRY ALBERT,

PAULER GYULA,

THALY KÁLMÁN,

bizottsági tagok.

FRANKL VILMOS,

előadó.

II. Rákóczi Ferencz kora

*a gr. Csákyak, Szepesvármegye és a b. Palocsay-család
levéltáiraiban.*)*

I.

A gr. Csáky-levéltárak.

A gr. Csáky-családnak a Rákóczi-korban a következő négy tagja szerepelt: István (XII.), Mihály (IX.), László (IX.) és Krisztina.**)

István gróf (szül. 1669.) hasonló nevű atyjának az ország-bírónak fia volt, kinek halála után Bereg és Ugocsa vármegyék főispánjává lön, s mint ilyen, fölkelte nemességével, Károlyi Sándorral együtt verte meg 1703 tavaszán Dolhánál az első kurucz csapatokat, — majd a Lengyelországból betörő Rákóczi és Bercsényi (sógora) hadai elül ez év közepén a császári őrséggel megrakott Szatmár várába szorult, melynek 1704. dec. 25-én történt feladása után azonban hűséget esküdött Rákóczinak, kinek aztán generális-fő-hadi-commissariusza és a Szövetkezett Rendek egyik senatora lön, a szatmári békéig.

Öcsese Mihály (szül. 1676.), mint honnmaradott fivérei között legharczasabb természetű, ajánlkozott volt 1703-ban, hogy közös családi várukat: Szepesvárárt megvédeni Rákóczi kuruczai elül; hosszabb idejű zárlat után azonban capitulálván, maga is a fejedelem hűségére állott, ki őt sógorának,

*) Lőcse város levéltárának ez irányú ismertetését l. a „Századok“ múlt évi november havi füzetében.

**) A szintén szerepelt Csáky András nem a Keres-Szeghi gr. Csáky, hanem az erdélyi nemes Dévai Csáky-családból való volt.

Bercsényinek ajánlatára egy lovas-ezred tulajdonosává, s tábornokká nevezé ki, majd altábornagygyá léptette elő. Részt vett több hadjáratban, 1710. végén Bercsényivel lengyel földre emigrált, és 1757. dec. 7-kén Rodostón, mint a bujdosó magyarok főnöke hunyt el, 81 éves korában. „Utolsó generálisa volt Rákóczi Ferencznek”, — jegyzi meg róla hű pályatársa, Mikes Kelemen. (Törökorsz. Levelek, II. k. 213. l. *)

A harmadik testvér, *Krisztina* (szül. 1654.), előbb id. gr. Erdődy Sándor kamaraelnöknek, majd gr. Draskovich Miklós országbírónak, végre gr. Bercsényi Miklós fejedelmi helytartó és főtábornoknak volt neje, — és mint ilyen, a kuruczvilágnak Rákócziné után legelőkelőbb urnője szerepelt. Nagyműveltségű, és igen jószívű úri asszony vala, — de tündökölni szeretett. Meghalt Rodostón (honnét mindig szívszakadva vágyott hazájába, de férjéhez való hűsége visszatartá) 1723. ápril 25-kén.

Végre a negyedik szereplő: a kalandos életű *László*, (szül. 1640.), ki a gróf Csákyak erdélyi ágából való volt, s még az öreg Apaffi Mihály s a szerencsétlen végű Bánffy Dénes idejében élte le jobb korát. Mikor a kuruczvilág 1703-ban kiűtött: ő már jól túljára a 60-on: azonban ezen előrehaladott kora nem gátolá a még I. Rákóczi György alatt született, II. Rákóczi György alatt már vitézkedett, de még most is nyughatatlan természetű férfit, hogy ez utóbbi fejedelem unokája alatt is fegyvert ne kössön. II. Rákóczi Ferencz a hadadi uradalom adományozásával jutalmazá s lovas-ezredessé nevezé ki őt, majd 1708-ban brigadéroszá, — de még ezen évben meghalt.

Az ő kuruczkori levelezései, valamint fiáé, *Istváné* (XI.), ki a Rákóczi-korban csak annyiban szerepelt, hogy Hadadvárát 1710 elején német kézre játszá, s maga is labanczezá lőn, — az erdélyi ág külön levéltárában volnának keresendők.

Bercsényinének többi testvérei: *Imre* nagy-váradi püspök, majd kalocsai érsek és bíbornok, *György* cs. tábornok, *Zsigmond* főispán s később tárnok, és *Tamás* cs. ezredes, — a kuruczvilágban se pro, se contra nem szerepeltek. A két

*) Nagy Iván Magyarorsz. Családai III. k. 92. l. a Dévai Csáky András ezredest zavarja vele össze,

katona sohsem harczolt hazája ellen, az 1703 - 1711-dik évek alatt künnit szolgáltak a Rajna mellett, az Imperiumban. A békés természetű Zsigmond pedig családjával, és püspök-öcsese — kinek főpapi javait a kuruczok bírták s Bakó János váradi nagy-préposttal kezeltették -- Rákóczi hadai elfúl nyugot felé vonultak, s eleintén unokaöcsesük. ifj. Erdődy Sándor gr. vasi főispán vépi kastélyában tartózkodva, majd Eszterházy Pál nádor fraknai és lándzséri körültáborított váraiba szorúlva, aztán Horvátországban bujdosva kerestek menedéket, s végre hol Győrött, hol Pozsonyban meghúzódva, — csendesen várták a vihar végét. — E négy fivér correspondentiái a m i n d s z e n t i levéltárban őriztetnek, s a szepesvár-mindszenti bizottság jelentésében már ismertetve voltak, a kuruczvilágot illető érdekesb adataikra nézve is. („Századok“, 1872. octoberi füzet.)

A kurucz altábornagy Mihálynak a Rákóczi-kort illetőleg bizonyára nagybecsű levelezései, hihető, Rodostón enyésztek el*), — valamint ott, vagy Francziaországban vesztenek el mostoha fia : gr. Beresényi László utódainál gr. Csáky Krisztina, Beresényi Miklósné levelezései is részben, mert némi részben a budai kir. kamarai archivumban vannak, férjének Ungvárt 1711-ben lefoglalt levéltára maradványai közt.

Hátra volna tehát még István (XII.), kinek mint a Rákóczi-féle generális-főhadibiztosság fejének, úgy saját, mint az utóbbi hatóságra vonatkozó összes írományait, — a gr. Csákyak eddigelé Kassán őrzött, s t. Meretz Pál úr által társulatunk szepesi kirándulása alkalmára Lőcsére szállíttatott nagybecsű missilisekből álló levéltárában reméltük föllelhetni. De család-

*) Vagy tán a gr. Csákyak töle származó oroszországi ágánál lennének keresendők, mely ág utóbb igényeket támasztott volt — t. Sváby Frigyes nemzetségi levéltárnok úr közlése szerint — a család némely magyarországi jószágaira, egy sarja pedig 1849-ben Rüdiger orosz tábornokkal a Szepességen járt. Gr. Csáky Mihály ugyanis, más letelepülési óhajtó bujdosó magyarokkal, terjedelmes jószágokat bapott volt Nagy-Péter ezártól Ukrainában, melyeket még ma is utódai kírnak; ő maga azonban, Rákóczinak Törökországba mentével, illendőbbnek tartotta fejedelme oldala mellett Rodostóban élni és meghalni, együtt a bujdosók zömével, — mint Ukrainában, töle távol.

tunk. Sem a kurucz „Generális-Hadi-Fő-Commissariatusság” actái, sem maga István úr kurucz korabeli levelezései nincsenek ott ma már. Csupán egy csomag létezik ott István gróf 1703-iki levelezéseiből, a mikor még, mint Bereg és Ugocsa főispánja, „kedves komájával”, Károlyi Sándorral, Leopold ügye mellett buzgólkodott.

Ezen csomag 31 darab eredeti, vagy egykorúlag másolt levélből, és egy, hihető, 1711-diki lajstromból áll, mely levelek annál becsesebbek, minthogy kettőt kivéve, mind a háború kezdéről, annak első három hónapja : 1703. május, június és júliusról valók, — mely időből az adatok, kivált az oly közvetlen forrásból merített adatok, minők az övéi, éppen a legritkébbak. E leveleket azért mind lemásoltam, s kit rövidebb regestákban, kit bővebben, imé, ismertetem, mert meg vagyok győződve, hogy a Rákóczi-háború kezdetének számos ismeretlen részletét hozandom általok napfényre.

1. sz. „Tarpa, die 27. Maj, 1703.” „Munkácsi Pap Mihály, m. k. az én Kegyelmes Uramnak Rákóczi Ferencz Magyarország Fejedelmének plenipotentiarussa.” Gr. Csáky István beregi főispánnak Aranyos-Medgyesre, nagy-hamarsággal (sok cito-val) írja, hogy f. hó 25-kéről maga gondviselőjéhez intézett levelét „az Tisza-parton, Kisárnál vöttük, — melyben írja Ngod, hogy tart ezen kóborló pusztításátul, több moeskos szávaival együtt.” Mely moeskos levelét Ngodnak majd bemutattandjuk, országunknak nem pusztítására, sőt megmaradására igyekvő fejedelmüinknek, s „tudom, akkor az debreczeni Monticuculi, hajdúvárossal együtt Ngodnak nem fog használni.” (Eredeti.)

2. sz. Orosz György beregi alispán, 1703. május 28. Munkácsról mentegetődve válaszolja A.-Medgyesre főispánjának : „Édes Máltóságos Gróf Uram, nem szígyen, hogy 40 emberünket 200-nál több kurucz dissipálta; az nagy conspiratió, más vármegyérül is jött hozzájuk. Elégge examináltuk beregszászi birót : már vannak 600-an, öt zászlóval. Ilyvóban (Lemberg) 22 (tár-) szekeret vásárlnak Rákóczi uramnak. A patens egészen Bercsényi írása, a mint mondják, ez a continentiája.” (Közli Rákóczi és Bercsényi Brezna várában 1703.)

május 12-kén kelt ismeretes nyílt-levelének tartalmát.) Ezután folytatja: „A mikor ezek kevesebben voltak s erdőkön lapangottak: mind a nemes vármegye (Bereg) résziről, úgy az szakmári németek, lovasok persequáltak, — de soha az erdőkön rá nem akadtak s ki nem vehették; hogy pediglen insperate ilyen numerusra accrescált: az parasztság insertina conspiratioja hozta magával. Már mink ennek nem resistálhatunk, mivel már magunk javaiban is ők parancsolnak, s nagyobb része vármegyénknek övék: mivel az falukon csak kevés ember akadt a ki oda nem állott. — Az aranyos zászlókon a vagyon írva: „F. R. D. F. V. S. R. I. P. Cum Deo pro Patria et Libertate“, az pátensen pedig az erdélyi fejedelemséget viselt Rákócziak czimere vagyon.

Én, Mélt. Gróf Uram, negyednapnál tovább nem voltam künn a vármegyéből, mindenkor benn voltam: de az kinek a föld népe kedvez, — azoknak ember keveset árthat; mivel az parasztság járván az erdőköt: mondják, hogy reá akadtanak, — mégsem mondták meg. — Az nemeség mind dissipáltatott, itten négyen vagyunk, — ez igen kurta tábor! Passusink praeccludáltattanak, az réveket ők praecocipálták, mellyeket is nagy várta alatt tartanak.“ (Er.)

3. sz. Kajdy István, később Rákóczinak gyalogezredese, 1703. május végén vagy június elején írja Csáky István-nak, Csekére: „Az midőn die 21. Maÿ notarius urammal Maróthi István uram ő kegyelme Muzsajban conscribáltak vala: az ő kglmek udvarlására általmentem... Benében háltam Maróthi uramnál, az nemes vármegye hajdúi is a hadnagygyal odaérkeztenek. 22. reggel ejusdem mensis... Busvárul meghozták, hogy immár Vári várossában zászlóstúl vadsnak az kurucok; én az hírt meghallván, utamat lazafelé akarván követnem, Maróthi uram ő kglme tartóztatott: ne menjek, hanem ő kglme az erdőn megkímelteti, mint vagy az do-log? az hajdúkat lesben fogja állatni, — szemben menjenek velek. De még Váriból emberünk megjött: addig reánk jüttenek, tizenheted magammal elfogtanak, kiket is mind közikben esküdtettek, és engemet is két ízben is meg akartak ölni; megesküdték arra, hogy vagy megesküszöm, vagy fejemet ve-

szik. Az benci bírának és esküdtembereknél sok mellettem való reménkedések és törekedések után mitigálják dolgomat, — arra esküdtettek : midőn az Méltóságos Fejedelem (Lengyelországból) kijön, ez nemes vármegyéknek az zászlót elküldi, ez nemes vármegyével híve leszek, addig házamnál ülök. Azóltától fogva vagy sohoá sem voltam, házamnál ültem, mint rab. Azért alázatossan kérem Ngodat, ne kívánja Ngod, házamtól kimozduljak, — látja Isten lelkemet. . . . Isten is megáldja Ngodat, ha proteetiója alá veszen, mert nemes vármegyémért kell szenvednem.“ (Er.)

4. sz. „Én Keresztsszeghi Gróff Csáky István, Kegyelmes Koronás Király Urunk ő Felsége titkos tanácsa és komornyikja, Nemes Bereg és Ugoesa vármegyéknek Főispánya. Látván ezen . . . hazánk romlására czélozó zürzavart nevedkni, de kiváltképen ezen támadásnak lecsendesítésére reánk szándékozó ő Felsége sokszámú német s rácz hadainak jövetelit, és az által lehető pusztulását a nemes vármegyéknek eltávoztatni akarván, — ő Felségéhez kötelességünket, hazánkhoz való igaz szeretetünket előttünk viselvén : két-három nemes vármegyebéli nemességet, más vitélő rendeket is felvévén, azon gyűlevéz népekre reájok mentünk, és Istentől általunk érdemlett büntetést vettek.“ (Dölhai győzelem, jun. 7.) Jelen, községről-községre kihirdetendő pátensével inti és biztatja a szétoszlottakat és lapangókat : szálljanak békességgel házokhoz, — magokat béjelenlvén, nem lészen bántások. — De dato Szatmár, 13. Juny 1703. (Egykorú másolat.)

5. sz. Gr. Löwenburg Frigyes cs. tábornok és Szatmár várának főkapitánya, Zathmarini, 22. Juny, 1703. Gr. Csáky István beregi és ugoesai főispánnak, Csekére, válaszolja, hogy este hat óra tájban vett leveléből örömmel érti a Tiszához való szerencsés elérkezését, de sajnálja, hogy a megyei nemesség, az alispánok ígéretei daczára, oly csekély számmal gyűlt össze oda. Klobusiczky szatmári alispán biztat, hogy a Németiben lakó nemességet fölszedi, és odaviszi magával. — Ha Mlgtok a közelben mutatkozó ellenséget kikémleltetvén, valamikép ártathatna neki : jó lenne megpróbálni, — különben tegyék, a mit legtanácsosabbnak vélnek, reájok bizom. Ha Munkácsra a várba

valami megbízható parasztember által levelet lehetne küldeni : jó volna megtudakozni az ottani commendánstól : „quanto modo Corrutziones numero et ubi existant, aut quid de eorum statu et spe venturi auxilij certi spargatur?“ melyekre választ kapván, nagyobb biztossággal lehetne a Tiszán általmenni s valamit véghezvinni. S talán valami a Montecuculi-ezred felől is megtudható lesz ottan. (Er.)

6. sz. Ugyanaz, Zathmarini, 24. Juny 1703. Ugyanannak, Csekére. Mlgod tegnapi leveléből értem, hogy a hadakat megszemlélte, és hogy a lázadók ott körül kóborolnak. Sajnos, hogy a vármegyék buzgalma ennyire lelankadt; a helyett, hogy a szép kezdetet (Dolha) növelni igyekeznének, éppen nem lendítenek semmit. Munkácsról semmi hírem — noha „Rakocziani succursus exercitusque rumor mihi semper incredibilior videtur ac inanior.“ Ha majd Munkácsról megjö relatiónk : akkor kezdetünk hozzá. Azalatt csak őriztesse jól Mlgod a nemességgel és Stain kapitány helyőrségbeli német s magyar gyalogjai- és huszáraival a Tisza révét, s ha mi kárt a szertejáró kuruczokban tétethet, jóval jó; de igen kell vigyázni, s a martalékkül mutatkozó lovasok után nem rohanni vakon, — a veszedelembé. — Bezzeg jó lenne az Esze Tamással és Kis Alberttel Rákóczi látására odajárt beregszászi bírót visszatérte után váratlanul elcsipetni, s kemény fenyegetések közt jól kivallatni a kuruczok statusa felől! „In omnibus denique circumspecte et caute agendum, spero juxta, ac utiliter.“ (Er.)

7. sz. Ugyanaz, Zathmar, 25. Juny, 1703. Ugyanannak. Mlgod levelét az ottani dolgok hírével és a Munkácsról várii pórok által hozott relatiókkal ma d. u. 5 órakor vettem; de, megvallom, nekem úgy tetszik, ama pórok hírleléseit mintha csak magok a kuruczok sugalmazták volna : Kende Mihály kapitány visszatértétől várok tehát bizonyosabbakat; mindazáltal ha ama Rákóczi-féle hírlett hadak csakugyan Munkácshoz közelednének, s bizonytalan lenne a táján is a maradás : Mlgod az összes nemességgel azonnal siessen ide vissza, a Tisza révének őrzésére Staint a német s magyar gyalogsággal és Kende Mihályt az ecsedi és károlyi lovassággal jó vigyázás alatt hátrahagyván, hogy a lázadók át ne kelhessenek. — Montecuculi gróf

tegnap vett levelébül értem, hogy ezrede f. hó 19-kén Kassa közelében állott, és onnét ezen napon Ungvár felé nyomult. (Er.)

8. sz. Wolffgangus Georgius Comes ab Auerperg, munkácsi cs. parancsnok, de dato Munkács, 25. Juny írja valami magyar-labancz tisztnek, tán Kende Mihály szatmári alezredesnek, hogy több felől vett hírek szerint azon ellenség nem áll, csak 200 emberből, az is többnyire pór had, — megbírhathat azért vele a magyar huszárság is, csak jól akarja, nem szükség a várból németeket leküldeni; ha mindazáltal azon magyar lovasság éjtszakára a vár alatti huszárvárba akar vonulni: jó, oda befogadja, megnyugvás után haszonnal tehetnek majd onnan kiszárgulásokat. — Most van Uraságodnak, ime, jó alkalmá, csak emberkedjék, s ne rémittesse meg magát: hiszen csak parasztok, s ha rebellisek is?... mi az?! („tantum sunt rustici, etsi essent rebelles, quid est?!“) Egy zászlóaljat mégis adnék én is, „si cum seriositate ipsos aggrederentur, haberent victoriam.“ (Er.)

9. sz. Gr. Löwenburg Frigyes, Szatthmár, 26. Juny, 1703. Gr. Csáky Istvánnak, Csekére, cito, citius, citissime. Mlgod éjjeli levelére tegnap feleltem, a tegnapi pedig ma vévén és tartalmát megfontolván, — én csak gyanús hazugságoknak tartom a parasztok ama híreit, csodálkozván, hogy Mlgod az ily hírek hordóit le nem tartóztatja. Kik is ha igazat hoznak — jó, de ha nem, hát meg kell őket pálcáztatni... Jó lenne Kende uram által a beregszászi, várii és tarpai bírákat és esküdtekből behozatni, biztosság és kezesség okáért. — Mivel pedig orderem van, hogy a közelgő Montecuculi-ezred mellé gyalogságot adjak: nem szükség, hogy Mlgod tovább magát ott fárasztza, bizza a commandót Steinra és Kendére, kik is jó correspondentiában legyenek, és maga Mlgod jöjjön ide, hogy ő Felsőge dolgaiban tanácsával élhessek. (Er.)

10. sz. Ugyanaz, Zathmarini, 27. Juny, 1703. Ugyanannak, ibi-ubi. Hogy a nemesség szép számmal gyűlt a Tiszához, jó, — de nem jó az, hogy sánczásó munkás nincs elég. Különbön több oldalról kedvező híreket vettem; az ellenség nincs egy tömegben, hanem apróbb csapatokra oszolva, így, Esze Tamás is

a napokban csak alig százegynéhányad magával volt Bereg mellett, s maga csak 12-ed magával ott bent, mint Reinhard kapitányomat értesítik. Azért, ha Mlgod tiszteimmal tanácskozáván, az illetén ellenségen valami próbát tétetne, nem bánnám. Egyéb-iránt Nigrelli tábornagy úr tegnap vett levelébül bizonyos, hogy a Montecuculi-ezred már tényleg útban van a Tisza felé, hogy ama „nebulo“-kat megtanítsa, — mely czélból egyéb hadak is küldettek előre Munkács tájára. Bizton várhatjuk tehát e jó hírekre a rebellisek kiirtását, melynek, íme, eljött az ideje; Mlgod is iparkodjék, ne engedje másnak a pálmát! Nem is kell gratiát adni egynek se közülök, — kivévén, ha melyiknek már irott és megpecsételt grationalisa volna Nigrelli ő exejától; mert Fölséges Urunk sem igen fog ezután kegyelmet osztogatni efféle lázadóknak, ne osszunk mi is: „posset omnino promissio gratiae et impunitatis altioribus ex subselliis fortasse dein improbari, praejudicioque fore.“ (Er.)

11. sz. Ugyanaz, Zathmarini, 27. Juny, 1703. Ugyanannak, Csekére. Hogy Mlgod 25-iki levelére mindjárt tegnap nem válaszoltam: oka, mivel Rákóczinak Munkácsra való megírt beszállásáról biztosb hírt vártam; alig is lihetem el azt, noha erősen hirlik, és hogy Kende Mihály is saját szemével látta volna őt Munkácson. Mindazáltal, tudván, hogy a Montecuculi-ezred legközelebb Munkácsra érkezik és ott kell elhelyezkednie: nem hiszem, hogy minden próba és a diadal megkisérleése nélkül csak visszamenne. — Azonközben Mlgtok jól őrizze a révet, s e jó alkalmat is el ne szalaszsa. Stein azalatt tudja kötelességét. (Er.)

12. sz. W. G. Comes ab Auersperg, Munkács, 29. Juny, 1703. Gr. Csáky Istvánnak. „Praesentibus Illustrissimae Dominationi Vestrae significandum duxi, quatenus Inelytum Regimen Montecucolianum heri huc adveniens, summo mane Ragoczium et ipsius adherentes in hocce oppido Munkácsiensis aggressum fuerit, et feliciter expulerit, ita, ut Ragoczins vix evadere potuerit, qui se, ut refertur, St.-Miklósinum recepit; I. Regimen vero Montecucolianum ob Pagagiam in Seregyne relictam, pro apportanda ea, se etiam illuc hodie movit. Cum vero hodierna die se iterum aut ducenti equites rebelles — ut spar-

gitur, ex fugitivis husaronibus Paul Deákiensibus existentes*), ex altera parte Tybisei advenientes — se hic non prope ab Arce ostenderint, et post Ragoczium, St.-Miklósinum versus se contulerint : Illustrissimo Domino Colonello Comiti Montecucoli idem transscripsi, cum requisitione, ut hodie se adhuc cum I. Regimine infallibiliter huc sistat ; qua occasione etiam optimum foret, ut Illrma Dnao Vra cum sua militia se quo citius ad cistas partes veniendo, acceleraret, ut unitis viribus hostis jam in timore existens, ulterius persequi et extirpari possit.“

„P. S. In adventu suae Dnaonis Illrmae Vrae nulla mora facienda esset : ne hostis magis iterum accrescat et se recolliget.“ (Er.)

13. sz. Orosz György, Munkács, 30. Juny, 1703. Gr. Csáky Istvánnak. „Itt lévén Rákóczi uram Munkácsen : ha jól tudták volna Montecucoli regimentje, — fekve találták volna ; de csak két compánia jött bé a városban, igen derék kapitány grófot (Quirini) öltek meg, azok is mindjárt confundáltattak, — azalatt Rákóczi lóra kapván, elment. Pénzét nem találták, de minden egyet-mását, ládáját is, zászlóját is, aranymarháját, sok portékáját elnyerték, 15 ingét ; valami két orosz szekere volt, — annak semmi apparatusa nem volt, — úri három paripáját hallom, magyar ruhája fekete. Volt 600 embere : viaszaszegezett kaszával, baltával, láncsával ; ez desperatus ember ! Úgy is mondják : Bercsényi uram árestomban volna, — talám Rákóczi uramnak sincs subsistentiája. Kurucz öt vagy hat veszett, csak széllelment, az német egynihány és az derék kapitány, kit az egész regiment szánt, ki miatt egészen megégették a várost, templomokat felverték, minden ember jószágában praedát hantak. Itt ártatlan úgy romlott, mint bűnes. — Rimait is általlótték az kuruczok. Ezt az regimentet mink ki nem tarthatjuk ; nagy égetést tött, tovább mit követ ! Az fejrőházat is mind összeégették. Többé Munkács meg nem épül ; nincs mivel complaceálni az generálisnak is.

Ma is egy sereg lovas kurucz itt nyargalódzott : nincs

*)Ocskay László csapatja ?

magyar az ki fizné. Ha irok is, szolgabírák semmitsem fogadják. Provisiója nincsen regimentnek.“ (Er.)

14. Ugyanaz, Munkács, 4. Julý, 1703. Ugyanannak, Cseke, Zakmár. „Elég sajtóban vagyunk e miá regiment miá : mintha az egész vármegye in statu pristino volna, mindent kíván ; soha egy szolgabíró bettiit sem látom, — az ember illetit sem kívánná így ilve. Ezek Ngodat ide várják. Barkóczy Ferencz uram küd Zemplin vármegyéből bizonyos hadat. Az kurueznak most hírét nem halljuk : kimet az Krajnyára nem találunk, mert az parasztember minden embert elfog. Hónap vóna gyűléstünk, — ha valaki reágyünne, sub poena notae nincs az obedientia. Ennek az regimentnek több van 150 szekerenél, kívánja felváltatni. Itt egynehány — hat vagy hét — nemes ember maradt, mindene oda lett, azt mindenfelé küdi levelekkel szüntelen colonellus (Auer-sperg) uram falura, konyhára való élésért, — ki nem mervén küdeni az németjét. Rákóczi uram mit irt pridie, elszaladása előtt, még titulusa és datuma nem volt, olyan opinióban vadnak az emberek : Ngodnak írta.“ (Er.)

15. sz. Ez a levél igen nevezetes, nemcsak azért, mert magától Beresényi től, a Rákóczi-forradalom tulajdonképi megindítójától eredt : de nevezetes a fölvetett ügy akkori állapotát, a szereplők hangulatát, célzatait, s az eszközöket, melyekkel hatni reménylettek, élénken jellemző tartalmáért, — továbbá határozott, erőteljes hangjáért. Közöljük tehát egészen, úgyis eddigelé irodalmilag teljesen ismeretlen vala, — csak Szalay Lászlónak forgott egyszer kezében — mint röviden megjegyzi — Rákócziának ugyane datum alatt szintén Kende Mihályhoz írott levele *), de Beresényiét ő sem említi. Mely is, ime, itt következik :

„Isten úgy áldja meg Kegyelmedet, mint édes hazámnak javát kívánja.

Isten sok nyomorúságink, és ártatlan, keserves büdosásink közül az édes hazánk szolgálatjára az Méltóságos Fejedelem Rákóczi Ferencz urammal ő Ngával kihozván, — nagy csudálkozással érttettem Kglmed berzenkedését ; magyarázom ugyan arra,

*) Magy. Tört. VI. k. 90. l.

- hogy Kglmetek nem lévén az dolognak valóságában tudósok : inkább az üdöhhöz alkalmaztatja magát, mintsem hazájának felszabadítását ily képtelen, fegyveres pártolással akadályoztatni akarja, — s ugyanezen okkal az Mlgos Fejedelemnek is kedvetlenségét nemes Szathmár vármegyére, s nevezet szerint Kglmed ellen, esendesítettem.

Édes Kende Mihály uram, tudod, mindeddig barátod voltam, Kglmed barátsátságához sokat bíztam; nem hittem volna : Kglmed maga becsületit, magyarságát s hitit előtte ne viselje; nem hittem volna : pátensünket hűtre kikérvén, megsalta volna hűti után, — sőt most is ennyire berzenkedik. Mint régi jóakarója azért Kglmednek, akartam ezen saját kezem írásával intenem Kglmedet : az magahiűtségnek hagyjon békét! A b b a n Kglmed bizonyos legyen, hogy az Mlgos Fejedelemmel együtt és segítő hadainknak egy részével itt vagyunk már, Isten kegyelméből. *) Jól ismer Kglmetek mind magamot, mind az Mlgos Fejedelmet; elhitetheti azt Kglmetek magokkal, hogy üres kézzel és nagy fundamentum nélkül felbolondítani az országot nem kívánjuk. Hitem s lelkem szerint assecurálom Kglmedet s Kglmed által mindent, hogy soha oly fundamentummal nem indult hazánk felszabadítása, mint most. Pénzünk, hadunk, királyokkal kötésink, — minden készületink megvadnak. Az Istennek vére hullásáért, ne rontsátok magatokat s az országot, ne bosszontsátok az Mlgos Fejedelmet, ne húzzátok magatokra erőhatalommal s minden jószágokra az ellenség tüzes fegyverét. Hitemnek higgyjen Kglmed : senkinek bántása, senkinek kára nem leszen, — valaki berzenkedő fegyverivel nem keresi magának. Tudjuk s tudja ki-ki az németországi nagy háborút, tudjuk : senkinek nincs mihez bíznia; kimutatjuk hadainkat, segítő királyoknak s fejedelmeknek velünk való egyezését. Azért, hacsak Kglmed maga nem keresi maga veszedelmét, s kíván valaha barátságom s jó-

*) Bercsényi ugyanis ekkor érkezett a hazába és csatlakozott a Munkácsihoz visszahúzódt Rákóczihoz, a franczia segédpénzen Lengyelországban fogadott zsoldos seregekkel.

akaratommal élni, — térjen eszire Kglmed! Ha pedig jobban tetszik Kglmednek az veszély, — berzenkedjék, legalább lelkedre ne vedd az vármegye segítségét. Gyün húszezer fizetett tatár Máramarostúl által: megadja ott az dolhai kölesönt! De kárt nem tesz másutt hazánkban, hanem az hol kívánja valamely vármegyének pártossága, — kit nem reméllek. Talál utat magának oda, az hova véres keresményünket hordták. Ezeket nem ijesztőképpen higgye Kglmed; mindenkor barátod voltam, szánám Kglmedet, s Kglmed miatt az föld népét.

Csáky István sógor uramnak ajánlom köteles szolgálato-
mat, legyen vesztég ő Kglme: hitem szerint, se magának, se jószágának nem lesz kára.

Nem gondolom, Kglmed ezen leveletem, mint az pátenst, dobra üsse; — egyébaránt meglehet, én nem bánom! De bizony keservessen esnék az olyan nyakasság Kglmednek, ha jóakaratomat s ily barátságomat megvetné Kglmed. Ezzel maradok, — ha ellenkező okot nem ad Kglmed —

Kegyelmednek

Költ polyánkai táborhelyünkben,

8. Julj, 1703.

régi jóakarója, szolgáló barátja

G. B e r e s é n y i M i k l ó s m. k.

Kende Mihály nem hajolt Beresényi eme levelére, — és az ígért veszély csakhamar a fejére szakadt: mert már néhány nap múlva kurucz kardok csapásai alatt vérzett el, a Tisza partján. Löwenburg alábbi, jul. 15-iki levele már elesésén sajnálkozik, s ugyanerről tudósítja Károlyi is Bécsből, 1703. aug. 4. Palocsay Györgyöt. (L. jövő füzetünkben, a Palocsay-levéltár ismertetésében.)

16. sz. Gr. Montecuccoli Hercules írja 1703. jul. 11-kén, „Ex campo sub Arce Munkács“ gr. Csáky Istvánnak, Szathmár, ibi ubi, — hogy 9-iki levelét örömmel vette, melyből nemcsak az erdélyi segítségről, de arról is értesül, hogy a Tisza táji fölkelt nemesség szintén az ő ezredével akar egyesülni. Óhajtja, hogy e végből minélélőbb kelnének át a Tiszán, vagy Becsnél, vagy Melotánál, és úgy vele csatlakozván, egyesült erővel induljanak a lázadók ellen. Szabolcs vármegyének ő

megírta, hogy szolgáltatson élelmet; ha nem teszi, — executiót küld reája, élelmet pedig erővel szerzend. (Er.)

17. sz. Orosz György alispán, Munkács, 11. Julý, 1703., Csáknak. „Én, Mlgos Gróff Uram, se keves költséget, se fáradságot nem szánám nemes vármegyéért, ő Felsége szolgálatja mellett: de e miá regiment (a Montecuccoli-ezred) számtalan kívánsági miá, lehetetlen hogy subsistálhassak; egymást éri az sok követ, leírhatatlan kívánságokkal, — nem gondolja azt az colonellus: Karinczayn kívül egy szolgabíró sincs, az ki vármegyében laknék, egy parasztembert e világért be nem vehetni, az faluk mindenütt puszták; hat nemes ember van (itt) lovas, már azt elkínzottuk az mindennapi portázással, az sok levélhordással, — azoknak sem maradt semmijek, mindeniket felpraedálták; a többiknek lovokat elnyerték, rabok lévén Rákóczinál, kik pedig kuruczokká lettek volt; némellyek itt rabok, ú. m. kurucz Szabó. — Pogány ez a német, majd ki nem vonja a lelkemet zabért, kenyérért, húsért, s mindenféle konyhára valóért. Keves borom, szállonám, kenyerem az tiszteknek, az ki vagyon, mindennap osztom, — arra nízve én ebből — látom — kifogyok. Azért kérem alázatosan Ngodat, ne difficultálja Ngod: itt az pecsétet (a vármegye pecsétjét) tegyem le szolgabíró uramnál, magamot recipiálhassam Ungvárra ad interim: mert ezt ember soha sem győzi; ratióra semmitsem hajt, lehetetlen ség előtte nincs. Itt vagyok szálláson kapitány-lajdinant urammal, azt mondja maga: az ördögök vigyék el, ha ezer forintért felvinné ezt az mortificatiót!

Az kuruczság csendességben vagyon; hol vesz kenyeret az Krajnyán? nem capiálom. Majos ugyan, az víz nagy lévén, az klastromból vitt vagy negyven kenyeret, egy kulacs bort is, mondotta: Rákóczi úrnak viszi; volt véle egynehány ködmönös orosz, — ő ugyan tatárnak mondotta. Itt pedig, mondják, az hámorban Szelestén (Czelestovia) csináltattak vagy 200 nyilat. — Azt mondják némellyek: bement volna (Lengyelországba, vissza) Rákóczi uram, mivel ezek mindenütt hitegették, kiesáltak. — Ezek az németek mindjárt mennének, csak magyar nin-

esen. Tegnap kiküldtek tíz németet, két magyar katonát : az kuruczok valami gazbúl kiűtötték, elfogtak két lovas németet.

Irt colonellus uram mind Szabolesban s mind Ungban, circa provisionem. Ezt az vármegyét (Bereg) valóban megronták : egyfelől ezek az németek mindennap vágatják az marhát, azonfelől mennyi prédálást tettek, úgy az várbeliek ; — másfelől az kurucz, tertio Szakmár vármegyében sok vágót (vágó-marhát) hajtottak. Ez pusztúl el elsőben is minden vármegyék felett. Ha még több had jön, s mind idejün : lehetetlen subsistálnunk. — Circa conjunctionem tizenem óbester uramnak (Kende?), reménlem, tudósítani fogja Ngodat. Az franczia megverésit ide is irták.“ (Er.)

18. sz. Gr. Löwenburg Frigyes tábornok, Szatthmár, 12. Julý, circa 5-tam pomeridianam, Anno 1703. Gr. Csáky Istvánnak Tisza-Becsre írja, hogy tegnapi levelét ma d. u. 2 óra tájtt vette. Örvend Tisza-Becshez való szerencsés, bár terhes megérkezésének, s óhajtja, hogy a Tiszán átköltözvén, ha már a lázadásnak fejét nem is kaphatja, legalább erőteljes tagjait bénítsa meg, s vesse gátját a rablásoknak, és győzelemmel térjen vissza. A történeendőkről várja újabb és újabb tudósításait. — Ugocsa megyét, sajnálja, de a fölkeléstől, pénz- és éléskiadástól föl nem mentheti : mert ezt ő Felsége szolgálatának érdekei tiltják ; egyebekben jó szívvel kedveskednék. A helyőrségbeli huszárokat holnap utána küldi Tisza-Becshez. (Er.)

19. sz. Ugyanaz, Szatthmárini, 13. Julý, 1703. Ugyanannak. Mai levelét vette ; a mi az innét kívánt egy gyalogszázad segítségül küldését illeti : magának Mlgodnak „optime constet meo praesidiarios hic tanto amplius numero non existere, ut inexplorato statu rebellium emittere ac re super incerta eventus exponere quirem.“ — Addig tehát, „donec de Rakozio, ejusque copys certa incurrat relatio : quantis y viribus modo constent ? quis eorum status ? et quae ipsis sit intentio ? anque juxta relata Munkatschino mihi scriptotenus a Comite Auersperg non pridem inmissa, Berezenius suum jam diu vulgatum succursum Rakozio adjunxerit et suppetias revera tulisset ?“ — ő több segítséget a helyőrségből ki nem küldhet. Désről is a Rabutin-czred őrnagyától választ kaphat tán addig : valjon jöhet-e se-

gélyére embereivel? A helyőrségbeli magyar lovasságot azonban ma már elküldte utána. Csak kövessen el tehát mindent, s jól mesterkedjék Mlgod Reinhardt kapitánnyal együtt, elég erővel bírván dicsőséges tettekre, — a mellékelt leveleket pedig, kérem, igyekezzék valami biztos expressussal Munkácsra juttatni Montecuccoli grófhoz. (Er.)

20. sz. Ugyanaz, Zathmarini, 15. Julý, 1703. Ugyanannak, Tisza-Becs. Mlgod levelét hadnagyom által ma, dél tájban vévén, „intellexi ipsum Rakozium, Berezeniumque in personis, cum sexcentis suorum trans Tybiscum sese monstrasse, et cum exploratoribus, tum Germanibus, cum Hungaris non nihil in velitationem descendisse, eoque in congressu ex utraque parte aliquos nostrorum perýsse, interquos praecipue doleo Egregium Dominum Kende Miháltam infeliciter ac misere submersum esse.*) Cum autem ex depositione tubicinis, qui ad nostros demum profugerat**), certum sit eorundem opinionem eo directam esse, quatenus Tybiscum transeundo, in hisce Partibus sibi oppida Haydonicalia, aliosque — quibuscum haud dubiae jam bonam correspondentiam habuerint — adjungendi: igitur Dni Illrmae iterum iterumque recommendatum habere velim, ut Comitatus omnimodo quo possit, imo sub gravissima poenarum minitatione persvadeat, faciatque simul, ad portum Tybiscanum tam diu tantum perseverare, donec quadringento illi Dragoneri (Rabutiniani) sint in propinquitatem venturi (t. i. Désről), — ubi dein omnibus liberum erit domum reverti. Dignetur itaque quacunque possibili methodo eos simul retinere tantisper, ut transitus istorum rebellium saltem in hasce Partes excursorum praepediatur. Libenter certo potiore secundassem milite: sed constabit me amplius non posse exponere.“

Mint látszik, a tábornok igen tartott a kuruczok átjöve-

*) A kuruczok csapásaitól megsebesítette, s lovastúl a Tiszának szoríttatva veszett el.

**) Ezen német trombitás átszökését Rákóczi is említi Emlékírtaiban, és hogy volt oka tartani leleplezéseitől. Méltán is, mert mint látjuk, relatiói meglepőleg valók voltak, a fölkelők jövőendő célzataira nézve is.

telétől, s félté tőlük a révet, — s mégis ugyanő így biztatja levele végén Csákyt s fölkelő nemességét: „Miror, quod Comitatus tanto a sexcentis indisciplinatis, omnium artis militaris inexpertibus, statim terreantur, — cum tamen habeant penes se Dnum Capitaneum Kobilka (szatmári labancz kapitány) cum suis equitibus, et magnam aquam prae se, a nullo pervadendam, est sane timor inanis, et videtur aliudquin subolere.“ (Er.)

21. sz. Ugyanaz, Zathmarini, 15. Julý, 1703. Ugyanannak, Tisza-Becsre. Vettem Mlgod ismételt kérő leveleit, újabb gyalogság kiküldése iránt; szívesen küldenék, de a dolgok jelen állásában, megírtam már, hogy teljességgel nem lehet. Az Erdély felől közelgő dragonyosokról sincs még semmi bizonyos hírem, mihelyt lesz, — éjjel-nappal tudtúl adandom. Addig is küldöm azon huszárokat, kik az ugoesai perceptorral adót behajtani jártak, s a Váradról érkezendőket is elküldendém. (Er.)

22. sz. Pápay János ecsedi praefectus — később Rákóczi főtitkára — Ecsedről 1703. júl. 17-kéről értesíti gr. Csáky Istvánt Szatmárra: „Debreczenbül jövén emberem, referálta, hogy Rákóczi pátensivel valami debreczeni emberek alattomban valami colluviest akarván gyűjteni, s a minthogy talám valami gyűlt is, és az bíró azon embert megtudván, megfogatta s Kassára küldötte; nem bujnám a bőrben! — Itt pedig minékünk securitásunk vagyon, és sohonnand is semmi is nem hallatik, a minapi hír pedig a tatár felől hazugság. Mindazonáltal, azok hová mennek Tisza-Becstül*), s mit remélhessünk, ha tarthassunk-é, hogy általjönének szándékok szerént? aláza-
toson akarnám Ngod gratiájából értenem. — P. S. Az hadnagyot hír-tudni küldvén Apáti felé, referálták, hogy a kuruczok az ócsvai házoknál vadnak és meg is fosztották az úr (Károlyi) udvarbiráját, — maga pedig Rákóczi még túl vagyon, mindazonáltal holnap általköltöznék, és Dorog felé akarnak menni.“ (Er.)

23. sz. Ugyanaz, Ecsed, 19. Julý, 1703, hora 3-tia matu-

*) T. i. a tiszabecs-i révet időközben megostromlott s Csáky hadát szétkergetett kuruczok.

tina, gr. Csáky Istvánnak nagy-sietve írja Szatmárra : „Micsoda pátensét bocsatotta Rákóczi uram ö Nga, ex acclusis veris paribus (pines itt). Ngod megláthatja.“ Én tovább is híve akarok lenni ö Felségének ; „egyébiránt már itt köröskörül rakva lévén vélek az helyek, — csak itt kell magamat megvonnom, várván Ngodtúl consolatiót.“ (Er.)

24. sz. Ugyanaz, Ecsed, 19. Julý, 1703. Ugyanannak. „Ideérkezvén parancsolatja Rákóczi úrnak ö Ngának : midőn az itt való bíró *) megértette volna, — mindjárást kapta magát, hírem s akaratom ellen is Rákóczi úrhoz ment, — melyet akartam Ngodnak megjelenteni ; sem hírem, sem pedig tanácsom benne, — hanem az itt való egynehány nemességgel az eddig ö Felségéhez contestált hűségünkben megmaradunk, ha veszedelmünkkel léssen is. Bizonyoson irhatom Ngodnak : már mintegy ötvenig való kurucz Károly alatt s Feny-Vada körül nyargalózik, maga pedig (Rákóczi) Vajában volt ma. Úgy tapasztaljuk, hogy mindenfelől csak szaporodik szüntelenül. Kérem az Istenért is Ngodat, méltóztassék parancsolni ; ha Ngod javallja, én innend csak bémegyek Szatmárra, — talám ott még az velem levő vitézlő renddel (az ecsedi lovas sereg) az ö Felsége hűségében megmaradhatunk.“ (Er.)

25. sz. Pribéri báró Milith Pál, 1703. jul. 23-kán Csengerből, gr. Csáky Istvánnak Szatmárra írja, hogy ma úttársat nem kaphatván, el kell maradnia a holnapi gyülestről, melyen csak keménykedjék Csáky, s végezzenek jól : ö felvállalja vármegyéje commandóját Csáky után, s összegyűjtését, — különben, meglássa, meggyül a baja. Ö hozzá, lám, még Károlyból is eljönnének zsoldra. Egyébiránt — veti oda végül — „ha Isten engedi, két-három napok alatt meglátogatom Ngodat s Ngod szomszidságában levő cselédimet ; ne búsuljanak : nagyon futó lovam!“ (Er.)

26. sz. Ez ismét érdekes levél, Beresényi irta, az ura távol — Bécsben — léte alatt a nagy-károlyi várkastélyba szorult Károlyi Sándornéhoz, a gyulaji (Szabolcs) kurucz táborból, 1703. jul. 23-kán.

*) Ecsed Rákóczi örökös jószága vala.

„Böcsülettel való szolgálatomat ajánlom Kegyelmednek. Úgy látom, Kglmed meg nem elégszik azzal, hogy Kglmed ura, maga hazafiúságárul nem emlékezzén, pártoskodik édes hazánk régi, dicsőséges szabadsága ellen, melynek helybenállítására, és országos nyomorgatásátul való felszabadítására indult az Mlgos Fejedelem. Igazán, csudára méltó dolog, hogy inkább az nyomorúságot, mint szabadságot keresi és keresheti valaki, — az kiért méltó, hogy utolsó keresett veszedelmét elérje, az ki hazájának ellenségévé teszi magát. De annyival is nagyobb csudára méltó, hogy Kglmed, asszonyember lévén, maga s jószága veszedelmével nem gondolván : nemhogy az Mlgos Fejedelem előtt emberei által legalább bejelentette volna magát, de még az kurucz rabokot is (t. i. a dolhaiakat) Szakmárra praktikálta Kglmed, — mellyeket erővel (Károlybül) ki nem vittek volna, ha Kglmed németeskedése útát s alkalmatosságot nem nyújtott volna. — Ehhez képest, mint régi jóakarója Kglmednek, adom értésére, intem s javallom Kglmednek : ne berzenkedjék Kglmed ! Emlékezzék meg Kglmed asszonyi erőtlenségéről, — az vakmerőségnek s vitézkedésnek hagyjon Kglmed békét, és alkalmaztassa Kglmed magát az üdöhhöz : küldjön az Mlgos Fejedelemhez. Külömben, hitesse el Kglmed magával, hogy Kglmed urának cselekedeti nagyobb emlékezetben lészen; semmi külső, belső jószágára Kglmed számot ne tartson, élete is az Kglmetek ellen felháborodott hadak előtt mint marad? hacsak nem alkalmaztatja Kglmetek magát, — nem tudom. Kíriül Isten s világ előtt tudománt tészek, általam az Mlgos Fejedelem is, hogy Kglmetek magoknak tulajdonítsa veszedelmét. Kit jószántombul írván, — maradok, ha tetszik,

Kglmednek

Költ gyulaji táborhelyünkben,

23. Julý, 1703.

böcsülettel való jóakarója,
szolgája

G. Beresényi Miklós, m. k.“

(Egykorú másolat, Szatmárra beküldve Károlyiné által.)

27. sz. Barkóczy Krisztina (Károlyi Sándorné)

Károlybül, 1703. jul. 25. gr. Csáky Istvánnak, Szatmár. Panasz-
kodik komája és urának barátja Melith Pál ellen, a ki múlt va-

sárnap látogatni Károlyba jövé, beszéd közben rosztalta a kurucz raboknak Szatmárra beküldését; jobb lett volna — úgy mond — inkább, „tetettem volna szalasztást rajtok.“ Azután próbálgatott s ijesztgetett mindenképen: Károly várával mit akarak? alattomban szolgálmat s a katona-rendeket csalogatta, s tőlem uram „kardját, tarsolyát, nyári pánczélingét, puskáját kérte kölcsön.“ Látván, hogy nem jó helyen jár elméje, — rövideden kiadtam rajta, ő is azt mondá aztán, hogy bémegy Szatmárra. S íme, „ma már mintegy száz lovassal idejött, ideizenvén, hogy: itt van igaz kurucz Melýk Pál! — Azért, mint kuruczot, ágyúval köszöntötték.“ Bort és éleést kívánt a Fejedelem hadai számára, — nem adtunk, mire felboszankodván, úgy irta embertelen levelét, melynek párját commendáns (Löwenburg) uramnak beküldöttem. „Isten őrzött, hogy mindnyájan kurucz kézre nem játszott a múltkor. — Azok is, kik innét kuruczokká lettek, mind az ő istentelen csalogatási miá lettek. Ma pedig majdan estig szeleskedett itten, izengetett, hogy addig el nem mégyen, míg meg nem vészi, nyargalódzott, elég port, golyóbist kelle miatta vesztegetni. Az Karaszna-közi nemesség velle vagyon, kit erővel, kit csalárdsággal vitt el. . . . Már csak attúl félek, az több kuruczokat is annál inkább ellenem gyűjtja, mi kevés barmaim megmaradtanak is, azokat is elhajtja, éget, pusztít az mit tanál. . . . Mindenem így prédára kel, az mint fenyegetődznek, kiben kétség sem lehet. Valóban megesik nekem az Uram ő Kglme nagy vitézsége, — kire sem hivatalja, sem kötelessége nem kinszerítette, hogy vármegyéjéből annyira kimenjen; azért kell nekem minden külső javaimtól megfosztatnom, kit más, ő Felsége híveivel nem cselekesznek.“ (Er.)

28. sz. Milith Pál, Károly, 25. Julý, 1703. Károlyi Sándornénak. Az előbbiben említett „embertelen levél“, melyben Károlynénak, „mint hajdani jóakaró komámasszonnak“ ingerülten és helylyel-közzel drásticos humorral írja a kuruczezá lett Melith báró: „Csudálkozom, hogy Kglmed mégis ösztön ellen rugódozik, és nem szánja mezőbéli sok szép majorságit, holott igen kevés kárral meghódolhatna Kglmed. Én várat venni nem jöttem: mert nemcsak ilyen szarkafészek alá akarom conserválnom magamot, — hanem Ölyüs

uram! együtt akartam Kglmeddel szóllanom, mint régi jó-
 akaró komja, s bizony, elhitettem volna Kglmeddel — ha csak
 az ratióknak enged — akár ma, akár holnap, mindegy! Ollybá
 tartom, mintha régen innám Kglmed palotájában az jó medgyes-
 bort — noha, fősvenségéhez képpest talám az sincsen Kglmed-
 nek; — azt pedig jobbízü volna csak magyarral innia, mintsem
 t a t á r r a l; úgy elhigye Kglmed, valamint látott testi szemei-
 vel tegnapelőtt maga házában: bizony, ha idefárad, az is iszik
 Kglmed palotáján!... Minthogy pedig rútúl s nagy moeskoson
 bánik Kglmed tanácsa, szolgája Fekete Ferencz, az disznó rosz
 ember: ha csak Bicsbül segítséget nem hoz, jó pánczélban öltöz-
 zék, mert, Isten úgy segéljen, keserűre fordul az sok szegény-
 ember: siralma! — Az tréfát én mezőben (harezmezőn, táborban)
 nem értem, hitesse el akárki magával. Az ménesért elmentek;
 az ostromot Esze Tamás megkezdte.

Ezeket akarta Ölyüs uram velem együtt Kglmednek refe-
 rálni. Ha nem kell a jó, — eb bánja! Kglmed tréfának ne vélje
 a dolgot, oka ne légyek se Isten, se ember előtt.” (Egyk. más.)

29. sz. Leopoldus Cardinalis à Kolloniz m. p.
 Viennae, 25. Julý, 1703. Gr. Csáky Istvánnak válaszolja, hogy
 levelét vette. Biztatja, ne aggódjék, — mert higye, hogy a
 dolgok megfordúlnak Isten és a császár javára, uti sperare licet.
 (Er., csak nehány sornyi.)

30. sz. Ez igen eszélyes, ildomos, de a mellett mégis sokat
 mondó levél; jellemzi íróját: Károlyi Sándort, ki a várt
 jutalom helyett számára csak boszúságot, méltatlanságot ter-
 mett bécsi útjából visszatérve, mint már kurucz ír károlyi
 kastélyából, a körültáborlott Szatmár várába szorúlt gr. Csáky
 Istvánnak, dolhai volt fegyvertársának:

„Mint kedves komámuramnak, ajánlom Kglmednek kö-
 telességgel való szolgálatomat.

Istennek áldassék szent neve, unalmas tekergésim után
 szerencsésen érkeztem házamhoz, holott szomorúan érttettem
 Kglmednek beenszorulását és betegeskedését, kiből, kívánom
 szegény hazánk és nemzetünk javára Kglmednek szerencsés fel-
 gyógyulását és többekkel együtt való kiszabadulását, hogy egy

szívvel s lélekkel s egyenlő elmével való munkáink után, Isten ő szent Felsége nyomorúságos terhekben megepedett nemzetünket vigasztalásra és régi kívánt szabadságra juttatná; — kinek is jobb idejét Isten nem szolgáltatta még ennél, s egész hittel lehetünk, hogy meg is áldatunk ő szent Felségétől. Segítségben pedig semmi bizodalma ne legyen Kglmednek, úgy több jóakaróimnak is, s azt várva, életét ne kockáztassa, magát sanyarú betegséggel ne fogyassa: hanem mindazoknak jutalmát considerálván, megkeményedett elméjét esendesíteni méltóztassék. Én pedig maradok — Kglmednek

Károly, die 27. 8-bris 1703. jóakaró szolgálja, komja
Károlyi Sándor m. k.“

„P. S. Az Mlgos Grófnénak köteles szolgálatomat; ha magyarrá lesz is — szabad lesz bóbítát viselni!“

(Eredeti, az egész Károlyi s. k. írása.)

E levelet, melyet írója bizonyára titkon juttatott be Csáky kezéhez, — a gróf aligha mutatta be Löwenburg tábornoknak.

És ezzel véget érnek az 1703-ik évi, mint most már a t. olvasó is megítélheti, nem kis érdekű levelek. Az a két szám, a mi még hátra van, már különmemű; az egyik (31. sz.) Erős Gábor tudósítása Szatmárról 1705. jul. 29-kéről, gr. Csáky István nejéhez, szül. gr. Zichy Klárához, Lőcsére. Ebben bizalmasan értesíti s felbívja a grófnét, adja tudtára valami „jó és eltévedhetetlen alkalmatossággal“ férjének a grófnak, hogy „itt minket, kik az várban (Szatmár) szorúltunk vala“, a fejedelem parancsából utólag hit alatt kiváilattak: „kinek legyen az német generális és commendánstól (Glöckelsperg és Löwenburg) protectió-levele, vagyis assecuratiója, ittben szenvedése iránt? Ki mit tudott, kimondotta. Az urat (Csákyt) nevezetesen (értsd: név szerint) feltették. Reviczky uram, az mint hallom, megmondotta, hogy látta az úrnál; elhiszem, ha van, és ha látták mások, — azok is megmondották, én bizony gondolom-mal monddtam, azért, hogy jóllehet olvasta az úr énelöttem is: de nem szerette, és azután nem tudom bizonyosan, ha kivette-e? — de, mint feljebb íram, némellyek szemekkel látottnak monddták lenni ő Gránál.“ (Er.)

Vége a 32. sz. egy régi, tán még 1711-diki jegyzéke az

ezen csomagban foglalt leveleknek, ily czímmel: „Mlgós Gróff Csáky István uram szatthmári dolgát illető levelek.“ Megjegyzendő azonban, hogy e régi lajstromban a fűntebbieken kívül még a következő levelekről tétetik emlékezet: „Ugoesa vármegye vice-ispánya Újlaky István uram levele, sub nro 29;“ „Mlgos Gróff Csáky István uramnak ő Ngának két rendbeli attestatiója, mellyeket Generális Klökesperg és Lövenburg uram adott, nro 32, 33;“ „Balogh György uram attestatiója ugyanazon Generálisoktól, nro 34.“, s végül: „Az tolvajok nevei, kik az németeket Szabolcs vármegyében megölvén, a pénzt is nállok találták, Rh. fl. 6000., nro 35.“

E jelzett levelek ma már nincsenek itt. Valószínűleg egykori hűsége emlékéül s jeléül mellékeltek maga gr. Csáky István által 1711-ben kérvényéhez, midőn a szatmári béke után — melyet alá nem irt — amnistiáért folyamodott a bécsi udvarhoz. Legalább a 32. és 33. sz. a. említettek tartalma határozottan ily felhasználásra mutat, mint azt analog esetekben Kohárynál s annyi másoknál tapasztaltam.

Ezeknél több, Csáky Istvánra vonatkozó, nincsen. Hanem ugyanezen, azelőtt Kassán őrzött gr. Csáky-írományok között találtatik még egy kuruczvilági csomag: Úsz Gábor udvari ágens 1708- s 9-iki levelezései Bécsből, gr. Csáky Zsigmondhoz. Azonban ezek majd mind magánérdekűek, csak a következő hat darabban van figyelemreméltóbb vonatkozás közdolgokra:

1. Bécs, 1708. oct. 13. „Illustrissime Dne Comes, etc. Tolvai Gábor (ítélőmester) uram ideérkezék, -- de igen dissimulálja, hogy a politicumban valami bizatott volna ő kglmire, noha megvallja, hogy elmenetelek Rákóczi Egerben három óráig s útjában Beresényi is Füzes-Gyarmatnál annyi ideig beszélték ő kglmével. — Görgey uraiméknak (hadi foglyok) kiadja ő Felsége a kegyelmet. Beszéli, hogy a kuruczok közt recenter hirdetett lanienába semmi sincs, hanem hogy az erdélyi német (armáda) kijött, és Szakmártt akarja magát locálni, hogy megépítse, — a ki ellen sok bombát, álgút vittek Egerből, hogy impediálják az építést.“ (Er.)

2. Bécs, 1708. oct. 27. „Illustrissime, etc. Tolvai Gábor uram tegnap ment innét vissza a kuruczokhoz. Itten tovább is igen bíznak az armistitiumhoz, melyet hallék Koch uramnál, s hogy Generál Lefelholcz uram már benn volna bizonyos corpus-sal a bányavárosokon, Generál Heiszter pedig a kuruczokat perséquálná Szécsén táján. Ajánlván“, etc. (Er.)

3. Bécs, 1708. nov. 28. „Illustrissime, etc. A mi az occur-rentiákat illeti: ma harmadnapja stafetaliter tudósította a felséges udvart a silesiai commendans, hogy Generál Max Starembergh uram Szepesvárából megszabadult és már Sléziában volna, elhozván magával a vártán lévő hajdúkat is. Till uramtól ő Mlgátúl (a hadi tanács alelnöke) azt is hallám ma, hogy Tolvay Gábor uram die 7. praesentis irt ide Lossonczról, hogy a kuruczok Tályán fognak gyűlést tartani, a hová sietett Beresini is. Mondá azt is Till uram, hogy valamely Segnyey általjött volna Lengyelországba kuruczoktól, Felséges Urunk hívségére.“ (Er.)

4. Bécs, 1708. dec. 5. „Illustrissime, etc. Generál Max Starembergh ultima recenter practeriti szerencsésen ideérkezék, de nem Sennyey volt segítője eljövetelének, hanem a Sáros vármegyei Szinei (Szinnyey) Christóf, Görgey Boldizsár uram veje, ki is 15-ta 9-bris hat óra után (este) Szepesvár alatt készen várta saját hét lovával; a midőn szintén említett generális úr a pasijával (page) és báró Szedliczkyvel, vászonbűl csinált köteleken (az árnyékszéken által) leereszkedett volna: a várta ugyan észrevette és utánnok lőtt, — de azalatt lóra kapván, Répásokra, és onnat viradtig Gnyezdára menének, oda osztán Lubomirszky herczeg egy compánia lovast küldvén elejekben, Lublyóig kísértette, s onnat egész Sléziáig (Galiczián át) mindenütt companiákkal; — ezt maga beszélte nekem Szinei uram, kinek itt fogadott Blaskovics uramnál szállást említett Generál Starembergh uram. Értekeztem ő kglmével az ott való particularításokról, s referálta, hogy gróf Mihály úr (Csáky Mihály, a kurucz altábornagy, Zsigmond úr testvére) megvonta magát, beteges állapottal vagyon. A nemesség nem mer házánál lakni a nagy contributió miatt, csak alig várná mind nemesse, mind parasztja a felföldnek az ő Felsége fegyverét. Lubomirszky-nak három regiment regularis népe, és megannyi lengyele va-

gyon, és mihent az ő Felsége népe Liptóban érkezik : azonnal conjungálja magát, — aminthogy értette is már ittlétében belli vice-praesides (Till) uramtól Szinyei uram, hogy mlgos bán uramnak (Pálffy) Rosebergre kell általmenni bizonyos hadakkal. — Itt olyat is hirdettek, hogy Turócz vármegye egészen az ő Felsége hívségére állott, és Okolicsányi Pál, Gerhard, Radvánszky, Plati uramék már mlgos bán uram mellett volnának. — Az armistitiumnak itt is van hire, hogy meglesz : de ellenben olyat beszél Szinyei uram, — már trencsíni harc után mondotta volna Rákóczi : mintsem rossz békességet csináljon, később elbujdosni ! Ha Erdélyt akarja elnyerni békesség örvével, azon is elmúlik. Ajánlván,“ etc. „P. S. Splényi uram de 18-va 9-bris olyat ír nekem : annyira van dolga a lillai (L'Isle) citadelláknak, hogy, ha fel nem adatik, ostrommal is beveszik rövidnap. Irja azt is, hogy actu a hollandiai táboron vagyon a francia király követje, a ki igen alkalmas projectummal jött a békesség conclusiójára, de még particularitássit nem tudhatják.“ (Er.)

5. Bécs, 1708. dec. 12. „Illustrissime, etc. Czobor uram ma harmadnapja ideérkezék mint curír, oly jó hírrel, hogy az anglus megverte a francziát prisseli (Brüssel) obsidióban s álggyúit is elnyerte. Turócz vármegye idehajlott. A kuruczoknak gyűlések van Tállyán, mit végeznek az armistitiumról ? Isten tudja, — de Tolvai uramat talám Miskolcznál tovább nem bocsáták. — Szinei Christóf uram azt beszéli, hogy gróf Csáky Mihály úr nem vólt az trencsíni harczon, sőt már sok ideje, hogy egymástérő betegsége okával subducálta magát a táborozástúl. Ajánlván,“ etc. (Er.)

6. Bécs, 1709. febr. 23. „Illustrissime, etc. Az armistitiumhoz reménységünk nincs, kevésbbé békességhez, francziához. Generál Haiszter megint itt van ; a mint ő excja beszéli, Batiszfalván és Schavnikon az ő Felsége hada van postírunghan. Ajálván,“ etc. (Er.)

És ezzel a gr. Csákyak kassai ágának levéltárával készen vagyunk. Hátra volna még a Csáky grófok közös levéltára („Archivum commune“) Lőcsén. T. Pesty Frigyes barátom jelentéséből az olvasó már ismeri : mily gazdag és mily példány-

szerűleg rendezett e jeles levéltár. Hanem mi kénytelenek voltunk arról győződni meg, hogy e különben oly dús archivumban II. Rákóczi Ferencz kora igen mostohán, mondhatni alighogy némileg van képviselve. Mert noha a 206., 207. és 208-ik — épen nem terjedelmes — csomagok „Acta Rakóciana” czímet viselnek is : közülök az utolsó, I. és II. Rákóczi György fejedelmek idejebeli (1644—1659.) levelezéseket, a 207-ik pedig 1686—1690-iki kir. leiratokat és gr. Csáky Istvánhoz szóló Hoff-Kriegs-Rath-i rendeleteket tartalmaz ; csupán a 206-ikban van hat darab okmány, II. Rákóczi Ferenczet és korát érdeklő. Úgymint :

1. Az 1688. elején, Munkácsvára feladása után Bécsbe vitt Rákóczi-árvák ládabéli arany-ezüst, drágaköves, gyöngyös miveinek, családi kincsei, drága köntösei és egyéb értékes portékáinak magyar és latin nyelvű lajstromai ; mely javak Bécsben, Zrinyi Ilona fejedelemasszony és leánya Rákóczi Juliána, nemkülönb Kollonics Lipót bíbornok, mint az árvák gyámja stb. jelenlétében, 1688. ápril 2-kán, s folytatólag május 21. és 25-kén irattak össze, a Rákóczi ház méltóságait és örökös jószágait illető némely diplomák és okmányokkal egyetemben,*) s 1688. oct. 29-én újabb ingóságok lajstromával bővítettván, végre ezen év nov. 2-kán Kollonics stb. aláírása és pecséte alatt összes jegyzékbe foglaltattak.***) Az itt egybeírt ingóságok összértéke 70,476 fttra van téve. — (Eredeti példány, s minthogy az egyik tanú id. gr. Csáky István országbíró vala — ki szintén aláír és megpecsételé a lajstromot — ez bizonyára az ő példánya. Igen becses adalék a Rákóczi-ház vagyoni viszonyai történetéhez, — azonban megvan Budán a kir. kamarai levéltárban is, hasonló egykorú példányokban.)

2. Winkler János, valami cs. kir. harminczados vagy fiscus, levele Kassáról 1697. aug. 27-kéről ; részleteket tartalmaz

*) Ugyanazok, melyek ma Vörösvártt, a gr. Erdődy-Aspremont-Rákóczi-levéltárban léteznek.

**) Vetélytársa támad itt a híres jászkúrtnek : „Unum cornu quasi venatorium, a Duce Hungarorum condam Lehel vocato remansum . . . fl. 18.” olvassuk a fő-jegyzékben. Több ez erekléről írva nincs.

az ekkori Hegyallya-táji népfölkelésről. A levél a kassai tömlöczbül kelt, s id. gr. Csáky Istvánhoz szól, kinek levélíró hajdan belső embere volt. „Én ehhez az rabsághoz — panaszolja tragicominus sorsát — olyan véletlen jöttem, mint az kutyát, melyet orozva jól megverik és botozzák, az nagy félelemben osztán ötödik, hatodik, tizedik házhoz szalad, — annakutána meg is fogják : énnekem is úgy történt dolgom. 2. Julý jött hozzám az nemes vármegyés substitutus szolgabíró Légrády Ferencz uram, 8 óra tájban reggel : a nagy Istenírt kirlek, vigyázzon Kglmed magára, és vonsza el magát valahova, — mert oda Tokaj, oda Patak, az kuruczok megvették, tegnap az Hernát mellett mind elfogdosták az nemesembereket. Valóban féltém kglmedet ; azt mondják : valaholott nagy hajú és kalapos embert*) látják, mindeniket levágják.“ Levélíró erre rögtön felrakodik öt kocsira, s feleségestül, portékástul hajtatni kezd Kázmárkrúl a Szárazvölgynek. Nehány falun békével általment, de Baktánál a fölzendült lakosok : „nemessek és parasztok“ strázsát tartván : „az estrázsza megállította az kocsimot, és kiátotta : „Hej, gyertek ki emberek, ehun megyen az kázmárki német!“ Az emberek mindgyarást mindenik házból kijuttek. Kérdeztem az estrázsát : micsoda emberek azok ? Azt mondta : majd meglátod, mind kuruczok bizony azok ! — Én mindgyarást szaladásra vettem az dolgomot ; utánom kiátottak : mirt szaladok ? — Én csak lódúltam.“ Két mértföldig kergették, s Jánoknál elérvén, mindenét fölprédálták, még inge és csizmája sem maradt. Azután éjjel Szepsin és Jászón át Metczenzéfre szaladt, majd onnét, mivel a lakosok : nehogy a kuruczok utána odamenjenek, ki akarták verni, lóháton Szomolnokra menekült. Innét Löcsének indult volna : „de az szomolnokiak azt mondták, hogy Rozsnónál általment 800 hajdú, — tartván azoktúl“, Eperjes felé fordítá szekere rúdját ; azonban Gülniezen, hol egy rongyos inget és csizrát requirált, azt hallotta, „hogy Eperjesrúl az németek kimentenek Kassára : gondoltam : nem jó oda menni, — inkább messzebb megyek“, — úgy ment aztán Szebenbe, — honnét Nigrelli tábornoknak írt,

*) Akkori francia-német divat.

— majd még tovább futott: Bártfára; ott pedig a bártfaiak megfogták és Kassára vitték a megfutamodott jámbor németet. „Maga is tudja Ngod — írja fatalis helyzetéből Csákynek — micsoda fantaszták és félő emberek az bányavárosiak (és ezt ő mondja!), ha valami gonosz dolgot láttak volna éntüllem, — de megmondtam nekik, hogy az kuruczok engem felverték és azok elül elébbállottam.“ Kéri Csákyt, szabadítsa ki. (Er.)

3. Gr. Csáky Zsigmond abaúji és beregi főispán s testvére gr. Csáky Imre váradi püspök és bihari főispán, Rákóczi hadai elül menekülvén: „mivel mi ez mostani boldogtalan időben residentiáink s jószágink beneficiumjátúl az tumultusok által elrekesztettünk, s magunkat hová recipiáljuk, helyünk és tulajdon jószágink nincsenek“, — tehát kötelezik magokat unokaöcscsük ifj. gr. Erdődy Sándor vasi főispán irányában, — ki is „mostani boldogtalanságunkon szomorodván, bennünket, embereinket, úgy lovainkat, vépi, Vasvármegyében lévő kastélyában bévette“, — hogy ott jószágában semmi kárt nem tévén, békén laknak, s a magok és a velők levők tartására fordított élelmiszereket etc. egy év alatt készpénzül megtérítik. Kelt Bécsben, 1703. sept. 22. De az évet nem tölthették el Vépén: mert a kuruczok harmadfél hó múlva a Dunán is átmenvén, Horvátországba kelle Erdődyvel együtt szaladniok. (Egyk. más.)

4. „Udvari conventionatus szolgarendeknek tabellája.“ Ezen külezim alatt létezik egy, egyenesen Rákóczi udvari irodájából kikerült, s két összeragasztott nagy regálivra irt sok rovatú eredeti kimutatás, — mely a vezérlofejedelem igen népes és fényes udvarának hü képét nyújtja. A terjedelmes tabella, mely bizonyára gr. Csáky Istvánnak, mint országos hadi főbiztosnak, az udvari nép fizetése vagy clszállásolása végett adatott vala ki alkalmilag, — Rákóczi udvari tisztviselőinek, udvarnok- és szolgaszemélyzetének részletezett állagát, s kinek-kinek személyenként, illetőleg állomásonként járó készpénz- és conventionalis fizetését tünteti elő, oly bőven, mint egyebütt még nem volt alkalmunk látni. Az ötven rovatból bíró tabellának teljes címe: „A Mőltóságos Erdélyi Választott és Magyarországi Vezérlo Feje-

delem Rákóczi Ferencz Kegyelmes Urunk ő Nagysága Méltóságos Udvarában, Úri, Fő-, Nemesi- és Közrendű szolgák fizetéseknek és Materialejoknak s conventionaliter jární szokott naturaléjok folyó árú pénzre lött reductiójának Tabellája.“ Mását vettem az egésznek; mindazáltal azt itt közleni, vagy csak bővebben ismertetni is messzire vezetne; elég, ha megemlítjük, hogy a fejedelem udvara, Vay Ádám udvari marsall, b. Sennyey István cancellár, Ottlik György udvarmester és Körössy György főkamrás alatt, négyszáznolczvanhat egyénből állott, kiknek évi fizetése készpénzül 43,726, s a naturalékat is pénzürtékben számítva, 64,654 Rhénes frt 85 dénár vala. Megjegyzendő pedig, hogy e 486 csupa polgári rendű udvarnok és szolgaszemély volt, — a testőrség és udvari ezredek még ezeken kívül voltak. E körülmény elégséges fogalmat nyújthat Rákóczi roppant udvartartásáról; úgy, hogy ha táborba szállt: maga az udvar, tömérdek paripái, vezetéklói, hintái, csézái, tár- és konyhaszekerei, sátrai, és mindenféle készleteivel egy egész külön tábor képezett. És ha még az idegen hatalmasságok követei s ügynökei, a szüntelenül jövő-menő főurak, tábornokok és más -- magyar, német, franczia, svéd, lengyel, török, arnót — hadi tisztek, senatorok, megyei és városi küldöttségek, s mindenféle hírnökök és futárok örökös pezsgését, sürgős-forgását hozzávesszük!...

Datuma ugyan e tabellának nincs: de aligha tévedünk, ha azt legvalószínűbben az 1706-ik évre, s mindenesetre 1705. sept. 20-ika és 1707. april 5-ike közé tesszük. Ugyanis Rákóczi az előbb mondott napon lőn „Vezér-lő-Fejedelemmé“, s az utóbbi napon a Rendekek által neki följajánlott „Főlséges“ czímet vette föl, — holott tabellánkban még „Méltóságos“ nak czimeztetik.

5. Múlt századi, de a kuruczvilágnál jóval későbbinek látszó másolata Pozsony, Nyitra, Trencsény, Liptó, Túróc és Árva vármegyék föliratának Rákóczihoz, a jezsuiták megbagyása mellett, — s másolata a fejedelem által az 1706 elején a miskolci országtanács-ülésből erre adott kemény válasziratnak, melyben a nevezett szerzet „veszedelmes irányu, megméte-

lyező szelleme s vétkei, melyek miatt azt, mint a polgári társaság legártalmasabb ellenségét, az országból végkép kiirtani, vagy legalább szigorú korlátok közé szorítani kell“, — éles kritikával fejtegettetnek.

Ez azon híres irat, melyet még a labancz Cserei Mihály krónikája is annyira egekig emel, — de a melyről itt, minthogy más kútfőkben is feltalálható, bővebben szólnunk fölösleges.

6. Eredeti latin és német példányai azon 1708. július havában készült nyiltlevélnek, melyet Rákóczi, Szilézia fegyverre és szövetségésre szólított Rendeihez való, Frigyes-Vilmos porosz királylyal szőtt titkos terve szerint, inézendő, — de a mely a közbejött trencsényi váratlan csapás folytán soha ki nem adatott. Mind a latin, mind a német példány, eredeti, úgy a mint a fejedelem cancelláriáján előre elkészítettett; meg is van már Rákóczi nagy ostyapecsétével erősítve: de a datum kitöltetlen, s a fejedelem aláírása és az ellenjegyzések hiányzanak. — E pátens egykorú mása már volt kezeim közt.

Ezeknél több kurucz okmány a 206-ik fasciculusban sem foglaltatik; hanem találtunk még a „*Dignitates Saeculares*“ czímmel jelölt családi diplomák közt egyet, t. i. a főntemlített erdélyi gr. Csáky László dandárnoki diplomáját, melynek erejével Rákóczi fejedelem a nevezett „lovass fő-colonellust“, hűsége és hadi érdemei elismeréséül, „lovass hadaink között való brigád érosságra, avvagy harcrendelő mesterségnek tisztire“ kinevezi. — Eredeti, vastag regál-papírra, pátens-alakban, s a kurucz dandárnoki diplomák szokott curialis stylusában írva. Datum in Possessione Nyíregyháza, die 25-ta Mensis Februarij, Anno 1708. Aláírva: *Franciscus Princeps m. p.*

Még a „*Fata Eva e Klobusiczky*“ czímű, 63-ik fasciculusban reméltem gr. Csáky Mihály lengyelországi bujdosására vonatkozó adatokat találhatni: minthogy Kl. Éva a nevezett altábornagy neje volt. Azonban az ezen csomagban foglalt 17 db. irat, Csákyknénak kizárólag jószág- és jogügyi viszonyait érdekli, — csupán az 5. számából tűnik ki annyi, hogy Csákyne atyja, b. Klobusiczky Ferencz, egykor Rákóczi és a Confoederatio közjövendő tanácsának elnöke, 1714-ben már többé nem élt,

s hogy Éva ekkor Lengyelországban tartózkodott, számüzött férjével : minélfogva az osztályosok rokoni kötelességgel gondoskodtak, mimódon menthessék meg bujdosó nővérük számára atyai örökségét, a kir. fiscus impetitiói ellen? E nőjóságtügyeiben még 1731-ben is történtek tárgyalások. (10. sz., királyi személynői levél.)

És ezzel a gr. Csáky-archivumokkal végezvén, — áttérhetünk a Szepes vármegyei levéltár rövid ismertetésére.

THALY KÁLMÁN.

Közlémények

a báró Révay-család levéltárából.

Miként hazánk főrangú nemzetségei között a Révay-család a legrégiebbekhez tartozik, levéltára is több tekintetben a leggazdagabbak közé sorozható.

Alig van hazánkban családi levéltár, mely Árpád-kori okmányokat oly nagy számban tartalmaz. Háromszáznál több található itt, melyeket nagyjéremű tagtársunk Wenzel Gusztáv legnagyobb részben lemásolt, és az „Árpád-kori Új Okmánytár“-ban közrebocsátott.

Régi nyelvemlékekben, vagyis a XVI. század első feléből származó magyar iratokban sem szegény e levéltár. Számuk meghaladja az ötvenet. A legrégiebbeket és legfigyelemreméltóbbakat alább egész terjedelmükben közlöm. Az első 1515-ből egy magyar asszonynak levele atyjához. Alig csalódunk, ha állítjuk, hogy magyar nő által magyar nyelven írt levél, ennél régiebb korból nem ismeretes. A híres Martinuzzi Györgynek eddig csak egy magyar levele volt megismertetve; nemrég a debreczeni „Figyelmező“ és utána a „Századok“ közölték azt: azonban csak egy újabb másolat nyomán, mely a Sinay-féle kéziratgyűjteményben találtatik. A stjavnicskai levéltár Martinuzzinak egy eredeti magyar levelét őrizi. Drégely-Palánk hőselküvédelmezőjének Szondy Györgynek levelei is a ritkaságok közé tartoznak. Ezen körülmény és az előttünk fekvő két levélnek úgy irálya, mint írása odamutat, hogy a vitéz férfiú a tollat ritkábban vette kezeibe, mint a kardot. Életrajzának gyér vonásaihoz is nyújtanak e levelek némi kiegészítést, megismeretve a viszonyt, melyben Révay Ferencz nádori helytartóhoz állott.

Ezen régi magyar levelek a családi levéltárban őrizett családi levelezések nagy tömegében voltak szétszórva. Ezek nagy történeti becsesel bírnak. Kezdetüket veszik a XV. század végén a Gyulaiak levelezéseivel. Révay Ferencz, a nagybefolyású nádori helytartónak, úgyszintén fiainak és unokáinak — többi között Péter koronaőrnek — levelezései jó részben fennmaradtak. A királyoktól, erdélyi fejedelmektől, főpapoktól és főuraktól számos érdekes iratok találhatók. Így p. o. Wárdai, Oláh, Verancsics primásoktól, Wesselundeni érsektől (V. Károly követétől), Thurzó Szaniszló boroszlói püspöktől; Nádasdy Tamástól, Illésházy Istvántól, Istvánfy Miklóstól, a Thurzóktól, Eszterházyaktól stb. Műveltség-történeti tekintetben érdekesek a XVI. századból származó magyar leltárak és számadások, valamint Révay Ferencz fiainak és tanítóiknak Bártfáról, Körmöczről, Eperjesről, Paduából — hol iskolai tanulmányaikat végezték — atyjokhoz intézett levelei.

Miután a Révayak a XVI. és XVII. században a protestantizmusnak buzgó pártfogói valának, prot. lelkészekről és tanítóktól számos leveleket találunk itt. Sajnos, hogy Luthernek Révay Ferenczhez intézett levelei, melyek még néhány évtized előtt itt őriztettek, ma már nem találhatók.

A levelezések nincsenek lajstromozva. Mint egyéb levéltárakban, itt is csak azon irományokat lajstromozták, melyeknek jogi tekintetben fontosságot tulajdonítottak. A lajstromokból adjuk a következő kivonatot, mely a történetbúvárokra nézve talán nem lesz egészen értéktelen.

Szklabina vár és uradalomra vonatkozó iratok 37 csomag.

A tőrőczmezei főispánságra	„	„	3	„
A blatniczai vár és uradalomra	„	„	40	„
A tőrőczmezei vámokra	„	„	3	„
A kossuthfalvi cúriára	„	„	4	„
A pozsegai birtokra	„	„	1	„
A Révayakhoz intézett királyi levelek			9	„
A R-család szerémmegyei birtokaira vonatkozó iratok			2	„

A R.-család bodrogmegyei birtokaira vonatkozó iratok	5 csomag.
A R.-család fehérmegyei birtokaira vonatkozó iratok	1 „
A R.-család tolnamegyei birtokaira vonatkozó iratok	1 „
A R.-család valkómegyei birtokaira vonatkozó iratok	1 „
A Gyulai-család irományai	15 „
A lietavai uradalomra vonatkozó iratok	7 „
A beezkői várra „ „	1 „
A lindvai uradalomra „ „	1 „
A ledniczei uradalomra „ „	1 „
A Drugeth-családra „ „	1 „
Holics, Sassin, Éleskö, Ráró és Szombathely várakra vonatkozó iratok	34 „
A bozói uradalomra vonatkozó irományok	5 „
A nagy-ugrócei és csetneki uradalomra vonatkozó irományok	1 „
A bessei és nagy-rárói uradalomra vonatkozó irományok	1 „
A Justh-családra vonatkozó irományok	1 „
A tûróczmegyei nemességre vonatkozó irományok	4 „
A Kende-családra és más erdélyi családokra vonatkozó irományok	4 „

Végül ki kell emelnem, hogy a hely, hol a családi levéltár őriztetik, Stj a v n i e s k a, Tûrócz megyének egyik legszebb pontja (Tûrócz-Szent-Mártonhoz egy mértföldnyi távolságban), báró Révay Simon tûrócei főispán birtoka, ki a történetbuvároknak lekötelező szivességgel nyitja meg dús levéltárát.

I.

1515.

Egy névtelen asszony levele atyjához.

Tyztelendew wram es enekem zerethew atyam zolgalatomat yrom k(egyelmednek). Thowaba ezt yrhatom hoog elmentem wala Moyss wrammhoz, az k(egyelmed) lewelet neky adam es yzenetyd meg mondam, kyt nag eremest wen es hala az w hoza walo yoakaratyat es zeredyt k(egyelmednek) wreke ysten ymadssakawal akarya meg zolgalny k(egyelmednek) mynden w hoza walo yoakaratyat. Thowaba ez walazt tewe enekem, mostan any dolgaim woltanak, ertem azt hoog wkgjelme nel nyilwan wadnak, mel dolgaymra ertem hoog wkygelme gondot wyselt ream az en zolgalatomert hanem az wr ystent nezthe es az en arwa wzweg woltomat, wkygelme gondot wyselet reja, mykor dolgom esyk nyncen howa byznom, w keygelmeket meglelnem es w kygelmenek kel kenyerkennem, ertem azt hoog w kygelmenek sok dolgay vagyon es yeles gondyay wadnak, azt en nem erdemlem w keygelmetwl, hoog w kygelme enertem enere mwkakodnek ylyen zekeyen meg nyomorodod ezweg azzonyert es az w kegelme dolgajt hatra hadna az en dolgaymert, mert kel w keygelme nek az en dolgaym kycenek tetznek es a mwkat (?) w kygelme enertem myelne, eremest meg lelem w kygelmet mynden dolgomban anal nagob byzodalnam vagyon ymethowa (?) w kygelmeben es amyt akarok myelnem w kygelme akaratyawal akarom mynt en nemes wram akaratyawal, kj en reyam ylen yeles gondot akar wyselny etet, erel ezt yrhatom k(egyelmednek) mynt zerethew atyamnak. Thowaba ertem azt ys akaratyabol hoog mykoron wrjsten te k(egyelmedet) ez yt walo hazaboz hozna es meglatna k(egyelmedet) nagob zeretétel nem warhatna awag nem lathatna k(egyelmedet) mint akarna te k(egyelmed) latny, azert lasa k(egyelmed) en zerelmes atyam mjt koljen k(egyelmednek) ez dolokban myelned, wjseljen gondot k(egyelmed) raja, ha az felssekes wrjsten kellemetes, hoog walamy zeretawal (?) zere sen oljat adhat awag oljat zerethet kj soha nem volt, awag wyzont ha wzent felsekenek nem kelemtes, azert semy kart nem valonk bene, de az zereca kesertwe yo, en meg halotam kyt k(egyelmed) nyilvaban thud en nalamnal. Thowaba megyss k(egyelmed) crtet en zerethew atyam hoog zolnal ersek wramal azen dolgomrol — k(egyelmed) l te k(egyelmed) myelne walamit ezen dolgomban, ha kedyg semy kepen az

nem lehet otan egelledne (?) cąg ne maradnek myndenestwl fokwa yresen, mert wrjstenek wtana cąg k(egyelmed) ketyeleteben byznom mynt en zerethew wramhoz es atyamhoz. Thowaba kerem k(egyelmedet) hoog ujsel gondod az daro *) dolgara es az zaka **) itatasara ys, az wj jnnosal walo dolgat ys w kezet k(egyelmed) almas felet mert naponkent karosok wagyonk az w byzodalmanyat. Thowaba az abraný apatwr dolgatys wekezni el k(egyelmed) az Tardy Palal mostan ot fel wagon, Farkas ecem ys elwekezhety k(egyelmed) erre kelieke es kara ne legyen myndenestwl fokwa hejaban. Thowaba azonys kerlek mjntt zerethew atyamat es jo wramat hoog yteltese meg k(egyelmed) az en zolgam dolgat, hoog ne ywen ezwtal ys heyaban ala en Sobancann (?) thebzert k(egyelmed) ez dolokal en zerethew atyam. Thowaba ezt es yrhatom k(egyelmednek) hoog Mayos Myhalnet az my atyankfijat felwyte Artandy Pal mynd az kjs leyankawal, mj nalok az hjre, hoog otan akarja eladny, ezt zoljak darobol teljessekel kjelcteztetec nekik myndenestwl, maganak akarja tartanany, megjs kerlek mynt zerethew atyamat es yo wramat, hoog wyssel gondot reya ha lehetssekcs ne legyen zonzedonk, ha karonkal meg kel mene k. twleyss yob ydyn lasonk dolgonkhoz, mert soha nem maradhatnak bekewel egmas myat, megys kerem k(egyelmedet) mynt zerethew atyamat es yo wramat wysel gondot myndezekre es teg enckem yo walazt leweledben, kjt zolgalyak meg k(egyelmednek) mynt zerethew atyamnak. Thowaba az apatwr leweleyben es erjen wket k(egyelmed) mert ytalat semykepen meg nem adok a mynt k(egyelmednek) megh fokata wala Farkas ecem, en nem erek wket wele. Thowaba az jspansak dolgarays wyselyen gondot k(egyelmed) en zerethew atyam es jo wram. Thowaba Moyses wramnak wagjon nemy dolga, kjrel Fabjan dejak Sarkan Ystvan zol k(egyelmednek), k(egyelmedet) kerem mynt zerethew atyamat, adjon tanacot nekjk mjt mjelyenek belele, megys kerem k(egyelmedet) en zerethew atyam, gondol az Artandij Pal dolgara, myt keljen belele myelnek, myndenrel yo walazt warok, mynt en zerethew atjamthwl, Wrjsten tarca meg k(egyelmedet) mynd azzonjomal, germegjdel mjnden jowal es nag bekessekel sok cztendeyk mjnt zerethew atyamat, amen. Ez levelet yram Nyeken Zent Dorodjha azzonjen nap wtan walo keden 1. 5. 1. 5. k(egyelmednek) zolgaja
(Eredeti után.) jrtha.

*) Daru.

**) Szarka.

II.

1529.

Macedóniai László és Miklós Petróczi Pálhoz.

Kezenetemnek es magok aianlasnak vtana emlekezhetyk kegel-med rola hog az el mwlt jdwkben eskezwk valank kegelmedel zamot vetni, de nem akarad, hanem Rozormanra halasztal, jmar kedek wh meges holt, azert az my porkolabunknak meg hatok, hog az mi jwuedelm vagon, ot az folot mind hoza veget nagtwl fogva kysdedyk akarmi nevel newezetetnek, ezben kedek keriuk kegelmedet hog kegel-med se tegen egebet. Tugha kegelmed hog ez el mult ydegbe az Kazza tartomanya k(egelmed) ezuer hordoborth hoza. Azert az my boraynk Sellere jwttotak, Azert my es meg hattok az my porkolabunknak, hogh tyz zekeret vesse Sellere az borok wan, azerth keryek k(egelmed) hog k(egelmed) ebbe ellent ne tarchon. Az te boraydat kedyg k(egelmed) inaran adegh ne arultassa. Ez lewel Posonba kelth, zenth Mark napyan. Ezer eth zaz huzonkylentz eztendebe.

Matzadonay Lazló és

Myklos k(egelmed) atyafiy

Külcím: Tyztelende vrunknak es atyankfianak Petreezy Pal vramnak Kazzaynak adassek.

(Eredeti után, mely kétféle írásból áll; a levél felét egyik, a másik felét másik Macedóniai írta.)

III.

1529.

Ugyanazok ugyanahhoz.

Thyztelendew atyankfya, az fel fel foryntoth kyth Solnan az warmeghye zerzeth ez may napon yde be Levaban hozza megh, az morvay darabantok yth vannak, ha kegelmed marol el mwlatya thw-gya kegelmed hogh megh vezyk az darabañtot sokkal thebbel Kazan, es az theb yozagodon, aznak felette thyz lovagot vetettenek my reank, kegelmedre es thyz lovagoth vetettenek, azthes kegelmed elcrezze, merth az thyz lovagra es megh vezyk az penzth keth hora. Morvaban yrnonk keel pan Perckthenchkynek, kyn mindennek pewchethy raytha

kel lenny, azerth vagh ala yey'vagh kyd ala pewelthedeth. Kazarol mondod hogh senky hozza nem lath, masthes oth vagyon nepewn, es elest mondaz hogh benne pinchen, Ferentz deak nem azt mongya, de hogh keth Levaban ninchen anne eles mynt Kazaban.

Azt erthewk hogh Mathyast Kazaban be nem crezthed, yol megh gondold magadad my nemw leveled es ketheled ez zalagod vagyon yth my nalonk, az se ne yzend se ne yrrad, merth myenk Kazanak fele es byronok akaryok. Lewabol chethertheken ma 1529.

Matzedonay Lazlo

es Matzedonay Myklos.

K ü l c z í m : Thyztelendew vrvnknak es zomsedinĳnak Pewth-rwczy Palnak. (P. H.).
(Eredeti után.)

IV.

1540.

P a k s i A n n a f é r j é h e z R é v a y F e r e n c z h e z .

Kezenetem zolgalatom vtan az the k(egyelmed) egesseget en nagy zywem zerent ewrewlem. Towaba ertem az mynt the k(egyelmed) yr az Symon deyakne dolga felewl, byzony en ygen csodalom hogy myben ez dolog elmwlt, mert byzony en soha semyt nem hallotam hoza mert amynemew ember az ew vra vala soha ewneky el nem zewete volna, byzony ezt ygen banom hogy en eben awatkozam, hogy ew rayta ys ylyen kysebseg esek,ez ymar had yaryon, legyen ezenben, had valogasson benne, vegyen heresegne azzont, de byzony ezen meg tanwlok hogy soha tewbe efele dologba nem awatkozom. Towaba az k(egyelmed) levelet ennekem keden gerttya vylagnal hozak ; k(egyelmed) yrya hogy meg yrnau neky hogy ne yewne, én kedyg azt hyzem hogy meeg hetfen vagy keden el yndwlt, hogy terytenem en meg, oztan twgya k(egyelmed) hogy myg ez dolog nem volt ys el akart yewny en latnom azert had yewyen el ha ew zeretettel lat tartswk my es zeretettel s bocsaswk el. Towaba k(egyelmed) yrya hogy az lowakat el kyldenem, azt nem yrtá k(egyelmed) ha kel zekeret kyldeny vagy nem, oztan melyk zekerbely lowakat kylgyem, azert ym el kyldetem az tar zekeret mynd fedelestw, mert meeg az hyntot meg nem hoztak s nem twdek melyet kyldenem, ym az k(egyelmed) yrasa zerent Wyhelyt el kyldetem veleik. Towaba k(egyelmed) yr

az Holyes dolga felewl, bizony azt en ygen erewlnem, agya az vr isten hogy hamar legyen, oztan k(egyelmed) yr az gyermekek felewl, byzony en ygen akarnam ha k(egyelmed) arra byrhatna az mestert hogy el yewne, k(egyelmed) ezen zekeren el hozhatna ewket kerem k(egyelmede)t hogy k(egyelmed) vethessen három anne gyapotat mynt akyt k(egyelmed) hozot volt, mert pen(z)t kijldek vala reaija, de nem twdom myn vezyk, azt sem twdom ha k(egyelmed) meg akar yewny awagy nem, hogy k(egyelmed) meg rem ŷra, awagy mynek vytthety k(egyelmed) az lowakat, mert ha twdnam hogy k(egyelmed) meg nem ywen, Blatnycsara sem mennek, erek isten tartsa meg k(egyelmedet) mynden yowal es hoza minden yo zerenesewel meg k(egyelmedet), Szklabynyaba kewlt ez lewel zerdan zent Martonnap elewt anno 1540.

Anna Paxy Naghsagos

Reway Ferencs vram hazas tarsa.

Külczim : Zerelmes vramnak Naghsagos Reway Ferencs vramnak Nadrispansagnak Heltartoyanak et Twrocs varmegye few Ispanyanak etc. adassek ez lewel. (P. H.)

V.

1542.

Réway Ferencz Gyulai Andráshoz.

En zerelmes vram ees athyamfya, ha ez elewth nem fogadad az en zomath awagh chak mosth fogadnaad immar, kerlek ezeerth mynth zerelmes athyamfyath ne wezesd el magadatt, ees zegen ezwegh nenedeth. Jewy fel Sklabynyara awagh chak addyg mygh az kerezthye-nek segedsege ala erkezyk, ha feyed meg marad, jozagoth lelhetz, ha kedyg semmijth nem lelhetnel [is, jo hogh feyed maradyon, azth kedyg ammy wagyon, ha Isthen ez orzagoth meg zabadoythya, senky thewled el nem wezy. Thowaba thwdny adom the k(egyelmednek) hogh Isthen akaratha myath en az the meg holth nened helebe, kynek ennalam ereke walo jo emlekezethy wagyon, wetthem magamuak erek felesegemet nehay Pesthyeny Ohergel (?) vram felesegeth, kywel ha az vr Istennek kellemethes, menyegzewth akarok thennem, Zenthbalynth nap elewth walo wasarnapon, akarnam ha az napra jewhethne fel k(egyelmed). Thegnap ith wala Kys Ambrws, Therek Balynthne azonyom zol-gaya, kythewl en ees Batthyany Ferencz vram wgh mynth ew is athyafy az kegelmettoken weth keth zaaz aran forynthrol, izenthwnk, walamy walazwnk lezen nem thwdom, de ha the k(egyelmed) fel jewne,

abanis job walazwnk lehehne, Isthen tharcha the k(egyelmedet) myn-
den jowal. Ex arce Sempthe 24. January, Anno domini 1542.

Franciscus de Rewa
manu propria.

K ü l c z í m : Egregio domino Andree de Gywla, etc. Domino et
fratri observandi. (L. S.)

VI.

1546.

Szondy György Révay Ferenczhez.

Magnifice domine domine mihi gratiosissime : Post seruitiorum
ac mei quidem etc. Nagysyagos wram the ke(gyelmed)nek en mostan
szemy wy hyrth nem irhatok, hanem theknapy nappon jwwe egy pry-
bek inassy : ky wolth az Kazonbeek dijakjanak inassya, azt kerdezt-
tem, hogy my hyry wasyon kezwttek : azth mongya hogy ffelette nagy
karawal therth megk az chyazar esy, az chyazar chyawsza, azth montta
hogy ez honapba haza waryak az chyazarth, esy ezthys mongya,
Memmheth pbassya chyak ez honapba holth megk. Towaba kenyergek
en mynth kegyelmes wramnak, mynth hogy the k(egyel)meg wolth en
nekiem mynd'g gond wyzelem gyermekssigemtwl ffogwa, mostanys myn-
den byzodalmam az Isten wttan ez az en kegyelmes wram wttan the
k(egyel)medbe wasyon, esy mig . . en elek the k(egyelmed)nek
esy az the k(egyel)med gyermekynek : k(egyel)med legyen gond-
wyzelwm. In reliquum ffelicissime valere exopto vestram magn.
dominationem cum toth domesticibus viris ad annos Nestoreos. Datum
ex castro Dregel die Katherine proximo anno domini 1546.

Georgius Zondy capit .neus
castri Dregel.

K ü l c z í m : Magnifico domino domino FFrancisco de Rewa et
Locumtenenti palatini regni Vngarie ac comitti Thwruchiensi domino
generosissimo.

(Eredeti után.)

VII.

1548.

Martinuzzi György Révay Ferenczhez.

Kezenetemnek es zolgalatomnak vtanna, az the k(egyelmed)
levelet vettem, mybe yr k(egyelmed) Zent Gergy felewl, En mind enek,

mynd az k(egyelmed) gyermeknek ewremest zolgalnom akarok, myndenben olialmazom, mynd az k(egyelmed) emberet mynd jozogat, chak the k(egyelmed) eryen weget benne, mert ha onnat bocsat k(egyelmed) embert ala, felek hogy valami wezedelem az feldnek ne thertennyek, Isten tarcha megh k(egyelmedet). Datum Thorde, Sabatho post octauas Corporis Christi, Anno 1548.

Frater Georgius episcopus Waradiensis, Thesaurarius ac Locumtenens.

K ü l c z í m : Generose ac Magnifice domine Anne Paxi, Magnifici domini Francisci de Rewa consorti et domine nobis observandissime.

(Eredeti után.)

VIII.

1550.

• Szondy György Révay Ferenczhez.

Nagysságos kegelmes vram, öröke valo zolgalomat ayanlom k(egyelmednek) mynth nagssagos vramnak, az Istennek akaratyabol, az w keztyen hytit meg gondolwan, tegnapj napon, Ime en hozam az Nogrady Zwلمان vayda, masod magawal, es ez kettő torteneth zerynt jüt vele, kyt en nagyssagodhoz mynt en tyzoth vram es atyam hazahoz kwldettem, nagyssagodh tartassa wket jo eryzeth alath, kyth kegyelmednek mynth nagssagos vramnak erete meg akarok zolgalny. Az vayda felvl groff vramnak irtam, valamyt w nagyssaga parancsol, aban akarok el jarnom, az lowat im megh küldettem mynden zerzamaiial Reüay Myhaly vramnak, kyknek mjnd örökke zolgalny akarok mynt kegelmes vram gyermekeynek, a my hyrt kellene kegyelmednek irnom, erche Nagyssagod wgjan w twlek megh. Valere felicissime opto Magn. dominationem vestram. Datum ex arce Dregel die 3. decembris Anno 1550.

Zondy Gergy nagyssagodnak öröke valo zolgaja.

K ü l c z í m : Ez level adasík az nagssagos Reuai Ferenchnek kirali w felsíginék nadrispanssaganak hel tartoyanak, Türoch varmegyennek Ispanyannak ennekem kegyelmes vramnak. (L. S.)

(Eredetiből.)

Könyvismertetések, bírálatok.

I.

A „Székely Oklevéltár“ történetírási fontossága.

I.

E szak-közlönyben már volt említve a „Székely Oklevéltár“ megjelenése, valamint azt is : minő indokok, kiknek tudományszeretete, áldozata és fáradozásai létesítették ? Az érdeklődő közönség tudja azt; úgy vélem, egyenesen tudományos ismertetéséhez és méltatásához kezdhetek.

A Magyar Történelmi Társulat kolozsvári bizottsága, valamint a szóban levő kútfőgyűjtemény szerkesztője szabatosan nem fejezték ki maguk elé tűzött céljokat; de kitűnik az az előszó némely helyeiből, melyekben hangsúlyozva van : „hogy a méltányos bíráló nem fogja megelégedés nélkül letenni a gyűjteményt, melyben a Székelyföld és nép multjára, őshintézményeire, sajátos jogviszonyaira és régi szokásaira, eddig ismeretlen számos adatot talál“, — a gyűjtemény következő kötetéről pedig azt igéri : „hogy azt nemcsak a történetbúvár, hanem a nyelvész is érdekléssel fogja forgatni, minthogy abban a XVI. század közepétől kezdve csakély kivétellel mind magyar, mégpedig tősgyökeres magyar nyelven írt oklevelek lesznek, legnagyobb részben először közétéve“, — végre hivatkozik a tudománykedvelő közönségre, mely pár évvel ezelőtt e vállalatnak már csak tervét is érdeklődéssel fogadta, a mi mintegy előleges biztosíték volt a kiadó

bizottság előtt arra nézve, „hog y nemesak a Székely-földön, hanem az egész hazában elismeréssel találkozik ama törekvése, mely a hazának keleti védbástyájául szolgált és szolgáló székelység érdekes múltjának földerítésére irányúl.“ (Előszó, III—IV. II.)

Azt gondolom, hasznos dolgot teszek, ha indokolva s törénétírásunkra való tekintettel mondom el, a mi tudományilag fontos és különösen érdekest e gyűjteményben találtam, ama kettős czélért, hogy székely véreimet iránta érdeklődésre, a megjelent könyv megszerzésére, s a megjelenendőnek gazdagabbá és belterjessé tétele végett, az érdemes szerkesztőhöz eredeti székely oklevelek beküldésére bírom.

Együtt I—CXLIV oklevél vagy oklevélkivonat teszi e gyűjteményt; ezek közül a : XIX., XXXI., XLIII., LII., LIII., LIV., LVI., LIX., LXIII., LXVII., LXVIII., LXX., LXXIII., LXXVII., LXXIX., LXXXVI., XC., XCIV., XCV., XCVI., XCVII., XCVIII., XCIX., CII., CVI., CX., CXXIX., CXXX., CXXXI., CXXXII., CXLI., CXLII., CL., CLI., CLII., CLIV., CLVII., CLVIII., CLX., CLXI., CLXVI., CLXVII., CLXIX., CLXXII., CLXXIII., CLXXIV., CLXXV., CLXXVI., CLXXVII., CLXXVIII., CLXXXI., CLXXXII., CLXXXIII., CLXXXIV., CLXXXVII., CXCV., CXCV., CXCVI., CXCVIII., CXCIX., a CCI-től a CCVI-ig, a CCXI., LCXII., CCXIV-től CCXVIII-ig, a CCXXI., CCXXVII., CCXXX-tól a CCXXXIII-ig, a CCXXXV-től CCXLI-ig, végre a CCXLIII., CCXLIV. számú, együtt 88 oklevél van a Gyula-Fejérvárott levő káptalanban, Maros-Vásárhelyen a városi és a Teleki-könyvtárban, a Kolozsmonostorról nevezett convent levéltárában, az erdélyi országos Muzeuumban, gróf Lázár Miklós és gróf Eszterházy János birtokában levő eredetiekből, a szerkesztő, néhány közülök a nagy tudományú s tekintélyű néhai gróf Kemény József által híven másolva, s most legelsőben kiadva; csak hét van olyan, mely hibásan már volt közölve, de teljesen hiteles szövegét az eredetiekből helyreállítva, most veszi az olvasó.

Szintén most válik a tudomány közbirtokává megigazítva és kiegészítve a XXVIII., LXXX., CXCVII., CCXX., CCXXIV., CCXXV., CCXXXIV. számú, együtt 7 oklevél.

Az eredetiek hollétének megjelölése nélkül van közölve az I., VI., VIII., IX., XIII., XVI., XX., XXII., XXV., LVIII., LXXXI., LXXXVIII., XCI. számú, együtt 13 oklevél.

Különböző íróktól van e gyűjteménybe fölvéve a II-től VII-ig, X., XI., XII., XIV., XVI., XXI., XXVI., XXXVI., XXXVIII., XLI., XLVI., L., LI., LIII., LX., LXII., LXVI-től LXIX-ig, s a LXXI., LXXII., LXXXI., LXXXII-től LXXXV-ig, a LXXXIX., XCIII., XCIX., CI., CIII., CV., CIX., CXI., CXVIII., CXX., CXXI., CXXV., CXXVIII., CXXXIV., CXXXV., CXXXVI., CXL., CXLVII., CXLVIII., CXLIX., CLV., CLVI., CLIX., CLXV., CLXVI., CLXVIII., CLXX., CCV., CCVII., CCXXIII., CCXXIX. szám alatti, együtt 63 kisebb-nagyobb levélkivonat.

E nagyobbcsü oklevelek és oklevélkivonatok kritikai közlésére és megbízhatóságára nézve idézem a lelkiismeretes szerkesztő szavait, s hogy azok a valón alapúlnak, a legszigorúbban bíráló összehasonlítás igazolandja.

„A kiadásban — úgymond a szerkesztő — lehető tökéletes pontosságra törekedtem, s mindabban, a mit eredetiből közölhettem, a betűhűséget lelkiismeretesen megtartottam. De ezen első kötetbe föl kellett vennem igen számos oly darabot, melyek már régebben, többnyire csak másolatok után voltak közzétéve, s melyeknek eredetijei nem állottak rendelkezésemre. A forrást — folytatja a szerkesztő — honnan az ily darabokat közöltem, mindenütt pontosan kimutattam, s a hol csak lehető volt, az eredeti hollétét is kijelöltem. Az oly okleveleket, melyek tartalma nem a székelységről szól, csak kivonatosan adtam, a mennyiben bennük a székelységre vonatkozó adat is fordul elő.“ (Előszó, IV. l.)

Hogy a szerkesztő a használást nem szakembereknek is megkönnyítse: az oklevelek tartalmát elől, azok kezdetén, tömött és lehetőleg kimerítő magyar kivonatban adta, s jegyzeteiben az olvasót a hely- és személynevekre, valamint a különös érdekű adatokra nézve igyekezett tájékozni; ez okból a helyneveket is

mindentlét feltünőbb betűvel nyomatta; végre a hely- és személynevekről, sőt a fontosabb tárgyakról is, az illető éveket idézve, bő mutatót készített.

II.

Ha meggondoljuk, hogy már ma az alapos történetírás első föltétele az, hogy az illető korszak, vagy ha testület, intézmény és egyén annak tárgya, a befoglalandó időköz vagy életszak, létező oklevéladatai mindenekelőtt eredetijeiből kritikailag-helyesen olvasva és összeállítva legyenek, s ez alapon egykorúak vagy később éltek naplói, krónikaszerű följegyzései, vagy történeti formába öntött rendszeres elbeszélései segélyével úgy alkottassék meg aztán maga a történet: önként elénk ötlük a „Székely Oklevéltár“ fontossága; mert abban nagyszámú, sok tudományos értékkel bíró s a mint föntebb érintém, többnyire eredetiekből másolt oklevél és oklevélkivonat van nagy gonddal egybegyűjtve. A történettudomány illetans kedvelői a krónikákban és encyclopaediai művekben s más könnyedebb írókban levő tényelőadásokat ezekkel összehasonlítva, megigazítva: ismereteiket magok is gyarapíthatják, tökéletesíthetik; a szakemberek pedig ez alpra állva, a Székelyföld és nemzet őstörténetét egészben, vagy — a mint hajlamuk van — annak egyik vagy másik ágát, az ide tartozó más kútfőket is felhasználva, nyomósan megírhatják; s míg az elsőkre nézve e gyűjtemény hasznos időtöltés és szellemi élvezet forrásává válik: addig az utólsók történetirodalmunknak tesznek hézagpótló szolgálatot.

Vegye számba az olvasó ama számtalan fáradságot és idővesztést, a mivel annyi nehéz olvasású régi adatnak a különböző távolságokban levő levéltárakban fölkeresése, elolvasása, másolása egybe lenne kötve; vegye számba, minő nehézségekkel járna, ha ama 15—20 író, kik e gyűjteményt tudományos céljaikra használják, s azon 50—100 tudománykedvelő, kiknek nemes szenvedélye a hazai történelem búvár-lása: mind egyenként kereste volna fel azt a 30—40 helyet, honnan ezen oklevéltár egybe van gyűjtve, s díszes kiállítású

könyvben, az olvasónak egyszerre a kezébe adatik! A ki mind-
ezt tekintetbe veszi, át fogja látni e vállalat történet-irodalmi
értékét.

Azonban könyvünk belértékéről ez általános szemponttól
nézve is eléltűő érveknél meggyőzőbben tanúskodik az annak
tartalmába való kritikai beletekintés által eredményezett való-
ban nagy és élénk benyomás.

Vegyünk csak föl néhány székelý östörténelmi kérdést,
s nézzük : minő világot tár az élénk, azok megitélhetésére.

A mi a szakértő olvasót e könyv elején mindjárt érdekelni
fogja, az a szerkesztőnek a székelý — Siculus — név okle-
vélig kimutatott eredetét illető véleménye. Tömerdek van már
erről különböző irányban írva, halomra menő könyvekben s bir-
lapokban. E gyűjteményben Vilmos, erdön-tűli pűspűknek
1213-ban kelt s a barezasági egyházi dűzmafizetűst illetű rende-
lete azon oklevél, melyben e szű Siculus — székelý — kűte-
lyenkivűli határozottsággal először fordul elő, (láthatű a III.
oklevélben); másodszer 1224-ben az erdűlyi szászoknak II. End-
rűtűl adott, de eredetiben nem létezű kiváltságlevelében : cum
terra Siculorum, terra Sebus, mit 1240 körül Fulkun nevű
szász birt, de a tatárpusztítás lezajlása után IV. Béla adományá-
ból a Hidvégi, Nemes- és Mikű-nemzetsűg birtokába került.
(L. kivonatosan az V. sz. oklevélben.) A harmadik adat Diet-
rich kűn pűspűk keletnűlkűli, de kűtsűgkivűl 1228-bűl való
levelében (VI. sz. okl.) van, melyben a pűspűk unszolja a szé-
kelýeket — Siculos, — hogy a keresztűny vallásra tűrt kűnokkal
és oláhokkal egy pűspűksűg alá tartozástűl ne vonakodjanak ;
nem tudják-e, kérdezi, hogy az evangeliűm szerint Isten egyhá-
zában a farkasnak és báránynak egyűtt kell legelniűk ? nem tud-
ják-e, hogy az apostol nem ismer görűgűt és zsidűt, barbárt és
szkythát?...

Szerkesztűnek azon nűzete, hogy az idűzett 1213-diki okle-
vél az első, melyben a Siculus — székelý — kifejezés okle-
vélilig előfordul, az általa egyűjtemény I. száma alatt közlűtt,
de szerinte nem 1096-bűl, hanem 1396-bűl való oklevélrűl
szintűn általa adott magyarázat elfogadásátűl függ ; de ez még
eldűntve nem levén, e kérdés bevűgzettnek nem tekinthetű.

Kiválóan érdekelni fogják továbbá a figyelmes olvasót a székely nemzet polgári felosztására vonatkozó, e gyűjteménybeli pragmaticus adatok, a mely kérdésre nézve történetírásunkban még igen nagy a homály. Ily alakban nem volt meg, s ha itt ott részben nyomai látszanak is, egy európai népnél sem maradt meg főbb gyökérszálaiban oly hosszasan az ős felosztás, mint a székelyek országában.

Máshol jobbra nemesi, papi és földészi vagy paraszti rendre voltak osztva ez időben a népek, még a tözsomszéd és vérrokon Magyarországon is, kivéve a városokat, kunokat és jászokat. A Székelyföldön a keleti népeknél ma is fennálló törzsfőnöki kormányrendszer s tökéletes polgári egyenlőség bélyege látszik élesen kifejezve a régi intézményeken. Itt nem volt nemesi, papi, paraszti osztály: az ős hajdanban az egész nemzet egy törzset képezett, törzsfőnöke bán, később ispán volt; egy egész szék népe lat nemre, — *genus, tribus, generatio* *) — a nemek hat-hat nemzetségi ágra — *linea, ramus, arbor* — voltak osztva. Így másszékékben is. A királysággá alakult Magyarországból idő teltén ide is elharapózott a rendiség eszméje, s a székely őstintézményeket sok részben átalakította; a kik legvagyonosabbak voltak s a hont mint katonák többed magukkal szolgálták, főbbeknek — *primor*, a kevésbbé vagyonosok, kik személyesen, de lovon szolgálták, lófők — *primipilus* — a kik csak gyalog szolgálták, puskások — *pixidarius* — nevet viseltek.

Ímé, a régi oklevelekben a székely nemzet — *Genus Siculorum* — és a három osztályrendű székelység — *Siculi trium Generum* — elnevezés alapja és eredete. De jegyezzük meg jól, hogy ez nem jogi és polgári, hanem egynemesi katonai osztályozást jelentett; számtalanszor ki volt mondva oklevelekben, hogy a székelyek közt egynem, mint a másnak, több szabadsága nincs. Az egész nemzet katona — *miles* — tehát nemes, azaz szabad volt, hazáját személyesen, fegyverrel szolgálták; a királynak, kiszabott alkalmakkor, barmaiból vagy

*) Abrán, Adorján, Halom, Jenő, Medgyes, Örlöcz. Lásd: Erdélyi Történelmi Adatok I. köt. Kolozsvárott, MDCCCLV. 260—261. lap közötti melékleten, Marosszékre nézve.

sztükség idejében — de e korszaknál később — önkéntes pénzbeli ajándékot adott, azonban adót — tributum et dacius — soha.

A Székely Oklevéltárban e kérdésekre nézve nagybecsű adatok vannak. Ilyen az 1291-diki (XIX. számú db.), melyben a Benczenecz nemzetség fiai a székely törzs nem-ből valóknak — de Genere Siculorum — mondatnak. Egy 1339 ki oklevélben (XXXVII. sz. a.) László, Dénes fia, a Herman-nemből, a három nemzeti vagy katonai osztályú székelyek ispánjának — Comes trium Generum Siculorum — íratik, s a szerkesztő azt jegyzi meg, hogy tudtára e kifejezés oklevélileg itt fordul elő legelőbb. Egy más, 1344-ik évi (XL. sz. a.) oklevélben András mester ismét mint a három nemzeti vagy katonai osztályú székelyek ispánja — Comes trium Generum Siculorum — fordul elő, nemkülönben a LXXXVIII. és CCX. számú oklevélben is; az utolsóban a szepsi-széki nemes és vitézlő székelyek — nobiles et agiles viri — szintén három nemzeti osztálybelieknek — Siculi trium Generum — mondatnak; de egyikben sincs kifejezve: melyik az a három osztály? Erre nézve felvilágosítást adnak e gyűjtemény I., LXXXVIII., CLXXIX. számú oklevelei.

Az elsőben, melyet Benkő József és utána sok tudósunk 1096-ból valónak tart, de a melyet a szerkesztő, a tartalomtól következtetve, 1396-ra s nem korábbra vél tehetőnek: világosan eléjő a lófő- és gyalog-rend — Loofew és Giharlog — még pedig úgy hangsúlyozva, hogy akkor más, t. i. a primori rend nem létezése is föltehető. A lófő elnevezés egyébiránt egy 1345-ben Tordán, István erdélyi vajda alatt, a Pósa és Vas-nemzetség közt Czege iránt folyt per ítéletlevelében is előfordul, a mi egy 1291-diki káptalani átiraton alapúl, a melyben e kifejezés olvasható: Pethus lófő fia, Bothus fiával, Imrével megvették Czege felét, stb. *)

A második idézett s 1409. november 24-én kelt oklevélben Manyas András világosan lófőnek — primipilus — íratik, mire a szerkesztő azt jegyzi meg, hogy tudtára e szó itt jó elő legelőször oklevélileg. Kállay idézete azonban ezen időszakot egy

*) Kállay Ferencz, Historiai Értekezés, stb., 99. l.

századdal előbbre viszi. Legtisztábban felvilágosít a székely három osztályrendről a Mátyás király alatt 1473. dec. 9-dikén kelt harmadik oklevél, melyet méltó ismernünk. „Panaszosan hozták fel előtte — szól a király Magyar Balázs erdélyi vajdához és székely ispánhoz intézett parancslevelében — modrai táborában jelenlevő udvarhely- és marosszéki hű lovas és gyalog székelyei, hogy őket nemzetők főemberei közül némelyek — nonnulli e Primoribus Nationis Sue — pénzzsarolással kezdték terhelni, és hogy az ő három székely nemzeti rendjök — ordo eorum trium Generum — mennyire hanyatlík. Ez okon megtekintve a panaszlók és összes hű székelyei hozzá való hűségét és harczratermettségét: komolyan megparancsolja a vajdának, hogy a mint levelét veszi, a mondott bajt azonnal orvosolja. Az elsőre, t. i. a pénzzsarolásra nézve, minthogy — mondja a király — a székelyek sem a királynak, sem embereinek örök idők óta soha más pénzbeli fizetéssel nem voltak kötelesek, mint azzal, hogy a királynak, mikor nősült, fiúmagzatja lett, vagy ha követe ment hozzájuk vagy jött el tőlük, tehetségük mértéke szerint, önkéntes ajándékot adtak, a mint ezt a király erről adott külön kiváltságlevele mutatja *) : ennél fogva parancsolja, hogy a vajda nyilvános hirdetés útján mindenféle zsarolást súlyos büntetés terhe alatt tiltson meg, úgy pedig, hogy ha valaha mégis találkozának ez ellen cselekvők, az ilyenek minden javaikból azonnal kiforgattassanak. A másodikat illetőleg szintén megparancsolta a király, hogy a vajda késedelem nélkül általános hadi összeírást hajtson végre hű székelyei között, a régi eldődöktől származott lovasokat külön jegyzékbe foglalja, s ezek megkülönböztetés okáért neveztesse nek primipilus-oknak; a gyalogokat viszont vétesse más jegyzékbe, s e jegyzéket a főemberek közül — primores — örök gyalázat büntetése alatt senki önkényesen meg ne változtassa, és az utóbbi osztályból a másikba másképen, mint a mostani vagy leendő erdélyi vajda és székely ispán hírével átmenni nem szabad, valamint az elsőből sem a főbbek közé másképen, mint a

*) A szerkesztő azt jegyzi meg, hogy e kiváltság még nem került napfényre.

vajda hírével, és csak akkor, ha az illetőnek három székely öröksége — tres terre sortes — van.“

Az a vélemény, hogy a trium Generum Siculi három törzsnemzetségből való származást jelentene, — pragmaticai alappal eddigelé nem bír.

III.

A vita alatt álló székely — Siculus — névtől és székely nemtől — tribus, generatio — menjünk át a szintén vitás székely föld kérdésére.

A Székelyföld jogi természetéről az a történeti köz tudalom, hogy az, egész kiterjedésében, első foglalású, együttes nemzeti birtok, nemes és szabad föld; általában véve olyan, mint a vármegyéken az Árpád fővezér alatti foglalású, később adományos-nemesivé változott birtok; sőt szabadabb, mert itt a koronának földtulajdoni joga és királyi jog nem volt, székely ősjog szerint nem is lehetett. És ímé, e gyűjteményben elvitathatlanul mutatják eredeti oklevelek (ú. m. VIII., XIV., XXII., XLVIII., XCVIII. szám alatt), hogy a batárszéleken, sőt a Székelyföld közepében is királyi várak, külön jogú és kötelezettségű katonáskodó néppel — castrenses populi — bíró s várvédelemre rendelt királyi őrségek épen úgy voltak, mint a magyar és Királyföldön; hogy a király a nép s az ország érdekében, annak batárszélén várhelyeket foglaltatott, s e várak főhadura ő volt, illetőleg a nevében parancsoló erdélyi vajda és székely ispán; területéről rendelkezett; hogy várszolgálatlaltal a székely lófő-nép nem tartozott ugyan: de a többi nép a várat fentartani, s ha idővel elpusztult, vagy ellenség lerombolta, helyreállítani tartozott. Udvard váránál (később Udvarhely) a várfentartás tiszttét az oláhfalvi oláh új telep teljesítette, a székely, mint személyes hadiszolgálatra kötelezett, mentesítve levén. De Szent-Lélek és Várhegy végváraknál, úgy látszik, az alsóbb és szegényebb székelység, az ősi székely jog ellenére, részt vett ebben. Én nem tudom másképen érteni az illető oklevél im e helyét: a hajdan királyi parancsra székelyektől épített vár — Castrum per Siculus olim jussu regis exstructum — és ismét: a székelyek gondviseletlensége miatt nem kevésbé el-

pusztult vár — incuria ipsorum Siculorum nonnihil destructum — mint úgy, hogy a székely nemzet itt élő tagjainak valami jogi kötelezettsége volt, de a miből az erősek és hatalmasok magukat kivonták; mégpedig e kötelezettség ama tényből következhetett, hogy a várak legkivált a Székelyföld végvidékei oltalmára levén állítva, az állam azon joga, hogy a közelében lakók az építéshez és fentartáshoz járúljanak, az ős székely jogok ellenében is állami szempontból érvényesíthető volt.

Ezzel kapcsolatban van egy másik, szintén általános érvényű jogtörténeti kérdés; az t. i., hogy a democraticus természetű Székelyföldön volt-e ez időben királyi adomány tárgyáttevő birtok? volt-e örökös jobbágy-ság? Erről kivált 1841—48 ig sok véleményvita folyt a székely székek, vármegyék és országgyűlések tanácskozási termeiben, a hírlapokban, könyvekben és társadalmi életben; pártállásuk szerint elítéltek tisztelt nevű embereket, jó hazafiakat, ha egyik vagy másik véleményt fogadták el; nagy foliánsokra mennének a mondtak és írottak. S íme! a gyűjtemény CCXLIV. oklevele közül csak egy van, a legutolsó, a mi (Marosszéken, Szent-Anna községben 1519-ben élt) földönlakókról vagyis jobbágy-székekről szól; de a kiket azelőtt kevéssé a székelység egyeteme szabad székeleknek ítelt, Zápolya János erdélyi vajda és székely ispán pedig az alvajdával és Marosszék 12 esküdt székbírájával együtt, Székely-Vásárhelyen tartott törvényszéki gyűlésen azon okból, hogy a székelység egyeteme nem törvényes úton, hanem erőhatalmi cselekvény által tette volt őket szabad székelekké — a végzés megváltoztatásával — őket ismét jobbágyoknak ítélte, s ez állapotjukba, földesurok hatósága alá visszahelyezte. Az 1211-től 1520-ig terjedő időszakban, tehát csak egy adat bizonyítja, hogy a Székelyföldön jobbágy, vagyis földönlakó volt; ez is 1519-ről való: tehát az 1514 ki, úgynevezett parasztlázadás leverése után öt évvel kelt, s hihetően az ezen évi 14-ik törvényezikk következőben; és hogy ezt Zápolyának ezen időkori mindenhatósága s a marosszéki bírákra gyakorolt befolyása eszközölte: kitetszik

onnan, hogy a vajda autocratailag, a szék közgyűlése végzésének fölforgatásával hozta ezen ítéletet.

Ezen egyetlen tény, az ősjoggal szemben szabályt nem alkothat; nem, azért, mert van oklevél arra, (CXXIX. sz. alatt), hogy például Hunyady János mint erdélyi vajda 1448-ban az udvarhelyszéki székelység közgyűlésében visszavonta azon adománylevelét, melylyel a jánosfalvi Sebestyén-fiaknak a Homoród-vizén levő egy malomhelyet adott volt: de a melyről a Véczei-fiak ötvenedmagukkal bebizonyították, hogy az eleitől fogva az ő ősi örökségük vala. Van arra is eset, (I. a CXLIV. oklevelet 1456-ból), hogy V. László király a nádasi Nagy-fiaknak egy vármegyei helység fele részét adományozta: de azon világosan kifejezett föltétellel, ha az nem királyi, vagyis vár-birtok, és nem tartozik a székelyek vagy szászok földéhez; van egy harmadik eset (a CLXXXI. oklevélben 1481-ből), midőn Mátyás király az erdő-szent-györgyi Medgyes Bálint hűtlenségi vétke czimén a koronára szállott összes vármegyei birtokokat, a székelyek közt levőket kivéve, Báthory István országbírónak adományozta. Nagyobb világosságért idézem Báthory István lengyel királynak, ki az erdélyi fejedelem jogait is gyakorolta, 1581-ből való amaz adománylevelét, melylyel Szent-Lélek helységet és Kis-Kászont, Károlyi István gyalogsági kapitányának adományozta, kivévén az ország szolgálatára kiválasztott s ott lakó lófő és gyalog székelyeket. *) Száz év sem volt képes annyira elfeledtetni a székely ősjogot, hogy a székelység megtörésére végrehajtott 1562-ki segesvári törvények hozásában részes fejedelem, a jobbágygyá alázott székely köznépén kívül, mást adományozhatónak tartson és merjen.

Annak a sok vitának forrása tehát, a mi e kérdésben 1769, illetőleg II. József császár alkotmányonkivüli uralkodása óta, e század folytán maig a székelyföldi adományozható természetű jószágokról, királyi jogról és székely jobbágyságról folyt — úgy tetszik nekem — 1514-en fölül nem kereshető. A mikor a véres kardot közöttük széthordozták: hadba nem menés miatt elveszthette személyes szabadságát a székely, vagy szegénysége

*) Erdélyi Történ. Adatok, I. köt. Kolozsv. MDCCCLV. 266. l.

miatt el is kötelezhette magát, terjeszkedő primoroknak, — de a korona az ő birtokára kezet nem tett, a szabad székely örökséget jobbágyivá változtatni nem lehetett. A parasztfölkelésig 1514-ben s a székely pártitúségig 1562-ben, híven meg volt őrizve a néptől, tiszteletben tartva a királyok által, a Székelyföld egyenlő ős-örökségi, elidegeníthetlen, adományozhatlan természete: a n e m - s z a b a d - f ö l d és j o b b á g y - s z é k e l y, ama bérczek közötti földön, jogilag nagy hihetőséggel csak a Zápolyák korában kezdődik. *)

JAKAB ELEK.

T Á R C Z A.

— A Magyar Történelmi Társulat 1873. január 2-diki választmányi ülésén Horváth Mihály elnök rövid, de meleg szavakkal üdvözlé a választmányt, és erőt és lankadatlan munkakedvet kívánt az új évben is a történetbúvárlatokhoz.

Miután a megelőző gyűlés jegyzőkönyve fölolvastatott és hitelesítettett, a következő folyó ügyek terjesztettek elő:

Titkár jelenté, hogy társulatunknak egyik fiatal, szép reményű s magasb tudományos képzettségű eddigi évdíjas tagja: Gyoroki Edelspacher Antal úr Pesten, 100 frt alapítványt tevén, alapító-, Lánczy Gyula Pesten és Kardos Gusztáv Nyitrán pedig évdíjas taggá óhajtanak megválasztatni. Kik is mindhárman egyhangúlag megválasztattak.

A pesti tudomány- és műegyetemi ifjúság olvasó köre a társulati közlöny ingyenpéldányát kéri. Mire nézve határozatott, hogy miután a társulat a „Századok“-ból ingyenpéldányt senkinek, még saját elnökei- s tisztviselőinek, úgy a szerkesztőségeknek sem ad, — a tagdíjából állván úgyszólván egész jövedelme, — miután továbbá, ha egy egyletnek adna, számtalan más hasonló egylet is ugyanezt igényelni fogná: a nevezett olvasóköri kérelme tekintetbe nem vétethetik.

A maros-vásárhelyi reform. főtanoda igazgatósága utólagosan köszönő iratot küld a Zichy-codex első kötetének annak idejében

*) Befejezését jövőre.

megküldött példányáért. Tudomásul vétetik, és meg fog küldetni a második kötet is.

Titkár tudatja, hogy a lejárt 1872-ik év végső napjaiban a társulati pénztárnokkal együtt tüzetesen átvizsgálta a társulat számadáskönyveit és az évdíjas tagok névsorát; s az eredmény az, hogy a múlt évekből összesen még mintegy 3000 frt tagdíjhátrálék van. Melynek, mint a társulat legjogosabb követelésének mikénti és mielőbbi behajthatása érdekében teljhatalmú bizottságot óhajt kiküldetni. — Ezen indítvány elfogadtatván, a mondott czélból, teljhatalmú intézkedési joggal, a társulati titkár, ügyész és pénztárnok, továbbá Nagy Imre és Tárkányi Béla vál. tag urakból álló bizottság nevezetett ki.

Nagy Imre, mint a gróf Zichy-Okmánytár főszerkesztője, jelenti, hogy a 40 nyomott ívnél többre menő második kötet kikerült sajtó alól, s néhány hét múlva meg fog jelenhetni. Örvendetes tudomásul szolgál, s az első kötet módja szerint fog ugyanazon hazai közintézetek könyvtárainak és a társulat vál. tagjainak stb. megküldetni. Id. gr. Zichy Károly, id. gr. Zichy József és gr. Zichy Nándor urak részére külön diszpendányok készíttetnek s küldetnek meg, s az elsőhöz, mint a vállalat anyagi költségei nagylelkű fedezőjéhez, újabb hálairat intéztetik.

Ezek után

Thaly Kálmán olvasta föl a gr. Csáky-levéltárak kuruczvilági okmányairól szóló értekezését, mely jelen füzetünkben foglaltatik.

Ennek befejeztével elnök az ülés vezetését Szalay Ágoston vál. tagra bízván, egyéb teendői miatt távozott. Helyettes elnök erre Balássy Ferenczet szólítja a felolvasó asztalhoz, ki is Botka Tivadarral folytatott tanúlságos eszmecseréjének újabb részleteit adta elő, „Sáros-, Aba- és Heves-Újvár megyék“-et illetőleg. Közlelebből közölni fog a „Századok“-ban.

Hátra lett volna még Orthmayr Tivadar t. tagtárs úr bejelentett értekezése, mely azonban, Thalynek a b. Palocsay-levéltárról irt ismertetésével együtt, a jövő ülésre maradt, — az időnek eltelte miatt.

— Gersei Petthő Sára ingóságainak jegyzéke, 1580-ból. Alólirott a Trakostyáni gróf Draskovich-családnak Horvátország biszági várában őrzött levéltárát átvizsgálván: ennek okmányai között akadtam az itt közlendő XVI-ik századi eredeti magyar leltárra, mely, mint hiszem, mivelődéstörténeti és nyelvrégiségi szempontból egyaránt érdekkal bír. Sietek azt tehát a „Századok“ t. közönségének ezennel bemutatni, betűhíven másolva.

„Regestrum factum super vestes et alys rebus aureis argenteis et id genus aliorum conscriptis Sare Pethew maritate Consortis vero magnifici domini domini Nicolaj allapi de nagy kemlek. In lotomberk anno domini 1580. 20 die septembris.

Ket araný feökeoteö

Egý aranýbwl keŵteŵt nyák Rwha

gyöŵngýes fodeŵ

Harom zoknýa wj, Egýk sarga, atlachbwl chýnalt, Masýk aranjas tabit harmadýk Rýchawal (így) kezitewtt.

Zoknýak

Zederýes wont araný zoknia,

Zederýes aranjas tabit zoknja

Zederýes kamoka zoknýa

Veres kamoka zoknýa

Fejer kamoka zoknýa

Veres atlach zoknýa

Zederýes sargawal týndekleö dwpla taffota zoknýa

Veres saja zoknja

Veres borsos pozto zoknýa

Fekete barsoný Spanýol kentes boglaros

Fekete barsonj mas spanyol kentes

Zederýes barsonj kjs suba nestel bellet

test zjneo dwpla taffotabol nestel bellet suba

Araný mýw

Egý araný lancz

mas araný lancz kýt Erdewdjne azonjom nekj atta,

Egý Ereogh nasfa aranýba foglalt saffel (zaphír?)

Egý nasfa kjt Zrýnj wram menjegzeokort nekj atta es mwtata,

Kett keŵ aranýba foglalt, egjk saffel, masýk balast (így)

Item egÿ aranÿ gjŵrŵ kÿben eŵt gÿemant wagÿon

Egÿ aranj gÿwreŵ kÿben harom keŵ wagjon

Egÿ gÿemant ket Rubÿn

Item ket aranÿ gjwrwben ket ket keŵ wagjon annekeŵl Nÿocz
 aranj gjŵrŵ kÿbe egÿ egÿ keŵ wagjon

Hwz gÿengos boglar

egÿ ezewst korda, es egj ezewst lanchos eŵ

Ezewst mÿŵ

Tÿzen ket ezewst aranj as kalan

ket ezewst wella aranjazot

Egÿ wÿragos kwpa aranj as fedeles

Egÿ ezewst aranjazot, fedeles pohar

Egÿ ezewst aranjazot fedeletlen kwpa

Egÿ ezewst aranjazot kÿs kannachka

Ket ezewst pohar negh aranj as kwpa vÿragos

Ket ereogh zwnegh

Feÿer rwhanak zama

Tÿzen het kendeo kezkeneo

hwzon hat abroz

hwz lepedeo

ewt aztal kezkenechke

Negÿ hom eleö (homlok-elö ?) fathÿol, gÿengjel boglaralchÿnaltak
 het fodor

ket orcha takaro

ket Imegh wal

ket eleö keoteö

Egÿ wegh abroz wazonba

egÿ vegh wazon

parna wankos elegh

Kin levo abroz lepedeo fonal elegh wot

Egÿ wont aranÿ paplan.

Egÿ nagÿ zekrÿn rakot kÿbe Rwhak vannak hwzon egÿ renes
 forÿnt ara

Ismegh mas fejer paraszt zekrÿn

Rakot ladak es egjeb ladak

A nekwl gŷewngŷ elegh wolt chjewen (így: csévén?) wont
 aranj wont ezewst aranj zem granat zem es egjeb felek elegh kj nŷnch
 zamon fel irwa, az jegŷetwl megh marat.“

Aláírva „Susanna Rindt

Graffin witib.“

Kivül: „1580. Regestum memoriale factum super Rebus Sard
 Petheŷ mortue jam.“

Eredetije in fasc. 86. sub nro 11. a föntemlített levéltárban.

Közli

Hg ODESCALCHI ARTHÚR.

— **Bereg vármegyei helynevek származtatása.** Valamint
 a világon általában, úgy különösen ránk nézve hazánk ismertetésé-
 ben nem csekély szakot képez azon kérdés: honnan vették az egyes
 városok és helységek neveiket? S innen eredőleg, minthogy honunk-
 ban számtalan nemesi család ősi fészkeről tartja vezetéke-nevét, érdekes
 tudni: a család adott-e nevet a helységnek, térnek, melyben megtele-
 pedett, vagy ellenkezőleg, a család vette fel birtokának, földének ne-
 vét? . . . Nézetem szerint, mindkét eset áll ugyan, hanem, a mennyi-
 ben történetünk első századaiban, mondhatni a XI, XII. századig, az
 akkor élő családok csak egyszerűen kereszt- vagy hivataltól nyert ne-
 veket viseltek, s csak később, a testvérek szétágazása, elszármazás, s
 birtokváltozás folytán kezdenek megkülönböztetésül vezetékeveket
 használni: több adat harszol a mellett, hogy a családok letelepedé-
 sük s földbirtokuk nevére kezdék vezetékeveiket használni.

Eltekintve hazánk egyéb megyéitől, a kérdés megfjtésére nézve
 csupán Bereg vármegye régibb viszonyait vettem alapúl, s az egyes
 helységek névszármazását bírálva, azon megezáfolthatlan eredményre
 jutottam, hogy legtöbb helység az ősi időben nevére a helyi természe-
 tes viszonyoktól vette, s hogy e helynévről később legtöbb esetben
 birtokosa nyerte családi vezetéke-nevét. Így, hogy ezen állításomat pél-
 dákkal megvilágosítsam, a többi közül említem, hogy maga megyénk,
 annak hegyes, dombos tájától neveztetett el első tót lakóitól „Be-
 reh“-nek (t. i. berkes tájnak), honnan a megye területe maiglan
 „Bereg“-nek mondatik. Így a tölgyes erdő környezetétől (tölgyfa
 tótól „dub“-nak mondatván) neveztetett el hajdan Dobrony (mely
 még az 1333-ki pápai tizedlajstromokban is Dubrony-nak íra-
 Századok.

tik), ma népes két magyar község, tölgyes erdők között; így Dubroka és Dubina helységek, s kétségtelenül Dobrovicza is szintén a dub-tól, valamint hasonló alapon Bukócz falu a buk szótól, mi bükkfát jelent, nyéré nevét. — A Bereg szászon-túl, közel a Tiszához, most teljesen magyar vidéken fekvő Csaroda helység, a XIII., XIV. századbéli okmányokban kizárólag Csarnavodának neveztetik, azon fekete talajú víztől, mely határában maiglan is folydogál; Borsova a Borsova víztől, Ardánháza (hajdan Ardánfalva) Adorján névtől, Dávidháza Dávid névtől; Gecse, Gejza névtől, Gerzseno (másképp Kirsanó) Kirsanó pataktól, Hete Hete névtől, Pósa háza Pósától, a mi Kaprinai szerint annyit jelent, mint Pál, sat.

Az itt most előfordult faluk (s Gerzszenő pusztja) maiglan is fennállanak, azonban azon, fennmaradt okmányaink szerint hajdan itt virágzott nemes családok, melyek a nevezett helységeket birtokolták s hasonló nevet viseltek, már nem. Így haltak ki az egykor több századon át díszlett s megyei és királyi küldöttségi (homo regius-i) tisztségeket viselt következő családok, ú. m.: Ardánfalvi, Bereghi, Barabási, Bégányi, Borsvai, Bulcsui, Daróczy, Dobronyi, Dávidházy, Fornosi, Halabori, Kirsanói, Kerepeczy, Munkácsy, Pósa házi, Tákosi, Lapszonyi stb., míg a helységek folyvást fennállanak. De ellenben el és virágzik több régi család maiglan is ősi fészékén, melytől egykor vezetéknevét vette; ilyenek a többi között: a Gecsey, Gulácsi, Gúthi, Hetei, Ilosvai, Komlósi, Lónyay, Oroszi stb., családok, melyek az idő s századok folytában eltűnt annyi jeles család közül szerencsésen fenntarták magokat.

Fönnebb említém, hogy sok falu természeti helyviszonyaitól, egyes hegytől, erdőtől vagy pataktól, melynek közelében keletkezett, kölcsönzé nevét. Ilyenek Beregmegye területén a következők: hegytől vette nevét: Bereg, Kucsova (a XVII. századbéli urbariumok szerint Koresova = cserjés), Hát meg, a Hát nevű erdőtől, Bukovinka, Bukócz, Veretecző, Rozdila, Szinyák = kékbércz, Dobrony, Dubroka, Dobrovicza, Dubina és Jalova; víztől nyerte nevét: Benediko — Benerikától, Borsova, Bótrágy, Bisztra, Patak (Korna-Ploszkó mellett), Izvor, Pere-Kraszna, Beregócz, Nagy- és Kis-Abramka, Rosztoka, Bablyuk, Szkotárszka, Hukliva (mely zúgó patakot jelent), Kanora, Volócz, Szaszóka, Isdemér, Szvalyovka, Szolyva, Dusz na, Ilosva, Brusztopatak, Csernik, Sztrojna (hajdan Koziva), Mel-

niecsona, Jobovicza, Paszika, Szuszko, Czolánfalva, Paskócz, Egeresfalva, hajdan Vusnik, a Vusnik pataktól; Felső-Schönborn, azelőtt Kerepeczke, a Kerepecz vizétől, Nagy- és Kis-Mogyorós, Tőkés, Szernye, Gerzenő, máskép Kirsauó, a Kirsanya pataktól; Rákos, Viznicze, Trosztanicza, Obava (Dunkófalva) Obava folyótól, Hrabonicza, Rabonicza pataktól, Laturka (Latoreza folyótól), Zbun, Zsdenova = Sdenovka pataktól, Alnamező, oroszúl Jablonov, = Jablonov vizétől, Fejércse, Fejér viztől, Csaroda = Csarnavodától, (Csaronda), Kigyós, Kigyós patakától, Darócz, Kövesd és Lázárpatak, a hasonló nevű vizektől.

Különféle sajátos helyi körülménytől nevezte-tik oroszúl Nelipina (ma Hársfalva) a bársfáktól; Gorond, orosz szótól, mely magaslatot, emelkedést jelent; Remete, egykori remetelaktól (hajdani apátság); Kaszony, Kata-asszony tiszteletére emelt imolától; Munkács, a munkával járt foglalástól; Harangláb a hasonló tárgytól; Hribócz, gombástól; Iglincz = agyagos helytől, innen egykor Agyagosfalvának is mondatott; Kovászó, a határában levő kovaszikláktól; Tövisfalva = Dracina, töviseserjétől; Várallya (munkási vár alatti helység), Várpalánka (hajdani palánkerődítésétől (I. II. Rákóczi F. emlékiratait) és Gát a nagy-tón volt gáttól (clausura). Ezekről a XIV. század okmányaiban gyakran történik említés.

Kereszt- és családneveket nyertek: Ploszkina, Ploszkina kenéz-családtól; Leczfalva, Lecz családtól (1649-ki urbarium); Kendereske, Kenderes várnagytól; Kustánfalva, (Kosztán Sándor nevű kenéztől 1597; Schönborn az ily nevű birtokos grófi családtól; Frigyesfalva, gr. Sch. Frigyesztől; Zsófiafalva, gr. Schönborn Zsófiától; Papfalva Pap nevű kenéz családtól; Klastromfalva, oroszúl Handericza, Handera nevű kenéz családtól; Sztánfalva, Sztán kenéztől; Kelemenfalva, a Kelemen családtól; Gecse Geyza, Gálfalva, Gál kenéz családtól; Ivarkófalva, Ivarkó családtól; Iványi, a Jánosi-, Krajna Martinka, hajdan Martinceza, Martinczai kenéz családtól; Deskofalva, Desko kenéz családtól; Ilko Illés, Szerencsfalva, Szerencsi János kenéztől (1526.); Balásfalva, Ballós kenéz családtól 1649.; Herczfalva, Hercz kenéz családtól; Fedelesfalva, a Fedeles-családtól; Puznyákfalva, Gévéfalva, Kluszkofalva, Csabinafalva, Dunkofalva a XVII. századbeli urbariumok szerint szintén a hasonló nevű kenéz családoktól; Barabás, Dávidháza, Pósháza, Pálfalva, Ger-

gelyi, Szent-Miklós, Tivadar, Árdánháza és Hete, hasonló nevektől neveztettek el.

S e szerint a megye helységei legtöbbszörnek név eredete megállapítható ugyan, s igen sokra nézve azok történeti forrását is sikerült földerítenem; mindazonáltal még igen tágas tér nyílik a búvárkodó előtt azon kérdések megfjtésére nézve: mikor, mely nép által s miért neveztetett úgy el egyes hely? mit jelent s honnan eredt a sokszor bércek tömkelegében elrejtett pataksza, völgy vagy hegyorom sajátos, idegenszerű elnevezése, melynek czélzatát gyakran hiába ügyekszünk földeríteni, és mely indok s jelentőség nélkül mégsem lett egykor ily specifcus névvel megkeresztelve. E sokszor majdnem képtelennek tetsző megfjtési törekvés sikerülte valóban meglepő eredményekre vezetne, s történelmünket nem csekély adatokkal gazdagítaná. Ez a monographusra nézve annál mulhatatlanabbúl szükséges, mert e nélkül műve, bármennyire gyűjté is össze a későbbkori okiratokat, bizonyára hiányos leend. . . Így, hogy a sok közül csak egy példát említsek: Bereg megyében a nyugati síkságot az északkeleti hegyektől elválasztó vonalon magában álló, több mértföldnyire vonuló Hat nevű hegyen egy régi, avar-modorú (Ring) földtöltéssel erődített nagy körded hegyormot „Bogoszlav“-nak neveznek, míg két másik, amattól csekély távolságban fekvő sziklás helyet Nagy- és Kis-„Horodisce“ (váracs) név alatt ismer a nép; mely elnevezésnek eredete kétségtelenül egészen a bronzkorba viheto fel, mire az e tájon oly bőven előforduló bronz műszerek és obsidián-kőtárgyak és fegyverek engednek következtetést vonni.

Ez alkalommal eszembe jut, hogy néhány év előtt, még a helytartóság fennállása idején, felsőbbleg meghagyatott a szolgabírói hivataloknak, hogy a helynevek származását nyomoztassák ki, s a jegyzéket további felhasználás végett küldjék fel. A szolgabírák az adatok gyűjtésével a jegyzőket bízták meg, kik azután hogy mily különféle alaptalan helytelenségeket és saját önkényes magyarázatuk utáni névszármaztatásokat írkáltak össze, fölösleges említenem; azt azonban el nem hallgathatom, hogy később e ferde adatokból készült egy munka (Rész-Enselé), mely hogy mennyire hiányos, — korai elfeledettsége igazolja.

LEHOCZKY TIVADAR.

— Rogérius „Gyászénekét“ János „pesti“ püspökhöz irta-e? Nagynevű tudósunk, Szabó Károly, Rogér „Gyászénekének“ 1861-iki magyar kiadásában ¹⁾ maga is csak kételkedve fogadja el Desericzky hozzávetését, hogy azon János, kit Roger „Pestheniensis episcopus“-nak nevez, s kinek „Gyászénekét“ ajánlotta, nem más, mint „János váci püspök, ki az 1242-ben esztergomi érseki székre emelt Vancsai István utóda volt, s a ki, minthogy a tatárok által földig rombolt Vác városában nem székelhetett, Vác újra épültéig ideiglenesen Pestre tette át a püspökség székhelyét; és így nevezhette őt Rogérius pesti püspöknek.“

A kérdéses János azonban nem volt sem váci, sem pesti püspök, mert

a) a váci püspököknek (ha csak nem hibás) névsorában ²⁾ gróf Vancha István után következik 1243-ban Haymo, és nem János, sőt ily nevű püspök az egész XIII-ik században nem fordul elő; vagy Haymo annyit is jelent, mint János? — De

b) a Vancha István után következő váci püspök, bárhogyan hitták is, ismerhette, sőt bizonyosan ismerte is a tatárjárás történetét; már pedig Roger ajánlólevelének egész hangja elárulja, hogy a „Gyászének“ idegennek, az abban foglalt eseményekkel egészen ismeretlennek számára íratott;

c) a tatárok nemcsak Vácot, de Pestet is földúlták: ³⁾ nem volt tehát oka a váci püspöknek Pestre tenni át székhelyét;

d) de ha áttette volna is székhelyét, még akkor sem neveztetett volna pesti püspöknek, épen úgy, mint nem neveztettek az egri és váradi püspökök kassai s illetőleg szepesi püspököknek, midőn a török foglalás idejében Kassán, illetőleg Szepes-Váralján laktak, vagy nem nevezte-tik ma a csanádi püspök temesvárinak.

Hová való püspök volt tehát János?

E kérdésre feleletet találunk egy régi munkában⁴⁾, hol az mondatik, hogy Toletanus János, mielőtt 1261-ben IV. Orbán pápa által „Portuensis“ püspöknek neveztetett volna, „Pestheniensis“ vagy „Paestensis“ püspök volt, a nápolyi királyságban.

¹⁾ 1-ső lap, jegyz.

²⁾ Mendlik Á. IX. Pius, s a magyar püspöki kar, 79. l.

³⁾ Tamás sp. esp. Szabó Károlynál, 70. l.

⁴⁾ Keresztúry, Descriptio Eppatus M, Varad I. 44.

És Keresztúry ez állítására nézve hivatkozik Moreri Lajos „Le grand dictionnaire historique“ VIII. köt. „Tolet Jean“ czímű cikkére. A ki- nek ezen idézett munka kezeügyében van: ne sajnálja felütni, — s ha Keresztúry hivatkozása nem téves: akkor Rogernek János püspöke senki más, mint Toletan János, nem pesti, sem váci, hanem „Pesthe- niensis episcopus.“

Különben is, ha tekintetbe vesszük, hogy Rogér Toletan János káplánja volt, még mielőtt Magyarországra jött s itt váradi kanonokká lett volna, s hogy midőn a tatárjárás után Olaszországba visszatért, ismét Toletan Jánoshoz, akkor már bíbornokhoz ment, s ennek pártfo- gása folytán emeltetett 1249-ben a spalatói érsekségre: már ezek révén is föltehetnők, hogy Roger az ő „munkácskáját“ Toletan Jánosnak ajánlotta, ki állandó jótevője, s a magyarhoni szomorú történeteknek csak hírhallója volt. E föltevést Keresztúrynak említett, s egyenesen Desericzky megezáfolására fölhozott idézete épen kétségtelenné teszi.

BUNYITAY VINCZE.*)

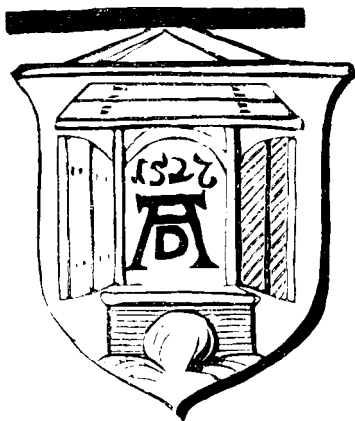
— **Ajtósi Ajtós volt-e Dürer?** A „Századok“ múlt évi IX-ik füzetében Haan Lajos úr Dürer születéshelye s családi nevére reflectál- va, azon véleményét mondja ki, hogy a nevezett világhírű művész igen valószínűen a fia által „Eytas“-nak nevezett, voltaképen azonban Ajtós falváról származott, a honnét ősei, mint köznemesek, családi nevüket vették; e szerint Düreréket, mielőtt Albertnek atyja nevét megváltoztatta volna, Ajtósnek hívták. A nyom, melyen a t. értekező haladt, igen helyes, és még az alább következőkkel is támogat- tatik.

Dürer atyja, habár a munkásosztályba szállt alá, nemes származására még külföldön is adott valamit: a mennyiben címerét, mely- lyel magyarországi elei éltek, ő is használá. E címer minden kétségen

*) T. tagtársunk Szent-Imer, Biharvármegyei község XVII-ik századi, de még most is használatban levő magyar köriratú pecsétének leírását is sziveskedett beküldeni, — azonban e pecsét a „Századok“ múlt 1872-ik évi folyama 278-ik lapján, ifj. Gyalóky Lajos úr által ismertetve volt; a különbség csak az, hogy míg Gyalóky úr 1698-at, Bunyitay úr viszont 1689-et olvasott le a pecsétről. Melyik most már a valódi évszám? ez lenne megállapítandó a pecsét pontos sorozhatása végett.

kivül helyezi azt, hogy Dürer Ajtósi Ajtós volt. R. v. Retberg „Dürers Kupferstiche und Holzschnitte“ című jeles művében így írja le Dürer czimerét: „Das Wappenschild enthält nach rechts geneigt auf einem Dreieberg eine Thür, mit schrägem Dach und offenen Flügeln. Auf dem Stechhelm über einer gewundenen Binde ein Mohrenrumpf, besetzt von zwei Halbflügeln, welche den untern Rand eines oben offen gelassenen Schriftraumes überschneiden. In der Mitte unter diesem Rand ein Zettel mit der Jahreszahl 1523 und dem Namenszeichen darunter.“ E leírás azonban nem egészen azonos ama czimmerrel, mely Dürer mellképének sajátkezű metszvényén látható. Az ide mellékelt fac simile Dürer sajátkezűleg metszett és utolsó mellképéről van véve, eredeti nagyságában. Sokan

ugyan kétségbe vonták e metszvény hitelességét: de a Dürer-irodalom első tekintélyei minden kételyt eloszlattak. E metszvényen nem látjuk már Dürert dús hajzatával, melyet még németalföldi útja alkalmával is viselt, nem is többé a férfias szép arcot, hanem egy lélek- s testben megtört alakot. Van Eye „Leben und Wirken Albrecht Dürers“ című művében, az említett metszvényt, melyről Dürernek ide mellékelt czimerét vettük, így írja le: „Der Kopf

ist magerer und kleiner geworden, die einzelnen Theile setzen scharf von einander ab, die Haltung ist gebeugt und zusammen gesunken. Im weitgeöffneten, vorliegenden Auge meint man zwar noch die Spur des alten Feuers wahrzunehmen, doch hat der Blick bereits etwas starres, zielloses. Der Ausdruck des ganzen Gesichtes ist ernst und streng.“ E leírás tökéletesen megfelel a metszvénynek, s mi még hozzáadandónak véljük, hogy bár e kép utolsó Dürer sajátkezűleg készült metszvényei között, s már élete végén készült: a leírt vonásokban mégis első tekintetre előtűnik az ősi magyar jelleg. Az egész arczkifejezés magyar. B. Hausmann „Albrecht Dürer“ című monumentalis munkájában előadva azt, hogy e metszvény Dürer élete végén készült, annak hírom kiadását említi, a papírok víznyomatát is megjelölve, (igen fontos a

Dürer-féle metszeteknél); e kiadások közül a két első már nagy ritkaság. A harmadik lenyomat — úgymond a fentidézett műbúvár — 1527-ből való, és ezen lenyomathoz Dürer czímere és a fönnbbi évszám is hozzácsatoltatott, balra a metszvény felső szögletében. -- Ezen adatok kétségtelenné teszik Dürer magyar származását, s egyúttal azt, is, hogy ő, mint czímere mutatja, valóban Ajtósi Ajtós volt. Az említett metszvény, melyről a czímert vettük, Dankó József esztergami kanonok úr birtoka, ki gazdag könyvtárában nemcsak az egész Dürer-irodalmat birja, hanem Dürer authenticus metszvényeinek oly nagyszerű gyűjteményét tudja felmutatni, melyhez hasonló kevés van az országban. Kézhez szolgáltatott adataiért fogadjja a tudós egyházi férfiú köszönetünket.

M. FERENCZ.

— **Ráolvasás és titokörzés.** Csongrád megye szegvári levéltárában eddig még nem ismertetetett nagyszámú boszorkánypórt találtam.

Ezen pórok közül legérdekesebb a Szőke Tamásné, hód-mező-vásárhelyi asszonyt illető, melyből a ráolvasásnak és titokörzésnek a „Századok“-ban többször fölhozott eseteitől némileg eltérő példáját nem látom érdek nélkülének közölni.

Fazekasné tanú vallja, hogy Szőke Tamásné, Boldogné nevű asszonyra, gyermekeire és lakójára ráolvasott. Nem részletezi, hogy ezen ráolvasás miből állott, csak annyit mond, hogy hallotta, miszerint a boszorkány mondotta: „Elindúla Krisztus urunk Szent-Jánossal, érkezett a Fene Asszonyhoz, szállást kért, adott szállást, csinált kőből párnát, vasból lepedőt; elmenekünnat az erős aranyos oroszlanal.“ Többet, úgymond, nem értett belőle.

Ugyancsak ez a tanú vallja, miszerint Szőke Tamásné őt arra tanította, hogy ha valami titkot akar beszélni valakinek úgy, hogy azt az ördög meg ne tudja vagy meg ne hallja, előbb mondja ezen szavakat: „Szent-János napja vagy on ma!“

Közli: SZÉL FARKAS.

— **Báthory Zsófia levele Zrínyi Ilonához.** Hogy mily kevélység s nehéz természetű asszony volt II. Rákóczi György fejedelemnek jezsuita befolyás alatt álló özvegye, Báthory Zsófia, — a törté-

netirók abban megegyeznek. Mutatja azt a következő igen érdekes családi levél is, melyben a haragos napa, vidor kedélyű menyét Zrínyi Ilonát, a fiatal özvegyet, ugyancsak zsémbelve feddi. Az egészen a „nagy-asszony“ saját kezével írt levél eredetije a Rákóczi-Aspremont-Erdődy-levéltárban, Vörösvártt létezik :

„Az én kedves menyem-asszonynak, Szeréni Ilona asszonynak adassék. P. H. (Gyászspeccét.)

Jó egészséges hosszú élettel áldja Isten kigyelmedet, az gyermekekkel együtt.

Hogy az gyermekek jó egészségben vadnak, azon örülök ; csak-hogy igen mocskos a hire, hogy az nyócz esztendősz Julijánka áruban bocsáttatott, — minap is az részgek között nyalták-falták, úgy beszél ; ez vagy igaz, vagy nem, de okot az ilyenekre adni nem kell. Már azt is felveték vala, hova megyen gróf uram, Makoviczúra mátkájához megyen ; ha szegény édes fiam élne, megpökné azt, meg sem engedné ; ugyanis ki látta mostani állapotjában Julijánkát affélében keverni ! Szabad emberséges embernek mások házához menni : de az ilyenekre okot nem kellett volna és ajánló szokat adni ; az ilyenbül nagyobb rossz is szokott következni. Most is kigyelmed résziről adatott ok az sztropkói alkalmatosságra. Isten legyen kigyelmeddel.

Költ Munkácsen, 3 Februarii (1680.*)

Kigyelmednek szibül jót kíván

Bátori Sofia m. k.“

Közli : VALENTINUS BUJDOSÓ.

— **Horváth Mihály** „Magyarország Történelme“ új dolgozatának második, bővített kiadásából az eddig megjelent hat kötetet Heckenast Gusztáv úr, mint kiadó, szíves volt legközelebb szerkesztőségünkhez beküldeni. Mi már azelőtt több ízben, t. i. minden két-két kötet egyszerre való megjelenése alkalmával nem mulasztottak el a nélkül is figyelmeztetni t. olvasó közönségünket hazánk történetének ezen magyar nyelven legnagyobb szabású és mondhatnók legteljesebb kiadására, — mindazáltal örömmel teszszük azt a jelen alkalmából újlag is, miután e nagybecsű mű méltó arra, hogy megjelenése fölött ismét és ismét kifejezzük örömünket. Nagy nyereségnek,

*) Évszám nincs, de bizonyos, hogy a levél 1680-ban kelt : miután Rákóczi Juliánka ekkor volt nyolcz éves, V. B.

s e kiadás minden megelőzők fölötti előnyének tartjuk különösen azon körülményt, hogy benne egyes korszakok történelmét újabb világitásba helyező és átalakító azon lényegesebb fölfedezések is fölvétettek, és a helylyel-közzel igen tetemesen bővített szövegbe kiváló műgonddal beleillesztettek a nagytudományú szerző által, melyek legújabb történetbúvárlataink közben, egész társulatunk 1871. sőt 1872-iki kirándulásaiig előfordultak, s úgy mások, valamint maga a t. író által levéltári közvetlen kútfökből merítettek. Pl. a m. kir. udv. cancellária levéltára adatai már legnagyobb részt föl vannak itt használva. Különösen némely részletek, mint Szent-István, I. János és I. Ferdinánd, I. Lipót, I. József és III. Károly korszakai majdnem egészen újra dolgozva, vagy legalább lényegesen kiegészítve és idomítva. S a lelkiismeretes írói gondosságnak, melynek a tartalmat oly correctté tenni sikerült: kiadó úr dicséretére mondvá, megfelel az igen czélszerűen berendezett, korszakonkénti tárgymutatókkal s a lapok szélén az illető év és a tárgyalta esemény rövid jelzésével bíró, s különben is csinos, egészen új betűkkel nyomott kiadás. Óhajtjuk, hogy minden vagyonsághoz magyar ember könyvtárát díszítse e kiadvány, melyet mint elavúlhatlan értékűt, tanúsággal és gyönyörűséggel olvasandnak az utánunk következő nemzedékek is. — A nagy 8-ad réti kötetek mindegyike 5—6 egész 700 lapra terjed, s kettőnek ára együtt 8 frt. A hatodik 1713-ig terjed, s már a 7 és 8-ik kötetek is — úgy tudjuk — sajtó alatt vannak.

— **Rákóczi-Tár.** Az akadémiai történelmi bizottság által megindított „Archivum Rákóczianum“ első osztályából az I-ső kötet napvilágot látott. Teljes czíme: „Archivum Rákóczianum. II. Rákóczi Ferencz Levéltára, bel- és külföldi irattárakból bővítve. Kiadja a m. tud. Akadémia történelmi bizottsága. Első osztály: Had- és belügy. Szerkeszti Thaly Kálmán, bizottsági tag.“ Továbbá a jelen kötet e külön czím alatt is: „II. Rákóczi Ferencz fejedelem Leveleskönyvei, levéltárának egykorú lajstromaival, 1703—1706.“ A magy. kir. tudományegyetem budai nyomdájában igen szépen és szabatosan kiállított vastag kötet, 8-ad rétből, XVIII és 688, tehát több mint 700 lapból áll. Először is terjedelmes előszó nyitja meg közli Thaly Kálmán tollából, ki is e helyütt a Rákóczi-ház levéltárának évszázados viszontagságait, tüzetes történetét adja, — s előszámlálván európai jelentőségű adatainak a közelebbi években történt fölfedeztetését, egyszersmind a lemásoltatás és kiadás

történetét is elbeszéli, s a szerkesztésben követett és követendő elveket ismerteti. Végre szól az ezen kötetben foglalt közlemények tartamáról, s azok eredeti kézíratairól. — E közlemények közt legelsők, s a nagyszabású kútfő-vállalatnak mintegy nyitányát képezik Rákóczi fejedelem belkormányzati és titkos levéltárának eredeti lajstromai 1706, s illetőleg 1710-ből, melyek áttekintése úgy szólván miniatüre képét nyújtja a levéltár számos kötetekben következő nagyfotosságú tartalmának. E lajstromok után a fejedelem első hadjárataira vonatkozó tíz darab leveles- és levélkivonataskönyv jő, az 1703 és 1704-ik évekből; majd a fejedelem saját titkos levelezési könyvei közöltetnek, 1705 és 1706-ból, a vörösvári Rákóczi-Aspremont-Erdődy-, és a kir. kamarai levéltárból összeállítva, és tárgy-, s illetőleg korrend szerint rendezve. Körülbelől e z e r s z á z, majdnem kizárólag magyar nyelven, és pedig tösgyökeres, ódonzamatú magyar nyelven írott kisebb-nagyobb levél és levélkivonat foglaltatik ezen kötetben, legtöbbnyire magától a fejedelemtől, főbb tábornokaihoz, senatoraihoz, a békekövetekhez, a vármegyékhez stb. írva; egész bizalmasok úgy, mint ünnepélyes nyílt-levelek, utasítások, — legtöbb mégis a hadi tudósítás. Mindezek oly részletesen és annyi oldalról világítják meg a mozgalmas Rákóczi-kor történetét, hogy ily szűk keretben, mint e helyütt mi tehetnők, kellőleg ismertetni e kötet tartalmát, — teljes lehetetlen; de másrészt szerkesztőségünk, azon közel viszonynál fogva, melylyel a kötet közlőjével áll, e feladatra nem is vállalkozhatik. Azért jeleztük csak egyszerűen, objective a kötet tartalmát. A folktatás érdemének, a szerkesztés rendszerének és a közlés hűségének stb. megítélését, bírálását a „Századok“ szerkesztője másoktól várja, — mindazáltal hinni bátorkodik, hogy a Rákóczi-kor barátai e kiadványt nem fogják teljesen elégedetlenül letenni kezükből. — A 45 nyomott ívnyi kötet ára 5 frt, s kapható Eggenberger Ferdinánd akadémiai könyvtárusnál, valamint Tettey Nándornál.

— **Székely nemzet története.** Kolozsvár városának érdekes monographusa, s folyóiratunknak is egyik törzsmunkatársa Jakab Elek úr, kolozsvári lapokban indítványt tőn a székely nemzet külön történetének megíratására. Az adakozásokat e célra mindjárt meg is kezdé önmaga, egy db. arannyal, s biztatja a székely székeket, hogy hatóságilag is karolják föl ezen ügyet. — Az indítványt mindenestre csak helyeselnünk lehet, s mi örülnénk legjobban,

ha a nemes székely nemzet történelmét minél előbb megírva láthatnók ; azonban vigyáznunk kell, nehogy szétforgácsoljuk szakmunkásokban különben is aránylag csekély erőinket, és hogy ne a szükséges előkészületek megtörténte előtt kezdjünk magához a főmunkához, úgy szólván ajtóستól rohanva be. A már megindult „Székely Oklevéltár“-ra célzunk ; szerintünk ugyanis mindenekelőtt, és pedig úgy egyesek, mint hatóságok részéről oda kell törekedni, hogy ezen, Szabó Károly jeles szerkesztése alatt oly szépen kezdeményezett nagyfontosságú vállalat folytattassék, s e végből úgy a Székelyföld köz- és családi, mint Erdély egyéb levéltárai, sőt a nevezetesebb magyarországi levéltárak is (pl. a nemzeti muzeumé, az erd. cancelláriáé., a m. kir. kamaráé, a Rákóczi-Aspremont-Erdődy-levéltár, a gr. Károlyiaké stb.) specialis székely szempontból tüzetesen átkutattassanak, s székely érdekű okmánykincseik a Székely Oklevéltár útján értékesíttessenek : és ha majd e Codex Siculicus beleend fejezve, — csak akkor lehet a székely nemzet történelmének méltó megírásához kezdeni. Másként — filius ante patrem. Siettessük tehát egyesült erőikkel a „Székely Oklevéltár“ folytatását!

— **A magyar birodalom történelmi térképe.** A hazai földleírás terén elévülhetlen érdemeket szerzett Hunfalvy János közelebbről azon indítványnyal lépett föl a m. tud. akadémia előtt, hogy a magyar korona államterületének egy a tudomány mai színvonalához mért történelmi térképe készíttessék el és adassék ki. E rég érzett hiányon az akadémia segitendő : a tárgy fontosságától áthatva, a történettudományi osztály tüzetes megvitatása alá bocsátá az indítványt, mely osztálytól a terv mindenestre hön óhajtandó megváltósítása körüli módozatok megállapítását várja. Hiszszük, hogy az ügy beható tanácskozás alá vétetik, melyből életrevaló javaslat kerül ki. A cél nem az, hogy elhamarkodva adjunk, hanem hogy jót adjunk, s ehhez sokaknak kellend járúlniok specialis tanulmányaik gyümölcseivel. Mi ugyanis nagy, pontos és lehetőleg részletekre terjedő történelmi térképet óhajtánk.

— **Hazai történetirodalmunk 1872-ben.** A lefolyt évről t. Márki Sándor tagtársunk, a hazai történetirodalom önállólag megjelent műveiről a következő statistikai kimutatást állította össze, s szíveskedett velünk közölni :

„A letelt 1872-dik évben összesen 72 magyar nyelvű történeti

mű jelent meg önállólag, és pedig 62 eredeti, 10 fordított. Ezek között kizárólag hazánk múltjával foglalkozott 48, az egyes szakokra következőleg oszlvá : Magyarország általános történelmét 7 mű tárgyalta (2 kötet s 7 füzetben); egyes korszakokat 6 (4 k., 4 f.); életrajz 12 (5 k., 8 f.); monographia 5 (2 k., 3 f.); régészeti értekezés 2 (1 k., 1 f.); prot. magyar egyháztörténet : 1 (1 f.); régi egykorú írók művei 3 (3 k.); jelenkori eseményekre vonatkozólag szintén 3 (1 k., 1 f.). Jogtörténet 1 (1 k.); irodalomtörténet 2 (1 k. 1 f.); irodalomtörténeti adattár 2 (2 k., 1 f.) Összesen tehát 48 mű, 35 kötet- és 27 füzetben. — A nem-magyar tárgyúakra nézve e táblázatot vélem föllállíthatni :

S z a k o k.	E r e d e t i			F o r d í t o t t		
	Mű	Kötet	Füzet	Mű	Kötet	Füzet
Világtörténet	5	3	2	—	—	—
Jogtörténet	2	2	—	1	—	1
Egyháztörténet	2	1	1	3	5	—
Neveléstörténet	1	1	—	1	1	—
Római történet	—	—	—	1	2	—
Műveltség-történet	—	—	—	1	—	2
Természettörténet	1	—	1	—	—	—
Irodalomtörténet	1	1	—	—	—	—
Bölcsészettörténet	1	1	—	—	—	—
Hadtörténet	—	—	—	1	—	1
Kereskedelmi történet	—	—	—	1	1	—
Régészeti értekezés	1	—	1	—	—	—
Életrajz	—	—	—	1	1	—
Összesen :	14	9	5	10	10	4

Eredeti mű ezek szerint megjelent összesen 62, (44 k. és 32 f.), 126 frt 50 krnyi értékben. Új kiadást közüle 8 ért (2-ikat 3, — 3-ikat 4, — 4-iket 1). Fordított munka kiadatott 10 (10 k., 4 f.); közte csak 1 jött 2-ik kiadásban. Ez utóbbiak értéke 18 frt 90 kr. (Összes becsár : 144 frt 40 kr.). Helyre nézve : Pesten nyomtatott 62, — Debreczenben 4, — Gyulán, Lipcsében, Eztergomban, Sáros-Patakon, Székes-Fehérvárrt és Váradon 1—1. Eredeti munkákkal fölléptt 35 író, mint közlő 7, mint fordító 8, kik 9 idegen művet ültettek át. Összesen tehát 50 magyar író munkálkodott e téren önálló kiadványok által. *)

*) Midőn ezen szép eredményről tanúskodó kimutatást örömmel közölünk, egyszersmind hasonló örömeinkre szolgál tudathatni, hogy a

† **Az új év halottai.** Az 1873-iki év úgy általában Európában, mint legközelebb hazánkban is, néhány világhírű, és több, bár kisebb körben ismert, de a maguk szakában mégis jelentékeny férfúnak halálával köszöntött be. Ezek közül az egyik jelesnek elhunytát hazai történetirodalmunk is sajnos veszteségei közé számlálja. Vass József k. r. tanárt, a m. tud. Akadémia és erd. muzeum-egylet l. tagját értjük, kit élte 60-ik évében, f. január hó 13-án ragadt ki a halál tisztelő rendtársai s barátai köréből, Budán. Vass József úgy az óclassicaei nyelvészet, mint a történetnyomozás terén tűnt ki, mélyreható vizsgálódásaival; ez utóbbi mezőn különösen Anonymus korának meghatározása körül tett pályakoszorús tanulmányai által szerzett maradandó nevet. Temetése épen ma, jan. 15-én, midőn e sorokat írjuk, ment végbe. Áldás hamvaira!

— **Levéltári kutatások.** B. Nyáry Albert közelebről az eddig még tudományosan át nem vizsgált Ráday-levéltár (össze nem tévesztendő a Pestre került gr. Ráday-könyv- és kézirat-tárral) átkutatására s rendezésére kapott az illető csuládtagoktól meghívást, s mint halljuk, a derültebb tavaszi napok beálltával szándékozik e célból Ikladra (Pest m.) kirándulni. Ugyanő jelenleg az akadémiai történelmi bizottság Hunyady-kori kéziratgyűjteményét tanulmányozza, székfoglalója, Beatrix királyné élettörténete érdekében. — Frankl Vilmos viszont az akadémiai nagy könyvtár mellett létező kéziratár rendezésével foglalkozik, míg Pauler Gyula újabban is gyakran fölrandúl Bécsbe, a cz. és kir. titkos, és a hadi levéltár 1670—1680. közötti adatainak tanulmányozására. Wenzel, Pesty, Nagy Imre, Szilágyi és Thaly pedig a budai kir. kamarai levéltárban folytatják a jelen télen át is, már évekkal ezelőtt megkezdett, de e hihetetlenül gazdag archivumban még mindig új és új kincsek fölfedezésére vezető munkálkodásukat.

— **Veszprém vármegye monographiája.** Veszprémmegye bizottsági gyűlése pályázatot hirdet e vármegye monographiájára, különös tekintettel Veszprém és Pápa városok s egykori váraik történetére. A pályadíj 400, eshetőleg — ha t. i. rendkívül jelesnek találják — folyóiratokban megjelent történelmi érdekű közlemények lajstromát is t. Supala Ferencz tagtársunk, tavalyi megbízatásához képest, immár teljesen elkészíté, s legközelebb bemutatandja társulatunknak.

Szerk.

láltatik a mű — 500 arany. A pályadíj csak absolut becsű munka szerzőjének adatik ki. Bírálatra a m. tud. Akadémia II-ik osztálya fog fölkérteni. A pályanyertes mű a megye tulajdonát képezendi, azonban szerzőjének jogában áll azt saját hasznára kinyomtatni s elárusíttatni, melyre nézve a jutalom odaitélése után egy hó alatt nyilatkoznitartozik. Azontúl a megye nyomatja ki, s a példányokkal kizárólag rendelkezik. — Pályázati határidő 1876. január 31-ike, a mikorra az idegen kézzel tisztázott kézirat, és szerző nevét rejtő jeligés levél az alispáni hivatalhoz Veszprémbe küldendő.

Ila Végh hely Dezső, ki e tárgyra sok év óta szorgalmasan gyűjt, s kiről hiszszük, hogy nagybecsű gyűjteményét képes is földolgozni, — pályázni fog: derék monographiára lehet kilátásunk, s a pályadíjt senki el nem ragadandja előle.

— **Akadémiai pályázat.** A m. tud. Akadémia főttkára egy a múlt 1872-ik év december hó 31-kén eredménytelenül lejárt történettudományi pályázatra vonatkozólag, a következő hirdetményt teszi közzé: „A herezeg Czartoryski-féle pályázatra nem érkezvén pályamunka, a jutalom-kérdés hosszabb határidővel újra kitűzetik.

Adassék elő, kivált történet-philosophiai szempontból, a lengyel kútfők felhasználásával is, története mindazon érintkezéseknek, melyekben a magyar és lengyel nemzet politikai s különösen művelődési tekintetben egymásra hatott. Jutalma hg Czartoryski László úr adományából ezer forint. Határidő 1875 dec. 31-ke. A nyertes pályamű a szerző tulajdona marad, ki azt kinyomtatni köteles.

Kelt Posten, a m. tud. Akadémia 1873 január 7-én tartott özszes üléséből.

ARANY JÁNOS, főttkár.

— **Vegyes közlések.** Kolozsvárott, hol a két ritkaszep régi kaputornyot már lerombolták, most meg Mátyás király romladozó születésbázával akarnak így bánni. Mit szóljunk a nemzeti kegyeletet mélyen sértő ily barbár szándéknak még csak szóba hozásáról is?! .. Nem, ezt már még sem akarjuk hinni, hogy megtörténjék; — különben, vagy a kormánynak kell erélyesen közbelépni, vagy a házat gyűjtés utján kisajátítani, s a nemzeti becsület óltalma alá helyezni. — Révész Imre „Figyelmező“-jének 1872. november—decemberi és Csánádi Adattárnak decemberi füzetei megjelentek; amabban a szerkesztőtől (Mélius-Juhász Péterről, stb.) és Szilágyi Istvántól találunk becses egyháztörténelmi adalékokat, emez pedig a karlsdorfi és

csakovai (Chakwar) plebaniák történetét, az orodi káptalan kiadványainak folytatólagos közlését, és a csanádi egyházmegye területén létező emlékszerű épületek s rommaradványok jegyzékét tartalmazza. Ajánljuk mindkét folyóirat szíves pártolását az új évre, az egyháztörténelem kedvelőinek! — A felső-magyarországi muzeum-egylet elnöki tisztségéről gr. Zichy Rezső Kassa-Eperjes-Bártfa városi főispán úr leköszönt. E muzeum számára, a műrégiségek fülállítására, a nemzeti muzeum igazgatósága számos alkalmas szekrényt engedett át. — A vasmegyei régiségtár számára szépen folynak az adományozások, mire nézve nagyon jó szolgálatot tesznek az igen ügyesen szerkesztett „Vasmegyei Lapok” folytonos buzdításai, és a fáradhatlan egyleti titkár Lipp Vilmos élénk tevékenysége.

Történelmi könyvtár. *)

— **Archivum Rákócianum.** II. Rákóczi Ferencz Levéltára, bel- és külföldi irattárakból bővítve. Kiadja a m. tud. Akadémia történelmi bizottsága. Első osztály: Had- és belügy. Szerkeszti Thaly Kálmán, bizottsági tag. I. kötet, e saját cím alatt is: II. Rákóczi Ferencz fejedelem Leveleskönyvei, levéltárának egykorú lajstromaival. 1703 — 1712. Közli Thaly Kálmán, akad. l. tag. Első kötet; (1703 — 1706.) Pesten, 1873. Eggenberger Ferdinánd akadémiai könyv-árusnál. N. 8-ad r. XXVIII. és 688 l. Ára 5 frt.

— **Történelmi Adattár.** Csanád-egyházmegye hajdaná(-hoz) és jelenéhez. Szerk. Orthmayr Tivadar és Szent-Klára Jeno. 1872. december havi füzet. Temesvártt, 1872. Magyar-testvéreknl.

— **Magyar protestans egyházi és iskolai Figyelmező.** Szerkeszti és kiadja Révész Imre. (Prot. egyháztörténelmi közleményekkel.) 1872. november és december havi, kettős füzet. Debreczenben, 1872. A város könyvnyomdájában.

*) Hogy e rovatot az újon megjelenő hazai történelmi munkákra nézve mennél teljesebbé tehessük: kérjük a t. szerzőket és kiadókat, hogy könyveiket — vagy legalább azok címét — hozzánk (Budavár, iskola-tér 162. sz.) beküldeni ne terhelteessenek.

Felelős szerkesztő: THALY KÁLMÁN.

Pest, 1873. Nyomatott az Athenaeum nyomdájában.

S Z Á Z A D O K

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KÖZLÖNYE.

Második füzet.

1873.

Február hó.

Viszhang Botka Tivadar Tájékoztására a vármegyék alakulása kérdésében.

I.

Midőn igen tisztelt veterán tudósunk értekezésének Sáros, Heves és Abaúj vármegyék alakulására vonatkozó pontjait kérdésbe hoztam s azok iránt eltérő nézeteimet nyilvánítottam: eleve hittem, hogy tisztelt tudósunk szerény észrevételeimet figyelemre fogja méltatni. S e hitemben nem is csalatkoztam; mert ő észrevételeimre válasz- vagy czáfolatúl két cikket írt, mely a »Századok« múlt évi VIII. és X. füzetében jelent meg.

Én örvendettem, hogy figyelemre méltatott észrevételeim egy tudományos vitára szolgáltatott alkalmat; örvendettem pedig s tisztelettel kell fogadnom e vitát azért is, mivel oly komoly, köztisztületben álló és nagytudományú férfival van dolgom, kivel e téren találkozhatni s a tárgyilagosság határai között vitatkozhatni rám nézve csak szerencse és megtiszteltetés.

Meg kell azouban vallanom, hogy a mily megtisztelő, épen oly nehéz feladat várakozik rám; mert érdemes ellenfelemben egyik kitünőbb veterán tudósunkat kell tisztelnem, ki épen a fennforgó kérdésre vonatkozó tárgyról: a vármegyék régi szerkezetéről, még 1829-ben írt és 1831-ben adott ki latin nyelven egy munkát. S ily régi és nagy tudományú íròval tudományos vitába bocsátkozni épen oly kérdésben, melyet ő régóta tanul-

mányoz, — a mily megtisztelő, épen oly nehéz és mondhatni talán merész vállalkozás. De hiszen én nem is akarok ő vele versenyezni vagy mérközni, hanem csak a köztünk fölmerült történelmi kérdést szándékozom bővebben nyomozni, s arra, ha lehet, némi világot deríteni. És én azt hiszem, hogy ha talán vesztenék is e tudományos vitában, — a mi oly bő tudományú ellenfél irányában úgy sem igen lenne rám nézve szégyenítő, — még azon esetben is a hazai történetirodalom s annak művelése — mi mindkettőnknek egyedüli célja — nyerni fogna, a megnyílt ellenkező vélemények s eltérő nézetek igazolása vagy megczáfolása által az azokkal vonatkozásban levő történelmi kérdések némi felvilágosítást nyernek. Hiszen tudós ellenfelem is őszintén bevallja, hogy az én észrevételem szolgáltatott neki alkalmat a P é l y nevű helysége vonatkozó adatok bővebb tanulmányozására s e hely fekvésének meghatározására, a mi régi hazai földíratunk ezen kérdésére nézve mindenesetre nyeremény. És én ezen nyereséget tartva szemem előtt, ha talán vesztenék is e vitában, azt sem tartanám veszteségnek, s azért meggyőztésem esetében is kellő tisztelettel fognék tudós ellenfelem érveire előtt meghajolni, és habár sajnálnám is, hogy tévedtem, nem vonakodnám azt bevallva kijelenteni, hogy v i c t a s d o m a n u s.

Ezt előre bocsátva, s így fogva fel a tudományos vitakozás indokát és célját: egyedül a történelmi valóság, vagyis a köztünk fennforgó történelmi kérdés nyomozásának őszinte szándéka és motivuma indít és késztet arra, hogy tudós ellenfelem érveire és nézeteim ellen felhozott ellenvetéseire feleljek, a mire különben már az ellenem írt czáfolat által is kötelezve vagyok.

És hogy e feleletben rendet tartsak: a mely sorban tárgyalta tudós ellenfelem fölhozott érveit és taglalta az én állításaimat, épen azon sorban fogom én is őt követni.

Ellenfelem először is azon állításának támogatására, miszerint Heves és Abaúj, habár a közöttük fekvő Borsod által el volt is egymástól választva, mindamellett hajdan egy megyét képezett, hivatkozik Nagy- és Kis-Hont példájára, miszerint e két megye, habár Nógrád és Zólyom közbeestével

mintegy öt mérföldnyi távolságra esett egymástól, mindamellett e távolság daczára is már 1 34 táján egyesítettett egymással, és pedig, mint érdemes ellenfelem hangsúlyozni látszik, ezen egyesülés hosszu öt század lefolytán fenntartotta magát. Sinnét azt következteti, hogy Heves is épen így lehetett egyesülve Abaújjal, habár e két megye a közbeeső Borsod által egymástól el volt is választva.

Szabad legyen itt mindenekelőtt megjegyeznem, hogy ama két vármegye egyesülése nem is volt oly tökéletes és példányszerű, mint a minőnek azt tudós ellenfelem tartja vagy gondolja. Legalább ellenkezőt tanúsít az 1542: 37-dik t. cikk, mely nemcsak azt mondja, hogy ama két vármegyének minden egyesülések daczára két főispánja volt, hanem azt is bizonyítja, hogy ama két vármegye egymástól elszakadt, s azoknak egyesítése épen e t. cikk által volt elrendelve. Majdnem hasonlóképen tanúskodik az 1792: 29-dik t. cikk is, mely szerint Kis-Hont további panaszainak orvoslása s a joghatóság és igazságszolgáltatás kérdésében fölmerült differentiák vagy zavarok kikerülése végett Nagy-Hont ellenébe némely helyhatósági és önkormányzati jogokkal ruháztatott fel.¹⁾ Alig szenved kétséget, hogy ezen elszakadási kísérletek és panaszok onnét származtak, hogy e két vármegye egymástól távol esvén, e távolság miatt Kis-Hontban a közigazgatás és igazságszolgáltatás hátramaradást szenvedett és több nehézség- s nagy költséggel járt; miért is e megye könnyebb igazgatás végett az 1803: 9-dik t. cikk által csakugyan a közelebb eső Gömörhöz kapcsolottat. Már az épen ellenvetésül felhozott két Hont megyének itt érintett súrlódásai és panaszai is arra látszanak mutatni, hogy már közigazgatás és igazságszolgáltatás tekintetéből sem igen lehetek a megyék földrajzilag ily helytelenül vagy szabálytalanul beosztva. Egyes kisebb területek vagy helységek ugyan ma is esnek az illető megyék határain vagy contiguitásain kívül, de hogy nagyobb földterületek s egész megyék így lettek volna beosztva, az még a két Hont megye felhozott példájára sem igen

¹⁾ Ut ultiores Processus Kis-Hontensis quaerelae, ac in promotionem earundem fieri solitas expensae, jurisdictionumque confusiones anteveriti valeant etc.

hihető. Nem is hiszem, hogy érdemes ellenfelem tudna eretöbbl példát is felhozni, kivéve a török uralom korszakát, mikor a hódoltságon eső megyékből a birtokos urak s előkelőbb nemesek nagyobb része elköltözvén, hogy a megyei tisztségekre alkalmas egyének hiánya miatt a közigazgatás s igazságszolgáltatás egészen fönn ne akadjon, ama hódoltsági megyék vagy azoknak részei a távolabb eső megyékhez kapcsolattak s azok által igazgattattak.

Azonban bármint legyen is a dolog, a két Hontnak felhozott példájáról még nem igen lehet analógiát vagy következtést vonni arra, hogy Heves is ekképen lett volna egyesítve Abaújjal; mert a két Hont és Heves-Abaúj között már földrajzilag is igen nagy különbség volt. Ugyanis Heves Szolnokon felül Ácsiszeghnél kezdődött, s a Tisza mellett Poroszlóig, s onnét Egerig vonult; a Mátra vidéke pedig, melyet tudós ellenfelem Hevessel szintén egynek vesz, Hattvántól Pésztóig terjedt, és ezen nagy terület azután a szintén terjedelmes Borsod megyét átugorva, és folytatólag a mai Abaújt magában foglalva, egyfelől Hámorig Szepes megyének, és másfelől Ránkig, Sáros megyének széleig nyúlt; sőt még a Gácsorszáig terjedő Sáros megyét is e területhez kell foglalnunk; mert a XIV. század végéig ez is gyakran Novum Castrum-nak neveztetett, és t. ellenfelem állítása szerint ez is Novum Castrum vagyis Abaúj területéhez tartozott. Már csak földrajzilag véve is a dolgot, képzelhető-e, hogy ezen nagy terület — mely az ország közepétől annak határszéleig nyúlt, s azonfelül contiguitásában a közbeeső Borsod megye által nagy mérvben meg volt szakítva, — akár várispánsági vagyis katonai, akár politikai tekintetben valaha együvé tartozott s egy egészet képezett volna?

Tudós ellenfelem nagy súlyt fektet azon fölfedezésére, miszerint a II. Endre és IV. Béla király által Demeter mesternek adományoztatott Pély nevű birtok, mely az adománylevél szerint Novum Castrum-hoz tartozott, Heves vármegyében feküdt és fekszik ma is, s immét azt következteti, hogy Heves csakugyan egy volt Novum Castrum-mal, vagyis Abaúj megyével.

Kénytelen vagyok ugyan elismerni, hogy a kérdéses P é l y — a t. ellenfelem által felhozott határok és szomszédhelyek kimutatása szerint — csakugyan Hevesben feküdt, és én megtévedtem, midőn azt Abaújban nyomoztam, — azonban P é l y fekvésének kimutatása, mely különben igen becses földirati fölfedezés, t. ellenfelem részére csak danausi ajándék, mely midőn az én tévedésemet megigazítja, őt egy másik tévedésbe viszi; mert abból, hogy a Hevesben fekvő P é l y N o v u m C a s t r u m-hoz tartozott, még korántsem következik, hogy Heves N o v u m C a s t r u m-mal egy területet vagy megyét képezett. Ugyanis ha figyelemmel megolvassuk az adománylevelet, melyre t. ellenfelem hivatkozik, úgy találjuk, hogy valamint P é l y, úgy az ott említett P a t a is, azelőtt várbírtok (possessio castri) volt, és csak ezen adománylevél által mentetett föl a várkötelék alól vagyis vétetett ki az újvári várispánság területéből (de Comitatu Novi Castri exemptas), s adományoztatott Demeter mesternek, a mit ismételve igazol az adománylevélnek P é l y és P a t á r a vonatkozó ezen kitétele is: »quae pridem Comitatum contingebat.« Nem szükség megjegyeznem, hogy itt a C o m i t a t u s alatt nem megye, hanem várispánság értendő. Azon adománylevélben tehát, melyre t. ellenfelem hivatkozik, nem az van mondva, hogy P é l y N o v u m C a s t r u m vagyis Újvár területén feküdt, hanem csakis annyi van érintve, hogy azon hely azelőtt a N o v u m C a s t r u m birtoka volt. Azt pedig t. ellenfelem is igen jól tudja, hogy egyik megyében fekvő várnak vagy várispánságnak a másik megye területén is voltak birtokai, mire több példát lehet fölhozni. P é l y tehát lehetett N o v u m C a s t r u m birtoka a nélkül, hogy Heves, melynek területén ezen helység feküdt, N o v u m C a s t r u m-hoz tartozott volna. Csakis így fejthető meg azon nehézség vagy differentia, mely itt P é l y vidékének elnevezése és hovátartozása iránt ugyanazon korszakból való okmányok nyomán felmerül; mert azon terület, melyen P é l y feküdt, a XIII. századbéli, tehát ugyanazon korról szóló okmányok világos szavai és meghatározásai szerint nem N o v u m C a s t r u m, hanem H e v e s vármegyének neveztetett; nemcsak, hanem H e v e s vármegye A b a ú j t ó l világosan meg is különböztetett, a mint ezt mindjárt meg fogjuk mutatni.

Minthogy t. ellenfelem P é l y r e fektetett okoskodásának támogatására nemcsak II. Endre, hanem IV. Béla király tanúságára is hivatkozik, legyen szabad tehát nekem is e kérdésben szintén IV. Béla királyra hivatkoznom, ki 1261-ben az egri püspökség részére kiállított új adománylevélben, melyben e püspökségnek Sz.-István király által adományozott birtokai elősoroltának, világosan mondja, hogy N á n a (ma Tisza-Nána) s annak vidékén fekvő s ott előszámolt birtokok mind Heves vármegyébe (in Comitatu de Heves) vannak kebeleazve. Pedig Tisza-Nána s a többi ott elősorolt birtokok nemcsak szomszédok, hanem majdnem határosak voltak P é l y l y e l, melyre t. ellenfelem hivatkozik, állítván, hogy az Novum Castrum megyében feküdt. Továbbá ezen adománylevél nemcsak Heves t. különbözteti meg világosan A b a ú j t ó l, hanem ezen kívül még egy másik Ú j v á r megyét is említ. Ugyanis minekutána elősorolta volna a püspökségnek Borsodban, Hevesben és a Mátravidéken fekvő birtokait, így folytatja: »quae omnes possessiones praedictae sunt in Comitatibus de Heves, V j v á r, et de Borsod existentes.«¹⁾ S alább, minekutána elősorolta volna a püspökségnek Zemplén vármegyében fekvő birtokait, áttérven Abaújra, így folytatja: »Item Hecze in Comitatu Abaújv á r adjacens, similiter donata per eundem Beatissimum Regem Stephanum.«²⁾

Hogy ezen okmányban elősorolt püspöki birtokok nagy része épen azon a vidéken terült el, melyen P é l y fekszik, azt nem szükség itt földrajzilag kimutatnom; hanem azt már igenis meg kell jegyeznem, hogy H e j c z e, mely az okmányban mint a b a ú j i birtok említettik, ma is virágzó helység Abaújban, s az egriből alakult kassai püspökség birtoka. Valamint azt is meg kell érintenem, hogy miért említi az okmány Heves után mindjárt Ú j v á r t, melyet világosan megkülönböztet A b a ú j t ó l? Azért t. i., mert az okmányban megnevezett S u r d o k - P ü s p ö k i és G y ö n g y ö s - P ü s p ö k i nevű birtokok a Mátra vidékén feküdtek, a Mátra vidéke pedig Ú j v á r megyének nevez-

¹⁾ Fejér Cod. Dipl. IV. 3. 39. l.

²⁾ U. o. 40. l.

tetett. Az itt említett Újvár tehát egyenesen a Mátra vidékére vonatkozik, hol a nevezett birtokok feküdtek. De még azt is meg kell jegyeznem, hogy ezen okmány, melyben a kérdéses területek vagy megyék ekképen vannak egymástól megkülönböztetve, csak tizennyolcz évvel kelt későbbben, mint a Demeter mester részére kiállított új adománylevél, melyre t. ellenfelem hivatkozva, Pély fekvésének kinutatása nyomán azt állítja, hogy a mostani Heves és Abaúj vármegyének területe egy közös Novum Castrum megye neve alá lévén foglalva, azoknak együvé tartozása már ezen adománylevél által is világosan van constálva.

Már most legyen szabad t. ellenfelemtől kérdenem, hogy -- ha Heves és Abaúj területe még 1243-ban a közös Novum Castrum megye neve alá volt foglalva, s ennek neve alatt egy egészet képezett, — a felhozott okmány 1261-ben, tehát tizennyolcz év múlva, miért osztja ezen együvé tartozó területet három részre és miért nevezi azokat három különböző neveken? és — ha Pély vidéke még 1243-ban Novum Castrum megyéhez tartozott — a felhozott okmány 1261-ben miért mondja a Pély szomszédságában fekvő püspöki birtokról, hogy azok Heves vármegyébe voltak kebelevezve? Végre — ha nem létezett a Mátra vidékén Újvár — miért mondja a felhozott okmány, hogy az azon a vidéken eső püspöki birtokok Újvár megyében feküdtek?

Idézhetném még V. István (ifjabb) királynak 1264-ben, tehát három év múlva kelt adománylevelét, mely által Kompold comesnek adományozván Eörs (ma Tarna-Örs) nevű földet, az újvári, és pedig szerintem mátra-újvári várispánságot (Castrum Ujvar), melynek birtokához tartozott ama föld, világosan megkülönbözteti a hevesi várispánságtól, melynek birtokaival az adományzott föld határos volt.¹⁾ Idézhetném továbbá ugyan csak V. István királynak 1271-ben, tehát hét év múlva, az egri püspökség részére adott kiváltságlevelét, mely elősorolván azon vármegyéket, melyekre a püspökség tizedjoga kiterjedt, azok sorában Hevest Abaújtól világosan megkülönbözteti.²⁾ De rö-

¹⁾ Fejér Cod. Dipl. IV. 3. 204. l.

²⁾ U. o. V. I. 157. l.

vidség okáért elég legyen itt ezekre csak egyszerűen hivatkoznom. Ezen okmányok világosan bizonyítják, hogy Heves nemcsak nem tartozott Abaújhoz, hanem attól egészen különálló megyét képezett, sőt hogy Abaújon kívül a mai Heves megye területén még egy másik Újvár is létezett. S így Pély fekvésének meghatározása, melyre t. ellenfelem fölhozott állítását alapítja, nem azt bizonyítja, hogy Pély vidéke egykoron Novum Castrum megyéhez tartozott, hanem csak annyit jelent, hogy ama hely az újvári várispánság birtoka volt.

Úgyde, ezen okmányok a mongol dúlás után következett időszakról szólnak, t. ellenfelem pedig a várispánságokról fölállított elmélete szerint a mongol dúlás előtti korszakban állítja ezen megyéket együvé tartozottaknak, melyek szerinte, mint várispánságok alkották a nagy kiterjedésű Novum Castrumot. És t. ellenfelem épen azt hozza föl ellenem, hogy én a megyék alakulásának átmeneti, vagyis második időszakából merítem érveimet, míg ő azok alakulásának első korszakát vagy genesisét nyomozza, s ez az oka, úgymond, hogy állításaink és vitatkozásaink útai egymástól eltérnek. Ugyanazért czáfoló cikke elején fölhi engemet, hogy menjek át hozzá ötöt hallgatni, vagyis, hogy az ő szempontjából fogjam föl és vizsgáljam a kérdést.

Én kész vagyok érdeemes ellenfelem ezen fölhívását is tisztelettel fogadni, s őt e kérdés nyomozásában a várispánságok felbomlása előtti epochába s a megyék első alakulásának korszakába követni. Lássuk tehát t. ellenfelemnek a várispánságokról fölállított elméletét, s azoknak a megyéktől való megkülönböztetését. Én azt hiszem, hogy ebből még jobban sikerülend kimutatni Hevesnek önálló megyeiségét.

Tudós ellenfelem elmélete szerint, de a dolog természete szerint is, a várispánságok nem alkottak megyét, hanem a megyék területén állottak, sőt t. ellenfelem a megyéknek a várispánságoktól való megkülönböztetésére még a következő vezér- elvet állítja föl: »Oly földterület, melyben nemesek — *servientes regales* — laktak, megye volt, azonképen a nemesi birtokok és azoknak min-

den nemei is a megyék keretébe tartoztak.« E szerint a várispánság csak a vár birtokaira, vagyis azon területre szorítkozott, melyen a várnépe, a vár jobbágysai és katonái laktak, és nem terjedt ki a nemesek birtokaira. S e megkülönböztetés igen helyes a várispánság területének és joghatóságának körvonalozására; de én épen ebből következtetem, hogy Heves a mongol dúlás előtti korszakban is nemcsak várispánság, hanem egyszersmind valóságos megye is volt. Ugyanis tudjuk, hogy a Mátrát s annak egész vidékét mindjárt a honfoglalás óta Ede és Edömer vezérek unokái, az Aba-nemzetség iva-
dekai: a Csobánkák, Kompoltok, Bodonyiak, Rédeiek, Sólomosiak stb. birták, kik nemcsak nemesek, — servientes regales, — hanem igenis előkelő nemesek voltak, és többen közülök országos főbb tisztségeket viseltek. A tulajdonképeni Hevesnek pedig nagyrésze az egri püspökség és káptalan birtoka volt, a mi szintén a nemesi birtok categoriájába tartozott. Ezenkívül itt birtak az Apuch-, Aba- és Gyulaneimből való nemesek (nobiles de genere Apuch, Aba, Julia), kik az egri püspökség és káptalannak commetaneusai voltak. Sőt történetesen a kérdéses Pély nevű birtok is épen az Aba nemzetségéből származott Demeter mesternek adományoztatott. Már ha Heves nem volt megye, hanem csak várispánság, hova tartozott azon terület, melyen ezen nemesi birtokok feküdtek? mert a fölhozott vezérelv szerint az a hevesi várispánság területéhez nem tartozhatott, minthogy a nemesi birtok a várispánság keretén kívül esett. De Abaújhoz sem tartozhatott, mert t. ellenfelem állítása szerint ez is — mint a nagy kiterjedésű Novum Castrumnak egyik kiegészítő része — csak várispánság volt. Már a fölhozott vezérelv szerint is kellett itt megyének lenni, melynek területén nemcsak a várispánság, hanem az említett nemesek birtokai is feküdtek. S így Heves nemcsak várispánság, hanem egyszersmind megye is volt.

De ezen állításom bővebb igazolása s e kérdés kellő felvilágosítása végett szükség itt eltérőleg megérteni azon különbséget, mely eredetileg a várispánság — Comitatus Castri — és megye — provincia vagy parochia — között volt; mert qui bene distingvit, bene docet. S ezen megkülönböztetés annál

szükségesebb, mivel e két institutiót több íróink gyakran össze-
tévesztik, vagy legalább kellőleg meg nem különböztetik.

Tudjuk a honfoglalás történetéből, hogy az egyes vezérek-
vagy törzsfőnököknek osztályrészül jutott területeken részint
várak állottak, részint pedig az ily várak építésére, melyek az
ország biztonságára szükségesek valának, bizonyos helyek vagy
pontok jelöltettek ki, s az itt épült várakhoz, azok fenntartására,
kisebb-nagyobb területek kapcsolattak, és e váraknak kezdet-
ben majdnem független urai és parancsnokai a törzsfőnökök s
azoknak maradékai valának. Azonban Sz.-István király alatt, a
monarchia megalapításakor, a törzsfőnökök túlkapasáinak kor-
látozása és megszorítása s a korona hatalma és befolyásának
gyarapítása és biztosítása tekintetéből, ama várak fölötti rendel-
kezés a király kezében központosított, azokba kormányzók
vagy ispánok — comesek — azóta a király által szabadon ne-
veztettek. S ezen ispánok hatósága kiterjedt a várak területén
lakó népre, kik várjobbágyok, várkatonákból és földmivelők-
ből (*jobbagiones castri, castrenses*) állottak. S a mint az ország
és a megyék szervezésének nagy műve tovább haladt és nagyobb
fejlődésnek indult, a szerint Sz.-István király s az ő utódai
által még több ily várak s ispánságok is állíttattak. Így kelet-
keztek a várispánságok. Ellenben a megyék — provinciák, pa-
rochiák — a várispánságok körül nagyobb területeket képez-
tek, melyeken a nemesek — *servientes regales* — laktak, kik
nem tartoztak a várispánok hatósága alá. Azonban habár nem
tartoztak is a nemesek a várispánok alá és birtokaik is el voltak
különítve a várak birtokaitól, mégis azon részek, melyekben a
nemesek laktak, az illető várak neveiről neveztettek, s a váris-
pánságokkal ha nem is joghatóságilag, de földrajzi fogalom sze-
rint, territorialis tekintetben, egy egészet képeztek, úgy mind-
azonáltal, hogy ezen részek valamint jogilag, úgy elnevezésileg
is egymástól megkülönböztettek; mert a várispánság mindig
Castrum vagy *Comitatus de Castro* néven nevezte-
tett, — ellenben a megye, vagyis azon terület, melyen a nemesek
vagy más szabad s a várhoz nem tartozó népek laktak, pro-
vincia és *parochia* neveken neveztetett; úgyszintén ezen
a területen lakó népség is okmányainkban *provinciales* és

conprovinciales neveken fordul elő, megkülönböztetésül a várnéptől, kik mindig jobbagiones castri vagy castrenses neveken említetnek, mely megkülönböztetésnek számos jeleit és nyomait láthatni a Váradi Regestrumban és más okmányainkban.

Ezek szerint minden megye két részre, ú. m. provincia lis és castrensis, vagyis polgári és katonai kerületre oszlott, amabban a nemesek, ebben a várjobbágyok és katonák lakván; vagyis más szavakkal minden megye egyszersmind várispánság is volt, a mennyiben minden megye területén volt vár vagy legalább voltak várbirtokok, melyek fölött a várispán intézkedett.

Hogy minden megye egyszersmind várispánság volt, vagy hogy minden megyében voltak ily várbirtokok, azt számos okmányokból igazolhatni, melyekben ugyanazon megye jelzésére ugyanazon korszakban majd a castrum vagy comitatus, majd ismét a provincia vagy parochia kitétel használatik, amaz a várispánságra annak területére, ez pedig a nemesek által lakott és birt részekre vonatkozván. Így p. o. Baranyát a Váradi Regestrum 93-dik pontja provinciá-nak, és egy 1253-ban kelt okmány castrum-nak nevezi ¹⁾. — Békést egy 1295-ben kelt okmány megyé-nek és egyszersmind várispánság-nak mondja, a mennyiben Békés nemeseit (nobiles conprovinciales) és a vár jobbágyait (jobbagiones castri Békes) együtt említi. ²⁾ — Bihart a Váradi Regestrum 346. és 368-dik pontja parochiá-nak, 323-dik pontja pedig castrum-nak nevezi. — Nógrádot a Váradi Regestrum 207-dik pontja provinciá-nak és egyszersmind castrum-nak mondja, a mennyiben a nógrádi provincialistáknak a várjobbágyok ellen indított keresetét említi. — Zalát a Váradi Regestrum 277-dik pontja provinciá-nak, és II. Endre királynak 1214-ben kelt adománylevele castrum-nak nevezi ³⁾. Még több példát is lehetne fölhozni annak igazolására, hogy, habár a

¹⁾ Fejér Cod. Dipl. VI. 2. 410. l.

²⁾ Haan Lajos: »Békés Vármegye Hajdana.« Pest, 1870. II. köt. 11. l.

³⁾ Fejér Cod. Dipl. III. 1. 151. l.

várispánságok meg voltak a megyéktől különböztetve, mégis minden megye egyszersmind várispánság volt, vagyis minden megyében volt várispánság, s e két hatóság vagy institutio területe egy néven, a vár néven, neveztetett.

Sőt még Borsod is, melynek megyeiségét tudós ellenfelem Névtelen jegyzőnk előadása nyomán kiemeli, nemcsak megye, hanem egyszersmind várispánság is volt, amint ezt a Várad Regestrum 10., 21., 79., 248. és 367-dik pontjai világosan igazolják, melyek a borsodi várjobbágyok és várkatonák között fölmerült pörös kérdésekre s azokban mondott ítéletekre vonatkoznak.

Még azt is meg kell említenem, hogy Névtelen jegyzőnk is, midőn megemlíti a borsodi, szabolcsi s a többi comitatúsokat, azok alatt nem megyéket, hanem kizárólag csak várispánságokat értett; mert az ő idejében még virágzott a várispáni institutio, s ő királyi jegyző levén, igen jól tudta a curialis stylust, mely szerint a comitatus szó még akkor várispánságot jelentett, s e jelentés kifejezésére használtatott.

Azonban minekutána a hanyatlásnak indult várispánságok a XIII. század közepe felé fölbomlottak s a megyékkel összeolvadtak, és azoknak katonai szerkezete ezeknek szabadabb polgári institutiójához idomítottatott volna: megszűnván a várispánság és megye közötti különbség, ama két természetű és szerkezetű területet jelző és azokat egymástól megkülönböztető nomendatiók, vagyis castrum provincia és parochia elnevezések is lassanként megszűntek; és minthogy a várispánságok átmentek a megyék területébe, azoknak régi latin comitatus neve is átalakítottatott az ekként átalakult megyék elnevezésére, s e két különféle részből alakult területek latinul egyszerűen csak comitatúsoknak kezdetek neveztetni, nem elég etymologiai szabatossággal ugyan, miután a comitatus szó, mely eredetileg várispánságot jelentett, nem foglalja magában ama terület másik részének, a provincia vagy parochiának jelentését; de itt is áll, hogy verba valent usu. Nyelvünkön azonban a vármegye elnevezés által ama két területnek eszméje s etymologiai jelentése igen jól ki van fejezve. A terminologia ezen változásának tulajdoníthatni, hogy több megyénk, melyek a XIII. században még provincia

vagy *parochia* néven említették, már a XIV. században *comitat* usok-nak neveztetnek.

Már most a várispánságok és megyék közötti különbségnek ezen fölvilágosító vázlatá után térjünk vissza a kérdésre, és szabadjon tudós ellenfelemtől kérdeni: lehetséges-e, hogy a jó nagy kiterjedésű Heves a Mátra vidékével együtt egy *castrum* ot vagy várispánságot képezett volna, miután tudjuk, hogy a várak birtokai nem igen állottak oly nagy területekből, és nagyrészen a nemesek birtokai között voltak elszórva? Lehetséges-e, hogy ily nagy területről a *provincialis* ok nevezete alatt foglalt népesség, különösen a nemesség, a *servientes regales* osztálya, egészen ki lett volna zárva, és ezen terület népessége egyedül és kizárólag csak várjobbágyok- és katonákból állott volna? De hiszen ennek ellene is mond a történelem, melyből tudjuk, hogy az Aba-nemzetség ivadékai a honfoglalás óta, s az egri egyház e püspökség alapítása óta, a főlebb említett *Aba*-, *Apuch*- és *Gyula*-nemből való nemesekkel együtt birták a Mátra vidékét és Hevesnek nagy részét. Hova tartozott és mi néven neveztetett tehát ezen nemesek s egyház által birt nagy terület, mely, érdemes ellenfelem fölhozott vezérelve szerint, a várispánság keretén úgylis kívül esett? Talán Abaújhoz úgy, mint *Kis-Hont Nagy-Honthoz*? Úgyde Abaújhoz sem tartozhatott, miután tudós ellenfelem állítása szerint az is — mint a nagy kiterjedésű *Novum Castrum*-nak egyik kiegészítő része — csak várispánság volt. De miért is menjünk mi Abaújba, miután V. István királynak (*Rex junior*) 1264-ben kelt adománylevele szerint Hevesben is volt hasonló nevű vár, melytől valamint a várispánság, úgy a megye is nevét kölcsönözte? Igen, volt Hevesben is hasonló nevű vár és ispánság, melyről az érintett adománylevél ezen szavakkal emlékezik: »*deinde tendit per duas metas ex parte Jobbagionum Castri Heves, et venit ad terram Nista vocatam etc.*«¹⁾ Nem szükség tehát Abaújhoz folyamodni, miután Hevesben is volt vár, mely valamint a várispánságnak, úgy az a körül elterülő megyének is nevet adott, és hogy ez megye volt, azt nemcsak

¹⁾ Fejér Cod. Dipl. IV. 3. 205. l.

nagy kiterjedése mutatja, hanem az említett nemesek és egyház terjedelmes birtokai is igazolják, melyek a várispánság keretén kívül esvén, attól egy különálló területet képeztek.

De miért is vitatja tudós ellenfelem, hogy Heves Abaújhoz tartozott? Talán azért, mivel Heves, mint önálló megye, provincia vagy parochia néven sem a Váradi Regestrumban, sem más XII. és XIII. századból való okmányban nem említetik. Úgyde a Váradi Regestrum csak egy töredéke — fragmentuma — a XIII. században fölmerült pörös kérdésekről s azokban hozott ítéletekről fölvett jegyzőkönyvnek. És ha ezen jegyzőkönyv töredékében Heves mint provincia vagy parochia nem említetik, ez csak annyit jelent, hogy azokban az években, melyről a jegyzőkönyv töredéke szól, a hevesi provincialisoknak nem volt oly pörös ügyök, melyben a felek a váradi ítélőszékhez utasítottak volna. Hogy pedig Heves más régibb okmányainkban nem említetik mint provincia vagy parochia, az annak tulajdonítandó, hogy a XII. és XIII. század közepéig, mikor a megyék még provinciák vagy parochiáknak nevezettek, okmányaink nemigen szólnak Hevesről, a mit ismét annak tulajdoníthatni, hogy valamint Eger, úgy Heves vidéke is egészen ki levén téve a mongol dúlásnak, az egri egyház levéltárával együtt a Hevesre vonatkozó okmányok is annak áldozatul estek.

Szerencsénkre azonban mégis van egy okmány, mely Hevesnek megyeiségét világosan igazolja. Ugyanis az egri káptalannak 1340-ben kelt bizonyítványa — mely szerint Tőreki János bizonyos vérdíj fejében Tőreki nevű részbirtokát Tőreki Imros özvegyének és fának átadja — hivatkozik a hevesi conprovincialis nemeseknek ez ügyben hozott kiegyeztető ítéletére, mely így szól: »Idcirco ipse juxta compositionem et ordinacionem proborum uirorum, nobilium conprovincialium suorum totam porcionem suam possessoriam in eadem Teriky in Comitatu Henesvyuar existenti habitam etc.«¹⁾ Már ha a provincia megyét és a conprovincialis megyei lakost jelent, a

¹⁾ A gróf Zichy-család okmánytára. Pest, 1871. I. köt., 581. l.

jelent, a mint ezt t. ellenfelem is állítja: akkor az itt előforduló *nobiles conprovinciales* kitétel világosan bizonyítja, hogy Heves csakugyan provincia, vagyis megye volt. És ha még 1340-ben is használtatott Hevesben a *provincialis* elnevezés, ez nemcsak annak megyeisége mellett bizonyít, hanem egyszersmind azt is mutatja, hogy ott a provinciának vagy megyeiségnek emlékezte sokáig fennmaradt, s a megyei vagy *provincialis* nemesek az átalakulás után is sokáig megkülönböztettek a várjobbágyokból lett nemesektől.

Ezek után még csak azt említem meg, hogy Fejér György oklevelek nyomán összeállítván az ősrégi megyék névsorát, azok között valamint Abaúj, úgy Hevesújvár megyét is, és pedig egymástól megkülönböztetőleg, említi.¹⁾ S ezzel, úgy hiszem, érdemes ellenfelem állítása ellenében, kellőleg kimutattam, hogy Heves önálló megye volt, és nem tartozott Abaújhoz. És ha talán megengedhető volna is, hogy a hevesi várispánság katonai szervezeténél fogva az abaújjal valami összeköttetésben lett legyen, de hogy Heves — mint megye — political tekintetben Abaújhoz tartozott volna, azt, úgy hiszem, azok után, a miket felhozék, nehéz vitatni.

De tudós ellenfelem nemcsak azt vitatja, hogy Heves Abaújjal egy megyét képezett, hanem a Pata megyére vagy a mátrai Újvárra vonatkozó állításomat is keményen megtámadja, azt állítván: »hogy én ezen megyében egy senki által nem ismért terra incognitát, egy soha nem létezett megyét fedeztem föl, és túlbuzgóságomban annyira megtudtam határozni annak területét, mintha alakításában részt vettem volna; a mi csakugyan úgy van; mert, úgymond, *sit venia verbo*, az az én művem.«

Az igaz, hogy én a patai vár és főesperesség nyomozásával a Mátra vidékének oly régi elnevezését fedeztem föl, vagy véltem fölfedezhetni, mely eddig történetbúváraink figyelmét kikerülte. És minél föltűnőbbnek látszik talán többek előtt nyomozásomnak ezen eredménye, annál kevesebb okom lehet ros-

¹⁾ Fejér Cod. Dipl. X. 7. 6 l.

néven venni, ha talán ezért gúnyoltatnám is, habár a gúny nem tartozik a komoly tudományhoz. És ha talán sikerülne ezen nyomozással ama vidék egykori elnevezésének és régi hazai föld-iratunk ide vonatkozó homályos pontjának némi fölvilágosítására a régiség homályából figyelemre méltó adatokat vagy csak némi tájékozásul szolgálható történelmi nyomokat is fölfedezni, és ha állítólagos túlbuzgóságomban sikerült volna ama régi megye területét úgy kijelölni vagy csak jelzeni is, hogy az a történelmi valóságnak megfelelhetne, azon nagyon örvendének; ha azonban okmányok útmutatása mellett jó lélekkel vagy jóhiszeműleg folytatott nyomozásomban talán megtévedtem, azt ugyan sajnálom, de szégyelni soha sem fogom; mert azon esetben csak az esett meg rajtam, a mi nemcsak hozzám hasonló szerény írókkal, hanem még nagyhirű tudósokkal is megtörtént. De lássuk, mily érvek vagy ellenvetéseket hoz fel érdemes ellenfelem e kérdésre vonatkozó állításom ellen?

a) Azt mondja, hogy Pata nem is volt honfoglaló vezér, hanem a kún Ede vagy Edömér vezérnek Isten tudja hányadik unokája, s így nem is adhatott nevet a megyének.

De nemcsak honfoglaló vezéreink, hanem más kitünőbb embereink neveiről is neveztetek el várak és megyék: így p. o. Hont Hunttól és — mint Podhradczky és Horváth István állítja — Pozsony vármegye is Pázmántól vette nevét¹⁾, kik nemcsak honfoglaló vezérek, de még magyarok sem voltak, hanem Geiza fejedelem alatt jöttek be hazánkba Svábországból. T. ellenfelem nagyon kincsinyilóleg szól Ede és Edömér kún vezérekről s azoknak unokájáról Patáról; pedig Ede, Pata nagyatyja csakúgy egyike volt Kiovnál a magyarokhoz csatlakozott kún vezérnek, mint Bunker, a Borsod atyja, kit, t. i. Borsodot, t. ellenfelem annyira kiemelni látszik; sőt Ede első volt a kún vezérek között, mert Névtelen jegyzőnk őt első helyen említi, mint Almost a magyar vezérek között, míg Bunker a Borsod atyja csak negyedik helyen van említve. De Ede és Edömér vezérek már Árpád által is

¹⁾ Chronicon Budense, ed. Jos. Podhradczky. Budae, 1838. 49. l. — Horvát István Magyarország gyökereinek régi nemzetségei. 72. l.

nagyon ki voltak tüntetve; mert ők Árpádtól nemcsak a Mátra vidékén, hanem Taktaközben és Hegyalján is különböző helyeken sok földet kaptak.¹⁾ Különben mily előkelő vezér volt Ede és annak unokája Pata, mutatja azon következmény is, miszerint egyik ivadékuk, Aba Sámuel, nemcsak Sz.-István királylyal lépett sógorságba, hanem későbbben magyar király is lett. Ily kitüntetésben a t. ellenfelem által annyira kiemelt Borsod-ivadekai nem részesültek. S így Pata vezér csakúgy adhatott nevet a kérdéses vidéknek, mint Borsoda hasonló nevű megyének.

b) Érdemes ellenfelem azt hozza föl ellenvetésül, hogy Névtelen jegyzőnk schol sem említi azt, miszerint Pata megyévé vagy várispánsággá alakíttatott, pedig ha az megtörtént volna, megemlíteni el nem mulasztja vala, mint megemlíttette egynehány sorral előbb a tőszomszédságban eső Borsodnak megyévé alakítását.

Erre meg kell jegyeznem, hogy Névtelen jegyzőnk szorosán és tüzetesen csak a honfoglalás történetét írván meg, kitűzött céljához képest csak azokat a megyéket vagyis várispánságokat említette föl, melyek mindjárt a honfoglalás időszakában keletkezvén, annak történetével közvetlen vonatkozás- vagy kapcsolatban voltak, és abban némileg szerepeltek. Igenis, megemlíthette, sőt meg is kellett említenie Névtelen jegyzőnknek Borsodot, Szabolcsot és több várispánságokat vagy várakat, melyek mindjárt a honfoglalás alkalmával építtetvén, a honfoglalás részleteivel szoros kapcsolatban állottak: ellenben méltán elhallgathatta a patai várispánságot, mert ez nem volt a honfoglalás történetével szoros kapcsolatban, mivel ezen vár Ede nek unokája által építtetvén, annak építése Takson vagy Geiza fejedelem korára esett, mikor a honfoglalás műve már be volt végezve. Hogy Névtelen jegyzőnk csak azokat a várispánságokat vagy várakat említette meg, melyek a honfoglalás történetével szoros kapcsolatban állottak, azt eléggé igazolja azon körülmény is, hogy ő világosan megemlíti Aba királyt, mégis elhallgatja Abaúj megyét s az abaúji várispánságot, melynek momentumát vagy jelentőségét t. ellenfelem is annyira kiemeli;

¹⁾ Névtelen jegyző 17-dik fejezet.

pedig tudjuk, hogy ott Aba király várat épített, s azon megye és várispánság az ő nevéről neveztetett.

Azonban ha nem említi is Névtelen jegyzőnk *P a t á t*, mint várispánságot — *comitatust*, — de igenis említi mint *C a s t r u m o t . . . » u b i p o s t e a P o t a , n e p o s e o r u m , c a s t r u m c o n s t r u x i t . « A c a s t r u m* pedig tudós ellenfelem elmélete szerint is várjogot jelent, ez pedig várispánságot föltételez. Tudjuk, hogy *B o r s o v a* vármegye vagy várispánság — *comitatus* — volt; pedig Névtelen jegyzőnk sehol sem említi hogy az várispánsággá alakíttatott volna, hanem csak annyit mond, hogy Árpád e várat megszállotta és harmadnap megviván, bevette. *» . . . e t c a s t r u m B o r s o u o b s e d i t , e t t e r c i o d i e p u g n a n d o a p p r e h e n d i t . «* Miután Névtelen jegyzőnk egy szóval sem említi, hogy Árpád *B o r s o v á t* várispánsággá alakította volna, hanem azt egyszerűen csak *C a s t r u m*-nak nevezi, s ott mégis későbbén várispánságot találunk: itt sem kellett különösen megemlítenie, hogy *P a t a* várispánsággá alakíttatott; elég, hogy azt *C a s t r u m*-nak nevezte; mert e nevezet által annak várispáni mineműségét világosan kijelentette vagy legalább jelezte.

c) Érdemes ellenfelem *P a t a* rovására, Névtelen jegyzőnk előadása nyomán, Borsodot nagyon kiemeli, állítván, hogy az már Árpád által alakíttatott megyévé.

Erre is meg kell jegyeznem, hogy a törzsfőnökök által elfoglalt vagy épített várak s azokhoz kapcsolt területek még nem voltak megyék vagy várispánságok, hanem inkább csak erősített pontok és katonai állomások, melyek nem annyira az ország polgári felosztására, hanem annak inkább védelmi biztonságára vonatkoztak, a mint ez megtetszik Névtelen jegyzőnknek éppen Borsodra vonatkozó ezen szavaiból: *» e t i n l o c o c o n v e n i e n t i c a s t r u m c o n s t r u e r e t , c a u s a c u s t o d i a e r e g n i . «* Valamint a megyék, úgy a várispánságok is Sz.-István király alatt alakíttattak és szerveztettek, habár megvoltak is azoknak elemei már az országnak a törzsfőnökök közötti felosztásában és a vezérek intézkedéseiben. Ugyanazért bármily nagyhitelű kútforrásnak tartsam is Névtelen jegyzőnket a honfoglalás történetének elbeszélésében: a várispánságok alakulására vonatkozó előadására meg kell jegyeznem, hogy midőn már Árpád korára vonatkozólag

comitatusokat és comeseket emleget, akkor saját korának ezen újabb intézményekről alkotott fogalmait hibásan viszi vissza Árpádra, és hibásan alkalmazza a honfoglalás korszakára, a mint ezt helyesen észrevette Szabó Károly jeles tudósunk is, ki Névtelen jegyzőnk előadásának épen Borsodra vonatkozó pontjára a következő megjegyzést tette: »Midőn jegyzőnk Borsot az általa épített Borsod vára ispánjává Árpád által neveztetí ki, saját korának intézményeit hibásan viszi vissza Árpád korára.«¹⁾ E szerint téved érdemes ellenfelem, ha Névtelen jegyzőnk előadása nyomán azt hiszi, hogy a megyék vagy várispánságok mindjárt a honfoglalás alkalmával Árpád alatt megalkottattak. S ezzel, úgy hiszem, a Pata várispánsága ellen fölhozott ellenvetésekre is megfelelttem.

BALÁSSY FERENCZ.

¹⁾ Béla király Névtelen Jegyzőjének könyve. Pest, 1860. 29. l.

II. Rákóczi Ferencz kora

*a gr. Csákyak, Szepes vármegye és a b. Palocsay-család
levéltáraiban.*

II.

Szepes vármegye levéltára.

Szepes vármegyének Lőcsén, a vármegyeház e czélra épített helyiségeiben őrzött levéltárában, a bűvarkodást igen elősegíti és könnyíti azon kétszeresen örvendetes körülmény, hogy először az egész nagy pontossággal lajstromozva van, s czélszerűn berendezve; s másodsor, hogy ez idő szerint oly férfiú gondviselése alatt áll, mint t. S v á b y F r i g y e s ú r: ki nemcsak hogy a levéltárt kitűnően ismeri, de tudományosan képzett és a hazai történelem lelkes barátja lévén, annak becsét teljesen fölfogva, a történetbúvárokat is a legszivesebb készséggel és szakismerettel támogatja, kalatúolja. Ilykép a derék és művelt Szepes levéltára — ma egyike az ország legjelesebb, legrendezettebb megyei archivumainak.

Árpád- és Anjou-kori okmányokat, mint általában — egyes nemes családok esetleg ott őrzött letéti okmányaitól eltekintve, — a vármegyék levéltáraiban: úgy itt is hiába keresnénk ¹⁾; a megyék archivumai rendesen a XVI—XVII-ik században kezdődnek. És Szepesé e részben is egyike a legnevezetesebbeknek: mert aránylag régi időbe, a XVI-ik század első felébe fölrag. Ugyanis itt úgy az okmányok, mint a jegyzőkönyvek János király halálától, vagyis 1540-től kezdődnek, s azóta kor-

¹⁾ A szepesi bündzsás községek szabadalomleveleire nézve l. a markusfalvi bizottság jelentését.

és évrend szerint lajstromozva, szakadatlanul folynak. Megbecsülhetlen anyag e szép vármegye majdani monographiájához, — melynek megírására bár mihamarabb vállalkoznék egy avatott és szorgalmas történetbúvár; mert Wagner és Bárdossy munkái, bár magokban és koruk színvonalához mérve elég becsesek: mai nap már nem felelnek meg egy jó megyei monographia kellékeinek.

Alólirott, Szepes vármegye levéltárában töltött időmet a Rákóczi-kor, vagyis az úgynevezett kuruczvilág okmányai tanulmányozására fordítám. Ezek a XII. és XIII-dik fasciculusokban léteznek, és az 1703—1710-dik évekbeli királyi és fejedelmi leiratokból és egyéb hadi és közigazgatási levelezésekből állanak. Becses adalékok a megye és a Rákóczi-féle szabadságháború történetéhez a felvidéken; valami országos nevezetességet azonban nem találtam — nem is reméltem találhatni — köztük. Mindazáltal az 1703. évből 7, 1704-ből 4, 1705-ből 6, 1706-ből 9, 1707-ből szintén 9, 1708-ből 8, 1709-ből 6, és 1710-ből 2, végre a forradalom utóhangjait érdeklőleg 1714-ből 4, összesen tehát 55 darabot elég fontosnak ítélttem arra, hogy belőlök részint teljes másolatokat, részint kivonatokat készítek.

Az érdekesebbeket, íme, rövideden ismertetni fogom.

I. Lipót császár — kinek a vármegye rendeit hűségre intő s a fölkelőkhöz csatlakozástól óvó több rendbeli leirata van itt az 1703-ik évből, — Bécs, 1703. jun. 6-káról fölhívja a megyét, hogy a Felső-Tisza vidékein támadt zavarok lecsillapítására ugyan a Montecuccoli-ezredet oda visszarendelé: mindazáltal a mondott célra a megye is működjek közre, s különösen az erősségek reparatióját ingyenmunkások, szekerek és építészeti anyagok szolgáltatása által segítse elő. (Eredeti, fasc. XII. nro 124.)

Nigrelli Octavián örgróf, kassai főtábornok, Kassáról, 1703. jun. 7. Szepesvára kijavíttatását rendeli el a megye által, a főntebbi mód szerint. (Er. u. o. nro 126.)

Ugyancsak Nigrelli, Kassáról 1703. jul. 1-jéről értesíti a megyét: »Laus Deo, die 28-va Juny (ez új adat, mert eddigelé Rákóczi ezen első csatájának napja határozottan nem tudatott) prope Munkács per militiam et arma Suae Majes-

tatis Sacratissimae, Rebelles et vagabundi aggressi, ex illis multi caesi, alij vero dispersi fuerunt.« Tartani kell azonban, hogy e csendzavarók most szétozsolva, sokféle fognak menekülni; vigyázzon tehát a megye reájok, üldöztesse, és ha lehet, semmisítse meg. (Er. u. o. nro 139.)

I. L i p ó t, Bécs, 1703. aug. 1. Tudatja a vármegyével, hogy a lázadók ellen bizonyos hadakat rendelvén, azok főparancsnokául gr. Schlick altábornagyot nevezte ki, ki is néhány nap múlva Felső-Magyarország felé induland. A vármegye tehát őt vezénylő-tábornokul ismervén, engedelmeskedjék rendeleteinek, élelmi szerekkel segítse seregét, és f. évi adóhátrálékát siessen a hadi pénztárba befizetni. (Er. u. o. nro 153.)

Gr. Forgách Simon cs. tábornok, Galgóc várából, 1703. aug. 19. Pénzt sürget hadai számára. (Er. u. o. nro 152.)

Gr. Barkóczy Ferencz (az idősb) kassai altábornok, Cassoviae, 30. aug. 1703, a király parancsából rendeli, hogy Szepes vármegye 8-ad nap alatt harmincz jó fegyveres, paripás és két óra előre kifizetett katonát állítson és küldjön Kassára, parancsnoksága alá, particularis insurrectio fejében, mint már több nemes vármegyék megígérték. Másként »kemény számadást fog annak idejében arról adni az nemes vármegye.« (Er. u. o. nro 159.)

A Lőcse városába szorult szepesi kir. kamarai tisztek, úgy Szepes, Sáros, Abaúj, Zemplén és Gömör vármegyék szintén odaszorult némely úri és nemesi rendei együttes — a várostól és helyőrségtől azonban különleges — capitulatiójának fogalmazatai, 1703. nov. 11. és 12-kén. A terjedelmes föladási szerződés, mely a Lőcsét körülzárolt kurucz hadak ezredesével Monaky Ferenczcel kötöttet, Rákóczi utólagos jóváhagyása mellett, 22 pontból áll, melyeknek lényege oda megy ki, hogy a vármegye jurisdictioja semmiben se csorbíttassék, az urak és nemesség, letévén az esküt a fejedelem hűségére, teljesen szabadon lakhassanak úgy a városban, mint künn, jószágaikon, nemesi szabadságukkal élvén, személyökben s javaikban a vitézlő rend által ne háborgattassanak, se meg ne károsítsanak, sőt lefoglalt jószágaik, elhajtott marháik is stb. adassanak vissza; a religio állapotja úgy maradjon a városban, a mint eddig vala, a

»mélt. püspök és szepesi praelatus« a maga jurisdictiójában a haza törvényei szerint meghagyassék, úgy a lőcsei plebánus és a künn levő plebánusok, szerzetesek és praedicatorok közül is »senki maga hivataljában és religiójában ne háborgattassék;« a pater jesuiták, minoriták a convictusbeli nemes ifjakkal együtt ne háborgattassanak, praesidiariusok reájok ne kvártélyoztassanak, s jószágokat szabadon bírassák, a városba szorúlt szerzetesek pedig, saját főnökeik útlevellei mellett, katonai fedezettel bárhová elmehessenek, s a maradók békén maradhassanak; »mind úri, nemesi, egyházi rendeket a bájövő magyar vitézek illeendően megbecsüljék,« — ezeknek, valamint »doctor uram (Lőcsének híres orvó a volt) házaira, szállásaira ne rohanjanak, oskolát és convictust ne includálják,« semminémű boszúállást, excessust ne tegyenek, s ha ki ellen a benn levők közül valami követelésük lenne, azt ne erőszakkal, hanem a maga útján persequálják; a császár ideszorúlt tisztei közül, ha valaki máshová akar menni, mehessen; a Szomolnokról idehozott réz, azon bányák további művelésére fordíttassék; a szolgarendnek szegődött esztendeje eltétele előtt ne legyen szabad hadakba állani; végre a fejedelem ratificatiójának biztosítása. (Fogalmazat, több, más az alkudozásra vonatkozó magyar és latin nyelvű conceptu-sokkal együtt. Fasc. XII. nro 176.)

Rákóczi fejedelem nyílt-levele 1704. jan. 27, Miskolczról, hogy a tartandó országgyűlésig, a mikor minden vallási és birtokviszony törvényesen rendeztetni fog, templomokat, parochiákat s egyéb akármilyen néven nevezendő egyházi jószágokat senki ne merészeljen elfoglalni s háborgatni, — különben törvény szerint bünhődik. (Egykorú más, u. o. nro 177.)

Gr. Forgách Simon, már kurucz tábornagy, Enyiczkeről, 1704. sept. 27-kén: »Mint hogy Isten ő szent Felsége segítéséből az kassaiakkal való capitulatio véghez ment, a mint is minden okvetetlen, ottan lévő lovas és gyalog (császári) praesidiarius hadak pro die 15. affuturi Mensis 8-bris meg fognak indulni:« tehát a költözésekre szükséges szekereket állítsa elő a vármegye, illetőleg Sáros vármegyével és a sz. kir. városokkal egyetértve intézkedjék, hogy az alsóbb vármegyék szekerei Kluknón és a táján lévő falukon annak rendi szerint felváltassanak. (Er. u. o. nro 180.)

U g y a n a z, Kassáról, 1704. nov. 3-kán: »Mivel Isten jóvoltából az eperjesi capitulatio véghezmenvén: az ottvaló (császári) praesidium die 1-ma affuturi Mensis X-bris ki fog költözködni, kinek is vi capitulationis kívántatik hat-hat ökrös vagy lovas 200 szekér, és azonkívül pro praeiunctura 40 ökör vagy ló szerszámostúl, — minthogy pedig az megírt német praesidiumot nemes Sáros és Zemplény vármegyék helyben felvévén, Kegyelmetek vármegyéjében béviszik,« — azért Kegyelmetek (Szepes) dec. 2-kán, Gömör vármegyével együtt, a sárosi és zempléni szekereket s vontatókat, a Szepes vármegye határában eső első állomáson felváltsa, vagyis Szepes is 100, Gömör is 100 szekeret és 20—20 pár vonómarhát, s a kiköltöző hadnak katonaszabályzat szerinti élelmet adjon, mely is a vármegyének adójába be fog tudatni, s úgy szállíttassa őket Liptó vármegye első állomásáig, hol is Szepes és Gömör szekerei s vontatói, Liptó és Árva vármegyeiekkal fognak felváltatni. — Másként, ha ebben hátramaradás lesz, minthogy a sárosi és zempléni szekerek őket a szepesi első állomásnál tovább szállítani nem kötelesek: ha a nevezett német helyőrség a Kegyelmetek vármegyéjében időzni kénytelenítették és ott károkat tesz s költségeket okoz, — a nemes vármegye magának tulajdonítsa. (Er. u. o. nro 181.)

K e c z e r S á n d o r ker. főhadi biztos, Eperjes, 1704. dec. (a nap kimaradt) elrendeli, hogy Szepes vármegye a kassai helyőrségi éleltárba 1704. nov. 1-jétől számítván, a téli hónapokra havonként 10—15 köblös hordókba vert 778½ kassai köből búza- vagy szép tiszta rozslisztet, 1427¼ kassai köből zabot, és 129¾ mázsa húst, vagy ennek mázsánként 4 magy. frttal számított árát, 519 frtot szállíttasson. Másként »kedvetlen mediomokra« kénytelenítettnek a vármegye ellen fakadni. (Er. u. o. nro 183.)

Szintén K e c z e r, 1705. april 13-kán, Eperjesről, gr. Eszterházy Antal tábornagy azon parancsát tudatja a vármegyével, hogy a három havi hátralévő lisztet és zabot hordókra vertvén, úgy küldje apr. 20-kára Lőcsébe, hogy onnét a táborra induló hadakkal másnap Liptó és Gömör vármegyék széleieiig szállíttathassa. (Er. u. o. nro 188.)

S z e p e s v á r m e g y e 1705. oct. 30-kán Lőcsén tartott

közgyűléséből, Závor Istvánt és Rády Ádámot küldi a szécsényi határozatok értelmében állandó képviselőül, »pro residentibus« a maga részéről a fejedelem mellé. (Er. u. o. nro 190.)

Rákóczi 1705. dec. 30-kán, Munkács várából értesíti a vármegyét, hogy a reá eső gyalogokat a Szécsénynél lett határozat értelmében kiigazított porták szerint tartozik kiállítani. (Egyk. más. u. o. nro 194.)

Ugyan a fejedelem, 1706. mart. 24. Egerből megparancsolja a megyének, hogy a boltbeli portékákat, s mindenféle árukat és eszközöket méltányos áraik szerint-limitáltassa, és örködjék, hogy az adásvevés a megye területén csakis ez árszabályzat szerint folyjon: mert némely csalárd és az ország javával nem törődő árusok, rézpénzért sokkal drágábban árulják portékáikat, — a mi ezen, a hadviselésre nézve oly fontos pénznem értékének káros csökkenését vonná maga után. (Er. fasc. XIII. nro 9.)

Eszterházy Antal, 1706. mart. 30-káról tudatja a megyével, hogy az ennek területén elszállásolt Chassant dandárnok-féle regularis gyalog-regiment ezredeséül a fejedelem, a még f. évi január hó 1-jén alezredesből ezredessé előléptetett gr. Norvall-t rendelé. (Er. u. o. nro 8.)

Rákóczi, Érsek-Újvárt 1706. máj. 20-káról válaszolja a megyének, hogy a hadakban szolgált nemesek otthonn maradt családjainak, a zsoldosadástól, szekerezéstől és beszállásolástól engedményezett mentességében épen nem láthatni a többi nemesség praejudiciumát: minthogy az említett közterhekből azon rész, a mi az érintettekre esnék, az illető vármegyére kivetett összletből levonatik, — mely levonást Szepesre nézve Bertóthy Ferencz kassai altábornok fogja eszközölni. (Er. u. o. nro 11.)

Szepes vármegye 1706. jun. 25-kén hét rakott szekérrel indított útnak Újvár felé a táborra, Lőcsén készült új katonaruhákat. (Er. u. o. nro 11.)

Keczer Sándor ker. főhadibiztos, Eperjестt, 1706. nov. 15-kén, 200 fejszés embert rendel ki a szomolnoki rézbányák szükségére fát vágni, Szepes vármegyéből. (Er. u. o. nro 13.)

Bertóthy Ferencz, 1707. febr. elején meghagyja Szepesnek, hogy a kassai új erődítési művek építéséhez heten-

ként fölváltandó 40 gyalogszerest és 5 szekeret küldjön. (Görgey Benedek megyei jegyző ered. kiadványa, 1707. febr. 9. U. o. nro 20.)

Czelder Orbán ezredes, 1707. febr. 3. Rozsnyóról fölhívja a vármegyét, hogy mivel ezredének completatiójára, Bercsényi mellékelt ordere szerint, Szepes vármegyéből 519, Liptóból 298 és Árvából 346 hajdú állítandó ki, — Szepes a maga jutalékát minélelőbb állítaná ki. (Egyk. más, u. o. nro 22.)

Keczer Sándor Eperjesről, 1707. jul. 14. közli a vármegyével, hogy az ónodi országgyűlésen megajánlott két millió készpénzbeli adóból Szepesre a kivetés szerint 21,236 Rh. frt, s a hadak tartására megszavazott naturalékból 11,286 kassai köből élet, 10,016 k. k. zab, és 2941 mázsa hús jutván angariatim, — kéri a pénzügy minihamarabbi beszédetését, s a kassai pénzüverő ház tisztjei: Jászay György és Rácz Márton kezeihez szolgáltatását, hogy a rézpénz (»Libertás«) »az articularis determinatio szerint ottan megbélyegeztetvén, annakutánna a vitézlő rendnek lehessen kifizettetése.« A naturalék két részletét is minélelőbb szállíttassa a vármegye az egri éléstárba. Minthogy pedig a kassai erődtítéseken dolgozó szepesi munkások koplalnak: minden haladék nélkül küldessen a megye számukra »egynéhány hordó borondzát.« (Gyűrt sajtót.) (Er. u. o. nro 25.)

Rákóczi fejedelem, 1707. oct. 20. szerencsi várából tudatja, hogy az országos postahivatali tiszték, míg a hivatalokban vannak, ha nem-nemesek is, adómentesek. (Er. u. o. nro 29.)

Bertóthy Ferencz kassai vice-generális, 1707. nov. 5-kén, Szepesvárából, miután az ellenség Szilézia felől naponként közelget: a fejedelem parancsából, addigis, míg az ő Felsége által e tájára rendelt hadak fölérkezhetnek, jelen rendelete vételtől negyednapra viritim való fölkelésre hívja fel a megyei nemességet. Kik is Eperjeshez szálljanak táborba, »az hol több nemes vármegyékkel megegyezvén, tehessünk hasznos szolgálatot bazánk megmaradására.« A honmaradókat, vagy az ellenségtől netalán védlevelet váltókat articularis büntetés érendi. (Er. u. o. nro 31.)

A fejedelem Kassáról, »ex ultima sessione senatus-conventui,« 1707. dec. 24. megküldi a vármegyének ezen kor-

mánytanácsai ülésezések határozmányait s az új adókulcs szerint kivetett dicák repartitóját, mely szerint Szepes vármegyére esett: az úri és nemesi, egyházi és világi főrendekre 9157 $\frac{1}{4}$, az úri, fő és nemesi vitézlő rendekre (kik t. i. közülök a hadakban szolgáltak) 809 $\frac{3}{4}$, a paraszti rendre 36,912, s az ez utóbbiak közül fegyvert viselőkre 42 $\frac{1}{4}$ dica (rovás), vagyis összesen az egész vármegyére 46,922 $\frac{1}{2}$ dica félévre, s 12 óra 93,845; továbbá a nyári havakra 11,730 $\frac{1}{4}$ k. k. gabna, 11,730 k. k. abrak, és 375,372 bányavárosi font hús a hadak számára, s a téli havakra kvártélyozók tartása. (Er. u. o. nro 32. és 33.)

Gr. Bercsényi Miklós, mint fejedelmi helytartó és fővezér, 1708. jan. 1-jéről Kassáról, jan. 20-káról Lőcséről, mart. 27. és apr. 9-kéről pedig Beszterczebányáról, végre jul. 10-kéről a vercbélyi táborról ír Szepes vármegyének, újonczállítási és hadélelmezési ügyekben, a főtebb ismertetett kassai quantumból kifolyólag. (Er. vagy egyk. másolatok, u. o. nro 34, 35, 36, 38, 43.) Míg Rákóczi 1708. jul. 15. Taszár melletti táborából kelt rendeletével, Szepes vármegye tiszteit — több más felvidéki megyékével egyetemben — azért, hogy a rézpénz megcsökkent forgalmának helyreállítása érdekében elég erélyt ki nem fejtettek: a szécsényi országgyűlés V-dik törvénycikkelye értelmében, személyök szerint »magunk és oldalunk mellett lévő senatoratyánkfiai eleiben« idézi számadásra. (Er. u. o. nro 41.)

Később azonban, a vármegyeék mentegető és esedező fölrataira, elengedte nekik a személy szerint való megjelenést.

Keczer Sándor, Eperjesről, 1709. jan. 20. tudatja a megyével, hogy Bercsényi a hadműveletek jobb móddal való folytatására b. Prinyi Miklós dandárnokot Szepesbe rendelve: naponként és óránként fognak csoportosan érkezni a hadak, kiknek is élelmezéséről gondoskodni kell. (Er. u. o. nro 50.)

Bercsényi, 1709. jan. 25. Kassáról, értesíti Szepes vármegyét, hogy az elszéledt és otthonn lappangó katonák s hajdúk üldözését, s a táborokra, ezredeikhez küldését, Szepes területén állandóan e vármegye kapitányára Máriássy Miklóstra bízta; az erről szóló nyiltlevelét hirdettesse ki a vármegye, és ha miiben szükség, a nevezett kapitánynak segélyére legyen, hogy a sze-

génységnek az afféle kóborlók és csavargók által való rendkívüli zaklattatása elvégre megszűnjék. (Er. u. o. nro 51.)

1709. april havában Bercsényi által elrendelt inquisitió útján községenként összeirattak azon károk, melyeket az 1708—1709-iki télen a Szepességen kvártélyozott Czelder Orbán ezredebeli hajduság Krompach, Remete, Szomolnok és Svedlér városokban s Vajkócz községben, — továbbá 1709. jun. 14-kén azon károk, melyeket ugyanezen idő alatt a Babócsay Ferencz ezredebeli katonaság Csütörtökhelyen, Illyésfalván, Káposztafalván, Körtvélyesen, Vágendrüsselben, Görgön, Bethlen-, Hanus- és Miklósfalván, Gánócson, Domanócson, Vidernyiken stb. tett. A károk többnyire a regulamentalis tartáson fölül követelt élelmi szerekben és italművekben állanak. Az összeírás oly célból történt, hogy a károsult községeknek az illető ezredek pénztárából kártérítés eszközöltessék. (Er. u. o. nro 47. és 48.)

Szepes vármegye 1709. jul. 15-kén Lőcsén tartott közgyűléséből felir a főhadi biztossághoz: segítették a hadtartásban éléssel más szomszéd vármegyék részéről, mert őket a rajtok szállásoló katonaság, és az északnyugoti megyékből az ellenség elül kiszorult bujdosó nemesség már egészen kiélte. (Er. u. o. nro 53.)

1709. sept. 26-iki üléséből pedig, Lőcséről, követeke küld a vármegye b. Andrássy István vezénylő tábornokhoz Késmárkra, a gr. Forgách Simon és Gyürky Pál (Babócsay) ezredebeli katonák által elkövetett kihágások orvoslása iránt. (Er. u. o. nro 59.)

Végre, a hadkárokat illetőleg, megvan egy terjedelmes, rovatolt kimutatásban mindazon tetemes károk részletes jegyzéke, melyeket a vármegyében a lengyel hűbérnök hg. Lubomirsky Tódor hadai, és az akkor még lengyel uralom alatt állott XIII. szepesi város lakói 1709. s 1710. folytán tettek. (Er. u. o. nro 62.)

1710-ből igen kevés iromány találtatik a Szepes megyei levéltárban, — kurucz részről való már egy se. Megemlítendő:

Löffelholz cs. altábornagy levele, Lőcséről, 1710. febr. 18., melylyel a svedléri protestansoknak egyelőre megengedi,

hogy templomukat, úgy a mint a »rebellió« előtt használták, felsőbb parancs vételéig tovább is használhassák. (Egyk. más.)
Továbbá

I. József császár rendelete, Bécs, 1710. dec. 6-káról, Szepes vármegyéhez, meghagyván, hogy az ott telelő cs. katonaságnak elégséges élelmi szereket szolgáltatassanak. (Er. u. o. nro 66.)

Ezek, íme, Szepes vármegye levéltárának lényegesebb actái a kuruczvilágból, — az aprólékos érdekűeket, és az oly körrendeleteket, melyek az ország minden, vagy legtöbb törvényhatóságának megküldettek (országgyűlési meghívók, törvényczikkek, általános tartalmú nyiltlevelek stb.) nem említvén.

A nagy Rákóczi-mozgalomnak azonban egy érdekes, még úgy szólván egészen történeti homályban lappangó felvidéki utójátékáról értesülünk az 1714-ik évi jegyzőkönyvből és ügyiratokból.

Lőcse egykori hős védője, s Rákóczinak egyik legügyesebb gyalogsági dandárnoka, a vágendrüsseli születésű Czelder Orbán, és ugyanazon fejedelemnek szintén Szepes-Sáros vidéki egyik volt gyalog ezredese Pongrácz János, 1714. augusztus havában, Szepes és Gömör vármegyék evang. népe között egy félig politikai, félig antikatholicus, — vagyis inkább a rozsnjai jezsuiták túlbuzgalma és erőszakoskodásai ellen támadván fel, — anti-jesuitisticus mozgalmat indítottak. Mindketten, de kivált Czelder, népszerű emberek lévén azon a tájon: valószínűleg az egykori ezredeikbeli volt hajdúk közül, kik e környékiek voltak, csakhamar meglehetősen számú fegyveres nép gyűlt össze szavokra, kik is a Rozsnyó és Igló közti nagy erdőségekre vevén magokat: koronként ki-kicsaptak, s a papok vagy németesebb urak residentiait kezdék prédálni.

»Ex fidedigna nonnullorum fidelium nostrorum relatione — így szól III. Károly, Bécsből, 1714. sept. 2-káról Szepes megyéhez intézett rendeletc — displicenter intelleximus, quod ipsum Vobis etiam notum esse non ambigimus, qualiter nonnulli male sanae mentis et inquieti genii homines, mutuum et tacitum inter se cointelligentiam foventes, et sibi similes copios ori nu-

mero asseclas in suas partes dispositos agglomerantes, in perniciem diversorum fidelium Nostorum conspirassent;» a minthogy ezeknek nemcsak lakóházaikra, javaikra, de sőt életökre is törni merészelnék, és így a köznyugalmat, Isten és ország törvényével nem gondolván, vakmerőül megháborítják, »quoque jam aliqui, detecta hujusmodi eorundem conspiratione, jam etiam incaptivati essent, cointeressatos socios suos uberius prodituri.« — E conspiratorok, prédálók és malefactorok serény kinyomozása, üldözése, elfogatása, és példás megbüntetése szigorúan megparancsoltatik a megyének, a jelen kir. rendelet által. — Carolus m. p. Comes Nicolaus Illésházy m. p. Ladislaus Hunyady m. p. (Er., 1714. nro 184.)

Czelder Orbán elég szerencsétlen volt mindjárt az összeesküvés fölfedezésekor, tán még ennek kitörése előtt elfogatni. Ki is azonnal katonai fedezet alatt Kassára hurczoltatott; mire a vállalat fejétől megfosztatván: Pongrácz — ki 1711-ben Rákóczival Lengyelországba bujdossott volt, s onnét most alighanem Bercsényiék megbízásából küldetett vala be titokban — a lengyel földre visszamenekült, fegyvert fogott híveik pedig az említett Nyilecz-hegyekbe vették magokat.

A szatmári béke híres alkotója, gr. Pálffy János tábornagy is, a mint Czelderék merész vállalatának hírét vette: az emigratio titkos működését látván a műveletben, — sietett a maga részéről szintén a legkomolyabban fölhívni éber örökösre s kemény eljárásra Szepes vármegyét. Levele Pozsonyban, 1714. sept. 12-kén kelt, a mikor a »szegény hű Czelder már a kassai czamatákban ült, Pongrácz pedig menekülőben vala. Pálffy e nevezetes irata így hangzik:

»Illustrissimi, Reverendissimi, Spectabiles, Generosi, etc. Minémű istentelen factiót és nemesség s papok ellen való támadást — szintén ilyenkor, a midőn mindenfelől csendesség vagon, hazánk rakva militiával, s a Diaëta is benn vagon¹⁾ — koholtak alattomban Urban Czelder és Pongrácz nevű nyughatatlan tolvajok (!), kik közül már az első, némely

¹⁾ Ez october elejére vala összeülendő.

complex társaival együtt, meg is ragadtatott: elliszem, tudva vagyon a nemes vármegye előtt is. És noha Commendáns uraiméknak is mindenfelé parancsolatjok ment, hogy nemcsak ezen elabált Pongráczot, hanem több társait is, valahol értendik lenni, ragadtassák meg: Kglmetek is maga határiban tégyen olly jó rendelést, hogy mind ez, s mind efféle tolvajok comprehendáltassanak s Kassára vitessenek¹⁾, — vagy magok justificálják²⁾; mert ha ebben gondatlanságát tanálja mutatni a Nemes Vármegye: bizonyosok lehetnek Kegyelmetek tisztjei benne, hogy valamint ez országunk csendességét háborgató állapot, úgy in casu negligentiae nagyon megbúsulnak érette, és érdemlett büntetéseket is el nem kerülük. Maneo Praetitulatarum Dominationum Vestrarum paratissimus, Posony, 12-a 17-bris 1714. Comes Joannes Pálffy m. p.» (Megyei jkv, 1714. pag. 201.)

E szigorú és fenyegető rendelet, a megye Lőcsén sept. 17-kén tartott generális-gyűlésen olvastatott föl, s hatott is, mert a Nyileczben ép akkoriban elfogott négy gyanús egyén kivégeztése elhatároztatott, úgy a többi összeesküdtek erélyes nyomozása, üldözése, s Kassára vitetése. Egyszersmind a szolgabíráknak meghagyatott, hogy Pongráczot és szökevénytársait currentálják s elfogadni igyekezzenek, és egyúttal ügyeljenek a nép hangulatára. (Az említett gyűlés jkve.)

Pálffynak pedig ugyanezen gyűlésből a következő választ küldetett:

»Excellentissime ac Illustrissime Domine!

Salutem ac servitiorum etc. Mai celebrált gyűlésünkben Excellentiád az nemesi vér szomjúhozó tolvajoknak megfogattatásáról, és azoknak érdemekhez képpst justificatiójáról nekünk írott mélt. levelét szokott alázatossággal vévén, — valamint azért eddig mindenütt arra rendelt hajdúink által elmúlt napokban négyet — kik rozsnai hegyekben tolvajlottanak — megfogván, érdemekhez képpst exequáltatjuk: úgy azután is, —

¹⁾ Ott ült együtt a katonai vérbíróság.

²⁾ Ugyan rövid, katonás elbánás!

csak kassai Commendáns Uram által, kinek, úgy hiszszük, Urban Czelder fassiója jól constál, az complex társait megtudhatjuk, megfogatásokban minden úttal-móddal serénykedünk, és comperta rei veritate, mások példájára vagy Kassára vitetjük, vagyis in gremio nostri exequáltatni el nem mulatjuk. Coeterum, etc. Universitas Praelatorum, Baronum et Nobilium Comitatus Scepusiensis. Ex Generali Congregatione Nostra, die 17-ma 7-bris 1714. Leutschoviae habita.« (U. o. pag. 202.)

Eddig Szepes vármegye actái, e mind maig rejtélyes ügyről.

Feltűnő, hogy éppen Czeldernek ezen elfogatása és vallatásával egy időben, 1714. sept. havában ülésezett Győrött, a »semper fidelis« gr. Koháry István országbíró elnöklése alatt egy delegált bíróság, a szepesi származású Korponay János neje, Garamszeghi Géczy Juliána hűtlenségi perében ítélendő. Ez a szerencsétlen, különben ingatag és kétes jellemű nő¹⁾, az 1712-ben Lengyelországba menekült Géczy Zsigmondnak — egykor Thököly, majd Bercsényi karabélyosai ezredesének — leánya, a Rákóczi-emigratió levelezéseinek az országba behozásával és terjesztésével vala vádolva. Annyit be is vallott, hogy Gömörben, az oszgyáni erdőn, a többedmagával Lengyelországból bejött Pelargus Jánossal — Forgách Simon megbízott, belső emberével — találkozott, kitől gr. Eszterházy Dánielnek Ráday Pálnak, Telekesi Török Istvánnak stb. szóló leveleket vett át, mely levelek állítólag Rákóczitól s Bercsényitől irattak.²⁾

Ha most már számba vesszük, hogy további vallomások kicsikarása tekintetéből még e nő is, nemessége, s Kohárynak és más egynémely bírónak is irtózata daczára, bécsi parancszo-ra kőpadra vonatott; — továbbá, ha meggondoljuk, mily határozottsággal és lázas ingerültséggel siettette maga Károly császár e nő kivégeztetését, mielőtt az országgyűlés Pozsonyban összeülne:³⁾ mindezeket összevetve, bizonyosak lehetünk, hogy a kőpad iszo-

¹⁾ L. Lőcse 1709—1710-iki ostromáról irt cikkünket, a m. évi novemberi füzetben.

²⁾ Géczy Juliána pere a hg. Koháry-ház levéltárában, Szent-Antalon.

³⁾ U. o.

nyait a szegény Czelder Orbán sem kerülheté ki, és hogy mikor 1714. szeptember 25-kén a győri piaczon Korpónayné feje hóhérbárd alatt legördült, — tán ugyan e napon, vagy e napokban omlott ki vére a kassai főtéren Rákóczi Ferencz brigadérosának.

Annyi bizonyos, hogy Czelder Orbán 1715-ben nem volt többé az élők között. Szepes vármegye levéltára okmányaiból ugyanis kiderül, hogy azon pört, melyet bizonyos 200 firtos követelés iránt 1714. június 24-kén Lang Jónás ellen Orbánunk emelt: 1715-ben már özvegye folytatja; valaminthogy Perger Leopold szomolnoki kincstári uradalmi tiszttel 1712-ben keletkezett bajos ügye is, 1714 után befejezetlenül s nyom nélkül elenyészik.¹⁾

Czelder özvegye különben, mint ugyane levéltár adatai mutatják, Vágendrüsselben lakott, a hol még most is élnek Czelderek.

Bocsánat, hogy ily soká időztem e tárgynál: de történelmünknek egy eddigelé mysticus homályba burkolt, nem érdektelen epizodját óhajtam némileg megvilágítani.

Ennyit a kuruczvilágra tartozó actákról.

Az archivum korábbi részéből közlöm Zrínyi Miklós a költő- s hadvezérnek Szepes vármegyéhez a gr. Széchy-pör ügyében írott 1659-iki levelét (l. alább, a Tárczában), melyre a szíves levéltárnok úr figyelmeztetett, s mely bár irodalmilag nem oly kitűnő érdekű is, mint lánglelkű írójának gr. Osáky Istvánhoz intézett bizalmas levelei, — mindazáltal a maga nemében ez is becses, először mint adalék Zrínyi családi s vagyoni viszonyaihoz, másodsor a hazaszeretetnek ama nemes felvillanásaiért, melyekben a nagy férfinak honszeretettől át meg áthatott lelke, helylyel-közzel még e magántermészetű iratban is nyilatkozik. — Úgy látszik, hasontartalmú leveleket Zrínyi több, tán mind a XIII felső-magyarországi megyéhez intézett; azonban nem emlékszem, hogy azok valamelyike napfényre került volna valahol.

¹⁾ T. Sváby Frigyes megyei levéltárnok úr szíves közlése utólag, nyomozásaimhoz.

Befejezésül megemlítem, hogy Szepes vármegye levéltárában még számos egykorú nyomtatott példányokban megvan »a szepesi tíz lándzsás közösségek« közösségének (»Universitas Sedis superioris Decem Lanceatorum Nobilium Scepusiensium«) az 1790—91-iki országgyűléshez, Budán 1790. aug. 20-kán benyújtott emlékirata, melyben II. József császár által fölforgatott régi jogait s kiváltságait külön törvényezikk által biztosíttatni kéri.

Ez emlékiratban a ma már elveszett eredetiekről 1790-ben Lőcsén készült hiteles másolatok után le vannak nyomva a lándzsás közösségek szabadságlevellei, ú. m. 1. IV. Bélától, 1243. Septimo Idus Juny. 2. I. Károlytól, 1312. XIX. Kalendas May. (Béla föntebbi kiváltságlevelének átirata s megerősítése.) 3. I. Károlytól, 1314. Quinto Kalend. Januar. 4. Ismét I. Károlytól, 1323. Sexto Kal. Jan. 5. ;Mária királynőtől, 1385. Bude, septimo die Generali Congregationis Nostre. 6. II. Ulászlótól, 1511., 29-na die Mensis May. (Béla 1243-iki s Károly 1312-iki levelének átirata s újabb megerősítése.) 7. I. Ferdinándtól, 1552. In Arce Nostra Posoniensi, 25-ta Die Mensis Marc. (Ulászló iménti levelének megújítása.)

És ezzel, Szepes vármegye levéltárával végezvén, térjünk át a b. Palocsay-családéra.

THALY KÁLMÁN.

Zsigmond királynak a tizszenai és vodiczai kolostorok részére adott négy oklevele.

1840-ben jelent meg Sz.-Pétervárott, az ottani akadémia költségén, egy nagyobbbrészt a havasalföldi és moldvai fejedelmek által kiadott, s egyházi szláv nyelven írott. 66 oklevélből álló gyűjtemény, melyeket az említett akadémia költségén kiküldött Venelin György, a mint állítja, a bukuresti érseki levéltárban s több magánosak birtokában levő eredetiekről másolt.¹⁾ Ezek között van Zsigmond királytól is négy oklevél. Kiemelendő még Mircse havasalföldi fejedelem 1406-ban a tizszenai kolostor részére adott levelének kelte, mely így szól: »Történt ez 6915-ik (1406.) évben, midőn a királylyal való találkozás végett nov. 15-kén Szörénybe útnak indulván, 23-kán a (tizszenai) zárdába érkeztem vala, az összes kolostori főnökökkel és valamennyi főuraimmal együtt.« Zsigmond király ez időben, mint a következő eseményekből kitűnik, a boszniai hadjáratra való előkészületekkel foglalkodott, s úgy látszik, hogy ezen találkozás is ezek sorába tartozott.

A két kolostor, melyek részére Zsigmond az említett négy levelet kiadta, egy főnök alatt állott, s egyike, a tizszenai, a hasonnevű folyó mellett Havasalföld éjszaknyugoti részében fekszik, s I. Mircse apja Radul által alapíttatott;²⁾ a másik a vodiczai, nem messze a mehádiai hévvtól, Vljako másképp Ulászló vajda, I. Mircse nagybátyja s I. Lajos király kortársa által alapíttatott.³⁾

¹⁾ Vlacho-bolgarskija ili dako-slavjanskija gramaty sobrannyja i objasnennyya Juriem Venelinym. S. Peterb. 1840. 8 r. 6, XVI, 360 l. 20 tábla hasonm.

²⁾ Venelin. 5 l.

³⁾ Venelin. 9 l.-on az alapító levél.

Ezen levelek elseje, mely Hagenauban, 1418-ki jul. 14-kén kelt, az egész magyar birodalom területére szóló menvéd, a vodiczai kolostor és szerzetesei részére.

A másodikban, mely Váradon, 1419 (hibásan áll 1420)-iki sept. 29-ikén kelt, Zsigmond az említett két kolostor főnökének Agathonnak kérelmére, szabad vallásgyakorlatot biztosít a bassarábi földön lakóknak. A bassaráb névvel többször találkozni már a XIV-ik században, de mindannyiszor csak a körülmények összehasonlításából és nem eléggé biztosan következtethetni arra, mely vidék értetik alatta? A jelen oklevélből annyi világos, hogy a tizsmenai és vodiczai kolostorok a hozzájuk tartozó falukkal együtt, melyek a negyedik okmányban névszerint elősoroltatnak, s Havasalföldnek nyugoti s éjszaknyugoti határain feküdtek, szintén azon területhez tartoztak, melyet Bassaráb névvel neveztek.

A harmadik oklevelet Zsigmond ugyanazon évben egy hónappal később (oct. 28-kán) adta ki Vodiczán, a bolgár hadjárat alatt, s megerősíti általa a két kolostor birtokait.

A negyedikben, mely Pozsonyban, 1429-iki oct. 28-kán kelt, az előbbi levél majdnem szóról-szóra átiratik, az egyes jószágok és faluk névszerinti felsorolásával bővítve. Zsigmond király ugyanis, az ország déli végeinek sikeres védelme tekintetéből, már régtől fogva a német lovagrend megtelepítésén fáradozott, s emez óhajta épen ezen évben teljesült anynyiban, hogy az említett lovagrendnek egy raja csakugyan letelepült a szörényi bánságban. Úgy látszik, hogy a föntemlített kolostorok, e német lovagok közelben való letelepedése által veszélyeztetve látták birtokaikat, daczára a nem rég történt (de csak általánosan szóló s a jószágokat egyenként meg nem nevező) megerősítésnek, — s ezért folyamodtak Zsigmondhoz új megerősítésért, melybe a birtokok névszerint is beiktattattak.

A kiadó mind a négy oklevélnek hasonmását is közli: de sem ezek, sem az egykorúság bélyegét magán viselő nyelvezet¹⁾

¹⁾ A következő magyar szavak találhatók ezen négy ó-szláv okmányban: város, bíró, nemes, falumagy (fohnog), vámos, ország, lakik, vidék, bántani, ispán, porkoláb, határ, örök, vám, harminczad, Pozsony.

nem elégségesek arra, hogy azon állítását, hogy ő ezen leveleket eredetiekről másolta, minden kétségen fölül helyezték; mert az eredeti és régi másolat közti különbség megítélésre másolót nem tarthatni szakképesnek azon gyarló hibák után, melyeket az általa eszközölt kiadás magán visel. Ennélfogva fölemlítendőnek tartom, hogy Wenzel G. tanár úr csakugyan kétségbe vonja Venelin állítását, s ezen leveleket nem tartja eredetieknek, hanem legföljebb egykorú fordításoknak, minthogy a Zsigmond korabeli okleveleszet terén tett több kutatásai közben, magukat a déli szerb részeket illető oklevelek között sem akadt mindeddig olyanra, a mely egyházi szláv nyelven lett volna Zsigmond által eredetiben kiadva.

Lássuk most már magukat az okleveleket, lehetőleg hű magyar fordításban.

1. ¹⁾

Én római császár, előszóval mondtam, hogy ezen levél kiadassék.²⁾

Zsigmond, Isten kegyelméből római király és koronázott császár, Magyarország, Sclavonia, Dalmatia, Horvátország s egyéb országok királya. Valamennyi hiveinknek, egyházi méltóságoknak és valamennyi főuraknak, ispánoknak, porkoláboknak, előkelő embereknek és az ő szolgálóiknak s az én jó városaimnak, és a szabad telepeknek (selom) és azon telepeknek, a melyek a bíraké (birovie); továbbá a nemeseknek, falunagyoknak, vámosoknak, alvámosoknak és minden embereinknek és mások embereinek, szárazon és vizen és mindenütt, a kik az én hatóságom alatt vannak, és egyebeknek, a kik tisztet viselnek, és minden embernek Magyarországom földjén és annak hatósága alatt minden helyen, a ki hol lakik, valamint a jelenleg élőknek, úgyszintén azoknak, a kik utánuk lesznek ezzel tudtúl adjuk, hogy a sz.-antali kolostorban Vodiczán — s a mi azon kívül hozzá tartozik — élő istenfő barátok kérelmére s több rendbeli folyamodására megengedtem a vodiczai barátoknak az én birodalmamban, tartományaim és

¹⁾ Venelin : 6-ik számú oklevél, 36—38. l.

²⁾ Megfelel a »*commissio propria domini regis*« szavaknak a latin oklevelekben.

megyéimben (vidik) egész szabadon járhatni; minthogy azonban az én országomban sokféle emberek laknak, s ezen sokaságban sokan találkoznak köztetek, a kik őket talán bánatanátok, vagy valamiért valami ügyükben akadályoznátok s ők e miatt nem bátorzkodhatnak országomba jönni, ezért mi, az ő kérelmükre, ebben rajtuk segíteni akarunk, s hűségteknek erősen és szigorúan megparancsolom, hogy mostantól fogva mindenkorra ezen szerzeteseket, a kiket ótalmunkba vettünk a végre, hogy őket s a mi az övék megvédjük, ne bánatsátok ha országomba jönnek az ő gyakori utazásaikban, se vizen, se szárazon, se jöszágukat, se ázókat, a kik kísérik, semmiképen; sőt ha titeket menvédelmi kíséretért mégkérnek, segítségükre legyetek abban, s másként ne legyen, s másként ne tegyetek, hogy nekem hasznosak s kedvemre legyetek. A ki ezen levelet megtekinti, megtekintése után adja vissza annak, a ki előmutatta. Kelt ezen levél Chagnov (Hagenau) császári városban, július hó 14-dik napján, Krisztus születése után 1418-ik évben, s magyar királyságom 32-ik s római császárságom 8-ik évében.

2. ¹⁾

Én római császár, előszóval megparancsoltam, hogy ezen levél kiadassék.

Én Zsigmond, Isten kegyelméből római császár és Magyar, Dalmát, Cseh, Német- és más országok királya és sok urak ura, az én jóakaratom és indulatomból tettem és engedélyeztem mindnyájuknak, a kik a magyar-oláh (ugrovlachyszki) földön, a mely bassarábinak neveztetik, laknak, tekintettel azon kérelmükre, melylyel Agathon meglítt apjuk által megkértek, hogy az ő zárdáik és egyházaik, és szerzeteseik és papjaik és mindnyájan, kik e vidéken élnek, megtarthatják vallásukat és hitükben megmaradhatnak; nekünk azonban híven szolgáljanak. Erre adtam hitemet az én nevemben és azok nevében, kik hozzám tartoznak . . . és a kik utánunk lesznek, hogy sem én, sem más valaki hiveink közül ne háborgassa őket hitük és vallásuk miatt, sőt hogy szabadon élhessenek úgy, a mint eddig is éltek, s abban

¹⁾ Venelin: 7-ik sz. oklevél, 49—50. l.

mindenkorra megmaradhassanak. Kelt ez en levél Váradon, sept. hó 29-dik napján, Krisztus születése után 1420-dik ¹⁾ évben, s magyar királyságom 32-dik s római császárságom 10-dik évében.

3. ²⁾

Én római császár, élőszóval megparancsoltam, hogy ezen levél kiadassék.

Zsigmond, Isten kegyelméből római császár, és Magyar Cseh, Sclavon, Dalmát, Horvát- s más több országok királya, tudtúl adjuk minden híveinknek, egyházi méltóságoknak s valamennyi főuraknak, ispánoknak, porkoláboknak, előkelő embereknek és mindenkinek, kicsinynek és nagynak a ki hozzám tartozik és hatóságom alatt van, és híve a sz. koronának és Magyarországunknak, és az én kegyemben van, hogy mindenki őrizkedjék háborgatni Agathon papnak a Vodiczában levő Sz.-Antalról nevezett és a legszentebb Isten anyjáról nevezett tizszenai kolostorait; minthogy jó indulatomból s hitemmel megerősítettem, hogy minden, a mi ezelőtt az övék volt és jelenleg az övék, ezentúl is az övék legyen szabadon és örökbirtokúl, mind a faluk mind az összes földek (orêsi), rétek, szóval minden, és hogy senki se merészelje őket valamiben háborgatni.

Bebizonyúlt továbbá, hogy emekelőtte Besztercze is egyházi birtok volt; kérésükre s igazi hűségük miatt ezt is nekik adtam, hogy örök birtokuk legyen minden hozzátartozó határával; a vásári és az átviteli vám is Agathon papé s a vodiczai és tizszenai barátoké legyen, s ők huzzák az egész jövedelmet Beszterczén. Hasonlóképen egyebütt is valamennyi falvaik, földjeik, réteik, malmaik, mind Szörényben mind Beszterczén s bárhol másutt, minden hozzátartozásaikkal szabad és örök birtokuk legyen mostantól mindenkorra; és senki se merészelje őket semmiben háborgatni, a ki haragomat magára vonni nem akarja.

Ezt mindenkinek parancsolom, valamint azoknak, a kik jelenleg szolgálatomban vannak, mint azoknak, a kik jövőben lesznek és az utánunk jövőknek mindenkorra. Senki se merészelje

¹⁾ Hibásan, 1419. helyett.

²⁾ Venelin: 8-ik oklevél, 52—54. l.

továbbá háborgatni az ő embereiket se azok jószágát, se azt a mit vesznek, se azt a mit eladnak; s valamerre járnak az ő embereik jószágukkal, akár szárazon, akár vizen, vámot sehol se fizessenek, hanem szabadon járjanak. Halászati jogaik és helyeik (vüršišta i virove) a Dunán legyenek az övék, valamint eddig voltak mindenkorra, a kolostoré és Agathon papé s a barátoké és azoké, a kik utánuk ezen helyeken lesznek, kiket pártfogásunk alá fogadtunk, hogy őket védjük és ótalmazzuk szolgálatjaik és igaz hűségük miatt. És ők hitükben maradhatnak s válásukat egyházaikban gyakorolhatják, és senkise merje őket vallásukban háborgatni vagy bántalmazni miatta. Erre adtam nekik hitemet, az én nevemben és az egész Magyarországnak s mindazoknak nevében, a kik a szent-koronának és nekem híveim. A ki ezen levelet elolvassa, adja vissza annak, a kitől vette. Kelt ezen levél Vodiczán october hó 28-ik napján, Krisztus születése után 1420-ik ¹⁾ évben, s magyar királyságom 32-ik, s római császárságom 10-ik évében.

4. ²⁾ .

Eleje az előbbivel egyez ezen szavakig: »és senki se mérésszelje őket semmiben háborgatni.« Azután következik:

Ezek a Sz.-Antalról nevezett vodiczai kolostorhoz közelfekvő egyházi falvakkal nevei ³⁾: Zsidovscsica és Szusica és Prekleceveci és Potok és Zsarkovec és Vodicza mellett Bachninci és Elchovica; és a blatnicai járásban a Duna mellett Kumanszki Brod (kún átkelő); és Blatnicában Sacsava és Peszticsevo és Toporno és Szogonno és Cibr-rel szemközt Bisztrica mocsár és melette két falu, mindkettő a barátoké (Kalugrovci); és a zsálesi járásban a következő faluk: Plostina, és Cseresev és Tacsinovci és Leurda; a zsuli járásban (u Zsuliech) pedig Pekalesti, Objalesti és Valegarga és Sztrumpa; továbbá a Zsul folyó mellett: (na Zsuli) Csauri és Ungureni és Duseci faluk; a Tizsmena folyó mellett (na Tizsmene) Tizsmena és Szerbsori faluk és (na izvarne?) Podeni; végre a Zsales folyó mellett (na Zsalesu) Arkani és Tamasici és Balesti és Raszov.«

¹⁾ Hibásan 1419 helyett.

²⁾ Venelín, 9-ik oklevél, 55—59. l.

³⁾ A nevek Venelín után változatlanul átírva.

A mi itt következik, egyez az előbbivel azon szavakig: »a kik a sz.-koronának és nekem híveim.« Ezek után így foly:

»Bebizonyúlt továbbá, hogy István despotának apja, Lázár fejedelem, lelke üdvösségeért falukat adományozott a szerb földön a szentséges Isten anyjáról és Sz.-Antalról nevezett egyházaknak, és pedig: Kiszilevo falut az áruktól járó vámmal ¹⁾ és a szőlőkkel, a rétekkel s az egész határral és jövedelemmel; úgyszintén a Mlava folyónál fekvő Popovci és Marjan és Drumna falukat és Klicsevec falut a Duna mellett; s ezeket is a szőlőkkel és malmokkal, és szántóföldekkel s rétekkel, és az egész határral és jövedelemmel együtt, hogy legyen a szentséges Isten anyja egyházáé Tiszmenában és a Sz.-Antal atya egyházáé Vodiczában, és Nikodém papé és azoké a kik utána lesznek mostantól mindenkorra és az ő szerzetesei, a kik azon egyházakban lakni fognak, és senki se merészelje őket háborgatni vagy bántani; azért adományoztam nekik én is azon falvakot, hogy szabad örökbirtokuk legyen minden jövedelemmel mostantól mindenkorra. Ennélfogva parancsolja felségem minden hű főurainknak, ispánoknak, porkoláboknak, vámosoknak és harminczadosoknak, hogy mindenki bántatlanul hagyja Agathon szerzetest és az ő embereit, és az ő vagyonát, és az ő jószágát, s mindent a mit hordat és a mit vitet, és a mit cselekszik; és szabadon járjanak vizen és szárazon és mindenütt, s vámot sehol se fizessenek, s hogy senki se háborgassa és bántsa őket, a ki haragomat magára vonni nem akarja. Ezt mindenkinek parancsolom, úgy azoknak, a kik jelenleg szolgálatomban vannak, valamint azoknak a kik jövőben lesznek, s az utánunk jövőknek mindenkorra. S a ki olvasni fogja ezen levelet, adja vissza ismét annak a kezeibe a kitől kapta. Kelt ezen levél Agathon részére Pozsonyban, october hó 28-kán, Krisztus születése után 1429-ik évben, s magyar királyságom 43-dik, római császárságom 19-dik s cseh királyságom 10-dik évében.«

Ó-szlávból magyarra fordítá és közli:

SUPALA FERENCZ.

¹⁾ Így javítom e romlott helyet. Kiszilevo falu Lázár fejedelemnek 1380-ban kelt oklevelében is említettetik, s ugyanaz, a mely ma is létezik s a pozsarevaczi kerületben fekszik. L. Miklosich Mon. Serb. 194. lapon.

Könyvismertetések, bírálatok.

II.

A „Székely Oklevéltár“ történetírási fontossága.

IV.

A székely őstörténet egyik homályos részét teszi a székely ispánság. E hivatal eredetéről, valamint arról is, hogy kitől vette a nép ezen intézményét, nincs a »Székely Oklevéltár«-ban adat; de nagybecsűek a hatáskörét, századok során át szenvedett változásait és e fő tiszteet viselt egyéneket illető itteni adatok.

Mint első székely ispán és IV. Béla bolgárországi hadjáratában a székely hadak vezére Bogomér, Szoboszló fia van megnevezve, az 1235 előtti évekből, a kit neve szláv eredetűnek gyaníttat; utolsónak egy 1519-ki oklevél szerint (CCXLIV. sz.) Zápolya János, s az egész 284 év folyamában 43 székely ispán vagy alispán létezése van oklevélileg megállapítva. Kállay Ferencz Huszti, Benkő, Haner, Katona után 1220-ban kezdődőleg 1511-ig 41-ről emlékezik, de az adatokat csak megemlítve, míg e gyűjteményben mindenikről oklevél vagy oklevéltörredék tanúskodik, s ezek között Bogomér, Adorján, Mouus, Fogas, Tamás, István, Kanizsai, Maróthi, Csáky, Mácsai, Marczali, Vajdafi, valamenynyien oly székely ispánok vagy alispánok, a kiknek tisztviselő-sége oklevélileg ily hitelesen megállapítva még nem volt.

E tisztre nézve nevezetes tanúságok vannak e gyűjtemény okleveleiben. Egyik mindenekelőtt az, hogy ámbár az a székely nemzet legfőbb hivatala volt, olykor szláv és német eredetű,

többször magyarországi főrendű viselő ezen tiszte, s törzsökös székelyek főispánok ritkán, hanem inkább alispánok voltak. Ebből az következik, hogy ez a királyság alatt már egy sarkalatos állambivatal, illetőleg méltóság volt, hasonló a nádori, országbírói, horvát báni, erdélyi vajdai hivatali méltósághoz, melyek valakire ruházásánál a korona inkább az állami köz-, mint a külön székely nemzeti érdekekre volt figyelemmel. Másik nevezetes tény az, hogy a székely ispánsági tisztek csak rövid időközönként viselték külön és önállóan, s az tartósabban és hosszabb időig az erdélyi vajdasággal és alvajdasággal s más főhivatalokkal volt egybekapcsolva. Harmadszor tanulságos az, hogy a főhivatalok ezen összekapcsolása az ispánság hatáskörét a mai történetkutatóknak annyira meghatározhatatlanná tette, mikép ezek a létező adatokból, a dolog természetét nézve, sejthetik ugyan, de bizonyosan nem tudhatják, hogy az illető ez vagy ama közselekvényt melyik minőségében hajtotta végre? Úgy, hogy ha történetnyomozásunk a székely ispán és erdélyi vajda alig feltehető, de netelán létezett utasításai fölfedezéséhez nem juttat, a lelkiismeretes történetírónak még sokáig nagy nehézséggel jár a főhivatalok külön hatáskörét szabatosan körülírni és elválasztva meghatározni.

Megint egy másik nevezetes tudnivaló az, hogy a székely ispánoknak Beszterce város, Medgyes és Selyk város és Szék, Brassó, Szent-Lélek, Görgény, Radna, Törösvár királyi végvárok, Udvarhely és Várhely királyi várak, és Székelyszék, Solyomkö határszéli kisebb őrhelyek bizonyos időközökben alá voltak rendelve, a mi e viszonyt oly bonyolulttá teszi, hogy megértése s pragmaticai leírása szinte lehetetlen. Az olvasó meggyőződik erről, ha a székely ispánnak egyéb joghatóságai között, csak mintegy példaképen, Medgyes és Selyk székek, úgy Beszterce város fölötti hatóságát s azokhoz való jogviszonyát oklevélszerű összefüggésben vesszük vizsgálat alá.

E két nevezett szék a székely ispán hatósága alatt állott mintegy száz évig, akkor alóla kivétetvén, önálló municipiummá lett, s az ezért folyamodó medgyesiek igyekeztek a tényállást úgy adni elő, hogy ama létezett viszony nem jogszerű, hanem csak

tényleges felsőséggyakorlás volt. De a magyar állam azonkori szerkezete, a száz évi elismert gyakorlat ezzel ellenkezőt látszik mutatni, valamint I. Károly királynak az önállósításra nézve kezdeményezett, de végrehajthatlan maradt intézkedése is. Gyűjteményünk adatai szerint mint első székely ispánnak, a ki egyszersmind Medgyes és Selyk székek ispánja is volt, László, Laczk fia (XXXVII. oklevél) emlittetik: míg Medgyes város történetében ¹⁾ a székely ispán hatóságának itteni kezdete a XIV-ik század elejére van téve. Mintegy százévi küzdelem és tusakodás után sikerült a Medgyes és Selyk-széki szászoknak — írja ezen történetíró — végre 1402-ben Zsigmond király alatt magukat az erdélyi vajdák és székely ispánok törvényhatósága alól kiszabadítani, a hová körülbelül a XIV. század kezdetén az erőszakos László erdélyi vajda által jutottak volt. Ezen állítás I. Károly egy 1315-diki oklevelére van alapítva, melyben: „a király elé járulván Ecseli András, Konecz Péter és Musnai Herbord hű szászok, a medgyesi, selyki, berethalmi és más, ezekhez tartozó községek nevében, és szabadságaikat elérjesztvén, nemcsak egyszer és kétszer, de többször keservesen panaszták, hogy ők hajdan az ő szent királyelődeitől, Magyarország méltóságos királyaitól a szebeni szász közönségnek engedett szabadságokkal egyenlő kedvezményekkel éltek, de László egykori erdélyi vajda, erőszakos ténynyel és hatalmaskodással őket a szebeni szász közönségtől elszakította és elfoglaltatta, s utoljára annak fia, László, szintén erdélyi vajda, szabadságaik ellenére mai napig elfoglalva tartotta: annakokáért alázatos esedezéssel kérték a királyt, hogy őket hajdani szabadságaikba állítaná vissza, képeselné őket a szebeni szász közönséghez, a melylyel elébb is egyek voltak.“ ²⁾ A király e kérés következtében a panaszló medgyesi és selyki, berethalmi és hozzájuk tartozó szászoknak régi szabadsági kiváltságát visszaadván, őket bárkitől, a ki őket törvénytelenül elfoglalva tartja, elvonván, a Szeben-községi szászokkal egyesíttetni határozta. De a királyi elhatározás csak papiroson maradt; a tény — a Medgyes- és

¹⁾ Umrissе zur Geschichte der Stadt Mediasch.

²⁾ Umrissе 9. l. stb.

Selyk-széki szászoknak a székely ispánok alatt maradása — annak életbe nem léptetését s nézetem szerint azt bizonyítja, hogy a székely ispán hatósága Medgyes- és Selyk-székek fölött oly alapon nyugodott, melynek megváltoztatására nézve I. Károly hihetően a szászok egyoldalú előterjesztése következtében intézkedett, de azt végrehajtatni nem kívánta. Ez önállósítás — mint főntebb érintve volt — csak 1402-ben történt meg, a midőn (lásd a LXXVIII. oklevélben) Zsigmond király Medgyes és Selykszékek közsékeit azon okból, mert neki gyakran kedvét keresni igyekeztek, s mert elgondolta, hogy azok egyébiránt is az ő más erdélyi szászainak szomszédságában laknak, s méltányos, hogy azok módja, törvényei és szokásai szerint éljenek: ez okból a nevezett szászokats Medgyes- és Selykszékek egész közönségét a mostani és ezután következő székely ispánok bírósága, kormányzása és hatósága alól kivévén, megengedte, hogy jövendőben, mint hajdanta is, a maguk kebeléből válaszsának ispánt vagy bírót, s minden ügyeiket a többi hét szász szék módja, törvényei és szokása szerint intézzék el.

Besztercze is így volt hosszasan a székely ispán hatósága alatt.

Oklevéltárunkban az első ezt tanusító adat 1334-ben kelt (l. XXXIII. sz. a.), mely szerint László vagy Laczk mester székely ispán, egyszersmind besztercei ispán is, a kinek a király Hennul besztercei polgárt, védelmébe ajánlá. Az ispán őt sárdi birtokába beiktatta, egy másik birtokában pedig a jáádi szászok ellenében oltalmazta. A székely ispánok közül még besztercei ispán volt 1334-ben Endre (XL. sz. oklevél), 1441-ben Lossonezi Dezső és Bánffí István (CXIX. sz. oklevél); 1453-ban Hunyadi János már mint Besztercze város örökös ispánja jön elő, a mi a székely ispán hatáskörének megszűnését mutatja, de mutatja ezt különösen Magyarország kormányzójának Besztercze város javára ugyanazon évben kiadott kiváltságlevele (l. a CXXXVIII. sz. oklevelet), melyben egyebek közt rendelte a városnak és tartozandóságainak, hogy azon 60 márka ezüstöt, melyet azelőtt a székely ispánnak fizettek, ezentúl neki mint besz-

terezzei örökös grófnak fizessék azon időben és módon, a mint ez a székely ispánok idejében gyakorlatban volt.

Önállóvá lett időteltével Brassó, más hatóság alá jutottak Görgény, Töresvár és Radna, lerontották Székelynéz és Sólyomkő őrtoronyokat, eladományoztattak vagy bekebelezettek Szent-Lélek, Várhegy és Udvarhely vára, mint ezekről az Oklevélár következő kötetében kétségkívül lesz emlékezet.

V.

A székely őstörténetnek megint egy másik nevezetes ágát képezik a nemzeti önkormányzat, biráskodás és birtoklás.

Azon tényeket, hogy a Székelyföld népe székenként több vagy kevesebb nemre, s a nemek szintén több vagy kevesebb ágra voltak osztva, p. o. Marosszék, Aranyosszék, Kászonszék hat nemre, Kézdi-Szék Zsigmond király alatt ötre stb., hogy legfőbb hivatalaik voltak a hadnagyság és bíróság, a mikből a nemzeti fejedelmek alatt a kapitányság és királybíróság lett, hogy amaz őskori hivatalokat nem lehetett örökölni, hanem személyhez voltak kötve s nemek- és áganként oszlottak el érdem és birtok arányában, hogy a hivatalok időszakonként változtak, de mint birtokhoz kötöttek, azzal eladhatók is voltak: a gyűjtemény számos adatai tanúsítják. A CXIX. sz. oklevél szerint 1486-ban Báthory István vajda és székely ispán, több nemesekből és előkelő székelyekből Kolozsvárott összeállított törvényt széken, a szent-györgyi Medgyes György és leánytestvérei között szent-györgyi Medgyes Balázs mint nagyapa székely örökségei és azok után járó tisztségek jövedelme iránt, utóbbiak mint abból kizárt követelők által, indított keresetben, a törvényt székely törvények tartása szerint azt ítélte, hogy a közös nagyapa minden örökségéből s az őt illető hivatalokból és tisztségekből vagy azok jövedelméből valamennyi leánytestvér osztozzék; ellenben a szent-györgyi Barnabás leány testvérei követelésére nézve úgy ítélte, hogy ezeket illetőleg csak a György és leány testvérei, valamint örökösök holtá után nyilják meg az örökösödés joga. A CCXIV. oklevél szerint 1498-ban marosszéki Pócsfalvi Benedek Telegdi István erdélyi vajda előtt, sürgős szükségétől kényszerítve, Marosszáken a Medgyes-nemben Kürthl ágon általa birt egy

primipilatust, a nép nyelvén szólva lófőiséget minden székely örökségével, székely jogaival s általában ezen lófőiségi tiszthez eleitől fogva jog szerint tartozó minden névvel nevezendő hasznót, t. i. jövedelmet és járandóságot ötven arany forintért eladott nagyfalusi Apafi Lénártnak. A CCXVI. oklevél szerint 1499-ben kibédi Dózsa Mihály Baresay Gáspárt, az erdélyi vajda és székely ispán alatt néhány erdélyi nemesből és előkelő székelyekből Segesvárt összeállított törvényszék előtt, perrel támadván meg azért, hogy az Kibéd és Szent-Lőrincz nevű maros-zéki falukban Örlöcz-nemben Szováth-ágon levő és Siklői Péter görgényi várnagy, Máté királyi főlovászmester és Szent-Imre királyi birtok polgárainak bírāja és esküdtszeje által megítélt egy lófőiség — primipilatus — harmadrészét minden hasznaival és tartozandóságaival együtt nem akarja birtokába adni: a vajda és törvényszék új tárgyalás alá vette ezen ügyet, kihallgatta a felek szószólóit s az ország jelenvolt minden nemesi és előkelő székelyei egyező véleménye alapján megítélte, hogy a követelt örökségi harmadrész Dózsa Mihálynak és örököseinek adasék, minden tartozandóságaival, erdeivel, méheivel stb. s egyúttal ennek a Baresay javaiból elégtétel útján kiszakítását s a nyertes birtokába adását a nevezett görgényi várnagynak és a maros-zéki királybírónak megparancsolta. A XV. század végéről való egy kelet nélküli, de illetékes tanútól származó bizonyítási oklevélből (CCXVIII. sz. a.) az tetszik ki, hogy az aranyosszéki székelység is, mint Marosszék, hat nemre volt oszolva¹⁾, valamint egy másik, XVI. század közepén kelt s Kászonszéknek Csikszéktől különválását illető emlékiratból (CCXIX. sz.) Kászonszék székely népére nézve is ez tűnik ki. »Immár Lázár Bálint — a szék önállósága kieszközlője — kezd eljárni a tisztekben, mint a föld népe neki adta volt; az közben meghal, nem járhat mind a hat nemnek tisztiben el (azaz nem élt oly soká, hogy mind a hat nem után őt megillető szolgálati jogával élhessen), hanem a fia Lázár András tölti ki. Mikor kitelik, mondnak a föld népei: Uram, immár az H a l o m n e m b e álljon kegyelmed.

¹⁾ Erdélyi Történelmi Adatok, Kolozsv. I. köt. MDCCCLV. 258 —261. lapok közé kötött melléklet.

Mondnak az Halom nembeliek : Nem igazság az, hogy nekünk ő kegyelmét osztó társul adjátok, és a több nembeliek épen megmaradnak ; mert Lázár Bálint mindnyájatokért fáradozott, költött. Végre úgy végeznek, úgy legyen, hogy egy esztendőben a Lázár Bálint maradéki bírák legyenek, és az másik esztendőben se bírák, se hadnagyok, hanem ismét az harmadik esztendőben hadnagyok legyenek.«

Sepsi szék székelysége Zsigmond király korában öt nemre volt osztva. Erre nézve is az Oklevéltár közöl egy érdekes adatot, Kézdi-Vásárhelynek 1427-ben adott kiváltságlevelét. »Panaszosan hozzák fel előttünk — így szól a király — Thorjavására nevű mezővárosunk polgárai és lakói, hogy ti, Kézdi szék öregei és egyeteme ezen mi városunkat a ti közöttetek való szokás szerént öt nemre osztottátok« stb. (CII. sz.) Egy 1508-ban kelt oklevél szerint (CCXXIX sz.) Székely Ferencz Marosszéken levő Kisfalud helységet és minden más székely örökségét ú. m. Medgyes-nemben Dudor-ágon egy, viszont Medgyes-nemben Kürth-ágon másik, nemkülönben Halom-nemben Náznán-ágon egy harmadik, együtt három székely örökséget azaz lóföséget a király megegyezésével, a királyi joggal együtt eladta Szárhegyi Lázár Andrásnak ezer aranyforintért.

Meg kell jegyeznem, hogy mind a királyi joguak, mind az örökségnek mindkét nemre kiterjesztése a cancellárnak a székely joggal való ismeretlenségét mutatja ; az első a Székelyföldre nem létezett, az utósóra nézve pedig a székely ősjogban megmászhatatlan intézkedés foglaltatik, mire föntebb példát idéztem s a mire még lejjebb is visszatérek.

JAKAB ELEK.

T Á R C Z A.

— A Magyar Történelmi Társulat február havi ülésén (e hó 6-án, d. u. 5 órakor, a m. tud. Akadémia palotája Kisfaludy-termében) Horváth Mihály és Ipolyi Arnold elnökök s a választmány tagjai közül mintegy húszan jelentek meg, s vagy ugyanennyi évdíjas tag és szakkedvelő vendég.

Az ülés megnyitása, és a megelőző jegyzőkönyv szokásos fölolvassása után titkár jelenté, hogy a hátrálékos évdíjak beszédese tárgyában kiküldött bizottság feladatában eljár, s ő az eredményről tüzetes vázlatot fog adni a végül e czélból tartatni kért zárt ülésben, miután e tisztán belgazdálászati ügy felsorolásával a hallgatóságot terhelni nem akarja.

Ezután két új alapító tagot jelentett be, ú. m. ft. Rezutsek Antal zircz-cistercei apát úr ő mlgát, ezen apátság nevére, és Barcza Sándor földbirtokos urat Zalában, Sümeg-Rendeken, 100 — 100 frttal; továbbá a következő új évdíjas tagokat, Szerémi herczeg Odescalchi Arthúr alapító tag által megnyerve és ajánlva: gr. Eszterházy István Nyitra-Újlak, gr. Berényi Ferencz Bodok, gr. Berchtold László Surány, u. p. Érsek-Újvár, gr. Stahremberg István Peslep u. p. Aranyos-Marót, b. Majthényi László A.-Maróth, Simonyi Simon alispán, ugyanott, Majthényi Albert Novák, u. p. Oszlány, Justh Géza Bélinecz, u. p. Nagy-Tapolcsány, Rudnay László Divék-Újfalu, u. p. Privigye, Mecséry Kálmán Német-Próna, Birly Lajos N.-Bélicz, u. p. Zsámbokrét. Más tagoktól ajánltattak, s részint önként jelentkeztek: id. Kubinyi Ferencz, Gyulai Béla tanár és ifj. Bülöni Sándor Pesten, Tábódy József pénzügyi titkár Budán, Horváth Lajos győr-újvárosi plébános és Steffanits Dénes városi főszámvevő Győrött. Kik is mind a 19-en egyhangúlag megválasztattak.

Titkár bemutatja a zágrábi délszláv akadémia küldeményét, a »Ra d« XXI-ik kötetét, melyben mivel történelmi adatok közöltetnek a mohácsi vész idejében nevezetes szerepet vitt Frangepán Kristóf horvát-dalmát-tótországi bánról, Messics tollából, — ezeknek megbírlására, és ha újat tartalmaznak, magyar nyelven ismertetésére, jeles szlavistánk Supala Ferencz vál. tag kéretett föl.

Szintén titkár jelenti, hogy a Sennyeylevéltár regestáit Bunyitay Vincze tagtárs úr 200-ra egészíté ki, és hogy ugyanó Századok.

az ezen archivumban a költő Balassa Bálint élettörténetét érdeklőleg lelt adatokat egész terjedelemben lemásolván: jelentéstartó e másolatokat a legilletékesebb kezekbe tette le, t. i. irodalomtörténetünk koszorús veteránjának Toldy Ferencznek adta át. — Az ülésben jelenlevő Toldy erre hangsúlyozza, hogy a közlött okmányokat fölötte becses adalékoknak találja, és hogy azokról a társulat jövő havi ülésén kész felolvasást tartani. Mely ajánlat általános örömmel fogadtatván, Toldy a felolvasás megtartására egyhangúlag fölkérte. A regestákról már irtak volt, hogy közölni fognak füzetekben.

Reizner János társulati tag, s a szepesi kirándulásban résztvevő szorgalmas történetbúváraink egyike, a Palocsay-levéltárról irt ismertetésének kiegészítésül teljes másolatban beküldi I. János királynak 1528. Tarnow várában főhíve Laszky Jeromos részére kiadott nagyérdéki adománylevelét, és gr. Thököly Mária menyasszonyi hozományának magyar nyelvű, terjedelmes leltárát, 1643-ból. — Mindkettő köszönettel vétetett, s míg az utóbbi a társulat által gyűjtött művelődéstörténeti egyéb adatokkal együtt fog feldolgoztatni: addig a Zápolya-levéltre nézve titkár indítványozá, hogy az, János királynak a szepesvár-mindszenti bizottság által a szepesi káptalan magánlevéltárában lelt és lemásolt ama másik, 1530-ki levelével együtt, mint a Zápolya-kort illetőleg igen nevezetes két okmány, a mellett, hogy a »Századok«-ban magyarul ismertetve legyen: eredeti latin szövege szerint a maga teljességében adassék ki valamely hazai okmánytárban, mely célra legilletékesebbnek az újra megindulandó Codex Patrius VI-ik kötetét hozza emlékeztetbe. Az indítvány helyeseltetett, és a két Szapolyay-levélnak a társulat közlönyében leendő ismertetésére Frankl Vilmos vál. tag kéretett föl; azután át fognak azok adatni közlés végett az említett okmánytár főszerkesztőjének Nagy Imrénnek, ki is átengedésükért köszönetét fejezé ki.

Nagy Imre egyúttal jelenté, hogy a gr. Zichy-Okmánytár második kötete, az elsőnél követett mód szerint már szétküldetett, és hogy a köztisztelőtől ősz hazafi: id. gr. Zichy Károly úr ö mla, mint a grófi család seniora, nagylelkűségéből, a harmadik kötet nyomtatása is legközelebb meg fog kezdetni. — Örömdetes tudomásul vétetik.

Supala Ferencz tudatja, hogy az 1872-ik év folytán szétosztottan megjelent történelmi érdekű közlemények repertoriumát befejezte, — s egyszersmind bemutatja a nagy szakértelemmel készített s

termetes csomagot képező czímtárt. Ez a kiadás legczélszerűbb módjának megállapítása végett Horváth Árpád, Frankl Vilmos és Supala urakból álló bizottságnak adatott ki, — a jövő ülésre jelentésük elvárátván.

E folyó ügyek elintézése után került a sor a három felolvasásra. És pedig

1. Orthmayr Tivadar úr, társulati tag, a csanádi »Adattár« egyik szerkesztője, értekezett a rumén faj eredetéről Orthmayr előadása, illetőleg irálya, előbbi munkájához képest tetemesen javult, egyszerűbbé, világosabbá lett, a mi fölött csak gratulálhatunk neki, kivált, ha még a néhutt most is tapasztalható dagályosságtól — mi a történelmi előadásnak épen nem válik előnyére — menekülni igyekszik. Különben, értekező egész hévvel szentelte magát felkarolt tárgyának, annak körében nagy olvasottságot tanúsít: de az érvei támogatásául felhozott nagyszámú kútfőket nem elég kritikával látszik használni, nem igen tesz különbséget állításaik súlyára nézve, — a mi pedig különféle becsű, korú és irányú munkáknál és adatoknál fölötte lényeges. És ezért, mi legalább, a jelen értekezést — Lár sok becses anyag van felhalmozva benne — még nem tartjuk eléggé kiforrottnak, megérttnek arra, hogy (ezen alakjában) kiadassék. S ezt épen szerző érdekében!

2. Balássy Ferencz folytatta és fejezte be Botka elleni érveléseit: ezúttal leginkább a régi vármegyék és főesperestségek területeinek egybevágását fejtegetvén. Értekezésének némely pontjaira Nagy Imre és Pesty Frigyes czáfoló észrevételeket tőnek, — miknek folytán a t. szerző némi változtatásokat teendő, ezikkét — mely a »Századok«-ban meg fog jelenni — egyelőre visszavette.

3. Thaly Kálmán ismertette a b. Palocsay-levéltár Rákóczi-korbeli okmányait. Jövő füzetünkben olvasható lesz.

Ezzel, még rövid zárt ülés tartatván, a választmány késő estve, 7 és 8 óra közt oszlott széjjel.

— A m. tud. Akadémia történettudományi működéséről múlt füzetünkben nem adhattunk tudósítást, miután nem volt hozzá tárgyunk. Az első történettudományi értekezés 1873-ban az Akadémiában ennek csak legközelebbi, ú. m. február 10-ki ülésén tartatott, Paule

Gyula által, Wesselényi Ferencz nádornak, a saját aegise alatt létrejött összeesküvésben való szerepéről. A mindvégig igen érdekes fölolvasás, töredéke egy nagyobb műnek, mely szerző sok évi kitartó búvárkodásainak gyümölcse, s melynek önálló, nagybecsű részleteit képezik az 1672-ik évi támadásról és Zrínyi Péterről írt ama kitűnő tanulmányok is, melyeket szerző társulatunk közlönyében juttatott volt a közönség elé. — Pauler utalva arra, hogy az ú. n. Wesselényi-liga történetét közelebbről megvilágító adatok csak legújabban lőnek hozzáférhetőkké, — ezek alapján praegnans vonásokban jellemzi Wesselényit és annak korábbi életét; vázolja a magyarok mellőzésével kötött vasvári béke káros következményeit, s az ezek folytán a hazafiak s legkivált az északi XIII megye protestáns rendei közt mindinkább terjedő elégtelenséget. Az elégtelenség a bajok orvoslását a korona és nemzet közti alkotmányszerű közvetítőnél, a nádornál keresték, — ki bizalmas belső emberei: Bory Mihály, Leszenyei Nagy Ferencz és kalandos természetű neje, a híres Széchy Mária rábeszélései folytán elvégre kezére vette az ügyet, s az elégtelenség élére állott. E végből hirdette és tartotta meg az 1666-ki murányi értekezletet, hol a liga végleg megalakult. Nádor és rendek a bécsi udvarnál sérelmeiknek alapos orvoslását nem remélhetve: francia szövetséget kerestének, — de csak igen gyöngye reményt nyertek. Wesselényi most, gr. Nádasdy Ferencz országbíró, e magyar nábóbot is — ki a Wesselényi elhúnytá esetén megüritendő nádori szék elnyerésére okvetlenül szükséges népszerűség hajhászataiból hajlott a ligához — megnyerve, régi ellensége: a török felé kezdett közeledni, s e végből az egykor gyűlölt vagy lenézett Apafi barátságát kereste. Leiratik Baló Mátyás portai követsége, és az erdélyi közvetítés. Ezen előintézkedések közepette azonban a már régóta betegeskedő nádor elhúnyt, s az összeesküdtek egyelőre fő nélkül állottak. — Wesselényit önzéstelen hazaszeretete, mely céljait tagadhatatlanul vezette, előnyösen külföldönözteti meg nagyravágó s szerencsétlen végű társaitól: Nádasdytól, Zrínyi Pétertől, — és e nemes alapronás, gyöngeségei daczára, tisztességes helyet biztosít számára a historiában. — Pauler után Wenzel Gusztáv értekezett a Nagy-Lajos által 1351-ben megújított szilárd érvényre emelt aranybulla némely pontjairól: de ezúttal nemannyira történelmi, mint inkább magánjogi szempontból. Az értekezés ekkép körünkön kívül esik.

Megemlítjük még, hogy a nyelv- és széptudományi osztály jan.

7-iki ülésén Pulszky Ferencz Janus Pannonius XV-ik századi pécsi püspök és hírneves tudósna s György kalocsai érseknek egy eddigelé nálunk ismeretlen, egykorú életirójáról, a florenczi Bisticci Vespasiánról értekezett, kinek följegyzéseiben igen sok történelmileg is érdekest találunk a nevezett férfiak életére, olaszországi utazásaik- és ott szerzett könyvtáraikra nézve.

Az akadémiai történelmi bizottság febr. 8-án tartá ez idei első ülését, mely, mint ilyen, az 1873-ik évi költségvetéssel foglalkozott. És pedig, minthogy a múlt évben jelentékeny összegek gazdálkodtattak meg: 1873-ra nagyon tekintélyes mennyiségű történelmi kútfő kiadása vétethetett előirányzatba, úgymint: a Történelmi Tárhól (Toldy Ferencz) 3 kötet, az Árpádkori Új Okmánytár (Wenzel) XVIII-ik, a Török-magyarkori Államokmánytár (Szilády és Szilágyi) VII-ik, a Rákóczi-Tár első osztályának (Thaly) II. és III-ik, a Londoni Okmánytár (Simonyi Ernő) II-ik, Brutus munkáinak (Toldy) III-ik, Szamosközyének (Toldy) I-ső, Verancsicséinak (Wenzel) XI-ik, Pázmány levelezéseinek (Frankl) I-ső, úgyszintén az Országgyűlési Emlékeknek (Horváth Mihály stb.) I-ső kötete. Azonkívül II. Rákóczi Ferencz fejedelem »Vallozásai,« latin Emlékiratai s politikai végrendelete, franczia nyelven, két kötetben; Thököly Imre naplói és leveleskönyveihez egy pótkötet, Thaly Kálmántól, I. Rákóczi György és Torstenson levelezései, a vörösvári és kir. kamarai levéltárból, Szilágyi Sándortól, és Beatrix királynéra vonatkozó okmányok b. Nyáry Alberttől, egy-egy kötet, összesen — 18 kötet, melyekhez lehetőleg még egy járuland: Oláh Miklós érsek levelezéseit tartalmazó, Ipolyi Arnoldtól. — A »Hazai Okmánytár« VI-ik kötetét is 500 frttal segélyezni, és főszerkesztőjét, a buzgó és oly jeles szakképzettségű Nagy Imrét, tagjává választani határozá el a történelmi bizottság.

Zrínyi a költő levele Szepes vármegyéhez, a Széchy-pörben.

— 1659. —

Illustrissimi, Reverendissimi, Admodum Reverendi, Spectabiles Magnifici, Generosi, Egregyi et Nobiles Domini, Amici observandissimi!

Hallottam csaknem szegény utólsó veszélyben jutott hazánkban, sokaknak hazánk törvényi és közönséges szabadságunk sérelmével való panaszokat; de mivel azok engemet nem concernáltak, nem tudtam

úgy érzem, az mint jó hazafia érzem tartoztam volna ; az is volt oka : nem voltam oly szorgalmas az mások ellen committált törvénytelen szabadságtalanságoknak megorvoslásában. Ez is az oka, hogy az kinek — úgymint énnekem — efféle dolgokban másokat köll vala segítenem, most magamnak köll injuriámról panaszolkodnom. Az mely ilyen, hogy magam, Öcsémuram (Péter gróf) és az több leányág nevével (mivel megboldogúlt anyánk-asszonyunk néhai Széchy Tamás uramnak volt leánya, az többi is az szerint) harmadik esztendeje már kezdettünk volt Personalis uramtól vett divisionale mandatum mellett pört, ítélőmestere előtt, az néhai Széchy Dienes uram özvegye és fiai ellen, ki egy (testvér) volt asszonyunk-anyánkkal apárúl és anyárúl ; az melly parancsolatot, mind azért, hogy Deseffyné asszonyom in primo gradu vagyom, mi penig in proximo, mind azért, hogy az fölosztandó jószágot az rima-szécsi fiúág, az fölső-lindvai Széchy leányágtól per transactionem acquirálta, eo iure possidenda, quo ipsa possedit, és az a qualitas is igen nyilvánvaló, az is, hogy azon jószágban de facto benn azon leányág, az községi jószágban pedig mivel az fiúág az perpetuitást magának megvette : az summában akartuk rata portiónkat keresni, mind azért, hogy a tempore conditi articuli 11. Anni 1630 hasonló acquisitiókban, cum exclusione remediorum, országnak bírái megadták az parancsolatokat. Nekünk is adott, az mint irám, Personalis uram mesterére, certificálván ex officio az adversa parst ; recurráltak pro Inhibitoriis Ő Fölségéhez, obtineálták, — praesentálván mester uramnak : obtemperált. Repraesentáltuk ugyan Ő Fölségének azon Inhibitionak törvényünk ellen való kiadását, egyszerűen az magunk acquisitiójának igazságos törvényes voltát : de csak válaszuk sem lehetett törvényes igazságunk repraesentatiójára. Azonban Ő Fölsége Prágában elmenvén : az első parancsolatokat letévéen megbizonyítván azt Iudex Curiae uram előtt, hogy mind országnak Palatinusi és Iudex Curiae azelőtt is hasonló parancsolatokat adtanak ki : megadta maga mesterére az parancsolatokat ; az mester certificálván az parsokat : újban Ő Fölségétől Inhibitiókat hoztak és iteráltak Iudex Curiae uramra, hogy kiadott parancsolatit revocálja és mesterét inhibeálja ab executione ; az mestert is inhibeálták magánossan : ne procedáljon. Engedtek mindketten az Ő Fölsége Kegyelmes Urunk és királyunk akaratajának. Megjövén Ő Fölsége az elmúlt esztendőben az Imperiumból, és parancsolván nekem is Ő Fölsége, fölmentem vala Bécsben, supplicálván Ő Fölségének, hogy gratia gyanánt engedné meg Ő Fölsége : lehetne

igazságunkban előlmeneteliünk. Némellyek akkor ottfönn lévő jó akarói az törvényiünk ellen elaborált adversariusnak Inhibitióinak, jóakaróink által megtaláltak, ajánlották magokat Pozsonban menniek, ott amicabilibus mediis accomodálják acquisitóikat, s megeseálnak, csúfolának, és úgy tértem vissza házamhoz. Annakutánna találkoztak oly ellenségei is igazságunknak, kik Ő Fölségét azzal persvadeálták: az az nevezetes familia megromlik, ha Ő Fölsége megengedi ellenek az törvényt, és hogy az instituált processus az följülemlett 11. Articulus ellen vagyon, Anni 1630, és hogy, ha Ő Fölsége megengedi azon processust, mint igazságtalanságot: elveszi Isten az országot egyik nemzettől, és a másiknak adja az hamissáért. Az mely argumentokban azoknak minémő fundamentoma légyen az igazságban? ítélje meg minden impassionatus, igazság-, hazája szabadsága és törvénye-szerető igaz és emberséges ember! S ha azokat az magok fegyverével köll conficiálni: mi lehet nagyobb hamisság, istentelenség, mint az igaz successort az természet s törvény szeriut való successiótól per media inordinata, az igazság és törvény ellen megfosztani?! Mi lehet fijdalmassab, mint az mit másoknak közönségesen országunk bírái kiadnak, attúl minket megfosztani?! Mert vagy igazság cselekedetek, vagy igazságtalanság; ha az első: miért fosztnak attúl hüttel való kötelesség és irott törvényiünk és az mindennapi continuatiójok ellen? ha az utólsó: miért cselekszik lölkök veszedelmével és hazánk törvénye sérelmével?

Mindezeket Ő Fölségének per supplices Libellos repraesentálván, sok sollicitatióink után Ő Fölsége, midőn még in Mense Februario proponáltatott dolgunk, kegyelmessen resolválta, hogy ottfönn az Intimus Consiliariusok és Cancellarius nam előtt amicabilibus mediis sopiáltasék ezen controversia. Sollicitáltuk eléggé az Ő Fölsége kegyelmes akaratjának effectuatióját: de csak az terminust sem obtineáltuk mind ez mai napig is; és így megfosztatunk, s tartóztatunk meg igazságos keresetinktől mind ez mai napig, jó igazságunk ellenségeinek törvényiünk és szabadságunk ellen való istentelen és gonosz operatiójok által, — az mint mindezek nyilvánvalónak meg fognak tetszeni az kiadott instrumentomoknak párbokból. Mivel penig az mi Kegyelmes Urunk az jövődő Julius havának utóljára — az mint híre vagyon — fog gyűlést hirdetni kegyelmesen Pozsonban: illy közönséges nyavalyáinknak, minek már (nincs) egyéb orvossága, hanemha gyűléseinkben léssen, az melyet az regalis continentiaja respectu publici

boni láttatnék praescindálni, ha az Ő Fölségök diplomájának második conditiója nem superálja, melynek alkalmatosságával minden gravameneknek köllene tollálatni. Elhittem, Kegyelmetek közt is találkoznak hasonló vagy más törvénytelenések, melyeknek orvoslását Kegyelmetek ezen úton fogja keresni. Kegyelmeteket nagy szeretettel kérem, tudván azt: ez elmúlt gyűlésben is voltak némelly követ-atyánkfainak olly instructiója, hogy az fölőlemlített 11. Articulus Anni 1630, propter raritatem celebrationis Iudiciarum Octavalium, ad plures gradus cum exclusione remediorum extendáltossék: de propter privata interesse né mellyek operatiója által csak abban maradott, — bocsássa oly instructióval követeit, hogy azon Articulus explicáltatván, extendáltassék cum exclusione remediorum ad plures gradus, s ezenkívül is, ha mi olly dolgaink lennének: az ide felküldendő atyjafiai, az mennyiben lehetségekben lészen ő kegyelmeknek, segíjenek. Én is azt fogom cselekedni az Kegyelmetek dolgaiban, ha miben atyjafiai megtalálnak, Öcsémurammal együtt, és meg akarom mutatnom: érzem én is közönséges hazánk szabadsága, törvénye és igazsága magok kereskedéséjért némelly mostoha fiai által való sérelmét. Magának is consulál Kegyelmetek, és minket is az maga jóakaratójára kötelez; az mellyel midőn jó alkalmatossággal az Öcsémurammal is az interessatus atyafiaknak igyekezzünk szolgálni, elhívén azt: Kegyelmetek igazságunkban magáért minket is meg nem fogyotkoztat, Isten éltesse Kegyelmeteket kedves jó egészségben. Datum in Csáktornya, 24. Junij 1659.

Earundem Dominationum Vestrarum

Servitor et Amicus paratissimus:

C. NIC. A ZRIN m. p.

Eredetije, Zrínyi által sajátkezűleg aláírva, Szepes vármegye levéltárában, fasc. V. nro 349.

Közli: THALY KÁLMÁN.

— **Munkács város pecsétje.** E város pecsétjéről első írott említés történik Erzsébet királyné (Bereg) Szászvárosban 1376. évben kelt kiváltságában, melyben megengedi, hogy Munkács községe pecsétjének czímeréül az ottani templom védnöke, Márton hitvalló képét metsszesse, s azt minden hivatalos, köz, szőlő és más vagyon eladása- és átruházásáról szóló öröklevelek hitelesítésére használhassa. Tudtommal e korbeli pecsét nyoma teljesen elveszett.

Egy másik régi pecsége most ugyan kiment már a használatból, azonban 1848-ig még czzel gyakran ünnepélyesíték a köz- és örökleveket. E bronz pecsétnyomó, melynek nyele 3" hosszú és 1" széles, $\frac{3}{4}$ " vastag és sajgóba illesztésre is alkalmas, lenn 1 $\frac{1}{2}$ " hosszú, tojásdad körü, a közepén majd 1" széles teriméjű vésetet visel, melynek két gyöngyvonala közt e köcirat: »Sigillum oppidi Monka cz,« a közepén pedig Márton hitvalló álló helyzetben, jobbát áldólag emelve, baljában püspöki pásztorbotját tartva, fején püspöksüveggel s egyházi öltözékben ábrázoltatik. A bronznyél szélesebb oldalára e szavak vésvék: »Batyú János bíróságában csinálták 1650.« E jegyzet azonban alighanem későbbben alkalmaztatott rá, mert a pecsét vésete és durva körirata jóval régibb kort gyaníttat.

Használt a bíró néha egy külön pecsétet is, mely nem egészen 1" négyyszöget képez tompított szögletekkel, közepén egy eke van kivésve, a fölött pedig e betűk: »Mun(kács) vár(os)« és alatta: »Mo(lnár) Já(nos) bíró 1719.«

Honnan vette a város e szokatlan s inkább falukra vonatkozó czímert, s meddig használta e durvavésetű pecsétet? nem tudom; én egy 1754. évi okmányon vörös viaszra lenyomva találtam. Épen oly feltűnő ez, mint azon önkény, melyet a város közelebbi időben az által elkövetett, hogy ellenére az ősi szokásnak s a XIV. századbéli Erzsébet-féle kiváltságnak, melynek eredetije a város irattárában őriztetik, pecsétjére Mártont lovon ülve s palástját a koldusnak metszve vette fel, s azt folyvást így most is használja.

Az 1844. évben készült, a most említett lovaggal ellátott kerek pecsét ily köriratot visel: »* Szabad: Munkács: város * pecsétje * 1844.«

LEHOCZKY TIVADAR.

— Komáromi Csipkés György munkáinak czímsorozata.
1651—1675. Alkalmam volt a XVII. század egyik jelesebb s egyszerű-mind legtermékenyebb írójának, Komáromi Csipkés Györgynek egy érdekes latin kéziratát olvasni, melyben a hírneves theolog és nyelvész összesen hatvanegy, részben magyar, részben latin nyelven irt munkájának czímsorozatát, a kiadási helyek és évszámok pontos megjelölésével adja elő. Az egész kézirat négyrét hajtott félív papírból készült

füzetkét képez, mely a czímlapján olvasható kelet szerint 1675 július 22-kén iratott; ennél fogva csak azon műveknek jegyzékét foglalja magában, melyeket Komáromi első irodalmi föllépésétől (1651.) e czímsorozat keltéig (1675.) irt.

Hasznos szolgálatot vélek tenni hazai könyvészetünk barátainak, midőn e becses adatokat tartalmazó catalogust egész terjedelmében közlöm. Ez a következő:

»Catalogus operum Georgii C. Comarini S. S. Theol. Doctoris et Ecclesiae Debrecinae Pastoris etc. editorum et nondum editorum prout erant. Anno. MDCLXXV. die 22. Jul.

1. Corint 15. X. 10.

Gratia Dei sum id, quod sum, et gratia ejus quae in me est, non fuit inanis, sed amplius, quam illi omnes laboravi, non ego tamen, sed gratia Dei, quae mecum est.

Catalogus.

I.

Opera Philologica edita.

1. Speculum Poëticum. Impressum Varadini, Anno Christi 1653.
2. Oratio Haebrea, de lingua sancta. Imp. Ultrajecti, A. Ch. 1653.
3. Schola Haebreica. Imp. Ultrajecti, A. Ch. 1654.
4. Hungaria illustrata. Imp. Ultrajecti, A. Ch. 1655.
5. Spicilegium Anglicum. Imp. Debrecini, A. Ch. 1664.

II.

Opera Theologica latine edita.

1. Disputatio Theologica de S. S. Trinitate sub Gisberto Voetio. Imp. Ultrajecti, A. Ch. 1651.
2. Disput. scholastico-theologica de Speculo Trinitatis sub Voetio. Imp. Ultrajecti, A. Ch. 1652.
3. Disp. scholastico-theologica de Speculo Trinitatis, altera. Imp. Ultrajecti, A. Ch. 1652.
4. Disp. theologica inauguralis, de Sacerdotio Christi, Mendacio, Synodis, Diluvio Noachico, etc. Imp. Ultrajecti, A. Ch. 1653.
5. Disp. theol. de Libro Vitae. Respondente Nicolao P. Dengelegi. Imp. Varadini, A. Ch. 1654

6. Disp. theol. de bis mortuis, Resp. Gregorio Sz-Mihályi. Imp. Varadini, A. Ch. 1656.
7. Disp. theol. de Lamiis Veneficis, prima. Resp. Joh. M. Montano. Imp. Varadini, A. Ch. 1656.
8. Disp. theol. de Lamiis Veneficis, secunda. Resp. Andrea P. Csehi. Imp. Varadini, A. Ch. 1656.
9. Disp. theol. de universalitate diluvii Noachici, prima. Resp. Paulo Jenei. Imp. Varadini, 1656.
10. Disp. theol. de universalitate diluvii Noachici, secunda. Resp. Johanne K. Szatthmari, Imp. A. Ch. 1656.
11. Disp. theol. de Paradiso. Resp. Petro K. Debrecini. Imp. Debrecini, A. Ch. 1657.
12. Concionum Sacrarum miscellancarum centuria quae prima. Imp. Varadini, A. Ch. 1659.
13. Concionum funebrium centuria quae secunda. Imp. Cibinii, A. Ch. 1665.
14. Concionum festalium centuria quae tertia. Imp. Debrecini, 1665.
15. Concionum extraordinariarum centuria quae quarta. Imp. Debrecini, A. Ch. 1668.
16. Concionum cujusvis temporis centuria quae quinta. Imp. Debrecini, A. Ch. 1669.
17. Transsubstantiatio exentizata. Imp. S-Patachini, A. Ch. 1667.
18. Molimen Sisypium. Imp. Claudiopoli, A. Ch. 1672.
19. Dissertatio theologica, de Morte seu obitu Mosis. Imp. Claudiopoli, A. Ch. 1674.
20. Analysis Apocalypseos Johannis. Claudiopoli impress. A. Ch. 1675.

III.

Opera theologica hungarice edita.

1. Compendium theologiae J. Wollebii. Imp. Ultrajecti, A. Ch. 1653.
2. Speculum casuum tristium. Imp. Patachini, A. Ch. 1661.
3. Puritanismus Anglicanus Amesii. Imp. Debrecini, A. Ch. 1662.
4. Stimulus patientiae. Imp. Debrecini, A. Ch. 1662.
5. Pestis pestilentiae. Imp. Debrecini, A. Ch. 1663.
6. Judicium de Cometis et Astrologia judiciaria. Imp. Debrecini, A. Ch. 1665.
7. Officium animae amare. Imp. Patachini, A. Ch. 1666.

8. Vera fides. Imp. Cibinii, A. Ch. 1666.
9. Transsubstantiatio exentizata. Imp. Patachini, A. Ch. 1667.
10. Taediositas vitae humanae. Imp. Patachini, A. Ch. 1668.
11. Novitas Papismi. Imp. Claudiopoli, A. Ch. 1671.
12. Molimen Sisyprium. Imp. Claudiopoli, A. Ch. 1672.

Catalogus

Operum Georgii C. Comarini non editorum.

I.

Opera Philologica perfecta.

1. Philaetes Philologus, seu liber de nomine Tetragammato : Jeho a.
2. Literatura Comarini, hoc est : Epistolae, Orationes et Poëmata.

II.

Opera theologica latina.

1. Indicium de Canonicis Ultrajectinis et Trapesitis seu Lombardis.
2. Indicium de Cometis et Astrologia indicitaria.
3. Analysis septem Epistolarum Catholicarum.
4. Analysis Epistolae Pauli ad Haebreos.
5. Analysis Epistolarum Pauli, ad personas privatas scriptarum, Timet. Tit. Philem.
6. Analysis Epistolarum Pauli ad Galat. Ephes. Philip. Coloss. Thessal.
7. Analysis Epistolae Pauli ad Romanos.
8. Analysis Libri Genestos.
9. Analysis Libri Exodi.
10. Analysis Libri Levitici.
11. Analysis Libri Numerorum.
12. Analysis Libri Deuteronomii.
13. Analysis Libri Josuae.
14. Analysis Libri Judicum et Ruth.
15. Concionum Sacrarum Centuria sexta.

Edita
De-
breccini

III.

Opera theologica hungarica perfecta.

Translatio Bibliarum seu librorum Veteris et Novi Testamenti ex fontibus

Catalogus

Operum Georgii C. Comarini imperfectorum.

1. Promptuarium catholicum hoc est Distinctiones omnis generis, ordine alphabetico collectae.
2. Collyrium apocalypticum.
3. Locus communis Theologicus
4. Analysis librorum omnium Poëticorum, Prophetiæque Veteris Testamenti.
5. Analysis quatuor Evangelistarum.
6. Analysis Actorum Apostolicorum.«

Közli: Ifj. BÖLÖNI SÁNDOR.

— **Fejedelmi ajándék, könyvajánlásért. 1645.** A kir. kamara levéltárának rendezetlen részében, a következő irodalomtörténeti adalékra bukkantunk, mely a fősvénynek híresztelt, azonban egyházi, iskolai és irodalmi czélok előmozdításában mindig áldozatkész I. Rákóczi György erdélyi fejedelem ilyenmő bökezűségéről szép tanúságot szolgáltat.

A fejedelem által sajátkezűleg aláírt megbízó-levél így szól:

»Georgius Rákóczy, Dei gratia Princeps Transsylvaniae, Partium Regni Hungariae Dominus, et Siculorum Comes, etc.

Egregie, fidelis, nobis dilecte! Salutem et gratiam nostram. Az krakai astronomus és medicinae doctor Damianus Pajeczky dediciáln nevűnkre ez új esztendőre való Kalendariumot: mi is in remunerationem rendeltünk száz tallért Hűséged által adatni neki; mellyet Hűséged Máriássy Ferencz uram kezében szolgáltatván, ő kegyelmeg küldje meg neki. Secus non facturus. Datum in Arce nostra Óno-diensi, die 7. Mensis Januarij, Anno Domini 1645. G. Rakocym.p.«

Külczim: »Egregio Paulo Szalai, bonorum Arcis nostrae Makoviczaiensis Provisori etc. fideli nobis dilecto. P. H. Eperjesi postamester uram mindgyárást küldtön küldje Makoviezára. Hora 12.«

(Eredeti, egész íven, Ér-Körösi és Sámsondi Körössy Györgynek, II. Rákóczi Ferencz fejedelem főkamarasának s kincstartójának iratai között.)

Közli: VALENTINUS BUJDOSÓ.

— Gróf Csáky István síremléke a mainzi székesegyházban. Fölül a Csáky grófok családi címere, s alatta e felirat :

ILLUST. DOM.

COMES. STEPH.

CSÁKY. DE. KERESZTSZEG.

. PERPETVVS. TERRÆ. SCEPVSIENSIS.

SRMÆ. CÆSAREÆ. REGIE. ÆQVE. MAIES-

TATIS. I. REGIMINIS. ALEXANDRO. KÁRO-

LIANLEQUESTRIS. ORDINIS. HUNGARICÆ. MILITÆ

ACTUALIS. CAPITANEUS. ÆTATIS. SUÆ.

ANNORUM. 22. OBYT.

MOGUNTIÆ. DIE 24. AUGUSTI.

ANNO 1734.

Közli : KÁMÁNHÁZY BÉLA.

— Bihar vármegyei magyar feliratú községi pecsétek.

1. Félegyházi pecsét, 1630. Nagyságra egyforintos ezüst-talérhoz hasonló ; közepén hétszögű, alsó részén szívalakban végződő díszes paizs, benne pánczélozott kar egyenes szablyát tart ; felirata : FELEGY. ILAZ. VAROS. PECZETI. 1.6.30. A köriraton kívüli díszítés virágot tüntet fel ; vésete igen jó, jelenleg használaton kívül.

2. Diószegi pecsét, 1691. Az előbbihez hasonló nagyságú ; belől egy redős göngyölegből jobbra és balra hajló két tuskés levél, ebből ismét három gyümölcsű maszlagos redőzirom (datura stramonium) emelkedik ki, felirata : DIOSZEG VÁRASA PECSETI 1691. Vésete és betűi tiszták, jelenleg használaton kívül.

3. Sítéri pecsét, 1705. Nagyságra egy forgalmi ezüst huszasnál valamivel nagyobb, közepén egy sarló, ettől oldalt egy búzakéve ; körirata : SITERI. PECSETI. 1705. E köriratot semmi jel sem választja el az ábrától ; vésete kezdetleges, jelenleg is használatban.

4. Hajdu-Kabai pecsét, 1705. Nagysága egy forintos talérnyi, belől ekevas, fölülte szablyát tartó kar, jobboldalon három szál búzakalász, négy oldalról, négy-négyágú csillag ; felirata : * HAIDU KABA VARASSA PECSETI 1705.

Közli : IFJ. GYALOKAY LAJOS.

— **PALCAI TANAC PECETE ANNO 1696.** Ez körirata azon pecsétnek, melyet a Szabolcs megyei Tornyos-Palcaza község hivatalos levelein máig is használ, s mely koránál és magyar köriratánál fogva szintén egygyel szaporítja a Századokban eddig közlött, s már ezzel 152-re menő régi magyar községpecsétek számát. A mintegy $\frac{3}{4}$ hüvelyknyi átmérőjű pecsét közepét egy három lőréssel ellátott torony foglalja el, melynek három — csúcsos — födele közül a középső a más kettőnél jóval magasabb és gombban végződik, a két kisebbben zászlók láthatók. A pecsét alján egy pánczélos kar látszik, mely újjait szétnyitja. A még üresen maradt tért a jobboldalon egy P. és alatta két csillag, a baloldalon szintén egy betű, mely azonban a lenyomaton tisztán ki nem vehető, de T-nek látszik (Palczai-Tanács?), s ez alatt hasonlóképp két csillag tölti ki. A pecsétnyomó — a lenyomatról ítélve — közepén már kissé kopott, de — mint föntebb említém — még maig is használtatik.

LANGER GÉZA.

— **A gr. Zichy-család Okmánytárának második kötete** előttünk fekszik. Tömör nyomású, 660 lapnyi vastag kötet ez, mely mintegy 500 darab — helylyel-közzel nagyterjedelmű — okmánynyal gyarapítja irodalmunkat 1342-től, tehát I. Károly uralkodásának utolsó, s Nagy-Lajos országlásának első évétől kezdve, 1355-ig. Legkézzelfoghatóbb bizonyossága ez a Vásonkeői gróf Zichy-család levéltára roppant gazdagságának, minővel hazánkban csak alig egy-két legősibb és legelőkelőbb nemzetség dicsekedhetik, hogy t. i. ama messze régi korban, a XIV-ik század közepén, 14 évről fél évről oklevelet, egész nagy nyomott kötetet tevő oklevelet mutathasson föl. Méltó elismerés illeti e mélt. grófi házat s különösen annak nagyérdemű seniorát: id. gr. Zichy Károly úr ömlgát, hogy a magyar szent korona államterületén ők, és illetőleg ő kezdé meg első, családi archivuma okmányainak rendszeres, codex-szerű kiadását, — nemes példát mutatva a hazafőurainak. Társulatunk csak kitűzött feladatát teljesíti, midőn a hazafias Zichy-grófok áldozatkészségével megindított vállalatot szellemileg s irodalmi reputációjával felkarolva, annak létrejöttét részéről is őszinte készséggel mozdítja elő. — A jelen kötetnek a főszerkesztő Nagy Imre avatott tollával írt előszava, az I. és II. kötetek nevezeteseb ok-

mányait ismerteti, ú. m. a bátai, meszesi, gábriáni, saári monostorokról, az ócsnai prépostságról, a madocsi, mágócsi, czikadori és gecei apátságokról és conventekről, a Báth-Monostori Tóttös, a Gúthkeled-nembeli Báthory, Wárdai, Tiba, Opoy, Durug és Keled nevű külön törzsekről, Becsei Csatáról és Imréről, — I. Károlynak e jelentékeny érdemeket szerzett hívéről, — a Kátha, Bökény, Horchi és Csák-nemzetségekről, a Berki Chom és a több ágra szakadt nagybírtokú Nárágyi (Naragi) családról, Debreczeni Dózsa nádorról, és magáról a Zichy-család egyenes őseiről (Paska de Zich, s fiai László és Jakab) szólókat, — melyek számtalan becses genealogiai, jog-, köz- és művelődéstörténeti s birtokviszonyi adattal gyarapítják ismereteinket. Különben a kötetet bővebben is ismertetni fogjuk; most tehát előleges bemutatásúl s figyelemgerjesztésúl legyen elég ennyi. Még csak ama fáradhatlan szorgalmat emeljük ki, melyet az oklevéltár szerkesztése, nevezetesen az okmányok szakavatott gondos másolása, osztályozása és ritka pontosságú kiadása körül a t. cz. közlők, névszerint különösen Nagy Imre, Nagy Iván és Véghely Dezső urak tanúsítottak, a mi által maradandó irodalmi érdemeik számát méltóan növelték. — Óhajtjuk, hogy a mélt. grófi ház bőkezűségéből nemsokára sajtó alá kerülendő harmadik kötet szerkesztésénél, a t. közlőket s szerkesztőket az eddigihez hasonló buzgalom vezesse! — (A II-ik kötetből, mely Tettey Nándor társulati könyvtárusnál 4 frtjával kapható, a gr. Zichy-nemzetség tagjai számára fenntartott, továbbá a Történelmi Társulat választmányi tagjainak és 40 hazai főbb közintézeti és iskolai könyvtárnak szánt tiszteletpéldányok a nevezett czég útján már szétküldettek.)

— **Codex Patrius Hung.** A bold. Báth Károly által kezdeményezett és szerkesztőtársai által folytatott »H a z a i O k m á n y t á r « V-ik kötete, mint értesülünk, közelebbről szintén megjelenik, sőt a hasznos vállalatnak tovább folytatása is az akadémiai történelmi bizottság, továbbá Ipolyi Arnold besztércei püspök ö m l g a, s más buzgó és áldozatkész szakférfiak által — biztosítva van. T. olvasóink előtt ismeretes, hogy ezen becses oklevéltár élén is a hangyamunkásságú Nagy Imre áll, ki Ipolyi, Szabó Károly, ifj. Kubinyi Ferencz, Véghely Dezső, Nagy Gyula és mások szakavatott hozzájárulása mellett szándékozik létrehozni a következő hatodik kötetet, mely a Rákóczi-ház összes Árpádkori, továbbá a gr. Csákyak, gr. Rhédeyek, gr. Kornisok, gr. Barkóczyak, gr. Drasskovi-

chok, a Máriássyak, Gyürkyek, Mokehayak, Dacsók, Csicseryek, Csicseri Oroszok, valamint számos káptalan és convent, s több dunántúli családok legritkább okmányait fogja tartalmazni, leginkább társulatunk vidéki kirándulásainak gyümölcseiből egybegyűjtve.

— **A tervezett államlevéltár** ügye rosszabbul áll, mint valaha. Megtörtént az a szégyen, hogy a magyar képviselőház, legilletékesebb szakférfiának: a történelmi műveiért annyiszor megkoszorúzott Horváth Mihálynak, az államlevéltár szervezését illető indítványát, mely pedig a pénzügyi bizottság által előirányzott összeg határain belül mozgott, — egy szűkmarkú s még szűkebb látkörű k. k. Hoffrath, — Zsedényi úr szeszélye folytán leszavazta. Mert a hol a tudomány kérdéséről van szó: ott a mi képviselőházunk vagy süket, vagy nem ritkán tájékoztatlanságot árul el. Elég szomorú és elcsüggesztő tanulság mindazoknak, kik édes hazájok, nemzetök szeretetétől ösztönöztetve, magoktól a családi élet egészségök rovására elvont óráikban, a tudomány terén ernyedetlenül munkálkodván, sorvasztják életüket. Családi vasútakra, hágó-méntelegekre, színházra, zene- és balletképezdékre stb. stb. van pénz minálunk bőven, és érdekeltség a hajbakapásig, — de a tudományra, a haza por és penész közt senyvedő múltjának, az ősök dicső tetteinek földerítésére gondolni és áldozni — ki fogna? Valójában, ezek bukárest-i, nem budapesti állapotok, — sőt maholnap az oláh bojárok is megelőzik a magyar nemzetet a tudomány és művelődés pártolására nézve, — mint az államlevéltár fölállításában még Törökország is (!!!) már tényleg megelőzé. Horváth Mihály, a számkivetésben megöszült hazafi, a tudomány fölmentje, fölindulva, keserűséggel telten távozott az ülésből, mely a tudományos világ által oly régóta hön öhajtott célt: a magyar államlevéltár életbeléptetése ügyét, csupa közönyösségből, holmi léha formakérdések ürügye alatt, ismét évekre elodázta, vagy tán örökre elejtette. Bizony, ezt tudva, kár is volt az enquetet összehívni. — Hanem a kilencz-tizedrészen haszonlatlan lombból álló erdélyi főkormányshéki levéltár fölszállítására előirányzott 20,000 frtot, a már érintett sajnós tájékoztatlanság folytán megszavazták. Ez sárba dobott pénz; mert, ha a roppant tömegű lomot csakugyan felhurezolják, mitsem nyer a tudomány és közművelődés ügye vele; ha pedig előbb szakértők által (de ilyen Kolozsvártt egykettő ha van) scartíroztatják: erre 5—6000 frt is bőven elég, s a többiből a Horváth Mihály által ajánlott szervezési költségeket lehetett

volna kényelmesen fedezni, és a mi a tudomány érdekében legsürgetőbb szükség: a budai kamarai lőmibust valahára már rendeztetni. Azonban, ha Horváth siket füleknek beszélt, — bizonyára azokhoz szólunk mi is. Mindazáltal, hadd álljon ez itt, a történettudománynak közlönyében följegyezve, a jövődök számára. Zsedényi úr et coeteri consortes tudományszeretete s tájékozottsága fölött pedig hadd ítéljen a tán felvilágosodottabb utókor.

Történt vala pediglen ez a gyönyörűséges állapot Anno Domini 1873, die 10-ma Mensis Februarj. Archivum Regni Hungariae Diplomaticum, — requiescas in pace!

— **A »Budapesti Szemle« I. kötete.** A Gyulai Pál szerkesztette »Budapesti Szemle«-nek I. kötete megjelent, több történelmi érdekű dolgozattal. Salamon Ferencz a »Történelmi vizsgálatról, «Pulszky Ferencz Raimondi Marc Antonioról, Vámbéry Timurról és udvaráról értekezik, egy névtelen pedig Balogh Ferencznek »Protestans egyháztörténelmi részleteit« bírálja igen talpra esetten. Majd ha e vállalatnak több kötete fog előttünk feküdni: visszatérünk történelmi tárgyú cikkeire, melyekről bővebben szólni most a hely szűke tiltja; csak Salamon cikkére hívjuk fel olvasóinkat, kiváltképen pedig azokat, kik múltunk egyes kérdéseinek földerítésével foglalkoznak. A mit Salamon mond, nem új ugyan mind, de fölötte korszerű minálunk. Olvassák történéseink, és kövessék, de ne föltétlenül. Nincs elég terünk bővebben értekezni ama fontos kérdésekről, melyeket ez értekezés megpendít: de nekünk úgy látszik, hogy főkép két állítását csak nagy óvatossággal és cum grano salis kell elfogadni. Nem érthetünk egyet azzal, hogy a történelmi vizsgálatnak a tudomány jelen állásában célja annak vizsgálata volna: miért történt valami? hacsak ez alatt nem a megelőző, ténybeli okok értetnek. Ellenkezőleg, jelenleg a főcél csak az lehet: constataálni, mi történt és hogyan történt? — s azért én még Buckle művét is korainak tartom. Később, a teljesen tisztázott tényekből lehet majd csak vizsgálni a »miért«-et. Hogy ettől azonban még nagyon távol vagyunk: főkép az e század elejéig dívott okoskodó iránynak, a sok miért? fejtegetésének köszönhetjük, úgy hogy az újabb tudománynak majd annyi dolgot ad a korábbi hamis indokolásokat megezáfolni: mint új adatokat hozni napvilágra. A természettudományok sem boldogultak addig, míg főleg a »miért«-et keresték, a »mi« helyett; az ő módszerüket pedig — mutatis mutandis — kell alkalmazni ama tüneményekre is, melyeket az emberiség fej-

lődésében eddig felmutathat, és melyekről eddig tudomással birunk. A másik veszedelmes nézet az, hogy a történelmi adatokat az egyes szaktudományok szempontjából kell verificálni. Salamon ugyan nem mondja világosan, hogy a mi a szaktudományokkal ellenkezik, elvetendő, — de más műveiben e nézethez látszik hajlani, és a jelen értekezésből is könnyen azt lehetne kiolvasni, s azért azt sem hagyhatjuk itt szó nélkül. Föltétlenül ajánlható volna e mód: ha a szaktudományok maguk csálhatatlannak volnának, de nagyon is gyarlók, és maguk rászorúlnak a történelem támogatására, mit Salamon is beismer. Megjárta volna az a történetíró, ki a népek vándorlásairól szóló adatokat a Ricardo-féle elv alapján, hogy az emberek legelőször a legjobb földeket szállják meg, bírálta volna meg: midőn napjainkban Carey ez egész elvet halomra döntötte. Nem akarom én ezzel azt mondani, hogy a szaktudományok tanácsával ne éljünk: de éljünk óvatosan, és ne vessünk el mindent mindjárt, mert a mi schémánkba bele nem illik, és ne mondjuk érthetetlen képtelenségnek mindazt, a mit még mi nem értünk; mert különben elbeszélésünk nem lesz a múltnak, hanem saját képzettségünknek képe, mely mint olyan elavúl, és hasznavehetetlenné lesz a jövőre nézve. P. Gy.

— **Haan Lajos** t. tagtársunk, azon szép siker által buzdítatva, mely Dürer vagy Thürer, vagyis magyarán most már Ajtós Albert a világhírű művész családi nevének és származási helyének megfejtése körül tett nyomozásait (l. és v. ö. a »Századok« 1872-iki novemberi és 1873-iki januári füzetecit) koronázta, — elhatározá, hogy e tárgyról bővebb értekezést irand, és azt a Gyula melletti Ajtós pusztának térrajzával és a reá vonatkozó XV-ik századi okmányok teljes szövegű közlésével külön füzetben adja ki, és pedig, minthogy Dürer iránt legkivált a németek érdeklődnek, a külföld tájékozása végett német nyelven is. — Igen nyomós bizonyíték lenne még a már eddig felhozottakhoz, ha a XV-ik században élt váradi kanonokok sorában Ajtós nevűt lehetne fölfedezni, a kiről t. i. ifjabb Thürer Albert följegyzéseiben mint atyjának nagybátyjáról beszél. A váradi és gyulafejevári káptalanok archivumainak gondos átvizsgálása tán e tekintetben is sikerre vezetne.

— **Brandenburgi Katalinról.** Deák Farkas t. tagtársunknak azon előadása, melyet társulatunk múlt évi novemberi ülésén a szepesi kirándulás alkalmával átvizsgált gr. Csáky-féle levelezésekről tartott, — s mely aztán ugyanazon havi füzetünkben megjelent, — több

részleteiben a Brandenburgi Katalin és gr. Csáky István közötti regényes viszonyt is ecsetelvén: felköltötte a külföld érdeklődését, s kivonatok belőle több észak-németországi és belgiumi szakközlönyben jelentek meg. Bethlen Gábor özvegye ugyanis a porosz uralkodóházból származván, az élettörténetére vonatkozó adatokat az észak-németek is figyelemmel kísérik. — Megemlítjük egyúttal, hogy II. Lajos királyunknak amaz 1538-ban készült képét, mely a brüsseli St. Gudule-egyházban létezik, s melyre decemberi füzetünk 723-ik lapján szintén Deák Farkas hívta föl a figyelmet, a m. tud. Akadémia archaeologiai bizottsága elhatározáá hasonlóan lefestetni a nemzeti muzeum számára.

— **Pecséttani mű.** A pesti központi r. kath. papnövelde egyik szép képzettségű s nagyreményű növendéke Czobor Béla becses adalékkal járult a történetirodalomnak egy nálunk meglehetősen elhanyagolt, pedig figyelmet érdemlő segédtudománya: a cerographia műveléséhez. Ez »Magyarország világi és egyházi hatóságai kiadott pecséteinek jegyzéke« című, dicséretes gonddal összeállított értekezése, mely a pesti m. kir. tudományegyetem által pályadíjra érdemesítettett, s most szerző által Moeccenásának, Ipolyi Arnoldnak, mint a hazai pecséttan egyik legjelesebb művelőjének ajánlva, külön füzetben közrebocsátott. A füzetet előszó nyitja meg, mely szerzőnek fölvetett tárgya körüli szép jártasságáról tanúskodik. Ez után következik a pecsétek elősorolása, ezen osztályozással: I. Világi hatóságok pecsétei. 1. Királyi családok (a) királyok, b) királynék, c) királyi hercegek) pecsétei. 2. Országos hivatalok (a) nádorok, b) egyéb orsz. hivatalok) pecsétei. II. Egyházi hatóságok pecsétei. 1. Világi papság (a) érsekek, b) püspökök, c) káptalanok) pecsétei. 2. Szerzetes papság (conventek) pecsétei, betűrendben. Ezen osztályozás és a gonddal összeállított tartalom e művecskét hasznos segédkönyvvé teszi, miután az illető évszám s a megjelenési hely minden egyes pecsétnél pontosan kijelöltetik. Kár azonban, s a mű hiánya marad, hogy szerző az erdélyi fejedelmek és horvát bánok pecséteit kihagyta.

— **A Szamos-Újvár sz. kir. város monographiájára** hirdetett pályázat múlt 1872. december 31-én lejárván, arra a kitűzött határidőig egyetlen munka érkezett be e jelisével: »Peragit tranquilla potestas, quae violenta nequit.« (Elvégzi azt a békés hatalom, mire az erőszak nem képes.) A városi képviselőlet egyik legközelebbről tartott közgyűlésében egy ötös bizottságot választott a benyújtott pályamű

becsének megbírlására: Sinay Gergely szamos-újvári kir. törvényszéki elnök (a pályázat kezdeményezője), Gajzágó Salamon államszámvevőszéki elnök, Torma Károly m. tud. akadémiai tag és országgyűlési képviselő, Lukácsy Kristóf szamos-újvári esperes, az örmény kútfők tudós ismertetője és Issekutz Adeodát nyugalmazott kir. táblai alelnök személyében. A pályadíj 100 db. arany.

— **Akadémiai pályázat.** A Vitéz Józsefféle alapítványból kitűzött egyik jutalomkérdésre (Bonfinius jellemzése stb.) 1873. jan. 31-ig, mint zárhatáridőig, következő pályamunka érkezett:

I. Történetírásunk és Bonfini. Görög jeligével: Curtius, Proverbia Graeca.

A pályamunka megbírlás végett a II-dik osztálynak, szokott módon lezárt jeligés levele pedig a levéltárnak adatott át megőrzés végett.

A Vitéz-alapítványból kitűzött másik jutalomkérdésre (Erdély polgári alkotmánya. Kettős díj), melynek határideje szintén 1873. jan. 31-dike volt, nem érkezett pályamunka.

Ellenben az 1875. január 31-re hirdetett Vitéz-pályakérdésre (a bor és must vegyi vizsgálata) érkezett egy pályamunka, melynek szerzője értesülését a határidőre nézve hibás közleményből merítette.

Miután az akadémia hivatalos hirdetéseiben jelen pályázat határideje, 1871. óta évenként, 1875. január 31-re hirdetik: ismeretlen pályázó felszólíttatik munkája visszavételére.

Kelt Budapesten, a m. t. akadémia 1873. február 3-án tartott összes üléséből.

ARANY JÁNOS, főtitkár.

— **Nyilatkozat.** Megkeresés folytán közöljük a következő sorokat: »Székelyföld« című képes munkám VI. és utolsó kötetét jelen év január végére ígértem t. előfizetőimnek kiszolgáltatni, azonban oly akadályok gördültek elő, melyeket a legszilárdabb akarattal sem tudtam legyőzni; legyen elég a többek közül mentségemül felhoznom azt, hogy ezen tíz évi tevékenységemet igénybe vett munkámra — melynek csak nyomdai kiállítása 12,000 frtba került — mintegy ötezer forintot sajátomból kell ráfizetnem. Most azonban az akadályok elvannak hárítva, ezen utolsó kötet is sajtó alatt van már, s legkésőbb jelen év június havában t. előfizetőim pontosan meg fogják kapni. Az olcsó megszerezhetőség kedvéért az előfizetést május hó végéig nyitva hagyom; előfizethetⁿⁱ bérmentve küldendő füzött példányra 2 frt 50 krral, díszkötésű pél-

dánra 3 fnt 60 krral Pesten Tettey Nándor és társa, váci-utczában levő »Vastuskó«-hoz címzett könyvkereskedésében.

ORBÁN BALÁZS.

— **Vegyes közlések.** Mint a »Nagy-Várad« január 27-iki számában olvassuk, váradi l. sz. püspök Lipovniczky István úrnálga (kinek elődjét b. e. Szaniszló püspök urat a magy. Történelmi Társulat is alapító tagjai között számlálta) a nagy kiterjedésű Bihar vármegye és »különösen« a váradi püspöki megye történetének megírása érdekében érintkezésbe tette magát »egy széles tudományú s a kérdéses czélnek kitűnően megfelelni képes férfúval,« s a mű kiadási költségeinek viselésére, valamint bőkezű tiszteletdíj adására ajánlkozott. Óhajtjuk, hogy a püspök úr nemes törekvését várt siker koronázza! Hogy ki azon »szélestudományú férfú«? »N. V.« nem említi; különben bárki légyen, mindegy, — csak a tárgyhoz értsen s a kellő fáradozásokat és munkát ne röstellje, ez a fő. — A pozsonyi városháza és városi tanács történetét az ottani archivum adataiból, különösen a számadási könyvek egyes tételeiből, b. Nyáry Albert Hyppolit-codex-tanulmányai mintájára, igen alaposan megírta, és azon ó városháza mostani stylszerű restauratiója alkalmára kinyomatta egy magyar nemes családból származó német ember: »Stefan v. Rakovszky.« Élvezettel s tanúsággal forgattuk ezen nemcsak nagy szorgalommal, de a bűvár szenvedélyével készült füzetet, — csak azt sajnáljuk, hogy az magyarul, vagy legalább magyarul is ki nem adatott. Különben az az egy menti e tekintetben némileg Stefan v. Rakovszky urat, hogy a források, melyekből merít, legtöbbsnyire németek lévén, az idézetekkel tömött mű magyar kiadása ezek miatt nagyon tarka lett volna. Ez azonban épen nem oly döntő körülmény, mely a magyar nyelvű kiadást lehetetlenné tette volna. — A zircz-, pilis- és pásztói egyesített cistercita apátságok 1873-ik évre szóló magyar nyelvű Névtára kezünkbe kerülván: az egyes apátságok s rendházak benntfoglalt történeteit a tavalyi Névtárban lévővel összehasonlítottuk, s örömmel győződünk meg azon bővítésekről, melyek arról tanúskodnak, hogy úgy a ft. rend tagjai, mint illető történészüek a hazai történetirodalmat folytonos élénk figyelemmel kísérik, s a fölmerülő adatok közül a tárgyukra tartozókat e kis becses monographiák tökéletesbítésére fölhasználni sietnek. — A csanádi »Történelmi Adattár« és a debreczeni »Figyelmező« 1873. január havi füzeit vettük. Amaz a csanádi plé-

bánia őskorát ismerteti, orodi okmányközléseit folytatja, s Böhm Lénárdtól Mehádia, és Iványi Istvántól Bogsán helytörténetéről tartalmaz kritikai vizsgálódásokat, — a »Figyelmező« pedig Bessenyei György életére vonatkozó adatokat, illetőleg Bessenyeinek két levelét közli.

Történelmi könyvtár.*)

— **Codex Diplomaticus Comitum Zichy.** A Zichi és Vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának Okmánytára. Gr. Zichy Károly ez idő szerinti senior áldozatkészségéből közli a Magyar Történelmi Társulat. Második kötet. Szerkesztik Nagy Imre, Nagy Iván és Véghely Dezső vál. tagok. Pesten, 1872. Kiadja Tettey Nándor és társa, a m. tört. társulat könyvtárusának bizománýában. N. 8-ad r. XV. és 645 l. Nyom. Kocsi Sándornál. Ára 4 frt.

— **Magyarország világi és egyházi hatóságai** kiadott Pecséteinek Jegyzéke. A pesti kir. tudom. egyetem által koszorúzott pályamű. Irta Czobor Béla, papnövendék. Pest, 1873. Nyom. az Athenaeum nyomdájában. 16-odr. 88 l.

— **Das Pressburger Rathaus und der Stadtrath,** dessen Geschichte, Entwicklung und Verhältnisse im Mittelalter. Nach archivalischen Quellen zusammengestellt von Stefan v. Rakovszky. (Külön lenyomat a pozsonyi »Arch. Közlemények«-ből, kézirat gyanánt használandó.) Pozsony, 1872. Wigand F. K. nyomdájában. N. 8-adr. 54 l.

— **Történelmi Adattár** Csanád egyházmegye hajdanához és jelenéhez. Szerk. Orthmayr Tivadar és Szent-Klára Jeno. Harmadik évf. 1873. január havi füzet. Temesvártt.

— **Magy. prot. egyh. és isk. Figyelmező.** Szerk. és kiadja Révész Imre. Negyedik évf., 1873. január havi füzet. Debreczenben.

— **Névtár** a zircz-, pilis- és pásztói egyesült apátságokba bevezett cistercezi kiváltságos sz. rend személyzete s történeteivel. Az Úr 1873-ik évére. Egerben.

*) Hogy a rovatot az újon megjelenő hazai történelmi munkákra nézve mennél teljesebbé tehessük: kérjük a t. szerzőket és kiadókat, hogy könyveiket — vagy legalább azok címét — hozzánk (Budavár, iskola-tér 162. sz.) beküldeni ne terhelte ssenek.

Felelős szerkesztő: THALY KÁLMÁN.

Budapest, 1873. Nyomatott az Athenaeum nyomdájában.

 A Magyar Történelmi Társulat t. cz. tagjait tisztelettel figyelem-
tetjük, hogy az évdíjak (5 frt egy évre, 3 évi kötelezettség mellett) és a lap-
ványok, vagy ezek kamatai reggeli 8 órától d. u. 1-ig, s d. u. 3-tól 6-ig
ponként befizethetők a magyar jelzálogbank helyiségeiben: Pest, Lipótvá-
ros 3 korona-utca 6. sz. I. em., Balogh László társulati pénztárnok
nél, a nevezett jelzálogbank jogtanácsosánál. Ugyanitt megrendelhetők a Szá-
zadok 1872, 1870, 1869. és 1868-iki évfolyamai is, tagoknak 5, nem tagoknak
6 frtjával.

A Századok-ba szánt, vagy a társulatot érdeklő mindennemű közle-
nyek, és reclamatiók a szerkesztő-titkárhoz (Budavár, iskolatér 162. sz.) in-
zendők, — kinél a vidéki lakhely-változtatások is idejében bejelentet-
kéretnak, különben a régi lakhelyre megküldött füzetek nem fognak újakkal
pótoltatni.

 A Századokra nem-tagok számára külön előfizetés áll nyit-
va évi tíz füzetért 6 frtjával. Előfizethetni Tettey Nándor és tár-
sa Magyar Történelmi Társulat bizományos könyvtárusánál. (Pest, váci-utca
„vastuskóhoz.”) Ugyanott kaphatók a Századok 1872, 1870., 1869.
1868-iki évfolyamai is, 6—6 frtjával, — továbbá a gr. Zichy-Olmányt
első és második kötete, ára 4—4 frt. — A „Századok” 1867-ik évi folyam-
viszont ugyanott, teljes példányonként 6 frtjával visszaváltatnak.

 A M. Tört. Társulat Pesten lakó tagjai tisztelettel f-
kéretnak, hogy időközben változó lakásaikat, Tettey Nándor társul-
tárusának, a füzetek pontos kihordhatása tekintetéből, bejelenteni szí-
vedjenek.

S Z Á Z A D O K.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KÖZLÖNYE.

Harmadik füzet.

1873.

Martius hó.

Viszhang Botka Tivadar Tájékoztására a vármegyék alakulása
kérdésében.

II.

Azon állításom igazolására, miszerint a Mátra vidéke Pata váráról egykoron Pata vármegyének neveztetett, nem egyedül Névtelen jegyzőnknek e várra vonatkozó előadására, hanem egyszersmind az e néven alakult főesperességre (Archidiaconatus de Patha) is hivatkoztam, s abból azt következtettem, hogy ezen főesperesség régi elnevezése is arra utal, hogy ama vidék, melyen e főesperesi kerület feküdt, egykor szintén e néven neveztetett, mivel a főesperességek közönségesen azoktól a megyéktől nyerték nevüket, melyeknek területén feküdtek.

De érdemes ellenfelem ezen állításomat is megtámadja, felhozván egy sereg Archidiaconatust, ú. m. a sasvári, regölyi, eszéki, marchiai, kalotai, szeghalmi, kölcséri, tasnádi, marosi, sebesi, szigetfői, segösdí, rábaközi, gradnai és muraközi főesperességeket; és minthogy ezek elnevezéseinek nem felelnek meg azon megyék nevei, melyeknek területén feküdtek: innét azt következteti, hogy a főesperességek elnevezésére vonatkozó állításom sem igazolható, és kötelességemmé teszi, hogy felhozott állításom igazolására bizonyítsam be, hogy ama főesperességek mindmégannyi

vármegyék voltak, és pedig — mint magát kifejezi — nem olyan P a t a-féle, hanem valóságos vármegyék.

Ezen nehézség, melyet érdemes ellenfelem állításom ellen felhoz, első tekintetre fontosnak látszik főleg azok előtt, kik a főesperességek alakulását és régi joghatóságát nem tanulmányozták; de ha azt nyomozzuk, azonnal elenyészik a felhozott nehézségnek minden látszólagos fontossága. A fölemlített főesperességeken kívül még többet is lehetne fölhozni, melyek szintén más neveken nevezettek, mint a megyék, melyeknek területén feküdtek vagy jelenleg is fekszenek; de rövidség okáért ezeket elhallgatom és csak azokra szorítkozom, melyeket érdemes ellenfelem hozott fel; sőt még azokat sem tárgyalhatom itt mind érdemlegesen, részint azért, mivel őszintén meg kell vallanom, hogy az azokra vonatkozó források s adatok nem állanak rendelkezésemre, részint azért, mivel azoknak bővebb tárgyalása egy terjedelmesebb értekezésre szolgáltatna anyagot. Ugyanazért itt csak néhány megjegyzést fogok kockáztatni a főesperességek keletkezése- s elnevezésének fölvilágosítására, s egynehány főesperességet nyomozni megtámadott állításomnak igazolására.

A felhozott nehézség eloszlatására s a főesperességek elnevezéseinek fölvilágosítására több körülményt kell fölemlítenem, melyek ezen elnevezésekre befolyással voltak. És pedig:

1-ször. Több főesperességeink nevei régiebbek, mint azon megyék elnevezései, melyeknek területein ama főesperességek alakultak. Ez állítás első tekintetre talán paradoxonnak látszik, de mindjárt meg fogom mutatni, hogy nem az. Ugyanis azt állítja érdemes ellenfelem, hogy nagyon tévedne, ki azt hinné, hogy Sz.-István az egész ország minden táját megyékké és várispánságokká alakította. Azon vidékek tehát, melyek mindjárt kezdetben megyékké vagy várispánságokká nem alakítottak, de azért bizonyos kijelölt és meghatározott territoriumokat képeztek, nem a váraktól vették nevüket, hanem vagy a folyóktól, melyeknek mentében feküdtek, vagy topographiai fekvéseiktől, melyek azoknak kiváló jelleget kölcsönöztek, vagy a nevezetesebb városoktól, melyek azokon keletkeztek, és csak később, midőn már megyékké vagy várispánságokká lőnek alakítva, cserélték föl neveiket és kezdték az ott épült várakról neveztetni,

ámbár régi neveiket még azután is sokáig megtartották. Ezen értelemben magyarázza Bartal György is több vidékeinknek régi neveit, ki, minekutána megemlített volna több várakat, melyektől a megyék kölcsönözték neveiket, folytatólag így ír: »... vulgus enim et qui ab hoc proxime absunt, situm locorum diu postea quoque, more sibi in Asia familiari, a fluminibus vel adjunctis specialibus, quae sub sensum cernendae caderent, designare, et pro nominibus Castrorum Comitatumque appellationes: Tö m ö s k ö z, K ö r ö s k ö z, B o d r o g k ö z, S z a m o s k ö z, M u r a k ö z, R á b a k ö z, C s a l l ó k ö z, ad similitudinem vocis E t e l k ö z (Atelkuzu) adhibere perrexit.«¹⁾ Midőn tehát Sz.-István király alatt a püspöki megyék megalakultak, igen természetes, hogy az akkor keletkezett főesperességek azokat a neveket nyerték, mely neveken neveztetek akkor azok a vidékek, melyeknek területein estek ama főesperesi kerületek. És habár későbbben ama vidékek vagy területek megyékké vagy várispánságokká alakulván, az ott épült váraktól más neveket nyertek is: de az egyház a stabilismus elvéhez ragaszkodva, a vidékek vagy már megyék ezen újabb elnevezései mellett is megtartotta az ott alakult főesperességek ősrégi neveit. Így keletkeztek az ellenvetésül felhozott rábaközi, marosi, sebesi, szigetfői stb. főesperességek ama folyók és Csepel szigete mellett fekvő vidékeken, melyek eleintén ama folyóktól kölcsönözték nevüket, s így magyarázhatók ama főesperességeknek régi elnevezései, melyek nemcsak ama vidékeknek a nevezett folyóktól kölcsönzött ősrégi neveit tartják fenn, hanem egyszersmind azt is mutatják, hogy ama vidékek, a főesperességek alakulásakor, különálló területeket képeztek, és csak későbbben, újabb alakulás vagy felosztás folytán kebeleztek a szomszéd megyékbe.

2-szor. Hogy a főesperességeket a megyékkel kapcsolathozhassuk s azoknak neveit a megyéktől származtathassuk, vissza kell mennünk a két intézmény alakulásának korszakára; mert nem lehet a XIV. és XV. századbeli megyéket, mikor azok nem-

¹⁾ Comment. ad Histor. Status Jurisque Publici Hung. Pozsony. 1847. I. köt. 129. l.

csak politikai, hanem territorialis tekintetben is egészen átalakultak, azonosítani a XI. századbeliakkal, mikor azok keletkeztek; mivel a megyék első alakulása vagyis az országnak megyékre és várispánságokra lett felosztása csak genesis s embriója volt a megyei institutió későbbi kifejlődésének, s a Sz.-István király alatt alakult megyék különböztek nemcsak politikai, hanem territorialis tekintetben is a későbbben kifejlődött megyéktől. Ennek következtében nehéz kimutatni, hogy ama területek, melyeken az ellenvetésül felhozott főesperességek feküdtek, valóságos vagyis a későbbi értelemben vett vármegyék voltak; mert más institutiók és territoriumok voltak a megyék, midőn alakultak, s alakulásuk első stadiumában a főesperességeknek nevet adtak, és mások lettek a XIII. század vége felé és a XIV. században, midőn átalakultak; úgy hogy itt nem az a kérdés: hogy ama vidékek, melyeken a kérdéses főesperesi kerületek feküdtek, későbbben, a XIII. és XIV. században, valóságos vármegyék voltak-e, azaz bírtak-e a későbbi értelemben vett megyeiséggel vagy megyei institutióval, hanem inkább az: hogy mikor a főesperességek alakultak, voltak-e oly nevezetű megyék vagy vidékek, melyektől a kérdéses főesperességek nevöket kölcsönözték?

Idejárulaz is, hogy a Sz.-István király alattalakult nagyobb és jelentékenyebb megyék — provinciák — fennmaradtak ugyan, de a kisebbek közül több megye vagy várispánság az átmeneti korszakban vagy még azelőtt eltűnt, vagyis újabb alakulás vagy felosztás folytán a szomszéd megyékbe olvadt s azok által absorbáltatott úgyannyira, hogy még nevök sem maradt fenn, s így későbbi korról szóló okmányainkban külön *comitatus* nevezet alatt nem fordulnak elő. Minek következtében némely főesperességet nem lehet azon megyével kapcsolatba vagy vonatkozásba hozni, melytől nevét kölcsönözte, mert ama megye az átmeneti processusban vagy még azelőtt eltűnt; de hogy ily nevű megyék egykor léteztek, azt a hasonlónevű főesperességek elnevezései után alaposan következtethetni.

Annak igazolására, hogy több megyéink, melyektől a főesperességek neveiket kölcsönözték, eltűntek és régi megyei neveiket is elvesztvén, azon megyék neveit vették fel, melyekbe kebeleztettek, csak egynéhány példát hozok fel. Kemej megye

— provincia — volt, és eltűnt, vagyis Szolnokba és a Kúnságba olvadt bele. Borsóva vármegye — comitatus — volt, és eltűnt, vagyis Beregbe olvadt bele, és ezeknek, mint megyéknek, emléket is nagyrészből csak a róluk nevezett főesperességek tartották fenn, és ha a pápai tized rovata nem jelzené ezen főesperesi kerületeket, most azt sem tudnók kimutatni, hogy hol feküdtek ama vármegyék. Szerencs megye volt, mert egy 1217-ben kelt pápai levél azt parochiá-nak nevezi¹⁾, a mi érdemes ellenfelem értelmezése szerint is valóságos megyeiséget jelent; 1317-ben egy hazai okmányunk azt szintén Comitatus néven említi.²⁾ És ez is — mint megye — eltűnt, vagyis Zemplénbe olvadt bele. Igaz ugyan, hogy erről nevezett főesperességünk nincs, de annak is megvan az oka; ugyanis Zemplén az első alakulású megyék közé tartozván, korábban keletkezett mint Szerencs, mely, úgy látszik, csak később kerekített ki Zemplén megye területéből; de az egyház a Zemplénben már korábban megalakult s arról nevezett főesperességet ezen változtatás dacára sem változtatta meg, hanem meghagyta annak valamint régi területét, úgy elnevezését is. Így tűntek el több régi megyéink, így tűnt el vagy olvadt Hevesbe az egykori Pata vármegye is, melynek nevét s emlékét csak Pata vára s az arról nevezett főesperesség tartotta fenn. Midőn tehát érdemes ellenfelem azt követeli tőlem: hogy mutassam ki, miszerint az ellenvetésül felhozott főesperességek mindmégannyi vármegyék voltak: én is tisztelettel kérhetném őt, hogy jöjjön át hozzám és hallgasson engemet, azaz menjünk a megyék első alakulása korszakába, s ott nyomozzuk a főesperességeket s ama megyék-vagy vidékeket, melyekre a főesperességek elnevezései vonatkoznak vagy utalnak.

Ezen előrebocsátott megjegyzések után térjünk át az ellenvetésül felhozott főesperességekre és nyomozunk azokból egynehányat. Úgy hiszem hogy az azokra vonatkozó történelmi nyomok- s adatokból is alaposan következtethetni, hogy ama főesperességek egykor, az átmeneti korszak előtt, részint megyé-

¹⁾ Theiner Vetera Monument. Hist. Hung. Romae 1859. I. köt. 6. l.

²⁾ Fejér Cod. Dipl. VIII. 2. 681. l.

ket képviseltek, ha nem is a későbbi értelemben vett vármegyét, de mindenesetre megyeféle területeket, a milyenek azok az első alakulás stadiumában voltak, részint pedig oly vidékeket jelzettek, melyek ha nem képeztek is megyét, de a főesperességek alakulásakor akár földrajzi fekvésöknél, akár más jelentőségöknél fogva különálló kerületek vagy territoriumok voltak, és csak később, miután elvesztették régi jelentőségüket s azzal járó helyhatósági kiváltságaikat, olvadtak be a szomszéd vármegyékbe s absorbeáltattak azok által. Így p. o.

a) *Marchia*, a pécsi püspöki megyének egyik ősrégi főesperesi kerülete, fekvésénél fogva neveztetett e néven, mely a régi Szerém- vagy Sirmiumnak egyik részét foglalta magában; mert a másik része, a tulajdonképeni szerémi főesperesség (*Archidiaconatus Sirmiensis*) a kalocsai vagyis bácsi egyházmegyéhez tartozott. Itt kell meg érintenem, hogy a régi Sirmium sokkal nagyobb volt a mai Szerém vármegyénél, és kiterjedt egészen a Száváig, magában foglalván a mai pétervárad-i kerületet is, a mint ezt Broderich is állítja, ide vonatkozólag így írván: »... *Belgradum et Sabacz... Zalankemen et omnibus aliis oppidis citra Savum... usque ad Varadinum Petri: quem totum tractum nos, durante adhuc antiquo vocabulo, Sirmium appellamus.*«¹⁾ E tartománynak délkeleti részét foglalta magában *Marchia*, mely határszéli fekvésénél fogva neveztetett e néven, mivel *Marchia* annyit jelent: mint *confinium*, *limes*, *terminus*, magyarul vég határ, határszél, sezen vidék Sz.-István király korában, midőn a pécsi püspökség alapított, nemcsak ezen egyházmegyének, hanem a magyar birodalomnak is véghatárát képezte, a mint ezt igen alaposan fejtegeti Koller²⁾. Így nevezi e vidéket Roger mester is, midőn a mongolok kivonulását és Sirmiumnak feldúlását leírná.³⁾ Miután tehát e vidék határszéli fekvésénél fogva már Sz.-István király korában *Marchia*-nak neveztetett: igen természetes, hogy az itt alakult főesperesség is

¹⁾ Bonfinii *Decad. Rer. Ung. Hanoviae* 1606. 758. l.

²⁾ *Historia Episcopatus Quinqueeccles. Posonii* 1782. I. köt. 64. l.

³⁾ Endlicher. *Monumenta Arpadiana*. 272. l.

ezen nevet vette fel; és a mennyiben Kálmán király I. k. 36-dik fejezete szerint minden ilyen Marchia vagy confinium egy comes alatt állott, azon értelemben ezen főesperesség vagy vidék is egy comitatus-t tett, mely különben kiterjedésére nézve is felért egy vármegyével.

Itt meg kell emlitenem, hogy érdemes ellenfelem »Az eltűnt magyar Valkó vármegyéről« írt értekezésében a Marchia és Porta Hungarica elnevezéseket Valkó vármegyére alkalmazza, s e vármegyét nevezi Magyarország határországának.¹⁾ Pedig a pápai tized rovatában, melyet érdemes ellenfelem is használt említett értekezése megírásában, világosan meg van különböztetve Valkó Marchiától, és midőn e rovatban foglalt helynevek szerint a Marchia elnevezés Sirmium jelzett vidékére vonatkozik, attól Valkó, mely különben is vármegye — comitatus — volt, az arról nevezett külön főesperesség (Archidiaconatus de Wálco) által is megvala különböztetve.²⁾ Úgy látszik, hogy érdemes ellenfelem az érintett megkülönböztetés daczára is Valkót egy vármegyének tartja Marchiával. Megengedem, hogy ezen elnevezés alá tágasabb értelemben jöhetett Valkó is, a mennyiben a határszélhez ez is közel feküdt, és Marchiával határos volt; de a kérdéses elnevezés a felhozott adatok szerint praecise és tulajdonképen Sirmiumnak jelzett vidékét illette, és ez Valkótól megkülönböztetett területet tett.

b) A rábaközi főesperesi kerület (Archidiaconatus de Rabaköz) a mai Soprony és Győr vármegyének azon részén terült el, melyet a Rába folyó két ága veszen körül. E terület vagy sziget, úgy látszik, már a rómaiak alatt egy különálló provinciát képezett, melynek municipiuma volt az említett folyótól nevezett Rabona vagy Raab város, melyből lett a mai Győr. E vidéknek a folyók által kijelölt s a rómaiak által is használt természetes határait, úgy látszik, őseink is megtartották, s azt a nevezett folyóktól Rábaköz-nek nevezték, mely, midőn a győri püspökség alapított, e néven egy megyét vagy külön-

¹⁾ »Századok.« 1868. VII. füz. 454. l.

²⁾ Koller i. m. II. köt. 378. és 382. l.

álló territoriumot képezett s az itt alakult főesperességnek is nevet adott, és csak későbbben, az átmenet vagy átalakulás processusában kebeleztetett Soprony és Győr vármegyébe. Fejér György e bekebeleztetés daczára is e vidéket a hiteles oklevelek nyomán összeállított ősrégi vármegyék között említi, s vármegyének nevezi.¹⁾ R á b a k ö z tehát eredetileg megye vagy megyeféle terület volt és csak későbbben olvadt be az említett vármegyékbe, s az itt felállított főesperesség nemcsak e vidéknek ősrégi nevére, hanem egykori megyeiségére is utal.

c) A s e g ö s d i főesperesi kerület (Archidiaconatus de Segusd), mely a mai Somogy vármegyének a Balaton mellett elterülő jelentékeny részét foglalta magában, szintén egy különálló territoriumot képezett, mely a magyar királynék birtoka volt, és mint ilyen a királynék curialis comesinek hatósága alatt állott, s több okmányainkban c o m i t a t u s néven van említve²⁾, mi ha nem teszen is szoros értelemben vett vármegyét, de mindenesetre egy oly területet jelent, mely saját c o m e s é n e k hatósága alatt állott s az által igazgattatott. S a királyné c u r i a l i s c o m e s e, ki e hivatalánál fogva az ország bárói vagy nagyjai közé tartozott, s a királyné birtoka és jövedelme fölött intézkedett, csak nem volt alárendelve a somogyi comesnek? Nem tudom, nincsen-e ezzel némi vonatkozásban azon körülmény, miszerint a veszprémi püspökök lettek a királynék cancellárai, mivel a királynék birtoka, a s e g ö s d i comitatus, a veszprémi püspökség területén feküdt? Különben e kerület nem is volt a régi századokban oly jelentéktelen, milyennek azt érdemes ellenfelem tartja, mert S e g ö s d ö t, mely e kerületnek székhelye volt, történetiróink is említik, mint nevezetes helyet. Így említi azt Roger mester, mint a hova IV. Béla király a mongolok üldözése elől menekült.³⁾ Idevonatkozólag megjegyzi Szabó Károly, hogy S e g ö s d, mely Rogernél hibásan van F e g u s d-nak írva, ma ugyan igénytelen mezőváros, de a régibb századokban nevezetes

¹⁾ Fejér Cod. Dipl. X. 7. 6. l.

²⁾ Fejér Cod. Dipl. V. 3. 73. l. és Wenzel »Árpád kori Új Okmánytár« IV. 312. l.

³⁾ Endlicher. Monumenta Arpadiana. 275. l.

hely és erősség volt.¹⁾ Ezen comitatus későbbben beleolvadt Somogy vármegyébe, de az arról nevezett főesperesség ma is fennáll.

d) Szigetfő, mely évkönyveink- és okleveleinkben többször említettetik, Csepel szigetet és azon vidéket jelzi, mely e sziget irányában a Duna partján terül el. A szigetfői főesperesi kerület (Archidiaconatus de Zigetfew) tehát e szigetet s annak vidékét foglalta magában. E terület hajdan királyi praedium volt, hol a királyi ménes tartatott, a mint azt nemcsak Névtelen jegyzőnknek e sziget elfoglalására vonatkozó előadása bizonyítja, hanem Sz.-István királynak a szalavári apátság részére 1019-ben kiadott alapító levele is igazolja, melyben a király a csepel-szigeti királyi ménesből a tizedet — decimam equorum nostrorum de Insula, quae vocatur Csepel, in paledris — az említett apátságnak adományozza.²⁾ E sziget az ahhoz tartozó részekkel együtt későbbben, még II. Lajos király korában is, királyi birtok volt, hol Oláh Miklós előadása szerint curia vagy királyi lak állott.³⁾ E vidék ha nem képezett is megyét, de — mint királyi praedium — eleintén, a főesperesség alakulásakor, egy különálló territorium volt, mely a királyi lovászmester hatósága alatt állott s az által igazgattatott, és csak későbbben olvadt bele Pest vagy Pilis vármegyébe. Már Névtelen jegyzőnk világosan írja, hogy Árpád oda lovászmestert rendelt, »... et agazonibus suis magistrum praefecit quendam Cumanum nomine Cepel.« S innét veszi eredetét a lovászmesteri hivatal, mely későbbben országos tisztséggé emelkedett. S a királyi lovászmester, ki e hivatalánál fogva az ország bárói közé tartozott, s kinek rendelkezése alatt, legalább kezdetben, a praedium és ménes állott, csak nem függött Pest vagy Pilis comesétől? E szerint az itt alakult főesperesség is arra látszik mutatni, hogy e vidék — mint a lovászmester alatt álló királyi praedium — egykor Pest megyétől elkülönített territoriumot képezett.

e) Az eszéki főesperesi kerület (Archidiaconatus de Oziag vel Ossceag) szintén egy régi különálló területet képvisel

¹⁾ Rogerius Mester Siralmas éneke. Pest, 1861. 28. l.

²⁾ Fejér Cod. Dipl. I. 305. l.

³⁾ Hungaria et Atila. Vindobonae 1763. 16. l.

mely a mai Verőcze vármegyének a Dráva mentében északkeletre a Duna felé nyúló részét foglalta magában. Itt némely adatok szerint már a rómaiak alatt virágzó colonia volt Mursó vagy Mursina nevű várossal, melynek helyén vagy szomszédságában épült későbbben Ossceag vagy Eszék, mely aztán e vidéknek nevet adott; mert, mint föntebb érintém, némely vidékek az ott épült városokról vették nevüket. Úgy látszik, hogy őseink eleintén szintén meghagyták e vidéket egy különálló megye- vagy területnek a szerint, amint az a rómaiak által ki volt jelölve, s azt kezdetben az ott épült városról nevezték. E vidék a pécsi püspökség alapításakor egy önálló területet képezett Valkó és a régi Verőcze megye között, és csak későbbben foglaltatott Verőczéhez; mert Verőcze eredetileg sokkal kisebb volt, és későbbben gyarapodott Eszék vidékével. Valkót nem is említem, mert az csak 1745-ben kapcsoltatott Verőczéhez. S hogy Eszék vidéke, mely ma Verőczének jelentékeny részét teszi, egykor szintén Magyarországhoz tartozott: azt igazolja a pécsi püspöki megye eredeti területének kimutatása, mely Eszék és t is magában foglalta, s a pápai tizednek e főesperességre vonatkozó rovata. Régóta foly a vita a fölött: hogy Verőcze Magyarországhoz tartozott-e vagy Slavóniához? és mind a két részre fontos érvek vannak felhozva.¹⁾

Érdemes ellenfelem azt állítja föntebbemlített értekezésében, hogy Verőcze Slavóniához tartozott, de én azt hiszem, hogy e kérdésben biztos tájékozásul szolgálhatna ezen főesperesség kerületének nyomozása; mert e kérdés vitatásában, nézetem szerint, meg kell különböztetni a régi Verőczét, mely, mint érintém, eredetileg csak kisebbszerű megyét képezett, a mostani Verőczétől, melynek jelentékenyebb részét Valkón kívül azon vidék teszi, melyet egykor Eszék képviselt; és ha talán az egész Verőcze nem tartozott volna is Magyarországhoz, de annak azon része, mely az eszéki főesperesi kerületet tette, nemcsak a pécsi püspökség alapításakor, hanem még a XIV. század közepe

¹⁾ Keller. *Histor. Episcopat. Quinquéeccl.* I. köt. 52—57. l. — Podhradczky *Slavonia.* Budán 1837. 23—28. l. — Palugyay. *A Kapcsolt Részek.* Pozsony, 1863. 201—252. l.

táján is ide tartozott. S így ezen főesperesi kerület már annyiban is különös figyelmet érdemel, a mennyiben jelzi azon határvonalakat, melyek a magyar területnek ezen részét elválasztották a régi Verőczétől; mert csak ez, t. i. a régi Verőcze tartozhatott Slavóniához, ha csakugyan tartozott, nem pedig az egész mostani Verőcze.

Hogy tovább ne folytassam e nyomozást, az érintett történelmi nyomok s adatok, s az azokból folyó combinatiók is mutatják, hogy a kérdéses főesperességek ha nem képeztek is mind későbbi értelemben vett vármegyéket, de azért mindenestre oly vidékeket képviseltek vagy jellettek, melyek a főesperességek alakulásakor politikailag is különálló területek voltak, és csak később, az átalakulás processusában, olvadtak a szomszéd vármegyékbe, mikor a várispánságok is egyesítették a megyékkel. A mik egyszersmind azt is világosan mutatják, hogy az egyház a püspökségek alapításakor a főesperességi kerületek alakításában az ország akkori tényleges politikai felosztását szem előtt tartotta és szorosan követte, s a hány megye vagy autonom kerület volt valamely püspöki megye területén, azok száma szerint ugyanannyi főesperesség állittatott, s a joghatóság kérdése s illetéke valamint politikai, úgy egyházi tekintetben is a megyék vagy kerületek kiterjedése és határai szerint szabályoztatott vagy korlátoztatott, úgy, hogy valamint minden megye vagy kerület élén egy comes állott, úgy egyszersmind minden ilyen megye egyházilag is egy főesperes hatósága alá tartozott.

Itt ellenvetésül fel lehetne hozni, hogy Bihar megye hajdan négy főesperesi kerületre volt osztva. Érdemes ellenfelem csak kettőt említ, ú. m. a kölcsérit és a kalotait, de ezeken kívül még két főesperesség volt e megyében, ú. m. a bihari (Archidiaconatus de Bihor), és a homrogi (Archidiaconatus de Humruc); hanem e itt négy főesperesség felállítását eléggé indokolja ezen megyének roppant kiterjedése, mely nem is annyira megye, mint inkább tartomány volt, és négy középszerű vármegyével felért, főleg mikor még Kalotaszeg, a mai Kolas vármegyének egy tetemes része is ide tartozott. Egy főesperes ily nagy területen, mely kiterjedésre egy püspöki megyével vetekedett, nem lett volna képes a főesperesi hivatalnak megfe-

lelui, azért kellett e megyét több főesperesi kerületre osztani, és miután az egyik főesperesség úgyis e megye nevéből neveztetett, a többi a confusio vagy zavar kikerülése végett nem lehetett e néven nevezni, hanem más neveket kellett azoknak adni. Lehet, hogy politikai vagy várispáni tekintetben is e főesperesi kerületek szerint volt e nagy megye felosztva, de ezt az adatok hiányában nem merem vitatni. Bihar tehát e tekintetben oly indokolható kivételt képez, mely a felállított szabályt nem officiálja.

Végre, a mit még előbb kell vala emlitenem, úgy látszik, hogy az ellenvetésül felhozott Archidiaconatusok nem is voltak mind diplomaticus főesperességek, hanem némelyek azok közül csak másodrendű, alárendelt, s úgynevezett ruralis főesperesi kerületek voltak, melyek legfőlebb a pápai tized rovatában említetnek, — sőt némelyik, mint p. o. a t a s n á d i, ott sem említettik, — de tudomra más okmányokban nem igen fordulnak elő, míg ellenben a p a t a i főesperes, mint diplomaticus személy, 1252-től folytonosan említettik okmányainkban és szerepel az egri káptalan kiadványaiban.¹⁾ M u r a k ö z r e pedig meg kell jegyezmem, hogy az nem is volt Archidiconatus, minek érdemes ellenfelem tartja, hanem a b e x i n i főesperességnek csak egyik alesperesi kerülete.²⁾ Úgyisintén azt is meg kell érintenem, hogy a horvátországi Archidiaconatusok elnevezései azon tartománynak a püspökség alapítása-korát megelőző régi és sajátzerű felosztására vonatkoznak, s abból magyarázhatók.

Az ellenvetésül felhozott főesperességek tehát nemcsak nem cáfolják meg, hanem inkább igazolják a főesperességek elnevezéseire vonatkozó állításomat, miszerint a főesperességek azon megyéktől kölcsönözték neveiket, melyeknek területén alakultak, s ennek folytán most még jobban meg vagyok győződve arról, hogy a Mátra vidéke, hol már a XIII. században állott a p a t a i főesperesség, és ma is áll, egykor nemcsak egyházi, hanem politikai tekintetben is meg volt különböztetve Hevestől, s attól egy különálló területet képezett.

¹⁾ Fejér Cod. Dipl. IV. 2. 168—210—396. l. V. 3. 62. l. VI. l. 174. l. VII. 2. 277., 287., 328. l. X. 2. 698. l. stb.

²⁾ Kereselich. Histor. Cathed. Eccl. Zagrab. Zagrabiae I. köt. 31. l.

De azok, a miket itt a főesperességekről röviden felhozék vagy csak megérinték, azt is világosan mutatják, hogy hazánk régi földíratának felvilágosítására s a megyék eredeti határainak kimutatására mily becses és biztos tájékozási- és útmutatásul szolgál a régi főesperességek nyomozása, s az azok területét jelző pápai tized rovatainak tanulmányozása; mert midőn a megyéknek — újabb alakulás vagy felosztás folytán — nemcsak régi határai, hanem gyakran nevei is megváltoztak s eltűntek: akkor az egyház a püspökségek alapításakor alakult főesperesi kerületeknek nemcsak eredeti területét, hanem régi neveit is híven megtartotta. Mely körülményre nem látszott érdemes ellenfelem figyelmeztetni, s az arra vonatkozó momentumokat kellőleg méltányolni. Ugyanazért, noha azt hiszem, hogy — a mennyire ezen czikk szűk kerete engedte — a főesperességek elnevezésére vonatkozó állításomat érdemes ellenfelem támadása ellenében kellőleg indokoltam, mindamellett, ha az ide vonatkozó adatokat megszerezhetem, bővebben és tüzetesebben fogom azokat tárgyalni.

Pata megyéről s az itt alakult főesperességről térjünk át már a mátravidéki Újvárra, mely néven e vidék későbbben neveztetett. Ugyanis ha a felhozott érvek meg nem győznék is érdemes ellenfelemtől arról, hogy a főesperességek a megyéktől, melyeknek területén alakultak, kölcsönözvén nevöket, a patai főesperesség elnevezése a Mátra vidékének egykori nevét tartja fenn, — de azt már csak nem tagadhatja, hogy e vidék későbbben csakugyan Újvár megyének neveztetett és Hevestől megkülönböztetett territoriumot képezett? mert ezt világosan bizonyítja IV. Béla királynak első czikkemben felhozott adománylevele, melyben a mátrai Újvár, hol Szurdok-Püspöki és Gyöngyös-Püspöki nevű helyek feküdtek, világosan meg van különböztetve nemcsak Abaújtól, hanem Hevestől is, világos jelöléssel annak, hogy a mátrai Újvár Hevestől külön megyét képezett. Ugyanezt bizonyítja V. István királynak 1264-ben kelt adománylevele, mely szerint az újvári (mátra-újvári) várispánságnak (Castrum Vuar) Eörs nevű birtoka meg volt különböztetve a hevesi várjobbágynak birtokaitól, — ex parte Jobbagionum Castrum Heues, — a mi ismét csak azt bizonyítja, hogy e két várispánság egymástól elkülönített területet képezett. Már ha érde-

mes ellenfelem meg nem engedi, hogy a Mátra vidéke egykor Újvár megyének neveztetett, és Hevestől elkülönített terület volt: hova fogja ezen Újvárt helyezni, melyet a felhozott okmányok emlitenek, és nemcsak Abaújtól, hanem Hevestől is megkülönböztetnek? mert ezen okmányok bizonyágtételeit csak nem fogja ignorallhatni!

Sőt II. Endre királynak ellenem felhozott 1234-diki adománylevele is, melynél fogva a többi között Pélýnek és Patának negyedrésze (quartam partem Patha) Demeter mesternek adományoztatik, a pata-újvári várispánság mellett látszik bizonyítani; mert Pata nem azonosítható Szurdok-Bényével (Byna de Zurdok), s azt hasztalan nyomozza érdemes ellenfelem Abaúj megyében Szurdok-Bénye szomszédságában, és hasztalan akarja ezzel azonosítani; mert Pata a Mátra vidékén feküdt és fekszik ma is, és valamint Pélý, úgy Pata is az újvári (mátra-újvári) várispánság birtoka volt. Már azon körülmény is, miszerint a felhozott okmányban a patai jörság negyedrészből Újvár birtokának mondatik, ama viszonyra látszik vonatkozni vagy utalni, mely egykor a patai és mátra-újvári várispánság között létezett, miszerint e két várispánság egy volt, csak két néven neveztetett, s a patai várispánság lett későbbben az elnevezés megváltoztatásával az újvári. A felhozott adománylevélben említett birtokok közül csak Szurdok-Bénye (Byna de Zurdok) feküdt Abaújban s volt Aba-Újvár birtoka. Hogy az adománylevélben e két vár vagy várispánság nincs külön megnevezve, s ama birtokok egy nevezet alatt csak Újvár birtokainak (terrae Novi Castri) mondatnak, az itt alapos nehézségül nem igen szolgálhat; mert miután az adománylevél úgyis megnevezte a birtokok határait, nem volt szükség e két várat külön-külön megnevezni, mert a megnevezett és kijelölt határokból úgyis lehetett tudni, hogy ama birtokok, melyek Demeter mesternek adományoztattak, azelőtt melyik várnak tartoztak legyen a területéhez. Az én nézetem s értelmezésem szerint ezen adománylevélben a Novum Castrum nevezet alatt nemcsak Aba-Újvár értetett, melyhez tartozott Szurdok-Bénye, hanem egyszersmind a mátrai Újvár is, melynek egyik birtoka Pata éppen a hasonló nevű várispánságra

látszik utalni, melyből lett később a név megváltoztatásával az újvári várispánság.

Azon nézetemet, hogy Pata egy volt Újvárral, igazolja azon körülmény is, miszerint Pata mezőváros határában Radvánszky Antalné, született Podmaniczky Mária bárónő birtokán, egy várral ma is Újvár-nak neveztetik; mire engemet b. N. A. igen tisztelt tagtársam figyelmeztetett, kinek ezért ezenel köszönetet mondok. Én ezen helyirati adatot nem tudván, hibásan nyomoztam múlt évi czikkemben Újvárt Pásztó és Hasznos vidékén, mely vár e szerint Pata határában állott. Ez újabb helyirati adat nemcsak előbbi tévedésemet vagy tájékozatlanságomat igazítja meg, hanem egyszersmind minden további kétséget eloszlat a felől, hogy hol feküdt Újvár, mely e megyének nevet adott. Sőt ezen fontos helyirati fölfedezés nyomán igazolható leszen ezen vidék régi nevének fölcserélésére, vagyis Újvár, Aba-Újvár elnevezésére vonatkozó véleményem is, melyet érdemes ellenfelem nevetségessé akar tenni: hogy t. i. Aba király, ki Pata vezér nemzetségéből származott, e várat megújítván vagy az itt keletkezett várispánságot átalakítván, ez újítás folytán e vár Újvár-nak, Aba király nevééről pedig Aba-Újvár-nak neveztetett. E szerint Pata nemcsak vonatkozásba hozható, hanem azonosítható is Újvár-ral, s a mely vár kezdetben Pata vezérről neveztetett, az későbben Újvár vagy Aba-Újvár nevet vett fel.

Érdemes ellenfelem Újvárnak Hevessel lett egyesítésére vonatkozó állításom ellen azt hozza fel, hogy én hallucinálok ezen egyesítés korának meghatározásában, s azt majd a XIII. század elejére, majd közepére, s így IV. Béla király idejére teszem, s azt kérdi tőlem, hogy ha már a XIII. század elején s így IV. Béla országglása előtt egyesülve találattott e két vármegye: mikor volt tehát a mátrai Újvár különálló?

Meg kell vallanom, hogy nehéz ezen két vármegye egyesülésének idejét biztosan meghatározni, mert az ide vonatkozó adatok egymással ellenkezni látszanak. A Váradi Regestrum 174-dik pontja szerint a hevesi vár curialis comese 1235. táján már függött Újvár comesétől, a mi arra mutat, hogy e két várispánság már akkor egyesítve volt. IV. Béla királynak 1261-ben

kelt adománylevelében pedig e két vármegye még meg van egymástól különböztetve. V. István királynak 1271-ben kelt kiváltáslevele szerint már akkor egyesítve volt e két vármegye, mert az, az egyesítés alakjában, Heves-Újvárnak van írva. Ezen egymással ellenkezni látszó adatokat nézetem szerint úgy lehet értelmezni és megegyeztetni, hogy a két várispánság már 1235. táján egyesítve volt, de nem a megye, mely még az 1261-diki okmányban meg volt egymástól különböztetve, annak jeléül, hogy még akkor különállott. Úgy látszik tehát a felhozott adatokból, hogy előbb a két castrum vagy várispánság egyesült, s ezeknek egyesülése maga után vonta azután a megyék egyesülését is, mely az 1261. és 1271-dik évek között eső időszakra tehető. De ha nem lehet is biztosan meghatározni e két megye egyesülésének idejét, abból még korántsem következik, hogy azok sohasem lettek volna egymástól különállók; mert különállhattak Sz.-István király korától IV. Béla uralkodásaig, vagyis a megyék metamorphosisának korszakáig, a minthogy külön is állottak a felhozott adatok szerint. Épen oly joggal kérdehetném én is érdemes ellenfelemtől, hogy ha Abaúj, Heves és Sáros egy megyét képeztek: mutassa ki azok szétDarabolásának idejét; mert ily nagy és fontos terület szétoztásának, mint jelentékenyebb eseménynek, kellett valami nyomának és pedig nagyobb nyomának lennie, mint két kisebb s egymás mellett eső megye egyesülésének.

Érdemes ellenfelem nagy súlyt fektet arra is, hogy a Váradi Regestrumban, melyre állításom támogatására hivatkoztam, nincsen a chronologiai rend megtartva, s azt állítja, hogy arra az újvári comeseket vagyis azoknak szolgálati idejét illetőleg nem is lehet hivatkozni, hanem más kútforrásokhoz, hiteles okmányokhoz kell e kérdésben folyamodni; s annak folytán, czáfolatul érintett hivatkozásomra, okmányokból közli az újvári comeseknek 1198—1232-ig terjedő névsorát.

Hogy a Váradi Regestrumban a chronologiai rend pontosan nincs megtartva, azt én is tudtam, és nem szenvedtem érdemes ellenfelem kifejezése szerint azon téves felfogásban, hogy ezen Regestrumban a keltezés rendesen van kezelve; mert igen jól tudom, hogy e Regestrum nem complet történelmi

mű vagy monumentum, hanem csak töredéke — fragmentuma — a váradi káptalan előtt folyt perekről s azokban mondott ítéletekről vezetett jegyzőkönyvnek, a mint ezt Kollár is megjegyezte¹⁾, mely, a mint hiányosan és összehányva találtatott a váradi templom sekrestyéjében, a szerint, minden rendbeszedés nélkül, nyomtattatott ki; de így is nagybecsű forrása jogtörténelmünknek. Ezen Regestrum 389 pontból állván, de azok között csak tíz pont lévén évszámmal ellátva, azt állítja érdemes ellenfelem, hogy a többi pontokra nem lehet a kort illetőleg hivatkozni, mert azokat akár az előző, akár az utánuk következő pontok szerint évszámozzuk, minden combinatiót meghíúsítanak. De nézetem szerint az évszám nélkül való pontokat az évszámmal megjelölt előző pontok chronológiája szerint kell vagy legalább lehet venni vagy számítani; így számította azokat Fejér György is, ki azok közül több pontokat közölvén, azokat azon év okmányai közé sorolta, mely évszámmal a megelőző pontok vannak jelölve²⁾; különben is a mennyiben azoknak a pontoknak tartalma vagy kelte más okmányokkal is igazoltatik, azokra chronologiai tekintetben is biztosan hivatkozhatni. Így hivatkoztam e Regestrum 210-dik pontjára, mely szerint Sárosnak 1217-ben Dénes kincstárnok volt comese, és érdemes ellenfelem névsorában is Dénes kincstárnok 1216., 1217., 1218. és 1219-ben mint Novi Castri comese van említve. De maga az újvári comeseknek érdemes ellenfelem által közlött névsora is inkább állításom mellett, mint ellene látszik szólani; mert ha 1198—1232-ig annyi újvári comes volt (pedig mennyi lehetett még, kiknek neve nincs fölfedezve vagy írott emlékeinkben följegyezve), ez is azt mutatja, hogy e nevezet alatt nem egy, hanem több Novum Castrum-unk volt. Ugyanazért itt újra ismételem Czinár Mórnak múlt évi cikkemben idézett idevonatkozó megjegyzését: miszerint e nevezet alatt több Novi Castri megyénk levén, az okmányokban előforduló Novi Castri comesek melyik Újvár megyének voltak legyen főispánjai? azt csak az okmányok szövegéből vehetni ki.

¹⁾ Amoenitat. Histor. Jurisque Publ. Regni Hung. Vindobonae 1783. II. füz. 14., 15. l.

²⁾ Fejér Cod. Dipl. VII. l. 220. és 250. l.

Végre érdemes ellenfelem *Novum Castrum*-ot *Confinium*-nak vagyis határszéli megyének tartja, s így Heves is, mely szerinte *Novum Castrum* egyik kiegészítő része vagy álladéka volt, szintén a határszéli megyék közé tartozott. Hogy Sáros *Confinium* volt, és fekvésénél fogva odatartozhatott Abaúj is, azt nem tagadhatni; de Heves, mely úgyszólván az ország közepében fekszik, hogyan tartozhatott az ország határszéli megyéi vagy határőrségei közé? azt meg nem foghatom.

Ezzel bevégzem felvetémet, melyet, úgy hiszem, a felhozott adatok és érvek eléggé indokolnak, s melyeknek resultuma azon meggyőződésem nyilvánítása: hogy Heves Abaújtól eleitől fogva különálló és független megye volt, sőt még a mai Hevesnek is egyrésze, a Mátra vidéke, egykor *Pata* és *Újvár* nevezet alatt különálló megyét képezett. Megengedem, hogy Abaúj nevezetesebb vár volt, és, mint érdemes ellenfelem kiemeli, hazánk történetében jelentékenyebben szerepelt, mint a mátrai Újvár: de azért ez is csak úgy várispánságot és megyét képezett, mint Abaúj, ha nem is oly nagyot. Lehet az is, hogy a várak vagy várispánságok katonai szervezetüknél fogva egymással valami összeköttetésben voltak; de hogy Heves és Abaúj — mint megyék — egymástól függttek volna: az a felhozott adatok s érveknél fogva nem hihető. Ha azonban nyomozásom- vagy felfogásomban talán tévednék, és érdemes ellenfelem vagy bárki más is felhozott adataim s érveim ellenére kimutatja, hogy nekünk e nevezet alatt csak egy *Novum Castrum*-unk volt, s az *Újvár*ról szóló adatok s azokból folyó combinatiók mind egyedül és kizárólag csak arra az egy *Novum Castrum*-ra vonatkoznak, és hogy Abaújhoz egykor nemcsak Sáros, hanem Heves is tartozott, és ez a három egy megyét tett: az ezt hebizonyító érvek előtt, tévedésemet beismerve, meg fogok hajolni, sőt vereségem daczára a tudomány érdekében még örvendeni is fogok a hazai történetirodalomnak ezen újabb nyereségén, annál is inkább, mivel én szolgáltattam alkalmat ezen valamint történelmünkre, úgy régi földirátunkra nézve is igen fontos kérdésnek bővebb nyomozása és felvilágosítására. Ha talán e vitatkozásomban érdemes ellenfelem nézetét vagy érveit néhol élesebben jelzettem, azt nem fogja nekem rossz néven venni,

mert azt a vitatkozás természetéből foly, különben is a reciprocitás elvénél fogva: hanc petimus damusque veniam. És ha e kérdésben eltérek is érdemes ellenfelem nézetétől, azért nagybecsű munkálkodása, hazai történelmünk nyomozásában kitűntetett fáradhatatlan buzgalma s e téren szerzett irodalmi érdemei iránt mindig az elismerés kellő tiszteletével fogok viseltetni.

BALÁSSY FERENCZ.

II. Rákóczi Ferencz kora

*a gr. Csákyak, Szepes vármegye és a b. Palocsay-család
levéltáiraiban.*

III.

A b. Palocsay-levéltár.

A Palocsai báró Horváth-, vagy szokottabb nevén báró Palocsay-, ma már férfiágon kihalt s leányágon is csak b. Palocsay Kornélia úrnő ő mlgában élő család levéltára, azelőtt, a nemzetség szepesi uradalmi székhelyén Dunavec, másként Nedecz várában őriztetett, — de mivel e vár egészen a lengyel határszélen fekszik: könnyebb hozzáférhetőség tekintetéből a család telelő helyére, Lőcse városába szállíttatott, hol is jelenl g a derék és előzékeny szívességű Cze b á n y i S á n d o r h. ügyvéd ú r gondjai alatt áll. Szervezetét s régibb okmányait Re i z n e r J á n o s t. tagtársunk ismertette; én földatombhoz képest csakakuruczvilágot érdeklő részéről szólandok.

Ha b. Palocsay György Rákóczi-féle huszárezredesnek, később dandárnok, majd 1710-ben tábornoknak a kuruczvilág hadjárataiban való tevékeny szerepét, gyakran önálló vezényleteit, s a benső viszonyt, melylyel őt a közeli vérség Károlyi Sándorhoz fűzte, számba vesszük: a Palocsay-levéltárban a Rákóczi-kor bűvára tetemes számú és jelentékeny becsű adalékokat jogosan föltételezhetne, — ha t. i. György ú r ezenkori correspondenciái, hadi orderei stb. fenntartattak. De, fájdalom, aránylag igen kevés az, a mi ott róla és tőle e korból fönnmaradt. Ezek is többnyire aprólékos érdekűek; mindazáltal van köztük néhány kiváló becsű is, pl. Károlyi 1703-iki levele Bécsből, s ordere 1709-ből, a Bottyán tábornok halálára vonatkozó okmányok, és egy-kettő Györgynek versei közül.

B. Palocsay György, id. Palocsay Istvánnak, b. Károlyi Judittól — Sándor nénjétől — született legidősb fia, Thököly korában együtt neveledett Károlyi Sándorral, Kassán, a nemes ifjak convictusában, majd Lublyó és Palocsa váraiban. Innét az a gyermekkorban gyökerező őszinte vonzódás, melylyel Károlyi ezen jeles tehetségű, élénk, bátor, szenvedélyességében kalandvágó, de mindig lovagias és jellemes öcsce iránt mint férfiú is mindenkoron viseltetett, — ki is Mihály és ifj. István nevű fivérei fölött tehetségben, képzettségben magasan kivált.

A XVII-ik század vége felé felnőtt fiak atyja 1698. elején már nem élt: legalább ez év febr. 2-kán D o b a y Z s i g m o n d Dobóról, Károlyi Judit asszonynak már mint »Tek. és Ngos Palocsay István úr ö Nga meghagyott özvegyének« ír Plavniczára. Azért említjük épen Dobay levelét: mert írója az, ki a Zrinyi Ilona élettörténetére nézve oly fontos 1686-iki munkácsi naplót vezette ¹⁾, s kiről Palocsay György is egyik alkalmi költeményében dicsérettel emlékezik. A levél különben csak családi érdekű, a mennyiben a Palocsayak és Berzeviczyek közt fennforgott pörre vonatkozik. (Er.)

A spanyol örökösödési háború kiütvén: Leopold császár, mint tudjuk, Magyarországon is erősen újonczoztatott. Kassa és a Felső-Tisza vidékén 1702. elején G o m b o s f a l v i G o m b o s s I m r e cs. k. vezérőrnagy bizatott meg egy magyar huszárezred fölállításával, ki is P a l o c s a y G y ö r g y g y e l sógorságban lévén: felszólította a világlátni óhajtó s harc- és kalandvágó ifjút, venné át az új ezred egyik századának parancsnokságát. Hanem azért, az akkori cs. ezredtulajdonosok szokása szerint, »pro honorario« 200 aranyról adatott vele magának 1702. april 6-án adóslevelet a századosi állomásért. (Egyk. más.)

G o m b o s s t á b o r n o k Kassán, 1702. april 15-kén kelt toborzó-pátensével, valószínűleg Károlyi mint szatmári főispán támogatására számítva, S z a t m á r és más szomszédos vármegyékbe küldé el új huszárkapitányát, századát összetoborzani. (Er.) S a század a rokon-főispán erélyes támogatása folytán, úgy látszik, hamar megalakult, jőféle tiszaháti magyar legénység-

¹⁾ L. e naplót alólirott által az akadémiai Monumenták »Scriptores« XXIII-ik kötetében közzétéve, 413. s köv. ll.

ből, — s hihetőleg még azon év folytán föl is vonúlt az egész ezred az Imperiumba, a Rajna mellé. — Palocsay, midőn százada meg volt alakítva, hogy velök hadi kötelességeiket anyanyelvökön jól megértethesse: lefordítá I. Leopold 60. szakaszából álló latin nyelven kiadott hadi czikkelyeit magyarra, és pedig nyelvünk akkori állapotához mérve, elég sikerülten. Ezenkívül az őrnagy, századosok, a zászlótartók és közkatonák esküformuláit is hozzácsatolá, szintén magyarul, — és pedig a zászlótartóét ezen jellemző bevezetéssel:

»Az zászlótartó előadása és szükséges tudománya.

Ő Felsége, Kegyelmes Császár Urunk, és ő Felséginek hadi tanácsa (igen jó; mások akkor »hadakozó tanács«-nak nevezték) parancsolatjából adom Kglmeteknek zászlótartó uraiméknak is az levegő (lebegő) zászlónkat, ilyenformán, vagy okból, hogy Kglmetek fogadja és ezküszszék, hogy kész leszen Kglmetek ezek az zászlók mellett az életit feltenni (kockáztatni), úgy, hogy ha jobb kézen, a melyen az zászlót tartja Kglmetek, meglövettetnék vagy megsebesítettetnék: azon zászlót Kglmetek bal kezben fogja venni; ha pedig azon is lövés esnék, azon zászlót szájában fogja venni, és teltsége szerint nem engedi, fogja; hogyha pedig az ellenségtől meggyőzöttetnének és ezen zászlókat meg nem tarthatná: abban magát bétakarni, és a mellett utolsó pihenésig életit nem fogja hadni.«

Az eskü Leopoldnak, mint római császárnak s Magyar- és Csehország királyának tétetett le.

(Eredeti, b. Palocsay György saját kézírata.)

Györgyünk hadi működésére nézve csak a következő 1703-ik évből maradt fenn néhány okmány, ú. m.:

Freyherr v. Vibron, a mainzi és bambergi választófejedelem vezérőrnagya és egy dragonyos ezredének főkapitánya, »Datum Veldtlager bey Schweighoff« 1703. jul. 12-kén ily parancsot ad ki számára: »Herr Rittmeister Baron Pallo t s c h e y von löbl. Gomboschisen Hussaren-Regiment, wird hien mit beordert, nebst 35 Hussaren¹⁾ und behörigen Unter-Officie-

¹⁾ Valamelyik ilyféle expedícióból kifejlett merész huszárkalandjára czélózva írja Palocsay később, már mint dandárnak, Károlynak, a

ren sofort gegen die Haar, Pfalzburg und Zabern zu marschieren, in selber Gegend bestmöglichst zu recognosciren: ob die aus Bonn jüngst ausgezogene Französische Garnison der Orts ankommen, oder andere feindliche Troupes dahin in Zumarsch begriffen wären? auch vorfallender Gelegenheit nach dem Feinde einigen Abbruch zu thun, — übrigens aber gute Ordre zu halten.« (Er.)

Johann Freyherr Hain, apfalzi választó-fejedelem tábornagya, es. lovassági tábornok, pedig, mint a szövetségesek ott táborozó hadtestének parancsnoka, Oberstuhlon, 1703. aug. 20-kán kiadott orderével küldi hasonló lovas portyázásra Palocsayt: »Der Rittmeister Herr Baron Georgius Poluzey wird hiemit beordret mit einen Lieutenant undt 70 Hussarn gegen den Feind aufs Parthey auszugehen, und alle mögliche Fleisses sich dahin bestreben soll, einen Abbruch zu thun.« (Er.)

Sept. közepén Freiburgban volt Palocsay, ismét külön detachment gyanánt vezényelve huszáraival, kik a folytonos csatározások közepette, úgy látszik, kissé megviselődtek; a miért is fölváltatását kelle sürgetnie az ellenségtől megkörménykezett helyről. A nassauai gróf válaszol ugyanis neki Oberstuhlból, 1703. sept. 15-kéről Freiburgba, hogy levelét vévén, érti belőle lovasai állapotát és azokkal a sereghez (»ad cohortem«) visszajöhetési kíváнатát. »Ad quas Dominationi Vestrae hisce respondo, illam — rebus jam sic stantibus — nondum revocari posse; operam autem dabo, ut quamprimum possibile erit, alij equites illic mittantur, et Dnao Vra secum habentibus reverti queat. Manebo,« etc.

magyar-egregyi táborból, 1708. apr. 28-kán, megbízhatlan elnyűtt hada ellen keserűn panaszkodva:

»Adta volna az Isten, az ördögök testestül-lelkestül ragadtak volna el inkább akkor, mikor Erdélyországába beléptem; én magam sem szántam volna fáradságomat ötvened-magammal is portára menni által az Maroson, ha láttam volna módját, és lőtt volna kivel: mert az olyan nem első dolgom; ha Imperiumban bé merem menni Franciaországba harminczadmagammal ötven mélyföldnyire, holott nyertem, rabot hoztam, — annál inkább itt; de, hogy én olyanokkal menjek, a kik ott hagyjanak, avagy rossz lovok miatt magára az ellenség földén maradjak, bölcsezen megítélheti Exciád.« (Er. a gr. Károlyi-levéltírban.)

(»Nobilissimo Dno Georgio Polutzey S. C. et R. Mattis Equitum Magistro. — Friburgi.« Er.)

Mindezen aprólékos adatoknál sokkal teljesebb képet nyújt Palocsaynak, valamint általában az akkoriban ottkünn levő magyar ezredeknek a spanyol örökösödési háborúban való részvételéről magának P. Györgynek egy, a Landau közelében Tallard marechal ellen vívott neustadti harczról irt ötven strophás verses-kronikája, melyet szintén ezen archivumban fölfedezve, »Adalékok a Thököly- és Rákóczi-kor Irodalom történetéhez« című munkám II. kötetében (21—30. ll.) közzétettem. A mily száraz e vers mint költemény: ép oly értékes történelmileg. A csata nov. 15-kén történt, s a német fővezérlet alatt álló magyarok törbe jutván, öt zászlójukat elvesztették, s a híres Csonka bék ezredes és Liphay András alezredessel 26 tisztök, számos legénységök kemény ellentállás után elfogatott. Palocsay is oly súlyos sebet kapott itten, mely még négy-öt év múlva is kiújult koronként, és öt hosszasan ágyban tartóztatá. Lássa egyébiránt a szíves olvasó magát a versezetet, az idézett helyen.

És míg a Rajna mellett a hű magyarok a császár érdekeiért ekkép vérezének: idehaza, a már elviselhetetlen nyomás alatt — kiűtött a kuruczvilág. Valóban, a már tűrhetetlenségig súlyossá vált magyar állapotok e felhasználása, XIV. Lajos-diplomatiájának egyik mesterfogása volt.

Tudjuk, hogy a még Rákóczi és Bercsényi bejövetele előtt fegyvert fogott nép első csapatját Károlyi Sándor és Csáky István jun. 7-kén Máramarosban, Dolhánál szétugrasztván, — Károlyi a nyert zászlókkal Nigrelli kassai tbk tanácsára személyesen az udvarhoz utazott. S míg odalenn s megújult fölkelés a fejedelem és bujdosó társa hazatérte után óriás mérveket kezdte öltetni: Károlyit, nemzete terhének enyhítését célzó törekvései, de a melyek, a zászlókkal együtt, csekély elismeréssel, inkább gúnynyal fogadtattak, — hosszan tarták Bécsben. A kitűnő képességű férfiú ottani kedvetlen bajlódási közt sem feledkezett azonban meg távolban harczoló kedvelt öcscséről, s az édes hazából vett újabb hírekről ekkép tudósítja Palocsay Györgyöt, szeretetteljesen:

»Jóakaró Öcsémuramnak Kglmednek

ajánlom kész szolgálatomat.

Csudálkozom, hogy semmi levelét Kglmednek nem vehetem; tudom, hogy az írásban mindenkor rest volt¹⁾, de azzal contestálná távúllétében atyafiságát. Kérem azért, édes Öcsémuram Kglmet, oly rest az írásban ne legyen; mikor vagyon módja, maga állapotjáról s az occurrentiákról tudósítson, — én innen reciprocálni el nem múlatom.

Itt most elég alkalmatlan állapotok folynak Magyarországnak felső részében, annyira, hogy az egész földnépe majd Budáig nagy rémülésben vagyon Rákóczi és Bercsényi zúravarai miatt, a ki is naponként szaporodik. Diószegre beszállottak, Ecsedben praesidiumot tettek, — a táján Károly a véghely, az hol feleségem s cselédim vannak többekkel együtt. Szegény Kende Mihály, minthogy az vármegyém (Szatmár) kinn volt az kuruczok üldözésében, mióta itt Bécsben vagyok, — a minap portára küldetvén harmincz magyarral s húsz némettel (?) az kuruczok ellen, és Rákóczi kuruczai mintegy hatszázan, Újlak és Csetfalva között reájok rohanván, a Tiszának szorították őket, az hol sok ellenkezés között Kende Mihály sebben esvén, úgy lova is, a Tiszának ugratott, — s mind lova, maga beléholt, a több magyarok rabbá estek, némelylek pedig megölettettek, az németekben is nyolcz veszett. Elég rút dolog vagyon azon az földön, tovább mi vége lesz? — Isten tudja!

Ezzel Isten sokáig éltesse Kglmet. Maradok

Kglmednek

Viennae, 4. Aug. 1703.

kész atyjafia, szolgálja

Károlyi Sándor m. k.»

Külczim: »Spectabili ac Magnifico Dno Dno Georgio Palocsay, S. C. Raeque Mattis I. Regiminis Gombosiani Militiae Hungaricae unius Compagniae Capitano, etc. Dno et Fratri mihi confidentissimo. — Ad Armadam Suae Mattis Sacrae in Imperio positam. P. H.« (Er.)

¹⁾ A Károlyi-levéltárban levő esupa sajátkezüleg írt nagyszámú hadi jelentései, és családi archivumában fennmaradt versei, s szintén számos peresügyi stb. latin és magyar fogalmazatai, ellenkezőt látszanak bizonyítani. Vagy tán csak ifjabb korában nem szerette úgy az írást?

Jellemző, hogy az eszélyes Károlyi, Bécsben viselt saját dolgairól e levelében mélyen hallgat. Jót nem írhatott, s kedvetlent nem volt tanácsos írnia.

A kuruczság hatalma 1703. őszén Sárosba és Szepesbe is utat törvén magának: Palocsay Mihály Palocsa és Dunaveczi családi várakba befogadta Rákóczi őrségét, s jutalmúl Palocsa vára és az ottani határszoros kapitányává neveztetvén ki, mint ilyen, Bertóthy Ferencz felvidéki vice-generális parancsnoksága alá helyeztetett. 1703. dec. 17-kéről írja neki Bertóthy Lőcséről, hogy a Palocsa várában levő rabokra tovább is jól vigyáztasson, míg a fejedelemtől más rendelet nem érkezik irántok, — s ne igen vendégelje őket; a megfogatott, de úgy látszik megszökött Splényi Illyés lefoglalt javait pedig tartsa egyelőre ugyanott lezárva. »Szombati uramat examinálja meg szorosan, hogy a mikor Splénius uram megfogattatott, azután inassa által micsoda leveleket vett kezéhez? Serio figyelmeztetvén ő kglmét: más lábából a tövist ki ne vonja s magáéban ne tegye, s mindeneket Ngodnak megmondjon: Splénius uram iránt mit tud és hallott, az ki Kegyelmes Urunk vagy az közjő ellen volt volna? — másként, ha ő is valamiben comperiáltatik, s igazán meg nem mondja, s most is factióskodik Splénius uram dolgában: abban a csöbörben hág, a kiben Splénius.« — A várbeli őrség élelmezése iránt parancsolt a sárosi alispánnak. (Er.)

Dec. 22-ről Lőcséről, dec. 28. Szepesvára alól ismét ír Bertóthy Palocsay Mihálynak, utóbbi levelében meghagyván, hogy a rabokat őrizet alatt Lőcsére küldje, s Splénius jószágának mint fiscalitásnak gondviselését bizza Szombatira, kinek hogy Sp. portékáit is resignálta, jól cselekedte. (Er.)

Mint az alábbiakból látszik, Bertóthy Ferencz volt titokban eszköze annak is, hogy a másik Palocsay, t. i. a gyenge Mihálynál hasonlíthatlanúl tehetségesebb, és immár tapasztalt katona, t. i. György, mielőbb visszatérjen s a hazai ügy javára fordíthassa képességeit.

Palocsay György, mint fentebb láttuk, Landau alatt kemény sebet kapott; melyből hogy jobban felüdülhessen: mihelyt az útra kellőleg megerősödött, Csehországba vezényeltetett téli szállásra, — hová Borbély Fridrik nevű hadnagyával, Vajda

András nevű őrmesterével, még néhány más tiszttel és 24 közhuszárral, 1703. dec. 20-kán indult vala útnak, »svéciai országból¹⁾, Puch nevű mezővárosból«²⁾, Gomboss tábornoknak is mindenféle portékáit hozván magával.

A vitézek, miután Prágában és környékén vagy egy hónapot pihentek: 1704. február elején valának Bécsből vett parancs szerint visszatérendőek ezredökhöz, a Rajna mellé.

Gr. Daun tábornagy mint csehországi s prágai parancsnok, »Prag, den 28-ten Januarj 1704.« menetlevelet állítván ki Palocsay és társai számára, tudatja ebben:

»Thue hiemit Kundt undt zu wissen, wie dass, gegenwärtiger Herr Rittmeister Georgius Ballotschey von dem General-Wachtmeister Komboschischen Hussarn-Regiment, sambt bey sich habenden Leuthe undt Pferdten, als drey Lieutenant, ein Wachtmeister und ein Volunteur, Namens: Georgius Mester von Eczet (Ecsed?) und Ladislaus Formosi (Farnosy?) von Mada, Fridericus Porbell (Borbély) und Wachtmeister Andreas Waÿda und Volunteur Nicolaus Sarnay, sambt bey sich habenden 24 Mann und Bedienten, auch 35 Pferdten, ... wiederumb zu ihren Regiment ins Reich zuruck zu gehen beordert seyn.« Passust ad tehát nekik oda, megparancsolván, hogy őket mindenek igaz járatheliéknek ismerjék. (Er.)

A császári marechal ezen útlevele hátára azonban Palocsay György, már Rákóczi Sáros, Szepes, Liptó és Árva vármegyékbeli helyőrségei, Lőcse városa, és a lengyelországi végeken levő szorosok őrségei parancsnokának: Bertóthy Ferencznek e teljes címét írta föl, — saját kezűleg. A Prágában töltött egy hónap ugyanis elegendő volt arra, hogy a szabadság védelmére haza vágyó magyar vitézek — hihetően, a Lőcsére gyakran járó boroszlai kereskedők útján — egyetértésbe helyezték magokat Bertóthyval. S miután Palocsay, Gomboss bagázsiját részint Halbrunnban hagyta, s részint Prágában 1704. febr. 5-kén

¹⁾ Így; tán svéciai; vagy Schweiz?

²⁾ Akkori ezredesének Gomboss Imrének 1715. jun. 28. Lőcsén kelt recognitíója szerint.

egy cs. hadbiztos kezéhez resignálta: ¹⁾ megindult a 30 főből álló merész csapat, — csak hogy nem a német birodalom felé, hanem Csehországon, Szilézián, Lengyelországon keresztül h a z a. Hihetően Muzsinának, s úgy Palocsára jöttek.

Jó csillaguk szerencsésen hazavezérlé őket, s itt Rákóczi-nak hűséget esküdvén: Palocsay lement az alföldre, s Károlyi hadteste egyik huszárezredének parancsnokságát kapta. Vajda Andrásból is később híres kurucz ezredes lett, Bottyán ezredese, nemkülönben Borbély Friderik és Mester György is a nevesebb kurucz törzstisztek sorába emelkedtek, — kikerül hogy valaha az Imperiumban hadakoztak, csupán a fentebbi adatból tudjuk.

Palocsay György előbb mint ezredes, aztán mint dandárnok, folyvást Károlyi alatt, többnyire Nagy-Várad ostromzárlatában és Erdélyben működött, tábornoka távollétében ő lévén mindig a vezénylő-parancsnok. 1708-ban, a hosszas hadi fáradalmaktól elbetegesedve, s elkedvetlenedve, hazavonult Palocsa várába; de midőn 1709. folytán a császáriak mind élébbnyomultak: átérezve, hogy minden hű magyar kardjára szükség van, — újra kivoná fogyverét, s ezen év végén Károlyival a felvidéken küzdött; majd 1710-ben tábornokká emeltetve, az igen veszélyes dunántúli expedícióra ajánlá fel magát a hős Béri Balogh Ádámmal. — A Palocsay-levéltárban mind e hadjáratai idejéből, fájdalom, alig maradt fenn egy-két okmány, melyeket, ime, fölemlítünk:

R á k ó c z i f e j e d e l e m, Kassán, 1708. jan. 28-kán ünnepestes adománylevelet állit ki, melynek erejével az 1707. végén a bécsi udvar zsoldjában álló Hodermarszky, praetensiv orosz püspök, csábításai folytán a császár hűségére Sziléziába szökött b. P a l o c s a y M i h á l y n a k »per manifestam ejusdem infidelitatis notam et fidefragam sui a Confederatione nationale abalienationem« a haza fiscusára szállott minden javait és igazait, ú. m. Palocsa várában és városában levő részét, Sáros vármegyei Ondreavka, Orló, Sztarina, Grómos, Szulin, Zavada és Ujag nevű faluit, azokban levő jobbágyságot, földet, rétjeit, erdeit, malmait stb. úgy ingó jószágait is, — b. P a l o c s a y G y ö r g y

¹⁾ Ennek eredeti elismervénye, és Gomboss 1715-iki vallomása.

brigadérosnak s lovas-czredesnek, és mindkét nemű törvényes utódainak adományozza örök-jogon, azon hű és hasznos szolgálatai jutalmául, »quae ipse in praescripta functione sua, inter varias, occasione modernorum justorum armorum Nostorum cursus, interventas belli vicissitudines, fideliter et constanter impendit.« (Egyk. más.)

Sáros vármegye 1709. dec. 10-kén Eperjestt tartott generális-gyűléséből, a zabolátlan tiszaháti hadak garázdálkodásai ellen keserűen panaszkodva, átír b. Palocsay György dandárnoknak, mint a Radácson és környékén fekvő hadosztály parancsnokának, — kinek ugyanazon datum alatt s ugyanezen üggyben Roth Mihály alispán is ír. (Mindkettő er.)

Károlyi Sándornak az ostromlott Lőcse czélba vett éjtszakai megsegítésére vonatkozó igen érdekes hadi rendelte (ordre) maradt fenn, melyet Lőcse ostromáról írt föntebbi czikkünkkel kapcsolatban, s e nemben ritka szép irányáért, egész terjedelműleg ideiktatunk:

»Praesentibus intimáltatik Tekts és Ngos Palocsay György Brigadéros és Óbester uramnak, hogy keze alá commendéroztatott lovas haddal felvévén útját Répások felé, onnat Dvoróczra, Vilkoveczre és Langvertre continuálván, úgy alkalmaztassa menetelét, hogy étczaka 10 és 11 óra tájban az ellenségnek táborának háta megé állittassa az egész hadat.

Útjában, mind éjjel, mind nappal, mennél csoportosabban lehet, szép csendessen vezesse az hadat, elől Bokros Óbester uramat, közepén maga, utol Hangossi uramat hagyván; azoknak keményen adja ki, hogy semmi zsinatolást, tűz-ütést, dohány-szivást meg ne engedjenek, úgy csoportból való kinyargalódzást, vagy penig elmaradást.

Az hol lehetséges, az falut igyekezze Kglđ elkerülni, — sőt ha sohol falura nem menne, — annál alkalmatossabb lészen.

Ha hol valami parasztembert vagy egyébfélét előltalál vagy utolér Kglđ: semmiképpen el ne bocsássa, hanem egész az próbáig magával vigye, jó őrizet alatt.

Még meginduláskor az egész hadnak parola alatt kiadja Edictum szerént, mind ezen observatiók, punctumok szerént, —

hozzáadván azt is, hogy valaki az actuson megtartózkodik, vagy megtartózkodásra okot át, — meg kell halni érte.

Fegyverére pedig kinek-kinek oly szorgalmatos gondja legyen, hogy casualiter való elsülése se történjék, ki miá gyakran confusiók szoktak okoztatni.

Midőn Isten annyira viszi Kgldet, hogy az ellenség tüzét jól kilátja: akkor, valamint azoknak jeléből fekvését felveheti, a szerént igyekezzék Kgld az keze alatt való hadat háta megé, szép csendessen, minden nyargalódzás, zsinat nélkül kirendelni kétfelé, egyikkel Óberszter Bokros uramot, másikkal Hangossi uramot; de ne szakaszsa meg egymástól, hogy egyik az másikat secundálhassa.

Az tiszteknek a keményjét rendelje előre, kik nemcsak puskázzanak és távulyról kiáltozzanak: hanem égyütt az corpussal szép csendessen menvén egész az strázsájáig az ellenségnek, az mikor megyszóllittatik, vagy hozzá lönek, — akkor nagy sikoltással-rikoltással tulajdon az táborán rajtamenjenek.

S minthogy az Késmárk felé való szárnyán mondatik fekönni az lovassának labancza: azon kell derekassan rajtamenni, hogy az németet, szaladván, általa confusióban ejtethessék és hozattathassák.

Valamíg pedig az gyalogság innet az aprosokon nem próbál s nem tüzel: addig Kgld semmiképpen reá ne üssön az táborára, hanem attúl várjon, s az mikor immár hallja Kgld az mieinknek kemény lármázását: akkor üssön rajta, praescripta modalitate. Isten ezen próbán általvivén Kgldet szerencsésen: ha az had széellyel találna szakadozni, kürt szózatával fuvasson jelt, hogy az actus után minden ember az k ¹⁾ tartson.

Az midőn succedál vagy nem succedál az próba — kinek vége Istennél vagyon, s onnat kell várnunk és igaz szívvel reménlenünk — azon jelre öszvevévén Kgld az katonaságot: szépen, csoporton igyekezze az nyomon vissza retirálni magát, úgy, hogy még virradtig alkalmasint elnyomakodjék az ellenség előtt, s utol-, hátuljárót hagyván válagatott katonaságból, a ki csak estvére jőjjön az had után holnap.

¹⁾ Kiszakadt. Általában már az egész okmány igen romladozott.

Mindezek között ha valami oly alkalmatosság vagy relatio occurralna, mely hasznossabb modalitást mutatna elő: Kglđ dexteritássára bízattatik. — Datum in Alsó-Szalók, dje 28. 9-bris 1709.

Felséges Urunk Hadainak Generális-
Mezei-Marschallussa és Commendérozó Generálissa

Károlyi Sándor m. k.«

(Eredeti, s. k. aláírással.)

Hogy ezen, mint a fentebbiekből látható, jól kigondolt s eszélyesen tervezett próba nem létesülhetett: mint Lőcse ostromát ismertető czikkünkben már említettük, a foganatosítás éjtszakáján bekövetkezett rendkívüli zivataros, havas-esős idő gátolta meg, mely a hadaknak, főkép, mint gondolható, a gyalogságnak a kitűzött helyre eljutását megakadályozá. Károlyi legalább ezt adja okúl Beresényihez másnap, nov. 29-kén írt jelentésében.¹⁾

További nevezetességei még a b. Palocsay-levéltárnak a Bottyán János hires kurucz tábornok özvegye gr. Forgách Juliána útján odakerült irományok, melyek a népszerű hadvezér halála körülményeire s birtok- és hagyatéki viszonyaira vonatkoznak.²⁾ Nyenek Beresényi nagyérdékű védlevei Bottyán özvegye számára, mindjárt pár nappal férje elhunytá után, 1709. oct. 1. és 2-kán Tornallyán kiadva, — melyek egyikét »Bottyán tábornok Életé«-ben egész terjedelműleg, másikat kivonatossan közlém (484—87. l.), valamint a birtok- és hagyatéki viszonyokat érdeklő adatokat is ugyanott (490—499. l.) reassummálva fölhasználám. Bottyán özvegyének, ezen előkelő származású, művelt lelkű, költői kedélyű s ritka szépségű ifjú nőnek magának is számos, sajátkezű igen gyengéd leveleire akadtam itt, melyeket 1710. s 1711-ben, a bele halálosan szerelmissé lett b. Palocsay Györgyhez, mint jegyeséhez írt, ki őt aztán a

¹⁾ Rákóczi-Tár, II. k. 319. l.

²⁾ Ezek egyikén, azon időből, midőn a lévai uradalmat Rákóczi adományából Bottyán tábornok birtoklotta, egy magyar köriratú urasági pecsétet találtam, melynek középterén egy koronás, mezíftelen alak áll, lángok között, s körül e körirat: Ó · BARS · URASÁG · PECSÉTYE 1705. : Szímlálható-e ez a régi magyar köz ségi pecsétek közé? Ismertetve még eddig nem volt.

háború lecsillapultával, illetőleg Munkácsnak, Rákóczi ez utolsó várának — hová Palocsay a szatmári békét alá nem írva vonúlt, — capitulatioja után, el is vette; de a halál az ifjú szép nőt már 1713-ban elragadá a boldog férjtől. A Bottyán-örökösökkel való hagyatéki ügyek, pertárgyalások iratai még e nő elhunyt után, 1714-ben is előfordúlnak.

Palocsay György, az egykori zajos és kalandos életű kurucz generális, hón szeretett neje halála óta mégjobban elzárkózott a világtól, ősi fészkébe, Palocsa várába, hol rokonaihoz írt verses levelek s egyébféle, többnyire alkalmi költemények írásával töltötte idejét visszavonultságában. Ilyeneket különben már 1698-ban kezdett volt írni, s ezen évtől 1725-ig ötvennél több, sokszor igen terjedelmes versét sikerült, leginkább sajátkezü fogalmazatokban, összeszednem. Egy-kettő kivételével, melyek latínul irattak, a többi mind magyar. Költészet ugyan nem sok van bennök: de korfestő és társadalmi becsök mellett egészséges észjárás, az egyszerű régi erkölcsök szeretete, maró gúny a szatmári béke után lábra kapott elnémetesedés, hiú fényűzés, úgy egyéb társadalmi félszegségek ellen, erőteljes, olykor praegnans kifejezésekben nyilatkozik bennök. Az igaz magyar, mély visszavonultságában sem tudta megtagadni magát Palocsayban, ki különben szerepét a kuruczvilággal lejátszott-nak érzé. Versei közül a Thököly- és Rákóczi-kor Irodalomtör-ténetéhez kiadott Adalékaimban ötöt közlök, melyek között különösen a fentebb már említett »Neustadt-i harc«-on kívül, az »Új üdő, új világ...« kezdetű, szatmári béke utáni, jó, magyaros ízű költeménye érdemel figyelmet.

És ezzel bézárom a szepességi levéltárakról szóló jelenté-seimet, melyek ha tán kissé hosszabbra terjedtek, — a lelt ada-tok sokasága, az archivumok gazdagsága eredményezé.

THALY KÁLMÁN.

Az ál-Károlyi.

I.

A Nagy-Károlyi gróf Károlyi-nemzetség egyik ősenek, báró Károlyi Lászlónak, királyi tanácsos- és Szatmár vármegye főispánjának, a Kis-Zsenney Sennye Erzsébettel kötött házassági frigyből 20 élő gyermeke volt; ezek közül 8 gyöngé korbán elhalván, a nagykort 12 érte el, névszerint: Katalin, Zichy Pálné, Borbála, Palocsay Istvánné, Mihály, István, Sándor, Judit, ez is Palocsay Istvánné, Éva, Újfalusy Andrásné, Alexandra és Klára, az első a pozsonyi, második pedig a nagy-szombati zárdának tagja, Krisztina, Perényi Jánosné, Zsuzsánna, Perényi Pálné, és végre Terézia, Becsky Györgyné.

E számos szülött között három lévén a figyermek: apai részről kitünő gond és figyelem fordított neveltetésükre, oda irányulván a törekvés, miszerint idővel a haza, jogainak rendíthetlen védelmezőjét, az uralkodó pedig értelmes, becsületes és őszinte tanácsadóját lelje bennök; azonban a sors végzeteljes működése nagy részben megghusítá az apa reményeit: mert kettő közülök élte virágában, a férfikor kezdő éveiben múlt ki. Mihály ugyanis a Thököly-féle mozgalmas időkben, István pedig, ki értekezésem tárgyát képezi, az 1686-ban vívott zentai ütközetben, életével rötta le hazája iránti tartozását, s így a fivérek közül csak Sándornak jutott historiai szerep, ki a már-már tarthatlanná vált Rákóczi-féle mozgalmak után, a Szatmártt megkötött békével adta vissza a kimerült ország nyugalalmát.

István, az akkori idő szokásához képest, gyermekéveit a nyilvános iskolákban töltvén, alig végezte be tanulásának ha-

todik esztendéjét: a könyvet karddal cserélte föl, s a Szatmár vármegye által alakított banderiumhoz csatlakozott. Ezután hol Erdélyben, hol Buda alatt, végre pedig a szegedi táborozásban adta vitézségének jeleit.

Fennmaradt levelei tanúsítják, mikép a harcز mőraja között sem feledkezett meg ama kötelékekről, melyek őt családjához s rokonaihoz csatolák; a csatározások között is talált annyi időt, hogy koronként küldött leveleiben czeket a napi eseményekről értesítse. Buda várának visszavétele után B e c s k y G y ö r g y h ő z írott sorai kedélyességéről, a szegedi táborozás alatt apjához írottak pedig minden iránt kiterjeszkedő figyelemről tesznek tanúságot.

Budavára visszanyerése után K a r a f f a s később W a l l i s l ő n megbízva a megfélemlített törökhad úzásával és Szeged megvételével. — 1686. oct. 5-én l e V e r g n e tábornok vezénylete alatt meg is kezdetett az ostrom: de miután a törökhad végső erőmegfeszítésében nem remélt ellentállást fejtett ki, s az ostromlók közül többen, ezek között l e V e r g n e tábornok is áldozatul esének, — a megkezdett várvívást rövid időre meg kellett szüntetni.

Hirül jutván ekközben a Szeged alatt táborozó császári sereg parancsnokának, hogy az ostrom ellensúlyozása tekintetéből a nagyvezír 2,000 török és 4,000 tatár csapatot küld, mely is Zenta alatt, a császári hadaktól mintegy négy mértföldnyi távolságra megállapodott: rögtön. V e t e r a n i t küldé eléje 5,000 főnyi dandárral.

Fölvett tárgyam keretén kivülesvén e harcز leírása, abba nem is bocsátkozom; lehetetlen azonban meg nem említenem, hogy a csata győzelmének kivívásában egyik főtényező a gr. B a r k ó c z y F e r e n c z vezénylete alatt állott magyar sereg vitézsége volt, és hogy e csatában honfiaink közül többen halálukkal szaporíták a hősök számát.

B a r k ó c z y seregének kiegészítő részét képezte a szatmármegyei lovassági had, melynek egyik kapitánya a fiatal tüzelkű K á r o l y i I s t v á n volt, ki a harcز folyama alatt tanúsított kitűnő bátorsága által hősi nevet, de e szép név mellé egyúttal halált is szerzett magának.

A harcban résztvettek tanúsága szerint, eleste következőleg történt. Alig szólalt meg a rohamjel: Károlyi messze túlszárnyalta csapatát, s merész elszántsággal vágatott az ellenség tömegébe. Itt körülvéttetvén, kétszer sikerült magát keresztülvágnia, — midőn azonban harmadszor is minden oldalról körülvéttetett: menekülése lehetetlenné lőn, s a tusa közben egy török által dzsidával szúratott keresztül. E halálos döfés közben Károlyi rögtön kiejtő kezéből kardját, s e felkiáltással: »Jaj, oda vagyok!« lova nyakára borúlt.

Kapitánytársa, b. Sennye István, látta veszedelmét, sietett segítségére, de hiába; mert midőn már nem messze volt tőle: a halálos szúrás megtörtént, s midőn azt is látta, hogy esés közben két keresztyén katona vette őt ápolása alá, — mint Sennye mondja: »ott hadtam szegény Károlyi Istvánt, és dolgaimhoz láttam, akkori állapot és hivatalom szerint, és tovább is úzván az ellenséget: épen utólja felé az harcznak én is a sok pogányok közé elegyedvén, csaknem oly formán (jártam), mint szegény Károlyi István; noha Isten megtartott, de igen nehéz sebbe estem . . . Ezen casust oly reflexe néztem és láttam, hogy lehetetlen volt szemeknek megcsalatkozni: mert alkalmas ideig hatoltam a pogányok közé segítségére, csak reá lévén egyedül gondom akkor, és noha azt nem láttam, hogy meghalt volna akkor, de naturaliter lehetetlennek ítélem gyógyulását azon csida-szurásból. . . .«

Véget érván a harc, gr. Barkóczy Ferencz tábornok, miután nemcsak hogy a dicsőültet szerette, hanem apjának is ismerőse volt: a szegedi kegyesrendiek akkori főnökét Nagy Jánost kérte föl, hogy a test eltemettetéséről gondoskodjék; a páter, nem tudni mi okból, a felhívásnak csak negyednapra akart eleget tenni, midőn azt már legjobb szándék mellett sem tehette: mivel a csata estéjén, azon helyen, a hol Károlyi eleste történt, a mező meggyuladt, s ezen égés következtében az elesettek ismerhetlenné lőnek. »Isten kegyelméből — így ír páter Nagy, Károlyi Sándorhoz intézett levelében — az harc meglévén, hallottam sok becsületes vitézek szájából, hogy szegény Károlyi István elesett az harczon; kiváltképpen üdvözült páter Makay uramtúl, a ki azon harczon

nemcsak mint pap, hanem mint vitéz ember, jól viselte is magát, Károlyi István uram ő Nagyságához is közeljárt. Méltóságos Generális Barkóczy Ferencz uram ő Nagysága ismét jutván az harcz után a táborra, ő Nagyságát megudvarolván, mondá ő Nagysága: odahagyánk Károlyi Istvánt, általverte a török a csidával, hanem édes Paterem, kegyelmed atyja tekintetiért a testek között kerestesse fel, és temettesse el; annakokáért küldöttem az harcz helyire olyan rácz embert, a ki mondotta, hogy látta testét Károlyi István uram ő Nagyságának; történt pedig, hogy elküldöttem, negyednappal az harcz után. Visszagyüvén az ember, referálta, hogy már igen bűdös a test, nem lehet elhozni, kire nézve mondtam ott körülálló emberek előtt: édes atyámfiak, ha az harczhelyre mentek, temesétek el; a minthogy visszagyüvén némely szegény emberek, azt mondták, hogy két keresztyén ember testénél többet magyar részről nem láthat'ak a megegyeledett török testek között Ezek így lévén, szent misét is mondtam böcsületes paterimmal Károlyi István uram ő Nagysága lelkéért.«

Mikép Sennyei István főtebbi levele tanúsítja, midőn Károlyi félholtan lova nyakára borúlt: két rácz katona temett mellette; hogy azonban ezeket nem az emberszeretet, segélynyújtási vágy, vagy a testnek eltakarítási szándéka, hanem a zsákmány és fosztogatás ösztöne vezérelte oldala mellé: tanúsítja azon körülmény, mikép a harcz után az elhunytinak lova, kardja, forgója és pecsétgyűrűje áruba bocsáttatott; a lovat, kalpagot és forgót közvetlenül a harcz után gr. Barkóczy Ferencz, a pecsétgyűrűt pedig később, gr. Bercsényi Miklósnál tartott vendégség alkalmával, Pap János váltotta ki és küldötte meg a fia után kesergő atyának, Károlyi Lászlónak.

II.

Károlyi elestét a szemtanúk és a körülmények kétségtelen bizonyítékai tanúsítván: a család tagjai s az ismerősök is általában azon tudatban éltek, hogy a bátor szatmári kapitány a zentai harczban lelé hősi halálát; — ezt tanúsítja az atya, Károlyi László, sajátkezü jegyzete, melyet fiának 1686. oct.

13-án vett levelére következőleg tön: »die 13. 8-bris Anno 1686 datae, 14. altera die, cecidit.«

De megerősítette e hitet az idők folyama is, mely a gyásznap után tíz évet gördített le, a nélkül, hogy az elhunyt létezéséről legkisebb sejtelmet hozott volna fel.

A tizedik év elforgása után azonban, az 1697-dik év jul. 14-én, keletről, a török fogságból egy rab érkezett Bécsbe, ki arczra, arczszínre, termetre, kézmozdulatra, járásra, szóval egész külső alakjára nézve annyira hasonlított a zentai hóshöz, mikép az ismerősök első pillanatra azt mondták, miszerint a megérkezett nem lehet más, mint Károlyi István.

Első, ki a fogságból megérkezettben Károlyi István-t ismeré föl, a vén Kis Balázs, a zentai ütközetben is résztvett ezerekes-kapitány volt; de ugyanekkor Szatmár városának küldöttei, Visky János és Szathmáry Imre is Bécsben időzván, a megérkezettet kétségen kívül Károlyi Istvánnak ismerték, s még az nap értesítették Károlyi Sándort, már akkor Szatmár vármegye főispánját, testvérének megérkezéséről, s rövid levelökben annyit tudattak, hogy kiszabadulása Farrington Vilmos, Smyrnában tartózkodó angol kereskedő által történt.

Károlyi István, Bécsbe érkezése után harmadnap, a királyi személynöknél, s ennek kíséretében Kollonics bibornoknál mutatta be magát. Kollonics, Károlyi Sándor iránt vonzalommal viseltetvén, a bemutatottat a lehető legszívélyesebben fogadta, s közbenjárását igézte arra nézve, miszerint ő Főlségénél magánkihallgatást eszközölné ki számára, a mi csakhamar meg is történt.

Károlyi, a nyert magán-audientián, akkép adta elő fogságba esésének történetét, hogy a zentai harcz megkezdésekor magánosan és minden kíséret nélkül rontott az ellenség tömegébe, azonban körülvétetvén a törökök által, szorult helyzetét csak akkor vette észre, midőn életének megtartása majdnem a lehetlenségek közé tartozott már. A veszély nagysága s életfenntartási ösztöne annyira növelé erejét, hogy két ízben sikerült magát a körülvevők közül kiszabadítani; midőn azonban harmadízben ismét körülvétetett: lemondott szabadulási reményéről, s lemetesz-

vén kardját, elvetvén párduczbőrét, forgóját és gyűrűjét, egyedüli fegyverül hegyestőrét tartotta meg. És e fegyverrel nemcsak sikeresen védte magát, de sőt támadásokat is tett. Ugyane fegyvert egy agg török oldalába ütven, midőn azt a lóról le akarta döfni, saját lova elbotlott, s így a törököt magával rántotta a földre; a közelben levő ozmánok ezt észrevevén, rögtön reá rohantak s bizonyosan meg is ölik, ha hogy a szerencsés végzet akkép nem intézkedik fölötte, miszerint életét ugyanaz mentse meg, a kinek egy percczel előbb halálát okozta. Az általa leszúrt török ugyanis élte utolsó tusájában szorosan átölelé őt, s így a lándzsaszúrásokat, mik neki (Károlynak) valának szánva, élettelen testével fogta fel. Míg e tusa folyt, a magyarság is mindinkább közeledett, s miután a törökök siettek, életét nem, hanem csak szabadságát vették el, rabul vivén el őt ugyanazon pasa, a kinek testvérét az imént végező ki.

E megjelenési hír mihamar elterjedvén, nemcsak a város legmagasabb köreiben gerjesztett figyelmet, nemcsak a család tagjai között szült meglepetést: hanem mivel e sajátságos, mesével határos történet a haza egyik tekintélyes és általánosan ismert nemzetségét érdeklé, országszerte érdekeltséget idézett elő.

A bemutatás megtörténte után Farrington szolgálja, a losonczy születésű Liszkai Miklós, kinek kísérete, vagy jobban mondva felügyelete alatt jött volt Károlyi Bécsbe, jul. 20-án kelt, és Károlyi Sándorhoz intézett levelében következőleg adja elő a megszabadulás történetét:

»Isten, a jó szerencse, hogy én találkoztam Smyrna városában lenni,— affélekolduló rabok közül találkozott egy magyar rab, a ki mintegy titkon mondotta, hogy vagyon a gályán egy Nagyságos úrfi, a ki őtet kérte, hogy keressen olyan embert, a ki ő Nagyságát kiváltaná: ha 20,000 tallért kíván is tőle, megadja; én azon rab szavára a gályára mentem; nekem a gályán is ő Nagysága magát úgy ajánlotta, hogy ha tíz-, ha hússzezer tallért kíván is ő Nagyságától a ki kiszabadítja, megadja. Én ő Nagysága szavára, a mint nekem is szolgálatos fáradságomra ő Nagysága sokakat ígért, de bár csak a felét adná meg ő Nagysága, megelégedném vele, — menten mentem az uramhoz, ese-

dezvén kértem ő kegyelmét, hogy ha valamimódon kiszabadíthatnók, tenné le érette a sárczát; igaz dolog, hogy uram ő kegyelme nem mondotta hogy úr, hanem mint becsületes úri ember, menten ajánlotta ő kegyelme magát; de úgy, hogy más emberek által: mert ha az uram ő kegyelme nevével kértük volna a basátúl, bizony, ha tízezer tallért adatott volna is érette, ki nem szabadíthattuk volna.

»Vagyon most is azon a gályán rab, a ki bizony ötezer tallért is megadna a basának, mégsem ereszti el. Úgy osztán én vettem mellém két görögöt, kik a basának jóakarói voltak, adós is volt nekik a basa; mely görögöket először megtanította az uram, hogy hogy cselekedjenek, azután mentem velük a basához. Mondották neki a görögök, hogy valami magyar rab vagyon a gályán, a kivel én együtt szolgáltam egy urat a táboron, kicsinységiunktól fogva nevelt bennünket, a törökök vágják le, mink pedig rabbá estünk: most szerencsére itt akadunk egyik a másikkunkra, — azért, minthogy azelőtt együtt laktunk egy urnál, mostanis mely hat esztendőktől fogvást keresett költségecském vagyon kezem között, (kész vagyok) letenni érette vele. Mely görögök a basának úgy feleltetnek: arra a szóra tudakozta a basa, hogy hány száz tallérom vagyon? valljam meg; mondtam neki, hogy vagyon száztíz avagy húsz tallérom; csak megneveté magát a török, mondá, hogy tréfálunk vele. A nap a basa semmi választot a görögöknek nem adott; hanem azután ismét énnálam nélkül mentenek a basához, reménkedtenek neki, jártak harmadnapig utána, a mely nap immár fel is készült a gálya, immár ki is ment a város alúl, fél-mértföldnyi messzeségre a tengerre. A mely görögök ismét egy kis hajócskára ülven, mentenek utána a basának; addig reménkedtenek neki, hogy kétszer vágják ki a vashúl, ismét harmadszor is beléverték: mégis a görögök vervén feljebb a sárczát, Isten adta, hogy ismét kivágatta a basa a vashúl, és úgy hívatta az úr ő Nagyságát eleibe, s megitatott egy pohár bort vele, azután adta a görögök kezeiben, úgy, hogy soha többet kardot ne fogjon török ellen. Nevetvén a görögök, vitték az urat a gályából a kis hajóra, úgy hozták a tengeren vissza Smyrnára az uram ő kegyelme házához; az uram ő kegyelme is menten azon forgolódott, hogy ő Nagyságát édes hazánk felé

útban igazíthatná. Akkor szerencsére felkészült egy hajó a ki Velenczére jött; mink is azon hajón jöttünk el békével. Onnét ismét akarván Bécs felé jönni: de mivel az költség kezünk között szűken találkozott, ott Velenczébe a többi között vagyon egy Nagyságos Úr, az ki Angliában is az urammal együtt lakott: ő Nagysága az uram emberségeért adott száz tallért az úr ő Nagyságának, ilyenformán, hogy mihent Bécsbe érünk: menten a német követűl elküldi; immár egy heti mióta Bécsben vagyunk, — de még afelül az adósság felül ő Nagysága nemis gondolkodott; főképen ami az uram ő kegyelmét illeti; szorgalmatosabban arról kellene gondoskodni.«

Liszkaik mi választ sem nyervén Károlyi Sándortól, nem maradt egyéb teendője, mint felkérni Kollonicsot, hogy kétes helyzetében segédkezet nyújtani sziveskedjék. Kollonics egész készséggel hajolt a kérésre, Liszkainak fizetéseket tett, de egyúttal értesítvén Sándort bátyjának megérkezéséről, figyelmeztette, hogy miután a megérkezett haszontalan költségeskedéseket tesz, czélszerűbb leend őt Bécsből hazavinni.

Károlyi Sándor a vett levél után megjelent Bécsben, és Liszkaik túlszigázott követelését mérsékelt egyességgel kiegyenlítette, fizetvén neki, mint sajátkezü jegyzetei tanúsítják, a smyrnaii basának fizetett 130 tallér helyett 500 tallért; s azonfölül, hogy az útiköltséget, az útban és Bécsben tett kiadásokat is mind kifizette: Liszkainak a visszatérhetésre még 100 tallért adott; mely fizetményekkel ez akkoriban meg is elégedett; később azonban mégis a magyar cancellaria útján arra kérte felszólíttatni Károlyi Sándort, hogy a testvére kiszabadítására fordított költségeket megtérítse, miután — mint Liszkaik egész szemtelenséggel állítá — nemcsak a tett számtalan ígérek maradtak teljesületlenül, de még kiadott készpénzbeli költségeit sem nyerte vissza.

Károlyi a cancellaria által felszólíttatván a fizetésre, Kollonics tanácsa nyomán határozottan megtagadta azt, a mennyiben a bibornok jelenlétében egyenlítette ki Liszkaival a dolgot, s ez akkor a kiegyenlítésbe bele is nyugodott; de egyébiránt — mondja tovább Károlyi — azon esetben, ha

még mitsem fizetett volna is, Liszkainak fizetéseket nem tehetne: mivel gazdájától felhatalmazó-levelet nem képes előmutatni, s így kétes marad, vajjon megbízott-e Farrington-tól a kérdéses összeg fölvételére, vagy sem?

A két testvér Kollonicsnál találkozott egymással.

István, mikép fentebb is említém, a szülői házon kívül végzé iskoláit, s később a harczosok sorába lépven, ritkán s akkor is csak rövid időre látogatta meg az apai házat; Sándor pedig 1672-ben, vagyis három éves korában, anyjának halála után Munkácsra küldetett I. Rákóczi Ferencz anyja Báthory Zsófia udvarába. Itt maradt 1676-ig, II. Rákóczi Ferencz születése évéig; ekkor iskolába vitetett Ungvárra, hol két évet töltött; 1678-ban a pestis elől Munkácsra, innét Szatmárra vitetett s utóbb a kassai jezsuiták neveldejébe adatott, hol is a városnak Thököly által történt bevételeig tartózkodott. Ezután pedig testvérénél b. Palocsay Istvánnál hol Lublón, hol Palocsán töltötte idejét, 1686-ig, midőn atyja őt a jezsuiták pozsonyi házába adta.

E szerint tehát a két testvér el levén egymástól szakítva: Sándor igen ritkán s csak gyenge korában láthatta bátyját, és így nem csoda, ha a gyermekkori visszaemlékezések csak homályos vonalakban tüntették elő bátyja arcát, és a bemutatottra rá nem ismert. Azonban megnyugodott a kiszabadult saját valóságában, mások igenlő állításában, és a megérkezett örömmel vallotta s fogadta testvérének; s hogy véle a leélt tíz évi viszontagságot, nyomort, küzdést és nélkülözéseket elfelejtse: őt a család ősi kastélyába, Nagy-Károlyba vitte.

III.

A hazaérkezett mindenekelőtt vagyoni állapotát akarván rendezni: testvérével Sándorral megjelent a váradi káptalan előtt, s három rendbeli cselekményt tett; először is óvását nyilvánítá a fogsága alatt történt osztály ellen, s az ezen időszak alatt végbement mindennemű cserét, eladást és elzálogítást semmisnek nyilatkoztatott, a mennyiben ő, mint törvényes örökös, az ősi és szerzett javakból végkép kizáratott; másodszor

jogainak visszaszerzésére a kellő törvényes lépéseket megtenni óhajtván, errenézve fölhatalmazottjául testvérét Sándort vallotta, kinyilatkoztatván, hogy őt jogainak visszaszerzésében korlátlan szabadsággal ruházza föl, és e tekintetben minden intézkedéséhez előre is beleegyezését adja; végre, harmadszor, fölmerülő peres ügyeinek vitelére ügyvédet nevezett ki.

Azonban Sándor nem soká élvezhette a tesvéri szeretet és egyetértés örömeit; mert István nyers modora, a műveltség legalsóbb fokát sem megközelítő magaviselete, de legkivált azon körülmény, hogy a fogsága előtt történekről legkevésbé sem emlékezett: azon hiedelmet költé föl benne, hogy ezen ügyben az ármány és csalás játsza fondorjátékát; sokáig le iparkodott ugyan küzdeni ezen maga előtt is vétkesnek tetsző gondolatot: de akarata ellenére ismét és újra csak azon eszmére vezetett vissza, hogy t. i. azon férfiú, kit házába fogadott, nem vére, nem testvére.

A rokonok, barátok és ismerősök egyező állítása szerint István csöndes természetű, szelíd, józan és mívelt ember volt: míg ez a folytonos civakodásban, veszekedésben, dözölésben és éktelen káromkodásban találta egyedüli élvezetét. Korcsmáról korcsmára járt, s a nép legalsóbb osztályával barátkozván, garázdálkodásai naponként hatalmasabbakká s kiállhatatlanabbakká lettek.

Károlyi Sándor akkori időben, hivatalos állásánál fogva, több időt töltvén az udvarnál, Bécsben: otthon ritkán, s akkor is futólag tartózkodott; s így nem esoda, ha honnmaradott neje, a ritka műveltségű Barkóczy Krisztina kétszeresen érzé István bárdolatlan magaviseletének súlyát, s férjéhez intézett minden levelében kérve kérte ezt, hogy »szabadítsa meg őt a gonosztól.«

Sándor, hogy egyrészt nejét és házat a kellemetlenségektől megmentse, de másrészt, hogy ezen ügyben megkezdett vizsgálódásait is korlátlanul folytathassa: Istvánt eltávolította Nagy-Károlyból, és az ócsva-apáti házat és birtokrészt jelölte ki neki tartózkodási helyül.

István minden feszélytől mentnek érezvén magát a magános lakban: méginkább átengedé magát szilaj indulatának és

írákonczátlanzkodásainak; szertebbarangolt a vidéken, veszeke-
désbe elegyedett mindenkivel, s volt eset, hogy a katonaság közé
lövöldözött; más alkalommal pedig nemes-embert kötöztetett és
vert meg.

Apáti lakásában ismerkedett meg Csáky László ez-
redes özvegyével Jósika Judittal, s azt nőül vévén, laká-
sát Micskére tette át.

A sűrűbben fölmerülő okok Sándort mindinkább azon bi-
zonyosságra vezették, hogy István nem testvére; miután azonban
ezen vádnak borderejét tökéletesen ismerte, s tudta, hogy annak
netaláni alaptalansága esetében mind a természet, mind a hazai
törvények által a legsúlyosabb büntetés alá esik: tartózkodott
azzal nyíltan föllépni mindaddig, míg aziránt magának teljes
és tökéletes meggyőződést nem szerez. Ismerői, jóakarói és ba-
rátai tanácsát követve, minden eszközt megragadott tehát arra,
hogy a tényállás leplezetlen igazságához juthasson, s ez által
mind magát, mind pedig családját a bizonytalanság nyomasztó
hatása alól felszabadítsa.

Első gondoljai közé tartozott, hogy azon egyének határozott
nyilatkozatait bírja, a kik bátyját a zentai harez előtt ismerték,
s kitudja: vajjon ezek reáismernek-e a mostani, lelkileg meg-
romlott egyénben Károlyi Istvánra? s hogy a harezban jelen-
voltaktól hallja: vajjon ott csakugyan halála esett-e bátyjának?
És csak miután mindezekre határozott választ nyert, és a beér-
kezett feleletekből s tudósításokból azt vette ki, hogy hiedelmé-
ben nem csalódott: vitte ügyét az igazság foruma elé, magát a
tehertől fölmentetni, a család nevét és jogait bitorló egyént pe-
dig megbüntettetni kérvén.

Sándor 1698. oct. 16-án ünnepélyes óvást tett az udvar
előtt, és kinyilatkoztatta, hogy mindazon cselekményét, a mit
amaz egyénnel tett, ki a legközelebbmúlt évben a felséges ural-
kodó előtt, is magát igaz és valódi Károlynak adta ki, és a kit
ő, — Sándor — egyéb tekinteket mellőzve, már csak azért is
házához fogadott és testvérének vallott: nehogy bárki részéről
is azon gyanúval illetessék, mikép igaz vérért megtagadta, —
miután alapos okoknál fogva azon következtetés vonható, hogy

ezen egyén nem testvére: ünnepélyesen visszavonja és megsemmisíti, nehogy ezáltal akár most, akár jövődében neki vagy utódainak kisebbség, rövidség, kár vagy hátramaradás okoztassék.

Szintén ezen nap folyamodást nyújtott be a királyhoz, melyben őt kérte, hogy az ügy valódi állását egy kinevezendő bizottság által kipuhatolni, s a csalás kiderülése esetében a bűnnek méltó büntetését elrendelni méltóztassék.

»Mindez ideig — mondja folyamodásában Károlyi — nemcsak hogy ki nem derült az, hogy a testvéréül fogadott azon-egy személy volna a zentai harczon elesettnek vélttel: de sőt mind testvére Perényiné, mind az elesettnek egykori tanítója, kik István testalkatára és arczvonalaira emlékeznek, mind pedig rokonai s az igaz Károlynak harc- és tanuló társai, kik véle gyermeksege óta növekedtek, őt egyáltalában valódi Károlynak el nem ismerik. Továbbá, habár igaz is, hogy a tizenegy évig tartó sanyarúság és nyomor az embert elméjétől megfoszthatja és egész valójában megváltoztatja: de itt a változás oly nagy, hogy annak megtörténhetése föl nem tehető; mert az igazi Károlynak terjedelmes szája, ritka nagy foga, kiálló álla és mély hangja lévén, azonfölül jeles deákságnak, csendes természetnek, istenfelő tulajdonoknak és tudományos képzettségnek volt birtokában: holott e mostaninak kis szája, apró sűrű foga, vékony hangja, gömbölyű arcza van, s egyedüli szenvedélye a káromkodás és dőzsölés, annyira, hogy egymásután hétszer is lerészegszik; sem írni, sem olvasni nem tud; sőt ha másoktól nem hallja: azt sem tudta volna megmondani, kik valának szülei? — A testalkat, az arczvonások, a hang és tulajdonok ily nagy változása tizenegy év alatt semmiesetre sem következhetik be; az pedig, hogy minden szellemi ismeretből kivetközzék és hozzátartozóiról végkép megfeledkezzenek: még azon esetben sem történhetett volna meg, hahogy e tizenegy évet folytonosan vadak és vadállatok között lett volna kénytelen tölteni.«

»De mindenekfölött leginkább felőtli ama körülmény, hogy Károlyi István dzsidával keresztülszuratván, időjártával pecsétes gyűrűje bizonyos rácz katonák által megvásároltatván, apja birtokába bocsáttatott, — és a mostani Károlyi nemcsak hogy

ezen pecsétetes gyűrűre nem ismert, sőt még a családi czimerről sem volt semmi legkisebb fogalma és ismerete sem.« ¹⁾

E folyamodás alapján az uralkodó vizsgáló-bizottságot nevezett ki Benkovics Ágost váradi püspök s bihari főispán elnöklete alatt, melynek tagjai valának: b. Klobusiczky Ferencz zarándi fő-, és Krucsay Márton szabolcsi alispán.

Az első tárgyalási nap 1699. január 22-kére volt kitűzve, Nagy-Károlyba. Mindkét fél készüléteket tett, tanút hallgatattatta ki, és azokat a leleszi convent által meghiteltette, hogy ezáltal a bizottság teendője kevesbűlvén, — a meghitelt tanúk állításai nyomán ítéletet hozhasson.

István, úgy látszik, félt a bíróság ítéletétől, s ugyanazért mind ő, mind pedig neje sűrű levelezések által kérték Sándort, hogy az ügynek barátságos egyezség által vessen véget, s ne engedje, hogy az a nyilvánosság elé hozassék. Sándor nem is vonakodott az egyezség megkötésétől, s a mennyiben az érdeklettek az egyesség alapját képező feltételeket nem nyilváníták, megbízottját Eötvös Miklóst küldötte Micskére, hogy személyesen tudja meg István kívánatait.

Eötvös meg is jelent küldetése helyén, és a tapasztaltakról január 1-ső napján adott jelentést megbízójának; de e jelentés egyáltalában nem közelítette a feleket egymáshoz, — sőt Sándort méginkább megerősítette az István rokonsága ellen támadt kétségeskedésben.

A megbízott, mint mondja, István iródeákját vette körül, s ettől hallotta, hogy gazdája sem írni, sem olvasni nem tud, s ha valami levelet kap, átolvasás és válaszolás végett azt vagy neki, vagy nejének adja: saját mentségére hol a szoba sötéttségét, hol kezeinek keztyűben lételeét hozván fel. Sőt egy alkalommal Eötvös Istvánnak ajánlván, hogy a kitűzött határnapon mutassa meg írás- és olvasásbeli jártasságát: István nyiltan és őszintén bevallá ebbeli járatlanságát, — de neje rögtön szavába vágva erősíté, hogy mind írni, mind olvasni tud, azonban időelőtt nem akarja magát megismertetni.

E közben az idő kölcsönös levelezések között folyt, és a tárgyalási határnap megérkezett.

WALTHERR IMRE.

¹⁾ S az nem hozatik fel, hogy a dzsida-szúrásnak nem volt nyoma mellén?

Könyvismertetések, bírálatok.

III.

A „Székely Oklevéltár“ történetírási fontossága.

VI.

A székely törvénykezésnek szintén sajátos eredetiségei vannak. Errenézve is tanulságos Oklevéltárunk. Csak néhányat idézek a székely nemzeti törvények közül.

1451-ben Vizaknai Miklós, az erdélyi részek kormányzója, és Vingárdi Geréb János görgényi várnagy, mint Hunyadi János Magyarország kormányzója által a marosszéki székelység közé küldött bírák, azon széki székelység egyetemének Maros-Vásárhelyen tartott közgyűlése alkalmával Szentgyörgyi Barabás hadnagy, Gyalukúti Péter bíró, ifj. Medgyesfalvi Jakab, Szentháromsági Simon, Andrásfalvi Mihály, Mosoni Bicsak Benedek és a többi 24 ülnök tagból alakult törvényszékén, egyéb örökre tartandó határozatok közt, az összes székelység régóta helyben hagyott szokása szerint egyenlő akarattal végezték és határozták: »hogy a kik bárminő örökséget 32 évi időköz alatt valamely törvényes lépés vagy tiltás által meg nem szereztek, azután azt többé fel ne elevenithessék, hanem örökre elhallgassanak; úgyszintén ha két osztályos-testvér bármily régen ezelőtt saját székely örökségében megosztozott, öröklő utódaik e székely örökségeket szintazon módon bírják és használják, és a míg a legközelebbi ágakban férfi élő örökös van, a nőörökösök birtokláshoz nem bocsáttathatnak; ha pedig ezeknek magva szakad, de ha nőágon valaki életben van, ezek kihalása előtt a közelebbi férfiągból való szintén férfirokonoknak örökösödniök sem

lesz szabad; mikor pedig mindkét nemű egyenes örökösök kihalnak, az örökség szálljon tovább a közelebbi természetes vérokon ágra.« [CXXXIII. sz.]

Sajátságos érdekű határozatot hoztak 1461-ben october 13-kán, Rozgonyi Osvát és Losonczi László székely ispánok alatt, Udvarhely és Maros székely székek kapitánya, bírái és a többi jelenvolt székelyek Szász-Kézden, tehát egy idegen hatóság területén tartott gyűlésükben Nyárádtői Szél Simonnak Nyárádtői Szél János leányai: Briceia, Apollonia, Anastasia ellen, a Nyárád vizén levő egy malmában okozott kárért folyt perében, »hogy t. i. Szél Simon maradjon meg ugyan a megtámadott malom hirtokában, s Karácsonfalvi Péter a béperlettek ügyvéde arra, hogy ellenfelét az említett malom birtoklásában nem háborgatta s neki 40 arany forintra menő kárt nem okozott: a kitűzött törvéynapon, huszonötöd magával, mind igaz székelyemberek fiaival, templomi harangozáskor Székely-Vásárhelyen, a vajdák kiküldött emberei előtt tartozzék megesküdni.« [CCLVII. sz. oklevél.]

Nagyfontosságúak a Sepsi, Kézdi és Orbai széki székelyeknek Szent-Györgyi és Bazini János gróf erdélyi vajda és székely ispán alatt 1466-ban Zabolán tartott gyűlésükben hozott végzései [CLXX sz. oklev.], melyeket a vajda is megerősített. »Fontolóra vevén király ő felsége, — így szól az oklevél — az erdélyi határszéleken, ú. m. Sepsi, Kézdi és Orbai székekben lakó székelyek a közöttük élő főemberektől mily sokképen és sokféle nyomorral sanyargattatnak, és hogy őket Magyarország hajdani jeles királyaitól nyert saját törvényeikből és jogaikból az említett főemberek egészen kiforgatták és kivetköztették, szánandó sorsukon és különféle elnyomattatásukon való részvételtől indítva, ő királyi felsége megparancsolta, hogy a vajda őket hajdani szent királyoktól nyert szabadságaikban biztosítsa, hogy ők is ő felségének örökké hű szolgálói lehessenek.«

»Ismét végeztetett, — így szól egyik idetartozó pont, — hogy a mint Kézdi székekben tizenkét esküdt van beállítva, úgy a megírt más két székekben is tizenkét esküdt választassék, fele az előkelőkből — Seniores — fele a községből, s minden perlekedők mindenféle ügye intéztessék el ezek előtt; a tisztséget

tartsák meg egy év lefolyásaig, ha a szükség kívánja; ez esküdtek minden lefolyó évvel változzanak meg, a mely alkalommal legyenek jelen a szék kapitánya, szék bírása és királybírája. Ha a bírák elméjük gyöngesége vagy épen butasága miatt valamely ügyet a törvény helyes útja s módja szerint elintézni nem lenének képesek: az ítélettel elégedetlen fél felhívhatja azt az udvarhelyi törvényszékhez, onnan a székely ispán elé, s utoljára a régi szokás szerint király ő felségéhez. Ha valamely mostani, úgy ezután választandó bíró valaki igazát tudva azt elfordítja vagy elrekkenti, a dolog kinyomoztatván, a hazafiak közakaratja szerint bőrét húzzák le, s szalmával tömjék ki.»

»Végeztetett, hogy bárki a mondott székelyek közül e rendelkezéseket megszegi, s a székely nép közönségét ismét régi szolgaságába taszítani akarja: a megbántott és károsított jelentse az esküdteknek, ezek a székely ispánnak, az ispán pedig az illet vagy ilyeket minden kegyelem nélkül fejektől s vagyonuktól foszszá meg.«

Megemlítem Szent-Páli Becze Márton, Kornis Gergely, Csáki Balázs és Bögözi János nemes emberek, másfelől Teremi Sikesd Miklós és János közt, Becze András meggyilkolása miatt 1486-ban folyamatban volt pernek Báthori István országbíró, erdélyi vajda és székely ispán előtt 80 aranyforint fizetéssel elenyésztetését, mely által azonban a felek közt fennforgott egyéb székely örökségi ügyeiket érintetni nem akarták, sőt azon különös egyezsége léptek, hogy az Úr körülmetéltetése közelebbi ünnepén Nyujtodi Pál és Kacsai Antal (Antonius K a c h a y — vajjon nem a ma is létező K a c s ó-nemzetség őse-e ez?) Ősi Sándorral együtt menjenek el a velök tartó és rájuk hallgató székelyek közé, és ott mindkét fél székelyeit kérdezzék ki és tudakozzák meg tőlük: ezentúl melyik melyik félhez kíván tartozni, melyik után hallgat, s székely szokás szerint melyiknek kívánja magát alávetni? és ennek megtörténte után egyik fél is a másikhoz tartozó s arra hallgató székelyeket azon félnek akaratára ellenére 25 forint büntetés terhe alatt maga mellé venni vagy elfogadni ne merészelje. [CXCVIII. sz. oklevél.]

Nagyérdekű az egész székely föld lakóinak, minden székek akármicsoda renden levő lakóit kö-

telezőleg 1505. nov. 23-kán Udvarhelyen tartott ama végzése, melynélfogva — a mint a végzés szól — Székelyország régi beveit auctoritásából és hatalmából folyólag, főlebbviteli perügyekben bírának az igazság kiszolgáltatására Udvarhely és Keresztes székben lakó székely atyafiak elsői közül négy embert, ugyanazon székben lakó székely közül tizenhárom embert, együtt tizenhét bírót rendeltek ki, helyesebb kifejezéssel választottak, kik minden székben és országban, akármi renden levő székelyek személyét és képeket viseljék, a kik megesküdtek, hogy Istent és az igazságot szemek előtt viselik, a mi igazság, azt cselekszik; mit ha nem cselekszenek, s ajándékért vagy maga hasznára az igaz útból kitérnek, mindjárt örök számkivetésre íteltessenek, s ingó-bingó marhái elvétetvén, mint hamis lelkű s lelkiismetetű, Székelyországban ne maradhasson és ne lakhassék; ha valamelyik meghal, helyébe az elébbirt úton és módon más választassék, hogy a 17. szám soha meg ne fogyatkozzék. Megválasztatván ezután a bírák, az egész székelység — főnépek, lófejek és közrendek — jobbkezőket főlemelve, e végzés megtartására megesküdtek, s a főkapitány aláírása alatt köztudomásúl kiadták. [CCXXIV. sz. oklev.]

E végzéseket a következő 1506-ik évben az agyagfalvi téren tartott székely nemzeti közgyűlés némileg kiegészítette, megtiltván az ünnepeken való törvénykezést, a bírói ítéletek végrehajtására nézve pedig azt végezvén, hogy a midőn bármely bíró valamely ügyet tisztának ítél, az olyauban tizenötöd nap alatt a megítéltnek javaiból eleget tegyen. S ha erre ereje nem lenne, a szék kapitányától és tisztétől kérjen segílyt, s minden módon eszközölje, hogy a szegények és együgyűek kárt ne szenvedjenek. [CCXV. sz. oklev.]

VII.

A katonáskodás egyik ragyogó momentuma a székely ős-történetnek. Erre nézve álljon itt — másodszor — az erdélyi három nemzet közönsége által hozott, s Mátyás királytól 1463-ban április 26-án megerősített általános fölkelési hadis szabályzat, és II. Ulászló királynak 1494-ben sept. 8-án kelt egy királyi parancslevele. Az elsőnek idézem a székelyekre tartozó

nagyon érdekes X-ik pontját. »A székelyek — így hangzik ez — a régi mód szerént az általános felkelésnél hadi népok két részét tartoznak sorba kiállítani, a harmadik történetű esetekre otthon maradván. A felkelésre egybehívás pedig véres kard körülhordozása vagy az erdélyi vajda levele általtörténik, ha az egyszersmind a székelyek ispánja is. De a mikor a hirtelen felkelés kényszerű szükség, minden szék kapitányai dobokkal, száldobosokkal és farakások, úgynevezett tűzhalom gyújtásával [CLXIV. sz. oklev.] kiáltják össze, s a ki ezekre nem jelenik meg, fejét veszti.«

A második oklevél szerint egy részletes felkeléskor a király Sepsz szék székelységének az uralkodó drágaság tekintetéből megengedte, hogy bárha többel lennének kötelesek, hadi népoknak csak tizenhatoda keljen fel, s jól fölszerelve menjen oda, a hová az erdélyi vajda és székely ispán rendeli. [CCX. sz. oklev.]

Nevezetes azon adat is, hogy Senyői Salamon fiának Domokosnak székely-voltát I. Lajos király nem ismervén el: meghagyta az esztergomi és egri káptalanoknak, hogy ezt nyomozzák ki; a nyomozásból annak valódi székelysége kitűnt, s a királyi felség őt kétségtelen székelynek ismerte el, még pedig úgy, hogy erről kiváltságlevelet sehol előmutatni ne tartozzon, és a hol tetszik, szabadon lakhasson. [XLI. sz. oklev.] Ez oklevélben kimondott elv egyezik azon 1848-ig életben volt sarkalatos székely joggal, hogy a székelyt, bárhová ment a magyar korona területén, ha székely-voltáról törvényhatósági bizonyítványt vitt, minden akadály vagy további bizonyítás nélkül nemesnek ismerték el, és letelepedésében s a nemesi joggal élésben nem gátolták.

Érdekesek e könyvben a bessenyőkről közölt XLVII. és XCVII., a Miklósvárszéknek Háromszéktől elválását illető LXXXI. és CLIII., a Csik- és Kászsónszék kétfelé szakadását illető CLXIII. és CCIX. számú oklevelek, továbbá a XC. számú, melyben Nádasdi Mihály székely ispán, a király parancsára, a Brassó városban szűz Máriának szentelt egyházban tartandó miseáldozatokra Tohán és Zernyest falukat adományozza; a CV. számú, melyben meg van határozva, hogy az erdélyi nemzetek — magyarok, székelyek, szászok — mily erővel, az erdélyi vajda,

székely ispán és erdélyi püspök hány banderiummal tartoznak a királyi hadba kiállani. Van továbbá benne emlékezet az erdélyi nemességnak Tordán 1342-ben [XXXIX. sz. oklev.], Szászsebesben 1451-ben [CXXXIII. sz. okl.] stb., a háromszéki székelység egyetemének Torjavásárán (a mai Kézdi-Vásárhelyen) 1407-ben [LXXXVIII. sz. okl.], 1466-ban Zabolán [CCLXX. sz. okl.], Marosszéknak Maros-Vásárhelyen 1409-ben [CXCI. sz. okl.], Udvarhelyszéknak Udvarhelyen 1448-ban [CCXXIX. sz. okl.], az egész székelység egyetemének 1344-ben Székely-Vásárhelyen [XL. sz. oklev.], 1357-ben ismét Udvarhelyen [L. sz. okl.], 1499-ben Segesváron [CCXVI. sz. okl.], 1519-ben Prásmáron [CCXLI. sz. okl.], egész Erdélyországnak 1439-ben Székely-Vásárhelyen [CXV. sz. okl.], 1494-ben Nagy-Szebenben [CCX. sz. okl.] tartott külön székenkénti, nemzeti és köz országgyűléseiről, a mik a magyar királyság korában az erdélyi alkotmányrészes nemzeteknek, s kivált a magyarnak és székelynek egymáshoz s mindeniknek Magyarországhoz való viszonyára egészen új világot derítenek.

Eddig a könyvismertetés. A gazdag tartalom mutatja annak kivált székely őstörténeti becsét.

A kis Erdély ez időben három politicalai tartományterületre oszlott: a magyarok földje vagy a vármegyék, a Székelyföld és Királyföld voltak ezek. E saját területi autonómiával bíró, de a földrajzi viszonyok és szükség által egymásra utalt három népet egy polgári szervezetbe fűző bizonyos közös kapcsok állottak fenn; ilyenek voltak: a tartományi törvényhozás, országos adó, honvédelem, és bizonyos ügyekben közös igazságszolgáltatás. Ezekon kívül mindenik rész teljesen szabad és egymástól független belső életet élt a maga földén. A magyarföldi vagy vármegyei intézmények és szokások az anyaországaival voltak rokonok, a székelyekéi a demokratiai egyenlőség szabad elvein nyugodtak, a szászokéi germán eredetűek, magyar törzsbe oltva s mégis feltűnően polgárius jelleggel; — mindenik a nép szelleméből folyó eredetiségekkel és nemes sajátságokkal bírt. A főtiszt magyar földön a vajda, alvajda, székelynek és szásznak a maga

nemzeti ispánjai voltak; de a két utóbbi tiszt gyakran az elsőre, t. i. a vajdára ruháztatván, utóljára a székely ispánság abba olvadt bele, csak a szászokét őrizte meg e két szász vár: a szokásnál erősebb nemzeti féltékenység, és a még ennél is erősebb germán jogérzet.

Nagy és hosszú küzdelem folyt le Erdély földén, míg a magyar királyság és magyar aristocratiai alkotmány az egészen sajátos székely és szász ösintézmények bizonyos határig való egybeolvadását kivítva. E küzdelem folyamát és bár halvány képét Erdély történetében mégeddig rajzolva nem láttuk.

Téves hit az, hogy Erdélynek e korszakbeli története pragmaticailag már meg van írva, vagy hogy azt megírni könnyű. Nincs megírva s könnyen meg sem írható. Még sok az előleges teendő. Első az, hogy a magyar tudom. Akadémia által Erdély e korszakbeli alkotmányát s közjogi állását illető, már kétszer hirdetett pályakérdés alaposan megfejtessék, a mire nem hónapok, de több év, nem 80 arany, de 200—300 kell; második, hogy a székely őstörténet a szászokéhoz hasonló részletességgel, de nagyobb részrehajlatlansággal legyen megírva. A szászok közül: Schlösser, Schnell, Schuler, Teutesch részint népszerűleg, részint oknyomozólag megírták saját nemzetök specialis erdélyi történetét. Egyik tartomány-terület múltja tisztán áll előttünk. Lépjen ez ösvényre a székely nemzet is, tűzzön ki története megírására nemzeti jutalmat, 4—500 aranyat (400,000-ból álló néptől kitelik, ha önmagát becsüli), hirdessen pályázatot, vagy kérje fel erre Szabó Károlyt, a »Székely Oklevéltár« tudós szerkesztőjét s a székely nemzet igaz barátját. Egyik vagy másik úton a mű létrejö.

Addigis pedig a nép színe-java vegye meg az ismertetett könyvet, mely senkit úgy, mint őket nem érdekelhet, a mely éretük van, az ő dicsőségeket hirdeti elnémíthatatlan hangon, a pragmaticai hitelesség ércnyelvén a világ előtt; e fölött küldjenek be a II-ik kötetbe minél több székely oklevelet, buzdítsák részvétőkkel a kolozsvári történelmi bizottságot, — így remélhető a székely külön-történetnek néhány év múlva létrejövele.

Ha a három külön politikai terület külön-története ilyen módon meg lesz írva: akkor ezek közös polgári szerkezete, s né-

peinek együtt leélt viszontagságai is nyomósan megírhatók, előbb nem.

E nagy cél elérhetésére Benkő József után annyit nem tett senki, mint a »Székely Oklevéltár« szerkesztője és kiadói, kik ez által halálra tették magukat érdemesekké.

A könyv kiállítása díszes, ára (2 frt o. é.) mérsékelt, bátran ajánlom a magyar történetkedvelő közönségnek, székely atyámfiait pedig tetteleges pártolásra buzgón kérem.

JAKAB ELEK.

T Á R C Z A.

— A Magyar Történelmi Társulat martius 6-iki ülése mindig nagy élénkséggel, nagyszínnel, mintegy huszonöt választmányi tag részvétele mellett, és szintén számos szakkedvelő közönség jelenlétében ment véghez. Két elnök: Horváth Mihály és Ipolyi Arnold jelen, s előbb az első, majd távozta után Ipolyi elnökölt.

Horváth Mihály azon szomorú jelentéssel nyitá meg az ülést, hogy Balogh László, a társulat ügybuzgó és szakértelmes pénztárnoka, hosszabb gyöngékedése után, Nizzába — hol enyhülést volt keresendő — utaztában, a vaspályán Nabrezinánál f. martius hó 1-jére viradó éjjel elhunyt. Miután betegsége súlyosbodott: halálát előérezvén, pénztárnoki állomásától való fölmentetését sürgetően kérte, s elnököt és titkárt a társulat vagyonának átvételére fölhívá. A fölmentvény az 1872-ik évre a választmány által kiküldött bizottság részéről már néhány nappal előbb, t. i. a febr. 21-kén végrehajtott pénztárvizsgálatkor kiadott volt számára. Elnök és titkár közvetlen érintkezésbe tévén magokat a lelkiismeretes férfiúval, — ki betegsége alatt a magyar jelzálogbank egy másik derék tisztviselőjét, Baltház Bóla urat beavattott a Történelmi Társulat pénzügyeinek kezelésébe — leltár szerint átvették tőle a társulat legnagyobb rendben talált s példás pontossággal kezelt vagyonát, ú. m. értékpapírokat, kötvényeket, szelvényeket, takarékpénztári könyvecskéket és készpénzt, a számadási könyvekkel egyetemben. Az alapítványtőke megőrzését, Horváth közvetítése folytán, a jelzálogbank igazgatója, Beck úr vállalta el. A pénztárnoki teendők ideiglenes vitelére pedig elnök és titkár legezélszerűbbnek vélték — a néhány nap múlva tartandó választmányi ülés jóváhagyása reményében — a

Baloghy által már előre beavatott és ajánlott Balthazár urat kérni föl, ki e megbízást elfogadta. — Mindezeket előadván, Horváth indítványozá, hogy a választmány jegyzőkönyvileg fejezze ki részvétét B a l o g h y L á s z l ó elhunytá fölött, mint a ki a társulat vagyonának hű, pontos és szakértelmes kezelése által magának érdemet szerzett. Az indítvány egyhangúlag végzéssé emeltetett, s az elnökségnek a pénztár tovább; kezelésére nézve tett intézkedései helyeseltetvén, ideiglenes pénztárnokul, a májusban tartandó közgyűlésig, a választmány által is t. B a l t h a z á r B é l a ú r substituáltatott. Továbbá D e á k F a r k a s és H o r v á t h Á r p á d urak, mint az 1872-iki számadások fölülvizsgalatával megbízott vál. tagok, újlag fölkerettek, mikép a számadásokat a f. évi január és február havakról is vizsgálnák át, hogy az elhunyt Baloghy úr családja részére a fölmentvény ezen időre is kiadathassék; továbbá a társulat értékeinek kezelését, az ügyész dr. P a u l e r Gyula közbejöttével, a helyettes pénztárnok úrnak forma szerint adják által.

E pénztári ügygyel kapcsolatban még, D e á k F a r k a s a következő jelentést olvasta föl:

»Tisztelt Választmány!

Alólirottak a társulat pénztára megvizsgálására küldetvén ki, megbízásunkban eljárunk. Valamint az értékpapírokat, úgy a magánkötelevényeket is a két év előtt készített részletes kimutatási lajstrom alapján átvizsgálván, az azóta szerzetteket a lajstromba bejegyeztük. A pénztári könyvet pedig 2543 frt 28 kr. bevétellel, 2037 frt 44 kr. kiadással és 505 frt 84 kr. pénztári maradékkal helyesnek találván, a következő záradékkal láttuk el: »E pénztári könyvben foglalt bevételek és kiadások minden egyes tételét megvizsgálván, a jelen számadást általában és részleteiben kifogástalannak találtuk; minélfogva pénztárnok úrnak a múlt 1872-ik évre a fölmentési okmány kiadandó.«

Budapest, 1873. február 21-én.

H o r v á t h Á r p á d, m. k.

D e á k F a r k a s, m. k.«

E jelentés helyeslő tudomásul vétetvén: annak és a jelen év első két haváról szerkesztendő hasonló jelentésnek alapján, a fölmentvény néhai B a l o g h y L á s z l ó ú r családja részére egész f. martius 1-jéig ki fog adatni.

Ezek után titkár terjeszté elő a folyó ügyeket, miután előbb a februári ülés jegyzőkönyve fölolvasottnak tekintetvén, hitelesítettet.

Titkár mindenekelőtt indítványozá, hogy több tárgyi és localis

tekintetnél fogva czélszerű lenne, ha a választmány május helyett már a mai ülésben kijelentené, hogy az 1873-ik évi vidéki kirándulás — a tavalyi határozat értelmében — Nyitra megyében tartatik; megérinté egyszersmind rövideden: minemű gazdag eredményt kilátásba helyező előintézkedéseket tett máris Nyitra vidékein társulatunk példátlan buzgalmú alapító tagja, s nyitrai gyűlés indítványozója: hg. Odescalchi Arthúr.

Ezen javaslat folytán egyhangúlag határozattá lön, és végzésül kimondatott, hogy a Magyar Történelmi Társulat folyó évi kirándulása Nyitrán és vidékén fog megtartatni, september havában. Miről a t. vármegye közönsége átirattal értesíttetni határoztatott, az ülésen jelenlevő herezeg lelkes részvéteért pedig hálás köszönet nyilváníttatván, ő Fömlga hathatós befolyásának további érvényesítésére is felkérte.

Ere fölállt Ipolyi Arnold beszterczebányai püspök, s úgy a maga, mint Radvánszky Antal zólyomi főispán nevében, a következő 1874-ik évre Zólyom megyébe hívta meg a Történelmi Társulatot, és a múlt évi példa után már most határozatban kimondatni kérte, hogy az 1874-ik évi kirándulás Beszterczebányára és Zólyom megye vidékeire tüzetik ki. — A köztiszteletű tudós főpap, szeretett alelnökünk e szives meghívása zajos éljenzéssel fogadtatván, az 1874-ik i kirándulás helyéül Zólyom vármegye végzésileg megállapíttatott.

Titkár a következő új évdíjas tagokat jelenti be: gr. Forgách Károly, Ghymes, u. p. Nyitra; Bacskády Károly ugyanott; gr. Dessewffy Egyed, Vatta, u. p. Ábrány; Tarnóczy Béla kir. kamarás és orsz. képviselő, Pest; Vály Béla kir. járásbíró, Aranyos-Marót; Katona Gyula, Bars megye főjegyzője, Ar.-Marót; Tucsányi Alajos, Tucsánka, u. p. Nyitra-Zsámbokrét. Mindnyájokat ajánlja Szerémi hg. Odescalchi Arthúr alapító tag. Továbbá Czobor Béla és Paluba Béla kath. növendékpapok Pesten, ajánlja Frankl Vilmos vál. tag. — Mind a kilenczen egyhangúlag megválasztattak.

Titkár jelenti, hogy Nagy Gyula t. tag a nála levő Csicsery-okmányok másolásaival elkészült, és a Csicsery-levéltárból átvett oklevelek visszaszolgáltatására, s ez alkalommal a »Szabács viadalja« hiányzó előrésze föllehetése czéljából azon levéltár még egyszeri tüzetes átkutatására ajánlkozik. — A szives ajánlat köszönettel vétetvén; Nagy

Imre és Véghely Dezső urak, kikenél a Csicsery- és Mokchay-féle többi okmányok vannak, fölszólíttatni határozattak azok másolásának mihamarábbi befejezésére, — mit a jelenlevő Nagy Imre a maga részéről legközelebbi kilátásba helyezett.

Frankl Vilmos, mint bizottsági előadó javaslatot terjeszt elő a Supala és társai által 1872-ik évről összeállított általános történelmi czímtár kiadása iránt. A tervezet elfogadtatott; és e szerint e nagy gondnal és szakértelemmel szerkesztett repertorium, mely apró betűkkel nyomva, mintegy hat ívre fog terjedni, külön füzetben jelenend meg, a társulat kiadásában.

Nagy Iván, ki a deregnyei levéltár már régebben beküldött indexeinek átvizsgálásával vala megbízva, — tudatja, hogy az általa kiszemelt legérdekesebb 308 db. okmányt a levéltárból, tulajdonos Lónya Gyábor úr ömlga szíves közlékenységéből mai napon eredetiben kezéhez vette, s a mennyiben hirtelenében átnézhetette, azok leginkább a Deregnyey, Besseney, Daróczy és Deregnyei Galamboss-családok, továbbá Zemplén és Bereg vármegyék történetét érdeklik, s a XIV-ik század elejétől a XVIII-ik század elejéig terjednek. — Ezen okmányok egy részét maga Nagy Iván vállalta el feldolgozni és ismertetni, a Zemplén vármegyét érdeklők pedig Nagy Gyulával, a beregiek Lehoczky Tivaddal, s II. Rákóczi Ferencznek Galamboss Ferenczhez intézett 21 db. levele Thaly Kálmánnal közöltetnek, — úgy, hogy a sajtócézéli felhasználás mellett az átvett okmányokról kiki jelentést tegyen, illetőleg regestákat készítsen a társulat számára.

Nagy Imre eredetiben bemutat és darabonként ismertet 12 db. Árpád-korból való — XIII-ik századi — okmányt a gr. Drasskovich család levéltárából, hg. Odescalchi Arthúr szívésségéből. Ezek eddigelé mind ismeretlenek, Somogy vidékeire vonatkoznak, s a zalavári, sümegi (Sancti Aegidj) és pozsegai (Sancti Petri) conventek kiadványai, ritka ép és szép függő-pecsétekkel. Sőt egy, a maga nemében egyetlen is van köztük: a zalai újudvari conventnek eredeti kiadványa, a minő eddigelé — Jerney szerint — nem ismertetett. Nagy Imre mindezeket, sőt még több XIV, XV-ik századbéli Drasskovich-okmányokat is lemásolt, és a »H a z a i O k m á n y t á r«-t érdekcsitendi velők.

Most következtek az értekezések. És pedig

1. Deák Farkas tartott hosszabb fölolvást, a gr. Csáky levéltár Barcsay Ákos erdélyi fejedelem és id. gr. Csáky István közti

levelezéseit ismertetvén. Sok igen élénk érdekű, és mint olvasóink meg fognak győződni, kitünő szép magyarsággal írt levél van ezen 1659 — 1660-iki correspondentiák között, — melyek Barcsay gyenge voltát, ingatag jellemét méginkább előtűntetik, s melyeknek napfényrehozatalával — miután számos ismeretlen részletet tartalmaznak — a t. ismeretű valóban hasznos szolgálatot tesz történetirodalmunknak. Az élénk tetszést aratott értekezés — szepesi kirándulásunk gyümölcse — közelebbről ki fog adatni füzetekben. — Deák Farkas után

2. Veterán tudósunk Toldy Ferencz ült a fölolvadó asztalhoz, hogy a XVI-ik század lánglelkű és szenvedésekben gazdag sorsú lyricusa: a hős és költő b. Balassa Bálint életéről, különösen rejtélyes kibujdosásának vagy száműzetésének okairól értekezzék, azon új adatok alapján, melyeket a b. Sennyey-levéltárban ft. Bunyitay Vincze tagtársunk másolt. Toldy azon páratlan otthonossággal, melyel régi irodalmunkban s ennek történetében egyedül ő ír, használá fel, Balassa költeményei egyes helyeivel s egyéb adatokkal egybevetve, ezen újabb okmányokat, melyek a homályt Balassa üldöztetése okairól meglehetősen földerítik, — a mennyiben megtudjuk belőlök, hogy mivel Balassa unokatestvérét Dobó Krisztinát vette nőül: jószágai után áhítozó rokonai és sógora által vérfertőzéssel vádoltatott, s e bűnben az esztergomi szent szék ítélete által el is marasztaltatott. Nem használt katholikussá létele sem — melyet ezen okmányokból tudunk meg — üldöztetése meg nem szűnt, s fia János fattyúnak nyilvánítatott; s bár rokonai galád vádját: miként ő, a törökverő, titokban renegáttá, pribékké lett, s fiát Musztafa névvel nevezette volna, — sikerült is megezáfolnia, — az állítólagos vérfertőzés miatti fej- és jószágvesztés büntetés elől ki kelle bujdosnia az »Oceán partjára,« honnét csak a harcok zajában hősileg meghalni jöhetett később haza. Balassa házassága, természetesen, nem volt vérfertőzés: hanem csak az akkori egyházjogi viszonyok zilált állapotában és rokonai irigykedésében, s tán saját kissé szenvedélyes természetében gyökerezik egész szerencsétlensége. — Különben az egész nagybecsű értekezés, melyet mindvégig kitünő érdekelt-ség s végül lelkes éljenzés kísért, s melynek jogi része dr. Pauler Gyula és értekező közti eszmecsere által méginkább tisztába hozott, mielőbb megjelenend a »Századok«-ban.

Végre b. Orbán Balázs vál. tag adott által 12 db. igen szépen conservált eredeti hártyaokmányt, mint Jánossy Rezső

virthi birtokos úr ajándékát a társulat útján a nemzeti muzeum részére. Az okmányok XIV—XV-ik századiak, s Veszprém vármegyét illetik. Supala Ferencz úr regestákat fog belőlök a társulat számára készíteni, s a becsesebbeket a »Hazai Okmánytár«-ban közlendi. A szives ajándékozó irányában jegyzőkönyvi köszönet fejeztetett ki.

Ezzel az ülés véget ért.

— **A m. tud. Akadémia** martius 10-iki ülésében két történelmi értekezés tartatott, ú. m. Szilágyi Sándor és Frankl Vilmos I. tagok által. Amaz, a legutóbbi alkalommal Thaly által a vörösvári Rákóczi-levéltárból kiszemelt és az akadémiai történelmi bizottság rendelkezésére Pestre szállított XVII-ik századi irományok egy részéről, nevezetesen a Bethlen Gábor állami működését illetőkről értekezett. Az értekezés címe: »Adatok Bethlen Gábor szövetekezéseinek történetéhez« s ezzel kapcsolatban a nevezett levéltárból több mint száz darab, eddig ismeretlen államokiratot mutat be. Ez okiratok főbbjei: Bethlen és a csehek közt 1620-ban létrejött unió pergamen-példánya, ugyan az uniónak Erdély viszonyaihoz módosított s ez által elfogadott példánya; a hajdúk hitleve pergamenen, harmincz pecséttel; Bethlen Gábornak s Rákóczinak, Széchynek, Illyésháznak, Thurzónak titkos szövetekezése, Kamuthy Farkas utasítása, melylyel megbízott Czeccilia-Renátának, Ferdinánd leányának kezét megkérni; a Brandenburgi Katalinhoz küldött kérőknek adott utasítás; Bethlen Gábornak az angol királylyal, a dán királylyal, Németfölddel kötött véd- és dacszövetsége (1627.); a Moldvával kötött szövetség (1628.); s két diploma 1622-ből, az egyik, melylyel Ferdinánd Bethlent német birodalmi herczeggé nevezi ki, s egy másik, melylyel egy csehországi uradalmat biztosít neki. Bethlennek alapterve volt Magyarország állami függetlenségét kivívni, s e célját Ferdinánddal karöltve akarta elérni. A Kamuthynak adott utasítás tervét a maga egész teljességében bemutatja. Három évig járt Czeccilia Renáta keze után; közös actiót ajánlott a török ellen. Kilátásba helyezte az Imperium lecsendesítését. Magyarországot a Fátáig ő bírja, a Fátán túl mint kormányzó ő igazgatja, s az országgyűléseken ő elnökölt volna. Erdély Ferdinándot főhűbérurának fogta volna elismerni, évi tiszteletdíj mellett. E házasságot ajánlá a spanyol udyar, de megbuktatta a római curia ellenzése. S most Bethlen elfordult Ferdinándtól s a hágai uniót

aláírt fejedelmekkel szövetkezett. De mire a hágai unió létrejött, Keresztély dán király megveretett, s az unió csakhamar felbomlott. Bethlen most más coalitiót tervelt: a porta, Gusztáv-Adolf s Erdély közt. Közbenjárt Gusztáv-Adolf kibékítésében Lengyelországgal, a porta és a peresák közt dúló háború megszüntetésén munkált, s már csak az actió terére kilépése hiányzott, melyben halála gátolta meg.

Szilágyi után Frankl Vilmos olvasta fel a breznó-bányai születésű Berger Illyésnek, a XVIII-ik század első felében uralkodott királyaink udv. historiographjának s poeta laureatusának élettörténetét, — mely Berger kevés becsü műveinél sokkal érdekesebb olvasmány, — a mint t. tagtársaink magából az értekezésből meg fognak győződhetni, miután a t. szerző azt szíves vala számunkra átengedni.

Ugyanezen ülésen olvastatott fel a történelmi térképek kiadását illető bizottsági javaslat. Magyarországot különféle korszakokban kilencz térkép fogná feltüntetni, magyarázó szöveggel. A tervezet bővebb megvitatás végett az osztályhoz utasítottatott.

A történelmi bizottság mart. 8-kán tartott legközelebb értekezletet. Ennek tárgyai közül megemlítiük Óváry Lipót Nápolyban kutató hazánkfia tudósítását, mely szerint múlt január hó folytán sikerült fölfedeznie a Farnesi-levéltárban Rorario lengyel- és magyarországi pápai nuntiusnak chiffrékben írt nagyfontosságú jelentéseit I. János király udvarából, — a királyról, Izabella királynéről, udvarukról, s a főbb magyar urakról, az 1539-ik évből. E terjedelmes titkos jelentések János király udvaráról s hazánk akkori viszonyairól állítólag egészen új részleteket tartalmaznak, meglepőleg élénk világosságban tüntetik föl az akkori szereplőket és magyar viszonyokat. Óváry a szintén föllelt kulcsok segélyével most foglalkozik ez értékes papírok teljes mérvű dechiffreirózásával és lemásolásával, s legközelebb teljes másuk beküldését igéri. Annyival öröndetesebb pedig e körülmény, mert Óváry újabb időbeli küldeményei épen nem elégitették ki az igényeket, úgy tartalmi becs, mint mennyiség szempontjából, s igen itt van már ideje, hogy elvégre valami becseset is kapjunk tőle.

Néhány adat a középkori istenítéletek történetéhez.

I. A bajvívás.

Nemzetünk harczias jellemének kifolyásául tekinthető a XV. századig hazánkban dívott azon szokás, hogy a peres felek viszályos ügyeik

elintézését a fegyverre bízhatták, mit azonban más bizonylatok hiányában többnyire a királynak, illetőleg országbíráinak kelle megítélni, s a viadalnak közhelyen, többnyire a király jelenlétében történnie.

A régi okmányok számtalan ily bajvívásról (duelli certamen) tesznek kimerítő említést, és pedig kiválólág a XIV. század elejétől kezdve; így egy 1329-ki okmányban írja Pál országbíró a leleszi conventnek, hogy azon perben, mely Bácskai Miklós és Aladár fiai, Várdai Pelbárt és János közt a Gyalmas nevű halastó birtoklata iránt keletkezett, a váradi káptalan előtt kötött egyezmény szerint a felek az ügy elintézését, más adatok hiányában, hazaiszokás szerint, a két döntő módtól: eskületételtől vagy párviadaltól tették függővé. Ennek folytán felszólítottak az országbíró által Pelbárt és János, hogy nyilvánítsák, vajjon azt, hogy a Gyalmas nevű halastó vörösmarti birtokukhoz tartozik: esküvel vagy bajvívással kívánják-e eldöntetni? mire ezek a hitletételi módot választották. (Zichy-codex I. 329. lap.)

1355. Pál országbíró, Demeter tárnokmester, Tamás erdélyi vajda, szerémi Tamás mester, királyi ajtónálló, és Leonard fia Domokos gróf, több országos nemessel törvényszéket tartván, ezen István, királyi főlovászmester, hivatkozva az előmutatott királyi nyiltparancsra, mely testvére Imre erőszakos megöletését igazolá, elégtételért folyamodott. A királyi leirathból kitűnt, hogy testvére Imre a királyi seregből ősi curiájába, hol a béke folyvást virágzott, térvén, ott a király nem kis veszteségére némely irigy és fondorkodó által kegyetlenül megöletett. E bűntény végrehajtása, mint a királynak több oldalról tett előterjesztésből kiderült, Bátor Jánost, Panki Péter fiát Mátét (Tuz Pető testvéreit), és a Boksa-nemből eredt Simon fiát Tamást terhelé, holott ezek nyilván egymásra háríták a tény elkövetését; miért is ő felsége megrendelé, hogy a felek Lőrincz-ünnep előtti vasárnap személyesen jelenjenek meg előtte s mentségeiket adják elő. Minek folytán az ország rendei és nemesei gyülekezetében Bátor János és Panki Máté Imre megöletését, mint előbb, úgy most is egészen Boksa Tamásra hárították, ajánlkozván B. János, elkülönözötten a hallgatagúl maradt Panki Mátétól, hogy annak beigazolására, miszerint Imrét szeme láttára ölte meg kardjával Tamás, kész ez utóbbival személyesen megvívni s kérte a törvényszéknek erre való ítéletét. Ennek ellenében Tamás is állítá, hogy ő Imre megöletésében ártatlan s a kűntényt Bátor János követte

légyen el, minek igazolásául készséggel elfogadja a vele való bajvívást. Miért is, miután harmadízbeni felhívás után is vívási szándékuknál megmaradtak, a törvényszék azon ítéletet hozta, hogy az egymást vádoló felek: Bátor János és Boksa Tamás, lovon, katonai fegyverzetben, Lukács evangelista előtti szombaton személyesen lépjenek ki a sorompók közé, s vívjanak a királyi felség jelenlétében. Továbbá, mint-hogy Boksai Miklós Panki Mátéval a vívást elfogadni nem akarta, állítván, hogy ellene a királyi leirat sem tartalmaz terhelő vádat s a felség elé nem is idéztetett, de ő ügyét kész a rendes eljárás alá bocsátani s a törvénynek mindenben engedelmesskedni: az országbírói törvényszék az ügy eldöntését a felség megjelenéseig elhalasztá; ki később az összeült törvényszéken az ügyet akkép dönté el: hogy a bajvívás Bátor János és Boksai Tamás közt a megállapított határidőben történjék meg; ezt követő harmadnap múlva pedig Panki Máté és Tamás közt döntessék így el az ügy. (Zichy-cod. I. 464.)

Nem kisebb érdekű a következő eset:

1343. évben per támad a leleszi convent és Eszényi László fiai Tamás, Mihály és László közt a Szalóka és Eszeny helységek közt fekvő négy ekényi (1 eke = 150 hold ¹⁾) földterület birtoklata iránt, melyet Balázs, leleszi prépost Szalókához, emezek pedig Eszenyhez tartozónak lenni állítottak. A perlekedés és igazolás egész 1347. évig folyt, mely czélból az akkori gyakorlat szerint, a hiteles helyekül szolgált conventek, névszerint a váradi és szepesi káptalan az illető királyi embe-
rekkel, névszerint Palágyi János fia Pállal és Kisvárdai Jánossal eljárta. A leleszi conventet Nyadam fia Mihály, az ellenfélt pedig Eory János meghatalmazottak képviselték. A váradi és szepesi káptalan által az összehítt szomszéd és határos birtokosok és nemesek jelenlétében a peres határ is bejáratott, mely okmányban következő most ismeretlen helyek említetnek: Szalókánál keletről Macsva folyó, a hídnál egy tó, Homoki nevű tér, Csarnavoda folyó, Porchpataka nevű tó, Belcsepatak, Szamárlucska nevű mező, Rotrogy patak és Zevnona folyó.

A megejtett vizsgálatuál arra, hogy a peres tér Szalókához, illetőleg a leleszi convent birtokához tartozik, tanúskodtak következő vidéki nemesek; Bereményből: Komlósi Mihály, Baicskai István, Gulácsi Máté fia Demeter, Tibai Tiba, Bégányi Gergely, Csókás János

¹⁾ »Századok« 1871. 566. lap.

újvári alvárnagy és Mikou János; Ungból: Tarnóczi Bód fia Péter, Zircsnai Fülöp fia István, Tegenye Vancsok, Batavai Szőke és Haraszi László; Zemplénből: Béli László fia Péter; ezeken kívül tanúskodott 22 nem-nemes.

Ellenben azt, hogy Eszenyhez s így az Eszenyi-család birtokához tartozik, igazolták 250 nem-nemes személyesen és 125 meg nem nevezett nemesen kívül e következő eszenyi birtokosok: Gölesi Imre fia László, Csebi Simon fia Tamás, Dobronyi Miklós fia András, és Bökényi, továbbá e következő nemesek: Cselei Pongrácz fiai László és Domokos, Besenyői László és Miklós, Hosszumezei János fia Demeter, Gebadi Péter, Újfalvi Ábrahám fia Péter, Csekei András fia Dénes, Nagyfalvi Nátha fia Pál és Leszteméri János Z e m p l é n m e g y é b ő l; Géczi Miklós fia György, Kuki Ábr. fia János, Voskolcsi János fia Simon, Antal fia Imre, Kuter-géni Máriás fia Miklós, Macsadonyai Lukács, Batizi fia László, Ráti Andornak fia Jakab Ungból; Zarani Sopron fia Pál, és Daróczi János fia László B e r e g b ő l; Gümöri Miklós fia János B o r s o d b ő l; Gamai Miklós fia Pál, Lővei Péter fia Pál, és Miklós fia Pető S z a b o l c s b ő l; nemkülönbén Teleki Artói Domokos fia Lőrincz S z a t m á r b ő l, és Szent-Györgyi Miklós fia Lőrincz és Széni Mikus fia Miklós S á r o s b ő l.

Daczára e terjedelmes tanúskodásnak, a felek abban állapotak meg Pál országbíró előtt, hogy a mindkét fél állítása mellett levő bizonylatot mellőzve, az ügy: kié legyen a peres tér? lovasias módon, bajvívás által döntessék el. Ennek következtében a megjelent országrendei- és nemesiből álló törvényszék elhatározta, hogy mindkét fél a közelebbi szent-mihály napi tizenötödre egy-egy bajvívót lovon és katonai fegyverzetben állítson ki, kik a király (I. Lajos) előtt vívjanak.

Az ekkép hozott ítélet szerint a kitűzött időben Budán, az ország szokása szerint sisakkal jól fűdve, lovon s katonai fegyverzetben megjelenvén a király s az országos rendek és nemesek előtt, egymással szembeállottak, a midőn is a rendek és bírák a feleket a kibékülésre a legbuzgóbban felhívták, de eredménytelenül, mert a vívók, lándsáikhoz nyúlva, egymásra ellenségesen rohantak, majd elhagyva a lándsáikat, egymást b o l g á r b u z o g á n y o k k a l (per clavas bulgariales) a leg-súlyosabban ütlegelték s éjjeli alkonyatig férfiasan és ellenségesen vívtak, a midőn végre a szerencsétől elhagyatva, a leleszi convent vívója

az Eszenyi Tamás, Mihály és László erősebb karú vívója által legyőztetett, a convent nem kis kárára és joghátrányára, míg amaz az »Úr s egedelmével« dicséretes diadalt aratott. . . . Miért is a convent a peres tér elvesztésén felül, a bajtétlet díjául tíz márka fizetésre köteleztetett. Mely ekkép történtek nagyobb hitelül s emlékezetül az Eszenyi-családnak a függő pecséttel ünnepélyesített oklevél Pál országbíró által Budán azon szentmihályi tizenötödön 1347. évben kiállítatott. (Zichy-codex II. 276.)

Az 1355. Szécsi Miklós országbíró által kiállított okirathól pedig kitűnik, hogy Várdai János mester Legenyei Lőrincz fia Péter ellen panaszt emelt az iránt: hogy 1351-ben L. Péter Várdai két szolgáját: Balázs fiát Istvánt és Bencze fiát szintén Istvánt, Legenye helységében elfogatta, kezeiket s lábaikat a legkeményebben megkötöztette s négy napig fogva tartotta, 7 márkát érő két lovát, szerszámát, nyergét és kardjaikat elvevé. Erre nézve L. Péter ártatlanságát bajvívással igazolni akarván, Mária-ünnep utáni hétfő tüzetett ki határidőül a végből, hogy a felek vívói lovon, katonai fegyverzetben a király előtt jelenjenek meg. A párviadalt megelőzőleg azonban a Várdai képviselője a váradi káptalan előtt kiállított meghatalmazással, Legenyei Péter pedig személyesen megjelenvén, kérve kérték a bíróságot, hogy az ügyet békés úton intézhessék el, mely kérés teljesítettett is, miután a felek írásban kötelezték magukat arra, hogy a köztük fennforgott viszály megszüntettetett s ezzel köztük minden további gyűlölet, irigység és harag örökre véget ért. (U. o. 621.)

Több ezekhez hasonló esetet is közölhetnék még, ha a t. olvasók türelmét fárasztanom illenék; de úgy hiszem, e néhány is eléggé megvilágítja az »istenítélet« e gyarló módját, mely daczára hiányainak, mégis több századon át dívott, míglen I. Mátyás király, 1486. évben azt igen szűk korlátok közé szorította. Ugyanis ő VI. rendelete 18. fejezetében (Corpus Juris I. 239. lap) előrebocsátván azt, hogy a bajvívás többnyire álnoksággal jár, mennyiben azon felek, kikre nézve az ítélet hozatott, ritkán vívnak személyesen együtt, hanem magok helyett vívókat állítanak, kik ajándékkal, kedvezés- és ígéretekkel megvesztegettevé, feleiket, nem tekintve igaz jogaikat, cserben hagyják; ez oknál fogva rendelé 1-ször, hogy az ítélet e neme, mely ez országon kívül a világon hallatlan, örökre eltöröltessék, s jog- és hatalmaskodási ügyleteknél többé ne alkalmaztassék; 2. minthogy a bajvívásnak

csak ott kellene alkalmaztatnia, hol más bizonylat meg nem szerezhető ; de 3. jogi, birtoklási s hatalmaskodási ügyekben a bizonyítás más módon is történhetik : e szerint a bajvíváson való ítélet csupán a hadi-s nem a köztörvényszék köréhez tartozhatik ; 4. minthogy a királyi bíráskodásnál az ország főpapjai is részt vesznek, ezeknek szellemi s jogi állásukkal meg nem egyeztethető a vívás megítélése, s így 5. a párviadal a jogtéren soha meg ne ítéltessék, kivéve oly eseteket, midőn egyéb bizonylat teljesen hiányzik, például, ha egymásnak titkon füleikbe súgnak vagy ígérnek, s így a kötelezettség másképp nem igazolathatik, vagy ha valaki magános utaztában tanúk nélkül kifosztatik ; ennélfogva 6. ily esetben a bajítélet nem a köztörvényszék, hanem inkább a királyi hadbíróság köréhez tartozandónak ismertessék. . . . Ily modorban töröltetett az el II. Utaszló alatt is az 1492. 37. t. cz. értelmében. (Corp. Juris I. 264.)

LEHOCZKY TIVADAR.

— **Zrínyi Ilona válasza Báthory Zsófiához.** A »Századok« f. évi januárius havi füzetében (72. l.) közöltük volt a zsémbes »nagyaszonny« Báthory Zsófiának Zrínyi Ilonához intézett érdekes levelét a Rákóczi-Aspremont-Erdődy-levéltárból. Azóta ugyan e levéltár irományai közt az ezen levélre adott válasz egykorú másolatát is feltaláltuk, mely nem kevésbé jellemzi íróját Zrínyi Ilonát, úgyis mint önérzetes anyát, s úgyis mint bár napa iránt kellő tisztelettel viseltető, de ellenében önállóságát megőrizni tudó erélyes lelkű nőt. Itt közöljük, íme, a magyar hölgyek ezen egyik legnagyobbikától eredő választ, — melynek datuma (1680.) legjobban bizonyítja : mennyire igazunk volt, midőn Báthory Zsófia évszám nélküli levelét, tartalma után 1680-ra tettük.

»Kegyelmes Asszonyom !

Édes Kegyelmes Asszonyom, én Nagyságod leveleit alázatosan vettem, melyekből Nagyságod ellenem való neheztelését szivem fájdalommal értettem Juliánka állapotjára nézve, mely dolgot Nagyságodnak nem úgy mondtak, a mint az dolognak valósága volt. De bizonyítok az élő Istennel és pater Ordódi urammal, és több böcsülletes emberekkel, kik jelen voltak, hogy valamit az én ártatlan gyermekemre fogtak : abban semmi sincsen. Ha Nagyságod az én erkölceim felől kételkedik : én arról nem tehetek ; ha pediglen engem böcsület-szerető asszonynak ismerte és ismeri lenni Nagyságod : miért tehát engem oly átkozott

ányának tart, hogy engedném szemek láttára az én ártatlan nyolcz esztendőös leánkámat az ilyen ország-gyalázatjára nyálni és falni? Mely dolgok hogy voltak? pater uram Nagyságodnak bőven megírja, abból megértheti Nagyságod. — Az armistitium is publicáltatván, Gróff Thököly uram ¹⁾ ideizent: hogy eljön; ki is feljövén a várban, hetfőn ebéden levén itt, ebéd után mindjárt lement. Én nem mondhattam hogy ne jöjjön, mint más becsületes embert, úgy kellett ő kegyelmét is látnom, az mint mások is azt cselekeszik, az melyre (merre) megyen. Elhitttem, ennek is kétképpen fogják híret vinni Nagyságod eleiben. — Ez, mi, már Nagyságod kegyelmessége: ha hiszi, vagy nem? én arról nem tehetek; mindazonáltal — ha lehet és Nagyságod kegyelme-sége volna — kérem alázatosan a Jézusnak szent vére hullásáért: adja tudtomra, kiesoda az az én jóakaróm? ki táplálja ilyen hírekkel, az én gyalázatomra, Nagyságodat? Jobb volna, engem az én gyermekim-mel együtt hogy megölne, hogysem ilyen mocskos hírekkel gyalázza Nagyságod, s mind más emberek előtt; kiből ha érzésem valamiben magamat: én soha Nagyságod szemei eleiben nem mennék; de Nagy-ságod is látván azt, hogy ebben semmi sincs: ha akarja, hogy az én két árváimmal Nagyságod udvarlására menjek: küldjön érettem, én kész vagyok Nagyságod szolgálatjára menni. Ezzel Istennek ajánlom Nagy-ságot, én pedig len maradok

Nagyságodnak

Makovicza, 21. Februarij, 1680.

alázatos szolgája

Zríny Hona m. k.

K i v ü l : »Nagyasszonyunknak ő Nagyságának írott válasz.«

Egykorú másolat a vörösvári Rákóczi-Aspremont-Erdődy féle le-véltárban.

Közli: VALENTINUS BUJDOSÓ.

— Egy Thököly-korabeli alispáni tót körlevél. Nagyméltóságú b. Prónay Gábor, mint a hazai ág. hitv. evangélikusok egyete-mes főfelügyelője, a közel múlt évek egyikének nyarán ősi lakába, Pest

¹⁾ Tehát ő volt, kire Zsófia fejedelmasszony — a jövő időket sejtve — közzétett levelében czéloz, hogy t. i. »gróf uram Ma-koviczára mátkájához (Honát érti) megyen.« (L. 73. l.)

vármegyei Acsára hívta egybe a magyarhoni evang. főiskolák képviselőit, hogy a kor viszonyaihoz képest idomított tantervet készítsenek. A tanácskozmányok a nemes bárónak ösei által gyűjtött s általa felszaporított szép és becses könyvtárában tartattak. Alólirott ez alkalmat felhasználva, a szíves házi úr engedelmeiből lemasolt egynehány érdekes történelmi emléket, melyek közül egy tót nyelven írottat, hű magyar fordításban, azért talál különösen érdemesnek bemutatni a magyar olvasó közönségnek, mivel az több tekintetben érdekes világot vet a Thököly-korabeli népdleltre és erkölcsiségre Magyarországnak felső vidékein.

A nevezett körirat következő latin czím alatt foglaltatik: *Puncta publicatoria, ad sua loca, per Adm Rdm Dnum istius Comitatus Inelyti, Thurócziensis Vice-Seniorum, singillatim et seorsim transmittentur.*

»Ezen háborús, zavargós és veszedelmes időben bizonyos pontokat becsátottam ki mintegy négy hét előtt e vidék számára, hogy a nép azok szerint viselje magát; de a mint értesülök, nemcsak hogy azok szerint nem cselekszik, hanem még sokkal veszedelmesebben és gondatlanabbul, mint béke idején, szerfölötti mulatságokban, folytonos részegkedésben és fortélyosan kigondolt tánczokban, czívakodásban, féktelenségben és rablásban gyönyörködik; a felsőbbség rendeleteit figyelembe sem veszi, s ezzel vigasztalja egymást: — azelőtt is becsátattak ki tiltó rendeletek; és mégis némelyek azzal mentik magokat, hogy currentum nem kaptak, tilalmat nem hallottak, s azért mulattak kedvük szerint. Ez azonban az istentelenséget csak nagyobbítja, s ily könnyelmű kifogásnak hely nem adathatik; de hogy az efféle féktelenségek minél hamarább megszüntessenek, szükségesnek találtam Tisztelendőségedet még egyszer felszólítani, hogy minden lelkész a maga egyházában, isteni tisztelet után, olvassa el hívei előtt a következő pontokat:

1. Mindenféle káromkodás, különösen pedig az istennyila-féle szidás, a mint azt a köznép is teszi, s a ki csak egy kicsit tud is magyarul gagyogni, márigy káromkodik »eördögh adta, eördögh teremtette!« s ezzel mint magyar nyelvbéli jártasságával dicsekszik: ilyen káromkodás ezennel tiltatik mindenkinek, nagynak és kicsinek, nőknek és férfiaknak, és pedig: férjeknek, nőtlen fiataloknak, nőknek, hajadonoknak és leányoknak, első esetben tizenkét forintnyi bírság mellett, toties quoties. Ez kiterjesztetik a nemesek és nem-nemesek nejeire és leányaira is.

A ki pedig, legyen az nő vagy férfi, két- vagy háromszori büntetés után sem javúlna meg, és a káromkodásról nem akarna leszokni: az, ha nemes, nemesasszony vagy leány, mediante desuper instituendo inquisitione, competenter de et super luenda poena fog czitáltatni, a parasz-
tok pedig három bottal fognak kegyetlenül megveretni, a paraszt-
asszonyok és leányok pedig kalodával, s érdemök szerint a tisztelendő
urak megdorgálásával fognak nyilvánosan büntettetni.

2. A részegeskedés, lopás, úgy a háznál, mint kertekben és mezőn tiltatik, sőt a táncz sem engedtetik meg sem a koreszmában, sem a házaknál, sem az utczán semmiféle női vagy leányi fortélyosan kigondolt ürügyek alatt, kivéve illő alkalmakkor. Ha tehát valaki részegségből kárt tesz, lármát vagy zajt üt városokban, falvakban, kastélyoknál és házaknál, különösen pedig éjjel: az olyan az ör vagy hajdú által elfogassék, s különösen a nemes vagy paraszt megyei felsőbbségének adassék át, s érdeme szerint mindenik kapjon három bot- vagy korbácsütést; az éjjeli csendháborítók kijózanodásukig a városi vagy falusi fogházba is tétethetnek. A kik nagyobb tolvajságon kapatnak, azok a szokott nemesi büntetést szenvedjék; kisebb tolvajságok elkövetői kertekben és mezőkön, a tett különbségéhez képest, vagy három bottal, vagy három korbáccsal nyilvánosan csapassanak meg. És a kinek úgy tetszik, az ilyen kihágókat is átadhatja a megyei hatóság kezeibe. A ki kedvtőlésből tánczolni merészel, az a hatóság határozata folytán toties quoties 12 frt bírságot fizessen. Az olyan szemtelen asszonyok és leányok pedig, a kik midőn egy pár idekerült kuruczot magok vonnak be a tánczba, álnokul azzal mentik magokat, hogy a kuruczok erőszakkal húzták be őket, s álnokságuk által többeket is a tánczolás kísértetébe visznek: különbség nélkül kalodába szorítva, predikatio előtt a templomhoz vitessenek, és ott az isteni tisztelet befejezése után »publice« kérjenek bocsínatot. A muzsikuskok, minők a hegedűsök, gordonkások és flótások, vagy bármí nyikorgók: (?) toties quoties tizenkét forint bírságot fizessenek. Mert ha csábító muzsikuskok és nyikorgók nem volnának, akkor megszűnnének az efféle kigondolt szemérmetlen tánczok is.

3. S talán az ily szemérmetlen tánczok még az öregeket is törbe csalják, mert úgy vagyok értesülve, hogy érdemünk fölötti isteni kegyelem folytán csak az imént visszanyert templomainkban sok helyen üressek a padok. Oh emberek! az Isten nagy nyomorúságokban üdvöteket kívánja. Mért vagytok oly hilitlanok, mikor visszaadja templomaito-

kat? Térjetelek meg a míg időtök van, szánjátok meg süllyedéseketek, az Isten kész örökségébe fogadni benneteket. Ne nyúljatok tehát a szemtelen tánczokhoz és kártyához, hanem mindenki, nagyobb és kisebb rangú, nő és férfi, menjen vasárnap és ünnepnapon az Úr házába, hallgatni a szent beszédet. És oly helyeken, a hol a városokban és falvakban templom van, litániakor is buzgóan kövessétek az Isten parancsait, hogy sujtoló kezét elfordítsa tőletek, és forróan imádkozzatok hozzá, hogy mindent megtegyen az ő felsőges akaratja és hatalma szerint a maga dicsőségére, lelkeitek idei és örökkévaló megmentésére, és a kereszttyén államok felszabadítására. Újítsátok meg a lerombolt paplakokat, tisztítsátok meg a templomokat s azok igazgatását bízzátok a tisztelendő urakra, a kiknek jövedelmeit le ne tartóztassátok, — különben a ki templomba nem fog járni, sőt e rendeletek ellenére merészelné cselekedni: arra földesúri falvakban a felügyelők és egyháziak, városokban és parasztfalvakban pedig a bírák, esküdtek és egyháziak fognak vigyázni s azt a megyei hatóságnak följelenteni, mely a főtebb kiszabott büntetést, a mint az az első és második pontban meg van határozva, a személyek neme szerint szigorúan fogja végrehajtani. Én magam pedig (a míg Isten egészséghen tart) vigyázni fogok a felügyelőkre, bírákra, esküdtekre, egyháziakra és hanyagokra. És a kit valamiben rajta kapok, azt a jövő okulásért úgy fogom megbüntetni, hogy húsnak fog például szolgálni. Reményilem azonban, hogy mindenki e szerint fogja magát viselni, s a kiszabott büntetéstől őrizkedni, az Istenhez imádkozni fog, és ekképen az Istennek haragját kiengesztelni s kegyelmét várni fogja.

In Trno, Die 1. Sept. 1683.

Prónay Gábor,

főjegyző és e nemes vármegyének alispánja.

Közli: ZSILINSZKY MIHÁLY.

— **Fölhívás a vidéki kirándulás ügyében.** A Magyar Történelmi Társulat martius hó 6-kán tartott választmányi ülése elhatározá, hogy a folyó 1873-ik évi vidéki kirándulás Nyitra vármegyében fog tartatni, szokás szerint szeptember havában. (Közelebbimeghatározás később.) Minthogy pedig ezen történelmi érdekű okmányokkal bővelkedő köz- és magánlevéltárakban gazdag megye t. közönségének szíves meghívása, úgy a hazai történelem és társulatunk iránti nemes buzgalomtól vezérelt egyes honfiak lelkes működése és előintézkedései mennél

több levéltár hozzáférhetését illetőleg, — dús eredményt helyeznek ki-látásba: hogy a megye különböző helyein őrizett nagytömegű okmány-kincsek kellőleg áttanulmányoztathassanak, — legalább h ú s z munkás és lehetőleg szakképzett tag közreműködésére van szükség.

Több ok kívánja, hogy a kirándulásban részt veendő t. cz. tagok száma és nevei felől a társulat már a május 1-jén tartandó választmányi ülésre tájékozva legyen. Tisztelettel fölkérem tehát a Magyar Történelmi Társulatnak alapító és évdíjas tagjait, s közülök kivált a levéltári bú-várlatokban, régi okmányok olvasásában jártassággal bírókat, tovább i e jártasságot gyakorlatilag elsajátítani óhajtókat, hogy a nyitrai kirán-dulásban részt venni minél nagyobb számmal jelentkezzenek, s ebbeli szándékukról alólirott társulati titkárt legkésőbb f. é. a p r i l h ó v ó - g e i g pár sorban értesíteni sziveskedjenek. A Pest és Tornóc közötti vasútvonalon leszállított árú menetjegyekről gondoskodva lesz, — s Nyitra és az illető levéltári helyeken a t. okmánybúvárok szives fo-gadásáról a meghívó megyei közönség és ottani lelkes honfiak vendég-szeretete előségezés biztosítékul szolgálhat.

Választmányi határozatból:

THALY KÁLMÁN,
titkár.

— **A Zichy-codex** harmadik kötetének kiadási költségei az ál-dozatkésztségéről ismert köztisztosított ősz hazafi i d. gr. Z i c h y K á - r o l y ú r ö m l g a rendelkezéséből a második kötet megjelenése után azonnal folyósítottak, — és így a nagybecsű tudományos vállalat foly-tatása N a g y I m r e főszerkesztő szakavatott vezetése alatt már fo-ganatba vétetett. — Együttal megemlítjük, hogy az A r c h i v u m R a - k o c z i a n u m első osztálya második kötetének, és T h ö k ö l y I m r e naplói és emlékezetes írási negyedik kötetének nyomtatása is szorgal-masan foly már a magy. kir. egyetem budai nyomdájában, — P á z - m á n y levelestárának első kötete pedig kikerült a sajtó alól, s körül-belől füzetünkkel egy időben jelenend meg.

— **A székely nemzet története.** Múltkori észrevételünkre vonatkozólag J a k a b E l e k t. tagtársunk a »Pesti Napló«-ban kijelenti, hogy ő is fölötte kíváncsnak tartja a »S z é k e l y O k l e v é l t á r«-második s további kötetének a székely nemzet történelme kidolgozásá-nál előbbi megjelenését, — azonban azt hiszi: míg ez utóbbira a pálya-dij lassanként összegyűlend, elég idő lesz az Oklevéltár befejezésére. — Így már teljesen egyetértünk t. barátunkkal, — c s a k h o g y m i n -

den áron mozogni kellene tehát az Oklevéltár folytatásával, és pedig nemcsak a második kötet kiadását, hanem a további kötetek tartalmát szolgáltatni hivatott székelyföldi s magyarországi, erdélyi, köz- és kivált családi levéltárak e célú átkutatását illetőleg. Mert, bizony, ily nagyterjedelmű kutatások, ha lelkiismeretesen akarjuk végrehajtani, sok időt igényelnek, — a pályadíjra pedig (hála a lelkes hazafiak buzgalmának) máris több gyűlt be 1000 frtnál.

— **Toldy Ferencz** irodalmi beszédeinek ismét egy kötete jelent meg legújabbán Ráth Mórnál. A ki az érdemkoszorús szerző e nemű szónoklatait, melyek leginkább irodalmi és emlékünnepekélyek alkalmával tartattak, — ismeri: jól tudja, mennyi azokban a kor- és élettörténeti becses adalék. És mi főleg ezért említjük fel, és ajánljuk t. olvasóink figyelmébe ezen annyi egyéb tekintetekből is oly értékes dolgozatokat.

— **Frankl Vilmos**-nak a m. tud. Akadémia múlt 1872-ik évi június hó 6-kán tartott ülésén felolvasott, s általunk annak idejében említett jeles értekezése Henckel Jánosról, Mária királyné udvari papjáról, az akadémiai »Értekezések« közt megjelent, s a II-ik osztály IV-ik füzetét képezi. Az értekezést XI db. okmány egész terjedelmű közlése követi melléklet gyanánt, — mely okmányok Henckel életére vonatkoznak, s részben Rotterdami Erasmus Baselben 1540-ben kiadott levelezéseiből kölcsönözvők, részben pedig itt jelennek meg először, értekező levéltárbúvárlatai által napfényre kerülve. Megemlítjük egyszersmind Franklnak legújabb meglepő eredményű bécsi utazását, a hol is a cs. és kir. udv. titkos levéltárban I. János király idejébeli öt magyar- és erdélyországi, eddigelé teljesen ismeretlen országgyűlés actáit, nevezetesen decretumait sikerült fölfedeznie. Ezen országgyűlések egyike 1530-ban Budán, egy másika pár évvel később Sopronban tartatott, amaz Zípolya, emez Ferdinánd által egybehíva. Végzeményeik meg fognak jelenni az országgyűlési irományok tára első kötetében.

— **A Fáy-könyv- és kéziratár.** Az azelőtt egészen s még most is részben Borsodban őrzött, részben azonban Budán levő Fáy-féle híres könyv- és kéziratár megvételére — mint biztos forrásból értesülünk — a nemzeti muzeum alkudozik. A mennyiben a jó részt még a múlt század első felében Dobai Székely Sámuel által gyűjtött ezen kéziratárt futólag áttekinthettük: eléggé meggyőződünk, mily nevezetes eredeti levelezések s egyéb irományok foglaltatnak abban, különösen a XVII-ik századból s a XVIII-iknak elejéről. Nagy kár volna tehát, ha

valahogy az alkudozás felbomlanék, s a néhai Nagy István hétszemély-nök gyűjteménye módjára e könyvtár is külföldre vándorolnék. Bízunk azonban az illető tulajdonos hazafiságában is, hogy inkább akarja kincsét illő kárpoztás mellett a nemzet oltárára tenni le, mintsem menthetlen nyereszkeskedésből idegen kezekre juttatni azt, a mi a magyart illeti.

— **Révész Imre** az általa szerkesztett debreczeni »Figyelemező« legújabb, 1873-iki második füzetében, Benkő Józsefnek az erdélyi muzeumban levő kézirati művében foglalt másolat után közli Drágfi János országbírónak — ki tudvalevőleg Mohácsnál, az ország zászlóját védve esett el — ugyancsak a mohácsi mezőn tett magyar nyelvű végrendeletét. Ezen fölötté érdekes nyelvemlék nekünk is felötlött már pár év előtt, midőn a budai kir. kamarai levéltár lajstromaiban kutatva, annak eredetije elénk került, — azonban a dolognak utána látván, kiderült, hogy már Mednyánszky Alajos báró kiadta volt, és pedig az eredetiről, ezen végrendeletet, a »Tudományos Gyűjtemény« 1818-ik évi folyamában (VIII-ik köt., 24. l. »Drágfi János Mohácsnál utolsó rendelese.«) És ezért hagytuk mi el annak ismétli kiadását. Hiszszük, hogy ha az annyira szükséges történelmi általános repertoriummal már birnánk: Révész is tudomást szerzett volna előbb az imént említett kiadásról.

— **Vegyes közlések.** A hazai nyomdászat 400 éves fordulójának f. évi megünneplésével, vagyis Toldy tervezett alkalmi értekezése a »Chronicon Budense« — e legelső magyarországi könyv — újranyomatásával kapcsolatban, Buda városa 2000 frt alapítványt tett az egyetemnyomdai szedők özvegyei s árvái segélyezésére. — A történelmi emlékü Mátyás-templom tornyának és homlokzatának stilszerű helyreállítására nézve is felelt elvégre a cultusministernek a budai tanács, hogy a város, korlátolt anyagi helyzetéhez képest késő hozzájárulni az építés költségeihez. Így tehát talán lassanként mégis csak megindul ezen ügy, s Magyarország koronázási egyháza nem sokáig fog állani jelen botrányosan ronda s eleséftott állapotában. — A csanádi Adattár február havi füzete széles olvasottságról és nagyszorgalmú nyomozásokról tanúskodó tanulmányt közöl Csanádról, az Árpádok alatt, továbbá tárczájában borzasztóan érdekes részleteket a múlt századi »k. k. Temesch-Banater Administration« 1756-iki actáiból: mily kegyetlenül használták a kúrpal minden iszonyait Temesvá-

rott e civilizált német urak még a mondott évben, és pedig nemcsak valami főbenjáró bűnvallatások, hanem egyszerű lopással vádolt delinquensek faggatásánál is. A múlt századi szegedi boszorkányperek ehhez képest valóságos — szelídség. — A felső-magyarországi muzeum számára, mint az »Arch Értesítő«-ból örömmel olvassuk, különösen a kassai művelt és lelkes lakosság részéről igen szépen folynak az adományozások; s nemcsak becses műtárgyak s régiségek, hanem különféle, kivált ezébbeli régi okmányok is adományoztatnak. — A visegrádi várron tatározását célzó munkálatok a tavasz kinyíltával újból folytatattatnak. — Kecskemét egyik pusztáján, a Nyíren, 2—3000 db. ezüst és aranypénzeket ástak ki, melyek szakértők vizsgálatai szerint a keresztes hadjáratok idejéből valók, s mindenféle nemzetek akkori pénznemeiből állanak, elegyest. — Az akadémiái kéziratár rendezése Frankl Vilmos buzgólkodása folytán szépen halad, s öröndetesen tapasztaljuk, hogy már is könnyebben hozzáférhetők egyes gyűjtemények kézíratai.

Történelmi könyvtár. *)

— **Horváth Mihály**: »Magyarok Története,« rövid előadásban. Negyedik, javított kiadás. Pest, 1873. Heckenast Gusztáynál. Nagy 8-ad r. 596 l. Ára 3 ft.

— **Toldy Ferencz** »Irodalmi beszédei.« Második kötet. (Össze-
gyűjtött munkái VI. köt.) Pest, 1873. Ráth Mórnál. 8-ad r. 448 l.

— **Heuckel János**, Mária királyné udvari papja. Frankl Vilmostól. (M. tud. akadémiái Értekezések, II. oszt. IV. sz.) Pest, 1872. Eggenberger Ferdinánd akad. könyvtárusnál. 8-ad r. 31 l. Ára 15 krajczár.

— **Történelmi Adattár** Csanád egyházmegye hajdanához és jelenéhez. Szerk. Orthmayr T. és Szent-Kláray Jenő. Harmadik évfolyam, II-ik füzet. Temesvártt, 1873.

*) Hogy e rovatot az újon megjelenő hazai történelmi munkákra nézve mennél teljesebbé tehessük: kérjük a t. szerzőket és kiadókat, hogy könyveiket — vagy legalább azok címét — hozzánk (Budavár, iskola-tér 162. sz.) beküldeni ne terhelteessenek.

Felelős szerkesztő: THALY KÁLMÁN.

Budapest, 1873. Nyomatott az Athenaeum nyomdájában.

SZÁZADOK.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KÖZLÖNYE.

Negyedik füzet.

1873.

Április hó.

Comte Ágost és a történelem.

I.

Nem volt még kor, mely a történelemnek annyi fontosságot tulajdonított volna, mint a jelen. Bárhová tekintünk a tudományok mezején, mindenütt a történelmi iránnyal találkozunk, és ez alul — némi tekintetben — kivételt már a természeti tudományok sem képeznek. Ha a tudományos vulgus még részben régi előítéletekhez is tapad: a jelesebb elmék átlátják, hogy minden ismeret csak úgy lehet teljes, ha annak korábbi fejlődését, vagyis történetét is ismerjük. Viszont a történelem is kezd közeledni a többi tudományokhoz, és elhagyja ama kétes állást, melyet eddig a tudomány és költészet mesgyéjén elfoglalt. Alig van már művelt ember, ki a positiv felfogásról ne hallott volna, mely az emberiség fejlődésében is változhatlan természeti törvényeket nyomoz és talál. Még a mi félreeső civilisatióunkig is elhatott az új ige, és fordítják magyarra Buckle és Draper műveit, kiket ez irány kiváló bajnokainak tekintenek. Azonban a férfiakra nézve ez túlságos dicséret, melyet csak az magyaráz meg, hogy a nagy közönség magát a mestert nem ismeri. Lelkesül a gyenge epigonokon, mert a tan megállapítójának, s eddig részletekben utolért, de az egészre nézve páratlan képviselőjének, Comte Ágostnak legfőlebb nevét hallotta emlegetni. Az igazságtalanságot, mely több mint negyedfél század előtt Colombo helyett Amerigo nevével illette az új világot: némi te-

kintetben ismételve látjuk a szellemi téren, csak hogy — legyen szabad remélnünk — itt nem lesz hasonló, tartós sikere.

Azonban e szomorító tüneményen nem lehet csodálkoznunk. Comte élete oly szerény és zajtalan volt, hogy környezetében, Franciaországban is alig vették észre. Született 1798-ban Montpellierben. Pályáját a párisi polytechnikumon kezdé, de azt teljesen be nem fejezheté. Valami gyermekes demonstrációért bizonyosgyűlölt tanár ellen, kicsapták s azóta rendes állomás nélkül, tolla után élt. Egy ideig ama körhöz tartozott, mely St. Simonnak tanait követte, s melyhez sok confusus fő mellett egy Thierry Ágoston, a francia tudományosság e kiváló disze is tartozott.

A júliusi forradalom után úgy látszott, hogy jobbra fordul sorsa; a polytechnikumon repetiteur lett a felsőbb menyiségtan- és géptanból — mit körülbelül ideiglenes, minden évre újra kinevezett segédtanárnak fordíthatunk — és vizsgáló biztосkép működött a tanulók felvételénél. Itt írta nagy művének: »Cours de la philosophie positive,« legnagyobb részét, mely azonban a tudós világban, különösen kartársai között sok irigyet és ellenséget szerzett neki. A helyett tehát, hogy valóságos tanárrá lehetett volna 1842-ben még ideiglenes állásából is kitérták, és azóta ismét tolla után és tisztelőinek kegyadományaiból tengette életét, míg végre borúlt kedélylyel, majdnem megzavart elmével 1857. sept. 5-kén Párisban sírba szállt. Műve legnagyobb viszhangra az angol-szász faj közt talált, és oly tanítványok, mint Stuart Mill Angliában, és — legalább némileg — Carey Amerikában, eléggé hirdetik a mester nagyságát. A tudós német nemzet azonban lenézéssel fogadta az új bölcséletet. Az irodalom, mely új-seelandi népdalokat gyűjt és az amerikai vadak nyelvével bibelődik, nem ért rá, hogy Comte-nak legalább fő művét lefordította volna. Nehány, jobbára kicsinyelő, fitymáló kritika vagy ismertetés minden, a mit e nagy szellemnek szentelni tudott. Ez ellenszenv — mert annak kell neveznem — felfoghatóvá válik, ha meggondoljuk, hogy nem volt még ember, ki a német önteltség és gögön nagyobb sebet ejtett volna, mint Comte, bár nem szándékosan. Romba dönté és megczáfolá mindazt, minek czímén a németiség magának a

legújabb időkig ¹⁾ valami világra szóló, providenciális, kiváló szerepet szeretett tulajdonítani. Megczáfolta a középkorra nézve »a christlich-germanisch«-féle elnevezést, melynek czége alatt az összes középkori civilizatiót a német szellem teremtményének szeretnék feltüntetni. Kimutatta, hogy Luther fellépése csak epizód, a középkori társadalom nagy széthomlási processusában, nem pedig Krisztus fellépéséhez fogható nyugpont, és végre elvei által oda hatott, hogy a »bölcsész« nemzetnek nagy büszkeségét, philosophusainak másfél száz éves működését Leibnitz óta — talán Kantnak kivételével — mind csak üres szalmacsépelésnek vagyunk hajlandók tekinteni. A németeknek ez ellenszenve nekünk magyaroknak több kárt okozott, mint Comte Ágostnak, mert meg levén szokva leginkább a német irodalom útján ismerkedni meg a francia és angol irodalommal: a legújabb időnek e leguniverzálisabb szelleme majdnem ismeretlen maradt előttünk.

Nincs szándékom Comte philosophiáját ismertetni, mi nem is tartoznék a »Századok«-nak keretébe; csak az emberiség fejlődéséről, a történelemről való nézeteit fogom előadni. Tartózkodni fogok a bírálattól, mi egyébiránt jobbára csak helyeslő fogna lenni, és csak az olvasó tájékoztatására fogom itt-ott az újabb történelmi nyomozások netaláni eltéréseit fölcmlíteni. Mielőtt azonban a részletekre térnék át, nem mulaszthatom el, hogy futó pillantást ne vessek Comte összes bölcséletére, mert ebből folyik aztán a hely, melyet ő a történelemnek a tudományok sorában kijelöl, és a szín melyben ő az eseményeket látja, feltünteti.

A positiv felfogásnak fő jellemvonása az, hogy kizárja a képzelődést a tudományok köréből, és azt az észleléssel (observation) helyettesíti. A tudomány, az emberi ismeret tárgyának csak azt tekinti, mit közvetett vagy közvetlen észlelet útján constatalni lehet. Mindent, a mire szükségünk van, — így okoskodik Comte, — ily módon felfoghat az ember, és vagy már felfo-

¹⁾ Az 1870-diki franczia háború eredményei egy új okot szolgáltatnak a németeknek felfavalkodásra, de úgy hiszem, csak mulékonyan, mert kis megfontolás után meguk a németek — vagy legalább műveltebbjeik — is át fogják látni, hogy egy pár nyert csata még nem jogosít oly nagy igényekre.

gott, vagy egyes részleteiben még fel fog fogni: a mit ekkép felfogni, vagyis — műkifejezéssel élve — positiv ismeretté tenni nem lehet, az fölösleges és mellőzendő. Az embernek ismerete csak viszonylagos lehet. Mik képezik a tárgyak lényegeit, mik létökukat és végcéljukat? azt emberi elme fel nem foghatja. Mi csak a tárgyak tünetményeit látjuk, s a tudománynak feladata e tünetmények törvényeit kitanúlni. Mi legyen tulajdonkép az anyag és mire való? Comte-nak oly fölösleges kérdés, mint az, minő az Isten, és létezik-e hallhatatlan emberi lélek. Egyik sem képezheti az észlelet tárgyát, egyikről sem lehet positiv ismertetünk, egyikkel sem foglalkozhatik a tudomány. Mindamellet ő nem volt az, mit közönségesen materialistának neveznek, és tiltakozott e felfogás ellen. »Én — mondja egy helyütt — nem állítom, hogy nincs lélek: csak azt mondom, hogy nem tudok róla semmit, önálló működését nem észlelem, és így a tudományba mint létezőt fel nem vehetem.«

Comte az összes emberi ismeretkört — mind olyan tünetményeket, melyek észlelhetők s melyeknek törvényeit az emberi eszme kifürkészheti — öt fő tudományra osztja fel. Valamennyinek alapját a matematika képezi, melynek fogalmai a legegyszerűbbek, önmagukban állók, semmi mástól nem függenek. A csillagászat, a szorosabb értelemben vett physika és a chemia a szervesetlen anyagot ismertetik, de a chemia már átmenetet képeze a tünetmények ama fajához, melyek a biológiát, a szerves élettant képezik. A biológiában a növények és állatok mellett helyet foglal az ember is, a mennyiben mint magában élő, elszigetelt lényt tekintjük; de midőn társaságot alkot, mit természeténél fogva tenni kénytelen, új tünetmények merülnek fel, melyekkel a társadalmi természettan (*physique sociale*) vagy a társadalomtan (*sociologie*) foglalkozik. Ennek törvényeit legcélszerűbben észlelhetjük, ha visszatekintünk a múltba, s az ott végbement fejlődést vesszük vizsgálat alá. Ezt azonban nem tehetnők, ha nem volna tudomány, mely e fejlődésnek emléket összegyűjtené és hű képbe összeolvasztaná; és ez a történelem. A történelem tehát — Comte felfogása, ha nem is szavai szerint — segédeszköz, és pedig a legfőbb és legfontosabb, melylyel az emberi társadalom törvényeit kinyomozhatjuk.

A tudományok említett sorrendje képezi — mint Comte nevezi — a tudományok hierarchiáját. Az egyik ismeretkör alapja a másiknak, és egyiket sem lehet kellőleg felfogni a megelőzők nélkül. Mindannyinak ismerete tehát szükséges a legfőbbikhez, a társadalomtanhoz, hogy annak törvényeit meghatározhassuk. Ha ez nem is jelenti azt, hogy szaktudósnak kell lenni az emberi ismeret minden ágában, de jelenti legalább, hogy tájékozottsággal kell bírni a természettudományok minden ágában annak, ki a sociológiához, s ennek egyik ágához a történelemhez fog. Tudnia kell annyit e tudományokból, hogy megszokja ama sajátos, szigorú, összefüggő gondolkodásmódot, melyre a matematika, s ennek segélyével a természettudományok is szoktatják művelőiket s a mi nélkül minden történelem kisebb-nagyobb mértékben a phantasia gyermekévé válik és úgy elút a valóságtól, mint elütöttek az alchymia, vagy a régibb úgynevezett »orvostan.« Mert az emberi társadalom fluctuációiban csak úgy természeti törvényekkel találkozunk, természeti törvényeket észlelünk, mint a midőn a csillagok forgását vizsgáljuk, vagy göreb mellett a vegytani elemeket vegyítjük össze. Comte nem tartozik azon bölcsészekhez, kik míg a lét és nem lét kérdéseit döntik el, és az Istent letaszítják trónjáról: nem képesek egy egyszerű egyenletet feloldani, vagy az ember táplálkozás legegyszerűbb elméletét elmondani, s a kik oly kévéssé ismerik a középkor törvényeit, mint a mily járatlanok a mindennapi gazdasági élet tüneményeiben. A philosophiának — a positiv felfogás szerint — nincs külön tárgya, mely az egyes tudományokban nem foglaltatnék. Feladata csak: alapját, kapcsát képezni az egyes tudományoknak, és meghatározni azoknak egymáshoz való viszonyát és módszerét; hogy azonban ennek megfelelhessen, ismernie kell azokat legalább főbb vonásaikban. A philosophia nem többé az a rejtélyes valami, mely mindent megfejt, a nélkül, hogy valamit tudna, s így kétségkívül nehezebb bölcsésznek lenni, mint eddig volt, és mindig nehezebbé lesz; de nem is szükséges, hogy a philosophus nevet megnyerjék azok, kik a tudós nevére sem érdemesek. Comte megközelíti a positiv bölcsész eszményképét. Óriási szelleme behatott az emberi ismeretkör minden ágába. Hasonló volt ama

régi görög bölcsesekhez, kiknek elméje az akkori tudomány-
 nak összeségét felölelte, mi azonban már Aristoteles korában
 bámulatra ragadta a kortársakat a nagy stagirita iránt, és a
 mi azóta csak egyszer ismétlődött hasonló mértékben, a nagy
 Leibnitzban, kihez Comte — nem minden ok nélkül — szerette
 magát hasonlítani. Részletekben kétségkívül roppant sokat vál-
 toztak a tudományok 1826 óta, midőn Comte bölcseészeti művét
 megkezdé, annál is inkább, mert ő rendszeresen tartózkodott
 minden újabb olvasmánytól, nehogy conceptiójának eredetisé-
 gét megzavarja. Meglehet, sőt szakértők szerint bizonyos, hogy
 a természettudományok némely kérdésére nézve még korának
 színvonalán sem állott: de az is kétségtelen, — véleményünk
 szerint, — hogy felfogása a történelem egyes eseményeire nézve
 oly igaz még most is, mint volt ezelőtt 46 esztendővel, s a tár-
 sadalmi tannak természetét és határait oly élesen és vi-
 lágosan, mint ő, azóta sem különböztette meg senki sem. Ha
 vizsgáljuk a társadalmi tünetekre vonatkozó nézeteket, csak
 spiritualistákkal és materialistákkal találkozunk. Az előbbiek
 — eddig a túlnyomó szám — még nyakig benn vannak a múlt
 század metaphysikájában, minek egyik gyakorlati folyománya a
 30—40. éveknek szabadelvűsége; a másik fél kisebb-nagyobb
 mértékben hajlik a nézethez, hogy az emberiség fejlődése is
 csak olyan tünetény, mint a minőket a physikában vagy a vegy-
 tanban vizsgálunk, elemezünk, vagy legalább hogy az egyes
 ember élettani tünetei — ifjúság, férfikor, öregség, születés el-
 gyengülés — szerint foly a történet is. Comte azonban a sociolo-
 giát tisztán, és következetesen megkülönbözteti a többi tudomá-
 nyoktól. Folyvást hangsúlyozza, hogy egyes tudományszakok
 tünetényei hierarchiai fokozatuk szerint mindig-mindig compli-
 káltabbak lesznek. Legegyszerűbbek a matematika elemei.
 Már több tényezővel találkoznak a physikában, még változato-
 zatosabb a chemia. Az élettan tüneteinek sokfélesége által vala-
 mennyi elődeit fölülhaladja, az egyes ember életénél pedig sok-
 kal complicáltabb, s ennélfogva különbözőbb a történelem, mely
 nem egy rövid életpálya, hanem nemzedékek és nemzedékek ré-
 tegeiből képződik, melyekben századok hatásai észlelhetők, és
 mindennek, a mi valaha volt, nyoma maradt, melyben az embe-

riség — Pascal szavai szerint — ember, mely mindig él és mindig tanul. A mi tehát megfejtí az egyszerűbb tünemények törvényeit, nem fejtí meg egyszersmind az összetettekét is, mihez még ama nagy különbség járúl a szerves és szervetlen testek között a tudás végpontjaira nézve. A physikában, chemiában először szemünkbe ötlenek részletek, s onnan emelkedünk fel az összetettekhez, de a legföbbit, mi legyen a világ vagy mindenség? eszünkkel fel nem érjük, és fel nem fogjuk érni. Ellenben a sociológiában előbb látjuk az összeséget; előbb leszünk képesek a társadalmak törvényeit kikutatni, mint azt, hogy mi az egyes ember? vagy éppen mi az élet? mi szintén titok fog maradni örökre a tudomány előtt. Abból tehát, hogy törvényszerűség van minden észlelhető tüneményben, nem következik, hogy ugyanazon törvények uralkodnak különbség nélkül minden bármiféle tüneményen, nem is következik, hogy mindegyik ismeretéhez ugyanazon módon jutunk. Szerencsésen elkerüli Comte a veszélyt is, mely az események szükségképi törvényszerűségéből arra, mit emberi tevékenységnek nevezünk, következni látszik. Ha minden, a mi történik, — így okoskodtak és okoskodnak sokan, — természetszerűen, törvényszerűen történik: az ellen hiában cselekszik és tusakodik az ember, sőt azt a legjobbnak kell tartania. És eljutunk a Leibnitz-féle optimismushoz, és Candide Panglossal kell tartanunk, hogy az orra szemüveg illik, tehát pápaszemet hordunk, vagy Hegellel, híres vagy hírhedett mondása szerint »Alles was ist, ist vernünftig,« következtetünk, hogy Poroszország a legtökéletesebb ország, Nagy Frigyes pedig a legnagyobb király az egész történelemben. Comte e felfogás ellen határozottan tiltakozik. Igaz ugyan, hogy az emberiség minden kérdése, legföbb szempontból tekintve, csak az idő kérdése, és a minek bekövetkeznie kell, be fog következni: de abból nem következik, hogy az emberi tevékenység semmikép sem szabályozhatja, módosíthatja a fejlődést. Minél egyszerűbb valami tünemény, annál kevésbé áll hatalmunkban azt modificalni. A matematikai igazságok változhatlanok és kétszer két négy marad, akármit csináljon is az ember. Már a physikának és chemiának complicáltabb tüneményeire több hatalma van az embernek, és e befolyás növekedik a biológiában, még

inkább a sociologia számtalan változatos tüneményeiben. Szóval — mondhatjuk — a tudomány a sociológiában az orvos szerepét viszi, ki az emberi élet természetét meg nem változtathatja, annak korlátait végtelenre ki nem tolhatja, de azon belül még mindig tehet számtalan jót vagy számtalan roszt, hozhat áldást és átkot egyaránt. S e szép, de nehéz szerep jutott a társadalomban a politikának, mint Comte általánosságban nevezi a politikai tudományokat, melyeknek legfőbb támasza ismét a múltnak ismerete, a történelem.

Comte megkívánja a politikai képzettséget a történetíróban, de az alatt nem azt érti, mit eddig államférfúi felfogásnak neveztek. Nem kívánja, sőt határozottan kárhoztatja a modort, mely csak jelen tapasztalatain rágódik, s abból, mi talán saját kis körében gyakorlatilag jó, von következtetéseket a világtörténet eseményeire. Olyan az, — úgy tetszik nekünk, — mintha valaki a szakácsság, a főzés szempontjából vizsgálná a chemiát, és ahhoz mérné az egyes elemeknek vagy tüneményeknek fontosságát. A történelmi fejlődés olynemű felfogásával találkozunk egy nagy államférfiúban, Thiersben, kinek nyilatkozványait a német és az olasz egység, a pápa világi hatalma s a szabadkereskedés kérdéseiben XIV. Lajos korának szelleme lengi át, éles ellentétben néhai urának, III. Napoleonnak előrehaladott a jelen felfogásán alapuló nézeteivel. E korlátozott felfogásnak nagyrészt az az oka, hogy az államférfiak ritkán — lehet mondani soha sem — terjeszték ki figyelmüket az egész történelemre. Apró, gyakorlati czélok lebegnek szemük előtt, és megelégszenek azon korszakokkal, melyek erre vonatkozólag adatokat szolgáltatnak. Majdnem valamennyi statusférfi — írja Comte, és szavai még most, 30 év után sem vesztek semmit igazságukból — megállapodik a XVIII. századnál; a behatóbb elmék talán a XVII. századig mennek vissza; de már a XVI. század előtti időkbe a bölcséleti szelleműek is csak ritkán és nehezen tudnak fölemelkedni.¹⁾

Már pedig a történelmet mint egészet, egész kiterjedésében kell tanulmányozni, kisebb időszak, vagy éppen a jelen csak hamis

¹⁾ Cours de la Philosophie positive IV. 331. l. az 1869-diki 3. kiadás szerint.

felfogásra fogna vezetni. Elszigetelten, magában tekintve a jelent számtalan politikai illúzióba esnénk; mindegyre összetévesztenők a főeredményeket a mellék részletekkel. Nagyobb fontosságot fognánk tulajdonítani mulékony, de zajos nyilatkozványoknak, mint döntő fontosságú — de rendesen kevésbé szembezőkö — irányzatoknak, kiváltképen pedig hajlandók fognánk lenni hinni, hogy oly tényezők, intézmények, tanok még növekedőben vannak, melyek pedig már hanyatlanak; az ily féle hibát elkerülni vagy jóvátenni a dolog természeténél fogva főleg csak az által lehet, ha a jelent a múlttal összevetjük. *)

Ily fontos és lényeges szerepet tulajdonít Comte, az exact tudományok embere, a történelemnek, melyet a természettudósok egyébként még annyira kicsinyleni hajlandók. Nem hagyja tehát szó nélkül az ellenvetést sem, hogy a történelmi ismeret tárgya, nem alapulván közvetlen észleleten, nem is tekinthető, nem is szabad tekinteni begyőzött igazságnak. Hisz, ugymond, magában a csillagászatban is számtalan tüneményt veszünk alapul, melyet nem minmagunk észleltünk, és melynek hiteles csak előző vizsgálatokon alapszik; s azt a sociologiai, sokkal complicáltabb tüneményekre nézve, nem volna szabad tennünk? S ha nem is lehet tagadnunk, hogy egyes részletekre nézve valótlán adatok maradtak ránk: az események főfolyására nézve teljesen tájékozva lehetnénk, már csak azért is, mert az események összefüggésénél s — hogy modern kifejezéssel éljek — a tények logikájánál fogva egynehány ismert tényből következtetve is megalkothatnók az egész korszak képét, mint Cuvier egy fogból egy ősvilági állat egész csontvázát.

Az események ez összefüggéséről szóló tan képezi Comte Ágost történelmi felfogásának sarkelvét. Az ő felfogása nem ama régi felfogás, hogy mindennek meg van valami oka, tehát egyik történelmi esemény is a másikat szüli: ha nem az, hogy ez okok és okozatok s z e r v e s fejlődést képviselnek, s e nagy. organismusra alkalmazza aztán, a modern természettudósok előítélete nélkül a természettudományi módszert, és keresi annak fejlődési törvényeit. Társadalmi physica mellett, társa-

*) U. o. 330 l.

dalmi nyugtan- és erőtanról, *statique social*, és *dynamique social*ról beszél. Az elsőben a társadalom elemeiről — az egyén, család, és a szorosabb értelemben vett társadalomról — és azok egymásra való hatásáról és viszonyáról szól, míg a *dynamikában* a fejlődés processusával foglalkozik. Az egyik az emberiség anatomiaja, a másik élettana, mely fejlődésének tüneteit és törvényeit ismerteti meg. E fejlődésben — valamint minden más, a tudomány-tárgyát képező tünetben, legyen az az ember élete, vagy a naprendszer — Comte szerint az egyes elemek mind kölcsönösen támogatják egymást, hogy bizonyos cél eléréséért, és ez összehatást ő »*consensus generalis*«-nak nevei. Később lesz alkalmunk ez állítást példákkal illusztrálni, s itt csak ama következtetését említjük meg, hogy ennél fogva minden állapot, mely bizonyos tartóssággal bír az emberiség életében, az összehatásoknak *productuma* volt, és bizonyos, habár mulékony szükségletnek megfelelt. Nincs elszigetelt magában álló tünet. Épp oly kevésbé mint a természetben, a történetben sincs ugrás. Valamint az emberi ismeretek minden ágában, úgy a történelemben is, minden mozzanat számtalan megelőző tényező működéséből ered, és annak minőségétől feltételeztetik, s e lezármazási processus az, mit Comte az eszmék, események filiaiójának keresztel.

A történelemnek legfőbb feladata kimutatni miképpen ment véghez ez a filiaió, mely szálaival függ össze valamely esemény az események összességével. Comte tanácsolja, hogy gondoljon az ember bizonyos kort magának, s hasonlítsa azt össze az előzmények összességével, és minden tünetben ott fogja találni az előzmények nyomait, még pedig oly sajátos színben, minővé az egyes elemek, a megelőző korban, a *consensus generalis* folytán képződtek. A próba nem nehéz, csak kellő ismerettel kísértessék meg, és sok meglepő dolgot hozhat napvilágra. S hogy Comte-nak igaza van, csak ama hatásra kell gondolnunk, melyet a francia forradalom rémjelenései, vagy hazánkban a vallási üldözések hagytak hátra. A Jakobinusok dühöngéséről sok vita folyt, használt-e valamit vagy nem Franciaország megmentésére? Valódi hatása most mutatkozik csak; véres emléke lehetetlenné vagy legalább igen nehézé tett minden republikát Franciaországban, még a Ferdinándok és a Leopoldok üldözései az oka,

hogy a reformatus elem — kevés kivétellel — hazánkban még most is ellenzék, még most is — mutatis mutandis — kurucz, mint akár volt Tököly- vagy az ónodi gyűlés idejében.

Comte az emberiség történetét fejlődésnek, (developpement) nevezi, s óvakodik a tökéletesedés szótól, mely szerinte — nem szabatos, nem tudományos és csak félreértésekre szolgáltat alkalmat; az emberiség fejlődése folytonos, de nem korlátlan, nem határtalan, hanem meg van határozva az ember természete által. Nem tagadja azonban, sőt elismeri, hogy e fejlődés haladást jelez, és pedig haladást minden tekintetben physical, politikai, erkölcsi és tudományos tekintetben egyaránt, s hogy a haladás eszméje megmaradt az emberiségben, oly korszakokban is, hol annak igen kevés kézzelfogható jelei mutatkoztak, azt — Comte szerint — nagy részben a katholika egyháznak lehet köszönni, mely álláspontjánál fogva mindig azt tanítá, hogy a kereszténység kora tökéletesebb a pogányságnál: míg ellenben a protestantismus volt az, mely ez eszmét kissé megzavará, részben az által, hogy különös előszeretettel fordult vissza az ó-testamentum meghaladott felfogásához, részint, hogy felállítván az egyház corruptiójáról való tant, több mint ezer esztendő ki szeretett volna, mint megromlási időt törülni az emberiség történetéből és vissza akarta volna, mint valami jobb állapotot, varázsolni ama kort, melyben — felfogása szerint — a kereszténység még eredeti tisztaságában létezett. E haladást leginkább az tudományokban, az intellectualis tulajdonságok terén észleljük, sőt lehet mondani, hogy az értelmi haladásnak iránya határozza meg egy általjában a fejlődés irányát, annélkül, hogy felednők, miszerint azért a többi irányzatok is gyakorolnak hatást a fejlődésben. Comtenak éles elméje fel sem teszi, ama felesleges és szörszálhasogató kérdést, melynek Bucle oly nagy fontosságot tulajdonít, s a melyet ép oly önelégültséggel, mint kevés sikerrel tárgyal: vajon az erkölcsi vagy az értelmi tökéletesebülésben áll-e az emberi haladás?

Feleslegesnek mondók a kérdést, mert az olyan, mintha valaki kérdené, mi szükségesebb ahhoz, hogy a gőzhajó menjen, a gép-e vagy a gőz? minthogy mindkettő nélkülözhetetlen a haladásra. Ha valaki kételkednék még, hogy Bucle nem volt azon

lángész minőnek most szeretik tekinteni, hanem csak nagy szorgalmú elme, ki azonban feladatának nagyságát el nem bírta: meggyőződhetik ama néhány sorból, melyet az erkölcsi elvek stabilitásáról írt, a melyekből következteti, hogy erkölcsi haladás egy általjában nem is létezik. Draper — ki Bacot annyira leteszi — sokkal kisebb ember volt, sem hogy a kelepczét elkerülhette volna, melybe a nagyobb Bucle beleesett, de már Lecky éles elméje nem csak átlátta, de megis czáfolta ama tév felfogást, melyet koránt sem lehet a pozitív felfogás kifolyásának tekinteni. Igaz, hogy a legtöbb erkölcsi elv oly régi, majdnem mint az emberiség, de az elvek alkalmazásában nagy különbséget találunk, haladást észlelünk. »Szeresd felebarátodat«! régi elv, már Krisztus előtt létezett, abban tehát nem volt haladás, de igenis mutatkozik a haladás a feleletben azon kérdésre: »de hát ki az én felebarátom«? Comte tisztán felfogta, és tanította az erkölcsi haladás tanát, és annak fontosságát, mely már a consensus-generalisről szóló tanából is következik; művének legszebb sorai közé tartoznak, szavai, melyekkel az erkölcsiség nélkül való egyoldalú értelmi haladás veszélyeit festi. »Ha az értelem nincs alárendelve az erkölcsiségnek — ugymond — a lángész, feltéve, hogy akkor egyáltalában teljesen kifejlődhetnék, mi azonban nehezen fogna megtörténni, hamar másodrendű eszközzé válik szűkkeblű személyes érdekek kielégítésére, a helyett, hogy társadalmi nagy feladatának élne, mely egyedül képes neki méltó tért a tevékenységre nyújtani: ha bölcsész csak oly társadalmi rendszert fog felállítani, mely saját vágyainak megfelel; ha tudós befogja érni felületes eszmékkal, melyek azonban könnyű és hasznothajtó sikerrel kecsegtetnek. Ha művész, lelkismeretlen műveket fog alkotni, csaknem minden áron gyors és ephemer népszerűsége törekedvén; végre ha iparos nem lényeges találmányokra, hanem csak hasznothajtó módosításokra fog szorítkozni.«¹⁾

¹⁾ »S'il est philosophique, il ne s'occupera que systématiser la société au profit de ses propres penchants, s'il est scientifique, il se bornera à des conceptions superficielles susceptibles de procurer bientôt des succès faciles et productifs, s'il est esthétique, il produira des œuvres sans conscience aspirant, presque à tous prix, à une rapide

Comte az emberi fejlődés egységét vitatja. Szerinte a világ minden népének ugyanazon fejlődési processuson kell átmenni, ugyanazon célhoz kell jutni, csak hogy különféle külső okok, éghajlat, mostoha természeti viszonyok itt ott meglassítsák, akadályozzák a természetes fejlődést, és különböző civilisatiókat hoznak létre. A népek története hasonlít a folyamokhoz, melyek mind a tengerekbe sietnek, de egyiknek folyása rövidebb gyorsabb, a másiké hosszabb, lassúbb, sőt néha látszólag egészen meg is szűnik, és a víz mint a Rajnáról mondták, a homokban vesz el. E fejlődés annyival tisztábban észlelhető, minél miveltebb valamely nemzet vagy nemzetcsoporthoz, s a művelt nemzeteknél, ismét a tudományok, különösen azok összességében a philosophiában mutatkozik mindig legtisztábban a fejlődési állapot. E fejlődésnek törvényeit — vagyis más szóval, a történelem irányát kiszabó törvényeket Comte, legalább saját meggyőződése szerint, — feltalálta és azon híres elvében foglalta össze, hogy az emberi szellem a theologiai felfogáson kezdi, azután átmegegy a metapysicára, végre a positivismusra, melynek küszöbén állunk, de melybe belépni még csak a jövőkor fog. A theologiai felfogás a világ rendét öntudatos lények akaratának tulajdonítja. Istennek vagy Istenről beszél, ki a mindenséget kormányozza, fentartja. A methaphysikai felfogás ezt tagadja. Hogy Istent ne kelljen mondania, természetet, erőt, anyagot, véletlent emleget mint oly dolgokat, melyek névnel nem egyebek, mert e szó: »természet« ép oly kevésbé pozitív fogalom, mint Isten avagy gondviselés. A pozitív felfogás ellenben nevekkel meg nem elégszik. A mindenségben bizonyos törvények összességét látja, melyeknek kikutatását tűzi feladatúl. A theologiai felfogásé volt az ő és középkor. Az új korban, napjainkig a methaphysika uralkodik: a positivismus lassan fejlődik, jelei már mutatkoznak, de csak a jövő fogja látni teljes kifejlődését és uralmát. Minő leendő pozitív állapot? Comte nem írta körül. Ha azonban Comte-nak magának elveit és meggyőződését vesszük alapul, ama, — legtöbbünkre nézve kétségkívül meglepő

et éphémère popularité, enfin s'il est industriel, il ne cherchera point des inventions capitales, mais des modifications lucratives. Cours de philosophie positive« V. 303. 1.

eredményre jutunk, hogy ő a kereszténység legszebb, legmagasztosabb tanait akarja létesíteni, e célból hajlandó elfogadni a katholika egyház egész szervezetét, — de -- Isten nélkül. Majdnem rajong« az emberi elme politikai remek műveért» — mint az egyházat nevezi, csak hogy annak hibás, theologiai alapját kárhozzátja. S ha ennél fogva sok hívő kedély kénytelen lesz aláírni Franz Konstantin szavait: »die vielen schlagenden Wahrheiten, die er entwickelt, erhalten dadurch etwas Profanes, der immer trockene Ausdruck wird nicht selten frech,«¹⁾: mégis el kell róla ismernie, hogy a tulajdonnak, a házasságnak, az erkölcsiségnek, melyek mind megtámadták napjainkban, buzgó őre, védője, és pedig oly okokkal, melyek az exact tudományok művelőihez, a materialistikus jelennek nyelvén szólnak, alapján állanak. Ha tehát valaki nem is osztja nézetét, tisztelheti a szigorú bírálót, kit nem csupán gúny vagy mellék czélok, hanem a legtisztább indokok, s a legkomolyabb szándék vezetnek kifogásaiban, a theologia ellen, s azért mi több tisztelettel is viseltetünk iránta, mint ő viseltetik ama lény iránt, kit az emberiség — különféle nevek alatt — mint Istent, mindenhatót tisztelt, és csak kelletlenül hasonlítjuk őt a manchai lovaghoz, kinek nemes szívét, éles esztét elhomályosítja nevetségessé teszi a kóbor lovagkorral való ábrándozása. Comte nagyon hasonlít Don Quixotthez, ha a pozitív korról és azon áldásos csodákról beszél, melyet az fog eredményezni. Fog-e az valaha bekövetkezni? lesz e valaha pozitív kor? arra megfelelni nem a történelem van hivatva. Comte-ot ez új kor elméletére — mint maga bevallja — a francia forradalom világrendítő catastrophaja vezette, melyben kitűnt, hogy a középkor óta mutatkozó új irányzatoknak nem az céljuk, hogy a régi társadalmat módosítsák, hanem hogy azt végkép szétrombolják. De a mit azóta látunk éppen nem támogatja e felfogást, s a tapasztalás igazolta azt — mit úgy látszik matematikai bizonyossággal a priori is meg lehetne állapítani — hogy a régi tényezők ismét szerepelnek, csak kissé változtatott alakban, mialatt azonban nem ér-

¹⁾ Die Naturlehre des Staates ezimti jeles munkájában, 456 l., melyben annélkül, hogy elismerné sokban a pozitív philosophia alapján áll

tem csupán azon magában véve csekély, de mégis a positiv állapotra nézve nem épen nem kedvező körülményt, hogy ismét nagy háborúk támadtak, melyekről pedig Comte és epigonja Bucle erősen állíták, hogy immár lehetetlenné váltak. Különösen kétséges és szinte a tapasztalás által megczáfoltatik amaz állítás, hogy a theologiai álláspont már kihalóban van. Ellenkezőleg, úgy látszik nekem, hogy a positiv philosophia által fog ismét sok tekintetben diadalmaskodni a metaphysikán. Mert, bármit mondjon Comte maga, azon bölcselet, mely mint az övé az emberi észnek véges voltát tanítja, az elől bizonyos kérdéseket elzár: egyes concret esetekben ellenkezésbe jöhet a múlt századok theologiai felfogásával, de általánosságban, mint már Stuart Mill megjegyzé, nem zárja ki a theologiát, nem ellenkezik vele annyira, mint a metaphysika, mely mindent az észből vél megfejtetni, és uralmát, kiterjeszti arra is mi megfoghatatlan. Nélkülözhetővé lehetne a theologia, a theologiai felfogás, ha Comte-nak terve szerint, a megfoghatatlan kérdések kizáratnának az emberi vizsgálódás köréből: de épen az látszik lehetetlennek, mert igen szükséges vagy legalább szükségesnek tartott dolgok tartoznak ezek közé. Ne menjünk tovább az ember erkölcsi természeténél, melyet Comte is hévvel vitat, és melyről állítja, hogy positive bebizonyítható a Gallféle koponyatan alapján; anélkül, beismeri, érthetetlen volna: de szerencsétlenségére e tant a tudomány eddig már megdöntötte, hol találni tehát e kérdésre feleletet? a kérdés veleje tehát csak oda megy ki, mint már Franciaországban formulázták: vajjon a theologiai szellem az ember természetében fekszik-e vagy nem? a felelet erre nézve szintén nem a történelmet illeti, sőt ha annak kellene felelni, az alkalmasint igennel válaszolna. Mert abból — hogy a theologiai szellem kétségkívül néhány század óta mindegyre fogyott, épen nem következtethetni még teljes elenyésztét, mert — épen Comte-nak egy hasonlata szerint — abból, hogy a műveltebb népeknél az evés-ivás mindinkább vesz fontosságából, még nem lehet következtetni, hogy az egyszer a civilisatio legmagasabb fokán egészen megis fogna szűnni, mert az evés az emberi természetnek szükségképi követelménye. A theologiai nézetek tekintetében pedig úgy látszik épen a francia forradalom óta forduló

pont állott be, s a hol még az Istent is letevék trónjáról, most oly búcsújárásokkal, és a vallásos élet annyi buzgó nyilvánulásával találkozunk, melyeket Voltaire lehetetlennek tartott volna, s a mely még a középkornak is becsületére válnék. Szóval, eddig még nincsen megczáfolva Macaulaynak ítélete a theologia szellem megtestesülésének, a katholika egyháznak jövőjéről: »Nem bízhatunk abban, hogy a tudomány haladása szükségképen végzetes fogna lenni. azon rendszerre nézve, mely legkevesebbet mondva, megállta helyét daczára a roppant haladásnak, melyet az emberiség Erzsébet királyné ideje óta tett.«¹⁾ Azonban, bármiként alakúljon is a jövő, ha teljesül, ha nem Comte-nak jóvendölése, bizonyos, hogy a tünetenyeket, melyekről olvasott, melyeket maga látott, ha talán irányunkra nézve csatlódott is, legtöbbnyire jól fogta fel, és ez a főkérdés a történelemben. Ha léteznék orvos, ki először lát alvó embert, meglehet, sőt bizonyos, hogy ő a halálnak oly hasonló álom kimenetelét, eredményét rosszul fogná felfogni, és talán enyészetet látna az újra erősödés, üdülés eszközében: de azért mégis képes lehet az álom tüneteit híven feljegyezni, constataálni, hogy a szívdobbanása meg nem szűnt, a test melege ki nem hült; és épen így vagyunk Comte Ágostonnal, ki talán tévedett arra nézve mi jöni fog, de tisztán látta azt, a mi van, s a mi volt. És hogy Comte általánosan objectivebben fogja fel az emberiség fejlődését, mint bárki más, azt épen sajátos elméletének köszönhetjük. Akár helyes álláspontja, akár nem: annyi bizonyos, hogy kívül áll a most élő emberiség felfogási körén, s ennél fogva ment is annak előítéleteitől. Ő megtalálta a történelemben a pontot, melyet Archimedes a physikai világban hiában keresett, és melylyel a jelenkor egyoldalú felfogását kiemeli sarkaiból; tévedni tévedt csak ott, hol a positiv állapotot már jelenlevőnek képzei, annak erősebb nyomait már a jelenben keresi. Ez a független álláspont

¹⁾ We cannot, therefore, feel confident, that the progress of knowledge will necessarily be fatal to a system, which has, to say the least, stood its ground in spite of the immense progress made by the human race in knowledge since the days of Queen Elisabeth, *Critical, and Historical Essais* II. 129. l. az 1858-iki kiad. Rane feletti tanulmányban.

legfőbb és örökké maradandó érdeme Comte-nak, mely teljesen átfogja alakítani az eddigi történetírást és örökbecsű tudományyá fogja emelni azt, mi eddig legnagyobbbrészt csak a nap; felfogásnak tükre volt. Nem akarok sok nevet, sok férfit idézni kik mind úgy beszéltek és beszélnek, mintha a maguk kora, maguk pártja, maguk elvei képeznék a történelem legtökéletesebb végpontját, de kérдем: elérték-e Comtenak objectivítását azon írók, kiket kiválólag a positiv irány bajnokainak szoktak tekinteni? Vajon Bucle több-e mint angol radícál, kit egy Ruge örömmel fordít, ámbár kissé korlátooltnak tartja continentalis fogalmainkhoz képest? Draper Intellectual Developpementjében nem-e ri ki, minden materialisticus színezet mellett, az amerikai — gyakran igen-igen vaskalapos — protestans? Sőt még Lecky, — bár hármuk között kétségkívül a legnagyobb történetírói tehetség — sem egészen ment minden elfogultságtól, és gyakran nem látja a fától az erdőt, és egyes ephemer-tüneménynek hatása alatt, szeme elől téveszti az egyik másik iránynak általános jellegét. Comte-ot ilyesmivel nem vádolhatni; ő nem katolikus, nem protestans, nem royalista, nem republicanus, nem communista, nem a manchesteri iskola hive, hanem pártatlan szemlélő, ki a történelem nagy folyama mellett áll és nézi annak folyását, és nagyon jól tudja, hogy az még nagyon messze van a torkolattól. Hibája csak az, hogy tudni véli a tengert, melybe e víztömeg szakadni fog, mit azonban sejteth a hit, de a tudomány — még most legalább — meg nem mondhat, s valószínűleg nem is fog megmondhatni sohasem. Legalább e scepticismusra feljogosít az eddigi tapasztalás, mely nem bír még felmutatni — annyi lánghelme közt — egy történetírót sem, ki a jövőt kitalálta volna, sőt félek, hogy magát Comte-ot is már-már e hosszú, bár épen nem dicstelen sorhoz fogjuk számíthatni.

Azonban térjünk át a részletekre és vizsgáljuk, mint festi Comte — nagy művének V. és VI-ik kötetében, — a világtörténelmi események »filiatióját,« mint írja meg nemünk történetét, csak az eszmék menetét vizsgálva, — saját kifejezése szerint »nevek nélkül.«

PAULER GYULA.

A Kis-Zsenneyi báró Sennyey-család levéltára.*)

1872. május havában volt szerencsén bejuthatni a báró Sennyey-család levéltárába. E levéltár Zemplén vármegyében, Csörgőn van elhelyezve egy igénytelen földszinti épületben, de melyet a nép kegyelete kastélynak nevez. Ez épület egyik szobájában áll a tulajdonképeni levéltár: egy a falhoz illesztett s négy ajtóval ellátott, magas faszekrény. A szekrénynek van 45 fiókja, s mindenik fiókban a csomagok nagyságához képest több-kevesebb csomag.

A levéltárat 1817. körül Nyomárkay József, a bárói családnak azon időben uradalmi igazgatója, rendezte, a család székhelyén, Bélyen, a hol a levéltár akkoron fölállítva volt. A rendezés az akkori viszonyokhoz képest magánjogi szempontból történt, és betűrendben. A rendezett okmányok száma: 4137, s e számnak több mint fele, a szatmári békét megelőző korból való.

Az okmányok túlnyomó részben birtokviszonyokkal foglalkoznak, különösen nagyszámú okmány vonatkozik a dunántúli s nevezetesen a Vas vármegyei helységekre, a Sennyey-családnak egykoron Erdélyben birt terjedelmes jószágaira, de leginkább a felső-magyarországi, úgynevezett Sennyey-birtokokra. E birtokok: Nagy-Tárkány, Bély, Bottyán, Dobra, Dámóc, Perbenyik, Lácza, Nagy- és Kis-Agárd, Leányvár, Kanyár, Nagy- és Kis-Czigánd, Páczin, Karcsa, Karos, Szentes, Véke, Zétény, Ladmóc, Szomotor, Gyarmat, Tarpa, Kis-Ár, Patkanócz, Medvenyócz, Kusmicza, Kálnik, Dávidháza, Sztankócz, Komorócz, Záhony, Kövesd, Csap, Rozvány, Komoró, Nagy- és Kis-Lomnicza, Szent-György, Maldúr, Krigó, Holumnicza.

*) Örömmel közöljük e becses regestákat, mint az 1871-ik évi z e m p l é n - u n g i kirándulásról szóló jelentések utólagos kiegészítését.

Vannak továbbá nagy számmal, s többnyire magyar nyelven, végrendeletek, osztálylevelek, menyasszonyi hozományok, hagyatékok, ingó s ingatlan jószágok leltárai, melyek az alább következő kimutatásban egyenként föltalálhatók, s mint nyelvi és családi, úgy művelődéstörténeti szempontból érdekesek, általam nagyobbára le is másoltattak.

A tulajdonképeni okleveleken kívül vannak még számos rendezett- s három vászon zacskóban rendezetlen missilis levelek a XVI—XVII-ik századból; nevezetesen a Báthoryak, Bocskay, Náprágyi Demeter, Pázmány Péter, Rákóczi Zsigmond, Thelegdy Borbála, Károlyi Zsuzsánna, I. Rákóczi György, Lorántfy Zsuzsánna és török basák, — továbbá Sennyey Sándor, Albert, Ferencz, László, Erzsébet: Károlyné, Krisztina: Czoborné, Weselényi Anna, Széchy Mária: Sennyey Ferenczné stb. levelei. Érdekesek e missilis levelek között Sennyey Pongrácz, erdélyi korlátnok fiainak: István és Sándornak, s különösen az előbbennek, a későbben győri püspök s II. Ferdinánd kedves korlátnokának levelei külföldi iskolázásuk idejéből. Legszámosabbak pedig Batthyányi Kristóf és Ádám levelei a Budavár bevételét (1686.) közvetlenül megelőzőt időből, mely levelek az akkori hadműveletekre, a nemzet ébredő reményei- s erőfeszítéseire vetnek érdekes világot. Különösen fölemlítésre méltó még Báthory Zsigmondnak, már mint volt fejedelemnek, egy 1607-ben, nov. 1. Libokoviczról (Lobkovicz, Csehország) Sennyey Pongráczhoz írt egészen sajátkezű magyar levele, melynek minden sora elárulja, hogy még ő is, »a keménylelkű Báthory-faj,« kénytelen volt érezni azt, mit a költő (Tompá) harmadfél század múlva akkép fejezett ki, hogy:

»Szívet cseréljen az, a ki hazát cserél.«

»Soha szivemből kegyelmed ki nem esik, — írja egyebek közt, — mindenkor látom kegyelmedet . . . vele beszélgetek, alapotomat magyarázom. . . .«

Az úgynevezett »kuruczvilág«-ból egyetlen adatra sem tudtam akadni, noha, tudvalevőleg, Sennyey István és Ferencz a Rákóczi-forradalomban tevékeny részt vettek; különösen István, mint II. Rákóczi Ferencz korlátnoka s munkácsi várparancs-

nok, ki a várat Vay Ádám kibujdosása után is június 24-kéig, tehát majd két hónapig tartotta a szatmári béke után.

A levéltár legérdekesebb darabja volt a I. Károly királynak egy 1328-ban magyar nyelven kiadott s a veszprémi káptalan által átírt adománylevele Szalavármegyei Cheb helységről. Rá van írva az okmány hátára: »Pro statu notitiae régiség!« hanem ezen okmánynyal is csak úgy vagyunk, mint az egykoron oly híres lasztóczi osztálylevéllel: fordítás ez is, még pedig a 18-ik századnál nem régiebb. Erre utal a papír minősége, viznyomata, az irmodor, de legkivált a fordítás gyarlósága.

A nevezetesebb okmányok időrendben a következők:

1) 1245. IV. Béla igazolja, hogy Vékey Márk eladta Vékét Mikének, a Vocsok fiának. Az egri káptalan 1447-iki átíratában. Hártya, függőpecsét. Eredeti. Fejér közli: Cod. dipl. 4. I. 395. hiányosan és hibásan, s nem említi, hogy ugyanezt átírta már a nevezett káptalan 1257-ben is Miklós prépost, Farkas éneklő-, Tamás olvasó-, Péter örkanonok, Leusták újvári, Márk patai, Orbán szabolcsi, Mihály ungi s János kemeji főesperes idejében.

2) 1261. Nobiles de Unon eddigi perlekedéseik iránt egyezségekre lépnek. A vasvári káptalan kiadv. Hártya, hátpecsét nyoma. Eredeti. Lemásoltam.

3) 1263. V. István adománylevele Bacha földtéről (Castrum Cumiensis) Heristhol és Warco számára. Heristhol — mint az okmány mondja — vitéz volt, ki a király ügyéért többször vívott győzelmes párviadalokat, súlyos sebeket is kapván. Finom hártya, függőpecsét. Eredeti. Hátára írva: »1263. István király idejében költ, most 1676. vagyon: 413 esztendő.« Most 1873-ban 610 esztendő. Lemásoltam.

4) 1297. A szepesi káptalan igazolja, hogy Meldur falu birtokosai és lakosai egymással szerződést kötöttek. Hártya, függőpecsét. Eredeti. Fejérnél: Cod. dipl. 6. II. 117.

Ezekon kívül még 3 Árpád-kori okmánynak van nyoma. Az egyik IV. Lászlóé 1274-ből Egerből; a másik szintén az övé 1281-ből; a harmadik III. Endréé 1299-ből; de az okmányokat nem sikerült megtalálnom, valamint nem találhattam meg több nagyon érdekesnek ígérkező okmányt sem. Így például Sennyey

Pongrácz korlátnoknak, bujdosása közben nejéhez Dobszay Annához írt leveleit, és Sennyey István, szintén korlátnoknak saját kezű önéletírását. Hova lehettek? De térjünk vissza a regestákhoz, melyek eleintén kissé szárazak ugyan, de annál érdekesebbek aztán a XVI—XVII-ik századbeli.

5) 1323. Orbán, filius Miko de Kueszom átengedi a Rába melletti Semmyhal nevű birtoka harmadát Miklósnak, filio Leubuz de Sýe. A vasvári káptalan kiadványa »sub antiquo sigillo nostro.« Tamás prépost, András ör-, N. éneklő-kanonok, József dékán. Ugyanazon káptalan 1342-iki átíratában, András prep. Domonkos éneklő-, János örkanonok, Miklós dékán. Hártya, nagyon roncsolt, függőpecsét nyoma. Lemásoltam

6) 1323. Niekul de Pydur és Beke, filius Herebrandi de Kamucz egyezsége Kamucz földe iránt. A vasvári káptalan kiadv. Hártya, hátpecsét. Lemásoltam.

7) 1328. I. Károly király a Zala vármegyei Cheb helységet enyeressi Herczeg Imrének adja. A veszprémi kápt. ugyanazon évi átíratában. Másolat.

8) 1339. Renew pro comite Joanne filio Ban de Weyke tiltakozik Véke és Kerektó (Zemplén v.) elidegenítése ellen. Az egri kápt. kiadv. Hártya. Lemásoltam.

9) 1340. Nobiles de Pydur megosztóznak a »Gungus« folyó mellett fekvő Pydur és Bugoth birtokaikon. A vasvári kápt. kiadv. Hártya. Lemásoltam.

10) 1343. István zalai főispán eskettető parancsa Býri Beke számára »cum ex regiae serenitatis edicto in villa Kedhel feria 3-a prox post fest. Andreae apost. generalem congregatio-num celebrassemus.« Papír, hátpecsét nyoma. Eredeti.

11) 1346. A pécsi kápt. Kozma káptalanbeli tagnak igazolása folytán jelenti I. Lajos királynak, hogy a Dráva melletti Berzeulche-zengiurgh-ben fekvő Varalya, Manyfalva és Buscha birtokok nem Aranyos városaé, hanem Simonnak, a Mór fiának ősi birtokai. Hártya, hátpecsét nyoma. Lemásoltam.

12) 1347. Mihály, filius Andreae de Pedur, az emberölés vádja alól fölmentetik. Lőrincz, Vasvármegye főispánja. Vasvármegye kiadv. Öt darab hátpecsét.

13) 1347. A vasvári kápt. tiltó parancsa Thouth Lőrincz

vasi főispán jobbágysai számára Mortan faluban. — Papír, hátpecsét nyoma.

14) 1350. Thecen mester, castellanus de Saar és Wolfard vasi főispán alispánja igazolja, hogy a Býr-család tagjai tiltakoztak birtokaiknak a Thouth Lőrincz fiai által történt elfoglalása ellen. In congregatione nostra generali feria 2-da proxima post festum Corporis Christi . . . in villa Woswar celebrata. Eredeti.

15) 13. 6. Hátára irva : 1366. Scolastica, relicta Lucae de Beud, filia Jacincii de Pydur anyja hozományának s leányi negyedének keresésével megbizza Gunchult a Sechme fiát és Andichot. Tamás vasvári prépost s a győri püsp. helynökének kiadv. Hártya. Eredeti.

16) 1393. Bacska és Buró (Zemplén v.) határjárása. Domonkos (de Pálóc) leleszi prép. kiadv. Kosthfy (Szirmaynál: Not. top. C. Zempl. p. 315: Osthfy) Miklós leleszi prépostnak 1486-iki átíratában, »mert az eredeti anarchi Tegzes Péter váradi kanonoknál a váradi nagy tűzvész alkalmával elégett.« Hártya.

17) 1395. Nobiles de Deedteleke et Radnaýlese ezen két birtokukon megosztottnak »simul cum patronatu Ecclesiae b. Georgii martyris in eisdem habitae.« Sz-Adorján zalai convent-jének kiadv. Lemásoltam.

18) 1397. Bebek Demeter a Kassa alatt, feria 2-da post festum Penthecostes, tartott generalis gyűlésen Véky Péter leányainak Véke felét odaitéli. Hártya. Lemásoltam.

19) 1397. Temesvár, dominico die prox. post festum b. Lucae evang. Zsigmond király Vékey Klárát és Erzsébetet, filias condam Petri de Veykez, Véke, Szentes és Kerekő birtokába bevezettetni rendeli. Ugyancsak Zsigmondnak 1406-iki átíratában. Hártya, függőpecsét. Lemásoltam.

20) Elmarasztaló ítélet contra Pethew . . . filios Ders de Pydur, Bekem et Steph. filios Michaelis, filii Allar de Býr. A két szélén csonka. Datum in Visegrád. Az évszámból csak az ezres van meg. Eredeti.

1) 1405. Scolastica, filia Georgii de Býr, consors Vincen-tii de Lak, eladja Hegyesbir, Altalbir, Dorog és Jobbagy bir-

tokait Miklós és Tamásnak, filiis Michaelis de Gyēly. A vasvári kápt. kiadv. Prépost és éneklő-kanonok nem lévén, Jakab örkanonok, Mihály öregebb dékán. Ugyanazon káptalan 1411-iki átíratában. Egyed prép. Miklós éneklő-, István ör-, Pál de Surk dékán-kanonok. Hártya, függőpecsét.

22) 1407. Paulus de Kisezen a királyt Véke adományozásától, Szendy Mihályt, Györgyöt, Lászlót s Kékedy Jánost pedig annak elfogadásától eltiltja. A leleszi convent kiadv. Papír, hátpecsét. Lemásoltam.

23) 1408. Vékey Adorján eltiltja a szinyéri jobbágyoknak a vékei határon a legeltetést »sub birsagio unius floreni.« Ráskay György, zempléni alispán kiadv.

24) 1413. Helmecz (Zemplén v.) határjárása. Miklós leleszi prép. kiadv. Papír. Eredeti.

25) 1414. Határjárás Láz a Homonnay-ak, és Helmecz a Helmeczy-ek birtoka közt. A leleszi convent. kiadv.

26) 1417. Nobiles de Zokona, Zokona (Temesv.) birtokon megosztoznak. A csanádi kápt. kiadv. Kelemen prép. András örkanonok, Péter temesi, Domokos aradi, Jakab marosontúli, Miklós torontáli, Benedek sebesi, László krassói főesperes. Hártya, függőpecsét.

27) 1417. Pedery Balázs fiainak fassiója a vasvári káptalanban. Egyed prép. Miklós éneklő-, István örkanonok, »több kanonok akkor nem lévén.« Hártya, függőpecsét.

28) 1417. Constantiae in Dominica Ramispalmarum. Zsigmond király az inter filios Blasii de Sýnne et Martinum de Kolcha protonotarium palat. Zechen birtokáért fennforgó perben ítéletet sürget. Papír. Eredeti.

29) 1420. Bruza Péter de Taxomendszent a Vékey-leányoknak anyjuk hozományát s leányi negyedöket Vékéből kiadja. A leleszi convent kiadv. Hártya. Eredeti.

30) 1426. Tata, feria 3-a prox. post festum SS. Trinitatis. Zsigmond király védlevele Bewchen Balázs részére. Gyemerey Mihály és Usai Benedek zalai alispánok. Hártya. Eredeti.

31) 1430. Makó Györgynek 6. telkét Zétényben lefoglalják. Horváthy Péter s Chemernyey Mihály nádori biztosok kiadványa. Papír.

32) 1435. Szent-Tamási Ágoston ellenmondása Kaza János, Basó Miklós, Orros Jakab és Ákosházi Sárkány László birtokfoglalásának. A vasv. kápt. kiadv.

33) 1435. Gyerk János és Chegze László megcserélik Gyerken, Brod (Orod) vármegyében fekvő birtokukat. A brodi (orodi) kápt. kiadv. Mikelaky Kelemen, Zétényi János, Kenézy Jakab és Kethfylv (Kétfülü ?) Demeter kanonokok.

34) 1449. Egyrészről literatus János és Kuchorin István fiai, másrészről Ladon, másképp Mylek nővérei egyezsége lépnek. A vasvári kápt. kiadv.

35) 1450. Garay László nádor elhalasztó ítélete Csaholy János és László részére. Papír, hátpecsét nyoma.

36) 1453. Csaholy János és László egyezséglevele. Garay László nádor kiadv. Papír, hátpecsét nyoma.

37) 1453. Pedery Bereczk leányát Koachy Lukácsnak »homini ignobili et inpossessionato« nőül adván, hogy leánya ne legyen kénytelen a más házában s földjén élni, házat ad neki s földeket a Genges folyó mellett, a Szombathelyre vivő út mentében. A vasvári kápt. kiadványa. Tamás éneklő-, másik Tamás örkanonok, László dékán. Hártya, nagyon avúlt s hiányos.

38) 1464. Vékey Tamás bevallja, hogy Kisezen-ben fekvő részbirtokát eladta BacsKay Istvánnak.

39) 1474. Kis-Lupniczai Stol György 40 aranyforinton magához váltja anyja s nővére örökségét, melyet addig jogtalanul birt.

40) 1478. Posonj, sabbatho prox. ante dominicam Invocationis. I. Mátyás k. Bagody Péternek s Jakabnak adja Alsó-, Felső-Bagod, Hagyaros, Chathfalva és Jánosfalvát. Ellenjegy: Ppo Sthnj Ppositi demesien. Hártya. Eredeti.

41) 1480. Esztergom, in festo transfig. Domini. I. Mátyás királynak Szala vármegyében hét ezer töröknek betörése alkalmából nemesi fölkelést rendelő parancsa. Eredeti.

42) 1482. Ország Mihály nádor igazolja, hogy Asszonyfalvai Osthly László Semjénben (Vasv.) elkövetett hatalmaskodásáért eleget tön. Papír. Eredeti.

43) 1495. Lorántfy Tóbiás és Széchy László minden egymáson való követelésről lemondanak. Másolat.

44) 1496. Csaholy András birtokait elzálogosítja.

45) 1496. Stoel János és lompniczai Miska Simon atyai örökségükön megosztotznak. Bethlenfalvi Gewbel Gergely s Thomory István szepesi várnagy s alispán kiadv. Eredeti.

46) 1498. Nagy-Mihályi Ödönffy-testvérek osztálylevele. Az okmány hátán: »Nagmýhal Waraban walo Intezesek es oztwzasok az Nagmihalj Ewdewnffj Imre, Janos es Ztanjzlo es Benedek keözeöth. Anno 1498.« Hártya. Eredeti.

47) Palatinus de Odluch tiltó parancsa contra fratres gyblermitas de Kermend in terra Bugat. Datum in Mand, in die Pasce. Az évszám a tollban maradt. Eredeti.

48) 1500. Katherina, consors Joannis Stol de Lewcha et filia Nicolai Paczis de Gargo gyermekei közt anyai örökségét elosztja. A szepesi kápt. kiadv. Papír. Eredeti.

49) 1503. Buda, in vigilia festi b. Andreae ap. II. Ulászló, Máté, tasnádi vicariust fölhívja, hogy a Bánházy Pál végrendeletét illető periratokat azonnal küldje föl. A tasnádi helynök azon évi átiratában. Papír.

50) 1513. Buda, sabbatho prox. ante festum purificat. S. V. Mariae. II. Ulászló parancsa Csaholy Annához, hogy Szatmár és Közép-Szolnok vármegyei birtokait kezéhez vegye. Kornis leleszi prép. átiratában. Papír.

51) 1518. Szentszéki vizsgálat Kápolna birtokát illetőleg. Tartatott rimazechi plebános és alesperes házában; a jegyzőkönyvet fölvette István, natus condam Blasii Chokfalymre de Rimazombath, dioecesis Strig. sacerdos, apost. auctoritate notarius. Hártya.

52) 1519. Szentes, Véke, Kerektó helységeket választott birák elosztják. András, leleszi prép. kiadványa.

53) 1536. Várad, sabbatho prox. ante festum b. Philippi et Jacobi ap. I. János k. megparancsolja a gyula-fejérvári káptalannak, hogy Koppany Gergelyt, gyula-fejérvári örkanonokot s Patai Nagy Sebestyént »castellanus noster de Zenth-Mihal« a kolozsvári dominikánusoktól vásárolt Csány(Tordav.) birtokába vezessék be. A nevezett káptalan ugyanazon évi átiratában. Mindkettőt ismét átirta II. János v. király 1568. Gyula-Fejérvár, feria 6-ta prox. post festum Urbani P. Hártya. Eredeti.

54) 1536. Várad, 5-a feria in die S. Demetrii m. I. János király helybenhagyja Koppany Gergely s Nagy Sebestyén birtokcseréjét, s átírja a gyula-fejérvári káptalannak e cseréről kiadott levelét. Anthonio Wrancio praeposito, Joanne cant. Gregorio (Koppany) cust. Joanne de Mindzent decano, aliisque. Hártya. Eredeti.

55) 1537. Várad, in die cinerum. I. János k. Fancsikay Imre notáltatása után Indal, Sarkad és Pusztá-Egresen (Tordav.) részjóságokat ad Nagy Sebestyénnek. Eredeti.

56) 1544. Wékey Ilona, Csapy Gergelyné menyasszonyi hozományának leltára. Egy ív, magyar. Eredeti. Lemásoltam.

57) 1545. Sýnĕyĕ (Sennyey) Ferencz de Kissýnĕye, s neje Zempcheĕ Orsolya nyerik Szent-Kereszt határán a Gyöngyös folyón levő malmot. A vasvári kápt. kiadv. Hártya.

58) 1546. Gatályi András és János Ödöñfĕ Lászlónak hű szolgálataiért adják az egykori protonotarius Ellenvölgyi János-féle részjóságokat. A váradai kápt. kiadv.

59) 1550. Holy Anna s Margit osztálylevele. A szepesi kápt. kiadv.

60) 1550. »Ödöñfĕ László vallatása az nagyságos Perényi Gabriel ellen.« Magyar. Eredeti. Lemásoltam.

61) 1553. Balassa Zsigmond végrendelete. Kelt Diós-Győr várában, melyet I. Ferdinándtól nyert Balassa Zs. átiratképen, mennyiben? nem mondatik, — Buda Boldizsár egri olvasó- s Alattyányi (a keresztnév kiszakadt) éneklő-kanonokok előtt.

62) 1554. Nádasdy Tamás nádor megújítja Sennyey Ferencznek Rába-Szent-Mihályra szóló adománylevelét. Ellenj. Gabriel Zenthgewrgĕ secr. Papír. Eredeti.

63) 1558. Homonnay István s Miklós a homonnai uradalomba bevezettetnek.

64) 1559. Gyula-Fejérvár, decz. 4. II. János v. király Nagy Sebestyén árváját, Borbálát, atyja javaiban, melyek csak a fiúágra adattak, meghagyja »ne sub tectis alienis divagari contingat.« Papír. Eredeti.

65) 1560. Alaghy János és testvérei: György s Menyhért nyerik a regéczi uradalmat.

66) 1560. I. Ferdinánd Orosz Mihály notáltatása után

Vékey Ferencznek adja Komoró, Berkesz, Agárd, Ladmócz, Kis-Rozvágy, Czigánd, Nagy-Azar, Petneháza, Jánosi birtokokat.

67) 1563. Kolozsvár, január 16. II. János v. király Nagy Sebestyén leányának Indal, Sarkad és Pusztá-Egres birtokokat örökösen adja. Papír. Eredeti.

68) 1563. Horváth Máté 25 forintért elzálogosítja Vékey Ferencznek bélyi, agárdi, leányvári, dámóczi, dohai részjóságait

69) 1563. Paczoth János és Zsigmond osztálylevele. Magyar. Eredeti.

70) 1563. I. Ferdinánd Bagody Andrásnak s Miklósnak adja Felső-, Középső-, Alsó-Bagod, Chathfalva, mindkét Hagyaros, Salomvára és Vakosfalva birtokokat. A kapornaki convent kiadv. Hártya.

71) 1565. »Az Wekey Ferenc marhaiarol walo laistrom az kýt Regeczben hagiót.« [Egy ív, négy levélre hártya, magyar Eredeti. Lemásoltam.] »Huszonhat ezüstkalán s két villa«!!

72) 1568. Torda, okt. 28. II. János v. király Indal, Sarkad és Pusztá-Egres jóságokat, melyeket még I. János király Petherdi Fancsikay Imrétől »Germanicam factionem sequente« elvön s Nagy Sebestyénnek adott, — Nagy Sebestyén leánya, Borbála férjének, Dobszay Istvánnak nevére átírja. Ellenj. Mich. Chaki canc. Papír. Eredeti.

73) 1568. Szerdahelyi Máté mislyei prépost, prépostsága egy részét átadja Paczoth Ferencznek, hogy ez tanulmányait folytathassa.

74) 1568. Alaghy György s Menyhért, Sandal, Boksa és Felső-Kemencze helységeket kir. adományúl nyerik. Másolat.

75) 1569. Torda, nov. 1. II. János v. király Dobszay Istvánt Indal, Sarkad és Pusztá-Egresbe bevezettetni rendeli.

76) 1570. Prága. Miksa kir. Bornemisza Jánosnak s Imrénnek, nemkülönbén Sennyey Ferencznek s Fejérváry Jánosnak adja Palocsát. Eredeti.

77) 1570. Majláth Gábor adósságlevele. »Feleségem pöcsétivel, mivelhogy az én magam pöcséti itthon nem lévén.« A pecséten A. B. betűk. Magyar. Eredeti. Lemásoltam.

78) 1571. Sennyey Ferencz sárvári praefectus kéri a győri kapitányokat, hogy a budai basánál fogságban levő fiát, Sándort,

vennék ki kezességre; ő a négyezer forint váltságdíjat le fogja fizetni, s ezért leköti minden vagyonát.

79) 1572. Holy Mátyásnak, Sárosvár kapitányának neje birtokot cserél.

80) 1573. »Én Senneÿ Ferencz kiknek vagyok adós az én fiam Sándor váltságába, annak száma. . . . Az kik énnekem adósak. . . .« Három ív, magyar. Eredeti. Lemásoltam.

81) 1574. Golopy Gáspár s neje Kornis Dorkó, előbb Vékey Ferenczné »menedéke« (nyugtája) azon ingó- s ingatlanokról, miket Vékey Ferencztől átvettek. Magyar. Lemásoltam.

82) 1578. Szkárossy György vádolja Balassa Bálintot, hogy az őt szidta, sőt tetteleg is bántalmazta. »Bestia lélek k. . . . fi! vagy meghalsz ma — mondá neki Balassa — vagy megszegik (zegjk) egynehány oldalad-csontja, hogy soha, ha megélsz is, emberré nem leszel belé; mert jutott eszedben bestyelék k. . . . fi! te éretted mint vert volt atyám Dívénben? azért. . . . bizony te is meghalsz. . . . Ha megélsz is peniglen, pinzes-kocsin mingyárást küldtön küldelek Újvárba (Liptó), holott félesztendeig sem látsz napfényt.« Báthory Miklós országbíró kiadványában. Lemásoltam.

83) 1578. Balassa Bálint, lengyelországi várának, Kamenicznek tisztartóját, Szkárossy Györgyöt, számadása beadására inti.

84) 1578. Balassa Bálint ügyézi védelme a Szkárossy György bántalmazása miatti pörben. Szkárossy Györgyöt »ügymint köteles szolgáját megszidogotta . . . kétszer meg is taszította,« de csak akkor, »mikorontán ez őt, dominum suum, boszúszókkal ad hanc contentionem provocálta és felingerlette volna.« Lemásoltam.

85) 1578. Szkárossy György kameniczi tisztartóságáról számot adni bíróilag megintetik. A Garon-meletti convent kiadványa.

86) 1578. Osztálylevél egyrészlől Balassa András, másrészlől Balassa Bálint és Ferencz közt. Tíz ív, a Balassák fekvőségeinek s jobbágyainak jegyzéke.

87) 1579. Vékey Ferencz végrendelete, Czobor Imre nádori helytartó átiratában. Hártya.

88) 1580. Homonnay Miklós végrendelete. Egykorú má-

solat, az eredeti hihetőleg az, mely a »Századok« 1871. deczemberi füzetében már említve volt, s mely a homonnai levéltárban őriztetik. Lemásoltam.

89) 1582. Melith István Károlyi Eufrosinánál levő iratait visszakéri. A Csaholy-családra s különösen ennek nemzékrendére sok érdekes adattal.

90) 1582. Paczoth János Rudolf királyt ismételten s a Krisztus érdemeire kéri, hogy őt a kamarai tanácsosságtól valahára mentse föl.

91) 1583. In arce regia Nepolemicensi 2. Febr. Báthory István lengyel k. Sennyey Pongrácznak adja Kézdi-Székbén Oroszfalut. Ellenj: Mart. de Berzevice, canc. Papír.

92) 1583. Alba-Julia, feria 2-da prox. post dominicam 2-am Trinitatis. Báthory Zsigmond Oroszfalut, Károlyi István ellenmondása daczára, megítélteti Sennyey Pongrácznak.

93) 1583. Paczoth János végrendelete. Négy iv, magyar. Eredeti. Lemásoltam.

94) 1584. Paczoth János gyermekeinek osztálya. Magyar.

95) 1584. Eteký-család adománylevele Csukárpataka (Pozsony v.) helységről. Radechy Istv. átirata. Hártya, függőpecsét.

96) 1585. Paczoth testvérek újabb osztálylevele. Egyik testvér, Miklós »egri custos.« Datum 20. die Martii veteris Calendarii. Magyar.

97) 1585. Rudolf király Kis-Tárkány, Örs, Marásza, Nagy-Rozvány és Gerepse helységeket Boda István magvaszakadtával Kaszaházi Joo Jánosnak s Himmelreich Tiborcznak adja. Másolat.

98) 1585. Balassa Bálint és Ferencz osztálylevele.

99) 1585. Balassa Bálint V. Sixtus pápánál bevádoltatván, hogy törökké lön s fiát is török módon Musztafának keresztelteté: magát védi, s az esztergomi káptalanban leteszi a kath. hitvallást.¹⁾ Ugyanezen kápt. kiadv. Lemásoltam.

¹⁾ Nevezetes adat a genialis költő üldöztetésének történetéhez. Közöltük úgy ezen, mint a többi, Balassát illető, egész terjedelmében lemásolt okmányokat irodalomtörténetünk kincstárnokával, Toldy Ferencz czel, kinek nem kevés örömet okozott azok lemásolása s szives beküldése által t. Bunyitay úr. Szerk.

100) 1585. Dobó Ferencznek meghagyatik, hogy nővérének, Krisztinának, Várday Mihály özvegyének részét Sáros-Patakból adja ki.

101) 1590. Gyula-Fejérvár, decz. 6. Báthory Zsigmond utasítást ad Sennyey Pongrácz és Gyulay Jánosnak, midőn őket követségben a temesvári basához küldi. Magyar. Eredeti.

102) 1592. Gyula-Fejérvár, febr. 20. Báthory Zsigmond megidézi Torda város bíróját s esküdtjeit Sennyey Pongrácz ökrei s teheneinek erőszakos behajtása miatt. Eredeti.

103) 1593. Gyula-Fejérvár, január 10. Báthory Zsigmond Sennyey Pongrácznak adja az alsó- és felső-csernátóni (Székelyföld) részjószágot. Ellenj: Volf. Kovachóczy can. Eredeti.

104) 1593. Gyula-Fejérvár, sabbatho'prox. post dominicam primam Trinitatis Báthory Zsigmond igazolja, hogy Sennyey Pongrácz Balattffy Ferencz (Nagy Ivánnál nem fordul elő) leányainak kifizette Oroszfaluból a leányi negyedét. Eredeti.

105) 1593. Balassa Zsigmond elfoglalja Bálint jóságait, ennek fiát, Jánost, törvénytelennek nyilvánítván. Lemásoltam.

106) 1594. Balassa Mária s Anna és Paczoth András szövetkeznek arra, hogy az árva Balassa Jánost hárman fölnevelik. Magyar. Eredeti. Lemásoltam.

107) 1594. Balassa Mária, Anna és János felosztják maguk közt Újvárt (Liptó.) A vár helyiségei pontosan megismerhetők belőle. A végén intézkedés a kiskorú János neveltetése s javainak kezelése felől. Palugyay Ferencz liptói alispán kiadványa. Lemásoltam,

108) 1594. Gyula-Fejérvár, nov. 21. Báthory Zsigmond Sennyey Pongrácznak adja Ór, Kötelen részjószágot, melyek a Kendy Sándoré, — továbbá Keszi, Bare és Palotkát, melyek Somlyay Gergelyé és Forró Jánosé voltak. Ellenj: Step. Josica cancell. Eredeti.

109) 1595. »Az szegíny Sennyey Sándor és Sibrik Anna« hagyatékának leltára. Két ív, magyar. Eredeti. Lemásoltam.

110) 1596. Gyula-Fejérvár, aug. 14. Báthory Zsigmond Sennyey Pongrácznak adja Küküllő város felét, Majoshegy, Alsó-Bajon és Sövényfalva részbirtokait, melyek Báthory Istvánéi voltak, s elmondja, hogyan tört ez a fejedelem trónjára s

életére, miért is a Gyula-Fejérváron 1595. april 16-kán tartott országgyűlésen felségsértőnek itéltetvén, e javak tőle elkoboztattak. Ellenj: Steph. Josica canc. Eredeti.

111) 1596. Golopÿ Gáspár abaúji alispán s neje Kornis Dorkó megnyeri Vékey Ilonától a Bájon, Czigándon, Szentesen stb. fekvő részjóságokat. A leleszi convent kiadványa. Csak egy öl hosszú.

112) 1596. Báthory Zsigmond két levele Sennyey Pongráczhoz, mindkettő Gyula-Fejérvárról novemb. 10. és 20-ról. Mindkettőt ellenj: Steph. Josica canc. Joan. Balassi secr.

113) 1596. Mogila Jeremiás moldvai vajda két levele Sennyey Pongráczhoz. Mindkettő magyar. Eredeti.

114) 1597. Balassa Mária növendékét, Balassa Jánost, bemutatja az egri káptalannak. Ezen kápt. kiadv. Lemásoltam.

115) 1597. Napragi Demeter »erdeli pwpök« négy levele Balassa Máriához. »Énnekem kegyelmed ezután is irjon bízvást; én kegyelmed atyjafia vagyok Balasi Jancsit azért említettem hogy kegyelmedet megszabadítsam gondjától, és ő magábúl, ha Isten éltetne, embert tennék.« Mind a négy magyar, kettő egészen a püspök sajátkezű írása, egyetlen latin szó nélkül. Lemásoltam.

116) 1598. Thurzó György levele Balassa Máriához. Magyar.

117) 1599. Medgyes, mart. 23. Báthory Zsigmond Sennyey Pongrácznak adja Kézdi-Székben Alsó- s Felső-Torját oly kötelezettséggel, hogy az ottani kénbányákból évenként két mázsa kénkövet tartozzék adni a fejedelem fegyvertárába (gyárába?) *) Ellenj: Joan. Jacobinus, secr.

118) 1599. Bocskay István két levele Sennyey Pongráczhoz. Egyik Görgényből jan. 7., a másik Szent-Jobb várából jun. 21. Ez utóbbin Bocskay sajátkezű utóirata: »Uram, az nap rövid, de higye ke: (kegyelmed) hogy innét megindulván, az úton schon nem késsem; mentül hamarabb lehet, azon leszek, hogy megszabaduljak ebből az labirintusból, és ha felszabadítják

*) A felső-torjai határba eső úgynevezett »Büdös« kénbarlang egykori bányászatára nézve érdekes adalék.

kötelemet, hát menten jövök, de ha nem, akkor jöhetnek el Prágából, mikor bocsátanak. Mindazáltal igyekezem azon, hogy Prágából is írjak állapotom felől ú felségének, mind ke: teknek.«
Lemásoltam.

119) 1599. Sennyey Judit, Csukat Péterné végrendelete. Magyar. Eredeti.

120) 1599. Gyula-Fejérvár, aug. 25. Báthory Endre nagymihályi notáltatása után a Hidalmás (Doboka v.) helységbeli részbirtokot Sennyey Pongrácznak adja. Ellenj: Joan. Jacobinus, secr. Eredeti.

121) 1602. Sennyey Pongrácz és Haller Gábor Erdélyben javaiktól megfosztatván, Rudolf király meghagyja Basta Györgynek, hogy Erdélyen kívül adjon nekik jószágokat.

122) 1603. Losonczi Bánffy János kéri Sennyey Pongráczot, hogy az öcsének Bánffy Györgynek notáltatása által elvesztett jószágokra szerezzen neki dotatiót. Magyar.

123) 1603. Bánffy János »Zenaverés« helységet átíratja Sennyey Pongrácznak a tőle nyert védelemért. A kolosmonostori convent kiadv. Hátpecsét.

124) 1603. Ex castris ad oppidum Déva, 15. Sept. Basta György Rudolf k. rendeletére Sennyei Pongrácznak adja Tere mi, Ujfalu, Vajdakút, Kis-Chierged, Kis-Teremi, Hőviz, Hidegkút, Bogát, Dak, Mátéfalva, Alsó-Rákos, Vermes és Ágostonfalvát, továbbá Zsombor, Homoród és Szent-Pál helységekbeli részjószágokat.

125) Basta Györgynek egy más adománylevele, melyben feltűnő a berekesztés: Datum ex castris ad . . . helynév, évszám hiányzik. Különben aláírva, pecsét is rajta.

126) 1604. Rudolf király 40 ezer tallérban átírja Sennyey Pongrácznak Gyula várat és Theke (?) várost.

127) 1605. Sáros-Patak (vár), febr. 16. Bocskay István az árva s kiskorú Révay Erzsébet gyámjaiúl kinevezi Dengelegy Miklóst s Bernátot. Ellenj: Steph. Káthay canc. és Bolday Gergely secr. Eredeti.

128) 1605. Graetii, 4. Aprilis. Pázmány Péter egészen sajátkezű, vizasztaló magyar levele Sennyey Pongráczhoz.

»Egy kis keoniuet« is küld »mikor az Isten beviszi (Erdély-be) Ngdat, adassa P. Káldi kezébe.« Lemásoltam.

129) 1606. Bocskay István s Rudolf kir. egyezménye.

130) 1607. Maros-Vásárhely, mart. 28. Rákóczi Zsigmond Sennyei Pongráczot »utánunk való főgenerálisunknak,« nevezi ki. Magyar. Eredeti. Lemásoltam.

131) 1607. Gyula-Fejérvár, május 25. Rákóczi Zsigmond Sennyei Pongrácznak adja Gyalu várat »alias ad Episcopatum Transylvanensem pertinentem« a várost, Szász-Fenes, Szász-Lóna, Vista, Nagy-Kapus, Darócz, Gorbó, Körösfő, Zilah-t egészen, továbbá sok részbirtokot s tizedet 40 ezer forintba. Ellenjegyz: Steph. Kassay secr. Papír. Eredeti.

132) 1607. Gyula-Fejérvár, máj. 27. Rákóczi Zsigmond Sennyei Pongrácznak adja Boldogfalvát, mely az Orbay- s Palotkát, mely a Macskásy és Irsay-család magvaszakadtával a koronára szállt. Ellenj: Joan. Pettky canc. Steph. Kassay secr. Papír. Eredeti.

133) 1607. Gyula-Fejérvár, máj. 28. Rákóczi Zsigmond Sennyei Pongrácznak adja a Szászföldön a felső-bajoni, vermesi, pieni tizedet. Ellenj: Joan. Pettky canc. Papír. Eredeti.

134) 1607. Thelegdy Borbála »erdeli fejedelemsné« két levele Sennyei Pongrácz nejéhez, Dobszay Annához. Egyik Gyula-Fejérvárról nov. 22., melyben leányának menyegzőjére hívja »a jövő vasárnapon.... jó szívvél, szeretettel el is várjuk kegyelmedet.« A másik ex oppido Hunyad, decz. 12. »Jóakáro asszonyomnak, k o m á m n a k.« Eredeti. Lemásoltam.

135) 1608. Gerardi Lisbona, nagy-bányai kamaragróf, elismeri, hogy Balassa Annának 3615 frttal adós. Magyar.

136) Báthory Gábor 5. levele Sennyei Pongráczhoz. 1). Ex curia mea Tagy (?) 1607. 20. Maji. 2. Segesvár 1608. 20. Julii. 3., 4., 5. Alba-Julia 1609. 2—4—6-a Martii. Aláírva »filius benevolus.« Mind magyar. Lemásoltam.

137) 1608. Gyula-Fejérvár, jun. 23. Báthory Gábor Sennyei Pongrácznak 40 ezer forintba átírja Gyalu várat s a várost, Zilah, Szász-Fenes, Szász-Lóna, Nagy-Kapus, Darócz, Gorbó, Thüre, Vista, Egerbegy, Hőszamos, Hidegszamos Solyomtelke, Körösfő birtokát s több részjőszágot. Eredeti.

138) 1609. Memhet aga, kapucsi-pasa Sennyey Pongrácznak »nekem jóakaró apámuramnak« írja, intvén általa az erdélyieket, hogy a törökkel egyezkedjenek ki, s a portára követekeket küldjenek »egy főurat és egy főembert; szép ajándékkal. Bethlen Gábor meg tudja mondani, micsoda ajándék kell a portára?« Nándor-Fejérvár. Eredeti, fényes török-papíron. Lemásoltam.

139) 1609. Kolozsvár, apr. 29. Báthory Gábor megbízó-levele Sennyey Pongrácz, Pettky János és Kálnoky János részére, midőn őket a székelyekhez küldé »sokaknak keserves panaszainak eligazítására.« Magyar. Eredeti.

140) 1609. Gyula-Fejérvár, máj. 20. Báthory Gábor Sennyey Pongrácznak Gyalu várat s várost, Szász-Fenes, Szász-Lóna, Nagy-Kapus, Körösfő, Gorbótfő, Darócz, Vista, Solyomtelke, Hidegszamos, Hőszamos, Egerbegy, Sztolna falvakat, Zilah várost s több részjóságokat saját személyére ingyen, utódjaira nézve pedig 40 ezer magyar forintba adja. Papír. Eredeti.

141) 1609. Sennyey Pongrácz Sárffy Istvánnak líú szolgálataiért 600 forintba átírja Nagy-Kapust, mely a gyalui uradalomhoz tartozott.

142) 1609. Sennyey Pongrácznak Gyalu várában maradt ingóságairól szóló leltár. »Inventarium Gyaluban, mikor feleségemet kiszínlétték az várból.« Nagyon érdekes; nemcsak az látható belőle, hogy főuraink régentén miféle fegyverekkel, bútorokkal vették magukat körül, hanem még az is, hogy kamarájukban, pinczéjükben mi volt? Mellékelve van hozzá valami udvarmesternek vagy kulcsárnak naplója is, mely elmondja, hogy mit főztek ebédre, »vaczorára?« micsoda vásárlásokat tettek »cancellarius uram ő nagysága asztalára, a várbeliek ruházatára? »Az kis úrnak egy papucsot Kolozsváratt vétettem pro f. l. x 20. az patkóolására adtam x 10.« Egészen magyar. Lemásoltam.

143) 1610. II. Mátyás Paczoth Ferencznek minden jöszágára pallosjogot ad.

144) 1610. II. Mátyás Sennyey Pongráczot tanácsosává nevezi ki havonkénti 100 tallér fizetéssel.

145) 1610. Palásty Benedek s neje Zay Erzse zétényi, bési stb. részjóságukat 3 ezer forintért eladják Rákóczi Ferencz idősb fiának, Jánosnak. Másolat.

146) 1612. Sennyey Pongrácz önvédelme. »Erdélyben az három nemzetségnek.« Hátára írva: »Szép dolgok, méltó conservationa.« Irja egyebek között, hogy Déván a nemesség nagy részét »az székel uraim főrendek- s az szász uraimval« összegyűjtván »az nagy palotában« Basta és Krauzenek, »az országtól kérdi vala Basta: Gratiamne an misericordiam vultis, regnicolae? Az két Torday János deák az ország képében tönek választ, hogy iustitiát kívánnak. Basta és Krauzenek megharagvának, és mingyárast profószerért, porosz-lókért küldének, monván közönségesképen: statim reddam vobis iustitiam. Sennyey engesztelé meg Bastát »könyör-gésimvel, könyhullatásimval, az fejemet előltöttem, hogynem-mint nemzetségimnek halálokat lássam, elsőben is legyen az én halálom.« Két iv, eredeti. Lemásoltam.

147) 1613. Erdély rendei kérik Dóczy Andrást, hogy segítsen nekik Báthory Gábortól megszabadulni. »Egy országnak megmaradását tartsa nagyobbnak egy olyan személynél, mint Báthory Gábor . . . ne segítse újonnan ellenünk. Báthory fejedelemiségének renunciálván, tegnapi napon levelünk által tőle elbucszúntunk . . . fő atyáinkfiajt tizenkettőt választottunk . . . hazánk megmaradására gondot viselni.« Kelet nélkül. Másolat.

148) 1614. II. Mátyás rendeli, hogy míg Sennyey Pongrácz fiai, István és Sándor, atyjok javait visszanyerik: fizessen nekik a szepesi kamara havonként 100 forintot.

149) 1614. Medgyesfalva feria 6-a prox. post dominicanu Quasimodo. Bethlen Gábor Dobszay Anna, özvegy Sennyey Pongráczné panaszára megidézi Geröfy Jánost Nagy-Kapus és Darócz birtokbavétele miatt. Elmondja egyszersmind, hogyan rohantatta meg, fogdostatta el s ölette le Báthory Zsigmond udvari katonái által 1610-ben a beszterczei gyűlésre igyekező urakat. Eredeti.

150) 1615. Gyula-Fejérvár, máj. 16. Károlyi Zsuzsánna, Bethlen Gáborné szép magyar levele Sennyey Pongrácz

»meghagyott özvegyének, Dobszay Anna asszonynak.« Lemásoltam.

151) 1618. II. Mátyás Dóczy Andrásnak Madarász helységet 8 ezer forintba átírja.

152) 1620. Dóczy András végrendelete. »Irtam az fogarasi rabságomban (hol méreg által múlt ki.) Hogy meg nem pecsételhettem, oka az, hogy itt egy pecsétem sem volt, mert minden pecsétim Rákóczy György uram kezében vagynak.« Két ív, magyar. Eredeti. Lemásoltam.

153) 1621. Kassa, május 18. Bethlen Gábor megparancsolja, hogy Sennyey Pongrácznak Háromszékben birt javait adják át Gyárfás Istvánnak, Sennyey Sándor megbízottjának, »Sennyey Sándor udvarunkban lévén continuus.« Magyar. Eredeti.

154) 1622. II. Ferdinánd meghagyja Sennyey István válboszniai püspöknek, hogy mivel Lépes Bálint kalocsai érsek s korlátnok beteg, ő jöjjön vele a birodalomba.

155) 1622. Schóber Máriának, Dóczy Andrásné fogadott leányának végrendelete. Atyai örökségét, minden vagyonát, Mihály Jánosnak hagyja »úgy mint nekem szerelmes jegyesemnek, mátkámnak.« A leleszi convent kiadványában magyarul. Eredeti.

156) 1623. Paczoth Juditnak, Dóczy András »árvájának« (özvegyének) folyamodványa Bethlen Gáborhoz, melyben férje elfoglalt javait visszaadatni, vagy magát pénzül kielégíteni kéri, »hogy szerezhessenek más jószágot, ki után az én nyomorult árva voltom szerint én is élhetnék.«

157) 1624. Bethlen Gábor Tonian vagy Tonanj falut (Szatmár v.) Károlyi Mihálynak, sennek napa, Sennyey Miklós-nának átírja.

158) 1626. Bécs, nov. 22. II. Ferdinánd utasítása azon követei számára, kiket Bethlen Gáborhoz béke-kötni küldött.

159) 1630. Ratisbona, aug. 27. II. Ferdinánd utasítást ad Sennyey Sándor tanácsosának, midőn Brandenburgi Katalinhoz követül küldé. Két ív.

160) 1630. Bethlen Gábor halálával a magyarországi 7 vármegye visszakapcsolására kiküldött biztosok igazolják if.

Bethlen István váradi főkapitány abbeli nyilatkozatát, hogy tudtán, akaratan kívül foglalták el az ő szolgálai Sennyey Sándor némi javait. Aláírva: Joan. Pýber, el. eppus Agrien. Com. Mel. Alaghy de Bekeny. Steph. Ostczy (?). Steph. Thasý Caspar. Ordódy. Sig. Pechý. Eredeti.

161) 1631. Brandenburgi Katalin Csáky Istvánnak, s ennek neje Forgács Évának átírja Tarczalt 100 ezer forintba. Tokaj, oct. 11. Másolat. (Kemény J. »Onéletírása« 184. lap. ezt 1630-ra írja.)

162) 1631. II. Ferdinánd Sennyey Sándornak adja Páczin, Karcsa, Karád, Csörgő stb. birtokát, de a leányágra csak 20 ezer forintért. Hártya. Eredeti.

163) 1632. II. Ferdinánd Sennyey István győri püspöknek, főispán- s korlátnoknak meghagyja, hogy a felső-ausztriai parasztokat csendesítse le.

164) 1632. Forgács Miklósnak Kassán kelt instructiója (18. pont) Sennyey Sándor részére, midőn ezt II. Ferdinándhoz küldé. »Ez földnek (Felső-Magyarország) nyomorúlt és fogyatkozott állapotjáról . . . az erdélyi fejedelemnek titkon való practicáiról . . . s a sveciai király követivel való tractájáról.« Eredeti.

165) 1633. Eszterházy Miklós a regéczi uradalomba bevezettetik.

166) 1633. Brandenburgi Kata nyugtát ad Sándornak minden kincseiről, miket ennek nagy-tárkányi várában biztonság végett letőn.

167) 1635. Sennyey István püspököt II. Ferdinánd a tótországi (Sclavonia) kir. biztosságtól gyöngélkedő egészsége tekintetéből fölmenti.

168) 1635. Sennyey István püspök végrendelete. Pénzének felét a győri székesegyháznak, másik felét szolgálai kielégítésére, s ha még marad valami, azt a szegényeknek hagyja.

169) 1636. II. Ferdinánd Sennyey Sándornak meghagyja, hogy Homonnay Jánossal egyetértőleg a nyugtalankodó hajdúkat békítse meg. Mellékelve van az utasítás is. Eredeti.

170) 1640. III. Ferdinánd Sennyey Sándornak Benked, Kékce, Anarcs falvakat egészen, Czígánd, Berencs, Mogyóros, Gyulaháza, Baka, Bocskó helységeket pedig részben adja.

171) 1641. Sennyey Sándor özvegye, Paczoth Judit sajátkezü utasítása Gál Ferencznek, Kamarás és Keresztúr (Erdély) birtokaira nézve. »Ha valami pénznek szerit teheti kegyelmed, valami jóakarónk által, az ki Törökországban jár, hozatna kegyelmed egy kiseded tegzes kézijat az gyermekeknek, olyan skófiommal varrottat, mint Dobay hozott volt.« Magyar, 3 iv. Eredeti.

172) 1642. Csörgő falu bírának egyszerű levele, mely csupán annyiból méltó a fölemlítésre, hogy pecsétjének körirata magyar. A kis falu ma már — tót.

173) 1642. III. Ferdinánd Gyarmat városnak (Szatmár v.) évenként két vásárt enged. Hártya, függőpecsét. Eredeti.

174) 1647. Arszlán pasa, »Eger várának parancsolója,« védlevelet ad »Chornia nevű falu részére.« Eredeti, török bélyegpecséttel. Lemásoltam.

175) 1648. I. Rákóczi György levele Bedegi Nyáry Bernáthoz. Datum in curia Tokaiana. 29. Aug. Eredeti. Papírjának viznyomata a Rákócziak félkerékből kiemelkedő sasos czímere: tehát a papír a fejedelem saját gyárában készült. Lemásoltam.

176) 1649. Fogaras (in arce) mart. 7. II. Rákóczi György levele Sennyey Ferenczhez. Eredeti. Lemásoltam.

177) 1649. Lorántfy Zsuzsánna 3 levele Sennyey Ferenczhez. Kettő kelt S.-Patak oct. 18. és 30., a harmadik in curia Tokai. nov. 17. Mindhárom Madaras és Újváros birtokára vonatkozik. Ezek egyikének is tisztán kivehető viznyomata a Rákócziak czímere. Lemásoltam.

178) 1649. Lorántfy Zsuzsánna levele Nyáry Bernáthoz. Másolat, kelet nélkül. Lemásoltam.

179) 1649. Sennyey Ferencz Újváros helyett, melyet I. Rákóczi Györgynek 8 ezer forintba elzálogosított volt, Madarast adja ugyanannyiba.

180) 1650. Eteky Borbála végrendelete »kevés javaimról, melyeket szegény néhai Gyöngyösi Nagy János urammal kerestem, ő kegyelme lóhali (lóvali?) katonaságával és fegyverével, én pedig házi gazdasszonyságommal.« Magyar eredeti.

181) 1658. Barkóczy László végrendelete, »melynek fiai voltak: István, Ferencz, Sándor, György, László, Zsigmond; lányai pedig: Borbála és Betta.« Egykorú másolat, 7 ív, magyar.

182) 1659. Rozsályi Kún István végrendelete, melyben javait nejének, Kálnoky Katának (előbbi neje a murányi Venus volt) hagyja, ha megmarad »igaz ref. vallásában s pápistához nem megy férjhez.« Egykorú másolat, 7 ív, magyar.

183) 1662. Barkóczy János és Éva: Sós Györgyné osztálylevele.

184) 1664. »Kanizsán lakozó Omer Odo basa« két levele Sennyey Ferenczhez »váradi végvárból« Almásy Mihály, Pathó Sámuel, Balog Zsigmond és Pincze Istók török rabok váltsága ügyében. Magyar, eredeti. Lemásoltam.

185) 1666. Hasszán basa levele Sennyey Ferencz kállai kapitánynak »nekem szomszéd úrbarátomnak, a váradi kapuból« elhajtott borjuk ügyében. Eredeti. Lemásoltam.

186) 1666. In arce S.-Patak, 29. Octb. I. Rákóczi Ferencz Putnoky Ferencz két darab tolcsvai szölejét fölszabadítja ennek két jobbágáért. Eredeti, magyar. Lemásoltam.

187) 1675. Sennyey Albert paczini jószágát s kastélyát, továbbá tárkányi, szentesi stb. részbirtokait elzálogosítja 10 évre kilenczezer felföldi forintért Széchy Máriának, Sennyey Ferencznének. Eredeti, magyar.

188) 1676. Lipcsey Dániel tudósítja Sennyey Albertet a Szatmár megyei kuruczokról, kiknek feje Majos Ferencz, és I. Rákóczi Ferencz haláláról. Magyar.

189) 1687. Kamonyay Zsuzsána, Köröskényi Mihályné eladja egy örökös jobbágját 30 m. forintért.

190) 1688. A nyolcz Petheő-testvér osztálylevele.

191) 1688. Tárczy László, Péter, János és Erzse osztálylevele. Másolat.

192) 1691. Homonnai Drugeth Bálint, ungi örökös főispán, corbovai vál. püspök, szent-jobbi apát végrendelete 15 pontban. »Ego, ultimus gloriosae familiae meae haeres, non alium . . . quam . . . Leopoldum . . . imperatorem et regem successorem habeo. Actum in castello meo Cseythensi, 23. Maii, 1691. corpore lecto aegritudinis affixus!«

193) 1693. Forgács Andrásnak, Thököly hívének (Drugeth Krisztina első férje) notáltatása után, ennek javait: Szerednyét, Vékét, Bezdédet stb. Barkóczy László nyeri.

194) 1694. Andrásy Klára, Barkóczy Lászlóné végrendelete. Az egész nagyon rövid, hisz »az úrhoz (férjéhez) csak semmit sem hoztam;« de minden sorából a legmeghatóbban nyilatkozik egy férjét forrón szerető, Isten akaratján megnyugvó, bár sokat szenvedett nőnek szép lelkülete. »Isten ő szent felsége gyermekeimet elvette,« ezen kezdi; adjon érettem »uram ő kegyelme alamizsnát« ezen végzi. Magyar. Kiadatott a leleszi conventból II. Rákóczi Ferencz parancsára, mely kelt Munkácscon, 1707. febr. 27. Ellenjegyezte: Sennyey István, Krucsay István.

195) 1696. Csáky László végrendelete. Latin, a kolos-monostori convent kiadványa.

196) 1698. Barkóczy Lászlót biztosítja a szepesi kamara, hogy a szerednyei várat a kincstár költségére kijavíthatja.

197) 1700. Bercsényi László, Imre, I. és II. Miklós nevezetesebb tetteinek jegyzéke. Fogalmazvány, latin.

198) 1702. Fancsy Borbála, özvegy Balassa Zsigmondné a diós-győri uradalom felét a koronának hagyja végrendeletében 10 aranyért; a másik felét megveszi a korona 18 ezer forintért. Itt azonban alighanem tévedés van az évszámban, mert úgy találtam, hogy az 1553-ban végrendelkezett Balassa Zsigmondnak volt a neje Fancsy Borbála.

199) 1704. Melith Zsigmondné, Péchy Anna végrendelete. »Isten elválasztott egyetlenegy édes fiamtól (Pál, az utolsó Melith) egyetlenegy gyermekemtől, valamint Jónás prófétát az ő szép zöld borostyánától, a kihez bízik vala öregségének idején, hogy az nap hőségétől megoltalmazza.« Egykorú másolat.

200) 1715. Sennyey István a leleszi conventnek adja Bodrog-Keresztúron Kis-Lapis nevű szabad szőlejét azért, hogy a Sennyey-család ezután is a leleszi conventbe temetkezhessek.

És itt meg kell szakitanom a levéltár ismertetését, nem azért, mintha a közelebbi évek nem nyújtánának érdekes okmá-

nyokat, hanem mert azok áttekintésére s kivonatozására már nem rendelkezhettem elég idővel.

Végül forró köszönet a hazai történelem nevében b. Sennyey Pál ő nagyméltóságának azon kegyességéért, mely nélkül a fentebbi ismertetés létre nem jöhetett volna.

BUNYITAY VINCZE.

Az ál-Károlyi.

IV.

Károlyi István a vén Kis Balázsnak és más jó embereinek társaságában személyesen járván Bécsben, királyi parancsolatot eszközölt ki, mely szerint az első tárgyalási nap elhalasztatni rendeltetett; miért is a bizottság első ülését csak febr. 26-án tartá meg Nagy-Károlyban, melyben a megbetegedett Klobusiczky Ferencz helyett b. Sennyey István működött.

Mindenekelőtt Sándor tanúi hallgattattak ki.

Miután a tanúk száma mindkét részről oly nagy volt, hogy azok vallomásainak leírása az olvasóra nézve unalmassá válhatnék: csak a tényálladék részleteit elősoroló egynémely vallomásoknak, továbbá Károlyi Sándornak és a bizottság hivatalos fölterjesztéseinek ösmertetésére szorítkozom.

Egyelőre 26 tanú lőn kihallgatva, illetőleg vallomásaik hiteltetve; kik közül

Károlyi Krisztina, Perényi János özvegye, Fekete Ferencz, Károlyi Istvánnak volt tanítója, s más 13 tanú, Szatmár megyei részint birtokosok, részint előkelő polgárok, egyezőleg azt állíták, hogy a kérdéses egyén sem arczban, sem arczszínen, sem természetben nem hasonlít Károlyi Istvánhoz.

A 16-ik tanú Öry János Ugocsa megyei péterfalvi birtokos, hit alatt vallja, hogy a kérdés alatti egyén Nagy Mihály péterfalvi nemesnek fia Gergely; állításának erősítésére vallja, hogy Nagy Gergelyt ismeri: miután neje, kivel három évig házasságban élt, a nevezettnek édes testvére volt.

A 17. és 18-ik tanú, péterfalvi nemesek, szintén azt vallják, hogy a magát Károlynak kiadott egyén nem más, mint Nagy Mihály péterfalvi nemes fia Gergely, vagy másképp Geczi.

A 19-ik tanú Kulonaj Sámuel, ismerte Károlyi Istvánt is igen jól, de az semmi tekintetben nem hasonlított a kérdéses egyénhez, a ki nem más, mint Nagy Mihálynak fia Nagy Geczi, a ki is az elhunyt Károlyi István csapataiban Szemere Pál káplársága alatt közlegény volt, s a kit egy alkalommal, gazsági miatt, Perényi Pál bebörtönöztetett.

A 20-ik tanú Károlyi Zsuzsánna, Perényi Pál özvegye, se nem állítja a kérdésben forgó egyénről, hogy testvére Károlyi István, sem pedig nem tagadja; nyilvánítja egyébiránt, mikép soha nem látott embert, ki testvéréhez jobban hasonlított volna, mint Nagy Mihály fia Gergely, a kit boldogult férje ezelőtt hat évvel elzárattott. Kiszabadulván azonban ez akkor fogságából, hogy hová lett? nem tudja.

21. Gyulai János, Szatmár megyének volt alispánja vallja, mikép Nagy Mihálytól hallotta, hogy midőn ez az ál-Károlynál volt: a kertbe vezetett, hol is az ál-Károlyi kérdezősködött testvéreiről Nagy Ferenczről, Andrásról és Zsigmondról, továbbá anyjáról Nagy Mihály feleségéről, s kérte atyját, hogy öcsesét Zsigmondot ne eressze el a háztól, miután szándoka őt azon esetben, ha ügyét Károlyi Sándorral elvégzi, magához venni.

A 22. és 23-dik tanú egy értelemben volt az előbbivel, állítván, hogy Nagy Mihálytól hallotta, miszerint a kérdéses egyén saját gyermeke.

24. Nagy Ferencz, a föntebb mondott Nagy Mihálynak fia, vallja, mikép apjától hallotta, hogy akkor, midőn az ál-Károlynál volt, ez fölkerlte őt, hogy őt valóságos Károlynak vallja, igérvén, mikép ezen esetben néhány aranyat ad neki oly czélból, hogy ezen elkövetendő hibája alól magát a pap által feloldoztathassa. De Nagy Mihály ezt tenni nem akarta, hanem tanú előtt oda nyilatkozott, hogy az ál-Károlyiban fölismerte fiát Gergelyt, a ki tőle testvérei és anyja mintletéről tudakozódott,

25. Nagy András, Nagy Mihály fia vallja, hogy az ál-Károlyi átkozódások között kényszerítette apját, hogy őt valószínű Károlynak ismerje, de apja ezt tenni nem akarván, őt valódi fiának lenni állította.

26. Nagy Albert egyszerűen azon vallomást teszi, mikép Nagy Mihálytól hallotta, hogy az ál-Károlyi saját gyermeke.

Kihallgatandó lett volna ezek után maga Károlyi István: miután azonban betegeskedése miatt a bizottság előtt meg nem jelent, Krucsay Márton bizottsági tag, és Csala Sándor jegyző lőnek kiküldve a vizsgálat fogatosítására. Kiknek jelentése nyomán a bizottság a következő fölterjesztést tette az udvarhoz:

»Mi fölséges Urunk parancsának és kívánatának mindenben hódolni akarván, martius hó 2-kán magunk elé idéztük Károlyi Istvánt, hogy olvasás- és írásbeli képességéről, úgy a catholika egyházban divatozó imádságok mikép tudása felől magunknak meggyőződést szerezzünk; Károlyi István azonban gyöngélkedése és betegsége miatt meg nem jelenhetvén, a vizsgálatat Krucsay Márton Szabolcsvármegyei alispánt és Csala Sándor bizottsági jegyzőt bíztuk meg; kik vizsgálatuk eredményéről, letett hitük alatt, a következő tudósítást tették, t. i. hogy ők személyesen fölkeresték Károlyit, s őt a miatyánk, üdvözet és tizparancsolatnak latinul való elmondására, másodszor írásra, és harmadszor olvasásra sürgették. Károlyi a miatyánkot ezen szavakig: »sicut in coelo, ita etiam in terra« kálvinista módon és hangejtéssel mondotta, tovább azonban nem folytatta, igérvén, hogy ezt a bizottság elnöke előtt teendi, igéretének azonban eleget nem tett, írás- és olvasásbeli tudatlanságát pedig határozottan bevallotta.«

Utólagosan még néhány tanú, számszerint 22 érkezvén be, ezek szintén kihallgattattak; kik között legnevezetesebb:

1. Nagy Mihály. A tanú ismeri Nagy Geczit, miután az saját fia, Nagy Geczin pedig a következő jelek és sebhelyek voltak. 1. Jobb hüvelyk ujján van egy sebhely, mit gyermekkorában kapott. 2. Lábán is van egy égésnyom, de nem tudja, hogy melyiken? továbbá jobb könyöke körül a törököktől ka-

pott sebnék helye van. 3. Nagy Geczi iszákos, részeges volt mindig, nagy mértékben. 4. Vékony, tiszta hangja volt. 5. Iszákossága következtében sokat szenvedett szívbajban. 6. Sem írni, sem olvasni nem tudott. 7. Hosszúkás vékony arcza, testvérehez hasonló orra, fekete szeme, hosszas szemöldöke volt; nyúlánk testalkattal, rendes orral és vékony ajakkal bírt. 8. Szatmárt Gyulai Ferencz katonája volt. 9. Miután tanútól gyermekkorában ment el: elméjének semmi állandóságát nem vette észre.

A 2—20 tanúk semmi újat nem vallanak, egyébiránt mindannyian azt állítják, hogy igen jól ismerik Nagy Mihály fiát, Gergelyt.

Károlyi István részére 93 tanú halgattatott ki; kikről azonban megjegyzendő, hogy legnagyobb részben környékbeli jobbágyok, szolgák és katonák lévén, alig akadt közülök egy-kettő, ki a kérdésben forgó egyént határozottan Károlynak lenni állítá; leghatározottabban nyilatkozott az utolsó Kis Balázs ezereskapitány, ki is, úgymond, »nemcsak ismeri, sőt bizonyosan tudja, hogy ezen most kiszabadult Károlyi István, mind Károlyi Sándor urammal, és Perényi Jánosné asszonyommal egy méhből jöttek ki. Az régi Károlyi István ifjúságában némely része az orrának görbe volt, mely jel most is megtetszik. Item tudja bizonyosan, hogy magába az kést csöcsin alúl beléütötte, melynek jele most is extál. Tudja azt is, Szintánál (Zenta) csett el, de miképen? nem tudja; kerestette is az testét, de meg nem találták. A midőn Erdélyből Buda alá az hadakkal mentek volna, Kállóban megszállván, ittanak, és egy asszony Károlyi István ujjából kivont yala egy gyűrűt, de nem tudja: pecsétes volt-e vagy nem, és azt sem tudja, ha visszaadta-e?«

Belevén fejezve a tanúk kihallgatása: Károlyi István Nagy Mihálylyal és ennek fiaival lett volna szembesítendő, — de a szembesítés elől megszökött.

A bizottság körlevél útján szőlította fel a szomszédos megyéket, hogy a szökevényt, földaláltatása esetén őrizet alatt küldjék a bizottság elé; azonban e felszólításnak eredménye nem lévén, Károlyi Sándor az ítélet kimondását kérte.

»Minekutána, mondja a bizottság elé terjesztett nyilatko-

zatában, több cselekményből, körülmény- és jelből a legnagyobb, s a népbe is átszivárgott azon kétség merült föl: vajjon a mostani Károlyi István valóságos és igaz Károlyi István-e? nehogy tehát báró Károlyi Sándor a vélt Károlyit igaznak ösmervén, s testvérének fogadván, az esetben ha nem testvére, és mégis annak fogadja, lelkiismeretében csorbát és az egész Károlyi-nemzetség jogaiban csonkítást ejtsen, s e miatt méltán azaz vádoltassék, mikép gyermekei s unokái jogait könnyelműleg kockáztatta: az ő Főlsége által kegyelmesen kiküldött bizottság javadalmát igénybe veszi ugyan, — de azon határozott kijelentéssel, hogy azon esetben, ha bármikép kivilágosodnék, hogy a kérdéses Károlyi valóságos Károlyi, őt a Károlyiakat megillető minden jogokban és kedvezményekben kívánja részesíteni.

Mely nyilatkozat előrebocsátása után egyedül azon peres kérdést állítja fel: vajjon a kérdéses egyén valóságos Károlyi-e, vagy sem? A kérdés természeténél fogva, miután a magának Károlyi nevet tulajdonítani akaró egyén ezen tételt állítja, — neki, t. i. báró Károlyi Sándornak, a tagadás lenne kötelessége. Báró Károlyi Sándor azonban állít és tagad is egyúttal, csak hogy más értelemben; tagadja ugyanis, hogy a kérdésben levő egyén Károlyi István, állítja azonban, hogy az Nagy Gergely, nemes Nagy Mihály Ugocsavármegyei lakos fia. Hogy pedig emez állításnak és tagadásnak tökéletesen elégtessék: mindenekelőtt szükséges az elhúnyt és mostani Károlyi testalkatát, arczát, szokásait, műveltségét s egyebeket vizsgálat alá venni. Ha pedig ezekben, vagy ezek valamelyikében hasonlat fedeztetnék föl, — mert hiszen nem lehetetlen, hogy két egyén ugyanazon szokásokkal, természettel, ugyanazon arczczal bírjon, s ugyanazon testi minőségnek legyen birtokában, — akkor a tanúk vallomásai, azok eredete és célja veendő vizsgálat alá. Egyelőre tehát a tanúk vallomásait érintetlenül hagyván, csak a személyt veszi vizsgálat alá s azt mondja, hogy

1. Néhai Károlyi István az Isten ismeretében és tiszteletében neveltetett föl, ez pedig biróilag kihallgattván, kitünt, hogy az Istenről alig tud valamit, sőt a mi több, az Úr imádságát sem tudja; ha pedig valódi Károlyi lenne, lehetetlen volna azt nem tudnia: mert azelőtt tudván, a sanyarú török fogság

alatt gyakorolván, és sorsának javulását, szabadulását, testének és lelkének üdvét abban helyezvén, azt elfelejteni nem lehetett; miután tehát az isteni-tiszteletet nem ismeri, fölteszi, hogy azelőtt sem ismerte, és így hinnie kell, hogy Károlyi Istvánnak csak álczáját viseli.

2. Az igaz Károlyi István a humaniorákat is tanulván, a rhetorikát is elvégezte: ez pedig még a betűt sem ismeri; ha pedig azelőtt az írás, olvasásban és egyebekben gyakorlott volt, miután teljes férfikorában esett a török fogságba, valamint az anyanyelvet el nem felejtette: úgy föl nem tehető, hogy a többbit is elfelejtette volna. Föltételezhető tehát, hogy az ál-Károlyi soha latinul nem tudott, és sem az írást, sem az olvasást nem ismerte. Igazolják ezt az ezen Károlyi István által írott s eredetiben felmutatott levelek, úgy a tanúk vallomásai is.

3. A valódi Károlyi hibás nyelvű, illetőleg a hangejtésben korlátozott volt, úgy hogy a „k“ betűt ki nem tudván mondani, a helyett „t“-t ejtett: míg ennek beszéde tiszta és határozott. Már pedig a természettel ellenkezik, hogy az, a ki nyelvének hibáját férfikoráig érezte, későbbben jávulást találjon.

4. Károlyi István kiülő, gömbölyű, nagy, szilárd ábrázatú volt, s férfias mély hanggal bírt: ez pedig hosszas, középarcú, s vékonyhangú; hogy pedig mindezekben ily változás történhessék, alig egyeztethető meg a természet rendével.

5. Amaz erős vállú, köpczös férfiú volt: míg ez közép testalkatú. Hihető-e, hogy idő jártával e részben is ennyi változás történhessék?

6. Amannak mellén saját maga által okozott sebhely volt: ennek pedig balvállán, mint hihető, kardvágások nyomai láthatók, melyeket hogy hol és mi módon kapott? a vizsgálat fogja kideríteni, midőn a bizottság előtt személyesen megjelenend.

7. Amaz fekete, göndörhajú volt: míg ennek haja sima, minden legcsekélyebb göndörségtől ment.

Az előrebocsátottak nagyobb bizonyítása okáért hivatkozik az immár hit alatt hihallgatott oly tanúk vallomásaira, a kik által bátyja István neveltetett, a kik vele együtt éltek, s a kik elesésének idején is vele együtt voltak. Ennek fölötte ajánlja még gr. Barkóczy Ferencz és László urakat, s más min-

den kifogáson fölül álló tanúkat kihallgattatni az iránt, hogy az elhunyt Károlyi termetéről, arezáról, szóval külalakjáról vallo-mást tegyenek. Valamint ellenkezőleg hivatkozik Nagy Mihály és ennek fiai, úgy mások vallomásaira az iránt: vajjon a kérdésben forgó egyén Nagy Mihály fia-é, vagyis valóságos Nagy Ge-czi-é? A már meghitelt tanúk vallomásai tanúsítják, hogy Nagy Mihály öt fiának ismerte föl, valamint, hogy az ál-Károlyi apjának ismerte Nagy Mihályt; de a többi tanúk állításai hitelesen bizonyítják, hogy az ellenfél nemcsak hogy nem Károlyi István, hanem — az alak, termet, szokások eltérését, az isteni-tisztelet jártasságában való hiányát s egyéb körülményeket tekintve — valósággal Nagy Mihálynak fia.

A miért is Károlyi Sándor kéri a bizottságot, hogy ez mind önmaga, mind utódai érdekében, ítéletileg mentse föl az ellenfél részéről támasztott követelés alól, és a hozandó ítéletet ő Felsége kegyelmes határozata alá terjeszsze; továbbá, hogy a szomszéd megyéket utasítsa a bizottság oda, mikép azon esetben, ha hozzájuk az ál-Károlyi ellen, ő, Károlyi Sándor, karhatalomért folyamodnék, ez neki megadassék, — a mennyiben pedig az ellenfél még tovább is idegenkednék a bizottság előtti megjelenéstől: engedtessek meg, hogy Károlyi Sándor öt szigorúbb eszközök által szoríthassa a megjelenésre.»

A mennyiben azonban ő Felsége, mart. 14-én kiadott parancsában azt rendelte, hogy a bíróság csak azon esetben hozzon ítéletet, ha Károlyi István személyesen megjelen előtte, és a bíróság önmaga szerez meggyőződést a személy azonosságáról vagy álságáról: az ítélethozatalt a bizottság felfüggesztvén, május 18-án fölterjesztést intézett a királyhoz, melynek szövegében a többi között ezeket mondja:

»Kegyelmesen emlékezni méltóztatik Fölséges Úr, a f. évi mart. 14-én kelt legkegyelmesebb parancsában mit méltóztatott parancsolni, midőn a b. Károlyi Sándor részére folytatandó vizsgálati bizottmány megtartását elrendelni kegyeskedett.

E kegyes rendeletnek eleget kívánván tenni: mi a f. évi marczius 8-dik napjára személyesen magunk elé rendeltük Károlyi Istvánt, hogy meggyőződjünk arról: valóban Károlyi István-e, vagy csak annak nevét viseli? A kérdésben forgó egyén

azonban mind Felséged, mind a mi bírói tekintélyünket makacsúl megvetvén, sem tegnap, sem ma meg nem jelent előttünk.

E makacs visszavonulás mellett, említett báró úr bemutatva vádiratát, és a bizottság elé állította tanuit, kik azon ütközetben jelen voltak, melyben Károlyi István elesettnek lenni állítatják, s kik a személyről, szokásairól és testalkatáról legjobb ismerettel bírtak, kik továbbá Nagy Geczit — ki t. i. Károlyi Sándor úr állítása szerint a perbe fogott Károlyi István — felismerték, előállítván ugyanis annak apját, testvéreit, barátait és szomszédait; és ezek állításai nyomán be akará bizonyítani, hogy a kérdéses egyén Nagy Geczi, s fölkért bennünket, hogy ezen ügyben ítéletet hozzunk, és az ő kérelmező iratát, úgy ítéletünket Felséged legmagasabb határozata alá terjeszszük. Miután azonban a mi kötelességünk magunkat szigorúan Felséged parancsához alkalmazni, ez pedig világosan kötelességünk ké teszi, hogy ítéletet csak akkor hozzunk, ha a vádlott személyesen megjelenik, és személye iránt saját szemléletünkkel szerzünk meggyőződést: kénytelenek voltunk az ítélethozatalt felfüggeszteni.

Ugyanazért, nehogy bármit is Felséged akarata ellen tenni látszassunk: sem ítéletet nem hoztunk, sem pedig az idehozott tanúkat, kik mind Károlyi Istvánt, mind pedig Nagy Geczit jól ismerték és ismerik, ki nem hallgattuk, — kívánván egyedül a dolog állását és a már kihallgatott tanúk vallomásait Felséged kegyelmes belátása alá terjeszteni; megjegyezvén egyúttal, hogy Felséged akaratához képest megkerestük a szomszéd vármegyéket, hogy, ha az ellenfelet föltalálják, tartóztassák le, és bíróságunk színe elé állítsák.

Legkegyelmesebb királyunk és Urunk! Felséged legkegyelmesebb ítélete fogja tehát elhatározni, hogy az előzmények után mit rendeljen Felséged a jelen esetben? Mi azonban (sértetlenül hagyván császári királyi Felségednek rendeletét) ha az érdekletnak távolléte esetében hatalmunkban állana ítéletet hozni: a tanúk vallomásaiból s az érdekletnek meg nem jelenéséből tökéletes világosságban állani véljük, mikép ő nem Károlyi István, hanem annak nevét csak bitorolja; ha ugyanis lelkiismeretének szózata szerint azon meggyőződésben él, hogy

csakugyan Károlyi István: nem létezik ok reá nézve, miért féljen a személyes megjelenéstől? Sőt, ha csakugyan az volna, a ki nek magát lenni állítja: a bíróságot, úgy Barkóczy Ferencz és László grófokat, kiknek vezérsége alatt állott, nem kerülné; továbbá nem kerülné rokonait sem, kik itt mint tanúk állottak, és pedig annyivalinkább, mivel személyének sértetlensége iránt kellő biztosítékot nyújtottunk neki.

A dolgok állásában tehát Felséged további határozatát várva, maradunk,« stb.

V.

Ezek után kevés mondani valóm van.

Károlyi István, vagyis igaz nevén Nagy Geczi, Erdélybe menekült, hol ismerői és neje utáni rokonaitól pénzeket szedett föl azon czélra, hogy katonákat gyűjtven, Nagy Károlyt támadja meg. De e szándokával mihamar felhagyott, s mikép gróf Csáky László írta Károlyi Sándorhoz: »telekes-bocskorb öltözvén, az rezdáti havason jár, az faluba sem igen mer lejönni.«

1699. július 15-én Leopold király ítéletileg mondá ki Nagy Geczi bűnösségét, és elfogatását, bárhol találtatnék, elrendelte; Károlyi Sándort pedig és örököseit az ál-Károlyi irányában mindennemű örökösödési vagy osztálybeli kötelezettség alól fölmentette, hatalmat adván neki továbbá september 28-án kelt oklevelében, hogy a per folyama alatt erre tett költségeit a bűnös nején, mint a per megkezdésének okán, megvehesse és vétethesse, — de Károlyi e jogával soha nem élt.

A leálczázott kalandor bujdosásának ugyanezen év (1699) július havában a halál vetett véget; neje, kinek keze rendezé az egész játékot, mindent elkövetett, hogy elhunyt férje pompával takaríttassék el. »Meg se gondolja Nagyságod, — írja P. Vízkelety Zsigmond július 24-ről Károlyi Sándornak, — hogy Nagy Gecziné asszonyom oly adakozó lenne, hogy eszébe jutna az epitaphium vagy zászló, — holott a Méltóságos Generális Csáky László urát úgy temettette, mint egy kolozsvári vargát: se czímert, se zászlót, se epitaphiumot nem csináltatott, az sem volt, a ki a testét fogta volna; hanem nekem lévén egynehány varga-szolgám, azokkal fogattam. Csak egy nappal előbb

érkezett volna a temetés előtt Nagyságod levele: másképpen temettük volna Nagy Geczit. Hanemha keresztyénségtől viseltetvén Nagyságod, és hogy nagyobb érdeme legyen Nagyságodnak a sok költség után, bárcsak Isten nevében a gyertyáinkat fizetné meg! Ezt csak tréfából, hogy tudja meg Nagyságod: mely gazdag temetése lött Nagy Geczi uramnak. Eléggé mondtam neki, az asszonynak, hagyjon békét Károlyi Istvánnak: mert nem jó házasság lészen a holtakkal való házasság; nem fogadá szómot, — lássa már most, mint nyögheti el Nagy Geczi házasságtalanságát!»

A temetés ünnepélyességgel történvén meg, az özvegy határozottan kívánta, hogy a gyászbeszéd az elhunyt fölött mint Károlyi fölött mondassék; azonban az imént említett P. Vizkelety e kívánatra reá nem állván, szónoklatát föltételelesen monda, s ezen zárszavakkal rekeszté be: »Si Károlyi est, dixi secus non dixi.«

Az elmondottak után — melyekhez az adatokat a gr. Károlyi-nemzetség levéltárából volt szerencsém meríthetni — fölösleges helyreigazítani Kővári László »Erdély nevezetesebb családai,« és Nagy Iván »Magyarország családai« című művében foglalt azon téves állítást, hogy Jósika Judit Károlyi Istvánnak lett volna neje; miután Károlyi István a zentai ütközetben 1686-ban hunyt el: Jósika Judit a magát Károlyinak kiadott kalandorral, Nagy Gergelylyel kelt egybe.

WALTHER IMRE.

Könyvismertetések, bírálatok.

IV.

Codex diplomaticus domus senioris Comitum Zichy de Zich et Vásonkeő. — E különczím alatt is: A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára. Gróf Zichy Károly ez idő szerinti senior áldozatkészségéből közli a Magyar Történelmi Társulat. Szerkesztik Nagy Imre, Nagy Iván és Véghelyi Dezső választmányi tagok. II. köt. Pest, 1872., n. 8. r. XV. és 645. l. Ára : 4 frt.

E nagy kötet is, mint az első, történetirodalmunk nagylelkű maecenása, id. Zichy Károly gróf áldozatkészségének fényes bizonyítéka. Történelmi Társulatunk honti kirándulásának egyik maradandó eredménye, s az okmánymásolók, ifj. Kubinyi Ferencz, Nagy Imre, Nagy Iván, Supala Ferencz és Véghely Dezső szorgalmának néma, mégis ékesszóló hirnöke.

A kötet 478. hosszabb-rövidebb okmánya államéletünk fénykorából, I. Károly uralkodásának utolsó és I. Lajosénak 13. évéből, tehát 1342—1355-diki időközből való, s Arad-, Baranya-, Bars-, Bereg-, Bihar-, Bodrog-, Borsod-, Csongrád-, Esztergom-, Fejér-, Gömör-, Hont-, Kraszna-, Nógrád-, Nyitra-, Pest-, Pilis-, Pozsega-, Somogy-, Szabolcs-, Szatmár-, Szerém-, Szólnok-, Tolna-, Torna-, Trencsény-, Ugocsa-, Ung-, Zágráb-, Zala-, Zaránd-, Zemplén- és Zólyom megyei Acsa, Adony, Agov, Agszentpéter, Ajak, Ákosmonostor, Ákospalota, Albertvágása, Alburn, Alkeszi, Anarcs, Andrásháza, Apor, Aran, Aranyan, Ardó, Asszonyfalva, Attya, Báburn, Bajom, Bakcsa, Balási, Barabás, Baracska, Barkfalva, Bars, Barthau, Báthfalu, Bátható, Báthmonostor, Bátor, Bátorigaz, Bechkud, Becse,

Belcs, Beldre, Belfenék, Benin, Bénye, Berczel, Bereczk, Berencs, Besenyő, Besenyő-Szent-Miklós, Beszeldeg, Bezded, Bika, Bikács, Blina, Bodoló, Bodony, Bogdánd, Bolya, Borsá, Borsod, Bót, Budmur, Budus, Buzaház, Csap, Csaroda, Császló, Csecs, Cseneréve, Csernej, Csípötelek, Csokály, Csőszfalva, Damásd, Darnó, Darócz, Dauch, Derspalota, Diós, Disznós, Doboka, Dústelek, Eger-Szalók, Egerszeg, Egyházasfenék, Egyházaskerek, Elsvafő, Emen, Eősi, Erchezegh, Ereua, Eszen, Fáncs, Farkaslyuk, Feltimártelek, Fenék, Földvár, Fülöp, Fülöptelek, Gabrian, Gálos-Petri, Gara, Gátvége, Gebárt, Geech, Gelawd, Gelényes, Gerenda, Gethmonostor, Golgova, Gopul, Gós-Tuzsér, Gút, Győs, Haczuk, Hadrház, Háj, Halmi, Harsány, Hegytelek, Herend, Hétény, Hidvég, Hodos, Hordó, Homoki, Horpács, Horváthpálháza, Hosszúmező, Hölgytelek, Huntetalva, Hutentalva, Ibolcsa, Ik-rán, Ild, Iwa, Ivános, Izbold, Izterjen, Kácsfalva, Kajand, Kálló, Kálnó, Karakó, Karász, Kecskés, Kege, Kékes, Keleznő, Keményfalva, Kér, Kerces, Kerecsen, Kerekbökéd, Kerekegyház, Kereplya, Keresztúr, Kerva, Kétzerdahely, Kígyós, Kis-Ajk, Kis-Bochkou, Kis-Körmösd, Kis-Monoros, Kis-Pél, Kis-Tárkány, Kis-Telma, Koachy, Kohan, Kolcs, Komoró, Konda-Szent-Miklós, Korál, Kosuh, Kovászna, Kőkényesd, Kölesd, Kölked, Körtvélyes, Kustyán, Kürbő, Lajmér, Lak, Lampertszász, Lappancs, Lázári, Legenye, Lekese, Lekér, Lipó, Lóca, Lomperth, Lónya, Mácsa, Mada, Majád, Majsa, Máre-vára, Mark, Markustelek, Maros, Martund, Masatelek, Mátyus, Mazala, Megyes, Melegal, Mikusi, Mikse, Misécse, Mohostelek, Mokan-vára, Munkács, Nagy-Bochkou, Nagy-Semjén, Nagy-Telma, Nagy-Visnyó, Nak, Negyven, Nyárád, Odos, Oktelek, Ormánd, Paka, Palcza, Pálmonostor, Patruh, Pauli, Pauliporth, Pazab, Pécsvárad, Pél, Peleske, Pereg, Perekcse, Perjámos, Pernov, Pete, Peterd, Pétermonostor, Pöcstelek, Polyánka, Popi, Porostyánvár, Posegavár, Radalf, Radnóthtusér, Radvánszeg, Rath, Rétszécs, Salamon, Sári, Sármaság, Sárók, Sáros, Sárospatak, Sárvármonostor, Saskő, Sebes, Sembel, Sember, Siklós, Solth, Stanch, Striethe, Surány, Szala, Szalka, Szalóka, Szánthó, Szár, Szarvasmonostor, Szécs, Szeg, Szekcső, Szekeres, Széki, Szelesd, Szemlékháza, Szent-Dömötör, Szent-György, Szent-László,

Szent-Márton, Szent-Miklós, Szerdahely, Szeremlény, Szertelek, Szilágy, Szólát, Szólnok, Szőlós, Sztankocs, Tapolcsán, Tárnok, Tarpa, Tatárháza, Téglás, Tehemus, Tepermez, Tepremez, Terebes, Tereztenye, Tisza-Szalók, Tizházszenstmárton, Tobol, Tótfalu, Tóti, Tötös, Trebozil, Trencsin, Tryztine, Tubul, Turak, Túr-Sámson, Tusa, Udál, Udvard, Udvari, Ugh, Újfalu, Uros, Uzd, Vadász, Valfer, Vanchud, Várda, Varsád, Vaszar, Végfalu, Veresegyház, Veresmarth, Vezekény, Vid, Vitézakó, Vizsoly, Zábrán, Zákány, Zala, Zámmonostor, Zebegnyő, Zela, Zeliz, Zemplén, Zopokon, Zubogy, Zupsa, Zupur, Zsurk részint elpusztúlt, részint most is létező várak-, városok- és falvakra s más ügyekre vonatkozó adatokkal.

A családok pedig melyeknek ügyeiről ez okmányok szólnak, a következők: Abrahámi, Adas, Almási, Anarcsi, Apori, Apród, Aranyani, Attyai, Báchi, Badai, Bajai, Bajkai, Bakó, Balkányi, Balyi, Barladi, Batori, Becsei, Bekényi, Belchi, Beregi, Berencsi, Besenyő, Bezdédi, Bodméri, Bogdány, Bólyi, Bódi, Böi, Bulcsúi, Buzaházi, Csabai, Csapi, Csaszlóczi, Csegzei, Csicseri, Cymba, Daróczi, Dezsőfi, Disznós, Dobi, Dorog, Drugeth, Egyházaskerek, Egyi, Elus, Eősi, Erdélyi, Eszenyi, Farkaslyuki, Francsik, Fülöpi, Füzeséri, Gálócsi, Gelényesi, Gunyafi, Guthi, Guthori, Gyirmóthi, Haraszi, Herczeg, Hidági, Horváth, Hósszúmezői, Imbreghi, Incsei, Jeszenői, Kaba, Kajándi, Karuni, Káthai, Kazári, Kegei, Kerchi, Kerecseni, Kéri, Kissurányi, Kisvárdai, Kistárkányi, Komorói, Konak, Kóroghi, Kövesdi, Kún, Lajméri, Laki, Lázár, Legenyei, Lekse, Lekéri, Léli, Lengyel, Lorándfi, Losonczy, Madarasi, Madarász, Madai, Magyar, Márkusi, Márky, Nagy, Nagymártoni, Nagyszemjéni, Nagyszekeresi, Negyven, Nempti, Nyilas, Og, Orbágyi, Orbovai, Ormándi, Panki, Pap, Peleskei, Peley, Péli, Pétermonostori, Pomázi, Sámsoni, Sármasági, Sároghi, Sasvári, Semberi, Siklósi, Somogyi, Somosi, Sulyok, Surányi, Szalóki, Szécsi, Szekcsői, Székely, Szentágotai, Szentgyörgyi, Szentmártoni, Szerdahelyi, Szolga, Tar, Tárkányi, Tárnoki, Tarpai, Tatárházi, Tiszalóki, Thúz, Tusai, Tuséri, Tyugus, Ukurdi, Vadászi, Váli, Valterfi, Vámos, Váradi, Várdai, Varsádi, Velikei, Vezekényi, Zalai, Zarka, Zichi, Zonga.

Már az első kötet bemutatásakor kiemelttem volt a Becsei-család dűsgazdag voltát. (Századok, 1871. VIII. f. 563. l.) Iga-zolja ezt a jelen kötet is, melynek 478. okmánya közül majdnem kétszáz e család ügyeire vonatkozik. Nagy vagyona az alvidé-ken, a Dunán túl és innen feküdt. A fő vagyonszerző, Becsei Imre, lévai várnagy és barsi főispán vala; fiai, Tötös és Vesszős (a harmadikról, Tamásról, keveset szólnak az okmányok) a bir-tokot még többre szaporiták. 1334-ben mindketten lévai várna-gyok s barsi főispánok valának (I. köt. 425. sz.), utóbb külön hivatalokat viseltek Nevezetesen Tötös, a ki 1343-ban még barsi főispánnak neveztetik (55. l., e hivatalt tehát 1334-től 1343-ig viselte), de már 1342-ik évben mint kir. ajtónálló (ma-gister Janitorum domini Regis, 51. l.), 1343-ban mint óbudai (89. l.), 1345-ben mint visegrádi várnagy és pilisi főispán (180. l.) fordul elő. Kedves embere volt I. Lajos királynak, a ki el is halmozta őt adományaival. Így, egyebek közt, örökösök nélkül meghalt Jakabnak, Gyula fiának, lajméri (Baranyában) birtokát 1344-ben; Karakót (Baranyában), szintén örökösök nélkül meg-halt Jánosnak, Zombor fiának, és Miklósnak, János fiának bir-tokát 1347-ben; ugyanezen évben még Barthant, a kúnok által latorságaiért megölt Barthan Jánosnak, László fiának, és ha-sonló halállal kimúlt testvérének, Barthan Péternek, bodrogme-gyei birtokát; a következő évben örökösök nélkül elhalt Pe-terdi Bosschnak és Jakabnak, Miklós fiának, peterdi és szent-dömötöri birtokait (Baranyában); 1351-ben pedig Pilismegyé-ben szőlőket adományozott neki, s mindezzel saját pénzén szer-zett vagy zálogba vett birtokai tetemesen megnagyobbodtak. Jövedelme szaporítása végett I. Lajos Báthmonostornak 1347-ben és Gethmonostornak, Tötös birtokainak, 1349-ben hetivá-sárokat engedélyezett; 1352-ben őt és testvérét, Vesszőst, utó-daikkal együtt a tót- és horvátországi bánok biráskodá a alól fölmentette. 1355-ben már nem élt, mert Szécsy Miklós orszá-gbíró azon évi perhalasztó rendeletében Miklós és László fiait úgy említi, mint *filios con d a m agis ri Teuteus* (628. l.).

Testvére, Vesszős, szintén kedves embere volt I. Lajosnak. 1342-ben saskői várnagy, 1347-től 1354-ig zólyomi főispán volt, s mint ilyet eddig nem ismertük, Czinárnál legalább nem fordul

elő. A kalocsai káptalannak egy 1342-ki okmánya szerint (37. l.) folyvást a királyi udvarban tartózkodott (*propter continuum residenciam in curia Vestrae Celsitudinis*); 1348-ban, bizonyosan a király megbízatából, Olaszországban járt (292. l.). Mint hatalmas dynasta és szilaj kor gyermeke, ha nem is ő maga, de emberei nem egy hatalmaskodást követtek el. Így, egyebek közt, Barsmegye főispánja és szolgabírái 1346-ban bizonyították, hogy Bajkai János széki birtokát Vesszős hatalmasul elfoglalta; a pécsi káptalan 1351-ben bizonyította, hogy Bakulcha Miklós, Balogh János, Nak Döme, Vesszős szolgálói és Bakulcha Gergely, Bessenyő Gergely szolgálója, — Vesszős parancsára és akaratából Farkaslyuki Jánosnak Farkaslyuk nevű birtokába jövéen, abból két lovat és négy ökröt elhajtottak, István nevű jobbágyot az úton elfogva, őt megbékőzták, s a meddig nekik tetszett, fogságban tartották; szintén István nevű hetényi jobbágyot az úton elfogva, fél márkányi denárai-, kabátja-, mentéje- és kardjától megfosztották; máskor ugyancsak Farkaslyukinak Péter nevű szolgáját útközben elfogva, lovát, köpenyét és kardját elvették; hogy pedig Farkaslyuk és Hetény községeket elpusztítsák és megnéptelenítsék, a lakosokat, ha a községekből ki nem költöznek, házaik felgyújtásával fenyegették, Farkaslyukit pedig holmijának elhordásával és barmainak elhajtásával, Vesszős parancsára, naponként zaklatták. Azonban Vesszősnek is hasonló mértékkel lőn visszamérve. Így péld. a pécsváradi convent 1347-ben bizonyította, hogy Benedek mester, a pécsi káptalan peleskei tiszte, Vesszősnek Ivánosi nevű birtokába fegyveresen jövéen, az urasági épületeket s a jobbágyok házait lerontatta; a pécsi káptalan 1349-ben bizonyította, hogy Herczeg Péter Vesszős nyolcz jobbágyának az urasági halastavakon volt bárkáit (naves) elvétette, a nyolcz jobbágyot pedig kabátjaik- és mentéiktől megfosztotta; másizben Vesszős két laki jobbágyát, Vesszős saját eredejében, elfogatta, s míg neki tetszett, megbékőzva fogságban tartotta; szintén Vesszős egy jobbágyának és Gál báthmonostori kerékgyártónak malmait elvétette; Herczeg Péter szántói tiszte Vesszős jobbágyaitól három átalag bort vett el, melyeket harmadnapra visszaküldött ugyan, de három ujnyi borhiánynyal; máskor Herczeg Péter Vesszős három jobbágyát saját eredejük-

ben megmentétlenítette; máskor ismét a báthmonostori vásárra menőktől Vesszősnek Bátható nevű falvában vámot szedetett. Nemceskély hatalmaskodást követett el Kőroghi Fülöpös, midőn ugyanazon káptalan bizonyítványa szerint 1349-ben tizenöt fölfegyverzett emberrel és számos szolgával Vesszős csenerévi házára tört, azt lerombolta, Becke nevű szolgáját halálosan megsebesítette, jobb keze két ujját elvágta, minden holmiját elvitette, s abból később csak egy daróczposztóból (de panno darouch) készített zöld kabátot adott vissza. Ugyanazon évben Konrád mester is, a pécsváradi convent igazolása szerint, Vesszős gethmonostori jobbágysaira, midőn ezek Pécsről hazatérőben Ugh, Konrádfalva mellett haladtak, tisztje által rájuk tört, kettőt közülök súlyosan megsebesített s velük együtt még más kettőt is ruhájuktól s más holmijuktól megfosztott. Tárnoki Péter, a budai káptalan jelentése szerint, 1353-ban Vesszős tótii négy jobbágyságát iszonyúan megverte, megsebesítette, több asszonyt lovakkal tiportatott. A következő évben a pécsi káptalan előtt Balogh János, Vesszős tisztje, panaszt emelt, hogy Gunya Domokos és István ura 40 malaczát elhajtották, 8 ökrét, midőn szántottak, és egy szekérét elvitték, máskor ismét 7 malaczot és 10 kappant elhajtottak, egy jobbágy házat pedig felgyújtották.

Kötetünkben nincs ugyan okmány, mely Tötös vagy embelei által elkövetett hatalmaskodást említene, de van az ellenkezője. A pécsi káptalan 1342-ki bizonyítványa szerint Antal, háji prépost, testvérével Fülöppel, s több büntársával Tötös Borsod nevű falvára ütvén, három jobbágy ajtaját betörték, sok kárt okoztak, az ottani papot a prépost kiüzte, lovát elvitte, Borsod, Aran és Gara községek lakosait egyházi tilalom alá vetette. A pécsi káptalan s váradi convent egyhangúan jelentették 1344-ben a királynak, hogy Incsei János Bere Miklóst, Tötös tótii tisztjét elüzte, s a nevezett birtokot elfoglalva tartja. A pécsváradi convent 1347-ben bizonyítványt adott arról, hogy Péter, bodrogi főispán, Tötösnek báthatói birtokán már 3 év óta hatalmaskodva hegyvámot szedet, s azon birtokhoz tartozó halastavakat, réteket és kaszálókat szekesői jobbágysaival használtatja. Ezzel be nem érve a főispán, azon embereket és kalmárokat, a kik Budáról, Szegedről, Szerém- és Baranya megyékből a báth-

monostori vásárookra menni akartak, szolgálai által újakban megállíttatta, megsebesíttette, megverette s bántalmaztatta, javaiktól megfosztatta, és Dauch nevű birtokán tartatni szokott vásárokra menni kényszerítette. Azon évben még Tötös báthatói három jobbágyának szőleit hatalmaskodva megszüreteltette. Ugyanazon évben még több hatalmaskodás is történt Tötös birtokain. A pécsváradi convent s Baranya megye alispánja és szolgabirái igazolták, hogy Bakó Miklós embereivel Tötösnek Negyven nevű birtokába jöven, egy jobbágyot vérig veretett, hat majorsági holdat learattatott, a birtok egy részét sajátjához, Kacsfalvához, csatolta; utóbb megint egy jobbágyot elfogatott, Kacsfalvára vitetett, ott két hétig kalodáztatott s azután is tetszéseiig békékben tartatott; a negyven erdőt jobbágyaival használtatta; más ízben a negyven tiszte és hat jobbágyot vérig megveretett, egy nőt megsebesíttetett, azonkívül egy jobbágyot maga Bakó megvert. 1348-ban János veszprémi püspök emberei Tötösnek csipőteleki jobbágyaira fegyveresen törtek, azokat a szántóföldről elkergették, 12 ekéjüket összetörték, többet közülök kegyetlenül megvertek, egyet pedig halálosan megsebesítettek.

Vannak még kötetünkben hasonló hatalmaskodások más esetei is, ezeket azonban, valamint a néhány királyi adományozást, birtokba iktatást, adásvevést, cserét stb. tér szűke miatt mellőzöm, hogy még három perdöntő bajvívást röviden vázolhassak

Az első eset 1347-ből való, s a leleszi convent községe, Szalóka, és Eszenyi Tamás, Mihály és László birtoka, Eszen közt volt ¹⁾.

Érdekesebb a másik eset 1348-ból. Pál és György, királyi vizörök, Nagy-Martoni Pál országbíró előtt panaszt emeltek Elus Péter, László, András és Döme ellen, hogy Koachy nevű birtokuk határlásakor a bepanaszlottak őket Galnai Péter házába szalasztották, azt felgyújtották, a panaszlókat pedig elfogták s különféle kínzással fogva tartották. Alperesek a vádat ta-

¹⁾ Ezt és a harmadik 1355-iki esetet már Lehoczky Tivadar ismertette a »Sz. zádok« martius havi füzeté 212., illetőleg 215. lapján, — azért most csak a másodiknak közlésére szorítkozunk.

gadták, s állították, hogy a felperesek által Koachynak nevezett s magokénak vallott birtoknak nem Koachy, hanem Egerszeg a neve, s kir. adomány útján az övék, mit kitűzendő határnapon okmányokkal bebizonyítani készek. Az új tárgyaláskor felpere-
sek egy 1270-ki nyílt-levéllal léptek föl, mely szerint István király a Koachynak nevezett földtért, szolgálatai jutalmául Buhténak és utódainak adományozta; előmutatták továbbá András királynak két levelét, melyeknek egyike 1290-ben kelt, szerinte pedig a király Buhte Koachy nevű földét, melyet Thekus, Bach comes fia, álnokul adományoztatott magának, Buhténak visszaadta; a másik, évnélküli levelében pedig meghagyta szigorúan Dezső gömöri főispánnak, hogy Koachy és Triztine birtoklására nézve Buhtét s Mokud fiait, Lászlót és Gált, mindenkinek, különösen Thekusnak háborgatása ellen oltalmazza; végre előterjesztették az egri káptalannak 1331-ki levelét, mely szerint Thomur János Koachyt, mint magszakadt jószágot, magának adományoztatni kérte, ott kötemplomot építtetett, s a községet azután Egerszegnek nevezte el, mindez ellen pedig Buhte István a maga és testvére, Sebestyén, valamint László és György, Simon fiai, és Buhte János, rokonai nevében tiltakozott. Ezek ellenében alperesek először Károly királynak 1323-ban kelt levelét mutatták elő, mely szerint Borsod megyében fekvő Egerszeg nevű község, mint magszakadt birtok, Elus Jánosnak lön adományozva, s ő abba az egri káptalan és kir. ember által be is iktattatott; felmutatták továbbá Károly királynak két rendbeli, 1324. és 1337-ki levelét, melyek szerint Elus János Egerszeg birtokába újból s két ízben lön minden tiltakozás nélkül az egri káptalan s kir. emberek által bevezetve; végre előterjesztették a szepesi káptalan 1339-ben kelt levelét, illetőleg Drugeth Vilmos nádorhoz tett jelentését, hogy egy káptalani tag s kir. ember által végzett vizsgálatok kiderítették, miszerint a kérdéses község Koachynak soha, hanem mindenkor és mindenki által Egerszegnek nevezetett. Ezek folytán az országbíró felhitta az egri káptalant, küldene ki két kanonokot, kik ugyanannyi kir. emberrel vizsgálnák meg ez ügyet, részletes utasítás szerint, a hely színén. Ez első ízben nem történhetett meg kellően, mert a felperesek nem hozták el magukkal okmányaikat, a kir. emberek sem értettek

egyét az általuk végzettek felől. Az egri káptalan tehát új vizsgálattal lön megbízva. Ez megtörtént. A vizsgálók jelentették azután, hogy a felek, szomszédok s mesgyések és több nemes jelenlétében, okmányaikat előterjesztették, melyeket a vizsgálók mindenki hallatára felolvastak, azután a községet Károly király adománylevele szerint körülhatárolták, végre pedig a felpereseknek, az okmányban névszerint megemlített tanúit és a szomszéd Ordo község 23 lakosát hallgatták ki, a kiktől azt tudták meg, hogy a kérdéses község régóta Koachynak neveztetett, s e név alatt kir. vízörök, e szerint Bulhte fiai s testvérei, felperesek szülei is föltételesen, királyi szolgálatok fejében, birtokolták; maga Bulhte is e birtokban gyilkoltatott meg, fiai pedig és testvérei a trencsini Máté támasztotta zavarokban kifosztatva elszéledtek, s a birtokba vissza ellenségeik lesei miatt soha többé nem térhettek. Mindezt a tanúk közül többen, jelesül István mester és Péter bálnói nemesek biztos tudomásuk szerint, mások szülei- és koros emberektől vett hallomásuk után állították; különösen pedig nevezett István mester bizonyítá, hogy a kérdéses birtok mindenkor Koachynak neveztetett, de midőn azt Domokos nádor az érintett zavarok alatt elfoglalta, ő nevezette el Egerszegnek; Albert, Pouka fia, koros ember pedig azt vallá, hogy a birtok, az ő emlékezetére, mindenkor Egerszegnek hivatott, de azt is hallá, hogy egykoron Koachynak is neveztetett. Az alpereseknek az okmányban névszerint megemlített tanúi azt vallák, hogy a per tárgya Koachynak soha, hanem mindig Egerszegnek neveztetett. Mind a két fél néhány tanút kifogásolt. A vizsgálók megtudták továbbá, hogy a kérdéses birtok egykoron Horváth Miklósé volt, de a ki örökösök nélkül halt el. Emígy az ügy eldöntése, a felek beleegyeztével, párviadalra bízott. A katonásan fölfegyverzett viadorok előbb lándsákkal, utóbb kardok-, buzogányok-, csákányokkal (bicellis) viaskodtak. Győztes az alperesek viadora lön.

Még néhány apróbb adat.

Vid nyitrai püspököt mint 1344-ben kir. korlátnokot (116. l.) eddig nem ismertük.

Az 1871-ki »Századok« 623. l. Drugeth Miklós mint 1359-ben országbíró emlittetik, a mi akkor már nem lehetett, mert

kötetünk 614. l. Lajos király 1355-ki okmányában öt már holt-nak nevezi. Czinárnál is 1359-re Ugrini Miklóst, Frankl Vilmos-nál pedig Újlaki Miklóst olvassuk országbírónak.

Főispánokról is bővültek ismereteink. Így Tamás erdélyi vajda mint 1342-ben nógrádi főispán (45. l.) eddig ismeretlen volt, legalább nincs sem Czinárnál, sem Mocsárynál. Hasonlóan ismeretlenek voltak eddig:

Miklós 1346-ban ungi (188. l.), talán az, a kit Czinár 1353-ra említ.

Miklós 1346-ban barsi (195. l.).

Becsei Vesszős, mint főntebb érintém, 1347—1354. zólyomi.

Péter 1347-ben bodrogi főispán (258. l.) nincs sem Czinárnál, sem Dudás Ödönnél az 1871-ki »Századok« 442. l.

Szécsi Tamás kevei főispánt eddig Czinárból csak 1347-re ismertük, itt (347. l.) 1348-ra (404. l.), 1349-re is mint olyan fordul elő, sőt 1348-ban krassói is volt (347. l.)

Ugyanő mint turóczi főispán Czinárból csak 1353-ra ismeretes, kötetünk 417., 447., 480. ll. szerint már 1350—1352-ben, az 553. l. szerint pedig 1354-ben is az volt.

Czinárnál 1351-re Báthory Lászlót olvassuk szabolcsi főispánnak, itt (456. l.) Jakab szabolcsi főispán Kállóban 1351-ben »feria quarta proxima ante festum corporis Christi« tartott közgyűlésből a szolgabírákkal együtt Jób unokái részéről bizonyítványt állít ki.

Czinárból eddig három bessenyő főispánt ismertünk, kötetünkben Bessenyő Gergely bessenyő főispánsága 1347—1355-ig igazolható. 1351-re említ ugyan Czinár »Georgiust,« de ez valószínűleg Fejér György tollhibája »Gregorius« helyett. A 246. l. két bessenyő szolgabíróról is van emlékezet.

A 44. l. baranyai pénzláb fordul elő.

A Hortobágnak egykoron nagyobb medre volt. 1343-ban ugyanis az egri káptalan Zámmonostor falut két egyenlő részre osztván, az egyikbe János nógrádi esperest, Lőrinczet, Eösi István fiait és Goghot, a másikba pedig Dósa nádor fiait, Jakabot és Pált, iktatta be, egyebek közt azon kikötéssel, hogy valahányszor a Hortobágy kiönt s az átkelők számára kompok (naves) volnának szükségesek, ilyen kompokat a felek tartani, s azoknak egyenlően

felosztandó jövedelméből ki is javítani, a folyón pedig hidat is közösen építeni és fenntartani kötelesek (58. l.).

Jerney a »Magyar Tört. Tár« II. kötetében összeállítá a magyarországi káptalanok és conventek mint hielmes és hiteles helyek jegyzékét; itt a 176. l. egy eddig ismeretlen conventnek, a földvárinak, maradt fenn emlékezete 1345. évről.

1349-ben a beregszászi tanács bizonyítványt adott arról, hogy Péter kigyósi pap egy szerzett szölejét János, István és Klára saját gyermekeinek adta, mire a város törvénye szerint áldomás következett (secundum Jura nostre Civitatis victimam bibendo.) (403. l.).

Végre a nélkül, hogy a Botka Tivadar s Balássy Ferencz közt a vármegyékről közelébb a »Századok«-ban folyt vitába avatkozni akarnék, fölemlitem, mikép a 427. és 571. ll., mégpedig egy szónak írva »Hevesújvár« vármegye fordul elő, amott Egerszalók és Tehemus, emitt Tisza- és Egerszalók benne fekvőkül említettvén.

GARÁDY.

T Á R C Z A.

— A Magyar Történelmi Társulat april 3-iki ülése nagyszámmal összegyűlt választmányi tagok s szintén számos, előkelő közönség jelenlétében ment végbe. Az ülést, a választmány kérésére, Tanárky Gedeon választmányi tag nyitotta meg, azonban Horváth Mihály elnök csakhamar megérkezvén, átvette az ülés vezetését.

Miután a martius havi jegyzőkönyv hitelesítettett, a következő folyó ügyek terjesztettek elő:

1. A nemzeti muzeum igazgatósága köszönő iratot küld a Zichy-codex második kötetének megküldéseért. Tudomásul vétetik.

2. Évdíjas tagokul ajánlottak és egyhangúlag megválasztottak: Lipovniczky Sándor orsz. képviselő 1868-tól, Odescalchi-Degenfeld Anna hercegnő Genfben, Balthazár Béla társulati h. pénztárnok, Balthazár Győző és Dede Károly közlekedésügyi államtisztviselők Pesten, dr. Sass István Szegzárdon, Pintér Sándor h. ügyvéd Szécsényben (Nógrád) és Doby Antal pénzügyi tiszt Tisza-Újlakon, — 1873 elejétől kezdve.

3. Futó Mihály reform. lyceumi tanár és tagtárs úr Hód-Mező-Vásárhelyről, Szőnyi Benjámin ottani néhai ref. lelkész latin és magyar, prózában és verseskrónika alakban írt terjedelmes följegyzéseinek másolatát küldi be az 1753-iki Tisza-táji Pethőféle népförongásról, — adalékul a Századok 1870-iki folyamában e tárgyról közzétett két rendbeli cikkhez. — Köszönettel fogadtatik, s a társulat közlönyében ismertetve, illetőleg közzé téve leend.

4. Doby Antal úr néhány darab XVII—XVIII-ik századi okmányt küld be részint eredetiben, részint másolatban, köztük gr. Homonnay György er. conventió-levelét 1659-ből »Nemzetes Chernel Pál főember-szolgája« részere, — továbbá néhány régibb községi pecsét lenyomatot. Ezek közül a máramarosi öt korona-város egy pajszon egyesített szép metszetű s magyar köriratú pecsége 1701-ből eddigéig ismertetve nem lévén: ki fog adatni rajzban is a »Századokban.« Az okmányok pedig, miután Deák Farkas és Thaly Kálmán jegyzeteket vettek belőlök, — köszönettel visszaküldetnek a szíves közlőnek.

5. Herczeg Odescalchi Arthúr ismét egész halmazzal régibb és újabbkori eredeti okmányt mutat be a Trakostyányi gróf Draskovith-család biszági levéltárából; köztük három Árpád-, és számos Anjou-, Zsigmond-, Hunyady- és Jagelló-korit, Istvánffy Miklós alnádor és híres történetírónak eredeti meg bővített címeres-levelét és alnádori diplomáját Rudolf királytól, mind a kettő gyönyörű initialékkal s egyéb festett díszítményekkel, s igen szépen conserválva. Továbbá a biszági vár bástyáin látható egy ismeretlen címer és egy lőrés feletti templarius jelvény rajzát fac-similében, melyek az Archaeologiai Közleményekben fognak kiadatni. A XVII-ik századból bemutatott missilisek között gr. Eszterházy Miklós nádor, Lippay György érsek, gr. Zrínyi Péter bán, gr. Nádasdy Ferencz és gr. Draskovith Miklós országbírák stb. magyar levelei vannak, Zrínyinek finom gyűrűpecsétével, és egy igen becses művelődés-történeti adalék: a Draskovith Anna-Mária gróf-kisasszonynyal 1652-ben adott dúsgazdag női hozomány részletes leltára, melyet a bemutató herczeg lemásolni és a »Századok« számára közlés végett átengedni kegyeskedett. Van e levelek közt végre Istvánffy Miklósnak 1597-ből egy sajátkezű magyar levele, és Bay Mihálynak ugyanezen évből egy hosszú, tüzetes tudósítása Dévény várából, a török elleni táborozásokról, — ezt az ülést

vége felé V é g h e l y D e z s ő, Istvánffynak több fogalmazatát és számos Boeskey-korbeli fontos ügyiratot tartalmazó két kötetét pedig — melyeknek táblái eme régi történésünk czímerével ékesek — N a g y I m r e ismertette röviden. Bővebb tanulmányozás, illetőleg Istvánffy kiadott munkáival leendő egybevetés végett, (hogy a mi új van benne, ekkép kiderüljön) e kötetek F r a n k l Vilmos és N a g y I m r e uraknak adattak ki, míg a többi Draskovith-féle okmányok lemásolását s kivonatozását egy részről maga ő hercegsége, más részről Nagy Imre, Thaly, Géresi Kálmán és Hatos Gusztáv urak vállalták el.

Végül, H o r v á t h M i h á l y elnök indítványára a választmány jegyzőkönyvileg szavazott hálás köszönetet O d e s c a l c h i A r t h ú r h g ő fömlga iránt, azon nemes buzgalmaért s ügyszeretetéért, melyet a jelenleg bemutatott nagybecsű okmányok és kéziratok kiszemelése, fölhozatala és előterjesztése által is ismételve kitüntetni méltóztatott.

6. S u p a l a F e r e n c z vál.-tag olvasi föl a múlt ülésen Orbán Balázs által bemutatott és a társulat útján a nemzeti muzeumnak aján-dékozott J á n o s s y R e z s ő f é l e 12 db okmány regestáit, s tett egyszersmind rövid jelentést a zágrábi »Rad« XXI-ik kötetéről, — melyet l. alább.

7. E folyó ügyek s előterjesztések után Thaly Kálmán ült a felolvasó asztalhoz, ki is II. Rákóczi Ferencz, gr. Beresényi Miklós, Zrínyi Ilona, Thököly és a többi régi bujdosók hamvainak hazaszállításáról értekezett. Főlemlítve Zemplén vármegye közönségének e tárgyban legközelebb hozott határozatát, s reflectálva ugyan ezen ügyben már a »Századok« 1871-ik évi folyama 220. l. rövideden kijelentett saját nézetére: azon indokolt indítványt teszi, hogy a bujdosók földi maradványainak hazahozatala halasztás-sék, a mostani belszervezkedési intézkedésekkel s anyagi ügyekkel bajlódó időről 1876-ra, mint Rákóczi születésének két százados évfordulójára, akkor azonban foganatossítsák az a nemzethez és ama dicsőemlékű szabadsághősökhöz méltó díszszel s ün-nepélyességgel. Úgymint 1) 1876. mart. 27-ike, mint II. Rákóczi Ferencz fejedelem születésnapja országosan megünnepeltessék. 2) Az 1715. 49-dik törvényeziknek Rákóczira, Beresényire s elvtársaikra vonatkozó része decretáltassék helytelennek s érvénytelennek, sőt el-lonkezőleg, Rákóczi, Beresényi és követőik honfiúi érdemei törvényileg

ezikkelyeztessenek be a hálás haza által. 3) Rákóczi örök- emlékére Budapest egyik főterén — lehetőleg a nemzeti muzeum homlokzata előtt — nagyszerű lovagszobor emeltesse, csatáit és élte nevezetesebb jeleneteit ábrázoló reliefekkel. 4) Az ő és r. kath. vallású bujdosótársainak hamvai a kassai székesegyház egyik hajójában, mely e célra nemzeti mauzoleummá alakítandó, megillető díszű örök nyughelyre, — Thököly Imre tetemei pedig saját városa Késmárk evang. templomában, végre Vay Ádáméi vagy a debreczeni ref. főtemplomban, vagy a vajai családi sírboltban tétessenek hazai hantok alá, miután előbb idegen országokból ünnepélyesen, országos küldöttség által hazaszállítottak. 5) Mind e fentebbi intézkedések költségei a bujdosóktól jogtalanul elkobzott töméntelen birtokok közül a még jelenleg is az országos kincstár kezén levő Rákóczi-féle tokaji, Beresényi-féle ungvári, s Thököly-féle likavai és vajda-hunyadi stb. uradalmak jövedelméből fedezendők.

Thaly előadása, illetőleg indítványa, mint szélesbörű elterjedésre szánt mű, — az ülés utáni napokban a főbb napi közlönyökben egész terjedelműleg kiadatott, s azóta élénk eszmecserére adott alkalmat a journalisticában.

Ez után Thaly az általa a múlt 1872-ik év nyarán a bártfai levéltárban föllelt, eddig ismeretlen követi naplót mutatta be ismertette, melyet a híres ónodi gyűlés alkalmával, 1707-ben Péchy Ádám, sz. kir. Bártfa városának főkövete magyar nyelven írt. A terjedelmes és igen élénk naplóból — melyben a jelentékenyebb beszédek is közölve vannak kivonatossan — az ónodi gyűlésnek számos eddig homályos részletét ismerjük meg teljes világításban, sőt több oly tárgyat is, melyek hogy ott fennforgottak, innét tudjuk meg először; ilyen pl. az ország címérének, a címzések használatának, és rendi öltözeteknek ügye stb. A lényeges történelmi beccsel bíró napló alkalmilag ki fog adatni a Századokban.

Végezetre zártülés tartatott a társulat gazdasági ügyeiben, melynek tárgyai közül kiemeljük, hogy néhai Balogh László pénztárnok özvegyének a fölmentvény az 1873. évi január 1-től febr. 15-kéig eltelt időszakra is kiadatni határozottatott a pénztárvizsgáló bizottság jelentése alapján, mely bizottság tagjai, ú. m. Deák Farkas, Horváth Árpád és Pauler Gyula ügyészek urak iránt, fáradságos feladatuk oly lelkiismeretes és buzgó teljesítéséért, jegyzőkönyvbe

iktatandó köszönet szavaztatott meg. Ugyanők a társulati vagyon-kezelés körüli ellenőrködésre továbbra is fölkértek, Balthazár Béla h. pénztárnok úr pedig utasított, hogy a jelenlegi mintegy 2000. frtnyi készpénzkészletből — melyből 500 frt alapítványokból gyűlt be — egy darab 1000 frt névértékű m. földhitelintézeti záloglevelet vásároljon, mely is a társulati alaptökhöz csatoltassék.

— **A m. tud. Akadémia** april 1-jén összes ülést tartván, Nagy Iván olvasott fel egy alapos részletességgel kidolgozott s emelkedett hangon tartott emlékbeszédet Erdy János rendes tag fölött. Értekező élénken és híven vázoló ama nem kis szolgálatokat, melyeket a boldogult a hazai tudományosságnak, különösen az érmészet és a régi sírok ásátása s fölkutatása terén tett. Ez utóbbi mézön ő volt az első tudományos kutató, úttörő hazánkban, s mint a székes-fehérvári, érdi stb. ásatások sikere bizonyítja: elévülhetlen eredményeket vívott ki; főérdemét azonban mégis nummismaticai jeles művei képezik, mely tudományát 40 évnél tovább művelé, s úgy az Akadémia mint részben a nemzeti muzeum éremtárait is ő rendezte. Utolsó munkája is a spalatói hercegek ritka érmeiről szól.

A II-ik osztály april 7-iki ülésén Balássy Ferencz tavaly megválasztott levelező tag foglalá el székét, »A székely krónika és a magyar alapszerződés« című egybehasonlító történeti tanulmányával, mely azon beható és körülményes vizsgálódások szülte szakjártassággal van írva, a melyről Balássyt olvasóink előnyösen ismerik. Ugyanezen ülésen mutatta be Rómer a győri székesegyház ritka szép régi antiphonaléját, mely stylszerüleg restaurálva, a bécsi közkiállításra fog fölküldetni. Thierry Amadé fölött emlékbeszédet Szabó Károly fog tartani.

— **Thierry Amadé.** Thierry Amadé, a franczia »Institut« tagja, a becsületrend nagykeresztese, az ország senatora, a mult hó 26-án életének 75-ik évében megszűnt élni.

Thierry Amadé — Thierry Simon, Jakab, Miklós, Ágostonnak, az újkor egyik legkitünőbb történészének fivére — 1797-ben augusztus 2-án Bloisban született. Eleinte egész erejéből a közoktatási szakmára

szánta magát, s mint kitünő tanférfit a Vatimesnil-ministerium alatt tanári széket is nyert a besançoni akademián. Az 1830-ki júliusi forradalom után, miután a befolyásra jutott doctrinairekkel baráti viszonyban állott, a kormány kinevezte őt a Saone-departement préfet-jévé. Már akkor számos, nagy figyelmet keltett munkája jelent meg, miknek alapján a francia akadémia 1841-ben megválasztotta tagjai közé. A júliusi monarchia tíz utolsó hónapjában előkelő hivatalt viselt a francia államtanácsban, melyet megtartott a császárság alatt is. 1868-ban nevezték ki senatornak.

Jelesebb munkái kivált a frank ó-korra vonatkoznak s mély és alapos búvárlat eredményei. Ilyen például a »Resumé de l'histoire de la Guyenne,« mely 1828-ban jelent meg, s melyet később számos becses történeti értekezés követett. Nagyobb munkái a szintén először 1828-ban s később több kiadásban megjelent három kötetes »Histoire des Gaulois jusqu' a la domination romaine,« az 1840—47 közt megjelent szintén három kötetre terjedő munka, az előbbinek folytatása: »Histoire de la Gaule sous l' administration romaine« két kötetben, a »Récits de la histoire romaine au cinquième siècle« 1860-ból stb.

De a mi minket magyarokat leginkább érdekel s a mivel a magyar őstörténet körül maradandó emléket emelt magának, az az először 1856-ban s azóta több kiadásban megjelent két műve: »Attila történelme« és »Attila fiai és utódai« történelme, melyet Szabó Károly magyarra fordítva 1865-ben bocsátott közre, s melynek második kiadása most került ki sajtó alól.

Thierry Amadé mindig nagy előszeretettel viseltetett a magyar nemzet iránt. De e két becses mű megírására mégis az a körülmény indította, hogy a római Galliáról írt munkája folyamában foglalkoznia kellett Attilával és a Rajnán át 451-ben történt berohanásával; bizonyos kimondhatatlan tudvágygyal állapotott meg a hún király idegen és rettentő alakja előtt, s nagy hévvel fogott tanulmányozásához.

Az Attiláról elterjedt, inkább mesés, mint történetsemélyi fogalommal nem volt megelégedve: lelkeig akart hatolni, s olyannak látni, a minő valóban volt; ha nem is úgy, a mint kortársai látták, de legalább úgy, a mint a távolból látnunk engedék. Merész vállalat, a melylyel hazai történeéseink sem mertek megküzdeni. E feladata megoldásában Thierry maga is csak leginkább Priscus Rhetor kalauzolására bízhatta magát, ki 449-ben a II. Theodosius byzanti császár által Attilához küldött követ-

séghez csatlakozva, bejárta a dunamelléki Hunniát, időzve a hunnok között, s igen közelről szemlélve Attilát és népeit, s kinek e követség történetéről szóló leírása csaknem egész terjedelmében fennmaradt.

Priscus kivonatai, Prosper Aquitanus és Idatius igen rövidre vont krónikái után leginkább használta Jornandes, a visigóth eredetű ravennai püspök följegyzéseit, ki 550. körül írta honfiai, a góthok történetét, melyben bő tért szentelt a húnok és királyuk festésének. Ez már más szempont mint a Priscusé. Attila egy század távolából, erősen költőiesített hagyományok kódén keresztül nem nagyobbak, hanem vadabbnak, erőltetettebb s színpadiasabb barbárságban tűnik fel s sokat veszttörténelmi valóságából.

Harmadik forrását a német költemények és latin legendák képezték. Ez utóbbiakban Attila úgy tűnik fel, mint a gondviselés által rendelt személyiség, ki a rómaiak bűneit megfenyítni jött: Isten ostora. Ez már nem történelem, de hitrege. De azért becsesek történeti szempontból is.

Germánia hagyományos énekei egészen más képet tárnak elé. Ezekben Attila, durvaságából kivetközve, oly szerepet játszik, mint Nagy Károly azon költeményekben, melyek róla szólnak. A rettenetes Attila békés, vendégszerető királylány, jó emberré, víg lakomázó pajtássá lesz, ki german hadnagyaira bizza, hogy nevében verekedjenek s dicsőséggét neveljék. Az efféle emlékek számosak s igen különböző korbeliek; Hildebrand éneke kezdi meg a sort s a Niebelungen Lied rekeszti be.

De Thierry ezeken kívül a magyar hagyományokat is fölhasználta, s igen elismerőleg nyilatkozik róluk. »Ezek, úgymond, eredeti költészetükért s gyakran különös felfogásukért mindkőzt a legérdekesebbek, s csodálatosan felfoghatóvá teszik azon fajok szellemét, melyekhez Attila tartozott, különösen pedig a magyar nép, az Európába telepedett hún népségek ez utolsó ága, szellemét. Kelet hőse ezekben egészen más, nagyon váratlan világításban jelenik meg a nyugotiak előtt. Attila a húnfajta nemzetek lelke, mely a magyar nemzetben megtestesülve, ennek alapítójában, Álmosban, és első keresztyén királyában, Szent-Istvánban feltámadt; Isten ostora, midőn a hunok pogányok, s átalakúl patriarchává, midőn megtérésük napja közeledik.«

Ezért Thierry az Attiláról való történelmi tanulmánynak mulhatatlanul kiegészítő részéül tekintette a híres hódítóra vonatkozó legendák és hagyományok tanulmányozását. S művét befejező munkájában

egymásután megy át a latin és a német tartományok hagyományain, végre azokon, melyek a húnfajta keleti népektől származnak, vagy látszanak származni.

Attila birodalma az ő halála után felbomlott, de a hún népségek se szét nem szóródtak, se vissza nem futottak Ázsiába, hanem félelmes csoportjaikkal, melyek egyesülve egy nagy királyságot alkottak, elfoglalva tartották keleti Európát s különösen a Duna völgyét. Attila leg-harczasabb fiai kormányozták azt a királyságot és folytatták a harcot a rómaiak ellen; a többiek meghódoltak a keleti császárnak és tőle szállásokat kaptak, hol törzseikkel együtt megtelepedtek. Thierry nyomozta a történelemben Isten ostroma ez utódai mindegyikének sorsát, egymásra következtetés s azon viszontagságokat, melyeken átmentek az európai húnok századról századra. Így támadt második, reánk nézve szintén kiváló horderejű műve: »Attila fiai és utódai története.«

Az első hún birodalom s a romjaiból alakult királyság után Ázsia belsejéből a var vagyis előbb várkhún név alatt a húnok egy oldalága nyomul elő, mely a Dunától északra egy új uralmat, egy második hún birodalmat alkot, a mely az elsővel kiterjedésre nézve csaknem egyenlő, a rómaiak előtt nemkevesébbé félelmes, s mely Baján khán személyében Attila méltó versenytársát mutatja föl. Ez a második birodalom, melyet a frankok, bolgárok és szlávok összevágó erőfeszítése rombolt le, egy harmadiknak, a magyar birodalomnak ad helyet, melynek alapját a IX. század végével vetik meg s mely maig is áll.

A Duna és Volga völgyeiben, az Ural lejtőin, a Kaspi és Fekete-tenger pusztáin maig is élnek azok a fajok, melyek a IV. században Balamírral, az V-ben Attilával, a VI-ban az avarokkal, a IX-ben a magyarokkal kijöttek, hogy Európa közepét elfoglalják s különösen Görögországot fenyegezzék, — így szól Thierry, munkája első kiadásának előszavában. — Ma már tizenöt százada, hogy e kiáltás: »a Caesarok városára!« legelőször hangzott e vad vidékeken.

Thierry művében túlmegy tulajdonképi tárgya határain, s történetünknek a frank birodalom történetével kapcsolatos későbbi érintkezése pontjait is figyelmére méltatja. Sőt a mai magyar nemzetről is megemlékezik, még pedig oly melegséggel, oly biztató bátorítással, a minőben idegenek részéről ritkán részesültünk, kivált elnyomatásunk idejében. »Ez a nemes magyar nép, — így kiált föl 1856-ban, — bármily leverteknek

látszik is, tele van étellel és erővel, szerencséjére Európa népeinek. Ő az, a ki Európa és Ázsia kapuján őröködik; legyen is hű őre annak! Rosz és balvégzetű politika volna egy polgárosult és katolikus német hatalmasság részéről elnyomni egy oly nemzetet, mely védője azon oldalról, hol a hódítás telhetetlen szenvedélye forrong, a barbárságra támaszkodva. De, bármi történjék is, Magyarország élni fog rendeltetésének. Egy nép sem ment keresztül keserűbb viszontagságokon; a tatárok által elfoglalva, a törökök által feldúlva, belmeghasonlás által számtalanszor elnyomva, s nemegyszer saját fejedelmei által is megrontva, minden romlásából erősen és önbizalommal emelkedett föl. Ez az eleven életerő, mely a húnfajta népeket tizenöt század óta, annyi ellenük esküdt törekvések daczára, a Tisza és Duna partjain fenntartotta, a magyarnak lelke mélyében fekszik s még megtört büszkeségében is kitörik. Szent-István, Nagy-Lajos és a Hunyadyak nemzete bebizonyította, hogy tud tűrni, hogy bevárja a dicsőség napjait!»

Így szóla rólunk egy idegen tudós, akkor, mikor mindenki elhagyott bennünket.

A megjelent munkák nagy feltűnést okoztak a történelmet művelők körökben. A magyar tudományos Akadémia rögtön megválasztotta Thierryt kültagjának, mit az érdemes tudós a legnagyobb megtiszteltetésként fogadott s fölkérte tudósainkat, hogy a művében előforduló hibákat, tévedéseket, melyektől egy emberi mű sem lehet ment, helyreigazítani s netán új adatokkal bővíteni szíveskedjenek. Thierry e kívánságának siettek is eleget tenni tudósaink, s Bartal György, Érdy János, Kiss János, Balogh Pál, Nagy és különösen Szabó Károly — kivel Thierry aztán tüzetesebb levelezésbe is bocsátkozott — rendelkezésükre bocsáták e tárgyra vonatkozó gyűjteményeiket, jegyzeteiket és felvilágosító adataikat, miket Thierry lelkiismeretesen felhasználván, függelék-ként csatolt munkája második kiadásához, mely már a magyar Akadémia pártolása alatt jelent meg.

E kiadáshoz még egy becses adalék is van csatolva: egy bírálati értekezés a chalonsi (Cataulunum) harcról. III. Napolcon ugyanis nagy gyakorló táborát éppen a város mellett azokon a téreken állította fel, hol tizennégy század előtt Európa összeütközött Ázsiával. E téren a Suippe partján egy még jókarban levő római táborhely áll, melyet a hagyomány Attila tábora név alatt emleget. E táborról s arról a szerepről, melyet a chalonsi harc eseményei közben e tábornak tulajdoníthatni,

sok vita támadt a tudósok közt. Ez adott alkalmat az értekezés megírására, mely Attila és Aetius seregeinek e nevezetes napon elfoglalt állomásait fejtegeté.

Thierry Amadé, ki oly erős szellemi köteléssel fűzte magát hozzánk, tehát kiszenvedett. Emléke azonban örökre élni fog, hála közt emlegetve nemcsak nemzeténél, de nálunk is. Arczképe a magyar Akadémia palotájában kitűnő tudósaink sorában ékeskedik, őseinkre vonatkozó jeles műveit Szabó Károly jeles fordítása után minden művelt magyar ismeri.

Nyugodjanak békével a nagy tudós hamvai, kit rokonszónv és történetünk búvárlása szellemi testvérünké avatott!

— **Károli Gáspár levele, 1575.** Zemplén-ungi kirándulásunk alkalmával futólag a Kassa városi levéltárt is megtekintvén: búváraink figyelme ott — mint a »Századok« 1871. octoberi füzetében is említetik — különösen az eladdig elkárhoztatott lým b u s r a irányúlt, melyben nagybecsű levelezések fődöztettek föl a XVI-dik századból, s nagyjában mindjárt rendeztettek. Ekkor találtatott föl a híres magyar bibliafordító Károli Gáspárnak — ki gönczi ref. praedicator vala — következő levele is, melyet az eredetiről betűhíven lemásolva közlok:

»Keozeonethemet magam Aÿanlassat Irom kegelmednek. Thowabba mÿnap is megh felelttem volna az kegelmed levelere, de kegelmednek igen hituan postaÿa volt. Mert eo maga szabad akarattÿa zerint azt monda Paticharius Balint, hogj szembe lezen velem masod naponnis, de vgÿan hiremnelkwl el ment volt. Hÿrt kegelmednek bizonj nem tudok Semmit irnj kevalkepen bizonios. Azt hallom, hogj Eztarnal az mell tábora volt az teoreoknak el ozlot. Az mell teoreok megh veoue kek keouet es Deuent (Divényt) vgÿan azonok Somoskeonek palankÿat mind el egettek. immar nem tudom ha azok le szállottake vagÿ nem, azt hallom hogj azokis le szállottak.

Az hordok feleol szolok kegelmeddel en magam, azt hizem hogj huznál teob nem kelletik, mert az Nicolausis eleghet szedet. De valamnye kelletik en megh mondom kegelmednek, mert az Sokadalomra fel megÿek kevalkepen ha azt fogadnad hogj valamj penzt atz, mert az sokadalom nem Jo penznelkul.

Az Borok hogj megh kemenyettek az mint Irod Igen banom, de nineyen mit tenneonk feleole, talam az Isten Jobban aggya ha az Vrral szembe lehetek, Zolok vele feleolle. Isten tartsa meg keg.

Ex Gwncz 9. Aug. 1575.

CASPAR CAROLJ m. p.«

K ü l c z í m : »Ez lewel Adassek Cassan Colosuarj Gergel deaknak az toth wezaban, nekem bizodalmas vramnak barathomnak etc.«

P. H.

Eredeti, félfívre in folio, sajátkezüleg írva. Zöld viaszba nyomott papírfölzetes gyűrűpecsét, melynek egyszerű, koronátlan és oldaldíszítmények nélküli pajzsában egy karos kéz kelyhet vagy kelyhes virágot tart. A paizs fölött C. N. R. betük.

Közli: THALY KÁLMÁN.

— **Mégegyszer Ráday Pál sírírata.** A »Századok« 1870. évfolyama IV. füzetében 258. lapon közölve van Ráday Pálnak a losonczi ref. temetőben levő sírboltján olvasható sírfelirata.

Azóta boldogult apám könyvei közül jutott birtokomba azon halotti beszédek gyűjteménye, melyek Ráday Pál fölött mondattak; ennél fogva — miután ezen gyűjtemény végén, az említett sírfeliraton kívül még két latin és egy magyar sírfelirattal vagy emlékverssel is találkozunk: meg nem állhatom, hogy ezen síriratokat ne közöljem, és egyzersmind az érintett halotti beszédekről pár szóban meg ne emlékezzem.

E halotti beszédek címe:

»Párjához igaz és tökéletes Szívnek gyógyúlhatatlan Sebe, mellyet vett a Mindenhatónak keze által, életének kegyes, és mindvégig hűséges Társától, Néhai Tekéntetes Nemzetes és Vitézlő Rádai R á d a i P á l úrtól, a Halál által lett megfosztásával, nagy keserűséggel illetett MÁRA, Tekéntetes és Nemzetes K a j a l i K l á r a Asszony, melly sebének fájdalmát kívánta enyhíteni említett szerelmes Férje hideg tetemeinek mind a koporsóban 1733-dik esztendőben, Pünköszt havának 21. napján, mind annakutánna a Losonczi Caemeteriumban készítettett Kryptában azon Esztendőben Sz.-Mihály-Havának 20. napján lett betakarításoknak alkalmatosságival tett Tanításokkal, és Drága Virtusainak azokban emlékezetben való hagyásokkal, ama szerént:

Örök emlékezetben lésszen az Igaz. Solt. 112.: 6.«

A nyomtatás helye, sem a nyomtató neve nincs kitéve, egyedül a nyomtatás esztendeje (1735.) van megjelölve.

Tartalmazza :

1. A Péczelen, »elfelejthetetlen bánattal illetetett szívekből származott jajgató sírással hangzó Udvarházban« 1733 május 21-kén Veresmarti V. Sámuel, péczeli reform. lelkész által tartott magyar halotti beszédet.

2. A losonczy templomban Miskolczy Sz. János losonczy ref. lelkész s a Nógrád és N.-Hont vármegyebeli eklésiák esperese által 1733. szeptember 20-dikán mondott magyar halotti beszédet.

3. Ugyancsak a losonczy templomban Kármán András által 1733. szeptember 20. mondott halotti latin szónoklatot.

4. A Losonczon, »a Templomba be nem férrt Nép előtt a keretésben« Patai Sámuel által 1732. évi sept. 20 tartott magyar halotti beszédet.

5. A Losonczon, »a Losonczy Temetőhelyben készítettett kriptába . . . való letéttetésének alkalmatosságával, azon Temetőhelyben levő Színben« János György, a losonczy hely. Confession levő ekl. »egyik méltatlan tanítója« által 1733. szeptember 20. mondott magyar halotti beszédet.

6. A Losonczon a temetőszínen 1733. évi sept. 20. Sárkány Dávid ragyistyáni ref. lelkész által tartott halotti magyar szónoklatot.

7. »Prosopopoeia. A megholtak búcsúszava« kettős czím alatt a szokásos elbúcsúztatást, szerző megnevezése nélkül. Végre

8. A sírkőre metszett sírat szövegét, valamint ezen kívül »Appendix Epitaphiorum« czím alatt két latin és egy magyar síratot vagy emlékverset.

Nem czélom e gyűjteményt bővebben ismertetni: de lehetetlen ki nem mondanom, hogy oly mély fájdalom, oly igazi keserv nyilatkozik minden sorában, melyet csak az igazán nagy emberek halála képes előidézni; és hogy különösen a Sárkány Dávid által tartott szónoklat példányképeül szolgálhat azon kor egyházi beszédeinek, valamint a dicsőült életrajzához is igen becses részletekkel járul.

Az »Appendix Epitaphiorum« így hangzik :

Qui :

Lege fluxi Corporis,

Creatori Animam,

Corpus terrae Matri,

Memoriam Sui, probis omnibus

Die 20. Maji A. MDCCXXXIII. commendabat,

Spectabilis ac Generosus Dominus

Dominus PAULUS de RÁDA.

Ad Halcyonia Pacis Coelestis properans,

Sidereae jam norus Hospes aulae,

Beatos Manes

Hoc sub Saxo reliquit.

Spectator quisquis es?

Partem recondi, et in Cineres solvi nesciam,

Alibi quaere.

Dum vixit,

Pictatem erga Deum, in Ecclesia ;

Fidem in Regem et Patriam, in Foro ;

Erga Amicos Caudorem, in usu vitae ;

Gloriosi Monumenta Nominis ;

Quae acerbo dente pavet temerare livor,

Laureatis fama tubis loquitur ;

Abi,

Et imitare.

Aliud :

Mortale quicquid habuit,

Heic condi voluit.

VIR pietate, eruditione, prudentia magnus

PAULUS RÁDAI de RÁDA,

Cum Theologis Theologus,

Cum Politicis Politicus,

In utroque HEROS incomparabilis ;

Magna sunt Ejus in Patriam,

Majora in Ecclesiam,

Cui se totum devoverat, merita.

Viator quisquis es?
 Da pias Cineri lacrymas,
 Et si sapis,
 Requiem precare

M á s :

Levetkezett tetemeit
 Míg az ISTEN trombitájának harsogására
 Újebben felöltözné,
 Ez alá a kő alá tette le
 A mitőlünk elköltözött,
 De hireben még a késő maradék között is élendő,
 Rádai RÁDAI PÁL.
 Familiájának Dísze, Dicsősége, halhatatlansága,

Kinek Te:

Megszámlálhatatlan Virtusait
 Ha megkívánod számlálni,
 Egészen elborít azoknak sokasága.

De;

Nem is szükség,
 Mert ki volt, és miket cselekedett?
 Tudja jól az ISTEN HÁZA,
 Tapasztalta a KIRÁLY,
 Bizonyság az Ország,
 Látták a külső Fejedelmek,
 Hirdetik Baráti,
 Nem tagadhatják ellenségi.
 Hanem azt ne gondold Utazó!
 Hogy ez az ő égisz ere híre s neve
 Testével együtt itt rothadna el,
 Kirepült ő belőle a Főbb Rész,
 Odafel van a mag,
 Itt csak az üress héj vagyon eltemetve,
 Rothadandó teste.

E magyar sírirat oly sikerült, hogy mondhatjuk, azon korból
 ily magvas és ékes magyarsággal, költői emelkedettséggel írott sírver-
 set alig ismerünk.

Ha majd — idők múltán — a magyar Pantheon fölemelkedik, s Ráday Pál hamvai az őt megillető helyre lesznek emelve: e magyar sírirat, — melynél Rádayhoz illőbbet ma sem igen lehetne írni — méltán fogja díszíthetui emlékét!

SZÉL FARKAS.

— **Az államlevéltár fölállításáról** s szervezetéről szóló törvényjavaslatot s indokolását a volt belügyér által összehívott enquête két tagja kidolgozta, s Horváth Mihály azt magáévé tévén, úgy is, mint országgyűlési képviselő, — a jelenlegi belügyminister gr. Szápáry Gyula ö exejának benyújtotta, ki is szíves volt megígérni, hogy azt a ministertanács elé vivén, jóváhagyás esetében az országgyűlésnek mihamarább bemutatandja, alkotmányos tárgyalás és törvényerőre emelés végett. Ekkép tehát ismét van némi — mint hiszszük alapos — remény, hogy e fontos ügy valahára rendezve leend; — s most immár mindennemű formának is elég lévén téve: a hírhedt Zsedényi úrnak sem lesz alkalmá e kérdésbe beleakadékoskodnia. Csak a belügyér úr, kit mint buzgó hazafit és erélyes férfiút ismerünk, lépjen föl e közművelődési ügyben is erélyesen, — mitsem kételkedünk, hogy az íge testté fog válni, és ezzel a magyar tudományosságot örök emlék köten di a Szápáry névhez!

— **Irodalmunk újjászületése százados ünnepét** a múlt év december 15-kén a m. tud. Akadémia tudvalevőleg, külön dísgyűléssel ülte meg. Az ezen ünnepélyes alkalommal tartott emlékszédek most kerültek ki sajtó alól, önálló füzetben. Legkivált Toldy Ferencz irodalomtörténeti szónoklata köti le ebben figyelmünket, melyet mint maradandó becsü korismertető és művelődéstörténelmi dolgozatot t. olvasóink figyelmébe ajánlunk. Úgy hiszszük egyébiránt, hogy e becses mű Toldykn összegyűjtött munkái valamelyik újabb kötetében is meg fog jelenni.*)

— **Zápolya-kápolna.** A szepesi székes káptalan ódon templomának egyik hajóját képező, tiszta goth stylban épült gyönyörű Zápolya-kápolnát társulatunk múlt évi szepesi kirándulásakor volt alkalmuk t. tagtársaink közül számosaknak kegyelettel szemlélni. Ezen

*) Koszorús tudósunk értekezését I. Balassa Bálint életéről jövő füzetünkben közlendjük.

építészeti remeket, mint tudjuk, Tescheni Hedvig hercegasszony emeltette néhai férje: Zápolya István nádor emlékének, ki ott van eltemetve, s kinck colossalis vörösmárvány szobra még most is látható. E művészi kápolnát most Samassa szepesi püspök ömlga, — mint értesülünk — a jeles gothicus Storno által stilszerűleg restauráltatja, s ablakait üvegfestményekkel fogja ékesíttetni, és pedig a főhelyet ezek között a Zápolya-ház czímere foglalandja el, mely czélra minta gyanánt a püspök úr a markusfalvai templomi karzaton szintén azon kirándulás alkalmával fölfedezett XV-ik század végéről való Zápolya- és Scambay-czímeres paizsokról fac similéket készíttetett. Ezekről tudjuk meg ugyanis határozottan a Szapolyay-vértnek színeit. Egyébiránt magok e fac simile-paizsok is méltó díszei leendnek a szepesi Zápolya-kápolnának, — melynek restauratiója a folyó évben remélhetőleg be lesz fejezve.

— **Budapest czímere.** Az egyesült főváros czímerének megállapítására Dobóczky Ignác, Horváth Árpád, Nagy Iván, b. Nyáry Albert és Rómer Flóris heraldicával foglalkozó tudósok — mindnyájan társulatunk választmányi tagjai — kértettek föl hatóságilag. Kik is összeülvén, a benyújtott tervezeteket, mint czímertanilag helyteleneket s részint túlterhelteket elvetették, s b. Nyáry Albert indítványára a következő igen szépen combinált egyesített czímert fogadták el: Egyenest, azaz függélyesen álló ú. n. francia pajzs, közepén szélességében elválasztva hullámos kék vonal által, mely a Dunát jelképezi. A felső mezőben 3 tornyú, az alsóban 1 tornyú kapu; ez Pestnek eddigi czímere, amaz Buda kéttornyú bástyája, melyre a harmadik torony Ó-Budát jelképezni tétetett. A pajzs alapszíne vörös, a tornyok sárgák (arany); a pajzs fölött a főváros eszméjének symbolumául a magyar korona, czímertartóként pedig a pajzs egyik oldalán a pesti griff, a másik oldalon a budai oroszlán. A lobogó színei a régi Pest városi színek: vörös, sárga és kék, azonban a sárga közepén, az eddig csak Buda mint főváros által használt nemzeti színű csíkkal. Így meg vannak tartva a színek, s a történeti reminiscencia is.

— **Frankl Vilmosnak** azon nagyérdékű tanügy-történeti tanulmányát, melyet a b. Révay és a Bártfa városi levéltárak adatai alapján »Révai Ferencz nádori helytartó fiainak hazai és külföldi iskoláztatása, 1538—1555« czímmel írt és a m. tud. akadémiában felolvasott, ez utóbbi, a II. osztály értekezései közt (II. köt. VI. sz.) legújabbán adta ki. A mintegy száz lapból

álló füzet első része áll a tulajdonképi értekezésből, a második pedig nagybecsű okmányos mellékletekből, melyek részben magyar nyelven írvák, és így mint nyelvrégiségek is — a XVI-ik század közepéről valók lévén — érdekesek. Stöckel Lénárd levelei is ezek között foglaltatnak. Az eredeti forrásokból merített, és ép oly meleg egyszerűséggel mint kitűnő szakjártassággal írt magasb felfogású művet e dicséretes tulajdonain kívül már csak azért is nyereségnek tartjuk, mert irodalmunkban ily tárgyú munka vajmi kevés van eddigelé. Hiszszük, hogy az illető körökben méltó érdekeltséget fog kelteni!

— Az »**Archaeologiai Közlemények**« IX-ik kötetének első füzete múlt martius hó vége felé jelent meg; becses tartalmát képezik: 1. A visegrádi korona-bolt és a királyi lakosztály elrendezése, Henszlmann Imrétől. 2. A pilini Leshegyen talált csontvázakról, b. Nyáry Jenőtől. 3. Honi erődeink ismeretéhez, Miskovszky Victor tanártól. 4. A kolozsvári Boldogasszonyról címzett domonkosok, jelenleg ferencziek kolostorának ebédlő terme, gr. Eszterházy Jánostól. 5. Liptó-megyei őstelepek, Majláth Bélától. 6. A m. n. muzeumban levő kiadatlan Aurelianus-féle érmek, Horváth Antaltól. 7. Erdély érmészetéhez, Hollaender Leotól. 8. Kisebb közlemények. Ez utóbbiak közül különösen kiemelendőnek tartjuk Nagy Imre cikkét a Görgye család Árpádkori okmányainak — melyek a »Századok« 1872. ápril havi füzetében voltak általa bővebben ismertetve — nevezetesebb pecséteiről, hat darab finom metszetű pecsétrajzzal. — Megemlítiük egyúttal, hogy a jövő számtól kezdve ezen időhöz nem kötött vállalat szerkesztését is Henszlmann veszi át.

— **Szalay Pál.** † Nagyemlékű történetírónk egyetlen fia, a szép készütségű s nagyreményű ifjú: Szalay Pál, társulatunknak buzgó tagja, martius 19-kén, alig néhány napi rohamos betegség után, virágzó élte 25-ik évében elhunyt. A nagyszámú rokonság, tisztviselőtársai, baráti és minden ismerője által megsiratott ifjat mart. 21-kén tették örök nyugalomra — édes atyja hamvai mellé. Áldás az oly korán elhúnytra!

— **Frangepán Kristóf életéről.** A zágrábi délszláv Akadémia »Rad« című közlönye közelebről megjelent XXI-ik darabjának (Zágráb, 1872. 8r.) 199—202. ll. »Kivonat Meszics M. értekezéséből: Gr. Frangepán Kristóf élete s viselt dolgairol« közöltetik. Szerző ezen értekezésében gr. Frangepán Kristóf életének azon szakát tárgyalja,

mely Németországból 1523-dik év tavaszán történt hazatérésétől a mohácsi vészig terjed. Értekezése némelyekben eltér az eddigi felfogástól; így péld. tagadja, hogy 1525-ben Szapolyai János és Frangepán bán között bensőbb egyetértés jött volna létre. Minthogy azonban a »Rad« ezen füzetében az értekezésnek csak rövid kivonata közöltetik, s Frangepánnak azon eredeti leveleiből, melyekkel közlő ezen eltérő nézeteit támogatja, mi sem idéztetik: értekezésében foglalt új állításainak összegéről, de még inkább azoknak értékéről az ítélet csak akkor állapíttathatik meg, ha majd az egész értekezés napvilágot látand. (S)

— **A b. Vécsey-család** történelmileg szerepelt egyes tagjairól, levéltári adatok alapján Andrássy Béla néhány tárczaközleményt tett közzé a »Reform«-ban. E család levéltára, mely bizonyára megérdemlené a szakszerű, rendszeres átbúvárlást, ez idő szerint, mint értesülünk, Szatmárban Sárköz-Újlakon őriztetik. Legtöbb benne a gömöri okmány, minthogy a Vécseyek Hajnácskő várát pár századon át bírták.

— **Vegyes közlések.** Szilágyi Sándortól pótfüzet jelent meg Rozsnyay Dávid török diák munkáihoz, mely is Rozsnyaynak 1663—1674 közti némi följegyzéseit tartalmazza, melyek részben csak variánsok, s egy a múlt század elejéről való és Schuller Libloy Frigyes úr által az erdélyi muzeumnak ajándékozott másolatból közöltetnek. — A dél-magyarországi történelmi s régészeti társulat febr. és mart. havi ülésein — mint a »Csanádi Tört. Adattár« legújabb igen becses füzetében olvassuk — Varga Tamás gyoroki plébános »Szeged város viszonyáról Dél-Magyarország szőlőművelése és borkereskedéséhez a XIV. és XV-ik században,« s Iványi István t. tagtársunk Karán-Sebes, Lugos és Lippa várak s vidékeik történelméről 1571—1604-ben tartottak érdekes fölolvadásokat. — Dr. Krones Ferencz gréci egyetemi tanártól a Cilley grófok történetének forrásai jelentek meg, a steyer »Beyträge zur Geschichts-Quellen«-ból külön lenyomatban. A kiadvány, különösen a hires Cilley Borbála királynéval és Ulrik gróffal, hazánk történelmét is érinti, s közlő, mint olvassuk, a magyar forrásokat, névszerint Thuróczyt, Bonfinyt, Szerémyt stb. használta. Különben még magát a munkát nem láttuk és így irányáról stb. nem szólhatunk. — A kalocsai és bácsi érsekség 1878-iki Schematismusában érdekes magyar nyelvű régészeti értekezés közöltetik Henszlmann Imre jeles régészünkől azon újabb ásatások

eredményéről, melyeket Kalocsa tudós érsekétől meghivatva a régi Bács vára környékén tön. Tétrajz is mellékeltek.

Történelmi könyvtár. *)

— **A magy. tud. Akadémia** által a magy. nemzeti irodalom újjászületése századik évfordulóján 1872. dec. 15-kén tartott ünnepélyes köz-ülés tárgyai. (Évkönyvek, XIV. köt. 1 db.) Nagy 4-ed r. 25 l. Pesten, 1873. Eggenberger Ferdinándnál.

— **Réwai Ferencz nádori helytartó** fiainak hazai és külföldi iskoláztatása, 1538—1555. Frankl Vilmostól. (Akadémiai »Értekezések«, II. oszt. II. köt. VI. sz. 1872.), Pest, 1873. Eggenbergernél. 8-ad r. 95. l. Ára 50 kr.

— **Nevezetes per löcsei polgárok között, 1421—1429.** Adalék Magyarország jogtörténetéhez. Wenzel Gusztávtól. (Akad. »Értekezések«, II. oszt. II. köt. V. sz. 1872.), Pest, 1873. Eggenbergernél. 8-ad r. 34 l. Ára 20. kr.

— **Magyarország helyrajzi története** főtekintettel az egyházi (kath.) intézetekre, vagyis a nevezetes városok, helységek, s azokban létezett egyházi intézetek, püspökmegyék szerint rendezve. Irta Rapp Jakab. Kiadta a m. tud. Akadémia történelmi bizottsága. Második kötet. Az egri érseki egyház-tartomány, a hozzá tartozó püspökségekkel együtt. Budapest, 1872. Eggenbergernél. 8-ad r. VIII. és 473. l. Ára?

— **Magyar Történelmi Emlékek**, kiadja a m. tud. Akadémia tört. bizottsága. Második osztály: Írók. VIII-ik kötet. Pótfüzet. (Rozsnyay Dávid munkáihoz.) Pesten, Eggenbergernél. 459—544 l.

— **Archaeologiai Közlemények**, kiadja a m. tud. Akadémia arch. bizottsága. IX-ik kötet, I. füzet. Budapest, 1873. Eggenbergernél. Nagy 4-ed r.

Történelmi Adattár Csanád egyházmegye hajdanához és jelenéhez. Szerk. Orthmayer Tivadar és Szent-Klár János. Harmadik évf. martiusi füzet. Temesvártt, 1873. 65—96. l. N. 8-ad r. 12 füzet, ára 6 frt.

*) Hogy e rovatot az újon megjelenő hazai történelmi munkákra nézve mennél teljesebbé tessük: kérjük a t. szerzőket és kiadókat, hogy könyveiket — vagy legalább azok címét — hozzánk (Budavár, iskola-tér 162. sz.) beküldeni ne terheltessenek.

Felelős szerkesztő: THALY KÁLMÁN.

Budapest, 1873. Nyomatott az Athenaeum nyomdájában.

S Z Á Z A D O K.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KÖZLÖNYE.

Ötödik füzet.

1873.

Május hó.

Adalék I. Balassa Bálint életéhez.

Balassa Bálintnak, a XVI. század egyik kitűnő hősének és lyrai költőjének, kinek versei kétszáz éven át csak tudtomra huszonhat kiadásban olvastattak a magyar nép által, élete felett eddig el nem oszlathatott homály borongott. Több éven át bujdosásban élt, talán önkéntesben — így találgattam, — mert Bujdosóénekében azt mondja, hogy

— én bújdosni úz nagy bú és szemérem,

t. i. szégyenvallás; — talán ítélet folytán, mert kivonulása időhöz kötöttnek látszott, azt kérvén Búcsúénekében:

— hogy bujdosásom ideje tölte után
Én édes hazimba térjek ismét vígan;

de azt, hogy hol töltötte ez idejét, nem határozza meg azon éneke, melyben általánosan csak ennyit mond:

Ezeket írák
A tenger partján
Oceanus mellett,
Kilenczvenegyet
Mikor jegyzettek
Másfél ezer felett;

sem azt, hogy meddig bujdosott; mert hogy 1589. szeptember elején ment ki, s hogy 1591-ben még a tenger partján időzött,

versei idézett helyeiből tudjuk ugyan, de csak ennyit, s nem többet: nem azt is, hogy 1594-ig, midőn vele Esztergam ostromában találkozunk ismét, hol volt legyen. S még kevésbbé tudjuk önkéntelen vagy önkéntes bujdosása okát, mert azon egy hely, melyet a Bújdósóénekből idéztem, s a Búcsúének vég szaka is teljesen határozatlan, mondván:

Tí pedig szerzettem átkozott sok versek,
Búnál kik egyebet nekem nem nyertetek,
Tűzben mind fejenként égjete, veszzetek:
Mert haszontalanok, jót nem érdemletek;

s nem tudjuk belőlök, gúnyversek voltak-e, melyek neki baját szerzek, s melyeket elkeseredésében meg is égetett; vagy szerelmi dalok, melyekkel Dobó Krisztina szerelmét vívta ki magának, mely szerelem és házasság rá (végintézete szerint) annyi bút hozott? Mind e kérdésekre sem ő világosan nem felel, sem Rimay, fölötte írt költeményében, sem kortársa Istvánfi, sem Bethlen Farkas, kiktől a Balassa külső életére vonatkozó külső adatokat veszszük.

Legújabbán Thaly Kálmán lelkes titkárunk gondosságának köszönjük, hogy a báró Sennyey-levéltárban levő némely Balassa-féle acták társulatunk számára leírtattak, melyek becses adalékokat nyújtanak Balassa életéhez, ha tán egész bizonyossággal a felette lebegő homályt nem oszlatják is el.¹⁾

Mind ezek segédelmével három tényezőre visszavezethetők azon gyötrelmek, melyek költőnknek életét elkeserítették.

Verseiről, melyeket maga világosan sok bűva kútforrásai-ként mutat fel, már tettem, és tett előttem már Budai Ferencz, említést. Lehettek azok, ismétlem, éles kifakadások ellenségei és rágalmazói ellen, — habár az »Á t o k« című D í r a, melyet 1828-ban kiadtam, nem volna is neki, hanem II. Balassa Bálintnak tulajdonítandó, kinek költeményei közt találván azt h. Balassa Antal úr, az utóbbinak vindicálja. De lehetnek szerelmes dalai is, melyek hogy a Rimay s a későbbi kiadók gyűjte-

¹⁾ Az érdem tekintetben fötiszt. Bunyitay Vincze tagtárs úré, ki az általam saját regestáiból kijelölt ezen okmányokat azonnal szíves készséggel lemásolta. Szerk.

ményeiben hiányzanak, azt azok megégetése fejtheti meg, miután, mint érintém, szerelemből kötött házassága rá nézve annyi bának forrása lett.

S e házasság, boldogtalanságának második, mindenesetre fő forrása. T. i. Balassa 1584-ben feleségül vette Dobó Krisztinát, az egri hős leányát. Krisztina anyja Sulyok Sára, Balassáé Sulyok Anna, két nővér volt; s így mint két nővér gyermekei, a protestáns kánoni jog szerint sem kelhettek akkor össze¹⁾. Mindazáltal e házasság jóhiszemmel, azaz az akadályok nem-ismerése mellett, kötöttett, t. i., mint végintézetében olvassuk, »András urabátyja (ki atyja testvére volt) és László öccse »akaratjából« (értsük: beleegyezésével), és »ugyan urabátyja predikátora eskütette is meg,« tehát nem titkon, s egyháza rítusa szerint: így ez a matrimonium putativum mind a két házastársra, mind a gyermekekre nézve maga a protestáns egyházjog szerint egy valóságos házasság hatásával volt, mely a házastársakra nézve mindaddig fennáll épségében, míg az illető törvényszék elválási ítéletet nem hoz, a gyermekekre nézve pedig jogi következményei épen nem vesznek el²⁾. Hogy Balassa, első gyermekének, t. i. János fának megszületésekor már vérbűnnel vádoltatott, 1585. októberben alkotott végintézetéből kitűnik: most, a Sennyey-acták X. sz. alatt közlött darabjából látjuk, hogy Rudolf király 1595-ki mandatumában Kutassy János ekkor győri, de akkor még pécsi püspök s esztergami vicarius levelére hivatkozik, mely szerint

¹⁾ Eleinte, ú. m. Richter, híres Egyházjoga 257. §-ában, a respectus parentelae akadály volt: nem csak a testvérek gyermekei közt volt tilos a házasság, hanem még a harmadik fokban is. Csak a XVIII. században vonattak-szűkebbre a tilalmak. Így a porosz Landrecht csak a testvérek közt tiltja a házasságot, és a respectus parentelae, ha ki t. i. idősb nagynénjét akarná elvenni.

²⁾ Richter (267. §. a lipsei 1842-ki kiadás 531. lapján) saját szavai: »Wenn die Gatten sich bei der Abschliessung in gutem Glauben befanden, was gesetzlich dann vermuthet wird, wenn sie die Ehe öffentlich, in kirchlicher Form, abgeschlossen: in diesem Falle äussert die Ehe (matrimonium putativum) bis zu der richterlichen sententia divortii die Wirkungen einer wirklichen Ehe sowohl für die beiden Theile, als für die Kinder, welche immer als eheliche gelten, sobald die Ehe förmlich geschlossen worden war.« — Ezeket az alább következők részletekre tekintve is kívántam ide iktatni.

az esztergami szentszék csakugyan ítéletet hozott. Ebben a szegény gyermek, János, ex illegitimo et incestuoso thoro születettnek mondatott, és e szerint »ius successionis in bonis aviticis . . . minime in se transferri et derivari, eorundemque successorem dici.« Ez ítélet tehát egy katolikus szentszék által hozatva, túlment a protestáns egyházjog határain, midőn a putatív házasságból született gyermeket az ősi jószágok jogától megfosztotta.

Hogy ez ítélet nem az idézett mandatum évében, 1595., hanem még Balassa életében hozatott, bizonyítják a király világos szavai, mondván Kutassyról: »tunc vero episcopi Quinqueecclesiensis ac Praepositi Maioris et Vicarii Archiepiscopi Strigoniensis« — mint a milyen ama szentszéken elnökölt, s azon literas adiudicatorias-t kiadta; levén pedig Kutassy 1587—92 pécsi püspök, az ítélet is, miután Balassa, saját tanúsága szerint, 1589-ben bujdosott ki, kétségkívül épen ez évben hozatott, s kérdés: 1589. szeptemberben kibujdosása nem-e nyomban ez ítélet hozatala után és ennek folytán történt-e?

Vissza is tért, — de hogy Esztergam alatt elessék, miről alább bővebben.

Báthori István lengyel király, kit Bálint testamentoma végrehajtójátul kért fel, már ekkor rég nem élt; időközben Bálint hitvesének Dobó Krisztinának is meg kellett halnia, mert most, Bálint eleste után, 1594. augusztus 9-kén, nem ez, hanem Bálint nővérei Anna és Mária, s emennek férje Paczoth András, vették a 9 éves fiút Balassa Jánost közösen oltalmok alá, mint erről a Sennyey-levéltárból IX. szám alatt közölt levél tanúskodik. S ez oltalomra volt is az árvának szüksége, mert Balassa Zsigmond, Bálint unokakisöcsce, hihetőleg rögtön Bálint eleste után, erőszakkal elfoglalta ennek birtokait, Kékkő, Dévény és Salygó várait (és uradalmait), melyek mint ősi jószágok az említett zentszéki ítélet szerint a családra voltak szállandók. Ez ellen aztán Paczoth András, felesége Balassa Mária (Annáról már nincsen szó) és a kisdéd Balassa János perbe fogván Balassa Zsigmondot, Nógrád vármegye Jánosnak ítélte a nevezett jószágokat, Zsigmond pedig a királytól literas praeceptorias eszközölt ki, melyekben (1595. die Dominica proxima post fest. OO.

SS.) meghagyatott Nógrádnak, hogy az, az ügyet mivoltában hagyván, t. i. ítéletét végre nem hajtván, a pert terjeszse fel a kir. curiához. Hogyan végződött ez ügy, az actákból, melyek csak 1597-ig mennek, mikor az még el nem dőlt, nem tudhatni; de örömmel constatólom a tényt, hogy Nógrád vármegye a gyámoltalan árvát a hatalmas úr, Balassa Zsigmond, ellen, ki az udvaroncok által Rudolf kegyét meg tudta nyerni, védelmébe fogadta.

De nem csak Bálintot támadták meg, házasságkötése után, jószágaira alhitozó saját rokonai — mert ki más volt volna azon időben vádlója a szentszéknél? — hanem sógora Dobó Ferencz, úgy látszik mindjárt nővére Krisztinának férjhezmenetele után fellépett ellene ellenségesen. T. i. 1584-ben történt a házasság, és 1586-ban alkotott végintézetében már kéri Bálintunk Báthori István királyt: »Dobó Ferenczet kegyelmes intésével intse arra, hogy az elvett jószágot és marháját (ingó vagyont) adja meg (vissza) szegén árvának feleségemnek, és hagyjon békét mindenből neki;« — de arra is kéri, hogy »intercedáljon Ő Felségénél Császárukknál mellette, hogy Ő Felsege engedje meg (el) törvényét, és ne voxálja eféle méltatlan perckvel, kire ez jövődő gyűlésben citáltatta.« És már ekkor és itt fejtegeti újdonszülött fiacskája birtokjogait, — t. i. már ekkor kellett a házassága miatti pernek megindíttatni; s a vád célja, az illetők részéről kétségetlenül fiának az őt megillető ősi jószágoktól megfosztása volt.

S ekkép házassága, s az abból támadt egyházi per, és kétfelöli birtoksérelmei, képezték élete keserűségeinek második kútforrását; de bujdosása okát is. T. i. a vérbűnnek hazai törvényünk szerint büntetése a fej és jószágvesztés lévén, bár Balassa e háborús időkben és zavart közviszonyok között az ítélet betűszerinti végrehajtásától alig tarthatott, még is igen elfogadhatónak látszik Dr. Pauler Gyula úrnak a történelmi társulat ülésében nyilvánított véleménye, mely szerint Balassa több évekre önkényt kivonúlt volna, hogy ez által a lehető zaklatások elől kitérjen, s távolléte alatt a hozott ítélet is feledségbe menjen.

A harmadik baj vallásváltoztatása volt.

Tudjuk: a Balassák voltak, a Perényieken kívül, a XVI. században a protestantismus legfőbb gyámolai hazánkban. Bálint

is protestáns volt, mint szülei, az volt 1584-ben is még, midőn Dobó Krisztinával megesküdött: s ime a Sennyey-acták VIII. száma egészen új ténynyel lep meg: 1586-ban Bálint a catholicus-egyház kebelébe tért. Embereit járatta Rómában, talán épen hogy Sixtus pápa pártfogását eszközöljék ki részére. De ellenségei, azaz rokonai, éber szemmel követve lépteit, azzal rágalmazták a pápai udvarban, hogy renegáttá lett, mi, tekintve Balassa vallásos lelkületét és forró hazafiságát, melyet költeményei lehellnek, melyet annyiszor bizonyított a csatatéren, s melyet utóbb oly dicsően megpecsétlett halálával is — nem volt gaz rágalomnál egyéb.

Nem tudom — mert a veséket csak isten vizsgálja — nem azért lépett-e Balassa által a catholicismushoz, hogy a király kegyét megnyerje, ki a végintézet szerint hitvesét »méltatlan perekkel vexálta»; nem-e, hogy a szentszéknél kedvező ítéletet eszközöljön házassági ügyében: de tény, hogy ilyet nem nyert, sőt hogy tanácssal sem támogatott, mely pedig czélhoz vezethette volna, ha t. i. pápai dispensatióért folyamodik, bár postliminio. — Annyi áll, hogy áttérése neki, bajos ügyeit tekintve, nem használt semmit: házassága vérbűnnek nyilvánított, s halála után fia nem talált oltalomra a bigott Rudolf királynál. Ellenben, hogy e lépése nem nevelte barátjai számát ama protestáns időkben, hogy rokonait még inkább elkészerítette, kivéve a hozzá egész lélekkel ragaszkodó öcscsét Ferenczet, de ki szintén azon évben esvén el Kassa alatt a tatárok ellen, melyben bátyja Bálint, kisöcscsén Jánoson nem segíthetett — további fejtegetésre sem szorúl.

S végre Bálint bajai é három fő okához járulhatott még vérmérséklete is. Ne feledjük: úr volt, egy gazdag és régi ház büszke fia; e mellett költő minden íze, érzékeny, heves, de sértett kebel is, s azért még inkább sérülékeny, s annál mélyebben, elevenebben érző minden bántalmat, mert azok házi boldogságát, büszkeségét, és jólétét fenyegették. Már atyja is durván, erőszakosan bánt vele, mint a Sennyey-acták I. számából értesülünk: e oda-e, ha ugyanez acták öt első száma öt ingerlékenynek, de alkalmmilag szinte durvának tünteti fel? Szkárosy György tisztartóját t. i. még 1578-ban — úgy látszik azon évben, mi-

dön Balassa atyja elhalván, Bálint jóságait átvette — mint azt, kinek vádaskodásai Bálintra atyja részéről megveretést vont, szitokkal és tetteleg bántotta, miért Szkárosy, nemes levén, perbe is idézte urát: mily eredménynyel, az iránt a nem teljes acták nem világosítanak fel.

Még halála utolsó napjairól néhány szót. Főtiszt. Rosty Kálmán kalocsai gymnásiumi magy. irodalmi tanár úr szívessé-
géből a Jézus társaságának csupán szerzetbeli belső használatra szánt »évi leveleiből« (*Litterae Annuae Provinciae Austriae Soc. Jes. ad ann. 1594.*) az Okmányok IV. száma alatt kivonatot közöl-
hetek, melynek írója a sellyei társodának egy tagja, ki a Pálffy Eszterg. alatti táborában lelkészkedett. E szerint a két czombján kapott lösebekben sinlódó hős, érezve helyzetének veszélyes vol-
tát, ezen sellyei lelkiatyát gyónás végett magához kérte. A pap imakönyvből ajtataskodva találta őt, ki meggyónván, mielőtt a sebész a véres műtéthez fogott, isten és a szüzanya segedelméért esedezett; s midőn a sebész dolgához látott, Virgilnek e versét mondta: »Nunc animis opus, Aenea! nunc pectore firmo«; s meg-
intetvén a pap által, hogy egész bizodalját istenbe vesse, egész odaadással alávetette magát a történendőnek. Midőn a pap látá, mily fájdalmakat szenved a műtét alatt, biztatta őt, s Balassa azt felelte: »hiszen, lelkiatyám, magam akartam így.« Azután aggódván fiacskája jövője iránt, levelet írt Mátyás főherczeg-
hez, s átadta a papnak e szavakkal: Tudom, lelkiatyám, hogy mind jellemed, mind szerzetes állapotodnál fogva igaz ember vagy; kérlek tehát, hogy halálom után e levelet a fenséges her-
czegnek általadd. A levélben arra kérte a herczeget, hogy fiát a jezsuitákhoz adassa be, hogy a nyolcz éves gyermek ott a ca-
tholicus vallásban s a tudományokban oktattassék. Mikor pedig halála napja előtti este máskornál élesebb fájdalmak által gyö-
törteték, s inteték, hogy minden reményét istenbe helyezze, azt felelte: »Krisztus meghalt érettem, és én ne bizakodjam? A te katonád voltam, uram, a te zászlódat követtem.« Halála más-
nap, t. i. május 20. következett be.

Különben Balassa Bálint, mint e borzasztó század fia, s mint az úri rend azon idétt általában, kemény, és jobbagyait el-
nyomó úr volt. Hibe város lakói az osztatlan két testvér, Bálint

és Ferencz urak ellen, ezek halála után 1595. küldöttséget menesztettek Prágába Rudolf királyhoz, melyben keservesen panaszolják sokféle nyomatásokat és sarczoltatásokat: mikép tőlök elföldek és erdők foglaltattak, területökön faluk építették, új meg új terhek rovattak reájok, saját a városban önmagoknak épített malmuk tőlök elvétellett, a város közepén urasági vendégfogadó állíttatott, és 12 frt bírság alatt megtiltatott bárkit magán háznál vendégül fogadni . . . Ezek is vonások költönek, — de a kor képéhez is!

Nem hagyhatom említetlenül, hogy a Sennyey-acták VI. száma csak regestáját adja egy, eredetiben kilencz ívre terjedő osztálylevélnek Balassa András Bálint nagybátyja és Bálint meg Ferencz a fennmaradt két testvér közt; — úgy a VII. szám szintén csak rubrumát a Bálint és Ferencz testvérek közti osztályról, mindkettőt 1578-ból. Valóban sajnálhatjuk, hogy e két osztálylevél másait nem nyerhettük meg: azok nem csak a Bálint birtokigényeit, nem csak a Balassa-ház birtokai történetét világosítanak fel, hanem a XVI. század második felebeli hazai földrajzhoz is igen becses adalékokat nyújtanának. De örvendjünk, és hadd köszönjem meg buzgó titkárunknak azt is, hogy buzgósága bennünket az itt felhasznált becses okmányok birtokába juttatott.

S most következzenek a hivatolt okmányok részint egészben, részint néhány fontos helyeikkel.

TOLDY FERENCZ.

I.

A Sennyey-acták közt I. helyt van Bátori Miklós országbíró levele (Pozsony, feria tertia proxima post Dominicam Quasimodo, 1578.), melyben nemes Szkárosy György, Kamenicz vára (mely Balassa Bálintra szállt atyja után) volt tisztartója vádját írja át elébbi ura ellen, s melyből csak a vád velejét írom ki, mely a kor és költönek erkölcsire vet némi világot. »Qualiter anno praesenti 1578. prima nempe die mensis Aprilis proximo praeteriti, hic in civitate Posoniensi in domo circumspecti Joannis Byerensoff Magni Valentinus Balassa de Gyarmath, nescitur quibus rationibus motus, non curata violatione publici salui conductus, ipsum actorem illicitis verbis ac turpissimis vituperiis affecis-

set, dicendo: Bestia hitetlen lélek kurvafi! vagy meghalsz ma, vagy megszegik ezentől egynehány oldalad csontja, hogy soha, ha megélsz is, emberre nem leszed belé. Mert jusson eszedben, bestye lélek kurvafi! teéretted mint vert volt atyám Dívénben? Azért bestia lélek kurvafi! bizon te is meghalsz ezentől érette; ha megélsz is peniglen, pénzes kocsin mindjárt küldtön küldlek Újvárbán, holott fél esztendeig sem látsz napfényt, mert tudom hogy immár mind egygyel érem meg(?). Ac insuper his non contentus, praefatum Georgium Szkározy, actorem, idem Valentinus Balassa dirissimis verborum plagis affecisset, ac tota nocte sub custodia in captivitate conservari fecisset. . . . »

E vádra az akták III. számában különösen e mentő hely talál-
tatik: »Incattus ez principalis actióra ezt mondja, hogy az igaz volna,
hogy az Actort, tempore et loco in actione A. denotatis (mikorontan A.
contra ius divinum et gentium, quo servi dominos suos revereri et obser-
vare obligantur et obstricti sunt, eundem Incattum, nempe dominum
suum boszusókkal ad hanc contentionem provocálta és felingerlette
volna) idem Incattus tamquam provocatus et lacessitus, úgymint köte-
les szolgálját megszidogatta; de nem emlékezik rája, minemő szókkal,
és kétszer meg is taszította volna.« — Tisztje actorátusi jogát azonban
nem ismerte el Balassa Bálint, t. i. »Cum tamen de veteri consuetudine
Regni Hungariae semper licuit dominis et nobilibus in excessu servum,
etiam nobilem, pro delicti excessu de facto castigare et compescere;
alioquin servus nobilis, fretus sua libertate nobilitari, etiam illicita au-
deret in curia domini sui attentare, quod esset nimis periculosum et il-
licitum; ex quo quemquam sua tantum nobilitat virtus, et non e con-
verso. Propterea non in omni casu licet servo nobili dominum suum ad
ius attrahere, signanter vero, quae sub rosa et poculo contingere solent.«

II.

Balassa Bálint végrendelete oct. 3. 1585.

Én Balasy Bálint Gyarmati, testemben beteges levén, de elmém-
ben egészséges, ajánlom először az én lelkemet az én kegyelmes iste-
nemnek, kérvén azután mindenféle barátimot, bizott uraimot és ismerei-
möt, hogy az kinek mit vétettem volna, énnekem megbocsássanak.

Továbbá, mert hogy minden halandó embernek maradékírói szük-
ség gondot viselni, az én újvárbeli részemet és víglesei részemet, ki ingó

marha és zálogos jószág, minden egyébféle ingó marhámval és ezüst míveimmel egyetemben hagyom az én atyámfiaának Ruszkai Dobó Krisztinának. — Az minemő három ezer forintunk Bécsben interesszen az só. kamarán öcsémvel vagyón, annak az haszna fele engemet illet, azt is az én atyámfiaának Dobó Krisztinának hagyom.

Továbbá az szegén atyám adott volt Balasy András uramval egyetemben Dobó Ferencznek tizenkétezer forintot kölcsön interessére, mely tizenkétezer forintnak háromezer forintja engemet illet, az tizenkétezer forintból penig az kétezer forintja háramlott volt az én feleségemre Dobó Krisztinára, hogy az ő részéről az kétezer forintot ő fizette volna meg minckünk, mely kétezer forintot én az én atyámfiaának megengedek, és az én atyámfiai azt ő rajta ne kereshessék, mert az én háromezer forintból engedem meg. — Ezen kívül maradua ezer forint, kivel Dobó Ferencz tartoznék: azt én hagyom az én öcsémnek Balasy Ferencznek mind az interessével egyetemben. — Maradt továbbá Patakon ezüstmívem, ki enmagamé, kinek számát én magam sem tudom, mert az registrom is ott vészett. Abban az ezüstmívben vannak tálak, kupák és egyéb töredékezüstök, ezüsttányérok, azt is az én atyámfiaának hagyom Dobó Krisztinának. — Ugyanott vagyón három ezüstös nyergem, két handzsárom ezüstös aranyozott, két hegyestöröm egyik merő ezüst aranyozott, az másik parasz'ól ezüstös, egy ezüstös sisakom, egy ezüstös dupla pánczélom, kinek ujjá nincsen, egy nyakbanvetőm merő ezüst aranyozott, egy merő ezüstös szűgyelőm, aranyozott farmotringgal egyetemben, egy pár sarkantyúm merő ezüst fejéren, egy zabolám ezüstös aranyozott, ismeg egy ló fejében való fokötő, kit Horvát János csinált, ezüstös; ismeg Veleten vagyón más ezüstös sisakom, kinek az pofája és nyakvása mind az pántjával öszve merő ezüst és aranyozott: ezeket az katona-szerszámot hagyom mind az én vitéz öcsémnek Balasy Ferencznek. Az mi az holdolt jószágot illeti, annak successiója az én magzatomtól úgy vészhetne el, hogyha az én házasságom nem András urambátyám és öcsém akaratjából esett volna, de miérthogy ugyan András urambátyám predikátora esküdtetett is meg, és sem bátyám sem öcsém nem reklamált: az én házasságomnak, quod semel placuit, alias displicere non potest, mert öcsém között az holdolt józágnak divisiója is házasságomnak utánna ment véghez: azért valami jószágom mind az Balasy Lászlótól reánk szállott jószágom, holtom után az én magzatomot illeti. Hol penig annak is előbb holta történnék hogynem-

mint az anyjának, tehát kötöm az holdolt és östől maradt jószágomat is az én öcsémvel Balasy Ferencz uram contractusa szerint az én atyámfának Dobó Krisztinának tizenhatezer forintban, úgy hogy éltében se öcsém se más tőle el ne vehesse és ne foglalhassa, mígnem az felől megmondott tizenhatezer forintot le nem teszi, mert én öcsémvel mind káptolomban mind vármegye székin úgy kötöttük magunkot, hogy kiki az ő jószágát, mind örökös jószágot s mind penig az zálogost, sumunában elköthessen valakinek akarja és szereti, és valamenyiben akarja. Azért ha történnék az én magzatomnak holta, kire az successió száll először, annakutánna az én atyámfának is feleségemnek vagy holta történnék, avagy az én nevemet megváltoztatná, és agygyig az én öcsém az holdolt jószágot magához nem váltaná, annakutánna minden pénznekül az én öcsémre és maradékira szálljon, és az Balasy familiától el ne szakadjon. De az mi az várbeli és viglesbéli részemet illeti, az felől megnevezett ingó marhámmal egyetemben bona conscientia mindestől feleségemnek vallom és hagyom ugyan oly conditióval, hogy szabad holta után is azt az kinek hagyja és vallja, mert az jószág zálogos, és ingó marha közöttben számláltatik. Az holdolt jószágban annakelőtte szakasztottam volt jámbor szolgálómnak Rácz Demjénnek Nagy-Libéreczet, kit az egri káptolomban ezer forintban vallottam, és az öcsém concensusából bizonyos okokból míveltem. Újszászi Péternek, kit másképen Jardánházi Péternek is hívnak, kötöttem Szentet háromszáz forintban, úgy, ha feleségem magához akarja váltani, letévén az háromszáz forintot, magához váltahassa. Hunyadi Nagy Pálnak Felső-Esztergárt háromszáz forintban ugyan oly conditióval, mint Újszászi Péternek. Feltosi Jánosnak Busát az én érettem való rabságáért ötszáz forintban kötöttem, ugyan ez felől megírt conditió szerint mint Újszászi Péternek.

Item az zabola lovamat és az pej paripát minden egy ezüstös csikánynyal egyetemben, ki merő ezüst aranyazott, Pándy Zsigmondnál vagyon, és szablyámmal egyetemben hagyom az én inasomnak Hartyáni Imrének.

Sándorffy uramnak tartozom kétszáz forintjával, kit az újbári borok árából fizessenek meg.

Balasy András uramnak hatszázhatvannyolcz forintjával tartozom, ki, hogyha az viglesi ingó marhából, ki az én részemre jutna, ki nem telnék, annak az feljülírt feleségem elégítse meg András uramot az én jószágomnak jóvedelméből.

Az én feleségemnek pedig hagyom főtútoról az felséges Lengyel Királt, könyörögvén Ő Felségének az élő istenért, hogy tekintse meg az én szegín megholt atyámnak szolgálatját és barátságát, mivel Ő Felségéhez volt iffiú korában, és az minemő jóakarattal Ő Felsége öcsém által mutatta magát hozzám lenni. Bizonyítsa meg azt az szegín gyámoltalan árvához az én feleségemhez, és intercedáljon Ő Felségénél Császárukknál mellette, hogy Ő Felsége engedje meg törvényt, és ne vexálja eféle méltatlan perekvel, mire ez jövőendő gyűlésben citáltatta. Gondolja meg Ő Felsége az én régi nemzetemnek mellette való sok kárvallását, és sok szolgálatjokat, tekintse meg az én erdélyi fogságomat is, és sok költségemet kit az Ő Felségeszolgálatjában heában költöttem és szenvedtem. Mindezeket gondolja meg Ő Felsége, és főképen az egy élő istenért hagyjon békét az szegín árvának az én szerelmes atyámfiának feleségemnek. Továbbá Ő Felségének az én régi kegyelmes uramnak Lengyel Királynak ezennel könyörgök, hogy Ő Felsége Dobó Ferenczet is az ő kegyelmes intésével intse arra, hogy az elvett jószágot és marháját adja meg az szegín árvának feleségemnek, és hagyjon békét mindenkől neki. Lengyel Király Ő Felsége után hagyom tútoról Barbarith György uramot, az öregbik Kubini Kristóf uramot, Kéry Ferenczet és Andaházi Andrást, kérvén az élő istenért ő kegyelmeket: legyenek az szegín árvának feleségemnek gondviselők és oltalmok mindenben, az miben ő kegyelmeket megtalálja.

Zólyomi híزامot is feleségemnek hagyok és vallok.

Utolszor kérem azon az én vitéz öcsémet: az egy istent megtekintvén és aztot is, hogy az én feleségem ő kegyelmének kétképpen való atyjafia, ne háborgassa semniben, hanem ő kegyelme is legyen egyik oltalmazója, kiért az úristen mind jártában költében szerencséltesse és nagyra vigye dolgát. Minden gonosz tanácson se induljon el.

Datum in Királfalva, tertia die octobr. Anno Domini millesiouu quingentesimo octuagesimo quinto.

Gayarmathy Balassa Bálint. Georgius Slatinski mpr. Franciscus Kéry mpr. Georgius Lukaniczky. Lassarus Zlatinszky. Georgius Névery. Coram me Laurentio Zathwreczky pr. m.

(Eredetie a szépesi káptalan levéltárában, felfedezve Dübrentei Gábor által).

III.

**Balassa Bálint hitvallása az esztergami káptalan előtt.
(Sennyey-acták VIII. sz.).**

Nos capitulum ecclesiae Strigoniensis memoriae commendamus
 quod magnificus Dominus Valentinus Balassa de Gyarmat nos-
 tram veniens in praesentiam, sponte ac libere coram nobis dixit et retulit,
 quod cum ipse ab amicis Romae res ejus procurantibus certo intellexerit,
 se a nonnullis Mahometicae, Christiani nominis immanissimorum hostium
 Turcarum sectae, haereseosque labi ibi esse insinulatum et accusatum
 apud Beatiss. et Summ. Patrem Dei gratia Sixtum V. ac si
 ipse fatens filium suum tenellum in lucem editum, ritu Turcico baptisari,
 nomenque Mustafae eidem indere curasset: volens itaque huic tam in-
 dignae, tamque alienae a veritate accusationi occurrere, adversariorum
 calumnias sua professione manifeste coram nobis refellere, dietique Beat.
 Patris Sixti V. animum paternum, benevolum, quem adver-
 sariorum querela alienum reddiderat, conciliare, suaeque fidei atque pro-
 fessionis coram nobis praevio iuramento edere confessionem, quam per-
 sonaliter verbis expressis dixit et protulit, eo modo: Ego Valentinus Ba-
 lassa de Gyarmath nego me aliquam pravitatem Mahometicam secutum
 fuisse, et licet diebus superioribus in capitulo Ecclesiae Scepusiensis hae-
 reses, de quibus insinulatus et delatus coram et Sanct. Domino
 Sixto V. ab adversariis meis fui, ad (re)pellendam que-
 relam eorundem meorum adversariorum fidem meam, quam profiteor,
 declaraverim generaliter, quo tamen (re)alitas magis plena, et ab omni
 obscuritate, quam generalitas inducere posset, aperta et libera reddatur
 ibi omissum, vel vitio notarii adiectum sit, hic reformetur:
 nunc coram vobis, Venerabili Capitulo Strigoniensi dico: licet natus,
 educatus et alitus in haeresi, imo a magistris haereticis scientia et diver-
 sis opinionibus contra ecclesiam cath. rom. instructus et armatus fuerim;
 iam tamen singulari gratia Dei praeventus, cum detestatione anteaetae
 vitae et professionis credo et confiteor firma fide omnia et singula, quae
 continentur in Symbolo Apost. Athanasii et aliorum conciliorum, quo S.
 Rom. et Cath. Ecclesia ūsa est et utitur, cuius confessionem, ubi opus
 fuerit, vita et sanguine asserere et approbare non dubitabo, videlicet:
 Credo in unum Deum (következik az úgynevezett apostoli
 hitvallás egész terjedelmében). Haec ego Valentinus Balassa de Gyarmat

math spondeo, voveo ac iuro; sic me Deus adiuvet, Beata Virgo Maria, omnes Sancti et haec S. Dei Evangelia, hic manibus meis tacta. In cuius quidem suae fidei et professionis documentum praesentes literas testimoniales sibi a nobis idem Dominus Valentinus Balassa petens, obtinuit. Datum die dominico in festo videlicet beati Bartholomaei Apostoli, anno Domini millesimo quingentesimo octuagesimo sexto.

IV.

Kivonat a bécsi jezsuiták »Literae Annuae« ezímű codexök 1594-ki folyamából.

Missus hinc (Sellyâ) in castra sub Strigonium Sacerdos, magnum Societatis J. nomen non solum apud Catholicos, sed etiam haereticos Magnates Hungaros conciliavit. Versabatur in tentorio Magnifici et Illustrissimi Domini Nicolai Pálffy, Partum Cisdanubianarum Regni Hungariae Generalis Capitanei. Die festo aderant summi viri tum Ecclesiastici, tum saeculares. Desiderabatur Concionator. D. Pálffy re desperata ab aliis, producit Patrem ad speciem valde juvenem, et cui vel aetas vel natura auctoritatem et existimationem negaverit, gracilitati corporis formam non injucundam addiderit. Veretur Prorox et alii quidam Episcopi ac Praelati, ut vel minus docte, vel non satis Ungarice dicat, aut etiam obmutescat, existimationique Catholicorum in tam nobili consessu non nihil deroget. Ille Deo fidens, facto signo crucis orationem exorsus, omnium ora vultusque convertit in se, deinde in progressu, sententiarum pondere, dictionis elegantia, actionis gratia sic tenuit animos omnium, ut hominem et Societatem admirari et suspicere satis non possent. Fama subito per totam Ungariam increbuit. Dimissa concione Prorox Patrem accersit, ad prandium invitat, amoris et gratulationis signa ostendit, eumque in magnis deinceps non solum ipse, sed et ceteri homines Praelati ac Nobiles honore habent. Auditur avide, a quibusdam et conscientiae negotio adhibetur. In his Magnus Dominus Valentinus Balassi fuit, qui cum in oppugnatione Strigonii aenea pila pedem utrumque trajectus esset, Sacerdotem illum acciri jubet, a quo de peccatorum confessione admonitus, statim annuit, horamque confessioni faciendae constituit. — Quo reversus Sacerdos, Balassium ex libello precatorio pie Deo supplicantem invenit, cu conscientiam aperit magno

sensu, Dei et Beatissimae Virginis auxilium implorans; ejus vulneri dum chirurgus ferrum admovet, illud Virgilii pronunciavit: Nunc animis opus Aenea! nunc pectore firmo! Inculcaverat illi noster, ut se totum Dei beneplacito committeret. Fecit diligenter, cujus indicium non obscurum exstitit: quod cum eum Pater dolore gravius affligi cerneret, atque inter alia hoc idem illi inculcaret, respondit: »Tamen mi pater! id decrevimus ut sic fiat.« Sollicitus de filiolo, quem octennem reliquit unicum, scripsit in ea infirmitate supplices literas ad Serenissimum Principem Matthiam, nec putavit eas cuiquam tutius credi quam eidem Sacerdoti: quem his verbis allocutus est: »Scio te pater, et natura et instituto esse veracem, rogo itaque ut has post obitum meum Serenissimo Principi tradas.« Petebat iis, ut filium suum ad scholam Societatis mitteret, ibidem octennis Catholica religione et litteris imbueretur.

Denique hora vespertina, quae ipsius obitum praeceperat, cum solito vehementius vi morbi conflictaretur admonitus, ut se divinae dispositioni traderet, in Deoque spem suam collocaret, respondit: Christus mortuus est pro me, et ego diffidam? Tuus miles fui Domine! tua castra secutus sum.« Obiit tandem vir catholicissimus et miles generosissimus, cujus ut vitam transactam universa admirata est Hungaria, ita in illius exitu omnes extollebant Dei clementiam, quae etiam undecima hora conductos primis adaequat.

Illustrissimus ac Magnificus Dominus Pálffy rarae et virtutis et religionis militum dux, praeterquam quod sese ad bellum sancta confessione et communione communicavit, etiam in castris, frementibus haereticis, quotidie Sacrificio Missae interfuit.

Videre erat summam Domini providentiam in defendendis suis, nam Sacerdote divina peragente saepius globi ex arce missi tentoria in castris et aedem Divi Martini in Civitate Strigoniensi a Rascianis Christianis deditam quatiebant, Nostro tamen Sacerdote in Sacrificio missae cum auditoribus perseverante stb.

V.

**Rudolf király parancslevele Nógrád vármegyéhez 1595. nov.
(Sennyey-acták X. sz.).**

Rudolphus Secundus fidelibus nris vicecomiti et
assessoribus Comitatus Neogradiensis Expositum est Maies-

tati Nostrae in persona fidelis nostri Magnifici Sigismundi Balassa de Gyarmath, filii Magn. olim Andreae, filii quondam Emerici, filii olim Francisci Balassa de dicta Gyarmath, qualiter his proxime praeteritis temporibus inter ipsum Exponentem, velut in causam attractum ab una, ac Joannem, naturalem et putativum filium Magnifici olim Valentini Balassa de antedicta Gyarmath, filii Magnifici quondam Joannis, filii dicti olim Francisci itidem Balassa de eadem Gyarmath, veluti Actorem ab alia partibus, ratione et praetextu occupationis certorum bonorum praefati olim Valentini ac Magnifici quondam Francisci Balassy fratris eiusdem carnalis ac legitimi ad ipsum Exponentem devolutorum, per eundemque apprehensorum, coram vobis certa quadam causa vobis bene cognita mota fuisset et suscitata, in qua vos ad ulteriorem proceduram, dum procurator ipsius Exponentis inter alias efficaciæ rationes et exceptiones suas ad incompetentiam praedicti Joannis, naturalis utpote filii antedicti Valentini Balassa disputando non solum nudis verbis atque ex legibus regni verum etiam certis literis fidelibus Reverendi Joannis Kwtthassy Episcopi Jaurinensis et per dictum Regnum Hungariae Cancellarii nostri, tunc vero Episcopi Quinqueecclesiensis ac Praepositi majoris et Vicarii Capitali Stigoniensis adiudicatoriis sententialibus in foro spirituali superinde emanatis et coram vobis in instanti productis evidenter docuisset, ipsum Joannem, velut ex illegitimo et incestuoso thoro procreatum ius successionis in bonis aviticis dictorum Valentini et Francisci Balassa minime in se transferri et derivari, eorundemque successorem dici; ideoque neque praedictae actionis prosecutionem ipsi competere contra manifestam ipsius Exponentis successionem posse. Ibidem vos non curatis praedictis rationibus et regni iuribus, sed et praescriptis adjudicatoriis floceipensis ipsum quidem Joannem, tamquam competentem Actorem, admisissetis, bona autem litigiosa saltem ideo, quod esset filius praefati Valentini Balassa, et quod in eiusdem bonis natus et educatus fuisset, eademque bona simul cum patre, prout vos praetenderetis, possedisset: e manibus ipsius Exponentis, veri utpote et legitimi successoris, excipienda, ipsique naturali — quamvis divinis et ecclesiasticis legibus comprobato filio restituenda fore praetextu novissimarum regni constitutionum in factis illegitimarum occupationum editarum adjudicassetis, discussionemque vero successionis, veluti Tabulam nostram Regiam concernentem, vobis non competere deliberassetis; nihilominus tamen bona praescripta eidem Joanni ex eo, quod dicti quon-

dam Valentini Balassa filius naturalis fuerit (inter legitimum et illegitimum non discernendo) ac proinde bona paterna in filium devolui solere reddenda et restituenda adiu licassetis; et licet legitimas procuratorias praefati Incatti huiusmodi nostram adiudicationem et sententiam maturioris revisionis et discussionis gratia in Curiam Regiam praesentiae utpote nostrae appellasset vos tandem nescitur quibus respectibus moti, causam eandem iu Curiam Regiam simul cum tota serie et merito negotii transmittere recusassetis, prout recusaretis etiam modo praeiudicio et damno ipsius Exponentis manifesto. Supplicatum itaque extitit Maiestati Nostrae in persona dicti Exponentis ut nos eidem circa praemissa de opportuno et condigno iuris remedio providere dignaremur: (hivatkozás a törvényekre, melyeknél fogva) vobis firmiter praecipiendo committimus et mandamus, quatenus acceptis praesentibus, et rebus sicut praefertur stantibus, causam partium praemissarum in eo statu quo nunc existit, in Curiam Regiam nostrae scilicet praesentiae in praesentiam, maturioris revisionis gratia, absque onere et difficultate ipsius Exponentis aliquali transmittere, — atque interea restitutionem bonorum ipsorum suspendere debeatis et teneamini Datum Posonii, die dominico proximo post festum omnium sanctorum, anno Domini 1595.

Jelentés és bírálat az 1872-ik évi kortani pályaművekről.

(*A m. tud. Akadémia II. osztálya számára.*)

I.

A m. t. Akadémia II. osztálya f. évi ápril 9-kén alulírottat az 1869. és 1870. évi nagygyűlés által kitűzött kortani pályakérdésre beérkezett két pályamű megbíráásával — a bírálóul kijelölt Torma Károly akad. tag visszalépte folytán — megtisztelni méltóztatott.

Midőn mély tisztelettel alulírott a m. t. Akadémia II. osztályának e nagybecsű bizalmáért hálás köszönetét fejezi ki: egyszersmind van szerencséje véleményét a pályázat eredményéről a következőkbe foglalni össze.

A pályázat eredménye egészben véve öröndetesnek mondható, a mennyiben két oly dolgozat érkezett be, melyeknek mindegyike irodalmunkra nézve valódi nyereségnek tekinthető, habár az Akadémia által kitűzött feladatnak teljesen egyik sem felel is meg.

Az I. számú pályamű (mely történetbúvárra és oklevelesre mutat mint szerzőre) túlnyomólag magyar chronologia; a nem-hazai dolgokat igen röviden tárgyalja, sőt részben mellőzi; időszámítási szabályai nem mindig a legegyszerűbbek s legkönnyebbek: ámde a hazánkban a középkorban divatozott időszámítási sajátságokra tömérdek oklevél és számos középkori naptár feldolgozása által oly fényt vet, hogy bíráló kedves kötelességének ismeri kimondani, miszerint e pályamű egyszer mindenkorra egyenesen megalapítja az eddig úgyszólván teljesen parlagon hevert magyar chronológiát.

A II. számú pályamű (mely mathematicusra mutat mint szerzőre) az időszámítási szabályok tekintetéből előnyökkel bír az

I. számú pályamű felett: ámdé a specialis hazai szempont teljes elejtése folytán a magyar történésznek s diplomaticusnak nem nyújt többet, mint a külföldi chronologiai munkák; egyetemes kortan az, melynek kinyomatása szintén kívánatos volna: de az Akadémia jutalmára — az akadémiai pályakérdés főigényének mellőzése következtében — nem tarthat számot.

Bíráló tehát az előrebocsátottak alapján az I. számú pályaművet tartja az Akadémia jutalmára érdemesítendőnek; mely — ha szerzője a % alatt ide csatolt bírálat megjegyzéseit figyelemre méltatja — a külföld legjelesebb kézikönyveivel is bátran fog mérkőzhetni. — Pest, 1872. május 15-kén.

A tek. akadémiai osztálynak, stb.

HORVÁT ÁRPÁD, m. k.

II.

A m. tudományos Akadémia 1869-ki április 17-kén a történettudományi osztályból, az 1. sz. alatt, a következő pályadolgozatot tűzte ki:

»Készíttessék a történelmi kortannak (chronologia) oly gyakorlati kézikönyve, melynek segítségével a történész a történeti kútfőkben, főleg pedig a hazai történetet tárgyaló s annak földerítésére szolgáló krónikák- és okiratokban előforduló keltezéseket a jelenleg divatozó Gergely-féle időszámításra könnyen és biztosan átváltoztathassa s szerinte kifejezhesse, a török időszámítás sem mellőztetvén.

Különös figyelem fordíttassék a hazánkban divatozott időszámítás körül észlelhető sajátságok kimutatására.

Láttassék el a mű a szükséges vagy gyakorlati használhatóságát könnyítő táblákkal.

Az Akadémia e felhívására két pályamű érkezett be, ú. m. az 1. számú, melynek címe »A kortan kézikönyve;« jeligéje: »In examine litterarum debet attendi maxime datum litterarum,« stb. Verbőczy. A 2. számú, melynek címe: »A történelmi kortan kézikönyve;« jeligéje: »Nem fényleni, használni akarok művennem.«

Miután e pályaművek megbírálásával a m. tud. Akadémia II. osztálya alulirottat is megtisztelni méltóztatott: e nagybecsű bizalomnak úgy vél referens leginkább megfelelni, ha a pályaművek főbb hiányait nemcsak kijelöli, hanem egyszerűsmind azoknak miként eszközzendő pótlását is előterjeszti. Mindenekelőtt azonban szükségesnek tartja bíráló saját nézetét kifejezni az iránt: mi igényelhető a »történelmi« kortannak oly »gyakorlati« kézikönyvétől, melynek segítségével a történeti kútfőkben, főleg a hazaiakban előforduló keltezések a jelenleg divatozó időszámításra »könnyen és biztosan« átváltoztathatók, — miként azt az Akadémia jutalomtétele kívánja. Bírálót tanári pályájának hosszas tapasztalása meggyőzte afelől, hogy a történelmi kortannak ily gyakorlati kézikönyvétől különösen kettő igényelhető első sorban, ú. m.:

1. Az, hogy a kézikönyv az előforduló chronologiai adatok iránt, részint táblák, részint betűrendes mutató által rögtön tájékoztassa a történetkedvelőt, — mely tekintetből mulhatlanul szükséges, hogy a többi közt tartalmazza mind a harminczöt naptárt, mely a keresztyén időszámításban előfordúlhat; ezek segítségével aztán épen oly »könnyen és biztosan« tájékozhatja magát a történetkedvelő a középkor bármely évére nézve, mint amily könnyen és biztosan tájékozhatjuk magunkat a folyó évre nézve az 1872-iki év fali naptárából. És épen ezért vették föl munkájokba a legjobb chronologiai segédkönyvek szerzői, Pilgram, Weidenbach és mások az említett harmincöt naptárt. De szükséges továbbá az Akadémia jutalomtételében két helyütt is hangsúlyozott hazai történelem szempontjából, hogy a chronologiai kézikönyv — a chronologiai műszóknak rövid magyarázatukkal ellátott lajstromán kívül — tartalmazza különösen lehetőleg teljes, betűrendes lajstromát az egyházi ünnepeknek s a szentek napjainak, még pedig egyenesen azon praxis szerint, melyet e tekintetben a magyar egyház követett a középkorban, miután a specialis hazai dolgokat illetőleg a külföldön megjelent kortani munkák úgyszólván használhatlanok.

2. Az elősoroltakon kívül még az igényelhető különösen a chronologiai kézikönyvtől, hogy oly egyszerű, könnyű és biztos időszámítási szabályokat tartalmazzon, melyeket a történetked

velő képes legyen könyv nélkül megtanulni és melyek segítségével aztán az 1. pontban említett táblák alól emancipálva, legalább a *Calendarium Julianum* bármely évének naptárát, minden más segédeszköz nélkül, mint mondani szokás pusztán fejből, önmaga elkészíthesse. Vagyis concret példában mutatva fel a dolgot, ha valamely okmányban olvasom: »datum MCCCVII. in dominica, qua cantatur Invocavit,« vagy pedig: »datum MCCCXVI. feria sexta post Pentecosten,« — igénylem a chronologiai kézikönyvtől 1-ször, hogy a fennemlített betűrendes lajstrom megmondja, miszerint a Dominica Invocavit = a nagyobbított első vasárnapja; Feria sexta = péntek; továbbá igénylem, hogy a kézikönyv egy külön táblában utaljon az 1307-dik s az 1416-dik év naptárára, melyeket a kézikönyvben felütve épen oly könnyen rájövök arra, hogy 1307-ben az Invocavit vasárnap február 12-re esett s 1416-ban a pünkösd vasárnapját követő péntek június 12-re esett, amily könnyen megtalálhatom a folyó 1872-diki év fali naptárában azt, hogy ez évben az Invocavit vasárnap február 18-kára, a pünkösd utáni péntek pedig május 24-kére esik. — Ámde ez még mind nem elég; mert ezenfelül kell még, hogy a kézikönyv bizonyos pontig önmagát tegye rám nézve nélkülözhetővé, s azért igénylem a kézikönyvtől 2-szor, hogy utasítson az 1307-diki Invocavit vasárnapot s az 1416-diki pünkösd utáni pénteket tabellák s más efféle segédeszközök nélkül is meghatározni, megtanítva engem az 1307 és 1416. évek naptárát pusztán fejből készíteni el; minek eszközlésére a kortannak csak két (legfőlebb három) paragraphusát kell könyv nélkül megtanulnom, és nem többet; az egyiknek tárgyát a husvétszámítás képezi a lángelméjű Gauss módja szerint, a másikat pedig a naptárszerkesztés szabályai; a harmadik volna a vasárnapi betű számítása, ez azonban a csak némileg kombinálni tudó emberre nézve — a szóban forgó feladat megoldása tekintetéből — nélkülözhetővé is válik. A husvétszámítás Gauss szerint csak az arithmetikai négy alapművelet ismeretét tételezi föl, tehát nem többet, mint amennyit a számtanból mindenki tudhat, ki bár csak elemi tanodát végzett is némi sikerrel. A naptárszerkesztésről szóló paragraphus pedig legnagyobbbrészt oly tárgyakkal foglalkozik, melyek iránt

a közéletben folyton-folyvást érdeklődünk. Itt tehát valami nagy nehézségről szó sem lehet; de igen is felette nagy előnyről, amennyiben e néhány paragraphus megtanulása folytán a chronologiai adatok nagy része akkor is megoldható, midőn a kézikönyv nincs kéznél; s éppen ez önállás az, melyre a történetbúvárnak s diplomaticusnak, tudományos kutatása érdekében, okvetlenül törekednie kell. — Íme, ezek kiválólag azon tárgyak, melyeket az Akadémia által jutalmazandó kézikönyvben joggal kereshetünk, s melyek nélkül az kettős rendeltetésének, mint felüő segédkönyv és mint időszámítási kalauz, csak hiányosan felelhet meg.

Lássuk már most részletesen, mily mértékben felel meg a két pályamű a bíráló által előterjesztett igényeknek.

Az I. számú pályadolgozat azon igénynek, hogy részint táblák, részint betűrendes mutató által rögtön tájékoztassa a történetkedvelőt, ezen igénynek, mondjuk, teljesen megfelel, amennyiben t. i. a 39. §-ban adja a főnapárt (Pilgramnál: *Calendarium generale festorum immobilium*), a 40. §-ban pedig a fennemlített 35 naptárt (*Calendaria specialia festorum mobilium*). E harminczöt naptár sorrendjéhez azonban fér némi szó; szerzőt t. i. mnemotechnicai szempont látszott vezérelni, midőnaz 1—25 számmal azon naptárakat jelölte rendben, melyekben a husvét april elsejétől april huszonötödikéig esik; a 26—31 számmal pedig azokat, melyekben a husvét martius huszonhatodikától harmincegyedikéig esik; végre a 32—35 számmal azon naptárakat, melyek husvétje martius 22, 23, 24, 25-kén van. E sorrendnél még mindig helyesebbnek tartja bíráló Pilgramét és Weidenbachét, kik az első számmal a martius 22-ki (legkoraibb) husvétet jelölik, azután a napok természetes rendét követve folyvást, az april 25-ki (legkésőbbi) husvétnek, illetőleg naptárnak (mert hiszen ez a husvétől függ) adják a 35-ik számot; helyesebbnek tartja bíráló Pilgramét és Weidenbachét azért, mert éppen ez a természetes sorrend, és mert csakis ez képes felüőtetni a mozgó ünnepek folytonos progressióját. — Nyerne továbbá a pályamű az által is, ha szerző minden specialis naptár fölött kitenné, mely évekre szól az illető naptár (Pilgramnál ez így van »convenit annis« stb.); de egyszersmind ellen-

örizné ez a 38. §-ban foglalt évtábla első és második rovatában (naptári szám, évek) előfordúlható sajtóhibákat, mely évtáblához szintén van némi szava bírálónak.

Szerző t. i. ez évtáblát a Kr. u. 700-ik évvel kezdi: itt is — már csak a hún történetek szempontjából is — kívánatosabb volna Pilgrammal tartani, ki évtáblájában a Kr. u. 300-ik évig megy vissza; mit annál könnyebben teljesíthet szerző, minthogy itt kész tabellák pusztá lemásolásáról van csak szó.

Az első pontban formulázott igények betetőzéseül mulhatlanul szükséges (miként az fenn előadatott) az egyházi ünnepek s szentek napjainak, egyenesen a magyar egyház középkori praxisa szerint készült betűrendes mutatója; mert e nélkül a »házánkban divatozott időszámítás körül észlelhető sajátságok ki-mutatása« (az akadémiai pályahirdetés kívánatához képest) nem is eszközölhető: mely betűrendes mutatót azonban vajmi sajnosan kellett mindedig nélkülöznünk. Ez igénynek a pályamű 37-ik §-ában felelt meg a tudós szerző, még pedig oly fényes sikerrel, hogy bíráló egy perczig sem kételkedik kimondani, miszerint az említett paragraphus (mely egyébként 341 lapot tölt be 4r-ben) egymaga megérdemli az akadémiai jutalmat. Szerző hatvan (sőt még több) magyarországi régi naptárt dolgozott fel pályaművében, melyeket a 36. §-ban ismertet meg részletesen, okmánytárainkat mind átbúvárolta, s teljes önérettel mondhatja a 242-ik lapon, hogy »ezen terhes és sok időbe került munkától eddig a chron. kézikönyvek szerzői mindannyian visszajjedtek, s megvalljuk, nekünk is igen megpróbálta békétülésünket, azonban a cél, melyet vele elérni akartunk, s úgy hiszszük, el is értünk, méltán megérdemelte azt, mert ezentől okmánykeleteink körül, alig egy-két szentet kivéve, többé ingadozni nem fogunk.« — E nyilatkozat minden szavát a legnagyobb készséggel magáévá teszi referens, mert mélyen érzi, mily nagybecsű gyarapodást nyert hazai tudományosságunk az 1. számú pályamű e szakasza által. — Egyébként, mind a teljesség, mind a könnyebb tájékozódás szempontjából fölveendőknél még a 37-ik §-ba, vagy pedig egy külön lajstromba foglalandók a kézikönyvben előforduló chronologiai összes műszók; mert például a »Feria sexta« jelentését a betűrendes mu-

tatóban első pillanatra megtalálná még a járatlanabb történetkedvelő is: ámde hogy e nagyterjedelmű kézikönyvnek melyik paragraphusában keresse a Feria sexta (péntek) jelentését ez iránt az, ki a Feria szót mindig csak »szünnap, ünnep« értelmében ismerte, bizony el is akadhat; mert hiszen a szerző pályaművében is nem az ünnepek rovata alatt magyaráztatik meg ez a műszó. Továbbá fölveendő volna még néhány szokatlanabb keltezés, mint például, a szepesi káptalannak Uzfalvai Uz Györgyszámára a quartalitium teljes lefizetéséről 1547-ben, függő pecsét alatt kiadott levelében előforduló ezen keltezés: »datum in conductu paschatis« (fehérvasárnap), mely szerző lajstromában hiányzik, Pligramnál azonban megvan a 162-ik lapon; az idézett okmány azok közül való, melyekről alúlirott a Történelmi Társulat 1871. december 7-ki ülésében adta elő jelentését.

A mozgó ünnepekről szóló 23-ik §-ba pedig fölvenné bíráló az »introitus«-ok időrendi lajstromát teljesen (még részletesebben, mint a hogy Littrow Calendariographiájának 56 s köv. lapjain adja) fölvenné bíráló egyenesen a könnyebb áttekintés végett, daczára annak, hogy betűrendes jegyzékek a pályamű 37-ik §-ában a Dominica szó alatt, bár nem teljesen szintén, megvan; valamint annak daczára is, hogy a 35 specialis naptárban korrendileg következnek egymás után, — miután itt (a mint az nem is lehet másképp) nagyon meg vannak rövidítve. Helyén látja itt referens azt is megemlíteni, hogy a görög-keleti egyház időszámításának sajátságai, különösen az ünnepeket s szentek napjait illetőleg — a középkorban az Adria és Fekete-tenger közt elnyúlt Magyarbirodalom déli tartományainak tekintetéből — több figyelmet érdemelnének, mint a mennyiben szerző részesíti; mely hiányt nem lesz nehéz pótolnia, ha megismerkedik Martinov jeles munkájával, melynek címe: »Annus ecclesiasticus graeco-slavicus... scripsit Joannes Martinov, presb. Soc. Jesu; fol. Bruxellis, 1863;« e munkát az egyetemi könyvtárban szerző bármikor megkaphatja. Végre azt sem fogja szerző kétségbe vonhatni, hogy egy 790 lapra terjedő chronologiai kézikönyvben, melyben Olympiasokról, aerákról is van szó, a zsidó naptár is érdemelne külön tárgyalást; e hiány tehát szintén pótolandó lészen.

Ami már a bíráló által fentebb különösen kiemelt egyszerű, könnyű és biztos időszámítási szabályokat illeti, e tekintetben (valljuk meg őszintén) az I. számú pályamű nem áll egészen a tudomány színvonalán; a mennyiben t. i. szerzője az újabb (tabellák nélküli) számításokat nem vette föl művébe. Ez állítás bebizonyításául lássunk néhány feltűnő példát. Az egyházi naptárban a számítások legfontosabbika a husvét-számítás; helyesen mondja maga a szerző a 68-ik lapon »a husvétünnep az egyházi évben a sarkpont, mely körül forog az egész időbecsztatás;« ennek kiszámítása tehát a chronologia legeslegfontosabb tételei közé tartozik. Lássuk már most, mi módon sajátíthatja el, az e tárgy körül tájékozatlan történetkedvelő a husvétszámítási szabályokat a szóban forgó pályaműből? Körülbelül így: a tárgymutatót (mely most még hiányzik) átnézve, a 8-ik § fölzetéül ezt találja: »a husvétszámításról,« s utaltatik a 70-ik lapra; e lapon kezdi szerző a husvétszámítást fejtegetni, de eredményre csak a pályamű 117-ik lapján jut (itt is csak az ó-naptárra nézve); tehát negyvennyolcz lapon kell áthatolni az olvasónak, közben tíz paragraphust, — a holdkörörről, napkörörről, napi betűkről, holdkulcsról, holdszabályozókról, napszabályozókról, nappótkörörről, évi szabályozókról, határkulcsról, időközről, — e tíz paragraphust áttanulmányoznia; míg végre a 117-ik lapon megtudja, hogy a husvét meghatározásához szükséges először a pályamű XVI-ik táblája, melyben az aranyszámot kell kikeresnie, másodszor szükséges a XVII-ik tábla, melyben a vasárnapi betűt kell kikeresnie, és végre harmadszor szükséges a XVIII-ik tábla, melyben az aranyszám s vasárnapi betű segítségével a husvét napja keresendő ki. Kérdjük: vajjon nem fog-e a 48 lap áttanulmányozása sokakat visszariasztani a husvétszámítási szabályok elsajátításától? És kérdjük: ha még számításakor is tabellákból kell a husvétet kikeresni: nem venné-e az olvasó szívesebben, ha szerző a pályamű 38-ik §-ába foglalt évtáblát egy rovattal megtoldaná, s abba (Pilgram példáját követve) a husvét napját venné föl? ekkor legalább három tábla helyett csak egyet kellene felütni a husvét keresésekor. És hát ha a kézikönyv (a három tábla) nincs kéznél, quid sum miser tunc dicturus? Ime, így hagyják cserben a történetkedvelőt azon

időszámítási szabályok, melyek chronologiai tabellákat szükségnek. Minde nehézségeket könnyű szerével hárítja el a Gauss-féle husvétszámítási mód, melyhez nem kívántatik se tabella, se aranyszám, se vasárnapi betű, s melyre vonatkozólag mondja Littrow (*Calendariographie* 54. l.): »Hier bemerken wir bloss, dass die oben erklärten Sonntagsbuchstaben, Epacten u. s. w. grösstentheils zur leichteren Bestimmung des Osterfestes erfunden, oder wenigstens wegen diesem Gebrauche bis auf unsere Zeiten erhalten worden sind. Doch bedürfen wir itzt diese Hilfsmittel nicht mehr, seitdem Gauss gezeigt hat, wie sich das Osterfest durch einige einfache Operationen der Arithmetik, ohne alle jene Vorkenntnisse bestimmen lässt« stb. E számítási szabályokat Littrownál az imént idézett helyen, Weidenbachnál a 9-ik lapon (itt azonban botrányos sajtóhibákkal a számítási formulákban) találhatja szerző, és találhatja e jelentés alább következő soraiban szintén; miután alulírott bírálói tiszténél fogva erkölcsileg kötelezve érezte magát e számítási szabályok fölvételére, mind saját igazolásául, mind pedig a pályázó capacitatiojául; adja tehát azokat úgy, a mint diplomaticai hallgatóinak szokta előadni:

Husvétszámítás az ó-naptár (Calend. Julian.) szerint.

E számításnál öt ismeretlen mennyiséggel (a, b, c, d, e) van dolgunk és két ismerttel, t. i. $m=15$ és $n=6$; az ó-naptárban az m és n értéke állandó. Leírom tehát ezeket így:

$$a =$$

$$b =$$

$$c =$$

$$d =$$

$$e =$$

$$m = 15$$

$$n = 6$$

azután az öt ismeretlen értékét számítom ki következő módon:

I. az adott évszámot elosztom 19-czel, az osztás maradéka $= a$

II. az adott évszámot elosztom 4-gyel, a maradék $= b$

III. az adott évszámot elosztom 7-tel, a maradék $= c$

$$\text{IV. } \frac{m + 19 a}{30} \text{ a maradék} = d$$

$$\text{V. } \frac{n + 2 b + 4 c + 6 d}{7} \text{ a maradék} = e$$

VI. ha az osztandót az osztóval nem oszthatom el, akkor az osztandót veszem maradék gyanánt úgy, a mint van; miután törtszám e számításnál nem használtatik.

Mind kiszámítván így az ismeretleneket, azonnal megtalálom a husvétet, t. i. a husvét leszen:

$$\text{vagy: } 22 + d + e \text{ Martii}$$

vagy (ha e szám 31-nél nagyobb — miután martiusnak csak 31 napja van, ez az első formula nem használható — akkor a husvét leszen)

$$d + e - 9 \text{ aprilis.}$$

Ennyiből áll mindössze Gauss husvétszámítási szabálya; ez oly egyszerű, könnyű és biztos, hogy még az is, ki az egész chronológiából egyebet sem tud ez egy paragraphusnál, csupán ennek az egynek segélyével, minden más előismeretek nélkül is, képes az ó-naptár bármely évére a husvétot kiszámítani; könyv-nélkül megtanulása pedig, úgy hiszszük, nem jár valami különös nehézséggel; s így a diplomaticus, ki csak a középkorral foglalkodik, kinek tehát csak az ó-naptár van szüksége, ez egy szabály elsajátítása folytán, a husvétszámítást illetőleg teljesen emancipálva van bármi néven nevezendő tabellák vagy kézikönyvek alól.

Teljesség okáért adjuk még a husvétszámítást az új naptár (Calend. Gregorianum) szerint is; ennél az m és n -nek századról századra változó értéke már bajosabban tartható meg az emlékezetben: maga a számítás azonban itt is épen oly egyszerű, mint az ó-naptárra nézve.

Ugyanis az új naptárban

$$1582\text{-től} \quad 1699\text{-ig bezárólag } m = 22 \quad n = 2$$

$$1700\text{-től bezárólag } 1799\text{-ig bezárólag } m = 23 \quad n = 3$$

$$1800\text{-től bezárólag } 1899\text{-ig bezárólag } m = 23 \quad n = 4$$

$$1900\text{-től bezárólag } 2099\text{-ig bezárólag } m = 24 \quad n = 5$$

A számítási szabályok I.—VI. pontja szóról-szóra meg-
egyezz az ó-naptár számítási szabályainak I—VI. pontjával; a
husvét napját megfejtő két formula ugyanaz, mely az ó-naptár
számításánál; de az új naptárnál a számítási szabályok még
két ponttal megtoldandók, s ezek a következők:

VII. ha számításkor április 26-ika jő ki husvét napjául,
akkor visszamegyünk április 19-kére (mert április 25-kén túl
nem lehet a husvét); ilyen évek például 1609 és 1981.

VIII. ha pedig április 25-ike jő ki, és a $\text{calculusban } d = 28$ és a > 10 (a nagyobb, mint tíz), akkor április 18-kára teendő
a husvét napja, ilyen év például 1954; de nem ilyenek 1734 és
1886 (mert ezeknél nem teljesedik be mind a két feltétel.)

Az utolsó pontra vonatkozólag Littrownál (*Calendario-
graphie* 55. l.) hibásan áll $d = 18$, e helyett $d = 28$. Tehát
még a gondos Littrownál is sajtóhiba magában a formulában!

A husvétszámításnál nem kevésbé fontos problémája a
kortannak a naptárszerkesztés: ennek szabályai képezik tulaj-
donképpen az egész chronológiának zárkövét; mert mind az, mi
a kortan egyes szakaszaiban tárgyalatik, sajátlag csak anya-
gúl vagy eszközül szolgál a naptárszerkesztéshez. És épen azért
tökéletesen megfoghatatlan, hogy a legelterjedtebb chronologiai
kézikönyvek is vagy teljesen mellőzik e problémát, vagy legfő-
lebb csak röviden érintik; bíráló legalább nem emlékszik arra,
hogy a naptárszerkesztési szabályokat bárhol is kimerítően tár-
gyalva találta volna. Ennélfogva tehát nem csak feljogosítva, de
sőt kötelezve érzi magát bíráló e szabályoknak — melyek az I.
számú pályaműben is hiányzanak — e bírálatban való közlésére,
azon remény fejében, hogy szerző nem fogja azokat egészen
figyelem nélkül hagyni.

Lássuk tehát a naptárszerkesztési szabályokat.

I. Az adott évszámot elosztjuk 4-gyel, hogy megtudhas-
suk, vajjon közönséges vagy szökő-év-e az? ha az közönséges év,
akkor csak a husvétot kell kiszámítanunk; ha pedig szökő-év,
akkor a husvéton kívül még a vasárnapi betűt is tanácsos ki-
számítanunk.

II. Tizenkét lapra az év 12 hónapjának napjait írjuk, még
pedig úgy, hogy a közönséges évben jan. 31, febr. 28, mart. 31,

april 30, máj. 31, jun. 30, jul. 31, aug. 31, sept. 30, oct. 31, nov. 30, dec. 31 napot nyerjen; azután január elsején kezdve leírjuk sorban a hét vasárnapi betűt, úgy, hogy január 1-jéhez A-t írunk, 2-kához B-t, 8-kához ismét A-t, és így tovább az év utolsó napjáig.

III. Kiszámítjuk a husvét napját, s a mely napra esik, odaírjuk: Husvét (Pascha); a mely vasárnapi betű a husvét napjánál fordul elő, ugyanaz a közönségesévben az egész éven át vasárnapot jelöl; miért is e vasárnapi betű a hányszor csak előfordul, mindannyiszor aláhuzandó, és ez által az egész év hetekre leszén felosztva: januárban az első aláhuzáshoz odaírjuk: az év első vasárnapja (Dominica prima anni), decemberben pedig az utolsó aláhuzáshoz: az év utolsó vasárnapja (Dominica ultima anni); most az év utolsó vasárnapjától számítva visszamegyünk négy héttel, s e négy vasárnap leszén az 1-ső, 2-ik, 3-ik, 4-ik advent-vasárnap (Dominica 1., 2., 3., 4. Adventus); azután husvét vasárnapjától visszafelé számítunk negyvenhat napot (de nem tudva be e számba magát husvét vasárnapját), a negyvenhatodik nap hamvazó-szerda (Dies cinerum) leszén; a hamvazó-szerdát megelőző vasárnap Dominica Quinquagesimae, az ezt megelőző Dominica Sexagesimae és az ezt megelőző vasárnap Dominica Septuagesimae nevet visel; az év első vasárnapja s a Dominica Septuagesimae közt levő vasárnapok mind vízkereszt utáni vasárnapoknak (Dominicae post Epiphaniam) neveztetnek; a hamvazó-szerda és husvét közti vagyis nagybőjti vasárnapok pedig így következnek egymásután: Invocavit, Reminiscere, Oculi, Laetare, Judica, Domine ne longè (virágvasárnap); továbbá husvét vasárnapjától számítunk természetes rendben negyven napot (most azonban husvét vasárnapját is betudva e számba), a negyvenedik nap Áldozó-csütörtök (Ascensio Domini) leszén; az ezen ünnepet követő vasárnap a husvét utáni 6-dik vasárnap (Dominica sexta post Pascha, máskép: Dominica Exaudi), melyet már öt husvét utáni vasárnap megelőzött (t. i. Quasimodo, Misericordia, Jubilate, Cantate, Rogate vagyis Vocem jucunditatis) és ezen Exaudi-vasárnap után Pünkösdi vasárnapja következik (Dominica Pentecostes); ez után pedig Advent 1-ső vasárnapjáig a vasárnapok mind Pünkösdi utáni vasárna-

poknak (Dominicae post Pentecosten) neveztetnek; ezek elseje a Sz.-Háromság vasárnapja (Dominica Trinitatis), a melyet követő csütörtökön Úrnapja (Festum Corporis Christi) vagyon; és így készen leszen a naptár a közönséges évre az álló ünnepek kivételével, melyek még utólagosan beiktatandók, és így következnek:

- jan. 1. Újesztendő (Circumcisio Domini)
- jan. 6. Vízkereszt (Epiphania)
- febr. 2. Gyertyaszentelő B. A. (Purificatio B. V.)
- mart. 25. Gyümölcslő B. A. (Annuntiatio B. V.)
- jun. 29. Péter és Pál
- aug. 15. Nagy-Boldogasszony (Assumptio B. V.)
- sept. 8. Kisasszony napja (Nativitas B. V.)
- nov. 1. Mindszent napja (Festum OO. Sanctorum)
- dec. 8. Boldog-Asszony fogantatása (Conceptio B. V.)
- dec. 25. Nagy-Karácson (Nativitas Domini)
- dec. 26. István vértanú (F. S. Stephani protom.)

IV. Szökő-évben a tévedés kikerülése végett tanácsos a vasárnapi betűt is kiszámítani; a többire nézve pedig minden úgy történik, mint a közönséges évben, kivéve, hogy februárnak 29 napot írunk, és hogy mind február 24-kén, mind pedig február 25-kén vasárnapi betűnek F-et írunk, nehogy a közbeszűrt nap által a vasárnapi betűk sora megzavartassék; végre a vasárnapi betű számításakor nyert betű február 25-kétől az év végéig vétessék, az év elejétől február 24-ikeig pedig az ezt követő betű vétetik.

Egyébként a vasárnapi betű számítása a szökő-évben is elmaradhat, ha kellőleg figyelünk arra, hogy a husvét napjának vasárnapi betűje febr. 25-től az év végeig érvényes; az év elejétől febr. 24-ig pedig a husvét vasárnapi betűjét a sorozatban (A. B. C. D. E. F. G.) követő vétessék.

Ezek tehát a naptárszerkesztési szabályok; és nagyon csalódik, ki azt hiszi, hogy a naptárszerkesztés ily részletes utasítás nélkül is eszközölhető, s hogy az a kortannak többi tételeiből amúgy is könnyen elvonható: bírálónak, ki már nem újonctanár, vajmi gyakran volt alkalma tapasztalni, hogy a kortannak alaptételeivel már kellőleg megismerkedett tehetségesb ta-

nülök sem képesek e szabályokat pusztá kombinálás útján, mintegy a priori construálni; s épen azért ezeket a kortannak minden kézikönyvében kimerítően kellene tárgyalni.

A vasárnapi betű számítását, mint a kortan egyik fontosabb problémáját említette föntebb bíráló; és miután az I. számú pályaműben a vasárnapi betű meghatározása is tabella segítségével történik, a mi tulajdonképen számításnak alig nevezhető: adjuk a vasárnapi betű számítását, természetesen tabella nélkül, itt azonban a magyarázó jegyzetek elhagyásával csak a lényegesekre szorítkozva:

I. Leírjuk a hét vasárnapi betűt, s azokat számozzuk, így:

A. B. C. D. E. F. G.

1 2 3 4 5 6 7

II. Az adott évszámot elosztjuk 4-gyel, hogy megtudhassuk, közönséges vagy szökő-év-e, mert a szökő-évben két vasárnapi betű van; ha nincs maradék, akkor szökő-év.

III. Összeadjuk a) az adott évszámot b) az előbbi osztás hányadosát (ez a quotus a Kr. sz. óta lefolyt szökő-évek számát mutatja), c) és öt-öt.

IV. Az új naptárban ez összegből kivonatnak a kihagyott napok, ú. m.:

1582—1699 10 nap

1700—1799 11 nap

1800—1899 12 nap

1900—1999 13 nap

2000—2099 ismét 13 nap, stb.

V. A harmadik vagy negyedik szabály alapján nyert összeget elosztjuk 7-tel.

VI. Ezen osztás maradékát kivonjuk 8-ból.

VII. Ez utóbbi maradék mutatja a vasárnapi betűt, t. i. annak számát.

VIII. szökő-évben az így nyert vasárnapi betű február 24-dike után az év végeig, az év elejétől pedig február 24-dikeig bezárólag, a sorozatban ezt követő vétessék.

IX. Ha az ötödik pont alatti osztásnál nincsen maradék, akkor a vasárnapi betű A., szökő-évben pedig B. A.

Nem lehet bírálónak feladata, a két terjedelmes pályamű paragraphusait sorra vizsgálat alá venni; de annyit, úgy hiszi, már most is bebizonyított referens, hogy az I. számú pályamű az időszámítási szabályok tekintetében nem áll egészen a tudomány színvonalán. Tehát pálczát törjünk e hiány miatt az I. számú pályamű fölé? korántsem! legkevésbé sem! mert hiszen az Akadémia által kívánt chronologiai kézikönyv a legnehezebb feladatok közé tartozik; jeles mathematicusnak kellene jeles történészszel egyesülnie, hogy teljesen kielégítő munka jöhessen létre, és még akkor is hiányzanék a tanár tapasztalása, melyet semmiféle theoreticus képzettség sem tesz nélkülözhetővé; az oly gazdag német irodalomról mondja Roth v. Schreckenstein: *Wäre es nicht am Platze, endlich einmal offen zu bekennen, dass wir ein den Anforderungen strenger Wissenschaftlichkeit völlig genügeleistendes Calendarium medii aevi zur Stunde noch nicht besitzen, und auch wegen der mühsamen Vorarbeiten, die ein Einzelner kaum unternehmen kann, nicht besitzen können.*» (Wie soll man Urkunden ediren? 8r. Tübingen, 1864. 33-ik l.)

Mielőtt az I. számú pályaműtől megválnánk, még 41-dik paragraphusáról kell magasztalólag nyilatkoznunk, melyben a tudós szerző királyaink uralkodási évei körül vizsgálódik (fájdalom, csak V. Istvánig); egyszersmind előszavában olvasható azon tévedését kell helyre igazítanunk, »hogy irodalmunk mindeddig önálló (chronologiai) művet nem bír felmutatni;« de igenis bír, habár ez csak gyarló (különben nem is egyetlen) kísérlet; szerzője Karap Péter; a könyv czíme: »A régi és újabb kalendáriumokról,« stb. írta Karap Péter; 8r. Debreczen, 1822. IV és 100 lap s XII tábla. — Emlékezzünk régiekről!

A II. számú pályaműről, az előadottak után, kevés szóval mondhatja el véleményét bíráló. Ez se a főnaptárt, se a 35 specialis naptárt nem tartalmazza; az utóbbiak helyett ad ugyan a 78-ik §-ban tabellákat: ámde ezek, az e tárgy körül jobbara tájékozatlan történetkedvelőre nézve az említett 35 naptárt pótolni egyáltalán nem alkalmasak. A mi pedig a magyarországi időszámítás sajátosságait illeti, ezekről még némely külföldi munkában is többet találunk aránylag, mint e pályá-

műben; a sinai, japáni, mexicói stb. stb. időszámítás ismeretése pedig a magyar chronologia elhanyagolásáért bennünket kárpótolni nem képes. Érdeme e pályaműnek, hogy újabb időszámítási szabályokat is tartalmaz, mint például a Gauss-féle husvétszámítást, melyet a 70. §-ban tárgyal; de e tekintetben is lesz még mit pótolnia szerzőjének, ha megismerkedik azon jeles munkával, mely a francia tudományos Akadémia jóváhagyása mellett jelent meg, s melyre bíráló mindkét pályázó figyelmét ezennel felhíja, — szerzője Bouchet, a párisi csillagda első számítója; czíme ez: »Hémérologie ou traité pratique complet des calendriers julien, grégorien, israélite et musulman,« stb. par Ulysse Bouchet, calculateur principal du Bureau des Longitudes. Ouvrage approuvé par l'Académie des Sciences de l'Institut Impérial de France; 8-o Paris (Dentu) 1868. VIII. és 531 lap.

Azon figyelmeztetéssel zárja be referens e bírálatot, hogy mindkét pályaműben a másolók töméntelen tollhibái nyomtatás előtt gondosan kijavítandók lesznek.

HORVÁT ÁRPÁD.

Könyvismertetések, bírálatok.

V.

Tót történelmi szemle 1872-ről.

(A »Matica« évkönyvei, szerkeszti Pauliny-Tót V.)

Minthogy ez időszerint történetírásunk legfontosabb feladatai közé tartozik a hazai történelemre vonatkozó mindennemű hiteles adatok gyűjtése, rendezése és ismertetése: nem lehet közönyös ránk nézve az, hogy mit tesznek e téren a velünk egy cél felé törekvő más nyelvű honfitársaink. A »Matica« nevű tót irodalmi társulat tudósai múlt évben is nagy munkásságot fejtek ki közös hazánk múltjára vonatkozó okmányok bűvárlata és feldolgozása körül. Kár, hogy még mindig találkoznak közöttük olyanok, a kik gyönyörködnek a particularismus részrehajló önzésében, s a hazafiság bizonyos nemének látszanak tekinteni azt, ha egy-egy magyar történetírónak felfogását saját szempontjukból megróvhatják.

Mindazáltal örömmel constatáljuk, hogy a hivatottabbak sokkal szelídebb hangon kezdenek beszélni a magyar történelemezokről, mint tették néhány év előtt; mely körülményből hajlandók vagyunk remélni, hogy a kölcsönös becsülés nem sokára teljesen helyre fog állani. Már haladtunk is annyira, hogy a Matica idei »Évkönyvének« első kötete a »Századok« cikkeit ismerteti olvasóival, s elismeréssel szól a Magyar Történelmi Társulat működéséről.

Addig is, a míg ezen tót ismertetés magyar ismertetésére kerülne a sor (a melyben — közbevetőleg legyen mondva — Szabó Károly kitűnő szaktudósunk ismeretes czáfolatára ¹⁾ hosz-

¹⁾ Igaz-e, hogy a kárpátalji felföldet nem Árpád, hanem Szt-István foglalta el?

szabb ellenczáfolat van ígérve), hadd álljon itt a múlt évi évkönyvekben foglalt történelmi czikkek rövid ismertetése.

Legtöbb buzgalmat fejt ki Sasinek F. V., a Matica titkára. Ez folytatja »A XV.—XVII. századbeli tóthősök« ismertetését elég részletesen és érdekesen. Szól először is Giskra Jánosról, a kinek élettörténetét festi azon kortól fogva, a mikor Zsigmond király a török háború alkalmából zsoldjába fogadta; elmondja Alberthez, Erzsébethhez és ennek fiához Lászlóhoz való hű ragaszkodását, továbbá Hunyadi János kormányzóhoz és Mátyás királyhoz való viszonyát. Azután a második kötetben szól Liptó-Szent-Miklósi Pongrácz és Podmaniczky Balázs viselt dolgairól. Mindezeknél sok lengyel, cseh, orosz, német és magyar forrást idéz, különösen Teleki Hunyadiak korát sokszor említi.

Ezt követi Tomásik Sámuel ily című érdekes cikke: »Gömör-kishonti (történelmi) emlékek,« szintén két kötetten át folytatva. A történelmi emlékek és régiségek fontosságának kiemelése után szól a keresztényiség előtti emlékekről, nevezetesen előszámlálja azokat a régi helyeket, melyeken még most is ásnak ki gyakran bronzkori fegyvereket és egyéb régi eszközöket, — ilyenek: Ochtina, Tiszócz, Jolsva, Haragyistya, Szász, Balog, Horka, Brád, Budikov, Somhegy és Szarosvár. Említ pogány ligeteket, melyekbe hajdan a pogányok temetkeztek, miről szintén tanúbizonyságot tesznek az újabb időkben ott kiásott hamvvedrek, régi pogány pénzek és fegyverek. Azon pogány szokás, hogy a holtakat ligetekbe ásták el, — Tomásik szerint — egész a XVII. századig fenntartotta magát Gömörben úgy hogy a gömöri esperesség súlyos büntetést szabott azokra, a kik halottaikat pap nélkül a ligetekben levő fák alá merészelik, temetni. Ilyen eseteket hoz fel 1643 és 1653-ról. S minthogy e kor nagyon zivataros volt, részünkről hajlandók vagyunk e tényeket nem a pogány szokásnak, hanem inkább a háborúk és üldözések viszontagságainak tulajdonítani. A következő fejezetben szól »a magyarok bejövételéről Gömörbe,« s itt elsőbben is kétségbe vonja Anonymusnak Bors vezérre vonatkozó előadását, s helyébe Sasinek azon nézetét állítja helyesnek, mely szerint a magyar felföld, mint tót birtok »Provincia

V a g i « név alatt hajdan Csehországhoz tartozott, mignem 999-ben a lengyelek, majd 1009-ben Sz.-István birtokába jutott. Csak ekkor kezdtek a magyarok, »ezen hivatlan vendégek,« lassankint letelepedni Gömörben, kik elől a tótok, hogy szántóföldjeiket békében művelhessék, mindig fölebb és fölebb vonultak.

Leírja aztán »a t a t á r p u s z t í t á s t G ö m ö r b e n,« kiemelvén, hogy a mennyiben az eldöntő ütközet Sajó mellett volt, legelőször a gömöri nép érezte a vad csorda kegyetlenkedéseit. A tatárok elvonulása után azon rémhírek következtében, hogy azok vissza fognak jönni, épültek számos várak. Így Bebek Detre épített hét várat (ú. m. Krasznahorkát, Tornyát, Szádvárt, Stitniket, Haragyistyát, Brzotint és Sóljomköt.) Más nemesi családok követték példáját. Így a Lorántfiak építették Várgedét és Putnokot, a Balogiak Balogot, a Szécsyek Rima-Szécsét, Vajda Tamás Tiszóczot stb. Több falu lakói együvé mentek lakni, hogy nagyobb biztosságban lehessenek; így például Jolsvához csatlakozott három falu, Rima-Szombat pedig hét külön faluból alakult. A »h u s z í t á k k o r á b a n« még több vár keletkezett, melyeknek aztán nagy hasznát és kárát látták »a török pusztítások« korában, — mely korokról szintén elég bőven ír a szerző. A »g ö m ö r i v á r a k« czíme alatt következő huszonkilencz erőseget ismertet meg: 1. Várhegy, 2. Murány, 3. Jolsva és Magyar-Óvár, 4. Tiszócz, 5. Krasznahorka, 6. Sajóvár, 7. Haragyistya, 8. Gombaszeg, 9. Berzété, 10. Stitnik, 11. Balog, 12. Derencsény, 13. Drienok, 14. Rima-Szécs, 15. Rozsnyó, 16. Magin, 17. Serke, 18. Vár-Gede, 19. Ajnácskő, 20. Putnokvár, 21. Szabadka, 22. Rimabánya, 23. Zámcsiszko, 24. Viszelná, 25. Rákos, 26. Pogányvár, 27. Hrachov, 28. Ozsgyán és 29. Grulyavár, melyek közül soknak már romjai is alig láthatók. Majd előszámálja a régi (XII. és XIII. századbeli) templomokat és kolostorokat, a gömöri barlangokat és vizeket, kiemeli a régi vasbányászatot s az úgynevezett »fagyos völgyet,« melyben még a forró nyári napokon sem olvad el egészen a jég.

Hyros István közöl XIII. és XIV-ik századbeli latin okleveleket a Palugyay-család levéltárából; Sasinek pedig folytatja a tót történelmi források közlését. Ezúttal Nestor orosz krónikás művéből közli mindazon szakaszokat, melyek a tótokra

és Magyarországra vonatkoznak egész 1112-ig. Azután pedig bemutat rajzban és pedig magyarázat kíséretében egy régi keresztet, mely 1852-ben ásatott ki a földből, Tatahoz közel. Ezen, mintegy öt hüvelyk nagyságú rézkereszt tulajdonképen két üreges összeillő oldalból áll, melyeken tisztán látható vésett szent képek és feliratok láthatók. Az előrészen a kereszt kellő közepén, mintegy kerek rájába foglalva látható Krisztus mellképe, jobbjá mutató-ujját figyelmeztetőleg emeli, baljában pedig könyvet tart. Fölötte egy más hasonló alakú kép ábrázolja a szárnyas Mihály arkangyalt, a ki jobbjában kopját tart, balján pedig keresztes vérttel van ellátva, alatta Gábor angyal, kezében bottal. A kereszt jobb szárnyán látható Mária képe, jobb kezét mellére téve, balját pedig áldásra emelve; a bal szárnyon Sz.-János képe, imára emelt kezekkel.

A kereszt hátsó részén, középtől le egész az alsó végéig Sz.-Miklós egész alakú képe látható, — baljában könyv, jobbjá áldásra emelve; fölötte Sz.-György mellképe; a jobb szárnyon Sz.-Prokóp, a bal szárnyon pedig Sz.-Száva arczképe. A feliratok cyrill betűkkel vannak írva. Ebből Sasinek azt kövezteti, hogy e kereszt a cyrill és methód-féle szerzetésektől ered, mint a kik ezen a vidéken laktak Maykán.

Ezek volnának figyelemre méltóbb történelmi és régészeti közlemények a Matica múlt évi évlapjaiban.

Most lássunk még egy más ilyfajta könyvet, mely szintén a Matica kiadványai közt jelent meg ily cím alatt: »Archiv starych česko-slovenských listín, písémnostia dejepisních pôvodín,« azaz: a régi cseh-tót levelek, és eredeti történelmi iratok tára. Szerkesztője Sasinek az előszóban azt igéri, hogy a magyarhoni tótok történelmének és culturájának érdekében, más művelt népek dicséretes példája szerint, ezen új vállalatban közöltetni fognak minden régi tót nyelvmelékek, és pedig három részben. Az első részben lesznek összegyűjtve mindazon cseh-tót régi levelek és pecsétek, melyek akár a királyoktól, akár egyes hivatalos és magánemberektől, akár pedig községektől és társulatoktól eredvén, tanúbizonyságot tesznek a tót nyelv közhasználatáról Magyarországon. A második részben igéri mindazon iratok közlését, melyek a tót tudo-

mányosságot illetvén, világot vetnek arra: hogy a tótok ősei mennyiben foglalkoztak a cseh-tót irodalommal? Azonkívül itt látnak napvilágot mindazon vegyes iratok, melyek tartalmuknál fogva sem az első, sem a harmadik részbe nem foglalhatók. Végre a harmadik rész tartalmazni fogja a régi cseh-tót eredeti t. emlékeket, azaz: a régi történelmi művek fennmaradt töredékeit, kivonatait és leveles okmányait, a mennyiben azok forrássokül szolgálhatnak a magyarországi tót nép múltjának részrehajlatlan megírására.

Ezen programhoz képest az első rész I kötete, mely a múlt évben jelent meg, közöl oly cseh-tót leveleket, melyek a magyar királyoktól és királynéktól irattak alá, s melyek ennél fogva az egész haza múltjára nézve érdekesek és fontosak. Legtöbb van Zsigmondtól és II. Ulászlótól, mint a kik nem nagyon törték magukat a magyar haza dicsóségeért és jáváért. Számszerint van Zsigmondtól 82, nejétől Borbálától 2, Alberttől 6, ennek özvegyétől 5, Ulászlótól 5, Mátyástól 11, II. Ulászlótól 35, Lajostól 4, I. Ferdinándtól 3, Miksától 3, Rudolftól 1, Mária Teréziától 1. Magyar királyokhoz intézett tót szövegű levél van tíz. Ezen oklevelek között legterjedelmesebb és egyúttal legnevezetesebb az, mely a Mátyás és Ulászló között 1478-ban sept. 30-kán kötött örök-béke pontjait foglalja magában, s melynek sem eredetije, sem fordítási másolata nem közöltek a Hunyadiak korabeli okmánytárban sem. Kivonatban olvasható az V. k. 77—81. lapjain; de azért érdemes volna teljes szövegét is olvasnunk — legalább fordításban.

A második rész első kötetében szintén van egy nevezetes közlemény, mely arra mutat, hogy a XVII-ik századbeli tót előkelő férfiak jó magyarok is tudtak lenni, s visszont, hogy a magyar irodalomnak művelői — a mennyiben birták a tót nyelvet — tótul is megszólaltak, hogy a közhaza népeit gyönyörködtesék és oktassák. Beniczky Pétert, a kinek »magyar rhythmusai« 1664—1806 tizenhat kiadást értek, úgy ismerjük idáig, mint egyik jelesebb magyar költőt, kinek műveit örömmel olvasta a magyar közönség egész a jelen századig, -- s íme, a kezünk alatti Archiv 229 tót költeményt közöl tőle, s mint tót költőt el akarja vitatni a magyaroktól. Ne vesszünk össze fölötte.

Beniczky lehet kétnyelvű költő is; — és csak legyen minden magyarhoni tót olyan jó hazafi, mint Beniczky Péter volt, akkor nem lesz baj közöttünk! — Van még ugyanezen kötetben néhány más, folyóbeszédben és versben írt régi közlemény Buoca Jánostól és Kusko Dánieltől.

Mindezen felsorolt adatokból kitűnik, hogy a Matica, ha főcélját, t. i. a tudományoknak tót nyelven való művelését szem elől nem téveszti s mellékes nemzetiségi kötekedéseknek alá nem rendeli: derekas tényezőjévé válhatik a hazai tót nép műveltségének.

ZSILINSZKY MIHÁLY.

T Á R C Z A.

— A Magyar Történelmi Társulat május 1-ji üléséről a közbejött zivatar és záporosó miatt úgy a tagok, mint a közönség nagyobb része elmaradni kénytelenítettvén, — az csak igen csekélyszámú jelenlevők részvéte mellett ment véghez.

1. Elnök Horváth Mihály megnyitván az ülést, s az aprilisi jegyzőkönyv felolvastatván és hitelesítettvén: a titkár emlékezetbe hozta a választmány alapszabályszerű évi megújítása céljából tartandó közgyűlést, mely is jövő június hó 5-kén d. u. 5 órára tűzetett ki, az akkor tartandó rendes havi üléssel kapcsolatban.

2. Ezután jelenté a titkár, hogy a nyitrai kirándulásban levéltárbúvárló bizottságok tagjaiul részt venni eddigelé a következő társulati — nagyrészt egyszersmind választmányi — t. cz. tagok jelentkeztek:

Botka Tivad. Aranyos-Maróthról, ifj. Bölöni Sánd. N.-Váradról, Deák Farkas Pestről, Frankl Vilm. Pestről, Géresi Kálm. Gesztről, Haán Laj. B.-Csabáról, Hajnik Imre Pestről, Jedlicska Pál Istvánfalváról, dr. Kürthy Ján. N.-Váradról, Leczky Tivad. Munkácsról, Mercz Pál Lőcséről, Nagy Gyula Homonnáról, Nagy Imre és Nagy Iván Pestről, b. Nyáry Alb. Pestről, hg. Odescalchi Arth. Szekczéről, Pesty Frigyes és Supala Ferencz Pestről, Szabó Károly Kolozsvárról, Szilágyi Sándor és Thaly Kálmán Budáról, Véghelyi Dezső Veszprémből, Vincze Gábor Pestről, Waiger János Léváról és Zsilinszky Mihály Szarvasról. (= 25) Az

elnökök közül pedig, kinek vezetése alatt fog a kirándulás megtartani, vagy gr. Mikó Imre ö excjának, vagy Horváth Mihály ö mlgának szíves részvétele várható.

E jelentés örvendetes tudomásul vétetvén, a jelentkezők nevei a »Századok«-ban közzététetni, és annak idejében, a még ezentúl — május végéig — netán jelentkezőkével együtt a Nyitrán alakulandó helyi bizottsággal közölni határoztattak.

3. Elnök tudatja, hogy köztiszteletű hazánkfia Bartal György országgyűlési képviselő, ki a mai ülésen a társulatba is belép, néhai nagyérdemű édes atya id. Bartal György »Commentarii historiae et status publici aevi medii in Hungaria« című ritkabecsű munkájának tulajdonjogát és 200 példányát, maga és a többi örökösök nevében a Magyar Történelmi Társulatnak adományozá. E nagylelkű adomány pedig annál becsesebb, miután az érintett mű könyvtári úton sohasem volt kapható, és különben is csak 400 példányban lévén kinyomatva, igen kevéssé van elterjedve.

Ezen általános éljenzéssel fogadott lelkes adományt a társulat jegyzőkönyvileg megörökíteni és külön hálairatban megköszönni határozá el, s egyszersmind végeztetett, hogy az átveendő példányok Tettey Nándor társulati könyvtár útján fognak közforgalomba bocsáttatni, 5 frtjával.

4. Alapító-tagul bejelentetik: Szent-Andrássy Lajos földbirtokos Eperjesszt; évdíjas tagokul: Bartal György orsz. képviselő Pesten, Horváth-Wesselényi Johanna bárónő Al-Vinczen, Horváth Dénes főszámvevő Nagy-Károlyban, Szűcs János v. főbíró Tisza-Újlakon, Thurzó Gábor ügyvéd s földbirtokos Milotán (u. p. Tisza-Újlak), és Boleman Ede gyógyszerész Léván. Kik is mindnyájan egyhangúlag megválasztattak.

5. Waiger János t. tag Léváról régi magyar községi és czehepecsétek lenyomatait küldi be. Köszönettel fogadtatván, kiadatnak a szerkesztő-titkárnak, a »Századok«-ban leendő ismertetés végett.

6. A maros-vásárhelyi ref. főtanoda igazgatósága köszönetet mond a Zichy-codex II-ik kötetének díjtalan megküldéséért. Tudomásul szolgál.

7. Ráthonyi Lajos »Az ősi hit mellett fölkel Vata leveretésének színhelyéről« értekezést küld be. Véleményezés végett Szabó Károly vál. tagnak adatik ki.

8. Deák Farkas ismertette Kemény János erdélyi fejedelemnek a gr. Csáky-levéltárban lévő igen becses leveleit, — meleg szavakban tolmácsolva háláját társulatunk szívvel-lélekkel buzgó és szakértelmes tagja: a szélesebb körökben — különösen Felső-Magyarországon — ismert és köztisztelőben álló t. Mercz Pál úr iránt, ki a gr. Csákyak dús levéltárának okmánykincsei felhasználhatóságát értekezőnek is kitűnő előzékenységgel, sőt saját munkás fáradozásával is tetemesen megkönnyíté. — Deák F. értekezése meg fog jelenni folyóiratunkban. Utána

9. Botka Tivadar jeles tudósunknak egy számunkra írt nagybecsű újabb tanulmánya olvastatott fel Nagy Imre által: »A dalékok a visegrádi merénylet történetéhez.« A most felolvasott első részben Botka a Zaach-nemzetséget s annak különféle ágait ismerteti, és nevének helyes kiejtéséről s írásmódjáról tesz igen találó észrevételeket, az eddigi »Zács« kiejtést teljesen elárthatván. Egyébiránt olvasóinknak nem sokára alkalmuk lesz magát a szerző megszokott tudományos alaposságával írt tanulmányt olvashatni.

Ezen értekezés után az ülés befejeztetett.

— **Komáromi Csipkés György magyar nyelven kiadott munkáiról.** A »Századok« februári füzetében ifj. Bölöni Sándortól egy érdekes könyvészeti közlemény jelent meg e cím alatt: »Komáromi Csipkés György munkáinak címsorozata 1651—1675.« Ebben a jegyzékben, melyet maga a szerző 1675 jul. 22-kén írt össze, elő vannak sorolva Komáromi Csipkés Györgynek valamint nyomtatásban megjelent nyelvészeti latin és hittudományi latin és magyar munkái, úgy sajtó alá teljesen készen állott és bevégezetlen dolgozatai.

Ezen jegyzékből engem különösen a nyomtatásban megjelent magyar munkák érdekeltek, melyek »Opera theologica hungarice edita« czímen 1—12 szám alatt vannak előszámlálva. Ezek között ugyanis két oly munkára akadtam, melyek eddig hazánk igen számos könyvtárában tett kutatásaim után is előttem ismeretlenek maradtak, egyről pedig csak ezen jegyzék után győződhettem meg, hogy Agricola Arbutus név alá rejtezett szerzője nem más, mint Komáromi Csipkés György.

Minthogy a közlött jegyzékben a magyarul megjelent 12 munka czíme röviden s latin nyelven van föltéve, hazai régi könyvészetünk barátai kedvéért célirányosnak láttam azoknak, a mennyire tehetem, teljes magyar czímeit s könyvészeti pontos leírását adni:

1. *Compendium theologiae J. Wollebii. Imp. Ultrajecti A. Ch. 1653.* Valódi czíme:

Az Kereztény Isteni Tudomanyak Jeles móddal úgy el készítettett, rövid summaia, Hogy légyen, Az sz. irásoknak olvasására. Az Isteni tudomány közönséges ágazatának el rendelésére. Az vallásbéli villongásoknak meg értésére. Kezen fogva való vitel. Mellyet irt volt. *Wollebius Janos, a' Th. Doct., és az Basiléai Academiában rend szerént való Professor.* Mostan pedig, Magyar nyelure fordított. *Comaromi Csipkes György.* Nyomtatott Ultrajectomban. *Swol Janos, által. M. D. LIII. Esztendőben. 12r. 452 lap.* — Elöl: cízml., ajánlás Debreczen város tanácsának, a k. olvasónak és mut. tábla 10 sztlan levél.

Megvan a m. nemz. muzeumban (Széchényitől végül csonkán, Jankovicstól ép példányban), a m. tud. akadémiai, a pesti egyetemi, a m.-vásárhelyi Teleki-ktárban, a kolozsvári, s.-pataki, m.-vásárhelyi ref. coll., a miskolci ref. gymnasium könyvtárában, elől s végül csonkán a debreczeni ref. collegiumban.

2. *Speculum casuum tristium. Imp. Patachini, A. Ch. 1661.* Valódi czíme:

Szomorv Esetek Tvköre. Az az Olly temetési rövid tanítás, melyben, honnan legyenek, fűgjenek, és következzenek főképpen, az naponként való szomorú esetek, szerencsétlenségek, és egyéb történetek, világossan meg tetszik. Mellyet Tett a Debreczeni nagy Temetőben, a' boldog emlékezetű, néhai Nemzetes és Vitézlő, Váradi Racz Janos Uram, seb miatt meghidegedett teste felett, ezerhatszáz hatvanadik (siralommal említendő) Esztendőben, Kis Asszony havának harmincz eggyedik napján, két orakor dellyest. *Comaromi C. György S. I. M. D. E. D. P.**, Saros-Patakon, Nyomtatott Rosnyai Janos által. *M. DC. LXI. 4r. A—B = 2 ív = 8 sztlan levél.*

Ajánlva van özvegy RácZ Jánosénak, Pribék Sára asszonynak »Debreczenben 1660. Esztend. 1. Novemb.«

*) Szent-Irást Magyarázó Doctor és Debreczeni Praedicator.

Megvan a m. nemz. muzeumban (Jankoviciától) és a s.-pataki ref. coll. könyvtárában.

3. Puritanismus Anglicanus Amesii. Imp. Debrecini, A. Ch. 1662.

Amesius Vilmos Angliai Puritanismusának ezen fordítása, melyet Komáromi Csipkés György Debreczenben 1662-ben tett közzé, előttem ismeretlen. Ugyanezen munkának régibb magyar fordításából, melyet Telki-Bányai István Utrechtben 1654-ben adott ki, tíz példányt ismerek.

4. Stimulus patientiae. Imp. Debrecini, A. Ch. 1663. Valódi czíme:

Bekeseges Tvres Ösztöne. Avagy Olly temetési rövid tanítás, melyben, hogy minden nével nevezendő keserves állapotokban, szívbagygyasztó szomorúságokban, és terhes nyomorúságokban, minden keresztyénnek békeséges tűrőnek kellessék lenni, rövideden, világossan, és hathatós képpen a szent írásból megmutogattatik. Mellyet tött Az Becsülletes, Kegyes, Istenfélő Férfiúnak, Beszeremenyi Mihály Deák Uramnak, szerelmes házasságának, Bőr Kata Asszonynak, meg hidegedett teste elta-
karításakor, a' Debreczeni nagy Temetőben, Ezer hat száz hatvan eggyedik esztendőben, Boldog Asszony havának, 10. napján, Comaromi C. György. S. I. M. D. E. D. P. Nyomtattatott Karancsi R. P. György által M. DC. LXII. 4r. A—B2 = 1½ ív = 6 sztlan levél.

Végén: Anno, Christi. 1662. aug. 15. aeta. 36.

Megvan a m. nemz. muzeumban (Jankoviciától) és a s.-pataki ref. coll. könyvtárában.

5. Pestis pestilentiae. Imp. Debrecini, A. Ch. 1663. Valódi czíme:

Pestis Pestise, az az, Olly egynéhány egygyűgyü tanítások, mellyekben, a Pestisnek természete, okai, tulajdonsági, minémiségi, munkai etc. az sz. írásból megmutogattatván, es felőle indult, ma is fen forgo villongások el igazittatván, az kőz vélekedés szerént való rettenetessege, megkissebbittetik, és nem olly szörnyűnek lenni, mint, az mint ez világ alittya, egygyűgyűképpen meg tanittatik. Mellyeket tett M. DC. LXI. esztendőben, az Debreczeni élő hivek épületire, azon Debreczeni templomban és nagy temetőben, mostan pedig azoknak és egyéb helybéli Magyar Reformatusoknak lelki hasznára ki eresztett Comaromi C. György S. I. M. D. E. D. P. Debreczenben Nyomtattatott Karancsi György által 1664. 8r. 138 lap. — Elő: cízml, ajánlás, előljáró beszéd 8, végül: mut. tábla 3 sztlan levél.

Az előbeszéd kelte : »Irom Debreczenben. M. DC. LXIV. esztendőben. Bőjtelő havának 12. napján.« — Ebből bizonyos, hogy ez a könyv 1664-ben került ki sajtó alól, s a nyomtatás évét a föntebb közlött latin czímben a szerző maga hibásan tette 1663-ra.

Megvan a m. nemz. muzeumban, az erl. muzeumban, a m. vásárhelyi Telcki-könyvtárban, a pesti egyetem, a debreczeni, s.-patak és n.-kőrösi ref. főiskola könyvtárában, Lugossy Józsefnél F.-Bányán és Szilágyi Istvánnál M.-Szigeten.

6. *Judicium de Cometis et Astrologia judiciaria.* Imp. Debrecini A. Ch. 1665.

Mínhogy ezen könyvnek mindeddig csak egyetlen czímlaptalan példányát láttam, valódi magyar czímmását nem adhatom. A könyv, mint a szerző maga följegyezte, Debreczenben 1665-ben jelent meg; mit a csonka példány nyomdai kiállításából és az ajánlás keltéből (Debreczen, 1665. Bőjtelő havának 5. napján) eddig is biztosan meghatározhatónak tartottam.

Ezen egész könyvecske nem más, mint egy tudományos levél, melyet Komáromi Csipkés György Kobb Fridrik Farkashoz, Szatmár vára parancsnokához intézett. Kobb ugyanis az 1661-ben föltűnt üstökös felől, melyet akkor közönségesen jövődő veszedelem előjelének tekintettek, magának fölvilágosítást kívánván szerezni, megparancsolta Debreczen város tanácsának, hogy az ott tartózkodó Astrologust rögtön küldjék hozzá; mit a tanács az astrologus eltávozta miatt nem teljesíthetvén, Komáromi Cs. György intézett hozzá egy terjedelmes latin levelet, melyben az üstökösök felől való babonás hiedelmeket természet-tudományi és hittani érvekkel cstromolja s az astrologia hiábavalóságát mutogatja. Ezen levelet aztán, mint az előszóban írja, azok kérelmére, kiknek e könyvét ajánlotta, magyarra fordítva, némi változtatással és bővítéssel bocsátotta közre.

Ezen érdekes munkának, melyet Sándor István Magyar Könyvesház 41. l. »Az Üstökös Tsillagokról való Judicium« czímmal hibásan helyez Debreczen 1661-re, egyetlen csonka példányát, melyből a czímlap és az ajánlás első levele hiányzik, a s.-pataki ref. coll. könyvtárában láttam. — A könyv 12r. 101 lap. Elől: czíml., ajánlás, mut. tábla 7 szltan levél (ha teljes.)

7. *Officium animae amare.* Imp. Patachini. A. Ch. 1666. Valódi czíme :

Keseredet Lélek Tiszti. Az az: Olly temetési rövid tanítás, mellyben, mint kellyen magát viselni, az Istennek atyai ostorát szenvedő, s' a' miatt meg-keseredett szívű embernek, az alatt, az szent írásból együgyűven megjelentetik. Mellyet, A' B. E. Néhai Nemzetes Dobozi Jánosnak, Nemzetes és jó hirrel s' kegyes étettel fénlő Dobozi István Vramnak, etc. szerelmes fiának, hosszas nyavalyáin által költ, hideg testének, tisztességes el-takarittatásakor, az élő hivek épületire, és az szomoru szivek enyhítésére, a Debreczeni nagy temetőben tett, a sír felett 1666. Esztendőben, Sz. Jakab havának 19-dik napján. Comaromi C. György. S. I. M. D. E. D. P. Nyomtatta Patakon Rosnyai Ján. 8r. 24 lap. — Elő: czíml., ajánlás, előljáró beszéd 8 sztan levél.

Ajánlja Dobozi Istvánnak, Debreczen város sokizbeli főbírájának »Debreczenben. Anno M. DC. LXVI. die 28 Aug. Kegyelmed szives jo akaroja Comaromi C. György.«

Megvan a m. nemz. muzeumban (Horváth István könyvtárából) és Lugossy Józsefnél Felső-Bányán.

8. Vera fides. Imp. Cibinii, A. Ch. 1666. Valódi czíme:

Igaz Hit, az az Olly CCXLI. Magyar Predikaciok, Mellyekben A' Keresztyéni igaz Hitnek es Vallasnak minden ágazati ugy bé-foglaltatnak, hogy mind a' Tanítók, s' mind a' Tanulók, mi legyen hiendő vallások, és vallando hitek, elégségesképpen meg-tanulhattyák. Mellyeket Prédikállott a' Debreczeni Gyűlekezetben; Es, hogy holta után-is tanítson, Nemzete javára, az Anyaszentegyház épületire, és az Istennek dicsőségére ki-bocsátott, Comaromi Csipkes György S. I. M. D. E. D. P. Szebenben, Nyomtattatott Szenczi Kertész Abraham által. M. DC. LXVI. 4r. 800 lap. — Elő: czíml., ajánlás stb. 17, végül: mutatótábla 6 sztan levél.

Megvan a m. nemz. muzeumban (Jankovictól 3 péld.), az erd. muzeumban, a m.-vásárhelyi Teleki-könyvtárban, a debreczeni, s.-pataki, kolozsvári, m.-vásárhelyi, pápai, kecskeméti, n.-kőrösi, m.-szigeti ref. főiskolák, az egri érseki lyceum és a n.-várad püspökség könyvtárában.

9. Transsubstantiatio exentizata. Imp. Patachini, A. Ch. 1667. Valódi czíme:

Valo dolgok közzül kivettetet Altal-allatozas. Az az: Semmivé tétetése, annak a' Discursusnak, melly a' Sz. János 6. részének 55. versére az N. B. G. V. P. E. S. P.-tól *) a kenyérnek és bornak, Christus

*) Nagyságos Bársony György váradi püspök és szepesi préposttól

valóságos testévé vérvé való által-állatoztatásának meg-mutatására formáltatott; ez minap el-múlt Vrnapián. 24. Jun. prédikáltatott; és egy Nemes Nemzetes, igaz vallásu Ferfiunak, írásban küldtetett. Melly iratott először deák nyelven' s azután Magyarra tétetett: *Agricola Arbuteus* által. Mesopotamiában. (év nélkül.) 12r. 110 lap. — Végűl: nyomt. hibák 1 szltan lap.

Az előszó végén a kelet így áll: »M. DC. LXVI. 7. A. A. A.« (7. apr. vagy aug. *Agricola Arbuteus*.)

Hogy ezen Bársony György váradi püspök és szepesi prépost ellen intézett hittani vitairat álnevű szerzője Komáromi Csipkés György, hogy a Mesopotamia álnévvel jelzett nyomtatási hely Sáros-Patak, s hogy a nyomtatási év nem 1666, mint könyvéseink eddig az előszó keltéből következtették, hanem 1667,— mindezt csak a szerző ezen följegyzéséből tudhatjuk meg. Megvan a m. nemz. muzeumban (2 péld., gr. Széchényitől és Jankoviciétől), a m.-vásárhelyi ref. collegiumban, s czímlap híján a n.-kőrösi ref. lyceum könyvtárában.

10. *Taedium vitae humanae*. Imp. Patachini, A. Ch. 1668. Valódi czíme:

Élet Unandosaga. Az az: Olly temetesi rövid tanítás, mellyet az b. eml. Néhai Nemzetes Biczó Anna Aszszonynak Dobozi Istvan Uramnak házas-társának sírban szállításakor a' Debreczeni nagy temetőben, az sír felett, tett 1667-ben, Kis aszszony havának 23. napján, délbén. Comaromi C. György. S. I. M. D. E. D. P. Sáros-Patakon, Nyomtatta Rosnyai János. M. DC. LXVIII. 4r. 32 lap.

Sándor István, Magyar Könyvesház 42. l. hibásan teszi Patak, 1663-ra.

Csak egy példányát ismerem, a debreczeni ref. collegium könyvtárában.

11. *Novitas Papismi*. Imp. Claudiopoli, A. Ch. 1671. Valódi czíme:

Papistasag Ujsaga, az az, Olly munka, mellyben a' Papistaságnak, mind tudományának mellyet vall; mind egyházi rendének mellyekhez halgat; mind ceremoniáinak, szokásinak, s' rend tartásának, mellyeket gyakorol, igaz régiségtől üres, minapi ujságá, az magok írásból, tanubizonságiból és Authoriból, meg-mutogattatik világossan. Comaromi C. György S. I. M. D. E. D. P. által. Colosvarat, Veres-egyházi

Szentyei Mihály által. 8r. 508 l. — Elől: czíml., ajánló levél, előjáró beszéd, lajstrom és örv. versek 20, végül: nyomt. hibák 1 sztan levél.

Ajánlva van Bornemisza Annának, Apafi Mihály erdélyi fejedelem nejének »Debrecenben M. DC. LXX. esztendőben, Karácson szomorú estin.« — Az örvendező versek legutolsója alatt ez áll: »Enyeden 1671. Johannes Nadányi.« Kitetszik ebből, hogy ez a könyv nem 1670-ben jelent meg, mint Sándor, Magyar Könyvesház 48. l. írja, hanem 1671-ben, mint maga a szerző is följegyezte.

Megvan a m. nemz. muzeumban (4. péld.), az erd. muzeumi, m. tud. akadémiai, a m.-vásárhelyi Teleki-könyvtárban, a debreczeni ref. collegiumban (3. péld.), a s.-pataki ref. collegiumban (2. péld.), a kolozsvári r. kath. lyceum, egri érseki lyceum, a kassai jogakadémia, m.-szigeti ref. lyceum, a kolozsvári minorita convent s több magánosak könyvtáraiban.

12. Molimen Sisypium. Imp. Claudipoli, A. Ch. 1672.

Ez a munka, mely szerző jegyzéke szerint ugyancsak Kolozsvárrt 1672-ben latinúl is megjelent, előttem mind a két kiadásban ismeretlen. Címe után ítélve azt gyanítom, hogy az ekkor Sámbar és l'ósházi közt folyt hittani vitához tartozik.

A tárgyalt jegyzékben kiadatlan de teljesen kész magyar munkául csak az egy biblia-fordítása van fölemlítve, mely a szerző halála után hely és év nélkül (Leydában 1719.) jelent meg.

Adott-e ki Komáromi Csipkés György 1688-ban történt haláláig valamely újabb magyar munkát, mely az 1675-ig terjedő jegyzékbe nem lehetett foglalva, határozottan nem állíthatom: én azonban ily munkáját egyet sem ismerek.

Mint közleményeimből kitetszik, Komárominak 3. és 12. szám alatt említett magyar munkáit az eddig általam átvizsgált könyvtárakban nem találhattam, nem kételkedem azonban arról, hogy azok végképen nem pusztultak el. Bizodalommal kérem azért könyvészetünk és irodalomtörténetünk barátait, hogy ha ezeknek valamely lappangó példányát, vagy a 6-dik szám alatti munkának ép példányát ismerik, legyenek szívesek annak könyvészeti leírását velem akár magán úton, akár e folyóirat útján közleni, és így régi magyar czímmásgyűjteményem teljesebbé tételére segédkezet nyújtani. SZABÓ KÁROLY.

**Gr. Draskovith Johanna-Mária gr. Erdödy Miklósné női
hozománya, 1652-ből.**

*(Művelődéstörténelmi adalék a Trakostyáni gr. Draskovith-család
biszági levéltárából.)*

»Tekintetes és Nagyságos Groff Draskovith Johanna-Mária kisasszony arany mévének szama, mellyet adtak velle ky házositásakor. Anno 1652.

1. Egy Demantos Gyöngyes nyakba veteő feőgöstöl, melyben vagyon arany Rosa Nr. 19. Az kilencz Rosaya tiszta Gyemantos, az nyolczban mindenikiben, eőt, cőt, középszerő Gyemant, az kylenczedik Rozanak az kezepiben egy eörögh Gyemant, es apro tizenketteő. A Gyöngyös Rosa tiz, mindenikiben vagyon negy Kartya gyöngy s egy Gyemant. Az főgöben vagyon, huszonhat középszerő Gyemant.

2. Item egy Gyemantos Lancz, melyben vagyon arany Rosa negyven mindcnik Rosaban vagyon két két Gyemant kozepszerő.

3. Item Egy tiszta Gyemantos Nasfachka, melyben vagyon, jo koru (sic) Gyemant tizeneött. Item apro Gyemant huszoneőt.

4. Item Egy tiszta Gyemantos nyakra valo, a kiben vagyon szaz hatvaneőt Gyemantoczka. Vgyan azon az Nyakra valon vagyon egy kis Galamboczka, melyben vagyon Gyemant Eőt.

5. Item Egy arany fekete Zomanczos Nyakra Való, melyben vagyon Gyemant harminczegy

10. Item egy par Gyemantos arany perecz, melyben Vagyon Gyemant hetven hat, Karta Gyongy harmincz ketteő.

11. Item Egy par Gyemantos fülbe valo. Melyben Vagyon Gyemant Nr. 98.

12. Item Egy Rubintos Lancz, melyben Vagyon Rubint hetven hat Boglar vagyon benne harmincz nyolcz, és Karta Gyöngy hetven hat szem.

13. Item Egy par Rubintos arany perecz, melyben Vagyon apro Rubint szaz tizen négy, aprob Rubint Eötven három, Örögh kartya Gyöngy nyocz szem.

14. Item egy Maszli formara Rubintos Rosa, melyben Vagyon eorögh Rubint tizenhat, Kerek Gyongy szem tizenegy eörögh Kartya Gyongy hat

15. Item Egy pár fülbe valo, melybe vagyon egyikbe Rubint negy, kartya Gyöngy egy, és kerék Gyöngy négy.

16. Item Egy sziv formara, kicsiny függüicske, melybe Rubint tizenegi igen kicsiny Gyemant, Nyocz. függ rayta egy ereögh Gyongy szem.

17. Item Egy sinoros forma arany Lancz, mely Nyom aranyat Eötvent.

18. Item Egy tiszta arany Lancz, az kit Euunek (igy) adtunk nyom aranyat hatvant.

19. Item Egy tiszta arany Lancz Borso formara, mely nyom aranyat harminczat.

20. Item Egy Czépke formara valo Boglaros parta, melyben Vagyon boglar Eöt, mindenik boglarba, egy egy Rubint, Eöt karta Gyöngi szem, közészerö Gyöngi Vagyon rayta Eöt szasz, nyolczvau eöt szem, Örögh Gyöngy szem harmincz Eöt.

21. Item. Egy mas Gyöngyös Parta, kiben vagyon fekete Zomanczos boglar kilencz, mindenik boglarba egy egy Rubint, Ereögh, és apro Gyöngy Eöt szaz eötvenkilencz szem.

22. Item Egy Gyöngyös parta melyben Vagyon eorögh Gyongyi szem Eötven kettö apro Gyöngy ugyan feles.

23. Item Egy kék Gyongyos parta melyben Vagyon eorogh Gyöngy szaz harmincz negy, apro, és kozepszerö Gyöngy ugyan feles.

24. Item Egy tiszta Gyongyös Nyakra Valo, melyben Vagyon orientalis Gyongyi szem Ezer es huszoneöt.

25. Item egy Fejben valo Gyongyos Viragh, melyben Vagyon arany Boglar kilencz, mindenik boglarba egy egi kis Rubint s tizenkét Gyongyi szem, Ugyan azon viragon, kozepserö Gyongy szem két szaz hetven.

26. Item hayfonyora Valo tiszta Gyongyos Rosa, Melyben vagyon Gyongy negy szaz szem, apro Gyongyi Vgyan feles.

27. Item Egy Melyre Való Gyongyos Rosaczka, melyben Vagyon ereögh Gyongy husz, aprois feles.

28. Item Egy, közészerö Gyongybul valo Nyakra Valoczka, melyben vagyon negy szaz Gyongy szem.

39. Item Kalaris Nyakra Valo. melyben közészerö Gyongy két szaz.

30. Item Egy par örnösságos arany perecz.

31. Item Egy Jegy Györö Melyben Vagyon egy eregh Tabla Gyemant.

32. Item Egy mas Gyemantos Gyoro. Melyben kozepszerő Gyemant kilenez.

33. Item Egy feher Zomanczes Györö, melyben Vagyon egy eregh Rubint.

34. Item Egy m s arany Györö, melyben Vagyon egy kozepszerő Rubint.

35. Item Egy presétes arany Györö.

36. Item Egy barack Viraghszenyő, Gazdag arany terezelon Janker Eleketöstől.

(A 36-ik szám ki van törölve.)

Ezüst Meunek száma.

1. Egy Ezüst Mesdo, medeneze mindniajan aranyozot.
2. Item Egy aranyu közrszerő kupa minian aranyozot ketteő.
3. Item Egybe yaro pohar, erőgh ketteő, kieseny három.
4. Item Egy par Ezüst Gyertya tarto.
5. Item Egy Ezüstben foglalt kristal kanna.
6. Item egy erőgh Ezüst palaczk fedelestől.
7. Item tizenkét Ezüst kalan, és Vidla.
8. Item Egy kis aranyozot esészieske.
9. Item Egy Unikornis forma poharoczka, kivöl aranyozot.
10. Item egy par Ezüst So tarto.
11. Item két Ezüst taloczka ezetnek valo.
12. Item egy aranyozot Ezüst palaczk.
13. Egy zupponos fedeles Ezüst esészieske.

Szoknyák száma.

1. Egy barack virág szenyő, Gazdag Arany terezelon Janker arany czepekével Ket rendel premzet ehhez olljan szenyő terezelon elekető, prisly es nyak.

2. Item Egy Levelendula szenyő, Gazdag Ezüstös terezenel Janker három rend ezüst kettőssel premzue, Elekető, prisly s nyak hozzaya.

3. Item Egy fekete Viragos tüzet atlaez Janker, fekete selyem czepekével premzet Ketszerrel, Elekető, Nyak s priszly hozzaya.

4. Item Egy Sima kiraly szenyő Barsony szoknya Vallostul, hét rend erőgh, arany, s ezüst czepekével egyeledet premzet.

5. Item Egy szederics Viragos Barsony szoknya Vallostul, yokora eziüst czeppenel prémzet Eötszer.

6. Item Egy kék aranyos terezenela szoknya franczus Vallostul edgyött, két Rend arany czeppkivel prémzet.

7. Item Egy Izabela szenyő. Ezustes stabit szoknya Vallastul keskeny tüzet prémmel, prémzet, kilenczszer.

8. Item Egy Levelendula szenyő tabit, Ezust csepkis, bele szemet szoknya eöt Rendel Vállostul.

9. Item Egy Viola szenyő Viragos atlaez szoknya, hét Rend, kozepszerő Eziüst chepkével prémzet Vallostul.

10. Item Egy hay szenyő, selyem poszto szoknya, eöt rend yokora eziüst chepkevel prémzet, Vallostul.

11. I. Egy Viragos Zöd Atlaez Szoknya, két rend kozepszerő Eziüst chepkevel prémzet Vallastul.

12. Item Egy pasit szenyő habos taffota Szoknya, test szeny, atlaez, keskeny eziüst pantlikaval, primzet, kilenczszer Franczos Vallostul edgyöth.

13. Item Egy Viragos fekete barsony palast, yokora aranyal Eziüsttel egyeledet chepke rayta Eöt Rendel, minian nyusztal bellet.

14. Item Egy Nyary Taffota barsony palast, két rend fekete selyem chepke rayta, belül minian Taffotával bellet az eley fekete Gubas barsonyal.

15. Item Egy Testszenyő tabin Sloffpelcz, Arany chipkenel két rendel prémzet, minian podueggel (így, petymet?) bellet.

16. Item Egy Testszenyő habos tabin Szoknya, két rend yokora Eziüst chepkevel prémzet Vallostul.

17. Item másik fekete barsony palast, három rend széles arany prém rayta, mindnian nyusztal bellet.

18. Item Egy Taffota Barsony palast, egy Rend fekete chepke rayta, mindnian Nyusztal labbal bellet.

19. Egy Nyusztal bellet Süveg, és egy Nyusztal bellet Stuczly.

20. Egy par testszenyő atlaez, Gyongyel tüzet ny priszliuel.

21. Item. Egy par fekete atlaez Gyongyel tüzet ny priszliuel edgyöt.

22. Item egy Szederics atlaez Stuczly, minian Gyongyel tüzet.

23. Item Egy Agyra való Testszenyő kamoka superlat.

24. Item Egy Selyem Paplon, az közepy kek terezelon, az kornyky Testszenyő Viragos atlaez.

25. Item Egy Veörös Skarlat Szünyögh.

26. Item Udvarlo szoknya Harom, Züd taffota, Elekető hozzaya, tisztá arani egy Rent csepkével prémzet. Harom Val hozzaya testszenyő terezenalabúl arany kicsin czepekenel prémzet.

27. Item mas korontasa udvarlo Szoknya harom, Vallostul, eleketöstöl, olaymag szenyő Izabela szenyő solyém csepkével premzet Ketszer.

28. Item, fekete Vak atlacz udvarlo palast. az elej fekete kinig-livel bélllet.

F e h é r R u h a n a k a S z a m a.

1. Selyemmel, Aranyal, feher Varrasos, Reczés, kötéses lepedo 40.

2. Item Sauos, Tablas, reczés, Kamoka hosszu, és Rouid abrosz N° 35.

3. Item asztalra Valo hosszu kendő keszkenyő, selemmel aranyal feher varrasal Varrot, és rovid kendok edgyöt N° 36.

4. Item selyemmel arannyal Varrot kicsiny Vankoshé par 3.

5. Item Selyemmel arannyal Varrot, hosszu Vankoshé N° 7.

6. It. asztal keszkennyő kamoka és Szauos, Tuczet N° 13.

E menyasszonyi hozomány, az azon korbeli főrendű kiházásítások közül is — melyek általában gazdagok — nem kis mértékben tűnik ki a főntnevezett grófhölgygel adott drágaságok és egyéb ingó javaknak úgy sokasága és sokfűlesége, valamint az ezekben képviselt értéknek roppant nagysága által. Elgondolhatjuk a gr. Draskovithok gazdagságát és az udvar- és háztartásukban üzött pazar fényt, ha a főntebbi leltárból csak némi tételeket összeszámítván, fölemlítjük, hogy a dús grófi arával adott e hozománybın lévő ékszerekben s ruhákon csak gyémánt 595, rubint 303, öreggyöngy 262, középszerű 3614 darab, és apróbb száma nélküli sokaságban foglaltatott. Mindezekből fogalmat nyerhetünk a XVII-ik századi magyar főúri háztartásról, viseletekről és szokásokról, melyek nem érdektelen alkatrészeit képezik azon kori művelődéstörténetünknek.

Végre megjegyezzük, hogy a főntebbi dús gazdag női hozomány tulajdonosa Draskovith Johanna-Mária grófnő, gróf Draskovith János nádornak gr. Thurzó Borbálától született leánya vala (Nagy Ivánnál, III. köt. 390. l. hibásan Juliánnának nevezve), s fényes menyekzője gr.

Erdődy Miklóssal, mint Keglevich Péter egykorú naplójában (»Magy. Tört. Tár« XIII. köt.) olvasható, 1653. február 19-én ment végbe Pozsonyban.

HG ODESCALCHI ARTHÚR.

— Az erdélyi kir. főkormányshéki levéltár közigazgatási és tudományi értéke. E nagybecsű történelmi szakközlöny f. évi II. füzetében a 145—146 lapon, az »Államlevéltár ügyállását« illető tudósítás rendén, az erdélyi kir. főkormányshéki levéltárról ez van írva :

»A kilencz-tizedrészen haszontalan lomból álló erdélyi főkormányshéki levéltár fölszállítására előirányzott 20,000 frtot . . . sajnos tájékozatlanság folytán megszavazta (t. i. a képviselőház), az államlevéltár életbeléptetése ügyét ellenben . . . évekre elodázta. . . Ez sárba dobott pénz ; mert ha a roppant tömegű lomot csakugyan felhurcolják, mitsem nyer a tudomány és közművelődés ügye vele ; ha pedig előbb szakértők által (de ilyen Kolozsvárott egy-kettő ha van) scartíroztatják : erre 5—6000 frt is elég, s a többiből a Horváth Mihály által ajánlott szervezési költségeket lehetett volna födözni«

E felfogás ellenében tartozásomnak ismerem, mint ama levéltárnak évtizedek óta ismerője, nyolczadik év óta igazgatója, erről a tárgyról egy-két szót itt e szakközlönyben — t. szerkesztő úr engedelmét kérve és remélve — kiadni.

E levéltár közigazgatási és tudományi, tehát közművelődési értéke, főbb tartalmának egyszerü felsorolásából azonnal kitűnik. Közlök tehát erről némely részleteket. De határozottan kijelentem előre is, s ezt elvitatlanul álló igazságnak itélem, hogy egy országos levéltár értékét nem egyoldalulag a tudomány és közművelődés ügye által ebből nyerhető haszon mennyisége adja meg. Ez csak egyik főérdek ; de ezzel teljesen egyenlő súlyú másik szintén főérdek a közigazgatás és az illető ország fejedelmének és honpolgárainak birtokjogi magánérdeke. A kettő egy testvér, párhuzamos méltatás illeti meg mindkettőt. Egyiket sem áldozhatni föl a másnak, amazt nem mellőzhetni ezért, s megfordítva. Sőt nem átalлом kimondani, hogy egy egyenesen közkormányzati célra alkotott százados levéltárnál, minő a mienk, épen [a közigazgatási érdek az első és főbb, a tudományi és közművelődési a második. *) ,

*) Ez az 1848. utáni korra nézve ma még állhat : de az azelőtti kor már tisztán a történelemé lévén, ott minden korábbi iromány meg-

Már most a tartalomról szólok.

Először, e levéltárban van az úgynevezett Cista Diplomatica, Erdélynek 1690-től kezdve 1867-ig terjedő időközi államszerződésai, a fejedelmi békekötések, levelezések, az ország közigazgatását szervező alaprendeletek, királyi leiratok, a római katolicus hitvallás követőinek eredeti alapítványlevelei, országos alapítványok alapok iratai, eredeti törvényezikkek, királyi eskük, biztosító hitlevelek, stb. stb. (Kár, hogy csak 1690-től kezdve! Szerk.)

Másodszor, ott vannak Erdély országgyűléseinek, központi főköormányzatának, a vármegyék és székek s vidékek közgyűléseinek szinte kétszázados eredeti jegyzőkönyvei, a főköormányzók múlt századbéli úgynevezett királyi könyvei (Liber Regius), a Homagiale Instrumentumok nagy gyűjteménye, az összes erdélyi városok és szabad községek kiváltságainak és statutumainak vaskos kötetei, mindenféle egyesületek szervezete és alapszabályai, a kolozsmonostori convent és gyula-fejérvári káptalan levéltára transsumptumai, a közkormányzati, közoktatás- és köznevelésügyi, úgy ipar- és kereskedelemügyi rendszabályzatok nagybecsű és sokkötetes gyűjteménye, egy értékes közigazgatási könyvtár, minek díszes büszkesége a levéltárigazgatói publico-politikai betűsoros és 25 kötetes nagy gyűjtemény és a szintén 12 kötetre menő Collectia Historica című gyűjtemény, melyeknek segítségével az erdélyi körmányszék levéltára igazgatója képes bárminő (?) — az ország múltjában gyökerező — kérdésben, akár országgyűlésnek, akár a körmánynak kimerítő felvilágosítást és munkálatot előterjeszteni, ha dologismerettel bír, igen rövid idő alatt. *)

Ezek mind igen drága kincsei Erdélynek, s az igazgatói szép, nagy szobát egészen betöltik.

Harmadszor, ott van az erdélyi koronájának, úgynevezett Pura Fiscalitások ügyiratszékérency: Déva, Szamos-Újvár, Gyalu, Fogaras, Görgény, Zalatna, Vajda-Hunyad és több uradalnak, Parajd,

ítélésénél csak is a tudomány szempontja a helyes criterion, nem a közigazgatásé, melynek szálai a változott idők folytán már csak ritkán nyúlnak vissza 1848 előttre. A birtokviszonyok öre pedig már a telekkönyv.

Szerk.

*) Melyik évtől kezdve? ez a főkérdés, és küzlő erre nem felel; mi úgy tudjuk, hogy mindezek nagyon új iratok.

Szerk.

Maros-Újvár, Dézs, Kolozs, Torda sóbányák stb. stb., — mint országfejedelmi, úgynevezett fiscusi birtokok jogi természetét, rendeltetését s múlt történetét illtő productionale forum-i ügyiratok. *)

N e g y e d s z e r, ott vannak nyolcz szekrényben a productionale forum itéletei a nemességbehizonyítási ügyekben, a *Sythematica Deputatiok* nagyfontosságú eredeti munkálatai 1790-től 1848-ig, az erdélyi összes czéhek régi szabályainak nagy gyűjteménye, a levéltári s artírozások jegyzékei, II. József császár rendeleteinek teljes gyűjteménye, az igazgató által külön zár alatt tartatni kellő, az egysz ország minden testületét s törvényhatóságát illtő kötlevelek, szerződések, pénzürtékű iratok, meghalt ügyvédektől hátramaradt magánfelek peres iratai, az igazgatók által készült nagy összevent betűsoros és tárgyankénti indexek, stb.

Ezek egy t'gas nagy szobát töltenek be egészen. Mind becsesek, mind fontosak a közigazgatásra, köz- és magánjogra, szintűgy a tudományra és művelődésre nézve is. (Nagyon új dolgok! **S z e r k.**)

Ö t ö d s z ö r, ott vannak 1771-en kezdve a bécsi erdélyi udvari korlátnokságtól kiadott királyi leiratok és udvari rendeletek s azok mellékletei nagy gyűjteménye, közel 100 vaskos jegyzőkönyvbe foglalva, tárgymutatóval; az erdélyi kir. főkörmányszék elnöki egész levéltára, az országgyűlési külön levéltár nagy szekrénye, az 1848—49-ki szabadságharcz megmentett erdélyi levéltára (?); ideszámítandó az ú. n. convolutumok gyűjteménye egy másik szobából: azok a mellékletek, melyek a rendes ügyiratok mellől kiszedve s tárgyak szerint csoportosítva, jegyzékkel és tárgymutatóval felkészítve, az igazgatót képessé teszik arra, hogy a legfontosabb ügyben is egy pár nap vagy hét alatt — a honnan felvilágosítást kérnek — tudósítást tehessen.

Ezek is egy nagy szobát töltenek be, s fölötte becsesek ránk erdélyiekre nézve. (Csak kár, hogy ezek is mind nagyon mostaniak, s 1771-en, és nem legalább is 1571-en kezdődnek. **S z e r k.**)

H a t o d s z o r, az 1701-en kezdődő jegyzőkönyvek, tárgymutatók, keresési segédkönyvek egy nagy szobát töltenek be. Becsesek s fontosak annak, a ki a levéltárt használni akarja.

*) Az éveket közlő ismét elhallgatja. Mindezen stb. uradalmak régiebb irományai ugyanis más levéltárakban léteznek; a mi a főkörmányszéki archivumban van, mindaz nagyon új, és legtöbbnyire csak kezelési acta, vagy másolat.

Hetedszer, ott van a publico-politikai főlevéltár 1701-en kezdve 1872 october 1-ig; nyolcz szobát foglal el. Ebben Erdély 2.000,000 lakójának 172 évi élete, kormányoztatása, birtokjogi állapotai, egyházi, katonai és polgári viszonyainak a legfőbb hazai kormányhatóságtól való elítéltetése, továbbá földművelési, ipari, kereskedelmi, oktatás- és nevelésügyi, végre nemesi, polgári és jobbágyviszonyai mintegy Camera Obscurá-ban vannak letéve, szakavatottaknak könnyen átláthatólag. Míg Erdély birtokviszonyai rendeztetnek, s azután is, ha tabula rasa-vá nem lesz múltja: e levéltár megbecsülhetetlen értékkel birand minden erdélyi előtt. *)

Nyolczadszor, a Törvényes Levéltár-rész is (Archivum Judiciale) kiváló fontosságú a magán birtokjogot illetőleg, az abban letéve levő tömérdek conscriptio, osztálylevél, transmissio, ügyvédi jegyzőkönyvek s magánbizonyítékok nagy számánál fogva, a mit egy szobára ismét lehet számítani.

Ezen 13 szobában elhelyezett, szervileg egybekapcsolt, az ország-rész minden érdekei érzékeny kára nélkül meg nem csonkítható levéltár részei teszik az úgynevezett erdélyi kir. főkormány-széki publico-politikai főlevéltárrt. Kiválasztani lehet ebből is — az bizonyos — nem értékes, sőt éppen haszontalan iratokat is. De hogy egy 172 éven át többé-kevésbé önálló ország köz- és magánjogi, köz-kormányzati s törvénykezésügyi levéltárának kilencz-tized része haszontalan lom, s annak a kormány székhelyére szállítására fordított pénz sárba van dobva: meggyőződéseim szerint mondani nem lehet a nélkül, hogy az illető országrész fiainak szívében ez fájdalomérzést ne költsön.**) A milyen ország voltunk s lehattunk, olyan volt törvényhozásunk, közigazgatásunk s igazságszolgáltatásunk; de — és ez a fő — voltunk, léteztünk, s egész életünk összes közemlékeit e levéltár őrzi; a mit műveltünk, a hogy kormányoztuk magunkat s a hogy a társadalom céljait elérni birtuk: mind ennek tanúbizonyosságait ide tették le, ide gyűjtötték össze elődeink. Előttünk ez drága, féltett kincs, mi sze-

*) E 8 szoba tartalmából a mi becses, bizonyosan egy szobácskában elférne. Ismerjük az ilyen acták természetét!

Szerk.

**) A tudomány terén nem szabad érzékenykedni. S hogy Erdély a múlt században nem különb ország volt: az idők csapása, és Austria bűne, — nem az övé.

Szerk.

retjük s becsüljük, értékét ismerjük, hasznait minden nap, minden ügyünkben látjuk. Engedtessek meg nekünk e benső ragaszkodás, kérünk pártányi elnézést múltunk e szent hagyománya iránt ! *)

Vannak, igenis vannak e főlevéltárhoz Erdély közigazgatási fő-kormányának eredeti szervezésekor hozzászatolt mellékes levéltári részei, a melyek iratai részint különböző szellemű kormányférfiak használása s ide-oda költöztetés miatt elapadtak, megfélelegesítették, a változott idő és intézmények által fölöslegessé tétettek ; ilyen például: a tartományi főszámvevőség még létező levéltármaradéka, a tartományi főbiztosság, építészeti igazgatóság elrongyolt, megcsontított levéltárai, az absolut korszak (1849—1860.) alatti cs. kir. helytartósági utlevéltartórsági levéltár, melyek 5—6 szobát töltenek be, s a melyeket scartírozás által csekélyre apaszthatni. De én azt hiszem, ezt célszerűen csak a kormányzás központján lehet és kell végrehajtani: nem most rögtön, nem is könnyed, sietkező, egyoldalú irányban vezetett munkával, hanem egyelőre ezeket is, — akármilyen korúak — felvitetvén nem fényes, nem nagyértékű lakrészekbe: folyosókra kell elhelyezni, s a scartírozást majd idő teltével, komoly lelkiületű, tudományos képzettséggel közigazgatási érzéket párosító, s mind az anyaország, mind Erdély múltjára és érdekeire egyenlő figyelemmel levő egyénekkel végrehajtani. (Csak legyenek, lennének ilyenek ! Szerk.) JAKAB ELEK.

— Régi magyar községi és czéhpecsétek. A szatmári béke ideje előtti magyar köriratú községpecsétek számát t. tagtársaink érdekeltsége folytán ismét kettővel, azaz 153-ról — az ó-barsi uradalmi pecsétet is (»Századok« 1873. 183. l.) ideértve — 155-re szaporítjuk, s ezenkívül két régi magyar czéhpecsétet is nyílik alkalom ismer-tetnünk.

T. Waiger János lévai földbirtokos úr, Nagy-Sáro Bars megyei község eddig nem ismertetett, különben — mint látszik —

*) Tiszteljük ezen individualis érzelmeket ; de hogy a magyar kir. kamara i levéltár roppant régiségű és kimerhetlen becsű okmánykincseinek rendszeres föllállítása, az itteni hely betöltése által ezen újkori burocraticus acták tömegének Budára hurczolása által a tudomány kárára még vagy félszázadig lehetetlenné tétessék: azt a művelődés egy barátja sem kívánhatja. És ezért szólaltunk mi föl, mert a kir. kamara levéltárához képest mindez — igen alárendelt értékű.

Szerk.

ma is ép és használatban lévő pecsétének lenyomatát volt szíves kezünkhöz juttatni, mely miután felirata szerint még a XVI-ik század közepéről való: egyike a legrégibb magyar köriratú pecséteknek. Formájára nézve kerek, jó egy-hüvelyk átmérőjű, s meglehetősen kezdetleges metszésű. Középterén, melyet szalag szegélyez, fölül búzakéve, alatta csoroszlyás és talyigás eke, s ez alatt egy méh látható, jelölve hogy a községben a szántásvetésen kívül a méhtenyésztés is már akkoriban virágzott. Az elébb említett szalagon e körirat olvasható: NAGY * SARO * KOSSIGE * 1563. E számok újabbszerű alakjáról ítélve azonban úgy látszik, hogy e pecsét az eredeti régiről csak újtva van, s ez nem maga a régi, XVI-ik századi véset.

T. Doby Antal úr Tisza-Újlakról pedig a máramarosi öt koronavárosnak a magyar korona alatt egy pajzsban igen szépen egyesített díszes címérét küldte be. E pecsét, mely 1701-ben készült, mai nap is használatban. Szívpajzsát Técső címere képezi, mely városnak 1608-iki külön pecsétét 1867-ben Nagy Iván ismertette füzeteinkben. (423. l.) Az egyesített díszes pecsétet eredeti nagyságában tünteti

föl mellékelt rajzunk. Körirata ez: MARMAROSI ÖT PRIV. (privilegizált) COR. (korona) VAROSOK SZIGETHI HOSZUM. (Hosszúmező) TETSŐ-ISK-HUSZT-PESETIE. 1701. Megjegyzendő, hogy a pecséten az »öt« és »Técső« szavakban előforduló ö betűk fölött a kettős pont elég jól kivethető — azonban rajzunkon a metsző hibájából elmaradt.

Terjedelemre és formára e pecséttel egyenlő nagyságú azon két lévai régi czéhpecsét, melynek lenyomatát hasonlókép föntisztelt Waiger János tagtársunknak köszönhetjük. Ezek régebbike a lévai magyar vargáké, 1620-ból, ékes metszésű. Közepét karikákkal s szögekkel kifeszített marhabőr foglalja el, melynek szélei paizs-szélek formán csifrázva. A bőrről, mintegy vértől, egy dolgozó csizmadia alakja látható, a mint egy háromlábú szék fölött egy talpat faragsál görbe dikicsével; fölötte ezégerül egy régi szabású deli-csizma és egy cipő, vagyis régiesen »cipellős.« Ezek alatt jobbra egy csillag, s még alább a dolgozó székek egy arányban valami gombos végű eszköz, tán a szokásos világító üveggyömb áll. A kifeszí-

tett bőr fölött fent két csillag s körülötte szalag, melyen — középen rózsával és egy-egy csillaggal elválasztva, — ezen fölirat olvasható: * NAGI * LEVAI * CZISMAGIA * CHE * (czéh) PECZETEI * 1620 * E feliratos szalagot még díszes koszorú szegélyezi. A pecsét igen mélyen van metszve, úgy hogy nagyon kidomborodik; fogója vasból készült, ezt a sárga-réz talapzattal vagyis lemezzel összetartó czifra kapcsolata pedig vörös-rézből.

A második pecsét a lévai szabóké, s a kuruczvilág kellő közepéről, 1706-ból való. Ez is teljesen ép, s használatban nagyon; szintén kerekded, az előbbivel egyenlő nagyságú, és gondos metszésű. Közepén egy nagy nyitott olló, melynek szétnyílt ágai közé óriási gombostű furódik, alól pedig a posztót kimérő czirkalom látható. Balról téglázóvas, s jobbról valami monorú és erősen kidomborodó szabó-szerszám — mi nem tudjuk, micsoda? — áll. A mintegy gyöngygyel fűzött szélű kőrszalagon e felirat: NAGI LEVAI SZABO CHE PECSETE 1706.

Mindkét pecsét oly ékes metszésű, hogy bizonyára megérdemelne a rajzbeli közlést is a magyar czéh pecsétek facsimiléinek gyűjteményében, s ugyanazért megőrizzük e lenyomatokat jövőre.

Végül megjegyezzük, hogy Lévának itt kétszer is előforduló »Nagy« előneve ma már nem használtatik, mint pl. Győrnek még a múlt században sűrűen használt »Nagy-Győr« praedicatuma nem, — és hogy magának Léva városának még szintén fönnlévő 1604-iki pecsétje általunk már az 1868-ik évi folyamában (507. l.) volt ismertetve — rajzban is, — és azon alkalmammal megjegyeztetett, hogy az ezen pecséten látható »N: Leva« stb. felirat, nem »Nemes-«, hanem »Nagy«-Lévát jelent: minfán hajdan a ma már összeolvadt Nagy- és Kis-Léva külön községeket képezének. E magyarázatot igazolja a »N a g y« előnévnek a jelen két czéhpecséten való teljes kiírása.

Th. K.

— A Székely nemzet története megírása végett gyűjtött pályadíj-alap jelen állása. E történelmi szakközlöny idei januári 55. számú I. füzeté 75—76. lapjain a székely történeti pályadíj ügyében tett indítványomról szíves megemlékezés van közölve, s hangsúlyozva, hogy én biztatom a székely széleket az ügy hatóságilag felkarolására; de vigyázat van ajánlva, hogy crönket szét ne

forgácsoljuk, a főmunkához előkészület nélkül ne kezdjünk, ajtó stól a házba ne rohanjunk. A czikkíró nézete szerint mindenekelőtt a »Székely Oklevéltár« folytatását kell siettetnünk, s ha majd a *Code x Siculicus* be leendő fejezve, a székely nemzet története méltó megírásához csak akkor lehet fogni, — másként a *filius ante patrem* mondat teljesül.

Köszönettel fogadtam e figyelmeztetést, s ellennézeteimet a »Pesti Napló« idei 38-ik számában elmondottam. Ezek sarkpontja az, hogy a két czél megfér egymás mellett, az Oklevéltár-nak és a pályadíjnak más közönsége van; míg a pályadíj-alap összegyűl s a munka készül: az Oklevéltár hátralevő kötetei megjelenhetnek; buzgólkodjunk mindkét czél érdekében; én adtam arra is, erre is, tegyenek hasonlót az ügy más barátai is; én viszem, folytatom erélylyel, melegen a pályadíj-gyűjtést, az Oklevéltár indítványozója és barátai mozdítsák elő annak ügyét, siessenek kiadásával, s pár év alatt készen lehetnek vele. Egyik czél a másikért késleltetni nem kell. A verseny *) még elősegítője lesz a közös főczélnek, hogy a székely nemzet története mihamarább megírva legyen.

Hasonló szellemben, de más akadályokra mutatólag szólott ez indítványról a »Budapesti Közlöny« idei 39-ik számában is egy érdekelt, melyekre én felvilágosító észrevételeimet a »Kolozsvári Közlöny« idei 42-ik számában mondottam el, a nélkül, hogy azon oldalról viszonzálasz érkezett volna. E becses folyóirat jelen évi III-ik füzetében a 221 — 222-ik lapon ellenben újabb nyilatkozat jelent meg, melyet szíves köszönettel olvastam, s melyből láttam, hogy írója teljesen egyetért velem, csak azt ajánlja, hogy az Oklevéltár folytatásával is sietni kell, s a székelyföldi és magyarországi köz- és családi magánlevéltárakban alapos, nyomós kutatásokat tenni, a mire nagy fáradság és sok idő kívántatik; végül örömmel jegyzi meg, hogy a pályadíj-alapra ezer frtnál máris több gyűlt be.

Öszinte lélekkel köszönöm e rokonszenves nyilatkozatot, partolom az Oklevéltár kiadása siettetését, s úgy értesültem annak lelkes kezdeményezőjétől, gróf Lázár Miklós úrtól, hogy a II-ik kötetre a pénz elő van immár teremtve, Szabó Károly tisztelt barátunk is mun-

*) Mi tudományos vállalatoknál nem versenyt, — a mi rendesen elhamarkodással jár, — hanem tervszerű összműködést óhajtunk.

kajjal mssze előrehaladt, s így biztos a remény, hogy nem sokára székely történet egy második hiteles adatforrással gazdagodik. Tehát élénk lendületet kapott ezen ügy is; de minden igaz honfi és tudománykedvelő szívét örömmel eltöltő arányban halad előre a pályadíj-gyűjtés is. Most midőn e sorokat írom, juttatott kezeim közé gróf Mikó Imre ő nagyméltósága e célra 100 drb aranyat, melynek tőzsdei értéke 513 frt levén, ez összeggel a pályadíj-alap ápril 18-ki nyilvános közleményem szerint 2760 frt 68 kr-ra növekedett. Bizonyos, hogy e fényes névnek hozzánk csatlakozása egész sorát vonandja maga után művelt és vagyonos honfitársainknak, s remélhető, hogy az alap még folyvást nő, annyiival inkább, mivel most már mind az öt székely székben, az én biztatásomra is, de az eszme életrevalóságánál fogva is közlekedéssel foly a gyűjtés, néhol maga a főkirálybíró, más helyütt az alkirálybírák, sőt a bizottmányok is felkarolták s székeik minden körületében gyűjtést rendeztek, sőt a vármegyék és vidékek közül is Fogarashól, Hunyad vármegyéből már tetemesebb összeget kaptam, Alsó-Fehérvármegyébe most kértek aláírási ívet; remélem, a többi vármegyék is követik a szép példát. A pályadíj-alap összesege nem sokára tiszteletet érdemlő magasságra emelkedik, s akkor majd értekezletet hívunk össze, mely a pályadíjkérdést, a munka beosztását, terjedelmét, a compositio formáját, a források miként összegyűjtését és használatát, a pályázati idő tartamát s több hasonlókat formulázzon, s én bizton hiszem, hogy ekként a székely nemzetnek méltó történetkönyve, s a magyar irodalomnak egy monumentális műve fog létrejönni.

A mikor eddig jutottam írásomban: lép be hozzám két buzgó hazafi, egyik 16 frtot, a másik 117 frtot hozott, az elsőt Aranyos székely szék tisztviselőitől, az utolsót a maros-vásárhelyi kir. ítélő-tábla elnöke báró Apor Károly úrtól és az oda tartozó bíraktól s némely más tisztviselőtől; nálam is gyűlt újabban 8 frt 50 kr. Ezeket a fentebbi összeghez téve, a székely nemzet megírandó története pályadíj-alapja ma, ápril 19-én tesz: kétezer kilencz száz két forint 18 krajczárt, vagyis mire e sorok napvilágot látandnak, remélhetőleg kereksszámmal 3000 frtot, — a mi, úgy vélem, mind a »Budapesti Közlöny« idézett cikke íróját kielégíti, a ki úgy nyilatkozott, hogy 500 frt csekély a munkához mérve, mind pedig azokat képes meggyőzni, a

kik adakozásaikat akkorra halasztották, mikor az eszme életrevalóságát az eredmény mutatni fogja.

Isten áldása legyen tovább is igyekezetünkön. Fogadják mély hálámát a székes pályadíj-ügy minden jóakarói!

JAKAB ELEK.

— **Budapest címere.** Mult füzetünkben közöltük volt azon szépen és teljesen a heraldica szabályai szerint combinált címér leírását, melyet az egyesült fővárosnak a szakértőkből egybehívott enquête ajánlott volt. E javaslat közelebből a főváros egyesülését szervező 34-es bizottság elé kerülén: a tervezeten ezen különben a közigazgatás ágazataiban föltehetőleg igen járta és böles urak több rendbeli oly változtatásokat tettek, melyekből kitűnik, hogy a heraldicához biz ők édeskeveset értenek. Lássuk a lényegesebbeket. 1. A 34-es bizottság elhatározá, hogy Budapest címerének az enquête által ajánlott franczia vért helyett »m a g y a r« pajzsa lesz. De milyen az a »magyar pajzs?« mi heraldicusok eddigelé nem tudjuk, tudunkkal sajátlagos magyaralakú pajzs sohasem létezvén; az a pajzs pedig, a mit a 34-es urak magyarnak vélnek: épenséggel német, s még hozzá legújabb stílus német pajzs, mely az újabb Habsburg-királyok által adományozott nemeslevelek címereivel csak a XVII. és XVIII-ik századokban lön ismertté és terjedt el hazánkban, s valamennyi heraldicai vérték között a legtükéletlenebb: miután két oldalt behajlott s tompaszögü idomainál fogva a complicáltabb beosztású címerek alakjait csak csonkán képes fölvenni. 2. A vörös mezőt átszelő hullámos kék pólyát (a Duma jelyénye) a 34-es bizottság ezüstre változtatta. Heraldicailag ez mindenestre helyes volna, magában véve: minthogy a címertan szabályai szerint színre szín, és érczre ércz — nem correct összetétel. Ezen szabályt az enquête is szem előtt tartotta: de érvényesítenie azért nem lehetett, mert tudtúl adatott előtte, hogy Pest városa, régi színeitől (kék, sárga és vörös) eltérni semmi esetre nem fog, — így tehát kivételkép a hullámos kéket kellett az ezüst helyett a vértben alkalmazni. Míg most, a 34-es bizottság midőn az ezüstpólyát bevette: Budapest színeit tényleg — legalább minden szakértő előtt — vörös, ezüst, sárgára változtatta. Ugyanis a pajzsot kottészelő ezüstpólyát szintani számításán kívül hagyni semmikép sem lehet, — míg ellenben a kapuk nyílásán át látszó két kis kék folt, a mellett hogy a címert igen

tarkítja, a zászló kék színét jelképezni heraldicailag épen nem elégséges, vagy ha megengedjük, hogy az: akkor a városnak négy színe lesz, t. i. vörös, ezüst, sárga és kék. Az enquête tervezete szerint Budapest címere a hullámos kék folyóval ú. n. en quere-czímer lett volna, vagyis olyan, melyen a »színe érez, és érezre szín« szabálytól való eltérés különleges helyi körülmény által indokoltatik, mint pl. Jeruzsálem városa ezüst-aranyos címerénél. 3. A 34-es bizottság Buda három tornyos, két kapus bástyáját helyezte az alsó, Pest egy tornyos, egy kapus kisebb bástyáját pedig a felső mezőbe; holott a heraldica szabályai szerint mindig a nagyobb alak foglalja el a fő, felső mezőt, s a kisebb az alsót. De Buda címerének a felső mezőbe helyezése mellett (szól továbbá b) a geographiai ok is, t. i. Budának hegyi fekvése, s c) a történelem, mely Budának mint régi fővárosnak s a királyok lakó- s a korona őrző-helyének követeli a testvérváros egyesítendő címerében a főhelyet, ez pedig a heraldicában a felső mező.

Látszik ezen okokból, hogy a 34-es bizottság minden heraldicai szabály ellenére fölforgatta a főváros címerét, s működésében önkényűleg, nem a czímerteran megállapított és világszerte elfogadott elvei szerint járt el. Ha így akarták, — akkor kár is volt a szakértőkből álló enquête-összehívni!

— Az általános magyar irodalmi repertorium tige a m. tud. Akadémia april 28-iki ülésén végleg elintéztetett, és pedig igen czélszerűen akképen, hogy anyagának összegyűjtése — tisztességes gyűjtői díj biztosítása mellett — Szinnyey József fáradhatlan hirlapgyűjtőnkre, a m. kir. egyetemi könyvtár tisztviselőjére bízott, ki már eddig is 5—6000 címet gyűjtött egybe. A czímtár 1767-től, mint az első magyarországi rendes hirlap megindulási évétől fog kezdődni s egy teljes század időszaki irodalmának önálló közleményei címeit tartalmazni, bármiféle nyelveken irattak legyen is azok, — ideértve a külföldi vállalatokban megjelent magyar érdekű értekezéseket. A mi a szerkesztést illeti: ez szakok szerint lesz beosztva, egyébiránt a részletek megállapítása és a Szinnyei munkája fölötti felügyelet Toldy Ferencz, Horvát Árpád és Frankl Vilmos akad. tagokra bízott. A vállalat bízhatóan számos nagy kötetre fog telni, s hogy irodalmunk, a szétszórva levő adatok és források használatának lényeges megkönnyebbítése folytán sokat nyerend vele, minden kétségen fölül áll.

— **Ipolyi Arnold** a besztercze-bányai püspöki könyvtárban fölfedezte, és irodalmunk közkincsévé teendő: sajtó alá is adta a XVI. és XVII-ik században élt nevezetes egyházi író **Veresmarti Mihály** autobiographiájának kéziratát, mely egyházi és irodalomtörténeti tekintetben nem kis érdekekkel bír. Veresmarti a XVI. század végén protestans pap volt, de később Pázmány Péter által kath. hitre térítettvén, pozsonyi kanonokká lön.

Hasonlókép sajtó alá adatott Ipolyink által **Oláh Miklós** esztergami érsek azon nagybecsű leveleit tartalmazó leveleskönyve is, melyeket a jeles képzettségű főpap az európai tudósokhoz írt azon időben, midőn Mária özvegy királyné mellett mint titkár működött, élete ifjabb éveiben.

— **A bécsi cs. és kir. titkos lelvéltár** kéziratairól (»Handschriften«, ellentétben az »Acten« és »Urkunden«-nel) tüzetes ismeretetés jelent meg ezen levéltár egyik tisztjétől, **Böhm Szilárd**tól. A terjedelmes kötetet, — mely a bécsi cs. Akadémia támogatásával látott világot, s nagy szorgalommal és pontossággal összeállított rendszeres mű lévén, az említett levéltár kéziratainak tudományos fölhasználását nagy mértékben könnyíti — bővebben fogjuk közelebbről ismertetni, **Wolff**nak a bécsi levéltárak keletkezéséről kiadott munkájával kapcsolatban, s különös tekintettel Bécs állami levéltárainak hazánk történelmét érdeklő forrásaira.

— **Höke Lajos** úr Rákóczi fejedelem és bujdosótársai hamvainak hazaszállítási tervelése alkalmából, **Thaly** czikkét a »Pesti Napló« és »Hon«-ban olvasván: ezen utóbbi közlönyben felszólal, s azt véleményezi, hogy az érintett hamvakat Törökországból csak úgy sutyomban kellene hazahozni, mert zajt ütven meglehet, hogy a ravasz görögök majd vásárt ütnek a szent ereklyék átengedéséből. — Ezen jóakarató, de igenis naiv aggodalom azonban — sietünk a t. olvasót és Höke urat megnyugtatni — teljességgel alaptalan. Ugyanis az ünnepélyes hazaszállítást előbb természetesen az osztrák-magyar és török kormányok közt, a magyar országgyűlés rendeletéből külügyministerünk gr. **Andrássy Gyula** ö excja — egykor maga is portai magyar követ, majd törökországi bujdosó — által kezdeményezendő diplomatiái jegyzékváltásnak kellene megelőzni, mely a hamvak háborítlan elszállíthatását a magyar állam számára előre bizto-

sítaná. De továbbá, nincsen is a »csontkereskedő ravasz görögöknek« semmi közük és hatalmuk a magyar bujdosók hamvai fölött: mert Rákóczi és Zrínyi Ilona Konstantinápolyban nem görög, hanem a galatai római katolicus templomban pihennek, mely a derek Szent-Benedek-rendűek felügyelete alatt áll, kik e szent hamvaknak eddigis hív őrei valának. Úgy szintén Bercsényi, Eszterházy és Zsibrik is Rodostóban nem görög, hanem örmény kath. egyházban nyugosznak, Thököly is a nicomédiai örmény temetőben; hamvaikat speculans görög kéz nem érintheti. Kár volt tehát a jó Hőke úrnak előbb mindezeknek utána nem nézni, mielőtt nagyrészt merő egyéni hiúságból eredt üres, de nagyhangú, sőt itt-ott gúnyolódni akaró indítványát a szélnek bocsátotta. De hiszen elfújja azt a — szél, mint elfújta a néhány év előttit!

— »Magyarország helyrajzi története, főtekintettel az (kath.) egyházi intézetekre.« Rupp Jakabtól, második kötet. E könyv az Akadémia kiadásában jelent meg. Szívesen óhajtanánk erről is ép oly elismerőleg szólni, mint Frankl múltkor ismertetett művéről, de lehetetlen. Már az első kötet megjelenésekor kénytelenek voltunk megírni azt a szűkkörű felfogást, rideg egyoldalúságot, és azt a magyartalan stílt, mely azon kötetet jellemzé; — s most kényszerítve érezzük magunkat egyenesen kimondani, hogy e mű annyira felekezeti jellegű, s a hazafi érzést annyira bántó felfogással van írva, hogy botrántoztató a magyar Akadémia czége alatt megjelenie. II. Rákóczi Ferencz fejedelem pl. folyvást lázadónak, szabadságháborúja számtalanszor lázadásnak iratik benne (akár csak a Bach-systema német professorai!); s Thököly Imréről, midőn Kassát elfoglalván, három évig bírta, a 263. lapon az mondatik, hogy ő ott »kénye-kedve« szerint zsarnokoskodott, zsarolt, — hanem Eperjes történeténél a kegyes Carafáról mélyen hallgat a jámbor szerző, pedig a híres Szent-Háromság szobor történetét megemlíti ám! Rupp a Kassán 1619-ben kivégzett jezsuitákat, mint az »ős hit szent buzgalomra lelkesült vértanúit,« dicsőítve zengi, s a szentek közé avatásuk mellett ugyancsak látszik kardoskodni (a m. tudományos Akadémia firmája alatt!); — viszont a protestánsokról azt írja szerző, hogy a kassai székes-egyház 122 évig »bitorolták.« S így megy ez végtől-végig. Ha az Akadémia ily művek kiadása által vallási gyűlölködés magvait akarja elhinteni, — ám feleljen érte; nekünk köte-

lességeink őt figyelmeztetni e veszedelmes irányra. Különbösen is, az egész munka oly száraz összeállítású, s szerző látköre és történelmi tájékozottsága oly korlátolt, feldolgozó izlése oly fanyar, hogy még a kir. kamara levéltárából özönnel keze alá került becses adatokat is többnyire elrontva s élvezhetetlenül találja föl, ízetlen, szívetlen előadásában. S bár magyarsága e kötetben a stylt illetőleg úgy látszik, javult mindazáltal e tekintetben is van még elég hiba benne; pl. midőn a magyar hely- vagy tulajdonnevek helyett tótot vagy németet használ, mint Eperjes leírásánál a Tarcza folyót Torissának írja. (278. l.) Kötelességeinknek tartandjuk e mű ily modorú folytatása ellen, úgy is mint az akad. történelmi bizottság egyik tagja, — tiltakozni.

— **Mária tiszteletének története Magyarországon.** Nem-siczi Balogh Ágost Flórián kocsközi plébánustól latin nyelven szűz Mária tiszteletének történetéről irt terjedelmes műnek első kötete került ki legközelebb az egri érseki nyomdából. A mű nagy szorgalommal összegyűjtve sorolja fel mindazon történelmi, irodalmi és társaséleti adatokat és mozzanatokat, melyek Magyarország Védasszonyának cultusát érdeklőleg nemzetünk keresztyénné létele óta egész napjainkig fölmerültek, ideértve a Mária tiszteletére épült templomokat, nevezetesebb képeket, szobrokat, harangokat és mindenféle műemlékeket, stb., — és így a műtörténelem köréből is nagyszámú részletet elevenít föl. Kár, hogy a különben nemcsak a vallás, de a művelődéstörténet szempontjából olvasók előtt is valóban becses anyaggal kínálkozó munka nem magyarul adatott ki, hogy jobban elterjedhetett volna, — miután a latin nyelvet az újabb nemzedék már-már alig érti.

— **Ráth Mór**nál legközelebb, mint a lapokban olvassuk, megjelentek Szabó Károlynak a magyar őskorból irt kitünő tanulmányai új kiadásban, és Vámbéry Ármintól Bokhara története, keleti, kézirati kútfők után. E mű először angol nyelven adatott ki a múlt évben, s nagybecsű adalékokat tartalmaz Közép-Ázsia múltjára, — ép azon népek és tartományok viszonyaira vetve világot, melyekre legújabbán irányult Európa figyelme a Khiva ellen indult orosz expedíció ténye folytán.

— **Egy történelmi nemzetség kihalása.** A felső-magyarországi dúsgazdag és történelmünkben egykor jelentékeny szerepet vitt Palocsai báró Horváth, vagy másként b. Palochay néven ismert főrendű nemzetség utolsó sarja: özv. Alapi Salamon Elekné szül.

báró Palochay Kornélia, april 26-kán Karlsbadban elhunyt, s f. május hó 5-kén ősei mellé Palocsa vára sírboltjába örök nyugalomra tetetvén, férfiágon már elébb — fivérében — kihúnyt fényes nemzetséget magával sírba vitte. A nemes úrhölgy társulatunknak is tagja volt, s favalyi szepesi kirándulásunk alkalmával nemcsak hogy a legszívesebb készséggel nyitotta meg családja levéltárát: de ott működő búváraink tiszteletére, lőcsei palotájában lakomát adott, így óhajtván személyesen megismerkedni a hazai történelem munkásaival, kiknek szepesi működése iránt kitűnő érdekeltséggel viseltetett. Ősei közül leginkább a Thököly korában élt b. Palocsay István, és II. Rákóczi Ferencz tábornoka b. Palocsay György tűntek ki; ez utóbbi egyszersmind költő is volt. Különben, az elhúytnak nagybátyja b. Palocsay Tivadar — boldogult Eötvösünk ifjúkori barátja — szintén költő, és pedig valóban ihletett költő vala, csak kér, hogy műzsája nem a magyar, hanem a német költészetet gazdagítá, még ma is el nem évült műveivel. György, a kurucz tábornok ellenben magyar és latin verseket írt, de poétai tehetségre messze mögötte áll Tivadarnak. Most már Kornélia bárónővel bezáródott nemzetségek sírboltja, — lefelé lehet fordítani a czímerpajzsot fölötte.

— **A dél-magyarországi történelmi és régészeti társulat** — mint a Csanádi Adattár april havi, szokott becses tartalmú füzetében olvassuk — folyó május hó 15-kén közgyűlést tartand, melynek megörökítésére »Emlékalbum« fog kiadatni, Szent-Kláray Jenő társulati titkár szerkesztése alatt. Ugyanezen egylet april 24-iki választmányi ülésén Boleszny Antal orsovai plébános értekezett Miháld (Mehádia) és Orsova vidékének történelmi adatairól.

— **Vegyes közlések.** Gr. Mikó Imre ő exeja a székely nemzet történelmének pályadíj-alapjához, szokott nagylelkűségéhez képest, száz arannyal járult. — Lehoczy Tivadar t. tagtársunk Bereg vármegye monographiáját a Történelmi Társulat által közzétett helytörténeti tervezet szabványai szerint átídomította, s közelebbről ugyane becses műve kiegészítéséhez még a kir. kamara levéltárában szándékozik tüzetesebb kutatásokat tenni, s úgy azután a bizonyára hézagpótló monographiát sajtó alá adni. — Matók Béla úr »H.-M.-Vásárhelyi Emlék« czim alatt almanachot szerkeszt, mely e város rövid történetét s társadalmi fejlődését is tartalmazni fogja. — Ugyane város szülötte Szél Farkas t. tagtársunk pedig, ki Csongrád

megye monographiájához szorgalmasan gyűjti az anyagokat, közelebbről az 1753-iki alföldi zendülési kísérlet történetével készül föllépni, — **Dobyan Antal** tiszai lakos tagtársunk viszont Ugocsa megye élő és kihalt családainak ismertetését tűzé ki czéljául, melyre nézve gyűjt, és pedig az ottani t. lelkészi kar támogatásával, nemzékrendi és család-történeti adalékokat, s máris 442 család ismertetését állította össze vázlatosan. — **Henszlmann Imre** kitünő régészünk a budapesti magy. kir. tudományegyetemen a műtörténelem nyilvános rendkívüli tanáraül. neveztetett ki. — **Andrássy Béla** szép készűlt-ségű fiatal író, ki történelmi és irodalomtörténeti tanulmányokkal reményekre jogosító sikerrel kezdett foglalkozni, a fővárosban újra mutatkozó kolera-járvány áldozatává lett. Béke poraira!

Történelmi könyvtár.*)

— **Die Handschriften des kais. und. kön. Haus-, Hof- und Staats-Archivs.** Beschrieben von Constantin v. Böhm. Wien, 1873. W. Braumüller. N. 8-ad r. 418 l. Ára 5 ft.

— **Beatissima Virgo Maria, Mater Dei, qua Regina et Patrona Hungariorum.** Historico-pragmatice adumbavit Aug. Flor. Balogh de Nemscz, Kocs-kőciensis. Tomus I. Agriae, 1873. Typis Lycei archiepiscopalis. 432 l. Az egész mű ára 5 ft.

— **Bokhara Története,** a legrégibb időkől a jelenkorig. Ismert és ismeretlen keleti kéziratok után írta Vámbéry Armin. Pesten, 1873. Ráth Mórál. Két kötetben, ára 3 ft 60 kr.

— **Történelmi Adattár** Csanád-egyházmegye hajdanához és jelenéhez. Szerk. Orthmayer Tivadar és Szent-Klára J. J. Harmadik évf. a prilis i füzet. Temesvárt, 1873. 98—128 l. Ára 12 füzetnek 6 ft.

— **Schematismus Cleri Archidioecesis Colocensis et Bacsensis,** ad Annum Chr. 1873. (Henszlmann Imre régészeti értekezésével a bácsvári ásatásokról.) Kalocsán, az érseki nyomdában.

— **Képek Magyarország Történetéből.** Népiskolák számára írta Schwickker J. H. Pesten, Aigner Lajosnál. Ára 60 kr.

*) Hogy e rovatot az újon megjelenő hazai történelmi munkákra nézve mennél teljesebbé tehessük: kérjük a t. szerzőket és kiadókat, hogy könyveiket — vagy legalább azok címét — hozzánk (Budavár, iskola-tér 162. sz.) beküldeni ne terhelteessenek.

Felelős szerkesztő: THALY KÁLMÁN.

Budapest, 1873. Nyomatott az Athenaeum nyomdájában.

S Z Á Z A D O K.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KÖZLÖNYE.

Hatodik füzet.

1873.

Junius hó.

Berger Illés magyar királyi historiographus.*)

(Olvastatott a m. t. Akadémia 1873 martius 10-diki ülésén.)

A férfiú, kiről ma szólni kívánok s kinek nevét és műveit a történettudomány buzgó munkásai közül is csak kevesen ismerik, egy nagy eseményekben gazdag félszázadon át, a XVII. század első felében, Magyarországnak úgyszólván egyedüli történetírója volt.

Mert e korban a magyar történelmi irodalom terén alig magyarázható hanyatlás állott be.

*) Irodalomtörténeti műveink szerzői alig tudnak valamit Bergerről. Cz w i t t i n g e r előtt teljesen ismeretlen volt élettörténete és csak egy munkája volt ismeretes. (Specimen Hungariae Litteratae. 1711. Függelék 14. l.) B o d P é t e r szintén csak ezen egy munkáját ismeri és nem tud róla egyebet mondani, mint azt, hogy: »Posoni iskola Mester (volt) az Augustana Oskolában. Ez órált az Illyésházy István Palatinus temetésén, a melyet kinyomtatott. Irt a Magyar királyokról is holmi Verseket.« (Magyar Athénás. 1766. 36. l.) Ugyanezt írja H o r á n y i. (Memoria Hungarorum. 1775. I. 179. l.) Utóbb kiegészíti azzal, hogy hat nyomtatott munkáját ismerteti. (Nova Memoria. 1792. I. 431. l.) P o d h r a c z k y (a Tudománytárban 1843. XII. 351—366. ll. kiadott értekezésében) első igyekezett életrajzát adni. Több új, érdekes adatot közöl. De elbeszélése hézagoss, több következtetése téves, előadása zavart. Az általa közölt adatokat szerencsésebben állította össze I p o l y i A r n o l d. (Fehérhegységi útiképek. Vasárnapi Ujság. 1860. 138. l.) E sorok írója a budai magyar k. kamara és a bécsi birodalmi pénzügyministerium levéltárában talált iratokból szerkesztette Berger életrajzát. Munkáit Pest és Bécs nagy könyvtáraiban kutatta föl.

A XV. század végén történetírásunk a száraz és naiv krónikák szerény köréből kiemelkedve, a megifjúlt classicismus varázshatása alatt, az ókor örökbecsű remekeinek tanulmányozása és utánzása által, meglepő lendületet nyert, magas tökélyre emelkedett. És bár kezdetben csak importált növény gyanánt díszlik a nagy Mátyás fényes udvarában, csakhamar termékeny talajra talál hazánkban. A XVI. században a magyar történetírók hosszú sorozatát bírjuk, kik a művelt külföld akkori irodalmi színvonalát mindannyian elérték, némelyek túlszárnyalták. Csak Oláh Miklóst, Forgách Ferenczet, Zsámbocki Jánost, Verancsics Antalt emelem ki, és Baranyai Decsi Jánost, kinek jeles munkáját csak nemrég tette közkincsé a nagyérdemű Toldy Ferencz.¹⁾ És ezeknek köréhez tartozik még Istváni Miklós is, bár műve csak a XVII. század első éveiben készül el.

De midőn 1608-ban a tollat kezéből kiejti, Magyarországon a történetírói tevékenység terén szünet és hallgatás áll be. Rövid, többnyire selejtes alkalmi műveknél alig bírnak egyebet. Csak Révai Péter commentariusai, és naplók, emlékiratok, melyeken diplomaták és politikusok dolgoznak, de nem a közönség számára, képeznek kivételt.

És míg Bethlen Gábor Böjthi Gáspárban méltó történetíróra talál, az ez időben élt magyar uralkodók Berger Illésre szorúlnak.

Ennek irodalmi munkássága teljesen nélkülöz minden magasabb értéket. De élettörténete figyelmet érdemel jellemző részleteinél fogva, melyek bepillantani engednek egy XVII. századbeli magyar tudósnak, egy történetírónak életviszonyaiba.

I.

Berger²⁾ Illés protestans családnak volt sarja. Azon Berger Péter, ki 1560. körül Breznóbányán mint tanító, majd

¹⁾ Kiadta 1866-ban a Magyar Történelmi Emlékek II. osztályának XVII. kötetében.

²⁾ Munkáinak címlapjain fölváltva írja magát Berger, Perger, Bergher, sőt egyszer Berghler-nek. A hozzá intézett, vagy róla szóló hivatalos irományok majd Bergernek, majd pedig Pergernek nevezik.

mint lelkész működött s innen Zsolnára, és 1583 táján Bicsére hivatott meg lelkésznek, kétséggkívül atyja volt Illésünknek. Ez, mivel Calvin tanaihoz hajolva, Lutherhez mereven ragaszkodó lelkészársai által 1595-ben állásától megfosztatott, kényszerítve látta magát elhagyni hazáját és Magyarországra menekülni, hol még 1612-ben is élt.¹⁾

Illés Breznóbányán²⁾ 1562-ben született.³⁾ Kétséggkívül itt kezdette meg iskolai tanulmányait. Ez időben két tudós férfiú állott a breznóbányai tanoda élén: Sculteti Severin (1575—1577.) és Melik Sámuel (1577—1579.), kik mindketten jelentékeny szerepet játszottak a felsőmagyarországi protestans mozgalmakban.⁴⁾

Illés utóbb külföldre ment. 1593 martius 19-én a heidelbergi főiskola anyakönyvébe jegyzi magát. Iskolatársai között találjuk Veresmarti Mihályt, ki mint ő, később szintén a cath. egyházba és az írói pályára lépett.⁵⁾ Mily tudományszakkal foglalkozott s meddig tartózkodott Heidelbergben? nem tudjuk meghatározni. Midőn hazájába visszatért, a pozsonyi ágostai hitvallású tanodánál nyert alkalmazást.⁶⁾

¹⁾ Hornyánszky Victor. Beiträge zur Geschichte evangelischer Gemeinden in Ungarn. (Pest, 1865.) 99. s. 112. ll.

²⁾ Horányi és utána mások pozsonyinak tartják. Podhráczky ezt nem fogadja el és még azt sem tartja bizonyosnak, hogy Berger Magyarországon született. Ő azt állítja, hogy Perger ősei Horvátországból a török elől Csehországba menekültek; hivatkozik II. Rudolf császár 1583-diki okmányára, melyben Perger Györgynek és Bertalannak nemességét adományoz. Azonban elfeledi kimutatni, hogy ezen két Perger és Berger Illés között rokoni összeköttetés létezett; pedig ez lett volna lényeges. — Hogy B. I. Breznóbányán született, kétségtelen, mintán a heidelbergi egyetemen anyakönyvébe így jegyezte nevét: »Elias Berger Biznensis.«

³⁾ Azon folyamodásban, melyet 1644-ben III. Ferdinándhoz intéz, 82 évének mondja magát.

⁴⁾ Hornyánszky i. m. 99. l.

⁵⁾ Sárospataki füzetek. 1862. 558. l.

⁶⁾ Bod Péter, Horányi id. h. Tanári működésére maga is utal: »Rapso diae de Cruce« című 1600-ban megjelent műve ajánlólevelében, midőn Kuthassyt kéri, hogy őt »infimae sortis hominem in scholastico pulvere latitantem« pártfogása alá vegye.

Azonban már rövid idő múlva elhagyta tanszékét és felekezetét is. Mikor történt ez, s mily körülmények befolyása alatt? nem ismeretes. Valószínű, hogy egyéb indokok mellett száműzetésben élő atyjának példája is nem csekély hatást gyakorolt lelkére.

1600-ban már mint buzgó és vallásáért lelkesülő catholicus lép föl az írói pályán. Első kiadványa versekben írt történelmi dolgozat. Címe a következő: »Rapsodiae de Cruce, Insignis Regni Hungariae Sanctissimis et de Gestis pro Cruce Christi inclutorum Hungariae Regum facliciss: secundum fidem historicam pro immortalis gloria Hungariae, pro nomine Christi, tot seculis pugnantis.«¹⁾ A 163 lapra terjedő és K u t h a s s y J á n o s primásnak ajánlott munkában a kereszt jelvényét és a kereszt dicsőségéért küzdő magyar királyokat szent Istvántól Szapolyay Jánosig énekei meg.²⁾

Miként ezen munkája hivatta volt szerzőjének újkeletű orthodoxiáját minden kétségen fölül helyezni, úgy második, 1602 és 1603-ban közrebocsátott műveinek rendeltetése volt az uralkodóház iránti hűségét és ragaszkodását kitüntetni.³⁾

¹⁾ Megjelent Olmützben. Egy példány a bécsi udvari, s egy a pesti egyetemi könyvtárban őriztetik.

²⁾ A munka három könyvre oszlik. Az első kettő 4—4 Rapsodiát tartalmaz. A harmadik könyvben vannak megénekelve a királyok.

³⁾ Az elsőnek címe: »Domus Augustissimae Austriae columnae sidera. Caesares, Monarchae, Archiduces. A prima eorum origine Archiducum augustissim. ab anno Domini 1281 usque ad 1490 cum heroicis gestis gloriaque immortalis virtutis bellicae et togatae florentiss. heroico carmine secundum fidem historicam descripti additis in margine glossis. Pars Prima. Autore Elia Bergero P. Bécs, 1602.« Ugyane kötetben van a Pars Secunda, mely 1490-től 1602-ig terjed. A munka Rudolf királynak és testvéreinek van ajánlva. Kis negyedréti, 110 lap. Egy példánya a cs. udvari könyvtárban. — A második munka címe: »Idyllia de virtute bellica, fortitudine, idest de militiae christianae origine, progressu, dignitate, utilitate. Additis Panegyribus in exemplo ducis et herois antiquis et veris comparati. Elia Bergero Poeta Laureto Caesareo.« Prága. 1603. Ajánlva Nádasdy Ferencnek. A munka hat »Idylliont« tartalmaz. Kis negyedréti, 58 lap. Egy példánya a bécsi cs. udvari könyvtárban.

II.

Ezen előzmények után Berger úgy hitte, hogy elég nagy érdemeket és elég hatalmas pártfogókat szerzett magának arra, hogy a magyar királyi udvar historiographusának állására igényt tarthasson.

Ezen hivatal, melyet 500 forint évi fizetéssel, a XVI. század második felében nagynevű írók: Zsámboki János és Brutus János birtak, az utóbbinak 1592 május 16-án bekövetkezett halála óta üresedésben volt. Berger 1603 elején nyújtotta be folyamodását Rudolf királyhoz. Ez február 26-án meghagyta a pozsonyi magyar kamara elnökének és tanácsosainak, hogy Bergert magok elé idézzék, megvizsgálják és jelentést tegyenek az iránt, vajjon bír-e a kellő képességgel és tudománnyal. Ugyanis a kamara hatásköre a XVI. és XVII. században nem szorítkozott az ország pénzügyeinek igazgatására, kiterjeszkedett az mindarra, mi bármily tekintetben a pénzügygel vonatkozásban állott.

Nem lehet tehát meglepő, hogy miután a királyi történetíró fizetését a pozsonyi kamaránál szokta nyerni, ezen pénzügyi hatóság lett megbízva itélni a folyamodó tudományos qualificatiójáról. És a szegény történésznek meg kellett jelenni a kamarai urak előtt. Ezek hatalmas állásuk tudatában kicsinyő elbizakodottsággal fogadták és komoly vizsgálatnak vetették alá. Az eredmény nem volt kedvező. A kamara úgyszólván megvetőleg nyilatkozik róla. »Midőn őt — így szól a jelentés — vizsgálni kezdenők, alig hallottunk szájából két-három szót, s alig tekintettük át az ő felségéhez intézett folyamodványát: meggyőződünk, hogy nélküli azon alapos tudományosságot és kitűnő ismereteket, melyek szükségesek volnának, hogy ő felségének dicsőséges tetteit, fényes diadalait kellően leírhasssa.«¹⁾

¹⁾ »Periculum facturi, quid ingenii, doctrinae, et eruditionis in homine esset, et utrum obeundo illo muneri satis aptus idoneusque videretur, eundem in praesentiam nostram accersiri curavimus. Quem cum examinare coepissemus, vel ex duobus aut tribus verbis coram prolatis, adeoque ex porrecto Suae Majestati libello ejus supplici, haud obscure comperimus, cum non usque adeo solida eruditione, doctrinaeque prae-

Berger joggal úgy vélekedhetett, hogy bírálói ügyes fiacierek lehetnek, de történetírói hivatottságának megítélésére nem egészen illetékesek. Nem mondott le tehát igényeiről és reményeiről sem. Hogy magának utat nyisson az elzárkozott Rudolf kegyeihez, hatalmas tanácsosát, Barvitiust Jánost igyekezett megnyerni.

Egy újabb munkáját, melyet Prágában, a császári udvar székhelyén, 1603-ban nyomtatott, neki ajánlotta. Azon országokat, melyek az ausztriai ház uralkodása alatt, és az államokat, melyek azzal szövetségi viszonyban állanak, szólaltatja meg latin dystichonokban az ausztriai ház dicsőítésére.¹⁾

A Barvitiushoz intézett versekben nem fukarkodik a magasztalással; de egyszersmind nyílt őszinteséggel tárja föl czélzatait, midőn fölkeri, hogy a császár figyelmét irányozza reá és műveire.²⁾

Számitva Barvitiust pártfogására, 1603 őszén ismét megjelenik Rudolf előtt. Most ajánlatot tesz, hogy a török-magyar háború történetét megírandja, és hogy e munkájára kellő otiummal rendelkezzen, évi segélypénzt kért megajánlatni. Azonban Rudolf most is, »miután — úgymond — ismeretlen előtte, vajjon ily munka megírására elég képesnek és alkalmasnak tekintető-e: ismét a pozsonyi kamarához kívánta őt utasítani, hogy

stantia praeditum esse.« (Eredeti fogalmazata a budai m. k. kamarai levéltárban.)

¹⁾ A könyv címe: »*Typus Monarchiae Europae Austrio-Romanae, id est summorum regnorum in Europa, quorum imperio, affinitate, societate belli et pacis gaudet augustissima Domus Austriaca. Nobilissimo, Generoso et Magnifico Domino Johanni Barvicio, ab Intimis Consiliis et Secretis Sacratiss. Majestatis Imperatoris Rodolphi II. Domino et Patrono colendissimo dedicatus et consecratus, summae observantiae ergo. Ab Elia Bergero Pannonio. Pragae. Typis Georgii Vigrini.*« Kis negyedréti nyolcz lap. (Egy példánya a pesti egyetemi könyvtárban.)

²⁾ A czímlap második oldalán a Barvitiushoz intézett versekben olvassuk:

»... Austriadasque meos aeternis ex aera columnas,
Hungaridas pariter coelesti ex cruce laudes
Divo commenda quaque potes arte Rodolpho
Atque meo studio praesenti, velque futuro
Dulce patrocinium meritis concedi Paternis.«

ez Bergert megvizsgálja, s ha alkalmasnak itéli, a munka megírására felhatalmazza, oly hozzáadással, hogy munkáját kinyomatása előtt tudós férfiak által eszközendő bírálat végett bemutatassa; dolgozatai érdemének és képességeinek megfelelő alkalmazást fogván nyerni.«¹⁾

Berger szerencséjére e királyi határozat Mátyás főherceghez volt intézve. Ez megmentette őt egy másodszori kamarai vizsgálat megaláztatásától. Ő, úgy látszik, ismerte Bergert, és gondolván, hogy a hajlékony férfiú szolgálatkész tollának maga idején hasznát veheti, őt lekötelezni kívánta magának. 1604 január 24-én tehát oly rendeletet bocsátott a pozsonyi kamarához, mely a királyi leirattal nem volt egészen öszhangzásban. Egyszerűen meghagyta, hogy Bergert valamely hivatalra alkalmazza, és neki a kamarai jövedelmekből fizetést rendeljen.²⁾ Ennek daczára Berger most sem találkozott barátságos fogadtatással a kamaránál, melynek tanácsosai kijelenték, hogy nem rendelkeznek neki való hivatallal.³⁾

¹⁾ Rudolf 1603 november 7-én Prágából Mátyás fihhez intézett levelében írja, hogy Berger előadta: »dasz er vorhabens währe, dasz hungrische Kriegsweszen nach ordnung zu beschreiben, und dasz er darzue manicherlay verzeichnüszen und particularia habe; danebenst underthenigst gebetten, Ihme zu uolziehung dessen mit einer järlichen Underhaltung zuuersehen. So unns aber sein thuen und vorhabens, ob er zu dergleichen beschreibung genuegsamb fundirt und qualificirt, unbewuszt; allsz gesinnen wir... gedachten Berger auf unser hungerische Camer remittirn: und derselben andeutten lassen wollen, dasz Sy Ihme einen dienst darzu Sy die Camer etbo tauglich befinden wurd, mit einem underhalt eingebe. Doch Ihme zuuor examinire, wasz er kan, und ob Ihme dergleichen Beschreibung zuezulassen, und nach gestalt deszelben Ihme die bewilligung thue; doch auch mit der beschaidenheit, dasz er dergleichen historien nicht ediren, und in druck kommen laszen, sondern zuuor dieselben Euer Liebden übergebe, damit solche durch gelehrte reuidirt, unnd alszdann die bewilligung und zuclasz gebührlich gesucht werde. Nachgestalt derselben seiner Arbaitt und erscheinender qualiteiten, Er Berger alszdann zue mehreren gebraucht und befürdert werden khau.« (Eredetije a bécsi udvari kamara levéltárában.)

²⁾ Mátyás fhg 1604 január 24-én a pozsonyi kamarának meghagyja, hogy: »locum ipsi Pergero aliquem assignatis, salariunq; certum e proventibus Camerae istius subministraretis.« (Eredetije a budai m. k. kamarai levéltárában.)

³⁾ A bécsi kamara 1604 ápril 1-jén írja Mátyás fhgnek: »Er sich

Ekkor ismét Mátyás főherczeg és királyi helytartó segített rajta. Magyar királyi historiograph ússá nevezte ki.¹⁾ Fizetését a bécsi kamara javaslata folytán, egyelőre, »míg tudományos munkásságának nagyobb gyümölcseit fogja nyújtani«, évi 100 forintban állapította meg.²⁾ Bergert már előbb másnemű kitüntetés is érte, melyre több jogczimmal birt, mint az imént nyert hivatalra. »Királyi udvarnok«nak (Aulae Regiae Familiaris) neveztetett ki, és költői művei, illetőleg verses dolgozatai megszerzék neki a fejedelmi babért, melyben még ez időben is részesítették a fejedelmi udvarok kegyelt költőiket. Ezóta Berger soha sem mulasztja el nevéhez illeszteni a »kosszorús költő« (Poeta Laureatum), vagy a mi még különösebben hangzik: »császári költő« (Poeta Caesarem) czímét, melyet külföldiek gyakran, de hazánkiai csak ritkán tudtak elnyerni; oly körülmény, mely bizonyára inkább fényt vet reájok, mint homályt.

Berger vágyai teljesülését, ambíciója kielégítését Mátyás főherczegnek köszönhette. És ezért nem mulasztotta el minden alkalommal háladatosnak bizonyítani magát. Elfordulván a ha-

dann noch vor 3 Monaten mit E. F. D. Schreiben bei Irder Camer angemeldt, als da aber sonst kein dienst der Zeit zu gebrauch.« (Fogalmazata a bécsi cs. kamara lev.)

¹⁾ A kinevezési okmányt nem sikerült föltalálnom. — Mátyás 1604 ápril 7-kén. a pozsonyi kamarához intézett leiratában említi, hogy őt e hivatalra már kinevezte. Hogy Berger magyar királyi történetíró volt, bár magát néha császári történetírónak czímezi, kétségtelen, miután fizetését a magyar kamarától nyerte és rendeltetése volt a magyar történetet megírni.

²⁾ Mátyás fhg Bergernek kinevezési okmányában nem határozta meg fizetését. B. ennek megállapításáért a bécsi kamarához folyamodott. Kérelmének támogatására előadta, hogy most is egy munkát: »De Imperatoribus Inclitae Domus Austriacae et de Regibus Hungariae« sajtó alá bocsátani készül, s több hasonló munkán dolgozik. A bécsi cs. kamara »zum Anfang, und bisz man etwas mehreres fructus ipsius eruditionis sehct,« 100 forintot javasolt. (1604 ápril 1-jén kelt, Mátyás fhghez intézett fölterjesztésének fogalmazata Bécsben.) Ennek folytán Mátyás fhg 1604 ápril 7-kén a pozsonyi kamarának meghagyta, hogy Bergernek 100 forintnyi fizetését negyedévenként kiszolgáltassa. (Eredetije Budán.)

nyatló naptól, Rudolftól, a kelő csillagzat felé fordult. Melegen és őszintén fölkarolta Mátyás érdekeit, melyeket buzgón iparkodott a sajtó terén előmozdítani. E korban, midőn a politikai élet még nem ismerte az időszakai sajtó hatalmát, ennek a röpiratok pótolták némileg helyét. A pamphlet-irodalom nyugati Európa országaiban ekkor már magas fokon állott és hatalmas szerepet játszott a politikai mozgalmakban. Nálunk még csak bölcsejében találjuk és teljesen ártatlan módon lép föl. Berger 1607 és 1608-ban három politikai röpiratot bocsátott közre, melyeknek rendeltetése volt Mátyást a magyar közönség előtt emelni és a rendeket részére megnyerni.¹⁾ Mátyás mellett főleg Illésházy Istvánt dicsőíti még, ki amannak leginkább előkészítette az utat a magyar trónra. És midőn már 1609-ben a hatalmas nádort kora halála elragadta, gyászbeszédben magasztalta hazafiúi érdemeit.²⁾

¹⁾ A) *Gratulatio Serenissimo Principi ac Domino D. Matthiae Archiduci Austriae, Duci Burgundiae etc. In faelicissimo ejus ad summam gubernationem et Comitia Hungariae reditu facta, nomine Optimatum et Populi Hungariae. Authore Elia Bergher A. G. Poeta Laureato et Historico Caesareo.* Bécs, 1607. (Kis negyedréti, 26 lap.) Egy példány a bécsi udvari könyvtárban található. — B) *Cadens, seu proba, et brevis invitatio ad Comitia pia, concordia, fida, Hungariae Posoniae celebranda. Ad Illustriss. Reverendiss. Spectabiles et Magnificos Dominos Proceres, caeterosque Generosos Nobiles Hungariae. Facta a patriae amante et studioso Elia Bergher A. G. Poeta Laureato, Historico Caesareo.* Bécs, 1607. (Kis negyedréti, 22 lap.) Réwai Péternek ajánlva. Egy-egy példány a bécsi udvari és a pesti egyetemi könyvtárban található. — C) *Jubilaeus de origine, errore, restitutione, S. Coronae Regni Hungariae fortiss. ac faeliciss. Praeterea corollia mixta ad faelicissimam ac meritiss. coronationem novi Regis Hungariae piissime status, humillime texta ab Elia Bergher A. G. P. L. et R. H. Historico. Anno 1608.* (Kis negyedréti, 42 lap.) II. Mátyás királynak és a magyar Rendeeknek ajánlva. A 2—34 ll. leírja a magyar korona vizsontagságait, párhuzamot von I. és II. Mátyás között. 35—37. ll. Berger levele Illésházyhoz, melyben a bécsi béke létrehozásáért magasztalja. 38—42. ll. közli Illésházynek beszédét, melyet a kassai rendekhez a bécsi béke létrehozása után tartott. — Egy-egy példány a bécsi udvari és a pesti egyetemi könyvtárban. (Podhraczký fölületesen vizsgálván e munkát, azt tévesen két műnek nézte. I. h. 363. l.)

²⁾ Bod i. h. írja, hogy Berger »órált« Illésházy sírja fölött. Horányi i. m. adja a gyászbeszéd czímét: »Oratio de laudibus Stephani

Azon alkalomból, midőn Rudolf császár halála után Csehország koronája, majd a császári korona is Mátyásra szállott, Berger a koronázási ünnepélyeket alkalmi művek közrebocsátása által igyekezett emelni. Czimeiket sajátyszerű sallangos, hajhász-stylban szerkesztette. Az egyik: »Connubium Hungariae et Bohemiae in Serenissimo et Potentissimo Principe ac Domino D. Mathia Secundo Rege Hungariae et Rege Bohemiae feliciter recens coronato, 23 die Maji Anno 1611. sanctissime et faustissime denuo sancitum, sacratum, celebratumque autore Elia Berger a G. S. K. M. Historico et Aulae Regiae Familiari.«¹⁾ A másik: »Trinubium Europaeum. Hoc est de Societate Imperii Christiani inter Germanos, Hungaros et Bohemos in Sacratissimo et Invictissimo Imperatore ac Domino D. Mathia, Germaniae, Hungariae, Bohemiae, Croatiae, Dalmatiae etc. Rege . . . faelicissimis auspiciis electionis et coronationis unanimi septemvirorum coelectorumque Imperii Romani consensu redintegrata, sancita, sacrata, die junii 14 et 24. Anno 1612. Authore Elia Bergero A. G. Poeta Caesario L. Historico Regio et Aulae Familiari.«²⁾

Az utóbb említett munka Frankfurtban jelent meg. Mert Mátyás magával vitte udvari historicusát a birodalomba, hogy tanúja és történetírója legyen császárrá választása és koronáztatása ünnepélyeinek.

Ugyanis Berger illetén irodalmi tevékenysége által nagy mértékben megnyerte Mátyás kegyeit, melyeket ez többféleképen tettleg is kitüntetett. Alig jutott a hatalom kezeibe, sietett Bergert az ausztriai nemességgel kitüntetni; ki ezóta (1607)

Illésházy. 1609. « De nekem nem sikerült e munkából egy példányt sem találni.

¹⁾ Nyomatott Prágában. Nagyobb nyolczadrétű, 50 lap. Ajánlva Mátyás királynak. Egy példánya a bécsi udvari könyvtárban található.

²⁾ Nyomatott Frankfurtban. Kis negyedréti, 64 lap. Ajánlva Mátyásnak, nejének, a választófejedelmeknek és a birodalmi rendeknek. Végén 57—64. ll. Berger levele áll, a kölni választófejedelemhez intézve, melyben az ő és elődjének bölcsességét, a magyar nemzet iránti jóakarátát magasztalja. — Két példány a m. t. Akadémia könyvtárában.

viseli az »A Grünpergh« melléknevet.¹⁾ 1609 január 16-án pedig fizetését 100 forintról 350-re emelte, hogy — úgymond — »hivatalos teendőinek, a magyarországi történetek följegyzésének és megírásának minél kényelmesebben szentelhesse magát.« De a király biztosítani kívánta magát arról, hogy az emelkedő fizetéssel arányban állandóan Bergernek munkássága. Elmiatt kikötötte, hogy »negyedévenként történetírói munkálkodásának megfelelő eredményeit a pozsonyi kamarának megtekintés és átnézés végett bemutatassa.«²⁾

Azonban a királyi kegyelem illetén tanúságai és loyális szolgálatai daczára, a pozsonyi kamara következetesen csekély figyelemben részesítette az udvari történetírót. Berger, úgyszólván élete végéig ki volt téve a hatalmas pénzügyi hatóság vexáinak. Fizetését hanyagúl, késedelmesen, sőt gyakran éveken át egyáltalában nem szolgáltatatta ki; miáltal az nem egyszer nagy zavarnak, sőt nyomornak volt kitéve. A pozsonyi királyi és a bécsi császári kamarák levéltára minden évről tartalmaznak fejedelmi rendeleteket, melyek Berger gyakori, keserves panaszait orvosolni igyekeznek.³⁾ Így például, midőn Mátyás 1612 tavaszán a német birodalomba utazván, Bergert fölhívta, hogy kíséretéhez csatlakozzék, sürgetőleg elrendeli, hogy a pozsonyi kamara Bergernek elmaradt fizetéséből legalább 80 forintot utalványozzon, a melyből útiköltségeit fődözhesse.⁴⁾ Ezen összeg

¹⁾ Mikor, mily módon nyerte Berger a nemességet és címet? pontosan nem tudom meghatározni. 1607 óta találkozunk nyomtatott munkáinak cím lapján az »A. G.« betűkkel. Az 1622 július 5-iki k. okmányban találjuk őt először »a Grünpergh«-nek címezve.

²⁾ Mátyás 1609 január 16-án a pozsonyi kamarát értesítve a fizetésemelésről, kijelenti kívánatát, hogy Berger »singulo quoque trimestri spatio laborum suorum condignum specimen huic Camerae nostrae videndum et perlustrandum exhibeat.« (Eredetije Budán.)

³⁾ Már 1605 február 12-én utasítja a bécsi kamara a pozsonyit, hogy Berger fizetését rendesebben szolgáltassa ki. 1608-ban október 14-én a bécsi kamara a pozsonyinak írja, hogy Berger elmaradt fél-évi fizetését sürgeti, elrendeli tehát kielégítését, miután »eum magna egestate pressum, hoc nomine contentatum esse cupiamus.« Mátyás király 1609 október 8-án meghagyja a pozsonyi kamarának, hogy Berger elmaradt fizetését, tekintettel »egestatis suae, qua laborat« a trencsíni vagy újhelyi harminczad jövedelmeiből kifizesse. (Budán.)

⁴⁾ 1612 ápril 10. Eredetije Budán.

nem volt elégséges, és Berger adósságokkal terheltén tért vissza hazájába; minek következtében a pozsonyi kamara újabb királyi parancsot vett, hogy kötelezettségeinek Berger irányában eleget tegyen.¹⁾

Ezen finánciális nehézségek²⁾ méltán elkészerítették őt, és fölébresztették benne a vágyat, biztosabb, jövedelmezőbb állás után. Kész volt kitűnő állását prózaibb, de nagyobb anyagi előnyökkel kínálkozó hivatallal cserélni föl: 1615 elején a magyar királyi történetíró a magyar-morva határvámnál a czédulaszedő tisztségéért folyamodott. Azonban a bécsi kamara nem ajánlotta kérelmének teljesítését. Lehet, hogy az irodalommal foglalkozó férfiában nem tétélezte föl a szükséges finánciális képességeket: de ezt mellőzve, a tudomány érdekeit hangsúlyozta. »Sokkal czélszerűbbnek látszik, — így szól fölterjesztésében — hogy a folyamodó eddigi állásában megmaradjon, a megkezdett történeti munka kidolgozását folytassa, és jobb előléptetési alkalomra várakozván, a megszokott nyugalomban éljen.« Addig is ajánlotta, hogy némi jutalomban részesíttessék. És a király elfogadván a javaslatot, 100 tallér ajándékot utalványozott részére.³⁾

Ez némi vigasztalás volt a meghíúsult reményekért. Berger nem feledkezett meg a bécsi kamara figyelmeztetéséről, hogy megfelelőbb alkalmat várjon be. Már 1616 elején újabban a királyhoz fordul. Változatosság kedvéért most nem pénzügyi hivatalt, hanem egyházi javadalmat keresett. A sopronyi keresztes lovagok egykori javadalmának adományozásáért folyamodott, kötelezván magát, hogy annak világi kezekben levő birtokait visszaszerzi. A pozsonyi és a bécsi kamara elnökei melegen ajánlották ezen kérelem kedvező elintézését; bizonyosan már csak azért is, mert ekként a kamara terhein könnyít-

¹⁾ 1612 december 14. Eredetije Budán.

²⁾ Berger 1613-ban fizetéséből semmit sem kapott. A bécsi kamara 1614 január 15-én újabb rendeletet bocsát kielégítése tárgyában a pozsonyi kamarához. (Eredetije Budán.)

³⁾ A hivatal, melyért folyamodott, így czímezte: »Officium Perceptoratus Schedarum Moraviae.« A bécsi kamara írja: »Consultius videtur, ut in suo officio remanens, inceptum opus historicum continuet, et commodiorem pro ipso occasionem promotionis expectet, quieteque assecta fruatur.« 1615 február 11-kén. Fogalmazata Bécsben.

hetni és további alkalmatlankodásoktól szabadúlni remélhettek. »Miután nevezett Bergernek — így szólnak — a dicsőséges osztrák ház körül tanúsított szolgálatait, buzgósága és az udvarnál szenvedett sokféle kellemetlenségei eléggé ismeretesek, méltónak tartjuk őt ezen javadalomra, melyet elnyervén, nemcsak fáradsága- és munkásságának jutalmát veendi, hanem egyszersmind ösztönt fog nyerni, hogy tehetségeinek és szorgalmának még nagyobb és tökéletesebb gyümölcseit termelje.¹⁾

Azonban most a magyar udvari cancellaria támasztott nehézségeket. Miután ugyanis a kérdéses sopronyi javadalomra a Nádasdy-családnak is voltak kegyúri jogigényei, ezeknek megvizsgálása előtt a javadalomnak adományozását ellenezte.²⁾ Csekély kárpótlás volt az, hogy a sopronyi javadalom helyett a portugalli keresztes lovagrend tagjai sorába vétetett és jelvényével diszítettett föl.³⁾ Mindazáltal ernyedetlen buzgósággal folytatta irodalmi munkásságát. 1618-ban II. Ferdinánd magyar királylyá választatása és koronáztatása alkalmából ismét két kisebb munkát adott ki.⁴⁾

A sokszor csalódott és sokat szenvedett udvari történetíróra a legnehezebb idők Bethlen első támadása alkalmával kö-

¹⁾ A bécsi kamara 1616 martius 12-én a prágai kamarához. Fogalmazata Bécsben.

²⁾ 1616 augustus 27-kén a prágai kamara a bécsi kamarához. Eredetije Bécsben.

³⁾ 1618-ban megjelent munkáiban így címezi magát: Elias Perger A. G. P. L. S. Caesar. M. Aulæ Familiaris et Historicus et S. Militiæ ordinis Portugal. Eques Cruciger.«

⁴⁾ Az egyiknek címe: »Vindiciæ Hungariæ. Auspiciis felicibus Serenissimi et Potentissimi Principis ac DD. Ferdinandi secundi, Regni Hungariæ recens coronati pie feliciter 1. julii Anno 1618.« Bécs. Negyedréti, 78 lap. 3—10. ll. Ajánlólevelek a királyhoz és a rendekhez. 11—18. ll. Vindiciæ adeptionis et ordinis Hungariæ. 19—60. ll. Vindiciæ virtutis et gloriæ Hungariæ. 61—78. ll. Vindiciæ successionis Austriacæ et fortunæ Hungariæ. Végén: »Oratio auctoris de triumpho ss. crucis.« — A másodiknak címe: »Vindiciæ Solemnitatis S. Corona Serenissimo et Potentissimo Principe et DD. Ferdinando secundo Rege Hungariæ recens coronato pie feliciter die 1. julii. Anno 1618.« Bécs. Negyedréti, 20 lap. Ezen munkákból egy-egy példány található a pesti m. k. egyetem és a nemzeti muzeum könyvtárában.

vetkeztek be. Mint a catholica egyház és az uralkodóház egyik legbuzgóbb híve, a diadalmaskodó fölkelés részéről nem számíthatott kíméletre. Együttal a legnagyobb nyomornak volt kitéve, miután három éven át (1619., 1620. és 1621.) a kamarától semmi fizetést sem kapott. A béke visszaállítása után a király¹⁾ sietett kielégítéséről intézkedni, s kérésére 1622 nyarán egy a fiscusra szállott szakolczai házat, hozzátartozó szőlőkkel adományozott részére. A királyi könyvekbe iktatott adománylevél kiemeli: »nemcsak a magyarországi történelem megírása körül kifejtett buzgó és szorgalmas munkásságát, hanem egyéb szolgálatait is, melyeket, míg kora és egészsége engedte, békében és háborúban tett.«²⁾

Most Szakolczán telepedett meg, »Post tot labores, peregrinationum incommoda, atque continuas in aulis augustis mansionis difficultates« — írja az udvari kamara elnökéhez intézett levelében — fölébredt benne az állandó és kényelmes lét utáni vágy. E miatt 1624-ben, hatvankét éves korában, megházasodott. Szándékát bejelentette a bécsi kamara elnökének, ettől engedélyt kérve a házassághoz, és őt meghíva a menyegzőre. Berger türelmetlenül várta, s miután soká késett, egy második iratban sürgette a választ. Tette pedig ezt nem egészen önzetlenül. Szokás volt, hogy a királyi történetírók menyegzőjök alkalmával az udvarból ajándékot nyertek. A hátiratból melylyel Berger levelét a bécsi kamaránál ellátták, megtudjuk, hogy Zsámbokinak és Blossius Húgó császári könyvtárnoknak 70—80 forint értékű aranyozott ezüstserleggel kedveskedtek. Bergernek 60 forint értékű ezüstserleget ajánlottak meg. Ezután, 1624 február 18-án oltárhoz vezette Dub János néhai szakolczai főbíró özvegyét.³⁾

²⁾ A bécsi kamara 1618 ápril 21-én meghagyja a pozsonyinak Berger kielégítését. (Budán.) 1621 július 12-én a bécsi kamara ismétli ezt, nehogy »coeptos labores suos interrumpere, aut provincias suas deserere cogatur.« (Budán.)

²⁾ A k. adománylevél kelt 1622 július 5-én. Királyi könyv. V. 529 l. (Kamarai levéltár.) És ugyanazon napon tudósítja a király a pozsonyi kamarát az adományozásról. (A k. leirat Budán.)

³⁾ Bergernek két dátum nélküli levele, a bécsi kamara elnökéhez intézve, Bécsben.

Még három évvel előbb folyamodott Berger a királyhoz, hogy neki a szakolczai harminczad igazgatójának halála esetére kilátás nyújtassék ezen igazgatói hivatal elnyerésére.¹⁾ Azonban Bogady János, kinek halálához kötötte most reményeit, soká próbára tette türelmét. Csak tizenöt évvel utóbb halt meg. És míg ezalatt folytonosan zaklatták pénzügyi bajai²⁾, közel hetvenöt éves volt, midőn annyi hányattatás után végre eljutott egy jobb állás révpártjára.

Bár 1635 végén üresedett meg a szakolczai harminczadnál az igazgatói hivatal, betöltése soká húzódott el. Bergernek több vetélytársa volt, kiket csak két évi erőfeszítés után tudott leküzdeni. Most a pozsonyi kamara is melegen pártolta őt. »Miután a folyamodó — így szól ez — számos éveken át három felséges uralkodó, a boldog emlékezetű Rudolf, Mátyás és II. Ferdinánd királyok körül mind történetírói munkássága, mind egyéb hűséges szolgálatai által érdemeket szerezni igyekezett: ezáltal ő felségeiknek kegyeire méltóvá tette magát és megérdemli, hogy aggkorában kényelmesebb állást nyerjen, és életének hátralevő éveit nyugalomban tölthesse.«³⁾

¹⁾ A bécsi kamara 162. augusztus 25-én jelenti a pozsonyinak, hogy Berger folyamodott »pro expectativa gratia tricesimae Zakolczensis,« és véleményt kér. (Fogalmazata Bécsben.)

²⁾ 1623 ápril 11-én a bécsi kamara a pozsonyinak írja Berger folyamodására nézve, melyet elmaradt fizetéséért benyújtott: »Illius supplicantis prae aliis ratio habenda est, et omnino aequum esse censemus, ut nunc in senectute sua stipendio suo antehac promerito gaudere possit.« (Eredetiye Budán.) 1623 sept. 19-én ismét megy egy rendelet Bécsből Pozsonyba. 1624 ápril 2-án a király elrendeli, hogy a pozsonyi kamara azonnal 300 forintot fizessen neki, ezentúl pedig rendszeresen fizesse: »ne editionem praesentem chronologiae diutius differre cogatur, sed eandem potius accelerare incitetur.« Berger 1624 sept. 7-én 100, 1625 ápril 18-án 300 forintot kapott. De 1625, 1626, 1627-dik évi fizetését nem tudta megkapni. 1628 május 9, 1630 martius 25, 1632 február 16, 1636 martius 20 és 28-kán ismét k. rendeletek intéztettek a pozsonyi kamarához. (Ezen irományok Budán találhatók.) 1627-ben a király Ditrichstein olmützi bíbornok-püspökhöz átküldi véleményadás végett Berger folyamodását, melyben a morvaországi Paulowicz helységben egy házat adományoztatni kér. (Fogalmazat Bécsben.)

³⁾ 1637 szeptember 23-diki fölterjesztés. (Fogalmazat Budán.)

III. Ferdinánd király 1637. október 14-én csakugyan ki-nevezte. Azonban két föltétel alatt. Először, hogy új hivatala mellett »történetírói munkásságát, magyarországi évkönyveinek megírását azon szorgalommal, melyet eddig tanúsított, folytatni tartozzék.« Másodszor, hogy elmaradt történetírói fizetését a gondjaira bízandó pénztárból, királyi fölhatalmazás nélkül föl ne vehesse.¹⁾

A pozsonyi kamara azonnal átadta a magyar királyi történetírónak a szakolczai harminczad vezetését. Ez unokaöcscsét, Berger Pétert vette magához, ki mint helyettese vitte a folyó ügyeket s 1640-ben utódjává jelöltetett ki.²⁾

Azonban Berger nehezen tudta magát új hivatalának körében föltalálni. Pénzügyéri képességei nem állottak magasabb színvonalon történetírói érdemeinél. A pozsonyi kamara számvevősége már 1640-ben hibákat fedezett föl számadásaiban, és komolyan megintette, hogy ezentúl nagyobb gondot fordítson azok összeállítására.³⁾

Ezalatt, míg a kereskedőkkel perlekedett, a csempészeket üldözte, a kamara által bérlett dézsmák beszedéséről gondoskodott,⁴⁾ történetírói munkássága sem szünetelt. 1638-ban III. Ferdinánd házassága alkalmával nyomatta ki utolsó művét: »*Symbolum Sacrum et Augustum decem Reginarum Hungariae politice et historice expositum.*« Tíz magyar királynéről történelmi vázlatot és encomiumokat tartalmaz.⁵⁾ Három évvel ezen munka

¹⁾ »*Ut praeter hoc officium suum in lucubrationibus Historiarum, Annalibusque rerum Hungaricarum conscribendis, eo quo jam dudum coepit fervore et assiduitate pergere et continuare teneatur,*« stb. (Eredetije Budán.)

²⁾ 1639. december 1-jén III. Ferdinánd véleményadás végett átteszi a pozsonyi kamarához Berger folyamodását, melyben öcscsét Pétert utódjává kijelöltetni kéri. (Eredetije Budán.) A király 1640. ápril 27-én kelt leirata által teljesítette kérelmét. (Ugyanott.)

³⁾ 1640. okt. 16. »*Includimus cum hisce vobis defectus nonnullos per officinam rationariam in vestris rationibus deprehensos. Quos ut debito modo rectificare et deinceps cautus esse noveritis, ne similia per Vicegerentem committantur.*« (Fogalmazata Budán.)

⁴⁾ A pozsonyi kamara által az 1637—1644. években Bergerhez intézett rendeletek fogalmazatai Budán.

⁵⁾ Kis negyedréti 73 lap. Egy-egy példány a m. k. egyetemi könyvtárban és Török János gyűjteményében.

megjelenése előtt készült el »Dupplex speculum chronologicum« című műve, mely azonban kéziratban maradt.¹⁾

Hasonlag nem látott napvilágot nagy történeti műve, mely, úgy látszik, az egész magyar történetet fölkarolta. Ezen szüntelenül dolgozott és a munka folyamáról időközönként jelentést tett az udvarnál. 1641 elején kéziratából három kötet készen állott és a pozsonyi kamaránál volt bírálata véget. Minden rendelkezések megtétettek, hogy munkája országos költségen, fényesen kiállítva, a magyar királyok képeivel és más rajzokkal ellátva, a pozsonyi jezsuita-collegium nyomdájában kinyomassék. A pozsonyi jezsuiták átvették a kéziratot, de azt, szigorú bírálata után, vagy nem tartották arra érdemesnek, hogy közrebocsáttassék, vagy pedig szükségesnek látták abban lényeges javításokat eszközölni. Annyi bizonyos, hogy a munka nem jelent meg és a kéziratot sem voltam képes föl kutatni.²⁾

Ezalatt Berger, megtörve az évek súlya és betegségek által, 1644 elején fölmentetni kérte magát hivatalától sezt unokaöcssére ruháztatni, hogy élte végnapjait teljesen nyugalomban tölthesse. »Tot labores curae, — úgymond, — non solum corporis vires et animi exhauserunt, sed etiam ad senectutem meam, quae se ad annos octvagina duo extendit, infirmitatem nsolitam et debilitatem maximam addiderunt.«³⁾ A király telje-

²⁾ A pesti m. k. egyetemi könyvtár kéziratgyűjteményében találtam e munka címét. De a munkát nem sikerült megtalálnom.

¹⁾ A pozsonyi kamara 1641. február 8-án írja Bergernek: »Nuper Vestra Dominatio petiit sibi tria volumina Historiarum ejusdem, videlicet Chronologiam cum Sua Isagoge hinc extradari, quae siccine extradata, frater ejusdem secum asportavit, eidem reddenda. Cum autem intelligamus Typographiam Ferenczfyanam Patrum S. J. Collegii Posoniensis, Patremque Nemeti habere in commissis a Rmo D. Cancellario, ut opera Vestrae Dominationis historica edat in lucem, itaque jam praedicta hae volumina, quam etsi quae alia, sicuti et figuras seu imagines Regum Hungariae, vel id genus historiarum attinentias haberet, Vestra Dominatio de facto ad manus, statim huc mittat per certum hominem ad Cameram pro ulteriori dicto Patri Nemeti assignatione.« (Fogalmazata Budán.) — Lethenyei Imre, a pozsonyi kamara számvevője 1649. november 7-kén írja Bergerről: »Opus sane laudabile historiarum concinnavit, quod prae manibus Patrum S. I. pro censura et correctione datum, audio latere; dolendum quod non excudatur.« (Eredetije Budán.)

³⁾ A dátum nélküli folyamodvány eredetije Bécsben.

sította kérelmét. 1544 június 10-kén Berger Pétert a szakolczai harminczad igazgatójává nevezte, az agg Illésnek pedig újra utalványozta azon fizetést, melyet régebben mint k. történetíró birt.¹⁾ Ezt nem soká élvezte. A következő év october 16-kán meghalt.²⁾

Kortársai előtt a hazában, úgy látszik, nagy tiszteletben állott. Réwai Péter koronaőr barátságára méltatta³⁾ és a koronáról írt művének élén Berger Illésnek hozzá intézett levelét találjuk, melylyel őt munkájának, melyet kéziratban olvasott, kiadására buzdítja.⁴⁾ És így talán csak a külföldre nézve áll az, mit Bod Péter róla följegyez. »A közértelem iránta az volt, a mit Remus György is, meglátván munkáit, talált írni Molnár Albertnek, hogy maga Berger tudósabbnak esmérí magát, mint mások tartják.«

Miután nagy történeti műve ismeretlen, történetírói képességeit és munkásságának jelentőségét azon tizenkét dolgozatából kell megítélnünk, melyek nyomtatásban megjelentek. Ezek általán alaki és tartalmi tekintetben minden értéket nélkülöznek. Ízlést és eszmét hiába keresünk a phrasisok árjában, melyben a csekély történeti anyag mint csepp a tengerben elvész. Üres páthosz és határtalan hízalgés jellemvonásai. Az író, ki ily munkákra pazarolta idejét, ép úgy kell sajnálnunk, mint a közönséget, mely azokra jobb olvasmányok hiányában utasítva volt és a hatalmasokat, kik ily munkásságot bátorítani, jutalmazni tudtak.

FRANKL VILMOS.

¹⁾ A pozsonyi kamara a bécsinek 1644. január 29-kén ajánlotta Berger folyamodásának teljesítését. »Homo — írja róla — de Suis Majestatibus bene meritis et aliis decrepitis, mortemque in limine habens.« (Eredetije Bécsben.) A k. resolútió fogalmazata Bécsben.

²⁾ Lethenyi kamarai számvevőnek 1649. november 11-iki számadásaiából.

³⁾ Kelt Regensburgban 1613. augusztus 20-kán. Bergernek Réwaihoz intézett számos levele találtaik a Réwai-család stjárnicskai levéltárában.

⁴⁾ Magyar Athénás 36. l.

Comte Ágost és a történelem.¹⁾

II.

Comte a történelem vizsgálatában, már említett elve szerint, hogy a fejlődés törvényei legtisztábban a legelőrehaladottabb nemzeteknél tanulmányozhatók, a legrégebb időkre nézve az egész emberiségre kiterjeszti figyelmét; majd csak a görögök- és rómaiakra, a középkorban a nyugoti egyház népeire, végre a 17. 18. században már csak a francziák- és angolokra szorítkozik. A rendre nézve pedig általában véve azon elvet követi, hogy először vizsgálja a theologiai vagy kritikai irány szükségképi tulajdonságait, azután vizsgálja hatásukat az emberiség intellectualis és socialis fejlődésére, végre pedig kutatja, mily hatással volt egymásra a fejlődésnek e két irányzata. Intellectualis fejlődés alatt érti azt, mit mi szorosabb értelemben vett műveltségtörténetnek nevezhetünk: a tudományok, művészetek és iparos készségek fejlődését. A socialis fejlődés alá pedig az erkölcsiség és álladalmi élet tüneteit sorozza.

Mi itt — terünk szűk voltánál fogva — nem követhetjük öt nyomról nyomra, hanem minden kornak csak legpraegnansabb vonásait fogjuk kiemelni, úgy hogy az olvasó legalább a történelmi fejlődés legfőbb tüneteit illetőleg ismerje Comte Ágost nézeteit.

Comte részletes vizsgálatait ama távol, homályos korban kezdi, midőn az ember — először ébredvén fel állati bambaságából (torpeur animal), — öntudatos figyelemmel kezdte kísérni a külvilág tárgyait s azok mindegyikében magához hasonló lényeket

¹⁾ Első cikkünkben »Századok« IV. füzet 228. lapon tollhibából ez áll: »Comte öt főtudományra osztja fel« e helyet: »h a t« főtudományra, mit egyébiránt a figyelmes olvasó már magából a további szövegből is kivehetett.

vélt feltalálhatni, kikhez babonás félelemmel közeledett. » Minden Isten volt, — idézi Comte Bossuet szavait, — kivéven Isten maga!« és ez a fetischismus, a theologiai felfogásnak legelső, legprimitívabb és — Comte szerint — szükségképen való foka, mely annyira benn van az emberi természetben, hogy azzal, szemben megfoghatatlan tüneményekkel, nem csak vad embereknél, hanem, bár sallangos, bölceleti phrasisokba burkolva, művelt nemzetek bölcsészeinél is mai napig találkozunk. » Mert mi egyéb — kérdi joggal Comte — a positiv elmének ama homályos, ködös pantheismus, melylyel főleg nagyszámú, mély elméjű német metaphysikusok oly nagyra vannak: mint általánosított, rendszerbe öntött fetischismus, melynek valódi természetét, tudományos burka miatt a vulgus fel nem ismeri?«¹⁾ Comte-nak e felfogása természetesen ellenkezik a keresztyénségével, mely szerint az emberiség bölcsőjében egy Istent vallott, és csak később szakadt el tőle, mely felfogást a történelmi emlékek támogatni látszanak²⁾; de ő annak czáfolatába nem bocsátkozik, sőt alig érinti, mert — mint saját szempontjából igen helyesen mondja — a keresztyénség is az egy Isten ismeretét nem természetes fejlődés, hanem természetfölötti kinyilatkoztatásnak tulajdonítja, s még ezzel szemben is a természeti hajlam oly erős volt a zsidókban, hogy minduntalan vissza-visszahanyatlottak a pogányságba.³⁾

Comte elég részletesen festi a fetischismus hatását, de inkább éles eszű következtetések, mint valódi történeti adatok alapján, melyek a vadság ez első korára nézve úgyszólván teljesen hiányoznak. A jelenleg még itt-ott található vadak analogiája igen csekély támaszpont, kivált ha tekintetbe vesszük, mily hiányosak, megbízhatlanok az utazóknak tudósításai. Anyait azonban kivehetünk és kivesz Comte, hogy a társaséletnek, az erkölcsiségnek, sőt még az intellectualis fejlődésnek is első csirái e durva theologia befolyása alatt keletkeztek. Fel-

¹⁾ Cours de philosophie pos. V. 33. l.

²⁾ Prehistoricus, anthropologiai stb. adatokról természetesen nem szólok, mert azok — úgy látszik legalább nekem — e kérdésre aligha fognak valaha világot vethetni.

³⁾ L. h. 26. l.

ölelt mindent, mi az akkori emberiséget érdekelhette. Gyermekes, sőt abszurd hitelvei — melyekre most csak mosolyogva vagy boszankodva tekintünk vissza — hatásuk által mérhetetlen jótétemények és szerencsés átalakulásoknak kútforrásai lettek. Nem is kell gondolni, hogy e theologia csak eszköz volt némely magasabb képzettségű emberek kezében, melylyel vitték a buta tömeget, a hová nekik tetszett: ellenkezőleg, maguktól hatottak, mert az akkori emberiség fejébe fértek, s a mi később fejlődött, szinte önkényt, ez első fok alapján képződött.

»Daczára annak, hogy oly nagy politikai ügyességet szoktak tulajdonítani a tettetés, sőt képmutatásnak, — jegyzi meg Comte, s e mondása igaz a történelem minden szakára nézve, — szerencsére mégis az általános tapasztalat és az emberi természetnek beható tanulmányozása kétségtelenné teszi, hogy soha valóban nagy ember nem tudott hatást gyakorolni társaira, kinek magának nem volt mély meggyőződése.«¹⁾

Egy kiváló példát hoz fel Comte a theologiai felfogás, itt fetischismus hatásáról, mely egyszersmind ama kapcsolatot is meglepően illusztrálja, mely az emberi gondolkodásmód és gyakorlati tevékenység közt létezik. Értem az emberek állandó megtelepedésének és a földmivelés keletkezésének tényét, melyet — alapfeltételét minden további fejlődésnek — Comte a fetischismusnak tulajdonítja. A közönséges emberben — így okoskodik ő — meg van bizonyos kóborlási hajlam, melynek nyomait a műveltebb nemzetek alsóbb és műveletlenebb egyéneiben még most is megtalálhatjuk. Hogy tehát az ember e kedvencz szokását elhagyja, nem voltak elegendők amaz anyagi okok, melyeknek e nagy változást tulajdonítani szokás, hanem közre kellett működni szellemi tényezőknek is. Igaz ugyan, hogy a népesség szaporodása folytán szükségessé vált gondoskodni több élelelről, mint a mennyit a vadászat vagy pásztori élet nyújthattak, s így szükségkép kellett volna fejlődni földmivelésnek, mint fejlődött előbb a pásztori élet, de ez még nem magyarázza még kellőleg a dolgot. Az ember tehetségei nem fejlődnek aránylag szükségleteivel — mint a metaphysikusok vitatják — és

¹⁾ I. h. 57. l.

igen sokat, bár szükséges vagy hasznos volna ránk nézve, nem vagyunk képesek véghezvinni.¹⁾ Számtalan példát mutat a história, hogy az emberiség századokon át túrt bizonyos rosztat, a nélkül, hogy a tehetség, melylyel magán segíthetett volna, kifejlődött volna. A legnagyobb szükségben is inkább nyúl az ember palliatív eszközökhöz, semhogy egész életmódját megváltoztassa, és neki ellenszenves állapotra térjen át, kivéven ha e változásra szellemi tényezők által már disponálva van. Utazók tanúsága szerint még napjainkban is némely vad népek, hogy a túlnépesedést meggátolják, megölik az öregeket, gyengébbeket, de nem hagynak fel nomád életükkel, nem cserélik azt fel a földműveléssel, mert e változásra sem értelmileg, sem erkölcsileg nincsenek még kellőleg előkészítve. Az emberiség legnagyobb részénél ezt a fetischismus eszközölte az által, hogy a vallásos érzület bizonyos külső tárgyakra, a szülőföldre stb. irányzá és a hívő sorsát ahhoz kötö, s mert azt magával el nem vihetette, maga maradt meg oldalánál. A fetischismusnak e sajátsága, mely valami hasonlót idézett elő, ahhoz, mit mi most hazaszeretetnek nevezünk, még a későbbi polytheismus korában is felismerhető s az embert házi tűzhelyéhez legerősebben penatesei és laresei csatolák. »A megható fájdalom, melyet az ó-kor háborúiban a legyőzött-nél annyiszor találunk, kinek el kell hagyni házi isteneit, nem vonatkozott elvont jelentésű, általános istenségekre, Jupiterre, Minervára, kiket mindenütt feltalálhatott, hanem vonatkozott legnagyobb részt házának, tűzhelyének isteneire, tiszta, valóságos fetischekre.«²⁾

Midőn a fetischismus az embert állandó letelepedésre készítö, egyúttal a csillagimádásra vitte, a honnan már csak egy lépés kellett a polytheismushoz. A földmives állandó lakosnak sokkal több alkalma volt tapasztalni az égi testek tüneményeit, hatását rá, családjára, foglalkozására, mint a kóbor vadász- vagy pásztornak. A csillagok — ha szabad e kifejezéssel élnem — már sokkal általánosabb értékű istenek voltak bármely más fe-

¹⁾ Még ha Darwin elméletét fogadnók is el, a tehetségeknek ezen fejlődése oly lassú, hogy míg az alkalmazkodás megtörténik, milliók és milliók elvesznek.

²⁾ I. h. 63. 64. l.

tischnél, és a polytheismus épen az által képződött a fetischismusból, hogy az istenségeket commassálták s mindig kisebb számra szállították. E változásnál először tűnik fel a kritikai vagyis metaphysikai szellem, még pedig mint főtényező, mely már akkor, az emberiség első korában is azon szerepet játszott, melyet most, a legműveltebb nemzetek legcomplicáltabb kérdéseiben. Mindig generalizálta az egyes tüneményeket, ha volt ok ha nem, és az egyes, való tárgyak helyébe abstractiókat léptetett: viszont abstractiókat olyba vett, mintha valóban léteznének. Az emberi szellem elkezdte az istenséget már nem ebben vagy abban a darab kőben vagy állatban, vagy specialis tüneményben keresni, — mely majd volt, majd ismét eltűnt, — hanem az összes rokon tüneményeknek mintegy vezért, urat adott, s abban mit eddig magának istennek tartott, már csak az istenség nyilvánulását látá. Nem minden villámcsapás volt már — mondhatók — egy-egy haragos szellem: hanem mindannyi csak a dörögő Istennek nyilvánulása, s ha maradt is még sok apró istenke, azoknak száma mindinkább csökkent, szerepük mindig csekélyebb lőn, mint teszem a görög és római mythológiában a különféle vízi istenek mind alárendelvék Neptun vagy Poseidon jogarának.

Természetes, hogy e roppant változás csak lassanként és fokozatosan ment véghez, sőt sok helyütt a fetischismus és polytheismus sokáig egymás mellett léteztek az egyes osztályok műveltségi fokozata szerint. Így Comte az egyptomiakról állithatni véli, hogy míg a legalsóbb osztályok még fetischimádók voltak, a középosztályoknál már a legkifejlettebb polytheismus virágzott, a papi castban pedig már bizonyos homályos monotheismusnak nyomai is észlelhetők. Az átmenet a fetischismusból a polytheismusra — Comte véleménye szerint — sokkal nehezebb volt, az emberi értelemnek sokkal nagyobb megerőltetésébe kerülhetett, mint került az átmenet a polytheismustól a monotheismusra.

A polytheismust illetőleg már biztosabb történeti alapon állunk, melylyel Comte-nak felfogását ellenőrizhetjük. Miután a fetischismus az emberiségnek állandó lakhelyeket adott, a további fejlődés tekintetéből szükséges volt a kis egymással foly-

tonosan surlódó, harczban élő társalmakat egy nagy társadalmi testté olvasztani, mely az örökös háborúskodásnak véget vessen, az elszigetelt nemzeteket és eszméiket egymáshoz közel hozza, és az emberiség legnagyobb részét a munkás, industrialis életre szoktassa. Szükséges volt tehát harczias, katonás szellem, mely mindig hódításokra törjön s ekkép létrehozza a rómaiaknál a világbirodalmat, és szükséges volt a rabszolgaság, mely míg egyrészt az uralkodó castnak megengedte, hogy csak katonai hivatásának éljen másrészt az emberiség legnagyobb részét a szolgaság vasvesszője által munkára és rendre szoktatta, mire különben aligha szokott volna. A szellemi rugó, mi az emberiséget e cél teljesítésére vitte, e harczias szellemet táplálta, a polytheismus volt és csak az lehetett. A fetischismus számtalan és helyhez kötött isteneivel nem ösztönzé híveit, hogy istenei hatalmát kiebb terjeszsze; a monotheismus természeténél fogva defensiv, békére, szelidebb érzelmekre hangolja híveit azok irányában, kik velük egy hitet vallanak: más hitűekkel azonban, ha harczra kerül, nem pactál, és így minden háborúja irtó harcz, mely a legyőzöttek, elveinek nem felszívásával, hanem csak megsemmisítésével végződhetik, mint a korai zsidó monotheismusnak kánaáni irtó harczai, vagy a későbbi mohamedán hódítóknak példája bizonyítja. A polytheismusban ellenben a győző nép istene megverte, legyőzte a veszítő félét, de meg nem semmisítette; rabszolgává tette mint népét, de ki nem irtotta, és így végre Rómában az akkori világnak minden istene úgyszólván összefolyt, a római Jupiter s a többinek mintegy — ha szabad e kifejezéssel élni — elnöksége alatt. A múlt századbeli philosophok hánytorgatására, hogy az átkos vallási háborúkat a pogány ó-kor nem ismerte, helyesen jegyzi meg Comte, hogy az ó-korban tulajdonképen minden háború vallási háború volt, s a legyőzött állammal legyőzetett annak vallása is, csak hogy aztán rendesen a vallások, helyesebben mondva istenek közt is bizonyos modus vivendi jött létre, s ott, a hol már négy-öt isten volt, elfért, habár kisse alacsonyabb rangban egy hatodik, hetedik is, mi a monotheistikus vallásoknál természetüknél fogva lehetetlen.

A polytheismusnak, szemben a fetischismussal, még egy

roppant vívmányt köszönhet az emberiség haladása. Midőn az istenségek úgyiszólván a fetiscek tömegéből kiváltak, magukat consolidáltak, néha fusionáltak, néha ketté oszlottak: tisztelettük, ismeretük egy új, eddig ismeretlen osztályt hozott létre, a papi osztályt, mely különválna a nagy tömegtől, először foglalkozott kizárólag szellemi czélokkal, elméleti dolgokkal, és ekkép megkezdőjévé lön ama dualismusnak, mely az emberi fejlődés oeconomiájában a haladás legszükségesebb, legnélkülözhetetlenebb feltétele. Comte szerintsomorú, de kétségbevonhatatlan tény, hogy az emberi elme korlátoltságánál fogva nem képes egyaránt kitűnő lenni elméletben és gyakorlatban, pedig a fejlődésre mind a két tevékenység kívántatik. Kell lenni embereknek, kik eszméket concipiálnak, kell lenni olyanoknak, kik azokat végrehajtják. Az előbbi osztályhoz tartoznak teszem a tudósok, az elmélet emberei, az utóbbihoz az államférfiak, a gyakorlati tevékenység bajnokai. Az egyiknek a tere a morál és tudomány, a másiké a politika; az egyik eszköze a tanítás, a másiké az anyagi hatalom. E kettő egyesítve egy emberben, ki mindkét irányban egyenlő sikerrel működött, egyformán nagynak mutatta magát, soha sem volt, nem is lehetett. Az elmélet emberei soha sem voltak jó államférfiak, soha sem tudtak kellő tekintélyre vergődni a tömegek előtt, melyek mindig nagyobbra becsülték az erőt az ésnél, mindig nagyobbra a diadalmas vezért, ki valamely közvetlen fenyegető ellenséget vert el, mint a gondolkozót, kinek eszméi századokra kiható boldogságot, jólétet teremtettek vagy biztosítottak. Minél nagyobb valamely elme, annál kevésbé érti meg a tömeg; minél inkább megelőzi korát, minél magasabbra emelkednek eszméi, annál kevésbé alkalmasak a jelen kormányzatára, s ha megtörténnék a szerencsétlenség, melylyel Nagy Frigyes fenyegette, bár tréfásan ama tartományát, melyet megbüntetni akarna, hogy a tudósok, a philosophok kezébe adatnék a társadalom kormányzata: nem csak gyakorlatlan, káros dolgokat fogna művelni az új kormány, hanem ő lenne a haladásnak legmérgesebb ellensége. Ki valamely igazságot feltalált vagy valamely elmélethez szegődött, az azt a legjobbnak véli és életbe léptetvén, azt változatlanul fenn akarja tartani, mert a mi azzal ellenkezik, romlás, valótlanág. Így aztán a mi haladás volt tes-

pedéssé válik, mert a szellem küzdelemre, de nem uralomra van teremtve.

A diadal hamar elernyeszti, a lángelmék helyébe közepszerűségek lépnek, kik az újon emelkedő nagy tehetségeknek legszenvédélyesebb ellenségei. Az ellenszenv és kiapadhatatlan irigység, — jegyzi meg Comte, — melylyel majdnem minden nagy szellemnek küzdeni kellett, nem a tömeg részéről jött, mely öntudatlanul és némi bamba bámulatot tanúsít irányukban, nem a politikai hatalom műve volt, hanem támadt a contemplatív osztály tagjai, ama közepszerűségek közt, kik minden rendkívülinek kajánul útját szegni törekednek.¹⁾

Az emberiség életében csak egyszer volt egy időpont, midőn e két elem — legalább látszólag — egy kaszt kezében egyesült: a régi theocratiákban, hol a papok, a tudósok, voltak egyúttal a népek politikai főnökei is. De ez csak akkor, az emberiség primitív állapotában volt lehetséges, midőn a legcsekélyebb elméleti képzettség is oly ritka, oly rendkívüli volt, hogy bámulatra ragadta a tömeget és ritkasága által imponált, s azonfelül a legmindennapibb szükségletek kielégítésére szolgált; a papok mérnökök, orvosok stb. voltak s így az általuk képviselt tudománynak kézzelfogható hasznát senki sem tagadhatta.²⁾ E helyzet azonban nem ismétlődhetik, mert feltételei nem térnek vissza. A polytheismus e két hatalmat mindenütt együvé tartá, s nem engedte különválni. A királyok egyúttal papok voltak, a görög philosophok pedig, az ó-világnak contemplatív osztálya, az államok kormányzatára törekedtek és elméletükben a legabszurdabb utopiáktól sem rettentek vissza, csak hogy egy bölcsészek által kormányzott társadalom elméletét konstruálhassák. A szellemi és anyagi szempontnak ez összevegyítéséből következett, hogy az ó-világnak nem volt az államtól független morálja.³⁾ Kifejté az ember azon tulajdonait, melyeket az akkor

¹⁾ I. i. h. 234 és kk. II.

²⁾ I. i. h. 218. I.

³⁾ » . . . rien ne caractérise-t-il mieux le vrai génie politique de l'antiquité que cette confusim fondamentale et continue entre les mœurs et les lois ou les opinions et les actions: les mêmes autorités étant toujours occupées à régler indifféremment l'un et l'autre« i. h. 141.

uralkodó militarismus megkívánt, nevelt hősöket, polgárokat, de nem embereket, mint most mi, a monotheismus növendékei kívánjuk. Mi az állam céljaihoz nem tartozott, közönyös dolog volt, minek egyik rettentő vagy undorító jelenségét a görögök-nél, sőt még a rómaiaknál is általában dívó paiderastiában látjuk. Ez összezavarás a polytheista társulat harczai szelleméből folyt, mely táborot csinált az államból, katonai fegyelmet és engedelmességet igényelt minden tekintetben, hogy célját elérje, és nem tűrhetett maga mellett egy okoskodó, irányt adó más testületet. Róma e tökéletlenség nélkül, a kereszténységgel, sohasem foglalta volna el a világot: a művelt világot pedig — a mint Comte véli — a további haladás végett egy birodalomká kellett olvasztani.

Az ó-világnak két nagy társadalma közül a görög e feladatra kevésbé volt alkalmas. Már keletkezésénél — mint Maistre megjegyzi — megoszolva, apró háborúkban emészté fel önmaga ellen erejét. Geniusa inkább volt intellectualis, mint socialis. Nagy tehetségei a szellemi téren kerestek maguknak méltó foglalkozást, és nekik köszöni az emberiség a metaphysikát, mely működésében nagyon hasonlít Göthe Mephistopheleséhez, örökké tagadva, rombolva, de mégis — néha akarátja ellenére — a jót előkészítve, és az első, legegyszerűbb tudományt, a mathesist, mely a csillagászatra is fényt vetett. Róma ellenben, mióta a theocratiai uralmat a királyok elűzésével levetette, senatoraiban oly castot bírt, mely magában egyesítvén a szellemi és politikai hatalmat, legnagyobb mértékben rendelkezett mindazon eszközökkel, melyek a polytheismus nagy céljának létesítésére megkívántattak. Midőn ezt a Krisztus előtti században befejezte s a római birodalom annyira kiterjeszkedett, a mennyire csak lehető volt, későbbi kisebb hódítások nem eshetvén a latba: »e nagy szervezet — Comte szavait idézem — elvesztvén egyedüli éltető erejét, azonnal kezdett fokozatosan bomlani és előidézett oly erkölcsi sülyedést, melynek soha sem volt még párja, mert soha sem létezett még azelőtt annyi mindenféle eszköz, hatalom és gazdagság mellett oly mérvű cél és elvtelenség. A köztársaságnak császársággá való átalakulása, mely szükségképen a helyzetből következett, midőn terjeszkedés helyett a

megtartás vált főczzellá, nem volt valódi reorganisatio hanem csak egyik foka a romlásnak, mert a rendszer, mely oly alkalmas volt a hódításra, nem birta oly rögtön megváltoztatni rendeltetését és elveszett, a helyett, hogy átalakult volna. Világos, hogy az imperatorok, a néppártnak valódi fejei, nem hoztak magukkal semmi új elvet, és csak a senatori castnak elkerülhetetlen megalázását fejezték be, mely cast volt mindennek lelke, de melynek hatalma — mert állandó czélja megszűnt — örökre elveszett. Midőn a nagy Caesar, egyike a legkitűnőbb embereknek, kikkel nemünk dicsekedhetik, elbukott a metaphysikai rajongás és aristocrata dühnek egyesülése folytán, e híres, de ép oly esztelen, mint utálatos gyilkosság mitsem változtatott a helyzeten¹⁾, és szörnyű következményei csak azt eredményezék, hogy oly emberek lettek a nép vezérei a senatus ellen, kik sokkal kevésbé voltak alkalmasak a világ uralmára« s a még később bekövetkezett változásokban még a legméltatlanabb császárok után sem birt — bár ideiglenesen sem — visszatérni a valódi római szervezet, annyira össze volt az növe a hódítási iránynyal

A polytheismus rendszerének szétbomlásánál ott találjuk ismét a metaphysikát. Mint azelőtt a fetischismus isteneit redukálta, úgy most az Olymp lakóit kezdte merész tagadásával tizedelni, míg végre nagyjában egy istenségnél megállapodott, melyet — ha atheistává nem akart lenni — továbbá már nem nem devalválhatott. Ugyancsak a görög philosophia azon percztől kezdve, midőn a rómaiakra hatni kezdett és az idősebb Cato ellene hiába szegült, hadat üzent a római szervezetnek, mely a hatalmat a tett embereinek adta, és törekedett megalapítani a bölcsészek uralmát nem csak a gondolat és erkölcs, hanem a gyakorlati cselekvőség terén is. E folytonos, bár lappangó harc ugyan győzelemre nem vezetett, de előkészíté a kedélyeket egy különvált szellemi hatalom lételére, és így készséggel találkozott az ige, mely Judaeából származott, mely a monotheismust

¹⁾ »Quand le grand César, l'un des hommes les plus éminents dont notre espèce puisse s'honorer, succomba sous le concours spontané du fanatisme metaphysique avec la rage aristocratique, ce meurtre célèbre, aussi insensé qu'odieux, ne changea réellement rien d'essentiel à la situation fondamentale« I. h. 195. I.

és a független szellemi hatalmat, egy általános morál tanát írta zászlajára. Sem a még bölcséjében levő tudomány, sem a metafizika nem bírtak újat teremteni, nem bírták a társadalmat újra szervezni. Vissza kellett térni a theológiára, »miből azonban — teszi hozzá Comte — nem következik, hogy napjainknak szintoly anarchikus, de értelmileg és társadalmilag teljesen különböző viszonyai ugyanilyen megoldásra fognának vezetni.«¹⁾

A polytheismus egy birodalomba fűzte az akkori művelt világot: a monotheismusnak feladata volt, az összeerőszakolt népeket egy társadalomba olvasztani, emberséget teremteni, s ekkép nemünket egy lépéssel közelebb vinni végrendeltetéséhez. Ezt pedig csak azon theologiai felfogás tehetette, mely nem ismert nemzeti, egymással ellenséges isteneket, hanem csak egy mennybebi atyát, kinek mindnyájan gyermekei vagyunk. Főhatása tehát — bár az értelmi haladás tekintetében is neki, mint alább látandjuk, roppant sokat köszönhetünk — kiválság socialis volt, s e tekintetben két, soha eléggé nem becsülhető vívmányt köszönhetünk neki: a szellemi vagy — most már a szokott kifejezéssel anachronismus nélkül élhetvén — egyházi hatalomnak (pouvoir spirituel) külön választását a világi hatalomtól (pouvoir temporel), és egy a politikától független, általános érvényű morálnak felállítását. Az első csak a monotheistikus papságnak sikerülhetett, mely már nem egy kétes, korlátolt hatalmú isten, hanem az egyetlen mindenható nevében beszélt. És csak e különvált, országokhoz nem kötött egyházi hatalom állíthatott fel és szerezhetett tekintélyt az általános morálnak, s alkothatott ez által a római birodalom bukása után széthulló nemzetek számára egy új kötelet, mely a legalsóbb osztályokban is felébreszté a méltóság és emelkedettség érzését, és a legszegényebb kereszténynek is szükség esetén jogot adott a leghatalmasabb úrral szemben, törvényekre hivatkozni, melyek mindkettejüknek egyaránt szóltak. E hatalom által vált az, mi eddig lehetetlen volt, lehetővé, hogy az engedelmesség más is lehessen, mint szolgálai és az ellenkezés más, mint ellenséges feltámadás.²⁾

¹⁾ I. h. 201. l.

²⁾ Kissé körül kellett írnom, hogy érthetőbbé tegyem, Comte szép és précis mondásait: »la soumission a pu alors cesser d'être servile, et la rémonstrance d'être hostile !« I. h. 239. l.

A monotheismus socialis hatásának teljét a katholika egyházban érte el, és azért Comte, midőn a kereszténységről szól, általában catholicismust mond, s hosszas elmélkedése gyümölcsekép igazi csodálattal tekint a középkori egyházra, »melyet mindinkább kell, hogy az emberi politikai bölcsesség eddigi legtökéletesebb művének tekintsünk«¹⁾, melyet azonban az ellenkező áramlat, protestans és deista elfogultság a legtorzabb vonásokban szeret föltüntetni. »Én katholikusként születtem, — írja Comte — de bölcsészetem, úgy hiszem, elég világos, hogy senki se hihesse, miszerint rendszeres előszeretemet a socialis változások iránt, melyeket a catholicismus a középkorban előidézett, e véletlen körülménynek következménye«²⁾; és kifejzi meggyőződését, hogy csak a minden theologiai hitet elhagyott positiv felfogás képes véglegesen és igazságosan megítélni a catholicismus szerepét az emberiség történetében, mert eddig csak panegyristái vagy vak ócsárlói voltak, kik semmikép sem tudták nagy socialis rendeltetését felfogni.³⁾

A szellemi hatalom, melyet a catholicismus szervezett, nem járt a régi görög bölcsészek nyomán, nem vette át azok confuzus pretensioit a világi hatalommal szemben. Az alkotmány, melyet létrehozott, lehetővé tette, hogy a szellemi és világi hatalom, mindegyik saját körében, békében egymás mellett megélhessen, a helyett, hogy örökös harczban emésztenék egymást. A középkori catholicismus — bármit mondjanak ellenségei — soha sem akart theocratiát, soha sem követelte, hogy a szellemi hatalom intézze a világi dolgokat. Csak azt a tért követelte magának, mi a szellemi hatalomnak szükségképi tulajdona, a nevelést, s vindikálta magának a jogot, eszméi által módosítólag folyni be a politikai szervezetekre. »Fennen hirdeté, hogy engedelmeskedni kell a fennálló hatalomnak, de a hatalmasokra viszont mindig szigorúbb és szigorúbb erkölcsi szabályokat rótt, és azok fentartása fölött

¹⁾ »... système catholique au moyen âge, que l'on devra concevoir de plus en plus comme formant-jusqu' ici le chef d'oeuvre politique de la sagesse humain !« I. h. 231. l.

²⁾ I. h. 281. l. ¹⁾ jegyzet

³⁾ I. h. 232. l.

örködött.«¹⁾ Gyakran folyt ugyan harcz a középkorban az egyházi és világi hatalom közt, de majdnem kivétel nélkül az egyház volt a megtámadott, és csak azt védte, azt követelte, mi függetlenségének alapfeltétele volt: közegeinek szabad választását²⁾, mely nélkül nagy missióját el nem érhetne volna. Missiójának pedig legfontosabb része az emberiség nevelése volt, feladat, melynek szükségét sem akkor, sem most nem fogják még fel kellőleg, s melyet a katholicismus sem tudott még legszebb korában sem teljesen megoldani. A polytheismus az emberiség legnagyobb részét, a rabszolgákat, kik a népesség túlnyomó többségét képezik, de még a szabad embereknek nagy tömegét is minden rendszer nevelés nélkül, elbutulásra kárhoztatta³⁾, mert a szépművészetek oktató, nemesítő hatásán, a nyilvános játékok és színházakon kívül más eszközökkel nem rendelkezett; a katholicismus ellenben, bámulatos tapintattal egész rendszerét állította fel az eszközöknek, melyek az embert bölcsesétől sirjáig vezérlik, folytonosan az erkölcsiségre és kötelességeinek teljesítésére figyelmeztetik, mit a positiv korban a tudományosság lesz hivatva teljesíteni, de akkor, gyenge állapotában megtenni képtelen volt.⁴⁾

»Minél mélyebben vizsgáljuk e bámulatos szervezetet, — mondja Comte, — annál inkább fog bántani bennünket amaz általános, de oktalan és igazságtalan vád, hogy a katholicismus, mindenkor arra törekedett, hogy a népek szellemi, értelmi fejlődését elnyomja, holott annak épen — hosszú ideig — ő volt legtevékenyebb fejlesztője. A protestantismus amaz untalan felhozott vádját a római egyház ama bölcs intézkedése ellen, hogy a zsidóságtól átvett szent könyveknek általános és megválogatás nélkül való olvasását tiltá, a részrehajlatlan bölcsésznek nem volna szabad szolgailag ismételni. A bölcsész nem lévén kénytelen, mint a kath.

¹⁾ I. h. 233. l.

²⁾ »... dans ces combats si mal jugées, le clergé n' avait alors d'autre but essentiel, que de garantir de toute usurpation temporelle le libre choix normal de ses propres fonctionnaires, ce qui certes devrait sembler maintenant la prétention la plus légitime, et même la plus modeste.« I. h. 234. l.

³⁾ »Condamnait la masse de la population a un evitable abrutissement«. I. h. 259. l.

⁴⁾ I. h. 260. l.

hittudósok, e veszedelmes szokást elvileg tisztelni, nyíltan kimondhatja, hogy az alkalmilag nagy értelmi és társadalmi bajoknak kútfejévé válhatik, mert a közönséges elmék legnagyobb részét odaviszi, hogy egy régi theocratiában lássa a socialis élet typusát, mely pedig annyira ellenkezett a középkor lényeges szükségleteivel.«¹⁾

A catholicismus institutiói, sőt még dogmái is, szükségképi folyományai és követelményei voltak ama szellemi hatalomnak, melynek általános eszméjét a »nagy« szent Pál fogalmazta, teljes szervezetét pedig az »erélyes« Hildebrand adta meg, s melynek létesítésében tíz századon át az akkori emberiségnek legnagyobb szellemei, az Ágostonok, Ambrusok, Jeromosok, Gergelyek és mások közreműködtek, támogatva minden valóban lángeszű fejedelem, mint a »halhatatlan« Nagy-Károly, a »dicső« Alfréd által, bár a középszerű, mindennapi királyok irigysége által fejlődésében gyakorta akadályoztatott.²⁾ Míg tehát, Comte szerint, gyermekes dolog a protestansok és deisták részéről, a kereszténység valódi jellemző organismusát annak első századai-ban keresni, mintha az emberi intézményeknek véglegesen csirájukban kellene maradniok, s nem érett korukbeli fejlődésük mutatná fel legtisztábban jellemző tulajdonaikat³⁾: másrészről számos példát idéz, mily fontosak voltak ama dogmák socialis tekintetben is, melyeket »napjainkban a felületes kritika oly közönyösekknek tart, minővé azóta maguktól lettek, a theologiai szellemnek szükségképi hanyatlása folytán.« Így az arianismus elleni harcz eldöntésétől függött a szellemi hatalom kérdése, mert csak ha Krisztus valódi Isten volt, igényelhették szolgálai teljesen független állást és tekintélyt, a világi hatalommal, a királyokkal szemben, kik azért legnagyobb részt Arius tanához hajlottak. — A manichaeusok elleni küzdelem, mely felekezet a jó és rossz

¹⁾ I. h. 260. 1.

²⁾ »Quoique souvent entraînée par l'ombrageuse médiocrité du vulgaire des rois,« mondja Comte erélyesen, de nehezen fordíthatólag i. h. 274. 1.

³⁾ »s'obstinant d'une manière si puérile a toujours ramener exclusivement le type de l'organisme chrétien au temps de sa primitive ébauche.« i. h. 243. 1.

isten uralmát, a dualismust állítá a keresztény egység helyébe és sok más hittani vita »akkor bizonyára nem volt kevésbé fontos és még politikai tekintetben is nagy horderejű, mint napjainknak leghevesebb küzdelmei, melyek talán egykor, bölcsészek szemében, kik nem lesznek képesek korunk számos rossz formulázott tételeiben a valóban fontos társadalmi érdekeket kitalálni, szintoly visszásaknak fognak tetszeni.«¹⁾

Hogy példáiból még többet idézzek, a clerus által követett feltétlen hit akkor, a helyett, hogy az emberiséget lealacsonyítaná vagy elbutítaná: a legképesebb, legeszesebb osztálynak többségét biztosítá. Ugyanez osztály tekintélyét mozditá elő a transsubstantióról szóló tan, mely a legutolsó áldozárnak is oly hatalmat adott, minővel a leghatalmasabb király sem bírhatott: míg maga a mise cselekménye, bár a fürkésző elmének első pillanatra csak valami magikai cselekedet, socialis tekintetben igen szerencsés találmány volt, mely eleget téve a vallásos érzelm követelményeinek, egy felséges kisegítő által (sublime subterfuge) folytonosan a legdrágább áldozatot nyújtá, a nélkül, hogy az ó-kor véres és elvadtó áldozataihoz kellett volna folyamodni.

A papi nőtlenség, melyet a »hatalmas« Hildebrand állapított meg végleg, mellőzve a kérdést, nem-e szükséges-e a szellemi hatalom tagjainak egyáltalában? szükséges volt a közép-kor sajátságos viszonyai közt, midőn a társadalmi élet minden irányzata oda törekedett, hogy körén belül örökkössé legyen, s az apa jogait, állását fiára is hagyhassa. A coelibatus nélkül a papság csakhamar beleolvadt volna a feudalis államba, a püspökökből lettek volna bárók a papokból lovagok és keletkezett volna egy papi cast, melyben apáról fiúra szállott volna a papi hatalom. Nagy következetlenségbe esnek a catholicismus ellenségei, midőn egyrészt vádolják, hogy az ó-világ példájára theocratíát akart alapítani, másrészt pedig vádolják a coelibatus miatt, mely pedig a leghathatósabb eszköz volt arra, hogy igazi theocratia, papi cast ne képződhessek és nyitva maradjon a papi méltóság minden társadalmi osztály képes tagjai előtt. A helyzetből folyt ama kelletlen szükség is, hogy a pápának elég

¹⁾ I. h. 272. l.

nagy kiterjedésű világi birtoka is legyen, nehogy valamelyik állam által függetlenségétől megfosztassék, mi annál szükségesebb volt, mert a legnagyobb naivitás nélkül nem lehetett reményleni, hogy szakadatlanul olyfejedelmek kezében legyen a pápaság sorsa, mint Nagy-Károly volt, ki kellőleg felfogván korának szükségleteit, önkényt kész volt mindig védelmezni és fentartani apápai függetlenséget.¹⁾

A világi hatalom maga is lényeges változásokon ment át a monotheismus hatása alatt, melyről valamint, a monotheismus intellectualis hatásáról, végre a kritika vagyis metaphysika koráról és az általa előidézett anarchiaról, mely napjainkig lehat, a következő, befejező cikkben fogunk szólni.

PAULER GYULA.

¹⁾ I. h. 252. és kk. II. Comte sajnálja, hogy a catholicismus, ez utóbbi szükségleténél fogva Olaszhon egységével összeférhetlen: de legyen szabad reménylenünk, hogy ebbeli állítása is, mint sok más, ha a múltra nézve talán helyes is, a jövő változott körülményei által meg fog czáfoltatni.

Barcsay Ákos levelezése idősb gróf Csáky Istvánnal, 1659—1660.

I.

»Barcsay Ákos abban az időben mikor (1658 oct. 10-én) az erdélyi fejedelemségre jutott, mintegy 40 éves, középtermetű ember volt, szeme kék, orra hajtott, de tekintete vidám s általában szép férfi; de hiányzott benne a méltóság« — ilyenformán ír Erdély egyik krónikása, s mi hozzátehetjük, hogy Barcsay korához képest művelt és tanult ember vala, ki egyetem felállításáról is gondolkozott¹⁾; rokonszenves, jószívű, de ingatatag és változandó kedélyű, érzelmességre, sőt ábrándozásra hajlandó; szerencsés napokban gondfeledő s a szerencse fordultával ijedelmes, és mély meggyőződés nélküli, gyöngye jellemű ember volt, ki valami csendes városkában vagy valami költői arkádiában jó patriárcha, jó király lett volna: de oly viszonyok közt, minők akkor Erdélyben léteztek, talán 24 óráig sem volt a helyzetnek öntudatos ura. Ambítiójában több volt a fény és külsőségek után való kapkodás, mintsem a bennső, az igaz nagyságra törekvés.

Kis tehetségű emberek szokása szerint egyetlen fogása volt a kétszinkedés, mely egyes esetekben diplomatiái fogásnak s másod-harmadrangú eszköznek megjárja ugyan, de mint valamely politikai rendszernek egyetlen eszköze, magában rejti a bukás csiráját; és Barcsay nem volt képes helyzetét úgy érvényesíteni, mint Bethlen Gábor vagy I. Rákóczi György, hogy barátságát keleten is, nyúgoton is keresetté tegye, — hanem e

¹⁾ L. Szabó Károly értekezését Apáczai Cs. János: »Egyetem tervéről« a m. t. Akadémia 1872. jun. 27-kén tartott ülésében. Gróf Bethlen Miklós Önéletírása I. k. 247. lap (beszélvén Apiczai tervéről, mondja: »nem hiszem Barcsay Ákos ha floreál vala, hogy fel nem állítja vala, de Isten ezt máig Erdélynek nem engedte.«

helyett németnek is, töröknek is föltétlen hűséget hazudott; nem volt képes hatalmas fegyvertényekre hivatkozni mint amazok, s benne az »igaz magyarság« csak sóhajtozni tudott. És hogy mégis ideig-óráig fenntartotta magát, ennek oka volt először, látszólagos pártállása, ő t. i. II. Rákóczi Györggyel szemben a porta creaturája volt, s a török uralomnak véghanyatlása bár közelgetett, még nem érkezett volt el s néhány főúr, mint Haller Gábor, Bethlen János, Toldalagi Mihály stb. még szükségesnek tarták a portához való ragaszkodásnak legalább látszatát fenntartani; és másodszor, hogy akadott néhány embere, kik fanaticus ragaszkodással viseltettek személye iránt, mint pl. hat öcscse közül Endre és Gáspár, sezen kívül Lázár György, Buday Zsigmond és Dobay István, kik az ő ügyéért mindannyian életüket áldozták fel. De nézzük csak közelebbről gróf Csáky Istvánhoz intézett leveleit.

1. Az első levél Dézsen, 1659 jan. 16-kán kelt. Ez Barcsaynak első levele gr. Csákyhoz, melyet czélszerűnek tartok egész terjedelmében közölni; aranyos szélű papír, a pecsét lehullott, meglehetősen olvasható s. k. aláírás, pajzs alakú vízjegy; tartalma igen jellemző és Csáky sajátkezűleg e szavakat írta a levélre: »Ezek így lévén, justum petit.« A levél így hangzik:

»Illustrissime Comes, Dne nobis observandissime. Az világi állapotok változó sorsának ritkán és alig hallatott boldogtalan példájává tévén Isten az méltóságos fejedelem Rákóczi György uramat ő Nagyságát, ki nekünk Kegyelmes Urunk volt, és minket, kik annak előtte ő Nagyságának és idvezült atyjának hívei lévén és sok kegyelmességét vévén, mostan Istennek titkos ítéletiből, az porta parancsolatja által, annak fejedelmi méltóságos hivatalát kényszerítettünk viselni: mely szokás kívül esett dolognak minthogy sokan csudálói, úgy balítélói is találkoztának, az mint fülünkben érkezvén, szomorúan értettük, kik előtt vádoltattunk sok terhes dolgokkal: 1. hogy az méltóságos fejedelem Rákóczi György uram ő Nagysága Lengyelországba való menetelinek mi löttünk volna javallói, annak alkalmatosságával igyekezvén titkos úton magunknak halászni az fejedelemséget. 2. Jenőnek, Karan-Sebesnek, Lugosnak mi lettünk volna el-

vesztői avagy inkább odaadói. 3. Váradot és több erősségeket ígértünk volna az török nemzetnek és a végre akarnók kezünkhöz venni ígéretünk szerint, hogy török kézbe adhassuk. 4. Az jezsuitákat mi üztük vala ki Erdélyből.¹⁾

Mindezeket és több ellenünk való méltatlan vádakat ártatlan szenvedni nem akarván, nem mulathattuk el ez alkalmatossággal ne tudósitanók kegyelmedet az dolognak valóságáról.

Az méltóságos fejedelem Rákóczi György ő Nagysága Lengyelországba való indulásának hogy javallói nem voltunk, ha ő Nga maga meg nem akarja mondani, legyenek mindazok bizonyságok, kik velünk együtt tanácsi hivatalban voltak; nevezet szerint Rédey Ferencz uram, ki most ellenünk lévén, úgy hiszszük, nem kedvez, mondja meg lelkiismereti szerint. Esedztünk ő Ngának, hogy ha semmi egyéb okok útját meg nem gátlanák és tekinteteket előtte nem viselne is, akár csak az porta hire s engedelme nélkül ne menne el az megnevezett útjára. Kedvünk ellen esik, Kemény János uramat ez dologban nem menthetjük, noha Isten bizonyságunk, minémű indulattal legyünk ő kegyelméhez²⁾, és mint szorgalmatoskodjunk mostan is megszabadulásához való eszközöknek elkövetésében, az mint az maga fiai is ez dologban bizonyságok lehetnek, ő kegyelme pedig bizonyos okoktól viseltetvén, az porta megtalálását nem javallotta, az mint visszatérése után sok ízben ő Nga az méltóságos fejedelem sokaknak maga is megmondotta. Az ki az királyságot appetálta, swekusokkal és több sok nemzetekkel confoederálván készített mediumokat arra, tanács és ország hire nélkül: az lengyelországi útát is az kormányozta.

Lengyelországban való járása alatt ő Ngának hogy az fejedelemséggel kínáltanak, nem tagadjuk, akkor is el nem titkoltuk sem az két fejedelemasszonytól, sem peniglen az országnak bennmaradott főrendeitől, sőt látván az fejedelemre ő Ngára való nagy nehézséget, megtaláltuk az fejedelemasszonyt, adatna húszezer tallért kezünkbe, készek volnánk az török nemzetet

¹⁾ Lásd e tárgyról Sz. Sándor, Erdélyország Története II. kötet, 275. lap.

²⁾ Szalay, Kemény János Önéletírásának toldalékjában azt állítja, hogy Kemény ellenezte a lengyel expeditiót (?!) 500-dik lap.

lecsendesíteni, és az onnét következhető akadályokat megelőzni, de ő Nga adni semmiképen nem akart, és így semmi nem lévén kezünkben, valamit az pusztá írással, törekedéssel cselekedhettünk, megpróbáltuk, de a d o m nélkül minden munkánk haszontalan volt.

Lengyelországból való megtérés után nemcsak mi, hanem az egész ország találta meg az méltóságos fejedelmet ő Ngát, nyitná meg tárházát, értékének kiadásával és könyörgéssel mentől hamarabb igyekezze az haza romlását megelőzni, de ő Nga hittel állatván: harmincz vagy negyvenezer talléránál több nincsen, azt is nem cselekedé; ítélje Isten mi vétünk nekünk benne, ha ő Nga megmaradásának eszközeit elmúlatta. Azután mind az tatár hámnak és több sok vele való hadaknak Erdélybe jöveteléig mik következtenek? írni arról nem látjuk szükségesnek, úgy hívén, kegyelmednél nyilván vagyon.

Ha valaki vádolni akar azzal bennünket: nem kellett volna bemennünk az török nemzet közé, és az mi bemenetelünk okozta volna Jenőnek, Karán-Sebesnek, Lugosnak elveszését, — nem méltán cselekeszi; tudja maga az méltóságos fejdelem ő Nga, midőn immár az tatár hám ő Felsege Erdélynek Barcza nevű részébe beérkezett volna, az temesvári pasától jöven csausz hozzánk Tartaria nevű udvarházunkhoz, jelenté szóval az fejdelem ő Nga ellen való nagy nehézséget és ha bemennénk, úgy hiszi, fejdelemmé tennének. Ezt értvén, az méltóságos fejdelemnek ő Ngának megirtuk s ilyen szándékot értvén magunk felül, nem megyünk be az' vezérhez, és ez feltett czállal mentünk alá Dévára, az holt voltunk, mellettünk lévén az országnak vallásunkon lévő püspöke és az országnak székely és szász natióból választott követei.¹⁾

Midőn azért az országnak rettenetes romlása naponként öregbednék, az sok faluknak lángoló tűzét magunk ablakáról néznők, látván, fegyverrel sem oltalmaztatik senkitől, egyéb utakon is az hatalmas nemzeteknek rettenetes haragját engesztelni senki nem igyekezik: meggyőzettettünk lelkünk ismeretitol,

¹⁾ Szilágyi: Erd. Tört. II. k. 275. lap. megjegyzi, hogy: »jelentéktelen emberek voltak körülte.«

tudván azt, minden keresztyén ember hazájához és nemzetéhez tartozik legközelebb lenni. Életünknek kockáztatásával semmit nem gondolván, az mellettünk lévő megnevezett becsületes rendeknek sok istenkedésére is tekintvén, az török nemzet közé való bemenésre magunkat rejáveltük; mindazáltal ily szoros ügyben is az méltóságos fejedelemnek ő Ngának tetszését akarván róla venni, szándékunkat megírtuk, melyre ő Nga választ tévén, bemenésünket javallotta, intvén, igyekeznénk dolgát promoteálni, kiről ő Nga kezeirása vagy on nállunk; az szerint következett az vezér táborába való bemenésünk; de minekelőtte az vezérhez jutottunk volna, azelőtt harmadnappal immár Jenő kezénél volt, miképen vádolhat azért bennünket azzal valaki: annak az véghelynek elveszésének mi voltunk volna okai? sőt ha mást kellene vádolnunk, legyen bizonyosság Tisza István nevű jenői főember, az ki tavalyi esztendőben küldetvén be kapitihaságra és az méltóságos fejedelem ellen való nehézség miatt az jediculában tartatván fogva mindeddig, mostan szabadítottuk ki törekedésünkkel, mondja meg jó lelkiismerettel, ez óráig is Jenőt nem kérte volna az porta, ha az méltóságos fejedelem ő Nga maga ellen haragra őket sokképpen nem indította volna; úgy hiszszük, nekünk nem kedvez, mert Jenővel együtt veszett el minden jószága nyavalyásnak. Karán-Sebes, Lugos elveszésével is nem félünk méltán vádoltathassunk, mert az fővezérhez való érkezésünk előtt annak kézben kérésére immár elküldött volt; parancsolá ugyan nekünk: íránk levelet nekik, — melyet, kezekben lévén, meg kellett cselekednünk, de ugyan karán-sebesi nemes embert más nemes ember szolgánkkal együtt küldtük el levelünkkel, megizenvén nekik: ha az helynek megtartásában módjokat látják, fel ne adják; de megkeseredvén nyavalyások, édes hazájoknak oltalmazására elégtelenségeket látván, biztatásunknak helyt nem adtak, holott (?) az ott lakos szegény embereken kívül csak tíz emberből álló praesidium sem volt az véghelybe; nem mi adtuk azért meg Karán-Sebest és Lugost, hanem az ki felbiztatván az török ellen való fegyverkezésre, elégséges eszközöket nem adott nekik hozzája.

Váradot és több helyeket nemhogy ígértünk volna, sőt sok törekedésünkkel, fáradtságunkkal vittük véghez, meg ne száll-

ja; assecurálván róla, hogy Erdélylyel egyetért, melyet bizonyítunk azzal az hatalmas nemzettel, mondja meg lelkére császár ő Felsége portán lévő Panajottus nevű tolmácsa: ha be nem mentünk volna, most Várad töröknél volna.¹⁾ Az hajdúvárosokat is azzal oltalmaztuk meg, hogy császár ő Felsége birodalma; ha ő Felségével az békességet meg akarják tartani, hivassák vissza az tatárhám hadát, melyre az fővezér Panajottus előtt olyan választ tett: egy talpalatnyi földére is római császárnak ő Felségének lépni nem akarnak, ha onnét ok nem adatik reája, úgy küldött mindjárt csauszokat tatárhám visszahívására.

Mostan is oltalmazzon Isten annak csak gondolasától is, Váradot más idegen nemzet kezébe ejteni igyekezzünk²⁾; de emlékezzék rája kegyelmed (adja Isten, hibázzunk irásunkban), hogy, ha az méltóságos fejedelem kezénél marad Várad, az is el vesz nemkülönben mint Jenő, ki is elszakadván Erdélytől, úgy esék török kézben; az Tiszáninnen levő két vármegye is porrá tétetik, császárral ő Felségével való békesség is felbomol és félő, az egész magyar nemzetnek végső romlása ne következék.

Fejedelemségünknek erővel való reánk adása és kéntelen felvétele mint lett? úgy hiszszük, az is kegyelmednél nyilván vagon; bizonyítunk Istennel, azzal az hatalmas nemzettel, az mellettünk ott lévő ország követivel, Panajottussal is, a ki az Istenért kért levele által, menjünk be, szabadítsuk meg az keresztyénséget az végső romlástól; nem hogy kívántuk vagy solicitáltuk volna, sőt fejünknek vétetésével kínáltuk az vezért, hanem midőn erős hittel megesküdt volna, tatár hámot Erdélyből ki nem hivatja, maga is minden hadaival bejön és pasát teszen Erdélybe: úgy kellett kéntelenséggel felvennünk. Az mely obligatoriát bizonyos conditiok alatt töllünk vett, azokra is köteleztük úgy magunkat, fejedelemségünknek viseléséig tartozzunk megállani, hogy így salva conscientia letehezzük, az országnak is legyen módja benne, ha az mi személyünknek az fejedelemiségre való bevétele nélkül lát utat s módot megmaradásában: követhesse el. Ebben is Panajottus lévén interessatus, tudja, mi-

¹⁾ Barcsayt a törökök jól elámították; másik évben, 1660. jul. 14-kén ostrom alá vették Váradot s aug. 17-kén meg is kapták.

²⁾ Később ezt czáfoló adatokat közlünk.

némű erős obligatoriát kívántak tőlünk, de reá nem mentünk. Fejedelemségre való beindulásunkkor feles hadat akart a fővezér mellénk adni, azt is eljönni nem engedték, ne legyen az fegyvernek félelme az ország statusin. Összegyűlvén ő kegyelmök, véle megkínáltuk, valakit akarnak, válaszsának, minket nem respectálván, de az rettenetes romlás tanítván meg ő kegyelmeket, az porta rendelkezését megváltoztatni nem akarták. Midőn fejedelmi tisztünkre hitünket ő kegyelmeknek letettük és ő kegyelmök is hasonlóképp nekünk, mindkét részről oly conditioval lett, hogy ha az fényes porta kegyelmében veszi az méltóságos fejedelmet ő Ngát, az ország szabadságát helyre állatván, az ő Nga hűségére redeálni készek leszünk. Nem láthatjuk azért: csak legkisebbik dologban is meg nem feleltünk volna ez aránt ő Ngához való szeretetünknek.

Az jezsuiták kiűzetésével az mint vádoltatunk, elébbi állapotunkban privatus ember lévén, ha akartuk volna is, véghez nem vihettük volna, noha nem mindennél alacsonyabbak; de nállunknál feljebb való rendek is lévén ez hazában, az ország az mit végezett, abban sem pro, sem contra nem voltunk. Ha azt írnök szerzetesekre nézve, szeretjük ő kigyelmeket: hazug embernek íteltetnénk, mindazáltal személyükben, hizelkedés nélkül írjuk, nem gyűlöljük, inkább akarnók ugyan, ha mindnyájan egy valláson volnánk ez hazában, de ha Istennek ő felségének különben tetszett: tegyenek bizonytságot ez országban levő paterek és kgyltek ecclesiái, ha tőlünk injuriáltattanak-e? Isten oltalmazzon attól bennünket, legkisebbiket is megbántani igyekezzünk, sőt a miben megbántódásukat értjük, megorvosolni igyekezzük.

Mindezeket akarók mint igaz magyar igaz magyarnak megjelenteni, nem az végre, hogy római császártól ő Felségétől avagy kegyelmetektől segítséget solicitálnánk, hanem mint keresztyéneknek jóakarátját, nem tagadjuk, szívből kívánjuk, ha kívántatik igaz keresztyénségünket megmutatni: készek vagyunk. Római császár ő Felsége, ha veszi, kedve kereső szolgálai leszünk, ellene nem vétünk, sőt szolgálni igyekezzünk, kit is nem szóval, valósággal megbizonyítunk, kegyelmeteknek is igaz szívvel kedveskedő atyjafiai lenni igyekezzünk, távoztatni akarjuk csak azt: ne szolgáltassék az erdélyi állapotoknak alkalmatosságával az

egész magyar nemzetnek végső veszedelmére út, hogyha peniglen oblatiónk megvettetik, irásunkkal terhelni senkit sem akarunk.

Mostani táborbaszállásunknak is sokképpen magyarázói lehetnek kegyelmelek előtt, de arról assecuráltunk mindeneket: római császár ő Felsége birodalma ellen semmit is cselekedni nem akarunk, hanem az Partiumot, mely ab antiquo Erdélyhez való volt, az porta parancsolatjából és annak mellénk rendeltett hadaival kényszerítettünk kézhez venni, csak az ő Felsége részéről hostilitas ne mutattassék, az velünk levő hadaktúl meg nem károsíttatnak csak legkisebbik dologban is. Római császárhoz ő Felségéhez és kegyelmelekhez bocsátott becsületes hívünk bocsáttassék becsületesen vissza hozzánk, kérjük nyavalyája ne legyen, mert, — kit nem remélünk, és az egész világon contra omne jus gentium lenne, — ha bántódása lészen: Császár ő Felsége ellen nem vétünk ugyan, de Isten s az ő angyali előtt protestálunk; annak bántódását s az magunk becsületének sérelmét, Istent híván segítségül, el nem szenvedjük.

Sötinkább nemzetihez való kgyldm tökéletes szeretete is azt kívánja, igyekezzen jó tanács adásával az méltóságos Fejedelmet arra hajtani: vonja el, alázza meg magát, szolgálja Istenét, keresse kedvét az országnak s az fényes portának, ne fegyverrel, könyörgéssel vegye eleit, Isten úgy boldogítja meg, egyébaránt mind ezt az hazát s Magyarországot is utolsó veszedelembé, romlásba ejti; ne provocalja keménykedésével az hatalmas nemzeteket, melyeket cselekedvén kegyelmed Istentől is áldást várhat, münket is minden illendő alkalmatossággal való szolgálatra és kedveskedésre kötelez. Ezek után tartsa meg Isten so-
káiig jó egészségben kegyelmedet.

Datum in Curia nostra Desiensi, die 16 Januarii Anno 1659. Illustrissimae Dominationis Vestrae Servitor benevolus.

Achatius Barchiaj, m. p.

P. S. Kegyelmedhez mostan bocsátott becsületes hívünk által szóval is izentünk mind Haller János uram előbbi követünk felől s egyéb dolgokról is; kérjük, adjon szavának teljes hitelt.

2. E nagyfontosságú levélre a választ be nem várva Barcsay, ugyancsak Dézsről 1659. jan. 30-ról második levelet in-

téz Csákyhoz. Aranyos szélű ívrét, mindnégy oldal sűrűn beírva, a boríték s czím külön papir. (Eredeti levél s. k. aláírás, v. jegy kürtöt fuvó syrén.)

E levélben lefesti Barcsay az ország állapotát, részletebben elősorolja, hogy miként erőszakoltatott a fejedelemségre. »Mindezeket akartuk kegyelmednek mint nemzetét igazán szerető méltóságos úrnak jelenteni, kérvén bizodalmasan, bár irásunknak semmi hitelt ne adjon, csak az ellenkező információnak is hasonlóképen, az míg az dolgot valóságosan megértheti, vizsgálhatja; Isten s az idő kinek-kinek igazságát vagy igazságtalanságát napfényre hozza, sőt félünk attól, ha a fejedelem ó Nga eddig való feltett célját követi, az egész magyar nemzet lészen nem-sokára irásunknak szomorú bizonyága, kitől Isten kegyelme-
ket és minket is szent fiáért oltalmazzon.«

3. E két nagyterjedelmű levélre Csáky egyszerre felel. Szepes-újvári házam, 1659. mart. 2-kán. Írja, hogy Barcsay két levelét jan. 16-ról és 30-ról (ez utóbbit Thököly István uram szolgálja, Fekete Pál által) vette; s aztán röviden, de bensőség-
teljes hangon jót kíván, néhány gyakorlati tanácsot ad s inti, hogy tanuljon a megelőző példából. (Másolat, illetőleg fogalmazvány.)

4. Rákóczi László jó viszonyban élt Csákyval, s a többek közt II. Rákóczi György egy levelének másolatát küldötte meg, mely kelt Ecseden 1659. mart. 16-kán. Családias hangon írt bizalmas levél. Írja többek közt, hogy neje betegeskedik s hogy »Ferkő fia ötödszöri himlőzésből is kiépüle, de még erőtlen a nyavalyás.« »Várjuk kegyelmedet igéreti szerint; noha bőjtös napok vannak, itt halunk is van elég.« Aztán áttér a politicára s mondja, hogy Váradot talán ki is adja az erdélyieknek, mert azt mondják, e miatt pusztúl el az ország; de jövődöli, hogy Váradot a török elveszi, s hogy Erdély a nagy sarcz nem fizet-hetése miatt fog veszni. »Az országban — írja tovább — Barcsay névvel fejedelem Haller Gábor, Bethlen János in ipsa az árulók.«

Az utóiratban ez áll:

»Erdélyben febr. 18-ik, 19-ik táján nagy csuda volt a gyűlések napjain, egy hétben egyszersmind három üstökös-

csillag látszott, egyike tüzesen az Barcsay szállása előtt nagy csattogással leszállott köves formával; másik fehéren tisztán Magyarország felé jött; harmadik Moldván enyészett el.«

Csáky ezen sorok alá sajátkezűleg ezt írta :

»Rákóczi Lászlónak erre így feleltem : Inkább akarom a felhőkben való csudákat hallani, hogysem az minémű veszedelem volt az elmúlt nyáron szegény hazánkban és Lengyelországban.«

5. Barcsaynak egy harmadik eredeti levele kelt Alvinczen 1659. april 28-kán. Többféle bajait panaszolja el Csákynek, többek közt, hogy Rákóczi a Partiumot és Váradot még mind kézen tartja, a porta pedig nem akarja. Áradozó levél, mintha jól esnék egy távollevő bölcsnek részletesen irogatni. Végül jelenti, hogy május 24-kén országgyűlést akar tartani.

6. Barcsay levele Csákyhoz. Kelt Szamos-Újvár 1659. apr. 3-kán. Kéri, hogy Rákóczit ne biztassa a részek és Várad megtartásában. (?)

7. Buday Zsigmond, Barcsay leghívebb embere ír Csákyhoz Szamos-Újvár 1659. apr. 3-kán. (Csáky vette Szepes-Újvártt april 17-kén.) A jezsuiták behozatalának ügyét érte, írja, hogy : »ura Barcsay a mit csak tehet megteszi, de az ország, tudom, talál sok akadályokat azokban, de hiszem Istent, jobban adja.«

8. Barcsaynak egy más levele april 9-ről ugyancsak Szamos-Újvárról, melyben tatár chám, vezér levelei s II. Rákóczi athnaméja másolatát küldi Csákynek.

9. Csáky István levele a magyar cancellárhoz. Kelt Szepes-Újmajor 1659. april 25-kén. (Másolat.) Írja, hogy Barcsay Akos levelét mellékelve küldi, s legyen a mellett a cancellár is, hogy Erdély békére jusson mert :

Primo: a reájok következhető veszedelemtől mególtalmazhatja.

Secundo: mert az egymás iránt való gyűlölködést, melyet a Rákócziak idéztek elő, megszüntetheti és Erdélyt az ausztriai császárhoz hajlíthatja.

Tertio: mert a catholica vallást, melyet a Rákócziak Erdélyben teljes tehetségek szerint extirpáltak, emelheti: »eltörülván rölluk ezen gonosz nevet: »Transilvani facti sunt oppres-

sores catholicae religionis, ideo pereant et ipsi!« Ezt felelte nekem a lengyel király és minden nagy rendek követségemnek idején.«

10. Báró Radolti Kelemennek három levele fordul elő. Május 21-től jun. 1-ig. Úgy látszik, ezt az urat a bécsi udvar küldötte Kassára, hogy Rákóczi és Barcsay közt egyezséget hozzon létre. Első levelében kéri Csáky támogatását; mikor aztán Csáky kérdi, hogy hát tulajdonképen miért jött és mit akar? azt feleli, hogy ezt majd csak szóval fogja elmondani, nem levélbe való.

Ezen úr semmit sem végezhetett. Nem volt arra való, hogy ily fontos ügyben szerepelhessen, s néhány hét múlva re infecta visszaútazott. Azt hiszem, Csákyval sem találkozott s valószínűnek tartom Csáky gyanúját, hogy mind a két praetendens jól megfizette s aztán mindkettőről csak jót mondott; azaz hogy mintha semmit sem tudott volna mondani, s e rövid szereplés után letűnt az események színpadáról; levelei finom modorban s ékes latinsággal vannak írva. (Mind három levél eredeti, s. k. a.)

11. Csáky István levele Nagy Gergely nevű emberéhez. Szepes, 1659 jun. 2-kán. Barcsayval jó egyetértésben levén, reméli, hogy a fattyú-fiú (saját fia, László) által bírt és a Rákóczi beleegyezésével elfoglalt almási jószágát visszanyeri s a visszafoglalás esetére részletesen rendelkezik. (Másolat.)

12. Csáky István levele Berzeviczy János bécsi agenséhez. Szepes-Újvártt 1659. jul. 16-kán. (Eredeti levél.) »Berzeviczy János uram, sokat írtam vala kegyelmednek, de értvén az úti tolvajoknak regnálásokat, kiváltképen Galgóc táján, nem akartam szerencsétetni, mindazáltal Buday Zsigmond uram informálhatja kegyelmedet minden szükséges dolgokról, kit személyében is commendálok fiam vicéjének Gonzaga úrnak, hűgomasszony által; bizonyal elhidje herczeg úr ő Nga, abban az vármegyében ilyen embert nem találunk. Szolgálatom ajánlásom után jelentse meg kegyelmed cancellarius úrnak, ha jó végét akarja ő Nga érni az catholicum exercitiumnak Erdélyben, meg ne elégedjék az fejedelem denominált felküldendő követeinek személyekkel, hanem addálja elsőbben Bethlen Jánost, utána a kiket nevezett az fejedelem, és negyedikben Buday Zsigmond uramat nevezze, és ad

partem külön levelet is írjon cancellarius uram az fejedelemnek, intimálva neki, hogy az ő Felsége kegyelmes parancsolatjából szaporította meg az követek számát. Bethlen Jánost azért, mivel elsőbb és értelmesebb embernek ítélte lenni ő Felsége, titkosabb hívének is tarthatja a többinél mint cancellariussát. Buday uramat pedig azért nevezte ő Felsége, mivel már kétszer nem utolsó dolgokban volt expediálva.

Óh mely keserves kárt csinált az erdélyiek szívékben az érsek uram hozzájuk mutatott idegönsége Rákóczi uram mellé való vonásával, hogy az mit csak én is építettem vala az jezsuiták bevitelére, azt is elbontotta ő Nga, mert oly idegen gondolatot vettek magoknak az erdélyiek a fejedelemmel együtt, hogy érsek uram parancsolván azoknak, nagy zürzavarba hozná Erdélyt általuk; ez materiáról bővebben mondhat Buday uram. Hogy pedig az én operám foganatos volt in negotio religionis, reflectálok magamat arra az levelére Barcsay Ákos fejedelemnek, melyet felküldtem volt kegyelmedtől, kiben expresse irta, hogy minden tanácsadásimat beveszi és követője lészen. De facto is minémű confidentiat viseljen hozzám mind maga az fejedelem, mind Erdélyországa nemine excepto, mondassa meg kegyelmed Buday urammal cancellarius uramnak. Az Istenre kényszerítem azért és nemzetének szeretetire, királyunkhoz és religionkhoz való kötelességire ő Ngát: legyen tökéletes segítséggel Erdély országának és annak mostani fejdelmének.

Hidjen ő Nga emberséget bennem, soha meg nem fogja bánni, mert a natura nem zsidó-természetű, nem f. . . a rágó, telhetetlen ember Barcsay Ákos uram, hanem egész ember és dicséretre méltó, nem is háládatlan, melyet maga fog ő Nga megtapasztalni.

Értsé azt is cancellarius uram, hogy a mit az én kegyelmes uram ő Nga levele által parancsolt volt nekem, hogy tovább is munkálkodjam az erdélyi fejedelem előtt a feltött istenes igyekezetnek végbenvitelében, abban nem voltam rest, mert ime követeit készíti az erdélyi fejedelem és az ország is ő Felségéhez ad obedientiam praestandam, kire bizonyára nem bátorkodtak volna mostanában, ha az én ratióimat nem látták és be nem vették volna, melyet ugyan in scriptis küldtem volt be a fejedelem-

nek, erről is tegyen tanúságot cancellarius úr előtt Buday uram. Sőt Bethlen János uramnak is oly fundamentummal izentem volt, hogy ő is hajolván arra, minémű szókkal felelt és magát ajánlotta a közjónak promotiójára: referálja Buday uram; illik azért cancellarius uramhoz, ha igaz jóakarónknak tartja magát ő Nga, ne rekeszszen ki engemet is az ő Felsége ismeretiből.

Radolt uram oly módon expediáltatott Rákóczi György úrtól Mikes úr által, hogy se egyik, se másik felől gonoszt nem fog mondani ő Felségének; ezt is jobban fogja explicálni Buday uram cancellarius úrnak, kit bizonyára igen méltó tudni ő Felségének is ő Nga által.

Hidje azt is cancellarius uram ő Nga, ha Buday uram pro voto nem bocsáttatik vissza ő Felségétől, mindjárt fegyverhez nyúl az egész Erdély és az török kényszergető parancsát fogja követni Rákóczi uram ellen; megválnak akkor, mit fognak használni az Rákóczi uram fautorai az szegény magyar nemzetnek, kinek, ne mondjam, nagyobb részét elveszté ez az nyughatatlan és telhetetlen természetű Rákóczi György s mégis ennek kell pártját fogni. Lássá az igaz ítélő Isten és szánja meg ezt az maroknyi magyarságot.

Amaz áruló országa-vesztett vajdák¹⁾ is annyira rontják azt az két vármegyét, plusminus három ezer fogadott népeknek rajtok tartásokkal, hogy majd minden rendek csak pusztá szörökkel maradnak, azokat pedig szintén úgy esküdtetik Rákóczi uram számára mint magokéra; erről is bővebben szólhat Buday uram több keserves panaszok között.

Jelentem azt is cancellarius uram által ő Felségének, hogy minden eszességgemmel azon laborálok, miképen tökéletes szolgáljává kötelezhessem az mostani erdélyi fejedelmet ő Felségének és az egész ausztriai háznak, bizom Istenben, hogy végben is vihetem, csak hogy ő Felsége is okot adjon reá tapasztalható jóakaratjával. Nyilván tudom, hogy követeit is énhozzám fogja dirigálni az fejedelem, közlik velem instructiójukat, valamint hogy Buday uramnak is azt kellett most cselekedni ura parancsolatjából, azért csak értsem Buday uram által az ő Felsége

¹⁾ Minye és István.

parancsolatját, mely iránt kellessék feljebb megnevezett követekkel conferálnom: hiven eljárók benne az közjónak promótiójára.

Féltvén Buday uramát az szerencsétlenségtől az fosztogató latrok miatt, szolgálmat rendeltem ő kegyelme mellé, azért Kurta Páltól küldjön kgyldm nekem 10 tallér erő vörös czuckert, olyat, az kit nem fára öntenek, hanem tábla formára, nincsen fa közte, kit csak csalárdságért csinálnak köziben, hogy többet nyomjon; megküldtem az tallérokat is pecsét alatt, küldgye meg kegyelmed. Az országgyűlésről, meg leszen-e, és az több kegyelmedre bizott dolgokról is tudósítson.

Valeat, in Praedio Sepus, 16 julii 1659. Kegyelmed jóakárója gróf Cs. István.

13. Barcsay levele. Kelt Gyula-Fehérvártt 1659 jul. 1-jén. E levélben Barcsay megkísérli Csákyt fiával, Lászlóval kibékiteni. (5 drb melléklet. Eredeti levél.)

14. Csáky e levélre julius 14-kén válaszol (sajátkezű fogalmazvány): »Készebb volnék esztendeig Kemény János uram rabságát viselni, — írja a haragos apa, — hogysem annak a fertelmes életű, véráruló fattyúnak kegyelmet adni, keresményemben is soha részesíteni; úgy vagyon, őseimtől maradt jószágomból ki nem tilthatom, mert azzal az haza törvényét rontanám meg magamban, és consequenter lelkemnek is jutna benne...«

15. B. Ákosnak julius hó folytán Gyula-Fehérvártt kelt négy eredeti levele, melyekben elmondja szándékát, hogy a paterket be akarja hozni és Monostort nekik ajándékozni. Végül jelenti, hogy ő is táborba száll.

16. Cs. István levele Barcsay fejdelemhez 1659 jul. 25-kén, melyben őt kitartásra, óvatosságra és egyenességre inti. E levéllel összefüggésben áll egy más okmány, Panajotti (a magyar király tolmácsa a török udvarnál) beszélgetései pontokba szedve, melyeket Krácson nevű posta referál, s leírja Szilvássy János, az erdélyi fejdelem oláh tolmácsa; ennek 4-dik pontja szerint azt hitték a törökök (Csáky fennemlített levele szerint pedig a németek is), hogy Barcsay és Rákóczi csak színleges ellenségek, és kézalatt egyetértőleg correspondeálnak. Barcsay-

nak egy, Csákyhoz intézett, tekercsbe csavart s kettős pecséttel ellátott titkos levele, mely Gyula-Fehérvártrt aug. 10-kén kelt: e gyanúsítások ellen komolyan (de valótlánul!) tiltakozik.

17. Csáky István (eredeti) levele Barcsay Akoshoz. Ivrét, kelt Szepes-Újvártt, 1659. aug. 26-kán. Szorgalmazza, hogy a cathol. hit érdekében tegyen már valamit. Írja, hogy Kapy Györgyben ne bizzék s ne irogasson neki, mert ő mindent besúg Rákóczinak. E levél hangja már sejteti, hogy Csáky nem erősen bízik Barcsay jellemében és hosszás fejdelemkedésében.

18. Buday Zsigmondnak egy Pozsonyban 1659. decz. 4-kén kelt s Csákyhoz intézett eredeti levele az egyetlen eddig-elé, mely magyarul van czimezve, így: Az én érdemem felett jó uramnak, öreg gróf Csáky István uram ő nagyságának. (Vette decz. 17-kén.) Ez ősz folytán Barcsay még két levelet intéz Csákyhoz, de annál többet Buday, ki Pozsonyból és Bécsből minden héten ír hozzája.

E levelezések főtárgya: a jezsuiták bevitele Erdélybe, a Rákóczi működéseinek ellensúlyozása és megsemmisítése s a magyar király pártfogásának megnyerése. (Budaynak 10 egy-másután következő levele.)

19. Barcsaynak egy érdekes eredeti levele van itt, mely Szebenben 1660. febr. 17-kén kelt s Rákóczi Györgyhöz van intézve. Barcsay neje behozásának gátlása miatt megátkozza az urakat. Mig ugyanis Rákóczi Barcsayt Szebenben ostrom alá vette, ennek neje, Szalánczi Erzsébet, Déva várában volt elzárva. Barcsay titkon alkudozni kezdett Rákóczival, hogy nejét bocsássa be hozzá, sőt még a vár kézbeadása és Barcsay lemondása is szóba jött, de az ottlevő urak: Haller Gábor, Bethlen János, Toldalagi, Bedőházy és mások mindent megghiúsítottak, minthogy a török barátságot még mindig szükségesnek tarták. Barcsay levelében ily szavak fordulnak elő: »hogy kerseres nem volna, így meggátolák Haller uramék nyavalyás feleségemnek felhozását: nem tagadom, kiért az Úristen ő kegyelmeket soha meg ne áldja! Azóta, Isten látja, oly megkeseredett szívvel vagyok, csak Isten mondhatja meg. A törököket és a szászság alját ellenem lázíták. Isten adjon jó éjszakát Ngodnak! Úgy

látom, Nagyságodhoz való addictusságom miatt kell vesznem. Nagyságodnak jót kívánója — Barcsay Ákos.«

A szebeni események történetét több azon korbeli krónikás emlékezetben hagyta: én csak Bethlen Miklós önéletíratából idézek egy pár sort (I. kötet, 267. lap.):

»Rövid n. b.-ékben írhatom: 1. Barcsay Ákos maga és az atyjafiai parázna életét. 2. Rákóczival színes volt-e, vagy szíves? de a dolog megmutatta: színes volt; az urak híre nélkül való tractáját titkon a város feladásáról, melyből olyan észveszés következett, hogy Barcsay egynehány kevés alávaló magyarral, a szászoknak aljasával, és a lovas törökökkel azon volt, vagy láttatott lenni, hogy a várost feladjuk; magyarnak, szásznak a java és feje és a janicsárság ellenben: hogy ne; sokáig kész, tekert, felporozott puskával strázsáltunk kivált Haller Gábor, az atyám és Toldalaghy Mihály szállásán, stb.«

Azonban akár az legyen igaz, a mit ő ír, hogy felesége után vágyakozott, akár az, mit Bethlen Miklós mond, hogy neje ott nem létében parázna életet folytatott: a political eseményekre nézve teljesen mindegy. Sőt az sem egészen természetellenes, hogy az óhajta várt nőnek mart. 9-kén történt s nagy gyászolással megsiratott halála után néhány héttel a 40 éven túl levő Barcsay ugyancsak beleszeretett Bánffy Ágnesbe, Bánffy Zsigmond 16 éves leányába, s vele Segesvártt még ugyanazon év octoberében fejedelmi lakodalmat ült: de az bizonyára jellemző körülmény, hogy mint political tetteiben, úgy érzelmeiben is bizonyos kicsinylést keltő változandóság uralkodott.

20. Figyelemre méltó Buday Zsigmondnak egy Temesvártt 1660. febr. 8-kán (tehát a szebeni ostrom alatt) kelt s Barcsay Ákoshoz intézett levele. (Másolat.) Ez a Buday megbecsülhetlen ügynöke és híve volt Barcsaynak.

Az előfordult levelek tanúsága szerint Bécset rövid másfél év alatt legalább 3-szor megjárta. Úgy látszik, semmit sem törődött azzal, hogy vajjon ura magyar, német vagy török politicát üz-e, s pogány vagy catholicus érdeken használja-e fel az ő működését és tehetségeit? ő csak arra igyekezett, hogy ura érdekeit a hatalmas Csáknál Szepesben, a többi magyar uraknál Pozsony-

ban, a németeknél Bécsben s a török nagyvezérnél Temesvárt ugyanazon buzgólkodással előmozdíthassa.

Mindenhol kért, kényszerített, rábeszél, mindenütt lelkesen, bennsőséggel, sokhelytt sikerrel; irt minden irányban, s a töröknek tetsző dolgokat ép oly lelkesültséggel fogalmazta, mint a mennyire a jezsuiták behozataláról készített s Barcsayhoz küldött tervezetével Csáky s a több cath. urak jóakarátát kiérdemelte. Ő csak Barcsayt s az ő ügyének diadalát tartotta szem előtt, minden egyéb dolog csak másodrendű s úgyszólván csak eszköz volt előtte. Kész sok veszélylyel járó utazásokra, hideget, éhséget, üldözést szenvedni, ellenséges indulatú s országos rablótól hemzsegő vidékeken áthatolni, csak hogy ura ügyét előmozdítsa: míg végre e napjainkban oly ritka hűségének és ragaszkodásának megadta árát búfeje, mert urának tragikai sorában is osztozott s a végpercekben is vele együttpusztuló társa volt.

Ezen fennemlített levél is, referálván a bécsi viszonyokról, így végződik: »Úgy vagyon bizonynyal, hogy sokat kellene még erről Nagyságoddal beszélnem, mert csak tanálhassuk fel módját az Ngodhoz való menetelemnek: én semmi sanyarúságot felvenni nem neheztelek, csak szintén életben láthassam Ngodat. Az vezér ő Nga mondá ugyan ez napokban, hogy mint légyen az menetel? de az is még késedelmezik, látom. Ha pedig nem lehet, várjunk Istentől és az időtől, elhívén már Ngod, hogy onnétfelül semmi bizodalma nem lehet R.¹⁾ uramnak. Adjon Isten, Kegyelmes Uram, hamar időn láthassam Ngodat jó egészségben.«

21. Hányszor írta Barcsay Csákynek és másoknak, hogy ő ilyen-olyan tiszta magyar és keresztyén, hányszor tagadta, hogy a töröknek akár szívből való hive, akár rabszolgája lenne, s akarom hinni, hogy voltak órái az önmagábaszállásnak, midőn szíve vérzett s egész lénye felháborodott ez elodázhatlan gondolatra, hogy ő már nem is igaz magyar, hanem török rabszolga!

Már föntebb maga mondta, hogy leveleket irt volt a Karán-sebesi és lugosi őrségnek, melyben azoktól e véghelyek fel-

¹⁾ II. Rákóczi György.

adását kívánta, s azzal menti magát, hogy akkor ott a török táborban lévén, másként nem tehetett, kéz alatt pedig azt üzente hogy ha tudják, tartsák magukat.

Várad elveszése körül eddig elő nem fordult a Barcsay neve, az itt közlendő levél (másolat) azonban első pillanatra a legsúlyosabb vádat emeli ellene.

A rövid levél tartalma ez :

»Acatius Barcsay etc. Generosi etc. Salutem etc. Kegyelmetek levelét vévén, írását megértettük ; mi mégis kegyelmetekhez való indulatunktól viseltetvén, intjük kegyelmeteket : ne vesse vakmerőségre magát, folyamodjék hatalmas császárnak kegyelmességéhez, ez hatalmas nemzetség ellen ne opponálja magát, még most vagyion idei, hogy Ali pasa ő Nga előtt kegyelmet talál mind magoknak, javaiknak s jószáginak, még szegény Erdélynek is használ, — de ha fegyverrel veszik meg, késő akkor az kegyelem kérés ; mert még most is anyira neheztel Ali pasa ő Nga, hogy írni is kegyelmeteknek nem akara, valóban nagy fenyegetődzéssel van kegyelmetek ellen ; immár kegyelmetek jól gondolkodjék, cselekedjék azt, az mit jobbnak talál ; ne veszítse magát, adja meg hatalmas császárnak az várat ; az mint tegnapelőtt az vezér ő Nagysága kegyelmességét ígérte kegyelmetekhez, most is abban meg nem fogyatkozik. Quibus de certo gratiose propensi manemus. Datum in Castris turchor, (?) die 17 mensis Julii anno dmni 1660. Achatius Barcsay mpr.« Nem kárhoztathatjuk Barcsayt minden irgalom nélkül, mert hisz úgyszólva fogoly volt a török táborában ; de a kivel ilyen leveleket iratnak, — valami erős önállósággal nem dicsekedhetik. E felhívó levélre a válasz így hangzott :

»Tegnap nekünk iratott Ngod méltóságos levelét elvettük azon órában ; hogy, Kegyelmes Urunk, magunk oltalmáért opponálni kényszerítettünk az vezér hadainak, azzal kéntelenek voltunk, holott az természet csak egy férgecskében is beleoltotta az maga oltalmazását.

»Mi, Kegyelmes Uram, elhiszszük, kész volna az vezér miénkünk hitlevelet adni Váradért, de Ngod kegyelmesen megbocsásson, nem azért ragaszkodtak volt az mi boldogemlékezetű eleink hatalmas császárok fényes köntöséhez, hogy végképen így

elnyomassunk egész országot egy maga méltóságát vadászó telhetetlen embernek vétkeiért.«

Az Isten ő felségét és sz. angyalait híván bizonyságul, hogy ezt nem érdemelték tovább, így folytatja: »Mi, Kegyelmes Urunk, mind az vezérnek, mind Ngodnak kiadtuk válaszungkat egyszer¹⁾, annál egyebet most is nem írhatunk. Mi az mindenható Isten eleibe támasztjuk az mi ügyünknek igazságát, az ki az hatalmas császárnak is adta az világi nagy hatalmát, és mihelyt akarja, mindjárt elveheti és másnak adhatja és minket is csodálatosképen kiragadhat és megszabadíthat az veszedelemtől is; el is hiszszük: minden bizonynyal ítéletet téssen miközöttünk és az vezérek ebbéli cselekedeti közt, ki hogy édes hazánk ez nagy romlását, pusztítását hatalmas császárunk, az Fényes Porta parancsolatjából cselekedte, már most, midőn minden jancsárok az egy ember halálával lecsendesedtek vala, el sem hihetjük; már, Kegyelmes Urunk, az paradicsomban dicőségesen nyugvó szultán Szolimán méltóságos atnáméja az porba tapodtatott. Hatalmas császárunk ő maga császári hatisherifjét hát megvetette; ugyanő hatalmassága teljes hatalommal szabadulásunkra bocsátott szerdárja erős hitlevele az vezér ő Nga lova lábai alá, az sark alá tapodtatott, — há! mi már tovább minek hiessünk s hogy adhatnánk hitelt az hitleveleknek: ítéljenek ez világi minden méltóságbeliek Ngoddal együtt igazságos istenes ítélettel.

Éltesse Isten Ngodat sokáig jó egészségben. Infra Várad die 18. Julii 1660.«

E két levél alá ez van írva más, valószínűleg saját kézírással: »Én Szalárdi János, ki váradi káptalan voltam, az igaz originálból irattani. mpr.«

22. De bezárom már a levelek közlését, mert hisz Barcsay napja is sebesen kezd lefelé hanyatlani. Alig hogy II. Rákóczi a monostori mezőkön harczolva elesett, pártja élére Kemény János állott, s népszerűsége nagyobb levén mint akár Rákóczié, akár Barcsayé: néhány hét alatt Erdélyt hatalmába kerítette s Barcsayt a görgényi várba szorította, hol ez fejedelemségéről

¹⁾ Teh t máskor is írt Barcsay.

1660. dec. 31-kén lemondott s e lemondásáról 1661 jan. 6-kán ünnepélyes államokiratot adott ki.¹⁾

Barcsay azonban még ezután is levelezett a basákkal, s levelezett Csákyval is, ez azonban ritkábban felelt, s a levelezést szépen átvitte a magánügyekre; mióta kezei közt volt a levél, melylyel Barcsay a törököt Kemény ellen behívja s melyben a nagyvezért édesatyjának nevezi, a szultán kezét-lábát csókolja stb., úgy látszik, nem igen respectálta fejedelmi barátját, kitől csak egy év előtt is oly sokat várt a cath. hit érdekében.

Barcsaynak a gyűjteményben levő 18 levele közül az utolsó 1660. vége felé kelt Görgényben, — de nincs szó benne a jövőendő terveiről, nincsenek benne nagy ígéretek s a kis térre szorított fejdelem sem táborát, sem hatalmát nem emlegeti, s míg eddigelé minden levelében a politica szenvedélye és izgalmas hangulata uralkodott, e levél családi ügyekről szól nyugodtan, csendesesen; két szép lovat küld Csákyknak ajándékba s még egyszer ajánlja, hogy fiával Lászlóval — ki derék ember — béküljön ki; e bágyadt levél az egykor oly sűrű diplomatiái levelezésnek utolsó viszhangja.

Barcsay következő 1661. június 12-kén, midőn Görgényből Kövárba indított, útközben, Kemény tudtával — törvényes okkal-e vagy a nélkül? ez alkalommal nem akarom elhatározni, de mindenesetre törvénytelen módon — legyilkoltatott, s tántoríthatlan hive, Buday Zsigmond vele együtt szenvedte a dics-telen, kínos halált.

DEÁK FARKAS.

¹⁾ E lemondási okirat másolata megvan e Csáky-féle levelek között is, de meg is jelent a »Magy. Tört. Tár« VII. k. 162. l.

Könyvismertetések, bírálatok.

VI.

Bécs levéltárai a magyar történelem szempontjából.

1. Geschichte der k. k. Archive in Wien. Von G. Wolf. (Bécs, 1871. 8-adrétű 247 lap.)

2. Die Handschriften des k. und k. Haus-, Hof- und Staats-Archivs. Beschrieben von Constantin Edlen vom Böhm. Mit Unterstützung der k. Akademie der Wissenschaften in Wien. (Bécs, 1873. Nagy 8-adrétű 418 lap.)

Azon szoros kapcsolatnál fogva, mely hazánkat az ausztriai uralkodóházhoz és ennek örökös-tartományaihoz negyedfél század óta köti, és azon lényeges befolyás következtében, melyet — bár hazai törvényeink ellenére és országgyűléseink gyakori tiltakozása daczára — az osztrák központi hatóságok Magyarországon közügyeire legújabb időkig gyakoroltak: természetszerű, hogy az uralkodóház székvárosának állami levéltárai nagy tömegét bírják a hazánk múltjára vonatkozó irományoknak, sőt ezek több levéltárban önálló, nagy magyar osztályokat képeznek.

De az imént jelzett körülmények kétségtelenné teszik azt is, hogy a bécsi állami-levéltárak magyarországi irományai történetírásunkra nézve elsőrendű jelentőséggel bírnak, s azoknak ismerete és fölhasználása újabb történelmünk munkásaira nézve mellőzhetlenné tekinthető.

A szabadelvű irányzat, mely a közéletben uralomra emelkedett és a politikai tevékenység terét megnyitotta a nemzetek előtt, az állami-levéltárak féltékenyen őrzött kincseit is megközelíthetőkkel tette a tudomány embereire nézve, és ma minden nehézség nélkül, többnyire a legnagyobb szolgálatkész-

séggel helyeztetnek a történetbúvár rendelkezésére. És épen ezért nagy szolgálatot tesznek a tudománynak azok, kik a levéltárakban őrizett történeti anyagkészletet megismertetik, s így a szakközönség munkásságát tetemesen megkönnyítik.

Rövid időközben két munka jelent meg, mely e föladatot tűzte ki magának. Az egyik általánosságban Bécs állami-levéltárait, a másik különlegesen egy levéltárnak egyik részét tárgyalja.

I.

Bécs állami-levéltárai között, kormányzati és tudományos jelentőségére nézve egyaránt első helyet foglal el a cs. és k. házi-, udvari- és állami titkos levéltár, mely Mária Terézia által 1749-ben szerveztetett és azóta különféle változásokon ment át. Eredeti rendeltetése volt fölvenni és megőrizni a külön országok, tartományok és hatóságok levéltárainak mindazon irományait, melyek a folyó ügyekkel a többi összefüggésben nincsenek, és az uralkodóházra, vagy az államra nézve fontossággal bírnak. Rosenthal Antal, az első igazgató, Grécz, Innsbruck, Prága, Német-Ujhely, Pozsony és Buda állami-levéltáraiból Bécsbe szállíttatta az általa kiszemelt iratokat.

A levéltár eredetileg három osztályba csoportosított: I. a magyar királyság, II. a cseh korona, és III. az osztrák főhercegségi osztályokba.

Jelentékeny gyarapodást nyert e levéltár, midőn Velence az ausztriai birodalomhoz csatoltatván, a köztársaság levéltárának nagy része Bécsbe szállíttatott.¹⁾ A későbbi gyarapodások közül kiemeljük 1807-ben a »Reichshofrath,« 1811-ben a császári ház, 1833-ban az egyesült udvari cancellaria levéltárainak

¹⁾ Figyelemre méltó, hogy a levéltárnoknak, ki a Bécsbe szállítandó iratok kiszemelésével volt megbízva, adott instructióban a következő pont is fölvétetett: Minden Bécsbe szállíttassék »Was das Königreich Ungarn betrifft, und die Unterstützung, welche dieser Freistaat ehedem nach seiner eifersüchtigen und lichtscheuen Politik den ungarischen Rebellen geleistet hat. Zumal der Sage nach, während der letzten Tökölishen und Rakotzischen Aufruhren, wichtige Staatschriften von den Rebellen in das Archiv der Republik (Lengyelország) hinterlegt worden sein sollen.« Wolf. 43. l.

bekebelezését. Egyes magánosak levéltárai, illetőleg kézirat-gyűjteményei is kerültek ide, részint hagyományozás, részint vásárlás útján.

Jelenleg a levéltárban őrzött anyagot megkülönböztetik okmányokra (Urkunden), ügyiratokra (Acten) és kéziratokra (Handschriften.) Mindegyik csoport külön van rendezve, s mindegyiknek körében az országok és tartományok szerinti osztályozást vittek keresztül. Így a magyarországi okmányok (melyek alatt hártványok és ünnepélyes államiratok értetnek) külön vannak összeállítva, és 1193-tól 1829-ig terjednek.

A magyarországi ügyiratok (melyek alatt a hivatalos levelezések értetnek, részint eredeti levelek, részint fogalmazatok, néha mint csatolványok, egykorú másolatok) következőkép vannak osztályozva:

Ungarische Acten 1423-tól

» Comititalia 1492—1812.

» Transylvanica 1703—1790.

» Ragusana 1684—1690.

» Kriegsanstalten wider die

Türkei 1518—1729.

Ungarische Acten aus der Privatbibliothek des Kaisers. 1785—1834.

Ezenkívül vannak még külön:

Ansiedelungen in Ungarn und Gallizien
1783—1796.

Siebenbürger Acten 1703—1765 és

Türkische Acten 1503—1729.

És az újabbkori iratok között találatnak:

Kossuth-Archiv és Palatinal-Acten.

Legnagyobb fontossággal bírnak az általánosságban »Ungarische Acten« czímmel jelölt iratok, főleg 1526-tól 1604-ig. Ezen korban ugyanis a magyar királyi udvari cancellaria csak jelentéktelen állást foglalt el, minélfogva levéltára ez időből csak keveset tartalmaz. Ekkor a magyar kormányzati ügyek a király személye melletti titkos irodában intéztettek, s ezen iroda levéltára itt őriztetik. Az említett nyolczvan évből a magyarországi levelezések száznál nagyobb csomagot töltenek be.

Így például I. Ferdinánd uralkodási korából, mondhatjuk, hogy minden a királyhoz intézett levél, jelentés s minden a király által irt levél s rendelet fogalmazata megőriztetett. Hogy ezen iratok fölhasználása előtt hazai történetünk említett fontos korszakának teljes földerítése nem várható: mondanunk sem kell. Az »Ungarische Comititalia« című csomagokról ki kell emelnem, hogy azok az 1492—1532 közötti évekből alig tartalmaznak néhány darabot, azonban 1532-től kezdve az országgyűlési irományokat oly teljességgel foglalják magokban, mint sehol egyebütt.

A szoros értelemben vett magyarországi és erdélyi ügyiratokat tartalmazó csomagokon kívül, a magyar történetbúvár más — különösen szomszédos — országokat és tartományokat illető csomagokban is nagy számmal fog érdekes és becses adalékokra találni. Ilyenek például a következők:

Böhmische Acten 1400-tól.

Correspondenz des Prinzen Eugen von Savoyen.

Diplomatische Collection. 1607—1697.

Friedensverhandlungen, Verträge, Congresse stb. 1552—1787.

Polen, Relationen. 1257—1772.

Correspondenz Clesel.

Végre a velenczei köztársaság bécsi követinek jelentései 1540-től.

A levéltár kéziratai alatt (melyeket Böhm külön munkában ismertet) értetnek a hártya- és papircodexek, melyek azonban tartalmuk- és összeállításuk módjára nézve a legkülönbébbek. Urbariumok, számadási könyvek, kötetekbe összefoglalt eredeti okmányok és diplomatiai jelentések, irodalmi célra másolt okmányok gyűjteményei, egyes tudományos vagy állami munkálatok, kisebb értekezések gyűjteményei, stb.

A kor, melyből e kéziratok származnak, szintén különböző; vannak XIV. századbéli codexek és XVIII. századbéli munkák is.

A Böhm munkájában ismertetett kéziratok száma 1108-at tesz, úgy azonban, hogy egy-egy szám alatt gyakran egész gyűj-

temények vagy vastag kötetek értendők. Ezek közül 88 darab kizárólag Magyarország- és melléktartományainak történetét illeti. Nagyrészen Bél Mátyás, Dobai Kercselich, Kollár Ádám, Schier gyűjteményeiből származnak. Azonban sokkal nagyobb azon kéziratok száma, melyekben szórva-nyosan találhatunk hazai történelmünkre vonatkozó okiratok, levelezések, értekezések, stb.

Böhm úr munkájában nem egyedül a kéziratok czimeit és általános jellemzését adja, hanem ismerteti azok tartalmát is. És munkájának értéket, gyakorlati használhatóságát nagy mértékben emeli azon körülmény, hogy egy száz lapra terjedő, nagy gonddal kidolgozott személy-, hely- és tárgymutató által könnyen és biztosan tájékozza a kutatót az iránt: mit és hol találhat?

Mielőtt e levéltártól megválnánk, kiemeljük, hogy újabb időkben hazánkfiain közül Gévy, Jászay, Horváth Mihály, Wenzel Gusztáv, Pesty Frigyes, Pauler Gyula és Frankl Vilmos kutatnak e levéltárban.

A történetbúvár nehézség nélkül nyerheti meg a cs. és k. külügyminister engedélyét, mely előtte a levéltárt megnyitja, s ennek tisztjei — kiknek soraiból Arneth igazgató és Fiedler, a magyar osztály levéltárnoka — a legbuzgóbb készséggel támogatják a kutatót munkálataiban.

A levéltár a cs. várpalotában van elhelyezve, tágas dolgozóteremmel, jól felszerelt kézikönyvtárral bir, és reggeli 9 órától délutáni 3 óráig áll nyitva.

II.

Az egykori császári udvari kamara, a mai cs. és k. közös pénzügyministerium levéltára, a Magyarországot illető irományok tömegére nézve fölülmúlja ugyan az udvari levéltárt, de nem azok political és történettudományi becseré nézve.

Ismeretes azon függés, melyben hazánk pénzügyi tekintetben I. Ferdinánd óta legújabb időkig a császári kamarához állott, s melyet országgyűléseink gyakori sérelmi felszólalásai nem voltak képesek megszüntetni. A magyar kamarák úgyszólván csak véleményadó és végrehajtó közegei voltak a mindenható

Allgemeine Hofkammernek, mely minden fölmerülő ügyben, még a legcsekélyebb pénzütalványozásokat sem véve ki, megkérdetett, és melynek az uralkodó által aláírt rendeletei teljes érvénnyel bírtak.

Ennek folytán a bécsi kamarai levéltár több tekintetben nagyobb jelentőséggel bír, mint a magyar kamarának (pozsonyi, kassai, szepesi) Budán egyesített levéltárai. Annál inkább, mert Budán, a néhány évtized előtt szerencsétlenül véghezvitt scartirozás alkalmával, az ügyiratok csatolványai nagyrészt megsemmisítettek, míg Bécsben azok úgyszólván teljesen megőriztettek.

Itt a Magyarországot illető irományok külön magyar osztályt képeznek és külön vannak fölállítva. Az 1527-diki évnél kezdődnek, de nagyobb tömegekben csak 1544-től találhatók, a midőn minden évre két-három nagy csomag esik.

Az erdélyi iratok 1527—1762. a magyarországiaktól elválasztva állanak.

Hasonlag külön összeállítva találhatunk a magyar országgyűlési irományok 1548-tól. (Leiratok, országgyűlési föliatok másolatai; a cs. titkos tanács, a magyar tanács, a császári kamara és a pozsonyi kamara előterjesztései az országgyűlési tárgyakról, stb.)

Emellett még találhatók itt a magyarországi pénzverdékre és érczbányákra vonatkozó irományok 1560-tól 1745-ig. Végre Apafi-féle iratok a XVII. és XVIII. századból.

A fontosabb kamarai iratok a »Gedenkbücher« című könyvekben le vannak másolva.

A történetbúvárnak, ki nem egész korszakokat karol föl, hanem külön tárgyakkal és személyekkel foglalkozik, munkáját megkönnyítik a név- és tárgymutatók, melyek minden évről külön kötetet képeznek.

A levéltárban való kutatásra a cs. és k. közös pénzügyminiszter adja meg a fölhatalmazást. A levéltár 9 órától 2-ig áll nyitva.

III.

Miként pénzügyi tekintetben a császári udvari kamarától: katonai és hadi ügyekben a császári udvari hadi-

tanácstól függött hazánk. Ennek következtében a cs. és k. közös hadügyministerium levéltára is, mely 1801-ben Károly főherczeg eszközlésére szerveztetett, nagybecsű anyagkészletet tartott fenn a magyar történettudomány számára.

Az itt őrzött iratok a XV. században kezdődnek¹⁾, de nagyobb mennyiségben csak a XVI. század második felében.

A török ellen Magyarországbán, úgyszintén a Bocskay, Bethlen és a Rákócziak ellen viselt hadjáratok irományai, s különösen a Magyarországbán működő hadvezérek és várparancsnokok jelentései, a részökre küldött utasításokkal, a XVII. és XVIII. századból történelmünkre nézve nagy fontossággal bírnak, és eddigelé még csak igen csekély részben (Thaly Kálmán és Pauler Gyula által) használtattak föl. Thaly ugyan a »Krieg mit den Rebellen in Ungarn« czim alatt külön osztályzatot képező s igen jól lajstromozott — sőt kivonatozott — II. Rákóczi Ferencz korabeli acták legfontosabbjaiból mintegy 50 sűrű ívnyi nagyérdekű jegyzeteket készített: de ottani bűvárlatait ezzel még nem tekinti befejezettnek. Pauler, Zrínyi Péter koráról aránylag sokkal kevesebbet talált. Igen fontosak még ugyanott a »Türken-Kriege« és »Spanische Successions-Krieg« czímek alatt szintén külön osztályozott nagysokaságú ügyiratok és levelezések, melyek szintén nem kevésbé érdeklik hazánk múltját. Úgy értesülünk, hogy az 1848—49-diki magyar hadügyministeri s honvédelmi bizottmányi acták is a bécsi cs. hadi levéltárban őriztetnek, — de ezek még ez idő szerint hozzáférhetlenek; ellenben a korábbiak használata a cs. és kir. közös hadügyér által kész előzékenységgel engedtetik meg, — csak az a baj, hogy a kellő dolgozó helyiségek hiányozván, a történetbűvár egyik-másik udvarias tiszt úr hivatali asztalát kénytelen igénybe venni.

A régi térképek gyűjteménye is számos magyarországi darabot tartalmaz.

¹⁾ E korból is találtakatnak egyes hazánkat érdeklő darabok. Így 1466-ból »Ratschlag wider den Türken.« 1491-ből I. Miksa instrucciója »Wegen Abrihtung des ungarischen Kriegsvolks.« (Wolf. i. m. 169., 170. ll.)

A cs. osztrák belügyministerium örököse lévén az egykori császári udvari cancelláriának, mely hazánk ügyeibe gyakran lényeges befolyással bírt: könnyen megmagyarázható, mint kerültek e ministerium levéltárába Magyarországot érdeklő irományok.

Ezek főleg a magyarországi kereskedelmi viszonyokra, a szepesi városok kiváltására, az 1618-diki országgyűlés tárgyalásaira, Bethlen Gábor és II. Rákóczi Ferencz háborúira, s Ápaffi erdélyi fejedelemre vonatkoznak.

A többi ministeriumok levéltárai szintén tartalmazznak hazánkra vonatkozó némi iratokat; ezek azonban inkább csak a legújabb kor történetírójára nézve fognak becszel bírni.

Ismertető sorainkat azon ohajtással fejezzük be, hogy a hazai történettudomány munkásai minél nagyobb mértékben értékesítsék a bécsi levéltárak dús kincseit, melyek immár, a múlt idők szűkkeblű aggályai eloszolván, legnagyobbbrészt közvagyonát képezik a tudománynak és haladó kornak. BUDAI.

T Á R C Z A.

— A Magyar Történelmi Társulat június 5-iki választmányi ülése a folyó 1873-ik évi választmányújító közgyűléssel kapcsolatban tartatott meg, az eleve történt megállapodás szerint. Elnök Horváth Mihály vala, — a ki is megnyitván a gyűlést, miután a májusi jegyzőkönyv felolvastatott és hitelesített, felszólítja a titkárt a folyó ügyek előterjesztésére. Ezek között mindenekelőtt:

1. Gr. Mikó Imre társulati elnök úrnak Maros-Újvárt, május 25-kén kelt levele mutatott be, melyben ő excja a társulat kérése folytán készségét jelenti ki a folyó évi nyitrai kirándulás személyes vezetésére, ohajtását fejezvé ki, hogy e kirándulás lehetőleg első felében tartassék szeptember havának. Öröndetes tudomásul vétetett.

2. Nyitra vármegye közönsége, május 5-kén s folytatólag tartott közgyűlésétől a következő válasziratot intézé a társulathoz:

»Folyó évi április 3-kán tartott üléséből hozzánk intézett nagybecsű leveléből örömmel értesültünk arról, hogy a Történelmi Társulat küldöttjei, meghívásunknak engedve, történelmi kutatásaikat megýénn

területén eszközlendők, már f. é. september havában szerencséltetnek látogatásaikkal.

Midőn mi ezen értesítvényt kedves tudomásul vesszük, egyidejűleg arról van szerencsénk a Tek. Választmányt tudósítani, hogy részünkről a küldöttek fogadtatására s a kirándulások intézésére a kívánt választmányt megalakítottuk, melynek elnöke O d e s c a l c h i A r t h ú r herczeg, tagjai pedig gr. Forgách Károly, ifj. gr. Apponyi Lajos, Krajcsik János cz. püspök és nyitrai nagyprépost, Gyurikovics Mátyás nyitrai kanonok, Dualszky János nyitrai kanonok, Kozlik János nyitrai kanonok, Nagy József megyei főorvos, Koronthály Ferencz, Sándor Vincze, Bacskády Jenő, Tarnóczy Béla, Zmertych Károly, Mérey Vincze, Frideczky Timót, Ocskay István, b. Schmertzing Tádé, Szulyovszky Ignác, Uzsovcics Pál, Germanecz Károly.

Végül, tekintve azt, hogy mi rendes közgyűléseinket f. évi september 9-kén tartandjuk meg, mely valószínűleg sept. 15-kéig együttmaradásunkat igényli, — azon óhajításunknak adunk kifejezést, hogy a kirándulás ideje, ha lehetséges, ugyanazon időre tűzessék ki, a midőn együtt leendünk, hogy alkalmunk legyen körünkben önök küldöttjeit testvéreileg üdvözölhetni.

Fogadják hazafíui üdvözlétünk kifejezését, melylyel maradunk, — stb.

Ez általános tetszéssel és lelkesedéssel fogadott szíves választirat felolvasása után, titkár jelenté még e tárgyra vonatkozólag, hg. O d e s c a l c h i A r t h ú r értesítése nyomán, hogy a tudománypártoló derék megye által kiküldött bizottság már alakuló gyűlést tartott, melyben alelnökévé K r a j c s i k J á n o s püspök, tollvivőjévé pedig gr. N y á r y S i m o n megyei főjegyző urakat választá, s valamint maga a nemes vármegye saját tisztviselői által, úgy e bizottság is megkezdé máris működését teljes buzgalommal s hazafias készséggel, úgy a nagyobb levéltárak megnyitása iránt, valamint minden egyes nemesi család külön-külön felszólításával, netalán létező okleveleinek búváraink előtt leendő szíves közlése tárgyában. Ekként remélhető, hogy a történelmi emlékekben s ősi családokban gazdag Nyitra megyében e kirándulást a legszebb siker fogja követni, hazai történelmünk gyarapodására. Kívánatos tehát, hogy a jelentkezett történetbúvárok közül senkiel ne maradjon, — sok munkás kézre lévén szükség.

A mi már a kirándulás idejét illeti: erre nézve, gr. Mikó Imre önmaga és tek. Nyitra vármegye közönségének összhangzó óhajtatásához képest elhatároztatott, hogy a kirándulásban részt veendő tagok összegyülekezése Pesten augusztus 31-kén történjék, másnap, s e p t e m b e r 1-jén, a reggeli személyvonattal indulás Tornóczra illetőleg Nyitrára, ott még az nap este értekezlet és albizottságokra való szétosztás. E kutató bizottságok sept. 2-kán reggel útnak indulnak a megye különböző pontjain fekvő levéltárak átbüvárlására, s sept. 10-kéig folytatják munkálkodásaikat, mely napon Nyitra városába visszatérve, — az ünnepélyes zárgyűlés, a kutatási eredmények előadásával, s e p t e m b e r 11-kén fog a megye termében megtartatni, mely célra néhány órára átengedtetni kéretett.

Ezen határozatról t. Nyitra vármegye közönsége a mai ülésből, a tett szíves előintézkedésekért kifejezett meleg köszönet hangsúlyozása mellett értesítetik, és az ünnepélyes zárgyűlésre a társulat nevében tisztelettel meghivatik.

3. A főntebbi tárggyal kapcsolatban jelenté titkár, hogy a nyitrai kirándulásban munkás részt venni utólag még B a l á s s y Ferencz, N a g y János és P o ó r Antal választmányi tagok jelentkeztek, vagyis a múlt füzetünkben közlöttakkal s gr. Mikó és Horváth elnökökkel együtt összesen h a r m i n c z a n. Öröndetes tudomásul szolgál, s annak idejében pontos megjelenés kéretik.

4. A z á g r á b i d é l s z l á v A k a d é m i a megküldi a »Századok« f. évi füzetéiért és a Zichy-codexért cserében a Zrínyi-Fransepán-féle okmánytárt, és a »Rad« XXII-ik kötetét. Köszönettel vétetik, s amannak ismertetésére P a u l e r Gyula, az emebben foglalt Messics-féle történelmi cikk ismertetésére pedig S u p a l a Ferencz tagtárs urak kéretnek föl.

5. Új tagokul ajánltatnak, 1873. évtől kezdve: K r a j c s i k János cz. püspök és nyitrai nagyprépost, F r i d e c z k y Timót orsz. képviselő, Káplát, u. p. Oszlány, b. M a j t h é n y i Béla, Novák, u. p. Oszlány, S á n d o r Pál Nyitra, B a c s k á d y Jenő szolgabíró, Bacska-falu, u. p. Nagy-Tapolcsány, P i a c s e k Ede, Nagy-Tapolcsány, — mindnyája hg. Odescalchi Arthúr által a társulatnak megnyerve és ajánlva; továbbá: D ö r y Dénes Tolna megye alispánja Szegszárdon és B e ő t h y Zsolt Budán, ajánlják Deák Farkas és Thaly Kálmán; B l o k s a y István földbirtokos Dédán, u. p. Beregszász,

ajánlja Lehoczky Tivadar; dr. Nagy Sándor, Ugoesa megye főorvosa, Nagy-Szőllősen, G a á l Sándor és V u l t ú r János kincstári tisztek Tiszai-Újlakon, ajánlja Doby Antal; K e m p e l e n Imre földbirtokos és H a v r a n e k József városkapitány Székes-Fehérvárrt, ajánlja Fittler Béla. — Kik is mind a 14-én egyhangúlag megválasztottak.

6. N a g y Gyula beküldi jelentését a L ó n y a y Gábor ú r ömlga szivességéből áttanulmányozás végett közlött deregnyei régibb oklevelekről. Köszönettel fogadtatván, felolvastatni rendeltetett, magok az okmányok pedig — miután mindnyájából pontos regesták készítették — hálás köszönet mellett visszaszolgáltattak a tulajdonos úrnak.

7. Titkár bemutatja S z a b ó Károly bírálati jegyzeteit és G é r e s i Kálmán időközben beérkezett bírálatát Ráthonyi Lajos a Vatha-lázadás színhelyéről írt cikkéről. Fel fognak olvastatni.

8. F u t ó M i h á l y h.-m.-vásárhelyi lyceumi tanár és könyvtárnok köszönetét nyilvánítja a Zichy-codex második kötetének a könyvtár részére lett díjtalan megküldéseért.

9. A T o k a j - h e g y a l l y a i i p a r o s e g y e s ü l e t, önművelődési törekvéseinek megismertetésére, dícséretes gonddal készült és szép előhaladottságról tanúskodó f. évi kiadványával kedveskedik, — mely is szíves köszönettel fogadtatott.

10. T h a l y K á l m á n bemutatja a gr. Draskovith-levéltárban hg. Odescalchi által lelt B a y M i h á l y - f é l e 1597-iki igen becses és nagyterjedelmű magyar levélnek általa vett másolatát, mely is ezen vagy a jövő ülésen felolvastatni és azután a »Századok«-ban közöltetni rendeltetett.

Ezen folyó ügyek elintézése után hozzá láttak a választmány megújításához. Elnök H o r v á t h Mihály a választmány 51 tagja közül a következő 17 tagot sorsolta ki: Csaplár Benedek, Finály Henrik, Pesty Frigyes, Gyárfás István, gr. Lázár Miklós, Nátafalussy Kornél, Toldy Istv., Toldy Fer., Hajnik Imre, Simonyi Ernő, Thaly Kálm., Kuauz Nánd., Véghely Dezső, Haán Laj., Nagy Ján., Jakab Elek, Tanárky Ged.

Mire szavazatszedő bizottságul S z i l á g y i Sándor, b. Ö r b á n Balázs és B e ő t h y Zsolt tagok neveztetvén ki, — véghezment a titkos szavazás. Huszonnégy szavazó czédula adatott be, s míg ezekből, a 13 szavazat által képviselt abszolút többség szerinti eredmény kiderítése czéljából a bizottság munkálkodását félrevonulva teljesítené, — megtartattak a fölolvadások, u. m.

Századok.

30

a) »Egy XVI-ik századbéli magyar fűvész és orvos (Purkircher György) emlékezete,« értekezés Frankl Vilmostól, fölolvasta Nagy Imre.

b) »A Lónyayak deregnyei levéltára XIV. és XV-ik századi okmányairól,« írta Nagy Gyula, fölolvasta Deák Farkas.

c) »Tamás-Váralja és Vatafalva« írta Géresi Kálmán, fölolvasta Pesty Frigyes.

Mindhárom értekezés közöltetni határozottatott a »Századok«-ban. — Ez alatt a szavazatszedő bizottság feladatát befejezván a terembe érkezett, s fölolvása a következő eredményt, mely szerint a 24 szavazat közül hg. Odescalchi Arthúr (új tag) és Toldy Ferencz 24, Pesty Frigyes és Thaly Kálmán 22, Hajnik Imre és Véghely Dezső 21, Knauz Nándor 20, Jakab Elek, gr. Lázár Miklós, Nagy Gyula (új tag) és Orthmayr Tivadar (új tag) 19, Tanárky Gedeon 17, Csaplár Benedek, Gyárfás István és Haán Lajos 16, s Nátafalussy Kornél 14 szavazattal választmányi tagokká megválasztottak, illetőleg újra választottak; 17-ikül senkisémet nyert abszolút többséget. Utánok legtöbb szavazatot kaptak: Bartal György és Simonyi Ernő 12—12, Zsilinszky Mihály 10, Finály Henrik és Nagy János 9—9, Ribáry Ferencz 7, Ivánfi Ede és Szilágyi István 5—5, Salamon Ferencz és Kálmánházy Béla 3—3 szavazatot, stb.

Ehhez képest a Magyar Történelmi Társulat 1873—74-ik évi képvisellete és igazgatósága a következő tagokból áll:

Elnökség és titkviselők. Elnökök: 1. Gr. Mikó Imre. 2. Horváth Mihály. 3. Ipolyi Arnold. Titkár: Thaly Kálmán. Ügyész és jegyző: Pauler Gyula. Pénztárnok: Balthazár Béla.

Választmány. Balássy Ferencz, Botka Tivadar, Csaplár Benedek, Csengery Antal, Deák Farkas, Dobóczy Ignác, gr. Eszterházy János, Fabó András, Frankl Vilmos, Foltínyi János, Gyárfás István, Haán Lajos, Hajnik Imre, Henszmann Imre, Hornyik János, Horvát Árpád, Hunfalvi János, Jakab Elek, Knauz Nándor, ifj. Kubinyi Ferencz, gr. Lázár Miklós, Lehoczky Tivadar, b. Mednyánszky Dénes, Nagy Gyula, Nagy Imre, Nagy Iván, Nátafalussy Kornél, b. Nyáry Albert, b. Nyáry Jenő, hg. Odescalchi Arthur, b. Orbán Balázs,

Orthmayr Tivadar, Pauer János, Pauler Gyula, Pesty Frigyes, Piry Czirjék, Révész Imre, Rómer Flóris, Rónay Jácint, Supala Ferencz, Szabó Károly, Szalay Ágoston, Szilágyi Sándor, Tanárky Gedeon, Tárkányi Béla, Thaly Kálmán, Toldy Ferencz, Torma Károly, Véghely Dezső, Wenzel Gusztáv. = 50.

A választási eredmény kihirdetése után a köz- és választmányi ülés berekesztetett.

— **Tamás-Váralja és Vatafalva.** A »Hon« ezévi 102-dik számában, a tárczában egy történelmi értekezés jelent meg ezen cím alatt: »A Vatha leveretésének színhelye.« Ráthonyi Lajostól. Minthogy ez értekezés a Történelmi Társulat legutóbbi gyűlésén is felolvastatott,¹⁾ nem lehet egészen hallgatással mellőzni.

Általában szükségesnek tartom kifogást emelni az olyan történelmi bizonyítás ellen, mely történelmi tényeket bizonyosaknak lát és bizonyítani akar, csupán néphagyomány és némely helység- vagy személynevek alapján. Egyik nagy hiánya a történelem ilyenén kezelésének, hogy az író lelkében a néphagyomány és regék által felköltött képzelem kiirthatatlanul praedominans marad. Keresi ugyan a valóságos történelmi bizonyítékokat is, de csak azért és annyiban, a mennyiben azok — kiválogatva és néha kissé erőltetve is — képzelme játéknak további tápot nyújtanak. Aligha csalódom, midőn a magyar történetírás legnagyobb aberratióit azoknak tulajdonítom, kiket működésükben a túlbuzgó hazafiság és a képzelem vezetett tévútra. A képzelem által helytelenül csoportosított történelmi és néphagyományi adatok halmaza gyakran valótlan világításba helyezi a tényeket és alakokat, úgy, hogy a figyelmesebb vizsgálatnak nem egyszer egészen újból kellett azokat rekonstruálni.

Épen nem azt akarom mondani, hogy a hely- és személynevekből való következtetést, a néphagyomány figyelembevételét a történelmi tárgyalásnál egészen elvetendőnek tartom. A néphagyomány egy neme a népköltészetnek, árnyékként tapad a nemzeti történelem legdrámaibb mozzanataihoz, legfeltűnőbb alakjaihoz, ítélete vagy inkább tapintata nem ritkán nagyban helyes is. De természeténél fogva költői, és a mi fő, idő folytán változásoknak, sőt természetszerű fejlődésnek van alá-

¹⁾ Nem olvastatott fel, sőt bírálatra adatott ki, miután kéziratban beküldetett volt; és a bírálat elítélte.

vetve. Ezért egyes történelmi tények tisztábazatalánál csak nagyon vigyázva használható.

Azt is elismerem, hogy a hely- és személynevekben, és ezeket megőrzött okmányainkban a magyar történetírásnak még ki nem aknázott nagy kincse hever, különösen épen a legrégibb korra vonatkozólag. De azt is hiszem, hogy ezen úton biztos történelmi eredményekhez jutni, erős szakképzettséget kíván; olyan tudományos apparatust, melynek p. o. a magyar diplomatiában való teljes jártasság, a régi magyar nyelvészetben kellő tájékozottság, és a szláv nyelvek tudása elengedhetlen kiegészítő része. Épen ezért pusztán a neveken is bajos elindulni történelmi vizsgálódásnál.

Nézzük Ráthonyi úr értekezéséből, mennyire megállhatók azon bizonyítékok, melyekből ő neki »bizonyosnak látszik, hogy Vatha a mostani Tamás-Váralja körül élt és veretett le.«

Azt állítja, hogy »a tamás-váraljaiak közt maig is élő néphagyomány szerint Tamás-Váraljának hajdani neve Vatafalva volt. Mikor vesztette el Vatafalva nevét s lett Tamás-Váraljává? tudni nem lehet.« Továbbá »hogy a mai Tamás-Váralja fölött emelkedő hegycsúcs színtén vár volt, melynek sem építési, sem elpusztulási kora felől sem történelmi adat, sem hagyomány korunkra át nem szállt.«

Ila olyan bizonyosan lehetne tudnunk a Vatha leveretésének színhelyét, mint a mit Tamás-Váraljáról tudunk, valószínűleg nem lett volna alkalma Ráthonyi úrnak értekezését megírni.

IV. László király egy 1274-ben kelt okmányában Ugocsa megyében fekvő és Kökényessel határos »*terram Holmi vocatum*« Gábor fiának, Tamásnak ajándékozza.¹⁾ Származott ezen Tamás a Katha-nemből, és egyike volt azon vitéz vezéreknek, kik László Ottokár elleni hadjáratában, mely tudvalevőleg László és Habsburgi Rudolf győzelmével és Ottokár halálával végződött, magukat kitüntették. Mit az okmány ilyen szavakban említ meg: »*sub castro Loawa contra hostilem Regis Boemorum turmam facie ad faciem dimicando triumphum ercuit*« stb.²⁾

1284-ben a váradi káptalan előtt a püspök és öt társa, mint választott bírák, megosztottatták ezen Tamást »*de genere Katha*« rokonaival öt falu birtokán, mely osztályban »Popy (Beregben), Babun és

¹⁾ Lásd Zichy-codex I. kötet 36-dik sz.

²⁾ Lásd U. o.

Mykusinak sík oldala Tamásnak jutott »cum sessione ville...et specialiter cum monte in terra Babun existenti, in quo per magistrum Thomam antedictum Castrum est constructum.«¹⁾

A ki már most tudja, hogy Tamás-Váralja épen Bábonny mellett van (mert Bábonny szintén megvan most is, és szintén magyar falu, habár Ráthonyi úr nem említi is), körülbelől bizonyosnak tarthat annyit, hogy Tamás volt az, ki az akkor Bábonnyhoz tartozó egyik hegyen várat építtetett.

Hogy pedig e vár alá épült kevés idő múlva egy falu is, mutatja egy 1323-ban kelt okmány, melyben János, Tamás fia, rokonaival osztozik, mely osztozáshoz »Waralya Babun et Lazar (Szatinár megyében, most Lázári) Jánosnak jutott, »excepto loco Castri, quod in communi dixerunt se habere.«²⁾

Ímé, Tamás várának és a legnagyobb valószínűséggel Tamás-Váraljának eredete, eredeti egykorú okmányok alapján; meglehet, a ki Ugoesa és vidéke viszonyaival és történetével bővebben foglalkozik, többet is tud. És ezt Ráthonyi úr a Zichy-okmánytárból épen úgy elolvashatta volna, mint én, és körülbelől meggyőződhetett volna, hogy Tamás-Váralja mindig Tamás-Váralja volt.

Azt, hogy Tamás-Váralját Vatafalvának nevezték volna, azért sem tartom valószínűnek, mert a régi okmányok hallgatnak róla. Pedig midőn a nagy-váradí convent Károly király parancsára Bábonny, Pázsit, Halmi és Kökényes birtokokat meghatároltatja 1319-ben³⁾, ezen érdekes levélből fél Ugoesának csaknem részletes földabroszát el lehetne készíteni. Említve vannak itt Nagyszász és Ardó mint határos királyi birtokok, Halmi, Terebes, Székesbathares, Bábonny, Kispázsit, Kökényes, igen sok folyó és hegynév egész a viski bérczig; »pars vero orientalis prope Vysk deinde descendit et veniet ad unum Berch versus meridionalem et cadit ad unam viam qua dicitur Usuen, qua veniet de Vysk ad Terebes.«

Az tehát a valószínű, hogy Vatafalva vagy későbbi, vagy az egész néphagyomány valakinek találmánya, s csak azután terjedt el a vidéken. Szerzője lehet akár Szirmay is, mert ő is szeretett néphagyó-

¹⁾ Lásd Zichy okm. I. kötet 57-dik sz.

²⁾ Zichy-codex 275-dik sz. I. kötet.

³⁾ Zichy-codex 189-dik sz. I. kötet.

mányokat bövítgetni, vagy akár azon Tisztelendő Úr, ki ama régi helyre, daczára a Ráthonyi úr által említett, állítólag I. András korabeli — egyébiránt tudvalevőleg k o h o l t n a k bebizonyúlt — imádságban foglalt iszonyú átkoknak, a Vata nevet reávéste. De meg »Vatha« nevűek okmányainkban is fordulnak elő, s ha csakugyan Vathafalva létezett volna is, meglehet épen úgy nem volt a Vatháé, mint most nem a Wathay-családé.

Többi bizonyítékai sem bírnak a szükséges meggyőző erővel. Mert ha azt lehet mondani, hogy Buchna = Bustya, akkor azt is lehet, hogy = Buda vagy Baja, vagy bármi hasonlót. A nyelvészeti phonetica tiltakozik az ilyen következtetés ellen, mert a Bereg megyei Csornavodából lehetett és lett is Csúroda, de Buchnából soha sem lesz Bustya.

Nekem úgy tetszik, hogy azon geographiai complexus is, melyben T.-Váralja fekvését leírja Ráthonyi úr, kissé erősen van színezve, talán azért, hogy a néphagyomány annál tisztábban megőrzöttek és hitelle méltóbbnak legyen feltüntetve. Gyermekkori emlékezetem után irok, de úgy hiszem nem csalódom. Tamás-Váralja hegyoldalban fekszik ugyan, de a dombról lemenve Halmi felé, az ugocsa-szatzmári síkságra nyílik. Halmitól egy jó félóránnyira van, Terebestől, Ardótól nem messze, Szatmártól úgy hiszem 3 kis mértföldnyire sík úton. Azon helytől pedig, melyekkel egy csoportban fekvőnek mondja Ráthonyi úr, távolabb; Visktől 3 mértföldnyire, Bustyaházától még tovább.

Én tehát nem vagyok meggyőzve a felől, hogy Vatha leveretésének színhelye Tamás-Váralja lett volna, és felkérem Ráthonyi urat, hogy erősebb bizonyítékokkal győzzön vagy cáfoljon meg¹⁾.

GÉRESI KÁLMÁN.

¹⁾ Társulatunk bírálója is, Szabó Károly, ki a magyar ös-korra nézve valódi tekintély, az egész Ráthonyi-féle értekezést inkább csak jóakarattal, mint csak némi tudományos apparatussal írottak tartja, s egyebek közt megjegvzi róla: 1. hogy a kérdéses faluk Ugocsának nem északkeleti, hanem délkeleti részén fekszenek; 2. »Bujaháza« helység ott nem létezik, hanem Bujánháza; 3. a Ráthonyi által forrásul emlegetett I. András korabeli ima — k o h o l t; 4. hogy Thuróczy Vátat »bélavári Vata herczeg«-nek nevezné: nem áll, miután Thuróczy (II. 39.) »V a t h a d e B e l u s«-t ír; 5. Viske, Bu, Buchna — mely utóbbiak Tuhutum utódai, Gyula fiai voltak — még a Vata fölkelése előtt kivégeztettek Péter által; 6. Buchna neve hibásan hozatik a mai Bustyaházával összeköttetésbe; előbb származhatik abból az

— Apróságok a Rákóczi-levéltárból. (A kir. kamarából.)

I. Rákóczi Györgynek külföldi ügynökei a fejedelemnek nemcsak politikai ügyeit igazíták: hanem divatcikkekkel, ékszerekkel, mestereberekkel stb. is ellátták urokat, s rendszeren az új munkákat, röpiratokat, képeket is megküldék. E levelezésben gyakran igen érdekes adatokra találunk. Többi közt:

Jancsovits Pozsonyból 1641. nov. 23-áról ezt írja: »Két exemplár egy historicust vétettem Nagyságod számára: »De Germania Sacra Res-taurata Nuntius Apostolicus,« írta Karafa, kit én személye szerint is jól ösmertem, Egri uram megviszi Nagyságodnak; az bizony dolog: nekünk azon írási merő tükör, mert az én emlékezetemre is olyakat ír igazán, kiknek politice az ő részek javára nem kellett volna publice áruba menni.«

Bogárdi András Rovnáról 1638. april 16-áról ezt írja: »Jákusit uram ő Nagysága ada egy levelet kezemhez minap, melyet én, megkölttem Nagyságodnak; megírák ő Nagyságának, hogy köld Nagyságod ó pogány pénzt, azt mondta felőle minap, hogy az olyan pénz valamennyi öntött, nem szinte igaz: mert némelyek vévén eszekbe, hogy az nagy emberek gyönyörködnek benne, haszon kedvéért öntettek azféle pénzt, de az az igaz, az ki vertt, könnyű megismerni az olyant.« Ímé, egy nem érdektelen adalék a régi pénzek hamisításának történetéhez! —yi.

— Még egy-két szó gróf Csáky István sírjáról. A »Századok« f. évi II. d. kötetében (142. l.) közlöttem volt az 1734-ben elhunyt ifjú gróf Csáky István, gr. Károlyi-huszárezredbeli százados síremlékének fölíratát, úti naplóból, a mint a mainzi dom belsejében lévő eredetiről lemásoltam. Elmulasztám akkor megjegyezni, hogy ezen Cs. István, Rákóczi fejedelem Rodostóban elhalt utolsó tábornokának gr. Csáky Mihálynak, b. Klobusiczky Évától született fia volt, és így sógora gr. Károlyi Sándor fiának Ferencznek, kinek ezredében szolgált. Sírjára és hamvaira nézve, a mainzi történelmi társulat tudós tagjának dr. Wenzelnek szives közléseiből újabban a következők-

erdélyi Bonyha helység neve. (Buhna = Búna = Bóna = Bonyha). 7. a Kórógyi-család tudvalevőleg a szerémségi Kórógy várától vette nevét, nem az Ugocsa vidéki Kóródtúl; 8. s valamint szerző az idegen Hunt-Pazman nemzetségből is Hun-Pázmánt csinál, — ép ily merész combinatióról tanúskodnak többi állításai is. Mindezeknél fogva az egész értekezésnek semmi fontosság nem tulajdonítható. Sz e r k.

ről értesülök. A mainzi dom 1870. és 71-ben restauráltván: ekkor került napfényre gr. Csáky István síremléke is, a dom keleti chorusának jobboldalán, a választó-fejedelem egyik közel rokonának temetője mellett. A sír felnyitván, meglehetősen magas ívezetű magánsírboltot képezett, melyben egy közép nagyságú ifjú egyén tetemei fekvettek, szétmállott koporsó maradványai közt. A szép gömbölyded, magyar alkatú koponyán a sasorr még felismerhető volt, valamint a huszárdolmány ezüstpaszomántjai, zsinórzata és gombjai. A hegyesorru, keskeny sarkú, patkós magyar-csizmának is megvoltak még maradványai, kivált talpa egészen épen. E síri maradványok a tetemmel együtt, egyelőre a dom Szent-Kocsárdról nevezett kápolnájában helyeztettek el, a sírkövel együtt, melyet a már múltkor közlött feliraton kívül, mint mondók, a Csáky-czímer ékesít.

Ezen ifj. gr. Csáky István ugyan nem volt — oly fiatalon hűnyván el, nem is lehetett — valami történelmileg nevezetes egyén, azonban síremléke a mainzi dom egyetlen magyar ereklyéje lévén, talán mégis megérdemli, hogy e helyütt megemlékeztünk róla.

KÁMÁNHÁZY BÉLA.

— **Régi magyar ételrecepte.** A Bethlenfalvi gróf Thurzó-család Árvavárában őrzött levéltára csomagai egyikében, mely 1624-iki leveleket tartalmaz, — találtam az alábbi magyar nyelvű étkeceptét, melyet curiosum gyanánt ímé itt közlök, efféle magyar följegyzések azon korból fölötté ritkák lévén. E recepte valószínűleg az ép oly hü feleség, jó anya, mint gondos gazdasszony: gr. Thurzó György nádor özvegyének, szül. gr. Czobor Erzsébetnek tulajdona vala. Ajánljuk a magyar gazdasszony-egylet figyelmébe!

»Májusban köll szedni azt az gyökeret, az kit kukuriknak hínak, egy dézsával; azt szépen meg köll tisztítani, vízben köll áztatni egy éjjel, de ha eá érkezhetel, az nap elvégezhetnéd, annál jobb; meg köll vagdalni apróra, és az minémü vassfazékban égetik az égett-bort, abba köll tenni, megirányozhatod: ha nagy az vassfazék, kétszáz tyúkmonyat köll vened, azt igen meg köll főzni, csak az fejérit köll kivenni az tyúkmonyak, igen meg köll vagdalni apróra, egy cipó fehér kenyérnek az bélit köll belétenni, apróra szakasztani, két limoniát köll bele apróra metélni, három diónyi nádmézet (cukor) köll belé tenni, kecsketejet rátölteni, úgy égetni.«

Közli: ifj. K. M.

— Asztali rendtartás egy kurucvilági főúr udvarában.

A föntebb olvasható régi étel-recepéhez épen odaillik az alábbi közlemény, mely II. Rákóczi Ferencz egyik híres tábornagyának, a gazdag és előkelő gr. Forgách Simon borsodi főispánnak udvartartására, névszerint udvarának étkezési rendjére vonatkozik, maga a főúr aláírása és pecsége alatt kiadva.

»Az konyhamester instructiója, hogy tálaltasson?

1-mo. Zsigmond úrfi (Simon gróf egyetlen fia) és kisasszonyok asztala.

2-do. Az »uraimék« (vendégek és udvari tisztok) asztala.

3-tio. Étekgfók és inasok asztala.

4-to. Muzsikások és trombitások asztala; az képiró, legényével együtt.

5-to. Kulesár, pék és szakácsok asztala.

6-to. Jágerek asztala, együtt.

7-mo. Peczérek asztala, együtt.

8-vo. Palotások, csatlósok és laufferok.

9-no. Az praitherhoz (Bereiter) tartozó lovászok és német kovács együtt.

10-mo. Az több magyar lovászok és magyar kovács, az Török Jakabbal együtt.

11-mo. Az kocsisok, fulajtárokkal együtt.

12-mo. Uraimék szolgálai, együtt.

Ez mi asztalunk előtt cselédnek 11 órákor délre, és estvére 6 órákor tálaljanak; az ki akkorra — az mi szolgálatunkon kívül — későn jár: tarde venientibus ossa.

Ha az jágerek idején akarnak valahová kimenni: az jágermester Szabó János jelentse meg a konyhamesternek, hogy idején chessenek; ha pedig velünk járnak vadászatban: az ő ételek is addig megtartassék számokra.

Ha új szolga gyün szolgálatra, avagy ha valamely szolga útra megyen: megjelentsék az által konyhamesternek, az ki elküldi.

Az konyhára senki ne menjen a kinek hivatalja nincsen.

Gróff Forgách Simon m. k. P. H.«

A Ghymesí Gróf Forgách-nemzetség Szécsényben őrzött levéltára III. codexében levő eredetiről közli: B. NYÁRY ALBERT.

— Az államlevéltár ügyének elintézése, úgy látszik, csakugyan a jövő nemzedék számára fog fenntartatni. Mert habár a szakértők által kidolgozott törvényjavaslat és indokolás már régóta a belügy-

minister úr kezei között van is: az mégeddig nemcsak hogy az országgyűlés elé nem terjesztetett, hanem, legalább tudunk szerint, még a ministertanácsban sem tárgyalatott. A belügyér az 1874-dik évi költségvetési előirányzatba sem vett föl a jelen nyomorúságos statusquo fenntartására szükséges összesen kívül e czélra egyebet, mint egyedül az igazgatói állomás díjazására 3000 frtot. Ezt azonban a képviselőház pénzügyi bizottsága a rendes költségvetésből kitörülni, s a rendkívülibe áthelyezni indítványozá, és pedig a »H o n« értesülése szerint oly utasítással, hogy igazgató egyelőre tulajdonkép ki ne neveztessek, hanem e pénzen küldjön ki a belügyér külföldre, levéltárak tanulmányozására, egy vagy két, e szakban járatos egyént, »a kik azonban épen nem kell, hogy régiséggyűjtők (értsd: történetbúvárok) legyenek.« Szóval (ha ez áll), az intézet tudományos jellegét, történelmi, régiségi értékét agyon akarják ütni, s a helyett egy újkori bureaucraticus irattárt teremteni, a mennyiben t. i. ez a hivatalos acták fölszerelésére kíváncsiak. Valóban, megfoghatatlan, hogy épen egy fényes történelmi múlttal, és jóformán csakis ezzel bíró nemzet képvisellete (mert hisz jelenünket is csak múltunknak s ehhez tanúsított hű ragaszkodásunknak köszönhetjük!) oly keveset gondol egy ezredéves szereplésének emlékeit őrzni és fenntartani hivatott intézménnyel, s ennek szervezését évről-évre halogatja, vagy midőn immel-ámmal tesz is valamit, — ferde irányban kezdi. Ámde még most itélni nem akarunk; hisz a pénzügyi bizottság javaslata még nem törvény, s a belügyér is előterjesztheti még a fentemlített törvényjavaslatot a háznak, az 1874-diki költségvetés központi tárgyalása közben. Azért most nem is szólunk többet ezen tárgyban, sőt ezt is kellenlennél tettük, — de a fentebbieket elhallgatni az ügynek, melyet képviselünk, érdeke tiltja vala.

— **II. Rákóczi Ferencz és bujdosó társai hamvainak hazaszállítása** érdekében sűrűen érkeznek be a föliratok az egyes törvényhatóságoktól a képviselőházhoz, megható tanúbizonyságaiul azon szent kegyeletnek, melylyel a magyar ama szeretett, dicső fejedelme emlékéhez még ma, immár majdnem kétszáz év múlva is tántoríthatlanul ragaszkodik. Eddigél (junius 15-kéig) a következő lelkes municipiumok föliratai érkeztenek be e tárgyban: Abaúj, Arad, Baranya, Bereg, Békés, Borsod, Komárom, Nógrád, Nyitra, Pest, Somogy, Szatmár, Szepes, Trencsény, Ung- és Zemp-

lén vármegyék, Marosszék és Győr városa; s a beadványok még egyre, úgy szólván naponként, érkeznek. Egyelőre ugyan mind e fölirotok a kérvényi bizottsághoz utasíttatnak, — azonban bizton föltehető, hogy a törvényhatóságok e tömeges föllépésétől buzdittatva, fognak képviselők találkozni, kik az ügyet magokévá tevén, tárgyalásra kitűzetni kívánandják, — és így nem fog lehetni azt, némelyek intenciója szerint, a g y o n h a l l g a t n i.

— **Történelmi pályakérdések.** A m. tud. Akadémia főtítkára a következő pályahirdetéseket teszi közzé:

1. Az 1874-diki akadémiai nagyjuttalom (200 arany) és Marczibányi mellékjuttalom (50 arany) az 1868—1873-diki évkörben nyomtatva megjelent történettudományi munkák legjobbjának lévén odaítélendők: figyelmeztetnek az ily munkák szerzői, hogy műveket 1874. január végeig a főtítkárhoz küldjék be, följegyezvén röviden, a mit munkájuk kiváló vonásának tartanak. Azonban e figyelmeztetésnek korán sincs az az értelme, mintha a be nem küldött munka, melyről a tagoknak tudomásuk van, nem pályázhatnék; sőt, ha az Akadémia kiadásában jelent volna meg, vagy könyvtárába már beküldetett volna: hivatkozás történhetik arra, hogy a beküldött munkával szerző pályázni kíván.

2. Kívántatik a Magyarország Árpád-korszakbeli történetére vonatkozó hazai, és azzal kizárólag foglalkozó külföldi kútfők ismertetése és bírálata. Juttalma a Vitéz-alapítványból nyolczvan arany. Határnap 1874. martius 31-ke. A jutalmat nyerő mű az Akadémia tulajdona.

3. Adassék elő a tudomány, irodalom és művészet állapota Magyarországon I. Mátyás trónra léptétől a mohácsi vészig. Juttalma a Gorove-alapítványból hatvan arany. Határnap 1875. január 31-ke. A nyutalmat nyerő mű az Akadémia tulajdona.

4. Kívántatik: »Bonfiniusnak, mint történetírónak jellemzése, és műve kútfőinek kimutatása s bírálatai méltatása.« Juttalma a Vitéz-alapítványból negyven arany. Határnap 1874. mart. 31-ke. A jutalmat nyerő mű az Akadémia tulajdona.

5. Adassék elő, kivált történet-philosophiai szempontból, a lengyel kútfők felhasználásával is, története mindazon érintkezéseknek, melyekben a magyar és lengyel nemzet politikai s különösen művelődési tekintetben egymásra hatott. Juttalma, hg. Czartoryski László úr ado-

mányából ezerkétszáz forint. Határidő 1875. december 31-ke. A nyertes pályamű a szerző tulajdona marad, ki azt kinyomatni köteles.

— **Szabó Károly történelmi tanulmányai** Ráth Mórnál két díszes kötetben, második kiadásban jelentek meg, a kitünő történet-tudós azon újabb műveivel bővítve, melyek a közelebbi években, és pedig jó részt közlönyünkben láttak vala világot (pl. »Igaz-e hogy a Kárpátalji felföldet Szent-István hódította meg?«, »A Kendeffyek a XIV. és XV-ik században;«, »A János király fiáról való szép krónika szerzőjéről,« stb.) A ki t. olvasóink közül Szabó Károlynak ezeken kívül egyéb művét nem olvasta volna is — a mit egyáltalában föl nem tehetünk, — már csak e jeles, és az ő meggyőző és zamatos magyar modorú előadásában tartott tanulmányok elégségesek lennének arra, hogy a tudós szerző többi munkái iránt is az olvasás vágya bárkiben fölébredjen. Addig is tehát, míg Szabó nagybecsű történelmi tanulmányairól bővebb ismertetést közölhetnénk: a legmelegebben, s különösen oly megjegyzéssel ajánljuk azokat t. tagtársaink becses figyelmébe, hogy kivált a vezérek korára és Árpád-korra nézve ezeknél kiválóbb műveket irodalmunk föl nem mutathat.

— **Acta conjunctionem Bani Petri a Zrinio et Com. Fr. Frangepani illustrantia.** Ily cím alatt jelent meg a zágrábi délszláv Akadémia kiadásában, maga dr. Raeski kanonok, ezen Akadémia elnöke által szerkesztve, egy terjedelmes kötetet képező oklevéltár, a boldogtalan végű 1671-iki martyrok kettejének: Zrínyi Péter-s Frangepán Ferencznek a Wesselényi-főle összeesküvésben való részvételét, főbenjáró perét, elítéltetését s kivégeztetését tárgyzólag. A kötet nagy szorgalommal van leginkább a bécsi cs. titkos-, és a velencei államlevéltár egykorú adataiból összegyűjtve, s túlnyomólag német, latin, és olasz nyelvű okmányokat tartalmaz. Ilyenek: az eredeti periratok, vallomások, jegyzőkönyvek, egykorú levelezések, jelentések, jegyzékváltások, rendeletek, elkobzási leltárak, stb. Kétséggkívül mindez igen nagybecsű a mondott nevezetes epizód történetének megvilágosítására; — de nem hallgathatjuk el abbéli sajnálatunkat, hogy hová atyánkfiait még itt, a független történelmi nyomozás terén is bizonyos menthetetlen nemzeti elfogultság s magyarelles antagonizmus vezérli; lehetetlen ugyanis, bárki előtt is — a ki az akkori viszonyokat, az úgy szólván merőben magyar eredetű és jellegű Wesselényi-összeesküvés történetét, továbbá a Zrínyi-család — különösen Miklós és

Péter — buzgó magyarságát, Rákóczival, Nádasdyval, Thökölyvel, Szuhay és más felső-magyarországi tösgyökeres magyar urakkal való szoros összeköttetését ismeri, — föl ne tűnjék, hogy mennyire igyekezik mind e viszonyokat takarni és mellőzni Raetski úr, a magyar okmányoknak s leveleknek (melyek pedig töméntelen számmal vannak) szántsándékos ignorálása, kihagyása által. Mintha bizony a Wesselényi-Zrínyi-Nádasdy-líga tisztán horvát szövetség lett volna!... Ám, a bécsi, velencei, zágrábi forrásokból azon összeesküvésnek soha teljes képét össze nem állítandja senki; miért tehát a magy. forrásokat: a budai kir. kamarai levéltárt, sőt még a bécsi titkos archivum magy. nyelvű adatait is elmellőzni? — Valóban, a legjobb szolgálatot tenné irodalmunknak e korszak avatott bűvára Pauler Gyula t. tagtársunk (kitől Raetski könyvének is tüzetesebb ismertetését várjuk), ha a délszláv Akadémia tendentiosus kiadványával szemben okmánytárt rendezne sajtó alá a Wesselényi-Zrínyi-Nádasdy-összeesküvés magyar kútfőiből. Ne hihesse azt a művelt világ, mintha a nevezettek tisztán horvát hősök lettek volna, és mozgalmuk horvát nemzeti mozgalom!...

— **Megjelenendő történelmi művek.** Mint értesülünk, b. Orbán Balázs »Székelyföld Leírása« című nagy művének utolsó, 6-ik kötete a jövő július hó folytán el fog készülni. Mintegy 40 ívből álland, s a Barcaság, Brassó, a Hétfalu stb. igen érdekes monographiáit tartalmazandja. — Ugyancsak július hó folytán jelenend meg Thaly Kálmán Rákóczi Levéltárának második, és Thököly naplói s emlékezetes írásnak szintén második kötete, mindegyik az akadémiai történelmi bizottság kiadásában, 41, s illetőleg 45 íven. — Frankl Vilmos Pázmány levelezéseinek első kötete is jóformán be van már fejezve, és megjelenése körülbelül akkorra hasonlóképen várható. — A Zichy-codex harmadik kötetének nyomtatása is szorgalmasan foly, Nagy Imre, Nagy Iván és Véghegy Dezső gondoljai alatt.

— **Történelmi hangverseny.** A nemzeti zenede részéről, az érdemes Mátray Gábor igazgató buzgólkodása folytán, május 14-kén igen élvezetes, de fájdalom, nem eléggé látogatott történelmi hangverseny tartatott Budapesten, a városi redout termeiben. Az előadás fénypontjai — a már ismert (Euyingi Török Jánosról szóló) gyönyörű Tinódy-ének, Rauch András sopronyi orgonás 1634-diki hódolati szerzeménye, stb. mellett — ama valóban nagy zenei becsű és igaz

régi magyar zamatú Bercesényi- és Thököly-nóták voltak, melyek fölfedeztetését társulatunk néhány tagjának köszönhetni, s melyeknek ily történelmi hangversenyen leendő előadását mi már pár hó előtt megpendítettük. Ezeken kívül a szintén társulatunk zemplén-ungi kirándulása alkalmával fölfedezett »Szabács viadalja« című Mátyás-kori hősvers is elszavaltatott e zeneversenyen, melyen ekkép társulatunk munkásságának gyümölcseit három piéce képviselte. Ennél fogva méltán botránkoztak meg a hangverseny látogatói közül számosan, hogy mindezek daczára a rendezőség, a különben igenis bő, magyarázó programmban a Történelmi Társulatot, vagy e darabok fölfedezőit csak egy árva szóval is érinteni méltósága alattinak tartá. Node még Ovid megírta azt, hogy: *Sic vos non vobis*, etc. Hadd ékeskedjenek az idegen pávatollakkal mások, — azért mi csak haladjunk a magunk útján; s engedje a jó sors, hogy történelmi búvárkodásaink folytán még több becses magyar költői és zenerégiséggel is szolgálhassunk a zenedei uraknak, és még számos Szabács-féle eredeti ó kézirattal a nemzeti muzeumnak! . . .

Megemlítjük egyúttal, hogy a Bercesényi és Thököly-nóták, s a Rákóczi-nóta vázlatai, a selmeczi derék öreg Sági Balogh János hegedűjátéka után Bartalus István által zongorahangjegyekre letéve, s némi történelmi bevezetéssel ellátva, Rózsavölgyi és társa műkereskedésében megjelentek és kaphatók. A régi magyar történelmi zene kedvelői valódi igazgyöngyökre lelnek e darabokban, melyek általános meglepetést szültek az említett hangversenyen is.

— **Révész Imre** »Figyelmező«-jének május és junius havi füzetei megjelentek; szokás szerint ezekben is becses adalékokat találunk a protestans egyház, iskola és könyvnyomtatás történelméhez. Ilyenek Sinay Miklós nagy hírű debreczeni tanárnak 1759—1803. évekbeli naplójegyzetei, Rácz Károly, — Melius Péter születése helyéről és évéről, maga a tudós szerkesztő Révész, — II. Lajos király parancsa Thurzó Elekhez 1521-ből, Garády, — és a debreczeni nyomdászat történetéhez (Thököly korából) Szilágyi Sándor által közölve. E becses folyóirat mellett egyszersmind megemlítjük a kath. egyháztörténelem művelésére hivatott csanádi »Történelmi Adattár« májusi füzetét, melyben »Csanád az Árpádok alatt« című terjedelmes történeti tanulmány, és a gyula-fehérvári orsz. levéltár Orodras az orodi káptalaura vonatkozó okmányok közlései folytattnak,

s változatos »Függelék« zárja be a füzetet. — Végre az erdélyi unitariusok folyóiratának, a »Keresztény Magvető«-nek szintén mostanában világot látott VIII-dik kötet első füzetét érintjük meg, melyben érdekes kor- és élettörténeti főljegyzések foglaltatnak néhai Nagy-Ajtai Kovács István székely oklevélbűvár hátrahagyott kézírataiból.

— **Újabb adat Dürer Albert nevéhez.** Mily helyes és alapos volt t. tagtársunk Haán Lajos történelmi s nyelvészeti érveken nyugvó combinatiója, midőn a magyar eredetű nagy művész nevét eredeti: »Ajtósz« (Thürer, Dürer) alakjára visszavitte: a füzetekben már közlötteken kívül azon, az »Arch. Értesítő« által észrevett tény is erősíti, hogy a schletestaedti Wimpfeling által 1505-ben — tehát Dürer virágzása korában — kiadott német birodalom történetében a művész neve még »Türer«-nek iratik: »Schöns Schüler Albertus Türer, ist zu unserer Zeit der Ausgezeichnete, und malt zu Nürnberg vollkommene Bilder, die von den Kaufleuten nach Italien verführt werden.«

— **Vegyes közlések.** A dél-magyarországi történelmi s régészeti egyesület, társulatunk vidéki kirándulásai mintájára, az idén szintén rendezend búvárlati excursiót, nevezetesen Zsidovin tájkára. — Kümmer János-Henrik váradi apát-kanonok, Temes, Torontál és Krassó vármegyék helységeiről összeállított monographia kéziratával ajándékozta meg az említett egyesületet. — A »Gyógyászat« című szaklap, hazai krónikákból kivonva, vázlatát közli a Magyarország területén 1263-tól a XVII-dik század végéig dühöngött nagyobb szerű járványoknak, különösen Pethő Gergely ismert krónikája nyomán. Ha orvosaink közül e tárgyra valaki nagyobb gondot fordítana: valóban megérdemlené a fáradságot; ugyanis egykorú kútfők és levelezések ilyes közegészségi főljegyzésekben épen nem szűkölködnek; így például az 1709 — 1710-diki pestisről magunk is számtalan nagybecsű, úgy statisztikailag, mint körtörténetileg érdekes adatot jegyeztünk fel történelmi kutatásaink közben, úgy hogy jegyzeteinkből az akkor követett gyógy-módokat, óvrendszabályokat, a ragály fokozatos terjedését, egyes tüneteit stb. szakszerűleg össze lehetne állítani, — hát még ha valaki specialiter e tárgyra vetné magát! — Dr. Cseh Károly orsz. képviselő monographiát adott ki a borszéki fürdőről, melyben helytörténelmi adatok is soroltatnak elő.

Történelmi könyvtár. *)

— **Szabó Károly** kisebb történelmi munkái. Budapest, 1873. Kiadja Ráth Mór. Két kötetben, 16-od r. 401. és 409. l. Ára a két kötetnek 5 frt.

— **Acta Conjuratiōem Bani Petri a Zrīnio et Com. Fr. Frangepan illustrantia.** Közli dr. R a c s k i F., a zágrábi délszláv Akadémia elnöke. Zágráb, 1873. Abrecht Károly nyomdájában. 8-ad r. X. és 595 l. Ára ?

— **Monumenta Evangelicorum** Aug. Conf. in Hungaria Historica. Közli F a b ó A n d r á s. IV. kötet. Nachrichten von den Lebensumständen und Schriften evangel. Prediger in allen Gemeinden des Königreichs Ungarn. Gesammelt und mit Anmerkungen erläutert von Joh. Sam. Klein. III. Theil. Pest, 1873. Victor Hornyánszky. XV. és 445 lap. Ára 2 frt 50 kr.

— **Dr. Wenzel Gusztáv.** Egyetemes Európai Jogtörténet. (A m. tud. Akad. 1872-diki nagy jutalmában részesített munka.) 3-dik kiadás. Budapest, 1873. Nyom. az Athenacumnál. N. 8-rét, 775 lap. Á. 5 frt.

— **Vaszary Kolos.** Világtörténelem. A középtanodák felsőbb osztályai számára. I. Ó-kor 90 művelődéstörténelmi ábrával és 4 történelmi térképpel. 2-dik jav. kiadás. Budapest, 1873. Kiadja Lampel Róbert. N. 8-rét, 195 lap. Ára 1 frt 20 kr.

— **Buckle H. Tamás.** Anglia művelődésének története. Magyarúl kiadják : Endrődi Sándor, Feudler József, György Aladár és Endre, Láng Lajos és Márkus Miklós. II. kötet. Pest, 1873. Aigner Lajos. K. 8-rét, 138 lap. Ára 1 frt.

— **Lecky W. E. H.** A fölvilágosodás keletkezésének és befolyásának történelme Európában. Fordította Zsilinszky Mihály. 5. és 6-dik füzet. Budapest, 1873. Aigner Lajos. 16-rét (XI és a II. köt. 97 — 406 lapig.) Ára 2 frt.

*) Hogy e rovatot az újon megjelenő hazai történelmi munkákra nézve mennél teljesebbé tehessük : kérjük a t. szerzőket és kiadókat, hogy könyveiket — vagy legalább azok címét — hozzánk (Budavár, iskola-tér 162. sz.) beküldeni ne terheltessenek.

Felelős szerkesztő : THALY KÁLMÁN.

Budapest, 1873. Nyomatott az Athenaeum nyomdájában.

S Z Á Z A D O K

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KÖZLÖNYE.

Hetedik füzet.

1873.

Julius hó.

Adalékok a visegrádi merénylet történetéhez.

I.

A visegrádi rémdráma tárgyalásán, mely az emberi érzületet mélyen felrázza, történetiróink sietve haladnak át. Ezt lehet érteni; de közönyösen nem lehet venni a tárgy körüli tévedéseket és hézagokat, melyek helyrehozva, a tragicus képnek nagyobb világosságot és elevenebb színeket kölcsönözhetnének. Jelen adalékoknak célja: részben az említett úr betöltéséhez, részint némely lábrakapott tévedések helyrehozásához telhetőleg járulni.

Már magának azon nemzetségnek, melyhez a merény elkövetője tartozott, újabb szokássá vált írása és előszóval kiejtése hibás; mert azon nemzetség neve, régiesen írva és nyelvünk torokhangján kiejtve: »Z a a c h«, melynek eredeti orthaepiája az írás betűivel, mikép mi azokat ma használni és előszóval kiejteni szoktuk, teljesen megegyező, és csak a lágyabb »Z a a k« — »Z á k«, vagy »Z a a h« — »Z á h« módosítást változtatva vette föl, de soha »Z á c s« szóval nem ejtetett ki. Miről majd később tüzetesen fogok szólni.

Előbb azonban magát a Zaach-nemzetséget akarom ismertetni és történelmi kútforrásainkban szétszórt nyomait összeszedni.

Legrégibb nyoma ezen nemzetség létének III. Béla királyunk korából való. Érdemes tagja az ország nádora volt, »Thomas de genere Zach,« ki Lendvay nádori-jegyzéke szerint 1185-től 1189-ig Somogy és Fehér megye főispánságával együtt vi-

selte ezen méltóságot. Ez az egész mit róla mondani tudunk. Mivel pedig a nádori méltóságra a legtekintélyesebb nemzetségek tagjai emeltettek: a kérdéses Zaach-nemzetséget nemcsak az elsőkori legrégibb, hanem a legtekintélyesebb főnemzetségek sorába kell foglalnunk.

II. András király korszakában már fölösszámú Zaachokkal találkozunk. A Várad Regestrum 229. §-ban előjő: »Stephanus de genere Zachu de villa Berenta,« ki Bánk, Bodrog megye főispánjának pristaldusa volt. Lakása után itélve, vagy Borsod, vagy Nógrád megyebelinek tarthatjuk, mert ilynevű falu Borsodban most is található, Nógrádban pedig régi időben ily nevű helységet a Zaach-nemzetség birtokolt, mikép később látni fogjuk.

Főfészke azonban és legnépesebb ága ezen nemzetségnek csakugyan Nógrád vármegyében volt, hol annak már 1227-ben mintegy húsz tagja van a vácsi káptalan bizonyítványába fölvéve. Ott olvasom a Felicián nevet is, mi arra mutat, hogy az e nemzetségnek egyik hagyományos keresztnéve volt. Ezen okmány szerint a nógrádi-ág akkori birtoka többi közt Keszi, Pályi (most Pálfalva), Gerege, Harkyán (most Hartyán) falukban feküdt. Ez utóljára nevezett ősi birtokot Zaach Turdosnak hat fia, meg Zaach Irasmus és András, akkori Dénes nádor ítélete következtében, több kihágásaikért, de különösen a király udvari káplánjának meggyilkolásáért vették el.¹⁾

IV. Béla 1246-diki adományában, mely a nógrádi Fülekvár tartozékait és határait körülírja, a Zaach-nemzetség nógrádi ágának két tagja, Márton és Erasmus »de genere Zach« mint Fülekvár szomszédi vannak megnevezve. Emennek Pelys (most Pilis) helység volt birtokában.²⁾

Hogy a merény idejében még számos élőtagja e nemzetségnek lakott és tekintélyes birtokú volt Nógrádban, sőt hogy maga a szerencsétlen Felicián is ezek közé tartozott: az elkövetett nógrádi jószágaiokról kelt királyi adományok és iktató jelentések bizonyítják.³⁾

¹⁾ Árpád-kori Új Okmánytár VI. k. 445.

²⁾ Fejér Cod. Dipl. IV. T. 1. vol. 407.

³⁾ U. o. VIII. T. 4. vol. 109, 151—159.

Volt a nemzetségnek Dunántúl is több ága. Három rendű okmányban, melyek 1220-ban vannak keltezve és a szent-mártoni benczés apátság dunántúli birtokaira vonatkoznak, e nemnek egy Paznan nevű tagja van mint királyi pristaldus megemlítve. Föltehető, hogy az e nemzetségnek valamely dunántúli ágához tartozott. A közzétett okmányok egyikében a nemzetség »de genere Zak,« más kettőben pedig »de genere Zah,« amott *h*, emitt *h* betűvel van írva; a betűk correct írásáról az Árpádkori Új Okmánytár kiadójának palaeographi hitele kezeskedik.¹⁾

Ennél körülményesebb tudomásunk is van azonban a Zaachok dunántúli lak- és birtokhelyeiről. Nézzük először a veszprémi ágat.

Még a tatárútás előtti időkből fennmaradott Péter ispánnak, Leustach fiának »de genere Zach« emlékezete, ki Oztar (most Ászár) határában néhány szőlőt adományozott 1239-ben a hántai káptalannak. A mai Ászár Komárom megyéhez tartozik, Veszprém megye szélén, Hántához közel.²⁾ Ugyanezen Péternek, Leustach fiának, Pykud nevű leánygyermeké volt, ki apjától Tamásit kapván birtokul, azt a szent-mártoni apátságnak adományozta, miről a székes-fejérvári káptalannak 1262-diki oklevele tanúskodik. Ezen okmányban a nemzetség neve »Zak« alakban van írva. A Veszprém megyei Bakony-Tamási birtok, melyről itt szó vagyon, erősíti azon alább még bővebben behizonyítandó föltevésemet, hogy a Zaach-nemzetségnek Veszprém megyében is volt egy ága.³⁾ Jelesen ezen ághoz tartozott még, a veszprémi káptalannak 1281-diki okmánya szerint, »Magister Corradus filius comitis Corradi de Zaak« is, ki Csátár nevű birtokát Veszprém megyében a Salamon-nemzetségnek eladta.⁴⁾ Ezen idézetet Fejér Codex Jerney kivonata után adta, és én, habár nincs benne a de genere szócska kitéve, mégis a Zaach-nemzetségre vonatkoznak tartom, mert a következő okmány szerint ezen Magister Corradus a Zaach-nemzetség kétségtelen tagja volt. Ugyanis III. András királynak 1292-diki ítélő-levelében, melyet Törté-

¹⁾ Árpádkori Új Okm. I. k. 166., 170., 171.

²⁾ Fejér Cod. Dipl. IX. T. 7. vol. 656.

³⁾ Árpádkori Új Okm. III. k. 171.

⁴⁾ Fejér Cod. Dipl. X. T. 3. vol. 266.

nelmi Társulatunk igen tisztelt tudós tagja Knauz Nándor az ő szokott palaeographiai pontosságával az esztergomi káptalan levéltárából kiadott, ott áll: »Comes Johannes filius comitis Corradi de genere Zaak« a szó végén *k* betűvel írva¹⁾, kit én a főntebbi csatári Corradnak tartok. De ha nincs is így, a Zaachok veszprémi ága létezéséről még más adatok is állanak szolgálataunkra, melyek szerint a Veszprém megyei Kemeche helység volt ezen ágnak egyik lakhelye. A kemecsei Zaachokról két adatunk van. Egy 1293-ról szól, mely szerint Zaak Miklós, kinek apja Mihály, fia pedig János voltak, és ki mind a kemecsei előnevet, mind a de genere Zaak nevezetet használta, Kemecsen oly földbirtokot és malmot adott vissza a veszprémi káptalannak, melyet ennek a veszprémi várnak egy katonája, ki szintén Zaach nevet viselt, hagyományozott. Ezen okmányban is, mely a veszprémi káptalannak levéltári eredetijéből van közölve, háromféle változatokkal van a nemzetség neve írva, t. i. »Zaach, Zaak, Zak.«²⁾ Másik adat a kemecsei ágról egy 1294-diki okmányból van véve, mely szerint »Comes Nicolaus de genere Zaak de villa Kemeche« királyi-embernek mondatik.³⁾

Ezek szerint a veszprémi ág léte czáfolhatlanul be levén bizonyítva, nézzük a tolnai ágat.

Nyoma ezen ágnak a szekszárdi conventnek 1267-diki bizonyítványában jó elő, hol »comes Zach« mint ugyanazon conventnek tisztje van följegyezve; szintén ott említettetik »Emericus filius comitis Zach.«⁴⁾ Habár pedig itt a de genere jelző nincs kitéve, de mivel Tolnában a Zaach-nemzetség lételének más nyomai is mutatkoznak: méltán föltehető, hogy a szekszárdi Zaachok ezen kérdéses genusnak voltak tagjai. Tolnában t. i. 1307-ben »Comes Johannes filius magistri Corradi de genere Zaak« átruházza odavaló Nek nevű birtokát vejére. Lehet, hogy ezen János ugyanaz, ki főntebb az 1292-diki okmányban mint delegált királyi bíró működött. Méltónak tartom itt is megjegyezni, hogy ezen okmányban is a Zichy-codex jeles palaeograph-

¹⁾ Sion III. k. 781.

²⁾ Fejér Cod. Dipl. IX. T. 7. vol. 710.

³⁾ U. o. VI. T. 1. vol. 289.

⁴⁾ Árpádkori Új Okm. III. k. 171.

jainak pontos olvasása szerint a kérdéses nemzetség neve *k* betűvel végződik, mi a felhozott számos példákkal együtt a »Zács« kiejtést elítéli.¹⁾

El volt terjedve még a Zaach-nemzetség Somogyban is. Ezen ág az, mely a Zaach-nem kiirtását célzó 1330-diki rémtételeket a híres Nagy-Martoni Pál országbíró denunciációja dacára is szerencsésen túlélte, sőt — mint további közleményemben hiteles próbákkal be fogom bizonyítani — az anarchia közepette kifejlődött vármegyei oltalom szárnya alatt azt meg ishiúsította.²⁾

Habár a nógrádi és dunántúli ágak közt a nemzetségi név közösségén kívül más összeköttetést nem észlelünk: tekintettel azonban a nemzetségi régi jogok- és szokásokra, föl kell tennünk, hogy ezen ágak egy közös vérségben összefolytak. Így vélekedett az imént nevezett országbíró is.

Visszamenve már a visegrádi merény elkövetőjére: tárgyalás alá kell vennem annak bebizonyítását, hogy ő csakugyan a Zaach-nemzetségnek, különösen a terjedelmes nógrádi ágnak ivadéka volt, és soha más nevet ez egyen kívül nem használt, következőleg sem »S a g h« vagy »S a g h y« nevet nem viselt, sem ily nevű családhoz nem tartozott. Kezdem hátúlról, Mocsáry állítása megczáfolásával. Már jeles tudós tagtársunk Nagy Iván erős criticával írt családtani nagy munkájában félrevetette Mocsárynak Nógrád vármegye leírásában felállított amaz alaptalan véleményét: hogy a szerencsétlen Felicián S á g h vagy S á g h y-nak hivatott és iratott, mire Mocsáryt az vezette, mert szerinte a szerencsétlennek Karancs-Ság volt birtoka.³⁾ Ebből azonban csak annyi igaz, hogy Karancs-Ság a Zaach-nemzetség elkobzott jószágai közt találtatik, de hogy a nagyszámú nemzetségi tagok közül épen Felicián különösen bírta volna Karancs-Ságot? az bizonytalan. Egyébiránt maga Mocsáry is kételkedett a Sághy név helyességéről, mert munkája IV. kötete 25. és 92. lapján ismét a Zaach névhöz tartja magát.

¹⁾ Zichy-codex I. k. 114.

²⁾ Fejér Cod. Dipl. VIII. T. 4. vol. 490.

³⁾ Mocsáry Antal: Nemes Nógrád Vármegyének stb. Esmertetése. Pesten. 1826. I. k. 242., 253. — Nagy Iván Magyarország Családai. XII. k. 287.

A Történelmi Társulat azon t. bizottságát is, mely 1869-ben a szent-antali levéltárban búvárkodott, minden óvatossága mellett is félrevezette egy ott talált 1346-diki adománynak a XVII-dik század végén készített Darvas-féle másolata, hol a boldogtalan Felicián családnevét Sa a g h-nak találván írva, Karancs-Ságot pedig az elkobzott nemzetségi jószágok közt, ezen alapon a S á g h y nevet Feliciánénak vette.¹⁾ De mit nyomhat egy másolat tiz-husz biteles eredeti okmány és korunk jeles palaeographjai olvasásával szemben, a melyek semmi kétséget nem hagynak arról, hogy a Zaaach-nemzetség az egész országban el volt terjedve, különösen Nógrádban, és hogy a Felicián bűne miatt elkobzott nógrádi jószágok nem S á g h vagy S á g h y, hanem a Z a a c h-nemzetség birtokai voltak. Mily keveset lehet építeni másolatokra, különösen a személy- és helyneveket illetőleg: bőven megtanúlhatjuk Fejér Codexének épen a boldogtalan Felicián családjára vonatkozó 1335-diki és 1336-diki átirataiból, melyekben ötféleképen van a nemzetség neve írva: nyolcyszor »Zaak,« egyszer »Zak,« kétszer »Szaah,« kétszer »Szaach« és egyszer »Szaak« alakban²⁾, minek helytelensége már abból is látható, mert a szent-antali 1346-diki megerősítő adomány, mely azon 1335-diki és 1336-diki okmányokat is tartalmazza, semmit sem tud az ötféle írásváltozatokról.

Hogy Felicián nem más, hanem a Zaaach-nemzetség tagja volt és ilyennek iratott, következő érvekre építjük:

a) Minden hazai krónikák ezt egyhangúlag erősítik.

b) Chák Máténak 1308-ki hódolati iratában, mely Chák bizalmas kíséretét megnevezi, a többiek közt ott áll »Magister Felicianus de genere Zaak« neve, kiről a történelem írva hagyta, hogy amannak soká híve volt. ³⁾

c) Az 1330-ki véritéletben a szerencsétlen Felicián Zah fának és Zah-nemzetség sarjadékának van írva. ⁴⁾

d) Károly király főntebb idézett 1341-ki adományában, mely által a somogyi-ág javai Pál országbírónak adományoz-

¹⁾ »Századok« 1869-diki évfolyama 610.

²⁾ Fejér Cod. Dipl. VIII. T. 4. vol. 56., 109., 151–159.

³⁾ U. o. VIII. T. 7. vol. 63.

⁴⁾ U. o. VIII. T. 3. vol. 420–425.

tattak, a merényt elkövető a Zaach-nemzetség tagjának mondatik. ¹⁾

Igaz, hogy ezen okmányok eredetijeit nem tudjuk felmutatni és így azokban a nemzetségi név correct írását hitünkre nem vehetjük: de ott van a budai kamarai levéltárban több eredeti okmány, melyekben Felicián nemzetségi neve »Zaach« és lágyabb »Zaak« vagy »Zak« alakban fordul elő. Ezekkel annál biztosabban léphetek föl itten, mert az eredetieket nemcsak tulajdon szemeimmel láttam, de hiteles levéltárnoki átiratokban is bírom. Következnek imígy:

e) Lajos királynak 1344-ben kelt adománya által Bars megyében fekvő Molunan (most Malonya) falu, mely Felicián vejének Kopeynek és fivérének Boton nevűnek birtokában lévén, azoktól hűtlenségi czímen a koronára szállott, Miklósnak Gyula fiának, ki a merény történetekor a kis (három éves) András herczegnek felvigyázója (pedagogusnak van írva) volt és azt testével a halálos csapás ellen megvédté, adományoztatik; a megtámadó szerencsétlenre vonatkozó passus ez: »tempore, quo Felicianus condam de genere Zaah ex praecogitata sue nequitie et furoris libidine in cruorem jam dicti domini Karoli regis genitoris nostri enormiter furibundo corde sitire non formidasset.« ²⁾

f) Ugyanazon Lajos királynak 1347-ben a nevezett Molunan birtokról ismételve kiadott adományában a merény története leírásában Felicián »de genere Zaah« nemzetség tagjának van téve. ³⁾

g) A megelőző két adományra következett privilegialis alaku donatióban, melynek azonban utolsó évszámát a szű kirárgta, de az 1347. utánra tartozik, a király újabban elbeszélvén Miklós mesternek a királyfi megvédésében tanúsított önfeláldozását: itt is, mint az előbbi két adományban, Feliciánt a »Zaach« nemzetség tagjának mondja. ⁴⁾

Ezen három okmányban a kérdéses nemzetség neve há-

¹⁾ Fejér Cod. Dipl. VIII. T. 4. vol. 490.

²⁾ A budai kamarai levéltárban a Hrussó-Kis-Tapolcsány uradalomra vonatkozó eredeti okmányok közt fasc. Malonya N. 9.

³⁾ Ugyanott fasc. Mal. N. 16.

⁴⁾ Ugyanott fasc. Mal. N. 17.

rom módosításban áll előttünk, úgymint az elsőben »Zaah«, a másodikban »Zah« és a harmadikban a torokhangú »Zaach« változattal.

Ezek után már könnyű lesz felelni azon kérdésre: elfogadható-e a divatba jött »Zács« kiejtés? Semmiképen. Sőt a kellő orthaepiai és paleographiai correct:ég követeli tőlünk, hogy a hibás írással és elferditett kiejtéssel hagyjunk föl és térjünk vissza az eredeti íráshoz és kiejtéshez.

A *ch* torokhangnak igazolására pedig szolgáljanak a következők: Már nyelvünk nagy bűvára, Révay Miklós a Halotti Beszéd nyomán azon véleménynek adott kifejezést, hogy nyelvünknek régenten a mostaninál több torokhangja vagy betűje volt, azonkép mint a héber és görög nyelvnek. Szerinte a »*chamuv*«, »*charmul*«, »*azchoz*« szavakat őseink nem ok nélkül írták így a mostani hamu, hármul, az-hoz helyett. ¹⁾ Erről még jobban meggyőznek bennünket a királyság első két századából reánk maradt eredeti kútforrások, melyek azt bizonyítják, hogy kivált a hely- és személynévben a torokhangú *ch* erősen divatozott. Így például, szokottabb neveket véve, a mostani Tihany, Bakony, Bihar, az említett XI. és XII. században állandóan »*Tichon*«, »*Bochon*«, »*Bichor*« alakban íratlak, és a héber vagy görög *chi*-hez hasonló torokhangon ejtetek ki. Sőt még a XIII. század elején is ezen helynevekben a *ch* torokhang uralkodóbb volt és csak ritkábban váltott fel a lágyabb *k* vagy *h* hanggal. A Váradi Regestrumban hetvenöt-ször van még írva »*Bichor*« és csak négyszer *Bicor*, kétszer pedig »*Bihor*«. Első András király 1055-ki alapítványától a 13-ik sőt 14-ik évszázadokig, kevés kivétellel, az eredeti *Tichon* van írva; ezt váltotta fel utóbb a lágyabb *Ticon* és *Tihon*. Így lett a torokhangú XI. és XII-ik századi *Zaach*-ból is a lágyabb *Zák* és *Záh*. ²⁾

¹⁾ I. N. Révay *Elabor. Grammatica Hung.* Pestini, 1806. I. k. 67.

²⁾ *Tichon*t illetőleg lásd Fejér *Cod. Dipl.* I. T. 388. II. T. 219. Árpád-kori Új Okm. VI. k. 66., 320. IX. k. 85. *Bochon*ra nézve Árpád-kori Új Okm. II. k. 111., 314. *Bichor*ra nézve Fejér *Cod. Dipl.* II. T. 309., 326., 331., 346., 348., 365., 375. stb. Árpád-kori Új Okm. VI. k. 184., 195., 300., 315. stb.

Állításom betetőzésére föltámasztok halottaiból egy nógrádi XIV-ik századbéli magyar palóczot, ki nekünk élőnyelven meg fogja mondani, hogyan hívták ők korukban a köztük lakó Zaachokat? Ugyanis a 454. lapon¹⁾ jegyzet alatt idézett 1227-ki okmány 1395-ki átiratának hátán, melyet az Árpád-kori Új Okmánytár nagyérdemű kiadója a budai kamarai levéltár példánya után közzétett, közel egykorú kézzel, palócz szójárásban írva ezeket olvassuk: »Ez is Waci kaptjaljan le-
velje hogy Werebelj Henchye wettje meg Hartyat me-
lyet nyeki walja az Djenes nadjor Ispan Za h andrastul es
erasmostjul.« E szerint a nógrádi palóczok a XIV-ik század
végén az eredeti Zaach torokhangú szót Záh szóra lágyították.

BOTKA TIVADAR.

Comte Agost és a történelem.

III.

A középkor álladalmi viszonyai, a feudalitás — Comte szerint — nem a germán invasio esetleges körülményének, hanem az általános helyzet szükségképi; folyamányának tekintendők. A mit mi népvándorlásnak nevezünk, csak visszahatás volt a római hódítás ellen. Midőn Róma, mint valami ár, elborítá az egész művelt világot: a népek vagy meghajoltak, vagy kitértek előle, és vadonaikba szorultak. Midőn a hódításnak terjedése megszűnt, a hátráló népek is megálltak. Rabló, nomád kalandjaikban egy darabig Róma által akadályozva, kénytelenek voltak lakhelyeiken állandólag megtelepedni, legalább némileg a földműveléshez fogni, mi aztán még inkább ösztönzé őket mostoha földjük helyett élelmet és zsákmányt a szomszéd gazdag birodalomban keresni. Marc Aurél ideje óta Róma teljesen a védelemre szorult, s e szerepet kénytelenek voltak folytatni mindazon népek is, melyek területén maguknak új hazát szereztek, kívül maradt, szegényebb sorsosaik ellen. A védelem e kényszerűségéből keletkezett a feudalitás, mely által az államok számtalan kis darabokra törtek, a sikeresebb védelem végett. Az európai emberiség nagyban azon állapotra jutott, melyre hazánk a mohácsi vész után, midőn a folytonos, mindenfelől jövő támadások folytonos és izolált védelmet tettek szükségessé, és a megyék az egyes országrészek oly tág autonómiáját eredményezték, minővel körülbelül a feudalitás korában a herczegségek, grófságok, örgrófságok bírtak.

A hódítás korával meg kellett szűnni a rabszolgaságnak is, mely amannak szükségképi következménye volt. A hódító háborúk mindegyre szaporiták a rabszolgák számát, s annak,

mit mindig kapni lehetett, az értéke nagyon leszállt. Midőu azonban e forrás megszűnt, és az úr — ha szabad e kifejezéssel élünk — a meglevő rabszolgakészletre és annak rendszerű szaporodására szorult: nem igen járhatott többé eszébe vásárra vinni szolgálait, hanem igyekezett azokat a lehetőséghez képest megtartani, s így lassankint a rabszolga ingó jószágból, kit adtak, vettek, cseréltek, a föld tartozékává, röghöz kötött jobbágygá lett.

Nem lehet eldönteni, — véli Comte, — vajjon az északi népeknek betörése a római birodalomba e szükségképi átalakulást elősegítette, vagy pedig hátráltatta-e? Ámbár hogy nem ők idézték azt elő, mint közönségesen hiszik, szerinte tiszta dolog, s az ellenkező nézet »irrationalis felfogás, mely a társadalmi fejlődés szükségképi sorrendjét egyik legnevezetesebb pontjára nézve teljesen megszakasztaná,« s melyet megegyezően azon körülmény is, hogy Byzanczban, hol pedig nem volt germán invasió, a helyzet szükségképiségéből a feudalitáshoz hasonló állapotok fejlődtek. Az új népekben sokkal több erkölcsi erő volt, mint az elsatnyult római társadalomban, és ez kedvezett az átalakulásnak; de viszont a bennük levő vadság és harci kedv új életet, új erőt látszott kölcsönözni — legalább ideiglenesen — a harciasság szellemének. Bármint vélekedjünk azonban a népvándorlás hatásáról, a monotheismus, különösen pedig a római egyháznak üdvös befolyását ez átalakulás előidézésére kétségbe vonnunk nem lehet. Az egyház már csak azért is ellenzé a háborúkat, mert azok zajában szava elhangzott, befolyása a kédelyekre csökkent, és neki nagy része van ama védelmi állásban, melyet a középkori társadalom elfoglalt, még ott is, hol támadni látszott. Nagy Károly véres harczai a szászok ellen, a keresztes hadak, bár látszólag támadók, csak védelmi harczok voltak a keresztény társadalmat fenyegető északi pogány és déli mohamedán elemek ellen, hasonlóak ama kitörésekhez, melyeket valamely ostromlott vár őrsege tesz, hogy magát annál sikeresebben védelmezhesse.

Nagyban előmozdítá az egyház a feudális viszonyoknak és az ebből folyó szervezetnek megállapodását az által, hogy a hűbereknek örökösödését támogatta és előmozdította. E támo-

gátás nem folyt ugyan közvetlenül az egyház szervezetéből, mely ellenkezőleg saját kebelében határozottan megtört minden ilyféle irányzatot és hierarchiáját a személyes képességre alapítá: de lehetővé lett a helyzet által, mely a külön egyházi hatalom létrejöttével beállott. A nagy eszmék és kérdések a papok kezébe kerülván, a háború pusztá védelemre szorúlván: bármelyik hűbér úr — egy kis házi nevelés mellett — képes volt területét eligazgatni. Elég volt, ha ragaszkodott földjéhez, fentartá annak hagyományait, jókor elsajátítá amaz érzelmeket és erkölcsöket, melyek jövődö tisztéhez tartoztak és benső érdekekkel viseltetett alattvalói- és hűbéreseinek sorsa iránt; mely érzelmek mind csak úgy fejlődhettek, ha a hűbéri hatalom örökös volt, mi által némi stabilitás is létesült a társadalmi viszonyokban. Szintúgy nem lehet félreismerni, mily nagy befolyással volt a monotheismus morálja által, hogy a hűbéri szervezetben az engedelmesség és függetlenség oly szép öszhangzása létesüljön, és hogy a rabszolgaság megszüntetessék. Az utóbbi tekintetben még többet köszönhetünk a katholika egyház szervezetének, mint tanainak, mert minden monotheismus törekedett enyhíteni a rabszolgák sorsán, mint látjuk, a mohamedánoknál: de az emberi természetnek rossz hajlamaival szemben vajmi gyöngye eszköz az erkölcsi intelem, mely kimondatik, de hamar elhangzik. Szervezet kellett, mely ez intést folytonosan és szünetlenül hangoztassa és szükség esetében annak érvényt is tudjon szerezni, s innen van, (helyesebben volt t. i. midőn Comte irt 1841-ben), hogy még az újabb korban is — daczára a katolikus szervezet hanyatlásának — a rabszolgák sorsa jobb Amerika katolikus, mint protestáns részeiben.¹⁾

Szokás — jegyzi meg Comte — úgy tekinteni a középkor monotheismusát, mint ellenségét az intellectualis haladásnak; és csakugyan kétségtelen tény, hogy az intellectualis haladás a katholicismus fénykorában, legalább látszólag, lassúbb volt, mint azelőtt az ókorban, és később, a keletkező kritika és hitetlenség korszakában, és a keresztény világot túlszárnyalta tu-

¹⁾ A polgári hatalom szervezetére nézve l. a Cours de phil. pos., i. h. 274—284. ll.

dományosságban a mohamedánság. Azonban nem kell felejtenünk, hogy az európai emberiség a középkor első századaiban ama nagy harczot vívta, mely szükséges volt, hogy a világi hatalomtól független szellemi hatalom keletkezzék. Ez volt akkor, a további haladásnak legégetőbb szüksége, és a történelem törvényének tekinthetjük ama kétségtelen tényt, hogy minden korban a legkitünőbb elmék mindig azon feladattal foglalkoznak leginkább, mely az emberiségre nézve ama korban legszükségebb.)

Az arabok — kiknek nem kellett e feladattal megküzdeni — egy perczre megelőzheték tehát a kereszténységet, ámbár — mint Comte Draperrel ellentétben véli — az általuk gyakorolt befolyás csak mellékes és ephemer volt. Hogy azonban az emberi szellem nem aludt s a katholicismus helyes tapintattal törekedett előbbre vinni az ember értelmiségét, mutatja »ama bámulatra méltó, de megérdemlett fogadtatás, melyben ez annyira gyalázott középkor a legelőrehaladottabb görög bölcséletet, Aristotelesét, részesíté, melyet akkor maguk a görögök sem becsültek annyira.« Hogy a monotheismusnak a művészetek sokat köszönhetnek, nem szükséges bővebben fejtegetni. Hogy a költészet nem érte el a görögök nagyságát és általános hatását, annak oka a középkorban is az volt, mi napjainkban sem engedi meg a költészet teljes hatását az emberiségre: hogy nem voltak meg azon állandó viszonyok, az egész társadalmi élet harmoniája, melynél fogva a költő szava viszhangra talált minden görög lelkében, míg a középkor és még inkább az új korban a legnépszerűbb költő is csak bizonyos osztályokra gyakorolhat hatást, de soha sem egész népekre. A mi pedig a tudományos haladást illeti, nem szabad felednünk, hogy csak a monotheismus nyitotta meg a természet vizsgálatát, száműzvé a természeti tüneményekből a túlvilági lényeket, s a csodást a lehetőleg legszűkebb korlátok közé szorítván. Megszűntek a jösdák és profécziák, melyek az óvilágot elboríták. Ritkábbak és kivételesebbek lettek a jelenések és csodák »és a katholicismus, legfőbb hatalmának korában, nagylelkűen igyekezett, a mennyire

¹⁾ I. h. 319. l.

alapja, a monotheismus engedé, a theologiai felfogás rovására, kibővíti terjeszteti az emberi értelemnek akkor még oly szűk birodalmát.«¹⁾

Az industrialis haladás csirái is a középkorban gyökereznek, mely felszabadítván a munkát, véget vetett az emberi erő korlátlan kizsákmányolásának, ezzel szükségessé tette, előidézte a gépek feltalálását, melyek az elégtelen emberi erőt sokszorozzák, ott, a hol kell, pótolják.

Semmi sem bizonyítja inkább, — mondja Comte, — mily alaptalanul vádolják stagnatióval, vagy visszaeséssel a középkort, »az emberiség múltjának ama nemes részét, melyben oly súlyos akadályok közt, a társadalmi haladás nagyobb lendületet kapott, mint bármely más korban előbb,« mint két körülmény, melyet nem lehet elvitatni, nem lehet kétségbe vonni, s melyek magukban elegendők a legmegrögzöttebb előítéletet is eloszlatni, »ha a theologiai, protestáns vagy deista ellenszenv — veti hozzá — egyáltalában képes volna tisztán észszerű okokra hallgatni«²⁾

Az egyik, hogy az összes újabbkori haladás azon nemzettek közt, azon talajon fejlődött, mely a középkori társadalmat a katholika egyházat és a feudalitást uralta, és még napjainkban is tapasztalhatjuk, hogy ott, hol megszűnt a római egyház, megszűnt a modern civilizáció, és a keleti egyház népei vagy a mohamedánok az elmaradottságnak szomorú képét tüntetik fel, a nyugoti civilizációval szembe. A másik pedig: hogy az európai műveltség, szabadság legelőször Olaszországban, tehát a pápaság legközvetlenebb szomszédságában, leghatalmasabb befolyása alatt keletkezett azon században, mely a pápai hatalmat tetőpontján látta.³⁾

A ki tehát a történelemben a fokozatos fejlődést nem tagadja, ki nem hisz ugrásokban vagy csodákban, az nem mondhatja többé, hogy a középkor hatalmai nem voltak úgy tévelyezői,

¹⁾ I. h. 325. l.

²⁾ »Si les haïnes theologiques, protestantes ou déistes, pouvaient être convenablement accessibles aux pures inspirations rationnelles.« I. h. VI. 79. l.

³⁾ U. o.

előmozditói az emberi haladásnak, mint napjainknak, bármelyik, valóban progressiv irányzata.

A középkor, melyben a monotheismus volt a haladásnak főrugója, Comte felfogása szerint a XIII. század végével befejeződött. És csakugyan, ha gondolkodva tekintjük az eseményeket, nem a reformatió kezdte meg az új aerát, hanem az már csak egyik hatalmas, nevezetes nyilvánulása volt a megerősödött új szellemnek. A monotheismus — vagy mondjuk, mint Comte teszi — a katholicismus híven betölté szerepét, mely abból állott, hogy a theologiai szellemet és militarismust gyengítse. Első kísérlet volt az emberiségnek békés és észszerű állapotot szerezni, de — tökéletlen kiindulási pontjánál fogva, mint Comte véli — nem volt képes e feladatnak megfelelni, melynek megoldása a positiv szellemnek van fentartva. Az emberiségnek azonban tovább kellett haladni. E haladásra más tényezők voltak már szükségesek, melyek az átmenetet a positiv korra közvetítsék. »Ellenkezik a társadalmi fejlődés törvényeivel, hogy egyik rendszer közvetlenül a másik után következék... még ha az emberi hatalmak képesek is lettek volna meghozni amaz ábrándos áldozatot, hogy lemondjanak legtermészetesebb hajlamaik, legjogosultabb érdekeikről. És így a modern társadalom nem kerülhette el, hogy több századon át, mindig növekedő mérvben, ama kivételes és átmeneti helyzetben ne legyen, a melyben a legfőbb politikai haladás, mindinkább uővekedő szükségképiséggel, lényegileg negativ: míg a közrend fentartása mellett mindinkább retrograd tényezők küzdenek.¹⁾ A mi civilisatióink története tehát a XIV. század eleje óta harc, hogy a régi kor romba döntessék és az új kor előkészítsék. Az új és végleges kornak, Comte positiv korának tényezői, azonban nem főszereplők e harcban. Ellenkezőleg, mintha e küzdelem őket nem is érdekelné, eleve csendesen, zajtalanul fejlődnek, és csak később, akkor is inkább közvetve folynak be a küzdelembe, mely győzelmüket lesz előidézendő. Az industrialismus, mely a harczias szellem helyét van hivatva elfoglalni, és máris majdnem elfoglalta, a tudomány, mely a theo-

¹⁾ I. h. 355. l.

logia és metaphysikának egyaránt véget fog vetni: tényezői a positiv kornak. Eredetük visszamegy a középkorba, a felszabaduló commune-okig, s az alchimia és astrologiai ábrándozásokig, melyek ama korban egyedül voltak képesek az emberi elmét a természet vizsgálatára vezetni, a természettudományokat előkészíteni. E szellemnek nyilvánulása és előmozdítója volt minden nevezetesebb találmány: a lőpor, az iránytű, a nyomdászat, a kereskedelem növekedése, és hatalma, mely már a XVIII. században oly magas fokra hágott, hogy a politikai szövetezések és ellenkezések már nem a vallás, hanem a kereskedelmi és iparos érdekek szerint alakultak.

Említve a nyomdát, mint egyik tényezőjét az industrialis haladásnak idézzük Comte-nak szép és találó megjegyzéseit e nevezetes találmányról, annak igazolására, mennyire igazabb, mennyivel mélyebb az ő történelmi felfogása a tudósok és tudatlanok nagy tömegének eddigi, egybehangzó felfogásánál.

A nyomda — úgy mond — nem forrása az új, haladó irányzatnak, mivé némelyek nevetséges declamatióval felesigázni szeretik: hanem csak anyagi segédeszköz, mely a haladó eszmék terjedését, és így közvetve megszilárdulását előmozdította. E találmány csak következménye volt az új társadalom mindig növekvő szükségleteinek és nem azt, hogy feltalálták, hanem hogy oly későn találták fel, kell csodálnunk, ha már egyáltalában valami csodálatraméltót akarunk találni. Az annyira dicsoított ó-világban, a katonák és rabszolgák tömege közt, az emberi szellem termékei csak kevés választott olvasóra számíthatnak, s a mód, melylyel azokat sokszorozzák, teljesen megfeleltetett a szükségletnek. Azonban már a középkorban változott a helyzet. A nagyszámú és hatalmas európai clerus, bár később méltán vádolták restség- és tudatlansággal, természeténél fogva keresett olvasmányt, és a folytonos kereslet mindinkább szükségessé tette az olcsó és gyors másolatokat. Növekedett a szükséglet, sőt állandóvá lett, midőn a scholastica bölcsészet a katholicismus teljes győzedelmével, az intellectualis mozgalomnak új lendületet adott, és a tudvágyó elmék ezereként özönlöttek az európai egyetemekre. A XII. században már annyira

szaporodtak a munkák példányai, a mennyiről az ó-világ bizony-nyal nem is álmodott. Az emberiség legszamosabb osztályának, mely az ó-világban rabszolga volt, felszabadulása, a biztosabb, nyugalmasabb élet mindinkább szaporítá az olvasók számát: míg az iparos-készségeknek tökéletesebb kifejlődése, a papirosnak feltalálása által lehetőleg előkészíté az utat, az új találmány gyors és sikeres foganotosítására.¹⁾ Szóval, a nyomdászatról is elmondhatjuk, mint számtalan más eszméről vagy találmányról, hogy az csak azért használt annyit, mert az általános szükségletnek megfelelt.

Az industrialismus, mint főlebb említők, a rabszolgák felszabadulásából fejlődött, melynek legfőbb eszközlője — mint szinte látók — a catholicismus volt. Nem is volt azért — legalább eleintén — ellensége a theológiának; a küzdő felek: a theologia, és a régi romboló elem, a metaphysica voltak. Jóllehet, kétségtelennek látszik, — mondja Comte, — hogy a theologiai irány magától is szétmállott volna, mit eléggé bizonyít, hogy mindazok, kik a katholikus szervezetet és hitet leghevesebben megtámadták, az egyháziak kebeléből támadtak: mégis a felbomlási processushoz szükséges volt a metaphysika, hogy azt siettesse és annak mintegy irányt, jelszót adjon, midőn a tudomány még néma volt. A metaphysica, miután a scholasticában egy perczre kibékülni látszott a theológiával, már a XIV. században ostromolni kezdte azt, mit eddig az értelemmel összeegyeztetni törekedett.

A harc, mely a középkori összes államszervezet ellen, monotheismus és feudalismus ellen egyaránt folyt, s melyben a szellemi hatalom ellen a metaphysicusok, és pedig eleve a tudorok, majd később az irodalmárok, a világi hatalom ellen pedig megfelelő módon a törvénytudók (legisták) osztályából a bírák, majd az ügyvédek küzdöttek és küzdenek napjainkig: három korszakra oszlik. A XIV. század elejétől a XVI.-kig a harc, mintegy öntudatlanul, különös jelszó nélkül folyt. Lutherrel fellépett a protestantismus, és képviselte a forradalmi romboló irányt a XVII. század utolsóelőtti tizedéig, midőn Ang-

¹⁾ I. h. VI. 114.

liában a Stuartok elűzésével a protestantizmus, Franciaországban a nantesi edictum megszüntetésével a katolicizmus maradt diadalmas, és a nagy vallási háborúk kora bezáródott. A harmadik korszakban már a deizmus viszi a vezérszerepet, túlmegy a kereszténységen, és az atheizmusra, vagy Comte-tal szólva minden theologiai felfogásnak romlására, a positiv korra vezet át.

A harcz legelőször a világi és egyházi hatalom közt tört ki. A monotheizmus külön választá e két tényezőt, de nem volt képes határozottan kijelölni kettőjük közt a határvonalat. A pápaság világi uralomra kezdett törekedni, midőn valódi szellemi hatalma legelőször megrendült: a királyok viszont, nagyobb sikerrel, ismétlék támadásaikat a gyengülő egyházra. VIII. Bonifác, ki a világ urává akarta magát felküzdeni, Szép Fülöpben már emberére talált, s a világi hatalomnak ez első, sikeres győzedelme után léptenként haladt előre az állami hatalom, mely egyidejűleg a gyenge feudalitásból mindig erősebb királysággá lőn, míg az egyház fokonyként veszté ama független erejét, mely őt a középkorban a föld hatalmasai fölé emelte, a szegények és elnyomottak hatalmas védőjévé tette. Feje — a pápa maga — lassanként kis olaszthoni fejedelemmé süllyedt, kinek duodez souverainitása mégis sokszor elég hatalmas volt, hogy zavarólag hasson a legnagyobb emberi társaság fejének tetteire.

A nem sokára bekövetkező megtámadásokkal szemben, a katolicizmus már kénytelen volt, csak hogy magát fentartsa, mindenütt a hatalommal, még pedig az akkor egyedül erős tényezővel, a királysággal szövötközni, s így lett a középkori progressiv iránynak e hatalmas, sőt legfőbb tényezője, a legretrográdbb tényezőknek szövetségesévé, és Bossuet »egyike az emberiség legfenségesebb elméinek, s talán az újabb kornak leghatalmasabb értelmi tehetsége Descartes és Leibnitz után,« ki VII. Gergely, vagy III. Incze korában e nagy pápának méltó utódja lett volna az oltárnak erélyes harczában a királyság ellen: e nagy ember XIV. Lajos panegyristájává lett, védte a »gallikán következtelenséget,« és védte a király fenhatóságát az egyházi hatalom fölött.¹⁾

¹⁾ Bossuete nézve l. i. h. 418. l.

A catholicismus nem volt tehát már a régi, hatalmas szervezet, midőn saját szülötte, a szabad vizsgálódás ellene támadt. A szabad vizsgálat szükségképi folyómánya volt a monotheismusnak. A pogányságban nem voltak eretnekek. Tág tanáiban sokféle vélemény megfert: de a monotheismus határozottan körülírt igazságait vizsgálva, okvetlenül többféle véleményeknek kellett felmerülni. A szabad vizsgálódás elve a jelen forradalmi irányzatnak, mely először bonczkés alá vette és lerombolni törekedett az egyházat, hogy aztán később a világi szervezetre menjen át. A protestantismus az első ellen tört, mindinkább fokozódó erélylyel. Luther csak a régi szervezet disciplináját rendíté meg, Calvin és hívei már a hierarchiára mérték csapásaikat, míg a socinianusok a kereszténység alapdogmáját, Krisztus istenségét vették tagadásba.

A protestans mozgalom tetőzött a reformatusokban. Legnagyobb, legelőrehaladottabb államférfia a »nagy« Cromwell Olivér volt. Legnagyobb lépése a jövő fejlődés felé a »nagy« a »puritan« angol forradalom volt, nem ama kisszerű aristokratikus, anglikán, 1688-iki forradalom, melyet oly nevetséges módon dicsőítenek, pedig csak egy lokális szükségletnek tudott megfelelni.¹⁾

A protestans mozgalommal szemben a catholicismus még némileg megállta a sarat. Irányt neki azonban már nem annyira a világi hatalommá sülyedt pápák, mint a jezsuiták adtak, kiknek főnökei, majdnem mind kitűnő emberek, szerény külszin alatt a pápák helyébe léptek, és ép oly ügyesen mint erélyesen, vezérlék a catholicismus támadását, helyesebben szólva ellentállását. »Daczára azonban a részleges haszonnak, mit a jezsuitáknak kívül-belül köszönhetünk — mondja Comte, — politikájuk ellensége az emberiség végeczéljainak, a positivismusnak, és szükségképen megrontó és önmagában ellentmondó volt. A jezsuiták legsikeresebb eszköze volt, hogy érdeket tudtak költeni a politikai tényezőkben a catholicismus fenmaradása iránt. Elhitették a felvilágosult szellemekkel, hogy saját hatalmuknak fentartása kívánja, hogy a tömegek a papság gyámkodása alatt maradjak

¹⁾ I. h. 469. l.

nak, habár maguk magukat ez alól fel is mentik. Az ilyféle politikának csak ideiglenes sikere lehetett, azon időig, míg a theologia alól való emancipáció csak szűk körre szorúlt; mihelyt azonban ez nagyobb kiterjedést nyert, ez eljárás eleve gyűlöletes, napjainkban nevetségessé vált, mert bizonyos általános mystificatióra vezet, melyben mindenki egyidejűleg s ugyanazon czélból egyaránt csaló és megcsalattott «¹⁾

Az ellentmondás a jezsuiták működésében pedig abból állott, hogy e »szellemes társulat« czéljai tekintetéből hatalmába ejtván a köznevelést, hatalmasan előmozdítá az értelmi fejlődést, és ekkép saját maga ellen dolgozott, iskoláiban Voltaire-okat és Diderotokat nevelt.

A katholicismus harcza a protestantismus ellen azonban — Comte gondolatait írom le — nem volt meddő az emberi haladásra nézve.

A protestantismus engedmény volt az új iránynyal szemben, de csak félszeg engedmény, mely nem eredményezett egyebet, mint bizonyos megalkuvást a múlt és jelen közt a jövő rovására. Külszíne, mintha az emberi értelem követelményeinek kifolyása volna, tévedésbe hozta az elméket, és elhitette — és mily jólesik e hit a középszerűségnek! — hogy az ember értelmi haladása immár czélt ért, s így elveszett az inger a további törekvésre. A protestans népek elmaradtak a forradalom pályáján a katolikusok mögött, s a deista új irány legmerészebben Franciaországban fejlődött ki, mely megérzé ugyan a protestantismus ébresztő leheletét, de nem hajolt meg előtte, nem fogadta be, nem elégedett meg a múlt és jelen e compromissumával, hanem tovább tört a jövő felé.

A jövő a negatív bölcsélet kora volt, melyben a régi görög philosophiának aberratiói ismét felmerültek. Kezdődött e szellemi mozgalom Angliában és Hollandiában, melyek a protestans mozgalomnak is főszékhelyei voltak, vagy mert az értelmi szabadság ott teljesebb volt, mint másutt, vagy mert az ottlevő sokféle vallásfelekezetek közt, legkönnyebb volt a theologiai felfogás alól való teljes felszabadulás.

¹⁾ I. h. 415. I.

Három kitűnő elme fejté ki ez irányt: Hobbes, Spinoza és a francia Bayle, ki csak Hollandiában lett tért szabadabb munkálkodásra. Azonban Spinoza homályos, elvont gondolkodó volt. Bayle sokfelé és céltalanul támadott, Hobbest kell tehát »e forradalmi bölcselet« atyjának tekintenünk. E bölcselet már nem maradt a theologia keretén belül. Hadat üzent a kereszténységnek; a metaphysikai »természet« fogalmával helyettesíté istent, s az önzést állítá fel az emberi cselekvények főrugójának. Ez elmélet a theologiai felfogásból folyt, mely szintén az önzés egy nemét teremté, midőn a hívő legfontosabb feladatának saját lelki üdvét tünteté fel, mely előtt mindennek háttérbe kell szorúlni. Az új bölcselet csak az emberi önzés célját változtatta meg, de azzal — szerencsétlenül — ama korlátot is lerontá, melyet a papi bölcsesség fölállított az ember legnyersebb vágyainak fékezésére az által, hogy a theologiai önzést — ha szabad e szóval élni — ellenkezésbe hozta az emberben lakó állati önzéssel és így annak korlátlan kitöréseit igen üdvösen mérsékelte.¹⁾

Az új bölcselet Franciaországban érte el virágzásának tetőfokát. Első korszaka a XVIII. század közepéig deista volt. Megtámadta a kereszténységet, a középkor szellemi hatalmát; az atheismusig ment, de nem bántotta a világi hatalmat. Második korszakában azonban már politikai irányúvá lett. Mit Voltaire meg nem tett, megtette Rousseau, ki ismét a deismusra hajlott, de a létező társadalmat annyira megtámadta, hogy már nem is a köztársaságnál, hanem az úgynevezett természeti állapotnál állott meg, s az emberi összes civilisatio hasznát kétségbe vonta.

Ekkor született a szellemdús Helvetius ama nevezetes tévelye, hogy az emberek értelmi tehetségei szükségképen egyenlők. E tévely Locke és Hobbes elméletén sarkalt, mely szerint az értelmi fejlettség is a külérzések tevékenységétől függ, már pedig ezekre nézve az emberek — legalább legnagyobb részt — egyenlők; hogy azonban oly móhon felkapták, azt annak köszönheté hogy mintegy alapot nyújtott az akkori negativ irány aspiratióinak és azok teljes kifejlődésére ökvetlenül szükséges volt.

¹⁾ I. h. 499. és kk. II.

E feltételezett értelmi egyenlőség nélkül, az egyének szabad vizsgálati joga, az abszolút társadalmi egyenlőség dogmája és a népfelség elmélete nem állotta volna ki a komolyabb vitatás sarát. »A felfogás — írja Comte, — hogy a nevelés és a kormányoknak tetszésétől függ az embereket kényük-kedvük szerint idomítani: teljesen megfelelt az általános metaphysikai politikának, mely a társadalmat mindig elvontan úgy fogta fel, mintha tüneményeinek nyugtani vagy dinamikai törvényei nem is volnának, hanem tetszés szerint alkalmazhatók volnának minden elég hatalmas törvényhozó akaratahoz.«¹⁾

A legtöbb támadás a régi társadalom ellen — véli Comte — oly felületes, sophista, logikailag gyarló, irányra nézve észszerűtlen volt, hogy sikerüket másnak tulajdonítani nem lehet, mint hogy a régi társadalom már feloszlásra volt kárhozható.

És csakugyan mintegy önkénytelen rombolási vágygyal találkozunk az összes fejlődésben, Luthertől kezdve le napjainkig, és a legnemesebb legnagyobb embereket küzdeni látjuk a legüdvösebb eszmék ellen, csak azért, mert azok a régi társadalomban helyet foglaltak. E végzetszerű rombolást, ez átmeneti korszakot, melyet a felületes elmék véglegesnek szeretnének feltüntetni és melyet minden áron fentartani törekeshetnek, Comte számos példával illusztrálja, melyekből egy-kettőt legyen szabad itt fölcmlitenünk.

Láttuk, hogy Comte a szellemi és világi hatalomnak különválasztását a társadalmi helyes fejlődés nélkülözhetetlen kelékének tartja. A reformatió óta minden tényező e két hatalom egyesítésére törekedett. »A királyok a szultánok helyzetét tekinték ideálnak, a papok — főkép a protestansok, ép ellentétben, a régi zsidó vagy egyiptomi papi uralom visszatértéről álmadoztak, míg a bölcsészek újra felvevék, bár némileg módosított alakban, a régi görög bölcsék metaphysico-theocratico Utopiait. Ama nagy férfiak közül, kik az utolsó 3 században progressiv irányt követve, a socialis tüneményekkel foglalkoztak: csak a nagy Leibnitz tudott ment maradni ez általános tévedéstől, Descartes is kétségtelenül ment maradt volna — mint hajdan az egy Ari-

¹⁾ I. h. 521, és kk. II.

stoteles — ha gondolatait e kérdésre nézve kifejezi: de már Bacon belsejében osztá a philosophiai gőg ez általános illusióját. ¹⁾ És mert a metaphysicának közönséges hibája, egyes, leggyakrabban esetleges körülményből általános törvényt következtetni: következtették, hogy a catholicismus, a középkor — melynek maradványai a mostani haladással ellenkeznek — mindig a haladásnak ellenségei voltak. A mi tehát ezekkel összefüggött, a legnagyobb gyűlölet és üldözés tárgyává lőn. A protestantismus a keresztény őskorra, a forradalmi bölcsélet a polytheismusra tért vissza; egész divattá vált a régi pogány vallás bukásai fölött sajnálkozni, és Julianus Apostata császár retrograd politikája egész sereg védelmezőre talált ²⁾

Így megingatta a protestantismus a házasság alapjait, le rontotta nagyrészt ama bölcs intézkedéseket, melyekkel a catholicismus a rokonok összekelését akadályozá, és ama szegyenletes tanácskozmányban, melyet a protestantismus főbbjei Lutherrel élükön tartottak, hosszú tárgyalás után ünnepélyesen helyeslé egy német herezegnek — hesseni Fülöpnek — formalis bigamiáját. ³⁾

A forradalmi időszakban pedig mindenütt, még a nyilvános helyeken is, a közönség előtt egymást érték a szenvedélyes declamatiók, a kicsapongó satyrák, az emberi társadalom ez alapintézménye ellen.

Hová ragadta ez antagonismus a legjelesebb embereket, a férfiakat, kik a társadalom rendszeres ujjá alakításával foglalkoztak, tehát úgy látszik, még leginkább tisztelék a társadalmiság alapfelt teleit: eléggé mutatja Voltaire-nek és Rousseau-nak példája. »Nehéz megérteni napjainkban, — mondja Comte — hogy bírhatta a gyűlölet mindaz ellen, mi a catholicismus-sal összefüggésben volt, oly kiválóan franczia szellemet mint Voltairt, arra, hogy megfélekezvén az emberi erkölcs minden

¹⁾ I. h. I. 476.

²⁾ I. h. 536.

³⁾ »cette honteux consultation dogmatique, si deplorablement immortelle, par laquelle les principaux chefs du protestantisme et Luther à leur tête autorisaient solennellement la bigamie formelle d'un prince allemand.« I. h. 482. I.

törvényéről, egy hosszú költeményt írjon azon célból, hogy meggyalázza azon nemes hősnő megható emlékezetét, kire minden ország, minden nemesebb lélek mindig tiszteletteljes csodálattal fog tekinteni, s kit egy francziának sem volna szabad soha sem említeni, a legmélyebb nemzeti hálaérzet nélkül.¹⁾ A siker, melyet e gyalázatos elmeszülemény (cette honteuse production) aratott, mutatja, milyfokra hágott már az általános demoralisatio. Nem kevésbé szigorú ítéletet érdemel ama veszélyes munka, botrányos paródiája a keresztény világ egyik halhatatlan művének, — szent Ágoston confessióit érti — melyben Rousseau, örvöngő sophistai gögijében, öntetsző cynis mussal leleplező magánéletének legnemtelenebb ocsmányságait és még is merészkedett magaviseletének összeségét, az ember erőny típusakép felállítani.²⁾ Meg kell vallanunk hogy az utóbbi példa természeténél fogva sokkal veszélyesebb volt az előbbinél, melyben az ember a szellem vétkes kinapongását láthatta, míg Rousseau, captiosus okoskodásával, a leggyalázatosabb botlásokat rendszeresen igazolván gyökereig megrontani törekedett a legegyszerűbb erkölcsi fogalmakat. « Az ő közvetett vagy közvetlen befolyása alatt született annyi értekezés, történet annyi egyéni, vagy társulati nyilatkozvány, mely a szenvedélyeknek legnyersebb hatalmat hirdeté az ész felett, és elvégre a mult század bölcsészei erkölcsi tekintetben Epicur iskolájához süllyedtek le, »kinék rehabilitatiója most annyi értekezés tárgyát képezi anélkül, hogy más bizonyíttatnék, mint hogy, mily szánnandó helyzetben vannak, erkölcsi tekintetben a jelenkornak szellemei.³⁾»

A nagy francia forradalom, »a forradalom,« mint egy jeles francia író — Martin Henrik mondja — mintegy bevégzé a metaphysikai mozgalmat. Comte rokonszenvét a hatalmas.

¹⁾ »pour destiner expressément une longue elaboration poétique à flétrir la touchante mémoire de cette noble héroïne.«

²⁾ Rosseau munkája »ce pernicieux ouvrage, scandaleuse parodie d'une immortelle composition chrétienne, ou dans le delire d'un orgueil sophistique, Rousseau, dévoilant avec une cynique complaisance, les plus ignobles turpitudes de sa vie privée.« J. h. 541.

³⁾ J. h. 541. l.

Convention birja, mely határozottan, és öntudatosan tört az összes európai fejlődés végcéljára a 14. század óta, a középkori szervezet megsemmisítésére, ámbár csak elégtelen, metaphysikai eszközökkel: de már saját keblében mutatkozott a reakció, melynek első lépése volt, midőn ez eget ostromló testület Robespierre »a véres declamator« indítványára egy legfelsőbb lényt, egy Istent ismert el. A nagy forradalom után, melyben — Comte szerint — annyi nagy és nemes tett fennen hirdeté, hogy theologiai hit nélkül is létezhetik moral, — melyben az »erélyes« Danton, az »érdekes« Desmoulin Camille, a »nagy« Carnot, az »ifjú, kitünő« St. Just, ki áldozatává lőn vak hódolatának, melylyel egy nagyravágyó, ily nagybecsű ragaszkodásra méltatlan sophista iránt viseltetett, szerepeltek: I. Napoleon következett, — kit Comte mindig csak Bonaparte-nak nevez.

»E férfi, majdnem idegen Franciaországban, egy elmaradt civilizációnak gyermeke, titokban tele babonával, ennek befolyása alatt önkéntelen bámulattal viseltetett a régi szervezet iránt.«

Nagyravágyó ember volt, de charlatan, ki nem bírt ambitiójának megfelelő óriási értelmiséggel, kivéve a mi a háborúra vonatkozott, mely tulajdonság azonban már napjainkban inkább van kapcsolatban a moralis energiával, mint az értelmi erővel. Csak hitvány hizelgők, vagy tudatlan rajongók hasonlították Nagy-Károlyhoz, ki annyival megelőzte századát mint a mennyivel hátramaradt, Comte szerint, Napoleon a magánál. »Ő nem mint a valóban nagy politikusok, egy Richelieu, Cromwell, Nagy Frigyes — előre, hanem hátrafelé tolta korát Ujra feleleveníté ama harczias szellemet, melytől mindinkább kivetközni ez emberiség feladata.¹⁾«

Hogy Napoleon e pályára lépett, hogy az emberiség őt részben arra követte, hogy még mindig nincsenek consolidált viszonyaink: azt Comte a kellő »tan« hiányának tulajdonítja. A theologiai eszmék szerinte többé nem hatnak, a metaphysica, pedig teremteni semmit sem tud, hanem csak rombol és tapogatózik. Comte nem barátja a modern elméleti constitutionalis-musnak sem, melynek jellemzésére — örömmel idézi Stuart Millnek találó elnevezését: »pedantocratia.«

¹⁾ J. h. VI. 315. l.

A sajtóban azonban sokféle gyarlósága daczára is egy új külön szellemi hatalomnak csiráját látja. »Mióta a legfőbb parlamenti küzdelmek oda jutottak — írja 1841-ben, — hogy csak azt döntik el, az ügyvédek és írók melyik coteriaja foglalja el egy pillanatra a miniszteri tárczákat és követi állomásokat, nem kell csodálkozni, hogy a sajtó nyerte el a befolyást, melyet a szöszék immár meg nem érdemel!«¹⁾

Kétségtelen, — mondja a sajtóra vonatkozólag — hogy oly bomlott állapotban, mint a jelen, hol a leghatalmasabb rugók folyvást ösztönnzik a legkevésbé képzett elméket a legnehezebb kérdések megvitatására, midőn nincs semmi realis elv, mely a kicsapangásokat korlátozná: nem lehet csodálni, hogy a legképtelenebb Utópiák ideig óráig veszélyes hitelre találjanak, vagy egy gyászos hatású critica minden tekintély lerontására ne törekedjék. . . . Azonban a veszélyek elhárítására alkalmaztatni szokott eszközök még inkább súlyosbitják a bajt. Mert a pénzbeli feltételek, melyekhez a sajtó gyakorlata kapcsolatik, a bírságok, melyekkel sújtatik, odaviszik a dolgot, hogy a sajtó nagy coteriák kezébe kerül, melyeknek irányát üzleti, kereskedelmi indokok szabályozzák; a józan politikának tehát az volna feladata, oly korban, midőn csak a magános elmélkedés képes erős meggyőződést teremteni, az egyes külön álló gondolkozókat rendszeresen serkenteni társadalmi tevékenységre, mert napjainkban csak azok mentek az általános intellectualis és morális egyoldalúságtól.«²⁾

Ezzel leértünk a legújabb korra, mely már nem képezi a történelem tárgyát, és bucsút mondunk vezetőnknek, ki a történelem valódi folyását oly mély értelemmel magyarázgatá. S ha már most felvetjük a kérdést, mit eredményeztek Comte-nak részletes fejtegetései a történettudományra nézve? Kétféle: közvetlen és közvetett hasznát kell megkülönböztetnünk. Az ő dolgozata nem olyan, mint a legtöbb ugynevezett történet philosophiai munka, melyek nélkül szintoly jól, vagy legtöbb esetben még jobban ismerjük a multat.

¹⁾ J. h. VI. 338. l.

²⁾ J. h. u. o.

Neki köszönhetjük, hogy most már a valódi művelt, és a történelemben tájékozott emberek részéről általában el van ismervé, mit a szakemberek már régen tudtak, hogy a középkor nem volt a sötétség ama korszaka, melyre csak borzalommal tekinthet vissza az emberiség. Jól organizált elméknek ugyan már régen viszásnak tetszhetett, hogy az európai emberiségnek 1000 esztendeje csak tespedés lett volna, s ez 1000 esztendő után rögtön, mint Minerva Jupiter fejéből, ugrott volna ki az ujkor civilizációja, hogy 1000 esztendő csak akadály, felesleges elválasztó lenne az ő és ujkor közt, melyek tulajdonkép együvé tartoznának s köztök csak egy lázas álom fekünnék, melynek sötétségét -- mint egy hornirt és csak mint Lecky német fordítója emlékezetes német író — Jolowitz H. mondja — az egyház máglyái világítottak be: de oly összefüggőleg és szépen, mint Comte által nem volt még e kérdés megoldva.

A történelemnek néhány legfontosabb mozzanata: a középkori pápaság, az úgynevezett renaissance, a reformáció általa jelenik meg először érthető, el nem torzított, kendőzetlen, alakban. Azonban ez eredménynél, melyre a szaktudósokat már előtte gondos buvárlat, sok lángoló lelket pedig, mint a különféle országok romanticusait, bizonyos homályos érzés vezette, nagyobbra becsülöm ama közvetett hasznát, mely Comtenak a történelem felől irt elmélkedéseiből a tudomány további fejlődésére háramlik.

Tudjuk, hogy a positiv felfogás szemében a történelem is természeti tüneményekből áll, melyek bizonyos törvények szerint folynak le. Hogy e törvényeket ismerjük, ismernünk kell a előbb a tüneménynek lefolyását, azoknak valódi alakját, különben úgy járnánk, mint amaz adómabeli angol akademikusok kik hétféle megfajtását találták annak, miért nem lesz nehezebb bizonyos edényben levő 3 font víz, ha egy három fontos halat beleteszünk: míg végre kisült, hogy a tény maga nem volt való és az edény a hallal nehezebb volt, mint a hal nélkül.

E lefolyásnak megfigyelése, vagy tiszta constataálása azonban a legnagyobb pontosságot igényli, s azért már a priori tévesztettnek lehet mondani, minden törekvést, mely a történelem törvényeit megakarja állapítani, mielőtt még a tüneménye-

ket magukat valóban ismerné. E meggyőződésünk, nem tekintve a már is sok meghiusult kísérletet, melyek közé Bucle művét is számítanunk kell, — csak megerősödhetik, ha tekintetbe vesszük, mily sok fáradságba került, mily lassan lehetett a legegyszerűbb astronomikai tüneményekkel tisztába jönni: nem valószínű tehát, hogy a sociológiának legcomplicaltabb tüneményei oly könnyen, úgy szólva rögtönözve megfejtőre találjanak. Comte dolgozatában megtette a sikerre vezető első lépést megmutatván, hogy kell az események folyását vizsgálni, kiválasztván és — ha szabad e kifejezéssel élni — mintegy isolalván a történelemnek legalább néhány legfőbb tüneményét, hogy azokat, mint az anatomus által preparalt idegeket menten a körülöttük levő más nemű tüneményektől, a maguk valóságában, természet-szerű lefolyásukban láthassuk. Ő volt egyuttal, legalább tudtommal az első, ki az események irányát is meghatározta, és a theologiai metaphysikai állapotról szóló elméletében nyíltan kifejezte a gondolatot, hogy minden tüneményben bizonyos emelkedést, tetőzést és rákövetkező hanyatlást észlelünk.

De nem tévedt a Vico féle feltogásra, hogy a történelem eseményei körben mozognak, hanem kimutatta, hogy a hanyatlás is egy lépés tovább a progressió pályáján, valamint az enyészet is csak csirája egy újabb életnek. Ha tehát — hogy tovább fűzzük a következtetéseket, melyek állításából folynak, annélkül, hogy ő azokat levonta volna — mértani alakban akar-nók feltüntetni az emberiség egyes tüneményeinek fejlődését — az — nem önmagába visszatérő kör, hanem csak spirális lehet csiga vonal, melynél a végpont nem olvad a kiindulási pontba, hanem mellette elsiklik és megy tovább, új körféle vonalat képezve.

Ugy látszik tehát nekem, hogy ha a történelmet valódi tudományyá akarjuk emelni, ezen nyomon indulva, mindenké-
előtt vizsgálni kell minden tüneményben, ha vajon jelentkezik e bennük e fokozódás és hanyatlás, mit én egyébiránt kétségtelen dolognak tartok, de a mit a leglelkiismeretesebb inductio útján is constatalni kell, nem csak — mint Comte véli — a legelőrehaladottabb, hanem az összes nemzetek történetéből. Ezt követni kellene annak vizsgálata, mikép viszonyulnak, mikép

hatnak, és hatottak egymásra, ez elszigetelt tünemények pályái s talán eljövend az idő, melyben e viszonyokat mathematicailag is lehetend fixirozni, mire legalább némi reményt nyújthat a tudományok történetéből merített ama tapasztalás, hogy a matematika mindinkább alkalmaztathatik az egyes ismeretkörökre emelvén ez által azok értékét, bizonyosságát, s a végeredmény talán az lesz, hogy a történelemben is sikerülend felfedezni a gravitatiohoz hasonló erőt, s akkor — úgy a hogy — fognók tudni mikép folyik le az emberiség élete, és mi annak — legalább a mennyiben anyagi tüneményekkel van dolgunk — legfőbb mozgató ereje. Azonban a tárgy sokkal fontosabb, semhogy itt néhány szóval elvégezhetnők, sokkal kezdetlegesebb állapotban van még, sem hogy pusztá vizsgálódási szempontnál többnek tekintethetnők. Az is meglehet, hogy, Utópia, bár én annak nem tarthatom, de annyi bizonyos: hogy ha fogna valaha akadna a történelemnek egy Keplere, ki annak valódi pályafutását felderítené, egy Newtona, ki a pályafutás mozgató erejét megfejtené: e lángelmék mellett mindig harmadikul Comte Ágostonnak neve fogna említettetni, ki az alapot rakta le, melyen az utódok tovább építhettek.

PAULER GYULA.

Kemény János erdélyi fejdelem levelei a gróf Csákyak kassai levéltárában.

I.

Már első felolvasásom alkalmával volt szerencsém említeni, hogy az általam közlött fejedelmi levelek (Bethlen Gábortól I. Apaffy Mihályig) gróf Csáky István egyéniségét, társadalmi állását és befolyását egészen más színben tüntetik fel, mint azt az eddig ismeretes krónikákból olvashattuk. És úgy látszik, hogy a fejedelmek sokkal jobban ismerték, sokkal többre becsülték Csákyt, mint az írók; és e tekintetben sajátságos állása van Kemény Jánosnak, ki krónikairó és fejdelem volt egyszerre mind. Kisebb látkörű, kevesebb befolyással bíró s a politikai élet központjától és titkaitól távolabb álló írók — még napjainkban is — igen sokszor mendemondák, útszéli hírek, tudósítások, kiadott jelszavak stb. után és pártszenvédélyök szerint írnak és ítélnek, s gyakran megelégedve azzal, ha a közhangulat szájaízére tudnak írni, tárgyas, beható tanulmányt nem állítanak szembe az egyszer elfogadott s közkézen forgó nézetekkel. Így jártak el Csáky irányában az erdélyi krónikások s ezek után az erdélyi újabb történetírók is.

Maga Kemény János is, ki Csáky első szereplésekor Bethlen Gábor elhalálózása idején még igen fiatal ember volt, s kiről okom van hinni, hogy mint Brandenburgi Katalin ifjú kamarása — bár a Bethlen István pártjához tartozott — nem volt egészen közönyös az özvegy fejdelemné mint nő iránt, nem ítélt meg teljes tárgyiassággal a fejdelemné nyilvános kegyenczéről; és habár önéletírását Csáky erdélyi szereplése után csaknem 30 évvel (1657—58) írta, lelkében még mindig a régi benyomások éltek, s így Csákyt, ki akkor 24—26 éves — Kemény-

nél négy évvel idősebb—vala, csekély tulajdonokkal és sok gyengeséggel felruházott kalandor-természetű embernek igyekszik feltüntetni; Erdélyből kiköltözése után pedig különösen 1631-től kezdve többé nevét is alig említi.

Életrésztében a 163. lapon így ír: »Vala pedig minden practicának derekasabb fundamentuma Csáky Istvánban, ki az fejdelemasszonyhoz igen titkosan beszínlelvén magát, még éltében az fejdelemnek mind személyét, mind practicáját anyéra kedveltette, hogy az fejdelem halála után egészen az ő akaratját akarja vala az fejdelemasszony követni.« 165 l. »Az fejdelem halála után a fejdelemasszony dolga kinyilatkozik. Csáky nem is az palotán a derék grádicson, hanem a fejdelemasszony házában felől való kis grádicson szokott vala feljárni, kit igen orrolva néztünk.« 166. l. »Látom, hogy Csáky miatt veszedelemben van a fejdelemasszony állapota, de nyilván opponálnom nem lehet vala, sem pedig abstrahálnom a fejdelemasszonyt az ő pártjától.« 168-ik s következő lapokon leírja, mint vitte el Csáky titkon a fejedelmi kincseket. 172. 173. l. Csákyt elmés, de félelmes szívű embernek mondja; éles satyrával adja elő el-futását Fehérvárról s a 181. lapon megvetőleg beszél Csáky későbbi practicájáról Fogarasban, sőt megbizottját Petényit is folytonosan kisebbíti; magát Csákyt kapzsinak, alattomoskodónak, kétszinkedőnek, sőt a személyes, lovagias bátorsággal sem bírónak írja le; s mikor leír egy utazást, hol a fejdelemné és Csáky a kocsi hátuljában, Csáky né s Kemény a kocsi elejében ültek, azt mondja: »Csáky né könnyes szemekkel nézte vala urának Catherinával ekecselését,« s hozzá teszi: »még én is k a j á n (írígy) s z e m m e l n é z é m v a l a« stb.

Hogy aztán e krónikai jegyzetek megírása után csak két évvel is miként vélekedett Csákyról? az itt alább bemutatandó levelekből mindenki láthatni fogja.

II.

Kemény Jánosnak e levéltárban egyik csomagban 36, egy másikban 12, s így összesen 48 levele fordul elő, melyeket harmadfél év alatt írt, fejdelemné választatása előtt mind, s a fontosabbakat azután is sajátkezűleg írva. Az ezek közt előforduló leg-

régibb irat egy kis útlevel, negyedrért papíron, Kemény sajátkezű aláírásával és saját ostyapecsétével, egyik oldalán ez áll: »Tekintetes és Ngos Gróf Csáky István uram erdélyi jöszágáról az mennyiszámú lovassal tartozott, azokat az nemes vármegye zászlója alá beküldötte, sőt a mennyi kívántatott volna, azokon felül is nehányokat küldött ő kegyelme, hogy ha valamelyik az útban vagy elmaradna, vagy valamelyik ha alkalmatlan lenne, azokból az zászló alá választva lennének, hogy így fogyatkozás a dologban ne esnék. Kiket jól megválogatván, a bizonyos számon feljül maradtanak nyolcz lovasok, kiket ő Nga kegyelmes engedelmeből haza bocsátottam, minden rendbelieket kérvén: bocsássák mindenütt békével őket, kiről adtam én is nekik ez testimoniális leveletem. Datum in Sztrij, die 12. febr. 1657. Kemény János, az mi kegyelmes Urunknak az erdélyi méltóságos fejedelemnek hadainak generálissa. m. k.«

1. A tatárifogságból kiszabadulás után az első levél, melyet K. János Csákyhoz intézett, Hadadban 1659 nov. 20-án kelt s bizonyos tokaji örökség tárgyában iratván, egészen magántermészetű.

2. A második levél Aranyos-Medgyesen 1659 dec. 6-án kelt s a politicaí helyzettel foglalkozik. Mindkettő ívrét, Kemény saját keze írása. Nehezen olvashatók; a pecsét lehullva. Ez utóbbi így hangzik: »Tekintetes és Méltóságos Úr, bizodalmas Uram, Sógorom! 22-ik Novembris irott kegyelmed levélét röttem igen szeretettel, az velem közlött dolgokat megszolni igyekezem én is, continuálni akarván ajánlott sinceritásomat, mind köszönteni s mind tudósítani akarom ezekről:

Moldvában Constantin vajda profligáltatott, vele levő szép magyarságnak keserves veszedelmével, maga merre szaladhatott? még bizonytalan.

Az Vaskapunál lött harcz után, 29*) Novembris Tordánál újabban a fejedelemnek circiter 3000 emberből lovas- és parasztságból gyúlt gyaloghada deleáltatott, csak mi is alig evadált.

*) E csatát Szilágyi S. december elejére, Kővári december 2-ra teszi.

Kolozsvárra gyűlés promulgáltatott; nincs fenn több reménység az egy havasálji vajdánál, ki felől is hamar minden rosszát ominálok. Az fejedelem, úgy hallatik, Kővár felé, s onnan — hihető — erre az földre recipiálja magát. Az erdélyiek sine ulla controversia örömmel adhereálnak, mert felette igen megkeseredve vannak; én féltem igen az fejedelmet ő Ngát és vélle s miatta már Erdélynek elveszése után ez darab földnek is elromlását; mert minden kételkedés nélkül higgye akárki: valaholott léssen ő Nga, de utána vonyódik az ellenség. Bánffy Zsigmondékot is portai arestumból felszabadították, útban volt ezelőtt három héttel is, az mint onnan jött szolgáljával emberem beszéllett. Ha valami provisióval meg nem előztetik, ez darab föld rútúl vesz. Az mint kegyelmed írta nekem az intercipiált levelekből, hasonlóképp vannak portáról az hírek. Az fejedelem akart volna újabban is próbálni és ad 29 (Novembris) Vásárhelyhez convocálta is az ország hadát: de nem mentenek, ez után sem hiszem. Bihar vármegye maig is homagiumát ő Ngának nem prestálta, ez után inkább.

Bizony, mind Isten s világ előtt nagy számadással tartoznak, kik ő Ngát erre dobolák, máshelyeken levők közül is, az mi hazánkban is, de igen csak némelyek. Én míg lehetete eleget fáradozék közöttük és alkalmasint is közelítettem vala az dolgot, de elbontá az gyanus szív, az méltóságnak akár micsodás úton való kívánása és nem kevesebb periculumban jutottam vala mint voltam pogányság között is. Javallanám ha Kglmd levelet írna Barcsay fejedelemnek, bizonynyal kezéhez juttatom, nem árt ha érti az köztünk való confidentiát és correspondentiát és ha tetszik Kglmnek intimálni, hogy ha én velem is jól bánik: bizony hasznos támaszára leszen alioquin, ha tudnám valami idegenséget oltottak volna szívében, úgy az kéntelenség aplicaltatna az hová kedvem nem volna is. Több írással mostan Kglmet nem terhelem; ajánlom ezzel az felséges Istennek Kglmet, szerelmesivel, én pedig maradok Kglmnek tökéletes szolgáló sógora. Medgyesen, 1659 dec. 6-án, Kemény János m. k.

Midőn II. Rákóczi György harmadszor ült vissza Erdély trónjára, a maros-vásárhelyi országgyűlésen 1659 sept. 24-én habár csak pro forma ismét választást tartottak, s a jelöltek közé

Kemény Jánost is oda tették.*) Másfelől Barcsay az ellenfejedelem is kész volt Kemény J. részére lemondani. Kemény, ki tatár rabságából csak azon év tavaszán szabadult volt ki, előbb a két versenytársat akarta kiegyeztetni, azután pedig nem vonakodott azon tervtől, hogy ő foglalja el a fejedelmi széket, látva azonban, hogy Barcsay csak szóval beszél, s tottel másképp tesz, Rákóczi pedig csak formalitás végett használja fel nevét: úgy gondolkozott, hogy nem jött el még az ő órája, s az említett gyűlés után ismét Aranyos-Medgyesre, neje hajlékába vonult Külsőleg tétlen, de figyelő állásban maradt, s elvárta míg a két ellenfejedelem egymást vagy legalább egyik a másikat megsemmisíti. A mint tudjuk, várakozásában nem is csalatkozott, mert Rákóczi már 1660 május 22-én a Fenes és Monostor mellett vívott ütközetben hőiesen harczolva megkapta a halálos sebeket, s jun. 7-én meg is halt. Még egy ideig aztán a Nagy-Várad elfoglalásával tekintélyét telj sen elvesztett Barcsay élehetetlenségét szemlélte, s a lefolyt idő alatt — egy kerek esztendő — folytonosan levelezett Csákyval, a ki által a német császár pártfogását s a magyarországi királyi párt támogatását akarta megszerezni. Levelei többnyire magánügyekről szólnak, de az idő közeledtével mind nagyobb tért kezd foglalni bennök a politica; úgy látszik, hogy ő tervével teljesen tisztában volt, de csak lassan készíté rá az embereket, s mikor aztán kilépett: teljes határozottsággal működött, szerencsétlensége csak az volt, hogy legbiztosabbnak látszó számításában, a császár-király erélyes támogatásában csalódott. Főntebb közlött levele bár fontos, de csak sejteti szándékát; az alább közlendő, mely tiz hónap múlva kelt, már jelenti indulását. Szavakkal még ebben is tiltakozik a trónra vágyás ellen, holott a levél végsorai közül a fejedelemségéről biztos trónkereső beszél.

3. E levél egykori másolat, egy ívrét három oldalát foglalja el s a hátlapon Csáky saját kezeirásával e szavak állanak: »Kemény János uram nekem irt levelének párja.« Maga a levél így következik: »Tekéntetes és Méltóságos Úr! Tovább ha-

*) Első helyen volt II. Rákóczi Gy; második helyen Rhédey Ferencz, harmadik helyen Kemény.

laszthatlan okok engemet arra kényszerítének, hogy bé kellessék tekintenem Erdélybe. Sokképpen próbálgattam, (az mint emlékezhetik reá Kgldet is requiráltam, interponálná magát az mostani Méltóságos fejedelemnél és szerzene valami confidentiát köztünk, melynek indításában magam is tudom munkálkodott ha haszon nélkül is), hogy magamnak valami securitást csinálhatnék az fejedelemnek hozzám való kegyelmessége felől, ellenben én is ő Ngához való tökéletességemről megnyugotnám elméjét, de én meg nem nyerhetém; Kegyelmedet nem okozom, úgy az fejedelmet mint más magok konczokat féltő embereket, melyből következik, hogy sok gyalázatos károkkal injuriáltatnám és kitanúlnám, hogy gyermekimmel és majd egész familiámmal földig rontani igyekeznének. De az haza közjában is minden megmaradhatások felül való securitas nélkül úgy odaajánlották magokat talán testestül lelkestül az törökségnek, hogy meg nem elégíthetvén is telhetetlenségöket, mégis az megmaradásnak egyéb mediumi felől nem engednek az haza fiait csak szólni is, nemhogy elébbmenni abban, és így mind az privatum s mind az publicum periclitálna; nem nézhettem én is hivalkodva asszonyemberi együgyűséggel félelemből az sok alkalmatlanságokat, hanem remélvén azt: közelebbről hasznosabban tractálhatok, be kelle indulnom; de mivel engemet mind törökkel ijesztgettek, kit Kgld tudom jól értett, mind az mostani regensek igen kádis törvényekkel bánnak az emberekkel: ahhoz képpest úgy kellett mennem, az mint méltatlan személyemnek securitása kívánta. Declaratiót töttem, nem ellenségképen, senki személye méltósága ellen megyek, hanem mint haza fia hazájában (tévén sok panaszokat is az emberek felőle, hogy csak zsírjával élni, terhet pedig viselni avagy könnyebbíteni nem akarnám az hazának, sőt távolról nézni), hogy annak mostohájának ne ítéltessem, úgy megyek, alioquin protestálván, ha idegönül acceptáltatom vagy tractáltatom: az defenzát a mint lehet el nem mulatom. Tudván azért, az vulgus és ellenkezőim sokképen formált híreket solicitálnak, de hogy Kgld az dolgot valósággal értse, igaz synceritassal informálok s bátran adhat az hová kívántatik informatiót ezenképen, úgy mint: Úgy áldjon meg Istenem, hogy sem fejedelemséget magamnak nem horgászok, sem semmi erdélyi

egyéb eminentiát és azokból senkit exturbálni nem intendálok, hanem in privato az magam dolgaimnak kívánok csinálnom securitást az mint lehet és azzal megelégszem; quo ad publicum offerálnom kell magamat az hazának, vélek együtt javára nézendő dolgaiban, hogy kész indulatom légyen, és elhárítanom az vádlást, hogy attól idegen löttem volna szolgálatjuktól, és így occasionaliter ha kívánja hazám belé kell elegyvelednem az publicumban is, és velek egyértelemből az haza javárául is kell tractálnom (melyre ha útam nyittatik, meg fogom mutatni keresztény igaz magyarságomat is, de császár Urunk ő Felsége szolgálatjára czélozó hűséges indulatomot is), ha hol pedig magok az országbeliek nem kívánnak intricálni az haza dolgaiban, én magamét, végezve dolgomat, tartom s kijövök.

Ezek azért, uram, az intentiók valósággal, de mivel preter intentionem esnek néha az dolgok, de occultis nem tudok mit írnom, hanem Kglmet nagy bizodalmason kérem: tartson engemet bevött favorába és az méltóságosb helyeken is promoveálja hasznomra foganatos intimatióját és ő felsége szolgálatjára való készségemet méltóztassék commendálni, kiben bizony meg sem csalatkozik; valamire az jó Isten vezérli dolgaimat, megnyugodva legyen abban, hogy minden alkalmatosságokban fog tapasztalni tökéletes szolgájának, magának és kedvesinek is hasznával.

Tartsa az úr Isten kedves egészségben kegyelmedet. Medgyesen 1660 Novemb. 20-án, Kegldm szolgája Kemény János.

E levélben úgy ír néha Kemény, mintha már útban volna, pedig még Medgyesen írta elindulása előtt egy nappal, tíz nappal később azonban Wessclényinek a nádornak is ír; s ezt már akkor írta, mikor útját nagyrészen megtette. E levél is másolat s maga Kemény küldötte meg Csáknak. Kelt Maros-Vásárhelytt, 1660 dec. 1-jén.

Ebben is az elébbi levélhez hasonlókép indokolja beindulását, s aztán folytatva így ír: »Én ellenem pedig nem is praetendálhatták igazán Rákóczi fejedelem dolgaiban is közösködésemet, mindazonáltal egyebekkel egyenlő tánczba vetettek némelyek; de nemhogy magunknak békességes és bátorságos utat nyerhettünk volna oblationkkal és declarationkkal, sőt utainkra

elől, hátul, oldalról leseket rendelve s előnkbe hadat indítván az fejedelem, veszedelmünkre igyekeztek, melyet megelőző defensák által Isten ő Felsége ekkedig rólunk elhárított és bennünket megoltalmazott s békével behozott.

Noha különben nem lehetett, hanem tudván azt: az igaz oltalom szabados legyen, — utunkat meg kellett irtanunk ártalmunkra igyekezőnktől, az minthogy öt rendbeli helyeken körmösködéssel kelle Isten kegyelméből utunkat continuálnunk és ellenünk küldött hadait az fejedelemnek dissipálván, hatodik helyen generálissa öcsese Barcsay Gáspár is el tanált esni, mint afféle állapotban szokott az dolog történni, és ekképen nem különben, hanem az izraeliták módjára, sok veszedelmeken el penetrálhátánk pusztult Canahánunkba. Az fejedelem Görgény várában ült fel, ha onnat is titkon helyet nem változtatott, kit eddig nem értettem, Bánffy Zsigmonddal az ipjával, Balog Mátéval, konyhamesterével, praefectussával, az regens urak elrekedvén mellőlle. »

Írja továbbá, hogy Barcsayt személyes értekezésre hívta fel, melynek eredményéről tudósítani fogja; a felszedett summa kevés és a minap el is vittek, de az dereka még az országban. Az ország csak a császártól várja a pártfogást s kéri Wesselényit, hogy ez alapon működjék az kinnél illik. »Elsőbbben bátor csak azt obtineálhassa Ngod: méltóztassék úgy resolválni ő Felsége a törököknek, ne vegyenek szívet bátorságos reánk jöhetésre; azután az ország instantiájához képest mire vezérленé Isten szívét ő Felségének? az akkori idő mutatná meg.« Azután hivatkozik a közös keresztyénségre a pogányság ellen satb. később így folytatja: »Az fejedelem expediálván egy hiteles és nevezetes emberét az nagyságtok földre levelekkel s izenetekkel: nem tudom micsoda szél katonáim közé fűtta; némely titkos tanácsának írási közül küldöttem in summa confidentia igazságos pariját; némelyet viszont mostan irt magamnak, már engemet fog okozni ha török jönne Erdélyre, agnoscalják pedig magok azt az fenn levő szándékot, az többit én nem qualificálom, csak azon kérem alázatosan: azoknak valakikkel közlését cselekedje úgy, ne származzanak gonoszakaróim miatta. Nagy confidentia alatt az fejedelem jelentette meg bejövetelem előtt egy embernek: neki megírták onnan feljül: császár ő Felsége megígérte

töröknek kezében adatásomat, azért kényszeríttetem Erdélybe vágyódni.

Mostan több írásommal Ngodat nem terhelem, hanem Isten után ajánlom magamat és dolgaimat Ngod patrocíniumába, segélyje az Úr Isten Ngodat nemzetünk javára s tartsa Isten jó egészségben sok időre! Vásárhelytt, 1660 dec. 1-jén.

Nyavalyás Lázár Györgyön bizony igen akaratom kívül elstújtották az átkozott fiak, az érdem meg volt, de az módot bánom igen. Ha meg nem hazudják magukat: Haller Gábor és Bethlen János jártatják hozzám jöhetésüket.

Ha kétségesek volnának az párok, in specie küldöm, csak-hogy most élnem kell azokkal.

Nagyságodnak alázatos szolgája Kemény János m. k.«

Haller és Bethlen az ország legkitünőbb fiai, nem hazudtolták meg magokat s a levél kelte után pár nappal már megjelentek Marosvásárhelytt, s más oldalról is Kemény János dolgait oly ügyesen vezette, hogy a Görgénybe kerített Barcsay még azon hó 31-én fejdelemségéről lemondott, s a következő 1661-ik év jan. 1-én Kemény János Szász-Régenben a rendeknek régóta nem tapasztalt öszhangzó akaratával fejdelemmé választatott, mert hiszen az elgyötört ország minden fia benne, a jeles hadvezér, az okos államférfi s a tatár fogságból csak nem régen kiszabadult világlátott emberben sokkalinkább bízott s bízhatott, mint akár az alaktalan nagyrávagyásban szédelgő Ráko-cziban, akár a könnyűvérű s gyenge jellemű Barcsayban. Kemény megválasztatásáról legelőbb is nejét Lónyay Annát tudósította, s Szász-Régenben 1661 jan. 2-án kelt levelének párja így hangzik:

»Édes Feleségem!

Tudod jól, hogy az én Istenemtől világi dolgokban semmit szívesebben nem óhajtottam, mint hogy veletek együtt csendes életben tölthessem el hátralevő kevés napjaimat és szolgálhatnám Istenemet; de nem engedék az gonoszlelkű emberek ezelőtt, mostan pedig az én Istenem ím ez szegény és utolsó veszedelmekben forgó hazának gondviselésének súlyos terhét tevő fejemre, mely még boldog időben is mily bajos lőtt legyen: nyilván van mindenneknél, mennyivel inkább hát mostan? de mit

tudék tenni, mert embernek hazájáért nem méltóságos állapotban, de barompásztori alacsonytságban is kellene szolgálni, nemcsak teherviseléssel, hanem élete elfogyasztásával is, pedig, s az mi ennél is nagyobb, midőn tudom, hogy minden hivatal Istentől van, amaz nevezetes három dolgoknak igazgatását ugyan kiváltképen magának tartotta az felséges Isten: házasság, hadverés, fejedelemség állapotját.

Engednem kelle Istenem rendelkezésének és hazám kívánságának, úgy vezérelvén Isten szíveket ez országnak minden rendének és ezelőtti fejedelemnek, hogy ő Kegyelme szabad akaratja szerint, minden kérés nélkül, az mint azelőtt is igen sokszor, úgy most is megkínálá az országot fejedelemsége letételével, s le is tevő; ő Kegyelmének succedálván inkább az az kívánság, mint nekem, hogy nyugodalmas életet élhessen, bizonyos jószágokkal akara megelégedni; és így az egész ország régen nem hallatott egyességgel adák reám az terhet. Vagyon az felséges Istennek titkában, veszedelmünkre lészen-e mind országostúl, vagy pedig méltatlan eszközévé akart ő felsége tenni, hogy ez szegény haza gyarapodást vehessen? az ő szent akaratjának kell beteljesedni.

Félelmes állapotunk van igen, mert megdühödött ellenünk az pogányságnak hatalmas ereje, elhagyattattunk minden nemzektől, némelyeknek csúfjai, másoknak csudáivá löttünk, de nem rövidültek meg az irgalmas Istennek kezei; ez egy jó jel látszik: az országnak nagy egyessége, melyre, mint Isten munkájára remélhetünk áldást; közel való félelmes hireink még Istennek hála nincsenek. Innen egyéb dolgainkhoz látunk Isten kegyelméből.

Ezeket így akarván értésedre adni édes atyámfia, segítsetek ti is Isten előtt való esedezésekkel. Az ki legyen meghallgatója, és tartson meg benneteket jó egészségben. Szász-Régen, 1661. januárus 2-án.

P. S. Az Barcsay uram elbúcsúzása lőn ez múlt esztendőnek utolsó napján, az választás ez esztendőnek első napján. Istentől minden jókat kívánó atyádfia — Kemény János. »

Néhány nappal később aztán Csákyt is értesíti; hozzá csak rövid levelet intéz: de mellé csatolja ismét a nádorhoz írt

részletesebb levél másolatát. Mindkét levél Szász-Régenben 1661. jan 11-én kelt; a Csáknak szóló eredeti, egy iv papir, piros pecsétviasz a Kemény-czímerrel; magában a levélben említé ragaszkodását Csákyhoz, a császárhoz, s kéri a közbenjárást; elmondja a dolgot általánosságban s részletekre nézve utal az idezárt s a nádorhoz intézett levélre. A Kemény saját kezével írt utóirat így hangzik: »P. S. Az kevés idő alatt Isten kegyelméből véghez vittem azt: megesmértettem ez szegény hazával, mely veszedelmes csak pogányhoz ragaszkodni, s mely szükséges pedig az ő Felsége kegyelmességéhez való folyamodás; kik magokat declarálták is és így hídjé Kghmd, van már fundamentum arra, hogy mind ő Felségének szolgálhassak, ha repulsát nem szenvedek, s mind Istennek. Kérem Kghndt, tartson meg szeretetében és szerezzen több fautorokat is az kiket javall, s hídjén én bennem is tökéletességet. Kegyelmednek szeretettel szolgáló sógora — Kemény János m. k.«

A nádorhoz intézett levél pedig ez:

»Tekintetes és Méltóságos Palatinus Uram!

Sok boldog új esztendőknék szerencsésen eltöltésével áldja az úr Isten Kghmdt, nemzetünk javára kedveseivel együtt

Jelentést tettem vala minapi írásomban Kegyelmednek arról, hogy midőn látnám az szegény hazának utolsó veszedelmében forgását, abban pedig annyira megfojtatását, hogy nyavalyáinak fájlását sem volna szabad említeni, annál inkább megörvoslása felől nemhogy másokkal, de magok között is traktálni, azonban kívül az idegenek fegyvere, belől az törvénytenség és mindenképen törökös uralkodás nyomorgatná az ország rendeit, sokaknak reménykedésekre nem lehettem olyan mostohája hazánknak, hogy noha Isten titkában levő bizonytalan véggel ugyan, mindazáltal az istenes igyekezet mellett levő jó reménységgel be ne jöttem légyen közikbe«, stb.

Ezután említi egy másik levelét, melyben kérte a nádort, hogy ő Felségének ajánlja; s aztán így folytatja:

»Nagy reménységem vagyon felőle, hogy Kglđ keresztyén magyar indulatja szerint el nem mulatta az instantiát, mind pediglen, hogy ő Felsége is meg nem tagadta légyen keresztyéni

kegyelmességét töllünk, noha arról még Kgyldtől válaszm nem érkezett.

Ímé, azért szintén végződésben levén gyűlése ez hazának, szükségesnek itélem, hogy csak rövideden is annak folyása és kimenetele felől Kglđt és Kgd által ő Felségét is tudósítanám, azt pediglen oly igazsággal, az mint szoktam Kgdnek mindenkor írni és az mint ismért ifjúságunk idejétől fogva.

Folytassa azért Isten kegyelme és vezérlése által majd emberi reménységen kívül hatalmas szép csendességgel, minden rendeknek nagy szíves megegyezésével és mindhárom natióknak egybenkötelezésével, úgy, hogy Bethlen Gábor halálától fogva ilyen egyezés ez hazában nem említettik. Isten a nyavalyák által is kényszerítette őket az egymás közt való szeretetre; előbbi méltóságos fejedelemnek Barcsay Ákos uramnak is szívét úgy vezérlé, hogy felszabadítván minden rendeknek kötelességeket: fejedelemségének renunciála.

Vége pedig gyűlésünknek az lön, hogy az én kedves atyámfia, előbbi méltóságos fejedelem Barcsay Ákos öcsém-uram ő Kegyelme, még az gyűlés előtt declarálván magát arra, mostan a fejedelemséget is resignála és magának az nyugalmasabb részt választván, az galibát az én nyakamba hárítja, mely hivatal még boldog állapotjában is az hazának mely galibás lett lógyen? azt Kegyelmed jól tudja, mennyivel inkább hát az mostani időben; nem különb, mint az égő tűzben hágás!»

Aztán néhány szóval magát biztatva s jó reménységet emlegetve, így folytatja:

»Ímé azért mostan abban foglalatoskodunk: az ő Felségéhez küldendő emberünket mind magunk s mind ország neveikkel most készítjük, és nem igen tovább haladva három avagy négy napok múlva meg is indítjuk, hamarább voltaért pedig csak póstaképpen; ki által minden szükséges dolgainkat és könyörgésünket Kegyelmetek jóakaratajából ő Felségének alázatosan elejébe terjesztjük, egyszersmind ő Felsége szolgálatjára való készségünket, mutatandó kegyességiért hálaadó voltunkat, keresztyéni igaz magyarságunkat valósággal declarálni el nem mulatjuk.

Mostan azért csak ezeket akarván sietve Kegyelmednek értésére adni, kérem mégis nagy bizodalommal mind megjelenteni ő Felségének s mind pediglen instálni tovább is ne nehezteljen: az törökkel való dolgot ő Felsége méltóztassék suspendálni az mi alázatos instantiáunknak meghallgatásáig, kiért Isten is Kegyelmednek minden jókat ad, velem együtt ez szegény haza is megszolgálni igyekszik. Tartsa az úr Isten kívánatos jó egészségben Kldet. Datum in Oppido nostro Szász-Régen die 11. Januarii 1661.»

Tudjuk, hogy Csáky ámbár nem tartott nagyon sokat Barcsayról, mégis bizonyos jó viszonyban állott vele s levelezésük sok részben a bensőség hangján folyt: természetesnek látszik tehát, hogy első felelete, a bemenésért gratuláló levele Keményhez, mely Szepesvártt 1661. január 15-én kelt, csakis általános frázisokból áll s későbbi egy pár levele is inkább csak magánügyeket tárgyal. Kissé megdöbbené a hirtelen trónváltozás, de aztán Keménynyel is bizodalmas lesz s vele is folytatja kedvencz tárgyát, a jezsuiták behozatalát Erdélybe.

E téli levelezésből említek föl egy kis epizódot. Kemény egy Szász-Régenben 1661. jan. 12-én kelt levelének sajátkezűleg írt utóiratában így szól: »P. S. Kérem Kegyelmedet édes sógor uram, se magát, se engemet ne terheljen az »Nagyságos« titulussal, midőn magunk közt irogatunk, sem pedig szavaiban; él az Isten, nem kívánom mint kedves sógor urantól, mind idejére s egyéb állapotjára nézve; másfelől azzal nem adok példát ez méltatlan hivatalnak másoknak contemnáltatására, de Kegyelmedtől magától felvenni nem akarom.«

E kis jegyzékre Csáky Szepesvártt 1661. febr. 22-én hasonlókép sajátkezűleg írt utóiratban felelt:

»Ha Barcsay Ákos uram felvehette tőlem Nagyságolását: miért nem Nagyságod is?! Ne adja Isten, hogy az Nagyságod méltóságát kisebbssem, sőt valamiben tőlem lehet, nevelni igyekszem azt.«

Ezzel aztán a kis polemia véget ért, s Csáky azután is megadta Keménynek a »Nagyságos« czímet.

Ez időből származik a következő kis levél is. Csáky írja Kemény Jánosnak Szepesvártt, 1661. febr. 20-án:

»Tekintetes és Méltóságos Fejedelem! Ajálom Ngodnak köteles szolgálatomat és Istentől minden jókat kívánok Ez hónapnak 13. napján érkezett ide Csáky László és Ngod nekem szóló levelét kezemhez juttatta az egy pár lóval együtt.

Nagyságodnak hozzám való jóakarátját, hogy az megírt lovakat el nem hagyta tőlem idegenülni, valamint ezelőtt úgy most is nagy becsülettel köszönöm, mert az mint Ngod is iratta, az lóbeli majorságban gyönyörködöm, és az elébbeni fejedelmet Barcsay Ákos uramat kérettem volt Buday Zsigmond úr által: szereztessen nekem egy pár lovat, de olyat, az ki mind szépségével, jóságával, erős és öreg természetével érje meg az ezer aranyat az párja és azt megadom ha az lovakat szeretem, ha pedig nem fognak tetszeni, el nem veszem, hanem visszaküldöm; kivel hogy meg ne bántódjék Barcsay uram, expresse kérettem megnevezett Buday uram által, és noha öreg emberi állapotomhoz képest nem sokáig remélhetem ez világnak akármi javaiban is kedvem telését, de ha olyan szépségű, jóságú, öreg és erős természetű pár lóra találhatnék, mint szegény Bethlen Gábor Szarvas és Vajda nevű lovai valának, kész volnék megadni érettek az kétezer aranyat.

Csáky Lászlótól Ngod méltóságos interpositióját tekintve, nem vonszom meg atyaságomat, de igazán írom Ngodnak, nem akarok neki könnyen himni, mert igen megismertette velem magát. Én mindenképen Ngod parancsolatjától várok és valamben az occasio hozza, nem akarok megfogyatkozni Ngodhoz való synceritásomban.

Tartsa meg Isten Ngodat szerencsésen az szegény hazának Erdélynek megmaradására és gyarapodá-ára. Datum in Arce Sepus. 20 Febr. 1661. Ngodnak jóakarója szolgája.

Semmi újságot nem tudok Ngodnak írni. Bosnyák uram ki itt vala nálam, jóakaró szolgája lenne Ngodnak, vár mindenképen Ngodtól és beteges állapotjához képest Kassán lesz mulatása.«

Kevés idő múlva Kemény ismét írt Csákynak, tudósítja a helyzetről s megírja a dévai eseményt, hol a vezetők Barcsay, — illetőleg törökpartiak voltak, de a közlegénység fellázadván: »az törzsökösök nyakba kötve kezünkhöz adattanak, és azok ér-

demlett jutalmokat el is vették¹⁾ s ekképen az a vég hely Isten kegyelmességéből kezünkhez de veniált.«

»Zólyomi uram is durczáskodni kezdett vala; de sem esze, értéke, sem barátja arra való nem lévén, alkalmaztatta magát, és feljövén, mostan felesége látására Husztra bocsátottam.«

Írja, hogy a városok s azok közt Szeben is homagiumot tettek; Brassóval foly az alkudozás stb.

»Baresay András bátyja írásira is eddig Fogarast fel nem adá, félvén: bőrivél ne fizessen kezességem alól Tatárországból kiszökése miatt, lévén többen is melléje szorúlva rabságból váltott hamishitű emberink; de hiszem Istent, nemsokára dévai módon kezdenek járni.«²⁾

A levél többi része a »captatio benevolentiae« hangján van írva; elbeszéli, hogy a törökök menyire járnak utána, hogy neki csak egy szavába kerülne a török protectio, de hát ő Csákytól, a Bécsben levő Bánffy Dénes újtától és ő Felségétől a császártól vár minden jót« stb.

»Szokott confidentiából írom Kgládnak, én attól félek, hogy az bécsi udvar, természeti szerint, avagy resolútióját sokára vontatni, avagy minden cathegoricum nélkül elmémet csak suspensumban tartani akarván, netalán csak re infecta ne kezdje Bánffy uramat visszabocsátani; én pedig oly helyben ülök, nem engednek hosszaskodnom, declaratiót fognak kívánni tőlem: vagy meleg, vagy hideg legyen hozzájuk; Istenért, uram, az mennyiben lehet és az hol illik, azt értesse jól az emberekkel; mert úgy áldjon meg Istenem, hogy színezés nélkül való tökéletességgel ő Felségének császár urunknak és az keresztyénségnek kívánok szolgálnom, — csak ne frustráltassék jó indulatom!« stb.

Írja, hogy a török a Partiumba ékeli magát, hogy Magyar- és Erdélyországot egymástól elválaszssa.

A saját kezével írt utóirat így szól: »Felette igen kérem Kegyelmedet, bizonyos és siető alkalmatossággal ez annectált

¹⁾ Négyen a radnóti kastély előtt lefejeztettek.

D. F.

²⁾ Baresay András Fogarast mart. 15-én feladta s Görgénybe húzódtott bátyjához Ákoshoz, de a török basákkal egyezkedvén, május 16-án a fogarasi piacon feje vétetett.

D. F.

leveleket juttassa Bánffy Dénes uram kezeihez.« E levél kelt Radnóton, 1661 febr. 26-án.

A mint azonban tudjuk, Kemény Jánost csakugyan nem segíté az osztrák ház ügy, a mint kellett volna, s ő kénytelen volt fejedelemsége hátralevő részét folytonos háborúzásban töltetni. Ez év folytán még hatlevelet írt Csákynek, egy párt a jezsuiták ügyében, melybe nem ment annyira bele, mint Barcsay, a többi mind katonai tudósítás. Utolsó levelét Csákyhoz Újfaluban 1662. jan. 6-án írta, halála előtt 17 nappal; ekkor még telve reménnyel! ... de még ugyanazon hónap 23-án (hétfő napon) e nagy tehetséggel s számos árnyoldala mellett fényes tulajdonokkal bíró fejedelem, küzdelemteljes életét a csatatéren vitézül harczolva végezte be.

Csáky, midőn Kemény haláláról értesült, Szepesvárról 1662 febr. 2-án (talán Rhédey Ferenczhez?) így írt: *Barcsay uram bús haláláért áldozat kellett; Isten keze volt rajta!*«

III.

Kemény Jánost még utól sem érte fatuma, s már az új fejedelem Apafi Mihály is Csákyhoz fordul, s 1661. végén hozzá a következő levelet intézi:

»Illustrissime Comes, Domine Observandissime! Gróf Thököli (István) uramhoz menvén, ki idebe való gondviselője nemzetes Hedri Benedek uram, értvén útját Klméd felé tenni, nem akarók elmúlatni mi is ez alkalmatossággal Kegyelmedet levelünkkel ne látogatnók és ismeretségébe juttatnók, kívánván Istentől, levelünk találja szerencsés órában, jó egészségben Kglmedet, s egyszersmind ismerjen s tartson minket jóakarói közül nem utolsónak; velünk szolgáltasson, valamire érkezhetünk, Kegyelmednek kedveskedni készek leszünk, nem kételkedvén, Kegyelmed is mint igaz hazafia Nékünk s ez hazájának is előmozdítására s nem veszedelmeztetésére igyekszik, melyre kérjük is Kegyelmedet. Kívánván Istentől szerencsés hosszú életet és egészséget Kegyelmednek. Datum in Civitate nra Cibinium, 2. Decembris 1661. Illustrissimae Dominationis vestrae benevolus, ad officia paratus M. Apafi m. p.«

Később Nagy-Sinkről 1662 febr. 13-án pedig így ír Csákynek Apafi: »Mi is ez kicsiny pihenést vevén gonosz akaróinktól, Kegyelmednek mint a g y a r o s m a g y a r n a k óhajtottuk megírni« stb.

Azután, minthogy a török azt ígérte, hogy sergeit csak akkor viszi ki Erdélyből, ha előbb a németek is kivonódnak: Apafi minden követ megmozdított, hogy e kivonulást siettesse s Csákyhoz Kolozsvárról 1662 május 10-én így ír:

»Úgy járunk (Kolozsvárral is) mint Váraddal. Kérem azért Kegyelmedet, mint nemzetét szerető méltóságos úr embert, az menyire Isten Kghnednek módot adott benne: az oda fel való hosszas consiliumot intse, maturáltassék az mit akarnak, mert bizony periculum est et quidem humaniter inevitabile in more; melyet cselekedvén, egész nemzetének, sőt az keresztyénségnek consulál, minket is magához való kedveskedésre kötelez; kit illendő alkalmatosságokkal el sem akarunk mulatni.«

Ily értelmű levelet kapott Csáky Rhédey Ferencztől és Haller Jánostól, s aztán május 22-én felel Apafinak, írván, hogy csak legyen nyugton, »várja csendesén az mi kegyelmes urunk ő Felségének az én alázatos könyörgésemre jövőndő resolútióját, melynek Magyarország is segítője leszen tökéletes törekedése által« stb.

Apafi öt levelet írt Csákynek, ő pedig csak kettőre vagy háromra felelt, s bár elég udvariasan: de bensőbb barátság nem fejlődhetett ki közöttük, mert a még csak 59 éves Csáky élete végéhez közeledett. Szép magyarsággal írt terjedelmes végrendeletét 1662 nov. 5-én tette meg a szepesi káptalan előtt, s habár ennek elején azt mondja: »noha a jó Istennek kegyelmességéből most jó egészségben vagyok« — néhány nappal azután már jobblétre szenderült. Még nem tudom mely napon? de a fejedelmi özvegy Lónyay Anna Szatmárról már nov. 26-án az atyja halála miatt búslakodó ifj. Csáky Istvánnak vigasztaló levelet írt. II. Rákóczi György, Bacsay Ákos, Kemény János fejedelmek, és Csáky István a tárnokmester halálával egy történelmi korszak záródott be, s Apafigal és kortársaival új idő kezdődött s új nemzedékek léptek az események színpadára.

DEÁK FARKAS.

Könyvismertetések, bírálatok.

VII.

Monumenta Hungariae Historica. Magyar Történelmi Emlékek. Kiadja a magyar tudományos Akadémia történelmi bizottsága. Első osztály: Okmánytárak. XII. köt. E különczím alatt is: *Codex Diplom. Arpadianus continuatus.* Árpád-kori Új Okmánytár. A m. tud. Akadémia tört. bizottsága megbízásából közléteszi Wenzel Gusztáv, m. akad. rendes tag.

VII. köt. Pest, 1869. XXVI. és 564 l.

E kötet 388 okmánya 1235—1260. évekből IV. Béla korára vonatkozik s előfordúlnak benne, egyebek közt, Zemplén-, Somogy-, Zala-, Pozsony-, Bars-, Szerém-, Bács-, Soprony-, Nógrád-, Borsod-, Mosony-, Trencsény-, Bihar-, Abaúj-, Veszprém-, Komárom-, Körös-, Varasd-, Vas-, Hont-, Túróc-, Baranya-, Szabolcs-, Gömör-, Valkó-, Arad-, Csanád-, Temes-, Zólyom-, Liptó-, Pozsega-, Szolnok-, Kraszna-, Ung-, Pest- és Győrme gyét érintő ügyek.

Korjellemező a csanádi püspök tette. Közte, mint patronus, és a bistrei apát s monostor közt, a püspök-okozta károk miatt per támadott, melyet Prenestinus, pápai követ, a püspök ellen döntött el. A püspök azután is követelte mindazt, a mi alól a monostor itéleteleg fel lón oldozva, a nyertes fél pedig teljesíteni vonakodott. Ezért a püspök a monostorra fegyveresekkel ütött, ajtait betörette, az apátot harminczkét szerzetessel együtt elfogatta s megbéközva börtönbe vettette, Cornelius szerzetest pedig, a kit bűnei miatt Prenestinus a monostorból kicsapott, ennek főnökévé tette. Ezek folytán IX. Gergely pápa a váradi egyházmegyéből három apátot azon feladattal bízott meg, hogy ha az

ügyet igaznak találják, a püspököt az apát és szerzetesek szabadon bocsátására intsek meg, azokat, a kik az elfogatásban segédkezett nyújtottak, közösítsék ki, a püspököt pedig a sértettekkel együtt a pápa elé idézzék. Az így kiküldött bírák az ügyet a püspökre nézve még terhelőbbnek találták, e szerint a bűnöst hivatala- s javadalmától felfüggesztették és a pápa elé idézték. A kitűzött időben az apát megjelent, de nem a püspök. Ekkor a pápa az ügy elintézésével a pannonhegyi és szegszárdi apátokat bízta meg, a kik akként állíták helyre a békét, hogy az apát helyeztessék vissza, költségeit pedig és a monostornak okozott károkat a püspök térítse meg. Az így visszahelyezett apátot alig egy hónap múlva, állítólag a püspök ösztönzésére, gonoszok darabokra konczolták, két védőjét megölték, egy szerzetesnek, ki őt színtén védeni akarta, jobb keze újjait elvágták, másokat halálosan megsebesítettek s azután a püspökhöz futottak. IX. Gergely ezután a pécsi és veszprémi egyházmegyékből küldött ki apátokat, meghagyván nekik, hogy az említett szentségtörőket s mindazokat, kik a bűn elkövetésében tanácsesal vagy kedvezéssel segédkeztek, az esztergomi egyházmegyében s azon helyeken, a hol szükségesnek látják, minden vásár- és ünnepnapon harangszó és égő gyertyák mellett közösítsék ki mindaddig, míg a pápa előtt megjelenve, az Istennek, egyháznak és monostornak eleget nem tesznek; azon helyeket pedig, a hol tartózkodandúak, tilalom alá vessék. S mivel a püspök a költséget nem térítette meg és sem ő, sem Cornelius a pápa előtt nem jelentek meg, ők is közösíttessenek ki mindaddig, míg Gergely előtt meg nem jelennek s érdemök jutalmát nem veszik. — Az ügy további folyamáról kötetünkben semmi sincs.

A tatárjárás alatt és után tág tér nyílt érdemeket szerznie szerencsétlen ország és királya iránt. Erről kötetünkben számos okmány szól, az érdemeket majd általában, majd részletesen sorolva elő. Az utóbbiak közül megemlítenünk tartom:

Dénes bán és szlavoniai herczeg a Sajó melletti ütközetben a tatárok ellen hősileg harczolt s midőn Béla a tengerhez menekült, őt soha el nem hagyta, azután Tótországot több csatában védelmezte s akkoron több sebet, melyeknek helyei most is lát-

hatók, kapott, különösen pedig egy tenger melléki csatában torka nyíllal sebesített meg: e szolgálatokért Béla neki 1244-ben Vrbona somogy megyei, Horost és Chereoaburda körösmegyei falvakat adományozta.

Mihály, varasdi főispán, Béla elsőszülöttjét, István herceget s más gyermekeit a tatárjáráskor biztos helyre vitte s ép-ségben megőrizte, azután a varasdi és pettaui végvidéket a gonosztevők ellen megoltalmazta: ezért Béla neki Lobur, Velica Clenonik és Zlogonam helységeket, melyeket Puchunától — a kit sok gyilkosságaiért az ország bárói több helyen darabonként felakasztásra ítélték, de a király kegyelemből életben hagyta — elkoboztattak, szintén 1244-ben adományozta.

Miklós, Obichk fia, Bélát, midőn ez az ország főuratól és sok nemesitől elhagyatva a tengerhez futott, oda családotúl elkísérte, azután Trawból Rómába az esztergomi, kalocsai és győri főpapok megerősítése végett tengeren és szárazon számos veszély közt követkép foganatosan járt; a Béla és velenceiek közt kitört viszálykor a kiegyenlítést eszélyesen végrehajtotta; Galiczia- és Bolgárországban követségben járván, a tatároknál látogatóban volt Danela hercegtől a tatár viszonyokról Bélának körülményes írott tudósítást hozott; Bolgárországban több hónapig le volt tartóztatva, de a rábizott ügyet dicséretesen előmozdította: mindezért Béla neki 1244-ben Kovárszeg földét (később Kohár, Kovár, ma Kóvár) Hontmegyében adományozta.

Herbord, Osl comes fia, egy ízben Galicziában s a Dniszter folyónál Béla szeme láttára dicséretesen harczolt; azután többször követségben járt; a tatárjáráskor birtokait, testvéreit és rokonait elhagyva Bélával a tengerhez ment, Clissa várában István hercegnek hű gondját viselte; onnan a királylyal visszatérve, az osztrák herceg elleni háborúban becsülettel szolgált; végre Kőszeg várának visszafoglalásában, hol övéi közül tízen halálos sebet kaptak, jelentékeny részt vett: ezekért Béla neki 1248-ban Raszina zalamegyei helységet adományozta.

Pál országbíró és zalai főispán Boyzen nevű felségsértőt elfogott; Clissa várának visszafoglalásakor az ott fogságban volt testvérét, Damaldot s más tizenkét nemest az ellenség fogságá-

ből kiszabadított; Kalisch ruthén vár ostromlásakor a király seregét váratlanul megrohanni készült hadat szándékában meggátolta; máskor ismét egy ruthén gyalog sereget katonáival visszavert s azon alkalommal a haláltól nagy nehezen szabadult meg; Peristhan és Landigh várait a németektől visszafoglalta; midőn a németek Mura vizét elzárták s az több helységet elborított, ő a gátat, a németek akadályozása daczára, elrontotta s a helységeket a veszélytől kiszabadította; a tatárjáráskor sok fegyverest gyűjtött s velők a tatárok átkelését a Dunán mindaddig, míg a lakosok elmenekülhettek, megakadályozta; a tatároknak az országból kivonulta után ő volt az első, a ki a Duna mellett s az erdélyi részekben elszaporodott tolvajokat és latrokat kiirtotta, az elszéledett lakosokat összegyűjtötte, velők sóbányákat nyitvatott s mindent, mit az ország helyreállítására czélszerűnek velt, végrehajtott: ezekért Béla neki 1249-ben több bihar-, szolnok- és krasznamegyei földtért adományozott.

Erne varasdi főispán a tatárjáráskor saját lovát Bélának adta s a király üldözőivel csatázva, több lándzsaszúrást és nyílsebet kapott s az ellenség köréből nagy nehezen menekült; midőn Béla a tengerhez ért, az utak bízatalansága s az ellenség leselkedése daczára Erne járt kémkedni, hogy híreket hozzon a tatárokról; az osztrák herczeg elleni háborúban egy német hősnek a király, főurak és nemesek láttára fejét levágta; máskor ismét, midőn Béla Ausztria ellen hadat küldött, Erne Preucelt, Imperg vára kapitányát, a ki seregével kiszállt a síkra, megtámadva, őt a lóról letaszította és megölte, mit látván Preucel serege, hátat fordított, de így is belőle sok megöletett, a többi alig tudott a várba menekülni: ezekért Ernének Béla 1251-ben varasdmegyeyi négy falut adományozott.

A »Századok« 1871-ki VIII. f. 566. l. a Zichy-codexből említettem volt, hogy egy ekényi föld 1336-ban 150 holdat tett; kötetünk 288. l. szerint két ekényi föld 1249-ben 340 holdat foglalt magában, e szerint egy ekényi föld ekkor 20 holddal volt nagyobb, mint egy század múlva.

Érdekes a titeli káptalannak 1251-ki bizonyáglevele, mely szerint a teremő egyenjogúakká tette ugyan az embereket, de a polgári törvények sokfélekép teszik őket szolgálkká,

sőt némelyeket szolgálkúl magok a szülők ajánlanak fel. Így történt, hogy Nemhyz a maga fiát, Felixet, a kalocsai káptalannál egész életére harangozónak (pulsator) adta : de mivel a fiú évek múltával a tudományokban is (in genere litterature) előhaladt, kiváltása végett atyja Babaj helységet ajánlotta fel a kalocsai káptalannak, mire ez — ámbár a helység nem ér fel a fiú szolgálatával, de mivel úgy illik a papok szerénységéhez, hogy az elnyomottakat, kivált a kik nemesektől származtak, szabadítsák ki a szolgálásból — rá is állt.

Az ország fő tisztviselőiről is van e kötetben több, részint új, részint az eddig tudottakat bővítő adat.

Lássuk a nádorokat :

Loránt nádor Czinárnál ¹⁾ nincs, Frankl Vilmos ²⁾ 1249 febr. 9-től 1252. mart. 13-ig hivatalkodtatja : itt a 260. l. Bélának 1248-ban kelt okmányában már mint nádor emlittetik.

Szintén Loránt Czinárnál 1254—1257-ig fordul elő, utána Imre 1261-ben következik, Franklnál Loránt 1253—1258-ig, utána Tamás 1258-ban : itt az 530. l. Loránt még 1259-ben is nádor.

Ugyanazon lapon Henrik 1259-ben is országbíró, Czinárnál csak 1254-re fordul elő, utána már 1257-ben Loránt ; Franklnál Henrik 1253—1256-ig viselte a hivatalt, Loránt pedig utána már 1256-ban országbíró.

Csák Czinárnál 1250—1254-ig tárnok, utána 1255-ben András : itt az 536. l. 1260-ban is Csák.

A királyi alcancellárok közt Farkas fejérvári prépost Czinárnál 1244—1245-ig az : itt a 208. l. 1246-ban is ugyanő ; — Smaragd szintén fejérvári prépost Czinárnál 1254-ben kezd hivatalkodni : itt a 261. l. már 1248-ban fordul mint olyan elő ; — Czinárnál 1260-ra Pál pozsonyi prépost áll, a prépost után kérdőjellel : itt az 504. és 505. ll. 1259-re hasonlóan Pál pozsonyi prépost olvasható.

A főispánokról több új adatot hozott a kötet. Így

¹⁾ Index alphabeticus codicis diplomatici Hungariae G. Fejéri. Pest, 1866.

²⁾ A nádori és országbírói hivatal stb. Pest, 1863.

Arnold zalai főispán Czinárnál csak 1239-re fordul elő : itt a 7., 23. és 36. ll. 1235., 1236. és 1237. évekre ugyanannak találjuk.

Márton 1240-ben (117. l.), György 1243-ban (133. l.), Csák 1246-ban (218. l.) szintén zalai főispánok eddig ismeretlenek voltak.

Hasonlóan ismeretlenek voltak : Sebes 1236-ban (21. l.), Máté 1245-ben (191. l.), Prannay 1255-ben (384. l.) nyitrai; Lukács 1237-ben (32. l.) honti; Miklós 1240-ben (100. l.) gömöri; Bogomér 1243-ban (134. l.) trencsini; Mihály 1243-ban (140. l.) veszprémi; Enard 1246-ban (209. l.) valkói; Verner 1246-ban (217. l.) barsi; Ecoy vagy Ekch 1248-ban (254. és 275. ll.) varasdi; Jacow 1248-ban (257. l.) zölyomi; András 1256-ban (436. l.) bácsi; Eynard 1257-ben (467. l.) galgóczi; Mihály 1258-ban (480. l.) zanaai főispánok.

Ismertük eddig is, de hivatalkodásuk ideje pontosabban meghatározható a következőknek : László már 1236-ban is (22. l.) somogyi, Henrik még 1256-ban (424. l.), sőt 1259-ben is (503. l.) szintén somogyi; az utóbbi évben már Csák is (503. l.) hasonlóan somogyi; Balduin már 1243-ban is (133. l.) vasi, Demeter még 1245-ben is (191. l.) mosonyi; Roland már 1248-ban is (260. l.) pozsonyi; Mihály még 1255-ben is (407. l.) sárosi; András még 1258-ban is (491. l.) varasdi; Mórincz még 1259-ben is (503. l.) nyitrai; Lőrincz már 1259-ben is (503. l.) soproni főispán.

A 444. l. Bernald mint Béla király orvosa említettetik.

A kötetben toldalékul közölve van három, nálunk még kevéssé ismeretes kútfői adat a tatárjárásról. Az első : XIII. századi tudósítás »De modis et moribus tartarorum«, a gréczi egyetem könyvtárának kézirati papircodexéből közölte Dudik Béla. A második : »Julián XIII. századi magyar Domokosrendinek levele a mongolok hadjáratairól«, két különböző lectióban közölve. Az első lectio báró Hormayr-Hortenburg József kiadása szerint, a második Dudik Béláé szerint van adva a római vaticani eredeti kézirat után. A harmadik adat : »Szubutai mongol vezér«, chinai-mongol kútfő után Remusat Ábel által bocsátatott közre.

GARÁDY.

T Á R C Z A.

— A Magyar Történelmi Társulat szünidők előtti utolsó ülését július 3-kán tartí, Sz a l a y Á g o s t o n vál. tag elnöklöte alatt. A választmány elég szép számmal volt képviselve, — hallgatóság, mint a nyári üléseken rendesen, kevés.

Miután a június 5-iki választmányi és közgyűlés jegyzőkönyve felolvastatott és hitelesített: titkár jelenté, hogy a nyitrai kirándulásban munkás részt venni utólag még D o b ó c z k y I g n á c z választmányi, s F i n á l y H e n r i k és B o l e m a n I s t v á n társulati tagurak jelentkeztek; vagyis összesen h a r m i n c z h á r m a n.

B o l e m a n I s t v á n ú r, Bars megyei györödi r. kath. lelkész, és K a s s i c s P é t e r honvédelmi ministeri fogalmazó Budán, új tagokúl jelentkezvén, megválasztattak, mindkettő a folyó 1873-ik év elejétől számítva.

M i h a i l o v i c s J ó z s e f zágrábi érsek ö exéja, társulatunk alapító tagja, a zágrábi püspökség (ma érsekség) Árpádkori okmányait tartalmazó, általa kiadott nagybecsű forrásgyűjtemény első kötetével (»Monumenta Episcopatus Zagradiensis. Documenta saeculi XII—XIII«) kedveskedik a társulatnak. Mely megtisztelő becses ajándék hálás köszönettel fogadtatott.

Titkár bemutatja L ó n y a y G á b o r ú r elismervényét a deregnyei okmányok visszaszolgáltatásáról. Tudomásúl szolgál, s a társulat irattárában megőrzendő.

N a g y I m r e vál. tag egy Budapest helyrajzi történetéhez is nevezetes okmánynak: IV. István király S z e n t - E r z s é b e t néven ismert leányának, mint a Margit szigeti dőmés apácák fejedelemasszonyának a telki apátságra vonatkozó 1282-iki kiadványát mutatja be, az eredetiről vett igen sikerült fénykép-másolatban. Az okmány, mely Nagy Imre ú r tulajdona, teljes épségben van fenntartva, s különösen szép függő-pecsétje figyelmet érdemel.

Ezek után B o t k a T i v a d a r fáradhatlan szorgalmú veterán tudósunknak egy bár rövid, de annál magvasabb értekezése olvastatottól »A heráldikai bizonyítékokról,« — Deák Farkas vál. tag által. Szerző a régi, kivált XIII és XIV-ik századi magyar nemesi czímerök gondos tanulmányozására figyelmezteti a historicusokat, mint a mely igen hathatós kiegészítő mód az azon századokbeli zavart családi

és genealogiai viszonyok közt eligazodni. Például mindjárt több tévedést derít föl ezen alapon, a német-újvári grófok, a Hédevári és egyéb Konthok, az Eszterházyak és Illyésházyak családjait illetőleg. Az általános helyesléssel fogadott értekezés közöltetni fog a »Századok«-ban, s óhajtuk, hogy megteremje a maga várt gyümölcseit.

Ezen felolvasás bevégeztével Thaly Kálmán értekezett a m. kir. udv. cancellária egykori titkos iratai nyomán az 1704 és 1705-ben a kuruczokkal folytatott békealkudozások tervezeteiről, különösen a bécsi udvar azon meglepő szándéklatáról, hogy gróf Bercsényi Miklóst az udvari cancellári méltóság adományozásával akarták megnyerni. E kísérlet — mely azonban a híres kurucz fővezér tántoríthatlanságán megtört — tüzetesen, és az udvari körök felfogására nézve igen jellemzően van indokolva. Egyébiránt olvasóinknak alkalmuk leendő magával az értekezéssel megismerkedni, miután a választmány mind ezt, mind pedig Bay Mihály dévényi kapitánynak hg. Odescalchi által fölfedezett gr. Draskovith-féle, a török háborúkról szóló 1597-iki nagyérdéki terjedelmes tudósítását — melyet Thaly szintén ezúttal olvasott föl — a társulati közlönyben kiadatni határozá.

Az ülés ezzel befejeztetett.

— **Három újabb levél Gyöngyösitől.** Előbb részben a »Századok«-ban, utóbb pedig összegyűjtve a Thököly és Rákóczi-kor irodalomtörténetéhez kiadott Adalékaim I. kötetében közöltem volt a XVII-ik század legolvasottabb magyar költőjének, Gyöngyösi Istvánnak tizenhat levelét, melyeket történetbúvárlataim alkalmával a levéltárak szolgáltattak. Utóbb említett munkám megjelenése óta ismét sikerült Gyöngyösinek három, még ismeretlen levelét föllelnem, melyeket, ímé, a népszerű költő műveinek némi kiegészítéseül, jónak látok itt közzétenni, kedveskedésül az irodalomtörténet barátainak. A három levél egyike latin: s bizonyosságul szolgál annak, hogy a kitűnő magyar stylistá, Gyöngyösi, ép oly jeles deák pennával ékeskedik vala. Az első levél pedig azért nevezetes: mert ez Gyöngyösinek eddig ismert legrégibb költői levele.

I.

»Kegyelmes Uram!

Ngod értelmessen experiálhatta, hogy énnékem igen vékony proventusom vagyon, Ngod szegény szolgáljának, az sereg-bíróság

mellett; ¹⁾ úgyannyira, hogy ha csak arra támaszkodom, -- látja Isten, egyik cselédemet sem sustentálhatom annak jövedelméből. Hogy az Ngod szolgálatjára lehessen alkalmas: Ngodot, mint Kegyelmes Uramot kérem alázatosan, az minapi instantiám szerint méltóztassék Ngod kegyelmessen valami búzából segítséggel lenni alázatos szolgájához. Ngodnak, mint Kegyelmes Uramnak alázatosan megszolgálok abbéli kegyelmes jóakarátját. Isten Ngodat éltesse jó egészségben.

Datum Filek, dje 24. Martý, 1658.

Ngodnak alázatos szolgája

Gyöngyösi István m. k.

Külczim: »Spectabili ac Magnifico Domino Domino Stephano Kohári (az idősb) Equiti Aurato, Sacrae Regiae Majestatis Fülekiensi et Szecseniensi Praesidiorum Supremo Capitaneo, etc. Dno Dno gratiosissimo. P. H. Fekete spanyolviaszba nyomott 1653-iki címere Gyöngyösinek, ugyanaz, melyet Adalékaim 300. l. már ismerttettem, egy 1663-iki levelén levő lenyomat után. A Gyöngyösi sajátkezevel írt, negyedréti levél eredetije a hg. Koháry-ház szent-antali levéltárának rendezetlen részében létezik, s a reáiktatott régi jegyzet szerint egykor »Ad praesidiaria Fülekiensia« tartozott.

II.

»Gencrose Domine,
mihi observandissime!

Obligatissimam servitiorum meorum paratissimorum commendationem. Ad desumendas restantias portionum hyemalium, in partibus his, Dominus Capitaneus Laport (De la Borde) iterum adest, et cum jam apud miseram plebem nullum aliud medium inveniret illas exsolvendi: segetes incipit pro illis exequi occupare (!), et in nonnullis locis jam etiam comportari facere, — per quod non leve emerget impedimentum circa exactionem quoque decimarum, debito modo et bono ordine fiendam. Dictus Dominus Capitaneus dicit quidem executionem suam in hoc nullo fore obstaculo: quod tamen ego vix credo; siquidem multis in locis superat restantiarum quantitas valorem frugum sterili hoc anno procreatarum: miles vero pri-

¹⁾ Új adat költőnk életéhez, mely szerint tehát Gyöngyösi, id. Koháry István füleki főkapitányságában hadbíró-ságot viselt az ottani helyőrségben.

mun et ante omnia sibi vult satisfieri, jamque ferme per omnes pagos restantiarios est distributus. Siquidem hic inter montes necdum esset messis peracta: ideo haecenus decima incoari nequivit. Deo dante, sequenti die lunae incipiam in locis, ubi fruges erunt demessae; qualiter potero progredi? Generoso Dominationi Vestrae non intermittam quantotius id etiam significare. Si interim (uti aliquot annorum decimator, et expertissimus omnium illarum rerum quae circa negotium decimarum obvenire solent) me quoque super ijs, pro meliori mei directione, genuine informare et instruere non graveretur: rem mihi gratissimam et per omnes occasiones reservendam faceret. Super quo praestolabor etiam Generosi Dominationis Vestrae desideratum favorem et manebo ejusdem.

Krasznahorka-Várallya, 28. Julý, 1686.

obligatissimus servus

Stephanus Gyöngyösi m. p.

Külczim: »Generoso Domino Mihaëli Angelo Jaquemod, Sacrae Caesaræ Regiæque Majestatis Annonæ Szendrővénis et Muraniensis Administratori, necnon certorum Bonorum Fiscalium Praefecto; etc. Domino mihi observandissimo. — Szendrő. Cito, cito, cito, cito, citissime.« P. H. (Ostyába nyomott gyűrűpecsét, Gyöngyösi egyszarvú címerével s neve köriratával, épen úgy mint az »Adalékok« 328. l. leírtam, ama szintén 1686-iki levélnél.)

Gyöngyösi maga kezével, nagy gonddal írva, in folio. Eredetije Budán, a kir. kamara levéltár lýmbusában. Hátlapján, Jaquemod kezével: »Von Herrn Gyngischy, de dato Krasnahorca, 28. Julý, 1686.«

III.

„Kegyelmednek, jóakaró Uramnak,
ajánlom szolgálatomat.

Szolgabíró Budai István uramnak és kapitány Szurmány György uramnak írott kld leveléből, az szerint az murányi jószágbélyi falukra bocsátott, s onnét az én kezemhez deventált currenséből értem, hogy az melly szekeret nevezett szolgabíró uram ő kglme, az most ezen nemes vármegyén általmenendő némettség vecturájára azon murányi jószágra limitált: azokat kld nem engedi az praenominált jószágbélyi szegénységnek praestálni, — az kit talám nem kellene kldnek cselekedni, minthogy nincsen is oka reá; mert a vármegye közönséges terhe vise-

lésebül a nemes kamora, sőt maga ő Főlsége sem kívánja a fiscalis jószágot eximáltatni: az minthogy más nemes vármegyékben is szintűgy supportálják azok a közönséges terhet, mint más urak jószági. Azt pedig nem mondhatja kglđ, hogy az én viceispánságomban a fis alis jószágok ebben az nemes vármegyében, az több jószágokhoz képest, rendkívül terheltettek volna; sőt azon igyekeztem elitül fogvást, miképpen azoknak könnyebbsége lehetne, viseltetvén abban a nemes kamora tekintetitül. Az minthogy a mikor az elmúlt hetekben circiter huszonegy szekeret a nemes vármegye Muránybúl Kassára rendelé zab alá, — akkor sem engedtem, hogy az murányi jószágbúl is rendeltessenek oda szekerek, hanem más helyekről kellett azoknak kitelni; az melyek nemcsak az zabot vitték Kassára, hanem onnét bort kellett megint Murányban hozni, akivel dupláztatott fáradságok. Annakelőtte is egynehány ízben könnyebbítettett egynehányféle vecturákban s egyéb dolgokban is azon murányi jószág; sőt az várhoz és az Várallyán lévő majorhoz is nem egyszer-kétszer succurráltatott a nemes vármegye, hol másféle dolgokra való szekereztetésekkel. Ha az sok szekér kívánó occurrentiák nem interveniáltak volna, medio tempore, az mely gerendáknak meghordattatásáruł requirálta vala kgltek az nemes vármegyét, és nekem is írt vala felőle: eddig annak is lett volna valami effectusa; de maga megítélheti kglđ, hogy lehetetlen a sok másféle vecturák között annyi felé érkezni, — mindazonáltal, quod differtur, non aufertur. — Kikre nézve kglđnek nemhogy scissiót kellene cselekedni az nemes vármegyét és annak lakossit közönségessen illető terheknek egyenlőképpen való emelésében: sőt magának kellene azt promoteálni kglđnek. Mert az olyan scissio csinálásával kárt fog kglđ, nem hasznót csinálni az ő Főlsége jószágának, — a kirül többet kellene írnom, de mostani szorgos dolgaim nem engedik; hanem azt férre tévén, kérem kglđt, ha eddig a nemes vármegyével szép alkuvásban volt és azzal nem contrariuskodott: tovább se kívánjon azon nemes vármegyének és annak tiszteinek dispositióiban confusiót csinálni, hanem a mint annakelőtte, úgy tovább is accomodálja ahhoz magát. In reliquo, Isten sokáig szerencsésen (éltesse) kglđt. Datum Rozsnyó, 6. Octobris 1689.

Kegyelmednek

jóakaró szolgálja

Gyöngyösi István m. k."

Külczim: »Generoso Domino Georgio Varauay, Fiscalium Bonorum Muraniensium Provisori etc. Dno observandissimo. — Murány.« P. H. (Gyöngyösinek az »Adalékok« I. k. 332. l. leírt finom metszetű kis gyűrűpecsété, piros spanyolviaszon.)

Egész ívre írt eredetije ugyanott, a hol a II. sz. a. közlött levél. Csak az aláírás sajátkezü.

E két utóbbi levelet Gyöngyösi mint Gömör vármegye alispánja írta. Minthogy pedig költőnk ismételve és huzamos időig visel e tiszte: nem alaptalanul tehetjük fel, hogy Gömörnek Pelsűczön őrzött levéltárában Gyöngyösi Istvánnak számos leveleit, vagy legalább reávonatkozó adatokat lehetne találni. Ha e specialis czélból ottani t. tagtársaink egyike, pl. b. Nyáry Jenő, vagy Kubinyi Aladár úr Gömör megye archívumának 1650—1704. közti részét átkutatná s fölfedezéseit társulatunkkal közlené: bizonyára igen kedves szolgálatot tenne nemzeti irodalomtörténetünknek. *)

THALY KÁLMÁN.

*) Álljon itt még a következő adalék Gyöngyösi életéhez, a gr. Csákyak kassai ágának jelenleg Lőcsére áthozott levéltárából, t. Mercz Pál tagtárs úr szíves közléséből:

»Excellentissime Comes, Domine Frater Observandissime!

Mely véletlenül történt legyen halála ez elmúlt napokban egyik mezei hadnagyomnak néhai Nagy Andrásnak, nem kétlem, eddig nyilván vagy on kghnednél; mivel pediglen ez elmúlt napokban bizonyos számú saját pénzén vett (a mint bizonyosan comperiáltatott) szarvasmarháját, azt gondolván: netalántán lopott marha lett volna, megárestáltatta volt kgd, én pediglen már mindennemű javait per defectum seminis, Nemzetes Gyöngyössi Istvánnak, komornyikomnak tamquam bene merita e Personae conferáltam: kérem az okáért édes Méltóságos Gróf Uram-Öcsém, ezen levelem megadó emberem kezéhez azon megárestált szarvasmarhát ne neheztelje assignáltatni kglđ; kedvessen vésszem, s meg is szolgálom ebbeli jóakarátját kglđnek. Isten in reliquo sokáig éltesse kghmedet. Datum in Arce Murány, 1. Aug. 1666.

Excellentissimae Dominationis Vestrae

frater ad serviendum paratissimus

Franciscus Vesselény m. p.«

Külczim: »Exelmo Comiti Domino Francisco de Csak, perpetuo terrae Scepus Cottusque ejusdem nominis supremo Comiti, Sacrae Caesar. Regieque Matis Consiliaris, Camerario, et Partium Regni Hung.

— **Adalék Pest város történetéhez.** Hogy az elmúlt, sőt a jelen század közepéig is túlnyomólag német elemű Pest hajdan nemcsak felsőbb, hanem alsóbb rétegeiben is magyar volt: mutatja egy 1492-ből kiállított ház-adásvevési fölvallás, melyben bíróként Szegedi Pál, esküdtek gyanánt pedig Taksonyi András, György takács, Győri Pál szabó, Porkoláb Osvald, Deák (litteratus) Bálint, András aranymíves, Megyeri Bálint, Beke Jakab, Farkas János, Fekete Albert és Kőmíves György említetnek. Az építésmód sajátására vonatkozólag érdekes adatul szolgál ezen oklevél annyiból, miszerint előtünik abból, hogy akkoriban a város, szilárd építményű házakon kívül faházakkal is bírt, a mennyiben a jelen fölvallás tárgya szintén a »Szent-Péter utcában«*) létezett egy faház volt, mely János kalaposmester özvegye által Zoby Mihálynak adatott el 132 magyar aranyforintért.

A pergamenre írott, s Pest város fehérviaszba nyomott, igen szépen megőrzött függő-pecsétével ellátott oklevél eredetben a gr. Károlyi-nemzetség levéltárában létezik, s tartalma a következő:

»Nos Paulus Zegedy Judex, Michael Taxonÿ, Georgius Lanifex, Paulus Gÿewrÿ pannicida, Osualdus Porkolab, Valentinus litteratus, Andreas Aurifaber, Valentinus Megÿerÿ, Jacobus Beke, Johannes Farkas, Albertus Fekethe, et Georgius Kemÿes, Jurati Ciues Ciuitatis pesthiensis Memorie commendantes praesentium tenore significamus quibus expedit Vniuersis Quod honesta domina Margaretha relicta et Albertus filius prouidi condam Johannis pileatoris

Superiorum Confiniorumque ejusdem nominis Supremo Generali etc. Dno fratri obsemo.« (Eredeti.)

Végre az sem épen érdektelen adat Gyöngyösi életéhez, hogy ő a Rákóczi-árvák Gömör vármegyei jószágait (Serke, Simonyi, Feled, a csetneki és ajnácskői részbirtokok: Lorántffy-örökség) illetőleg, Zrínyi Ilonának ügyvédje vala; ilyennek vallja ugyanis őt az özvegy fejedelemsasszony 1680-ban, Munkács várában, a leleszi convent két kiküldött tagja előtt, nevét a Rákóczi-ház nyolczvanegyhány ügyvivője között hitelesen felsorolván, — bizonyoságául annak, hogy Gyöngyösink az ország hiresb jogászaí közé tartozott; mert e névsor az akkor élt legnevesebb hazai törvénytudókból van összeállítva. (A leleszi convent mondott évbeli kiadványa. Egykorú más. a kir. kamarai levéltárban. Budán.)

T. K.

*) A mai hatvani utca. Szerk.

conciuis nostri, coram nobis personaliter constituti proposuerunt et sponte confessi sunt in hunc modum. Quomodo ipsi ad praesens cogentes eorum necessitate quandam domum ipsorum ligneam in dicta ciuitate nostra pesthiensi in vico sancti petri in vicinitatibus dominorum prouidum Laurencý Kazdagab vna et honeste domine Agathe, relictæ condam Ladislai Thakach conciuum nostrorum ex altera partibus, existen. habitam simulcum cunctis suis vtilitatibus ac pertinentýs quibuslibet ad præfata domum vndique de Jure spectantibus et pertinere debentibus Egregio Michaëli de Zobac per eum Nobili domine Sophie conjugii sue necnon heredibus ac posteritatibus ipsorum vniuersis pro Centum et triginta duobus florenis auri puri ungaricalis Boni et iusti ponderis et ýdem dixerunt a præfato Michaële et domina Sophia eius coniuge iam plene haberent lenatos et receptos dedissent vendidissent et perpetuarunt modo præmisso coram nobis, Jure perpetuo et irreuocabiliter possidendam, tenendam et habendam nullo penitus contradictore apparente Assumentes Nichilominus antefatj domina Margaretha relictæ et Albertus filius dictj condam Johannis pileatoris Memoratos Michaelem de præfata Zobet dominam Sophiam coniugem suam necnon heredes et posteritates ipsorum vniuersos in pacifico dominio præscripte domus ac cunctorum vtilitatum et pertinentiarum eiusdem contra quoslibet imperitores et causidicos Juridice tueri protegere et conseruare proprijs ipsorum laboribus et expensis iuxta legem et consuetudinem Jamfate Ciuitatis nostre ab antiquo obseruatas et aprobatas, In cuius rei memoriam firmitatemque perpetuam præsentēs litteras nostras priuilegiales pendenti et Autentici Sigilli nostri maioris munimine roboratas et consignatas eisdem Michaëli et domine Sophie consorti sui necnon haeredibus ac superstitibus ipsorum vniuersis duximus concedendas. Datum secunda die festi Sancte dorothee virginis et martiris, Anno dominj Millesimo Quadringentesimo Nonagesimo secundo. «

Az oklevél hátán egykorú kézírással

»pesten vet zoby mihalj egj hazat zent peter uciajaban margitul es az fiatul albertul.«

Az eredetiről közli:

WALTHERR IMRE.

— **Károlyi Sándor versei az „ál-Károlyi“-ról.** A »Századok« folyó évi martius és aprilis havi füzeteiben t. W a l t h e r r I m r e tagtársunk, a gr. Károlyi-nemzetség levéltárának eredeti forrásaiból tüzetesen ismertette az ál-Károlyi István, igaz nevén Nagy Gergely érdekes történetét. De, hogy e XVII-ik századi kalandor regényes pályája pro coronide még meg is énekeltetett légyen egykorúlag, s hogy megénekölje maga az általa elámitott és rászédett gr. Károlyi Sándor a későbbi híres tábornagy volt, — azt még Waltherr különben oly részletes és kimerítő tanulmányából sem tudtuk meg. Mivel pedig már magában véve azon eddigelé ismeretlen körülmény is, hogy a másként oly gyakorlati gondolkozású és természetű Károlyi Sándor valaha versírással is foglalkozott, méltó a följegyzésre: Waltherr Imre úr becses közleményeinek kiegészítéseül álljanak itt az alább következők.

Legközelebb a gr. Károlyi-ház levéltárában II. Rákóczi Ferencz korabeli levelezéseket kutatván, — figyelmemet egy, Károlyi Sándor jól ismert kezevonásaival irtt verses fogalmazvány kötötte le; elesdálkozva a tetőtől talpig practicus és realis észjárású férfiú soha nem sejtett poétaságán, — kíváncsian nyúltam az irat után, s meggyőződtem, hogy az csakugyan verseket, és pedig kétségkívül Károlyi Sándor által szerzett verseket tartalmaz; mert hisz az ő kezével irtt fogalmazat az, nagyszámú törlésekkel és javításokkal — melyek tanúskodnak, hogy nem másunnét másolta verseit. Csakhogy, fájdalom, a hosszú verses életrajznak, mely az 1699-ben elhunyt »ál-Károlyi« vulgo »Nagy Geczi« viselt dolgait foglalja magában, ezen hosszában kettéhajtva sűrűn beírtt egy ívből álló kézirat-töredék csak elejét tartalmazza, addig t. i., míg a valódi Károlyi István Zentánál 1686-ban elesik. Áll eddig a poéma 56 négysoros versből, melyekben költészet ugyan semmi nincsen, s a technica is gyöngye és gyakorlatlan. Nem egyéb az egyszerű, száraz verses-krónikánál, — de hisz nem is akart egyéb lenni. Ha az ezen 56 versszakban előadottakat arányba állítjuk Nagy Geczi későbbi viselt dolgaival, s a vers előadási modorát is hozzávetjük: azon következtetésre jutunk, hogy az egész versezet még legalább háromszor-négyszer ekkora lehetett. És mivel a tulajdonképeni actio még egészen hátra van: az ál-Károlyi története érdekében sajnálnunk kell e nagyobb és gyaníthatólag becsesb résznek elveszését vagy lappangását. De lásunk a meglevőnek rövid ismertetéséhez,

A valószínűleg mindjárt a kalandor halálakor 1699-ben készült — mert 1700. elején, a levéltár-rendezéskor már »revideált« — kézirat külső oldalára ezt írta Károlyi Sándor:

»Nagy Geczirül való notatiók és delegatorium az váradi püspökre. — Szükséges. — Revisae 25. Jan. 1700.«

A darabnak ennél egyéb címe nincs is, hanem mindjárt rákezdí az első versekkel, ekképen:

1. »Változó világon embernek élete,
Fordul nagy hirtelen sokszor szerencséire,
Alacsony helyről is emeli nagy székre,
Mindazáltal fordul szerencsétlenségre.
 2. Úgy jártam bezzeg én, ki sokat próbáltam:
Három esztendőig disznópásztor voltam,
Azután magamot az hadakban adtam,
Rosz erkölcsöm mégis sohol el nem hattam.
- — — — —
4. Éltem nagy kedvemre katona koromban,
Szatmár városában hadakban laktomban,
Hol szabad életet tölthettem koresmában,
Gyönyörködtem vígan füveg pálinkában.« stb.

Leiratik Nagy Geczi henye, tobzódó, tékozló élete, szüléihez engedetlensége s valami csínyjéért Prínyi Pál ugoesai főispán »erős tömlöczébe« való vettetése, majd e rabságából szegény szülői által — bár érdemetlenül — kiváltása. De a »minden rosza virgoncz szándékú« fiú ezután sem nyughatott apja-anyja házában; tisztos szülői gyakori feddéseit hallani nem akarva, ott hagyja őket, Tokajba megy, és ott egy császári ezredbe katonának beáll. Német tisztjei által Olaszországba vitetik s »fris, ép természetért« őrmesterré lesz. Azonban örökös részeskedése, dözsölései miatt az ezredtől nem sokára elcsapják. Ekkor bujdosni indul, s nem lévén mit tennie, egy gazdag olaszhoz áll szolgálatába. De rossz természete itt is csakhamar kiűt belőle; szabadosan részeskedik és szeretkezik:

»Kinálás nélkül is fogtam az italhoz,
Adtam gyakran magam az olasz dámákhoz.«

Gazdája végre, mint javíthatlan, lator gonosztevőt, gályára adja őt rabúl. Itt hosszasan leiratnak a tengeren a súlyos gályavonásban eltöltött szenvedései, melyek közti kétségbeesésében nem egyszer készült magát a tengerbe ölni:

»Te tudod Istenem, mikre nem fakadtam,
Tengerben nehányszor alig nem ugrottam,
Haltúl elnyeletni akarva akartam.«

Majd, hogy valamiként megszabadulhasson: roppant restnek és zúgolódónak tette magát. Mire, gályás uraira, »rútul agyarkodván,« s restségének sem szitok, sem korbácsverés nem használván, az olasz hajós őt egy török gályára adta, a hol aztán még kegyetlenebbül bánatának vele. Itt látszólag megadja magát sorsának, de ravaszságból új urinál

»Nevét megtagadja, az pogánt megesehá«
s kéri vala török gazdáját — miután őt már sok időig a tenger hajjain hordozván, látná, »hogy nem kapott keze munkáján« — boesátanú el őt: »ne kapjon ilyen bolond rabján.« Majd így folytatja, áttérvén immár az ál-Károlyiaskodás kezdetére:

»Végre, sok időre, szenvedésim után
Tenger hajjai közt hányattató gályán
Smirna szigetjéhez Ázsiában jutván,
Fáradt oldalamon esendesen aluván:
Láttaték énnekem szép, kedves álmomban
Egy ember mellettem, esendessen nyugtomban;
Ki is kérdi töllem: mikor ez rabságban
Estél te Nagy Geczi ily nyomorúságban?«

A kérdező ugyanis megismeri őt, hogy egykor vele Szatmár várában együtt katonáskodott, egy században szolgált, a holott is a szatmári hadak közt:

50. »...Károlyi (?) István vala ezer előtt
S az midőn Budának nagy ostromlása lött,
Egész ezerével maga is odajött, —
Kit az keresztyénség dícsérettel megvött.

51. Azzal megnevezett híres kapitányod
Zászlójával járó megírt jó hadnagyod

Az ezere előtt üttetvén az dobot
Tiszteknek előtte rendessen lovaglott.

52. Esett megszállása Szeged végvárának,
Jött híre táborra sok pogány-ágoknak,
És igyekezete töröknek, tatárnak —
Mint succurráljanak benn levő hadaknak?

53. Kinek eleiben vitéz Generális
Veterányi szálla, Barkóczy Ferencz is
Expediáltatott sok szép vitézség is —
Hogy meggátoltassék ellenkezők közt is (?).

54. Mellyek is az midőn sintai mezőben
Akadtunk össze törökkel fegyverben:
Az te kapitányod első ütközetben
Örömmel harczolván, vitézkedik frissen.

55. Találván újobban támadt sok tatár
Kelletett arra is fokadnia harczra
Ott Károlyi Istvánt átvervén az csida —
Elesék császárnak vitéz kapitánya.

56. Kinek megholt testét keresték az tisztek,
Mezőben, bokorban hajhálták vitézek:
De mivel az tüztől megperzselttettenek,
Semmiképen reá nem ismérhettenek.«

Eddig a vers; — a hátralevő rész a következő, ma már hiányzó vagy legalább még elő nem került íven foglaltatott. Érdekesnek tartottuk mindazáltal a fentebbi töredéket is ismertetni, egy részről az al-Károlyi kalandos történetének kiegészítéséül, a más részről, mint már érintők, Károlyi Sándor eddig épen nem ismert, nem is vélt költői vagyis inkább verselői kísérletének — e szót nem merjük többesben mondani — bizonyosságául.

THALY KÁLMÁN.

— **Láthatlan emberek Murányon, 1709-ben.** II. Rákóczi Ferencz fejedelem murányi várparancsnoka: idősbik Fáy István 1709. január havában a helyőrségi h ajdúk közt összeesküvést fedezett föl melynek következtében számos hajdút elfogatott. Ezek aztán a Kajaly, Pál legfőbb hadi bíró alatt összeült hadiszék elé állíttatván, miután valomásaikból kitűnt, hogy részint elesébbítatva, részint fizetetlenység és

ruhátlanság miatt föl akartak lázadni a parancsnok ellen, és az erős sziklavárat a császáriak kezére játszani: hadi törvény szerint a főbb bűnösök halálra, — nevezetesen részint négygyé vágatásra, részint kínzás után a murányi u. n. hóhér-bástyáról az irtóztató mélységbe taszítatásra, — a többiek pedig megvesszőztetésre ítéltettek. Az ítélet végre is hajtatott.

Ezen pör irományai a budai kir. kamara archívumában vannak szétszóródva gróf Beresényi Miklós elkobzott levéltárának romjai között. Sajátságos köztük egy murányi hajdú babonás vallomása, mely ilye így hangzik:

»Az hajdunk fassioja. 1709. Januarius.

Midőn az ház előtt dohányoztam volna, megszözlét egy ember az bástyán, híván magához, mondá: gyere velem! A mint el is mentem; azomban kérdi tőlem: régen füzettek-e néktek? Mondám: vagyon egy holnapja, vagy több is! Azután, a mint mentiünk volna az porház (lőpor-tár) felé, mondja nekem azon ember: várakozzáll itt egy keveset, mert nekem be köll mennem az porházban, — az holott granatíros strázsa állott; oda menvén, csak az ajtóra tött egy kulesot, s mindgyárt megnyílt az ajtó. Maga bemenvén az porházban, maga után bezárta az ajtót s megint kinyitotta s kigyőtt s megint bezárta az ajtót: őtet pedig sem engemet az strázsa s ahol nem láthatták. Azután megint elindultunk az bástyákra, mondván: engem pedig sem tégedet senki meg nem foglalni, mert ma isszázad-magamval jöttem be az kapun: de minket soha senki nem láthatott; — és egész bástyákat kétszer kerültük meg: de minket senki sem látott. Azután jött velem az szállásomig, mondván: eredj, menj el, mondd meg az káprálódnak: menjen a commendánshoz s mondja meg az commendánsnak és az tiszteknek, hogy minden siltvachtuak egy-egy font dohányt küldjenek; megtanítom én az tiszteket, ha nem füzetnek! Holnap pedig én az bástyákon leszek több társaimval együtt, és ha valaki engem meglát, megmutatom az éntitkaimot!

Más napon virradván, az (midőn) az strázsa változott volna az piarezon: láttam azon embert tizenkettőd magával; engemet magához híván, nekem adott egy fehér cipót, magának is egyet hagyván, azt mondja: még ma én teveled megint beszéllek és megmondom az éntitkomat! Estre újobban hozzám gyűvén, azt mondja: menj el Századok.

az káprálhoz és mondd meg neki, menjen az commendáshoz, és mondja meg neki: holnap hat órákor állítsa a piarczra az egész gvarnizont és minden companiából négy-négy legényt; és az commissariásnak is készen köll lenni, — te is elgyűsz, holnap megindulunk, holnap pedig négy mélyföldet el köll mennünk; tudom én hogy tik kassaiak vagytok *) és már sok elszökött közületek: azokat én tudom hol vadnak, mind föls edem őket és megyünk innen Rozsnyóra, onnan Lőcsére és Kismárkra, Kassára, onnan az Főlséges Fejedelemléhez (Rákóczihoz). Valameddig mink oda nem jutunk: sem tikteket sem engemet nem fog senki látni: mégis, valahol elmergünk, az strázsákon mindenütt fegyvert fognak praesentálni; azután osztán megmutatom magamot, ki vagyok én! Kikeletkor pedig az Főlséges Fejedelemlnek sok hadai lesznek, és a mikor megütkeznek az ellenséggel: én is jelen leszek, — de nem fogtok szaladni, mint eddig! Én arra mondom neki: vallyon jó lélek vagy-e? Arra felele, hogy: én jó lélek vagyok, és nem jöttem ide az ti gonosztokra, hanem javatokra! — ... az alatt csak eltűntselment; akkor is voltunk tizenketten: de sem őket sem engemet nem láthatott senki. Azt is mondotta, hogy: vagyon nekem Lőcse és Kismárk táján hatszáz olyan emberem mint mink vagyunk, a kiket senk sem lát.

Azután fateálta: Commendant uram nekem azt parancsolta, hogy mondjam meg neki: ha mi dolga vagyon, minthogy énekelem nem hiszen, menjen commendás uramhoz és ő kegyelme előtt jelentse meg magát! De arra semmit nem szóllott, hanem engem kezen fogva el akart vinni magával, — én pedig kiragadtam az kezemet az kezéből, bementem az szállásomra. — Valahányszor láttam azon embert: mindenkor tisztá vörösben volt, szép, paszamányos köntösben, és az övi megett volt egy pár puska (pisztoly), az nyakában egy karabély, és többi is mind vörösben voltak.“

Eddig a sajátyszerű, babonás, valódi vagy színlelt hőbortosságból eredett vallomás, — mely azonban a hadi bírakat legkevésbbé sem hozta zavarba, sem pedig a szerencsétlen vallót nem menté meg az izso-

*) Murány őrségét ugyanis ekkor nagyobbbrészt Radics ezredebeli kassai hajdúk képezték.

nyú haláltól. Fáy István egyik 1709-iki leveléből olvasom ugyanis, hogy ezen hadiszékeleg örültnek nyilvánított hajdú is, miután a kőpád látására sem rettent meg, s nem tért el csodás vallomásától: a többi bűnösökkel együtt a hóhér-bástyá szédítő magasából irgalom nélkül aláloketett a gyilkos mélységbe

VALENTINUS BUJDOSÓ.

— **Rákóczi hamvai.** II. Rákóczi Ferencz, gr. Beresényi Miklós és bujdosó társaik hamvainak országos intézkedés által leendő hazaszállíttatása iránt a képviselőházhoz a múlt füzetünkben közölt törvényhatóságokén kívül, újabban, t. i. július 2-káig, még a következő vármegyék kérvényei érkeztek be: Bihar, Heves és Külső-Szolnok, Középs-Szolnok és Veszprém; — vagyis eddigelé összesen huszonegy megye és egy sz. k. város (Győr) emelte föl ez ügyben lelkes szövegét. Tudomásunk van róla, hogy számos más törvényhatóság is hasonló végzést hozott, csak hogy fölterjesztéseik még nem küldettek be, s most már — az országgyűlés elnapolása folytán — csak az ősszel fognak majd bemutatni a törvényhozó testületnek; ilyenek pl. a jász és kún kerületek, Udvarhelyszék, Maros-Vásárhely városa, stb. s ilyek lesznek, mint hiszszük, Kassa, Kolozsvár, Debreczen és Hód-Mező-Vásárhely sz. kir. városok is, melyeket Rákóczihoz, Beresényihez annyi nagy emlék fűz. Szóval az ország hatóságilag is igen tekintélyes mérvben karolá föl a kegyeletes ügyet, daczára a lelkesülésre nem igen alkalmas, realisticius irányú időknek. Sőt a föntebbi municipiumok némelyike, pl. Veszprém és Középs-Szolnok vármegyék nem elégsznek meg e szent hamvak hazaszállíttatásának kimondásával, hanem a részletekre is átmenve, Thaly indítványa értelmében az 1715-iki XLIX-iki törvényezikk megsemmisítését és Rákóczi, Beresényi s társaik hazafiúi érdemeinek törvénybe iktatását is kívánják. — Örülünk, hogy nemzetünk fiaiban ennyi történelmi érzék, ennyi hála van, és örülünk, hogy gyenge szavunk »a alkotmány védbástyái« által ily hatalmasan viszhangoztatván, — nem fog elenyészni a pusztában!

— **A magyar nemzeti muzeum** régiség-tárának tevékeny s buzgó öre Rómer Flóris, ki a kezelésére bízott műkincsek és régiségek új, a tudomány és aesthetica igényeinek megfelelő berendezése által, érintett nemzeti intézetünknek már is igen hasznos szolgálatot

tön: ebbeli érdemeit még azon ezélszerű és üdvös intézkedéssel gyarapítá, hogy az említett gazdag régiségtár nevezetesebb műdarabjait felállítási rendjük és szakok szerint ismertető, magyarázó »Képessé Kálauzt«-t második, tetemesen bővített és egészen újból dolgozott kiadásban juttatta napvilágra. Mennyire jó szolgálatot tön e derék és a történelmi s régészeti műismeretet a tudógyó közönség közt nagyban terjesztő vállalat már eddig is, — mutatja azon körülmény, hogy a három ezer példányban nyomtatott első kiadás két év alatt elfogyott, legtöbbnyire a muzeum látogatói által megvételre. E második kiadás különösen az általánosan felül az előbbit, hogy a legújabb, ú. m. a szibalmi, aszódii, pilinyi és győrvideki nagyszerű leletek eredményeinek, továbbá az azelőtt műszakilag rendezve nem volt, pedig igen dús és változatos fegyvertárnak is leírását tartalmazza, de általában másként is bővebb, részletesebb és több illusztráló fametszvényekkel ékes amannál. A nagy elterjedésre, s a még el nem készült katalógus raisonné-nak pótlására hivatott füzet ára — tekintettel a nemzeti muzeumnak éppen legbecsesse osztályát: a régiségtárt látogató közönség nagy számára — csak 50 kr., és így mindenki által nagyon könnyen megszerezhető.

— **Toldy Ferencz, Tárkányi Béla és Frankl Vilmos** író-társaink Olaszországban nagyobb utazást tettek, főleg magyar történelmi emlékek felkutatása végett. Bejárták Velenczét, Milánót, Bolognát, Ferrárá, Mantuát, Modenát, Turint, Flórenczét, Genuát, Rómát, Nápolyt, stb. S bár főcéljukat: a Vaticán levéltárának megtekintését Antonelli bíbornok személyes igérete daczára sem érthették el, — két hétig napról-napra hiába biztattatván a behozáttatással, — s bár a nápolyi Farnesi-gyűjtemény s a ferrárai érseki levéltár nem felelt meg várákozáisaink: mindazáltal a többi archivumokban számos nagybecse magyar történelmi adatot leltek és jelölének ki lemásoltatásra, különösen Beatrix királyné és Hyppolit esztergomi érsek életére nézve, továbbá követi tudósításokat a magyar kir. udvarból és országgyűlésekről a XV. és XVI-ik századokból. A b. Nyáry által fölfedezett Hyppolit-codexek számát is szaporították egygyel nevezett tudós búváraink, kik egyszersmind Nápolyban élő hazánkfiát, Óváry Lipótot is részletes tájékozó utasítással ellátták további kútfőnyomozásaira nézve. Örömmel jegyezzük meg végül, hogy a magyar tudományosság eme küldöttei a távol olasz földön — az egy római vaticáni levéltárt kivéve, melyet újabb időben még egykori tudós öre Theiner elül is

befalaztak — mindenütt a legkészségesebb rokonszenvvel s előze-
kenységgel találkoznak hivárkodásaikban.

— **Thököly Imre naplói.** A m. tud. Akadémia történelmi bizottságának július 5-iki ülésén mutattatott be közlő Thaly Kálmán által »Késmárki Thököly Imre naplói, leveleskönyvei és egyéb emlékezetes írásai«-nak második kötete, mely jelen füzetünkkel egy időben kerül közforgalomba. A tüzetes bevezetéssel bíró s 700 lapnál terjedelmesebb kötetnek legnagyobb részt magyar, s csak kisebb részben latin, német és franczia nyelvű, politikai-, had- és culturtörténelmi tekintetben érdekes tartalma a néhai Rákóczi-féle, jelen'eg vörösvári gr. Erdődy és a kir. kamarai levéltárból, továbbá a gr. Csákyak löcsei, a késmárki ev. lyceum és Ugocsa vármegye levéltárból van merítve. Összesen XII fejezetre oszlik és 1680-tól 1714-ig terjed. Magában foglalja egyebek közt a nagybíró »kurucz király« 1685—86-iki és 89-iki naplóit, 1691. és 1698-iki leveleskönyveit, 1703., 1704. s 1705-iki (utolsó) levelezéseit II. Rákóczi Ferenczcel és ennek főbb híveivel; az ő, neje Zrínyi Ilona és a Rákóczi-árvák 1683-iki fejedelmi udvartartásának részletesen ismertető kútfőit, kincseik és temérdek ingó értékeiknek leltárait Munkács, Reg'ecz, Szádvár, Makovieza, stb. váraikban s Kassa városában, 1680 — 1685-ből; Thökölynek Szirmay Miklóssal és Andrással 1682 — 84-ben folytatott levelezését; zernyesti diadalának aggratulatióját a török szultántól; Munkács vára capitulatióját és a vár s löszerei tüzetes leírását 1688-ból, adatokat II. Rákóczi Ferencz gyermekkorára ugyanezen évből, Thököly, Zrínyi Ilona és a kibujdosott magyar rendek előterjesztéseit és emlékiratait a britt kormányhoz a karlóczyi béke alkalmával, végre a Thököly és neje halálára s hagyatékára vonatkozó tudósításokat s tárgyalásokat II. Rákóczi Ferencz és Juliánna részéről. Szóval, hatalmas fénypontjától egész sírjáig kísérik Thökölyt, — kinek 1701. s 1705-iki itt közlött utolsó levelezései és 1698-ki előterjesztései, nemkülönben 1685—86-ki naplója rendkívül becsesek. — Enyit rövideden ezen Thököly és kora történetéhez, úgy hiszszük, alig mellőzhető adattárul szolgáló gyűjtemény tartalmáról, — melynek tán majd fog akadni illetékes ismertetője, bírálója füzetekben is.

-- **Mihailovics zágrábi érsek** őnmaga igen szép tanújelét adá közelebbről tudományszeretetének, midőn hathatós pártolása s áldozatkészsége által létet adott egy fontos egyháztörténelmi okmánytárnak,

mely méltó párjául igérkezik a Knauz Nándor szerkesztése alatt meginduló esztergomi primatialé diplomatariumnak. Ez a Zágrábban éppen most megjelent »Monumenta Historica Episcopatus Zagrabienensis Saec. XII. et XIII.« latin és horvát czímű, mintegy húsz ívnyi kötet, vagyis ezen vállalatnak első kötete. Szerkesztette Tkalic János. A kötet, mint látszik, pontos közlésben 252 darab Árpád-kori, 1134-től 1299-ig terjedő oklevelet foglal magában, latin és horvát kivonatokkal és végül bő és gondosan szerkesztett név- és tárgymutatóval. Szóval ezen egyház- és történelmünket igen sok új becses adalékkal szaporító gyűjtemény egy jó okmánytár összes kellékeinek megfelelni igyekezve indult meg, és azért csak üdvözölhetjük irodalmunk terén, — tudós szerkesztőjének sikeres fáradozásait, valamint nagylelkű Meccenásának a létrehozás körüli érdemeit őszinte elismeréssel méltányolva.

— A magy. kir. államlevéltár ügyével az történt, a mit előre sejtettünk, a mi fölött már múlt füzetünkben kénytelenek valánk kifejezni egyrésztől sajnálatunkat, másrésztől csodálkozásunkat. Az országgyűlés ugyanis jul. 2-kán elnapoltatott, a nélkül, hogy a belügyér úr az ezen nagyfontosságú államintézmény szervezésére vonatkozó törvényjavaslatot előterjeszteni szükségesnek tartotta volna. A ház pedig megnyugodott az eddigi statusquo fenntartásiban, és az egyetlen igazgatói állomás fedezésére előirányzott összeget is oly módon szavazá meg, mint a pénzügyi bizottság véleményező. Vagyis el fog költetni nem szakembereknek ide s tova való utazgatásaira ez a 3000 frt is ép oly haszontalanul, mint az erdélyi levéltárnak szükségtelen, sőt az ottani viszonyokra nézve káros felhozatalára kidobott 20,000 frt. De hát gazdag nemzet vagyunk mi, sok a kihajigálni való pénzünk; — hanem mikor valamit komolyan, a tudomány és köznevelődés szempontjából kellene szerveznünk, akkor évről-évre előáll P a t h ó P á l ú r, s azt mondja Petőfivel, hogy: »ejh! ráérünk arra még!«

— Adalékok Bethlen Gábor szövetkezéseinek történetéhez. Ez a czíme azon 6—7 íves füzetnek, melyet Szilágyi Sándor a vörösvári Rákóczi-levéltár a XVII-ik század második és harmadik tizedéből származó s folyóiratunk szerkesztője által kiszemelt, Pestre szállított és az Akadémia rendelkezésére bocsátott kincseiből kiadott. Nevezetes állami szövetkezési okmányok ezek, a légszerű

Bethlen Gábor uralkodása idejéből, részint belföldi főurak és rendek közt, részint idegen hatalmasságokkal kötve. Egészen új világításba helyezik Bethlen politikáját, s eddig nem ismert kulesaiúl szolgálóak a híres férfú sok, ezelőtt rejtélyesnek tetszett műveletei megértéséhez. Igen helyesen tevő azért közlő Szilágyi Sándor, a ki ezen európai fontosságú diplomákat, utasításokat, jegyzékeket s azok alapján Bethlen politikai működésének szellemét, irányelveit előrebocátott értekezésében érdekesen fejtegeti, — hogy értekezése után a legkiválóbb XXI. okiratot egész terjedelemben kiadta. Így jönnek lassanként napfényre a vörösvári levéltár kincsei, melyeknek mása a Rákócziak korára nézve ninesen hazánkban. A becses füzetet, mely az akadémiai »Értekezések« közt jelent meg és Eggenbergernél kapható, a hajdúvárosok 1620-iki szövetséglevelén létező számos pecsétnek kömet-szetű rajzai is díszítik, melyek sphragisticai szempontból részletes megvizsgáltatást érdemlenének; s bár közülök nem egy annyira kopott már, hogy felirataik alig olvashatók, mégis, úgy hisszük, a magyar köriratú községpecsétek számát is lehetne közülök néhányval szaporítani.

— **Vegyes közlések.** Történetíróink, kik közül a legtöbbben résztvenni szándékoznak társulatunk nyitrai kirándulásában, azon időig többnyire magányba vonúlva, vagy a fürdőkön keresve enyhülést és gyűjtve újabb erőt, töltik a hő nyári napokat; néhányan azonban a jelen július és augusztus havak folytán is bűvárlati utazásokat fognak tenni. Így Frankl Vilmos már Bécsbe utazott a es. és kir. titkos levéltárban kutatandó s azután b. Nyáry Alberttel egyesülten a bányavárosok és az azon tájakon levő néhai Drágffy, és gr. Nyáry-családok levéltárait keresendi föl; Nagy Imre Soprony és Kőszeg táján, Thaly Kálmán Szepesben a gr. Csákyak mind szenti archivumában, hg Odessalehi Arthúr Birtfa város levél tirában és Zborón, Csaplár Benedek pedig a kegyesrendűek privigyei társháza levél- és könyvtárában teendnek bűvárlatokat. Végre Frankl még Ugoesába is szándékozik a b. Perényi-archivumba, míg majd Nyitrán mindannyian összejövendenek. — A vasmegyei szombathelyi régészeti egylet évkönyvet adott ki, melyben Lipp Vilmos, a fáradhatlan titkár az immár 500 tagot számláló egylet történetét adja elő, muzeumának nevezetesebb műtárgyait, Chernel Kálmán pedig a kőszegi vár történelmi emlékü épületeit ismerteti.

— Ugyancsak Chernel Kálmán, úgy értesülünk, befejezte és nem-sokára sajtó alá adandja Közegvárosa monographiáját. — A csanádi Történelmi Adattár júniusi füzeté megjelent. Még foly-vást Csanád város monographiája s az orodi káptalan kiadványainak közlése foly benne s Tárczájában egy kis értekezés foglaltatik a Nagy-Károlyféle Francovilla és Francohorion hol fekvéséről Löschardt Nándortól. — Az erdélyi unitariusok »Magvető«-je legújabb füzeté-ben (VIII-ik köt. 2-ik füz.) Nagy-Ajtai Kovács István érdekes emlékjegyzetei folytattatnak, most már 1848—49-ről. — Erődi Harrach Béla tagtársunk, a keleti nyelvek szorgalmas kutatója, Győr 1598-ki bevételének történetén dolgozik Naina és más török kútfők után, s művét társulatunk valamelyik őszi ülésén öhajtja bemutatni.

Történelmi könyvtár.*)

— **Késmárki Thököly Imre** naplói leveleskönyvei és egyéb emlékezetes írásai. Közli Thaly Kálmán (Monumenta Hung. Historica. Magyar Történelmi Emlékek, kiadja a m. tud. Aka-démia történelmi bizottsága; I. osztály: Írók, XXIV.) Második kötet. Budapest, 1873. Eggenberger Ferdinándnál N. 8-adr. XVI. és 708 l.

— **Adalékok Bethlen Gábor szövetkezéseinek történe-téhez.** Közli Szilágyi Sándor. (Akadémiai »Értekezések« a tör-ténettudományok köréből. II. köt. VIII. sz.) Budapest, 1873. Eggen-bergernél. N. 8-adr. 96 l. Ára 60 kr.

— **Monumenta Historica Episcopatus Zagrabien-sis,** saeculi XII. et XIII. Szerk. Tkalic János. I. kötet. Zágráb, 1873. N. 8-adr. VIII. és 280 l.

— **Képes Kalaúz** a magyar nemzeti muzeum érem- és régiség-tírában. Második, az új rendezés nyomán egészen átdolgozott és teteme-sen bővített kiadás. (Illustrálva) Budapest, 1873. 16-odr. 88 l. Ára 50 kr.

*) Hogy e rovatot az újon megjelenő hazai történelmi munkákra nézve mennél teljesebbé tehessük: kérjük a t. szerzőket és kiadókat, hogy könyveiket — vagy legalább azok czímét — hozzánk (Budavár, iskola-tér 162. sz.) beküldeni ne terheltesse nek.

Felelős szerkesztő: THALY KÁLMÁN.

Bulapest, 1873. Nyomatott az Athenaeum nyomdájában.

SZÁZADOK.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KÖZLÖNYE.

Nyolczadik füzet.

1873.

October hó.

Egy XVI-ik századbéli magyar fűvész és orvos emlékezete.

I.

A természettudományok terén nemzetünk soha sem volt képes vezérszerepre emelkedni; nagyszerű felfedezéseket, korszakot alkotó műveket nem mutathat fel. Azonban minden időben számosan találkoztak, kik a művelt nyugot tanulmányainak, nyomozásainak eredményeit megismertetni és értékesíteni igyekeztek.

Ismeretes, hogy Wesszprémi István »Succincta Medicorum Hungariae et Transilvaniae Biographia« című nagybecsű művében¹⁾ három századot állított össze azokból, kik hazánkban az orvosi- és természettudományokkal foglalkoztak.

A természettudományok széles mezején a növénytan nem legkevésbé vonta magára hazánkfiainak figyelmét. Már a XVI. században két terjedelmes és kimerítő növénytani munka jelent meg. Az első Juhász (Melius) Péteré: »Herbárium, az Fáknek, Fűveknek nevekről, természetekről és hasznokról, Galenusból, Pliniusból és Adamus Lonicensusból szedettettek ki.« (Kolozsvár, 1578. Negyedréti 118 levél.) A második Bejthe Istváné: »Füves könyv, fűveknek és fáknek nevekről, természetekről és hasznokról, irattatott és szerczetett Magyar nyelven a fő Doktorok és természettudó Orvosoknak. Dioscoridesnek és Matthiolusnak bölts Irásokból.« (Német-Újvár. 1595. Negyedréti.)

¹⁾ Négy kötet. Lipse és Bécs 1774—1787.

Ezeknek kortársuk volt Purkircher György, ki bár nem tette le hasonló műben növénytani ismereteit, e tudomány-nak buzgó és szerencsés művelője vala.

Pozsonyban 1530 körül született, vagyonos polgári családból.²⁾ Szülővárosában kezdette meg tanulmányait, s oly sikerrel, hogy midőn 1556 február 16-án Sericanda Lipót híres pozsonyi orvos meghalt, képes volt emléket gyászversekben megünnepegni.³⁾ Kevéssel utóbb elhagyta Pozsonyt, hogy Wittenberg nevezetes főiskoláján folytassa tanulmányait. 1556 szeptember 30-án találjuk az egyetem anyakönyvébe jegyezve.⁴⁾ Mily tudományokkal foglalkozott? nem tudjuk meghatározni. Azon költői művét, mely Miksa római királynak ajánlva, 1559-ben, a hely megnevezése nélkül, napvilágot látott és Salamon példabeszédeit dolgozza fel, hihetőleg Wittenberghen adta sajtó alá.⁵⁾ Ugyanezt állíthatjuk azon eclogáról, melyet nagynevű tanárának, Melanchthonnak halála alkalmából szerkesztett.⁶⁾

Wittenbergből 1561 őszén Olaszországba ment, hol a páduai egyetemen az orvosi tudományokban képezte ki magát és 1563-ban elnyerte a tudori habért. Mennyire kedvelt volt, s mily tiszteletben állott társai előtt, kitünteti azon nyomtatvány, melyet

²⁾ A pozsonyi kamara 1567 július 7-én Miksa királyhoz intézett fölterjesztésében említi, hogy Purkircher Pozsonyban »domum et haereditates habet.«

³⁾ »Elegia in obitum Doctissimi viri D. Leopoldi Sericandae Medici et Civis Posoniensis, die 16 Februarii an. 1556 defuncti, concinnati per G. P. P.« Ez nem jelent meg nyomtatásban. Az eredeti kéziratot bírta Weszprémi. V. Ö. Biographia Medicorum. IV. 462 l.

⁴⁾ »Georgius Purkircher Posoniensis.« Révész közleménye. Magyar Történelmi Tár, VI. 226. l.

⁵⁾ »Liber Salamonis carmine redditus.« (s—l) 1559. Kis negyed réti 6 levél. Egy példánya a pesti egyetemi és egy a bécsi udvari könyvtárban.

⁶⁾ Ez felvétetett a »Collectio Scriptorum de morte Melanchthonis« czimű 1561-ben megjelent gyűjteménybe. V. Ö. Pray. Index librorum rariozum. II. 244 l.

ezen ünnepélyes alkalommal tiszteletére közrebocsátottak. Ez üdvözlőverseket tartalmaz hat barátjától, kik között öt külföldi ifjú, a hatodik Kerz Pál erdélyi.⁷⁾

Mielőtt Páduát elhagyná, Purkircher maga is sajtó alá adott két művet. Az egyik a 72-ik zsoltár költői előadása, Miksa római királynak ajánlva;⁸⁾ a másik ugyancsak Miksa király magyarországi megkoronáztatásának dicsőítésére hivatott költemény.⁹⁾

Tanulmányait befejezvén, mint orvostudor és a szépművészetek mestere tért vissza szülővárosába, hol 1566-ban nőül vette Lerchenfelder Zsófiát, egy pozsonyi polgár leányát. Menyegzőjének díszét egy külföldi barátja, a mansfeldi Praetorius »poeta laureatus« örömversek kiadása által emelte.¹⁰⁾ Orvosi tevékenységnek szentelte életét; de költői munkásságával nem hagyott fel. 1565-ben I. Ferdinand halálára gyász költeményt adott ki.¹¹⁾

A következő évben a 79-ik zsoltárnak költői feldolgozását bocsátotta közre, latin és német nyelven.¹²⁾ Végre 1569-ben a

7) »Lusus poetici ad Georgium Purkircherum Posoniensem lauream in arte medica decoratum.« Pádua. 1563. Egy példánya a debreczeni ref. collégium könyvtárában.

8) »Ad Divum Maxaemilianum Rom. et Boh. Regem. Ps. LXXII. Da Deus regi judicia tua etc. carmine redditus.« Pádua 1563. Egy példánya a pesti egyetemi könyvtárban. (Kis negyedréti 4 levél.)

9) »Maximiliano Romanorum Bohemorumque Regi etc. coronam Hungariae accipienti.« Pádua 1563. Egy példánya ugyanott. Kis negyedréti 6 levél.

10) »Elegia de coniugio clarissimi viri Domini Georgii Purkircheri artis medicae doctori et pudicissimae virginis Sophiae Lerchenfelderianae, nobili ac patricio genere apud Posonienses editae. Autore Z. Praetorio Mansfeld. P. L.« Bécs 1566. Egy példánya a debreczeni ref. collegium könyvtárában.

11) »Divi Ferdinandi I. Rom. Imp. et Hung. Regis etc. manibus sacrum. Pannonia lugens.« Bécs 1565. Egy példánya a pesti egyetem könyvtárában.

12) »Psalmus LXXIX. Deus venerunt gentes etc. Carmine redditus pro Hungaria gravissimo cum Turcis conflictante. Authore Doctore

Duna és a Garan folyókkal énekelteti meg Verancsics Antal primás magas tulajdonait.¹³⁾

II.

Ezen költői muukásság közepette buzgón felelt meg hivatása teendőinek is. Mint orvos számos sikeres gyógyításokkal dicsekedett; bár sem a várostól fizetésben, sem betegeitől megfelelő jutalomban nem részesült.¹⁴⁾ Együttal üres óraiban a növénytannal foglalkozott, és szorgalmasan gyűjtötte Pozsony vidékén a ritkább példányokat, melyekre a külföldi tudósok figyelmét felhívta. Így összeköttetésben állott a híres belga Clusius Károlylyal, ki Bécsből többször hazánkba is kirándult, s a magyarországi virány megfigyelése és ismertetése körül nagy érdemeket szerzett.¹⁵⁾ Ez Purkirchert barátai közé számította és egy

Georgio Purkircher Posoniensi. « Bécs. Év nélkül. A mű élén Zsámboki János epigrammja olvasható. Egy példánya a pesti egyetemi és egy a bécsi udvari könyvtárban. — A német kiadás címe: »Der 79. Psalm Davids. Herr es sind Heyden in dein Erbe gefallen etc. in diesen Kriegeleuffen wider den Türecen ganz nötig zu singen.« Bécs. Év nélkül. A Salm Kata grófnéhoz intézett ajánlólevél kelt Pozsonyban 1566 október 2-án. Kis negyedréti 4 levél. Egy példánya a bécsi udvari könyvtárban.

¹³⁾ »Sacer dialogus Istri et Grani. Reverendissimo Praesuli Antonio Verantio Archiepiscopo Strigoniensi.« Bécs. 1569. Egy példánya a pesti egyetemi könyvtárban.

¹⁴⁾ A pozsonyi kamara 1567 július 7-én kelt felterjesztésében írja: »Edidit autem, a quo tempore hic versatur, quamvis nulla mercede civitatis conductus, suae artis egregium specimen, et curavit multas aegritudines satis feliciter; licet laboris et diligentiae suae, ut ipse affirmat, praetium capiat exiguum, . . . cum professio ipsius apud homines culturae vinearum addictos parva emolumenta exhibeat.«

¹⁵⁾ V. Ö. Kalchbrenner. »A magyarországi gombászat történetéről« szóló akadémiái értekezését, (1873) melyben Clusius magyarországi vonatkozásait érdekesen ismerteti.

általa megismertetett babfajt az ő nevével ruházott fel: »Phaseolus maior varius, sive Purkircherianus.«¹⁶⁾

Purkircher ezen sokoldalú tevékenysége által nemcsak a külföld tudósainak tiszteletét, hanem a magyarországi kormányférfiak figyelmét is magára vonta.

Midőn a tudós férfiú 1567 nyarán a pozsonyi országgyűlésen tartozkodó Miksa királyhoz évi kegydíj megajánlásáért folyamodott, a pozsonyi kamara melegen ajánlotta az uralkodó kegyeibe.

»Bár, legkegyelmesebb császár, — így szól a felterjesztés — nem emlékezünk, hogy a folyamodó, némely Felséged nevét dicsőítő költeményektől eltekintve, Felségednek oly szolgálatokat tett volna, melyek évi kegydíj megajánlására érdemesitenék, főleg miután nem ismeretlen előttünk, mennyire megapadtak ezen kamara jövedelmei; azonban ha meggondoljuk hazánk szorongatott siralmas állapotát, melyet egyéb szerencsétlenségei mellett azon nagy és súlyos baj is zaklat, hogy úgyszólván sehol sem, vagy csak ritka helyeken találtnak tudós férfiak, kiknek hiánya folytán, úgy látszik, bizonyos vad barbárság felé sietünk; ennek folytán, midőn mégis vannak olyanok, kik a szépművészetekkel foglalkoznak és magokat a természettudományoknak szentelve, minden tehetségekét és szellemöket oda irányozzák, hogy üdvös tanácsaikkal sokaknak hasznára válhassanak és a közjó előmozdítására közreműködhessenek: alázatos véleményünk szerint nem szabad okot szolgáltatni arra, hogy ily férfiak elhanya-

¹⁶⁾ Clusius »Historia variorum aliquot stirpium per Pannoniā etc. observatorum« című, Antwerpenben 1583 közrebocsátott művében 724 l. ezen növényt ekként ismerteti: »Planta serotina admodum fuit anno 1576. semine a Cl. V. D. Georgio Purkirehero Posoniensi archiatro p. m. mihi pro nostra amicitia communicato nata, ideoque ad frugem pervenire non potuit. At ipsi Purkirehero, cum vixit, atque postea eius uxori (nempe ad pergulas aprico loto satus hic Phaseolus) singulis annis maturum fructum dedit. Sed etiam hoc anno 1582 eleganter mihi excreverunt aliquae eius plantae, quas ad maturitatem pervenire posse existimabam, sed ob solis radiorum defectum spe mea frustratus sum.« (V. Ö. Wessprémi Medicorum Hung. et Trans. Biographia. IV. 248 l.)

goltatván, hasznos szándékuktól elidegeníttessenek és elcsüggedjenek.«

Ezen figyelemreméltó észrevételek, és Purkircher tevékenységének ismertetése után, a kamara kiemeli: »Hogy eddig tanúsított buzgalmának folytatására buzdíttassék, és arra ösztönöztessék, hogy nemcsak Felsőged és ezen ország körül érdemeket szerezni igyekezzenek, hanem a növénytan művelésére és felvilágosítására, úgyszintén az e vidék hegységeiben néha található új, ismeretlen növényfajok felkutatására is törekedjék: alázattal ajánlanók, hogy tiszteletreméltó törekvései Felsőgednek bőkezősége által előmozdítottassanak és évi száz forint kegydíjnak megajánlása által elősegíttessenek; azonban oly föltétel alatt, hogy Felsőged ezen kamarájának tiszteit betegségekben gyógyítani, és ha a szükség követeli, a felső részekben alkalmazott királyi kapitányoknak orvoslására utazni tartozzék.«¹⁷⁾

A király — miként a kamarához intézett leíratából kitűnik — kellően méltányolta ugyan mind Purkircher érdemeit, mind a kamara által hangsúlyozott tekinteteket; de a kincstár szorult helyzetére utalva, az évi kegydíjt nem ajánlotta meg, és, hogy »kegyeit és jóakarátát vele éreztesse«, csak ötven forintnyi ajándékot utalványozott részére.¹⁸⁾

III.

A következő 1568-ik évben Purkirchernek alkalma nyílt a királyi udvar kegyeire nyomatékosabban jogcímeket szerezni. Ekkor ugyanis orvosi segélyét egy fejedelmi férfinak kezdte igénybe venni, kit végzete a távol német földről, mint foglyot vezetett a pozsonyi várba.

¹⁷⁾ A kamara 1567 július 7-én kelt felterjesztésének fogalmazata a m. k. kamarai levéltárban.

¹⁸⁾ »Et si cognoverimus cum ex scripto vestro, tum ex aliorum relatione, Georgium Purkircherum . . . ob eximias ingenii dotes, et praeclarum in nos Regnumque nostrum Hungariae benemerendi studium dignum esse, qui annua provisione donetur. Tamen cum ipsimet intelligatis, quam gravibus et multiplicibus expensis, praesertim in hac tempestate onerati simus, ut non possimus ipsi provisionem annuam commode

Ez a viszontagságteljes életéről ismert II. János Frigyes szász-góthai uralkodó herceg, a jénai egyetem alapítója. Mint a protestantismus buzgó pártfogója, részt vett a schmal-kaldeni szövetségnek V. Károly ellen viselt háborújában és jelentékeny szerepet játszott azon vallási küzdelmekben is, melyek a protestáns egyház körén belül folytak. 1563 óta szoros viszonyba lépett egy Grumbach Vilmos nevű frankóniai lovaggal, ki déli Németországot kalandos tettek, békeháborító merényletek színhelyévé tette. Bár az említett év őszén I. Ferdinánd a birodalmi száműzetés büntetésével sújtotta, János Frigyes nem vonta meg tőle pártfogását, melyet akként kívánt meghálálni, hogy a szász választófejedelemségre, sőt a császári trónra is kilátásokat nyitott az ambítiósus hercegnek. A császár felhívását, hogy Grumbachot kiszolgáltsa, visszautasította. Ekként magára vonta Miksa császár haragját és a birodalmi száműzetést, mely 1566 december 12-én mondatott ki reá. Az ítélet végrehajtásával Ágost szász választófejedelem lett megbízva. Ez a grimmensteini várba zárkózott rokonát ostrom alá vette és 1567 április 13-án megadásra kényszerítette. Grumbachot kivégezték, János Frigyes pedig mint foglyot előbb Német-Újhelybe, majd néhány hónap múlva Pozsonyba vitték, hol 1567 november 5-én foglalta el a királyi várakban részére kijelölt helyiségeket. Ezeket 1569 őszén, midőn Miksa király a pozsonyi országgyűlésen személyesen megjelent, néhány hétre (szeptember elejétől október közepéig), de végleg csak 1575-ben hagyta el, midőn Bécs-Újhelyre szállíttatott, hol még húsz évig élt börtönében.¹⁹⁾

Ekként huszonnyolcz évig tartó fogságának idejéből közel

decernere : benigne Vobis mandamus, ut praefato Purkircheri hoc nomine nostro declaretis, ac ut interea aliquo modo propensam et benignam erga se voluntatem nostram sentiat . . . » Miksa király, Pozsonyban 1567 augusztus 2-án kelt leiratának eredetije ugyanott.

¹⁹⁾ Meghalt 1595 május 9-én. Életrajzával sokan foglalkoztak. Böven előadják viszontagságait az általános történelmi művek, sőt az Encyclopaediák is. Legalaposabban és terjedelmesen dolgozta ki életrajzát Beck »Johann der Mittlere Herzog zu Sachsen« című, Weimárban, 1858-ban megjelent két kötetes művében.

nyolcz évet töltött hazánk azonkori fővárosában. Itteni tartózkodásáról a magyar kamara budai levéltárának irományai számos érdekes részleteket tartottak fenn, melyek eddigi életirői előtt ismeretlenek maradtak.²⁰⁾

A herczeg fogságának költségeit testvére János Vilmos, ki herczegségét elnyerte, tartozott viselni, és e czímen évenként tízezer tallért a bécsi császári kamarának fizetni.²¹⁾ Mindazáltal a herczeg őrizetének és ellátásának költségeit közvetlenül a pozsonyi magyar kamara, a király utalványozására a magyarországi jövedelmekből fedezte. A rendes szükséglet havonként ezer forintban volt előirányozva.²²⁾

Ugyanis a herczeg rangjának megfelelő ellátásban részesült. Több udvari szolgálja környezte. Sőt udvari prédikátora, Claviger Henrik mester is megosztotta vele a pozsonyi börtönt. Kiséretét szintén a magyar kamara látta el fizetéssel, élelemmel és ruházattal.

A fogoly feletti felügyelet Mordax Jakab pozsonyi várkapitányra, élelmezése pedig Steinmetz Cornélra volt bízva. Miután a pozsonyi kamaránál a pénzügyi zavarok napirenden valának és a havi részletek kifizetésével gyakran, úgyszólván rendszeren, hátralékban maradt, a nevezett urak gyakran kény-

²⁰⁾ Így maga Beck a herczeg pozsonyi fogságáról összesen három sorban szól (II. 10. l.), és tévesen állítja, hogy 1572 aprílban hagyta el véglegesen Pozsonyt.

²¹⁾ Ezen összeg lefizetését sürgető és annak megtörtént lefizetését nyugtatványozó számos levél találtatik a bécsi cs. kamara levéltárában.

²²⁾ A pozsonyi kamara 1571 jan. 30-án jelenti a királynak, hogy a fogoly herczeg szükségleteire havonként 1000 forintot fizet. (Eredeti fogalmazat.) A budai kamarai levéltárban a királytól, Károly főherczegtől és a bécsi cs. kamarától számos rendelet találtatik, melyekben a pozsonyi kamarának a herczeg szükségleteire kisebb-nagyobb összegek kifizetése rendeltetik. — Vajjon a bécsi kamara a pozsonyi kamara által tett költségeket visszafizette-e? nem vagyok képes eldönteni.

szerültek a királyt és a császári kamarát panaszaikkal, ezek pedig a pozsonyi kamarát rendeleteikkel ostromolni.²³⁾

A király a fogolyban sem szűnt meg respectálni a fejedelmet. Kellően gondoskodott szükségleteiről. Ennek folytán 1570 october 19-én rendelkezést tett, hogy azon esetre, ha az 1000 forintnyi összeg havonként nem lenne elégséges, többet is lehet költeni.²⁴⁾ A császári kamara a határozatlan kifejezést akként magyarázta, hogy a király a pozsonyi kamarát felhatalmazta a herczeg havi költségvetését 1500 forintig terjesztetni.²⁵⁾

Ezen általános utasítások mellett egyes esetekben külön utalványozások is történtek. 1570 őszén a herczeg ezüst asztali edényeinek kijavítására 120 tallért fizettek az ötvösnek.²⁶⁾ 1571 nyarán a pozsonyi kapitány jelentést tett, hogy a herczeg ruhái romlani kezdenek, minélfogva újak bevásárlása válik szük-

²³⁾ 1569 május 11-én Miksa parancsolja, hogy a pozsonyi kamara az 1000 forintot, bár ennek kifizetésére magát képtelennek nyilvánította volt, okvetlenül kifizesse. — 1569 november 26-án Miksa a pozsonyi kamarát a havi illetékek pontos fizetésére inti. — 1570 augusztus 17-én Károly fűg írja, hogy a kapitánytól panaszt vett »multum sibi in sustentatione captivi Ducis Saxoniae deesse...; cum itaque deceat omnibus modis providere, ne sumptus desiderentur necessarii« parancsot ad. — 1572 november 21-én Miksa írja: »Valde nobis molestum est, quod pro tam exigua pecuniae summa Cornelium Steinmetziun toties hinc inde currere cogatis.« És ugyanő 1572 december 4-én: »Non sine molestia« értesült, hogy a kamara az utalványozott összegeket ki nem fizette: »quod cum non sine dedecore sit« parancsot ad. (E levelek eredeti példányai a m. kam. levél.)

²⁴⁾ »Mandamus — írja többi között — ut omnibus viribus in id incumbatis, ne Dux sumptibus necessariis destituatur.«

²⁵⁾ 1570 october 25-iki rendelet, melyre alkalmat adott »querela Ducis Saxoniae captivi.«

²⁶⁾ 1570 september 28-án Károly főherczeg írja: »Cum de reparatione vasorum argenteorum nova, quadraginta talleri solvendi sunt auri fabro«, ezt utalványozza. October 19-én ugyanaz írja, hogy miután az aranyműves számlája nem 40, hanem 120 tallérra megy, ezen összeget nehézség nélkül ki kell fizetni. (Eredetije Budán.)

ségessé, s az ebből fölmerülő költségek iránt javaslatot kért. Ez csakhamar elkészülvén, a pozsonyi kamara számvevősége azon pontossággal, mely nem egyedüli kiváltsága, hanem öröksége mai utódainak, kiderítette, hogy 499 forint és 54 krajczárra van szükség. A király ezen összeget,²⁷⁾ valamint egy évvel utóbb hasonló czélra ismét 133 forint 43 krajczárt utalványozott.²⁸⁾

Egy alkalommal közvetlenül a herczegnek kétszáz tallért rendelt a király kifizettetni.²⁹⁾ Udvari papjának³⁰⁾ és szolgáltnak illetményeiről is gondoskodott.³¹⁾ És midőn az utóbbiak egyike Sternberg János György, ki négy év óta minden fizetés nélkül szolgált urának, a pozsonyi harminczad valamelyik hivatalnokának hatvan tallérral adósa volt, a király ezen összeget a kamara által rendelte kifizettetni.³²⁾

Jelentékenyebbek voltak és nagyobb mérvben vették igénybe a királyt János Frigyes herczegnek adósságai. Miksa már 1571 január 12-én kényszerítve látta magát 2500 forintot utalványozni a hitelezők kielégítésére.³³⁾ Midőn 1572 elején a her-

²⁷⁾ 1571 július 27-én Miksa király írja, hogy Mordaxius jelentette »amictum et ornamenta lintea, quibus uti consuevit captivus Saxoniae Dux, jam attrita comparationem novam desiderare.« — 1571 szeptember 11-én utalványozza a mondott összeget.

²⁸⁾ 1572 július 1-jén Miksa rendeli, hogy a 133 frt 43 kr. »cubicalario dieti Ducis Joanni Georgio Slary« kifizetessék.

²⁹⁾ 1570 szeptember 5-én Károly fhg rendelete.

³⁰⁾ Miksa 1571 augusztus 2-án írja: »Concionator Ducis Saxoniae captivi Magister Henricus Claviger pro solutione salarii sui et restantis vestitus« folyamodik; ennek kiszolgáltatását rendeli. 1571 szeptember 11-én rendeli, hogy Clavigert pontosan fizessék. 1572 január 30-án rendeli, hogy tizennyolez havi elmaradt fizetését és két évre szóló ruházatát szolgáltatassák ki. — 1574 martius 4-én és 10-én újra meghagyja, hogy Claviger követeléseit kielégítsék.

³¹⁾ Károly főherczeg 1570 szeptember 5-én és october 30-án kelt rendeletei.

³²⁾ Miksa királynak 1571 ápril 30-án kelt rendelete.

³³⁾ A rendelet Budán.

czegnek ideiglenesen Német-Újhelybe kell vala átszállíttatnia Steinmetz Cornél jelenté a királynak, hogy erre vonatkozó parancsait nem lehet végrehajtani, mielőtt a herczeg adóságai kifizettetnének. És a király sietett ezen akadályt elhárítani.³⁴⁾ A következő években is többször kellett a herczeg adósságainak kifizetéséről gondoskodni.³⁵⁾

Természetes, hogy a pozsonyi kamarát a fejedelmi fogoly ellátása és hitelezőinek igényei gyakran zavarba, nem egyszer kínos helyzetbe hozták. És nem lehet meglepő, midőn a kamarának felterjesztéseiben a herczeg ellen intézett panaszokkal találkozunk. Így egyalkalommal kiemeli, hogy a herczeg udvari személyzete gyakran rendez lakomákat és számos vendégeket szokott asztalához meghívni;³⁶⁾ mit a király sietett eltiltani, oly hozzáadással, hogy a herczegi asztal a kellő »frugalitás« határait túl ne lépje.³⁷⁾

A herczeg pozsonyi fogságának unalmait tudományos foglalkozásokkal üzte el. Ifjúságától kezdve, és a fejedelmi széken is, élénk érdekltséget tanúsított a hittudomány iránt. Most börtönében még fokozódott az. Innen sűrű levelezésben állott Né-

³⁴⁾ Miksa király 1572 január 21-én írja a pozsonyi kamarának : »Cum Principi Saxoniae captivo ob adventum nostrum ad proximam Dietam istinc ad Civitatem Novam iterum movendum« : utiköltségeire 250 forintot rendel. Miután pedig Steinmetz jelentette, hogy ez nem elég, 1572 január 25-én a hitelezők kielégítése iránt intézkedett.

³⁵⁾ 1573 martius 6-án 199 forintot, 1574 augustus 2-án 200 forintot rendel kifizettetni.

³⁶⁾ A m. kamara 1570 augustus 23-án írja a királynak, hogy a rendes költség elégséges lenne »si convivias et commessiones extraordinarias, quas per invitationes et admissionem hospitum fere quotidianorum per officiales, fieri intelligimus, cavebuntur.« Eredeti fogalmazata Budán.

³⁷⁾ Károly főherczeg 1570 szeptember 5-én írja : »Quod ad commessiones familiae Principis attinet, injuximus Mordaxio, quod in posterum frugalitate utantur.«

metország legkiválóbb theologusaival; több kisebb hittani dolgozatot és számos ájtatos verset készített.³⁸⁾

Egy ideig megosztotta vele a pozsonyi vár börtönét két magyar főúr: Dobó István és Balassa János, kik Szapolyay János-Zsigmond érdekében, Miksa ellen conspirálván, midőn tervök felfedeztetett, 1569 nyarán elfogattak és a pozsonyi várba vitettek.³⁹⁾

IV.

Ezen előkelő foglyok: János Frigyes herczeg és a két magyar főúr körül az orvosi teendőket Purkircherünk végezte. Szolgálatai, melyeket ekként tett, ismételve jutalmaztattak meg. Rendes fizetése nem volt. Csak esetről esetre utalványoztak részére bizonyos összegeket. És pedig

1569 october 27-én 100 forintot,

1571 april 4-én 50 tallért,

1572 május 8-án 50 forintot,

1573 october 20-án 100 forintot.⁴⁰⁾

A pozsonyi kamara tanácsosai kivételes készséggel tettek eleget ezen rendeleteknek, sőt melegen ajánlották öt többször a király figyelmébe.⁴¹⁾ Úgy látszik, ők is igénybe vették orvosi tanácsait.

³⁸⁾ Egy góthai codex a herczegnek számos költeményét tartalmazza. Ezek közül kilenczről kétségtelen, hogy Pozsonyban készültek. Beck ismerteti, részben közli ezeket.

³⁹⁾ Balassa 1570 végén megszökött. Öt és Dobót 10—10 katona őrizte. A két főúr őrzete és ellátása havonként 500 forintnyi költséget igényelt. Erre vonatkozó számos rendelet találtatik a budai kamarai levéltárban.

⁴⁰⁾ A nevezett napokról szóló k. rendeletek Budán.

⁴¹⁾ 1570 augustus 4-én írja a pozsonyi kamarának: »Remiseramus quidem negotium Doctoris Georgii Purkircheri ad S. C. R. Majestatem . . . verum rescipit nobis S. M., quandoquidem superioribus annis certam pecuniae summam, ob servitia sua, quae captivo Principi Saxoniae praestitit, accepisset, illum hoc tempore et usque ad finem hujus anni illa gratia contentum esse debere. Quod illi bono modo, ubi

És ezeknek pártfogása más módon is hasznára vált a buzgó orvosnak. Ugyanis 1574-ben pozsonyi szállóit az érseki tizedektől, melyeket az érsekség üresedése alatt a kamara szedett, felmentették.⁴²⁾

1575-ben a kamarával üzleti összeköttetésbe kívánt lépni. Ajánlatot nyújtott be a vöröskői tizedek egy negyedrészenek kibérlése tárgyában.⁴³⁾ Mily sikerrel? nem tudjuk.

Meghalt 1578-ban.⁴⁴⁾

FRANKL VILMOS.

institerit, declarabitis. Nos autem interea certiores reddatis, quam operam memorato Principi, et quibus modis eam praestare soleat, ut de futura gratia certius statuere possimus.« — A kamara 1571 január 8-án a királynak jelenti: »Re itaque hac a Capitaneo arcis Posoniensis Jacobo Mordaxio diligenter percunctata, is quid de Doctore praefato sentiat, et qualem operam memorato Duci captivo praestare soleat . . . ex ejusdem scripto . . . cognoscet. Accipiet etiam Majestas V. ex adjecto scripto Collegae nostri Sigefridi Rybischii benigne, qualiter dux captivus eundem Doctorem commendat, cumque jam a quadriennio fere ipse Doctor Duci memorato operam impendat, et pro suis laboribus hactenus praeter talleros 80 nihil acceperit« ajánlják. — A király 1571 ápril 4-én »cum itaque dieti Purkircheri operam atque diligentiam nobis commendari intelligamus« 50 tallért utalványoz. — 1572 ápril 15-én a pozsonyi kamara újra ajánlja öt megjutalmazás végett.

⁴²⁾ Miksa király 1574 december 16-án okmányt állít ki erről »Attentis et consideratis fidelitate et fidelibus servitiis fidelis nostri Excellentis Georgii Purkircheri Artium et Medicinae Doctoris, quae idem sacrae cuniprimis Regni nostri Hungariae Coronae et deinde Majestati nostrae in sua arte cum promptitudine et dexteritate exhibuit et impendit, exhibiturumque se in posterum quoque promittit.«

⁴³⁾ A király 1575 május 13-án eziránt a pozsonyi kamara véleményét kéri ki.

⁴⁴⁾ A páduai egyetem anyakönyvében az orvosi kar tanulói sorába 1561. november 16-án van bejegyezve. Neve mellett későbbi írással áll: »Obiit in patria 1578.« (Az említett egyetem levéltárában.)

Bay Mihály és Pápay Gáspár naplója tatárországi követségükről.

I.

(1705—1706.)

Vörösvári, 1868-ik évi levéltárbúvárlataim alkalmával volt szerencsém az ottani Rákóczi-Aspremont-Erdődy-archivum rendezetlen részében többek közt II. Rákóczi Ferencz 1705 — 1706. tatárországi követségének magyar nyelven írott, eredeti naplóját föltalálni, mely Rákóczi titkos levéltárának 1710-ki lajstromában ily szám és megjelölés alatt érintetik:

»Fasciculus 41. *Diarium Legationis Tartaricae Anno 1706.*«

A jól conservált, nyolcz ívből — in folio — álló nevezetes kéziratnak mását vettem, s később, a Történelmi Társulat 1871. junius havi ülésén bemutatván s diplomatai és országismeii fontosságáról értekezvén, a választmány a Századokban kinyomatni kívánta. E fölhívásnak engedve, teszem azt ezennel közzé, — most, több mint két év múlva, mely késedelem azért történt, hogy mint e folyóirat szerkesztője, inkább másoknak engedtem át a tért.

Magyarázat nem sok kell hozzá: maga-magát magyarázza, — s már mint útleírás is, kevésbé ismert népekkel s a korunkbeli krimmi háború által híressé lett helyek és tájak régibb állapotával foglalkozván, érdekes és kellemes olvasmány. De becses tulajdonképeni főtárgyánál, diplomatai részénél fogva. Rákóczi ugyanis a kalandos és merész XII. Károly svéd királylyal, Ráday Pál ismételt követségei útján bensőbb összeköttetésbe jöven, most 1705. ősszel, a portára küldött rendkívüli követe Pápay János által a törököt a svéd érdekében háborúra igyekezett indítani az orosz ellen, s a zsigói veszített csata után azért küldé a tatár chánhoz Krimbe jelen követeit, név szerint Bay

Mihályt és Pápay Gáspárt, hogy a chánt terve támogatására bírja. Ő a svédde kötetendő véd- és dacszövetség kieszközlésével kecsegtette, háborúzenet esetére, az elvesztett végvárai miatt az oroszra boszús portát; viszont ettől 8000 gyalogot és 4000 lovast kérvén a magyar ügy segélyére, a császár ellen.

Bay Mihály és Pápay Gáspár, kiket törökországi követségekre már azelőtt Thököly fejedelem több ízben alkalmazott volt, kik tehát a keleti viszonyokat, szokásokat jól ismerték: sikerrel jártak el földadatukban. A tatár chán, kit az orosz terjeszkedés közletről érdeklött: még Krimmben létükkor elküldé rendkívüli követét Konstantinápolyba, hogy ott Rákóczi megbizottjának Pápay Jánosnak előterjesztéseit támogassa.

A többiről szóljon maga az eddig teljesen ismeretlen napló, mely tömérdek érdekes részlettel dicsekedhetik.

In nomine Sacro-Sanctae Trinitatis.

Diarivm

Michaëlis Bajj et Casparis Pápai, occasione Expeditionis ad Potentissimum Tartarorum Chanum conscriptum.

Die 23. Mensis Novembris Anni 1705. Indúltunk meg Kovásínál*) levő Kegyelmes Urunk ő Nagysága táborárúl az hatalmas tatár chánhoz; lött penig első stacionk Nagy-Bánya városában.

Die 24. Novembris, jó reggel Nagy-Bányárúl megindulván főkomornyik Körösi György uramhoz Tótfaluban tértünk bé, az Kegyelmes Urunktól parancsolt ajándékban való három pár puszka és egy flinta kézhez vétele kedvéért; kiknek kézhez vételek után indúltunk meg, és mentünk hálásra Felső-Bányára.

Die 25. Novembris. Jóidején felkelvén, kalaúzókkal fogtunk az felső-bányai havasnak, Máramaros felé, az melyen is nagy bajjal az alkalmatlan helyek s sáros utak miá, délután értünk ki az havasból. Ma szállottunk meg és háltunk is Karácsonfalván, az havas alatt.

*) Kővárvidékén.

Die 26. Novembris útunkat követvén, mentünk délre Sziget városában, az hol is vice-ispán Darvai Ferencz uram ő kegyelme assistentiája továbbvaló útunk követésére kívántatván, az havasokhoz való comitiva és egyéb dispositióknak effectuálása kedvéért mulatásunknak kellett lenni; ma, úgy *Die 27. Novembris* is ott töltöttük az napot.

Die 28. Novembris. Ebédet ettünk Szigeten, és az mellénk rendelt commissáriusokkal, kik is kisíróinkról és egyéb commoditásinkról provideáltak; haltunk ma Alsó-Róna nevű faluban.

Die 29. Novembris Alsó-Rónárúl mentünk hálásra Petrovára.

Die 30. Novembris, hétfőn, jó reggel megindulván Petrovárúl, mentünk délre Alsó-Visóra, Pap István nevű máramarosi becsületes nemes-emberhez, a ki is az nemes vármegyétül rendeltetett volt az máramarosi havasokon által minekünk kalaúztul, hogy egész Moldováig velünk járjon; mellénk vévén azért ezen embert, mentünk hálásra Felső-Visóra.

Die 1. Mensis Decembris, kedden, Felső-Visórúl felkelvén, mentünk az Visó vize mellett felfelé, és szállottunk meg étszakai hálásra az havas alatt Borsa nevű faluban, hogy annak idejében foghassunk az havasoknak. Ide Borsához Kovási, az honnan megindultunk, mélyföld nro 15.

Die 2. X-bris, szerdán, Borsárúl jó hajnalban megindultunk, circiter száz lovas és gyalogokból álló útcsinálókkal, egy Pap István és Pópa Tódor nevű kalaúzokkal, és fogtunk az máramarosi havasoknak; sok ízben által s meg által menvén az Visó vizén az havasok között, hattuk jobb kézre, és legelsőben kezdetünk hágni Petrósa nevű meredek havast, melyen általmenvén, második havast értünk, melynek neve Seszul; ezen havasnak az tetejiben akadtunk nagy hófúvásra, úgy hogy az még nem törődött az út, az lovaknak csak az füle látszott ki az nagy hóból, melyen is Isten jóvoltából általesvén, — értünk harmadik havast, melynek neve Zimbroszlav. Ezen havas alatt foly el az Czibó vize; mely havason megháltunk egy étszaka, késő estve szállván meg, jó hajnaltól fogva. Ez étszaka egészen esett az hó és fergeteg.

Die 3. X-bris, csütörtökön, még éjfélkor megindítván az

gyalog és lovas útcsinálókat előre, nagy és töretlen lévén az hó, magunk is éjjel után 3 órakor megindultunk, és jöttünk az Czibó vizén által dél tájban, mely víz szakasztja az máramarosi havasokat az moldovai havasoktól. Negyedik havasra mentünk, melynek neve Czap. Ezt is általhágván, fogtunk ötödik havasnak, melynek neve Kirlibáb. Ezen havas alatt foly két folyó-víz, az egyikét az havasról nevezik Kirlibábnak, az másikat Lukávnak. Hatodik havas, az kinek fogtunk, Gajna nevű, ez alatt folyó víz Tatárka. Hetedik havas, az kire hágtunk, Godul, ennek vizét híjják Tatár-Kuczának. Nyolczadik havast, melyen által kellett mennünk, nevezik Timpának, ez alatt elfolyó víznek az neve Moldova vize; setétben szállván meg, három órától fogva itt háltunk az hó hátán; itt is egész éjjel esett a fergeteg.

Die 4. X-bris, pénteken, jó reggel felkelvén, az havasok közül kifelé mentünk az Moldova vize mellett, az útcsináló gyalogokat elhagyván az havas alatt; érkeztünk bé az kalaúzokkal délután két órakor Kumpulungra. Ezen máramarosi havasok Borsától fogva Kumpulungig importálnak jó tizenöt mélyföldeket, az hol sem falu, sem semmi egyéb nem találtaik.

Die 5. X-bris, szombaton, az módnélkül való töretlen utakon, hegyeken, völgyeken, étlenség miatt is harmadnaptól fogva lovaink el bádjadván, naplottunk ma itt helyben; ugyan innen bocsátottuk is vissza az velünk Máramarosból jött kalaúzókat is.

Die 6. X-bris utunkat continuáltuk moldovai kalaúzzal Jászvásár felé, és jöttünk hálai Váma nevű faluban, mely falu tartozik egy monasteriához, mely falunak tegumenjét idest esperestjét is ott találván occasionaliter, bennünket maga házához szállított, és jó szívvel látott.

Die 7. X-bris, hétfőn, Vámárul napfeljöttkor megindulván, mentünk hálásra Szucsávrá; igen-igen nehéz, töretlen utakon és sárokon kelletvén mennünk, falut vagy megszálló helyet nem találván, naplemente után két órakor setétben érkeztünk. Ma jöttünk által az Moldova vizén és az Verencez vizén.

Die 8. X-bris, kedden. Ma itt Szucsávan szénácskára kapván és abrakra, lovainkat az út alkalmatlan volta miatt megnyúgtuk.

Századok.

Die 9. X-bris, szerdán, Szucsáváról útunkat continuálván, jöttünk által az Szucsáva vizén, érkezünk hálásra Banest nevű oláh faluban, az hol is találtuk az vorníkot, és holmi czipókkal és bőjt napi étellel kedveskedett.

Die 10. X-bris, csötörtökön, Banestről felkelvén, költünk által az Szered vizén, Thodora nevű falu táján, gázlóban, érkezünk hálásra Bajcsest nevű faluban ; volt igen alkalmatlan és sáros útunk.

Die 11. X-bris, pénteken, Bajcsestről megindulván, jöttünk által az Balhó vizén, mely foly le az jászvásári tóban. Bé nem érkezvén penig Jászra, háltunk meg egy korcsmán az mezőben, Moldovában egyéb vendégfogadók korcsmáknál nem találattván.

Die 12. X-bris, szombaton, dél-tájban érkezünk be Jászra, az hol is előre béküldvén és magunkat megjelentvén, tisztességes szállást rendeltetett az moldovai vajda ő nagysága. Kumpulungtól fogva Jászvásárig útunk teszen mélyföldet nro 25.

Die 13. X-bris, vasárnap, küldte szállásunkra az moldovai Antiochus Constantinus Cantamír becsületes tisztit, tudatván : ha publica vagy penig privata audientiát kívánunk-e ? Kire mi izentük, hogy nem publica, hanem privata audientiát kívánunk ő nagyságától. Melyre nézve délelőtt ma az méltóságos moldovai vajda ő nagysága tolmácsával udvarhoz felmenvén, credentiánkat meg adtuk ; tudakozván Kegyelmes Urunk ő Nagysága egészsége s állapotjáról, igérte mindennekben ő Nagyságához való atyafiságos barátságát, kívánván ő Nagyságának szolgálni s complaceálni tehetsége szerint. Tett emlékezetet az méltóságos vajda ő nagysága valamely francziának Erdélyből kijöveteléről és Constantinápolyban való igyekezetiről, ki is előttünk egynehány nappal érkezvén, az vajda elkísírtette Babadák felé ; tudakozván tőlünk, nem tudtunk semmi informatiót adni iránta, gondoltuk mindazáltal az franczia generális ő nagysága emberének lenni.

Itt az zsiói sáncznál (1705. nov. 11-kén) megesezt dolgok-ról kívánván bizonyos informatiót: voltaképpen megmondottuk; már egész Moldovában az lévén az sinistra informatióból az hamis hír, hogy az magyarok mind elszéledtenek, és maga is Kegyelmes Urunk ő Nagysága Lengyelországban szaladott: igen

akarta, hogy igaz informatióra kaphatott, s voltaképpen az magyarok dolgát megérthette.

Hozta elé Baý uram Dimitrascó vajdától Kegyelmes Urunknak ő Nagyságának recommendált Sorbán vajdáné dolgát, ki is actu Brassóban vagy on, hogy ő Nagysága vegye protectiója alá, és in casu necessitatis protegálja, és javainak elpraedáltatását ne engedje; kire az méltóságos vajda Kegyelmes Urunk ő Nagysága Baý uram által való Kegyelmes válaszáat megértetvén, kérte az vajda ő nagysága Baý Uramat, hogy mind ezen materiában Kegyelmes Urunk ő Nagysága resolútióját, s mind az magyarok dolgait az zsbói casus iránt ne sajnálja írásban tenni, és az öcscsének, Dimitrascó vajdának elküldeni, kit is Baý uram ő Kegyelme megcselekedett. Kegyelmes Urunk ő Nagysága Pápai János uramnak szóló levelét kezéhez vévén az méltóságos vajda, az franczia oratornak szóló levéllel együtt, ígírte, hogy holnap megindítja postáját és elküldi, most opportune esvén az levél érkezése.

Ezek után sollicitáltuk az ő nagysága assistentiáját, delegálván előtte az hatalmas tatár chánhoz való expeditiónkat, kihez képest az bucsaki szultánhoz is levelünk lévén: addig méltóztassék ő nagysága mellénk comitivát adatni és assistentiával lenni; kire az vajda ő nagysága mondja: most Bucsakban szultán nincsen, hanem ezekre az végekre való gondviselés vagy on bizatva az babadaki szerdár, kinek is hire nélkül kegyelmetek el nem mehet, ezért szükséges kerülni Babadakra az szerdárhoz; ígírven egyszersmind, hogy maga'is fog mellettünk írni az szerdárnak, és recommendálni. Ezzel elbúcsúzván, mentünk szálásunkra.

Die 14. X-bris. Az vajda ő nagysága tolmácsa jöven szálásunkra, az tegnap említett levélírást sollicitálván; kit is Baý uram elkészített és volanter az méltóságos vajda eleiben felküldött. Adjungálta ő kegyelme az franczia oratornak szóló levelét is.

Diebus 15, 16, 17, 18, helyben voltunk; utazásunkhoz tartozó holmi requisitumokat megszerezvén penig, izentünk fel az méltóságos vajdához, kihez képest audientiánk haladott vásárnapra, id est ad diem 20. X-bris.

Die 20. X-bris, vásárnap, mentünk fel audientiára az mélt.

tóságos vajdához, ki is igireti szerint az mellettünk szóló levelet megigérvén az szerdárnak, hogy hétfőn reggelre készen lészen, adta kezünkben az tatár chánnak és vezérjének szóló leveleit is, intimálván, hogy minekelőtte Chrimet nem érnénk, addig elé se vegyük; insinuálta ezt is, hogy magunk is proponáljuk az passa előtt az Erdélyből kibújdossott magyarok dolgát, tartván maga is az vajda az portán lehető hamis informatiók és vádokról. Ezzel elbúcsúzván, mentünk szállásunkra.

Die 21. X-bris, hétfőn, kalauzzal megindulván igen nehéz és sáros úton B a b a d a k felé, érkeztünk Szkinte nevű faluban hálásra.

Die 22. X-bris, kedden, Szkintérül felkelvén, mentünk étszakára Vaszluj nevű faluban, az hol is még csak lovainknak való helyet sem találtunk. Ezen faluban ért utól étszakának idején bennünket az császár sziliktárjának tihája, ki is expedialtattott volt az moldovai vajdához, az császár fia születésének örömeivel; ennek ceremoniája tartott Jászon egy hétig, lövöldözésekkel és étszakai tánczokkal.

Die 23. X-bris, szerdán, mentünk hálásra Berlad nevű moldovai városban.

Die 24. X-bris. Berladról étszakára érkeztünk Puczér nevű faluban.

Die 25. X-bris, pénteken, háltunk Piszkulyban.

Die 26. X-bris, szombaton, érkeztünk az Duna mellé, Moldovának G a l a c z nevű városában. Jász ide Galaczhoz mélyföld 25.

Die 27. X-bris, vasárnap, az útnak nehézsége miá ma lovainkat itt Galacson nyugtattuk, visszabocsátván az jászvásári kalarást.

Die 28. X-bris jó reggel Galacznál az Dunán való költözéshez fogván, Isten kegyelméből hidason békével általköltöztünk, és érkeztünk étszakára D o b r a d s á n n a k Metsin nevű török városában.

Die 29. X-bris, kedden, Metsinből útnak fogván, étszakára értünk Ortakő nevű török faluban.

Die 30. X-bris, szerdán, érkeztünk bé Dobradsánnak Baba nevű városában, az hol az babadaki szerdár Juszup passának

residentiája vagyon. Ide előre béküldvén az velünk lévő tolmácsot az vajda kalarásával, magunkat érkezésünk iránt az passának insinuáltuk; az ki is parancsolván mindjárt tisztességes szállásokról, excipiáltak bennünket cum omni honore. Ugyan ma küldötte az passa tihája az tolmácsát látogatásunkra: van-é jó szállásunk, és nincs-é valami dologban fogyatkozásunk? Rendelvén mellénk az váras bíróját, hogy fogyatkozásunkról provideáljon; úgy commissariusunknak rendeltetett az pasa szalamcsauzza.

Die 31. X-bris, csötörtökön, sollicitáltuk az audientiát az passa kapuján, — de az passa recreatióra vadászni menvén, más-kint is az török az Ramazánban kedvetlen lévén, halasztattunk másnapra.

Értük itt utól az moldovai vajdától insinuált, (francia-é, német volt-é?) Erdélyből az zsiói harc után Constantinápolyban igyekező embert másod magával, az ki is bal híreket hintetgetett, az mint minekünk az törökök referálták, az magyarok széllel való veretése, és Kegyelmes Urunk Lengyelországban való szaladása iránt. Ezzel magunk is beszéltünk, mondotta magát az bavariai residens emberének, és hogy igyekezők az francia oratorhoz Constantinápolyban; az francia követ levelét is mondta magánál lenni. Tudakoztuk tőle: ki passusával jár? van-é Kegyelmes Urunk ő Nagysága passusa nálla? Mondotta, hogy nincsen, hanem Pekri uram ő nagysága passusát mondotta hogy nálla légyen, de minekünk nem mutatta, és hitelt sem adhattunk szavainak. Ezen embert expediálta az passa az Fekete-tengeren Sztambol felé.

In nomine Sacro-Sanctae Trinitatis.

Die 1. Januarii Anni 1706, pénteken, küldötte le az szerdár tihája az magok tolmácsát szállásunkra, adván értésünkre, hogy ma délután leszen az passánál audientiánk, azért arra az üdöre legyünk készen, az passa kapujárúl fognak aláink szerszamos lovakat hozni, és nem az magunk lovain megyünk, azért ehhez alkalmaztassuk magunkat. Kihez képest eljövén az üdő: dél után circiter két óra tájban, hozatta az szállásunkra az szerdár-

nak egy elsőbrendű agája, az passa tihája és kapucsilár tihája két paripáit, ezüst, aranyas szerszámosan, melyeken az passa kapujára el is mentünk; az hova is magok szokások szerint felgyülekezvén sok török urak s rendet állván, excipiált az passa érdemünk felett való becsülettel, veres posztóval béborított, az ő szokások és módjok szerint való székekre bennünket maga eleiben leültetvén.

Itt legelsőben is meg követtük becsülettel, hogy az méltóságos fejedelem Kegyelmes Urunktól levelet, az passa ő nagysága nevére szólót nem hoztunk, mivel Bucsakot az passa ő nagysága directiója alatt lenni nem tudta ő Nagysága, levén informatus az mi Kegyelmes Urunk ő Nagysága úgy, hogy az régi regimen szerint most is szultán parancsolna Bucsakban, kihez képest dirigálta levelét ő Nagysága az bucsaki szultánnak. Mint-hogy penig az passa ő nagysága hatalmas császár után ura s igazgatója ezen végeknek: praesentáljuk Kegyelmes Urunk levelét ő nagyságának, kérvén, szakaszsa fel, s megolvassván, mutassa gratiáját hozzánk, és hatalmas tatár chán köszöntésére igyekező útunkban legyen assistentiával, felvött útunkhoz szükséges passus, securitas és kalaúzok iránt, elhitetvén magával, hogy az méltóságos fejedelem kedvesen s örömmel fogja tőlünk érteni az passa ő nagysága ez iránt való jóakarattját, és más alkalmatossággal maga levelével is meg fogja ő nagyságát látogatni.

Elvévén azért az bucsaki szultánnak szóló levelet, adá az tolmácsának, hogy szakaszsa fel, az pecsétet el ne rontsa; ki is felszakasztván, visszaadá az passának, és az passa maga megolvasta. Kegyelmes Urunk subscriptiója lévén az levélben, adá az tolmácsnak, hogy magyarázza meg, ki is monda: ez az király kezeírása és neve!

Ezek után tudakozta Kegyelmes Urunkat: mint vagyon az király, úgymond, és hol hattuk ő Nagyságát? Kire mi: Istennek hála, jó egészségben hattuk ő Nagyságát Erdélyben, Kővár nevű erdélyi véghelyhez közel, táborban. Itt lictarium és kávé-adás után, az ő szokások szerint, az tiháját és tolmácsát hagyván maga mellett, az több embereket az házból mind kiküldötte, magánosan kívánván tőlünk némely dolgokról értekezni; és monda:

Az a hely a hol az királyt mondjátok lenni, Magyarországon vagyon-é, vagy Erdélyben, és hol van? Kire mi: Erdélyhez tartozik, és erdélyi végvár, Kővárnak mondatik, Magyarország szélihez közel. Kire az passa: Vagyon-é sok had az király mellett? Kire mi: Istennek hálá, az mi királyunknak feles hada vagyon, ki Magyarországon, Morvában, Austriában és Bécs körül is szerteszljel, az kiket mind maga hópénzével tart, de egy corpusban nincsen maga mellett. Ismét kérdi: Hát az németnek vagyon-é valahol tábora? Kire mi: Egész Magyarországon most egyéb armadája nincsen, hanem a ki most Erdélyben bément, mintegy tizennégy ezerből álló. Kire az passa: volt-é vagy egyszer harczok az magyaroknak az németekkel? Kire mi: Hogy az fegyverben lévő magyarság mind együtt lett volna, még olyan derék harczok egyszer sem volt, hanem tiz — tizenötezer magyar-nak volt vellek harcza, és mindenkor több esett el az ellenség részéről, mint az magyarokból, bár ők hirdették is magokat nyertesebbeknek lenni; ugyanis az mi magyar hadaink könnyű had lévén, annyira csipdesték az németet egyszer is, másszor is, hogy az mely német had állott harminczezerekből: majd fele is alig maradott, — hacsak ezután az császár valahonnan meg nem fogja szaporítani.

Ismét kérdi az passa: Egyesek-é most mind az magyarok? Kire mi: Egynehány magyar urak vonták magokat Bécsben az császár mellé, de az kik Magyarországon, az ellenség kezénél levő várakon kívül vadnak, mind egygyé lettek; nem régen ország gyűlése lévén, az egész magyarság mind öszveesküdt, és az mi Urunkat fejeknek, fejedelmeknek választották, és székből ültették. Kire az passa: Hát az erdélyiek egyesek-é az magyarokkal? Kire mi: Igenis, egyesek, azokon kívül, az kik németekkel Sebenben vagy más várakban szorúltak, és az mi Urunkat az erdélyiek is fejedelmeknek választották, s most csak könnyű szerrel két-hármezered magával jött volt bé Erdélyben, hogy az székből üljön; kit az német megértvén, egész táborával ő Nagysága után indúlt, az fejedelem pedig egy-két bogazt = passust elsánczoltatott maga keves hadával (minthogy az derék hadakat künn hatta volt Magyarországon). Az német észrevévén, más bogázra = passusra került, az sánczokat elkerülvén; mégis

két-három ezer embere az mi fejedelmünknek bévárván az német armadát az zsibói passuson, annyira emberkedett, hogy kétszázötven magyar veszedelmével, ezerötyszáz németnél több kárral vehették meg az sánczot. Ismét kérdi az passa: Most az német tábor hol vagyon? Kire mi: Akkor tájon még Kolozsvár táján volt, hogy mi megindultunk. Kire az passa: Akar-é még az király azzal az némettel megharczolni? Kire mi: Már akkor, mikor mi megindultunk, mindenfelé parancsolt volt ő Nagysága, hogy az hadak ő Nagyságához gyülekezzenek, és úgy hiszszük, hogy az mostan Erdélyben levő német armádának nehezebb lészen Erdélyországból való kimenése, mint lőtt az bémenése.

Tudakozta az passa azt is: Hallottuk, úgy mond, hogy az király sok várakat vett meg az némettől Magyarországhban. Kire mi: Oly szerencsét adott Isten ő Nagyságának, hogy az Dunán innét három — négy váron kívül, az német ellenségtől minden erősségeket megvévén, — azokban magyar muhafezetet (helyőrséget) tett. Kire az passa: Igen szeretjük az király előmenetelit; adjon Isten tovább is szerencsét az királynak: Tudakozta azt is: Erdélyben micsoda várakban vagyon még német? Kire mi: Szebenben. Brassóban, Fogarasban. Kérdi ismét Thököly királynak Rákóczi király fia-é? Kire mi: Nem édes fia, hanem mostoha fia. Item kérdi: Mely felé jöttetek, és miért kerültetek Moldova felé, holott közelebb lett volna Havasalföldre jönni? Kire mi: Sötinkább nekünk, az honnat mi megindultunk, egyenes útunk erre Moldova fele volt. Havasalföldre kerülő lett volna. Igaz dolog, az hatalmas tatár chánhoz egyenesebb lett volna Bucsakon keresztül menni: de megtudván, hogy az passa ő nagysága passusa nélkül el nem mehetünk, jöttünk erre, hogy az passa kezét csókoljuk, és passusával s assistentiájával kíváunuk jární. Kire az passa: Pek ej, igen jól van; de mi dologért mentek az tatár chánhoz? Kire mi: Semmi egyéb dologért nem, hanem hogy az hatalmas vezér küldvén az mi királyunkhoz maga agáját, és az hatalmas tatár chán is maga levelel látogatván ő Nagyságát: illett az mi királyunknak is mi általunk az hatalmas chánt látogatni. — annyival is inkább, már Isten kegyelméből erdélyi királylyá választatván: kíván

szomszédságbeli barátságot tartani, s kéri azon, hogy az fényes portán ha mi dolga leszen az mi királyunknak, az tatár chán is az hatalmas császár előtt legyen assistentiával, folytatandó dolgait segítse. Kire az passa mintegy contemptive: Az tatár chán(nal) semmi dolgot véghez nem visztek, hacsak az portát nem sürgetitek. Kire mi: Tudja az mi királyunk is, hogy az hatalmas tatár nemzetnek is függése az fényes portától vagyon: azért nem is kíván egyebet, hanem ajánlja szomszédságbeli jóakarátját, és kéri: ha miben illik, az fényes portán dolgait ő Nagyságának promoteálni méltóztassék. Kérdi az passa: Ment-e az királynak embere az portára? Kire mi: Igenis, az mely ágáját küldte volt az hatalmas vezér az mi királyunkhoz, azon agát visszabocsátván ő Nagysága, maga emberét is küldötte velle. Kire az passa: Hallottuk azt is, hogy lement; de más emberét nem küldött-e? Kire mi: Ez után hogy más emberét küldte volna, nincsen hírünkkel.

Ezek után instáltunk az passának, hogy az mi királyunk tekintetéért útunkhoz szükséges assistentiával, passusa és comitivájával való securitással legyen hozzánk: az ő nagysága birodalma és directiója alatt lévén az hatalmas császárnak minden erre való végvárai, tartományi. Kit is az mi királyunk köszönettel fog venni ő nagyságától, és ha lehet oly passust adasson, hogy visszajövöben erre Bahadak felé ne kellessék kerülnünk, hanem az egyenes úton követhessük útunkat Moldova és Jászvásár felé. Kire az passa: Mind útileveletek, mind kisírótok leszen innen; Palánkig magam embereivel kisírtetek, ott az pusztán más kisíróitek lesznek Oziig. Az ozi basának is levelet írok, hogy egész Orig, Krimig kisírtessen benneteket; visszajövöben pedig az merre akartok, arra mehettek.

Itt megköszönvén az passa hozzánk való jóakarátját, insinuáltuk az passának az moldovai vajda javallásából, (hogy vád ellene ne mehessen) az Erdélyből német ellenség előtt kibújdosott és futott népnek protectióját, instálván, hogy parancsolni méltóztassék az moldovai vajdának, hogy az hatalmas császár országában és birodalmában legyen bátorságos megmaradások, és magok költségén élhessenek, míg Isten az üdőt fordítván, hazájokban visszamehetnek. Kire az passa: Már régen megírtam

az moldovai vajdának, hogy bántódások ne légyen, az hatalmas császár országában szabadon élhessenek, — most is újabban megparancsolóm.

Ezek meglévén, az passa jóakarátját megköszönvén, concludáltuk ezzel: Isten az hatalmas török császárnak egy napját ezerré tegye, mert eleitől fogva az német ellenség miatt bujdosó magyaroknak édes-atyja, anyja volt, szárnya s protectiója alatt őltalmazta. Kire az passa nagy sóhajtva mondja: Az császár, az császár, ez mint van. — de az mellettevalókat az Isten verje meg! Ezzel serbet-ital után az pasától elbúcsúzánk, megmondván az passa, hogy ha mi dolgunk leszen: az tolmács által mindent véghez vihetünk, s az passust is ő általa várjuk. És így, ugyanazon szerszámos lovakon és ceremóniával, melylyel felhoztak, az szállásunkra kísírtének.

Die 2-da Januarii, szombaton, 3-tia vasárnap, és 4-ta hétfőn helyben voltunk Babadakon, míg passusunkat elkészítették.

Die 5-ta Januarii, kedden, az mellénk commissariusul rendeltetett zászlótartó egy szeménnyel együtt az szállásunkon compareálván az passussal együtt, ezekkel Isten segítségéből megindultunk Babadakról, és jöttünk északára Tulcsára. Ez az Tulcsa az Duna partján, egy kősziklán épített váracska, és őrzí az Dunának egyik ágát, hogy hír nélkül az Dunáról az Feketetengerre, vagy az tengerről az Dunára az hajók ne jár hassanak; az mely ágán az Dunának általköltöztünk.

Die 6. Januarii, szerdán, egy hidason költöztünk által egy szigetre az Duna között, melynek szélessége két mélyföldet tart; mentünk nádas és lápos helyeken mindenütt az Dunának más ágáig, melynek partján van építve Szmail városa; itt is által kelvén hidason, hálunk ma Szmail városában, mely város esik már Bucsakban, mely tartomány Bessarabiának mondatik.

Die 7. Januarii, csötörtökön, Szmailból felkelvén, mentünk az bucsaki síkságon, hálásra Cselebiķő nevű tatár faluban.

Die 8. Januarii, pénteken, mentünk hálásra Száritáj nevű tatár faluban.

Die 9 Januarii, szombaton, mentünk hálásra Kadikő nevű faluban.

Die 10 Januarii, vasárnap, hálásunk volt Kajnaor nevű faluban.

Die 11. Januarii, hétfőn, érkezünk étszakára Krimhodsára.

Die 12. Januarii, kedden, mentünk be estvére Janok-Palánkára, az holott is találtunk egy Mehmet aga nevű kapudsi-pasáját az császárnak, a ki az mosqua és tatár nemzet között való némely insolentiák és tolvajságok eligazítására és az határ kimutatására rendeltetett. Ezen kapudsi-passa bene affectionatus lévén hozzánk, insinuálta magát, intimálván, hogy semmi útonmódon tölle el ne maradjunk, ha az előttünk levő pusztákon békével akarunk járni, máskint is velle zászlós személyek kísírók lévén; mely alkalmatosságon mi is kapván: az mint lehetett magunknak s lovainknak való szükséges provisióban egész étszaka foglalatoskodván, — (húsz mélyföldet tartván az előttünk álló pusztá, az hol semmit sem kaphatni,) szerdára virradólag éjfél után elkészültünk, úgy, hogy virradtig két mélyföldet kellett mennünk az Neszter vizéig, velle együtt lámpás világánál, felettéb setét lévén az étszaka. Mely Neszter vizén jó reggel által költözvén, —

Die 13. Januarii, szerdán reggel fogtunk az pusztának, az rettenes hideg üdőben; az mely pusztán se fű, sem fa, sem falu, sem ember, még csak madár is szűken találtatik. Ezen az pusztán éjjel-nappal tatárosan kellett mennünk, csak annyi üdőt is kárnak tartván, míg az lovaink egy marok abrakocskát kaphattanak, elvesztegetni: az téli üdőnek mivoltához képest tartván az fortunátul = az tempestástul, mely ha talált volna lenni, mindnyájunknak oda kellett volna veszni: az mint mind az ott körül való lakosok s mind az velünk levő kapudsi-pasa referáltak, ritka esztendő, hogy útonjárók az tempestás miá ne veszének ezen az pusztán, távaly is egy császár kapudsi-basájának veszett hét embere ezen az pusztán az fortuna miá. Neszter-Fejérvárt ma hattuk jobb kézre, távulkán esvén tollünk. Ezen pusztá megyen el mindenütt az Feketetenger mellett egész Oziig; tart pengig ezen pusztá, az mint mi jöttünk, posta-formában, éjjel, két nap és két étszaka negyvennyolcz órát, mely csak

szépen léptetve is importál ordinarie az törökök szerint 24 mélyföldet, — tatárosan menvén penig, annál többet téssen.

Die 14. Januarii, péntekre virradólag éjfélt után érkezünk be Oziban, az hol megszállítván bennünket, megnyugodtunk, lovaink is éhen-szomjan az pusztán s az fáradtság miatt is elbádjadván. Ezen az pusztán laknak vad-juhok és vad-lovak, mi ugyan nem láthattunk magunk elevenen: de Oziban vad-juhbröket láttunk.

Die 15. Januarii nyugodtunk Oziban, mentünk fel az ozi basához audientiára. kinek is az babadaki szerdár Juszup pasa levelét praesentálván, noha máskint is minekünk az velünk járó kapudsi-passa contentumunkra volt: mindazáltal az ozi basa is ígírte jóakarátját kalaúzik és securitásunk iránt, melylyel az második, előttünk levő pusztán elmehessünk. Tudakozódott az ozi basa Kegyelmes Urunk és az magyar dolgokról, — kiket is világosítván neki: kávé, serbet-ital után, az ő módjok szerint bocsátott szállásunkra.

Die 16. Januarii, szombaton, az törököknek bajráma lévén, magok innepjeket szokott ceremóniájokkal, álgylövésekkel véghezvitték; mi is azalatt helyben Oziben nyugodtunk.

Ozi vára vagyon építve az Boristenes vagy Neper vizének innen való partján; jó forma erősség. Itt szakad az Neper vize az Feketetengerben. Ezen várral általellenben vagyon az Neper vizének az túlsó partján más vár az krími pusztá felől, kit Kilburunnak hívnak. Mind az két vár az Feketetenger széliben van, úgy, hogy az ágyuk öszveszolgálhatnak in casu necessitatis, és az Neper vizéről az Feketetengerre menő hajót impedíálhatják.

Die 17. Januarii, vasárnap dél tájban Oziból felkelvén fogtunk az Neper vizén való általköltözéshez, széles, tengeri hajókon; az hol is által-kelevén Isten kegyelméből békével, alkalmatos széllel, estvére érkezünk s szálltunk Kilburunban, az hol is megháltunk.*)

Közli: THALY KÁLMÁN.

*) A napló további részét jövő füzetünk tartalmazandja.

Csongrád vármegye főispánjai.

I. Főispánok.

1. 1238. *I. Miklós*, (Fejér. IV. 1. 135.)

2. 1324. *II. Miklós*, slavon bán, somogyi főispán. Pesty Frigyes Temesvármegye főispánjairól tartott kitünő értekezésében állítja, hogy ez évben a csongrádi és somogyi főispánság együvé volt kapcsolva; de hogy ki viselte e méltóságot? azzal nem örvendeztetett meg. Miután 1324-ben Miklóst somogyi főispánul találom, jeles történetünk után beveszem főispánaink sorába. (Fejér VIII. 2. 513.)

3. 1328. *Elek*, Chelei fia. Lehoczky: Stemm.

4. 1330. *Tanás*, erdélyországi vajda, szólnoki és aradi főispán. 1319-ben már aradi főispán volt, erdélyi vajda és szólnoki főispánképen 1321—1342-ig említettik, közben 1321—1323 ugoicsai főispán is volt. Mint csongrádi főispán csupán 1330-ban a Zách család elítéltetését tárgyzó oklevelen jó elő. (Fejér. VIII. 2. 286. 423. VIII. 3. 423. VIII. 4. 622.)

5. 1336. *János*, Elek fia, gömöri főispán. Apja e szerint alighanem a 3. sz. a. Elek volt. (Lehoczky Stemm., ki kútforrást nem említ.)

6. 1347. *Fülöp*. (Fejér IX. 1. 564.)

7. 1348. *János*, mester, Sándornak fia, szegedi várnagy, királyi titkos tanácsos; ki azon korban a tudományokban jártasokat díszítő *m e s t e r* nevet nem hiába viselte, mert 1348. évi július elején Lajos király által a nyitrai püspökkel Dandalo velenczei herczeghez küldetett békekötés végett; hogy pedig eljárását fényes eredmény koszorúzta, tanúskodik arról Lajos király által ugyancsak 1348-dik évben szeptember 8-kán Budán kiadott ünnepélyes okirat, mely szerint nevezett király követei (tehát a mi Jánosunk és a nyitrai püspök) által Velenczében az ottani

köztársasággal 8 évre fegyvernuygvás kötötven, ezen békekötést és egyességet a király jóváhagyja és esküvel megerősíti. Ezen okiratban János már gömöri főispánnak is nevezetik. Fejérnél 1344-ről (IX. 1. 266.) emlittetik ugyan gömöri főispánul »Joannes de Ida«; de ez aligha ugyanazonos a mi Jánosunkkal, mert miután azon okmányban, hol 1348. évi julius elején követségbe lett küldetése emlittetik, egyéb czímjei, mint mester, szegedi várnagy, stb. fel vannak sorolva, lehetetlen, hogy gömöri főispánsága, ha már akkor az lett volna, elhallgattatik vala. Ő a gömöri főispánságra ezen követség után, s aligha csalódom, az ott kitüntetett érdemeiért emeltetett. Szegedi várnagyi állásából azt következtetem, hogy Szegeden lakott, mert a várnagynak csak az őrizetére bízott várban kellett laknia, és hogy a szegedi vár ez időtt fontos hely lehetett, különben az ottani várnagyi tisztséggel nem ily államférfiképen jelentkező egyén ruháztatik föl. Csongrád vármegyei főispánságát — s alkalmasint ezzel együtt többi tisztségét is — 1355-ben még tartotta, mert ez évben e vármegye főispáni székében találjuk őt. (Fejér IX. 2. 132. 413. ll. Magy. Tört. Tár. IX. 18 l.)

8. 1458. *Lábatlhan János*, Mihály fia. Testvérei voltak László, Gergely (világosi várnagy) és Miklós. Mikor lett főispánná és meddig viselte e tisztséget? bizonytalan. 1458. évben már főispán volt; kitűnik a Mátyás király által, ez évi: »Feria quinta proxima post Festum Inventionis Sanctae Crucis« kiadott okleveléből, melyben neki és általa fenn megnevezett testvéreinek az ő és családja iránti hű szolgálatokért Kecskemét várost öt-ezer arany frt erejéig adományozza, — hol is mint e vármegye főispánja emlittetik. (Hornyik. Kecskemét Tört. I. k. 209—211 lap.)

9. 1470. *Szegedi István*, pesti polgárcsalád ivadéka, egyike azoknak, kiket Mátyás király polgári családból emelt a főispáni magos polczra. Igen jellemző, hogy e főispán neje ily fényes állásában is »honesta domina« szerény czímét megtartotta. (Botka T. jeles értekezése »A megyei élet multjából« Magyar Akad. Ért. 862. II. köt. 350 l.) Mikor lett és meddig volt főispán? ki nem nyomozhattam.

10. 1502. *Banchai András*, (Literatus) Lehoczky Stemm.

szerint *Boncha*. Az 1505-ki rákosi országgyűlés végzeményében mint Csongrádvármegye főispánja Andreas Literatus de Bancha néven jön elő. Ugyancsak Lehoczky szerint már 1502-ben csongrádi főispán.

Itt két századon túl nem találkozunk csongrádvármegyei önálló főispánnal, mert Csongrád a töröknek teljesen behódolván, 1647-ig Pesttel, majd ez időtől egész 1715-ig Borsoddal levén egyesülve, külön főispánja nem volt, hanem ez időszak alatt a nevezett vármegyék főispánjai, illetve főispáni helytartói hatósága alatt állott. Végre az 1715. XCII. t. cz. intézkedett több behódolt vármegye s köztök Csongrád visszakebelezése felől, mely törvény vármegyénkben tényleg csak 1723-ban foganatosított, midőn is oct. 6. Szegeden tartatott az első közgyűlés, mely alkalommal

11. 1723. gr. *Kolonics Ádám*, tábornok, koronaőr, Than-Ádám kamarai tanácsos által a vármegye kormányába helyeztetett.

1727. üresedésben volt a főispáni szék, mert ez év oct. 1. betlenfalvi Szentiváni Szent-Iványi János kir. biztosúl a tisztujítás foganatosítására leküldetett; nem is töltetett be a főispáni szék csak

12. 1730. junius 19. *Révay Mihály*, báró, főispánul kinevezetvén.

13. 1738. sept. 22. *Haller István* gróf, hallerkői, cs. kir. kapitány Károlyi Sándor lovasezredében. Beiktatásán az ezredtulajdonos volt a királyi biztos. Főispánságát a Petőféle lázadás zavarta meg.

14. 1758. *Forgács János*, gróf, ghymesí. Ez év aug. 29-én nevezetett ki; beiktatását gr. Grassalkovich Nőgrád vármegye akkori főispánja teljesítette.

15. 1775. *Pálffy Leopold* gróf, erdődi és vöröskői, kir. ajtónálló mester; beiktatásán, mely 1775. év május 9-én történt, gróf Batthyány József kalocsai érsek szerepelt mint kir. biztos. Főispáni székét az 1780-ik évben közbenjött változás miatt oda hagyta.

II. Kir. biztos II. József alatt.

II. József az országot 10 kerületre osztván, vármegyénk Bihar, Szabolcs, Békés, Arad, Csanád, Nagy-Kunság és a Hajdú városokkal képezte a nagyváradi kerületet; melynek kir. biztosául Teleki Sámuel gróf neveztetvén ki, székét vármegyénkben 1785. július 4-én foglalta el. Még ugyanez évben Békés, Csanád, Csongrád egyesítve lettek, levéltáruk Szegvárra központosított, s jegyzőkönyvük németül vitetni rendeltetett, majd 1789. jan. 28. kelt leiratában II. József az ország igazgatását az előbbeni mód szerint visszaállíttatni rendelvén, a régi főispánokat kinevezte, illetőleg visszahelyezte, minek következtében

1790. Apr. 20. *Pálffy Leopold* főispáni székét visszafoglalta és megtartotta 1796-ig, mikor

16. 1796. *Brunczvik József* gróf, korompai, főtárnokmester, ápril 13. főispánnak kineveztetett. Főispánságában 1808-ig maradt, midőn Nógrádba helyeztetett át, majd mint országbíró végezte földi pályáját.

17. 1808. *Grassalkovich Antal*, hg. gyaraki, ki 1808. május 10-én főispáni helyettesnek s ugyanazon évi deczemberben főispánnak neveztetvén ki, székét 1809. mart 8. foglalta el.

II. Főispáni helytartók.

18. 1825. *Keglevich Gábor* gróf, buzini, helyt. tanácsos, 1825. év június 13. főispáni helytartónak kineveztetett, később Nógrád vármegye főispánja és a magyar kir. udv. cancellaria tanácsosa lett.

19. 1827. *Orczy Lőrincz* báró, orczy, ez évi nov. 13. neveztetett ki főispáni helytartónak.

20. 1830. *Károlyi Lajos* gróf, nagy-károlyi, jogtudor, aranykulcsos stb. 1830. aug. 4. főispáni helytartónak kineveztetett.

21. 1837. *Tajnai János* kir. tanácsos, ez évi okt. 17. lett főisp. helytartóvá.

22. 1839. *Károlyi György* gróf, nagykárolyi, 1839. év május 2. vette át a vármegye kormányát.

23. 1845. *Bene József*, kir. tanácsos, előbb táblabíró, az 1825. és 30-ki dietákon Csongrád követe 1829. és 1835-ben főjegyző.

zöje, 1845. év július 1-sején neveztetett ki főispáni helytartónak; állását megtartotta 1848. évi május 2-ig. Meghalt 1869. évben Szegeden.

F ő i s p á n.

24. 1848. *Kárász Benő* főispánul kineveztetett ez év május 2-án. A megyei tisztségeken fokozatosan emelkedett e magas polczra, s helyét a legválságosabb időkben derekasan megállotta.

Kir. biztos, megyefőnök.

A szabadságharcz befejezte után Gaal Eduard mint békes-csanád-csongrádi kir. biztos működött 1851-ig, midőn Bonyhádi István cs. kir. helytartótanácsos, Ferencz József rendvitéze, megyefőnöknek neveztetett ki s e hivatalában 1860-ig megmaradt

25. 1860. *Tomcsányi József*, főispánná kineveztetett.

Főispáni helytartók.

26. 1862 — 1865. *Petrovits István*.

27. 1865 — 1867. *Tomcsányi József*.

28. 1867 — 1871 *Kárász Benő* főispán.

29. 1871 — — *Rónay Lajos*, kis-zombori, ez évi május 22-én foglalta el főispáni székét s azóta a közönség meglegedésére, közszeretettől támogatva, tölti be fontos tiszttét.

E vármegye főispánjainak névsora, ily teljességben, most van közölve először. Jól tudom, hogy közleményem felettébb hézagos, hogy sok főispánt nem ismerek, sokról nem tudom a kellő adatokat; de mentsen ki egyfelől vármegyém múltja, melyet élénken jelez, hogy megyei levéltára 1723. éven túl egy okiratot sem mutathat fel, családi levéltár pedig (nem érthetem ide a gr. Károlyi nemzetségét, melynek levéltárában vannak ugyan csongrádi acták, — de mint a nagyszerű levéltárnak csak egyes kisebb részei) az egész vármegyében egy sincs; másfelől pedig e közlemény által véltem alkalmat nyerhetni a létező hiányok kipótlására.

Végül megemlítenédnek tartom, hogy a hol kútforrást nem nevezek, ott a megyei jegyzőkönyvekből meríték.

Könyvismertetések, bírálatok.

VIII.

Török-magyarkori Történelmi Emlékek. Kiadja a magy. tud. Akadémia történelmi bizottsága. Első osztály: Okmánytár. V. köt. E külön cím alatt is: Török-magyarkori Állam-Okmánytár. Szerkeszték és jegyzetekkel ellátták Szilády Áron és Szilágyi Sándor. III. köt. Pest, 1870. n. 8. r. 530 l.

I. Rákóczi György elleneitől, Zólyomi Dávidtól, ennek börtönöztetése által, Székely Józseftől, ennek Törökországba menekülése által, Bethlen Istvántól, a boros-jenei béke által megszabadulva, a Dunafejedelemségek ügyeibe avatkozott. Lupuly moldvai vajda t. i. Máté oláh vajdára ütött. Rákóczi az utóbbinak segítségére Kemény János és Tholdalagi Mihály vezénylete alatt a székelyeket küldé, kik Lupulyt visszaverék. A háborgó feleket Rákóczi azután megbékélteté s mind a kettővel szövetségre lépett.

Már e közben lépéseket tettek a Ferdinánddal hadakozó hatalmak, hogy Rákóczit szövetségökhöz megnyerjék. A svédekkel és francziákkal rendbe hozta volt már az ügyet, csak a porta engedélye volt még hátra, de ennek kieszközlése előtt Rákóczi dynastiáját óhajta megalapítani. E végre 1642-ben Fejérvárra országgyűlést hítt össze, hol fiát, II. Györgyöt, a rendek martius 4-kén fejedelmi utódjául csakugyan megválasztották. Ez, mivel beleegyezte nélkül történt, a portán rossz vért csinált. Az apa menté ugyan a választást, hogy bár önálló már (ekkor már váradi főkapitány, Székelyhíd, Diószeg, Solyomkő-vára és Élesd birtokosa vala), fia mégis mindenben őtöle fog függni; a portához eddig hű volt s az is marad; az ország kormányát csak a

fejedelem halála után veszi át: de Konstantinápolyban ellenveték, Szoliman athnaméjában nincs az országnak szabadság adva, még a fejedelem életében utódot választania. Serédy István portai követ viszonzá, hogy Báthory István lengyel királyllyá választatván, még fejedelemkedése alatt testvére, Kristóf lön utódjául választva; Báthory Kristóf fiát, Zsigmondot, még életében választatta meg; ugyanazt tette Bethlen Gábor nejével, Katalinnal, mindezt pedig a porta helybenhagyta, megerősítette. A választást az országnak azon félelme is indokolja, hogy az apa halála után, még új fejedelem választatnék, a Csákyak haddal jöhetnének s Ferdinánd részére foglalhatnak el az országot. Rákóczi könnyebben ér vala célzt, ha fősvénysége nem áll útjában. Rácz István, portai követe, figyelmezteté őt, a töröknél »adakozás nélkül keresztyén fejedelmek semmit nem obtineálhatnak.« A fejedelem elvégre erszényének megnyitására szánta el magát, s portai ügyvivője, Maurer Mihály, a szultánnak küldendő ajándékon kívül a nagyvezérrel 1300., Zülfikarral 2000 tallérban alkuvék meg. Így azután kiadaték az athname, mely szerint a szultán kötelességévé tette az ifjú fejedelemnek, hogy barátainak barátja, ellenségeinek ellensége legyen, az adót kellő időben beszolgáltatassa, a havasalföldi s moldvai vajdákat, bojárokat és főrendűeket, a kik netán pártot ütnének s Erdélybe menekülnének, valamint más törökországi szökevényeket megfogassa és a portára beküldje. Az apához is athname intéztett, a föntebbi kötelességeken kívül az parancsoltatván nekie, hogy míg él, csakis ő maradjon az ország fejedelme. Hason értelmű athname küldetett az ország rendeihez is, az ifjú fejedelemnek pedig két diszruha, zászló és bot.

A porta elismervén emígy s megerősítvén a választott ifjú fejedelmet, az apa fia megházásítását vette célba. Mátkául Báthory Zsófia lön választva. Ennek hirc Konstantinápolyban is kedvezően hatott. Az arának ugyanis olyan családból, melynek tagjai hívek voltak a portához, származása kezességül tekintették az iránt, hogy mind ő, mind leendő férje szintén azok maradnak, hivebbek, mint ha az ifjú fejedelem valamely más uralkodó házból házasodott volna. Ámde azon korban nem kis bökkenő volt a leendő pár különböző vallása. Meg volt ugyan ígérve

az arának a hely. vall. ev. egyházba áttérése: Kassai István korlátnok mindazáltal 1642-ki dec. 28-kán nem tartá fölöslegesnek, ha a fejedelmi szülők megkérdik úgy az anyát, mint leányát: »előbbeni ígéretekhöz tartják-e magokat, nem eskedték-e meg az kisasszonyt akármin s akárki által az pápista hitre és ha el akarja-e az pápista hitet hagyni?« E kérdéseknek az esküvő előtt multhatlanúl el kell döntetnie. El is döntettek, az arának protestans hitre áttérése által. A nászünnepély 1643-ki febr. 3—5-kén tartatott. Harminczhárom asztalnál folyt a vigalom, melyen a római császár, primás, nádor, Lengyelország, havasalföldi s moldvai vajdák illően képviseltették magokat. Rákóczi öröme tetézve lön még a következő husvétkor, a midőn menyé először élt protestans szertartás szerint az úrvacsorával s annál megszilárdultabbnak mutatkozott a dynastia-alapítás, midőn a fiatal házaspárnak 1645-ben figyermeke született, kinek megkereszteltetéséhez a fejedelem a francia királyt és nejét és a svéd ifjú királynét készült meghíni.

Rákóczi csak fia ügyeinek teljes rendbehozása után, 1643-ki sept. 16-kán írta alá az erdélyi, francia és svéd szövetséget, melyet hosszabb diplomatiái alkudozás előzött meg. A porta engedélye, Ferdinándot megtámadhatni, és fegyveres támogatása volt megnyerendő. De la Haye, francia követ a portánál, 1640-ki febr. 27-kén tudósítá a fejedelmet, hogy a nagyvezér örömet hallá a szövetkezést s a követ rajta lesz, hogy a Rákóczi szabta, de kötetünkben elhallgatott három föltételt a porta, az ígért 40 ezer tallérért fogadja el. Az ügy húzódott s a szemes fejedelem biztosítani akarván magát minden oldalról, portai követe Serédy Istvánnak 1641-ki oct. 4-én utasításul adá, járjon végére, a francia, angol és hollandi oratorok ingerlik-e a portát Ferdinánd ellen, a portának pedig minő kedve s hajlama van ahhoz? Megerősíti-e vele a békét, vagy csak jó szóval tartja őt, alattomban pedig ellene készül? A lengyelekkel is állandó lesz-e a béke? De támadásra egyre késett a portai engedély a francia követ sejtelve szerint vagy azért, mivel Rákóczinak hatalomban erősödését magára nézve károsnak vélte, vagy a helyzetet saját előnyére akarta kizsákmányolni a porta. Javában folyt már Ferdinánddal a háború s Rákóczi még csak nem is készülhetett

hozzá. De la Haye 1643-ki júl. 25-kén kelt levelében elérkezettnek látta az időt, hogy a fejedelem saját követe által sürgesse az engedélyt. Miként kelljen, úgymond, a törökökkel bánnia, azt ő az ügyek portai folyamának módjából szerzett hosszú tapasztalása szerint legjobban tudhatja: mindazáltal ajánlja neki, Magyarország elfoglalandó részéért évi adót vagy nagyobbyszerű ajándékot ígérjen: »Egyébiránt« írja folytatólag a követ, »tudja Főnséged, hogy hadhoz az engedély megadásáig is készülhet, hadsereget készen tarthat, sőt Magyarország azon részébe, hol várai és uradalmai vannak, ki is szállhat. Megengedi ugyanis a nemzetek joga, hogy minden uralkodó, midőn szomszédai, mint most a császáriak és svédek, fegyverben állanak, hadsereget készen tartson s előzze meg a szomszéd hadától önmagát és alattvalóit fenyegető veszélyt, mit ha nem előz meg, birtokainak elfoglalása után segédszert hasztalanul keresend.« De Rákóczi nem mert erőlesen neki bátorodni, mert a porta engedély- és segélyadásával folyton késedelmezett. Musztafa nagyvezér 1643-ki novemberben is azt írta a fejedelemnek: »efféle dolgokat hatalmas császáruknek részeteiről értésére kellett volna aduatok; sz. Demeter napja elérkezett, az téli idő is elközelített, későre maradt, mostan az hadakat elküldeni nincsen idő.« Elvégre egy hónap múlva, dec. 2—12. közt, kelt a szultán levele, mely Rákóczinak a támadást megengedte és segélyre Moldva- és Havas-alföldéből ezer-ezer lovast, az egri és budai basákat rendelte. Ez engedély- és segélyért Rákóczi 20 ezer tallért, s ha hadjárata folytán a felső magyarországi 13 megyét megkapná, évenként 40 ezer, ha pedig csak 7 megyét kapna 20 ezer tallért volt kénytelen ígérni a portának, de mind erre nézve utóbb nem csekély fordulat s viszály állt be.

Rákóczi támadott. Fegyvereinek kedvezett a szerencse, de fényes hadjáratának, midőn a svédek meg támadták a dánok, koczkán álltak eredményei. Ezeknek biztosítása végett Rákóczi a töröktől vagy nagyobb segélyt, vagy a németek részéről ajánlott béke megköthetésére engedélyt kért, a szokott ajándékokon kívül újból megajánlván az ígért évi adót, ha a 13 vagy 7 megye birtokában marad. A porta a háború folytatására buzdítá a fejedelmet, segítséget is ígervén neki. Ment is Konstantinápoly

búl, Budáról parancs után parancs, a török katonaság segítse a fejedelmet, de alig néhány százzal szaporodott Rákóczi serege, s mint fia 1645-ki máj. 24-kén írja neki »minden dolgok csak czigányság, halogatás lón.«

Linczben megkötöttetett a béke. Rákóczi nem 13, csak 7 vármegyét kapott. Emiatt a törökkel gyűlt meg a baja. A porta a Ferdinánd ellen adott segélyért az ígért 20 ezer tallért követelte, s mivel Erdély 7 megyével megnagyobbodott, az évi adót 5 ezer arannyal följebb emelte. Rákóczi amazt megadni nem volt hajlandó, mert ő ígérését elegendő segélyadáshoz kötötte, a porta pedig nem hogy kellően segítette volna, hanem a kevés török is akkor hagyta el, midőn leginkább szükségelte. Az 5 ezer aranyat ő nem, csak az ország ajánlhatja meg. S midőn csak a szokott 10 ezer arany évi adót küldé be, a portán nem akarták elvenni, hanem a 7 megyéért az 5 ezeret folyvást követelték. Rákóczi neki bátorodék s megírta, hogy bár a porta nem adá meg az ígért segélyt, ő a kiindulásakor ajánlott 20 ezer tallért megadja ugyan, de az 5 ezer aranyat nem. A merész szó felbőszíté a szultánt, ki a fejedelem követét, Szalánczyt, elzárata, Rákóczit haddal fenyegeté. E kényes ügy békés rendbehozása a fejedelem fiára szállt örökségül.

Rákóczi halála után Erdély folytonos zavarok, trónváltások színhelyévé lón. II Rákóczi György szerencsétlen lengyel hadjáratával, melyhez a porta engedélye nélkül fogott, annyira fölingerlé a szultánt, hogy őt fejedelemségéből kitétette. Aug. 17-kén érkezett Erdélybe a nagyravágásáért meglakolt férfiú s már sept. 10-kén megparancsoltatott az országos rendeknek, más fejedelmet válaszsának, különben hadak mennek reájok s a pusztulásnak ökmagok lesznek okai. Oct. 26-kán Rákóczi lemondott, de mivel az ország egy része előreláthatólag hozzá folyvást ragaszkodandónak mutatkozott, oct. 30-kán Színán basa újból fejedelemválasztást parancsolt rá a rendekre, kiknek Rákóczi visszahelyezését szóba sem volt szabad hozniok. Rhédei Ferenczet választák, a ki három hónapi fejedelemkedése után lemondván, a trónra ismét Rákóczi ültettetett. A fejedelmi szék ezután labdához hasonlított, melylyel Rákóczi s Barcsay Ákos játszadozának, míg amaz Gyalu és Fenes közt trónt és életet

veszített. Csata után Szejdi Ahmet basa, boszúját hütendő, ráparancsolt a debreczeni bíróra, küldjön táborába száz nagy kést, tíz szekeret, negyven öles lánczot, melynek 60. karikája legyen. Hasonló lánczküldést parancsolt a kolozsvári bíróra is. A szekerekre a csatatéren elhullottaknak a kívánt késekkel megnyúzott fejei valának felrakandók, a lánczokra pedig az elfogottak rabul füzendők.

A porta elégtelennek véelve Szejdi Ahmet basát a Rákóczi-párt teljes elnyomására, Ali szerdárt 40 ezerrel Magyarországra küldé vala. Barcsay újból fejedelem volt, s hűség, engedelmesség a porta iránt lőn neki meghagyva, különben »ha teljességgel az ökör szarvában bújnék is, onnan is kikeresik.« Ő hírét hallván a szerdár kijövetelének, visszatérítése végett Haller Gábort küldé hozzá, de Ali őt, mert nem vitte meg a Barcsay által ígért sarczot, fogságra veté, s 63 fontos vasat veretett reá. A fejedelem is Alihoz ment s ő is tisztességes fogságszerű helyzetbe jutott. A szerdár azután Várad ellen — mivel Rákóczival tartott s a megsebesült fejedelmet falai közé fogadá, tulajdonkép pedig, mivel basát akart bele tenni — indult, körül is táborlá. E miatt Souches, Ferdinánd fővezére, Szejdi Ahmet és Alihoz tiltakozva írt. Alihoz intézett levelében mondá, hallja, hogy a törökök Ferdinánd birodalmához tartozó két (Szathmár és Szabolcs) megyébe tett ellenséges becsapásaikat azzal mentik, miszerint azon megyéket Rákóczi birta. Ez azonban Ferdinánd jogait nem csorbíthatja, mert tudva van, hogy azon megyéknek mindenkor az ő ura volt tulajdonosa, Rákóczinak pedig csak a haszonvétele megengedve, mely az ő halála után teljes joggal Ferdinándra szállt vissza, s e jogától ő, miként a portával is tudatá, semmikép sem áll el kivált akkor, midőn hadserege útban és szomszédságban volt, hogy azon megyéket, magának a portának kívánata szerint, birtoklásba vegye, késedelemről pedig nem vádolható, mert oly messze tartományokból, mielőtt fűvelhettek volna a lovak, e vidékre előbb nem érkezhettek. — Hire van, írja továbbá a tábornok, hogy a tatárokat kihítták s azok Erdélybe már be is törtek. Ők egy év előtt a tiszántúli részeket egészen a folyam partjáig, a szegény alattvalók iszonyú megkárosításával, előzőnlőtték és kifosztották: nem kétli tehát a levél-

író, hogy Rákóczi halála után nyugton marad a porta s a tatárokat Ferdinánd birtokába vagy a szomszéd helyekre annál kevésbé bocsátandja, mivel múlt évben azzal mentegetőzött, hogy a mivel sem törődő tatárok a határvonalakat nem ismerik s meg sem fékezheti őket; mely mentséggel, ha új kárt tesznek a tatárok, Ferdinánd meg nem élégedhetik, mert tökéletesen elérve célját a porta, nincs ok, miért volna oly nyugtalan nemzet a szomszédságba kihivandó. — Végre úgy érti a tábornok, hogy a Barcsaynak meghódolt Várad ostrom alá fogatott s biztosítja a szerdárt, hogy ámbár azon hely Erdélyhez tartozik, de Ferdinánd birodalmához közel fekszik, azt a béke felbontása s az egész keresztyénség felháborodása nélkül megtámadni annálkevésbé lehet, mivel a porta váltig állította, csak Rákóczi személyét üldözi, más igényei nincsenek, a békét pedig megakarja tartani. — Rákóczi megbüntetését, mely élete elvesztésénél nagyobb nem lehet, megérvén a porta s Barcsaynak más vetélytársa nem lévén, Várad is meghódolt.

A tábornok ezekre a szerdárt a barátság, jó szomszédság és béke iránti buzgalom sugallatából figyelmeztetve, barátságosan kérte őt, parancsolja meg haladéktalanul, hogy a törökök az említett megyékből s Ferdinánd más birtokaiból költözzenek ki, Várad ostromával, ha eddig nem tették, hagyjanak fel, a tett károkat térítsék meg, a foglyokat váltság nélkül bocsássák szabadon, s Ferdinánd birtokait ezentúl háborgatni ne merészkedjenek. Ez lesz a szerdár békeszerzetének jele s a tábornok is rajta lesz, hogy béketörekvését, mi meg is van neki parancsolva, tettel tanúsítsa. Ha pedig más történik és nagyobb tűz támad, ő ne legyen oka, mert ismételve és világosan nyilvánítja, Ferdinánd nem engedi meg, hogy birtokaitól bármi részecske elszakittassék.

Ali röviden és nyersen felelt. »Német vezér, a ki császárod parancsán túl ájtóttél a Tiszán, tudd meg, rajtad megyek, a Tiszán túlkergetlek, azután császároddal tudatom, hogy visszaveretek, mert akarata nélkül a Tiszán ájtóttél. Győzhetetlen császárom sértetlenül tartja császároddal a békét, mert egy katonájának sem engedte meg túlmennie a Tiszán. Most pedig urunk győzhetetlen császáruink hadával bevévén Váradot, tudd meg,

talpalatnyi földet sem engedek át azokból, a miket Rákóczi birt.»

A vár védelmét vezették : a Bethlen-bástyán : Vér György, Veres Péter; a második bástyán : Stepán Ferencz, Torma Péter; az aranyos-bástyán : Tisza István, Macskásy Ferencz; a veres bástyán : Nagy Ferencz; a királyfia bástyán : Bódvay Gergely, Bódogh Gábor. Az öt bástyadandár parancsnokai : az alkapitány, Rácz János, Ibrányi Mihály, Belényesy Ferencz, Tyukody; a vár kapuja fölött : Török István, Rácz Péter. A várörtség, magára hagyatva, 45 napi védelem után, kénytelen lón magát megadni, föltételekül ezeket kívánva : 1.) Váradon kívül Ali több várat, kastélyt el ne foglaljon. 2.) A várvédők közül, a kik Váradon akarnak maradni, semminemű örökségök-, jószáguk-, szabadságukban meg ne bántassanak, hanem azoknak az erdélyi törvények szerinti békes birtoklásában megtartassanak; a kik pedig házukhoz nem szállhatnának, utóbb nejeik- s gyermekeikkel akadálytalanul beszálhassanak, házaik, örökségeik el ne vétesse. 3.) Kivonulásra a védőknek elengedő idő, három négy nap engedtessek, javaik, élelemszereik alá elegendő szekeret kapjanak, fegyvereik meghagyassanak, kivonuláskor kisebbség-, gyalázat-, szidalommal ne illettessenek, Kolozsvárig elkísértessenek, a jaucsárok pedig, hogy fosztogatásra ne vetemedjenek, eltávolíttassanak. 4.) A káptalan az okmányokkal együtt az ország számára épségben hagyassék. 5.) A nyomda működését folytathassa s a nyomás alatt levő biblia példányait s más könyveit a nyomdász akár saját házához, akár máshova kár nélkül szállíttathassa, addig pedig a nyomda zár és pecsét alatt tartassék. 6.) A kik a szultán iránti hűség miatt Rákóczitól fogságot szenvedtek, vagy Szejdi basa kijövedele óta táboroztak, nemcsak mindennemű vagyonuk- és szabadságukban Erdély törvényei szerint megtartassanak, hanem a töröknek hódoló bármely helyen is adózásra ne kényszeríttessenek. 7.) A vár feladásáért sem az országtól, sem másoktól kárral, gyalázattal ne illettessenek, sőt Ali parancsolja meg az országnak, hogy káraikat térítse meg. 8.) Mivel Váradal, Jenővel, Lugossal, Karánsbessel Erdélytől nagy rész elszakított, elpusztult : Ali legyen rajta, hogy az adó leszállíttassék, az ország tovább ne bántassék, tör-

vényében megtartassék; minderről pedig Ali s utána való rendek és tisztviselők, vezérek, basák, bégek, agák, tatár mirzák, kurtánok és szerdár erős hitlevelet adjanak. — Ali e föltételeket elfogadta s a vár neki feladott.

Kegyetlen volt a török, de szelíd, sőt nagylelkűek közte is találkoztak. Ennek kötetünkben fényes példája egy magyar rab felszabadítása. Az erről kelt okmányt szabadjon egészen kiírnom:

Úgy történt, mint ide alá le van írva.

Mahumed ben Ali,
Mudánia város mollája.
(P. H.)

Ezen irat tartalma a következő:

Mudánia város Dsámi Átik Mahala nevű részében lakó Ahmed cselebi ben Szefer, azon közép természetű, kék szemű, homlokán balfelől sebhelyet viselő, magyar származású Juszuf ben Abdallah nevű rabszolgájával, kinek érdekében ezen levél készült, a törvényszék előtt megjelenvén, előtte s hallatára következő határozott akaratát nyilvánítá: jelen rabszolgámat szelíd természete, engedelmes magaviselete s hű szolgálata jutalmául Isten nevében ezennel felszabadítom, elbocsátom és szabaddá téstem. S miután más szabad személyekéhez hasonló szabadsággal ruháztam fel, nyilvánítom, hogy irányában többé a törvényes emberi jogon kívül semminemű joggal nem bírok. Ahmed cselebi ezen nyilatkozata után, hogy a nevezett Juszuf magát erre nézve igazolhassa, az eset írásba foglaltatott.

Kelt 1071. Rebbiülakhir 9. = 1660. dec. 12-kén.

Jelen voltak: Mehmed cselebi Ibn Abdallah, Nalbend Musztafa Ibn Abdallah, Elhads Ali Ibn elhads Musztafa, Dsafer cselebi Ibn Ibrahim, Ibrahim cselebi Ibn Abduláziz és még többen.

GARÁDY.

T Á R C Z A.

— A Magyar Történelmi Társulat a szünidők utáni első ülését október 2-ikán tartotta, szép számú választmányi tagok, de aránylag kevés közönség jelenlétében.

Elnök Horváth Mihály üdvözlőlvén a megjelent tagokat, állandó munkakedvet, kitartást és erőt, egészséget kívánt nekik az újból kezdődő társulati évhez. Ezután a legutóbbi ülés jegyzőkönyve hitelesítettén, a folyó ügyek tárgyalása kezdetett meg.

Titkár mindenekelőtt jelentést tett a tervezett nyitrai megyei kirándulás bekövetkezett elhalasztásáról. Ő előre a helyszínére utazván, főként a fáradhatlan buzgalmú hg. Odescalchi Arthúr, Krajcsik János püspök és prépost, továbbá gr. Nyáry Simon főjegyző és a megye által kinevezett helyi bizottság többi lelkes tagjainak fáradozásai által már mindent a leggondosabban és czélszerűbben előkészítve talált, úgy, hogy a kirándulás a rendelkezésre álló levéltári anyag kitűnősége és nagy mennyisége, valamint az előre megállapított bűvárlati példás rend folytán a legsikerdúsabbnak ígérkezett. Közbejött azonban a megyében épen akkor föllépett járvány, mely augusztus vége felé oly kiterjedést kezdett Nyitra különböző pontjain ölteni, hogy a megyei hatóság kénytelenítve lőn még szeptember elejére kitűzött saját gyűlését is bizonytalan időre elnapolni; miről Markhot alispán úr a társulatot aug. 27-kén értesítvén: ennek elnöksége, hg. Odescalchival, mint a nyitrai helyi bizottság elnökével egyetértve, elhatározá, hogy a kirándulást, ily körülmények közt — a társulat a megye meghívott vendége lévén — nem tarthatja meg. Mírről a fennnáltisztelt alispán úr azonnal értesítettett és a kellő intézkedések rögtön, távirati úton megtétettek.

Titkár ezen jelentése tudomásul vétetett, és az elnapolt kirándulás mikor leendő megtartása iránt később fog határozat hozatni.

Krajcsik János püspök és nyitrai nagyprépost tájékoztató följegyzéseket küld be az ottani hiteles helyi és káptalani levéltárról, melynek okmányait ő lett volna bűvárainknak bemutatandó; továbbá gr. Károly Sándor, gr. Illyésházy Miklós, gr. Erdődy György, gr. Eszterházy Ferencz és hg. Kaunitz több rendbeli eredeti leveleit küldi be, az 1711—1730 közti évekből; végre a Wurum püspök művének

elismert »Episcopatus Nitriensis etc.« című, 1835-ben nyomtatott, ma már ritka történelmi műnek egy díszpéldányával kedveskedik a társulatnak. A lelkes egyháznagy e szíves ajándéka, közlései s előzőekenysége örömmel fogadtatván, úgy jegyzőkönyvi, mint külön levélben is kifejezendő köszönet szavaztatott részére egyértelműleg. Az érintett levelekből Thaly Kálmán készítendő kivonatokat.

Botka Tivadar szintén az elhalasztott kirándulás alkalmára írt »Nyitrai emlékek« című kisebb értekezését küldi be; mely is felolvastatván, a »Századokban« — kedveskedésül nyitrai buzgó ügybarátainknak — mielőbb közöltetni fog.

Új tagokul jelentkeztek és egyhangúlag megválasztottak, és pedig alapítókul 100—100 frttal: Somssich Pál v. b. t. tanácsos és orsz. képviselő Budapesten, Krajcsik János vál. püspök és nagy-prépost Nyitrán, s Giczey Samu orsz. képviselő és ügyvéd Budapesten; továbbá évdíjas tagokul az 1873-dik évtől kezdve: gr. Pejachevich Miklós, tábornok s király Ő Felsége főhadsegéde Bécsben, gr. Pejachevich Latto Hadersdorfon Bécs mellett, dr. Székács József ág. hitv. lelkész és akad. tiszt. tag Budapesten, dr. Herics János kir. törvényszéki elnök Csáktornyan, Szombathy Ignác tanár Székely-Udvarhelyt, és Zsilinszky Endre Budapesten.

Sváby Frigyes tagtárs úr Lőcséről, a gr. Csáky-család levéltárnoka, Csáky Benedeknek 1490-ben magyar nyelven írott végrendeletét közli másolatban, a gondjai alatt lévő levéltárból. A becses nyelv- és műtörténeti régiség ki fog adatni a társulati közlönyben.

A budapesti kereskedelmi és iparkamara Magyarország XIX-iki ártörténetéről a bécsi világtárlat alkalmára készített monumentális kiadványa egy példányával tiszteli meg a társulatot, mely hálás köszönettel fogadott mű rövid ismertetése alább olvasható. A zágrábi délszláv Akadémia a »Rad« legújabb (XXIV-ik) kötetét küldi, cserében a Századokért. — A kir. József-műegyetem az 1872-ki tanév megnyitásakor tartott ünnepi beszédeknek 12, — Reizner Ferenc tagtárs úr Szegedről pedig e város polgármestere Pálffy Ferenc dícséretes szakavatottsággal összeállított s társadalomtörténetileg is hasznos adalékul tekinthető 1872-iki évi jelentésének 20 példányával kedveskedett a társulatnak. A szíves figyelem hasonló elismeréssel vétetett, s mindkét rendbeli mű példányai a jelenlevő tagok közt osztattak szét, egy-egy példányt a társulat magának megfizvén.

Titkár jelenti, hogy a társulati Alapszabályok nyomtatott példányai elfogytak. Utasítást kér: változatlanul újra nyomassa-e azokat, avagy talán ideje volna már a hét évi gyakorlat tapasztalatai nyomán azokon előbb némi kívánatosnak látszó változtatásokat tenni és ajánlani a közgyűlésnek? Ha igen, úgy e változtatások kidolgozására külön bizottság kiküldését kérné. — A módosítások szükségeselemeknek ítélvén, azok tervelésére Deák Farkas, Frankl Vilmos és titkár urak küldettek ki.

Szilágyi Sándor jelentést tesz a közelebből Csáktornyan egy szivarárus boltban takarókul használt régi okmányok megmentését célzó sikeres kiküldetéséről; mely alkalomból szóba került az uradalmi és családi levéltárak tulajdonjogának ügye, és hogy vajjon nem volna-e célszerű azok biztos megőrzése tekintetéből törvényjavaslatot készíteni? Miután azonban fennálló törvényeink az ily levéltárakat úgyis nem magán-tulajdonul tekintik, miután továbbá éppen Szilágyi úr említette cultusminister öccsének ezen ügyre nézve fogathatott levő rendeleti üdvös intézkedéseit, e célszerű kormányi rendelkezések megnyugtató tudomásul vétettek, és a külön törvényjavaslat eszméje annál inkább elejtetett, minthogy a törvényhozó testület a jelen politikai viszonyok között annak tárgyalására úgy sem fogna időt szakaszt-hatni. Példa rá az államczímernek még mindig eldöntetlen ügye.

Ezek után következtek az értekezések; ú. m.

1. Deák Farkas az »Orlando Furioso« világhírű költőjéről Ariosto-ról értekezett, ki is Hyppolit érsek udvarában élt 15 évig, és ezzel egyszer Budára és Egerbe is kell vala jönie, mely alkalomból a költő egy hazánkat érintő, urával meghasonlván, ekkor írt szellemdús satyráját sikerült fordításban mutatta be értekező, — egy-szersmind úgy Hyppolitot mint Ariostot röviden de találón jellemezvén. Deáknak ezen igen érdekes és élénk éljenzéssel fogadott értekezését mihamarabb közlendjük.

2. Waltherr Imrénnek »A gr. Károlyiak és az olasz Carolisok« című családtörténeti tanulmányát olvasta fel Thaly. Ezen a gr. Károlyi-nemzetség levéltára adataiból nagy gonddal merített értekezés szintén megjelenend füzetekben. Ugyancsak Waltherr a Károlyi Sándor felett 1743-ban megírt magyar búcsúztató verseket is beküldötte. Végre

3. Csaplár Benedek ismertette röviden a nyitramegyei Bajmóc és Privigye városok, s a kegyesrendűek privigyei régi rendháza levéltárait, ott a nyáron tett kutatásai nyomán. Ezen előadás is folyóiratunk számára tartatott fenn.

Az ülés ezzel esti félnyolczkor végét érte.

— **A heraldikai bizonyítékok.** A családi címerek azonos-sága vagy különbözőése egyike azon biztos érveknek, melyek segítségével a középkori magyarországi családoknak közös vérségét vagy különbözőzését, néha minden más adatok nemlétében, biztosan meghatározhatjuk. Tudásaink azonban a bizonyítékok ezen nemével eddigelé keveset éltek, minek oka többek közt az is, mert ilyenmü címerek és azokat képviselő pecsétek gyűjteményei hazánkban gyérek és tudtommal még primitív állapotban vannak. A jóformán kiegészített káptalani, apátsági, prépostsági és hiteles-helyi pecsétek mellett, még a XIII. és XIV. századbéli nádori családok címereivel és pecséteivel sem bírunk, mely családok pedig országunk történetére nagy befolyással voltak.

Nekem nagy reményem van, hogy a Történelmi Társulat azon buzgóságát, melylyel a magyar köriratú községspecséteket felkarolta, a homályban borongó középkori családok címerei és pecsétei gyűjtésére is ki fogja terjeszteni. Csak így lesz lehető, hogy a legjelesb történelmi munkákban a családok vérségét illetőleg található kételyek, tévedések és zavarok ki fognak igazíttathatni.

Például történetíróink azon Andrást, ki I. Károly idejében unokatestvérével Kakas Miklóssal (dictus Kokos) Dunántúl Kabold, Piliske, Újvár, Sárvár, két Kőszeg, Izdenecz és Monoszló várakat elfoglalva tartván s az osztrák kalandorokkal czimborálva, a király ellen fellázadott, de tőle elszakadott főbajtársai Köcski Sándor (utóbb Károly király kedves országbírája) és Osl Lőrintz Zalamegye főispánja (ki a Kakastól elkobozott Kanizsa várával megjutalmaztatott s ez által a hírneves Kanizsai-család alapítója lett) által legyőzetett és a király kegyelméhez folyamodva, megaláztatott, úgy említik, mintha valami az országban ismeretlen, szintén anonymus-féle kalandor lett volna. Holott e jelen értekezésemhez csatolt czímeres pecsét alapján kimutatom, hogy azon András a hasonlólag föllázadó Güsszingi János (máskép Iván) nádornak Gergely fiától való unokája és a királyhoz hív Güsszingi Miklósnak (ki

a Szép-Frigyes osztrák herceg és választott német császárral szövetségben állott) testvére, tehát a történelmünkben ismeretes Güssingiek tagja volt, és a ki hihetőleg ezen viszonynak köszönhető, hogy Ugod vára kivételével, kegyelem útján többi jószágai birtokában meg hagyott.

Más alkalommal más értekezésem tárgyát fogja képezni azon több nádornak a címerek különbözése alapján illő családukbá visszatevéle, kiket a nádori cathalogok készítői és utánok történetíróink is idegen családokba csempészttek.

Még egy érdekes kételynek eloszlatása várható a címér-bizonyíték segítségével. A nagy érdemű János kalocsai érseket tudniillik, ki a még élő Árpád király III. Andrást a Curiának megbuktatási terve ellen a püspöki kar többségével híven védte, magbanszakadtával pedig, mit sem gondolva Róma villámaival, a szabad királyválasztás mellett bátran fellépett s a nemzeti párt választottját királylyá koronázta, két érdemes család magáénak követeli: a Forgáchok és Ürményiek. E kételyt a történetírók sem oldották meg. A világkiállítás alkalmat fog nekem nyújtani ezen derék főpap ép pecsétjéhez juthatni, mely ha, mint valószínű, a családi címerrel lesz ellátva, a kétely heraldicai bizonyíték által eldöntetik.

Rámutattam már (az 1870-ki Századok 139. l.) azon hibára, mely legjelesebb történetíróink munkáiba becsúszott, midőn a Zsigmond király alatt 1393-ban Budán lefejezett Hédervári Konth Istvánt a híres Újlaki Konth Miklós nádor fiának vagy utódának véleményezték. Bebizonyítottam ott a nádori névjegyzékek azon vastag botlását is, mely szerint ezen Konth nádot a Hédervári családba illetéktelenül avatták; holott azzal semmi köze. Mind ezt, mind azt, a két család címereinek különbözése által is kivívtam; mert a Héderváriak címere három függő pólya vagy gerenda, az Újlaki Konth nádor és utódi címere pedig három fekvő pólyát vagy gerendát és címert tartó koronás, szárnyas angyalt vagy nemtőt ábrázol.

Ugyanazon alkalommal érintettem, hogy a Hédervári családhoz a Güssingi vagyis Német-Újvári grófok, meg a Tamási és Zekeső Hercegh ágak tartoznak. Hivatkoztam ennek bebizonyításául a Héderváriak és amazok egyenlő címereire is, jelesen a Güssingi János (Iván) nádornak 1303-ki okmányán függő pecsétére, mely három függő pólyával van ellátva. Azóta, akadémiái székfoglaló ily című értekezé-

semben: »Trencsényi Chák Máté és kortársai,« ezen tárgyat újra gyökeresen megvitatam. Előadtam ott ezen családi ágak törzseitől századokon által lemenő nemzedékeket; egy csoportba foglalván a történelmünkben folytonos lázadások és honárulás által híressé vált Güssingiek vagyis Német-Újváriak tagjait, köztük a három bélyegzett nádort; azoknak a Hédervári testvéri ággal vérségi kapcsolatait; amazoktól eredett Tamási és Zekesői Herczegh vonalak leszármazását; de még azt is, hogy Kézai Simon és utána többi krónikásaink azon tudósítása, mintha ezen Hédervári és Güssingi családi ágak törzsei Gejza vezér alatt költöztek volna hazánkba, valótlannak és II. Gejza király idejére tartozónak czáfolhatlanul bebizonyítottam: Ezen bizonyítékok sorába felvettem ottan az idemellékelt gipszöntvényes pecsétet is, melyről itt kívánok szólni. *)

Hálás köszönettel említem meg, hogy ezen érdekes pecsétéhez Gözsy Gusztáv úrnak a cs. és kir. közös külügyi ministerium titkárának szivességéből jutottam, ki azt azon 1312-ki szövetségi okmányon függő eredetiről vétette le, mely okirat a már fentebb idézett Szép-Frigyes császársjelölt és Güssingi Miklós tárnokmester közt kölcsönös fegyverszegély iránt kötöttetett és a bécsi császári levéltárban őriztetik. (Fejérenél is olvasható Cod. Dipl. Tom. VIII. vol. I. 487. körírata ez: »MAGISTRI NICOLAI · FILII · MAGISTRI · GREG.« A szívalakú vértben a Héderváriakkal közös három függőleges pólya vagy gerenda áll; a véső hibájából még egy negyediknek szeletje is ott látható, mely botlások másutt is előjönnek néha. **)

Most már lássuk, ki volt ezen Miklós mester? Az iménti körirat szerint Gergely mesternek fia, az 1312-ki szövetségi okmány szerint pedig a már említett János (másképp Iván) nádornak unokája volt, kit világos szavakkal nádori nagyatyjának nevez. Szintén ezen okiratban testvére András érdekében is szövetkezik. De a milyen hív tárnokmestere volt Károly királynak Miklós, oly ellentéte volt annak az iménti másik testvér András. A bélyegzett nagyatyja nyomán menve, és unokatestvérével Kakas Miklóssal, meg az osztrák kalandorokkal szövet-

*) A társulati ülésen e pecsét-hasonmás felmutattatván, a jelen volt tagok által megsejleltetett. Szerk.

**) Hasonló, de tisztán három szelemenese, teljesen ép pecsétjei léteznek a Héderváriaknak és Güssingieknek a budai kir. kamarai levéltárban. Szerk.

kezve, a király ellen föllázadván, és mikép feljebb előadtam, nyolcz várat elfoglalván, utóbb a tőle elszakadt Küeski Sándor (később Károly királynak kedves országbírája) és Osl Lőrincz zalai főispán társai által legyőzetett. A többbit bővebben olvashatni említett székfoglalásban.

Midőn ezelőtt három évvel Konth Miklós nádor téves sarjadékáról és a budai emléktábla botlásáról az 1870-ki Századokban, a régibb elfogultság nyomait ciosztatandó, értekeztem: a Történelmi Társulat azon várakozásba tétetett, hogy állításaim érdekes vita tárgyát fogják képezni. Ez azonban nem következett be, mert állításaim nem voltak megdönthetők. Áll tehát czáfolatlanúl, hogy a budai emléktábla hibás. A tévedésre, mikép ott jeleztem, a Konth név szolgáltatott okot, melyt nemely genealogistáink oly annyira különös családi névnek gondoltak lenni, hogy minden Konth nevű élőket egy családhoz tartozóknak képzeltek. Holott már ott példákkal mutattam meg, hogy a Kont vagy Konth nevet nemcsak több kisebb osztályú és egymástól különböző nemes családok vagy családi tagok viselték, hanem azon nádor idejében polgári és nemtelen jobbágyi rendűek is. Ez sem czáfoltatott meg eddig; még kevésbbé fog ezentúl megczáfoltatni, miután a jelen alkalommal újabb példákat hozok fel arra, hogy Pozsony vármegyében, honnan a hiba megindult, és a tőszomszéd Mosonyban több egymástól különböző és a híres Konth nádorral semmi vérségi összekötetésben nem álló Konthok, részben ezen nádor idejében léteztek.

A jeles Bartal György Csallóközről írt munkájában (45. l.) állítja, hogy 1299-ik évi hiteles hártján Konth nevet Királyfia-Karcsán talált. Tudvalevő dolog, hogy a tizenkét Karcsa, köztük az imént nevezett is, Pozsony megyei Csallóközben fekszik.

Másik sajtáságos adatot szolgáltat magának Konth nádornak 1364-ki idéző parancsa, melyben Jákus Pozsony város bírāja, mint felperes részére bizonyos alpereseket a Neszméli név iránt bírósága eleibe idéztetni rendel, s ott a pozsonyi káptalan embere mellé következő nádori emberek vannak a megidézés eszközlésére nevezve és kiküldve: Karchai Chanko, Guturi György, Heechi Egyed, Chefalvai András és János Zapi Konth fia (Joannes filius Konth de Zap) mind csallóközi nemesek, mikép a Csallóközben fekvő és előnevekkül használt helységek nevei mutatják. (Fejérnél Cod. Dipl. T. IX. vol. VII. 228).

Még egy adat van a Rajkai Konthokról, kik a szomszéd Mosony Századok.

megyében laktak. Ugyanis II. Ulászló királynak 1502-ki iktató parancsában Rajkai Konth Imre mint királyi ember van nevezve, ki a közel Csikvárdon teljesíti a beiktatást. (Győri Füzetek II. k. 149.)

Mindezek arra mutatnak, hogy a hasonló nevű Konthok sem a jeles Konth Miklós nádorral, sem egymással vérségi összeköttetésben nem állottak, s annál kevésbé képeztek az ezen nevet viselők egy családot. Ezen túl nem lehet menni a Pálfyak és türzse, a Dercsikai Konthoknál is. Így egygyel több lesz azon jeles csallóközi családok száma, melyek a XVI. században oly történelmi magasságra emelkedtek; értem a Zerházból lett Eszterházy, a Chorba Illyésből lett Illyésházy és más családokat. Végre érdemes megjegyezni azt is, hogy ezen három csallóközi család törzseinek rohamos emelkedése nemcsak egy időben, de egy szövetségben is történt; mert a hős Pálfy Miklós mint Pozsony megyei főispán oldala mellett jobbról áll titkára Illyésházy István, bal felől pedig alispánja Eszterházy Ferencz; mind hárman nagy és sok utódok jeles törzsei.

BOTKA TIVADAR.

— **Zayk Gál a Zichy-család öse volt-e?** A gróf Zichy-család okmánytára II. kötetének előszava XIV. lapján Nagy Imre szerkesztő úr azt állítja »Zichy Paska fiai László és Jakab elsőben 1347-ben említetnek II. kötet 163. sz. Annak, hogy ezen Paska atyja ki volt? az eddig közölt okmányokban még nyomára nem jöheténk«

»Nagy Iván családtani munkája utolsó kötetének 479. lapján Paska atyjául Gált említi, mint a Zichy-család udvavevő első ösét, azonban a jelen (zsélyi) levéltár adatai szerint azon Paska, kinek atyja »Gallus de Zayk« vala, még 1378-ban is élt (fasc. 16. Nro. 8.), — — a fentebb idézett II. kötet 163. sz. alatti 1347-ben kelt okmányban előforduló Paska — László és Jakab atyja — tehát a Zajki Gál hasonló nevű fiával ugyanaz nem lehet, mert a többször felhívott 1347. okmány keltekor ezen Paska már nem élt.«

Hogy azon Zayk Gál, kiről a gróf Zichyek zsélyi levéltárában találató fasc. 16. Nr. 8. okmányban említés tétetik, a Zichy Codex II. kötete 163. sz. alatti okmányában felemlített Paskának,

kitől László és Jakab származtak, atyja, s így a Zichyek őse volt, a gróf Zichyek zselői levéltárában fasc. 16. Nr. 16. s illetőleg fasc. 173. Nr. 22. pag. 56 találtató szalavári conventnek 1779. május 26-án hiteles alakban kiadott s alább közölt átiratában *) olvasható 1548-ki új adomány-beiktató levélből leginkább kivehető; mely szerint Zichyek Zich helységet Somogy megyében, és Zayk (Szajk) helységet Zalamegyében ősidők óta bírták, s hihetőleg Zich helységnek Magyarhonba költözésükkor saját nevüket adták, s ugyanazon letelepedésük alkalmával Zajk helységet is elfoglalván, a két törzsbirtokuk után magokat zichi Zichy-eknek és zajki Zichy-eknek elnevezék; mit régi gencalogiai táblák is igazolnak, melyekben Paska de Zich de Zayk-nak, Zsigmond de Zich alias de Zayk-nak, még ennek fia Balázs Zichi de Zayk-nak, Paska fiai László és Jakab, és Balázs fia László pedig de Zich-nek neveztetnek.

Zichyek ősidőktől békésen bírt ősi birtokaikról — mint az alábbi új adománylevélben említetik — ősi birtokaikat igazoló

*) Ferdinandus Divina favente Clementia Romanorum, Hungarie, Boemie etc. Rex semper Augustus, Infans Hispaniarum, Archidux Austrie etc. Fidelibus nostris Conventui Ecclesie de Kapornak, Salutem et gratiam. Quum nos cum ad nonnulorum Fidelium nostrorum humillimam Supplicationem, Maiestati nostre factam, tum vero consideratis fidelitate et Seruicys Fidelium nostrorum Egregiorum Francisci quondam Michaelis, Raphaelis olim Benedicti, et Stephani quondam Ladislai de Zych filiorumque ipsi Sacre primum huius Regni nostri Hungarie Corone, et deinde Maiestati nostre pro Locorum et temporum varietate iuxta sue possibilitatis exigenciam exhibuerunt, et impenderunt, Totales Possessiones ipsorum Zych predictam, ac Gyalod, et Kethye, item porciones possessionarias in possessionibus Zala, Zewlews, et Kewp vocatis, in Simeghiensis, totales item Possessiones Zayk, Fynthaffalwa, Jakapffalwa, Bwdaffalwa, Mersewleh, Chehe, Wewrechek et Ballaka vocatas, ac Predium Felrethffalw, item totalem porcionem possessionariam in predio Lewchekffalwa, in Zaladiensi Comitatus existent. habitas, in quorum quieto et pacifico Dominio ydem Stephanus, Franciscus et Raphael Zichy, Maiores et Progenitores ipsorum, item porciones possessionarias in Possessionibus Gwthorffewlde, Kysfalud, Hahoth, Zerdahel cum Curia Nobilitari in eadem habita, in quorum similiter quieto et pacifico Dominio ydem Franciscus Michaelis, et Stephanus quondam Ladislai de Zych filij, Maiores et Progenitores suos ab antiquo perstissime, seque ipsos eciam de presenti persistere, Literasque et Li-

elégsgéges okmányokkal is bírtak; azok azonban az új adományozást megelőzőtt háborús években — hihetőleg János király és Ferdinánd közötti viszályban — elveszvétt és elidegenítettétt, a békésen bírt ősi birtokaikról Ferdinánd királytól 1542-ban megerősítő új adománylevelet eszközöltek ki, melyben a többiek között Zich és Zayk helységek is, mint ősi birtokok felemlítettnek. Zich és Zajk helységek tehát ősidők óta a Zichyek békésen bírt tulajdonuk lévén, s az, hogy Zajk helység valaha más idegen kezeiben lett volna, semmi adat-al sem lévén igazolható, a régibb genealogiákat is figyelembe véve, határozottan állítani merem: hogy azon a fasc. 16. Nr. 8. okmányban említett Zayk nem más, mint az 1548. új adományban foglalt Zayk helység birtokosa, a Zichyek őse, és az 1347-ről a Zichy Codex II. kötetében 163. sz. alatt említett Paskának atyja volt.

Ezen állításomat nem döntheti meg Nagy Imre úr azon állítása, hogy a fasc. 16. Nr. 8. okmányban 1378-ban említett Zayk Gál fia

teralia Instrumenta super eisdem Bonis sufficiencia habuisse, sed ea superioribus Disturbiorum Annis a se casu deperdita, et alienata esse asserunt. Item totum et omne Jus nostrum Regium, si quod in dictis totalibus possessionibus ipsorum, Zych prefata, ac Gyalod, et Kethye, necnon porcionibus possessionarijs in Possessionibus Zala, Zewlews, et Kewp in Simeghiensi, preterea in totalibus eciam Possessionibus Zayk, Fynthaffalwa, Jakabffalwa, Budaffalwa, Mersewleh, Cheke, Wewrchek, et Ballaka nuncupatis, ac predio Felrethffalw, item totali porcione possessionaria in Predio Lewchekffalwa in Zala-diensi Comitatus predictis existentibus habitis, eciam aliter qualitercunque haberemus, aut cedem nostram ex quibuscunque Causis, Vjs, modis, et Racionibus concernerent Maiestatem, simul cum cunctis suis utilitatibus, et pertinencijs quibuslibet, memoratis Francisco, Raphaeli et Stephano de Zych, ac per eos Michaeli, et Volfgango, Francisci, necnon Georgio, Sigismundo et Joanni, Raphaelis, filijs, ipsorumque Heredibus et Posteritatibus uniuersis, vigore aliarum Litterarumstrarum nove Donacionis Titulo dederimus, donaverimus, et contulerimus, velimusque eosdem in Dominium earumdem, ac dicti Juris nostri Regij in eisdem habitis, per nostrum et vestrum Homines legitime facere introduci. Superquo stb. — Datum Posony octauo die Mensis Novembris. Anno Domini Millesimo Quingentesimo Quadregesimo octauo. (L. S.)

Paska a Zichy Codex II. kötete 163. sz. alatti okmányban érintett Paskával, — László és Jakab atyjával — ugyanaz azért nem lehet, mert úgy mond »a többször felhívott 1347. okmány keltekor ezen Paska már nem élt.« Igaz ugyan, hogy a fasc. 16. Nr. 8. okmány keltekor 1378-ban Zayk Gál fia Paska még élt, mert ellene, tehát életben volt, és ott meg nem nevezett fítestvérei ellen Széchi Miklós horvát bán, és Beich István halasztást eszközöltek ki, de azon határozott állítás, hogy az 1347. okmány keltekor Paska, László és Jakabnak atyja már nem élt volna, a Zichy Codex II. kötete 163. sz. alatti 1347-ki okmányából, melyben többször László és Jakab Paska fiainak mondatnak, éppen ki nem vehető; mit akkor lehetne csak határozottan állítani, ha ezen okmányban legalább egyszer ott állana »condam vagy quondam Paska«, mely quondam szó a régi okmányokban is az elhaltaknál kitétetni szokott. Nem lévén tehát igazolható az: hogy Paska, Lászlónak és Jakabnak atyja, 1347-ben már nem élt volna, azt következtetem: hogy az 1347. és 1378. évi okmányokban említett Paska egy s ugyanaz, kinek atyja Zayk Gál volt, fiai pedig László és Jakab valának.

Továbbá Nagy Imre úr nem mond le a reményről, »hogy a közlött okmányok alapján Paska atyjára, illetőleg a család őseire tüzetesb nyomozás után rá nem akadhatna« — mire legyen szabad megjegyeznem: miszerint alulírt a zsélyi levéltár tizenegy évi kezelése, és ornyedetlen fürkészése után a gróf Zichy-család zsélyi levéltára okmányaiból más meggyőződésre nem juthattam annál: hogy a Zichy család eddig tudva levő első őse Zayk Gál volt legyen.

Végre a Zichy-család első ősenek kinyomozása tekintetében Nagy Imre úr reményét fejezi ki, hogy útmutatásul szolgálандnak a (Zichy Codex) II. köt. 163. és 205. sz. a. okmányai, melyeknek azon tartalma, hogy G u n y a f i István és Domokos, Paska fiaival, K é r y Jánosnak — kinek őse I. köt. 99. sz. a. okmányában említetik — megszakalása folytán ennek birtokain megosztóznak, az ezen felek között való rokonságot gyaníttatja, ez talán biztosabb nyomokra fog vezetni.« E tekintetben biztosíthatom Nagy Imre urat, hogy hacsaknem netán más levéltári adatok nyomán, de a zsélyi levéltárban létező okmányok alapján és nyomán a Zichy-család első őse nyomára Zayk Gálon túl nem találánd; megjegyezvén egyszersmind: hogy a Zichy-család se a Gu-

nya vagy Gunyafi, se a Kéry családokkal régibb családi összeköttetésben, annál kevésbé rokonságban nem lévén — kivéve tán, hogy 1720. év körül Zichy Ádám neje Kéry Orsolya volt — ezen családokra vonatkozó iratokban a Zichy-család első őseinek kinyomozhatására vonatkozható legkisebb adatot sem találand.

RADNAY FERENCZ.

— Két főrangú magyar érmész a XVII-ik században.

A tizenhetedik század tudománypártoló nagy magyarjai közül különösen I. Rákóczi György erdélyi fejedelmet ismerjük mint éremgyűjtőt. Hogy azonban a vele egykorú magyar főurak közül többen is foglalkoztak a történettudományok ezen ágával, név szerint hogy id. gr. Draskovich Miklós és Gáspár szintén szenvedélyes éremgyűjtők valának, sőt hogy az előbbi az ó classicaí érmekre nézve oly tekintélyes szakismerő volt, miszerint maga III. Ferdinánd császár még Regensburgból is hozzá fordult kétes érme meghatározása végett: ezen érdekes tényeket a Trakostyáni gróf Draskovich-család biszági levéltárából alább közlött eredeti levelek bizonyítják. Szolgálgának ezek némi adalékul a magyar érmészetnek úgyis — kivált a régibb századokból — még igen hézagos történetéhez, — s jeleül őseink tudományszeretetének.

I.

Illustrissime Comes, Domine observandissime!

Salutem et servitiorum meorum commendationem.

Szintén hogy indulófélben vótam Czel felé, oly hírem érkezik Potolibúl, hogy nemcsak Czelben, de még Prukban is pestisben halnak; ki miatt differálnom kellették oda való útamat; hanem holnap korán, ha Isten engedi, Regedében megyek, szegény Bánfinét látogatni, az ki igen beteges állapattal vagyon. Megadá tegnap az kigyelmed levélét az kigyelmed jámbor szolgája; kigyelmednek megszolgálom, mint uramnak-öcsémnek, hogy kigyelmed ilyen nagy szeretettel hív magához, és hogy kigyelmednek annyi sok egyéb nagy occupatiói között az p o g á n y p é n z e k r e is ilyen szorgalmatos gondja vagyon. Az mi az én kigyelmedhez való menetelemet illeti: noha én magam is igen kívánom

kigyelmedet látni: de most az éntülem lehetetlen; ha Isten engedi, és mihent módom leszen benne, el nem múlatom, hanem elmegyek az kigyelmednek szolgálatjára, — azonközben mindennap iszom az kigyelmednek egészségéért.

Az aranypénz pedig az kit kigyelmed küldött, Leo császárd, az ki élt circa Annum Christi 470., jó catholikus fejedelem volt, csak hogy igen szerencsétlen az hadakozásban.

Rákóczy felől egyebet nem hallottam, hanem hogy az ő tábora Malaczkán volna, az Leopoldus herczegé pedig Dévénnél; még meg nem ütköztek, — ha megütköznek, adjon Isten szerencsét az mi részünkre! Azt is hallottam tegnap Potoiban, hogy az bavarus hada bizonyosan ismét Viennán megverte volna az franczúzokat, 7000-en veszttek volna el benne; ex parte Bavari az Generál Merczy veszett volna el. Ha ezután is mit értek, kiváltképpen Rákóczy felől, — kigyelmednek tudtára adom.

Az én régi jóakaró uramnak, Homonnay uramnak, Zríni Miklós urammal*) együtt ajánlom hív és köteles szolgálatomat. Igen örülöm, hogy az kigyelmed szerelmes leánya könnyebben vagyon, Isten gyógyítsa meg! Kigyelmed ide is parancsoljon. Tartsa Isten jó egészségben kigyelmedet! — Markócz, 16. Aug. 1645.

Illustrissimae Dominationis Vestrae

servitor addictissimus et frater

N. DRASKOVICH, m. p.

P. S. Az dugákat megszolgálom kigyelmednek; ha Isten éltet, nem leszek háladatlan atyjafia kigyelmednek ennyi sok jóakaratjáért.

Külczim: Illustrissimo Comiti Domino Casparo Draskovith de Trakostyán, perpetuo de Lotembergh, S. C. R. Majestatis Consiliario et Cubiculario, Domino fratri observandissimo.

(P. H.)

(Kilenczágú koronás Draskovich grófi czímer, kis gyűrűpecséten, mely igen finom metszetű.)

*) A költő, a czímzett Draskovich Gáspárnak veje.

II.

Illustrissime Comes !

Domine Frater observandissime !

Salutem et servitiorum meorum commendationem. Az kigyelmed levelét szeretettel vettem, és az kigyelmed egészséges állapotján igen örülök. Ma két hete, hogy ideérkeztem; ha kigyelmed Klenonikon lett volna, mindgyárt kigyelmedet megláttattam volna: de úgy volt híremmel, hogy kigyelmed Kömlekbe ment volna. Azt pedig kigyelmed bizonyosan elhigye, hogy ha kigyelmed Óvárra jött volna: kigyelmedet mind én, s mind pedig az több atyafiak igen örömet láttuk volna. A minémű szolgám kigyelmednél volt Bécsben: mihent Óvárra érkezett, azon órában az levéllel kigyelmedhez expedáltam, — de az mely nap estve az legény Bécsben érkezett, azon nap kigyelmed reggel elment Bécsből, és az az oka, hogy kigyelmedet nem érte ottan.

Ratisbonában most igen nagy drágaság vagyon: egy szekér szénát 60 és 70 rénessen is adnak; más az, hogy igen messze is vagyon, Bécsen fölül 60 mérföld; annyi erővel és kevesebb költséggel és fáradsággal az ember Rómába is elmehetne, — a hol egy óráig többit látna, hogysen mint Regenspurgba egy félesztendeig. — Az kigyelmed öcscei is Bononiában szeretettel látnák kigyelmedet és udvarlanának kigyelmednek, ugyan önálok is szállhatna kigyelmed.

Óváratt csak egy ezüst Galbának és Julia Svemiasnak tettem szerét, és Györrül hoztak volt egy ezüst Tiberiust és Caracallát. Bécsben ennyihány szép réz Puppenusnak és Balbinusnak tettem szerét; — hanem az szolgám mondotta, az ki kigyelmednél volt Bécsben, hogy ennyihány ezüst- és aranypénzt látott volna kigyelmednél, az ki igen ritka, — de mivelhogy ő semmit sem ért hozzájok: nem tudta megmondani, kik legyenek? Kigyelmed kedves dolgot cselekednék, ha fölírva ideküldené az neveket: ha gy congratuláljak én is kigyelmednek, hogy ha valami széphez és ritkához juthatott kigyelmed, mivelhogy tractant fabrilia fabri. Az Tasquiertül is érttettem, hogy a többi között valami Constantinusa is volna kigyelmednek, és hogy kigyelmed ő tüle tudakoztatta volna: minemű Constantinus legyen? — bárcsak azt láthatnám, talám meg tudnám mondani kié legyen? Nekem ő Fölsége szintén Ratisbonából

küldött egyet, hogy explicáljam, és megírjam neki, kié legyen? — az kit meg is cselekedtem.

Ezzel ajánlom kigyelmednek szolgálatomat. Tartsa Isten jó egészségben kigyelmedet!

Markócz, ultima Martý 1653.

Illustrissimae Dominationis Vestrae

servitor paratissimus

et frater

N. Draskovich, m. p.

Külczim: Illustrissimo Comiti Domino Gasparo Draskovith de Trakostyán et Lotemberg perpetuo Comiti, S. C. R. M. Consiliario et Cubiculario, Domino Fratri mihi observandissimo.

(P. H.)

(Két babérkoszorús fejet ábrázoló római gemmával lepecsételve. Mindkét levél id. gr. Draskovich Miklósnak sajátkezű, igen gyakorlott kézre mutató szép írása. Ívrétben, teljesen épen).

A gr. Draskovich-család biszági levéltára rendezetlen részében levő eredetiekről közli:

HG. ODESCALCHI ARTHÚR.

— Adalékok Komáromi Csipkés György magyar munkáihoz. A »Századok« f. é. májusi füzetének tárczájában Szabó Károly úr közzéteszi K. Csipkés magyar munkáiról tett tanulmányát, melyben az általa ismert példányok tulajdonosait is megnevezi. Kiegészítésül szolgáljon ehhez az, hogy Ballagi Mór könyvtárában megvannak K. Cs. magyar műveiből:

1. A Kereszteny Isteni-Tudomanyinak. . . Rövid Summa stb. Ultrajectomban. . . M.DC.LIII. — Teljes példány; címlapján: »Sum ex libris Johan. Pecsvardi 1665.«

2. Pestis Pestise. — Ép példány; borítékján: »Comparavi huuc libellum A 1670. In nundinis M.-Vasarhelyini. Gratosus pro mihi Johova. Joh. Nyutodi mpp., — (más kéz) jam successit Alberto Király Holmetzi, — (más k.) succ. Joannis Gyárfás « — A Ballagi-könyvtárba Konez m.-vásárhelyi ref. tanártól került.

3. Papistasag Ujsaga. Ép példány; Konez úr adta — Ide told-

hatom még K. Csipkésnek a listából kihagyott u. n. »Komáromi bibliáját,« melynek czíme :

4. Magyar Biblia Avagy Az Ó és Uj Testamentom könyveiből álló telles Szent Irás a' Magyar nyelven Mellyet A' Sidó Cháldeai és Görög nyelvekből Magyar nyelvre fordított és minden rész köszönséges Summáját és részeit megmutató marginalis jegyzésekkel megvilágosított: Comáromi C. György S. J. M. D. és D. P. M.DC.LXXXV. Esztendőben. n. 8r. 1386. l. 2 sztn. l. hibaig, — utána a Zsoltárok 104. l. A Zsoltárokra igazító tábla 1 lev.

Mikor fordította K. Csipkés a bibliát? Szabó Károly nem említi, Bod Péter is Magyar Athenasában (147. l.) csak tétovázik az év meghatározásában, midőn ezt írja: „Magyarra fordította az egész Sz. Írást a zsidó és görög nyelvekből, 1685-dik eszt. tájban végeztetett el.« Az Ifj. Bölöni Sándor által a »Századok« f. é. februári füzetében közölt K. Csipkés munkáinak maga által 1675-ben írt catalogusában (140 l.), a bevezetett kiadatlan munkák közt áll: miből kitűnik, hogy nem 1685-ben fejeztetett be Komáromi biblia fordítása; s ez év valószínűleg csak sajtó alá rendezését jelenti. — A biblia eredeti ára a Ballagi példánya tábláján levő név után van írva: » . . (letépve) . . . Sámuel 1789. 6 Rft.« (Rhénes forint).

BALLAGI ALADÁR.

A lefolyt nyári szünidők alatt oly nagyszámú önálló történelmi munka került ki sajtó alól, hogy szinte zavarban vagyunk: melyiknek lássunk előbb bemutatásához, ismertetéséhez? Minthogy azonban épen a művek sokasága között legszebb kötelességünk t. olvasóink irányában a tájékoztató és figyelmeztető tisztét betölteni, — lássuk az újabban megjelent eme kiadványok kiválóbbjait, s a mennyire a rendelkezésünkre álló tér szűk volta megengedi, szóljunk néhány szót mindenikről!

— **Csák Máté és kortársai, Botka Tivadartól.** Történetbúvárlatunk érdemkoszorús régi bajnoka, ki már több mint negyven év óta fűzi e téren is hervadhatlan babérait, Botka Tivadar, hosszú kutatás és előtanulmányok alapján egy hozzá méltó történelmi feladatot oldott meg sikeresen: amaz erőteljes nagy magyar olygarcha Tencsényi Csák Máté jellemének valódi kidomborítását. És pedig nem úgy, mint az elbukott hős ellenpárti egykorú a halál-ig le

nem győzhetett hatalmas férfiú holtá után őt előtűntetni igyekeztek, a kik után korunk történetírói is haladni valának kénytelenek: hanem eredeti okmányok alapján, a lefolyt tényeknek és kortársai jellemének összevetése, a századokig élő néptudattal kapcsolatba hozása, s mindezekből vont velős következtetések által. Ekkép állítja elénk Botka Ti-vadar Mátyusföldre híres kis királyát, ki a magyar és cseh királyokkal folytatott harczokat, Sároستól Visegrádig, s Komáromtól Trencsényig uraltatva. Csák jellemét eddig többnyire balúl ítéltek meg, vagy legalább bizonyos homály derengett alakján s tettei indokán; — Botka ezt nagy részt eloszlatta; az ő kitűnő jellem- és kortanúlmánya után azt mondhatjuk: valahára voltaképen ismerjük Trencsényi Csák Mátét! Nem tudjuk ennél fogva elégmelegen ajánlani emagvas és eredeti felfogású művet, melyet irodalmi nyereeménynek tekintünk, s melyben nemcsak a főszemélylyel, de más nagy szerepet viselt történelmi egyéniségekkel is, pl. Gentilis bíbornokkal, Gűszingi Henrikkel és Ivánnal stb. ismerkedik meg — mondhatnók színről színre — az olvasó, valamint általában helyes ítéletet nyer az utolsó Árpád királyok és Róbert-Károly korának viszonyairól. — Botka műve »Trentsini Chák Máté és kortársai« cím alatt jelent meg, a m. tud. akadémiai »Értekezések« közt, külön füzetben.

— **A régi Pest.** Ez a czíme a nagyérdemű, fáradhatlan régiségtudós és történetkutató Rómer Flóris legújabb helyrajzi munkájának, mely épen most, midőn Pest, mint Pest bevégezte pályáját, és Budapestté alakúl, jelenik meg, s föltárja előttünk a főváros egykori alakját. Miként keletkezett, hogyan és mivé fejlődött lassanként Pest városa, elkezdve a római kortól az Árpádok uralkodásán, a vegyesházi királyok korán át; mint dőlt romba s hanyatlott el a hosszú török uralom alatt, mint kelt föl halottaiból azután, mint telepítettett meg ekkor újra az azelőtt tűsgyökeres magyar város németekkel s rácokkal, — mint épültek, nagyobbítottak, alakítottak át és végre mint rontattak le erődítései; régi útcaí merre vonultak s mennyire változtak át korunkban, micsoda műemlékei maradtak fenn az egyes korszakokból, mik voltak régi institutiói, milyen vala egykor polgári és társadalmi élete? stb. stb. Mindez hangya-szorgalommal összehordott okmányos, térrajzi és régészeti adatokból meglepő ügyességgel van egybeállítva Rómer e tanulmányában, melyet bítran nevezhetünk a tudós író egyik legsikerültebb művének. A kötetet számos régi

térkép, a város és egyes ódon épületeinek rajzai díszítik, s az egykori lakosoknak nevei nemzetiségek szerint osztályozva, régi statisztikai és telekkönyvi adatok és okmányos toldalék emelik a kötet becsét. Szóval, itt igen derék és kitűnő helyrajzi művel van dolgunk, mely a főváros történetirodalmát nagyban előrevitte, s nem kis mértékben könnyíté meg a Pest monographiájának megírásával megbízott Salamón úr feladatát, — ki e munka után biztos nyomokon haladhat. — Hisz-szük, hogy a »Régi Pest« méltó érdekeltséget fog kelteni nemcsak az új »Budapest« polgárai, de általában hazánk műveltebb lakói között, kik lehetetlen, hogy élénk érdekléssel ne viseltessenek Magyarországnak és a Közép-Duna gyűpontjának múltja s fejlődése iránt. Rómer műve szintén az akadémiai »Értekezések« közt látott világot. A 240 lapból álló, illusztrált kötet ára 1 fr. 50 kr.

— **Frankl Vilmos** jeles tehetségű fiatal történészünk, mióta kedvencz szakmájának szentelheti egész idejét, hazai történetirodalmunknak úgy műalkotási mint kutatási terén valóban igen buzgó és hasznos tevékenységet fejt ki. Fokozott munkásságának ímé, ezuttal is három becses terméke fekszik előttünk. Egyik »A hazai és külföldi iskolázás a XVI-ik században« című, az Akadémia által pályadíjjal koszorúzott műve. E széleskörű levéltári bűvárlatok nyomán, beható szakismerettel és dícséretes pártatlansággal, tapintattal összeállított cultur-historiai tanulmány igazi hézagpótló mű, s hivatva van, hogy tiszteletet gerjeszsen bennünk öseink, sőt a külföld elfogulatlan fiaiban nemzetünk iránt, mely a tanügyet már a XVI-ik században, ama hazánkra nézve oly gyászos korszakban is annyira fölemelni bírta, annyi új iskolát alapított, s a mellett ifjait oly nagy számban küldé Európa legjelesebb egyetemeire. Különösen a tanfériak, lelkészek és a nevelés barátai, — felekezeti különbség nélkül — nagy élvezettel és tanulsággal olvasandják e munkát, melyet tehát, mint e szakban nálunk eddigelé a legjelesebbet, hathatósan ajánlunk figyelmökbe. Kapható Eggenberger akad. könyvtárusnál, 8 ad r. 424 l.

— Frankl második kiadványa az általunk már jelzett Pázmány-Levelestár első kötete, mely a híres bíbornok-érseknek és írónak 1605-től 1625-ig terjedő összes levelezéseit foglalja magában, a hazai és külföld különféle levéltáraiból nagy szorgalommal összegyűjtve. Ezen kötetben majdnem 400 levelet találunk Pázmánytól, továbbá korának uralkodói, államférfiai, egyház- és országnagyai stb. által Pázmány

m á n y h o z í r v a, legtöbbnyire latin nyelven. Együjtemény — mely g r a n d o s a n készült, bár rövidkés regestákkal is el van látva — nevezetes adalék a XVII-ik század kútfőtárához; örömmel várjuk folytatását. A M o n u m e n t á k első osztályának (Okmánytárak) XIX-ik kötetét képező terjedelmes kötet ára 4 frt. — Végre Frankl harmadik munkája a S z e n t - I s t v á n - t á r s u l a t »Házi könyvtára« részére készült »M a g y a r n e m z e t t ö r t é n e t e.« Népiesen, világosan van írva, mindenütt kellő tekintettel a társadalmi és műveltség-történeti viszonyokra, a mi tetemesen neveli értékét, mivel az e nemű kiadványok eddigelé többnyire elhanyagolták ezen ágakat. Az eddig megjelent két füzet a mohácsi vészig megy. Kiadja a Szent-István-társulat.

— **II. Rákóczi Ferencz Levéltára.** A T h a l y K á l m á n által közlött T h ö k ö l y - n a p l ó k és emlékiratok második kötetének sajtó alól kikerülését már közelebbi füzetünkben jeleztük volt; most ugyanazon írótól a R á k ó c z i - L e v é l t á r (Archivum Rakocianum) második kötetének megjelenéséről értesíthetjük a t. olvasót. E sűrűn nyomott, nagy 8-ad rétfű 656 lapra menő kötet Rákóczi fejedelemnek had- és belügyi legtitkosabb levelezéseit tartalmazza, az 1707., 1708. és 1709-ik évekből, tehát a kuruczvilág közepéről. Hogy ezen, nemzeti történelmünk ama kiváló érdekű, küzdelmes korszakát oly nagy mértékben megvilágosító közleményeket jellemezzük: elég csak arra utalnunk, hogy azok a t. tagtársaink előtt eléggé ismert R á k ó c z i - A s p r e m o n t - E r d ő d y, és a k i r. k a m a r a i l e v é l t á r kútfőkincseiből vannak egybeállítva. A különben is oly nemes és vonzó Rákóczi alakját e töle származó levelek, — úgy mint levélíró is megkedveltetik, a nagyfontosságú, sokszor európai érdekű tartalom mellett, telve lévén azok — kivált a Bercsényihez s Károlyihoz szólók — a bizalom hangjával, az őszinte akarat erejével, majd játszi, majd keserű humorral, és nemes pathossszal, s a fejedelem magvas és elegáns magyar stylusában írva. E vállalat tudvalevőleg az akadémiai történelmi bizottság kiadása, s a most sajtó alá készülő harmadik kötettel magának a fejedelemnek levelei be lesznek fejezve. Minden hazai könyvtáros — különösen Tettey és Eggenberger — útján kapható.

— **A Székelyföld Leírása.** Lankadatlan buzgalmú táj- és népismertetőnk b. O r b á n B a l á z s az ősi és regényes Székelyföldről írt monumentalis művét szerencsésen befejezte. Méltán nevezzük e munkát monumentalisnak: mert Orbán — tagadhatlanul! — maradandó

emléket emelt vele magának és nevének, bármit szóljanak is irigyei! . . . Mi valamint eleitől fogva, úgy most a hatodik kötet megjelenésekor, — melylyel a mű határát érte, — örömmel ismertük és ismerjük el t. tagtársunknak bokros érdemeit, melyeket nagy műve által szerzett; mert habár a kimondhatlan fáradozással és kitartással, eredeti kutatások, fölmérések, utazások, bűvárlatok alapján készült, annyi újat, annyi meglepőt tartalmazó munka nincs is mindenütt mereven tudományos tárgyalási módszer szerint tartva, — de a nagyobb közönséghez szólni, lelkesítőleg és intőleg hatni is akarván, itt-ott majdnem szónoki hangba vág és patheticussá lesz; ezen módor azért mitsem von le a tudományosan tárgyalt részek becséből, melyeket tehát a történelem, régészet, népisme és természettudományok magasb igényű barátai szintoly élvezettel olvashatnak. Legfőlebb a tárgyalás összhangja van olykor a tudományosból a patheticusba való átmeneteknél kissé zavarva, — de a csekély aesthetikai hibát eléggé kimenti szerző főntebb hangsúlyozott czélja. — A most megjelent VI-ik kötet a már geographiai fekvésénél fogva jelentős történelmi szerepre hivatott, valamint természetileg is oly gyönyörű vidékű *B a r c z a s á g* ismertetését tárgyalja, Erdély legnépesebb s legregényesebb fekvésű városával *B r a s s ó*-val, és az ú. n. tíz magyar faluval együtt. És e kötet nemcsak hogy a legterjedelmesebb: hanem belbecsre nézve is — kivált történelmi s régészeti szempontból — fölülmúlja mind az előbbieket, — Orbán azon írók közé tartozván, a kik folyvást tanulnak és haladnak. Egyes történelmi, néprajzi és archaeologiai részletek oly megragadók, s oly szakismerettel írvák e kötetben, hogy méltán gratulálhatunk a derék szerzőnek a szép sikerhez; ilyen pl. a nagyszerű brassai dóm leírása.

Az igen érdekes olvasmányúl kínálkozó könyv nagy díszszel van kiállítva, s az azt ékesítő számos finom metszvény (tájképek, műemlék-, és népviselet rajzok stb.) valódi salon-albummá teszi. Külön lenyomatban is megjelent belőle a *B r a s s ó* t, és külön a tíz *f a l u* t ismertető rész, és mind a háromféle kiadás *T e t t e y N á n d o r n* á l, a történelmi társulat könyvtárusánál kapható, úgy díszkötésben, mint borítékban. — Élénken óhajtjuk, hogy az ezzel immár befejezett nagy mű oly keletnek örvendjen, a mi szerzőt nemsokára egy második kiadás rendezésére, és ad lig is egy p ó t k ö t e t összeállítására buzdítsa; — a m. tud. Akadémia pedig fejezze ki Orbán Balázs iránt elismerését azzal,

hogy becses és terjedelmes munkája jutalmául vegye fel őt a legközelebbi alkalommal tagjai közé. Elég érdemet szerzett reá!

— **Akadémiai értekezések.** A m. tud. Akadémiában a jelen év folytán felelvasott történettudományi értekezések közül ezek láttak közelebbről világot, külön-külön füzetekben: »Adalékok az erdélyi szászok történetéhez az Androanum előtti időből«, és »Adalék 1352-ből az aranybulla néhány czikkének alkalmazásához és magyarázásához,« Wenzel Gusztáv-tól, — emez inkább jogtörténeti tanulmány, — amaz igen becses új földérítések a kir. kamara levéltárából, mindkettő a jeles veterán tudósnak az Árpád- és Anjoukor történeteiben általán ismert kitünő otthonosságával írt fejtegetésekkel kísérve. Továbbá: »Emlékeszéd Érdy János fölött,« és »Egy főben járó per a XVII-ik századból, Nagy Ivántól.« Az első a sokérdemű régiségbűvár néhai Érdy János írói pályáját méltányolja, a második pedig Nógrádmegye történetéből van merítve, s álladékát a Battha Ádám által Laszkáry Mária férjén ifj. Sass Andrásón 1688-ban elkövetett gyilkosság képezi, a Nógrádvármegye törvényszékén folyt per actái nyomán. Becses adalék azon kornak erkölcs- és jogtörténetéhez, s úgy a történetész, mint a jogtíró és psycholog érdekekkel olvashatja. Megjelentek végre: Balássy Ferencz székfoglaló értekezése »A székelyek alapszerződése, vagy a Székely Krónikának e szerződést tartalmazó pontjai,« — és »A nemesség országgyűlési fejenként való megjelenésének megszűnése,« Hajnik Imrétől. Ez is mind a kettő, mint már czímeik is mutatják, jogtörténelmi tanulmány, még pedig beható és részletes vizsgálódásokon nyugovó, melyek eddig határozatlan és homályos tételeket állapítanak meg, vagy helyeznek tisztább világításba, derék szerzőik oknyomozó alaposságával. Bátran hívhatjuk föl reájok a t. szakkedvelők figyelmét.

— **Ártörténet.** A budapesti kereskedelmi és iparkamara a magyarországi gabnaár-hullámozások stb. történetére nézve birtokában levő statistikai adatok tömegéből, hiteles árbejegyzésekből egy szakszerű, fadradságos összeállítású történeti és statistikai nagy munkát bocsátott ki, »Adalékok Magyarország nyers terményeinek ártörténetéhez a XIX-ik században« cím alatt. Az óriás terjedelmű s egész külön ívrét kötetet tevő színnyomatú gabnaár-hullámozásokat jelző táblákkal illusztrált mű, méltó kitüntetésben részesült a bécsi nemzetközi kiállításon is, mint nemében a legjelesebbek egyike, —

s midőn mi, mint a hazai történelem szakközlőnye, saját szempontunkból a legkészségesebben járulunk ez elismeréshez, egyúttal kiemeljük, hogy a díszes könyvet hazánk lefolyt századokbeli kereskedelmi és ipartörténetére visszapillantó értékezés nyitja meg, mely igen helyén van, kivált az illető szakemberek előtt. Magára a jelen század ártörténetét oly biztos és könnyen áttekinthető kimutatásokban előtűntető műre nézve — legmelegebb elismerésünk kifejezése mellett az azt létrehozott budapesti kereskedelmi és iparkamara iránt — megjegyezzük, hogy ha a múlt századokra nézve is ily pontos és kimerítő ártáblázatokkal bírnánk, mint a jelen század történetírója bírand e kiadványban: úgy a régi idők társadalmi története bűvárának feladata nagyon meg volna könnyítve, s számos bonyolult kérdésre bírna az ily táblázatokban feloldó kulcsot, magyarázatot. A nagyszabású mű eddigelé egy edüli e n e m b e n magyar nyelven.

— **Történelmi Emlékkönyv.** A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat f. évi május 15-én Temesvárt tartott közgyűlése emlékére, buzgó elnökének Ormószsigmond temesi főispán úrnak ajánlott díszes »Emlékkönyv«-et adott ki főtítkára Szent-Klára y Jenő szerkesztése alatt. A nagy negyedréti kötet az érintett közgyűlés leírásán, az elnök megnyitó beszédén, a titkári jelentésen, a társulat alapszabályain és tagjainak névsorán kívül, történelmi, régészeti és statistikai közleményeket tartalmaz; ú. m. »A bánási zsidók állapota a XVIII-ik században« Preyer János-tól; »A számfő jelvénye az ősi dákoknál, és a liliomokról az Anjou-királyok pénzain« Despinitz Péter-től; »A temesvári pénztételek statistica« Kakuja Gyulá-tól; és »A délmagyarországi műregiségi múzeum alaptervezete s érmeinek s régiségeinek leírása« Despinitz Péter-től. A nevezett társulat tagjai ez Emlékkönyvet díj nélkül kapják.

— **Poór Antal és Zsilinszky Mihály** t. tagtársainktól ismét becses művek jelentek meg. Amattól Hunyadi János élet- és jellemrajza, népies, könnyed, vonzó előadásban, a Szent-István-társulat »Házi könyvtára« számára, melynek e széleskörű elterjedésre szánt mű XIV-ik kötetét képezi, — Zsilinszkytól pedig egy kevésbé ismert, de a maga körében hasznosan és áldásos b. folyással élt és munkálkodott férfinak Teschedik Sámuel szarvasi ev. lelkésznek, Békés vármegye ezen egyik legműveltebb, legtanúltabb fiának Önéletírása, az eredeti német nyelvű kéziratból dolgozva. Teschedik jeles volt mint lelkész, mint

egyházi író, mint nevelő és mezei gazda, s működése egykor II. József császár figyelmét is magára vonta. A mű leginkább ezen uralkodónak, továbbá Mária-Terézia, II. Lipót és I. Ferencz korából tartalmaz habár szűkebb körű, mégis figyelemreméltó vázlatokat. Ép az ily művek azok, a melyek az illető kor megvilágosítására a részleteket szolgáltatják, s azért minden oly törekvés, mely az ilyesek megmentésére irányul, érdemes az elismerésre. Napjainkban már nemcsak a hadrontó, világforrató hősöknek születnek életíróik, a szerény, de áldásos munka is tisztelőkre talál.

— **Szombathy Ignác:** »A Vágvidéki székely telep« című másfél ívnél (28. l.) többre menő értekezést adott ki, melyben azt igyekszik kimutatni, hogy a XIII-ik században az említett Vág vidéki székelyek (Siculi de Wagh) nem határőrök voltak csak, mint az eddigi hiedelem tartá, hanem — valóságos székelyek, kik ide Erdélyből származtak. Szombathy különösen Szabó Károly jegyzeteire támaszkodik, melyeket ez a Székely Oklevéltár egyes közlései alkalmával tett, és ezen mindenestre jó kalaúz nyomán indulva, a kérdést tovább fejtegeti. Értekező szerint a Vág-vidéki székely telepítésre valószínűleg Peta, Batu és Fridrik hadjáratainak pusztításai adtak alkalmat; ő a telep keletkezését 1245. tájára teszi, midőn a népkitelepítést elősegítő nagy inség nyomorgatta egész Erdélyt. Elmondja aztán miként bomlott szét a Vág-vidéki székelyek testületi szervezete az országos védrendszer behatása alatt, és az által, hogy Csák Máté hű szövetségeseiket reménylven bennük találni, bevoná őket lassanként Mátyus földének szervezetébe (?) és személyes nemesekül elismeré. A Vág-vidéki székelyek területi elterjedését Szombathy különösen a helynevek segítségével törekszik kimutatni, és ezen feladatában egészen a józan kritika körében mozog és túlzásoktól óvakodik.

— **Vegyes közlések.** A vallás és közoktatástügyi minster tudományos és művészeti célú egyletek és muzeumok alakítása érdekében körrendeletileg hívta fel a törvényhatóságok figyelmét és buzdalmát; — ugyan ő a szent-györgy-völgyi értelmes néptanító följelentése folytán a felső-lendvai várból kikerült s most egy csáktornyai szatócsnál kallódó régi okmányok megtekintésére küldötte ki Szilágyi Sándort, ki is, az egykor úgylátszik nevezetes dunántúli levéltár romjait, 221 darab XIII—XVII-ik századi levelet szerencsésen megmentett a nemzeti múzeum számára. Ezek legrégebbike 1263-ból való,

13 db. az Anjou-korból, vagy 40 a XV-ik századból. Nem Nádasdyanumok. A többi az értéküket nem ismerő kereskedő — ki font számra jutott hozzájuk — már felhasználta. — A nyár folytán Pesty Frigyes, Pauler Gyula és Frankl Vilmos a bécsi cs. és kir. államlevéltárban, Nagy Imre Soprony város archivumában, Thaly Kálmán a bécsi cs. és kir. hadi levéltárban, továbbá ugyanő, hg. Odescalchi Arthúrral együtt a gr. Keglevich-család kis-tapolcsányi és Bars vármegye aranyos-maróti levéltárában tettek kutatásokat; a lelkes herezeg mellett a gr. Drasskovith-család biszági levéltárát is újabban tüzetesen átvizsgálá. A budai kir. kamara dús levéltárában újból megkezdődtek a rendes búvárkodások. — Jakab Elek szörnyen lamentál és fenyegetődik a Pesti Naplóban, hogy egész Erdély föllázad (risum teneatis; több esze van Erdélynek!), ha mi a volt gubernialis levéltár minden só-protocollumját szentségnek és carbunculus-érőnek nem decretáljuk s térdre nem borúlunk előttök; mi azonban válaszra sem méltatjuk őt — ismervén nagyhangú de üres frázisainak forrását és titkos czélzatát. Ímé, azonban, a drágalátos protocollumokat csak felhúrezolták Budára, s Erdély örül, hogy megszabadult tőlök, s velök együtt Jakab Elektől; de bezzeg, nem örül a kongó állampénztár, hogy e lomok felhúrezolására még a tervezett huszezer frtnál is sokkal több kellett, (!!!) pedig még föllállítva is ki tudja, itt mikor lesznek?! Azonfölül a kamarai levéltár rendezésére szükségelt hely lesz most általuk elfoglalva. Pandurenwirtschaft! — Somogyi Antal nevű úri egyéntől »Régi magyar énekek« czím alatt két füzetnyi verses koholmány jelent meg, melyek noha át meg át vannak szöve-ó magyar szavakkal és formákkal: de az újdun modorú verselés, rimképzés, a nem ritka germanizmusok és némely csak a jelen század elején alkotott új magyar szavak használata azonnal, úgy szólván, minden lapon elárulják, hogy az egész — tisztára humbug és falsificatio. És a mi jeles hírlapjaink — még egy par excellence »kritikai« lap is — jóhiszeműleg rászedették magokat, midőn az egész absurdumot valónak véve, komolyan ismertették s ajánlgatták ez új Literáti Nemes Sámuel-féle gyártmányt. Szép irodalmi jártaság! — A lefolyt tanév végével megjelent tanodai értesítők közül kiemeljük a következőket: a kassai prémontrei főgymnaziumét, melyben Károly Gy. Hugó a történelem gymnaziumi tanításának módszerét jeles értekezésében igen talpraesetten fejtegeti;

a löcsei állami főreáltanodáét, melyben ennek legújabban Temesvárra áttett, volt derék igazgatója Hantló Lajos érdekes török-kori leveleket közöl a gr. Csáky-levéltárból és a szarvasi ág. hitv. főiskoláét, melyben Verancsics Antal a történetíró életrajzát s művei jellemzését olvassuk a szorgalmas és sokoldalú tevékenységű Zsilinszky Mihálytól. — A kitűnő szakképzettségű orvos dr. Kátay Gábor »A fekete halál (pestis) Karczagon 1739-ben« című kórtörténeti füzetkét adott ki, melyet a jelen évfolyamunk 451. lapján mondottakra hivatkozva, nem lehet eléggé üdvözlölnünk. Im, Kátay megkezdte az utat az egészségügytörténeti levéltárbúvárlatok terén — mert műve ily kutatások sikeres eredménye — csak kövessék őt minél többen orvosaink közül, s maholnap nem heverend többé parlagon mívelődéstörténetünknek ezen mezeje sem. Különben Kátaynak derék kis munkája egy nagyobb gyógyászati ismeretterjesztő műnek képezi önálló fejezetét, s így adta ki külön lenyomatban. — A csanádi »Történelmi Adattár« július—augustusi és a debreczeni »Figyelmező« július, aug., sept. és octóber havi füzetei megjelentek. Amabban még mindig a »Csanád az Árpádok alatt« című tanulmány, s az orodi káptalan kiadványainak közlése foly, s chronologiai adatok közöltetnek a magyar királyok tartózkodásáról Temesvártt. — Révész közlönye pedig Sinay Miklós múlt századi napló- és naptári jegyzeteit folytatja, s Huszár Gál életéhez tartalmaz figyelmeztető közlést Garády-tól. Ugyanebből értesülünk, hogy »A felső-eőri (Vas m.) ref. egyház története« című kis monographia jelent meg Guoth Sándor ottani lelkésztől.

Történelmi könyvtár.*)

— **Trencsényi Chák Máté és kortársai.** Botka Tivadar-tól. (Székfoglaló értekezés. Értekezések a történeti tudományok köréből. III. kötet, 4. sz.) Budapest, 1873. Eggenberger F. akad. könyv-árúsnál. 8-adr. 71. l. Ára 45. kr.

*) Hogy e rovatot az újon megjelenő hazai történelmi munkákra nézve mennél teljesebbé tchessük: kérjük a t. szerzőket és kiadókat, hogy könyveiket — vagy legalább azok címét — hozzánk (Budavár, iskola-tér 162. sz.) beküldeni ne terheltessenek.

— **A régi Pest.** Történelmi tanulmány Rómer Flóris-tól. Budapest, 1873. Eggenberger F.-nál. 8-adr. 240. l. Ára 1 frt 50 kr.

— **A hazai és külföldi iskolázás a XVI-ik században.** A m. tud. Akadémia által jutalmazott pályamű. Írta Frankl Vilmos. Budapest, 1873. Eggenbergernél. 8-adr. V. 424 l. Ára?

— **Pázmány Péter levelezése.** A m. tud. Akadémia történelmi bizottsága megbízásából közzé teszi Frankl Vilmos. Első kötet, 1605—1625. (Magy. Tört. Emlékek, I. Oszt. Okmánytárak. XIX-ik kötet.). Budapest, 1873. Eggenbergernél. 8-adr. XXV. és 461. l. Ára 4 frt.

— **Archivum Rákócianum.** II. Rákóczi Ferencz leváltára, bel- és külföldi irattárakból bővítve. Kiadja a m. tud. Akadémia tört. bizottsága. Első osztály: Had- és belügy. Szerkeszti Thaly Kálmán. Második kötet: II. Rákóczi Ferencz fejedelem levelcs könyvei, levéltárának egykorú lajstromaival, 1703—1712. Közli Thaly Kálmán. II-ik kötet: 1707—1709. Budapest, 1873. Eggenbergernél. Nagy 8-adr. 656. l. Ára 4 frt.

— **A Székelyföld leírása,** történelmi, régészeti, természetrajzi s népismei szempontból. Írta Orbán Balázs. (Illustrált kiadás). Hatodik kötet. (A Barcaság). Budapest, 1873. Tettey Nándor és társa bizománya. Nagy 4-edr. 448. két hasábos lap.

— **Emlékkönyv** a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat 1873-ik évi május hó 15-én Temesvárott tartott második ünnepélyes évi közgyűlésére. Szerkeszté Szent-Kláray Jenő társ. főtthkár. Temesvárt, 1873. Kiadta a délmagy. tört. és rég. társulat. Nagy 4-edr. 91. l. Tagilletmény.

— **A magyar nemzet története.** Írta Frankl Vilmos. Kiadja a Szent-István-Társulat. I. és II. füzet. (Házi Könyvtár IX. és X.) Budapest, 1873. 16-odr. 190. és 328. ll. Tagilletmény.

— **Hunyadi János.** Élet- és korrajz, Poór Antaltól. Kiadja a Szent-István-Társulat. (Házi Könyvtár. XIV.) Budapest, 1873. 16-odr. 309. l. Tagilletmény.

— **Hibaigazítás.** A »Századok« legközelebbi, azaz július havi füzetének 512-ik lapján, egy latin okmányközlésben a következő sajtóhibák foglaltatnak, melyeket nem késünk kijavítani:

földről a 13-ik sorban »lenatos« helyett olv. »leuatos«;

» a 14-ik sorban »vendidissent et« szavak után

kimaradt: »perpetuassent, ymmo dederunt, vendiderunt et« stb.

Az 7. oklevél végéről kimaradt: »Ad Relationem et fassionem Pauli litterati Gyewriensis Juratic (ivis?)«

Felelős szerkesztő: THALY KÁLMÁN.

Budapest, 1873. Nyomatott az Athenaeum nyomdájában.

SZÁZADOK.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KÖZLÖNYE.

Kilenczedik füzet.

1873.

November hó.

Ariosto Magyarországról.

Még mindnyájan élénken emlékezünk amaz érdekes tanulmányokra, melyeket báró Nyáry Albert tisztelt tagtársunk Hyppolit bíbornokérsekről felolvasott, melyek által az érseket úgyszólva történelmi alakká emelte, s ama korbeli főpapjaink társadalmi, magán- és közgazdasági viszonyait oly kézzelfoghatólag szemünk elébe állította. *) Nyáryn kívül még Frankl Vilmos tisztelt tagtársunk emlékezett Hyppolitról, mint olyan főpapról, ki tudományos hajlamokkal bírt. **) Az itt következő sorokban én is egy pár szerény adattal szolgálok ez olasz-magyar főúr életéhez, ki által közvetve Ariosto, Olaszország nagy költője is némi érintkezésbe jött hazánkkal. Ariostónak, ki világhírű hőskölteményén az »Orlando Furioso«-n kívül egy kisebb költői beszélyt, öt vígjátékot s hét satyrát írt, irodalmi és költői méltatása nem a mi körünköz tartozik s itt csak annyiban szólunk róla, a mennyiben pályájára s egyik kis művére Magyarország befolyással volt. A nagy költő, ki tizenöt esztendeig ú. m. 1501-től 1516-ig volt Hyppolit bíbornoknak magántitkára, 1472-ben született Reggióban, hol atyja mint a ferrarai hercegek hű embere, kormányzó volt; szülei a jogi pályára szánták, mihez nem sok kedve volt, s az időt az akkori időben divatos lovagregények olvasásával töltötte minden magasabb cél

*) Lásd a »Századok« 1867. és 1870-iki füzetét.

**) »A hazai és külföldi iskolázás a XVI-ik Században«, írta Frankl Vilmos, 3-dik lapon.

nélkül, s mint maga mondja, húsz éves korában még a Phedrüs meséit sem értette; de ekkor Gergely és Spoleto nevű híres tanárai megismertetvén vele a classicus latin irodalmat: egész igyekezettel a költői művek tanulmányozásának szentelte magát.

Mint 29 éves ember a Magyarországból hazakerült, fényes házat tartó Hyppolit bíbornok titkárává lett 1501-ben; mikor a bíbornok 22 éves volt. Ezen állomásában írta Ariosto örökbecsű művét az »Orlando Furioso«-t,*) melynek egyik hőseit Ruggier (Roger, Rogerius) paladint úgy írta le, mint az Estei ház, s így a ferrarai hercegek ős-atyját, s magát a művet Hyppolitnak, urának, a mi érsekünknek ajánlotta.

Hyppolitot azonban az alább közlendő satyra s több olasz író úgy festi, mintha nem lett volna képes, hogy általában a költészetet, s különösen Ariosto tehetségeit méltányolni tudja.

Egy olasz író, Buffaldi így ír róla: »Részint nyomtatásban részint kéziratban levő műveikben számos egykorú író emlékszik meg a bíbornokról s mindnyájan megegyeznek abban, hogy kevély, indulatos, hosszúálló természetű ember volt. A milánói és ferrarai lakosság, kiket testvére nevében kormányzott, sokkal inkább félt tőle, hogy sem szerethette volna, s mikor meghalt: egyedül csak testvére siratta meg. Egyszer egy pápai hírnököt, a ki neki Ferrarába rossz hírt vitt, — csaknem halálra botoztatott. A szerelemben rendkívül féltékeny volt, s ily okból természetes fivérét mind két szemétől megakará fosztani, s egyik szemét ki is ütötte; szóval szelidíthetlen, kegyetlen természetű vala. — Kedvencz kéjlaka, hol mulatozni szeretett, Baresban volt, Ferrarától nem messze. Mások személyiségét számba sem vette, s előkelő embereit mindenféle szolgálai teendőkre használta.«

Ariostónak is nála sok mindenféle szolgálataiért évi készpénzfizetése csak 75 tallér volt, de a bíbornok őt egy pár kisebb egyházi javadalommal is megajándékozta, melyek közt egy kis apátság s egy kanonokság is volt, a mi által a költő bizonyos egyházi jelleget nyert, miért aztán törvényesen meg sem nősül-

*) Mely először Ferrarában 1515-ben látott napvilágot s a költő életében négy kiadást ért.

hetett s szíve választottját a szép Strozzi Alexandrát, a költő barátjai előtt nagy tiszteletben álló hölgyet, kit élete végéig a leggyöngédebben szeretett, csak balkézre vehette nőül. E házasságból a költőnek egy leánya s két fia született, — kiket élete vége felé törvényesített is.

Ily viszonyok közt élte Ariosto élete legszebb 15 évét a bíbornok érsek körül, — midőn ez 1516-ban elhatározta, hogy ismét Magyarországra megy; ekkor azonban a már 44 éves Ariosto kijelenté, hogy nagyon fájlalja ugyan, de a bíbornokot Egerbe nem követheti, mire a herczeg haragra gyúlva: fizetését megszüntette és javadalmait nagy részétől megfosztotta őt; s hogy irodalmilag is bosszantsa: helyébe a magyarországi útra Maron Endre divatos improvisatort és Calcagnini Celio hírneves tudóst vette magához.*) Magával vitte még Ariosto Sándort, a költő testvéröcscsét, (ki a bíbornokot mint udvarnok annak haláláig szolgálta), s Bagno Lajost, mint nemes udvarnokokat; Sever és Zsigmond udvarmestereket, Pasino mester főszakácsot, — kik az utazásról és az itt honos szokásokról értesítették Ariostót, s annyivalinkább, mert nekem úgy tetszik, hogy a bíbornok, habár csak rövid időre, az említett 15 év alatt is járt Magyarországon. Ezen értesítésekre írhatta aztán a költő alább közlendő satyráját.

E mű Ariosto részéről is a hirtelen harag, gúny és töp-

*) Maron Endre a XVI-ik század elején híres rögtönző, pályája kezdetén iskolamester volt Venzonában, s azután a ferrarai udvarhoz került, hol a bíbornoknak egyelőre kedvence volt, de ép ellentétes ok miatt, mint Ariosto szintén kegyvesztett lett. Okvetlen követni akarta a bíbornokot Magyarországra, a bíbornok pedig nem akarta vinni. Végre is, midőn Ariosto kijelenté, hogy nem megy, elkísérte a herceget: de esakhamar vissza kellett térnie. Később X. Leo udvarába került Rómába. Kortársai csodadolgokat beszélnek rögtönző tehetségéről: de fennmaradt költeményei nem felelnek meg hírnevének. A pápa bizonyos javadalommal ajándékozta meg Capuában. De mikor VII. Kelemen alatt a császáriak megrohanták Rómát, mindenéből kifosztották, könyveit elvették, őt magát elfogták, s minden vagyonát feláldozta, hogy szabadságát vissza nyerhesse, de ekkor sem távozott Rómából, könyveit is vissza akarván szerezni; s így lótvá, futva, úgyszólván nyomorban élt és halt meg 1527-ben 53 éves korában.

Calcagnini Celio, író, tanár, régész és csillagász, szüle-

renkedés szüleménye. Nem követhette ugyan a bíbornokot, de ha tudta volna, hogy ily rossz vége lesz, talán mégis elment volna. Feltámadott ugyan büszkesége, a függetlenség és szabadság iránt való rajongása, — de bántotta a rút bukás. Örvendett, hogy végre a maga ura, de látta a fenyegető szükségét. Képzem, hogy ily körülmények közt nem nagy szeretettel emlékezett Magyarországról; — s hogy velünk foglalkozott, bizonyítja egy pár találó megjegyzése, s a helynevek: Buda, Agria, és a Danubio szabatos használata; ezeket ugyan megtanúlhatta a herczeg körében is: de valószínű, hogy a földabroszon is nézegette a távolságot, mert egy helytt azt írja, hogy »mily hideg lehet ott a R i f e u s aljában«, -- holott ez a hegy Oroszországban esik; szóval kedvetlen és izgatott állapotban lehetett, s a bíbornok eltávoztával vagyoniilag is szomorú helyzetbe jutott: mert mint írja »szárnyának legszebb tollait kitépték.« Nem sok idő múlva azonban maga az uralkodó ferrarai herczeg I. Alfonso vette szolgálatába, hol 21 forint havi fizetéssel négy évig maradt ép az 1520-ik évig, melyben Hyppolit bíbornok, férfikora delén, 41 éves korában meghalt. Ariosto aztán véglegesen az atyai ősi hajlékba vonúlt. de csakhamar 1523-ban 51 éves korában ő is követte néhai urát. Lássuk azonban, már magát a gúnyverset, melynek születését Magyarország okozta:

tett 1479-ben Ferrarában, hol sokáig tanította a latin irodalmat. Tekintélyes kanonokságot nyert a bíbornoktól s utolsó útjában Magyarországra kísérte őt, s ennek haláláig nála maradt. Ezután alapította a »míveltek« akadémiáját (Academie des Elevasi), mely később nagy hírre emelkedett. Korában ritka szép könyvtárt alapított, melyet halála után a ferrarai dominicanusoknak hagyott. Első volt az olaszok közt, ki az egyiptomi régiségekkel s a hierogliphok megfejtésével foglalkozott. Művei közül kéziratban maradt egy becses érmészet, mely a bíbornok éremgyűjteményét ismerteti. Megjelent egy értekezése »a föld valódi mozgásáról« mely sok évvel előzte meg Copernik működését, s mondják, hogy jó ismeretségben élt az Olaszországban időző thornii csillagászszal; fennmaradtak továbbá némely levelei, melyekben szintén megemlékszik Magyarországról. Meghalt 1541-ben Ferrarában.

D. F.

S a t y r a

Ariosto Sándor öcsém és Bagno Lajos barátomhoz.

1. Már töletek hallani vágyom,
Sándor öcsém s hű czimbora Bagno,
Emlékszik-é még rám az udvar?
2. Vádol-e még az úr? S van-e
Régi társunk közt ki szólani merjen,
Hogy mért maradtam én, míg ők távoztak?
3. Vagy mind bölcsen hizelegvén,
Miben oly jártasok vagytok,
Kardalban ragalmaztok engem? . . .
4. Bolond ki urának ellene mond,
Bár állítsa: délben csillagokat
Látott s éjjélkor ragyogó napot.
5. Gyalázzon ő vagy magasztaljon,
Mindenki hódolva vele szavaz,
S helyeslő tapsok közt dicsőítik;
6. Sőt ki száját felnyitni gyáva,
Arczán mutogatja tetszését
Mintha susogná: »magam is úgy tartom!«
7. Száz jó okot mondhattam volna,
S köztük bár melyik úntig elég
Hogy engemet itthonn maraszszon.
8. Az életem volt a kockán,
Mit szeretek nagyon s el nem pazarlom,
Légyen a sors vagy ég adománya.
9. Egy hosszú tél képes volna megölni,
S az ég, mely alatt ti vagytok,
Bizony csak zordonabb mint Olaszhoné!
10. Hát a tőzeg s széngőz melegétől
Nem irtózom-é inkább
Mint a ragályos járványoktól?
11. S ott, hol ti vagytok, ily tűz körül
Esznek, isznak, játszanak s dideregnek
A közel Rifeus zordon aljában.

12. Tiltva nekem zamatos, erős bor, —
S ott a magyarok közt szentségtörés
Nem inni tisztán s körömszakadtáig!
13. És minden étel halmozva borssal,
Fahéjjal s más fűszerekkel,
Orvosok mondják, nekem mind halálos! . . .
14. Irod, hogy szép kandalló van elég,
Jól rendezett szobák, zaj, lármá
S gyomorlázító szag nélkül bőven;
15. Hogy a szakács nekem külön készít
S ihatom keveset, vagy ha úgy tetszik
Akár csupán csak vízzel éljek.
16. Igen! s míg ti múltatok együtt,
Én magános szobámban egész nap
Busúljak mint egy chartaúzi?
17. A konyhán nyájaskodjam s vegyek külön edényt,
Kérjem Szevert: »Külön vásároljon!«
S Pazino mestert, hogy: »külön főzzön!«
18. Hamar megúnják és boszantani kezdek,
És én, a csendességet ohajtó,
Bősz perpatvar közt töltsen életem?
19. Irod, hogy szolgálommal külön is lakhatom,
Haj fizetésem nem elég ám erre,
A bíbornok ily gazdagga nem tett.
20. S oh védőm isteni Apollo!
S ti karban éneklő szent Muzsák,
Kedvezéstök egy köpenyre valót sem adott.
21. S ha évenként egyszer újat veszek,
Kérlek csak ne gondoljátok,
Hogy ezt nektek köszönhetem;
22. A bíbornok mondta s én mért tagadjam
Hogy verseimmel töröljem meg a . . .
Pedig mennyire dícsértem bennök őt!
23. Ő a gyors futárokat kedveli s a kik öltöztetik,
Poharát töltögetik, Barcoba kísérik
S éjszakánként vele dorbézolnak.
24. Engem is kitüntetett egyszer, midőn

- A milanói úton egy lovat kifogtam s a mást be
És sarkantyúzva hajték, nyakam koczkáztatva.
25. Utánozz engemet Maron Endre,
Dobd szögletbe verseid és lantod
S ha tetszeni akarsz: légy postakocsis.
26. De tudd meg, hogy szabadságodnak vége,
Mintha koczkán eljátszottad volna; —
Nesztor koráig élj s mindig szolga maradsz.
27. Ha eszedbe jut, hogy lánczod lerázd,
Szerencse, ha urad csak pénzét tagadja meg
S válladra ülve nem üldöz haragja.
28. Hogy nem követém Budára, Egerbe,
Mindent elvont tőlem s én türom,
Bár szárnyam legszebb tollát veszíté.
29. Leginkább fáj — vesztett barátság,
Hogy gyűlöl, hálítlannak nevez
S ri sem hallgat igaz mentségimre.
30. Oh! Ruggiere hős tetteid miért daloltam én,
Utódod kegyét ha meg nem nyerhetém!
De mit tegyek? foglyot szeldelni nem tudok,
31. Sem kutyákat hajrázni s uszítani sólymot,
S derekam nem hajlik, hogy leoldjam
A sarkantyút és vadászeszizmákat.
32. Rosz komornyík s udvarmester lennék,
S mért venném el Zsigmond kenyerét,
Hisz azt se tudom, mi egy nagy ebéd.
33. Vagyonhajhász legyen rabszolga
S kísérje urát elválhatlanul,
Mint Arctophilax *) az »öreg medvét.«
34. Én inkább szabad mint gazdag leszek,
S nem végzek oly munkát mit szellemem útál,
Hogy el veszszek Léthe mocsárában.
35. Ha tehetségem nem is táplál dúsan,
Édes gyönyörrel tölti lelkemet
S kár volna parlagon hagyni.

*) A piezínke csillaga gönczöl szekere (nagy medve) rúdja végén.—D.

36. Hiszen ő tanított, hogy türjek,
Becsüljem legtöbbre a szabadságot,
S ne irigykedjem Celiora és Maronra,
37. És nyári este ne várjam fáklyával kezemben
Késő éjig, míg hazajön eminentiája,
Reménykedve, hogy vacsorára maraszt.
38. Most járok-kelek, hová csak visz kedvem,
Mikor lovagolok, tarisznyám is ott csüng,
S ez bár nem úrias, de nem megalázó.
39. Óh sokkal jobb így, mint kérni pártfogást,
Lesni a jutalmat s várni hogy a halál
Egy jámbor főpapot elragadjon.
40. Hála Istennek hogy van jó lakásom
Falun és városban, új mesterség sem kell
S ősi vagyonomból nyugodtan élhetek.
41. Visszatérek honnan kiindultam,
Fáj, hogy a herceget nem követhetém;
Mondám a főököt s miútré egy könyv sem elég.
42. De van még egy, mit el kell mondanom:
Nem hagyhatám házuk elpusztulni.
Az öt fiú mind szárnyára kelljen?
43. Hová leszsz akkor agg édes anyánk?
S ki adná férjhez ötödik hűgomat?
Bár negyvennégy éves: e teher reám vár.
44. Tizenhatsz évvel ifjabb te menj újra
A magyarok közé; kövesd az urat,
Szolgálj híven, hadd felejtsem engem!
45. Ha tollamra lenne szüksége mond:
»Uram! bátyám a régi hű!« Itt maradván
Nevét a csillagok közé emelem.
46. Itt Ferrara körül Filo, Cento, Arjano s Caltoba
Követném örömmel; de repülni a Dunához
Lankadt vagyok én immár,
47. Ha lerázhatnám terhét tizenöt évnök,
Mit nála töltöttem utánna mennék
A föld északi sarkáig!
48. De ha hiszi, hogy huszonöt tallérral,

Mit négy havonként morogva fizettek,
Életre halálra lebilincselt:

49. Óh mondd, hogy csalódik ő Nagysága,
S bár mily szegénységet nyugodtan tűrve,
Nem óhajtom vissza rabszolgaságát. *)

Midőn évekkel ezelőtt először olvastam az »Orlando Furiosot«, s ebben az ajánlást és Hyppolithoz azokat a lelkesült felkiáltásokat, melyek a terjedelmes mű 46 énekén át kisebb-nagyobb változatban folytonosan előfordúlnak: távolról sem gondoltam, hogy ez a Hyppolit Mátyás király sógora, esztergami érsek és egri püspök volt; és midőn a sorokat olvastam: »Óh Hercules dicső nemzedéke! Óh századunk fénye, dísze Hyppolit! Bár csak az én dalaim neked tetszenének! Mit ajánlhatna neked hű szolgád, kegyeid és jó tetteid árában? Lantom lévén egyetlen vagyonom: dalaimmal s műveimmel fizetek!

Legalább Uram, a nagy hősök közt, kikről szólni fogok, ott találod a híres Ruggiert, fényes családod törzsatyját, ha a sok fontos ügy, mikkel örökké el vagy halmozva, megengedi, hogy dalaimra hallgass!« stb. . . még kevésbbé hittem, hogy ez az Ariosto ugyan ezt a Hyppolitot ilyen üres, sivár kedélyű embernek írja le, mint a közlött Satyra némely részeiben.

Önként támad tehát a kérdés: melyik a valódi rajz?

Én úgy hiszem, mint sok más ezer esetben, itt is a két szélsőség közt van a valóság. Igazak lehetnek a concret esetek, melyeket Buffaldi elbeszél, s lehet, hogy szeszélyes óráiban az elkényeztetett ifjú főúr bosszantotta Ariostót versei kicsinyléseivel, s vadászati, evés-ivási és más mulatságait a század divatja szerint gyakran túlhajtotta, — de a ki ép ily művelt embert, mint Ariosto, tizenöt évig tart maga mellett, s eltávozásáért haragra gyúl, és helyébe ha nem is oly örökhírű, de akkori időben kedvelt költőt Maront s Calcagnini Celiót a híres tudóst fogadja útítársúl; ki Magyarországon tanintézet felállításáról gondolko-

*) Lásd: »Satire di Ariosto« Milano. MDCCXXVI. »Sur l'Arioste« Lyon, 1830. »Roland furieux traduit par le comte de Tressau.« Páris, 1817.

zik; a zenét, tánczot, dalt, szerelmet kedveli, — ily férfiú mégsem lehetett oly üres keblű, szelidíthetlen vadember, mint őt sokan leírják.

Ariosto pedig magában a satyrában sokszor jelét adja, hogy szerette a herceget; »ha ifjú volna: kísérné a föld éjszaki sarkáig, de itthon maradva is, nevét a csillagok közé emeli!«^{*)}

Úgy hiszem, e satyra is főként a hevülékeny költői kedélyeknél gyakori hirtelen bosszankodás szülöttje; mint a mi Petőfink egyik híres verse, ki egy jó barátjához egyszer így írt:

»Istenveled elpártolt hű barát,

Vesztett ebként ki szívem megmarád!«

S a vers születése után néhány órával a megszüldalmazott jó baráttal már — karöltve sétált.

Hyppolitot a hercegi bibornokot s Ariosto Lajost a lángelkű költőt a rangkülönbség és szenvedélyességük meggátolta a hamar kibékülésben; de íme, most, negyed félszázad múlva, egymás társaságában s békés egyetértésben jelennek meg közöttünk, a viszályt okozott Magyarországon.

DEÁK FARKAS.

^{*)} Valószínű, hogy ekkor javítgatta »Orlando« második kiadását, mely az elsőtől sok apróságban eltér. Az első kiadás 1515-ben jelent meg és gyorsan elfogyott.

Bay Mihály és Pápay Gáspár naplója tatárországi követségükről.

(1705—1706.)

II

Die 18. Januárii, hétfőn, fogtunk az krími pusztának, és szállottunk meg egy marhák-telettető szálláson, az hol is megháltunk, szénácskát találván lovainknak. Innen

Die 19. Januárii, kedden, jókor megindulván, kimondhatatlan hidegben éjjel és nappal menvén, még csak kórót sem találhattunk, hogy egyke vessé melegedhettünk volna; kenyerünk, pecsenyénk, sajtunk volt, de csak az szemünknek, — mert az üdő keménysége és az krími pusztának hideg szele csonttá változtatta; borunk az edényben fenckig fagyott, vizünk sós volt, nem innya való; égetett ital aqua vitánk mentül erősebb volt, — azt sem ihattuk: mert mihelyt az száunkat, ajakunkat, nyelvünket érte, mint az sebes tűz öszveégette és felhőjagositotta. Egy szóval: krími pusztához, és nem keresztyén úthoz illendő nyomorúságos úton, elbádjadva érkezünk

Die 20. Januárii, szerdán, estvére Ór kapuján be Ór várasában. Mely Ór vára Chrim országának oly véghelye, az melyen kívül szárazon senki Krimben nem mehet: mivel Krim egy szigetje az Feketetengernek, kit az tenger egészen körülvész, úgy, hogy az mennyire az az tenger öszve nem szakad, annyi helyen erős kőfallal rekesztették által, sűrű bástyákat is építvén közötté. Az közepin van építve Ór vára, ebben vagyon praesidiuma az tatár chánnak, és kajmekánja. Ezen vár alatt van Ór kapuja, az mely kapun kell Krimben bémenni. Itt van vége az krími pusztának, mely nagyobb az másiknál is; tart penig 36 tatár órát, egyenlő postán menve, mélyföldet penig könnyen 25 vagy huszonhatot is.

Die 21. Januárii, csütörtökön, nyugtattuk az puszt-

tai alkalmatlanság miatt lovainkat és magunkat; innen vált el tőlünk az kapudsi-basa, menvén előre.

Die 22. Januarii, pénteken, indultunk ki Ór várából, új comitivát adván mellénk az kajmekám. Érkeztünk hálásra Kiskara nevű tatár faluban.

Die 23. Januarii, szombaton, jó reggel indulván, értünk hálásra Száribas nevű faluban.

Die 24. Januarii, vasárnap, Száribasról ótszakára mentünk Ólszmánkőben.

Die 25. Januarii, hétfőn, haltunk Kodsaoğlu nevű faluban.

Die 26. Januarii, kedden, mentünk Alma nevű völgyre, az hol is ugyanaz Alma vize foly; itt kezdettünk már fát látni, — eddig penig Ór várától fogva mindenütt mezőség vagyon, és tűzekkel s nem fával tüzelnek.

Die 27. Januarii, szerdán, előre küldvén az kalaúzt Bakcseszarájban, az tatár chán székes-helyében, az tolmácssal, Haszán agával*) együtt, szállás és híradás kedvéért. Ebéd tájban érkeztünk be Bakcseszarájban, az hol is szállítottak bennünket egy vendégfogadóban.

Die 28. Januarii, csütörtökön és 29. pénteken, az szállásunk alkalmatlan lévén, találtuk meg a vezért, hogy más szállásról parancsoljon; kiről is parancsolván, keresztyének házaikat kiüresítették, és szállítottak alkalmas szállásokra bennünket.

Die 30. Januarii, szombaton, jöve szállásunkra az vezér tihája, tudakozván: szállásunk és egyéb alkalmatlóságinkban fogyatkozásunk nincsen-e? úgy arról is tudakozódott: mikor kívánunk az vezérrel szemben lenni? Kire mi jóakarattját megköszönvén, feleltünk: Valamikor az vezér ő nagysága parancsolja, mi készek leszünk az ő nagysága udvarlására felmenni. Haladott azért audientiánk másnapra. Intimáltatta penig, hogy elsőben neki proponáljunk mindeneiket, ő lévén az hatalmas chán vezérje.

Die 31. Januarii, vasárnap, mi is azért az ajándékban való fegyvereknek új tokokat atlaczból készítettvén, mentünk

*) Ez már Thököly Imrét is mint tolmács szolgálta.

fel az chán vezérje, Musztafa aga eleiben audientiára; köszöntvén Kegyelmes Urunk ő Nagysága nevével, praesentáltuk az vezérnek az egyik, elefántcsont-ágyú pár pisztolyt, — kit is megnézegetvén, eltéteté.

Itt Kegyelmes Urunk egészsége felől tudakozódván, úgy, hol hattuk ő Nagyságát? — megmondottuk.

Ezek után bennünket leültetvén, szokás szerint liktarium és kávé-ital után az házból mindeneket kiküldvén, kezdtünk el instructiónk szerint propositióinkat, ez szerint, kérvén, méltóztassék meghallgatni.

Az mi Kegyelmes Urunk, Orta-Magyar-, és Erdélyországnak méltóságos'fejedelme Rákóczy Ferencz, az hatalmas tatár chánt általunk köszönteti, Istentül szerencsés székiben való országglást s ellenségin való győzedelmet kíván.

Az hatalmas tatár chánnak az mi Kegyelmes Urunkhoz küldött levele adott alkalmatosságot arra, hogy ő Nagysága is az hatalmas chán jóakaratiát miáltalunk követjei által reciprocálja s megköszönje, s úgy nemkülömben az fényes Portára való követjeinek is leküldesse. Azomban, minthogy Isten az magyaroknak német ellenség ellen való fegyverét, kevés üdő alatt sok váraknak, erősségeknek megvételével, Austriának, Morvának és Styriának pusztításával, az magyar hadaknak Bécs kapuja körül való nyargalódzásával annyira szerencsétlétette, hogy az egész Orta-Magyarország és Erdélyországa is az mi Kegyelmes Urunkat, erős hittel egymáshoz való esküvéssel uroknak, fejeknek, fejedelmeknek választották és székbenültették: kívánta ő Nagysága mind az fényes Portával, mind pedig az hatalmas tatár nemzettel való szomszédságbeli barátságra magát ajánlani, s mind pedig mindenekben javát munkálódni.

Kedvetlenül értette az mi az Kegyelmes Urunk ő Nagysága az hatalmas tatár nemzetnek az mosqua ellenség miatt esett károkat ez elmúlt esztendőkbén; az melyet noha az tatár nemzet az fényes Portának sok ízben repraesentált: mindazáltal mégsem indíthatta az mosqua ellen való hadakozásra. Hogy azért az hatalmas tatár nemzetnek valamely javára való dologban segíthessen, és viszont az hatalmas tatár chánnak is az mi királyunk jóakaratiával élhessen: küldte ő Nagysága maga követ-

jeit az fényes Portára, oly dolgokkal, az melyekből megmutatja azt ő Nagysága, minémű ártalmára s kárára lehet jövőben is az tatár nemzetnek az mosqua ereje öregbülési, kit észre vehet az fényes Porta avagy csak ebből is, hogy az német császárral az mosquának nagy kötése, szövetsége vagyon, úgy, hogy most is mind hadi vezérlő tisztekkel, mind más egyéb alkalmatosságokkal segíti az mosquát, és ha mindketten együtt hadakozást indítanak az török ellen, — ez bizonyos dolog, hogy az hatalmas török és tatár nemzetnek némely tartományi: úgymint Moldova, Havasalföld, Rácország, Albánia, Bulgária és Görögország, egy valláson lévén az mosquával, — mihelyt ereje ezen tartományokban érkezik: azonnal az töröktől elállanak*) és így az két erős ellenségtől két felől fog szorongattatni.

Az mely hogy ne legyen szükséges, hogy az fényes Porta is az tatár nemzetnek is javát tekintvén, fordítsa erejét az mosqua ellen: most ideje lévén s módja legjobb az dologban, minthogy ily erős nemzet mint az svéciai király hadakozik ellene, az kívül egyetértvén az hatalmas török és tatár nemzet, — minden bizonynyal az mosquának teljes birodalmát elronthatja, és ha békesség lenne is az török és mosqua között: ezután sok tartományt az fényes Porta és tatár nemzet magokévá tehetik.

Ezen dolgokat miáltalunk az mi királyunk az hatalmas tatár chánnak is értésére kívánta adni, úgy azt is, hogy mind- eddig is az fényes Portának és tatár nemzetnek javát munkálkodván, tartóztatta ő Nagysága az svéciai királyt, hogy az mosquával meg ne békéljék. Sőt, minthogy az mi királyunknak az svéciai királylyal nagy barátsága vagyon, azt tovább is munkálodni s véghezvinni is kívánja ő Nagysága, hogy ha az fényes Porta az mosqua ellen az hadakozást elkezdí: az svéciai király is mindaddig hadakozni fog az mosqua ellen, valameddig mindkét résznek közönséges akaratok nem leszen az békességhez.

Hogy pedig ezen jó munkának haszna az magyar nemzetre is terjedjen: azon kéreti az mi királyunk az fényes Portát követ-

*) Imé, Rákóczi több mint másfélszáz évvel ezelőtt, mily helyesen fogta föl és előrelátta a még mindig kísértő keleti válságot! T. K.

jei által, hogy nagyobb erejét az mosqua ellen fordítván, adjon segítségül az nemes magyar hazának nyolczezer gyalogot és négyezer lovast; és az hatalmas tatár chánt is requirálta ő Nagysága általunk, hogy ezekben, maga javát tekintvén, munkálódjék azon az fényes Portán, hogy az Porta mind az mosqua ellen való hadakozását indítsa meg, s mind penig az magyaroknak az kívánt segítséget accelerálja, — elhitetvén magával, hogy oly haszon fog terjedni az hatalmas nemzetre, a melyet másszor akármikor is alig remélhetne. Melynek véghezmenetelire igen jó lészen, ha az fényes Portához maga követjét fogja az hatalmas tatár chán expediálni, a ki is az mi Kegyelmes Urunk ő Nagysága fényes Portán lévő követjeivel együtt az dolgot munkálódhassa.

Mindeneket az vezér ő nagysága patienter meghallgatván, felelt: Kívánságtokat az hatalmas tatár chánnak megjelentem, és értésére adom; holnap meg fogjátok magatok is látni az hatalmas chánt. Minthogy penig hosszas beszéddel az hatalmas chánt terhelni nem lehet: rövid szóval mondjátok meg, ha mi szótok van, és halaszszátok reám, hogy éntöllem az hatalmas chán bővebben és világosabban az dolgot megértheti.

Tudakozta a vezér: Minémű várakat vettek meg az magyarok az németektől? Úgy: Váradban még német vagyon-e? Kire megfelelővén, kérdi: Hát Erdélyben micsoda várakban van még német? Kire mi: Brassóban, Szebenben, Fogarasban. Item kérdi: Úgy hallom, Erdélyben volt nem régen valamely harcza az magyaroknak az némettel? Kire mi: Nem volt semmi derék harc, hanem két-háromezer magyar állott volt el valamely szoros útat, hogy az német Erdélyben bé ne jöhessen könnyen: de az német armáda azon szorossat, a kit elállottak volt, elkerülvén, más passusra jött, s ott is eleiben állván kevészsámú magyar, 250 ember kárral kétezeröttszáz németet vesztett, az sebesseken kívül; más derék harczok penig nem volt. Ezzel elbűcsúzván, visszamentünk szállásunkra.

Die 1. mensis Februarii, hétfőn, dél tájban jött hozzánk az vezér tihája, és vitt fel bennünket az hatalmas tatár chánhoz audientiára. Felmenvén azért az chán szarajában: minden késedelem és várakozás nélkül egyenesen vezettek be az

tatár chán eleiben; kinek is köntösét megcsókolván, és Kegyelmes Urunk ő Nagysága nevével köszöntvén, az elkészített két pár puskát és egy flintát praesentáltuk; melyeket töllünk elvévén, vitték más házbán.

Itt az hatalmas tatár chánnak rövid szóval akarván az dolgot fennállva proponálni, nem engedte, — hanem leültetett maga előtt; lictarium és kávé után kiküldött mindeneket az házból, csak mi és az vezérje maradván benn, monda: Ha mi szótok vagyon, mondjátok meg!

1. Vévén fel azért csak rövid szóval az praemonitio szerint az instructiónkban letett dolgot az hatalmas tatár chán Kegyelmes Urunknak írt és küldött levelén, hogy Kegyelmes Urunk is megköszönni kívánván jó affectióját, küldött bennünket az ő Hatalmassága kezo-csókolására, kívánván szerencsés és boldog székiken s birodalmában való uralkodást, etc. Kire az chán: Úgy vagyon, mi küldtünk volt köszöntő levelünket az királyhoz.

2. Referáltuk: Minthogy Isten az magyarok fegyverét ez ideig szerencsétlente sok várak, erősségek megvételevel, Morva, Austria, etc. Bécs körül való pusztításokkal, úgy, hogy már Kegyelmes Urunk az egész magyar- és erdélyországi magyaroktól fejedelemmé (vagy, az ő szavok szerint, királylyá) választatott: azért szomszédságbeli barátságot akar tartani az hatalmas chánnal. Kire az tatár chán: Értettük az királynak jó szerencsáját, és sok erősségeknek az német ellenségtől való visszavételét; adjon Isten ezután is az királynak ellenségín való győzedelmet!

3. Mondottuk: Kedvetlenül értette az király az hatalmas nemzetnek mosqua ellenség miatt való kárait az elmúlt esztendőben, és hogy bár sollicitálta légyen is az fényes Portát, — mégsem inducálhatta az mosqa ellen való hadakozásra; kihez képest az mi királyunk is akarván segíteni az hatalmas nemzet dolgát: az fényes Portára küldött követséget, az melyben megmutatja, minemű kárával legyen az török nemzetnek az mosqua erejének öregbülése, mert az német császár most is segíti tiszteikkel és egyébbel, és sok tartományai az töröknek elszakadnak és az mosqua mellé állanak, ha az mosqua ereje érkezik Moldovában, Havasalföldében, Rác-, Bolgár-, etc. országokban. Kire az tatár chán: Minekünk mégeddig az mosqua ellenség kárt

nem tett, és töllünk semmit el nem nyert, hanem az hatalmas császár végvárait nyerte el. Vagyon az is hírünkkel, hogy az német császár sokképpen segíti, és tudjuk dolgokat azoknak is, a kik az mosqua vallásán vadnak, — de mit tegyünk? Az császár akaratjától kell várunk; minekünk pedig nem kívántatnék az császár segítsége: mert csak mi krímiek is nem tartanánk az mosquától, — csak az hatalmas császárnak ellenére ne lenne; holott máskint is mi senkinek az békesség alkalmatosságával hitet nem adtunk.

4. Item mondottuk: Munkálódni kívánván az mi királyunk az hatalmas török és tatár nemzetnek javát: tartóztatta eddigis az svéciai királyt, hogy az mosquával meg ne békéljék, sőt csak az hadakozás az hatalmas nemzet részéről kezdődnék el az mosquával: véghezviszi azt az mi királyunk, hogy ezután is mindaddig hadakozik az svécus az mosqua ellen, míg közönséges akarrattal egymás között meg nem békélnek mind az török s mind az mosqua részéről. Kire az tatár chán: Úgy értettük, hogy meg akarnak békélni, és talám meg is békéllettek az svécus és az mosqua. Kire mi: Sőt inkább mindaddig, va la mi g mi vi ss za ne m me gy ü nk, meg nem békélnek. — oly barátsága és szövetsége van a mi királyunknak az svéciai királylyal.*)

5. Referáltuk: Hogy ez ily munkából legyen valamely hasznoskája az magyar nemzetnek is, — találta meg az fényes Portát az mi királyunk követje által, hogy az magyaroknak adjon segítségül nyolczezer gyalogot és négyezer lovast; ennek hathatósabban való munkálkodására pedig az hatalmas tatár chánt is általunk találta meg ő Nagysága, hogy az fényes Portán ezen munkát elősegíteni igyekezzék. sőt ha maga követjét küldi az hatalmas chán, hogy ezen dolgot az király ő Nagysága az Portán levő követjeivel munkálódja, — magának örök emlékezetet, hírt, és az hatalmas nemzetnek birodalmának öregbű-

*) E pont világosan mutatja, hogy Rákóczi ezen tatárországi követsége XII. Károly svéd király egyetértésével, tehát Ráday Pál északi missiójával összefüggésben, vagyis annak fejleményeképen történt.

lést szerez. Kire az tatár chán : Azt akarom érteni : mitöllünk kívánjátok-é azt az segítséget, vagy az hatalmas császártól ? Kire mi : Az hatalmas császártól, tudván azt, hogy az hatalmas tatár nemzetnek is onnan vagyon dependentiája, kire nézve az fényes Portát találta meg ő Nagysága ; az hatalmas chánt penig ezért találta meg ő Nagysága, hogy ezen segítség dolgában az fényes Portán allaborálni méltóztassék. Kire az chán : Csak az hatalmas császár akarja : ha százból álló segítség kell, ezer megyen, ha ezer kell, tízezer megyen, ha tízezer kell, százezer is megyen. Ismét mond az tatár chán : Ha mi egyéb szótok vagy dolgotok vagyon, Musztafa agának az vezérnek mondjátok meg, s leszen választok . . . ! Ezzel elbucsúzván, mentünk az szállásunkra.

Die 2. Februarii, kedden, az tolmácsnak gyengeségétől tartván, ha vagy meg nem mondott volna valamit, vagy ha másképpen találta volna érteni és mondani : küdtünk fel az vezérhez, hogy küldje maga meghitt emberét, a kivel írásban tétethessük propositioinkat. Kire nézve küldötte szállásunkra maga belső secretariusát, a kivel is írásban tétettük, az tolmács is velünk lévén, és magunk is némely szóokban segítvén, s felküldöttük az vezérnek.

Die 3. Februarii, szerdán, küldötte hozzánk az vezér maga tiháját, ily szókkal, hogy jóllehet vagyon ugyan most is az chánnak követje oda a Portára : mindazonáltal küldi más emberét is, — hanem mi is írjunk Constantinápolyban. Kihez képest bizontalanok lévén Pápai János uram ott való mulatásában, másként is clavisunk sem lévén ő kegyelmével : soluto stylo az dolgot prostituálni nem kívántuk, hanem az franczia oratornak irtunk in generalibus terminis, hogy ide az hatalmas tatár chánhoz lévén expeditusok, minden jóra offerálja magát, és hogy Kegyelmes Urunk ő Nagysága az fényes Portán követje által proponált vagy proponálandó dolgait az chán is kapitihája és követje által igyekezik promoteálni ; kérvén az oratort, ha Pápai János uram ott talál lenni, közölje ő nagysága levelünket ő kegyelmével.

Die 4, 5, 6, helyben voltunk Bakeszeszarajban, várván az vezér dispositiójától.

Die 7. Februarii, vasárnap, jöve szállásunkra az vezér

tihája, ily dologgal, hogy az Sztambolban menő embert ha még meg akarjuk várni: abban sok üdö tellik; hanem javallaná az vezér, ha Isten hírével csak visszafelé indulnánk, — hiszem, mi-helyen az válasz Sztambolból megérkezik, talál az hatalmas chán embert a kit küldjön az királyhoz az válaszsza; vagy penig, hag úgy akarjuk, Janok-Palánka közelebb lévén Moldovához: ott van az chánnak kislája, ott jó provisio lészen reánk, s az választ is ott bévárhatjuk. Kire mi feleltünk, hogy álljon vezér ő nagysága akaratjában, — csakhogy ez az difficultásunk, hogy az király ő Nagysága küldötte el velünk az maga főlovászmesterét*) valamely jó paripák megszerzésére; kihez képest ezen az földön Karaszu nevű városban lévén az lovak vására: az vezér ő nagysága jóakarattjából hadd forduljon el elébb Karaszura; ha talál valamely lovakat, jó a jó, ha penig nem, onnan visszajöven, Isten jóvoltából megindulunk. Kérjük az vezért ő nagyságát: egy emberét rendelni lovászmester uram mellé méltóztassék, a ki legyen kalaúzza és factora is valamely jó paripák szerzésében.

Die 8. Februarii, hétfőn, rendeltetvén egy magyarúl tudó chán bulyuk-basája factorúl lovászmester uram mellé, diibus 9. 10. volt az készület.

Die 11. Februarii, csötörtökön, indultunk meg, én Pápai Gáspár, és lovászmester uram ő kegyelme Karaszu felé, az chán bulyuk-basájával, és mentünk hálásra Achmecsetre, — Bay Mihály uram helyben, Bakcseszarájban maradván.

Die 12. Februarii, pénteken, érkezünk Karaszura, az hol is mulattunk, lovakat várván, már ezelőtt városokon publicáltván: ha kinek eladó jó paripái vadnak, hogy hozza Karaszura. Mulattunk penig ad diem 23. Februarii Karaszún.

Die 24. Februarii, szerdán, indultunk vissza Karaszúrói Bakcseszarály felé. Háltunk ma Achmecseten.

Die 25. Februarii érkezünk Bakcseszarályban vissza.

Die 1. Martii, hétfőn, izentünk az vezérhez, ha nem jött-e valamely válasz Sztambolból az mi dolgainkra? mert már

*) Giczey Zsigmondot.

Isten jóvoltából úthoz készülénk, — nem tudván Kegyelmes Urunk is késedelmünknek okát. Kire izente az vezér, hogy nem jött még semmi, és nem is szükség az után várakoznunk, mert ha válasz jó: talál az hatalmas tatár chán embert a kit az királyhoz küldjön; hanem mikor akarunk, indulhatunk. Megizentük azért, hogy már e héten patkoltatunk, hétfűt adván Isten ér-nünk, megindulunk.

Die 2-da Martii, kedden, izente az vezér, hogy az svécusnak nagy harcza lévén az mosquával, igen megverte az mosquát, minden munitióját elnyerte, lovas hadait dissipálta, úgy, hogy huszonnégyezer emberét vesztette az mosqua, — másfelől pedig az maga fia az czár ellen Mosquaországban rebellált, és nagy confusioban vagyon, etc., és az magyarok felől is hallatik, hogy az németet felverték volna.

Die 6. Martii. Az vezérhez izentünk fel audientiáért, de beteg lévén, haladott másnapra.

Die Martii, vasárnap, mentünk fel az vezérhez audientiára búcsúzni; ki is alteratus lévén, egy kis házacskában az háremje előtt volt velünk szemben, az palotára sem mehetvén fel. Leülvén azért azon kis házban, kávé-vendégség után ada ilyen választ:

Az hatalmas chán az királyt köszönteti; semmit se kételkedjék az király az chán barátságában, — adjon Isten tovább is az királynak ellenségén való szerencsét; valamit az fényes Portán segíthet az király dolgain, maga emberei és kapitihája által: mindjárt maga bizonyos embere által az választ megküldi. Én szómmal is köszöntések az királyt!

Ezzel mi elbúcsúzván, lementünk szállásunkra, Haszán agát pedig, az tolmácsot, viasszólítván az ajtóból, súgva intmált ily szókat neki: Mondd meg — úgymond — hogy másszor az király ilyen ajándékkal követeket neküdjön, (értvén az puskákat rajta) mert egy hatalmas tatár chánt nagyobb állapot illet! Már ezelőtt is az vezér tihája adta volt értésére Haszán agának, hogy mihelyt meghallották az követek jövetelét az chán mellett levő urak: azt vélték, hogy egynehány ezer aranyat hoztak aján-dékban, és már némelyek insinuálták volt is magokat az chán-nak, remélvén, hogy egynehány erszény aranyokból nékiek is

bizonyos quantum jut. Gyakran emlegették penig előttünk is, hogy az chán külömbnél-külobb fegyvereket csináltat, magának lévén német és franczia lakatosai; az minthogy az egyik pár pisztolyt el is küldötte ajándékul Bucsákban lakó gongviselőjének. Egy szóval, nagyobb ajándékot vártak volna, és reméllettek legalább négy—ötezer aranyat. Ezen pisztolybeli ajándékot még az császár kapudsi-pasája is controvertálta, hogy nem tatár chánt illető ajándék.

Die 8. Martii, hétfőn, rettenetes rút fergetegben útra indulván Bakeseszaralyból, az tatár chán székes-helyéből, jöttünk hálásra Jasalaov nevű faluban, az hol is volt szállásunk egy murzánál.

Die 9. Volt statiónk Tisák nevű faluban.

Die 10. szerdán, háltunk Mehmet-Aga nevű faluban.

Die 11. Martii, csötörtökön, Degermen nevű faluban.

Die 12. Martii, pénteken, Or városában.

Die bus 13. 14. Martii, szombaton és vasárnap, az krimi pusztán háltunk.

Die 15. Martii, hétfőn, jöttünk által jegen az Boristenesen, vagyis Neper vizén; Ozival általellenben fogván az jégnek lóháton, az mint az ló lépett, akkor nézvén meg az órát mikor az jégnek indúltunk: míg az innekső szélit értük, tölt belé harmadfél óra, — olyan szélessége vagyon ott Ozinál az Neper vizének. Ma háltunk Oziban.

Die 16. Martii, nyugtattuk az lovainkat Oziban.

Die 17. Martii, szerdán, indúltunk az másik pusztának.

Die 18. Martii, csötörtökön későn estvére jegen menvén által az Neszter vizén, értünk hálásra Janok-Palánkára, igen hideg, alkalmatlan üdőben.

Die 19. Martii, pénteken, mulattunk helyben Palánkán

Die 20. Martii, szombaton, indulván Palánkáról, háltunk az Neszter-parton, Csebercsik nevű magyar faluban. Ezen Csebercsik nevű falut többekkel együtt még László király telepítette volt meg, több falukkal együtt, Akkerman avagy Neszter-Fejérvár körül Bessarábiában, sive Bucsákban. Már az több

faluk mind elpusztultak, ez az egy maradott meg, ennek is hasonfele már oláh falu. Ezek még az mai napig magyar nyelven beszélnek, az tatár chán jobbágy faluja, chán kislájához tartozó. Ezek még vadnak gazdaemberek harminczan, gyermekei, cselédi sokan vadnak, jó magabíró emberek; panaszkodtak, hogy már egynéhány esztendőül fogva páterek nincsen, catholicusok lévén máskint. Házasodnak, szaporodnak, multiplicálódnak magok között pap nélkül, sőt négy—öt esztendő gyermekek vagyon az oly pap nélkül házasult és férjhezmenteknek keresztelestlen, sokan pedig gyermekeik között keresztelestlen meg is holtanak. — Minékünk nagy lelkek fájdalmával panaszkodtak papjok iránt való fogyatkozásokról; — bárcsak, úgymond, három - négy esztendőben jönne egy pap közikben, a ki gyermekeiket megkeresztelné, esketné, és gyónhatnának nékie. Oly durusok pedig az magok vallásában, hogy noha oláh pap lakik az falujokban, — mégis készebbek keresztelestlen gyermekeiket eltemetni, mintsem az oláh pappal megkereszteltetni. Minékünk lelkünkre kötötték' hogy Kegyelmes Urunknak ő Nagyságának jelentsük meg, s kérjük ő Nagyságát, hogy küldjön nekik egy pátert, készek ők magok tehetségek szerint fizetni és az pátert eltartani; de oly páter kellene, a ki magyarul tudna, mert ők oláh és magyar nyelvén kívül mást nem tudnak. Annuatim pedig ad egy-egy gazdaember egy-egy tallért, egy-egy véka lisztet, egy-egy véka kölest, egy-egy szekér fát, egy-egy tyúkot; azonkívül esketés, halott-temetés és kereszteléstül külön fizetés.*)

*) Ezen bessarábiai magyar faluról való tudósítást, melyet a fejedelem is a naplóban kétszeres N. B.-vel megjelöltetett, már közöltük volt a »Századok« 1868-ik évi folyama 582—583. lapjain, Rádaynak róluk szóló 1709-iki följegyzésével együtt, a ki is a Rákóczi által küldött papot még ott, Csoboresíkon találta. E magyar papnak, névszerint L i p p a y I s t v á n n a k, ugyancsak hamar útnak kelle indíttatnia a fejedelem által a követség hazaérkezése után Bessarábiába; ugyanis Bayék 1706. június 6-án érkezének urokhöz Érsek-Újvárbá: s Lippay épen két hó múlva, u. m. ez évi augusztus 6-án már Csoboresíkról ekkép tudósítja új hívei és helyzete felől fejedelmi urát, Érsek-Újvárrá:

»Serenissime ac Celsissime Princeps!

Salutem, servitiorumque meorum debitam promptitudinem. — Másodszor is küszölvén alázatossan Kegyelmességednek az Anya-

Die 21. Martii, jöttünk hálásra Cassánban.

Die 22. Martii, hétfőn, jöttünk északára Szalkucza nevű faluban.

Die 23. Martii, kedden, jöttünk hálásra Gauren nevű oláh faluban. Ez már az moldovai határban vagyon.

Die 24. Martii, szerdán, érkezünk Mamalyiga nevű faluban.

Die 25. Martii, háltunk Rohove nevű oláh faluban. Ma jöttünk által az Prút vizén.

Die 26. Martii, jöttünk északára egy erdőben, három-négy ház lévén benne.

Die 27. Martii, érkezünk be Jászvásárra északára, az hová is előreküldvén, insinuáltuk magunkat az moldovai vajdának, — ki is szállásokat rendeltetett.

Die 28., 29. Audientiát sollicitáltunk; de az vajdának occupatiói lévén, protraháltatott audientiánk.

Die 30. Martii, kedden, volt audientiánk az moldovai vajdánál, kinck is megköszöntük országában utazásunk iránt való assistentiáját, kalatuzok iránt való gratiáját, kérvén: vissza-

Szent-Egyházhoz és hozzám mutatott kegyelmes gratiajáért, elírkeztvén az elszándékozott helyre, úgymint Csöböresökre; melly gratiáért mind útaimban, mind ott való létomben Istent imádni el nem múlatom, míg élek. Jóllehet, hogy Kegyelmes Úr informáltatott az idevaló embereknek statusokról: de sokkal külömben vagyon, mint az informatió legyen, — úgy, hogy mikoron hozzájok érkeztem: még csak hozzám sem akartanak jünni; hanem egy asszony, kinck gyermeke halállal tusakodván, hogy kereszteljem meg, melly két esztendőse vala; el nem múlatván; — még csak szállást sem mutattak, hogyha egy ember nem gyütt volna Jászvásárról velen, mellynek leánya ott vagyon; mert azoknak minden természetek tatár, solá. — Azután hivattam őket: akarnak-e tartani, vagy nem? Sem nem gyűttenek, sem izentenek; hanem, Kegyelmes Uram, ad impossilia nemo obligatur; még maradhatok lelkesen tanítani el nem múlatok, — csak azt bánom, ha nem maradhatnék (Ráday 1709. végén még ott találta őt, mint mondók) kegyet lensegek miatt. A sok jó könyveintül elválok, mindazonáltal, hacsak kúdlássalommal is — nem tekintvén embertelenségeket — még egy hallgatóm léssen, ott maradok, Istenben s jó promotoriumban bízván.

Ezekután Fölséges Istentül kegyelmes malasztját méltatlan imádságim által kívánni el nem múlatom.

jöttünkben is, míg az ő Nagysága országában járunk, legyen azon kegyelmességgel és assistentiával. Tudakozódván: mint excipiáltattunk és tractáltattunk az tatár chántúl? Kire feleltünk, hogy tisztességesen. Hozta elé az Erdélyből kibújdósott atyafiak dolgát: minémü sok baja lett legyen miattok; sok gonoszakarói lévén az Portán, elvádolták, hogy contra pacta pacis miként protegálja az kuruczokat, melyért az ministerek előtt disgustusban menvén: nagy költségével kellett elnyomni az dolgot, és magát salválni. Tudakozta, mikor leszen indulásunk? Kire mi: az innepekét Isten kegyelméből itt kívánjuk tölteni, azután pedig, ha az kumpulungi passuson lehetséges leszen, útunkat fogjuk continuálni. Ezzel elbúcsúzáván, mentünk le szállásunkra.

Die 31. Martii et sequentibus, az húsvéti innepekét itt helyben Jászvásáron töltöttük el.

Die 8. Aprilis Jászvásárrúl küldtük Kegyelmes Urunknak alázatos informationkat Jászra való érkezésünk iránt, úgy nemes Mármaros vármegye vice-ispánjának Darvai Ferencz uramnak, hogy az borsai passus mivoltáról informáljon: ha lehet-e arra fognunk? ha pedig út nem volna, ő kegyelme útcsinálók-

Új hírek törökök közt ezek: jászvásári (moldvai) vajda uram ő Nagysága passusával menvén Kauszenre, az melly tatár hám városra, hogy az Kegyelmes Úr (Rákóczi) népével együtt más országban szaladott el rígen; én pedig tudván törökök: megbeszéltem minden, minden előmenetelt, — csudálkoztanak az török urak. Mást is hallván, ha alkalmatosságom leszen írnia hátra, mennél hamarább leszen, el nem mulatom. Mint Kegyelmes Uramnak

Felségednek

Datum in Csoboresok,
ad Niester, die 6. Augusti

alázatos igaz jóakaró káplánya
holtig maradok

Anno 1706.

LIPPAY ISTVÁN, m. k.«

Kü l c z í m : »Serenissimo ac Celsissimo Sacri Imperij Romani et Electo Transylvaniae Principi Francisco Rákóczy, Partium Regni Hungariae Domino et Siculorum Comiti, pro Libertate Confoederatorum Regni Hungariae Statuum necnon Munkácsiensis, Makoviczensis Ducis, Perpetuo Comiti de Sáros, Domino Haereditario S.-Patak, Tokaj, Regécis, Ecsed, Somlyó, Lednicze, Szerencs, Ónod, etc. mihi patro observandissimo. — Ujvarinum, vel ibi-ubi. — Ex Tartaria.« P. H. (Eredetiről.)

T. K.

kal töreessen útat, hogy mentől hamarébb verekedhessünk által az máramarosi havasokon. De az ő kegyelme válaszáat nem vehettük: mert az kumpulungi passus az havak miatt praecludáltatott volt.

Die 13. A prilis érkezének Jászvásárra Szőlőssi Zsigmond és Munkácsi János uramék, referálván, hogy az üdvezült fejedelem (Thököly) Törökországból kijött szolgálai minden impedimentumival, cselédivel, Bukurestről az moldovai határban Foxinban (érkeztek), és hogy örömet velünk egy társaságban járnának. Kihez képest vetettünk egy terminust, hogy pro 27. Aprilis ha eljöhetnek, s megegyezhetünk, velünk együtt járhatnak; ha pedig nem, tovább nem várakozhatunk. Elrekesztvén pedig az árvizek, — velünk egy úton nem járhattak. Az mi Moldovában való mulatásunknak is pedig oka volt az utak praeclusiója, árvizek, és Bay Mihály uram köszvényben való fekvése.

Die 28. A prilis, szerdán, audientiát kérettünk az moldovai vajdától, Giczei Zsigmond urammal, — Bay uram beteg lévén, — hogy úti passust adjon maga országában míg leszünk, securitásunkra. Mely is meglévén, az passust megígérte, és Kegyelmes Urunkat szóval is köszöntetvén általunk, ő Nagyságának szóló levelét kezemben adta. Ezzel elbúcsúzván, mentünk az szállásra.

Die 29. A prilis, indúltunk Jászvásárról; hálásra mentünk Puténban.

Die 30. A prilis, háltunk Truxenben.

Die 1. Maji, jöttünk Botosénben.

Die 2. Maji, helyben voltunk.

Die 3. Maji, háltunk Dorohojban.

Die 4. Maji, háltunk Csernóczon.

Die 5. Maji, helyben voltunk, várván erdélyi uraimékat.

Die 6. Maji, háltunk Hlinnén.

Die 7. Maji, jöttünk által az Cseremus vizén, háltunk az lengyelországi határban, Kutu nevű faluban.

Die 8. Maji, Berezova nevű faluban.

Die 9. Maji, Jablonkán háltunk, Lengyelország széliben.

Die 10. Maji, az máramarosi határban, Körösmezőn háltunk.

Die 11. Maji, háltunk Rahón.

Die 12. Maji, érkezünk Sziget városában.

Die 19. Maji, indultunk Szigetről és háltuk Viskén.

Die 20. Maji, érkezünk Husztra.

Die 21. Maji, mulattunk Huszton.

Die 22. Maji, érkezünk Mocsolyára.

Diebus 23. 24. 25. 26. Maji, az pünkösdi szent innepeket töltöttük Mocsolyán.

Die 27. Maji, pénteken, vettük Kegyelmes Urunk ö Nagysága commissióját.

Die 29. Maji, szombaton, azaz 28. megindulván, jöttünk étszakára Surányban.

Die 30. Maji, érkezünk Madára.

Die 31. Maji, Ramocsaházán háltunk.

Die 1. Junii, érkezünk Tokajban, általköltözvén az Tiszán.

Die 2-da Junii, ültünk postára Tokajban, és jöttünk étszakára Kazára magunk, lovainkat és cselédinket hátrahagyván, és háltunk Kazán.

Die 3-tia Junii, érkezünk Losoncra.

Die 4-ta Junii, háltunk Ságón. (Ipoly-Ság.)

Die 5-ta Junii, Nagy-Kéren.

Die 6-ta Junii, érkezünk bé délelőtt Érsek-Újvárbán, itt találtuk Kegyelmes Urunkat, végezvén itt utazásunkat.

Sit Deus benedictus in saecula, Amen.

BAY MIHÁLY m. k.

PÁPAI GÁSPÁR m. k. «

Az egész napló, Bay sajátkezű aláírását kivéve, Pápay Gáspár írása.

Az eredetiről közli:

TIALY KÁLMÁN.

A Lónyayak deregnyei levéltára XIV. és XV-ik századi okmányairól.

Társulatunk t. választmányának szívesességéből mélt. Lónyay Gábor úr deregnyei levéltárának régibb okmányait tartalmazó, válogatott csomaga küldetett kezeimhez, hogy azt saját céljaimra tetszésem szerint fölhasználjam s róla a t. választmánynak jelentést tegyek. Legelőször köszönetet mondva a t. választmánynak szívesességéért, rövid jelentésemet a következőkben van szerencsém előterjeszteni:

A deregnyei levéltár 1-ső fasciculusa 118. szám alatt 121 darabból áll, mivel három oklevélpár ugyanazon számokkal van megjelölve; az oklevelek 1315-től 1510-ig keltek; rendezésük chronologikus rendben történt, de helylyel-közzel, a rendező tévedéséből vagy önkényéből, hibásan; így p o. az 1-ső számú okmány, melynek egy része hiányzik s éve számából csak »millesimo septimo« látszik, 1307-re van téve, holott már betűi alakja is mutatja, hogy nem írhatták a XIV-ik század elején, tartalma pedig és a benne előforduló személyek bizonyossá teszik, hogy 1407-ben vagy 1417-ben kelt; egy más oklevél, a 17-ik számú, szinte nem 1410-ből, hová a levéltár rendezője iktatta, hanem 1510-ből való, s e szerint talán nem is ebbe, hanem a következő fasciculusba tartoznék.

Az előttünk fekvő okmányok egytől egyig magánjogi ügyekkel foglalkoznak: adományok, beiktatások, óvások, elzalogosítások s kisebb-nagyobb hatalmaskodások; legnagyobb-részt Derégnyő, Pazdics és Bogács nevű birtokok viszonyait tárgyalják s a Derégnyei Besenyők, Derégnyei Nagyok, Gatályiak, Rákócziak és Butkaiak jogait illetik. Valamennyit regisztrálni fölötte hosszas és tán szükségtelen is volna, azért csak az érdekesebbek ismertetésére fogok szorítkozni.

A csomag legértelmesebb darabja az 2-ik számú. I. Lajos királynak 1345-ben, a Miks-bán fia: István vasi- Ákos soproni főispánok, továbbá László, Lóránd és Miklós számára, hár-

tyán, kettős függő-pecsét alatt kiadott oklevele, melyben átírja és megerősíti I. Károly királynak 1323-ban kelt privilegialis levelét, melv ismét két okmányt foglal magában, t. i. I. Károly királynak Deregnýöröl és Pazdicsról szóló adományát Miks mester részére, 1315-ből, s a szepesi káptalan határjáró levelét 1322-ből. Ezen okmányokat Szirmay Antal is ösmeri, de hézagosan s vastag hibákkal közli ¹⁾; azt hiszem, nem lesz érdektelen bővebben megismerkednünk tartalmukkal.

Renold fiának a mag nélkül elhalt Péternek Zemplén vármegyei birtokait, Pazdicsot és Deregnýöt, I. Károly király — 1315. pridie Idus Januari — az Ákos nemből való Miks mesternek, sárosi főispánnak és várnagynak (comes et castellanus de Sarus) adományozza, kinek érdemei közül ezeket sorolja elő, hogy midőn valamely hadjáratában Trencsényi Máté palatinus ellen Visk vára alatt táborozott, a várból ellenséges csapat tört ki, de Miks mester vitézül ellenük menvén, noha maga vérét is ontotta s derék katonája esett el a harczon: mégis diadallal tért vissza; nemkülönben más alkalommal István fia Péter ellen, a ki most főlovászmester, de akkoriban hűtelenül rebellált vala, szintén bátran és szerencsével harczolt, katonái közül sokakat elfogván s nagy zsákmányt ejtvén, a mit a királynak ajándéknál adott; de hosszas volna Miks mester tetteit mind elmondani.

A király 1322-ben, in festo inuencionis sancte Crucis, Bihar-Váradjáról kelt levelében meghagyja a szepesi káptalannak, hogy Miks sárosi főispán Zemplén vármegyében fekvő birtokait határoltassa meg; mire a káptalan — in vigilia natiuitatis Christi — jelenti, hogy István pap és Demeter fia Simon, a király embere, Pazdics és Deregnýő határait minden ellenmondás nélkül bejárták s a hol kellett, újra megjelölték. A határjárás helyrajzi adatai igen érdekesek, s a benne előforduló magyar megnevezések közt van egy, mely sajátos képzeténél fogva még nyelvészinket is érdekelheti; a szövegben így fordul elő: »ad finem cuiusdam prati Hozyuzenasag (hosszú szénaság = hosszú rét) vocati. . . .«

¹⁾ Not. Hist. C. Z. pag. 14. s Not. Topogr. pag. 374 és 378.

E két okmányt I. Károly király — 1323-ban, quarto Kalendaris Marcii — új pecsét alatt adja ki az Ákos nemből való Mihály fia Miks mester részére, ki itt már mint a királyné tárnokmestere s mint Sáros és Zemplén vármegyék főispánja emlittetik. Az eredeti adománylevélben fölhordott érdemei mellé még a Henrik fia János ellen vívott győzelmes harcrai soroltatnak, s mintegy ennek megfelelően az eredeti adomány is szaporítottatik Vid Zemplén-, Bács- és Szabolcs vármegyei birtokai-val. Nem kerülhetett el figyelmemet, hogy Miks mester az oklevél elején mint »comes de Sarus et de Zemlyn«, végén pedig, a főméltóságokat viselők közt, mint »comes de Sarus et de Potok« szerepel, — tehát ugyanaz a vármegye két néven fordul elő; erős bizonyosság arra, hogy Zemplén és Patak vármegye külön nem létezett, s a két-féle név használatának oka és eredete nem másban, mint a közép-kornak minduntalan zavaró pontatlanságaiban keresendő.

Miks, ki 1325-től fogva mint »Banus tocius Sclauonie« fordul elő okleveleinkben, 1341-ben halt meg ²⁾; fiai számára 1345-ben, tercio Idus aprilis, erősíti meg I. Lajos király a föntebbi privilegiumokat Károly királynak 1323-ik évi átiratában.

Szirmay szerint Miks-bán fiaitól az Újvári, Pazdicsi, Deregyei és Upori családok vették származásukat. ³⁾ Az előttünk fekvő csomagban erre vonatkozó adatot nem találunk, mivel két csekély érdekű oklevélkét (1358. és 1367-ből) kivéve, hézag áll be egész 1403-ig, mely évben Zsigmond király, feria sexta proxima ante festum annunciationis beate Marie virginis gloriose, iuxta Castrum Skalicz kelt levelében (5-ik szám, hártján, a szöveg alatt vörös viaszba nyomott kis kerek pecséttel), új adományképen adja Deregyőt Pozsegai András fiainak, Pálnak és Demeternek, s Menyödi Besenyő János fiainak, Demeternek, Mihálynak és Kozmának. Pazdicsot ugyanebben az évben a Csebiek és Kelccseniek kapták. ⁴⁾

Az új adományosokat 1404-ben, feria quarta proxima

²⁾ Szirmay Not. Hist. C. Z. pag. 16.

³⁾ U. o.

⁴⁾ U. o.

post festum beate Scolastice virginis, Damjanus conventi tanú és Nagymihályi Ödöni János királyi ember iktatták Deregnő birtokába, mint azt a leleszi convent, Zsigmond királynak in vigilia festi purificationis beate Marie virginis, Kassáról kelt rendeletére adott válaszában (7-ik sz., hártján, veres-fehér-kék selyemzsinóron függő pecséttel és cyrographummal; párja a 8-ik sz. a.) bizonyítja.

Ebben az időtájban nyerhették a Pozsegai András és Besenyő János fiai Bogács Borsod vármegyei birtokot is Zsigmondtól, kinek egy 1404-ben, Kézsmárkon, feria quarta proxima post dominicam letare, kelt levelében (9-ik sz.) történik ezen adományra hivatkozás.

Mielőtt tovább mennénk, legyen szabad egy futó pillantást előre vetve, rövid szóval vázolnom Deregnő új birtokosainak s utódaiknak családi és rokonsági viszonyait.

Pozsegai András fiának Deregnei Nagy Pálnak fiú-ágon már fiában Péterben magvaszakadt; leányai közül az egyik, Anna, előbb Kéresi Miklósné, utóbb Rákóczi Istvánhoz a Benedek fiához ment nőül, kivel Gáspár, András, Pál és Menyhért nevű fiait nemzé; másik leánya, Anasztázia, a Gátalyi Jakab felesége lett; Péternek két leánya maradt, u. m. Erzsébet és Katalin, ki Bezdédi Istvánnal kelt össze.

A Menyödi Besenyő János három fia közül Deregnei Besenyő Demeter lett a család fenntartója; fiai közül Jánosnak csak leánygyermekai maradtak, u. m. Klára, Johanna és Borbála, a Csizi László felesége, László azonban két fiát hagyott, Mihályt és Andrást; amaz Kozmafalvi Borbálát, ez pedig Zbugyai Hedviget vette feleségül; Mihálynak Lénárd, Andrásnak Miklós nevű fia maradt; a Lénárd anyja megözvegyedvén, másodszor Daróczi Lászlóval kelt össze, a Miklós anyja pedig szintúgy Iskei Andrással; végül meg kell még említenem, hogy Deregnei Besenyő Demeternek Katarina nevű leánya Csicséri Jóbhoz menvén feleségül, leány-ágon a csicséri nemeseket is összeköttetésbe hozta a Deregneiekkal.

Folytassuk már most az okmányok registrálását egyenként.

1405. Buda. Quadragesimo secundo die 8-arum festi beati Georgij martiris (11-ik sz., papíron, zárlatán pecsét nyo-

maival). Garai Miklós nádor Pazdicsi Mátyás özvegyének, Otiánának, Deregyei Besenyő Demeter elleni ügyét, mely Nánai Kompolth István comes levelében vagyon megírva, a procuratorok: Dacsó Demeter és Mogyorósi László kívánságára, elhalasztja.

A szövegben nincs megmondva, hogy Nánai Kompolth István micsoda méltóságot viselt, csak egyszerűen comes-nek van nevezve; Czinár Mór Indexe szerint 1424—1425 körül országbíró volt, 1404-től 1408-ig azonban Zécheni Frank, Zécheni Miklós és ismét Frank említettnek ugyanott mint országbírák.

1408. K a p o s. Sabbato proximo post festum beatorum Petri et Pauli apostolorum (14-ik sz., papíron, hátán négy kopott gyűrű-pecséttel). Ung vármegye szolgabírái Nagymihályi Mihály fiát Györgyöt, Nagymihályi Pongrácz ellen négy márkányi tartozásának duplumában elmarasztalják.

1410. Terebes. Feria tertia proxima post festum Corporis Christi (15. sz., papíron, hátán három gyűrű-pecséttel). Nagymihályi Ödöfői János zempléni alispánnak Csebi Lőrincz szolgabíró valami vizgátaokról — »quatuor clausa videlicet v e z vocatas« — teszen jelentést, melyeket a deregyei nemesek Ebesér nevű patakon csináltak.

1412. Terebes. Feria 3-a proxima ante festum beati Mathey apostoli (19-ik sz., papíron, hátán gyűrű-pecsétek nyomai). Nagymihályi Ödöfői Jánosnak, Zemplén vármegye alispánjának, Csebi Lőrincz szolgabíró jelenti, hogy Besenyő Demeter és Nagy Pál felszólítására Butkára menvén, ott Butkai János bevallotta, hogy a főttebb nevezettek jobbágyaitól, Balázstól és Bricciustól, némely jóféle halakat kapott.

1414. In festo beati Jacobi apostoli (20-ik sz., papíron, hátán kerek pecsét maradványaival). Az egri káptalan előtt Bogácsi Mihály és Besenyő Demeter óvást tesznek az ellen, hogy Nagy Pál és fia Péter az ő deregyei birtokukon bármilyen épületeket építsenek és emeljenek.

Feltűnő, hogy Deregyei Besenyő Demeter testvére, Mihály, Bogácsról nevezi magát; ez is egy kis adat arra, hogy a XV-ik század folytán még nagy zavar uralkodott a nevek használatában, nem volt rend, nem volt megállapodás.

1417. Feria tertia proxima ante festum beatorum Fa-

biani et Sebastiani martirum (22-ik sz., papíron, hátán töredezett kerek pecséttel). A jászói convent előtt Hemi Miklós valami Marahatal nevű erdejének felét Nagy Pál feleségének Margitnak és Besenyő Demeter feleségének Erzsébetnek zálogba bocsátja.

1418. FERIA sexta proxima ante festum beati Urbani pape (23-ik sz., hártán, világos zöld színű selyemzsinóron függő pecséttel). Az egri káptalan bizonyítja, hogy Deregyei Demeter Deregyei Kozma özvegyét, Lúczyát, jegy-ruhái dolgában Deregyő Zemplén-, Bogács Borsod- és Menyőd Fejér vármegyei birtokokból teljesen kielégítette.

1420. Terebes. FERIA tertia proxima post festum Epiphanie domini (25-ik sz., papíron, hátán gyűrű-pecsétek nyomaival). Nagymihályi Ödöni János zempléni alispán Besenyő Demeternék a rárótt bírságból a bírói részt elengedi.

Sajátságos, a hogy e kis okmány fogalmazva van; kezdete így szól: »Nos Johannes filius Euden de Nagmichal vicecomes etc. . . . damus pro memoria, quod Johannes filius Euden antedictus ad nostram veniendo presenciam etc. . .«

1421. Terebes. FERIA tertia proxima post festum beati Egidi abbatis (27-ik sz., papíron, zárlatán gyűrű-pecsétek nyomaival). Ruszkai Bertalan és Semsei István zempléni alispánok Kamanyai Tamást Deregyei Besenyő Demeter ellenében elmarasztalják.

1426. Die dominica proxima ante festum beate Marie Magdalene (30-ik sz., hártán, pecsétje, mely kék és rózsaszínű selyemzsinóron függött, hiányzik). A leleszi convent és Miklós prépost előtt Deregyei Nagy Pál fia Péter vallást tesz, hogy deregyei és bogácsi birtokainak felét leánytestvéreire ruházta, oly módon, hogy a melyik fél maradék nélkül hal el, annak birtoka a másik fél utódaira szálljon.

1426. in villa Olcha. In festo beatorum Simonis et Iude apostolorum. Relatio magistri Ladislai de Csap, alias vicecancellarj Regie maiestatis (32-ik sz., hártán, a szöveg alatt vörös viaszba nyomott kerek pecséttel). Zsigmond király Deregyei Nagy Péternek föntebbi vallását megerősíti.

1426. FERIA sexta proxima ante festum assumptionis virgi-

nis gloriose (33-ik sz., papíron, hátán kerek pecsét nyomaival). A leleszi convent előtt Deregyei Besenyő Demeter óvást tesz a Nagy Péter vallása ellen.

1426. Feria quinta proxima post festum beati Egidij abbatiss (31-ik sz., papíron, hátán kerek pecsét nyomaival). A jászói convent előtt Deregyei Nagy Péter — »cuius personam nobis Mathias et Jacobus filij Petri de Hem et Mathias filius Jacobi de Lancz notificarunt« — föntebbi fassióját, melyet, úgy mond, gyermek-ésszel, mások rábeszélésére tőn, visszavonja, s testvéreit, Nesztét (Anasztazia), már ekkor a Gatályi Balázs fia Jakab feleségét, és Annát, a nevezett javak használatától eltiltja.

1427. In vigilia pentecosten (I. Mátyás királynak 1468-ban Rákóczi Pál, Gáspár és András számára kiadott átiratából; 34-ik sz.). Az egri káptalan előtt Deregyei Besenyő Demeter fiai, János és László, egy részről, más részről Deregyei Nagy Pál özvegye Margit, leányainak, Annának és Anasztáziának nevében, az elhalt Péter deregyei és bogácsi birtokaira nézve egymással megegyeznek.

1430.⁵⁾ Terebes. Feria tertia proxima post festum beati Aniani confessoris (36-ik sz., papíron, zárlatán gyűrűpecsétek maradványaival). Alcsebi László zempléni alispán, Pálóczi Máté országbírónak Pálócson, 1430. in vigilia assumptionis virginis gloriose, kelt megkeresésére válaszul jelenti, hogy Deregyei Besenyő Demeternek és érdektársainak valami gabonájok elhordása miatt a butkai nemesek ellen indított panaszában, Kamonyai Mátyás szolgabíró a vizsgálatot teljesítette.

Az okmányban előforduló jobbágyok nevei: Kántor, Iván, Kócs, Liska (= róka), Bodnár, Kontra, Varga, Rustás stb.

1433. Buda. Quinquagesimo septimo die octavarum festi Epiphaniarum domini (39-ik sz., papíron, zárlatán gyűrűpecsét nyomaival). Garai Miklós nádor a butkai nemeseket a Deregyeiek elleni pörben elmarasztalja.

1433. In vigilia festi beati Jacobi apostoli (38-ik sz., papíron, hátán kerek pecsét nyomaival). Az egri káptalan előtt Zbugyai Gál a Deregyei Besenyő Demeter és fiai nevében óvásképen előadja, hogy Bikedi Pál és László némely ál-szemé-

⁵⁾ Vagy 1431.; az évszám ki van szakadva.

lyeket a Demeter testvére Mihály személyében több hiteles helyek elé vezetvén, általuk egy bogácsi malomról és birtokrészlől hamis vallást tétettek, sőt a nevezett javakat is birtokukba vették.

1434. FERIA quarta proxima post dominicam letare (41-ik sz., papíron, zárlatán kerek pecséttel). A leleszi convent és Miklós prépost jelentik az esztergami érseknek, György úrnak, hogy Pazdicsi Mátyás fiát Miklóst, Besenyő Demeter ellen, három szomszédos forumon, u. m. Nagy-Mihályban, Leleszen és Nagy-Tárkányban, nyilvános kikiáltással megidéztték.

1435. NAGY-SZOMBAT. FERIA sexta proxima post festum ascensionis domini (43-ik sz., hártán, a szöveg alatt vörös viaszba nyomott kerek pecséttel). Zsigmond király az állítólag örökösök nélkül elhalt Deregyei Nagy Pál deregyei és bogácsi birtokait, a husszíták — »perfidissimos hereticos dei et nostros notorios infideles« — elleni hadjáratban tanúsított vitézségökért és érdemeikért, Besenyő Demeternek s a Gatályi Balázs fiainak, Jakabnak és Lászlónak adományozza. *)

1435. SABBATO proximo ante festum beati Galli confessoris (42-ik sz., papíron, hátán kerek pecsét nyomaival). Az egri káptalan előtt László kaposi presbyter, a Deregyei Nagy Pál leány-utódainak nevében, a fön­tebbi adományozás ellen óvást tesz.

1436. PATAKI GYÜLÉS. FERIA quarta proxima ante festum Natiuitatis virginis gloriose (50-ik sz., papíron, zárlatán kerek pecsét nyomaival). Pálóczi Máté nádor előtt Deregyei Nagy Pál özvegye panasz­képen előadja, hogy néhai férje jussából, melyet fia Péter, ki fi-örökös nélkül halt el, leány-testvéreire ruházott volt, Besenyő Demeter s a Gatályi Balázs fiai kitúrták őket, az ide vonatkozó okleveleket csalárdul elsajátítván és elrejtvén.

1437. BUDA. FERIA quinta proxima ante dominicam letare 29-ik sz., papíron, zárlatán vörös viaszba nyomott pecséttel). Zsigmond király meghagyja a leleszi conventnek, hogy Deregyei Besenyő Demetert a butkai nemesektől neki zálogba hocsátott falkusi birtokrészekbe iktassa be.

1438. Sexto die ferie tercie proxime post festum beati

*) Relacio Stephani de Aran Comitis Newgradiensis.

Georgy martiris (53-ik sz., papíron, hátán kerek pecsét maradványaival). A jászói convent jelenti Albert királynak, hogy Kércsi Miklós-deák özvegyének Annának Gatályi László és társai elleni panaszában a vizsgálat Abaúj vármegye közgyűlésén Garadnán, teljesítettén, behizonyúlt, hogy midőn Anna, férje és sógora, Imre, társaságában, Gatályi László ellen valami ügyben esküt teendő, Jászóra utazott, út közben, Szepsi mellett, Gatályi László és Jakab s a Besenyő Demeter fiai megrohanták őket, férjét megölték s Imrét is oly nehéz sebben ejték, hogy nemsokára szinte meghalt; némelyek vallomása szerint Besenyő Demetert csak szembaja gátolta, hogy nem vett részt az erőszakoskodásban.

1438. Terebes. Feria tertia proxima post festum beati Michaëlis archangeli (54-ik sz., papíron, hátán gyűrű-pecsétekkel, melyek közül az egyiken egy horgony alakja, a másikon egy ökörfej látható.) Sztáncsi Miklós zempléni alispán előtt Deregnyei Besenyő Demeter a maga- s fiai, továbbá Nagy Pál leányának Annának, Kércsi Miklós özvegyének, most már a Rákóczi István feleségének nevében, a butkai nemescset valami hasznok élvezetétől eltiltja.

1438. Buda. In festo beati Valentini martiris (56-ik sz., hártán, a szöveg alatt vörös viaszba nyomott pecséttel). Albert király a Nagy Péter-féle deregnyei és bogácsi birtokrészeket Besenyő Demeternek s fiainak adományozza.

1438. Feria quinta proxima ante dominicam Ramis palmarum (55-ik sz., papíron, hátán kerek pecsét maradványaival). A leleszi convent és Miklós prépost előtt a Deregnyei Nagy Pál utódai a föntebbi adományozás ellen órást tesznek.

1440. Buda. Feria secunda proxima ante festum beati Laurencij martiris (62-ik sz., hártán, a szöveg alatt vörös viaszba nyomott kerek pecsét nyomaival). I. Ulászló király pallós-jogot ad Deregnyei Besenyő Demeternek és fiainak.

Az oklevél hátára, XVII-ik századbéli írással ez van írva: Az Deregniei familianak szabad Ispansagrol való letele. Curiosumképen megemlíthető még, hogy az oklevél üres szélei tele vannak firkálva latin mondatokkal és versek-

kel, s a többi közt vagyon egy magyar versecske is, mely így hangzik:

»De te tengő szegény árva fejem,
vígasságot nem reménlő éltém
ez kis tavasz mi haszon érnekem
ha távul van az ki szeret engem.«⁷⁾

1449. FERIA sexta proxima post festum diuisionis apostolorum (63-ik sz., papíron, zárlatán kerek pecséttel). A leleszi convent és Szaniszló prépost jelentik Pálóczi László országbírónak, hogy Budán, 1449. 40-o die 8-arum f. b. Georgy martiris, kelt rendelete szerint, Perényi János tárnokmestert Olaszi — s másik Perényi Jánost, a Péter fiát, Nagy-Dobos nevű birtokán, Deregyei Besenyő László és János ellen, ad 8-as f. b. Jacobi apli, megidéztették. A köztük fennforgó ügy ez: Perényi János tárnokmester — in fýzer, in festo kathedre beati Petri apostoli, anno 1442, kelt levelében — Besenyő Lászlónak, ki a másik János kiszabadítására 200 arany frtot adott, a nyalábi várhoz tartozó Terebest (Ugocsa vm.), vagy ha ezt nem, akkor Vályont (Bihar vm.?) köti le zálogképen, de később egyiket sem akarja birtokába hocsátani.

1450. FERIA quarta proxima ante festum beati Stephani Regis et confessoris (80-ik sz., papíron, hátán kerek pecsét maradványaival). A leleszi convent és Szaniszló prépost előtt Besenyő János és László, a Nagy Péter özvegyének Margitnak és leányának Katarínának, a Bezdédi István feleségének, jegyruháik fejében tizenhat jobbágy-telket kötnek le zálogképen.

A jobbágyok nevei: Orsola, Fodor, Major, (Gojno, Mýkcho, Skrobal, tót nevek) Orbánka, Bokros, Simonka, Katha, Ozwh (?) Boboska stb.

1453. Miskolcz. Sabbato proximo ante festum beate Marie Magdalene (85-ik sz., papíron, hátán kis kerek pecsét nyomaival). Pálóczi László országbíró előtt Perényi János tárnokmester a Deregyei Besenyő János és László által neki elzá-

⁷⁾ Hirtelenében nem tudom, nem valamely ismeretes költőnk verseiből való-e e néhány sor, de mindenesetre valami XVII-ik században élt íródeák költői hangulatáról tanúskodik.

logosított bogácsi porciókat, mivel szomszédosságnál fogva inkább az egri káptalant illetnék, a zálogösszegért a nevezett káptalan birtokába bocsátja.

1457. In festo beatorum Fabiani et Sebastiani martirum (87-ik sz., papíron, hátán kerek pecsét nyomaival). A leleszi convent és Balázs prépost előtt Ladamóczi Miklós és fia János, Imregi István és László s a Nagymihályi Ödönni János fiai: Majos, Ambrus, Benedek, s András és Imre egri kanonokok egyrészről, másrészről Kaponyai Kaponyás György és fiai: Péter, István és János, minden egymáson elkövetett sérelem és hatalmaskodás dolgában békés egyességre lépnek.

1459. Buda. In festo decollacionis beati Johannis Baptiste (88-ik sz., papíron, vörös viaszba nyomott záró pecséttel). I. Mátyás király megparancsolja Zemplén vármegye ispánjainak és bíráinak, hogy Deregyei Besenyő Jánosnak és Lászlónak a Laborcz folyón levő malmuk szétrombolása miatt némely Ung vármegyei nemesek: — mint Mokcsai Kis Péter, Thegenyei István, Monyorósi Tompa Péter, Ramocsa Imre, Both Zsigmond s mások — ellen emelt panaszát vizsgálják meg.

Némely jobbágyok nevei, kik az erőszakoskodásban részt vettek: Korh (?), Groth, Bathyn, Ives, Zeles, Joresik, Wégh, Farkas, Bodó, Gedel (?) Keserev, Zantho, Peterche, Sathnok (?), Gýnge, Kozdrev (tót név), Gechegh, Laczký, Szabó, Kozka, Serko, Belez, Koncz, Hews, Pethews, Thayka (Dajka), Gwd, Tót, Biröcska, Spanko (tót név), Fodor, Varga, Csonka, Magas, Vincze, stb.

1466. Feria sexta proxima ante festum beate Margarethe virginis (89-ik sz., papíron, hátán kerek pecsét nyomaival). A leleszi convent és Balázs prépost előtt Besenyő László fia Mihály, deregyei birtokát Nátafalvi Csontos Arnoldnak 80 arany forintért zálogba bocsátja.

1472. Visegrád. Quadragesimo octauo die octauarum festi beati Jacobi apostoli (92-ik sz., papíron, zárlatán egy nagyobb s egy kisebb pecsét nyomaival). Gúthi Ország Mihály nádor meghagyja a leleszi conventnek, hogy a Rákóczi István fiai ellen hozott ítéletét hajtsa végre. Rákóczi István fiai: Pál, Gáspár, András és Menyhért, a Nagy Pál-fele dereg-

neyei és bogácsi porciók miatt Besenyő Mihály és András ellen pert folytatván, Rozgonyi János országbíró neve alatt hamis oklevelet gyártanak — litteras quodam sigillo a tergo consignatas . . . non veras sed omnino falsas ac false et nequiciose emanari procuratas —, de csalárdságuk kivilágosodván, nemcsak a pert vesztik el, hanem hűtlenség bűne miatt még jószágvesztésre is ítéltetnek.

1473. B u d a. Quadragesimo octauo die octauarum festi beati Michaëlis archangeli (95-ik sz., papíron, hátán kerek pecsét nyomaival). Gúthi Ország Mihály nádor előtt Zalanthai István-deák, mint Deregnyei Mihály és András procuratora megjelenvén, átíratja I. Mátyás királynak — Zenthendrőden, feria 4-ta prox. ante f. b. Galli confessoris, anno 1472 — kelt levelét, melyben meghagyatik a leleszi conventnek, hogy mivel a Rákóczi István fiai azt állítják, hogy a föntebbemlitett hamis oklevél dolgában ártatlanok, s készek hiteles okmányokkal védeni ügyök igazságát, a feleket új ítélet meghallgatására, ad 8-as f. Epiphaniarum domini, megidéztesse.

1474. B á r t f a. In festo Agnetis virginis (98-ik sz., papíron, a szöveg alatt vörös viaszba nyomott gyűrű-pecséttel). I. Mátyás király valami deregnyei rész-jószágot, melyet a hűtlenségi perbe fogott Butkai András állítólag Deregnyei Mihálytól bírt vala, Mihálynak és testvérének Andrásnak kezéhez bocsát vissza, miről Dereský Péternek és Nagymihályi Györgynek ad parancsolatot.

Miért került Butkai András a hűtlenség vádja alá? annak semmi nyoma a kezünk közt levő okmányokban. Dereský Péter és Nagymihályi György valószínűleg Zemplén vármegye alispánjai voltak; eddig még nem találkoztam velök s Szirmay Antal sem ismeri őket.

1476. B u d a. In festo beati Thome apostoli (100-ik sz., papíron, hátán kerek pecsét töredékeivel). Gúthi Ország Mihály nádor előtt Besenyő Mihály kijelenti, hogy a Rákóczi István fiain a Nagy Anna jegy-ruháit illetőleg semmi követelése sincsen, s a Nagy Péter-féle deregnyei porciót, a nádor ítélete szerint, közékhöz bocsátja.

1476. B u d a. Feria tertia proxima post festum Natiuita-

tis beati Johannis Baptiste (101-ik sz., papíron, vízfoltoktól megrongált állapotban, hátán kerek pecsét nyomaival). Báthori István országbíró előtt Besenyő András nyolcz deregnyei jobbagytelkét Kazsui Istvánnak zálogba bocsátja.

A jobbágyok nevei ezek: Magas, Tóth, Szabó, Bokros, Demék, stb.

1477. G á l s z é c s. Feria quinta proxima post festum diuisionis apostolorum (102-ik sz., papíron, hátán öt gyűrű-pecsét nyomaival). Lapispataki Miklós zempléni alispán előtt Deregnyei Mihály Butkai Andrást valami porciók birtoklásától eltiltja.

1478. Feria secunda proxima post festum beati Dionisii martiris (105-ik sz., papíron, hátán kerek pecsét maradványai-val). A leleszi convent Besenyő János özvegyének Dorottyának 200 frtról szóló végrendeletét, Tamás, deregnyei plebánus vállalása szerint, hiteles alakban kiállítja.

A végrendelet szerint Dorottya asszony 100 frtot Klára nevű leányának, 50 frtot az egri székesegyháznak, 25 frtot a deregnyei parochiának, s ismét 25 frtot másik leányának, Borbálának hagyott.

1479. G á l s z é c s. Feria quinta ante festum beati Michaelis (106-ik sz., papíron, hátán gyűrű-pecsétek nyomaival). Lapispataki Miklós zempléni alispán előtt Deregnyei András óvást tesz, hogy a Butkaiak ne pusztítsák erdejét.

Lapispataki Miklós Rozgonyi László vicecomesének nevezi magát; lehet, hogy ideig-óráig Rozgonyi László is viselte a főispáni méltóságot Zemplén vármegyében, különben 1459-től 1483-ig Perényi István lett volna a megye főispánja; csakhogy elviselhetetlen erőszakoskodásai miatt Mátyás király több ízben is elmozdította állásától, s ilyenkor mások helyettesíték a főispáni széken, mint p. o. Rozgonyi Rajnárd 1466-től 1469-ig;^{*)} lehet, hogy László is ilyen helyettes főispán volt.

1482. B u d a. Quinquagesimo die octauarum festi Epiphaniarum domini (110-ik sz., papíron, zárlatán két pecsét nyomaival). Báthori István országbíró előtt Daróczi László, mint Deregnyei Mihály kiskorú fiának Lénárdnak procuratora, vádolja

^{*)} Szirmay Not. Hist. C. Z. p. 34—41.

Rákóczi Pált, hogy bizonyos deregnyei részjóságot hamis oklevéllel eszközölt ki magának, mire az ügy vizsgálat alá vétetvén, Rákóczi Pál oklevél-hamisításban bűnösnek találtatik, reá a »nota infidelitatis« s javai elvesztése kimondatik, és ezen ítélet végrehajtásával a leleszi convent bizatik meg.

1482. *Sequenti die ferie quarte proxime post festum diuisionis apostolorum* (111-ik sz., papíron). A leleszi convent jelenti I. Mátyás királynak, hogy az országbíró főntebbi ítélete folytán Rákóczi Pálnak morvai, rákóczi, luskóczi és szuhai részbirtokait elfoglaltatta.

1482. *B u d a. FERIA quinta proxima post festum beati Gregorij pape* (109-ik sz., papíron, hátán töredezett kerek pecséttel). Báthori István országbíró előtt Csicseri Orosz János, mint Deregnyei András özvegyének Hedvignek és Deregnyei Lénárdnak *procurator*a, hat deregnyei jobbágy-telket Ráskai Balázsnak elzalogosít.

A jobbágyok nevei: Pásztor, Vrbán, Wegsew, Lukacs, Bosj (=boszi=mezitlábos) stb.

1485. *B u t k a. FERIA sexta inter octauas visitacionis Marie* (112-ik sz., papíron, zárlatán gyűrű-pecsét nyomaival). Mátyás butkai- és Péter lazonyi plebánusok jelentik Bertalan egri *vicarius*nak, hogy Rendew (?) Pétert, Kehyes Gergelyt, Orbán Mihályt, Szabó Pált és Bálintot, deregnyei lakosokat, az eöri iskola-tanító ellen valami ügyben megidézték.

1495. *Octauo (die) feria . . . proxima ante festum beate Agathe virginis* (117-ik sz., a papírra írott okmánynak balfele hiányzik). A leleszi convent jelenti II. Ulászló királynak, hogy Rákóczi Pált s fiait, Miklóst és Pétert, Deregnyei Lénárd ellen, a miatt, hogy rákóczi, morvai, luskóczi és szuhai birtokaikat, melyek az országbíró ítélete szerint nevezett Lénárdnak statultattak volt, hatalmasul elfoglalva tartják, megidéztette.

1510. *Sequenti die post tricesimum tercium diem festi Epiphaniarum domini* (17-ik sz., papíron, hátán kerek pecsét maradványaival). A leleszi convent és Kornis Benedek prépost bizonyítják, hogy Deregnyei Lénárd azt az esküt, melylyel valami ügyben Rákóczi Lázár ellen tartozott, előttök, nemes ötvenedmagával letette.

Hogy Rákóczi Lázár kinek a fia volt? azt az oklevél meg nem mondja, de legvalóbbbszínű, hogy testvére a föntebbi okmányban említett Miklósnak és Péternek.

A csomag többi darabjai, melyeket jelentésemben nem említék, csekélyebb érdekű, jó formán fontosság nélkül való okmányok: részint a föntebb registráltaknak átiratai, részint perhatalasztások, óvások, és tiltakozások, melyek azonban mégis, némely datumok dolgában nyújtanak fölvilágosítást, s e szempontból nem is mulasztám azokat fölhasználni.

* * *

Ezzel végzem jelentésemet, s mégegyszer köszönöm a t. választmányának szivességét a Zemplén vármegye múltjáról oly sok becses adatot tartalmazó oklevél-csomag velem való közléséért.

NAGY GYULA.

Könyvismertetések, bírálatok.

IX.

Acta conjurationem Bani Petri a Zrínio et Com. Fr. Frangepani illustrantia, collegit Dr. Fr. Račky, Praeses Scientiarum et Artium Academiae Slavorum meridionalium. Edidit eadem Academia, sumptus praebente illius Excellentissimo Protectore. Zagrabiae, 1873. Izprave o uroti Baňa P. Zrinskoga i Kueza Fr. Frankopana, skupio Dr. Fr. Račky, sat. U Zagrebu, 1873. nagy 8-ad r. 595. l.

1871. ápril 30-án volt 200. éve, hogy Zrínyi Péter és Frangepán Ferencz Német-Újhelyen a vérpadra léptek. Enap emlékére — melyet nálunk is több helyt megültek — akarta a délszláv akadémia a nevezettek összeesküvésére vonatkozó, Bécsből, Velenczéből és másunnan elnöke Dr. Račky kanonok által összegyűjtött okmányokat kiadni, de nyomdai akadályok — a szedők munkaszünetelése, a felváltva horvát, olasz, latin, német szöveg szedésének, javításának nehézségei sat. — sokáig késleltették a gyűjteményt, mely végre a jelen év tavaszán jelent meg, a bőkezű Strossmayer, diakovári püspök költségén és Račky kanonok urnak szerkesztése mellett.

Račkynak nem volt célja minden adatot összegyűjteni és kiadni, melyhez csak hozzáférhetett volna, vonatkozott az legyen a Wesselényi-Zrínyi-Nádasdy-féle összeesküvés bármely szakára: ő csak a bécsi titkos, a vatikáni, raudnitzi herczeg Lobkovitz-féle és a velencei levéltárakat vizsgálta vagy vizsgáltatta át és másoltatott le azokból mindent, mi neki specialiter horvát érdekűnek tetszett, vagyis mi Zrínyi és Frangepánra — e két horvátországi nagyúrra — vonatkozott. Mellőzte — a menyire lehetett, — mindazt, mi csak Nádasdyt, Wesselényit, Rákóczi

Ferenczet, szóval a magyarországi dolgokat illeti, és kivételt csak a velencei követjelentésekre nézve tett, melyeket egészben közöl, s melyekből a csupán horvátországi dolgokat nehéz is lett volna kiszakasztani. Nagyon tévedne tehát az, ki hinné, hogy az előttünk fekvő vaskos kötethől az összeesküvésnek történetét meg lehetne írni, de még a horvátországi viszonyokat, különösen pedig Zrínyit sem lehet abból egészen megismerni — mert természetemre és terveire nézve alig van hitelesebb és tüzetesebb kútfő, mint Leszenyei Nagy Ferencznek 1670. sept. 14. Lőcsén tett vallomása a titkos levéltárban, de az, szándékosan-e, mert túlnyomólag magyarhoni dolgokkal foglalkozik? vagy mert kiadó — fel sem téven benne céljának megfelelő dolgot — el sem olvasta? nem tudom: nem közöltetett. Különben is az egész összeesküvés magyarországi dolog volt. Zrínyi tervei és érzelmei Horvátországban visszhangra nem találtak. Frangepán és néhány alsóbbrendű tiszt volt csak mellette, midőn 1670. tavaszán mozogni kezdett, és tüzetesen horvátországi eseményekről csakis ama zavaros marczius és áprilisi napokban beszélhetünk, midőn Zrínyi az udvar irányában követelőleg fellépett, Frangepán a horvátokat a felkelésnek megnyerni iparkodott: de a károlyvárosi kapitánynak gyors és erélyes fellépése a mozgalmat még csírájában elfojtotta. Tattenbach sorsát külön lehet választani Nádasdy s Zrínyiétől, — mint Račky is tévé — mert neki semmi befolyása nem volt az összeesküvés menetére: de nem lehet különválasztani Zrínyiét a magyarországi eseményektől. Ha tehát valaki, mint gyűjtő úr teszi, kikap egy epizodot, mely ugyan katasztrófává fejlődött, de melynek előzményei Magyarországon feleltek, melynek a magyar események nélkül értelme sincs, s azt állítván előtérbe mint főcseményt, annak szempontjából gyűjti az adatokat: az ily gyűjtemény lehet igen becses, nyújthat sokféle felvilágosítást, de a Zrínyi-féle összeesküvésnek összefüggő képét nem adhatja.

Azonban, bármi lézagos legyen is Račky gyűjteménye arra nézve, ki természetemre Zrínyi Péter életét akarná megírni: mégis a hazai történelem minden barátja csak örömmel veheti a művet, és köszönettel tartozik azoknak, kik — bármi szempontból indultak is ki — annak létrejöttén fáradoztak. A Wesselényi-

Zrínyi-Nádasdy-féle összeesküvés majdnem egészen ismeretlen részletét képezi honi történelmünknek, melyet pedig fel lehet, és fontosságánál fogva fel is kell deríteni.

Nincs kétség ugyan, hogy sokkal fontosabb kérdései is vannak történetünknek, melyek nincsenek még megoldva, mint az, hogy mikép veszett össze Zrínyi Nádasdyval? mi birta rá a bánt, hogy az országbíró-t feladja? és miképen, kik által fogatott el Stahremberg a lazaji várban? de e kérdések vagy olyanok, hogy soha sem fognak megfejtetni, mert hiányoznak forrásaink, vagy legalább általánosságban, legfőbb körvonalakban ismereteksek, és csak a részletekre nézve tapogatózunk a sötétben. A Wesselényi-Zrínyi-féle összeesküvés azonban — mely megnyitotta a több mint 40 éves magyar szabadságharczot I. Lipót és I. József ellen, mely harcban a középkori Magyarország ugyan elbukott, de a magyar nemzet, a magyar államiság »megfogyva bár, de törve nem«, megmaradt — főbb vonalaira nézve sincs még irodalmunkban tisztába hozva; úgy, hogy ha egyes reá vonatkozó adatot találunk: annak értékét, helyét, jelentőségét megítélni még tudósainknak is vajmi nehéz dolog! Minden adat tehát, mely ezen homály felderítésére szolgál, nagy fontossággal bír: jelen gyűjteményben pedig az olvasó 648 darab okmányt vesz, melyek történetirodalmunk előtt legnagyobb részét ismeretlen dolgokat tartalmaznak.

A gyűjteményben kiadott okmányok közül 349 a bécsi állami titkos levéltárból való, hol vastag fasciculusban őriztetnek Zrínyi, Nádasdy és Frangepán perének iratai, a velök kapcsolatos okmányokkal. A másolást itt maga Račky kezdte meg, később a munka Kostrenčič Iván, fiatal szláv tudós és udvari könyvtári tisztnek — ki ugyancsak e periratok mellől harmadéve Frangepán horvát költeményeit kiadá — felügyelete alatt folyt. Kisebb parancsok, utasítások kivonatilag, horvátul közöltetnek: a többi többnyire német okmány eredeti nyelvén, egész kiterjedésben. Legnagyobb részük 1670 és 1671-re vonatkozik; meg vannak köztük Zrínyi és Frangepán vallomásai, az ellenök intézett keresetek, ellenbeszédök, — melyek közül a Zrínyié, saját műve, deák, de tele magyarismusokkal s így kezdődik: »In communi Ungarorum proverbio dicitur, difficile esse e ferrea clava novacu-

lam acuere : profecto adhuc difficilior est mihi causidicum agere.«
(»A magyar közmondás tartja: nehéz vasszegből borotvát csinálni, de még nehezebb nekem ügyvédnek lenni!«)— a válaszok és viszonyválaszok, a sorsuk feletti tanácskozásoknál felvett jegyzőkönyvek, előadói vélemények,— szóval perüknek minden irata. Közzétetik Zrínyinek több könyörgő levele Leopold, Lobkovitz, Hocherhez, köztük két darabban — sept. 5-iki kelet alatt — ama levél is, mely Breuer világtörténetében, Fleurnél és másutt is számtalanszor megjelent, melyet Katona közlött, melyet történetíróink mind mai napig Zrínyi perbeli védelmének vettek.

A velencei levéltárakból 207 db van, Ijubich Simonnak nem miudig pontos és helyes másolatában. Legfontosabbak ezek közül Zorzi Mariu akkori bécsi velencei követnek és Bernardo titkárának jelentései, melyekben a Signoriát rövid időközökben minden nevezetesebb eseményről tudósítják. A velencei követeknek ilyenmő — lehet mondani — heti tudósításai tudvalevőleg minden nemzet történetére nézve igen fontos felvilágosításokat tartalmaznak. mert az ügyes, szemes velencei diplomácia mindenre kiterjeszté figyelmét, és általában jól volt értesülve, minek jelen gyűjteményben is látjuk számtalan példáját, ha összevetjük az eseményről szóló hivatalos, titkos okmányokat azzal, mit a velencei követ írt róla. Különösen nagy hézagot pótolnak e jelentések az 1665-, 1666-iki évekre nézve, midőn az összeesküvés még csak készülöben csírájában volt, és mélyen behagynak pillantani Zrínyi Péter terveibe, ki mindig szeretett volna a velenceiekkel szoros barátságot kötni, és többször kitérte szívét Zorzi és Bernardo előtt, anélkül, hogy az ildomos republicanusoktól biztató szavaknál egyebet nyerhetett volna. E velencei követjelentések sokkal tanulságosabbak, mint a modenai ügyvivőknek e korra vonatkozó jelentései, melyek Mircse. másolatában a magyar akadémia kéziratárában megvannak. A velencei okmányok közt vannak még Molin Alajos portai követnek, Barbaro Antal dalmáciai, Giustiniani Benedek és Grimani Ferencz friauli proveditoroknak levelei, melyekben sok érdekes adat van : míg Morosini János párisi, Valter Ottavio florenzi, és Grimani Antal római velencei követeknek jelentései, — melyekben hetek után csak hallomás szerint újságnak a

magyar dolgokról,—csak annyiban bírnak némi érdekekkel, a mennyiben itt-ott az illető udvar felfogásával ez ügyek felett ismeretnek meg bennünket. Sokkal kevesebb beccsel bírnak a pápai követek jelentései, — melyeket a vatikáni levéltárból Theiner másolatott — a pápai diplomaták korántsem levén oly szorgalmasak és élesszeműek, mint velencei collegáik.

A mit a raudniczi levéltárból olvasunk itt, szinte nem felel meg annak, mit Wolf ismeretes műve után, »Fürst Lobkowitz«, e levéltártól vártunk volna. Különösen Rottaltól egy levél sem közöltetik, minek oka bizonyosan ama hibás elve a kiadónak, hogy csak olyasmit irt le, mi egyenesen Zrínyire vagy Frangepánra vonatkozik. Nehány stajerszági okmány egészíti ki a gyűjteményt, melyhez Račky még Párisban is akart adatokat szerezni, de a francia-porosz háború — fájdalom — e tervét megghiúsította.

A gyűjtemény, mint mondtam, nem teljes, nemcsak ha az összeesküvés, de még ha a gyűjtő által kitűzött korlátozottabb szempontból tekintjük is. Így, kár volt nem közleni a titkos levéltárból Frangepán olasz jegyzőkönyvét, melybe 1670-ben 1671. april hó 26-ikáig, tehát 4 nappal halála előtt, mindennap tartózkodási helyét, kiadásait pontosan bejegyzé, és a mely kivált a chronologiai tekintetből felette fontos. Eder — laibachi polgárnak — vallomása ugyanonnan, épen horvát szempontból érdemelte volna meg, hogy kiadassék, mert Frangepán zágrábi szereplésére vet fényt. A mi azonban — kivált magyar olvasónak — leginkább feltűnhetik, az: hogy egyetlen egy magyar okmány sincs közölve, pedig ott van a titkos levéltárban és ugyancsak Zrínyire vonatkozik, a Wesselényi és Nádasdyval Bécsben 1666. dec. 19. kötött szövetség-levélnek egyik eredeti magyar példánya, ott van Zrínyinek egy-két igen érdekes magyar levele Leszenyei Nagy Ferenczhez, ott különösen Zrínyinek két magyar levele, melyekkel Rákóczi Ferenczet fegyverre hívja: de Račky úr a kezénél levő, Zrínyi által egészen sajátkezűleg irt eredetiek helyett e két levélnek ama gyarló latin fordítását adja ki, mely a perben való használat végett a német bírák számára készítette. E sajátságos körülmény okát nem épen könnyű kitalálni. A magyar nyelvben jártas leírók hiánya nem lehet, mert ámbár

igaz, hogy az ember ilyeneket nehezen kap Bécsben, különösen olyat, ki régibb írást tudna olvasni, de mégis kap, és Zrínyi Péternek nagy, öreg betűi nem tartoznak a nehezen olvashatók közé. A gondolat sem esik távol, hogy itt készakarva tett kihagyásokkal van dolgunk; és a buzgó szlávszellemű gyűjtő, ki oly nagyon szeretne Zrínyiből horvát herost faragni, még pedig oly értelemben, minőben most veszik a mi drávántúli jóbarátaink, jobbnak látta elnyomni az adatokat, melyek mutatnák, hogy Zrínyije mégis csak magyar is volt: azonban oly lelkiismeretes tudósról, mint Račky, ilyesmit nem merünk feltenni, azért inkább lemondunk e feltűnő körülmény megfejtésének reményéről.

Végül (azonban) még meg kell jegyeznünk, hogy jöllehet e gyűjteményben is vannak hibák, teszem a 23. lapon Zrínyi Katalinnak egy levele, mely férjének Regensburgban való távollétét említi, 1668-ra van téve, 1664. helyett, s a magyarázat sem mindig találó, melyet a kiadó előrovatában a nevekre nézve ad, mert p. o. Svay nem Vay, hanem Szuhay, Tschicklassy nem Sziklassy, hanem Siklósy, Czargan nem Szárkány, hanem Sárkány: az egészben véve mégis oly gonddal készült, hogy a jobb ilyenmű német kiadások mellett is helyt foglalhat, és becsületére válik szerkesztőjének. A kiállítás is csinos, és az ára feltűnően jutányos, 3 frt a 38 ívet meghaladó természetes kötetért.

PAULER GYULA.

T Á R C Z A.

— A magyar Történelmi Társulat november 6-iki választmányi ülése nagyszámú választmányi tagok és szintén nagy számmal megjelent szakkedvelő közönség részvéte mellett, gr. Mikó Imre elnöklete alatt folyt le.

Az ülés megnyittatván, az octoberi ülés jegyzőkönyve felolvastott és hitelesített.

Ezután titkár bemutatta a megelőző ülésből kiküldött bizottság által módosított alapszabályok tervezetét, melynek tárgyalása, mint huzamosb időt igénylő, az ülés végére halasztott, előbb a folyó ügyek

előterjesztését s az értekezés fölolvasását öhajtván. Ehhezképest minde-
nekelőtt a következő rövidebb jelentések adattak elő:

Titkár bemutatja Trefort Ágoston cultusminister úr f. é.
october hó 15-kén 1553. éln. sz. a. a társulathoz intézett leiratit, mely-
nek kíséretében a »Vasmegyei Régészeti Egylet« 1873-ik
évre kiadott jelentésének egy példányával kedveskedik ő Exceja.
— A szives ajándék jegyzőkönyvileg kifejezendő köszönettel fo-
gadtatik.

Ugyan titkár alapító tagúl bejelenti ifj. gr. Festetics Ta-
sziló urat, Somogyban, Berzenczén, 100 frt alapítvánnyal; ajánlja
hg. Odescalchi Arthúr. — Továbbá évdíjas tagokúl 1873-tól kezdve:
Majláth Imre úr Nagy-Kereskényen u. p. Léva és Simonyi Ignác úr
Bars-Szent-Kereszten, ajánlja hg. Odescalchi; b. Prónay Dezső úr Bu-
dapesten, ajánlja Haan Lajos vál. tag; dr. Krászonyi József orsz. té-
bolydai orvos, ajánlja Pauler Gyula; Szász Domokos ref. lelkész Kolozs-
vártt, ki már egy ízben volt tag s most újból jelentkezik; végre Kiss
Kálmán mándi ref. lelkész, u. p. Fejér-Gyarmat. — Mindegyik egy-
hangúlag megválasztattak.

Hg. Odescalchi Arthúr jelentést tesz a gr. Draskovich-
levéltárban tett újabb kutatásairól, melyeknek eredménye különösen
több — részint általa, részint Nagy Imre és Hatos Gusztáv urak által
lemásolandó és feldolgozandó — Istvánffy. Ezek közül Istvánffy
Miklós-nak egy, a bécsi békekötés tárgyalására vonatkozólag,
1606. május 25-én Komáromból vejéhez gr. Draskovich János
kir. kamarás- és tanácsoshoz írott nevezetes levelét olvassa fel és
mutatja be eredetiben a herezeg, — ki is e kiváló történelmi
becsű levélnek a Századokban mielőbb leendő közlésére fölkérte.
Utána

Rómer Flóris mutatta be a Máriássy család markusfalvi
levéltárának társulatunk szepesi kirándulása alkalmával feltűnt egyik
legnagyobb ritkaságát. Ez a Homonnayak egyik ősenek Drugeth
János kúnok kapitánya- és öt vármegye főispánjának 1332-iki ere-
deti kiadványa: »Metalis super possessione Milay.« Azóban az okmány
nevezetességét nemannyira tartalma, mint teljes épségben megmaradt,
gyönyörű függőpecsége képezi, melyen a Drugethek hét madaras czi-
mere egy tornára nyargaló lovagnak pajzsán látható. És így ez az ed-
digelé ismert magyar lovas-czímernek harmadika, s azért is

nevezetes, mert a Drugethek fejedelmi — hihető, valamelyik olasz uralkodó családból való — származását mutatja, a lovas-czímer azon korban a heraldica szabályai szerint mindig fejedelmi eredetet jelentvén. A szép, nagy kerek pecsétről Rómer gypsz-lenyomatokat készíttetett, s rajzban is megismerttetendi azt a Századokban t. olvasóinkkal. Rómer indítványára Máriássy Ferencz úrnak, társulatunk alapító tagjának, az okmány eredetiben való szíves megküldéséért jegyzőkönyvi elismerés nyilváníttatott.

Horváth Árpád tön jelentést az ifj. Baloghy István úr által véleményadás végett beküldött okmányokról, melyek beküldő családjának XVII. és XVIII-ik századi levelezéseiből állanak, s Hont és Nógrád megyék monographiájához tartalmaznak kisebb adatokat, s e tekintetben már felhasználják ifj. Kubinyi Ferencz tagtársunk által.

Most következett Csaplár Benedek vál. tag hosszabb értekezésének felolvasása, nyitrai megyei Privigyé és Bajmócz mezővárosok múltjáról, értekezőnek az ottani levéltárakban tett valóban igen tádkörű, kimerítő tanulmányai alapján. Az értekezés második részének, mely a kegyesrendűek privigyei — hazánkban legrégibb — rendháza és iskolája történetét tartalmazza, felolvasása jövőre maradt. A becses értekezés a társulat közlönyében kiadatni határoztatott.

Csaplár felolvasásában némely ma csak eltótosodva ismert Nyitra megyei helynevek egykori eredeti magyar alakjait is fölelevenítvén: e tekintetben a felolvasás végével érdekes analog példákat sorolt föl hg. Odescalchi a gr. Draskovich levéltárban tett tanulmányai nyomán, számos horvátországi, styriai és Zala vármegyei, ma csak idegen alakjaikban használt helynevekről. (Pl. Fridau=Ormosd, Grebenhrad=Gerebenvára, Medveczhrad=Medvevár, Novimarhoff=Újudvar, Nedelicz=Nedőcze, Kraljevác=Királyóc, Kalnik=Kémlek, stb., mind okmányilag ekképen írva.)

Ezek befejeztével vétetett elő az alapszabályi módosítások tárgyalása, minden szakasz az előbbi és új szövegezés szerint gondosan egybevettetvén és tüzetesen megvizsgáltattván. Ekép újabb változtatások is történtek, mígnem végre az egész szövegezés megállapíttatott, a mi természetesen hosszú időt vett igénybe. E munkával az ülés végét érte.

— **Nyitrai emlékek.** Azon gyászos csapások között, melyeket az idén a dühöngő járvány ejtett hazánkon, nem egy hasznos, üdvös vállalat maradott végrehajthatlanul. Így a Történelmi Társulatnak szeptember hó első napjaira nagy remények közt kitűzött nyitrai kirándulása is.

Mi, kikre ezen szép feladat megoldása volt bízva, az által nem csak a gazdag levéltári aratástól estünk el, melyet számunkra, vagy igazabban a történelmi tudomány nevelésére, Nyitramegyének lelkes fiaai előkészítettek: hanem a készséges hazafiúi fogadásért rokonszenvű viszonzásul, ezen nagy és jeles megyének dicső múltjára vonatkozó oly érdekes adatok napfényre hozásával is hálás köszönetünket lerovandók valánk; melyek addig még nem lévén feldolgozva, az ezen megyét ismertető díszes monographia megírásához dús anyagul szolgálhattak volna.

Habár az alább egész terjedelmében közölt okmány is, melynek eredetije gyűjteményemben vagyon, azon ünnepély emelésére volt készen tartva: de mivel az ritka nevezetességű jeleneteket tár fel Nyitramegyéről és városáról, megérdemli, hogy addig is a lelkes nyitraiak tudomására hozassék, míg a szomorú kénytelenségből elhalasztott összejövétel teljesezésbe mehet.

A nyitrai püspökség történelmi leírásában,¹⁾ mely Wurum püspök művének van elismerve, az állítatik, hogy a nyitrai püspökök Róbert-Károly király idejétől, ki 1302-ben ezen vármegye főispánságát az akkori püspök Jánosnak és utódinak adományozta, egész 1777-ig Gusztínyi János püspök haláláig, a vármegye főköormányzását a püspökséggel összekötöttten folyton viselték,²⁾ a mi csak akkor és az által szakadt meg, midőn Mária Terézia dicső királynénk a hazafias érzelmű derék Gróf Forgách Miklóst helyezte a főispáni méltóságra.

Ezen állítás mindazáltal tévedésen alapszik; mert habár való, hogy a nyitrai püspököknek az örökös főispánságot megadta Károly király, miről az idézett 1302-ki diploma tanúskodik: de már maga ezen király világiakat helyezett a főispánságba; ilyen volt Lampert ország-

¹⁾ Episcopatus Nitriensis Ejusdemque Praesulum Memoria. Posonii 1835.

²⁾ U. o. 426.

bíró, ki 1322-ben egyszersmind Nyitramegye főispánságát viselte.³⁾ Utána a következő királyok, Nagy Lajos, Zsigmond, Mátyás is folyton világi főispánokat adtak Nyitramegyének.⁴⁾ Mátyás ugyan 1468-ban megerősítette, és átírta az 1302-ki főispáni kiváltságot, de életbe nem léptette.⁵⁾ Csak II. Ulászló király alatt ment az teljesedésbe, és azután folyton főispánkodtak a püspökök Nyitramegyében, Gusztínyi haláláig.

Visszamegyek a dicső Mátyás korára, midőn Nyitra egy ismeretes kalandos vállalat központjául volt a nyugtalankodó esztergomi érsek és vele tartók által kiszemelve. Ezen esemény szolgálhat magyarázatul egy hirneves nyitramegyei főispán kinevezéséhez. Mátyás a harcok mezején megedzett Kinizsy Pált tette oda főispánul. A közlött okmány arról tanúskodik, hogy ezen hirneves hős épen azon esztendőben, t. i. 1479-ben volt Nyitramegye főispánja, midőn Erdélyben Báthory István vajdával a diadalmas kenyérmezei ütközetet, — negyven ezer török sírját, — nyerte meg.

Ez időben Kinizsy Nyitra városának házbirtokosa is volt, az idézett kútfő szerint birván ott egy egyszerű polgári félházat, melyet két kis-pogrányi hívének jutalmul odaajándékozott.

De még más tekintetben is érdekes a most közlött okmány. Bizonyosságot tesz tudniillik arról: hogy Nyitra városának polgári lakossága Hunyadi Mátyás aranykorában általánosan magyar volt. Ugyanis ezen okmányból azt tanuljuk, hogy akkor a bíró s az egész városi tanács csupa merő magyarokból állott, a házbirtokosok magyar nevei is ily nemzetiségű lakosokra mutatnak. Halljuk a neveket. Városhíró: Barucz Mihály; hegybíró: Mészáros (latinosan Carnifex) Bertalan; esküdtek: Szabó (ismét latinosan Sartor) István és György, Zythás Márton, Hamar Antal, Gerencsér Máté, Bene Jakab, Kopasz Benedek, Tamás János, Futkó Miklós, Zenphartó Imre, Pernes Benedek; házbirtokosok nevei: Gerencsér testvérek, Mészáros Bertalan, Zamos Bálint, Rozsos László. Asszonfalyai Szabó Tamás, a kis-pogrányi testvérek. S habár Nyitra városának mostani lakossága nem oly általánosan tartozik a magyar fajhoz, mint Hunyadi Mátyás király korában és Kinizsy főispánsága

³⁾ Index Alphabeticus Codicis Dipl. Hung. Mauri Czinár 541.

⁴⁾ U. o. Árpádkori Új Okmánytárban is.

⁵⁾ Epp. Nitr. Memoria 294.

alatt: de a lakosok szelleme most is oly hazafias és jó magyar, mint Mátyás idejében!

Következik az okmány szövege:

Nos Michael Barutz Judex Bartholomeus Carnifex magister montium Stephanus Sartor Georgius Sartor Martinus Zythas Anthonius Hammar Matheus Gerenzer Jacobus Bene Benedictus Kopaz Joannes Thamas Nicolaus Futko Emericus Zenphtartó et Benedictus Pernes Jurati Cives Civitatis Nitriensis memorie commendamus tenore presentium significantes quibus expedit Universis Quod nobilis Blasius et Johannes filii quondam Johannis de Kispogran alias de Kiskerth coram nobis personaliter comparentes onera et quolibet gravamina universorum fratrum et consanguineorum ipsorum utriusque sexus quos infrascriptum tangeret negotium in se assumptentes sponte confessi sunt in hunc modum Quomodo ipsi pro quibusdam ipsorum necessitatibus ipsos ad presens urgentibus evitandis quamdam domum ipsorum in dicta Civitate Nitriensi habitam in vicinitatibus domorum Ladislai et dicti Mathei Gerenzer vocatorum a septemtrionali ab orientali vero Ladislai Rosos et ab occidentali prescripti Bartholomei Carnificis magistri montium plagis adiacentem cujus directam et equalem medietatem ejusdem Magnificus dominus Paulus de Kyns comes Comitatum Nitriensis et Zaladiensis pro meritoriis ipsorum servitiis Jure perpetuo dedisset et contulisset reliquam vero directam et equalem medietatem ejusdem domus ydem Blasius et Johannes a quadam domina Margaretha relictam quondam Wallentini Zamos titulo proprietatis similiter jure perpetuo comparassent quam ipsi hactenus absque aliquali contradictione termissent et possedissent cum omnibus utilitatibus ejusdem puta cellario terrisque arabilibus cultis et incultis aliisque pertinentiis quovis nominis vocabulo vocitatis ad eandem domum de Jure spectantibus nullo penitus contradicente Circumspecto Thome Sartori de assonfalwa familiari Egregii Job Ferner de Zwchinafalwa ejusdemque heredibus et successoribus universis in quindecim florenis auri puri veri et justi ponderis monete hungaricalis ab eodem coram nobis perceptis et sublevatis jure perpetuo et irrevocabiliter tenendam possidendam pariter habendam dedissent vendidissentque et ascripissent imo dederunt vendideruntque et ascripserunt dicti Blasius et Johannes coram nobis nullum dominium nullam Juris proprietatem in ipsa domo et ejusdem pertinentiis pro se ipsis aut ipsorum successoribus reservantes sed totum et omne jus ac dominii proprietatem ejusdem domus et perti-

nentiarum ejusdem in ipsun Thomam Sartorem ipsiusque heredes et successores universos transferentes promiseruntque et obligarunt se iidem Blasius et Johannes in nostri presentia memoratum Thomam Sartorem ejusdemque successoros universos in pacifico dominio nominate domus et ipsius pertinentiarum contra quoslibet inpetitores causidicos et actores protegere tuerique et defensare propriis ipsorum laboribus et expensis. Ubi vero id facere non possent aut quovis modo rent extunc Idem Thomas Sartor vel sui successores solum vigore presentium in dominium totalium portionum possrium eorundem Blassii et Johannis in dicta possessione Kiskerth in Comitatu Nitriensi habitarum aprehendendi eodsemque portiones possessionarias simili Jure perpetuo tenendi utendi et possidendi habeant facultatem. In cujus rei memoriam perpetuamque firmitatem presentes literas nostras privilegiales pendentis et autentici sigilli nostri munimine roboratas eidem Thome Sartori et suis successoribus duximus concedendos. Datum in sexto beate Marie virginis Anno Domini Millessimo quadringentesimo septuagesimo novo.

(P. H.)

mely leszakadt.

K ö z l i :

BOTKA TIVADAR.

— **Levéltári hulladékok.** A ki levéltárakban meghatározott irodalmi czélból kutat, sokszor rajta éri magát, hogy olyan dolgokat is másol, a melyek saját feladatával kapcsolatban nincsenek. Tudjuk ugyan, hogy időnk nagyon ki van szabva, és hogy erőnk mindent el nem bír: de nem tudunk ellentállani a csábításnak, és csak gyűjtjük egyremásra az adatokat, gondolván, — hogyha hát it fordítunk nekik, — vajjon nem fogja-e azokat egy szerencsétlen véletben semmivé tenni? Hiszen ilyesre már elég szomorú tapasztalásaink vannak!

Sok évi levéltárbúvárlataim alatt gyakran jegyezgettem az országos és megyei főhivatalokat viselők neveit, a nélkül, hogy valaha szándékom lett volna egy Lehóczky-féle stemmographiai munkát megírni. Miután pedig jelenleg többen (habár a szükségnél még mindig sokkal kevesebben) foglalkoznak monográfiák írásával, és tán nem mindnyájan lesznek azon helyzetben, hogy az anyaggyűjtésre éveket fordítsanak, utazásokat tegyenek stb., — a Századik t. szerkesztőse-

gének engedelmével közzé kívánom tenni ebbeli följegyzéseimet, melyekkel tán egyik-másik monographusnak szolgálatot teszek. Kezdem pedig a közlést a vármegyék alispánjaival, mint a kikről nyomtatott forrásaink elég gyéren emlékeznek.

Csak azt kívánom még figyelembe vétetni, hogy közléseim tökéletesen megbízhatók ugyan, hanem teljességre igényt nem tartanak. Teljes névjegyzéket közölni bármely rangbeli személyekről nem az én feladatom.

I.

Szepes vármegyei alispánok.

- 1500. Benedek diák. (A Görgey-családból.)
- 1536. Ipoly Miklós.
- 1539. Petróczi Szakács Boldizsár.
- 1548. Görgey Lőrincz.
- 1552. Csepánfalvai Terke Gergely.
- 1555. Görgey Lőrincz, újra választva.
- 1559. Polyánkai Polyánkay Ferencz.
- 1561. Kis-lomniczai Sutha György.
- 1564. Petróczy János.
- 1566. Polyánkay Ferencz, újra választva.
- 1567. Görgey Kristofór.
- 1570. Körtvélyesi Szolnoki Benedek.
- 1574. Görgey Kristofór, újra választva.
- 1581. Görgey László.
- 1585. Görgey Kristofór, ki fent.
- 1590. Gradeczi Horváth = Stancsics Gergely.
- 1591. Nagyszombati (máskép Tirnaviensis) Gergely.
- 1597. Draveczky János.
- 1600. Markusfalvai Máriaassy Zsigmond.
- 1601. Lomniczai Horváth = Kissevics László.
- 1605. Görgey Kristofór.
- 1614. Lomniczai Horváth = Kissevics László.
- 1617. Görgey Vilmos.
- 1622. Gradeczi Horváth = Stancsics Boldizsár.
- 1623. Markusfalvai Máriaassy György.

- 1624. Draveczy Sámuel.
- 1632. Markusfalvai Máriássy Ferencz.
- 1636. Kisrédei Rédey István. *)
- 1646. Máriássy László.
- 1650. Máriássy Zsigmond.

Ezen névjegyzék a Szepes vármegye levéltárában őrzött jegyző-könyvben található, és levéltári forrásokból készült. Ugyan e jegyző-könyv közli a Bél Mátyás és Wagner által a szepesi alispánokról készített névjegyzéket, — mely azonban mindkettő lényegesen eltér a főtebbitől.

A főtebbiekén kívül még a következő szepesi alispánokról is van említés okmányilag :

- 1336. Péter mester, szepesvári várnagy.
- 1346. Bogus mester, Szepesvár várnagya. Ugyanezen
- 1346 évben Dezső mester, Szepesvár várnagya.
- 1400. János, (Benedek fia,) — de Olsumcha.
- 1475. Kaczyntai László.

II.

Arad vármegyei alispánok.

- 1344. János mester, László fia.
- 1410. Sölymosi László és Kolozsvári Tamás.
- 1417. Bocskai Miklós és Kolozsvári Tamás.
- 1425. Kolozsvári Tamás és Bocskai Miklós.
- 1437. Sokoli János, és Serjéni Orros György.
- 1444. } Serjéni Orros György.
- 1445. }
- 1449. Kesz-i Balázs diák.
- 1451. Somosi Máté, és Chaliay (azaz Csályai) Mózes.
- 1452. } Kezy Balázs diák.
- 1453. }
- 1506. Csályai László.

*) Midőn Rédey a Rákóczy György-féle mozgalmak alatt meghalt: Máriássy László 1646. évig lett helyettes alispánna, és mint ilyen esküt sem tett le.

III.

Bereg vármegyei alispánok.

1396. Tamás mester, Zapplói Péter fia.
 1401. Kelecsényi Mátyás, munkácsi várnagy.
 1411. Gáspár, Zapplói Tamás fia.
 1415. István, Konya de Bolchw fia.
 1417. Ugyanaz.
 1425. Bakthai Gergely.
 1524. Kerepeczi Pelbárt, beregi alispán.
 1548. Hethei István.
 1613. Oroszi János.

Közli és folytatandja :

PESTY FRIGYES.

— **Csáky Benedek végrendelete, magyar nyelven, 1490. évből.** Az alább közlendő XV-ik századi nevezetes magyar nyelvemlék, nem eredetiben ugyan ma már, de 1688-iki káptalani hiteles átiratban létezik, melynek gondos átirói ügylátszik az eredeti orthographiát csak imitt-amott alkalmazták saját korukhoz, a mi az egészet még becsesebbé teszi. S bár egészen meghagyták volna eredeti helyesírásában! . . .

A végintézmény betűhíven a káptalani transsumptum szerint így hangzik :

Az Úrnak nevében Amen. Ezer Négy Száz Kilenczven Esztendeőben Karachion Havának Huszon Eggiedik napian, tudni illik Szent Thamas Apostol napian. En Chŷáky Benedek jollehet testemben beteg vagiok, de mind az által eszemben egészséges, es eppen vagiok, meg gondolvan az hailando és chialard Világot, hogy nem sok ideig maradando, de az Ű Keövetteöyvel egyetemben igen hamar, mind az folyo Viz elmulando, mely Világ gyakorta az tudatlanokat az Ű hízelkedésével meg chŷalván Nagy niavallias Keserüségekre szokta levetni. Meg gondolvan viszontag az Mennyei Hazámnak gyönŷeörüségés nyugodalmát, mely Vég nélkül megmaradando ; Akarom azért Szentséges Űr Teste vitellel az rothadando Testet eöreökkévalóval és az elmulandót vég nélkül valóval el változtatni, és ez feöldi hazát eöreök és Mennyei Palotá-

val el chyerélni. Minden dolgaim feleől, és idő szerint való javaim felől mellyeket az Isten adott Ennékem, Szabad akaratom szerint, és gondolkodott elmével ez Keövetkezendő Testamentomot tészem, és rendelem ereőssegesen, az én tulaidon pechýetemvel, mellyel élek meg ereősítvén. Illyen modon: Hogy mikoron az Felséges Istennek tettzik ez balando életből az cőreők nyugadalomra hýni, tehát mindeneknek előtte az én szegén Lelkem az Felséges Istennek áýtatosan aianlom, az Szenteknek Társaságában bé adván.

Az en Testemet penigh hagiom hogy temessék az Feöldbe az Bódog Szűz Marianak Clastromába, mely Szalardon építettett, az Minores Szerzetbeől valo Baratok közt, az Nagiságos Chýaky Ferencznek az en Szerelmes Atyámnak Koporsoiában azoknak az Barátoknak minden Ceremoniaival, az Nagy jövendő itéleő napra nagý dícsőséggel feltámadván. Annak felette az Nagiságos Apolloniát az en Feleségemet, és mind az en Gyermekeim az aianlom, és bízom az Felséges Fejedelem Aszonra Beatrice Magyar Ország Királné Aszszoniára, és az Nagiságos Geréb Péterre, és Geréb Matiasra, hogy oltalmazzák, táplálják, és fel nevellyék.

Annak felette penigh minden egiéb dolgaimnak meg Szerzésére, és az én eltemetésemnek gondviselésére, és az adosságoknak, mellyeket en fel vöttem megh fizetésére, és minden házam népének, és mindeneknek, az mellyek én hozzám tartoznak hívséges gondviselésére és meg Szerzésére rendelem, és hagiom ez megmondott Apolloniát az én Feleségemet, kit én mindenekre meg tanítottam. Ez Levél ezeknek bizonsága lévén. Datum az mi Várunkba Adorýanba, abban az Esztendőben és napon melliet fellül megírtunk.*)

Et erant in papyro Simplicii conscriptae.

(Transumptum Capituli Cathedralis Ecclesiae Albensis Transylvaniae Anní 1688.)

A gr. Csáky-nemzetség löcsei közlevéltárából (CCC. Fasc. Trans. VII.) közli:

SVÁBY FRIGYES, családi levéltárnok.

*) Végül megjegyezhetjük, hogy a végrendelező Csáky Benedek ekkor tájban csakugyan elhunyt: mert az bizonyos, hogy 1494-ben már nem volt az élők sorában.

— **Régi magyar községi pecsétek.** A Századokban ezideig közzétett e nemű pecsétekhez bátor vagyok az alábbi 6, eddig még ismertetve nem volt pecsétet sorozni, melyekkel azoknak a Századok 59, vagyis folyó évi V-ik füzetében kimutatott száma 155-ről 161-re szaporodik.

1.) »ACSÁDI PECSÉT — AO 1579.« Közepén keresztbetett bányászesákány és kasza alatt ekevas, mely mellett balról 18, jobbról 66, — vagyis 1866 évszám áll. E pecsét ugyanis, mint metszése is mutatja, a mondott évben újra vésztetett, azonban régi köriratának megtartásával, mit az abban előjövő »AO« (Anno) régies modorú rövidítés is bizonyít. — A hazánkban létező 4 különböző Acsád község közül melyiknek légyen ez pecsétje? meg nem határozhatom; úmbár most is használatban lévén, ha esetleg tudomásomra jut: pótlólag közölni el nem mulasztom.

2.) »RIMA SZÉCS VÁROS PETSETYE *1634. ESZT.*« A kissé hosszúdad kör alakú pecsét középterét — valószínűleg Rima-Szécs egykorú földesurai a gróf Széchyek czímeréből átvett — koronás kétfejű sas díszíti, mely azonban, — mint a régibb Széchyek czímerein általában látható, — karmaiban semmit sem tart. Nagysága egy 20 krajczárosénak felel meg.

3.) KÜLSŐ-BÖCS, zemplénmegyei falu, pecsétje hazánk történetének két egymástól nagyon is különböző korszakára emlékeztető fölíratánál fogva is érdekes. Körirata ugyanis »K. BÖCS HELYSÉGE PECSÉTJE 1705.« a kurucz-világból ered, midőn a pecsét közepén valószínűleg a helység czímere díszlett; ez azonban a németvilágban, vagyis a Bach-rendszer vagy utána következett provisoriumok alatt, midőn a helységek sorszámként rendeztettek, következő felíratnak volt kénytelen helyet adni: »ZEMPL. VÁR. 38.« — Itt egyúttal megemlítem, hogy a Borsod vármegyei Belső-Böcs szintén magyar köriratú pecsétje a Századok 1868. évfolyamának 664-dik lapján Thaly Kálmán által ismerttetetett.

4.) »KOLOS VAROSSANAK• PETSETE• 1705•« Középterét háromszögű pusztapajzs foglalja el, tetején ötágú, koronát (?) jelképezni kívánó csipkézettel; alól kétoldalt pálmaágak veszik körül. A pecsét kerek.

5.) »HAJDU KABA VARASSA X PECSÉTJE X 1705. X«

Közepében a világ négy tája szerint elhelyezett négy rózsán kívül balról földből kinövő három szál búzakarász, jobbról ekevas, s e fölött kardot tartó karvasas kéz látható. Kerek alakú, nagyobbféle.

6.) Szintén idetartozik az Archaeologiai Értesítő idei folyamának 11-ik számában ismertetett »SZENTIVAN FALV PÉCSETE 1609.« köriratú, úrhidai leletű pecsétnyomó, mely a fehértmegyei régi ségtár tárgyai között látható, s valószínűleg az ezen megyebeli Szent-Iván községé vala.

Az első 5 pecsét még mai nap is használatban van, minthogy az én kezembe is az illető helységek ezidén kiadott hivatalos leveleinek borítékjairól került.

LANGER GÉZA.

— **Rákóczi hamvai.** Néhaj dicsőemlékezetű vezérlő-fejedelmünk II. Rákóczi Ferencz hamvainak Törökországból leendő ünnepélyes hazaszállítása végett az országgyűlési szünet tartama alatt, — mint a képviselőház elnöke által a november 8-iki megnyitó ülésen bejelentetett — a következő törvényhatóságoktól érkeztek be a képviselőházhoz fölterjesztések: ú.m. Árva, Esztergom, Gömör és K.-Hont, Kraszna és Maramaros vármegyék, a hajdú-, jász-kún és nagy-kikindai kerületek, Csík, Gyergyó és Kászon s Udvarhely székek, továbbá Arad, Nagy-Bánya, Debreczen, Gölniczbánya, Győr, Kecskemét, Késmárk, Komárom, Szatmár-Németi, Temesvár, Sz.-Udvarhely, N.-Várad és Zilah szabad királyi, illetőleg kiváltságos önálló városok, és a szepesi XVI. város, tehát 24 törvényhatóság. Vagyis a már azelőtt beérkezett fölterjesztésekkel együtt, mindössze e törvényhatóságok: Abaújvár, Arad, Árva, Baranya, Bereg, Békés, Bihar, Borsod, Esztergom, Gömör és K.-Hont, Győr, Heves és Külső-Szólnok, Komárom, Közép-Szólnok, Kraszna, Maramaros, Nógrád, Nyitra, Pest, Pilis és Solt, Somogy, Szatmár, Szepes, Trencsény, Ungvár, Veszprém és Zemplén megyék (=26), Csík, Maros és Udvarhely székek, a hajdú, a jász-kún, és a kikindai kerületek, a XVI. szepesi város, és Arad, Nagy-Bánya, Debreczen, Gölniczbánya, Győr, Kecskemét, Késmárk, Komárom, Szatmár-Németi, Temesvár, Sz.-Udvarhely, N.-Várad és Zilah sz.kir. és kiváltságolt városok közönsége fordult eddig hivatalosan ez érdemben, hazafiúi lelkesedéssel az országgyűléshez. Tehát összesen negyvenhat törvényhatóság emel¹

fel hálás szövegét a nemes Rákóczi fejedelem és bűjdosó-társai hamvainak méltó nyughelyre tétele iránt. Valóban megható jele a hazafias hálának, oly késő idők múlva, s a jelenleg uralkodó nyomott hangulat daczára is. — Mind e hatósági fölratok a kérvényi bizottság véleményezése alapján a miniszerelnökséghez utaltattak illetékes elintézés végett, — mely a hazai közvélemény ily impozáns nyilvánulását látva: bár ne késnék egy megfelelő törvényjavaslat szerkesztésével, s a szent hamvak átszállítása céljából szükséges előintézkedéseknek a diplomatia útján leendő mielőbbi megtételével! Az 1876-ik év elejéig ugyanis nem oly sok idő van már, hogy mindennemű előkészületre és munkálatra oly bőven elég lenne, ha innmár hozzá nem látunk, legalább a legszükségesebbekhez, a milyen pl. éppen a rendesen sok időt igénylő diplomatiiai közvetítés, a mire pedig okvetlenül szükség léssen ez ügyben.

— **Országgyűlési Emlékek.** A m. tudom. Akadémia történelmi bizottsága által kiadott »Monumenta Hungaricae Historica« című nagybecsű történelmi kútfőgyűjtemény harmadik osztályának az »Országgyűlési Emlékek«-nek első kötete már sajtó alatt van, a kir. tud. egyetem nyomdájában, és így e kiváló fontosságú vállalat tényleg megindult, — a mit örömmel sietünk följegyezni. A kiadás két félre leendő, úgymint egyik a tudós világ, vagyis szakemberek számára, melyben minden országgyűlésnek nemcsak története adatik elő, hanem magok az országgyűlési acták, irományok és végzemények is eredeti szöveg szerint közöltetnek; s a másik a nagy közönség számára, melyben csak az ezen kútfőkből merített történelmi vázlatok fognak foglaltatni. Az egész vállalat 1500, vagyis mindegyikféle kiadás 750 példányban nyomatik. Az első kötet a mohácsi vész után bekövetkezett első, nevezetesen a Szapolyay Jánost királylyá választott tokaji és székes-fehérvári (koronázó) országgyűlésekkel kezdődik, és oly hongyűléseknek lefolyását s végzeményeit tartalmazza, melyekről eddig a történelemnek tudomása sem volt, az ismerteknek történetét pedig lényegesen kibővíti, megvilágosítja. E gyűjteményt Frankl Vilmos szerkeszti, ő írja az egyes országgyűlések történeteit is, és pedig, mint az első kötet kéziratából meggyőződni alkalmunk volt, oly vonzóan, hogy mindenki élvezettel, — s egyszersmind oly correct alapossággal, hogy a legszigorúbb ítéltetű szakember is megelégedéssel, tanulsággal olvasandja. Erőt és ál-

landó munkakedvet a nagyreményű s már is sokéremű ifjú tudósnak a fontos vállalatához! . . .

Megemlítjük még, hogy a mohácsi vész előtti országgyűlések actáiból akkor fog majd egy pótkötet kiadatni, midőn az idevonatkozó gyűjtések és levéltári kutatások hihetőleg be lesznek fejezve.

— **Pesty Frigyes** t. barátunkat közelebből azon kitüntetés érte, hogy évtizedek óta vasszorgalommal összegyűjtött s folyton gyarapított dél-magyarországi történelmi följegyzéseinek s kéziratainak megtekintése céljából **Szende Béla** honvédelmi minister úr ő Exeja látogatása által tiszteltetett meg. A minister, ki a magyar nemzetiségnek, hazai művelődésnek, s közelebből a magyar történettudománynak köztudomásúlag egyik leglelkesebb barátja és buzgó pártolója, — ki Krassó vármegye történelméhez maga is becses gyűjteményt állított össze, majd ezt — midőn ugyancsak az ő indítványa folytán e megye részéről Pesty Frigyes Krassó monographiájának megírására fölkérte, — nagylelkűleg e tudósunknak átengedte: a minister, mondjuk, hosszabbban időzött Pestynél, nagy érdekléssel tekintette át ennek Temes, Torontál, Krassó, Szörény, s a régi Keve és Horom vármegyék múltjára vonatkozó roppant terjedelmű kéziratgyűjteményét, sőt egyes kiválóbb okmányoknak tüzetes tanulmányozásába is bocsátkozott. A tudomány-pártoló kormányférfiú legmelegebb elismerését nyilvánította Pesty kitünő szakjáratassággal párosult kitartó szorgalma felett, s azzal vett búcsút derék tudósunktól, hogy őt közhasznú fáradozásai ernyedetlen folytatására kérvén és serkentvén, saját részéről minden kitelhető támogatásáról biztosítja.

Ezzel kapcsolatban megemlítjük, hogy az új megyefelosztási tervezet szerint — a melyet t. i. a kormány a képviselőház elé terjesztend — a Pestynek általunk annak idején közölt emlékiratában ajánlott terv szerint, a régi **Keve** vármegye is fel fog támadni hamvaiból, és pedig hajdani területén, azaz **Kubin** és **Pancsova** vidékén, úgy, miként a régi **Szörény** immár feltámadott vala **Karán-Sebes** és **Orsova** tájain.

— **Magyar történelmi kutatások Oroszországban.** Alapos történelmi s paleographiai képzettséggel bíró lelkes tagtársaink **Géresi Kálmán** és **Supala Ferencz**, — kiket mint a Századoknak is buzgó munkatársait s társulatunk működésében munkás résztvevőket, t. olvasóink jól ismernek — Oroszországba, s legközelebb **Szent Pétervárra** utaztak, mint a hol úgy az orosz, mint a lengyel történelmi

kútfőtárak, régiségek és ethnographiai gyűjtemények legnagyobb részben felállítva vannak. Főntebbi ismereteiken kívül mindketten a szláv nyelvekben is jeles jártassággal bírnak, s ezéljük a hazai történelem még ismeretlen emlékeit Oroszországban felkutatni. El vannak látva gr. Andrásy külügyminister ő Nmlga ajánlóleveleivel, és így remélhető, hogy az orosz hatóságok részéről nem fognak szűkkeblű elzárkózottsággal találkozni, — mint nem találkozott nálunk ilyenekkel a közelebb itt megfordult orosz történet- és régiségbúvár gróf Uwarow, ki nemzeti muzeumunk tisztviselői által a legelőzékenyebb fogadtatásban részesült, s ezen intézet gyűjteményeinek gazdagsága által igen meg volt lepelve, és saját ezéljaira nézve is kielégítve. — Supala és Gérosi több hónapig fognak Pétervárt tartózkodni, sőt az utóbbi ott búvárlatait befejezve, a tavasz kinyíltával Moszkvába, Kiewbe is elránduland, meglátogatandja ezek muzeumait, Magyarvár, (Madzsar) romjait a Kaukázusban, és úgy térend vissza, — reméljük, tudományos eredményekkel gazdagon — az egykori Etelköz, vagyis a Don, Dnieper és Neszter tájain s Bessarábián, Moldván által hazájába. — Ígéretét bírjuk, hogy koronként tudósítani fogja fölfedezéseiről társulatunkat.

— **Magyar történelmi kutatások Spanyolországban.** A simancasi spanyol államlevéltár magyar érdekű okmányaira, mint már régebben említők, Frankl Vilmos hívta fela magy. akadémiai történelmi bizottság figyelmét, — ki is Pázmány élettörténetének kiegészítése ezéljából fordult vala meg ott. S minthogy a Karlista-háború folytán Simancasba utazni ez idő szerint épen nem bátorságos: a történelmi bizottság, Andrásy gróf útján, diplomatiái közbenjárásért folyamodott. Ennek sikeréül — mint értesülünk — közelebbről érkezett meg a madridi osztrák-magyar követség jegyzéke, melyben ez értesíti a tört. bizottságot, hogy a spanyol államlevéltár tiszti személyzete, az adott utasítások szerint, kormánya megbízásából a levéltárban létező magyar érdekű okmányokat kiválogatván, ezek mintegy 600 ívre mennek, s kész azoknak szakértők által, igen csekély díj mellett eszközzendő lemásoltatására. E tudósítás örömmel fogadtatván, a követség a másoltatások foganathá vétele iránt azonnal megkerestetett. Becses magyar történelmi adalékokat várhatunk tehát a tavaszra úgy a fagyos Néva partjairól, mint a langyos Duero völgyéből.

— **A »Pesti Napló«** ban közelebbről ezen erélyes hangon írt s hazai történelmünk iránti kellő meleg buzgalomról s tiszteletéről tanús-

kodó cikket olvassuk, melyet — mivel bennünket is érdekel, és teljes mértékben osztjuk, — nem késünk átvenni. Így hangzik :

»Egy p a n s z l á v k ö n y v. Beküldetett hozzánk K o z s e h u b a J á n o s »De j o p i s U h o r s k a p r e n á r o d n é s k o l i « c z í m ű k ö n y v e, melyet a »Cirkevne Novini« különösen ajánl elfogadásúl és használatúl a felekezeti iskolákban.

Végig néztük e könyvet, s azt kell mondanunk, hogy az a maga nemében nagyon érdekes olvasmány.

Nem akarjuk olvasóinkat hosszú idézetekkel úntatni. — Röviden csak azzal jellemezzük e könyvet, hogy ez nem Magyarország története, hanem a magyar történetnek hamisítása*) oly czélból, hogy már az iskolában zavartassék meg népünk feje, s hogy ne tudhassa meg a valót azon állam történetéről, melyben lakik, s elidegenedjék tőle azon hamis előadások által, melyek e könyvben foglaltatnak.

Hogy a népiskolai törvény a kötelezett tantárgyak közé sorozza a m a g y a r t ö r t é n e t e t a népiskolákban, azt tudjuk. De hogy politikai röpiratokat, melyek a magyar állam ellen izgatnak, kellene tankönyvül használni a népiskolákban, azt eddig nem tudtuk.

Nem tudjuk, van-e a kormánynak tudomása ezen könyv létezéséről, s arról, hogy ezen könyv csakugyan tankönyvül használtatik Felső-Magyarországon. Ha nincs tudomása : szerezzen magának meggyőződést a könyv tartalmáról. Ha e könyvet a ministeriumban elolvassák, reméljük, hogy azonnal el fogják tiltani, s nem fogják megengedni, hogy az a népiskolákban tankönyvül használtassék, s mi a jelen esetben feszültséggel várjuk a kormány intézkedését a magyar állam integritása érdekében.

Ez alkalommal azonban lehetetlen, hogy a kormánynak szemrehányást ne tegyünk, azért, hogy elmulasztotta a népiskolák számára e g y h a z a f i a s é r z e l e m t ő l á t l e n g e t t »m a g y a r t ö r t é n e

*) Az mondatik pl. benne egész szemtelenül, hogy S z v a t o p l u g v e r t e m e g Á r p á d o t (!!!) ; hogy a Kárpát alji felföldet csak Szent-István foglalta el, ki Nyitrán a t ó t o k a l k o t m á n y á r a (?) megesküdött; hogy Imre, Endre stb. »t ó t h e r e z e g e k « voltak, és ilyenek igazgatták Szvatoplug örökségét egész C s á k M á t é i g — ki az utolsó t ó t f e j e d e l e m v o l t, a t ó t s á g é r d e k e i é r t k ü z d ö t t é s b u k o t t e l, k ü l ö n t ó t c z í m e r t h a s z n á l t, stb., stb. — E képtelen hazugságokhoz nem kell commentár!

tet» kidolgoztatni s annak használatát a népiskolákban elrendelni. Hiszen a kormány-férfiak jobban tudják, mint mi, hogy Magyarország fennállásának legerősebb támasza a közös történeti öntudat, s hogy az a legveszedelmesebb támadás, mely a közös történet hamisítása által ezen szoros kapocs ellen intéztetik.

Azon komoly zavarokban, melyekkel a kormánynak Magyarország déli részén az oláhok és szerbek között küzdenie kell, nagy szerepet játszik a történet hamisítása is. S hová jutottunk a nevezett vidéken? Oda, hogy az izgatás s az elidegenedés a magyar államtól oly jelleget s oly mérvet öltött, hogy a rendes alkotmányos eszközök már alig elégségesek a rend és béke fenntartására!»

— **Gömör vármegye levéltárai.** Balogh Dezső úr közelebből II. Rákóczi Ferencz fejedelemnek i. d. Fáy István murányi váraparancsnokhoz intézett öt levelét küldötte be másolatban a magy. tud. Akadémiának a Fáy-család levéltárából. Mi úgy tudjuk, hogy e levéltár Nyústyán létezik, s nagyszámú ilyféle correspondentiát tartalmaz, a család birtok és jogügyi okmányain kívül. Ha tekintetbe vesszünk, hogy Gömör megyében van még a Fáyakén kívül a gr. Andrássy-család levéltára, (Krasznahorkán) melyben még eddig egyedül társulatunk titkára tett kutatásokat, de inkább csak épen a Rákóczi-korszakra; továbbá ugyanott (Putnokon) létezik a gr. Serényiek teljesen ismeretlen levéltára, valamint a csetneki és derencsényi, hajnácskői, jánosies- és gyáni közbirtokosságoknak, a Feledy, Hamvay, Szent-Miklóssy, Tornallyay stb. régi gömöri családoknak is vannak számos okmányaik, — idetudva még maga a megye eddig Pelsűczön őrzött levéltárát, úgy Dobsina és Rozsnyó bányavárosok, Rima-Szombat városa stb. archivumait: mindez bőven elég anyagot nyújtana társulatunknak egy Gömör vármegyei kirándulására, melyre azt hisszük, a nyitrai és zólyom-túróczyi már kitűzött kirándulások után, történelmünk gyarapodására, rá is kerülend a sor.

— **A felső-lendvai** egykor Nádasdy-féle régi vár jelenlegi birtokosa Almássy Ede úr kinyilatkoztatja, hogy az ott létezett levéltár okmányait — melyeknek némi maradványait tudvalevőleg Szilágyi Sándor mentette meg — nem ő, hanem még a vár korábbi tulajdonosának a belga banknak lelkiismeretlen tisztviselői adták el a bogdanóczyi szatócsnak mázsaszámra, árútakaróul. Így tehát a szo-

morú tény annyiból mégis elveszti meggyalázó színezetét, hogy a bár pusztítást nem egy magyar nemes követte el, — hanem egy idegen nyereszkesdő vállalatnak szintén idegen és még nyereszkesdőbb közegei. Sőt Almássy úr az archivum-helyiséget, mióta a fölött rendelkezik, elzárta, s a még ott visszamaradt némi régi irományokat a további pusztítástól megőrizte.

— **Höke Lajos úr** a »Hon« october 30-iki száma tárczájában bővebb ismertetést közöl **Rupp Jakob** »Magyarország helyrajzi története« első kötetéről. A czikk különben alapszámban s irányára nézve jóakarató, de ennek hatását is elkeseríti Höke úr ismeretes hetyke önteltsége, melylyel czikke végén — és pedig egészen aaptalanul — az Akadémia ellen hetvenkedve gúnyolódik. (Pl. »A legtöbb akadémicus urak saját pénztelen példájokon (!!!) tapasztalhatnak;« »Nem úgy tisztelt Akadémia! Nem azért gyűjtják meg a gyertyát, hogy véka alá rejtsek;« »ingyen vettétek, ingyen adjátok;« az akadémiai kiadványokat »az egerek rágják meg, megpenészesednek, ha ugyan még előbb sajtókaróul fel nem használtatnak« stb.) Kérdjük, ki és mi jogosítja fel Höke urat az ország első tudományos intézetéről ily hangon beszélni? De hiszen, a hariszt szaváról ismerni meg! . . . Vádolja H. úr az Akadémiát, hogy a Monumentákból cserepéldányokat küld a külföldi tudományos intézeteknek: de a hazai főbb iskolák könyvtárainak nem juttat. Ez teljességgel nem áll; mert csak tekintse meg H. úr az akad. Almanach évfolyamait: megtanulhatja azokból név szerint, hogy alig van e hazában valamire való főiskola, és nincs egy nagyobb közkönyvtár sem, melynek az Akadémia kiadványait már évek óta, ingyen meg ne küldené. De ha ott olvasatlanul hevertetik, vagy a tanár urak az ifjúság elől elzárják (?), avagy igazabban, hogy a mi nagyreményű ifjaink inkább Paul de Koeko, mint a hazai történelem kútfőit olvasák, — erről persze a m. tud. Akadémia nem tehet! . . . Hanem hát Höke úr vádol, mielőtt utána járna: nincs-e már meg az tényleg, évtizedek óta, a miről ő csak most kezd álmadozni, és szidja az Akadémiát. — Vannak, igenis, ezen intézetünknel lényeges bajok; de ezek más természetűek, s az akadémiai ügyvitel lassúságában és nehézségében, valamint az elzárkózni akaró vaskalaposágban keresendők; azonban ezekről bővebben szólni, mi legalább, azért óvakodunk, mert oly férfiak megrögzött eljírásáról kellene

kárhozható ítéletet mondanunk, kiknek irodalmi nagy érdemeik méltánylása, kíméletet parancsol irányukban.

— **Dürer vagyis Ajtós Albert** világhírű művész metszvényeiből alig van egyben-egyben Európaszerte gazdagabb gyűjtemény, mint Esztergomban **Dankó János** kanonok úré, melyről Ajtósnak családi czimere és ebből egykori magyar neve meghatározása alkalmából már volt említés téve folyóiratunkban. Most e nagybecsű műtörténeti gyűjteménynek — melynek összegyűjtése tulajdonosának évtizedek gondos munkájába került — részletesebb ismertetését olvassuk. E szerint áll e gyűjtemény mintegy száz kilenczven darabból, mégpedig folyamatonként véve. Dürer ugyanis legremekebb rajzait és metszeteit folyamatokban (suitekben) dolgozta. Ilyen folyamatot képez például Dürernek apokalypsise 14 képben; további az úgynevezett nagy és kis passio; amaz 11, ez utóbbi 27 képben; Szűz Mária élete 20 képben. Mindez teljesen meg van a szóban levő gyűjteményben. Megvannak ezeken kívül Dürer számos fametszetei is, mint a Szűz Anya a négy angyallal, Mária koronáztatása, a három nyúl, a híes Szent-Jeromos és sok más. A mi pedig főbecsét képezi ezen gyűjteménynek, az, hogy éppen a legritkábban kapható, s a legdrágább darabok majd mind megvannak benne. Ilyen valódi ritkaság, csak egykettőt említve, az apokalypsis címlapja, s a martyrrium; Márk Antonnak ritka szépségű copiai; a czímer a kakas-al, a fürdő, s a Szentháromság, stb. — Dankó kanonok úr a valódi tudománybarát és műsmerő avatottságával s megelőző szívéllyességgel mutatja meg s magyarázza e rajzokat és metszvényeket az érdeklődő műkedvelőknek, kik őt e czélból koronként fölkeresik.

— **Vegyes közlések.** Nápolyban bűvárkodó hazánkfia **Óváry Lipót** az ottani Archivio grande, valamint az ezzel egyesített Farnesi levéltárnak immár nemcsak Anjoui regestái elkészítését, de a későbbi magyar, nevezetesen az erdélyi fejedelmek levelezéseire vonatkozó kutatásait is befejezte, s legutóbb becses jelentést küldött az Akadémiának. Minthogy ekkép foladatát bevégezvén, megbízatása a jelen évvégével lejár, haza fog térni közénk. — A **Visegrádi vízi vár** zöm-tornya még az idén stilszerűleg kijavítva, tető alá kerül. A **lócséi** történelmi emlékü székesegyháznak **Storno** által nagy műértelmmel vezetett restaurációja is már befejezéséhez közeleg, valamint a középkori műemlékekben szintén gazdag **bártfai dom** is sokat nyert két

csonka tornyának az idén történt stílszerű kiépítése által. Csak a IV. Béla, illetőleg Mátyás király-féle budavári koronázási templom és elesúfított tornyának góth modorú kiépítéséről nem hallani semmit. Ez az ügy, úgy látszik, ismét elaludt, de szeretnők hinni, hogy nem örökre! Különben Vajda-Hunyadvára és a szépesi Zápolya-kápolna megkezdett restaurációjáról sem hallani újabb időben; foly-e a munka tényleg, vagy félbehagytak ott is mindent? — A volt két udv. cancellária levéltárai budavári új helyiségükben régi berendezésük szerint vannak, — mint saját tapasztalatunkból győződünk meg, igen pontosan felállítva; de alig akadt eddig egy-két tudós, a ki használta volna ezen, igaz, hogy inkább csak újabbkori s helylyelközzel kegyetlenül megdézsmált, de azért mégis sokban fontos tartalmú levéltárakat. — A m. tud. Akadémia nyelv- és széptudományi »Értekezései« között (III. köt. 10. szám. 1873.) egy oly mű jelent meg, mely czégén kívül történelmi érdekekkel is bír. Ez gr. Kuún Géza l. tag, »Adalékok Krim történetéhez« című értekezése, melynek főérvei a nyelvészet kútforrásaiból vétettek ugyan, de a mű a velünk rokon ugor és mongol népcsaládok állapotairól, culturájáról sok becseset tartalmaz történelmi s néprajzi tekintetben is, úgy, hogy e szempontból kötelességünknek véltük figyelemzetőleg fölemlíteni. — Pulszky Ferencz közelebről Janus Pannonicus életére vonatkozó egykorú olasz adatokat hozott napfényre, gr. Apponyi Sándor könyvészeti kutatásai nyomán. Ezen följegyzések szerint e jeles főpap és költő nem Dalmátországban, hanem Nagy-Váradosz született, s mikor Mátyás király őt a pécsi püspöki székre emelé nagy tudományáért, még csak 26 éves volt. — Az oly korán elhunyt fiatal Andrássy Béla történelmi jegyzeteket hagyott hátra Szabolcsmegye monographiájához, melyeket most a »Reform« közöl tárczájában. E följegyzések sok jóakarattal írvák, — de telvők történelmi hibákkal és elhamarkodott következtetésekkel. Mindazáltal annyit mutatnak, hogy idővel fejlődhetett volna ki történetíró a tehetséges ifjúból. — Török János országos főlevéltárnok könyv- és kéziratgyűjteményét, mely a magyar történelemre és közjogra nézve számos igen ritka, sőt unicum kútfőt tartalmaz: Schlauch Lőrincz szatmári püspök vásárolta meg, húsz ezer forintért; és így ezen, egy hosszú élet fáradságával gyűjtött nagybecsű könyvtár ezentúlra is együtt s a hazában marad.

Történelmi könyvtár.*)

— **Adalékok Magyarország nyers terményeinek ártörténetéhez** a XIX. században, a pesti piacon történt jegyzések szerint. Kiadja a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara. 32 graphicus ábrázolással. Budapest, 1873. A kiadó tulajdona. Nagy ívrét, 352. l.

— **A székelyek alapszerződése**, vagyis a Székely Krónikának e szerződést tartalmazó pontjai, Balássy Ferencztől. (Akadémiai Értekezések, tört. osztály, II. k. X. sz.) Budapest, 1873. Eggenberger F.-nál. 8-adr. 57. l. Ára 40 kr.

— **Adalékok az erdélyi százszok történetéhez** az Andreanum előtti időből, Wenzel Gusztávtól. (Akad. Ért. tört. oszt. III. köt. 3. sz.) Budapest, 1873. Eggenbergernél. 8-adr. 24. l. Ára 15 kr.

— **Adalék 1352-ből** az aranybulla néhány cikkének alkalmazásához és magyar. zásúhoz, Wenzel Gusztávtól. (Akad. Ért. tört. oszt. III. k. 2. sz.) Budapest, 1873. Eggenbergernél. 8-adr. 15. l. Ára 10. kr.

— **Egy főbenjáró per** a XVII-ik századból. Közli Nagy Iván. (Akad. Ért. tört. oszt. III. k. 1. sz.) Budapest, 1873. Eggenbergernél. 8-adr. 33. l. Ára 20 kr.

— **Emlékezés Erdy János** akad. rendes tag felett, Nagy Ivántól. (Akad. Ért. tört. oszt. II. k. 9. sz.) Budapest, 1873. Eggenbergernél. 8-adr. 26. l. Ára 20 kr.

— **A nemesség** országgyűlési fejenként való megjelenésének megszűnése, Hajnik Imrétől. (Székfoglaló értekezés. Akad. Ért. társad. oszt. II. k. 8. sz.) Budapest, 1873. Eggenbergernél. 8-adr. 18. l. Ára 12 kr.

— **Teschedik Sámuel önéletrája**. (Az) eredeti német kéziratból fordította és kiadta Zsilinszky Mihály. Budapest, 1873. Kilián Frigyes bizománya. 16-odr. 138. l. Ára ?

— **A vasmegyei régészeti egyesület** évi jelentése. MDCCCLXXXIII Szerkeszti Lipp Vilmos egyleti titkár. Szombathelyt, Bertalanffy Imre nyomdájából. 1873. 8-adr. 95 l. Tagilletmény.

*) Hogy e rovatot az újon megjelenő hazai történelmi munkákra nézve mennél teljesebbé tehessük: kérjük a t. szerzőket és kiadókat, hogy könyveiket — vagy legalább azok címét — hozzánk (Budavár, iskola-tér 162. sz.) beküldeni ne terheltelessenek.

Felelős szerkesztő: THALY KÁLMÁN.

Budapest, 1873. Nyomatott az Athenaeum nyomdájában.

I. RÁKÓCZI FERENCZ FEJEDELEM EPITAPHIUMA

A PRÉMONTREI REND KASSAI EGYHÁZÁBAN.

SZÁZADOK.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KOZLÖNYE.

Tizedik füzet.

1873.

December hó.

I. Rákóczi Ferencz halála és temetése.

II. Rákóczi György fejedelem özvegyére, a büszke és hitbuzgó Báthory Zsófiára, s a dicsőszellemű hölgyre: Zrinyi Péter árvája Ilonára, az 1676-ik év julius hava 8-ikán nagy csapás nehezült; ekkor hunyt el rövid betegség után, tiz évi boldog házasságát alig megünnepezve, Zboró várában, a még csak 31 éves I. Rákóczi Ferencz, — erdélyi választott fejedelem, sárosi gróf és örökös főispán. Zsófia nagyasszony egyetlenegy fiát, s az ifjú fejedelemnő hű férjét s két kis gyermekének: a 4 éves »Julianka«-nak s a csak ezen 1676-ik év martius 27-én született, tehát születése után három hónappal már árvává lett »Ferkő«-nek édes-atyját veszté el és siratta az oly korán jobblétre költözöttben.

A dicsőséges Rákóczi-ház utolsó csemetéinek gondja tehát a két özvegyre maradt, a reájok néző roppant örökség gondviselésével, megtartásával együtt, — szemben a sok és hatalmas iriggyel, kik a Rákócziak töméntelen vagyonára, kincseire fondor lélekkel és sovár szemekkel áhítoztak, s céljok könnyebb elérhetése végett, az ártatlan csecsemő Ferencznek titokban még élete kioltására is igyekvének. Ezeket növelék a villongó idők veszedelmei: kuruczok és labanczok között immár évek folyása óta mind önfeledtebb elkeseredéssel dűlván az iszonyú belháború, kivált a Rákócziak legfőbb birtokai színhelyén. Felső-Magyarországon, mely egy óriási csatatérre változott; hol itt, hol amott üté föl fejét rajta újult erővel a harcz és pusztulás.

Ily körülmények közepette kell vala a két fejedelmi nőnek átvenni az uradalmak kormányát, s haladéktalanul megtenni az intézkedéseket az árvák igazai és javai megmentése, biztosítása iránt, úgy Béccsel, mint a bújdosók fejeivel szemben, — nehogy azok a zürzavarban, akár a kincsvágyó s önkénykedő császári hadparancsnokok és örökké éhező fiscus már-már kinyújtott kar-mai által bármily ürügy alatt elragadoztassanak, — akár pedig a fegyelmetlen, zsákmányból élő kurucz-csapatok pusztításainak essenek áldozatul. Ezek fölött az elhunyt fejedelem holt-tetemeinek rangjához illő díszszel történendő ünnepélyes eltakartásáról is kellett gondoskodni, — a mi azon idők szokásához képest nagy fénynyel és pompás szertartásokkal lévén végbemennendő: az ahhoz való készület sok időt és sok költséget igényelt, s a háború miatt nem kevés nehézséggel járt.

Miként felelt meg a két fejedelmi özvegy mind e súlyos feladatoknak: a Rákóczi-ház kettéválasztva, — t. i. a vörösvári, Aspremont-Erdődy-, és a budai kir. kamarai archivumban fennmaradott — levéltárának adataiból tudhatjuk meg. Ezek között találjuk ugyanis föl az I. Ferencz halála után a főntebbérintettekre nézve a fejedelemasszonyok és megbizottaik által azonnal megindított intézkedéseket megvilágító eredeti levelezéseket, s a temetési pompához tartozó előkészületek s megrendelések megtételéről és a rendtartások meghatározásáról szóló följegyzéseket. — Ezen utóbbiak, a bennök foglalt társadalmi s művészettörténeti becses adalékokon kívül, már csak azon körülménynél fogva is érdekel bennünket: minthogy Magyarországon ez volt az utolsó fejedelmi temetés; Erdélyben is még csak egy történt ezután: az öreg Apaffi Mihályé.

Lássuk tehát az idevonatkozó levelezéseket s adatokat, fontosságukhoz képest kit regestákban, kit egész terjedelemben, időrend szerint, — megjegyezvén előbb tájékozásul, hogy az üdvözült fejedelem teste egyelőre halálozása helyén Zboró, másként Makovicza várában tétetett volt le, a kápolnában, hogy később, — a mi a hosszas időbe került temetési készületek, de főként a háború okozta folytonos akadályok miatt csak 1677. augusztus közepén foganatosíttatható — állandó nyughelyére: a kassai főtérén, az elhunyt és édes-anyja által nagy költséggel, faragott

kövekből építtetett kéttornyú új egyház sírboltjába vitessék által és temetessék nagy gyászünnepélylyel.

Az adatok, im, alább következnek.

I.

Levelezések a kir. kamarai levéltárban.

1. Itt a levelezéseket Zrínyi Péternek — tragicus vég-catastrophájában is szerepelt — egykori gyóntatója, s Ilonának és testvéreinek ezután is bizalmas embere, az ekként — úgy látszik — némelyektől hibásan elítélt Forstall Márk atya nyitja meg, Bécsből, 1676. július 23-án a kersergő özvegyhez («A Madame Madame Hellene Princesse Rakozj neè Comtesse de Zrin.' — Eperies, Sboro.») írott vigasztaló válaszával. Mindenekelőtt tudatja, hogy Ilona e hó 12-iki levelét, az ücscsének, gr. Zrínyi János Antalnak szóló belezárt levéllel együtt vette, s »de morte Celsissimi Principis (Rákóczi) piae, aeternaeque memoriae, ante octiduum praemonui praefatum Dominum Comitem, prout eodem die significavi Vestrae Celsitudini in meis Literis (e részvét-leveél még maig nem került elő), quas ad manus consignavi Domino Várady¹⁾, et in quibus accerbissimum meum de obitu Celsissimi Principis dolorem indicaverim, ita, ut magis ipse videat aliorum consolatione egere, quam hoc officium posse alijs praestare. Meminerit tamen Vestra Celsitudo praecipuam in similibus casibus consolationem esse, quod ea conditione nati simus, ut moriamur, et nihil quod mortalibus accidere possit, recusare debeamus. Si enim tragica et infausta quaeque, quae etiam nostra culpa interdum accidunt, et quae alias evitare possemus, patienter toleranda sunt, ita ut ipsa temporis diuturnitas dolorem minuatur atque molliat: multo facilius ferenda est inevitabilis fati necessitas, quae nullatenus culpa nostra accidit; oportetque, ut tempus praeveniamus et prudentia nostra anticipate faciamus, quod tempus ipsum sua diuturnitate et mora facturum est.» E valóban szépen gondolt s szépen kifejezett vigasztalás

¹⁾ László, a Rákóczi-háznak Ilona által az árvák jogügyeiben Bécsbe küldött ügynöke, különben pozsonyi kamarás.

után arról értesíti a Zrínyi-ház e régi káplánja a fejedelemtől, hogy az elhunyt Rákóczi lelki üdvéért ő ott Bécsben is misét szolgáltat, 's érte és gyermekeiért naponként imádkozik: »Caeterum, ego qua potui, constitui sacra, pro anima Celsissimi Principis, et pergo quotidie, nec unquam intermittam pro incolumitate Vestrae Celsitudinis et Charissimarum suarum Prolium preces ad Dominum fundere, — ut hinc appareat, quam vere sim — Vestrae Celsitudinis — humillimus, devotissimusque servus et Capellanus — P. Marcus Forstall m. p.« (Eredeti, sajátkezűleg, nagy gonddal írva.)

2. Kazinczy Péter, kir. táblai ülnök, a Rákóczi-ház főügyésze s belső embere, — kit Zrínyi Ilona már előbb, Sáros vármegyének Eperjessz julius 20-kán tartott gyűlésére, a főispáni méltóság kiskorú fia nevében leendő gyakorlásának fogamatba vétele ügyében küldött volt, mint a megye e napon kelt válaszirata mutatja, — Eperjesről Zboróra térve: innét 1676. aug. 1-jén ekkép tudósítja Asszonyát Munkácsra, a Várady László által Bécsben folytatott negociatiók menetéről:

»Minemű derék dologban irjon Várady uram: némely elmék mint practicáljanak a tótorság végett? tudom, eddig Nagyságod az udvarhoz (a munkácsit érti) érkezett levelekből meg fogta látni.²⁾ — Én ő Kegyelmenek is, az szerint Cancellárius (gr. Pálffy Tamás) uramnak ő Nagyságának is derekassan és jó fundamentommal megírtam, hogy azon tótorságban csak nincs mód, hogy valaki magát ingerálhassa, világos törvényünk és megrögzött szokásunk is ellentartván; sőt nem is szükséges az naturalis és legitima tutelára az Donatio³⁾, — hanem ez Secretaria erszénye töltésére való. — Erről rendessen

²⁾ E végett hihetőleg Armpringen és társai fondorkodtak, hogy a tótorságot Ilona kezéből kiragadván: annak színe alatt rátelessék markokat a Rákóczi-árvák javaira. Vagy már ekkor akarta maga Leopold császár felvállalni az árvák főgyámságát? — mint később csakugyan bekövetkezett. Ez esetben is csak Armpringenék nyertek volna.

³⁾ Ezt mégis csak kiadatta a cancellária Leopolddal. Kelt 1676. augusztus 12-én, s bár Ilona van gyámúl elismerve: de már különös pártfogását hangsúlyozza itt is a császár az árvák irányában.

írtam Cancellárius uramnak ő Nagyságának; de mint nagy do-logról, im, rövid conceptust töttem fel, mely szerint szükséges mind Érsek (Szelepcsényi) uramnak, s mind Cancellárius uram-nak írni. Nagyasszonyunk (Báthory Zsófia) is hogy írna: írtam Páter Kiss uramnak. (Zsófia gyóntatója.) Nem kell tartani más-túl, hanem haugyan az Cancellária, maga jövedelme öregbítésé-ért, arról is kiadja a Donatiót: egy költséget nevelnek Nagysá-godnak; ellenben én ugyan csak megírtam, hogy elég Nagysá-godnak egy Prorogata és egy Protectio, — tudom, Cancellárius uram ezaránt is Nagyságodnak faveálni fog. Regécz iránt is⁴⁾ bőséggel írtam: mit kövessen el Várady uram; Cancellárius uramnak újokban is, hogy, ha volna is Decretuma arról az Bel-licumnak: ő Nagysága elfordítani igyekezzék, — nem lehetvén az egyenlő más aprólékos várakkal; s osztán, hiszem ő Fölsége arra nem költ, Nagyságod fizet a maga praesidiumának, ki nemcsak a várat oltalmazza: de Aba-Újvár és Zemplén várme-gyék hódoltató pribékséget és a mostani latranságot (igy) az németek tudtára üldözi, fogja s öleti. Több jó ratiókat is írtam.« (Eredeti.)

3. G r. P á l f f y T a m á s, magy. kir. udv. főkorlátnok, nyit-rai püspök, — kihez, valamint a pozsonyi kormánytanácsbeli és kamarás urakhoz, Várady és Kazinczy tanácsa szerint finom to-kaji borok mentek vala előre ajándokul — Bécsből, 1676. aug 20-káról szíves készséggel válaszol Ilonának — mint látszik Kazinczy főntebb érintett fogalmazata szerint írott — levelére

»Méltóságos Fejedelemasszony! Alázatos szolgálatomat isteni imádságimmal ajánlván, vigasztaló jókat kívánok Istentől Nagyságodnak! — Nagyságod méltóságos levelét alázatosan vettem. Kegyelmes Urunk ő Fölsége Prorogata- és Protectiona-lis-Leavelei készen lévén, reméllem, nemsokára kezéhez juttatja Nagyságodnak Várady uram. Az Tutela minemő válaszzsal jön föl (Pozsonyból) az Méltóságos Guberniumról (Armpringen tör-vénytelen kormánya), — elválík; a z o n b a n N a g y s á g o d a z

⁴⁾ Alig halt meg a fejedelem: a Rákócziak regéczi örökös várába azonnal német katonaságot akart helyezni a k. k. Hoff-Kriegsrath, vagy pedig a várat leromboltatni.

törvény és természet szerént való Tutorsághoz tartván magát, Isten hírével nevelheti Árváit, s azon ne is búsúljon Nagyságod. — Regécz vára felől emlékeztem először Montecucoli uramnak ő Nagyságának, s annakutánna ő Fölségének is, informálván, hogy azt eddigis az arrafelé esztázó Rebelleseknek nem kicsiny károkkal, maga praesidiumja által tartotta s tartani akarja tovább is Nagyságod. Montecucoli uram meg nem tudván mondani: ha föl vagy-e téve a több elhanyagoló várak között? vette magát a listára, hogy abba megtekintí. Kit ennekutánna világosabban kitanúlván, Nagyságodnak tudtára adni el nem múlatom, — kívánván minden tehetséggel megmaradásában munkálkodnom és ezzel is vigasztalnom Nagyságodat. » (Eredeti.)

4. A negyedik levél a temetéshez való készüléteket illeti. Ugyanis Zrínyi Ilonának e tekintetben egyik megbizottja: belső szolgálja Híd y G y ö r g y tudósítja Zborórúl, 1676. sept. 1-jéről Asszonyát Munkácsra, hogy parancsa szerint Munkácsról a lovakkal stb. eljövén, békével érkezett Makoviczára. »Eperjesre Büdöskúti urammal (Sámuel, makoviczai várnagy) menvén, az Nagyságod parancsolatjából, útunkba K a p y G á b o r uramnak is az Nagyságod levelét praesentáltam; melyet ő Kegyelme nagy alázatossággal vévén: tovább is az temetési solemnitáshoz járuló apparatusoknak végbenvitelibeŋ való munkálkodását ígíri ő Kegyelme, az miben fog Nagyságod parancsolni. — Az minthogy mostan is, Kegyelmes Asszonyom, házatúl (Kapy-vára) Eperjesre bejövén, mind az zászlóhoz, koporsóhoz és epitaphiumhoz értő mesteremberekkel való alkuvásban ő Kegyelmével együtt munkálkodtunk, mint legjobban lehetett; — melynek signaturáját, Kegyelmes Asszonyom, Nagyságodnak Büdöskúti uram által alázatossan megküldtem.⁵⁾ Tovább Nagyságod kegyelmességén áll, mit fog parancsolni. Még Lengyelországból ki nem jött az, kit az szövétnekek és gyertyák végett

⁵⁾ E nagyérdekű jegyzék a Rákóczi-levéltárnak Vörösvárra került részében maradt fenn; l. onnan közölve alább, 1. sz. a.

beküldött volt (makoviczai) udvarbíró uram. Az hutában⁶⁾ mindjárt elmegyek, Kegyelmes Asszonyom, az lámpások végett az Páterrel. Itt vadnak azféle lámpások, Kegyelmes Asszonyom, az kik az szegény Gróffné (Rákóczi Lászlóné?) castrum dolorissán voltanak, — csak annak az formájára kell csináltatni az lámpásokat. Egy castrum dolorissának az formáját (rajzát, mintáját) is vitt Búdöskúti uram monstrára, mint fog tetszeni Nagyságodnak? Valami ezüstlámpások felől is fogja Nagyságodat Búdöskúti uram informálni alázatossan. — Mihály-mester az önért (koporsónak) holnap fog elmenni.« (Eredeti, gyászpecsét alatt.)

Míg tehát a viaszgyertyák s szövétnekek Lengyelországból — hihetően Krakkóból — szereztettek be, s az üvegmivek a kurimai uradalmi hutában készültek: addig a pompás temetési zászló, czímerek, epitaphium, ravatal és koporsó elkészítéséhez szükségelt képiró-, aranyhímző- és szövő-, kárpitos-, aranyozó-, ötvös-, képfaragó- és önmíves-munkák kívántato művészi diszszel és elegantiával leendő elkészítésére mind Eperjesszt és környékén találkoztak kellőleg képzett mivesek, — mint e levél, s méginkább a Búdöskúti által Munkácsra vitt salább olvasható »signatura« mutatja. Érdekes bizonyága ez Felső-Magyarország s különösen Eperjes műipara szép virágzásának azon korban, a magasabb műfajokban is. Ma például alig lenne többé képes akár Eperjes, akár egész Felső-Magyarország műipara, nevezetesen az ötvös, aranyszövő, képiró és dombormetsző munkákban, hasonló diszú s műértékű tárgyak előállítására — ha csak a maig fennmaradott művészi faragású s festésű epitaphiumról ítélünk is.

5. Moszticzky György ledniczei udvarbírónak Zrínyi Ilonához Rovnáról (Trencsény m.) 1676. sept. 4-kéről írt leveléből az derül ki, hogy a temetési pompához — templomok bevonására, udvari és szolgarend gyászöltözetére — szükséges fekete posztó is a hazában, és pedig a Rákócziak ledniczei uradalmához tartozó Puchó mezővárosában készítettet el. —

⁶⁾ A sárosi uradalommal együtt kezelt kurimai jóságban volt üveghuta értetik.

»Posztót csináltatok (írja Moszticzky,) az puchói posztó-csinálók assecurálják, hogy remeket száz véggel készítenek, végét 7 tallérjával, és kiszniczer 400 véggel, hatodfél talléron«, amazt. i. az udvariak öltönyére, emezt szolgál ruházatára és egyházak földszítésére. A kétféléért kialakodott 2900 tallérból Moszticzky adott nekik 300 forintot előpénzül, — a többit Zboróról várta. (Eredeti.)

6. Köszörös Dániel, a csetnek-derencsényi Lorántffy-féle részbirtok gondviselője pedig a temetési menethez és ravatalhoz kívántató díszmivű — hihetően öntött vaskészületű — keresztet csináltatására vett megbízást Asszonyától; de Csetneken ekkor tájban csak híres kardmívesek (»csiszárok«) laktak, kik keresztet készítéséhez nem értvén, e részben Lőcsé vagy Késmárk mesterembereinek kelle művészetöket kitüntetniök. Köszörös ugyanis Csetnek, 1676. sept. 6-iki kelet alatt válaszolja Zrinyi Ilonának:

»Kegyelmes Asszonyom, az Nagyságod méltóságos parancsolatját az keresztet megcsinálása felől meghozták; itten minálunk, Kegyelmes Asszonyom, nincs arravaló mesterember az ki ahhoz merne fogni, — hanem magam megyek mindjárt hónap avagy Lőcsére, avagy Késmárkra: ottan, tudom, kaphatok oly mesterembert, hováhamarabb elkészíttetem, Zboróra bé is küldöm.« (Eredeti, gyászpecsét alatt.)

Ezekon kívül másnemű előkészületek is történtek a gyászünnepekre.

7. Hidy Ferencz, Ilona szolgálja, — ki a protestáns lelkészeknek a Rákócziak uradalmaiból történt kiűzetéséért s a pataki iskola bezáratásáért, a jezsuiták által sugalmazott Báthory Zsófia fejedelemasszony ellen méltán felingerült, s ezért a Rákóczi-jószágokat kivált a Hegyallyán tüzzel-vassal pusztító, haragos kuruczok elül Sáros-Patak várába szorúlt: innét írja Asszonyának 1676. október 17-kén, hogy komlóskai bort szállítottak »felest a parasztok ide a scholában; abból jó lenne, Kegyelmes Asszonyom, búzából árult pénzen — mivel pataki, bényei bor 14, 15 és 16 frtokon jár, búzának kassai köhle 5 fton — a temetésre való praebendára megvenni; talám 12. frton, vagy alább, azokban vehetnénk.« (Ered. gyászp. a.) Praebenda-

bor alatt a halottitör alkalmával a gyászoló felek és meghívott uraságok udvari- és szolgarendei részére kiosztandó középminőségű bor értetik: míg a meghívott úri-, fő- és nemesi rendű gyászkíséret számára magok a fejedelmi pinczék tokaji, tarczali, tállyai, újhelyi, pataki stb. finom borai kínálkoztak.

8. S míg Hidy Ferencz borokat vásárolt: addig Thúróczy Máté zborai udvarbíró, az ezen mezővárosban az elhunyt fejedelem által építtetett erős kéttornyú egyház teljes befejezésén, ékes üvegablakokkal ellátásán fáradozott, mire az eredetileg 1676 november végére tervezett gyászszertartások ideje elérkezend. Zborórúl ezen év oct. 29-kén így értesíti ez iránt Asszonyát Zrínyi Ilonát:

»Mivel Isten kegyelmességéből az új templom kristályablakokat kell csináltatnom, már olmosvettem hét mázsával; de feirőn héjával vagyok, a nélkül az olyan munkát véghez nem vihetni. Büdösküti uram keze alatt volnának itten (a várban) romladozó óntalak« — azokból kérne tehát az ablakokhoz. (Eredeti.)

Azonban a készülétekre bőven volt idő: ugyanis a nagy ünnepélylyel, tehát sok ezer ember csoportosulásával összekötött temetés határideje, a szünni nem akaró háború folytonos rettetései miatt, kénytelen-kelletlen mind tovább haladt. — Már az 1677-dik év is eljött, rég bevala minden vásárolva s többnyire el is készítve a halotti pompához: de a Kassa körül, sőt Szepesbe is föl-fölszáguldozó kuruczok miatt — tartván, nehogy a menetet, Zborórúl Sárosnak és Kassának, útközben megrohanják s kifosztzák, avagy hogy a gyászoló kísérettel Kassa kapuin behatoljanak — csak nem lehetett még a temetést megtartani.

Már a kereskedők, a kiknél a vásárlások történtek, s a mivesek is, kik részben még kielégítve nem valának, elkezdtek sürgölődni, zúgolódni a hosszú várakozás miatt, mint a következő két példa mutatja.

9. Nemes Czimmermann Zsigmond, Eperjes egyik legelső kereskedője, s később, Caraffa idejében, egyik legelső vértanúja is, 1677. január 23-kán német levélben kéri föl Zrínyi Ilonát, a nála tett temetési vásárlások kifizetésére: mire a

fejedelemasszony, magyarúl, teljes becsülettel s szeliden, ekkép válaszol, Munkács várából, 1677. jan. 30-kán :

»Generose Domine, etc. Kegyelmed levelét becsülettel vévén, abban való requisitióját megértettük. A mi az Auszugban letett vásárlások állapotját illeti, — az mely egyetmásokat Andrássi Ferencz és Büdöskúti Sámuel szolgálunk által a temetési alkalmatosságra vásároltattunk: mi azokat magunk is jól tudjuk, és recognoscáljuk. Mellyekről Kegyelmednek contentatiója is lészen, csak Istenben boldogúl kimúlt édes Urunknak temetése menjen végben. Az mint-hogy kérjük is böcsülettel Kegyelmedet, hogy az temetésnek végbemeneteliig várakozni ne nehezteljen. Mi is az aránt való Kegyelmed jóakarátját Kegyelmedtől kedvessen veszszük. Kívánván« stb. (Eredeti; erdélyi- és Zrínyi-czímeres pecséte köríratán már ott van a . . . Principis stb. »VIDVA.«)

10. A második esetről Büdöskúti Sámuelnek a zborai kastélyból 1677. május 2-kán Ilonához Munkácsra szóló levele emlékezik:

»Kegyelmes Asszonyom! Eperjестt lévén, Ceto uramtúl kezemhez vévén az epitaphiumrúl való auffertot (offert?) kit is includálván,?) megküldtem Nagyságodnak, kibül megértheti: mind aranyozásával, rezével, mennyi nyomó ezüstöt kíván érte? Kíván pedig, hogy az ezüst hasonló próbájú légyen, mint az ő ezüsti, 14 lótos. Ezen is kéré, hogy jelentsem Nagyságodnak, hogy mentül hamarébb megküldhetné Nagyságod az ezüstöt: mivel neki káros ha sokáig leszen benne pinze. Most bennlétemben az ötvös is zúgolódással kezde panaszkodni, hogy ki nem váltódik túlle az koporsóban való szegek; mivel maga ezüsti vagyon benne: ő eddig váltóra való munkát készített volna belőlle. Ki Kapy Gábor uram előtt is tévén ilyen szókat: Kapy uram is izent, hogy váltsam ki túlle, mivel szegén mesterember, mindennapi munkáját teszi, úgy eszi kenyerét. Tovább álljon az Nagyságod kegyelmességében.« (Eredeti; a levél külsejére, egykorúlag, de más írással, kétségkívül Munkácsra rájegyezve: »Notabene. Az Auszugnak continentíája szerént az Epita-

?) Ma már nincs a levél mellett.

phiumnak árára extendáltatik ad floren. 1128.«
Ennyibe került tehát a kassai díszes epitaphium; mely összeg
fölér mai 4—5000 frttal.)

A lengyel segédhadakkal erősbült kuruczok ezenközben
mind hevesebben folytatták hadjárataikat, melyek egész Mun-
kács, Kassa kapuiig hatolának. Ily szorongató körülmények
között telt el ismét félesztendő. — Ilona elvégre belefárad-
va a hosszas várakozásba, elhatározá, hogy a temetéshez ti-
tokban mindent eleve elrendezvén, s készen tartván, azt a le-
hető első alkalommal végbenviteti, habár nem a tervezett
nagy sokaság jelenlétében is, — mindazáltal boldogult férje rang-
jához illő fejedelmi pompával. E szándokát ekkép tudatta idve-
zült ura legközelebbi rokonával Rákóczi Erzsébettel:

11. »Gróff Erdődiné Asszonyomnak, conce-
ptus. — Illustrissima Comitissa, Domina Observandissima!
Szegény boldogemlékezetű Édes Uramhoz és az Kegyelmed
atyafiságához való kötelességem azt kívánná, hogy az én elfe-
lejthetetlen keserűséggemmel teljes, utolsó, szomorú temetési al-
kalmatosságának ideje közelgetvén: annak terminussát
Kegyelmednek idején értésére adnám. Mely keserűségem annyi-
val is öregbedett, hogy mind ennyi haladozások után is, méltósá-
gához illendő szomorú solennitássát azzal az apparatussal vég-
hezmenni ez mostani veszedelmes háború-idő nem
engedi. Ki miatt, a mintszokás volna, bizonyos
napja is nem determináltathatván, Méltóságos és
Böcsületes Rendek ezen alkalmatosságra nem invitáltathatnak
levelek által. Kire nézve, noha Kegyelmednek is bizo-
nyos idejét értésére adni nem tudhatom: mindaz-
által, mivel nem sokára fog haladni, ha valami im-
possibilitás meg nem gátolja, — kötelességemnek
igyekeztén eleget tennem, akarám ezen levelem által megírnom.
Általértheti Kegyelmed, hogy nem lehetett — nem is lévén ta-
nácsos — mostani időben ilyen nagy importantiájú dolgot penna
tálal világosítanom. Kívánván, levelem Kegyelmedet találja jó
egészségben, és hasonló keserűségtől Isten oltalmazza Kegyel-
medet. Datum in Arce Munkács, 2. Julý 1677.

Illustrissimae Dominationis Vestrae observandissima.«

(Eredeti fogalmazat.)

Ugyanezen idő tájban b. Schmith tábornok- és kassai főparancsnoknak is írt, kérvén őt a kellő intézkedések megtételére, hogy Kassa városába a gyászkíséret annak idején bebocsátassék, és ott is a kívánt rendben mehessen végbe minden. A jámbor öreg generális, — kit Hadad vára alól csak nem régiben azelőtt a fiatal, tüzes kurucz menyecske Wesselényi Pálné olyan vitézül megszalasztott vala^{a)} — udvarias választ ad Ilonának e levélre, Kassáról, 1677. július 24-kén; kész leend, úgymond, akkor Kassán lévén, maga is személye szerint tisztelegni a gyászünnepélyen, melynek fénye emelésére saját vasas-ezrede egy részét is kivezénylendi, s helyettes parancsnokát Diependall ezredest minden kellő jó rendtartásra és készséges segédkezésre utasítandja: azonban az idők háborgók, veszélyesek, — könnyen történhetnék ily alkalommal támadás, tűz, zendülés. De, ha már épen meg akarja a temetési pompát tartani a fejedelemnő, a veszedelmek daczára, — úgy titokban kell idegyűlni, a kitűzött napot mélyen elhallgatni, s a városba csakis a két fejedelemnő szolgálatában álló udvari és fegyveres népnek lehet bebocsátása, stb. stb. Szóval, ezen igen jellemző levél élénken mutatja, hogy az öreg Schmith nem kissé tartott e temetési alkalommal a kuruczok eshető tréfájától, vagy Kassának a betóduló vármegeiek s egyéb idegen nép, s a velők tartó polgárság netaláni felázadása által, az ellenpárt kezére jutásától. S azért, ha már meg kell az ünnepélynek történni: »*melioris dispositionis ergo*« ő maga is minden áron jelen akara lelni személye szerint.

De méltó e levél, hogy szövege szerint is közöljük.

12. J. Schmith, L. B. ab Ehrenfeld m. p. Cassovia e, 24. J ul ý 1677. »Celsissima Domina Principissa, Domina Gratosissima! Ex Literis gratiosis Celsitudinis Vestrae desiderium Ejusdem in ordine dispositionis circa proxime futuram sepulturam non obiter intellexi. Bene sibi persuadere potest Celsitudo Vestra me semper in terminis serviendi Eidem Celsitudini Vestrae constanter permauisse, sicut etiam praesenti occa-

^{a)} L. Századok, 1872. évf. 275. l.

sione, nisi in ijs, quae plane impossibilitatem meram prae se ferunt, si juxta vota complacere non possum, veniam demisse peto. Modernum enim injuriosum et turbulentum tempus, summo in quibusvis negotijs est impedimento. Interim tamen, ut etiam hoc rerum invidioso statu, Celsitudinis Vestrae nutibus et intentionibus devota officiositate complaceam: talem in rebus rite peragendis adinveni modum. Ut nimirum illius funebris actus termino Celsitudines Vestrae juxta earum dignitatem, cum tota sua Aula et Aulae Familiaribus universis, Civitatem hanc Cassoviensem processualiter cum Tumba ingrediantur, exceptis alienis Gentibus et Cohortibus, quae in servitijs Vestrarum Celsitudinum non sunt; interim tamen etiam illae Processionem usque ad Portas Civitatis concomitari possunt. Hic autem in Civitate, incipiendo ab ipsa Porta, erunt aliquod centena Armatorum in parato, et bono ordine, quae Eandem Sepulturam usque ad ipsum Templum, ubi Exequiae peragentur, omni cum dignitate cohonestabunt; imo, si ad illud tempus Cassoviae me esse contigerit (siquidem proxime descendere me oportet, ubi tamen octo vel decem dierum commissa mora, Dei beneficio iterum hoc redire intendo) etiam ipse met in persona honorem dabo, et mei Regiminis Equites certos pro honorificentia Actus ordinabo. Quodsi tamen, aliquibus magni momenti ex rationibus me abesse illo tempore contingeret: tunc Illustrissimus Dominus Colonellus L. B. á Diependall ea omnia rite peragenda ordinem habebit.

Quod autem alieni homines, Gentes seu Cohortes ad Civitatem intromitti non possint: Vestra Celsitudo etiam ipsamet, hac constitutione temporis, impossibilitatem facile advertit, cum absque hoc Civitas ista multis militibus Suae Majestatis diversae Nationis sit plena, et sic altercationes et dissensiones ex una aut altera occasione facile suboriri possent, ita etiam de ignee et alijs incommoditatibus eventustimendum esset. Alias credat Celsitudo Vestra, quod me semper ad quaevis justa, licita et possibilia servitia devote promptissimum servum, pro locorum et temporis varietate experietur Eadem Celsitudo Vestra. Cujus maneo — servus humillimus, etc.

P. S. Celsitudo Vestra dignetur sub silentio hoc negotium curare teneri, et me de termino reddere certiores, etsi saltem per aliquem fidatam personam Domino Secretario Lochinszki hic Cassoviae tacite mandet intimari, qui jam habet in mandatis, ut celeriter occasione certa me reddat genuine informatum, quod etiam Reverendo Patri Rectori Cassoviensi hodie coram Magnifico Domino Francisco Barkóczi communicavi; libentissime enim et ipse in persona huic Actus, melioris dispositionis ergo, adesse m.

(Egykorú másolat.)

Zrinyi Ilona, a tábornoknak e levelét vévén: csak elhatározá magát a temetés mielőbbi megtartására; s ugyanazért ő maga is Makoviczára készülvén, a gyászszertartáson elejétől jelen leendő: munkácsi várából aug. 1. és 2-kán ismételve írt Sárosba Kazinczy Péternek, hogy Péchy Gábor alispánnal végezzen ezen vármegyei nemességnak fölkelése iránt, hogy elhunyt örökös főispánjoknak, — holttestének banderialis kísérése által — a végtisztességet megadnák. A hű Kazinczy ugyan azonnal mindent és jól elvégzett: de a kuruczok harczai épen e napokban ismét nagyobb lánggal fellobogván, s a velők szövetséges lengyel hadak a széleket s épen Zboró táját is fenyegetvén, — úgy hogy Kazinczy is Lednicze várába, Trencsénybe készült előlük futamodni. — még egyszer megkísérlé lebeszélni Asszonyát szándokáról, élénken festvén előtte sok »cito«-s válaszában a történhető veszélyeket, s mindenképen várakozást ajánlván. E levél 1677. aug. 4-kén Bártfán kelt, s így hangzik:

13. Kegyelmes Asszonyom! 1. és 2. ezen hónapnak írott méltóságos leveleit Nagyságodnak alázatosan vévén, Pécsi Gábor uramat, igenis, disponálni fogom, »hogy az Nemes Vármegye assistentiájában Nagyságod meg ne fogyatkozzék, az hová és meddig, s mikorra kívántassék, — csak méltóztassék Nagyságod parancsolni üdejérül, helyérül az dolognak. Más akármely indulásra nézve az Vármegye fel nem ül: de ha bizonyosan fogja érteni az Nagyságod szándékozását az előtte való dologra: azért minden kérdés nélkül elköveti az solennításra való felkelését, — már én erről szóllok (értsd: f e l e l e k) voltaképpen.«

»Mindazonáltal, Kegyelmes Asszonyom, én alázatosan kérem Nagyságodat, Kegyelmes Nagyasszonyunkkal s Páter Kiss urammal is jól megtörvén ezaránt elmélkedéseket Nagyságtok: ne tegye ki Nagyságod magát márez mostani, lángolni közelítő veszett napokban; hanem hathét alatt legyen alattomban ide jó készület, — kimutatódik az dolog is mindenfelől, mire válik? Hiszem, az két gonosz között tanácsosbb jó Kegyelmes Urunk hideg testének magavárában nyugodni, csendesebb üdön való eltakarításáig: mint utolsó tisztessége megadása alkalmatosságával fegyver alatt, Istentudója, micsoda szerencsétlen fatummal hordoztassék annyira (Makovicza várától Kassáig), — az holott most is mindennap az kapuig villog az ellenség kardja. Már Nagyságtok nagy ítéleti legyen ezen dolgon! Én ma is reggel írtam Páter Rector uramnak (Kassára), ez órában is írok az Castrum Doloris elkészítése felől. Kassa alatt mindennap csatáznék a kurucz, — de kinem jó senki, hajton-hajtja a lovakot. — Generális (Schmith) uram által nem jön hirtelen, ha ily híreket hall; sőt reménleném, ha mi jót nem akarnak: Kobb uram hadai előbb járnak. Ehhez képest lenne Nagyságtok csendeségben, az én alázatos tetszésem szerint.«

(Eredeti gyászpecsét alatt.)

Ilonát hű tanácsadójának e levele csakugyan némi várakozásra bírta, a mibe részéről a Nagyasszony is beléegyezett. — Ekkép a gyászünnepély ismét elhalasztatott két hétre, melynek leteltével az idők pillanatnyira csendesülvén, — elvégre augusztus 18-án (1677.) nagy pompával ment végbe. Mielőtt azonban a temetési díszmenet és gyászszerartások rendét előtüntető vörösvári actákat látnánk: emlékezzünk meg előbb a kamarai levéltár még egy utolsó adatáról, mely a gyászünnepélyre vonatkozik, — és melylyel ezen archivumbeli közléseinket befejezzük.

14. Ez Tyukody György ungvári jezsuita rendház főnök levele Ungvárról, 1678. január 26-káról Zrínyi Ilonához, melyben az ungvári jezsuita-collégium által a temetés alkalmára nyomatott s ottszétosztogatott, a fe-

jedelmi háznak ajánlott könyv kiadási költségei megtérítéséért s a fejedelemasszony egyéb bőkezűségéért esedezik: »Annakfelette, hogy Nagyságod üdvözült Urának fejedelmi temetsége avval is ékesíttessék és emlékezetben maradjon: ezen Collegium, maga nagy szükségével és költségével egy könyvecskét bocsátott és ajánlott a megszorodott Méltóságos Fejedelmi Háznak, — lévén olyan biztatása, hogy valamit költ, megfordítatik; mellyek azon szomorú temetés alkalmatossággal elis osztogattattak; azért is várja (a rendház) ilyen szűkült és (a kuruczoktól) megkárosított állapotjában Nagyságod kegyelmességét.«

A jezsuita jól számított: »Ami az könyvekre való költséget illeti — válaszolja a fejedelemasszony, a páter levelének hátlapjára írt, és Regécz várában 1678. febr. 25-kén kelt fogalmazatában, — hophmesterünk írt Kegyelmednek, hogy declarálja Kegyelmed: mennyire extendáltatik arra való költség? Kire való válasz meglévén, arról Kegyelmeteknek contentumot tenni készek vagyunk.«

Sőt ráadásul egyúttal szölőket is ajándékozott a bőkezű fejedelemnő a rendháznak, a Hegyallyán, Erdő-Bényén.

Az ezen levélben érintett »könyveske« halotti beszéd vagy dicsőverszet az elhunyt fejedelem magasztalására, és pedig, mivelhogy a két özvegy fejedelemasszonynak volt ajánlva, — kik mint nők, csak gyengén értettek latinúl, — valószínűleg magyar szerkezetű. Minthogy a gyászünnepélyen számos példányban osztogattatott szét: lehetetlen, hogy ezek közül egyik-másik fönn ne maradt volna, és így könyvészeink előtt bizonyára ismeretes. Apellálunk Szabó Károly t. tagtársunkra! . . .

II.

Följegyzések a vörösvári levéltárban.

1.

»Kegyelmes Asszonyunk (Báthory Zsófia) ő Nagysága kegyelmes parancsolatjából Bűdöskúti Sámuel urammal Eperjesre bemenvén, az zászló, koporsó és az Epitaphiumhoz értő mesterembe-

rekkel — Tekintetes Kapy Gábor uram is jelen
lévén — így alkudtunk és végeztünk :

Az zászlónak való kamoka sing nro 70. Hossza az zászló-
nak sing nro 13, széle fertály híján hat sing, hét szélben.

Az képiro az megírásáért kívánt elsőben 300 frtot, hanem
megszabván az zászlót, s meglátta : akkor 200 tallérnak alatta
nem akarta semmiképpen felvállalni ; hanem nagy-nehezen hoz-
tuk az negyedfélszáz forint alkura. Ugyan most mindjárt fize-
tett Büdösküti uram nekie száz forintot.

Két önművesekkel, kiket jobbnak találtunk, s commendál-
ták, az mint az koporsónak formája vagyon, képekkel s azoknak
aranyazásával lerajzolva, — alkudtunk meg ezekkel is 800 fo-
rintban s egy hordó borban. Ezeknek is fizetett most mindjárt
Büdösküti uram 400 forintot, minthogy addig hozzá nem akar-
tak fogni.

Az ötvösöket is mind egybenhivatván, kikkel sokat szólnán
az Epitaphiumnak elkészítéséről : minthogy ennek elkészítése két
vagy három személynek is terhes munka lött volna, ezéhet
kellett gyűjteni, kivel kellett alkunnunk, — az minthogy
jutalmassabban⁹⁾ lehetett az alkuvás. Az Epitaphiumra, az mint
az czérna-mérték vagyon, hossza s szélessége, kétszáz gýra ezüs-
töt ítéltek elégségesnek lenni, melynek gýrájáért kívántak s az
munkájáért három-három tallért, alább nem is jöttek semmikép-
pen, noha eléggé (rajta) voltunk, hogy alábbhozassuk az al-
kura ; mert elsőben kértek öt-öt tallért az munkájáért egy-egy
gýrátul.

Kapy urammal lévén az discursus, hogyha Lengyelország-
ban 200. frttal alább végbenvitetődne az Epitaphiumnak elké-
szítése : mindazonáltal ő Kegyelme sok ratiókra nézve jobbnak
s alkalmatossabbnak itéli s javallja itt Eperjesen elkészíteni. —
Melyről Büdösküti uram mindenekről informálhatja Kegyelmes
Asszonyunkat ő Nagyságát.

Minthogy pedig az zászlónak is mind nagysága s mind
nehéz volta proportionaliter megvagyon : mert üdvözült Kegyel-

⁹⁾ Jutányosabban.

mes Urunk atyja zászlójánál¹⁰⁾ ez egy széllal szélesebb, minthogy az zászlónak hosszához kellett alkalmaztatnunk az szélességét is, mert az hossza 13 sing, jóllehet az másiknak is az hossza tizönhárom sing volt, de az szélessége hozzá nem lévén: azért ehhez az szélességét is alkalmaztattuk az hosszához; így alkalmazatossabbnak láttatott lenni.

Így azért tetszett Kapy uramnak, hogy az zászló nem kópia-fára szegeztenék, hanem mint Eszterházy Miklós Palatinusé, Eszterházy Lászlóé, Gróff Homonnay Györgyé, — a aranyas, czikkelyes, rostélyos táblán, lánczon függenék; minthogy alkalmazatossabbnak itélték azokat is ezen formában lenni, s ez is alkalmazatossabb lenne; mind czímert s mind Kegyelmes Urunk nevét, ha úgy tetszenék, reája kiverhetnék.

Az ezüst-Epitaphiumnak penig az fából csinált alján, melyben az ezüst-czímer leszen szegezve, ennek fából való megcsinálására is Szombathelyen az Szepesben mondó Kegyelme igen jó mesterembert¹¹⁾; mostan ő Kegyelmenek arra lévén útja: azt is informálhatja ő Kegyelme az dologról, minthogy annak kellene kimetszeni az hadi eszközöket, zászlókat, dobokat, lövészerszámokat, etc. és egyéb hadi apparatusokat az ezüst-czímer alá, az fa-Epitaphiumon.

Minthogy penig mind az zászló s mind az koporsó ad diem primum Novembris elkészülnek: szükség, hogy mind az zászlóra s mind az koporsóra való versek itt legyenek.

Kívántatik szükségesképen üdvözült Kegyelmes Urunk képe is, ha le volna írva¹²⁾, (festve), hogy az zászlóra, az feszület alá, annyival jobb módjával leírhatná üdvözült Urunk képét az képíró.

¹⁰⁾ E zászló — II. Rákóczi Györgyé — jelenleg a nemzeti múzeumban őriztetik; egyike legnagyobb zászlóinknak.

¹¹⁾ E szerint tehát a gyönyörű fafaragású, hadi emblemákkal díszes címer, melyet rajzunk ábrázol, Szepes-Szombathán készült, s ezüst-része Eperjess, és bizonyára itt festése is.

¹²⁾ I. Rákóczi Ferencznek a híres Kupczkytól festett nagy műbeccsű képe jelenleg Bécsben, az Ambrassi-gyűjteményben van; tán Munkácsról vitetett oda. Artaria szép rézmetszete után ismeretes.

Az Epitaphiumnak való ezüst is mennyivel előbb itt leszen, annyival előbb hozzáfognának, — minthogy legkevesebb üdőt is három holnapot számlálnak az elkészítésére.

Tovább Kegyelmes Asszonyunk mit parancsoljon? áll az ő Nagysága kegyelmességében.

HIDY GYÖRGY m. k. BÝDESKÚTÝ SÁMUEL m. k.

Más írással, egykorúlag rájegyezve:

»Praesentatae in Arce Munkács, 4. 7-bris 1676.«

Hátlapjára, szintén egykorúlag:

»Aranyat leváltam jó mértékűt nro 284, híjánost 44.«

(Eredeti, egész ívre Hidy György kezével írva, a Rákóczi-Aspremont-Erdődy-levéltárban. Capsa 7. fasc. 5. nro 4.)

2.

Méltóságos Fejedelem Rákóczy Ferencz
Kegyelmes Urunk ő Nagysága Temetésének
Rendi.

1. Négy szerszámos lovon négy iffiak, színes köntösben, a kik előtt egy gazda, avagy processiónak vezére, ugyan lovon előlmégyen.

2. Egy sereg, színes ruhában. Ez eleiben négy tr ombítás nro. 4. Ezeknek hadnagyjok, zászlójok, dobjok.

3. Nemes Sáros vármegye serege, zászlójával és maga tiszteivel s trombitással.

4. Fekete köntösös, lobogós-kópiás sereg, mintegy száz lovasból álló. Ez előtt négy trombitás, fekete címeres köntösben, dobossával együtt. Fekete nyargaló-zászló előtte.

5. Maga a Méltóságos Fejedelem udvari serege, egy bőcsületes öreg-ember-szabású vezér előtte; négy trombitások fekete mentékben és süvegben. Ez előtt egy fekete kornyéta¹³⁾, maga címere egy felől, másfelől a Boldogságos Szűz képe.

6. Deákság a kereszttel.

7. Ötven koldúsok, fekete kápákban öltöztettek, sárga viasz-szövetnekekkel.

¹³⁾ Udvari zászló, lovassági zászló.

8. Szerzetesek, külömb-külömbfélék, magok keresztivel és fejér szövétnekekkel.

9. Káptalanbéli és papi Rendek, czímeres, fejér atlaczos szövétnekekkel.

10. Éneklő dcákok, avagy chorus, circiter húsz személyből álló, czímeres fejér szövétnekekkel.

11. Felöltöztetett papi Rendek, a kik az infulás Praelatus mellett léznek. Ezek is mind czímeres, atlaczos, fejér szövétnekekkel.

12. Boldogságos Szűz Congregatiója, Labarumjával.

13. Saccularis Rendek, mellyekben oly rend tartattassék, hogy a nagyja mind hátul avagy utól maradjon.

14. Várasok követei, czímeres, fejér atlaczos szövétnekekkel.

15. Vármegyék követei, czímeres, fejér atlaczos szövétnekekkel.

16. Urak és Úri Asszonyok követei, fejér, czímeres, atlaczos szövétnekekkel.

17. Úri Rendek fejér, atlacz-czímeres szövétnekekkel.

18. Tizenkét gyászos trombitás, mindeniknek fekete, öreg kamuka-czímer a trombitájokon.

19. A Méltóságos Fejedelem tiszteinek zászlói, kik közzül fejedelemségének installatiójában hozott zászlóját és botját külön-külön Úri Rendek viszik.

20. Tíz szerszámos lovak, külömb-külömbféle öltözetekben; két-két gyalog-ember vezeti mindenikét, — azokhoz vigyázó jó gazdák és lovászmesterek, színes köntösben.

21. Egy szerszámos lovon, fegyverderekas (vitéz), aranyos bottal.

22. Egy tollas, aranyos sisakot egy iffiú viszen, feketében, az Udvarból való.

23. Más egy iffiú, feketében — az is az Udvar népe közzül való — egy pár öreg, aranyas sarkantyút viszen, fekete tafota-keszkenőben fogva.

24. Harmadik egy iffiú, feketében, az udvari nép közzül, egy színes bársonyos pallost viszen, fekete tafota-keszkenőben fogva.

25. Negyedik, ugyan feketében való iffiú, egy aranyos botot viszen, hasonló fekete tafota-keszkenőben, — melyek mind a templomban maradnak, az Epitaphium mellett.

26. Az Epitaphiumot két, feketében öltöztetett böcsületes emberek viszik.

27. Egy fekete-bársonyban földig nagyhosszan felöltöztetett ló, azon fehér, aranyos atlacz-czímerék. Mellyet ketten vezetnek fekete köntösű személlyek.

28. A templomban való fekete, öreg, aranyos zászló.

29. Egy gyászos, tafotából való jó hosszas lobogó, kit a sírban törnek. Ezt egy feketében lévő iffiú viszi; e mellé maga (t. i. a fejedelem) viselő kardja, kit is a sírban törnek.¹⁴⁾

30. Atyafiak, a kik lesznek.

31. A test; e mellett tizenkét iffiak, fehér czímeres, atlaczos szövétnekekkel, feketében.

A testnek vitelére, ha az alkalmatosság megengedi, nyolcz böcsületes Úri Rendek lesznek, fekete mentékben.

32. A test után a Gyászos Asszonyok, kiket is, méltóságok szerént, ahhoz alkalmas Rendeknek kell fogni.

(Eredetije két ívre írva, a Rákóczi-Aspremont-Erdődy-levéltárban. Capsa 7. fasc. 5. nro 3.)

3.

Néhai boldogúl kimúlts üdvezült Méltóságos Rákóczy Ferencz Fejedelem Kegyelmes Urunkő Nagysága a kassai Pater Jesuiták ő Kegyelmei templomában leendő temetésének rendi e szerint végeztetett.

Elsőben. Főgazdának hivattatik tempestive Tekéntetes és Nagyságos Károlyi László uram;¹⁵⁾ item Tekéntetes és Nemzetes Kapy Gábor, Péchy Ádám és Péchy Gábor uraimék.

¹⁴⁾ Nevezetes adat ezen, még tán a régi pogány magyar temetkezésekből fennmaradt szokásról: midőn kardok, kópíák, lobogók a sírba törettek.

¹⁵⁾ A II. Rákóczi Ferencz alatt oly híressé vált gr. Károlyi Sándor tábornagy édesatyja.

Viszont ő Nagysága s ő Kegyelmek igen serény és böcsülletes szolgáló jó gazdákat ki-ki maga mellé adhibeáljon. Hogy rendesen hivataljoknak megfelelhessenek: szükség a temetés előtt egy héttel *pro instituenda bona dispositione* Zboróra ő Nagyságának s ő Kegyelmeknek júni. Ugyan ő Nagysága s ő Kegyelmek, a testnek fogására mind Zborón s mind Kassán kik legyenek illendők a Sáros vármegyei Főnemesség közzül? idején rendeljik el, és azon Főrendek nyolczan legyenek, hogy minden fáradság nélkül foghassák s vihessék a testet. Ezen testfogóknak fekete öltözetek idején Zboróra vitetik. Azonkívül a gazdáknak is, mind ő Nagyságának s ő Kegyelmeknek, fekete öltözetek leszen.

2. Ugyan Zboróra, a testnek illendő processióval való lehozására, azelőtt való napnak estéjére kell hivatni Gróff Csáky István, Barkóczy István, Ferencz és Sándor, item Petheő Ferencz, Zsigmond, Gáspár, Palocsay, Andrassy Miklós, Prinyi Ádám, János és Pál uraimékat. Notandum. Jó idején Gróff Erdődy György uramat és Gróffné (R á k ó c z i E r z s é b e t) Asszonyomat is, mint atyafiakat, kell hivatni. Mindeneket penig, valakik hivatalosok lesznek, *credentia* mellett, szóval kell hivatni.

3-szor. Processióval felmenvén (a várba) a testért: ugyan processióval is a kastélyban levő templomban a testet lekísérjék, holott a *Castrum Doloris*ban a test letétetvén, szent misse és *praedicatio* leszen. Azután a gazdák, ő Nagysága s ő Kegyelmek, jó s rendes dispositiójából megindéttatik a test.

Serio Notandum. Mihelt azon zborai kastélybeli templomból a test kivitetik: a gazdák, ő Nagysága s ő Kegyelmek, idején való rendeléséből a templomban lévő fekete posztó leszdedtessék, és egy jó lovas-szekérre felrakatván azon fekete posztót, egyenessen vigyék Kassára Zboróról, hogy a kassai Páterek ő Kegyelmek templomában jó idején felszegezethessék azon posztó, — jóval is annakelőtte, még a testtel Kassához érkezénének.

4. Zborótul fogva Sárosig egy elrendelt alkalmas stationok leszen, úgy, hogy azon nap estvére Sárosra érkezhessenek azon nap a kastélyban, aholott a test a szekeren rendes s jó vigyázat alatt légyen.

5. Az testnek a várból való levitelekor mindenütt az (zbo-

rai) jóságban harangozzanak, és a jóságbeli papok jó idején olyan dispositióval legyenek, hogy Zborótól fogva éppen Kassára békésérjék a testet; erre is gondviselés lévén, hogy a kik a test-késérő papok között magok szekeren nem mehetnek: az udvar-bírák rendelkeznek fogvatkozás nélkül lovas-szekereket alájok.

6. Sárosra gyülekezvén a vármegye serege, és már mások is, a kiknek akaratjuk lészen compareálni: ott viszont a testnek elvitelében, és az odagyúlt Rendeknek meneteliben az gazdák, ő Nagysága s ő Kegyelemek, illendő dispositiót tésznek. Sáróstól fogva lészen Kassáig egy bizonyos statio, a honnan úgy kell Kassa felé utazni, hogy kapu-bététel előtt a városon kívül, ha előbb Kegyelmes Asszonyink nem egyeznének is meg a testtel menőkkel: de már ott congruentur meg kell egyezni. Annyévalinkább, ha arra czélozna ezután a végezés, hogy még Sárosra jünének ő Nagyságok, és ott egyeznének meg a testtel.

7. Azok jó idején elrendeltessenek: kik legyenek az Úri Rendek között a kik a Méltóságos Fejedelmi Gyászos Asszonyokat fogják, — úgymint két-két Úri Rend mindenikét. Ezeknek lessz-e gyászos köntösök, vagy nem?

8. A kassai kapuhoz jutván, már megtudhatni azelőtt: ha az egész késérő seregeket mindenestül, az Úri, Fő-Rendekkel együtt, bébocsátják-e? mennyit? s micsoda modalitással? Elég, hogy a kassai kapu előtt a testet a szekérről le kell venni. Mely test eleiben a várasból a congregatisták labarumokkal, és a papi s egyházi személyek és szerzetesek az ő szokott rendekben, Praepost urak és Méltóságos Egri Püspök (Bársony György) uram is kijűnek, — úgy, hogy bár ezek valamivel előbb kiérkezzenek a test eleiben, hogysen a testnek kelletnék a kapu előtt várakozni.

Notandum. A z c z i m e r e s s z ö v é t n e k e k e t a gazdák oly érdemes és illendő Úri Főrendeknek, Generális Uraknak, magyar Úri és Főrendeknek, Commendansoknak s oly derék magyar és német Kapitányoknak osztogassák ki, hogy más alábbvaló Rendek ne percipiálják. Az praedicatiók, elogiumok és oratiók kiosztásában is hasonló tisztességes rendet observáljanak. Az gyertyákat pedig az szerzeteseknek és congregatistáknak osszák.

9. Az udvari uraimék között a koporsó mellé, minthogy azok mind feketében lesznek, nyolcz személy rendeltessék a koporsó mellé, a kik czímeres szövétnekekkel kísérjek bé a testet. Ez meglévén, a testtel és illendő processióval a Páter Jesuiták ő Kegyelemek új templomában mennek; aholott a Castrum Dolorisban a test letétetik, és az gyülekezet is megállapodván, praedicatio s oratio mondatik, s azt elvégezvén, a test az ő temető-boltjában bététetik.

10. Meg léssen mondva az oratortól, hogy másnapon énekes szent misse és praedicatio fog lenni. Kihez képest azon estve mikor a test bététetik fekvő-helyére, — nem convocáltatnak a hivatalosok, hanem illendő praebendát osztanak szállásokra.

11. Az gazdák a processiónak rendire vigyázzanak, és holmi gyülevész-népet a processió közzé egyeledni ne engedjenek.

12. Ezt is observálni kell: mikor a testet a Castrum Dolorisban béviszik, ottan oly rendű böcsületes embereket válasszának a gazdák, a kik a test mellett az epitaphiumot, botot¹⁶⁾, zászlót, sisakot, sarkantyút egy rendiben tartásuk mindaddig, míg a testet a boltban bétészik.

13. Concludáltatván értelmes emberek és nagy Rendek tanácsából, hogy a temetésben semmi külső pompa ne adhibeáltassék: arra nézve trombitások sem lésszenek a kkor estve. Hanem másnap, az énekes mise alatt lévő trombitásokról és muzsikásokról az gazdák provideálnak.

14. Másnap pedig, elvégeztetvén ebéd előtt minden templomban való devotio: convocáltatnak arra rendelendő egy bizonyos házhoz a hivatalosok, és illendő ebédjek léssen, s — abban marad.

(Eredetije két ívre írva, a Rákóczi-Aspremont-Erdődy-levéltárban. Capsa 7. fasc. 5. nro 3. Kívül: »Epitaphia et ordo sepulturae senioris Francisci Rakoczy.«)

¹⁶⁾ A fejedelmi méltóságot jelző buzogány.

4.

Pro parte superiori Epitaphÿ versus
appponendi.

Fidem servavi. 2. Tim. 4. v. 7.

Electus Princeps Fidei ac zelator avitae

A sceptro Haereseon fraude repulsus eram.

Jam nil sceptrum moror tua Dacia, quando retentam,

Astra fidem sceptro nobiliore beant.

Pro parte inferiori.

Princeps fui legitime electus

Transylvanicae,

Sed electam fidem catholicam

Sceptro praetuli

et servavi

Ne quidquam frendente Haeresi.

Jam nil moror peritura Sceptra!

cum liceat aeterno frui.

* * *

Fieri curavit

Consors Helena Zrínyi.

Epitaphiumnak felső részére

Deák versek Transsumptiója.

Választott Fejedelem, igaz hitnek és Eörsömnek követője,

Botomtól eretnekség álnoksága által elvonyattattam volt.

Innár te Erdély, botoddal nem gondolok, mivel megtartott

Hűtöm nemessebb bottal koronáztatott.

Alsó részére való.

Voltam Erdélynek igazán választott Fejedelme :

De választott igaz catholica hitemet botomnál

nagyobb becsültem, és meg is tartottam

agyarkodó Eretnekek között is.

Már nem gondolok múlandó világi bottal:

Mivel az örökkévalót elnyertem.

(Eredetije három külön félivre írva a Rákóczi-Aspremont-Erdődy-levéltárban. Capsa 7. fasc. 5. nro 2.)

I. Rákóczi Ferencz hamvai a fõntebbiekben foglalt rendtartások szerint, nagy pompával tétettek le a számára készült rakott-sírboltba, Bá r s o n y Gy ö r g y egri püspöknek fényes segédlettel való pontificálása mellett. A gazdagon fölszerelt gyász-kocsit, melyen a test Zborórúl Kassáig vitetett, az azt vonó nyolcz nemesfaj lóval együtt—földig örő bársonytakaróstul, szerszámos-tul — a kassai jezsuita rendháznak ajándékozák a gyászoló fejedelemasszonyok. A remekmívü epitaphium pedig, és a nehézselyemből, dús arany- s ezüsthímzéssel készült óriási zászló, örök emlékezetül feltüzetett a sír fölé, a templom falára. Mely zászló egyik oldalán ezen fölirat volt: »Celsissimus D. D. Franciscus Rákóczy, Dei Gratia Electus Transylv. Princeps, Partium Regni Hungariae Dominus et Sicularum Comes, Perpetuus de Saáros, ejusdemque Cottus Supremus ac Perpetuus Comes, etc. etc. Pie obiit in Makovicza, A. D. 1676. Die 8-a Julý, Actatis suae 31-o.« Másik felén pedig a keresztre feszített Megváltó és Scraphi Szent Ferencz képe alatt Rákóczi térdepelt, s alatta Zsolt. VIII. v. 6. »Pone me ut signaculum« felirattal.¹⁷⁾

Rákóczi holtteste mellé néhány évvel később, anyja Báthory Zsófia földi maradványai tétettek le, s ott aluszszaák ma is anyja éstü egymás oldala mellett örök álmaikat háborítlanul, az általok épített templom sírboltjának valamelyik ismeretlenrejtekében. Pray emliti¹⁸⁾ Ferencz holttestéről, Kapy Gábor tudósítása nyomán, de csak hírképen, hogy midőn Kassa Thököly idejében kurucz közrejutott, valami a sírboltban kóborló kuruczok a fejedelem kezé-

¹⁷⁾ Néhai Kazinczy Gábor hátrahagyott kézírataiból, t. Graven Lajos úr szívességéből rendelkezésemre jutott régi följegyzés szerint.

¹⁸⁾ »Dissertatio Historico-Critica de Sancto Ladislao« etc. 43. 1. »Nam, ut fama refert, rebelles occupata Cassovia, Collegium possidentes, perfringere Cryptam, et a defuncti (Francisci Rákóczi) digito pretiosum annulum extraxerunt.« Ezen állítás azonban, a mellett, hogy bevallva is csak mende-mondán alapszik, még nemcsak jezsuita szerzőjénél (Kapy), de főként annál fogva is irányzatos, miután az elbeszélő azt akarja bebizonyítani, hogy Szent-László sírjának egykor Váradon I. Rákóczi György parancsából lett állítólagos megbolygatásáért,— ennek minden utódja hasonló bolygatást szenvedett sírjában. Ekkép az egész kevés hitelt érdemel.

ről drága gyűrűjét levonták volna, — de ez is csak »a z t m o n d j á k«-féle, s alig hihető. Ma már ugyan bajos volna a fejedelmi sírboltra rábukkanni. Mi magunk is voltunk lent, társulatunk 1871-iki, zemplén-ungi kirándulásakor, több lelkes prémontrei kanonok úrral, bűvárlati czélból a sírboltban, összejártuk annak minden zugát; sehol semmi fölirat nincs, a boltok némelyikét víz lepte el, mások el vannak falazva. Rákóczi és Báthory Zsófia nyughelyét nem lehet megjelölni.

A hatalmas zászlót is megemészté a régiség, — egyedül a gyönyörű mivű epitaphium van még fenn: de már az sem eredeti helyén, hanem a templomnak az oltártól nézve jobb falára oly magasan fölszegezve, hogy legjobban az átelleni karzatról vehető ki. S tán ép e magas helyzetének köszönhető, hogy úgy ékes faragványaiiban, mint ma is élénk színeire nézve, teljes épségben megmaradt — a XVII-ik század különben hanyatló művészetének egyik legértékesebb hazai emlékeképen. De, imé, adjuk sikerült hasonmását, a nagyérdemű s nemzeti szellemű prémontreirend kassai háza jeles tagjai, különösen ft. N á t a f a l u s s y K o r n é l t. tagtársunk szíves közvetítése folytán, az ő vezetésök alatt álló kassai főgymnasium szakképzett rajztanára M ü l l n e r F r i g y e s ú r nem kis fáradsággal s ügyességgel készített rajza után. Magassága, szemmérték szerint, több egy ölnél; anyaga hársfa, finom domborfaragással, — a közepére szegezett szép renaissance-diszítésű Rákóczi-czímer pedig merő ezüst, szintén élénk színezettel s aranyozással.

E műkincs és vele a templom jelenleg a tiszteletreméltó, hazafiás és tudományápoló p r é m o n t r e i e k felügyelete alatt a legjobb kezekben van, — kik is fogadják hálás köszönetünket e czélból tett kutatásaink alkalmával tanusított előzekeny, határozatos segédkezésekért!...

THALY KÁLMÁN.

A gróf Károlyiak és az olasz Carolisok.

A XVII-dik század végén, és a XVIII-dik elején, a Nagy-Károlyi gróf K á r o l y i nemzetségi ág törzsébe két idegen elem akart olvadni; az első kalandor volt, ki a leálcázás után szökéssel menekült meg a törvény büntető szigora elől, a második azonban, az akkori időben tekintélyes állásban levő olasz Carolis család Livius nevű tagja vala, ki eredetét a Károlyiakkal egy törzsből levőnek állította, s magát ezekkel egyesíteni óhajta, az egyesülés azonban a szatmári pacificator Károlyi Sándor túlzottaknak vélt követelései folytán teljesülésbe nem ment.

Az elsőnek ösmertetését adta »Ál-Károlyi« czimű értekezésem, a második ösmertetésére pedig szolgáljanak ezen, a Károlyiak levéltárában létező hiteles adatok nyomán elmondandó néhány soraim.

I.

Marchio de Carolis Livius, pápai titkos tanácsosnak és az egyházi állambeli posták főigazgatójának, nősülési szándokánál fogva érdekében állott, hogy családjának eredetét a messze századokba felvigye és származását valamely jeles nemzetségből valónak igazolja; ugyanazért a múlt század elején, megbízottja báró Kossin Dénes által gr. Károlyi Sándorral tette magát érintkezésbe, kinyilatkoztatván, miszerint ő (Carolis) a Károlyi-nemzetségnek századokkal azelőtt Olaszországban megtelepedett egyik tagjától veszi eredetét, s főhajtása az volna, hogy az idők mostohasága által megszakadt rokoni kötelék, kölcsönös megegyezés által újlag megerősítették, és a

két rokon törzs, mely mind Olasz- mind Magyarországnak annyi jeles fiakat nemzett, újból egybeforrasztassék.

A Carolis-családnak 1729-ben, midőn t. i. Károlyi Sándorral az első érintkezés történt, a következő élő tagjai voltak: a most említett Livius, Péter trajanopolitani érsek, János, Pál és Mihály, kiknek gazdagság, vagyon és tetemes jöszág lévén birtokukban, Rómában a legtekintélyesebb egyének közé tartozának.

A család megbízottja, Kossin Dénes, 1729. october 28-án költ soraival kereste meg Károlyi Sándort, hozzácsatolván megkereső iratához a család genealogiáját és történeti vázlatát; miután azonban a nemzedék-tábla eltér a történeti vázlatban említett személyektől, — a történeti vázlat előadása után, a Kossin leírásából szerkesztett származék-rendet mutatom be az olvasónak.

»A hagyományokból, — mondja a vázlat, — de a Carolis család maig is gondosan őrzött régi okirataiból világosan előtűnik, hogy e nemzetség a Magyarországból kivándorolt Károli nevű lovagtól veszi eredetét, ki is részt vevén a Nagy-Lajos magyar király által Johanna nápolyi királyné ellen viselt hadjáratban, midőn a seregek Olaszországot odahagyták, ő visszamaradt, Nápolyban megtelepedett, s egy előkelő család hajadonával házassági frigre lépett.

Valamint e lovag keresztnevét homály fedi: úgy nem tudható ki az sem, miszerint neje melyik családból vette származását? A magyar ruházat, mit élte fogytáig megtartott, s mit soha le nem vetvén, lovagtársai között is mindenütt abban jelent meg, oly általánosan ösmertté tette őt, mikép közönségesen csak »magyar lovag«-nak neveztetett; miután pedig ezen egyszerű elnevezés mellett mindenki által felismertetett, — nem csuda, ha valódi neve után senki sem tudakozódott, s az lassanként feledésbe ment.

Az említett magyar lovag, ki részint saját vagyonával, részint a nősülés folytán nyert birtok jövedelméből, születéséhez illő fényben élt számos évig, három gyermeket hagyott hátra, névszerint Györgyöt, Tamást és Lőrinczet. Figyelembe véve azon szokást, hogy a több gyermekkel megáldott szülő,

gyermekeinek valamelyikét saját nevére keresztelteti: úgy hiszem, nem csalódnunk akkép vélekedve, hogy az olaszországi Carolis család alapítója szintén e három gyermek valamelyikének keresztnevét viselte. Az apa, Urunk születése után 1349-ben vagy 1396-ban meghalálozván, fiainak igen tetemes birtokot és gazdagságot juttatott osztályrészül.

G y ö r g y, az elsőszülött, László nápolyi s később magyar király udvarában fényes állást vívott ki magának, nemcsak azért, mivel Lászlóval egy nemzet szülötte volt, hanem azért is, mivel eszélyessége és tudományos műveltsége képesíték őt arra, hogy a királynak a legjobb tanácsokat adhassa. Az udvarnál mindig kitűnő kegyben állván, családja kiváltságokkal és soknemű kegyekkel ruháztatott fel. György, hogy még virágzóbbá tegye családját, a nápolyi előkelő nemzetségek egyik sarját: Siguelf Beatrixot jegyezte el. László király hirtelen történt kimúlása megrendíté a hű tanácsos kedélyét, ki az udvari élettől végkép visszavonúlt, s kevés év múlva ő is követte elhunyt királyát, a nélkül, hogy maradékot hagyott volna hátra.

T a m á s, a másodszülött, apja hősi erényét örökölte. Miután II. Johanna királynő különös előszeretettel viseltetett a hadfiak iránt, s azok vezényletével az összes birodalom legkitűnőbb tehetségeit bízta meg, ezek között Contignola Sforziát is: Tamás, hogy a hadászatban magának ösmereteket s tapasztalatokat gyűjtsön, e jeles hadvezér szolgálatába állott. Később, midőn az említett híres hadvezér fia, Sforzia Ferencz, az örökösödési kérdés miatt Milánóban harczolt, Tamás szintén zászlói alatt szolgált, és Caravagginál hőshöz illő dicső halállal múlt ki.

L ő r i n c z, testvéreinek legifjabbika, György halála után nőül vette Stella Lucretiát, és e házasság által családja vagyonát nem kis mérvben emelte. 1450. körül elhunyván, örökösökül hagyta maga után Istvánt, Constantiát és Claudiát.

Lucretia férje házához hozta családja jelvényeit: a csillagokat, s miután ezeket nemcsak lakának falaira festette és metszette, hanem bútoraiiba is bevéssette, sőt ruháiiba is hímezettette, — halála után e jelvények a Carolis-nemzetség czímerébe is átvétettek, mikép ez a Kossín értekezéséhez csatolt rajzolon látható.

Claudiáról és Constantiáról mi bizonyos sem maradt fenn; nem tudható: pártában, vagy férjesülve végezték-e életüket?

István, Rubeis Vitaliánával kötött házassága után számos gyermeknek apjává lőn, nevezetesen öt fiú- és három leánynak. A fiak valának: Emíl, István, Lénárt, Jakab és Róbert, — a leányok: Clelia, Rodegunda és Ágnes. A családnak ily tetemes elszaporodása után történt az, hogy a nemzetség névváltozáson ment keresztül, s hogy a régi Karoli név helyett de Carolis nevezettel kezdettek a családtagok élni. E változás eredetének legvalószínűbb magyarázata pedig ez: A testvérek közül hárman, István, Lénárt és Jakab a latin nyelvben jártasságot szerezvén, az aláírások alkalmával ugyanazon nyelv sajáttságának hódoltak, minnek következménye lőn, hogy nem az ős Károli, hanem a latin szokás szerint de Carolis néven hívták és írták magukat. István és Lénárt ugyanis, végzett iskoláik után a papi pályára lépett, Jakab pedig a nápolyi király által udvari tanácsosnak neveztetett ki; valószínű tehát, hogy ez rendeleteiben, amazok pedig leveleikben a de Carolis névaláírással éltek, a mi rövid idő elfolyása alatt annyira a családon maradt, hogy attól többé soha eltérni vagy nem tudtak, vagy nem is akartak.

Ezideig a család vagyonossága megegyezett ősi méltóságával, és a Magyarhonból Olaszországba átültetett nemzetségi ágra a szerencse folytonosan mosolygott; azonban, a természet változékonysága szerint, a szerencse eddigi kegye alábbhagyni, a birtokukban volt gazdagság apadni, és dolgaik jobb menete balszerencse által megakasztatni kezdett. István kimúltával ugyanis a hátramaradott testvérek megosztván, az egy kézben volt vagyon több részre oszlott, és a birodalom különböző tartományaiba széledvén el, jövedelmeik apadásnak indultak.

Emíl és Lénárt Siciliába követte II. Alfonst, ki tartva a nép dühétől, tanácsosabbnak tartá a trónt önként átengedni fiának Ferdinándnak, mint attól erőhatalommal elmozdítani. Alfons, hogy a fellázadt nép dühét elkerülje, Messinába vonúlt, hova őt Emíl mint udvarnok követte; Lénárt pedig Siracusában diszes papi méltósággal ruháztatván fel, ugyanitt végzé földi

pályáját. Mi történt később Emillel? mindez ideig kitudni nem lehetett, miután ő családjával mindennemű összeköttetést végkép megszakított.

Hasonlóul nem tudni mit sem Róberttről, ki önkéntes számkivetésbe veté magát, és családja az általa viselt dolgokról értesülve nem volt. Midőn VIII. Károly francia király Nápolyt hadsereggel támadta meg: Róbert bizonyos francia lovag reábeszélése folytán, kinek nővérét Rodegundát nőül is vette, Károly pártjához szegődött, és később hazáját a francia lovaggal odahagyván, valószínű, hogy életét is Franciaországban végezté be.

Végre István, ennyi testvér közül az egyedüli, nővéreivel Cleliával és Ágnessel Nápolyban maradt. Vércinek ily általános szétoszlása, és a családi vagyon elosztása után ő levén a család reménye és támasza: a megmaradt birtokot rendezte, és a család régi fényét gondos takarékosság és szorgalom által igyekezett ismét helyreállítani. Miután első neje mag nélkül halt el, Gentili Albinával kelt egybe, kivel három gyermeket nemzett: Mariust, Ferdinándot és Margitot. Kimúlt 1522-ben.

Nővéreinek egyike hasonló nemes vérből származott lovaghoz ment nőül, másika pedig Istennek szentelé életét, s Aversben a zárdaí szűzek sorába lépett.

Ferdinánd, nagyratörő testi s lelki erővel lévén megáldva, alig érte el a fegyverviselésre alkalmas kort, áthatva V. Károly császár messze szárnyaló hírétől, ennek zászlói alá szegődött. Számos éveken át messze tartományokba követvén e fedelmet, nemcsak anyagi állapotában szenvedett nagy csorbulást, miután a császárt követő szabad lovascsapatokra pazarúl szórta a pénzt, hanem 1562-ben Lotharingiában Mentensa nevű város ostrománál életével is áldozott.

Margit korának legvirágzóbb szakában cserélte föl halállal az életet.

Marius pedig a pazarlásban testvérét követvén, családi ügyeivel mit sem gondolt, és azt pusztúhni engedé; hanyatló korában Monti Teodorát vette nőül. 1557-ben kimúlván, egy utódot hagyott hátra: Ferenczet, kiben a család fenntartási reménye összpontosult.

Ferencz apja halála után kezéhez vevén a reá szállott örökséget, azon szomorú tapasztalatra jutott, miszerint apja és nagybátyja gondatlan kezelése folytán az ősi vagyon annyira lepadt, mikép jövedelmei nem engedik, hogy ama fénynek megfelelőleg élhessen, melyre elődei a Carolis-családot helyezék; a miért is legtanácsosabbnak tartá az ország fővárosától búcsút venni, s magát egy távol eső faluban megvonni mindaddig, míg a szerencse ismét kedvezőleg mosolyogna reá és családjára. Ezen elhatározást tett követte, s Ferencz Campania szélén Pofi nevű faluban telepedett le, mely a Róma és Nápoly közti térségen fekszik. Azon erős hittel vonúlt csendes magányába, hogy itt családját fenntarthatja, és régi dicsőségébe visszahelyezheti; a következés meg is mutatta, miszerint hitében nem csalódott. Letelepedése után mihamar egy gyermeknek lön apjává, ki a keresztvizen K e r. J á n o s nevet nyert. Az ép nevezett ifjú korában egybekelt a vidék kitűnő családainak egyik sarjával Giro-lami Paulinával, kivel két fiat nemzett, L i v i u s t és J á n o s A n t a l t.

Miután L i v i u s már zsenge korában hajlamot és előszetettet tanúsított a tudományok iránt, s miután a gondos apa bölcsen belátta, hogy az akkori kor szelleme szerint nem fegyverrel, hanem tudományos ösmeretekkel lehet utat törni az előmenetelre: fiát tanulás végett Rómába küldötte. Természeti adományaival párosúlt szorgalma folytán Livius a szépművészetben és tudományokban oly előmenetelt tett, hogy a római egyetem akkori szokásához képest nyilvánosan tudori koszorúval tiszteltetett meg, ő azonban ezzel meg nem elégedvén, magasabbra törekedett. Tudománya, szerény magaviselete, s feddhetlen erényei által annyira megnyerte Columna Jeromos bíbornok kegyeit, hogy ezen egyháznagy által folytonosan kegyekkel halmoztatván el, végre egy jövedelmes prépostságba helyeztetett, s mint ilyen, mindenki tiszteletét és szeretetét kiérdemelvén, közrészvétellel szállott sirjába.

J á n o s A n t a l a család fenntartását tekinté főkötelességének, a miért is igen tisztességes családbeli nővel, Cleliával kelt egybe, s ettől négy gyermeket nemzett: K e r. J á n o s t, F e r e n c z e t, J ó z s e f e t és K á r o l y t, kik nagy-

bátyjuk kíváratához képest mindannyian Rómába küldettek, hogy e városban a tudomány útján hírnevet szerezzenek maguknak. E négy testvér közül csak egy nősült meg, János, feleségül vévén Persiát, kitől János, Pál, Péter, Mihály és Livius született, kik még mindannyian életben vannak.

Mikép fentebb is emlitem, a négy testvér: Ker. János Ferencz, József és Károly egyedüli vágya és óhajta abban összpontosult, hogy a balszerencse által megingatott Carolis névnek régi hírét és dicsőségét újra megszerezzék. Isten kedvező kegyelméből néhány év elforgása alatt e vágy teljesült is, mivel Rómában tekintélyes házat alapítottak, vagyoni értékük napról-napra gyarapodott, és János a római nemesek és patriciusok sorába vétetett fel, mely tiszteletben részesült 1714-ben Livius is, testvéreivel együtt.

Jánosban egyesülve lévén a tudomány az erénnyel, nemcsak a nemesek közszeretét érdemelte ki, hanem a pápák is, jelesül XI. Incze, VIII. Sándor, XII. Incze és IX. Kelemen, Jánost úgy mint testvérét Ferenczet kegyességgel és szeretettel támogatván, a pápai kormány magasabb hivatalaival ruházták föl. Ők ezen állásaikban oly dicséretesen viselték magukat, miszerint a bíbornokok, egyéb egyháznagyok, lovagok, szóval mindazok előtt, kik a pápai udvarban megfordultak, közbizalommal párosult szeretet vívtak ki, s innen magyarázható, mikép annyi megtiszteltetésben részesültek, a mennyiben egyetlen római lovag sem. Ámde nevezettekben a jogszeretet, az igazság szigorú tiszteletben tartása, és a hithez való vallásos ragaszkodás karöltve járván, mindezekről élő tanúságot tesznek az általuk emelt egyházak, zárdák és egyéb hasonczélú építmények, melyek az ország különböző helyein léteznek.

József a világi élet örömeiről lemondván, az egyházhoz szegődött, és miután a bölcsészeti és hittudorsági borostyánt elnyerte, több jövedelmes egyházi méltóságokkal ruháztatott fel, mignem végre XII. Incze pápa által aquinói püspökké szenteltetvén, az atinei apátsággal ruháztatott fel; mindkét hely nem messze Pofistól, Campania szélén fekszik. Méltóságának emelkedése itt sem ért határt: mert a végső napjaihoz közelgő

XIII. Benedek pápától tijanei érsekké lön kinevezve. Testvérei közül csak ezen egyetlen él jelenleg, és a 80 éves aggastyán, a nép épülésére, kitűnő kegyességben tölti napjait Aquin-ban, hol is, valamint Atinban több egyházat és papnöveldeét építtetett.

Testvéreinek gyermekei, János, Pál, Péter, Mihály és Livius, Rómában tartózkodnak, hol fény és méltóság tekintetében a római lovagok és patriciusoknak mindenikét túlszárnyalják. A város legnevezetesebb részén, a corson palotájuk van, mely szépség és nagyszerűség tekintetében nemcsak ezen hely, sőt az egész város díszül szolgál.

E jeles épület alapítója marchio Livius volt, ki több épületnek alapjából történt lebontása után, mérhetlen költséggel emeltetvé e valóban fejedelmi lakot. Livius tulajdonosa egyúttal a Pofistól 9 mértföldre eső Prossedi falunak, a pápai birodalombeli posták főfelügyelője s ő Szentségének titkos kamarása; — mindkét hivatal olyan, hogy az soha másnak, csak előkelő nemesi családból eredetteknek adatott. Rövidség okáért nem említettnek fel azon villák nevei, melyek Livius és testvérei birtokában vannak.

János, Pál, és Mihály, származásukhoz és lovagi méltóságukhoz illő fényben, Rómában töltik életüket.

Péter pedig az egyházi pályára lépven, immár 30 esztendeje hogy az egyházi méltóságokat viseli, s hivatalait mindenkor a nép s egyházfő szeretetével és megalégedésével töltötte be. Tiszteletre méltó személyében a hivatalos buzgalom, szilárdság, jogszeretet és méltányosság soha nem hiányozván, XIII. Benedek által 1728-ban trajanopolitani érsekké nevezetett; s hogy ő Szentsége személyes vonzalmának is jelét adja: nevezettet sajátkezüleg szentelte fel a Vaticánban, s a szertartásnál használt ruháival is megajándékozta.

Családi fényük emelésére szolgál azon körülmény is, hogy a Carolis-család minden tagja a pápai birodalom jelesebb városainak, u. m. Peruggia, Viterbo, és Macerata, díszpolgárjává nevezetett, végre, hogy a dicsőség legékesebb koronája se hiányozék, őseik példája után indulva, egész Olaszországban mint

kegyes és jöttve urak ösmertették meg magukat. A kegyességben egyébiránt Livius túlszárnyalja testvérei mindenikét.

Ez kezdete, menete és jelenlegi állása az Olaszországban élő nemes Carolis-családnak, mely első eredetétől kezdve a mai napig, élt légyen az ország bármely részében, nemesi jellegét tisztán és szeplőtlenül fenntartotta, habár a szerencse, mikép ez a föntebb elősoroltakból kitűnik, nem mindenkor kedvezőleg mosolygott reá.

Óhajtottuk volna a család eredetét még részletesebben előadni: azonban ezt a nápolyi évkönyvek hallgatagsága miatt nem tehettük; egyébiránt, ha azon idők körülményeire tekintünk, melyekben az események régibb és újabb korú írói éltek, csak futólagosan teszünk is visszapillantást, be kell vallanunk, miszerint ők a család származásáról nem is írhattak.

Hogy a régiebbek, sem László király megérkezte előtt, sem pedig azután nem tesznek említést, csudálni nem lehet, a mennyiben a z e l ő t t sem Nápolyban, sem pedig az egész Olaszföldön a Károliaknak híre nem volt; a z u t á n pedig, ámbár az első Károli László király által kitűnő méltóságokkal ruházott fel, az évkönyvek róluk részint azért nem szólottak, mivel e család Olaszthonban való tartózkodását ideiglenesnek tekintették, részint pedig azért, mivel csak a haza ős családairól tartották kötelességüknek értekezni. Amennyiben amaz időben szokássá vált, miszerint a trónra emelt különféle nemzetbeli királyokat saját országukbeli nemesek követték: a Nápolyba sereglett külföldi lovagok száma annyira növekedett, hogy, ha a történész mindezekről részletesen írni akart volna, — munkája a végtelenig terjedett vala. Hogy a többiekkel a Károliak is kihagyattak az évkönyvekből, csudálni, és az akkori íróknak vétkül tulajdonítani ekkép egyáltalában nem lehet.

Hogy pedig Nápoly újabb írói is hallgatással mellőzték e családot: csudálni szintén nem lehet, miután, mikép föntebb is említve volt, kétszáz esztendeje, hogy ők Nápolyt odahagyták, s a pápai birodalomban telepedtek le.

A miket elmondottam, hiteles okiratok- és commentatórokból vannak merítve, s jöllehet állításaim kétségtelen hitellel bírnak, némely tételek mégis részletesebben és tisztábban lettek

volna előadandók; ámde ez igen nehéz feladat, mivel a családi okiratok, némi kevés kivétellel, mind megsemmisültek. Ker. János fia, Ferencz Mária ugyanis odahagyván Nápolyt, bútorainak egy részét, könyveit és más az utazást nehezítő tárgyakat — mik között a család felvilágosítására szolgáló legrégibb okiratok is foglaltattak, — bizonyos jó barátjánál hagyta hátra, oly szándékkal, hogy kedvezőbb idők beálltával azokat ismét magához veendi; miután pedig sem Ferencz, sem fia, sem unokája, vagy gondatlanságból, vagy feledékenységből, vagy pedig tudomás hiányából a visszaadást nem követelték: e becses iratok a család tudtán kívül egyik birtokostól a másikhoz vándoroltak. L i v i u s minden követ megmozdított, és nem kímélt sem utánjárást sem fáradságot, hogy a család ezen ereklýéit visszaszerezze; iparkodása nem is volt eredmény nélküli, a menyinyben nyomába jött, hogy ezen okiratok J u l i i s Á g o s t nápolyi pénzügyi hivatalnoknál léteznek. J u l i i s engedvén a felhívásnak, azok egy részét rögtön meg is küldé, s időt kért magának arra, hogy a többit a saját családját érdeklő irományok kiválasztása után küldhesse meg; azonban fájdalom, ez nem történhetett meg, mivel azon időben Massanielo vezénylete alatt forradalom ütött ki, s a fellázadt nép, mely leginkább a királyi hivatalnokok ellen dühöngött, J u l i i s Á g o s t lakását is felgyújtá, a Carolis-család menthetlen kárával.«

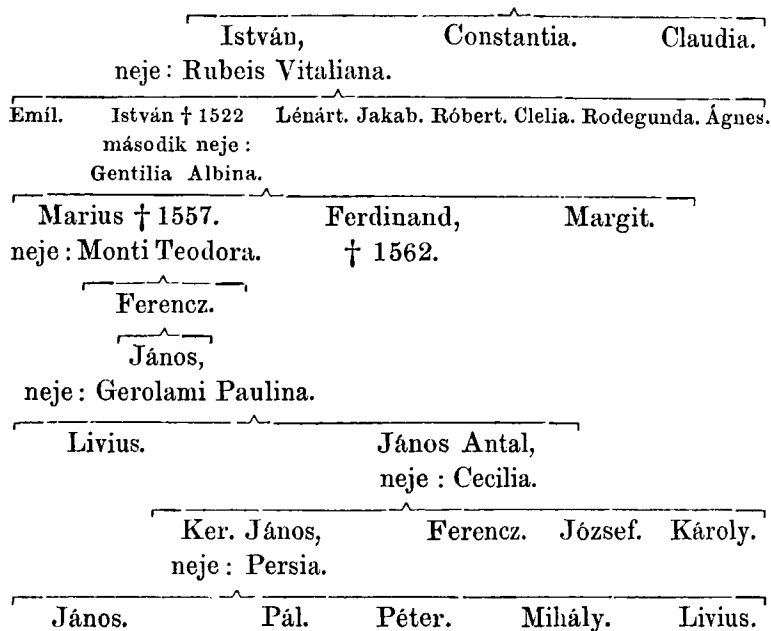
Itt végződik K o s s i n értekezése az olasz Carolis-család történetéről, melyhez záradékkul a család származási rendét is mellékeli; miután azonban, mint fentebb is emlitém, ez az előadottaktól több tekintetben eltér, czélszerűbbnek tartottam, ennek mellőzésével, egy a fentebbiek nyomán magam által szerkesztett gencalogiai táblát nyújtani az olvasónak.

Károlyi N.

ki Nagy-Lajos alatt Nápolyba vándorolt,

neje: Sulpitia.

György,	Tamás,	Lőrincz,
neje: Sigulf Beatrix.		† 1450-ben.
		neje:
		<u>Stella Lucretia.</u>

II.

Károlyi Sándor örömmel karolta fel az eszmét, s hogy az ügy valódi állásáról magának biztos tudomást szerezzen: rokonát, az akkor Mantuában időző Pálfi-ezredbeli századost, Haller Sámuel bárót kérte fel december 5-én költ levelében, hogy Rómába menvén, magát Carolis Liviussal érintkezésbe tegye, és a tapasztalandókról jelentést adjon. »Az bizonyos — mondja a többi között Károlyi Sándor, említett levelében, — hogy Károlyi Bertalan, ezelőtt való hetedik atyám, circa Annum 1378. sub Ludovico et Sigismundo Regibus Ungariae, Olasz-, Francia-, Spanyolországokban és Angliában hadakozott ötdömagával, mellyek közül maga és László jöttenek vissza, s azoktúl propagáltatott nemzetem; hanem László ága deficiálván, már csak Bertalanról való rámusunk vagyon fenn. Az kinek is fia volt János, annak László, annak Péter, annak Mihály, annak újabban Mihály, annak László, magam édes-atyám . . . «

Haller Sámuel, mint 1730. január 14-kén Mantuából küldött leveléből kivehetni, nem idegenkedett a megbízatástól,

és késznek nyilatkozott Rómába menni; addigis pedig, még — mint mondá — Carolissal beszélhet, szükségesnek vélte Károlyi Sándort a felől értesíteni, hogy a Mantuában tartózkodó báró Kossint fölkereste. E levélben semmi újat nem mondván, azokat ismétli, miket az olvasó a fentebbi történeti vázlatból már ösmert; Carolis vagyoni állapotáról egyébiránt a következőket írja: »Csak marhákból proventusa vagyon dietim 100 római scuda, azon kívül egyéb proventusok, azon feljül salarium, mellyek között az officiorum postarum annuatim 75.000 scudák placidáltatnak a szentséges pápátúl.«

Haller római útja, nem tudni mi okból? elmaradt, dacára annak, hogy az ezred tulajdonosa, Károlyi Sándorhoz írott levelében, kijelenté készséges beleegyezését a tervezett úthoz.

De Károlyi nyugodni nem tudó természete Haller elmaradása folytán sem hagyta az ügyet elszunnyadni, hanem Kossinnak és Carolis Liviusnak leveleket írván, melyhez saját nemzetségének származási rendje és rövid történeti vázlata is csatolva volt, a kézbesítést a kegyes-rendiek akkori főnökére, László atyára bízta, ki hivatalos ügyekben Rómába vala menendő.

László atya két rendbeli levelet intézett Károlyihoz Rómából 1730. apr. 22-ről és május 6-ról. Az elsőben azon értesítést adja miszerint Carolis súlyos betegsége miatt véle szemben nem lehetett, azonban a levelet kezeihez juttatá; minek következtében őt Carolis nemcsak egy akó spanyol borral s mintegy félmázsa, placentiai sajttal ajándékozta meg, sőt Rómában leendő mulatása idejéig diszes hintáját és lovait is rendelkezése alá bocsátotta. — A második levél szerint László atya május 1-jén volt Carolisnál, és a személyes találkozás, úgy látszik, elragadó hatást gyakorolt reá, miután határozottan oda nyilatkozik, mikép kétségtelenül hiszi az olasz Carolis-családnak a magyar Károlyi-törzsből eredett származását; lelkesülve említvén Carolis gazdagságát, végre azt is írja, hogy miután az olasz marchio arról tudakozódott: mi módon lehetne a dolgot sikeresen folytatni és az egyesítést mielőbb eszközölni? ő azon tanácsot adta: mikép meghatalmazottat küldjön Magyarországba, ki magát gr. Károlyi Sándorral tegye érintkezésbe.

A család egyesítése érdekében Kossin is, Carolis is sürgető

leveleket írván: Károlyi, hazai jogtudósokkal tartott értekezlet után, 1730. october 1-jén kelt levelében válaszolt az érdekelteknek, melyben tudtúl adja, hogy az egyesítés mi módon lenne leghelyesebben eszközölhető.

A levél fogalmazványa magyar, s azt sajátkezűleg szerkeszté Károlyi; úgy hiszem, a benne foglalt soknemű érdekesség folytán meg fog az olvasó bocsátani, ha e fogalmazványt egész terjedelmében közlöm.

»Projectum Excellentissimi Livii Carolis emanandarum Responsoriarum.

Excellentissime Domine, Domine mihi Colendissime!

Tiszteletes Pater Piaristák érdemes Provinciálissa által Die Anni currentis írott levelemre, ugyan ő kegyelme által die adott teljes becsülettel lött válaszoló úri levelét, együtt az annexákkal, már alkalmas üdővel ezelőtt vettem teljes consolatioval; melyből is engedtetett értenem, hogy noha még az maga descensiójának és prosapiájának origójánál keresztnevi bizonyosan nem constálna: azt mindazáltal teljességgel elhitette volna magával az leírt monumentumokból és antiquitásokból, hogy azon eques Ungarus Caroli familiámból való progenies lött volna, s megnyugtatóván már is azon egészen elméjét, egyedül csak az volna akarátja, hogy maga böcsületes plenipotentáriusa által itten Magyarországon levő ország notáriusa előtt remonstratis remonstrandis lenne meg az legitimatioja et conjunctioja familiánknak, és az Felséges regnans Királyunk által annakutánna kegyelmessen confirmáltatnék.

Melyre is hogy későbbben válaszolok, méltóztassék Excellenciád annak imputálni, hogy magam levő régi leveleimet kívántam exactius perlustrálnom, hogy ha valamely világosságra akadhattam volna, az melyből azon ott maradt eques Ungarus Carolinak keresztneve is eruáltathatott volna; de mindeddig is olyan bizonyosra nem akadván, ámbár tovább sem szünöm meg mind káptalanokban, conventekben, s régi correspondens familiák leveli között nyomoznom s vizsgálnom; mindazáltal addig is kívántam Excellenciádnak úri levelére válaszulnom s egyzersmind magamat declarálnom, és Excellentiádat informálnom.

Hogy tudniillik, valamint Excellentiád maga elméjét azon megnyugtatta, hogy azon eques Ungarus Caroli familiámból való lőtt volna, az kitől Excellentiád úri familiájával descendál: úgy én is aquiescálok azon, és nem is kételkedem benne, hogy az nem lőtt volna, minthogy másként is törvényünk tartja: az midőn királyaink akkor üdőben mezőben mentenek, az nemességnek is királyok mellé kötelességek volt felülniek és hadakozniok; s az szerint Felséges Lajos király személye szerint menvén Johanna királyné ellen, legkisebb kétségeskedésem sem lehet se magamnak se másoknak benne, hogy familiámból ott nem löttének volra, annyivalinkább, hogy említett Lajos király immediatus successorátúl Zsigmond császártúl és királytúl Constantia városában Anno et mense költ kegyelmes privilegiumja azon külső hadakozását familiámban levő predecessorinak testálja. És így magam is megnyugtattván elmémet az kétség nélkül való atyafiságon, egyéb nem volna hátra, hanem hogy az iránt mostani regnans Felséges Urunktúl consensus regius exoperáltathatnék, kit is teljes szívemből, tehetségemből igyekezném, se fáradtságot se pedig költségemet az iránt nem szánnám, — de mivel ab experientia constál előttem, hogy az midőn Excellentiáddal communicált genealogiamat az boldog emlékezetű Felséges Leopoldus császár és királyunk előtt legitimáltam, s in Anno 1698. vagyis 96 confirmatióját obtineáltam: ámbár én egész ad tempora sancti Stephani Protoregis ex litteris authenticis origóját familiámnak felvittem, világosan megmutattam s cognomentumokat remonstráltam: de hogy akkori első seculumokbéli szokás szerint az depraedicatumok nem szoktak volt feltétetni, hanem tisztán csak az cognomentumok, — azért azok nem is agnoscáltattak origómnak, hanem csak az Simontúl fogva, qui dicitur de genere Kaplyon. Másik az, hogy ha szintén mind cognomentum, mind praedicatum bizonyossan megvolnának ad legitimandam genealogiam: haza törvénye szerint divisiót is szükség remonstráltatni; és így ezen nehézségekre nézve, ámbár azon Eques Ungarus praedicatuma Caroli, valamint az enyém: cognomentuma pedig sem túllem sem Excellentiádtúl ki nem telhetik, — annyival is inkább divisiójuk az között és familiám között (propter plurimas et maximas vicissitudines Regnorum mind Excellentiád

s mind én leveleinkben veszedelmeket szenvedvén) nem remonstráltathatik, az mint ez iránt nagy bölcs s tudós, törvényeinket értő hazánk columnáit is consultáltam: épen nem lehet bízni legalis conjunctiójukhoz familiánkknak, s per consequens Felséges Urunk conjunctio iránt való kegyelmes consensusához; és így haszontalan lenne mind Excellentiád plenipotentiáriusának kijövele, mind penig abban következhető fáradságunk és költségünk. Hanem, minthogy Excellentiádnak megnyugodott elméje, és énnekem szintén ellenkező consideratióm nincsen iránta, sőt nem is kételkedem benne, s ha ezen országunkban szokott legalis reflexiók nem gátolnak legalis conjunctióra: én ő Felsége kegyelmes censesusára is kész volnék mindent elkövetnem, de azoktól impediáltatván impracticabilitással considerálok, — ha ugyancsak tovább is tetszik Excellentiádnak ezen conjunctiót consequálni: két practibilis modalitást kívántam Excellentiádnak suggerálnom, et quidem 1-mo :

Minthogy Excellentiádnak kétsége nincsen familiámból lött propagatiójában, és én is aztat ex praemissis agnoscálok, s vallom is azon familiából valónak magamat lenni: Excellentiád ex illa antiquitate familiae ottan levő authentica helyen familiámot adoptálni, és azon adoptio által familiájával reuniálni és conjungálni méltóztassék. Az de jure gentium szabados lévén mindeneknek, valamint ott Excellentiád absque ullo impedimento végbenviheti, és senki nem obstat benne: úgy az midőn Excellentiád méltóztatik aztat sub authentico maga s mind magam familiánk illustratiójára és condecoratiójára kezemhez küldeni, — itten is az Felséges Udvarnak Felséges Urunk(nak) alázatosan repraesentálván, legkisebb kérdés és ellenvetés sem gondolható iránta, sőt annak acceptatiójával conjunctióját familiánkkal kétségkívül assequálni fogjuk. Ha pedig Excellentiádnak ezen suggerált első modalitas terhesnek és nem képesnek láttatnák: tehát második modalitas accedál, ilyen tudniillik. Én ezen folyó esztendőben Méltóságos Gróff Kaunitz uramtól ő Excellentiájátul itt Nemes Nyitra vármegyében vettem két dominiumot, Nejkantzt (a mostani Tót-Megyer) és surányit iure personalis 120,000 forinton; s mivel ő Excellentiája az perennalitást reám s familiámra transderiválta, s per hoc cessált az

Naj-Kanitzianum dominium: azért obligálta magát, hogy Felséges Urunk kegyelmességéből Neo-Carolinum dominiumnak denominatióját exoperálja; s minthogy Istennek bölcs rendelkezéséből és dispositiójából saeculumoktól fogva elvállása familiáknak ezen esztendőben jött világosságra, s mind Excellentiád s mind magam acquiescáltunk rajta, s mintegy neo-conjunctionknak contestatiójára s atyafiságunknak corroboratiójá(ra) méltóztatnék Excellentiád ezen Neo-Carolinum dominiumra már kiadott, és mivel még harmadrésze más possessoroknál vagyon, s azoktól is bírattatik, annak is acquisitiójára in summa egész capitálist 200,000 frtot az bécsi bankban, erga solito interesse Magyarországon levő familiámnak, az kinek praedicatuma: Caroli de Magno-Carolj, kiadatván, ha midőn familiám deficiálna, az említett Neo-Carolinumbeli dominium egészen Excellentiád familiájára, az kinek hasonló praedicatuma: Caroli de Neo-Carolj, szállana. E converso ha Excellentiád deficiálna, (kit Isten ne adjon, sőt világ végeztig dücsösségesen fenntartson) tehát mind az megért dominium, mind az capitális maradna familiámnak.

Ez szerint agnoscáltatván Excellentiádtól s úgy tüllem is familiámnak egyessége, s ex illa antiquitate lött magnanimitással Excellentiádnak usuroborálvánin Neo-Carolino valócoacquisitióját, per consequens successióját: kétséggkívül non obstantibus supradeclearatis impedimentis, Felséges Urnak consensussát is minden difficultás nélkül assequálnánk super conjunctione, annyival is inkább ha Excellentiád ezen utolsó modalitást méltóztatnék annuálni, és azon 200,000 forintot ott méltóztatnék Felséges Urunk interventiójára letenni s resolválni, itten pediglen ex bancalitate assignáltatnék reám és successorimra; s valamidőn Excellentiádnak ezen teljes bizodalommal expectorált modalitásokra, egyikre vagy másikra, kegyes resolutióját megérthetem: én is mindenekben abban igyekezem magamat alkalmaztatnom és confirmálnom. In signum pedig reunitiois, ha pro majori robore Excellentiád applacidálni s megengedni méltóztatnék: kész leszek egy unokámat e Comitibus Haller de Hallerstein, Clara leányomnak az fiát, Excellentiád szolgálatjára beküldenem, s Excellentiád gratiáját és atyafiságát örökös devotióval submittálnom. — Melly mindezekben reméllendő

favorabilis resolútióját és kegyes válaszát az midőn Excellentiádnak teljes bizodalommal elvárnám, — maradok Excellentiádnak mindenkori köteles szolgálja —«

III.

Carolisnak a tett ajánlatok egyike sem volt kedvére, a miért is 1730. december 2-án Kossin által levelet íratott Károlyi Sándorhoz, melyben végtelen sajnálkozását nyilatkoztatja ki a felett, hogy az óhajtott egyesülés meg nem történhetik, a menyiben ő azt a felajánlott föltételek mellett egyáltalában el nem fogadhatja.

Nem fogadhatja el, — mondja levelében Kossin — ő Excellentiája az első ajánlatot, mivel az adoptio mindenkor a vérségi különbséget föltételezvén, ez valamint egy részről megsértené vérnek jogait, úgy más részről homlokegyenest ellenkezőnek azon czéllal, melyért nemzetségét a Károlyi-törzsszel egyesíteni óhajtaná.

De a második ajánlat elfogadása is lehetetlen Carolis részéről, mivel a kérdéses 200,000 forint átküldése nyilvános szigorlatnak és a világ rágalmazó gáncsoskodásának fogná tárgyát képezhetni, és így alig lenne az eszközölhető a nélkül, hogy valamint saját, úgy más részt Károlyi hírének és nevének kisbebbítésére ne szolgáljon.

Hogy a 200,000 forintnak a bécsi bankba leendő letétele semmi esetre sem egyeztethető meg Carolis hírével és nevével, tisztán s világosan kiderül Károlyi Sándor bölcs észrevételéből, ki megjegyzőleg mondja, miszerint az adoptio nem czélszerű, már csak azért sem, mivel némi kételyt hagyna fenn a vérrokonság azonosságára nézve; ha tehát ez kétségesse tenné az eredet azonosságát: mennyivel inkább tenné gyanússá Carolis mind magát, mind nemzetségét, — ha Károlyi kívánatához képest oly roppant összeget tenne le; hisz az egész világon nincs eset reá, hogy valamely lovag vagy nemes, ki egy idegen honban élő családdal rokonságot tart, vérségi jogát pénzen, még pedig ily óriási összegű pénzen vásárolta volna meg! . . . Ugyanazért egy értelmes és okos ember sem volna képes elhíttetni magával hogy a Carolis-család a Károlyiakkal vérrokonságban van, s

ugyanazon egy törzsből származnék melyből a Károlyiak veszik eredetöket, — sőt ellenkezőleg mindenki azt tarthatná, hogy a pénz erejével (mely, mint tudjuk, a világ kormányzója, a melynek segélyével a legnehezebb dolgok is kiegyenlíttethetnek) tolakodott be a Károlyiak családjába, ezen módon akartván saját származását ékesíteni másnak dicső eredetével. A dolgok illetén állásában, ha t. i. Carolis a 200,000 forintot lefizetné, okvetlenül átalános tiszteletlenségnek tenné ki magát, a mennyiben mindenki azon hitben élne, miszerint családi fényét készpénzen vásárolta meg Károlyitól.

De másrészt homályt vetne ez a Károlyi névre is, mivel az emberek, kiknek természetökben rejlik mások cselekedeteinek balúl értelmezése, mit mondanának egyebet, mint azt, hogy valamint Carolis megvette családjá eredetét, és készpénzfizetés mellett kebelezte be magát a Károlyi vérbe: épen úgy Károlyi 200,000 forintért adta el rokonságát egy olasz családnak, mégpedig oly családnak, mely azt törvényesen soha nem követelhetette volna, s melynek bekebelezését Károlyi különben soha nem engedte volna meg.

Ezek alapján tehát Carolis nem kér egyebet, mint hogy Károlyi közjegyző által szerkesztendő iratban nyilatkoztassa ki, mikép a Carolisok csakugyan az ő nemzetségének egyik ivadékatól erednek. A mi a királyi megerősítést illeti, hiszi Carolis, hogy ezt az udvarnál levő jóakarói és barátai által majd maga kieszközölheti. Végül, hogy Károlyi minden tekintetben meg legyen nyugtatva: ünnepélyesen igéri, hogy úgy maga, mint testvérei s azok netaláni maradékai nevében, örökidőkre szóló okiratot állit ki, kinyilatkoztatván, hogy sem ők, sem pedig bármi néven nevezendő maradékaik a Károlyiak vagyonához legkisebb jogot sem tarthatnak; sőt ha sikerül a királyi megerősítést kieszközölhetni: ezen okiratban is határozattan ki leendő téve, mikép a Carolisok és maradékaik, vérségi azonosság czíme alatt, a Károlyiak után örökösödésre igényt soha nem tarthatnak.

E levél volt az utolsó, mely e tárgyban a két fél között váltatott; ezzel a további értekezés mindkét részről véglegesen megszakadt.

Mielőtt soraimat bezárnám, azon nézetemet fejezem ki, hogy részemről egyáltalában nem hihetem a Carolis- és Károlyi-nemzetségek azonosságát; nem egy részről azért, mivel ezt a két fél által felemlített okiratok nem igazolják, de más részt, és pedig leginkább nem hihetem azért, mivel a Carolis-czímer, mely rajzban Kossin értekezéséhez csatolva van, semmit sem hasonlít a Károlyiakéhoz, holott az minden időben meg volt, hogy ha valamely nemes házassága után felvette is neje családjának címerét, — a saját magáét el nem hagyta, hanem az újat ősi címerével egyesítette. Említették ugyan a Carolisok történeti vázlatában, hogy Lőrincz, neje miatt elhagyta ősi címerét, s utána a család többi tagjai is a Stella-czímerrel éltek: de ez alap nélküli puszta állítás, a mennyiben épen a régi kor szokásai közé tartozott a családi jelvények gondos megőrzése és az azokhoz való szigorú ragaszkodás. Hogy többet ne említsek, épen a Károlyi-nemzetség is szaporította saját címerét nősülések útján a családba forrott idegen nemzetségek jelvényeivel, nevezetesen a Szalai Barkóczy, Kis-Zsenyneyei Sennyey, a Lápispataki Segnyei, a Csábrági és Szitnyai Koháry, a Perényi Perényi, és a Galántai Eszterházyakéval,*) de azért a Károlyiak saját ősi címerüket: a szívet mardosó karulyt, nemcsak fenntartották, hanem a címertan szerinti legdiszesebb helyre, a vért közepén levő szív-pajzsba illesztették.

WALTHER IMRE.

*) Lehet, hogy a hármás rózsát tartó griff nem az Eszterházyanem a Károlyiakkal az ennél sokkal közelebb rokon Paczoth címerből vétetett át.

Szerk.

Könyvismertetések, bírálatok.

X.

Monumenta Hungariae historica. Magyar történelmi emlékek. Kiadja a magy. tud. Akadémia történelmi bizottmánya. Első osztály. XIII. köt. E különczím alatt is: Codex diplom. Arpadianus continuatus. Árpádkori Új Okmánytár. A m. tud. Akadémia tört. bizottmánya megbízásából közzé teszi Wenzel Gusztáv, m. akad. rendes tag. VIII, köt. Pest, 1870. n. 8, r. XXII. és 479. l.

E kötet 1261—1272. évekből 291. okmányt hozott Abaúj-, Baranya-, Bars-, Bereg-, Hont-, Komárom-, Liptó-, Mosony-, Nyitra-, Pilis-, Sáros-, Somogy-, Soprony-, Szepes-, Ugocsa-, Ung-Vas-, Zemplén-, Zólyommegyék- és Erdélyre vonatkozó adatokkal.

A kir. adományozások közül kitünőbbek ezek:

IV. Béla Kozma comesnek azon érdeméért, hogy az Ottokár cseh király elleni háborúban részt véve, a Morva folyamnál vitt ütközetben, a király szeme láttára, jobb lábán súlyos sebet kapott, 1261-ben somogymegyei Wytha nevű két helységet.

Ugyanazon ütközetben Vasárdi Ipolit az ellenség közül sokat levágott, de ő is sebet kapott, s midőn mások megfutamodtak, ő folyvást a király mellett maradt: mindezért Béla neki 1261-ben Wruuskap nevű nyitramegyei birtokot adományozott.

István ifjabb király Aladárnak, a királyné tárnokmesterének, egyéb szolgálatai közt azért, mivel országos ügyekben Görgörországban három évet foganatosan töltött, s István király elsőszülöttének, László herczegnek, születéséről az apának ő vitte meg a hírt: 1262-ben abaúji Forrót, Devecsert, Fancsalt, Eözdöt és Gúthát, 1263-ban pedig Szt.-Miklós, Zolva és Verezka be-

regmegyei helységeket — melyek Miklós beregmegyei főispáné valának, de ő magtalanul elhalván, a királyra visszaszálltak — adományozta.

Óvári Konrád kir. főpohárnok Mosonymegye határait nagy német sereget hozott, s általa mások jószágait felprédáltatta, saját birtokaira a cseh királytól kiváltságot nyert, sőt hamis pénzt is veretett s többszöri idézésére sem jelent meg, hanem szökéssel menekült: ezért őt IV. Béla király jószágaitól, névszerint óvári várától, pozsony- és mosonymegyei szigeteitől, a lybini (lébényi?) monostor kegyuraságától, Pozsony- és Mosonymegyékben és Pozsonyon alól feküdt javaitól megfosztotta s azokat mind zauamegyei Hurbuchan nevű községgel Lőrincz főtárnokmester- és sopronyi főispánnak azért adományozta, mivel ő Sajónál a tatárok ellen hősileg harczolt, és mint soproni főispán az ország határait dicséretesen kormányozta; utóbb azonban Óvári Konrád, István ifjabb király közbenjárására, kegyelmet kapott, s elkobzott jószágait visszanyerte, melyekért azután Béla nevezett Lőrincznek Miklós magszakadtával a királyra visszaszállt egész Locsman vármegyét (Comitatum de Luchman) és Lanzasér várát — a nemesek örökös, vett vagy adományban kapott birtokainak, a megyei nemes várjobbágyok földjeinek, s Beze fia, István, örökölt és adományozott jószágának kivételével — adományozta 1263-ban.

IV. Béla ugyanazon évben Tybának, Kueskuti György comes testvérének, a ki több hadjáratban, különösen a cseh király ellenében, részt vett, s akkor egy lándzsás csapat ellen csatározva, a túlnyomó ellenség elfogta, s fogságából magát 30 ezüst márkán kiváltotta: a vasvári várhoz tartozott Gah helységet adományozta.

Ugyanazon király elősorolva 1267-ben, hogy Tamás comes, Joachim comesnek fia, a király testvérének, Kálmán királyi és tótországi herczegnek, ennek halála után pedig magának Bélának sok hasznos szolgálatot tett; továbbá az atya, Joachim, is több hadjáratban s az ország védelmezésében veszélyeztette magát; végre Fülöp, Tamás comes fivére, zágrábi püspök korában a király ügyeiben a római curiánál s Olaszország távolabb vidékein és más országokban jártakor, sokszor saját költségén har-

czolt, magát a levegő, tenger s utazás viszontagságainak és más számtalan alkalmatlanságnak kitéve, a reábizottakban, a korona fényének öregbedésére, híven és ildomosan járt el; midőn pedig a Béla és fia, István, közt elhintett konkoly folytán viszály s polgárháború tört ki, Fülöp, akkoron már esztergomi érsek, az ország épsége- s boldogságáért közbenjáróként lépett föl, s a háborgó felek közt békét, az országnak nyugalmat szerezni egész erejével s tehetsége szerint ügykezett, s a miatt nagy költsézésnek és veszélynek tette ki magát; röviden szólva, az egész családban veleszületett hűség látszik a király iránt. Ezek tekintetéből Tamás comes- és szüleinek hű szolgálatait s nagy érdemeit nagyobb jutalommal kellett volna Tamásban megjutalmazni, Béla azonban ezúttal némi jutalmúl, Mária királyné és Béla tótországi herczeg beleegyeztével, Tótországban a Dráva mellett fekvő Praudauiz birtokot, mely Somogy megye hatósága alól emlékezetet haladó idő óta ki van véve, s egykoron Treun Konrád volt, de hűtlenségéért a királyra visszaszállt, Tamásnak azon kedvezménynyel adományozta: hogy azon birtok és lakosai nyusztbőr-fizetéstől, báni beszállástól, — általában minden tehertől örökre mentesek legyenek.

István ifjabb király 1267-ben Pous mester- és testvérének Domokosnak, hű szolgálataikért, — jelesül Pousnak azért, hogy midőn Feketevég várában Lőrincz, Kemény fia, Béla hadával ostromolta István királyt, Pous kimentott a várból s az ellenség ellen hősileg harczolt, és midőn ugyanazon várnál Béla egész hadával történt az ütközet, Pous akkor is hűségét dicséretesen bebizonyította; végre, midőn István király a nevezett várból Duna felé tartva, atyja seregével Irsuazegnél (Izsaszeg?) összecsapott, Pous az ellenség soraiba rontott, sokakat levágott, s Jánost, Henrik nádor fiát, foglyúl ejté, — Kassa és Styna közt fekvő Enezca birtokot — mely egykoron Izradé, az abatuji vár jobbagyáé volt, ennek magszakadtával István király azt orvosának Jánosnak, ennek halála után Istvánnak, Thekus fiának, adományozta, ettől pedig hűtlenségéért elkobozta — adományozott.

Következett évben ugyanazon király Sándor szörényi bának Vasvár, Szent-Márton, Szalka és Kaak községeket azért adományozta, mert midőn a cseh király elleni háborúkor a Mo-

rava melletti ütközetben az ellenség az adományozót körülfogta, a bán dicsően harczolt és gyaloggá lön; Olmücz vára alatt őt nehéz sebet kapott; midőn István király Görögországba hadat küldött, a bán összegyűjtött népével a görög táborba berontott, s úgy saját, mint övéinek vérével győzelmet aratott; midőn László és fivére, Gyula, Béla seregét István ellen vezetve, ez birtokából menekülni volt kénytelen, a bán szüléit, gyermekeit, testvéreit, birtokait s mindenét elhagyva, az üldözöttel Feketehalom várába vonúlt, s midőn e várat Kemény Konrád Béla hadával ostrom alá fogta, a bán vele megvívott; végre midőn István azon várból kimenve, Lőrincz nádor seregére ütt, a bán némelyeket lándzsával, másokat karddal megölt, sokakat elfogott, Ilfagynál is az ellenség közé rontva, csudálatosan harczolt, az ellenség erejét megtörte s Istvánnak a koronát visszaszerezte.

Szintén István ifjabb király Csák nemzetségbeli Tamás özvegyének, Ágnesnek, a ki Franciaországban az adományozó szolgálatában hosszabb ideig tartózkodott, s Máriát, István király leányát, a ki Sánta Károly fiának nőül volt adva, Siciliába elkísérte, jutalmul Tymar Foon abaújmegyei birtokot 1269-ben adományozott.

Ugyanazon ifjabb király Demeter és Mihály comeseknek, Endre fiainak, érdemeit ekként sorolja elő: Demeter István királylyal Feketehalom várába szorúlt s ott szolgálatkészségével hiven forgolódott; Mihály pedig Fyzer és Temethyn várakat, megvetve Béla király ígéreteit, István számára megtartotta; midőn Feketehalomból Demeter bocsánatkérés végett Bélához küldetett, a várat ostromló Kemény Lőrincz őt elfogta és nagyon kínoztatta; Feketehalomból István kivonúlva, a Kemény Lőrinczczel vitt ütközetben Demeter dicséretesen harczolt; az Erney bánnal és az Ilsaseeg mellett történt csatákban Demeter és Mihály, István szemeláttára, éhes oroszlánokként az ellenséges táborba betörték, sokakat elfogtak, súlyos sebeket kaptak, vérökben fetrengtek s más hőstetteket és szolgálatokat vittek véghez: mindezekért nekik István 1270-ben Fyzér várát a hozzá tartozott Fyzér, Komlós, Nyíri, Kápolna-Teleki, Vereng, Ratka, Kanászfölde, Koycha, Ders-Teleki és Bysta községeket adományozta, mely várat és községeket András király a Kompolt-nem-

zetségheli vak Andronicustól vett vala, az ő halála után pedig utóda, Béla király, Annának, István nővérének, ajándékozta, de hálátlanságáért tőle utóbb elvette és Istvánra szállította.

Ugyanazon évben István király az imént említett Mihály comesnek, Endre fiának, föntebb leírt érdemeit külön okmányban előadva, neki még külön Lónya, Bolterag, Bacy és Zolonka községeket — melyek egykoron magtalanul elhalt Simonéi, az adományozó István király nagyanyja gyilkosaéi, valának s a királyra szálltanak — adományozta.

A föntebbi okmányokban érintett hadjáratok- és ütközetekben Jakab, Imre comes fia, is hasznos szolgálatokat tévén István királynak, ez neki szintén 1270-ben a Hernádnak Sajóba szakadásánál volt rév jövedelmének felét, mely különben is az övé volt, de tőle elfoglalták, adományozta s visszaadta.

V. István király 1270-ben Pálnak, Ivachin fiának, a ki az adományozónak tárnokmestere, s Béla általi üldöztetésekor különféle szolgálatokat tőn vala, szabolcsmegyei Euren nevű halastavat adományozott.

Miklós, szerémi főispán, midőn Béla és István királyok közt kitört a viszály, az utóbbihoz pártolt, általa országbíróvá és somogyi főispánná tétetett, de hűtlenségéért Béla által Dráván innen és túl feküdt jószágaitól megfosztatott: hű szolgálatai jutalmául István neki 1271-ben Hernád melletti Forró, Inances, Heres, Jolsva községeket és Szurány várát adományozta.

A cseh királylyal folyt háborúkor István király Feketevájros (Purbach) vára védelmezését mileyi Sidoura bizta; e várat mielőtt a magyar hadsereg oda érhetett, sok ezernyi osztrák had vette körül, melynek vezérét, Hayvárt, hasloui Otto fivérét, 50. válogatott katonával együtt Sidou megölte, a vár védelmezésekor, mely alkalommal két rokona és nyolcz szolgálja esett el, ő egy lándzsával s két nyíllal több súlyos sebet kapott: ezekért neki István király 1271-ben a zalai várhoz tartozott Kebele nevű földet adományozá.

Kiváltságokmányokat is tartalmaz kötetünk. Így :

István ifjabb király a sátoraljai vendégeknek 1261-ben adott kiváltsága szerint a vendégek minden telektől évenként István király napján két font denár földadót fizetni voltak köte-

lesek; a sárospataki comes felettök nem bíraskodhatott, hanem csekélyebb ügyekben szabadon választott bírójok, nagyobbakban a király hozott ítéletet; a Bodrogbán szabadon halászhattak; a királynak, ha esetleg Sátoraljba szállt, ebédet, vacsorát s egyéb szükségesekeket adni tartoztak; a magtalanul elhaltak javaiból a sárospataki comes mitsem igényelhetett s azokról az elhalt tetszése szerint rendelkezhetett; második vasárnap, de vámszedés nélkül, vásárt tarthattak; az ott megtelepedni kívánók, ha szabad sorsúak valának, szabadon megtelepedhettek; bírójokat évenként elmozdithatták s helyébe mást választhattak, papot szintén szabadon híhattak; tizedet a sárospatakiak szerint fizettek; mindenben a sárospatakiakéhoz hasonló szabadságuk volt; Zemplén-, Abaúj- Sáros-, Ung-, Bereg- és Szabolcs-megyékben vámot nem fizettek; midőn, szükség esetében, a Sátorhegyi várba menekültek, a várnagy hatósága alatt álltak s ő bíraskodott felettök a plébánossal együtt, de ha amaz igazságtalan ítéletet hozott, a végrehajtást a plébános a király nevében meggátolhatta; csekélyebb perekben, lopást, rablást, vérengzést vagy gyilkosságot kivéve, a bíró ítélhetett, de ha ez hanyag volt vagy a panaszkodónak igazságot szolgáltatni vonakodott, a várnagy elé idéztetett s ő hozott felette ítéletet; a vendégeknek kijelölt telkeket háborítlanul s örökre birhatták s azokat a rajtok emelt épületekkel szabadon eladhatták, elajándékozhatták vagy jótékony czélokra (elemosina) fordíthatták; a ki pedig a számára kijelölt telken építeni nem akart, ezt a várnagy egy év alatt olyannak, a ki építeni kész volt, adhatta s adni köteles vala; szükség esetén a vízfogóba vizet közösen hordani tartoztak, a vonakodókat a várnagy ítélet terhe alatt kényszeríthette; a kik a várbeliek közül a királyhoz követségbe küldettek, azoknak szabad járáskelést engedni kötelesek valának.

Szintén István ifjabb király 1261-ben megerősítette a dézsváriaknak Erney bán adta kiváltságát, mely szerint ők a szolnoki fő- és alispán és a várjobbágyok hatósága alól ki voltak véve s pereikben saját bírójok bíraskodott, azokat pedig, a melyeket el nem intézhetett, a király ítélete alá kelle bocsátania; az idegenek pereiben is a bíró bíraskodott; a király seregében a szolnok- és szatmárnegyey vendégek szerint táborozni tartoztak.

Ugyanő 1262-ben a nagy-szöllősi vendégeknek adott kiváltságot, mely szerint a szabad sorsúak közül bárki ott szabadon megtelepedhetett, és saját pénzén vett épületeit eladva, onnan földadója megfizetése után, a bíró engedelmével bármikor elköltözhetett; a vendégek felett csak saját bírójok bírászkodhatott; bírót és papot szabadon választhattak; a papi tizedet a mezőn kellett hagyniok; tized fejében a pap minden telektől meghatározott időre egy márkát fizetett; a gyilkos minden gyilkosságért a bírónak két márkát, halálos sebért egy márkát, egyszerű megverésért, akár megvérezéssel volt az összekötve, akár nem, fél márkát fizetett; a pereket barátságosan elintézhették; az erdőkben zergékre, farkasok- és rókákra szabadon vadászhattak, a vizekben bátran halászhattak; minden telektől azok a kiknek szántóföldjeik voltak, három font, a kiknek szántóföldjeik nem voltak, másfél font márkát fizettek évenként; mindenhol szabadon kereskedhettek, de ha valakinek keresete volt ellenök, azt rendes perúton az ő bírójok előtt kereshette; második vasárnap vásárt, de vám nélkül szabadon tarthattak; községök mellett a Tiszán révök legyen s az út a község közepén vezessen; a földadót a bíró és pap sz. Márton napja táján szedjék be s a királynak vigyék el; a királyi táborba egy főszerelt katonát küldeni tartoztak; a király bárói közül senki nem szállhatott hozzájuk erőszakosan; a kik akartak, malmokat s más hasznos műveket építhettek, szőlőket ültethettek; számuk szaporítása végett Droch nevű földet és a királyi halászok földjét adta nekik a király azon kikötéssel, hogy halászáinak annyi földet hagyjanak, a mennyiből azok kényelmesen megélhettek.

IV. Béla a lipó-híbei vendégeknek 1265-ben a korpónaiakéhoz hasonló kiváltságot adott, mely szerint szabadon választott bírójok minden perben ítéltetett, de valamely vendég s idegen közt támadott perben, a bíró és az idegennek, ez akár fel-, akár alperes volt, comest ítélték, s a vendég perdíja a bírót, az idegené a comest illette; papot szabadon választottak, ki a tizedet a mezőn szedte be s minden 50. telektől az esztergomi érseknek egy marka ezüstöt fizetni tartozott, a királyi tizedet pedig a király elengedte; az egész határ övék volt s az erdők-

ben és vizekben szabadon vadászhattak, és, a Vág kivételével, halászhattak; a hibeí vásárkor vámot nem fizettek; a királynak minden telektől sz. Márton napján egy fontaranyat (unum pondus auri), melyet a bíró vitt a királynak, évenként fizettek; sem a lip-tói főispán, sem senki más hozzájuk nem szállhatott, sem ügyeikben, a királyon kívül, más nem bíraskodhatott.

1268-ban a kalocsai érsek is kiváltságot adott a rimvölgyi aranybányászoknak, mely szerint azok szabadon választhatták bírójokat, a ki úgy kisebb, mint nagyobb, úgy bűnvádi, mint polgári ügyeikben bíraskodhatott s azokba az érsek udvarbírája csak akkor avatkozhatott, midőn valamely bonyolódott ügyben a bíró és polgártársai nem vélték magokat ítélethozásra képeseknek; nemzetiségök szerinti papot választhattak; ha valaki közülök, a kinek nem volt saját háza, embert ölt vagy más bűnt követett el és elszökött: sem szállásadója, sem rokonai perbe nem fogathattak, el nem ítéltethettek; sem az érsek embere, sem más valaki egyszerű pecséttel*), csak maga az érsek idéztethette meg őket; az egésztelkes évenként egy unciát, a a féltelkes három fontot, az pedig, a kinek nem volt szántóföldje, két fontot fizetett akkor, midőn az érseknek rimvamegyei (in comitatu de Rymua) más emberei szoktak fizetni, s azon földadót a bíró és tizenként korosabb szedték be s fizették le az érsek pénztárnokának; erdőcsőszek az érsek máshova szállíttatta s földjüket a bányászoknak adta; az érsekkel táborozni nem voltak kötelesek.

Perdöntő bajvívás esete is fordul kötetünkben elő. Nedel t. i., a tihanyi egyház tisztje, és fivére, Zaba, 1262. körül a nádor előtt arról vádolták Sankot, hogy Zomoyrn nevű testvéröket Pál, Dees, Miklós, Tyrvan és Roman segélyével megölte. A vádlottak tagadták. A nádor, a felek belcegyeztetével bajvívást ítélt. Ennnek elérkezvén napja, Nedel megjelent s viadort is vitt magával, de Sank és az öt vádlott sem meg nem jelentek, sem viadort nem küldöttek; Sankot ennélfogva a nádor elfogatásra és halálra, az öt vádlottat pedig birtokaik és mindenök elvesztésére ítélte. Az apróbb adatok közül felemlítésre méltók:

*) A pecséttel idézés szokásának egyik nyoma.

Sándor 1268-ban (196. l.) és Ponith. 1270-ben (286. l.) szörényi bánok eddig ismeretlenek voltak; Korbuly Imre sem említi*).

Lőrincz országbíró 1262-ben mint zalai (35. l.) Herrand főlovászmester 1263-ban mint trencsini (55. l.), Jakov 1263-ban mint zólyomi (57. l.), Tumbold 1266-ban mint gömöri (144. l.) Dienes 1266-ban mint szerémi (160. l.), Mihály 1270-ben mint zalai (287. l.), Farkas 1270-ben mint mosonyi (u. o. **), Miklós 1270-ben mint varasdi (u. o.), Chák bán 1270-ben mint bakoni (300. l.) főispánok eddig ismeretlenek valának.

GARÁDY.

T Á R C Z A.

— A Magyar Történelmi Társulat folyó évi utolsó választmányi ülése december 4-kén ment végbe, gr. Mikó Imre elnöklése alatt, 15—16 választmányi tag részvétel mellett, szakkedvelő hallgatóság jelenlétében.

Miután az ülés megnyitott és a megelőző havi jegyzőkönyv felolvasztván, hitelesítettett: titkár jelenté, hogy az alapszabályokban a múlt ülés által elfogadott módosításokat a vett utasítás szerint szövegezte; most tehát már az volna hátra, hogy az ajánlott változtatások megvitatása és elfogadása ezéjjából közgyűlés hívassék össze. Mire az e czélú rendkívüli közgyűlés 1874. évi január 8-ikán d. u. 5 órára tüzetett ki, az új esztendei első választmányi üléssel kapcsolatban.

Balthazár Béla társulati pénztárnak jelentést tesz a november havi bevételek s kiadások felől. Kimutatása szerint a pénztári készlet nov. 1-jén 719 frt 63 kr volt. Ehhez a következő bevételek járultak: kamatszelvényekért 140 fr. 75 kr.; egy db. 100 frtos úrbéri kötvény kisorsolásából 105 frt; készpénzben befizetett alapít-

*) A báni méltóság st. Pest, 1868.

**) Ráth Károly sem ismerte L. »Győri tört. és régészeti füzetek« I. köt. 108. l.

ványok 300 frt; befolyt tagdíjak 220 frt; közvetlenül beküldött előfizetési pénz 6 frt, összesen 1491 fr. 29 kr. Melyből írói tiszteletdíjakra, postaköltségekre stb. elnöki utalványok szerint kiadatott 112 fr. 29 kr. Készlet dec. 1-jén 1379 fr. 9 kr. mely összeg e hó 4-kéig 1600 frton fölül emelkedett. E jelentés örvendetes tudomásul vétetett.

Évdíjas tagokul jelentkeztek: Szent-Imre y Elek orsz. képviselő, ajánlja Kálmán házy Béla; és Vajda Gyula k. r. áldozár és tanár Kecskeméten, ajánlja Csaplár Benedek. Mindketten egyhangúlag megválasztattak.

A máramaros-szigeti helv. hitv. lyceum igazgatósága az iskolai könyvtár számára ingyen megküldött Zichy-codex két kötetét átiratilag köszöni meg, s a további köteteknek is szíves megküldését kéri. Tudomásul szolgál, s a következő kötetek megfognak küldetni.

Ezek után Pesty Frigyes olvasá fel úgy történelmi, mint nyelvemléki szempontból egyaránt ritka érdekű fölfedezéséről: Corvín János herczeg 1498-iki magyar leveléről szóló jelentését, — melyet sietünk mindjárt alább közölni.

Pestyt Thaly Kálmán váltotta fel, ki is a gr. Andrássy-család három rendbeli levéltáraiban tett kutatásairól irt tüzetes értekezését mutatta be, — mely leginkább a Rákóczy-korral foglalkozik, de rövid körvonalokban az összes levéltári tartalomnak is képét adja. Meg fog jelenni a Századokban.

Egyéb tárgy ezúttal nem lévén, az ülés esti hét óra felé eloszlott.

— Magyar fejedelmi levél a XV. századból. »En ki vagyok Janos Herczegh, fogadok ez Levellel, hogy minth hamarabb Debreczenhez juthatok, otton minden okvetetlen Imreh Uramnak adom örököl örökké mind fiainak még maradekjának es Valamelly Atyafiaival egyetemben akarandgya, ha kediglen úgy történnék, hogy király megh nem válthatnája, én pénzemmel is megh váltóm es megh adom, eztis kedigh fogadom keresztyénség hitemre és tisztességemre, hogy meghállom mint jámbor; Tovabba fogadok nekj hitemre és Tisztességemre, hogy senki szauíra lenni, semmj szégyent, sem nyomoru-

sághot raitha nem teszek, hanem valaki ellenséghe léssen, énis ellen-séghe akarok lennem Engem Isten úgy segillyen Boldogh Aszony és Istennek minden Szenthy. Ez Level költ Varasdon Csötörtükön Mind-szent napián, ezer negyszáz, kilenczven nyolczadik Esztendőben.

János Herczegh

keze jrása.«

Ezen levélnek eredetijét nem ismerjük ugyan : hanem igen is, I. Leopold királynak Bécsben 1701. július 28-án kelt hiteles átiratát, mely a budai kamarai levéltárban található, (N. R. A. 1087. csom. 40. sz.) és az ítéset minden igényeinek megfelel. Meglehet, sőt való-színű, hogy e levél helyesírása — ép úgy, mint Csáky Benedeknek leg-közelebb közlött 1490-iki magyar végrendeleténél — nem teljesen hű az eredetihez, de a szöveg minden kótelyt kizár, és az a historiai nyo-mozás biztos támpontjául szolgál. E helyen a történettudománynak kívánván szolgálni, el kell mondanom, miben áll a föntebbi levélnek a tiszt. Történelmi Társulat által figyelembe veendő becse.

A levél írója t. i. nem más, mint a legnagyobb magyar királynak fia, Corvín János herceg, és így — habár eddig nem voltunk szerencsések Mátyás királynak csak egyetlen magyar nyelvű okleve-lét is fölfedezni, — fenn van még is, imé, apai egész gondoskodásában ré-szesült fiának egy magyar levele ; mely körülménynek azon kívül, hogy e levél a XV. századnak egy becses nyelvészeti ereklyéje, kü-lönben is nem csekély jelentősége van.

Tartalmának megértésére legyen szabad megjegyeznem, hogy a levélben említett Imre, Enyingi Török Imre volt, ki Corvín Jánosnak kedves híve lévén, attól Szerém vármegyében Cherent, Zág-ráb vármegyében Krupa várát, Bács vármegyében Futakot kapta. — Tudjuk továbbá, hogy ezen hős, mint nandorfehérvári bán, ezen vár védelmében 1521. évben elesett. A föntebbi levél tanúsága szerint Cor-vín János 1498-ban Török Imrének Debreczen városát is odaigérte örökségi joggal, és szavát be is váltotta.

Már a mohácsi vész ideje előtt gyakorolt Szapolyai János hűbéri hatalmat Debreczen fölött, és ily minőségben 1524. évben megerősíté Hunyadi Jánosné Szilágyi Erzsébetnek a városnak engedélyezett vég-rendelkezési jogát ; 1536. évben Szapolyai János Debreczent Török Bálintnak a nevezett Imre fiának elzálogosítá, ki azt azonnal bir-tokba is vette.

Ezen hatalmas oligarcha a sztambuli héttoronyban végezvén be életét, Debreczen birtoka fiaira, Ferenczre és Jánosra származott át, kik közül az utóbbi, vránai perjel, Izabella királyné pártjához állván, Ferdinánd király által nótáztatott, és Debreczennek őt illető része elkoboztatott; mind a mellett ezen részt Ferdinánd 1557. évben kiadta Török Ferencznek azon föltétel alatt, hogy Debreczen városa (oppidum) ezentúl is mint eddig, az egri vár fenntartására évenként 500 forintot fizessen, és hogy Török Ferencz az ő hűtelen és lázadó testvérét Jánost Debreczen felének birtokába semmi szín alatt be ne bocsássa, sem neki annak jövedelmeiből bár mit ne küldjön. Ugyanezen évben János perjel magát Izabella királyné által négyezer forint fizetése mellett Debreczen város birtokában megerősítetté, — de vajjon a kemény katona ezen lépése használt-e neki? a későbbi dolgok kétségessé teszik; sőt inkább Török Ferenczet egész Debreczen elismert tulajdonosául találjuk. De ennek fia István pápai várkapitány mindenféle megtámadásoknak volt kitéve legközelebbi rokonai részéről. Nevezetesen Bedeghi Nyári Pál, Bihar, Kraszna és Közép-Szólnok vármegyék főispánja s váradi főkapitány, mint István nővérenek Zsuzsánnának férje, és Homonnai Drugeth Bálint, István fia, mint Török István másik nővérenek Fruzinának férje azzal szorongatták Istvánt, hogy Debreczen birtoka nemcsak a Török család férfiágát, hanem leányágát is illeti. Ezen igények miatt a viszály elég soká tartott, melyet leginkább a város lakossága sínlett meg, minthogy a leányágbeli érdekeltek, jogaik fenntartásáért érzékeny adókat vetettek ki, és ily módon a lakosokat majdnem elszegényedésre juttatták. A viszálynak az 1601. évben létrejött egység vetett véget, olyformán, hogy István nővérei, és illetőleg sógorai beleegyeztek abban, hogy István és az ő férfi maradványai Debreczen örökségileg birhassák: de ilyen férfinaradék nemlétében Debreczenvárosának birtoka Homonnai Bálint és Nyári Pál gyermekeire szálljon át, mely fogadás biztosítására Török István Újváros két harmadát azonnal át is adta rokonainak. A helyzet megismerésére szükség megemlíteni, hogy az egység idejekor Török Istvánnak csak egyetlen leánya volt, Magdolna nevű; Nyári Pálnak azonban öt fia (István, Miklós, Pál, Zsigmond, Ferencz) és két leánya (Borbála, Juliána), Homonnai Bálint zempléni főispánnak pedig csak egy, István nevű fia, kiről az egységi levélben szó nincs, és kiben ezen, az erdélyi fejedelmi székre is törekvő férfiúnak (de nem az egész

Hom onnai Drugeth háznak) magva szakadt 1610. évben. Majdnem egykorúan halt ki az Enyingi Török család is.

Török István meghalván, az 1619. évi pozsonyi országgyűlés Nyári Pált ismerte el egész Debreczen város birtokosának, mely tényhez Bethlen Gábor fejedelem beleegyezése is járult.

Az itt érintett adatok legnagyobb része oklevelekben foglaltatik, melyeket Leopold király Corvín Jánosnak általunk közlött magyar levelével egykorúan átírt, és ezen adatokat elhallgatni annál kevésbbé tartottam menthetőnek, miután ezek Szűcs Istvánnak az alföldi nagy magyar városról írt történelmét lényegesen kiegészítik.

PESTY FRIGYES.

— **Újabb községi pecsétek.** Az id. Kubinyi Ferencz úr által a pesti vármegyeház termeiben rendezett vegyes tartalmú kiállítás többek között valamennyi pestmegyei község úgy régi, jelenleg már használaton kívüli, mint most is használt pecsétnyomóit, illetőleg azok le nyomatait szintén magában foglalván, — ezek között az alábbi nyolcz még ismertetve nem volt pecséttel szaporíthatom a Századok gyűjtését:

1. **CZEGLED VAROSA PETSETIE 1546.** Czímerül egy ágaskodó oroszlánt visel közepében. — Nagy Iván is említi ugyan már ezen pecsétet Rész Ensel S. közlése után, de nem tartván valódinak, — kimutatásába sem vette föl. Jelenleg azonban létezése kétségtelen lévén, habár a pecsét vésete újabb korra mutat, — mégis biztosan számítható legrégibb magyar községi pecséteink közé: mert minden valószínűség szerint az eredeti régi pecsét felirata vésetett át az újabb nyomóra.

2. **MOGYOROD HELYSEG PETSÉTI 1680.** Czímerét egy vízirányosan két részre osztott pajzs képezi, melynek felső részében egy balta s három búzalkalász, az alsóban pedig az évszám, 1680. látható.

3. **ALSO NEMEDI FALV. PECSETI 1693.** A pecsét közepén egy kéve.

4. **KÉCSKE — FALU: PECSÉTI. 1704.** Középterén két hal fölött 3 csillag.

5. **EZ A SZEREMÍNYI FALU PECSIT 1708.** Czímerül két ekevas. Szereménny nevű község Pestmegyében, de egybeült is

nem létezik: e pecsét azonban a pestmegyei »Szeremle« községé-
lévén, valószínű, hogy e falu hajdan Szereménynnek hivatott.

6. SZADA FALU PECSÉTJE 1710. Közepén jobbról ekevas,
balról keresztbe tett három kalász látszik.

7. VIRÁG PEREG 1711. Címere egy szőlőfürt.

8. MAKÁDI FALU PECSÉTI 171. 1. Közepén az Isten-bárá-
nyával.

Közli:

BÁRÓ NYÁRY ALBERT.

*

E pestmegyei pecsétekhez részünkről Dobóczy Ignác
t. tagtárs úr szíves közlése után még a hevesmegyei Hasznos
községet adhatjuk, mely kerek és nagyságra egy mostani tíz krajcár-
rosnak felel meg, s egy felkarózott szőlőtőke körül e fólirotot viseli:
HASZNOS. 16. 9. 5.*

S z e r k.

— Régi magyar községi pecséteink statistikája. A Szá-
zadok 1867. évi decembri füzetében — tehát épen hat év előtt —
jeles tudósunk Nagy Iván az addig ismert XVII-ik századi ma-
gyar köriratú községi pecséteket, számszerint — két hibás közlésüt
levonva — 25-öt közzé tévén, miután cikke bevezetésében a törté-
nelmi segédtudományok ez ágának hasznosságát röviden de találóan
fejtegette, közleménye befejezésében azon óhajításának adott kifeje-
zést: vajha a pecséttan barátai ne találani e nemű föl-
fedezéseiket e közlőny útján ismertetve, avval a
nálunk még parlagon heverő pecséttant életre szó-
lítani! — Szava nem is hangzott el a pusztában. Negyedfél év
múlva, a Századok időközben megjelent füzeiteiben ismertetett újabb
pecsétekből, ugyan e folyóirat 1871. évi júliusi füzetében Nagy Gyula
további 72 ily pecsét statistikáját volt már képes összeállítani, — s
miután ezóta ismét újabb 47 pecsét került napfényre, úgy, hogy a mai
napig ismert ily pecsétek száma — a jelen füzetünkben közölt 9 pe-
csétet is hozzászámítva — már 144-et*), és a testületiakkal s némely év-

*) A Századok idei novemberi füzetében általam közölt 6 pecsét-
nél, mint legutolsó e nemű közlésnél, azok eddig ismert száma 161-re
van téve, holott helyesen 135-nek kellene állani. Ez azonban nem az
én hibám, mert 1872. januáriustól kezdve, hol a számítás eredetileg
eltévesztetett, következetesen minden közlésnél 24 számmal több véte-
tett. Miről utánolvasás által bárki meggyőződhetik.

szám nélküli régiekkel együtt 152-et tesz: czélszerűnek véltem egy-új, a szatmári béke előtti — miután Thaly Kálmán indokolt javaslatára a régi pecsétek gyűjtése ezen időpontig terjesztetett ki — mostanáig ismert ö s s z e s magyar köriratú községi pecséteket időrend szerint magában foglaló kimutatást állítani egybe. Ily összeállítás különösen új fölfedezéseknél tehet hasznos szolgálatot, a mennyiben általa rögtön megtudható: volt-e az illető pecsét már ősmertetve, vagy sem? S miután még megjegyzem, hogy s z á z h ú s z pecsét legelőször a Századokban ősmerttetett: a czél tekintetéből csak kívánnom lehet, hogy bár minél előbb ismét egy új statisztikai kimutatás összeállítása váljék szükségessé!

A pecsétek a következők:

1. 1487. VAMOSI.PECZET. (Lugossy, igazabban Szalay Ágoston.)

2. 1510. TURA A o' (Gyárfás István 1868. 493. l.).

3. 1511. GARMATI * FALU. PECSETI. (Ráth K.)

4. 1514. FEGYVERNEK VAROSA PEC. (Ismertetve először az »Eger«-ben volt 1865-ben; a »Századok«-ban — 1868. 141. 142. ll. — Pap Dénes közli.)

5. 1520. vagy 1540. GERGYEN FALU.PECSE-TYE. (Höke Lajos 1868. 210. 211. ll.)

6. 1546. CZEGLÉD VAROSA PETSETIE. (B. Nyáry A. 1873. 719 l. Említi Nagy Iván is Résű Ensel S. közlése után, azonban kétesnek tartván, kimutatásába nem vette föl.)

7. 1549. THOKAI: B. Z. * (Szalay Á. Radvánszky Béla ugyan e pecsétet következő körirattal közli, 1867. 425. lapon: *THOKAI 8. B. Z. 8. 1549.)

8. 1557. KEGIOS. (Thaly Kálmán 1869. 571. l.)

9. 1563. NAGY * SARO * KOSSIGE * 1563. (Felfedezte Waiger János, ősmerteti Thaly Kálmán, 1873. 362. l.)

10. 1567. EZ AZ BEREEDI PECET (Thaly Kálmán 1869. 64. l.)

11. 1579. VI * NAG-KOROSI * PECET* (Thaly K. 1868. 504. l.)

12. 1579. ACSÁDI PECSÉT — AO 1579. (Langer Géza 1873. 650. l.)

13. 1592 előtt. * — TARCZAL * — * VÁRASA. (Szalay Á. Lugossy csak 1611. évi nyomtatás után ismeré.)

14. 1600 előtt. MADOCA * FALV * PECETI * (Höke L. 1868. 735. l.)

15. 1600 elején. CSOBANCZ VAROSSA. * (Thaly K. 1869. 66. l.)

16. 1603. KEREKI. VÁROS. PECZETI. (Lugossy.)

17. 1604. N: LEVA · VARASANAK · PECSETI · ANNO. (Thaly K. 1868. 507. l.)

18. 1607. BERETTYÓ UJFALU · PETSETE. (Ifj. Gyalokay Lajos 1872. 278. l.)

19. 1608. TECZÖ: VAROSSA: A: 1: 60: 8: (Nagy Iván, 1867. 422. l.)

20. 1608. ISTEN: KEGIELMEBOL: EPITETET: SZERENC: — (Szalay Á.)

21. 1609. SZENTIVAN FALV PECSETE. (Langer Géza, 1873. 651. l.)

22. 1615. NÖTECZI: BIRÁK: PECZETE. (Nagy Iván.)

23. 1616. SAROS * KIS ** PATAKI * PECZET * 1616 * (Thaly K. 1872. 53. l.)

24. 1616. * MELYKVTH * (Dudás Ödön. 1872. 205. l. A Thaly Kálmán által a Századok 1869. évi folyamának 573. lapján ösmertetett, s a Nagy Gyula kimutatásában — Századok 1871. 515. lap — 34. szám alá sorolt mélykúti pecsétlenyomaton évszám nem lévén, az azon okmány kelte szerint, melyen találtatott, »1678. előtt«-re tétetett. Ez valószínűleg az 1616-iki pecsétnek újabb vésetű lenyomata, melyről az évszám kihagyatott. A helység neve azon ekkép van írva: * MELY * KUTH. *)

25. 1616. TOKHAI:VAROS:PECZETI: (Radvánszky Béla 1867. 425. l.)

26. 1617. TVR VAROSSA:PEC (I vagy E) TI·ANO. (Eötvös Lajos 1868. 734. l.)

27. 1617. TVR VAROSANAK PECSETI ANN. (Eötvös Lajos fentebbi hiányos közlése kiegészítésül Thaly Kálmán 1869. 271. l.)

28. 1619. SOLT ☉ VAROSA ☉ PECSETI: (Höke L. 1868. 663. l.)
29. 1620. VISK:VAROSA: IEZUS. (Lugossy.)
30. 1622. SZABAT: SZALASI: FALV: POCZETI (Balogh Imre 1868. 273. 274. ll.).
31. 1624. ZOLK SZENT MARTON PÖCSETE (Thaly K. 1869. 271. l. Hibásan közölte Rész-Ensel S. így: »LONI SZENT MARTON PECSÉT.« L. Századok 1867. 424. l.)
32. 1628. TASI NEMES FALV PECZETI (Pesty Frigyes 1868. 734. l.)
33. 1628. FUL DEAKI-NEMES.PECSETI.(Lugossy.)
34. 1630. SASS : VARASSANAK : PECSETI (Lugossy.)
35. 1630. HARSANI:VARASSANAK:PECZETI (Lugossy.)
36. 1630. FELEGY · HAZ · VAROS · PECZETI. 1.6.30. (Ifj. Gyalokay L. 1873. 142. l.)
37. 1630. * MOGYOROD * HELYSIG PETSE... (Hóry Béla 1869. 499. 500. ll.)
38. 1631. BATIAN VAROSA POCIETI. (Pesty Fr. 1868. 734. l. Irodalmilag említve volt már Fényes Elek-nél, M. Orsz. geogr. Szótára I. köt. 102. l., azonban Nagy Iván a maga lajstromában nem reflectált rá).
39. 1631. KOROS * VAROSA * POCHETI * A. D. 1631. * (Thaly Kálmán 1871. 586. l.).
40. 1634. * HALAS * VARAS * PECZETI * (Thaly K. 1869. 572. l.)
41. 1634. RIMA SZÉCS VÁROS PETSETYE * 1634. ESZT * (Langer Géza. 1873. 650 l.)
42. 1635. ISAK · FALV · POCZETI · 1635 * (B. Nyáry A. 1873. 564. l.)
43. 1649. TAPE falu pecsETI*) (Szel Farkas, 1872. 421. l.)
44. 1651. † LATKZHAZI-FALV · PETSETI · (Gyárfás 1868. 487. l.).

*) A nagy betűk a pecsét köriratából kivethető, — a kicsinyek a közlő által pótoló betűket mutatják.

45. 1652. VANFALV. PECSET. AS. IANA VIZE MELET. (Thaly K. 1860. 574. 575. ll.)
46. 1652. * MONARI · (monori) PECZT (így) · BV-JAKI MATE CZINALT (Thaly K. 1870. 204. l.)
47. 1653. PÜSPÖKIFALV PET. A. (Pesty Fr. 1868. 734. l.)
48. 1654 előtt. PATA VARNAD PET. ** (Thaly K. 1871. 585. l.)
49. 1654 előtt. + DVNA + * FOLDVAR + (Thaly K. 1871. 585. l.)
50. 1656 előtt. SZONAKI · SZEGINY · RÁBOK. PECZETI. (Thaly K. 1869. 572. l.)
51. 1658 előtt. MAKO : VAROS : PECZETI . . . (Thaly K. 1869. 572. 573. ll.)
52. 1661 előtt. CZONKA. TORONY. P. (Nagy Imre 1868. 661. 662. l.)
53. 1662. előtt ESTERGAMI . . . RABOK POCET. (B. Nyáry Albert, 1873. 565. l.)
54. 1666. TATA : VAROSA. (Lugossy.)
55. 1666. SÁPI : PECSET. (Lugossy.)
56. 1666. KECSKEMÉTI : VAROS : PECSETI : (Thaly K. 1868. 508. l.)
57. 1667. APA : FALVIA : PECZETI : A. D. 1667 (Szalay Á.).
58. 1668. ORDASFALUPÖCZETI. (Pesty Fr. 1868. 724. l.)
59. 1671 előtt. PECZEL : : FALV. PECZETI 16 . (Thaly K. 1869. 573. 574. ll.)
60. 1673. S. ALBERT P. ESTER ERSEK. K. F. P. (Szalay Ágoston 1871. 435. 436. ll.)
61. 1674. BAL(OT) A (FA)L(U)SI PETSET. (Thaly K. 1868. 508. l.)
62. 1676. * NAGI HORTI PECSET * ANNO D. (Thaly K. 1868. 736. l.)
63. 1677. SARKAD · VAROSSA · PECSETTYE · (Thaly K. 1869. 575. l.)
64. 1678 előtt SIXO : VAROS PECSETI. (Lugossy.)

65. 1680. MOGYOROD HELYSEG PETSÉTI (B. Nyáry A. 1873. 719. l.).

66. 1681. KIS : BARATI : FALU : POCETE. (Lugossy.)

67. 1682. T. KVN · SZ. MIKLOSI · FALV. PE-
CSE TI × (Gyárfás Istv. 1868. 488. l.).

68. 1683 előtt. NEMES : NAGY : OROSZI : KIRAL :
SZABAD : VAROSSA. (Nagy Iván.).

69. 1683. LEPSÉNY. FALU. PECSITE · (Eötvös
L. 1868. 211. l.).

70. 1684—1685 körül. kartZAGY SZALLASI :
NAGI nemes kVNSAGI peesét.¹⁾ (Gyárfás Istv. 1871
63. 64. ll.).

71. 1685 előtt. ÁSZALO VARASANAK PECZETE
(Thaly K. 1872. 53. l.)

72. 1686. N : KÖRÖS · MEZŐ · VAROSA · PET-
SÉ TI * (Eötvös L. 1868. 734. l. Ugyanezt közli Thaly Kálmán is
1870. 731. 732. ll.).

73. 1686. * DABI · FALUPÖ · CZETYE* (Eötvös L.
1869. 66. l. Említve van már a Századok 1867. 424. l. mint Résű
Ensel Sándor találmánya, de hibás pontozással).

74. 1687 előtt. TOKHAI : PECZE . . . (Szalay Á.)

75. 1687. KÖRÖS · VAROSA · PECSETI A. D.
(Thaly K. 1869. 499. l. Már előbb közölve volt ugyancsak Thaly által
1868. 508. l. így: »KÖRÖS VAROSA·PECS...I...N..D....7.«
Ezen utól álló 7-es szám most már kipótolható 1687-re).

76. 1688 előtt. NAGY · BARI · FALV. PECZET . . .
(Thaly K. 1872. 54. l.)

77. 1688. FYL · YPH · SA · L · L · AS · Y NEMES
FA · L · L · UP. (Gyárfás Istv. 1868. 489. l.).

78. 1690. DÖMSÖD · (Thaly K. 1869. 270. l.)

79. 1691. IPOLI · PASZTO · FALU · PECSETI
(Höke L. 1868. 211. l.).

80. 1691. DIOSZEG VÁRASA PECSETI (Ifj. Gya-
lokay L. 1873. 142. l.).

¹⁾ A nagy betűk a peeséten kivehető hasonló nagy betűket, az
aprók pedig a közlő által pótoltakat jelzik.

81. 1692. TELEGD. MEZO . VAROS. (Lugossy.).
82. 1692. KONYI : FALU : PECSETI. (Ráth K.)
83. 1692. * NAGY · VASONY. * (Pap Dénes 1868. 142. l.).
84. 1693. VECSE FA. PECSETI. (Pesty F. 1868. 734. l.).
85. 1693. KVN · HALAS · VÁRAS · * PECZETI. (Eötvös L. 1868. 375. l. Ugyanezt közli Gyárfás István 1870. 312. l.).
86. 1693. ALSO NEMEDI FALV. PECSETI (B. Nyáry A. 1873. 719. l.).
87. 1693. APASTAG. FALU · PECSTIYE · (Eötvös L. 1869. 271. l.).
88. 1694. SARAND. PECSETYE. (Lugossy.).
89. 1694. TELEGDI PECSET ANNO. (Márki Sándor 1870. 70. l.).
90. 1695. HE—NE—P. (Hernád Némethi Pecsét. Közli Thaly K. 1871. 153. 154. ll.).
91. 1695. * HASZNOS · 16 9 5 (Doboczky Ignác, 1873. 720. l.).
92. 1696. CZEGET. PECZET. (Lugossy.).
93. 1696. PALCAI TANAC PECETE ANNO 1696 (Langer Géza 1873. 143. l.).
94. 1697. TÉTI FALU. PÖZIET. (Ráth K.).
95. 1697. Öcsényi pecsét. (Höke L. 1872. 719. l. Köirátát betű szerint nem közölte.).
96. 1698. SZENT. IMRE. PECSETI. (Ifj. Gyalokay L. 1872. 278. l.).
97. 1698. CSIKVANDI. FALU. PECETI. (Ráth K.)
98. 1700 előtt. SZ · GYORGY · FALU · PECSITI * (Eötvös L. 1868. 211. l.).
99. 1700 előtt. TARTZAL * — * VARAS * × * (Thaly K. 1868. 736. l.).
100. 1700. TOSZEG FALU PECSÉTJE. ANO (Pesty Fr. 1868. 734. l.).
101. 1700. SZ* M* KATAI* PECSET · A · D: (Thaly K. 1869. 574. l.).

102. 1700. MIKE PÉRCSI PECSÉT. (Ifj. Gyalokay L. 1871, 278. l.).

103. 1700. FURTA * FALU * 1700. * (Ifj. Gyalokay L. 1872. 278. l.).

104. 1700 körül. OKÁNYI PETSET. (Mérki Sándor 1870. 70. l.).

105. 1701 előtt. * BODOKO * VJFALV * (Boldogkö-Újfal. Thaly K. 1870. 567. l.).

106. 1701 előtt. PALI FALUSI. PECZIT (Ifj. Gyalokay L. 1872. 278. l.).

107. 1701. MARMAROSI · ÖT · PRIV · COR · VA-
ROSOK · SZIGETH · HOSZUM · TETSÖ · VISK · HUSZT.
PETSETE. (Fölfedezte Doby Antal; ismerteti Thaly K. 1873. 362. l.).

108. 1702 előtt. ERDOBENE · FALV D (vagy O.)....
TI (Thaly K. 1869. 65. l.).

109. 1702 előtt. ERDOBEN—EI PECS—TE * (U. o.).

110. 1702 előtt. SATOR.... (ALLYA) VIHELY
PE. * (U. o.).

111. 1702 előtt. TAPI · SVLY · FA · PECSE. (B. Nyá-
ry A. 1873. 564. l.).

112. 1703. DECS FALVNAK PETSETI. (Höke L.
1872. 718. l.).

113. 1704. KÉCSKE — FALU: PECSÉTI. (B. Nyáry
A. 1873 719 l.).

114. 1704. AZ N N KUN KARCZAG VARASSA
PETSETI = (Gyárfás Istv. 1838. 489. l.)

115. 1704. ✱ NAGI TANI FALV. PECSETI.
(Thaly K. 1868. 664. l.).

116. 1704. VECSE : FALV : PECZETI · ✱ (Eötvös L.
1868. 735. l.).

117. 1704. PATAI . VARAS : POTSETI ANNO
(Thaly K. 1869. 574. l.).

118. 1705. APA(IUIF-)A(LU PECS)ETE * * * *
(Thaly K. 1868. 508. l.).

119. 1705. O BARSÍ VARASANAK (PE)CITYE
(Thaly K. 1869. 270. l.).

120. 1705. SITERI. PECSETI. (Ifj. Gyalokay L. 1873. 142. l.).

121. 1705. * HAJDU KABA VARASSA PECSETI. (Ifj. Gyalokay L. 1873. 142. l.).

122. 1705. K. BÖCS HELYSÉGE PECSÉ TJÉ (Langer Géza 1873. 650. l.).

123. 1705. KOLOS VAROSSANAK • PETSETE • 1705 • (Langer G. 1873. 650. l.).

124. 1705. HAJDUKABA VARASSA X PECSETIE X 1705 X (Langer G. 1873. 650. l.).

125. 1707 előtt. BELSŐ. BÖCS. PECSETE. (Thaly K. 1868. 664. l.).

126. 1707 előtt. ROF FALV PECZETI. (Thaly K. 1868. 736. l.).

127. 1708 előtt. * TOT: ALMAS: POCZETI * (Thaly K. 1871. 586. l.).

128. 1708. HOSZ ASZO PECSETJE. (Ifj. Gyalokay L. 1872. 278. l.)

129. 1708. M: BERENY HELYSEGE PETSETE. (Szécl Farkas 1872. 421. l.).

130. 1708. LAZIAK: PECHETHI: 1708 * (Langer Géza. 1872. 719. l.).

131. 1708. EZ A SZEREMÍNYI FALU PECSÍT. (B. Nyáry A. 1873 719 l.).

132. 1709. VRI. PÖCSET — (Thaly K. 1871. 586. l.)

133. 1710 előtt. MAKADI*FALU * PETSETI * (Thaly K. 1869. 573. l.)

134. 1710. CIGLED VARASSANAK PECETY (Thaly K. 1869. 574. l.).

135. 1710. PATHA. VÁROSA. PECSITH. (Thaly K. 1871. 585. l.).

136. 1710. SZADA FALU PECSÉ TJÉ. (B. Nyáry A. 1873. 720 l.).

137. 1711 előtt. VALIAK. FALV. PECSETI. (Eötvös L. 1869. 66. l.).

138. 1711 előtt (?) PECZELI PETSET. (Eötvös L. 1869. 67. l.)

139. 1711. MAKÁDI FALU PECSÉTI 171. 1. (B. Nyáry A. 1873 720 1.).

140. 1711. VIRÁG PEREG. (B. Nyáry A. 1873 720 1.).

141. 1711. SZEHALMI · PECSET. (Szél Farkas, 1872. 421. lap).

142. 1713 előtt. PATI. FALV. PECETI. (Thaly K. 1871. 586. 1.).

Évszám nélkül: (régi)

143. NEMES · NAGY · KVN SAG PECSETI. (Gyárfás István 1868. 489. 1.).

144. KERESZTUR PECSÉ. (Márki Sándor 1870. 70. 1.).

Ezek volnának tehát, — a 143 és 144. számúakat kivéve — azon pecsétek, melyek részint a rájuk vésett évszámmal, részint azon okmányok datumánál fogva, melyekre nyomattak, biztosan a szatmári békét megelőző korból valók. Közzeltettek még a Századokban némely oly pecsétek is, melyeknél minden adat koruk biztos meghatározhatására hiányzik, — de véseteiknél vagy köriratuk régies orthographiájánál fogva az illető föltalálók által szintén az 1711. évet megelőző időszakból valóknak véleményeztettek: de ezek, mint kétesek, soha sem számitattak azok közé, s így én sem vettem föl kimutatásomba Jónak látom azonban ezeket is itt megemlíteni, leginkább a czélból, hogy ezáltal azok, kiknek netalán alkalmok lenné a pecséteknek régibb lenyomataihoz jutni, ezáltal reájok figyelmessé tétessenek. Ilyenek:

1. * TAPOLCZA VAROS PECSETTYE. (Közölte Ivánfi Ede, ki azt 1677. tájáról valónak véli. Századok, 1872. 54. 1.).

2. AKOS HELYSEG PECSETI +

3. SADANYI HELYSEG PECSETI + (E két utóbbit ifj. Gyalokay Lajos úr véseteik után 1711. előttieknek tartja. Századok 1872. 278. 1.).

Ilyenek még a kimutatásomban foglalt 143. 144. számú pecsétek is, melyeket azonban, minthogy Nagy Gyula közleményében is belefoglaltatnak, s mindig a szatmári béke előttiék közé soroltattak, leginkább hogy a számitásban zavart ne okozzak, én is azok közé vettem. Jó volna azonban ezek korát is biztosabban meghatározni.

Végül nem tartom fölöslegesnek a Századokban ismertettett következő régi, magyar nyelvű, érdekes pecsét köriratokat itt együttesen közölni, ámbár nem lévén községek, szorosan ide nem tartoznak:

1620. * NAGY * LEVAI * CZISMAGIA * CHE
* PECZETEI * 1620 * (Fölfedezte Waiger János, ösmertette Thaly K. 1873. 363. l.).

1629. AZ . KVSZVGI . CZIMAZIAK . CHE . POT-
SEITI. (Nagy Imre, 1872. 648. l.).

1701. KÖRÖS : MAROS : KÖZI : SZ : TARSASAG :
PECSETJE : 1701. + (Szél Farkas, 1872. 422. l.).

1705. : Ó . BARSÍ . URASÁG PECSETYE 1705 :
(Thaly K. 1873. 183. lapon a 2-ik jegyzetben.

1706. ••• NAGY LEVAI ••• SZABO ••• CHE •••
PECSETE ••• 1706. (Fölfedezte Waiger János, ösmerteti Thaly
K. 1873. 363. l.).

Vagyis mindössze százötvenkét régi magyar községi és
testületi pecsét.).

E szép eredményt látva, csak köszönetünket fejezhetjük ki
mind Nagy Ivánnak, ki a figyelmet első közlésével a rendszeres gyűj-
tésre fordította, mind a Századok szerkesztőségének, mely közlönye
hasábjait a kutatók előtt mindig készséggel nyitotta és nyitja meg.

LANGER GÉZA.

— A budavári Mátyás-templom restauratója, melyet mi
már többször sürgettünk, elvégre — mint kiváló örömmel írhatjuk —
ténynyé válik. És ezen örömdetes tényért, e történelmi emlékü s gyö-
nyörű fekvésű, Vácztól Tétényig látható műépítmény stilszerű helyre-
állításért királyunk ő Főlségének tartozik méltó hálával a
nemzet. Ő Felsége ugyanis, uralkodása negyedszázados évfordulója
emlékünnepén megemlékezvén arról, hogy ő is ezen ó-egyházban ko-
ronáztatott magyar királylány: a cultusminister úr előterjesztésére el-
rendelni méltóztatott, hogy az üresedésben levő, vagy legközelebb
megüresedő kath. főpapi javadalnak intercalaris jövedelméből szá-
z e z e r f o r i n t e coronationalis templom csonka tornyának és a jezsui-
ták által czopf-stylúvá csufított homlokzatának az eredeti goth-modor-
ban leendő díszes kiépítésére, illetőleg átalakítására fordíttassék. Há-
la királyunk kegyteljes gondoskodásának, ilyképen ezen egyik régi
emléképületünk ki fog emeltetni jelen elhanyagolt s eltorzított állapo-
tából, és a főváros egy eredeti műizlésére visszavitt történelmi épület-
tel gazdagabb, a budai vár egy szép sugár, gothicus toronynyal éke-

sebb leendő. Valóban, alig állíthatott volna a király szebb és magához úgy királyi elődeihez méltóbb emléket hazánkban, 25 éves uralkodásának! — E templom történetére nézve megjegyezzük, hogy az IV. Béla által alapíttatott és 1255—1269 közt kezdetett építtetni, s Nagy-Lajos és Zsigmond által gyarapíttatván, Mátyás által gyönyörű, nyolekszögletes kettős góth toronynyal ékesítettet, mint a rajta még ma is fennlevő hollós czímer mutatja 1476-ban. 1541-ben Buda török kézre kerülván, e templom mecsetté alakíttatott át, s bár az 1684 és 86-iki ostromok lövései többé-kevesbbé megrongálták s letörték díszes faragványait, — a Mátyás által öntetett nagy haranggal együtt még fennáll a 1723-ig. Ezen évben azonban nagy tűzvész támadott Budavárában, mely e templomot is megemészté. A nagy harang összeolvadva hullott alá és törte át a boltozatokat, sőt a kisebbik torony is és a nagyobbak karcsú teteje leomlott, s romjaival a főhomlokzat falát, a chorussal és kapuzattal együtt ledönté. Két év múlva a jezsuiták helyreállíták ugyan de a jelen ferde aránytalan alakjában a homlokzatot, és a nagyobb tornyot bádogsisakkal fedették be: de 1841-ben e födelet már le kelle bontani, — a mikor is az ideiglenességre szánt, mindazáltal ma is meglevő csonka cserepfödéllel láttatott el a torony, mely ma már úgy meg van romladozva, hogy több ölnyt le kellend lelőle előbb szedni, mielőtt stilszerű helyreállítása megkezdethetnék, hogy az új csúcsos kősisakot megbírhassa. E munkálat a tavasszal már meg fog kezdődni.

Megemlíti még, hogy ezen egyház Mátyás és a Zápolya-ház alatt több országos ünnepélynek volt tanúja; alatta pihennek III. Béla királynak, két neje- és gyermekeinek Fejérvárról ide áthozott csontjai; s az újabb időkben I. Ferencz és I. Ferencz József királyok itt koronáztattak meg, valamint Szent-István ünnepei is itt szoktak évenként megtartatni az ország főhatóságai által.

— II. Rákóczi Ferencz földi maradványainak hazaszállítása érdekében a múltkor közölteken kívül ismét két törvényhatóság intézett fölterjesztést az országgyűléshez, úgymint, a Dunántúl Rákóczi ügyéért egykor legtöbbet áldozott vármegye, mely ama dicső fejedelem zaslai alá, fölkelte nemességén kívül, 6000 embert, a táboroknak tömérdek élelmiszert adott, s melynek fiai közül annyi számos jeles kurucz főtisztet ismerünk — V a s v á r m e g y e, mely tehát következetes maradott mind mai napiglan — fölterjesztése tanúsítja — Rákóczi fe-

jedelem személyéhez, emlékéhez való hű ragaszkodásába; továbbá a régi magyar királyok koronázási és temetkezési városa, az ő S z e k e s - F e j é r v á r. Ekként eddig összesen negyvennyolcz törvényhatóság fordult az országgyűléshez elégtételt kérni Rákócziért. És hogy ezen országúl táplált kegyeletes őrzés ily tömeges nyilvánulása csakugyan megtermendi az óhajtott eredményt, — most már mi is bátrabban kezdjük reményleni. E két kérvény december 1-jén történt tárgyalásánál ugyanis a képviselőházban Simonyi Ernő felszólalván: nevezne ki a miniszterelnök szakbizottságot a Rákóczi-ügyben, s egyszersmind diplomatiái úton gondoskodnék arról is, hogy Rákóczi a g r o i s b o i s-i elpusztult kápolnában őrzött szívének holléte kipuhatoltassék és az szintén visszaszereztessek a hazának, — Simonyi ezen felszólalására a miniszterelnök megnyugtatólag jelenté ki, hogy igenis, ő foglalkozik Rákóczi hamvai hazaszállításának ügyével, nem szándéka azt elodázní, és annak idejében megteendi jelentését a háznak.

Mi nagy örömmel vesszük tudomásúl Szilávy úr ezen ünnepeles nyilatkozatát, számolunk ő E s e j a jelentésére, — azonban hogy ez történelmi szempontból is mennél hívebb és correctebb lehessen: az ajánlott szakbizottság egybehívása és véleményének meghallgatása tán mégsem volna fölösleges; mert e tárgy nem csak politikai, — sőt szerintünk é p e n s é g g e l n e m politikai kérdés, hanem tisztán a történelmi kegyelet ügye, és így nem látjuk, miért derogálhatna a magas politika férfainak a történészek szerény nézetét is megtudni és fontolóra venni?!

— **Pótlékúl.** Főntebbi cikkünk fogalmazása óta a jelen füzet szerkesztésének berekesztési idejéig ismét négy vármegye főlistái érkeztek be Rákóczi hamvainak hazaszállítása érdekében a képviselőházhoz, úgymint: C s o n g r á d, H á r o m - és M i k l ó s v á r s z é k H o n t és S o p r o n y megyékéi. Vagyis mai napig (dec. 18.) összesen ötvenkét törvényhatóság, közöttük 38 vármegye, kerület és szék, — tehát az országnak túlnyomólag nagyobb része; különösen kiténik a D u n á n t ú l i r é s z, melynek 13 vármegyéje közül 9 fölírt, s azonkívül 3. sz. kir. város.

— **Fabó András** akadémiai tag, társulatunknak is vál. tagja s G a r á d y néven folyóiratunk fáradhatlan szorgalmú munkatársa, igen becses kötettel ajándékozá meg irodalmunkat; ez a z 1 6 6 2-i k i

pozsonyi országgyűlés részletesen kidolgozott monographiája, s mint ilyen (országgyűlési monographia) alighanem az első nálunk. Fabó ezen Leopold személyes jelenlétében tartott jelentős hongyulást, melyen a kath. és protestans párt oly mereven állott egymással szemközt, s Wesselényi nádori közvetítő szerepét betöltendő, bár elég sokat, — de eredmény nélkül fáradozott, bőven át meg áttanulmányozá, mire nézve eddig ismert kútfők mellett, a nemzeti muzeum kéziratárából öt rendbeli követi napló, s az akadémia könyvtárából Kovachich gyűjteménye állottak rendelkezésére. Mindezeket nagy gonddal egybevetve, hű képet sikerült adnia a nevezett országgyűlésnek, — mely a Wesselényi összeküvéshez oly igen siettette a már-már fellobbanni készülő gyűanyag érlelését, halmozását. Ezen összeesküvésnek nemcsak feje, a nádor: de több kiváló részesei, mint pl. Vithnyédy, s a későbbi híres kurucz vezérek Szuhay Mátyás, Szepessy Pál — abaúji és borsodi követei — már élénken szerepelnek itt, mint a protestáns ellenzék hangadói, sőt Szuhay mint annak vezére; kiknek jelleme megismeréséhez (nemkülönbén Wesselényinek is) szintén igen becses adalékokat szolgáltat e kötet, mely általában mint alkotmánytörténetünk s parlamentális életünk egyik érdekes fejezetének s a XVII-ik század országgyűléseinek hív tükre, teljes mértékben megérdemli figyelmünket. Midőn tehát t. olvasóinknak e tanulságos művet őszintén ajánlanók, s e korszak tüzetes tanulmányozója Pauler Gyula barátunk tollából bővebb ismertetését ígérnök, — ezáltal még a t. szerző egy kételyét sietünk eloszlatni, melyet a 7-ik lapon, a megyék követeinek elősorolásánál nyilvánít. Zala követeiül ugyanis Rabby István és Balogh Ferencz neveztetvén: midőn a kútfők Somogy követeiül is ugyanezeket említik, Fabó kételkedve kérdi: »két megyéé?« E kérdésnek az a megfejtése, hogy Zala és Somogy a XVII-ik században egyesült megyék voltak, egy alispán és egységes tisztikar alatt állottak, közgyűléseiket együtt, — többnyire Zala-Egerszegen — tartották, s csak Szigetvárnak és Kanizsának a töröktől visszakerülése, vagyis a török uralom után váltak ismét, ketté. Ekkép az 1662-iki országgyűlésen az egyesült Zala-Somogy megyét természetesen ugyanazon két követ képviselte. — Fabó monographiája, mely majd 300 sűrűn nyomott 8-ad rétlől álló természetes kötetet képez, az Athenaeum kiadásában jelent meg, s ugyanott 2 frtért kapható.

— **Dunántúli vármegyék Árpádkori térképei.** A pannon hegyi zárda tudós könyvtárnoka ft. Sztahovics Remig sz. Benedek r. áldozár, társulatunk tagja, ki Mosony megye monographiájához hosszabb idő óta gyűjt adatokat, közelebbről kidolgozás ki is nyomatta Győr vármegyének Árpádkori térképét, s egyúttal azon ajánlattal fordult a m. tud. Akadémiához, hogy ha ez őt a térképek kiadására nézve anyagilag segíyezni hajlandó volna: Sztahovics úr az egész túl a dunai megyék Árpádkori térképeit kidolgozná. A megjelent Győr megyei térkép csinos s tetszetős kiállítása mellett nagy gondnal és pontossággal készültnek mondható; a helységek mai helynevei feketével nyomvák, mely ha az illető helység már az Árpádkorban is létezett, vörössel alá van vonva, és az akkori név szintén vörössel odajegyezve. Szerző e térképet a Fejér codexében, az Árpádkori Új Okmánytárban stb. foglalt okmányokból dolgozta ki, az azokban előforduló Győr megyei helyneveket gondosan kikeresvén s felhasználván, de bár még levéltári tanulmányokat is tett volna ez ügyben! — A mi szerző érintett vállalkozását illeti: az igen szép és díszes, de miután a nyomtatott codexek magokban még — minden nagy becsök mellett is — nem elégségesek, óhajtánók, ha Szt. úr egyelőre csak az általa legilletékesebben összeállítható Mosony térképének kiadása mellett maradna, és a szomszéd Soprony, Vas, Zala és Somogy térképeinek kidolgozását hagyná Nagy Imrére, Veszprémét Véghely Dezsőre, Baranyáét Hatos Gusztávra, mint ezen megyék monographusaira, a kik tárgyaikra nézve már rég idő óta gyűjtván, nagyszámú ismeretlen levéltári adatot halmoztak össze, melyeket Szt. úr Fejér- vagy Wenzelnél sem egyebütt föl nem találhat, és így e térképei sokkal hézagosabbak lennének, mint ha ugyanazokat a nevezett monographusok adnák ki. Oly megyékre nézve, azonban melyeknek még nincs határozott monographusa, (mint pl. Komárom, Esztergom, Fejér) Szt. úr már több joggal vállalkozhatik, miután kinyomozott kútfőkből összeállított történeti térkép is sokat ér — mint a győriről szívesen elismerjük; — hanem a hol közvetlen levéltári tanulmányok folytán még jobbat adhatunk, természetesen a jobb eleibe tendő a jónak.

— **Róma története.** Pór Antálnak a m. tud. Akadémia által pályakoszorúzott műve » Róma története a nyugati birodalom elenyészéséig« megjelent, az Athenaeum kiadásá-

ban. A t. irótársunk alapos felfogásával és ismert könnyed, vonzó előadási modorában irtt ezen terjedelmes munka a legjelesebb külföldi írók (Niebuhr, Schwegler, Mommsen, Péter, Ihne, Roth, Champagny, Sismondi, Pütz, Schlosser stb.) után készült, igen szerencsésen kombinálva, s a művelt közönség igényeihez alkalmazottan szerkesztve. Kívált az ifjúságnak lélekiemelő, tettekre buzdító, élvezetes, tanulságos olvasmány, s a memyiben ily művekben irodalmunk szegény, — szerző rég érzett hiányt töltött be vele. Az Athenaeum nyomdája az ötödfélszáz sűrűn nyomott lapból álló vaskos kötetet dícséretes correctséggel állította ki, és 50 csínes fametszettel is díszíté. Ajánljuk karácsonyi és új évi ajándokul az apáknak, nagyreményű fiaik számára. Ár 2 forint 80 kr.

— **Archivum Rákócianum.** A m. tud. Akadémia történelmi bizottsága által kiadott »II. Rákóczi Ferencz Levéltára« nagy kútfőtár második osztályának (»Diplomatia«) II-ik kötete megjelent, és a Simonyi Ernő által angliai tartózkodása idejében a brit levéltárakban gyűjtött »Angol diplomatiai iratok« második részét: az angol és hollandi közbenjáró követek Sunderland gróf, Stepney lord, Rechteren gróf és Hamel-Bruininx jelentéseit, diplomatiai levelezéseit tartalmazza. Bővebben jövő füzetünkben ismertetjük ezen érdekteljes kötetet.

— **Zala vármegye monographiája.** Ezen dícső műttal bíró, szép és nagy vármegye monographiájára kitűzött pályázat határideje f. évi december 31-kén jár le; fog-e ekkorra beadni a derék megye intentióihoz képest egy a tudomány mai színvonalán álló pályamű? vagy a megye a pályázati határidőt meghosszabbítandja, avagy Temes és Krassó megyék, a jász-kún kerület s Pest és Kolozsvár városok példájára valakit specialiter fog megbízni a monographia megírásával? — még nem tudható. Bizton hiszszük azonban, hogy a nemes czéli ügy elszunyadni nem fog, miután Barcza Sándor úr, a megye e köztiszteletű fia, s más jelesek élénken érdeklődnek Zala méltó monographiájának létrehozatala iránt. Örömmel constatáljuk egyúttal, hogy az ügyesen szerkesztett »Zala-Somogyi Közlöny« közelebbi számaiban érdekes cikkváltás indult meg e tárgyban, a sokat olvasott öreg Mezriczky Péter, és az ifjú lelkesedéssel teljes Skublics Pál urak között. Mezriczky úr különösen sok jó tanácsot ad vitázó társának, a családi levéltárak átbúvárlásának nélkülözhetlen volta iránt,

mire nézve M. úrnak mi is tökéletesen igazat adunk, hogy t. i. Zala monographiáját az ottani élő vagy kihalt főbirtokos és előkelő családok levéltárainak tüzetes átkutatása nélkül megírni nem lehet. Ily családokul jelöljük mi ki főként a hg. Batthyányakat, kiknek körmendi levéltárában tömérdek nagybecsű adatot láttunk Zala régi múltjára; továbbá a gr. Széchyeket, gr. Szapáryakat, gr. Festeticheket, gr. Széchényieket, Inkeyeket, a fiágon kihalt Lengyeltóti Lengyeleket és Szent-Györgyvölgyi Bakacsokat, a Szarvas-kendi Sibrikeket, Chernelházi Cherneleket, Kehidai Deákokat, Diszeli Saáryakat, Bessenyeyeket Rumyakat, stb. stb., továbbá a szomszéd Vas, Veszprém és Somogy megyékben szerepelt főbb családokat is. A közlevéltárak közül pedig a vasvári káptalan, veszprémi püspökség és káptalan, a türjei convent, a pannonhegyi s tilanyi benzés apátságok, továbbá Zala, Vas, Veszprém, Somogy vármegyék s Kaproncza sz. k. város levéltárai, valamint a budai kir. kamara, a nemzeti muzeum és a zágrábi káptalan és délszláv muzeum kéziratтарыnak Zalát illető okmányai is, és pedig az utóbbi különösen a Zrínyiek miatt. Seuki ne mondja pedig, hogy családi levéltárakban csupán birtokviszonyokra vonatkozó oklevelek találhatók: vannak ott tisztán a történelmet illető missilisek is, pl. Körmenden Kanizsa történetét illetők ezerszámra; és ha néhány csak jószágos okmányok volnának is: mennyi adománylevél van az ilyenek közt, mely egész fontos történeteket sorol elő, pl. a megadományozottnak végbe vitt hadi stb. tetteit, melyeknek jutalmául az adományt kapta. A megye régi geographiáját pedig csakis a metasisokból lehet megírni, — és ily jószágos okmányokból mondhatja csak meg a monographus: melyik helységet mikor, kik birták? a mi neki szintén feladata. — Mindezek a történészek által rég elfogadott elvek, — s mi inkább csak a zalai érdekelt ügyfelek részére ismétljük itt, és különösen Skublics úr számára, ki, mint ezikkéből látszik, a barátságának és latin nyelvnek nem nagy kedvelője, — pedig, hiába, ezek nélkül monographiát nem írhatunk, ezekkel meg kell barátkoznunk!

— **Heraldica.** Jeles czimerészünk b. Nyáry Albertet legközelebb az a kitüntetés érte, hogy az olasz heraldikai Akadémia («Academia eraldica e genealogica d' Italia») levelező tagjává választá. Nyáry tudvalevőleg olasz nyelven is írt tudományos munkákat. — Az új Szörény vármegyének czimere még nem lévén: Pesty Fri-

gyes combinatioja szerint most egy igen szépen sikerült historico-geograph címert festett számára Altenburger Gusztáv úr. A címer-terv a maga útján ajánlatni fog a megyének elfogadás és megerősítés czéljából a Folség elé leendő fölterjesztés végett.

— **A magyar nemzet története olasz nyelven.** A fiumei m. kir. államfőgymnaziumban a történelem és földleírás rendes tanára Gresits Miksa azt a jó szolgálatot tette történetirodalomunknak, hogy tanítványai számára a magyarok történelmét Horváth Mihály és Ribáry Ferencz tankönyvei nyomán, ép ily hazafias szellemben mint ezek, megírta olasz nyelven, s »Storie degli Ungheresi« cím alatt ki is nyomatta. A hazai történelem a fiumei államgymnazium két osztályában kötelezett tantárgy lévén: nemcsak ezáltal válik a derék Gresits jó irányú könyve hasznossá, — de nemzetünk történelmének az olasz nép, kivált olasz ajkú tengeremléki honfitársaink számára is, kik ily képen módot nyernek velünk és múltunkkal közelebből megismerkedhetni.

— **Művészeti Káté.** Ily című középkori egyházi archaeologiai segédkönyvre nyitnak megrendelést a már pecséttani munkájáról is előnyösen ismert Czobor Béla és Paluba János papnövédek és társulatunk tagjai. Szép fejlődésnek indult régészeti mozgalmaink terén kivált az egyház buzgó férfiai működnek: különösen az ő számukra ajánlható tehát e kézi kalauz gyanánt szolgálendő mű, mely a hírneves külföldi régész Otte Henrik Arch. Katechismusa után van dolgozva, hazai viszonyainkhoz alkalmazottan. A 12—14 nyomott ívnyi kötetet 130—140 ábra illusztrállandja, s díszes kiadásban 1874. május havára ígéri megjelenését. A megrendelések Czobor Béla címe alatt a budapesti központi papnöveldebe küldendők, január 15-kéig. Az ár utánvét mellett 1 ft 20 kr., a mi elég jutányos.

— **Vegyes közlések.** Új évi első füzetekre különös érdekű közleményekre számíthatnak olvasóink; ilyenek pl. b. Nyáry Albert akadémiai székfoglaló értekezése Mátyás és Ulászló királyok korának közmíveltségi viszonyairól, a Hippolyt-codexek nyomán; Botka Tivadar tanulmánya a Záh-nemzetségről; Nagy Ivántól egy kiváló gondnal szerkesztett nagybecsű életrajzi gyűjtemény a hazánkban valaha élt képzőművészekről, betűrend szerinti egybeállításban; Frankl Vilmos, Pauler Gyula és Garády t. tagtársainktól könyvismertetések s bűvárlatok, Pestytől megyetörténeti adalé-

kok, Csaplár Benedektől a privigyei egykor híres k. r. főiskola történelme; a bártfai levéltárban szerkesztő-titkárunk által fölfedezett nagyérdékű ónodi országgyűlési napló, stb. stb. s Szabó Károlytól is ígéretet bírunk egy terjedelmesebb történelmi tanulmányról. — A képviselőház pénzügyi bizottsága, tekintettel a jelen országos sanyarú anyagi helyzetre, a többi törlések közt a történelmi emlékek felkutatására s kiadására 1874-re megszavazott összegből is 5000 frt levonást ajánlott. Ehhezképest az akadémiái történelmi bizottság a jövő évre csak 15,000 frttal rendelkezend. — Id. Kubinyi Ferencz érdemtelen hazánkfa s ismert veterán író, a pesti vármegyeházán kiállítás rendez különmemű történelmi, régészeti és természetrajzi ritkaságokat tartalmazó gazdag gyűjteményének műtárgyaiból, dec. 21-ikétől 28-káig. A tárlat tiszta jövedelmét az ősz hazafi kegyeletes és jótékonyezélő alapok növelésére szánta. — A Székes-Fejérvárt alakult Fejérmegyei történelmi és régészeti egyesület — melynek muzeumaszépén gyarapodik — közelebből közgyűlést tartván, elnökül b. Miske Imre alispán és kir. kamarás urat, jegyzőjéül pedig Hattyúffy Dezső urat választá, — kiknek mint valóban képzett és lelkes szakkodvelőknek buzgalimától reméljük azt is, hogy a czíme szerint nemcsak archaeologiai, hanem egyszersmind történelmi egyesület által oda igyekezendnek hatni, hogy e szép és gazdag megye s ősi székváros monographiája megírására az előkészületek mihamarabb megkezdessenek. Bár akadna szakférfiú, ki e célra szentelné tehetségeit, s nemes törekvéseiben az egyesület által hathatósan gyámolíttatnék! — Gyárfás István »Jász-ku'ok Történeté«-nek második kötete, mint értesülünk, nemsokára kikerülend sajtó alól, Szabadkán. E kötet az Árpádház uralkodásának korszakát foglalandja magában. — Hasonlóképp közelebből hagyandja el a sajtót Győrött a Hazai Okmánytár ötödik kötete is, melynek immár csak előszavát és címlapját szedik. — A németországi Sybel-féle »Historische Zeitschrift« legutóbbi füzetében az »Archivum Rákócziánum« van tüzetesebben ismertetve. — A Nagy István-féle kéziratgyűjtemény, mint biztosan értesülünk, még teljes egészében megvan List és Franke lipcsei könyvárusoknál, kik, — miután annak együttes vagy csoportonkénti eladása, az ő túlzott igényeik miatt nem sikerült, s az alkudozások a nemzeti muzeummal is félbeszakadtak, — most már hajlandók a kéziratokat darabszámra is áruba bocsátani, mint ezt az

ilymódon már teljesen elkelt könyvtárral tették vala. Óhajtható, hogy a kéziratárnak legalább még föl nem használt becsesebb darabjai visszaváltassanak a hazába. — A vajdahunyadi vár u. n. buzdogánytornyára nem rég állították fel Hunyadi János sikerült vasszobrát, mely hét láb magas, és nem kis diszcél szolgál a történelmi emlékü s oly regényes fekvésű lovagvárnak. — A tót Maticza okmánytárának szerkesztése, a jövő évtől kezdve Sasinek kezéből, úgy halljuk, Suppala Ferencz úr kezébe megyen által, s így talán nem leendő többé annyira tendentiosus, hanem voltaképeni czéljának igyekezend megfelelni. Megemlítjük egyúttal, hogy Kozsehuba múltkor érintett botrányos történethamisító tót tankönyvének iskolai használatát a közoktatási miniszter szigorúan eltiltotta. Nagyon helyesen, csak effectuáltassa is a tilalmat szigorúan. — Pozsonyban régészeti egyesület van alakulóban, melyhez eddigelé vagy 150. résztvevő tag jelentkezett.

Történelmi könyvtár. *)

— **Török-magyarokori Történelmi Emlékek.** Kiadja a m. tud. Akadémia történelmi bizottsága. Első osztály: Okmánytár. IX-ik kötet. E külön czím alatt is: Török-magyarokori Államokmánytár. Szerkesztik Szilády Áron és Szilágyi Sándor, akad. tagok. VII-ik kötet. Budapest, 1873. Eggenberger F. akad. könyvtárusnál. N. 8-adr. 645. l.

— **Monumenta Hungariae Historica.** Magyar Történelmi Emlékek. Kiadja a m. tud. Akadémia tört. bizottsága. Második osztály: Írók. XXVI-ik kötet. E külön czím alatt is: Verancsics Antal m. kir. helytartó, esztergomi érsek Összes Munkái. Közli Wenzel Gusztáv. XIV-ik kötet: Vegyes levelek, 1572—1573. Budapest, 1873. Eggenberger F. m. t. akad. könyvtárusnál. N. 8-ad r. XIII és 327. l.

— **Archivum Rákócianum.** II. Rákóczi Ferencz Levéltára, bel- és külföldi irattárakból bővítve. Kiadja a m. tud. Akadémia történelmi bizottsága. Második osztály. Diplomacia. II. kötet, e

*) Hogy e rovatot az újon megjelenő hazai történelmi munkákra nézve mennél teljesebbé tehessük: kérjük a t. szerzőket és kiadókat, hogy könyveiket — vagy legalább azok czímét — hozzánk (Budavár, iskola-tér 162. sz.) beküldeni ne terhelteessenek.

külön cím alatt is: »Angol diplomatiái iratok II. Rákóczi Ferencz korára. Angol levéltárakból közli Simonyi Ernő II-ik kötet. Budapest, 1873. Eggenberger F. akad. könyvtárusnál. Nagy 8-ad r. 642. 1. Ára ?

— **Az 1662-iki országgyűlés.** Fabó András agárdi ág. vall. ev. pap, a m. tud. Akadémia lev. és a m. Történ. Társulat vál. tagjától. Budapest, 1873. az Athenaeum tulajdona N. 8-ad r. 285. 1. Ára 2 frt.

— **A m. tud. Akadémia 1873-iki ünnepélyes közülésének tárgyai.** Évkönyvek, XIV-ik kötet, II db. (Toldy Ferencznek a magyar nyomdászat négyszázados történetét vázoló értekezésével, s Zichy Antal emlékbeszédével Fáy András felett.) Budapest, 1873. Eggenberger akad. könyvtárusnál. N. 4. ed r. 85. 1. Ára 1 frt.

— **Róma története,** a nyugati birodalom elenyészéséig. A művelt rendek szükségéhez alkalmazva. A m. tud. Akadémia által a magy. hölgyek díjával koszorúzott pályamű, írta Pó r A n t a l. Ötven fametszettel. Budapest, 1873. Az Athenaeum tulajdona. 8-ad r. 454. 1. Ára 2 frt. 80 kr.

— **Adalékok Krim történetéhez.** Írta gr. Ku ú n G é z a, m. tud. akad. lev. tag. (Akadémiai Értekezések, I. oszt. III. köt. 10-ik sz.) Budapest, 1873. Eggenberger F. akad. könyvtárusnál 8-ad r. 52 l. Ára 30. kr.

— **A kereskedelem története.** A pesti kereskedelmi akadémia megbízásából írta dr. Matlekovics Sándor egyetemi magán tanár, s keresk. ministeri titkár. Budapest, 1873.

— **Sajtóhiba javítás.** Legközelebbi, november havi füzetünkben, Nagy Gyula cikkébe egy értelemváltoztató sajtóhiba csuszott be, mit imé, utólag kijavítunk. A 621. lapon fölülről a 7–9-ik sorban e helyett: az eredeti adomány is szaporítottatik Vid Zemplén, Bács-, és Szaboles vármegyei birtokaival, olvasd: » . . . Vid Zemplén, és Bács Szaboles vármegyei birtokaival.«

Felelős szerkesztő: THALY KÁLMÁN.

Budapest, 1873. Nyomatott az Athenaeum nyomdájában.